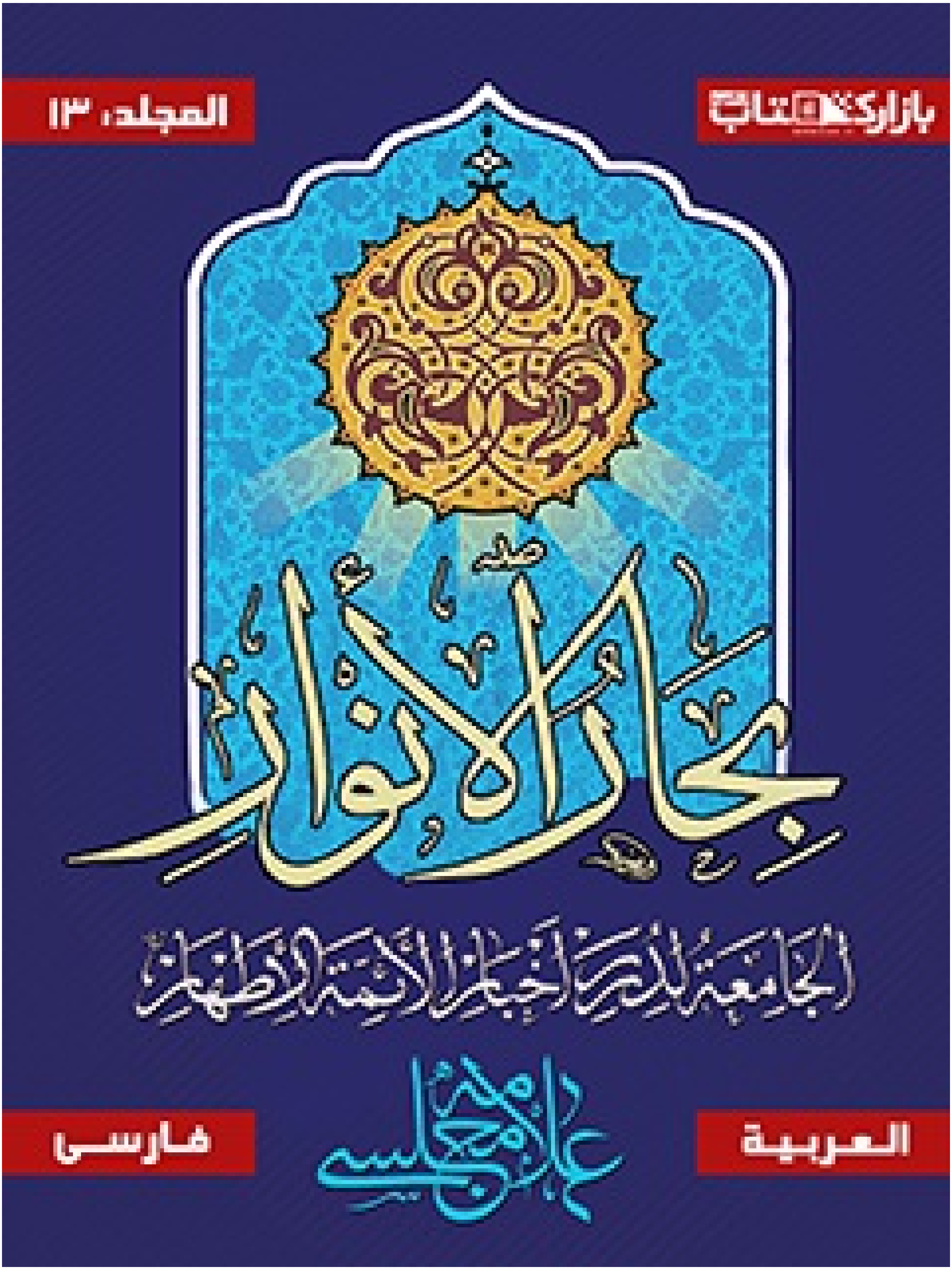

بازار کتاب
المجلد، ١٣
بحار الأنوار
الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار
علامه مجلسی
العربية
فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار المجلد ۱۳ : تاریخ پیامبران - ۳

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج - نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.-

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۹۷۸:۱۶-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۹۷۸:۱۷-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۹۷۸:۱۹-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۹۷۸:۲۰-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۹۷۸:۲۲-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۹۷۸:۲۳-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

أبواب قصص موسى و هارون عليهما السلام

باب ۱ نقش خاتمهما و علل تسميتهما و فضائلهما و سننهما و بعض أحوالهما

الآيات

البقره: «وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ قَفَّيْنا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ»(۸۷)

آل عمران: «وَ أَنْزَلَ التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِيلَ* مِنْ قَبْلُ هُدىً لِلنَّاسِ»(۳-۴)

هود: «وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى إِماماً وَ رَحْمَةً»(۱۷) (و قال): «وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَ لَوْ لا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ»(۱۱۰)

إبراهيم: «وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ»(۵)

مريم: «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتابِ مُوسى إِنَّهُ كانَ مُخْلَصاً وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا* وَ نادَيْناهُ مِنْ جانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْناهُ نَجِيًّا* وَ وَهَبْنا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنا أَخاهُ هارُونَ نَبِيًّا»(۵۱-۵۳)

الأنبياء: «وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى وَ هارُونَ الْفُرْقانَ وَ ضِياءً وَ ذِكْراً لِلْمُتَّقِينَ»(۴۸)

التنزيل: «وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ وَ جَعَلْناهُ هُدىً

لِبَنِی إِسْرائِیلَ* وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً یَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمَّا صَبَرُوا وَ کانُوا بِآیاتِنا یُوقِنُونَ»(۲۳-۲۴)

الأحزاب: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ آذَوْا مُوسی فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا وَ کانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِیهاً»(۶۹)

الصافات: «وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلی مُوسی وَ هارُونَ وَ نَجَّیْناهُما وَ قَوْمَهُما مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ* وَ نَصَرْناهُمْ فَکانُوا هُمُ الْغالِبِینَ* وَ آتَیْناهُمَا الْکِتابَ الْمُسْتَبِینَ* وَ هَدَیْناهُمَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِیمَ* وَ تَرَکْنا عَلَیْهِما فِی الْآخِرِینَ* سَلامٌ عَلی مُوسی وَ هارُونَ* إِنَّا کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ *إِنَّهُما مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِینَ»(۱۱۴-۱۲۲)

المؤمن: «وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْهُدی* وَ أَوْرَثْنا بَنِی إِسْرائِیلَ الْکِتابَ هُدیً وَ ذِکْری لِأُولِی الْأَلْبابِ»(۵۳-۵۴)

السجده: «وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ فَاخْتُلِفَ فِیهِ»(۴۵)

الأحقاف: «وَ مِنْ قَبْلِهِ کِتابُ مُوسی إِماماً وَ رَحْمَةً»(۱۲)

**[ترجمه]وَلَقَدْ آتَیْنَا مُوسَی الْکِتَابَ وَقَفَّیْنَا مِن بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَیْنَا عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ الْبَیِّنَاتِ وَأَیَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَکُلَّمَا جَاءکُمْ رَسُولٌ بِمَا لاَ تَهْوَی أَنفُسُکُمُ اسْتَکْبَرْتُمْ فَفَرِیقًا کَذَّبْتُمْ وَفَرِیقًا تَقْتُلُونَ - . [۱] بقره / ۸۷ -

{و همانا به موسی کتاب [تورات] را دادیم و پس از او پیامبرانی را پشت سر هم فرستادیم و عیسی پسر مریم را معجزه های آشکار بخشیدیم و او را با روح القدس تایید کردیم پس چرا هر گاه پیامبری چیزی را که خوشایند شما نبود برایتان آورد کبر ورزیدید گروهی را دروغگو خواندید و گروهی را کشتید}

- وَأَنزَلَ التَّوْرَاةَ وَالإِنجِیلَ* مِن قَبْلُ هُدًی لِّلنَّاسِ - [۲]. آل عمران /۳-۴ -

{بر تو نازل کرد تورات و انجیل را*پیش از آن برای رهنمود مردم فرو فرستاد}

- وَمِن قَبْلِهِ کِتَابُ مُوسَی إَمَامًا وَرَحْمَةً* وَلَقَدْ آتَیْنَا مُوسَی الْکِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِیهِ وَلَوْلاَ کَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّکَ لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِی شَکٍّ مِّنْهُ مُرِیبٍ - [۳]. هود /۱۷ و ۱۱۰ -

{و پیش از وی [نیز] کتاب موسی راهبر و مایه رحمت بوده است*و به حقیقت ما به موسی کتاب [آسمانی] دادیم پس در مورد آن اختلاف شد و اگر از جانب پروردگارت وعده ای پیشی نگرفته بود قطعا میان آن ها داوری شده بود و بی گمان آنان در باره آن در شکی بهتان آمیزند}

- وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَی بِآیَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَکَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَی النُّورِ وَذَکِّرْهُمْ بِأَیَّامِ اللّهِ إِنَّ فِی ذَلِکَ لآیَاتٍ لِّکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ - . ابراهیم / ۵ -

{و در حقیقت موسی را با آیات خود فرستادیم [و به او فرمودیم] که قوم خود را از تاریکیها به سوی روشنایی بیرون آور و روزهای خدا را به آنان یادآوری کن که قطعا در این [یادآوری] برای هر شکیبای سپاسگزاری عبرتهاست}

- وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا* وَنَادَيْنَاهُ مِن جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا* وَوَهَبْنَا لَهُ مِن رَّحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا - . [۲] مریم / ۵۱-۵۳ -

{و در این کتاب از موسی یاد کن زیرا که او پاکدل و فرستادهای پیامبر بود*و از جانب راست طور او را ندا دادیم و در حالی که با وی راز گفتیم او را به خود نزدیک ساختیم*و به رحمت خویش برادرش هارون پیامبر را به او بخشیدیم}

- وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاء وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ - . [۳] انبیاء / ۴۸ -

{و در حقیقت به موسی و هارون فرقان دادیم و [کتابشان] برای پرهیزگاران روشنایی و اندرزی است}

- وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِّن لِّقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ* وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ - . [۴] تنزیل / ۲۳-۲۴ -

{و به راستی [ما] به موسی کتاب دادیم پس در لقای او [با خدا]تردید مکن و آن [کتاب] را برای فرزندان اسرائیل [مایه] هدایت قرار دادیم*و چون شکیبایی کردند و به آیات ما یقین داشتند برخی از آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما [مردم را] هدایت می کردند} - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِندَ اللَّهِ وَجِيهًا - . [۱] احزاب / ۶۹ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید مانند کسانی مباشید که موسی را [با اتهام خود] آزار دادند و خدا او را از آن چه گفتند مبرا ساخت و نزد خدا آبرومند بود}

- وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ*وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ *وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ

وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ *وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِي الْآخِرِينَ*سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ*إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ *إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ - . [۲] صافات / ۱۱۴-۱۲۲ -

{و در حقیقت بر موسی و هارون منت نهادیم*و آن دو و قومشان را از اندوه بزرگ رهانیدیم*زیرا آن دو از بندگان با ایمان ما بودند*و آن دو را کتاب روشن دادیم*و هر دو را به راه راست هدایت کردیم*و برای آن دو در [میان] آیندگان [نام نیک] به جای گذاشتیم*درود بر موسی و هارون*ما نیکوکاران را چنین پاداش می دهیم*و آنان را یاری دادیم تا ایشان غالب آمدند}

- وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْهُدَى وَأَوْرَثْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ* هُدًى وَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ - [۳]. مومن / ۵۳-۵۴ -

{و قطعا موسی را هدایت دادیم و به فرزندان اسرائیل تورات را به میراث نهادی*[که] رهنمود و یادکردی برای خردمندان است}

- وَلَقَدْ آتَیْنَا مُوسَی الْکِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِیهِ - [۴]. سجده / ۴۵ -

{و به راستی موسی را کتاب [تورات] دادیم پس در آن اختلاف واقع شد}

- وَمِن قَبْلِهِ کِتَابُ مُوسَی إِمَامًا وَرَحْمَهً - . احقاف / ۱۲ - {و [حال آن که] پیش از آن کتاب موسی راهبر و [مایه] رحمتی بود}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی قدس سره: إماماً أی یؤتم به فی أمور الدین وَ رَحْمَهً أی نعمه من الله علی عباده أو ذا رحمه أی سبب الرحمه لمن آمن به (۱)الْکِتابَ یعنی التوراه فَاخْتُلِفَ فِیهِ أی قومه اختلفوا فی صحته وَ لَوْ لا کَلِمَهٌ سَبَقَتْ أی لو لا خبر الله السابق بأنه یؤخر الجزاء إلی یوم القیامه للمصلحه لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ أی لعجل الثواب و العقاب لأهله وَ إِنَّهُمْ لَفِی شَکٍّ مِنْهُ أی من وعد الله و وعیده (۲)

بِأَیّامِ اللّهِ أی بوقائع الله فی الأمم الخالیه و إهلاک من هلک منهم أو بنعم الله فی سائر أیامه کما روی عن أبی عبد الله علیه السلام.

أو الأعم منهما (۳)فِی الْکِتابِ أی القرآن إِنَّهُ کانَ مُخْلَصاً قرأ أهل الکوفه بفتح اللام أی أخلصه الله بالنبوه و الباقون بکسرها أی أخلص العباده لله أو نفسه لأداء الرساله

ص: ۲

۱- مجمع البیان ۵: ۱۵. م.

۲- مجمع البیان ۵: ۱۹۸. م.

۳- مجمع البیان ۶: ۳۰۴. م.

مِنْ جانِبِ الطُّورِ الطور جبل بالشام ناداه الله من جانبه اليمين و هو يمين موسى و قيل من الجانب الأيمن من الطور يريد حيث أقبل من مدين و رأى النار فى الشجره و هو قوله يا مُوسى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ وَ قَرَّبْناهُ نَجِيًّا أى مناجيا كليما قال ابن عباس قربه الله و كلمه و معنى هذا التقريب أنه أسمعه كلامه و قيل قربه حتى سمع صرير القلم الذى كتبت به التوراه و قيل قَرَّبْناهُ أى رفعنا منزلته حتى صار محله منا فى الكرامه محل من قربه مولاه فى مجلس كرامته فهو تقريب كرامه و اصطفاء لا تقريب مسافه و إدناء وَ وَهَبْنا لَهُ أى أنعمنا عليه بأخيه هارون و أشركناه فى أمره (١)الْفُرْقانَ أى التوراه يفرق بين الحق و الباطل و قيل البرهان الذى يفرق به بين حق موسى و باطل فرعون و قيل هو فلق البحر وَ ضِياءً هو من صفه التوراه أيضا أى استضاءوا بها حتى اهتدوا فى دينهم (٢).

فَلا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقائِهِ أى فى شك من لقائك موسى ليله الإسراء بك إلى السماء عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ

وَ قَدْ وَرَدَ فِي الْحَدِيثِ أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ رَجُلًا آدَمَ طُوَالًا جَعْداً كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَبْوَةَ (٣)وَ رَأَيْتُ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَجُلًا مَرْبُوعَ الْخَلْقِ إِلَى الْحُمْرَةِ وَ الْبَيَاضِ سَبِطَ الرَّأْسِ (۴).

فعلى هذا فقد وعد صلى الله عليه و آله أنه سيلقى موسى عليه السلام قبل أن يموت و قيل فلا تكن فى مريه من لقاء موسى إياك فى الآخره و قيل

ص: ٣

١- مجمع البيان ۶: ۵۱۸. م.

٢- مجمع البيان ٧: ۵٠. م.

٣- هكذا فى المطبوع، و فى نسخه: شنوه، و الظاهر أن كلاهما مصحف و الصحيح كما فى المصدر: شنوءه، قال الثعلبى فى العرائس فى ذكر حليه موسى عليه السلام: جعد طويل كانه من رجال أزد شنوءه. و قال الفيروزآبادى: الشنوءه: المتقزز و التقزز، و أزد شنوءه و قد تشدد الواو: قبيله سميت لشنآن بينهم و فى اللباب: الشنائى بفتح الشين و النون و كسر الهمزه هذه النسبه الى أزد شنوءه و الشنوى بفتح الشين و النون. و بعدها الواو نسبه الى شنوءه، و يقال: للازد أزد شنوءه.

۴- المربوع: الوسيط القامه. و السبط: ضد الجعد.

من لقاء موسی الکتاب و قیل من لقاء الأذی کما لقی موسی وَ جَعَلْناهُ أی موسی أو الکتاب وَ جَعَلْنا مِنْهُمْ أَئِمَّةً أی رؤساء فی الخیر یقتدی بهم یهدون إلی أفعال الخیر بإذن الله و قیل هم الأنبیاء الذین کانوا فیهم لَمّا صَبَرُوا أی لما صبروا جعلوا أئمه وَ کانُوا بِآیاتِنا یُوقِنُونَ لا یشکون فیها. (۱)وَ لَقَدْ مَنَنّا عَلی مُوسی وَ هارُونَ أی بالنبوه و النجاه من فرعون و غیرهما من النعم الدنیویه و الأخرویه مِنَ الْکَرْبِ الْعَظِیمِ من تسخیر قوم فرعون إیاهم و استعمالهم فی الأعمال الشاقه و قیل من الغرق الْکِتابَ الْمُسْتَبِینَ یعنی التوراه الداعی إلی نفسه بما فیه من البیان وَ تَرَکْنا عَلَیْهِما الثناء الجمیل فِی الْآخِرِینَ بأن قلنا سَلامٌ عَلی مُوسی وَ هارُونَ (۲)موسی اسم مرکب من اسمین بالقبطیه فمو هو الماء و سی الشجر و سمی بذلک لأن التابوت الذی کان فیه موسی وجد عند الماء و الشجر (۳)وجدته جواری آسیه و قد خرجن لیغتسلن و هو موسی بن عمران بن یصهر بن قاهث بن لاوی بن یعقوب علیه السلام.

و قال الثعلبی هو موسی بن عمران بن یصهر بن قاهث بن لاوی بن یعقوب علیه السلام قال أهل العلم بأخبار الأولین و سیر الماضین ولد لیعقوب علیه السلام لاوی و قد مضی من عمره تسع و ثمانون سنه ثم إن لاوی بن یعقوب نکح نابته بنت ماوی بن یشجر (۴)فولدت له عرشون (۵)و مرزی و مردی و قاهث بن لاوی و ولد للاوی قاهث بعد أن مضی من عمره

۱- مجمع البیان ۸: ۳۳۲- ۳۳۳. م.

۲- مجمع البیان ۸: ۴۵۶. م.

۳- قال المسعودیّ فی اثبات الوصیه: روی لما وضعته أمه فی حجرها اشتد فرحها به، فقال: فدیتک یا موسی، فسمع فرعون فاستشاط، فأرسل اللّه جل و عزّ فنطق علی لسانها فقالت: بلغنی انکم مشتموه من الماء، فقلت: یا موشی- بالعبرانیه- فقالت لها فرعون: صدقت من الماء مشناه و انا نسمیه موشی.

۴- فی المصدر المطبوع بمصر: ماوی بن یشجب. و فی الطبریّ: ماری بن یشخر.

۵- فی المصدر: غرسون، و فی الطبریّ: غرشون و لم یذکر مروی و فی قاموس التوراه و الإنجیل: جرشون، قهات، مراری.

ست و أربعون سنه فنكح قاهث بن لاوی قاهی (۱)بنت مبنیر بن بتویل (۲)بن إلیاس فولدت له یصهر و تزوج یصهر شمبت بنت بتاویت بن برکیا بن یقشان بن إبراهیم (۳)فولدت له عمران (۴)و قد مضی من عمره ستون سنه و کان عمر یصهر مائه و سبعا و أربعین سنه فنکح عمران بن یصهر نخیب بنت أشموئیل بن برکیا بن یقشان (۵)بن إبراهیم فولدت له هارون و موسی و اختلف فی اسم أمهما فقال محمد بن إسحاق نخیب و قیل أفاحیه و قیل بوخائید (۶)و هو المشهور و کان عمر عمران مائه و سبعا و ثلاثین سنه و ولد له موسی و قد مضی من عمره سبعون سنه (۷)و نحوه ذکر ابن الأثیر فی الکامل(۸).

**[ترجمه]طبرسی می‌فرماید: «إماماً» یعنی، کسی که در کارهای دینی به او اقتدا شود، و«رحمه» به معنای نعمتی از جانب خداوند بر بندگانش، و « ذا رحمه »، به معنای سبب رحمت است برای کسی که به او ایمان آورده است. - . مجمع البیان ۵ : ۱۵ -

منظور از «کتاب» تورات می باشد. «فاختلف فیه» یعنی، در صحت آن اختلاف داشتند. « لولا کلمه سبقت » یعنی: اگر خداوند قبلاً خبر نمی داد که جزای کار مردم را برای مصلحتی که دارد به روز قیامت موکول می کند. «لقضی بینهم» یعنی پاداش و مجازات قوم او را جلو می‌انداخت.

«و إنّهم لفی شک منه» یعنی از بشارت‌ها و تهدیدهای خداوند - . مجمع البیان ۵ : ۱۹۸ - «بأیام الله» یعنی، با وقایعی که خداوند در بین ملت های پیشین به وجود آورد و نابود کردن تعدادی از آن ها، یا به نعمت هایی که خداوند در سایر زمان ها به آن ها داده است. آن چنانکه از امام صادق علیه السلام روایت شده یا اعم از این دو - . مجمع البیان ۶ : ۳۰۴ - . « فِی الکتاب » منظور قرآن است. «إنّهُ کان مخلصاً» اهل کوفه لام مخلص را مفتوح خوانده اند، به این معنا که خداوند او را به پیامبری برگزیده است، می باشد، و بقیه آن را مکسور خوانده اند به معنای، عبادت را مخصوص خداوند قرار داد، یا خودش را فقط مختص به انجام رسالت خداوند قرار داد.

ص: ۲

«من جانب الطور» طور: کوهی در منطقه شام است. خداوند او را از طرف راستش فرا خواند. منظور، از طرف راست حضرت موسی است. و گفته شده: از طرف راست کوه طور، منظور از آن زمانی که است که از شهر مدین آمد و آن آتش را در درخت دید و آن قول اوست: «یا موسی إنی أنا الله ربّ العالمین » {ای موسی منم من خداوند پروردگار جهانیان} « و قرّبناه نجیّا » منظور از نجیا: مناجات کننده و صحبت کننده است.

ابن عباس علیه السلام فرمود:خداوند او را به خود نزدیک کرد و با او صحبت کرد. مقدار این نزدیکی در حدی بوده که سخن او را شنیده است. و گفته شده است که منظور از آن این است: او را تا آن اندازه به خودش نزدیک کرد که صدای سایش قلمی که با آن تورات را می نوشت شنید، و گفته شده: که منظور از آن بالا بردن منزلت او تا اندازه ای که کرامت و بزرگیش در نزد خداوند به مانند کرامت کسی است که مولا-یش او را به خود نزدیک کرده باشد. پس منظور از نزدیکی در این جا نزدیکی در کرامت و گزینش است نه نزدیکی از لحاظ بعد و مسافت. « و وهبنا له » یعنی: برادرش هارون را به مانند یک نعمت به او دادیم و هارون را شریک انجام کارش قرار دادیم. - . مجمع البیان ۶ : ۵۱۸ - منظور از « الفرقان » تورات است، که

حق را از باطل جدا می کند. و گفته شده که منظور برهان و استدلالی است که حق موسی را از باطل فرعون جدا می کند و گفته شده منظور از آن شکاف دریا است. «ضیاء» نیز از صفت های تورات است، یعنی از آن در جهت هدایت در دینشان، راهنمایی گرفتند. - . [۲]مجمع البیان ۷ : ۵۰ -

«فلا تکن فی مریه من لقائه» یعنی نسبت به دیدن حضرت موسی در شب معراج شک نداشته باش. ابن عباس روایت می کند، در حدیثی از پیامبر آمده است که می‌فرماید: در شبی که به معراج رفتم موسی بن عمران را به شکل مردی بلند قد، با موهای مجعد دیدم که به مردان قبیله شبوه شبیه بود. و عیسی بن مریم را به شکل مردی با قد متوسط و رنگ پوست مایل به قرمز و سفید که موهای بلند و صافی داشت دیدم، به خاطر این پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم فرموده بود که قبل از این که از دنیا برود حضرت موسی را می بیند. و گفته شده است معنای آن این است که: نسبت به دیدارت با حضرت موسی در روز قیامت شک نکن. و گفته شده:

ص: ۳

نسبت به دیدار کتاب موسی علیه السلام ، وگفته شده: آزار و اذیت دیدن، آن طور که حضرت موسی آزار و اذیت دید. «وجعلنا» منظور: حضرت موسی یا کتاب تورات، «وجعلنا منهم أئمه» یعنی: سر دسته خیر و برکت است که به آن ها اقتدا می شود و به إذن خداوند به کارهای خوب هدایت می کنند. و گفته شده، منظور پیامبرانی هستند که در بین آن ها بودند. «لمّا صبروا» هنگامی که صبر کردند امام و پیشوا شدند. «و کانوا بآیاتنا یوقنون» و به نشانه های ما شکی نداشتند. - . [۱]مجمع البیان ۸ : ۳۳۳ -

«ولقد مننّا علی موسی و هارون» یعنی به خاطر نبوت و نجات آن ها از فرعون و همچنین به خاطر نعمت های دنیوی و اُخروی. «من الکرب العظیم» یعنی: از غلبه قوم فرعون بر آن ها و به کار گیری آن ها در کارهای سخت، و گفته شده منظور از آن، غرق شدن است. «الکتاب المستبین»: یعنی، کتاب تورات که به خاطر بیان و توضیحی که دارد خود را این گونه می خواند. «وترکنا علیهما» یک نوع ستایش نیکو است. « فی الآخرین » که می فرماید، «سلام علی موسی و هارون» - . [۲] مجمع البیان ۸ : ۴۵۶ -

موسی إسم مرکب است که از دو اسم قبطی ترکیب شده است. «مو» به معنای آب و «سی» به معنای درخت. - . [۳] مسعودی در کتاب اثبات الوصیه می گوید: هنگامی مادر موسی در صنوقچه به موسی شیر می داد دلش برای موسی خیلی تنگ شده بود پس گفت: ای موسی فدایت شوم، فرعون حرفش را شنید و به او گیر داد که چرا به او موسی گفتی، خداوند هم زبان مادرش را گویا کرد و گفت که شنیده ام که او را در کنار آب پیدا کرده اید، پس فرعون گفت بله راست می گویی ما او را در کنار آب پیدا کردیم پس اسم او را موشی – با زبان عبری – می گذاریم -

هنگامی که کنیزهای آسیه (زن فرعون) برای حمام به کنار رود نیل رفته بودند صندوق حاوی حضرت موسی را کنار آب و درخت پیدا کرده بودند که به این دلیل به او موسی گفتند. موسی پسر عمران پسر یصهر پسر قاهث پسر لاوی پسر یعقوب علیه السلام است.

ثعلبی می گوید: نسب ایشان موسی پسر عمران پسر یصهر پسر قاهث پسر لاوی پسر یعقوب علیه السلام می‌باشد، تاریخ نویسان وسیره نویسان گفته‌اند که: پسری به نام لاوی در سن هشتاد و نه سالگی برای حضرت یعقوب متولد می شود، سپس لاوی پسر یعقوب، با نابته دختر ماوی بن یشجر ازدواج کرد که صاحب عرشون - [۴]. در قاموس انجیل و تورات جرشون، قهات، مراری آمده است - ،

مرزی، مِردی و قاهث شدند که

ص: ۴

در سن چهل و شش سالگی صاحب قاهث شده بودند و قاهث پسر لاوی با قاهی دختر مبنیر بن بتویل بن الیاس ازدواج کرد که صاحب یصهر شدند و یصهر با شمبت دختر بتاویت بن برکیا بن یقشان بن ابراهیم ازدواج کرد که در سن شصت سالگی صاحب عمران - [۱]. در تاریخ طبری آمده است که صاحب عمران و قارون شد -

شدند، یصهر صد و چهل و هفت ساله بود که پسرش عمران با نخیب دختر اشموئیل بن برکیا بن یقشان بن ابراهیم ازدواج کرد که از او صاحب هارون و موسی شد. و همچنین بر سر اسم مادر حضرت موسی اختلاف است که محمد بن اسحاق می گوید: اسمش نخیب بوده است و همچنین افاحیه و بوخائید گفته شده که همین مشهور است. عمران صد و سی و هفت سال عمر کرده است، ودر هفتاد سالگی صاحب حضرت موسی شده است - . عرائس الثعلبی : ۱۰۵ - . و به مانند این روایت را ابن اثیر در کتابش «الکامل» ذکر کرده است. - [۳]. کامل التواریخ ۱ : ۵۸ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی خَبَرِ الْمِعْرَاجِ عَنِ النَّبِیِّ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ ثُمَّ صَعِدْنَا إِلَی السَّمَاءِ الْخَامِسَهِ فَإِذَا فِیهَا رَجُلٌ كَهْلٌ عَظِیمُ الْعَیْنِ لَمْ أَرَ كَهْلًا أَعْظَمَ مِنْهُ حَوْلَهُ ثَلَاثَهٌ مِنْ أُمَّتِهِ (۹)فَأَعْجَبَتْنِی كَثْرَتُهُمْ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا یَا جَبْرَئِیلُ فَقَالَ هَذَا الْمُجِیبُ لِقَوْمِهِ (۱۰)هَارُونُ بْنُ عِمْرَانَ فَسَلَّمْتُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ عَلَیَّ وَ اسْتَغْفَرْتُ لَهُ وَ اسْتَغْفَرَ لِی وَ إِذَا فِیهَا مِنَ الْمَلَائِكَهِ الْخُشُوعِ مِثْلُ مَا فِی السَّمَاوَاتِ

ص: ۵

۱- فی نسخه: قاصی؛ و فی المصدر و الطبریّ: فاهی.

۲- فی المصدر: مبین بن تنویل. و فی الطبریّ: مسین بن بتویل.

۳- فی المصدر: و تزوج یصهر سمیت بنت یتادم بن برکیا بن یشعان. و فی الطبریّ: شمیث ابنه بتادید بن برکیا بن یقسان. و عد

البغدادىّ فى المحبر من أولاد إبراهيم يقشان بالشين.

۴- فى الطبرىّ: و قارون.

۵- فى المصدر: نجيب بنت شمويل بن بركيا بن يشعان؛ و فى الطبرىّ: يحيب ابنه شمويل ابن بركيا بن يقسان.

۶- فى المصدر: نجيب. و قيل: ناجيه، و فيل يوخاييل. و فى الطبرىّ، أمه يوخابد؛ و قيل: اناحيد.

۷- عرائس الثعلبى: ۱۰۵. م.

۸- كامل التواريخ: ۱: ۵۸. م.

۹- فى نسخه: ثله من امته. و فى المصدر: ثلاثه صفوف من امته.

۱۰- فى نسخه: هذا المحبب لقومه.

ثُمَّ صَعِدْنَا إِلَى السَّمَاءِ السَّادِسَهِ وَ إِذَا فِيهَا رَجُلٌ آدَمُ طَوِيلٌ كَأَنَّهُ مِنْ شَبْوَهَ (۱)وَ لَوْ أَنَّ عَلَيْهِ قَمِيصَيْنِ لَنَفَذَ شَعْرُهُ فِيهِمَا وَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ يَزْعُمُ بَنُو إِسْرَائِيلَ أَنِّي أَكْرَمُ وُلْدِ آدَمَ عَلَى اللَّهِ وَ هَذَا رَجُلٌ أَكْرَمُ عَلَى اللَّهِ مِنِّي فَقُلْتُ مَنْ هَذَا يَا جَبْرَئِيلُ فَقَالَ أَخُوكَ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ عَلَيَّ وَ اسْتَغْفَرْتُ لَهُ وَ اسْتَغْفَرَ لِي وَ إِذَا فِيهَا مِنَ الْمَلَائِكَهِ الْخُشُوعِ مِثْلُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام صادق علیه السلام در جریان معراج از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم نقل می کند که: به آسمان پنجم صعود کردیم که ناگهان به یک مرد کهنسال با چشمان بزرگ برخورد کردیم که تا به حال کسی را به پیری او ندیده بودم، سه از امتش در اطرافش بودند. از زیاد بودنشان تعجب کردم، از جبرئیل پرسیدم: که این شخص کیست؟ گفت: او اجابت کننده قومش، هارون پسر عمران است، به او سلام کردم و جواب سلامم را داد. از او خواستم تا برایم دعای خیر کند او نیز از من طلب دعای خیر کرد. ودر این آسمان نیز به مانند آسمان های دیگر ملائکه هایی با خشوع و فروتنی وجود داشتند.

ص: ۵

سپس به آسمان ششم بالاتر رفتیم که ناگهان به مردی گندمگون بلند قامت برخورد کردیم که گویی از مردان قبیله شبوه بود که اگر دو سرپوش بلند بر روی سرش بود باز موهایش در بین آن ها بیرون می آمد و دیده می شد. و شنیدم که آن شخص می گفت: قوم بنی اسرائیل فکر می کنند که من گرامی ترین انسان در نزد خدا هستم در حالی که این مرد در نزد خداوند از من گرامی تر است. پرسیدم: ای جبرئیل این مرد کیست؟ گفت: برادرت، موسی پسر عمران است. بر او سلام کردم و جواب سلامم را داد، از او خواستم تا برایم دعای خیر کند او نیز از من طلب دعای خیر کرد ودر این آسمان هم فرشتگان فروتنی به مانند آسمان های دیگر وجود داشتند. -[۱]. تفسیر القمی ۳ : ۴۳۷

-

**[ترجمه]

بیان

شبوه أبو قبیله و موضع بالبادیه و حصن بالیمن أو واد بین مأرب و حضرموت کذا ذکره الفیروزآبادی و لعله صلی الله علیه و آله شبهه بإحدی هذه الطوائف فی الأدمه و طول القامه.

**[ترجمه]آن طور که فیروز آبادی ذکر می‌کند شبوه اسم قبیله و مکانی در بیابان و اسم قلعه‌ای در یمن و یا بیابانی است بین منطقه مأرب وحضرموت وشاید پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم به خاطر سبزه بودن پوست وبلند قامتی او را به یکی از مردان این قبیله تشبیه کرده است.

**[ترجمه]

«۲»

-فس، تفسیر القمی فِی خَبَرِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ مَعَ مَلِکِ الرُّومِ أَنَّهُ عَرَضَ عَلَی الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ صُوَرَ الْأَنْبِیَاءِ فَعَرَضَ عَلَیْهِ صَنَماً قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ هَذِهِ صِفَهُ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ وَ کَانَ عُمُرُهُ مِائَتَیْنِ وَ أَرْبَعِینَ سَنَهً وَ کَانَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ إِبْرَاهِیمَ خَمْسُمِائَهِ سَنَهٍ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در خبری از امام حسن علیه السلام آمده است که پادشاه روم تصویر پیامبران را به حضرت حسن علیه السلام نشان داد سپس تصویر مجسمه ای را به ایشان نشان داد، حضرت فرمود: این شبیه موسی بن عمران در سن دویست و چهل سالگی است و بین ایشان و حضرت ابراهیم پانصد سال فاصله بوده است. - [۲]. تفسیر القمی : ۵۹۷ -

**[ترجمه]

«۳»

-ل، الخصال ابْنُ إِدْرِیسَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِیِّ عَنِ ابْنِ أَبِی عُثْمَانَ عَنْ مُوسَی بْنِ بَکْرٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِنَّ اللَّهَ اخْتَارَ مِنَ الْأَنْبِیَاءِ أَرْبَعَهً لِلسَّیْفِ إِبْرَاهِیمَ وَ دَاوُدَ وَ مُوسَی وَ أَنَا وَ اخْتَارَ مِنَ الْبُیُوتَاتِ أَرْبَعَهً فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفی آدَمَ وَ نُوحاً وَ آلَ إِبْراهِیمَ وَ آلَ عِمْرانَ عَلَی الْعالَمِینَ الْخَبَرَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر خصال: امام موسی بن حعفر علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت کرد که فرمود: خداوند چهار تن از پیامبران را برای شمشیر انتخاب کرد: حضرت ابراهیم، حضرت داود، حضرت موسی و من؛ و چهار خانواده را از بین خانواده های دیگر برگزیده است که خداوند در حدیثی قدسی فرمود:«خداوند حضرت آدم و نوح و خانواده ابراهیم و خانواده عمران را از بین همه جهانیان برگزیده است». - [۳]. خصال ۱ : ۱۰۷ -

**[ترجمه]

«۴»

-ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام ع، علل الشرائع ل، الخصال سَأَلَ الشَّامِیُّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ مَنْ هُمْ فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَابِیلُ یَفِرُّ مِنْ هَابِیلَ

۱- فی طبعه من المصدر: من شعر، و فی أخری: ستوه، و فی البرهان و الصافی نقلا عن المصدر: من شعر، و أحسن الکل ما فی الکتاب، و لعلّ الصحیح ما اخترناه آنفا و هو شنوءه. راجع ما تقدمناه.

۲- تفسیر القمّیّ: ۴۳۷۳. م.

٣- تفسير القمّيّ: ٥٩٧. م.

٤- الخصال ج ١: ١٠٧. م.

وَ الَّذِی یَفِرُّ مِنْ أَمِّهِ مُوسَی وَ الَّذِی یَفِرُّ مِنْ أَبِیهِ إِبْرَاهِیمُ وَ الَّذِی یَفِرُّ مِنْ صَاحِبَتِهِ لُوطٌ وَ الَّذِی یَفِرُّ مِنِ ابْنِهِ نُوحٌ یَفِرُّ مِنِ ابْنِهِ کَنْعَانَ (۱).

قال الصدوق رحمه الله إنما یفر موسی من أمه خشیه أن یکون قصر فیما وجب علیه من حقها. (۲)

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا، علل الشرائع، خصال: یک مرد شامی در مورد آیه «یوم یفرّ المرء من أخیه و أمه و أبیه و صاحبته و بنیه» {آن روز که هر کس از برادرش ومادر و پدرش و از زن و فرزندانش می گریزد} از امیرالمومنین علیه السلام پرسید وگفت: آن ها چه کسانی هستند؟ امام علیه السلام فرمود: آن روزی است که قابیل از هابیل،

ص: ۶

موسی از مادرش، ابراهیم از پدرش، لوط از همسرش و نوح از پسرش کنعان فرار می کنند. - . العیون : ۱۳۶, علل الشرائع : ۱۹۸؛ الخصال ۱ : ۱۵۴ -

صدوق فرمود: موسی به خاطرترس از این که در ادای حق مادرش کوتاهی کرده است از او فرار می کند. - . [۲] ابراهیم از پدری که او را بزرگ کرده است فرار می کند آن هم به خاطر مشرک بودنش نه از پدر اصلی خودش. -

**[ترجمه]

بیان

یمکن أن یتجوز فی الأم کما ارتکب ذلک فی الأب و یکون المراد بعض مربیاته فی بیت فرعون.

**[ترجمه]شاید برای مادر مجازگویی کرده باشد چنان که در باره پدر هم مجازگویی کرده است و منظور بعضی از زنانی باشند که در خانه فرعون از او نگهداری می کردند.

**[ترجمه]

«۵»

-ل، الخصال فِی خَبَرِ أَبِی ذَرٍّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَوَّلُ نَبِیٍّ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ مُوسَی وَ آخِرُهُمْ عِیسَی وَ سِتُّمِائَهِ نَبِیٍّ (۳).

أقول: قد مر نقش خاتمه فی نقوش خواتیم الأنبیاء.

**[ترجمه]الخصال: ابوذر نقل می کند که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود: اولین پیامبر بنی اسرائیل حضرت موسی وآخرین آن ها حضرت عیسی بودند که همگی ششصد پیامبر بودند. - . [۳] الخصال ۲ : ۱۰۴ یوسف پسر اسرائیل بود و از قوم

بنی اسرائیل نبود. -

می گویم: نقش انگشتری ایشان در مبحث نقش انگشتری پیامبران ذکر شده است.

**[ترجمه]

«۶»

-ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ الْمُظَفَّرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْخُرَاسَانِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْعَلَوِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جُمْهُورٍ الْعَمِّیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَ تَدْرِی یَا مُوسَی لِمَ انْتَجَبْتُکَ مِنْ خَلْقِی وَ اصْطَفَیْتُکَ لِکَلَامِی فَقَالَ لَا یَا رَبِّ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ إِنِّی اطَّلَعْتُ إِلَی الْأَرْضِ فَلَمْ أَجِدْ عَلَیْهَا أَشَدَّ تَوَاضُعاً لِی مِنْکَ فَخَرَّ مُوسَی سَاجِداً وَ عَفَّرَ خَدَّیْهِ فِی التُّرَابِ تَذَلُّلًا مِنْهُ لِرَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ ارْفَعْ رَأْسَکَ یَا مُوسَی وَ أَمِرَّ یَدَکَ فِی مَوْضِعِ سُجُودِکَ وَ امْسَحْ بِهَا وَجْهَکَ وَ مَا نَالَتْهُ مِنْ بَدَنِکَ (۴)فَإِنَّهُ أَمَانٌ مِنْ کُلِّ سُقْمٍ وَ دَاءٍ وَ آفَهٍ وَ عَاهَهٍ (۵).

**[ترجمه]امالی الطوسی: امام صادق علیه السلام می‌فرماید: خداوند به موسی بن عمران وحی کرد و فرمود: ای موسی آیا می دانی چرا در بین مخلوقاتم تو را برای صحبت کردن برگزیدم؟ حضرت موسی جواب داد: نه، نمی‌دانم ای پروردگارم. خداوند فرمود: زمین را گشتم و در آن کسی را به اندازه تو متواضع تر به خودم نیافتم. موسی به حالت سجده به زمین افتاد و صورتش را برای نشان دادن ذلیل بودنش در برابر خدا به خاک مالید. ندا آمد: ای موسی، سرت را بلند کن و دستت را بر جای سجده ات بگذار و با آن صورتت و هر جای بدنت که به آن می رسد متبرک کن چون آن از هر گونه بیماری و مرض و آفت در امان است. - . [۴] امالی الشیخ : ۱۰۳ -

**[ترجمه]

«۷»

-ع، علل الشرائع الطَّالَقَانِیُّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ زَکَرِیَّا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَیْلَانَ قَالَ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ أَبِیهِ وَ جَدِّهِ عَنْ غِیَاثِ بْنِ أُسَیْدٍ قَالَ حَدَّثَنِی عَمَّنْ سَمِعَ مُقَاتِلَ بْنَ سُلَیْمَانَ یَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی بَارَکَ عَلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ فِی بَطْنِ أُمِّهِ بِثَلَاثِمِائَهٍ وَ سِتِّینَ

۱- العیون: ۱۳۶، علل الشرائع: ۱۹۸، الخصال ج ۱: ۱۵۴. م.

۲- هذا البیان من الصدوق رحمه الله فی کتابه الخصال و قال: یفر إبراهیم من ابیه المربی لانه مشرک لا من الأب الوالد و هو التارخ. م.

۳- الخصال ج ۲: ۱۰۴. و أمّا یوسف فکان ابن إسرائیل و لم یکن من بنی إسرائیل.

۴- فی نسخه: و ما یلیه من بدنک.

۵- أمالی الشیخ: ۱۰۳. م.

بَرَكَةً فَالْتَقَطَهُ فِرْعَوْنُ مِنْ بَيْنِ الْمَاءِ وَ الشَّجَرِ وَ هُوَ التَّابُوتُ فَمِنْ ثَمَّ سُمِّيَ مُوسَى وَ بِلُغَةِ الْقِبْطِ الْمَاءُ مُو وَ الشَّجَرُ سَى فَسَمَّوْهُ مُوسَى لِذَلِكَ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: محمد بن جيلان مى گويد: پدرم نقل مى كند كه مقاتل بن سليمان مى گفت: خداوند متعال به حضرت موسى درحالى كه در شكم مادرش بوده سيصد و شصت

ص: ۷

نعمت داده است. و فرعون او را در صندوقچه اى كه بود در بين آب ودرخت پيدا كرد. وب ه اين دليل موسى نام گرفت كه در زبان قبطى آب (مو) و درخت (سى) مى باشد. - . [۱] علل الشرائع : ۳۰ -

**[ترجمه]

«۸»

-ع، علل الشرائع أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَ تَدْرِي لِمَا اصْطَفَيْتُكَ بِكَلَامِي دُونَ خَلْقِي فَقَالَ مُوسَى لَا يَا رَبِّ فَقَالَ يَا مُوسَى إِنِّي قَلَّبْتُ عِبَادِي ظَهْراً لِبَطْنٍ (۲)فَلَمْ أَجِدْ فِيهِمْ أَحَداً أَذَلَّ لِي مِنْكَ نَفْساً يَا مُوسَى إِنَّكَ إِذَا صَلَّيْتَ وَضَعْتَ خَدَّيْكَ عَلَى التُّرَابِ (۳)- ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِإِسْنَادِهِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ (۴)

**[ترجمه]علل الشرائع: امام باقر عليه السلام فرمود:خداوند متعال به موسى وحى كرد كه: آيا مى دانى كه چرا تورا از بين مخلوقاتم براى صحبت كردن برگزيدم؟ موسى جواب داد: نه، پروردگارم نمى‌دانم. خداوند فرمود: اى موسى، من باطن مخلوقات خودم را پشت و رو كردم - . [۲] آن ها را آزمايش كردم -

در بين آن ها كسى را متواضع تر از تو به خودم نيافتم؛ اى موسى تو هرگاه نماز مى‌خواندى صورتت را به خاك مى ماليدى.

قصص الانبياء: با استناد به روايت صدوق از پدرش چنين روايتى نقل مى كند. - . نسخه خطى -

**[ترجمه]

«۹»

-ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ احْتُبِسَ عَنْهُ الْوَحْيُ أَرْبَعِينَ أَوْ ثَلَاثِينَ صَبَاحاً قَالَ فَصَعِدَ عَلَى جَبَلٍ بِالشَّامِ يُقَالُ لَهُ أَرِيحَا فَقَالَ يَا رَبِّ إِنْ كُنْتَ حَبَسْتَ عَنِّي وَحْيَكَ وَ كَلَامَكَ لِذُنُوبِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَغُفْرَانُكَ الْقَدِيمُ قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ أَ تَدْرِي لِمَا اصْطَفَيْتُكَ لِوَحْيِي وَ كَلَامِي دُونَ خَلْقِي فَقَالَ لَا عِلْمَ لِي يَا رَبِّ فَقَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اطَّلَعْتُ إِلَى خَلْقِي

اطِّلَاعَهً فَلَمْ أَجِدْ فِی خَلْقِی أَشَدَّ تَوَاضُعاً لِی مِنْکَ فَمِنْ ثَمَّ خَصَصْتُکَ بِوَحْیِی وَ کَلَامِی مِنْ بَیْنِ خَلْقِی قَالَ وَ کَانَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ إِذَا صَلَّی لَمْ یَنْفَتِلْ (۵)حَتَّی یُلْصِقَ خَدَّهُ الْأَیْمَنَ بِالْأَرْضِ وَ الْأَیْسَرَ (۶).

**[ترجمه]علل الشرائع: اسحاق بن عمار نقل می کند که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: چهل تا سی روز وحی بر موسی نازل نشد: ایشان بر کوهی به نام اریحا در شام بالا رفت و فرمود: پروردگارا، اگر بخاطر گناهان قوم بنی اسرائیل وحیت را بر من محروم کرده‌ای به مانند گذشته از تو طلب مغفرت و بخشش می کنم. امام صادق می‌فرماید: خدا بر حضرت موسی وحی فرستاد و فرمود: آیا می‌دانی چرا در بین سایر مخلوقات تو را برای وحی و صحبت کردن انتخاب کردم؟ پروردگارا، من چیزی نمی دانم. خداوند فرمود: ای موسی من بندگانم را زیرو رو کردم و هیچ کدام را به اندازه تو متواضع تر به خودم ندیدم به این خاطر تو را برای وحی و صحبت کردن برگزیدم؛ امام صادق فرمود: هرگاه حضرت موسی نماز می... خواند از نماز دست نمی کشید تا این که گونه راست و چپ خود را به خاک می چسباند.

**[ترجمه]

«۱۰»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ النَّضْرِ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ کَانُوا یَقُولُونَ لَیْسَ لِمُوسَی مَا لِلرِّجَالِ وَ کَانَ مُوسَی إِذَا أَرَادَ الِاغْتِسَالَ ذَهَبَ إِلَی مَوْضِعٍ لَا یَرَاهُ فِیهِ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ وَ کَانَ یَوْماً یَغْتَسِلُ عَلَی شَطِّ نَهَرٍ وَ قَدْ وَضَعَ ثِیَابَهُ عَلَی صَخْرَهٍ فَأَمَرَ اللَّهُ الصَّخْرَهَ فَتَبَاعَدَتْ عَنْهُ حَتَّی نَظَرَ بَنُو إِسْرَائِیلَ إِلَیْهِ فَعَلِمُوا أَنَّهُ لَیْسَ

۱- علل الشرائع: ۳۰. م.

۲- أی انی اختبرتهم.

۳- علل الشرائع: ۳۰. م.

۴- مخطوط. م.

۵- أی لم ینصرف.

۶- علل الشرائع: ۳۰. م

كَمَا قَالُوا فَأَنْزَلَ اللَّهُ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا إِلَى قَوْلِهِ وَجِيهاً (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام صادق علیه السلام می‌فرماید: قوم بنی اسرائیل می گفتند که: موسی آن چه را که مردان دارند - آلت مردانگی - ندارد، حضرت موسی هرگاه قصد شستن داشت به جای می رفت که کسی از مردم او را نمی دید. روزی در کنار رودی، خود را می‌شست و لباس هایش را بر روی صخره‌ای گذاشته بود، خداوند به صخره دستور داد که از موسی دور شود تا این که قوم بنی اسرائیل او را دیدند و فهمیدند که موسی آن طور که می گویند نیست.

ص: ۸

خداوند فرمود: ای کسانی که ایمان آورده اید به مانند آن هایی نباشید که حضرت موسی را اذیت کردند. و سپس خدا او را از آن چه درباره او می گفتند مبرا کرد، او نزد خداوند آبرومند و محترم بود. - . تفسیر القمی ۵۳۵ -

**[ترجمه]

بيان

قال الشيخ الطبرسی رحمه الله اختلفوا فيما أوذى به موسى على أقوال أحدها

أن موسى و هارون صعدا الجبل فمات هارون فقالت بنو إسرائيل أنت قتلته فأمر الله الملائكه فحملته حتى مروا به على بنى إسرائيل و تكلمت الملائكه بموته حتى عرفوا أنه قد مات و برأه الله من ذلك عن على عليه السلام و ابن عباس.

و اختاره الجبائى و ثانيها

أن موسى عليه السلام كان حييا يغتسل وحده فقالوا ما يتستر منا إلا لعيب بجلده إما برص و إما أدره فذهب مره يغتسل فوضع ثوبه على حجر فمر الحجر بثوبه فطلبه موسى فرآه بنو إسرائيل عريانا كأحسن الرجال خلقا فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا رواه- أبو هريره مرفوعا.

و قال قوم إن ذلك لا يجوز لأن فيها إشهار النبى و إبداء سوأته على رءوس الأشهاد و ذلك ينفر عنه و ثالثها أن قارون استأجر مومسه (۲)لتقذف موسى بنفسها على رءوس الملإ فعصمه الله تعالى من ذلك عن أبى العاليه و رابعها أنهم آذوه من حيث إنهم نسبوه إلى السحر و الجنون و الكذب بعد ما رأوا الآيات عن أبى مسلم انتهى (۳)و السيد قدس سره رد الثانى بأنه ليس يجوز أن يفعل الله تعالى بنبيه ما ذكروه من هتك العوره لتنزيهه من عاهه أخرى فإنه تعالى قادر على أن ينزهه مما قذفوه به على وجه لا يلحقه معه فضيحه أخرى و ليس يرمى بذلك أنبياء الله من يعرف أقدارهم

ثم قال و الذى روى فى ذلك من الصحيح معروف و هو أن بنى إسرائيل لما مات هارون

ص: ۹

۱- تفسير القمّیّ: ۵۳۵. م.

۲- قال الفيروزآبادی: الماموسه: الحمقاء الخرقاء. و فی النهايه: المومسه: الفاجره.

۳- مجمع البيان: ۸: ۳۷۲. م.

علیه السلام قرفوه (۱)بأنه قتله لأنهم كانوا إلى هارون أميل (۲)فبرأه الله تعـالى من ذلک بأن أمر الملائکه بأن حملت هارون میتا و مرت به علی بنی إسرائیل ناطقه بموته و مبرئه لموسی علیه السلام من قتله و هذا الوجه یروی عن أمیر المؤمنین علیه السلام.

و روی أیضا أن موسی علیه السلام نادی أخاه هارون فخرج من قبره فسأله هل قتله فقال لا ثم عاد.

انتهی (۳)أقول بعد ورود الخبر الحسن کالصـحیح لا یتجه الجزم ببطلانه إذا لیس فیه من الفضیحه بعد کونه لتبریه عما نسب إلیه ما یلزم الحکم بنفیها و الله یعلم.

**[ترجمه]شـیخ طبرسـی می‌فرماید: در آن چه که با آن حضـرت موسـی را اذیت می کردند، اختلاف است و چند قول وجود دارد:

یک: حضـرت موسـی و هارون به بالای یک کوه رفتنـد و در آن جا هارون فوت کرد. بنی اسـرائیل گفتنـد ای موسـی تو او را کشتی، سـپس خداوند به ملائکه دسـتور داد تا او را نزد قوم بنی اسـرائیل حمل کنند و ر آن جا ملائکه به مرگ عادی او اقرار کردنـد تا این که به آن ها ثابت شـد که هارون خودش فوت کرده است؛ و خداوند این گونه حضـرت موسـی را از این تهمت مبرا کرد. این حدیث از حضرت علی علیه السلام و ابن عباس علیه السلام روایت شده است و جبایی آن را اختیار کره است.

دو: حضـرت موسـی به خـاطر حیـا و شـرمی که داشت به تنهـایی خود را می‌شـست. بنی اسـرائیل گفتنـد: به خـاطر عیبی که بر پوستش است از ما پنهان می شود، یا بیماری پیسی و یا نقصی (فتق بیضه) دارد. یک بار که برای شستن خود به بیرون رفته بود لبـاس هایش را بر روی یک تخته سـنگ انـداخت. تخته سـنگ لباس هایش را برد و موسـی برای گرفتن آن ها رفت و در این حال به صورت عریان، قوم موسـی او را دیدنـد و فهمیدنـد که هیچ عیبی ندارد و به مانند یک انسان زیبا و کامل است. و خدا این گونه او را از تهمت قوم بنی اسـرائیل مبرا کرد. ابوهریره این را به صورت مرفوع نقل کرده است؛ و قومی گفتنـد: این جایز نیست زیرا در آن آشکار کردن و نشان دادن زشتی پیامبر در برابر مردم است و از چنین کاری پرهیز می‌شود.

سه: قـارون یـک زن فاحشه را اجیر کرد که در جلوی مردم بر روی موسـی بپرد. و خداونـد او را از این کار فاحشه حفظ کرد. این روایت از ابوالعالیه نقل شده است.

چهار: بعـد از این که معجزات پیامبریش را دیدنـد او را به جادو و دیوانگی و دروغگویی متهم کردند. این روایت از ابومسـلم نقل شده است. - . [۱] مجمع البیان ۸ : ۳۷۲ -

سید قدس سره وجه دوم را رد می کند و می گوید امکان ندارد که خداوند این چنین عورت پیامبر خود را برای منزه کردنش از یـک ننـگ دیگر، آشـکار کنـد. خداونـد خودش بهتر می توانـد پیـامبرش را از تهمت هـایی که به او زده انـد منزه کنـد، به صورتی که یک بی حرمتی دیگری به وجود نیاورد و کسـی که قدر و منزلت پیامبران را می شـناسد این چنین به آن ها تهمت نمی زند.

سپس فرمود: آن چه که درباره این، از احادیث صحیح روایت شده معروف است و آن این که وقتی هارون فوت شد

حضرت موسی را به کشتن او متهم کردند، چون آن ها به هارون بیشتر تمایل داشتند. و خداوند متعال موسی را از این کار این گونه مبرا کرد که به ملائکه دستور داد که جسد هارون را حمل کردند و آن را به بین مردم بنی اسرائیل برد و جسد به مرگ خودش اقرار کرد و موسی را از کشتن او مبرا کرد. این صورت از حدیث از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت شده است.

و به صورت دیگر روایت شده است که: حضرت موسی برادرش هارون علیه السلام را در قبر صدا زد و هارون از قبر خارج شد و حضرت موسی از او پرسید، آیا من تو را کشتم؟ و هارون علیه السلام جواب داد: نه، پس هارون به قبر بازگشت. پایان سخن. - . تنزیه الانبیاء : ۸۹-۹۰ -

می گویم: بعد از ورود خبر حسن مانند صحیح نمی‌توان به بطلان آن یقین پیدا کرد، زیرا در آن رسوایی نیست بعد از آن که برای تبرئه کردن او از نسبتی که به او دادند آمده است و لازم است این نسبت از وی نفی شود. و خدا می‌داند

**[ترجمه]

«۱۱»

-ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبَانٍ عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ لِمَ سُمِّیَتِ التَّلْبِیَهُ تَلْبِیَهً قَالَ إِجَابَهً أَجَابَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ رَبَّهُ (۴).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابن الولید از امام باقر علیه السلام نقل می کند: از ایشان پرسیدم، چرا لبیک گفتن را را تلبیه نامیدند؟ فرمود: این جوابی بود که حضرت موسی برای فرمانبرداری از امر خداوند گفت. -[۱]. علل الشرائع : ۱۴۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

-ع، علل الشرائع بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُخْتَارٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَام یَقُولُ مَرَّ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی سَبْعِینَ نَبِیّاً عَلَی فِجَاجِ الرَّوْحَاءِ عَلَیْهِمُ الْعَبَاءُ الْقَطَوَانِیَّهُ یَقُولُ لَبَّیْکَ عَبْدُکَ وَ ابْنُ عَبْدِکَ لَبَّیْکَ (۵).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابو بصیر روایت می کند که امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت موسی در گردنه روحاء در بین هفتاد پیامبر که یک عبای سفید از جنس پنبه بر تن داشتند می گذشت و می گفت: بندگانت تو را لبیک می گویند.

**[ترجمه]

«۱۳»

-ع، علل الشرائع أَبِی عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ أَخِیهِ عَلِیٍّ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَرَّ مُوسَی النَّبِیُّ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِصِفَائِحِ الرَّوْحَاءِ عَلَی جَمَلٍ أَحْمَرَ خِطَامُهُ مِنْ لِیفٍ عَلَیْهِ عَبَاءَتَانِ قَطَوَانِیَّتَانِ وَ هُوَ یَقُولُ لَبَّیْکَ یَا کَرِیمُ لَبَّیْکَ الْخَبَرَ (۶).

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام می‌فرماید: حضرت موسی که یک عبای سفید از جنس پنبه بر تن داشت در گردنه روحاء بر کوه سرخ می گذشت و می گفت: لبیک ای خداوند لبیک.

**[ترجمه]

بیان

الصفح من الجبل مضطجعه و الجمع صفاح والصفائح حجاره عراض رقاق و الروحاء موضع بین الحرمین علی ثلاثین أو أربعین میلا من المدینه.

و القطوانیه عباءه بیضاء قصیره الخمل منسوبه إلی قطوان محرکه موضع بالکوفه.

ص: ۱۰

۱- أی اتهموه به، و فی المصدر: قذفوه.

۲- فی المصدر: امیل اقرب خ ل م.

۳- تنزیه الأنبیاء: ۸۹- ۹۰ و فیه: ثم عاد الی قبره. م.

۴- علل الشرائع: ۱۴۵. م.

۵- علل الشرائع: ۱۴۵. م.

۶- علل الشرائع: ۱۴۵. م.

**[ترجمه]الصفح من الجبل: بستر آن است و جمع آن: صفاح است. صفائح: تخته سنگی پهن و باریک. روحاء: محلی در بین الحرمین در سی یا چهل میلی شهر مدینه است. قطوانیه: یک عبای سفید و با پرزهای کوتاه که منسوب به منطقه قطوان - با حرکت حروف -، منطقه ای در کوفه است.

ص: ۱۰

**[ترجمه]

«۱۴»

-ع، علل الشرائع أَبِی عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ إِسْحَاقَ التَّاجِرِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِیدٍ (۱)عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی وَ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَحْرَمَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ رَمْلَهِ مِصْرَ وَ مَرَّ بِصَفَائِحِ الرَّوْحَاءِ مُحْرِماً یَقُودُ نَاقَتَهُ بِخِطَامٍ مِنْ لِیفٍ فَلَبَّی تُجِیبُهُ الْجِبَالُ (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: امام باقر علیه السلام می‌فرماید: موسی از رمله مصر احرام گرفت و با حالت احرام از صفایح - تخته سنگ ها- منطقه روحا گذشت در حالی که مهار شترش لیف خرما بود بود خداوند را لبیک می گفت و کوهها هم جواب لبیک او را می دادند. -[۲]. علل الشرائع -

**[ترجمه]

«۱۵»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام سُئِلَ الصَّادِقُ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَیُّهُمَا مَاتَ هَارُونُ مَاتَ قَبْلُ أَمْ مُوسَی صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمَا قَالَ هَارُونُ مَاتَ قَبْلَ مُوسَی وَ سُئِلَ أَیُّهُمَا کَانَ أَکْبَرُ هَارُونُ أَمْ مُوسَی قَالَ هَارُونُ قَالَ وَ کَانَ اسْمُ ابْنَیْ هَارُونَ شَبَّرَ وَ شَبِیراً وَ تَفْسِیرُهُمَا بِالْعَرَبِیَّهِ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله رَأَیْتُ إِبْرَاهِیمَ وَ مُوسَی وَ عِیسَی صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ فَأَمَّا مُوسَی فَرَجُلٌ طُوَالٌ سَبِطٌ یُشْبِهُ رِجَالَ الزُّطِّ (۳)وَ رِجَالَ أَهْلِ شَنُوَهَ (۴)وَ أَمَّا عِیسَی فَرَجُلٌ أَحْمَرُ جَعْدٌ رَبْعَهٌ (۵)قَالَ ثُمَّ سَکَتَ وَ قِیلَ لَهُ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِبْرَاهِیمُ قَالَ انْظُرُوا إِلَی صَاحِبِکُمْ یَعْنِی نَفْسَهُ صلی الله علیه و آله (۶).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: از امام صادق علیه السلام پرسیدند: هارون زودتر فوت کرد یا حضرت موسی ؟ فرمود: هارون قبل از موسی فوت شد. پرسیدند: کدام یک بزرگتر بودند (از نظر سنی)؟ جواب داد: هارون و فرمود: اسم دو پسر هارون، شبر و شبیر بودند و معنی آن ها به عربی حسن و حسین است. امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: ابراهیم و موسی و عیسی (علیهم السلام) را دیدم، موسی مردی بلند قامت با موهای بلند که به مردان قبیله ی زط و شبوه شباهت داشت و اما عیسی علیه السلام مردی با رنگ پوست قرمزو با موهای مجعد و قدی متوسط بود سپس پیامبر مکث کرد و از ایشان پرسیدند: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلّم پس ابراهیم چگونه بود؟ فرمود: به دوستتان نگاه کنید، و منظورش خودش بود. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۱۶»

-کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبَانٍ عَنْ زَیْدٍ الشَّحَّامِ عَمَّنْ رَوَاهُ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: حَجَّ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ وَ مَعَهُ سَبْعُونَ نَبِیّاً مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ خُطُمُ إِبِلِهِمْ مِنْ لِیفٍ یُلَبُّونَ وَ تُجِیبُهُمُ الْجِبَالُ وَ عَلَی مُوسَی عَبَاءَتَانِ قَطَوَانِیَّتَانِ یَقُولُ لَبَّیْکَ عَبْدُکَ ابْنُ عَبْدِکَ (۷).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود:حضرت موسی همراه هفتاد پیامبر بنی اسرائیلی حج می کرد، مهار شترانشان لیف خرما بود و لبیک می گفتند و کوهها به آن ها پاسخ می‌دادند؛ و موسی دو عبای قطوانی پوشیده بود و می گفت: لبیک، - من - بنده تو و پسر بنده تو - هستم - . -[۲]. فروع الکافی ۱: ۲۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۷»

-کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ عَنِ الْأَهْوَازِیِّ عَنِ ابْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ أَبِی بِلَالٍ الْمَکِّیِّ قَالَ: رَأَیْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ دَخَلَ الْحِجْرَ مِنْ نَاحِیَهِ الْبَابِ فَقَامَ یُصَلِّی عَلَی قَدْرِ ذِرَاعَیْنِ مِنَ الْبَیْتِ فَقُلْتُ لَهُ مَا رَأَیْتُ أَحَداً مِنْ أَهْلِ بَیْتِکَ یُصَلِّی بِحِیَالِ الْمِیزَابِ فَقَالَ هَذَا مُصَلَّی شَبِیرٍ وَ شَبَّرَ ابْنَیْ هَارُونَ (۸).

ص: ۱۱

۱- فی نسخه: عن الحسین بن سعید.

۲- علل الشرائع: ۱۴۵. م.

۳- قال الفیروزآبادی: الزط بالضم: جیل من الهند، معرب جت بالفتح؛ و القیاس یقتضی فتح معربه أیضا.

۴- تقدم الکلام فیه آنفا.

۵- أی لا طویل و لا قصیر.

۶- مخطوط. م.

۷- فروع الکافی ۱: ۲۲۳. م.

۸- فروع الکافی ۱: ۲۲۴. م.

**[ترجمه]کافی: أبی بلال مکّی روایت می کند که امام صادق علیه السلام از ناحیه باب وارد حجر شد و در دو ذراع خانه شروع به نماز خواندن کرد. گفتم: من تا حالا هیچ کدام از اهل بیتت را ندیدم که مقابل ناودان نماز بگذارند. فرمود: این مصلای شبر وشبیر فرزندان هارون است. - [۳]. فروع الکافی ۱: ۲۲۴ -

ص: ۱۷

**[ترجمه]

«۱۸»

-صح، صحیفه الرضا علیه السلام عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ سَأَلَ رَبَّهُ وَ رَفَعَ یَدَیْهِ فَقَالَ یَا رَبِّ أَیْنَ ذَهَبْتَ أُوذِیتُ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَیْهِ یَا مُوسَی إِنَّ فِی عَسْکَرِکَ غَمَّازاً فَقَالَ یَا رَبِّ دُلَّنِی عَلَیْهِ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَیْهِ أَنِّی أُبْغِضُ الْغَمَّازَ فَکَیْفَ أَغْمِزُ (۱).

قال الثعلبی قال کعب الأحبار کان هارون بن عمران نبی الله رجلا فصیح اللسان بین الکلام و إذا تکلم تکلم بتؤده و علم و کان أطول من موسی و کان علی أرنبته (۲)شامه و علی طرف لسانه أیضا شامه و کان موسی بن عمران نبی الله رجلا آدم جعدا طویلا کأنه من رجال أزدشنوءه و کان بلسانه عقده ثقل و کانت فیه سرعه و عجله و کان أیضا علی طرف لسانه شامه سوداء. (۳)

**[ترجمه]صحیفه الرضا علیه السلام : امام رضا از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم روایت می کند که ایشان فرمودند: حضرت موسی دست هایش را بالا برد و دعا کرد و گفت: خدایا هر جا رفتم مرا اذیت کردند. خداوند به او وحی فرستاد که: ای موسی در میان سپاهت یک سخن چین وجود دارد. گفت: خدایا آن را به من نشان بده. خداوند فرمود: من از انسان سخن چین بدم می آید چگونه می توانم خودم سخن چینی کنم!. - . [۴] صحیفه الرضا : ۱۱ - ثعلبی می گوید: کعب الاحبار گفت: هارون بن عمران علیه السلام پیامبر خدا، مردی ناطق و فصیح بود و هرگاه صحبت می کرد با آرامش و وقار و آگاهی حرف می زد و از موسی بلند قدتر بود و در کنار بینیش و همچنین کنار زبانش خال سیاه وجود داشت، و موسی پیامبر خدا مردی با موهای مجعد بود که انگار از مردان قبیله أزد و شنوءه بود و بر روی زبانش یک گره بزرگ وجود داشت به این خاطر حرفهایش را با سرعت و عجله ادا می کرد و همچنین در کنار زبانش یک خال سیاه وجود داشت. - . [۱] عرائس الثعلبی : ۱۰۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی أزدشنوءه و قد تشدد الواو قبیله سمیت لشنآن بینهم.

**[ترجمه]فیروزآبادی می گوید: قبیله أزد و شنوءه که بر روی واو تشدید هست قبیله ای هستند که به خاطر دشمنی و عداوت در بینشان به این نام معروف شدند.

**[ترجمه]

«۱۹»

-فس، تفسیر القمی وَ ذَکِّرْهُمْ بِأَیّامِ اللّهِ قَالَ أَیَّامُ اللَّهِ ثَلَاثَهٌ یَوْمُ الْقَائِمِ وَ یَوْمُ الْمَوْتِ وَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ (۴)قَوْلُهُ یَهْدُونَ بِأَمْرِنا لَمّا صَبَرُوا قَالَ کَانَ فِی عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُمْ یَصْبِرُونَ عَلَی مَا یُصِیبُهُمْ فَجَعَلَهُمْ أَئِمَّهً(۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « و ذکّرهم بأیام الله » می گوید که: ایام الله سه نوع است: روز ظهور حضرت قائم، روز مرگ، و روز قیامت است. - . [۲] تفسیر القمی : ۳۴۴ - کلام او: «یهدون بأمرنا لمّا صبّروا» خداوند می دانست که آن ها بر بلاها و مصیبت‌های از جانب خداوند صبر می کنند به خاطر این آن ها را امام قرار داد. - . [۳] تفسیر القمی: ۵۱۳ -

**[ترجمه]

«۲۰»

-فس، تفسیر القمی وَ کانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِیهاً أَیْ ذَا جَاهٍ.

أَخْبَرَنَا الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ رَفَعَهُ إِلَیْهِمْ قَالُوا یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ فِی عَلِیٍّ وَ الْأَئِمَّهِ کَمَا آذَوْا مُوسی فَبَرَّأَهُ اللّهُ مِمّا قالُوا (۶).

۱- صحیفه الرضا: ۱۱. م.

۲- الارنبه: طرف الانف. و الشامه: الخال أی بثره سوداء فی البدن حولها شعر.

۳- عرائس الثعلبی ۱۰۸. م.

۴- تفسیر القمّیّ: ۳۴۴. م.

۵- تفسیر القمّیّ: ۵۱۳. م.

۶- تفسیر القمّیّ: ۵۳۵. م.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «و کان عند الله وجیها» یعنی دارای مقام و جایگاهی بودند. از محمد بن مروان در حدیثی مرفوع روایت است که آن ها گفتند: ای کسانی که ایمان آوردید در باره علی و امامان علیهم السلام رسول خداوند را اذیت نکنید آن چنان که موسی را اذیت کردند و خداوند موسی را از آن چه که گفته بودند مبرا کرد. - . [۴] تفسیر القمی: ۵۳۵ -

ص: ۱۲

**[ترجمه]

باب ۲ أحوال موسی علیه السلام من حین ولادته إلی نبوته

الآیات

القصص: «نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسى وَ فِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ* إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَها شِيَعاً يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ إِنَّهُ كانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ* وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ *وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما مِنْهُمْ ما كانُوا يَحْذَرُونَ* وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَ لا تَخافِي وَ لا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ* فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً إِنَّ فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ جُنُودَهُما كانُوا خاطِئِينَ* وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ لا تَقْتُلُوهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ* وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسى فارِغاً إِنْ كادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلى قَلْبِها لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* وَ قالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ* وَ حَرَّمْنا عَلَيْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ* فَرَدَدْناهُ إِلى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ لِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ* وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوى آتَيْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* وَ دَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِها فَوَجَدَ فِيها رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلانِ هذا مِنْ شِيعَتِهِ وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسى فَقَضى عَلَيْهِ قالَ هذا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ* قالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* قالَ رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ* فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خائِفاً يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قالَ لَهُ مُوسى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ* فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُما قالَ يا مُوسى أَ تُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّاراً فِي الْأَرْضِ وَ ما تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ* وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعى قالَ يا مُوسى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ

ص: ۱۳

مِنَ النَّاصِحِينَ* فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً يَتَرَقَّبُ قالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقاءَ مَدْيَنَ قالَ عَسى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَواءَ السَّبِيلِ* وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودانِ قالَ ما خَطْبُكُما قالَتا لا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعاءُ وَ أَبُونا شَيْخٌ كَبِيرٌ* فَسَقى لَهُما ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقالَ رَبِّ إِنِّي لِما أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ* فَجاءَتْهُ إِحْداهُما تَمْشِي عَلَى اسْتِحْياءٍ قالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ ما سَقَيْتَ لَنا فَلَمَّا جاءَهُ وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قالَ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* قالَتْ إِحْداهُما يا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ* قالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هاتَيْنِ عَلى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِكَ وَ ما أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ* قالَ ذلِكَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلا عُدْوانَ عَلَيَّ وَ اللَّهُ عَلى ما نَقُولُ وَكِيلٌ* فَلَمَّا قَضى مُوسَى الْأَجَلَ وَ سارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً قالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ ناراً لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ* فَلَمَّا أَتاها نُودِيَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يا مُوسى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ* وَ أَنْ أَلْقِ عَصاكَ فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ كَأَنَّها جَانٌّ وَلَّى مُدْبِراً وَ لَمْ يُعَقِّبْ يا مُوسى أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ* اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَ اضْمُمْ إِلَيْكَ جَناحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذانِكَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّكَ إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً فاسِقِينَ* قالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ* وَ أَخِي هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءاً يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ* قالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَ نَجْعَلُ لَكُما سُلْطاناً فَلا يَصِلُونَ إِلَيْكُما بِآياتِنا أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغالِبُونَ»(۳-۳۵)

**[ترجمه]نَتْلُوا عَلَيْكَ مِن نَّبَإِ مُوسَىٰ وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ * إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ* وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ* وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ* وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ * فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ* وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِّي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَن يَنفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ* وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَن جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ* وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِن قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ * فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ* وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِن شِيعَتِهِ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِن شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ* قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ * قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ * فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُّبِينٌ * فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالَ يَا مُوسَىٰ أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِي كَمَا - قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِن تُرِيدُ إِلَّا أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ* وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ

ص: ۱۳

مِنَ النَّاصِحِينَ* فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي

سَوَاء السَّبِيلِ* وَلَمَّا وَرَدَ مَاء مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ امْرَأتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاء وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ* فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ* فَجَاءتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاء قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ* قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَن تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِن شَاء اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ* قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ* فَلَمَّا قَضَى مُوسَىالْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِن جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ* فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِي مِن شَاطِئِ الْوَادِي الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَن يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ* وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ* اسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاء مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ* قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ* وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ* قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ* - . القصص ٣ – ٣٥ –

{[بخشی] از گزارش [حال] موسی و فرعون را برای [آگاهی] مردمی که ایمان می آورند به درستی بر تو می خوانیم*فرعون در سرزمین [مصر] سر برافراشت و مردم آن را طبقه طبقه ساخت طبقه ای از آنان را زبون می داشت پسرانشان را سر می برید و زنانشان را [برای بهره کشی] زنده بر جای می گذاشت که وی از فسادکاران بود*و خواستیم بر کسانی که در آن سرزمین فرو دست شده بودند منت نهیم و آنان را پیشوایان [مردم] گردانیم و ایشان را وارث [زمین] کنیم*و در زمین قدرتشان دهیم و [از طرفی] به فرعون و هامان و لشکریانشان آن چه را که از جانب آنان بیمناک بودند بنمایانیم*و به مادر موسی وحی کردیم که او را شیر ده و چون بر او بیمناک شدی او را در نیل بینداز و مترس و اندوه مدار که ما او را به تو بازمی گردانیم و از [زمره] پیمبرانش قرار می دهیم*پس خاندان فرعون او را [از آب] برگرفتند تا سرانجام دشمن [جان] آنان و مایه اندوهشان باشد آری فرعون و هامان و لشکریان آن ها خطاکار بودند*و همسر فرعون گفت [این کودک] نور چشم من و تو خواهد بود او را مکشید شاید برای ما سودمند باشد یا او را به فرزندی بگیریم ولی آن ها خبر نداشتند*و دل مادر موسی [از هر چیز جز از فکر فرزند] تهی گشت اگر قلبش را استوار نساخته بودیم تا از ایمان آورندگان باشد چیزی نمانده بود که آن [راز] را افشا کند*و به خواهر [موسی] گفت از پی او برو پس او را از دور دید در حالی که آنان متوجه نبودند*و از پیش شیر دایگان را بر او حرام گردانیده بودیم پس [خواهرش آمد و] گفت آیا شما را بر خانواده ای راهنمایی کنم که برای شما از وی سرپرستی کنند و خیرخواه او باشند*پس او را به مادرش بازگردانیدیم تا چشمش [بدو] روشن شود و غم نخورد و بداند که وعده خدا درست است ولی بیشترشان نمی دانند*و چون به رشد و کمال خویش رسید به او حکمت و دانش عطا کردیم و نیکوکاران را چنین پاداش می دهیم*و داخل شهر شد بی آن که مردمش متوجه باشند پس دو مرد را با هم در زد و خورد یافت یکی از پیروان او و دیگری از دشمنانش [بود] آن کس که از پیروانش بود بر ضد کسی که دشمن وی بود از او یاری خواست پس موسی مشتی بدو زد و او را کشت گفت این کار شیطان است چرا که او دشمنی گمراه کننده [و] آشکار است*گفت پروردگارا من بر خویشتن ستم کردم مرا ببخش پس خدا از او درگذشت که وی آمرزنده مهربان است*[موسی] گفت پروردگارا به پاس نعمتی که بر من ارزانی داشتی هرگز پشتیبان مجرمان نخواهم بود*صبحگاهان در شهر بیمناک و در انتظار

[حادثه ای] بود ناگاه همان کسی که دیروز از وی یاری خواسته بود [باز] با فریاد از او یاری خواست موسی به او گفت به راستی که تو آشکارا گمراهی*و چون خواست به سوی آن که دشمن هر دوشان بود حمله آورد گفت ای موسی آیا می خواهی مرا بکشی چنانکه دیروز شخصی را کشتی تو می خواهی در این سرزمین فقط زورگو باشی و نمی خواهی از اصلاحگران باشی*و از دورافتاده ترین [نقطه] شهر مردی دوان دوان آمد [و] گفت ای موسی سران قوم در باره تو مشورت می کنند تا تو را بکشند پس [از شهر] خارج شو من جدا از خیرخواهان توام*موسی ترسان و نگران از آن جا بیرون رفت [در حالی که می]گفت پروردگارا مرا از گروه ستمکاران نجات بخش*و چون به سوی [شهر] مدین رو نهاد [با خود] گفت امید است پروردگارم مرا به راه راست هدایت کند*و چون به آب مدین رسید گروهی از مردم را بر آن یافت که [دامهای خود را] آب می دادند و پشت سرشان دو زن را یافت که [گوسفندان خود را] دور می کردند [موسی] گفت منظورتان [از این کار] چیست گفتند [ما به گوسفندان خود] آب نمی دهیم تا شبانان [همگی گوسفندانشان را] برگردانند و پدر ما پیری سالخورده است*پس برای آن دو [گوسفندان را] آب داد آنگاه به سوی سایه برگشت و گفت پروردگارا من به هر خیری که سویم بفرستی سخت نیازمندم*پس یکی از آن دو زن در حالی که به آزرم گام بر می داشت نزد وی آمد [و] گفت پدرم تو را می طلبد تا تو را به پاداش آب دادن [گوسفندان] برای ما مزد دهد و چون [موسی] نزد او آمد و سرگذشت [خود] را بر او حکایت کرد [وی] گفت مترس که از گروه ستمگران نجات یافتی*یکی از آن دو [دختر] گفت ای پدر او را استخدام کن چرا که بهترین کسی است که استخدام می کنی هم نیرومند [و هم] در خور اعتماد است*[شعیب] گفت من می خواهم یکی از این دو دختر خود را [که مشاهده می کنی] به نکاح تو در آورم به این [شرط] که هشت سال برای من کار کنی و اگر ده سال را تمام گردانی اختیار با تو است و نمی خواهم بر تو سخت گیرم و مرا ان شاء الله از درستکاران خواهی یافت*[موسی] گفت این [قرار داد] میان من و تو باشد که هر یک از دو مدت را به انجام رسانیدم بر من تعدی [روا] نباشد و خدا بر آن چه می گوییم وکیل است*و چون موسی آن مدت را به پایان رسانید و همسرش را [همراه] برد آتشی را از دور در کنار طور مشاهده کرد به خانواده خود گفت [این جا] بمانید که من آتشی از دور دیدم شاید خبری از آن یا شعله ای آتش برایتان بیاورم باشد که خود را گرم کنید*پس چون به آن [آتش] رسید از جانب راست وادی در آن جایگاه مبارک از آن درخت ندا آمد که ای موسی منم من خداوند پروردگار جهانیان*و [فرمود] عصای خود را بیفکن پس چون دید آن مثل ماری می جنبد پشت کرد و برنگشت ای موسی پیش آی و مترس که تو در امانی*دست خود را به گریبانت ببر تا سپید بی گزند بیرون بیاید و [برای رهایی] از این هراس بازویت را به خویشتن بچسبان این دو [نشانه] دو برهان از جانب پروردگار تو است [که باید] به سوی فرعون و سران [کشور] او [ببری] زیرا آنان همواره قومی نافرمانند* گفت پروردگارا من کسی از ایشان را کشته ام می ترسم مرا بکشند*و برادرم هارون از من زبان آورتر است پس او را با من به دستیاری گسیل دار تا مرا تصدیق کند زیرا می ترسم مرا تکذیب کنند*فرمود به زودی بازویت را به [وسیله] برادرت نیرومند خواهیم کرد و برای شما هر دو تسلطی قرار خواهیم داد که با [وجود] آیات ما به شما دست نخواهند یافت شما و هر که شما را پیروی کند چیره خواهید بود.

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی نور الله ضریحه: عَلاـ فِی الْأَرْضِ أی بغی و تجبر فی أرض مصر وَ جَعَلَ أَهْلَها شِیَعاً أی فرقا یکرم أقواما و یذل

آخرين أو جعل بنى إسرائيل أقواما فى الخدمه و التسخير يَسْتَضْعِفُ طائِفَةً مِنْهُمْ يعنى بنى إسرائيل يُذَبِّحُ أَبْناءَهُمْ وَ يَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ يقتل الأبناء و يستبقى البنات و لا يقتلهن و ذلك أن بعض الكهنه قال له إن مولودا يولد فى بنى إسرائيل يكون سبب ذهاب ملكك و قيل رأى فرعون فى منامه أن نارا أقبلت من بيت المقدس حتى اشتملت على بيوت مصر فأحرقت القبط و تركت بنى

ص: ۱۴

إسرائيل فسأل علماء قومه فقالوا يخرج من هذا البلد رجل يكون هلاك مصر على يده وَ نُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا أى إن فرعون كان يريد إهلاك بنى إسرائيل و نحن نريد أن نمن عليهم وَ نَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً أى قاده و رؤساء فى الخير وَ نَجْعَلَهُمُ الْوارِثِينَ لديار فرعون و قومه و أموالهم وَ نُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ أى أرض مصر مِنْهُمْ أى من بنى إسرائيل ما كانُوا يَحْذَرُونَ من ذهاب الملك على يد رجل منهم قال الضحاك عاش فرعون (۱)أربعمائه سنه و كان قصيرا دميما (۲)و هو أول من خضب بالسواد و عاش موسى عليه السلام مائه و عشرين سنه. (۳)وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى أى ألهمناها و قذفناها فى قلبها و ليس بوحى نبوه و قيل أتاها جبرئيل عليه السلام بذلك و قيل كان الوحى رؤيا منام عبر عنها من تثق به من علماء بنى إسرائيل أَنْ أَرْضِعِيهِ ما لم تخافى عليه الطلب فَإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ القتل فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ أى فى البحر و هو النيل وَ لا تَخافِي عليه الضيعه وَ لا تَحْزَنِي عن فراقه إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ سالما عن قريب.

قال وهب لما حملت بموسى أمه كتمت أمرها عن جميع الناس و لم يطلع على حملها أحد من خلق الله و ذلك شى ء ستره الله لما أراد أن يمن به على بنى إسرائيل فلما كانت السنه التى تولد فيها موسى بعث فرعون القوابل و تقدم إليهن أن يفتشن النساء تفتيشا لم يفتشنه قبل ذلك و حملت أم موسى فلم ينتأ بطنها (۴)و لم يتغير لونها و لم

۱- قال البغدادىّ: هو الوليد بن مصعب بن أبى أهون بن الهلواث بن فاران بن عمرو بن عمليق بن يلمع، و هو فرعون موسى، قال: كان فرعون يوسف جد فرعون موسى و اسمه برخوز. و قال الطبرىّ: كان فرعون مصر فى أيامه قابوس بن مصعب بن معاويه صاحب يوسف الثانى فلما مات قام أخوه الوليد بن مصعب مكانه، و كان أعتى من قابوس و أكفر و أفجر انتهى. و ذكره الثعلبى فى العرائس ثمّ نسبه هكذا: أبو العباس الوليد بن مصعب بن الريان بن أراشه بن ثروان بن عمرو بن فاران ابن عملاق بن لاوذ بن سام بن نوح انتهى. و أمّا اليعقوبى فقال: فاختلف الرواه فى نسبه فقالوا: رجل من لخم، و قالوا من غيرها من قبائل اليمن، و قالوا من العمالقه، و قالوا من قبط مصر، يقال له ظلما.

۲- الدميم: الحقير و القبيح المنظر.

۳- تقدم فى الخبر الثانى من الباب الأوّل أن عمره كان مائتين و أربعين سنه، و سيأتى بيان الخلاف فى ذلك فى باب وفاته عليه السلام.

۴- أى فلم يرتفع، و فى النسخه و المصدر: فلم ينب.

يظهر لبنها فكانت القوابل لا يعرضن لها فلما كانت الليله التى ولد فيها موسى ولدته أمه و لا رقيب عليها و لا قابله و لم يطلع عليها أحد إلا أخته مريم و أوحى الله تعالى إليها أَنْ أَرْضِعِيهِ الآيه قال و كتمته أمه ثلاثه أشهر ترضعه فى حجرها لا يبكى و لا يتحرك فلما خافت عليه عملت له تابوتا مطبقا و مهدت له فيه ثم ألقته فى البحر ليلا كما أمرها الله تعالى.

فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ أى أصابوه و أخذوه من غير طلب لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً أى ليكون لهم فى عاقبه أمره كذلك لا أنهم أخذوه لذلك و كانت القصه فى ذلك أن النيل جاء بالتابوت إلى موضع فيه فرعون و امرأته على شط النيل فأمر فرعون به و فتحت آسيه بنت مزاحم بابه فلما نظرت إليه ألقى الله فى قلبها محبه موسى و كانت آسيه بنت مزاحم امرأه من بنى إسرائيل استنكحها فرعون و هى من خيار النساء و من بنات الأنبياء (۱)و كانت أما للمؤمنين ترحمهم و تتصدق عليهم يدخلون عليها فلما نظر فرعون إلى موسى غاظه ذلك فقال كيف أخطأ هذا الغلام الذبح قالت آسيه و هى قاعده إلى جنبه هذا الوليد أكبر من ابن سنه و إنما أمرت أن تذبح الولدان لهذه السنه فدعه يكن قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ و إنما قالت ذلك لأنه لم يكن له ولد فأطمعته فى الولد وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ أن هلاكهم على يديه فارِغاً أى خاليا من ذكر كل شى ء إلا من ذكر موسى أو من الحزن سكونا إلى ما وعدها الله به أو من الوحى الذى أوحى إليها بنسيانها إِنْ كادَتْ لَتُبْدِي بِهِ أى إنها كادت تبدى بذكر موسى فتقول يا ابناه من شده الوجد أو همت بأن تقول إنها أمه لما رأته عند دعاء فرعون إياها للإرضاع لشده سرورها به وَ قالَتْ أى أم موسى لِأُخْتِهِ أى أخت موسى و اسمها كليمه (۲)قُصِّيهِ

ص: ۱۶

۱- قال الثعلبى فى العرائس: قد استنكح فرعون من بنى إسرائيل امرأه يقال لها آسيه بنت مزاحم، و يقال: هى آسيه بنت مزاحم بن عبيد بن الريان بن الوليد فرعون يوسف الأول؛ و نص الطبرىّ أيضا انها كانت من بنى إسرائيل و كانت من خيار النساء المعدودات، و يأتى فى الخبر التاسع أيضا ذلك.

۲- فى نسخه: كلهمه، و فى المصدر: كلثمه، و تقدم قبل ذلك أن أخته تسمى مريم، و لعلها اخت اخرى.

أی اتبعی أثره و تعرفی خبره فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ تقدیره فذهب أخت موسی فوجدت آل فرعون أخرجوا موسی فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ أی عن بعد و قیل عن جانب تنظر إلیه و جعلت تدخل إلیهم کأنها لا تریده وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ أنها أخته أو جاءت متعرفه عن خبره وَ حَرَّمْنا عَلَیْهِ الْمَراضِعَ أی منعناهن منه و بغضناهن إلیه فلا یؤتی بمرضع فیقبلها مِنْ قَبْلُ أی من قبل مجی ء أمه فَقالَتْ هَلْ أَدُلُّکُمْ و هذا یدل علی أن الله تعالی ألقی محبته فی قلب فرعون فلغایه شفقته علیه طلب له المراضع و کان موسی علیه السلام لا یقبل ثدی واحده منهن بعد أن أتاه مرضع بعد مرضع فلما رأت أخته وجدهم به و رأفتهم علیه قالت لهم هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی أَهْلِ بَیْتٍ یَکْفُلُونَهُ لَکُمْ أی یقبلون هذا الولد و یبذلون النصح فی أمره و یحسنون تربیته وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ یشفقون علیه قیل إنها لما قالت ذلک قال هامان إن هذه المرأه تعرف أن هذا الولد من أی أهل بیت هو فقالت هی إنما عنیت أنهم ناصحون للملک فأمسکوا عنها.

و رددنا إلی أمه فانطلقت أخت موسی إلی أمها فجاءت بها إلیهم فلما وجد موسی ریح أمه قبل ثدیها و سکن بکاؤه و قیل إن فرعون قال لأمه کیف ارتضع منک و لم یرتضع من غیرک قالت لأنی امرأه طیبه الریح طیبه اللبن لا أکاد أوتی بصبی إلا ارتضع منی فسر فرعون بذلک وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ إن وعد الله حق وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ أی ثلاثا و ثلاثین سنه وَ اسْتَوی أی بلغ أربعین سنه آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً أی فقها و عقلا و علما بدینه و دین آبائه فعلم موسی و حکم قبل أن یبعث نبیا و قیل نبوه و علما وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ یرید مصر و قیل مدینه میق (1)من أرض مصر و قیل علی فرسخین من مصر عَلی حِینِ غَفْلَهٍ مِنْ أَهْلِها أراد به نصف النهار و

۱- الصحیح کما فی المصدر: منف بالنون ثمّ الفاء. قال یاقوت: منف بالفتح ثمّ السکون وفاء: اسم مدینه فرعون بمصر، أصلها بلغه قبط مافه فعربت فقیل «منف» قال عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عبد الحکم بإسناده: أول من سکن مصر بعد أن أغرق اللّه تعالی قوم نوح بیصر بن حام بن نوح، فسکن «منف» و هی أول مدینه عمرت بعد الغرق هو و ولده و هم ثلاثون نفسا فبذلک سمیت «مافه» و معنی مافه بلسان القبط ثلاثون ثمّ عربت فقیل «منف» و هی المراده بقوله تعالی: «وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ عَلی حِینِ غَفْلَهٍ مِنْ أَهْلِها» انتهی. و ذکر أن بینها و بین الفسطاط ثلاثه فراسخ و بینها و بین عین شمس سته فراسخ.

الناس قائلون (۱)و قيل بين العشاءين و قيل كان يوم عيد لهم و قد اشتغلوا بلعبهم و اختلفوا فى سبب دخوله فقيل إنه كان موسى حين كبر يركب فى مواكب فرعون فلما كان ذات يوم قيل له إن فرعون قد ركب فركب فى أثره فلما كان وقت القائله دخل المدينه ليقيل و قيل إن بنى إسرائيل كانوا يجتمعون إلى موسى و يسمعون كلامه و لما بلغ أشده خالف قوم فرعون فاشتهر ذلك منه و أخافوه فكان لا يدخل مصرا إلا خائفا فدخلها على حين غفله و قيل إن فرعون أمر بإخراجه من البلد فلم يدخل إلا الآن يَقْتَتِلانِ أى يختصمان فى الدين و قيل فى أمر الدنيا هذا مِنْ شِيعَتِهِ وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ أى أحدهما إسرائيلى و الآخر قبطى يسخر الإسرائيلى ليحمل حطبا إلى مطبخ فرعون و قيل كان أحدهما مسلما و الآخر كافرا فَاسْتَغاثَهُ الَّذِى مِنْ شِيعَتِهِ استنصره لينصره عليه.

وَ رَوَى أَبُو بَصِيرٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: لِيَهْنِئْكُمُ الِاسْمُ قَالَ وَ مَا الِاسْمُ قَالَ الشِّيعَهُ أَ مَا سَمِعْتَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ يَقُولُ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِى مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِى مِنْ عَدُوِّهِ

فَوَكَزَهُ مُوسى أى دفع فى صدره بجمع كفه و قيل ضربه بعصاه فَقَضى عَلَيْهِ أى فقتله و فرغ من أمره.

قالَ رَبِّ إِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى يعنى فى هذا القتل فإنهم لو علموا بذلك لقتلونى رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَيَّ أى بنعمتك على من المغفره و صرف بلاء الأعداء عنى فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ أى فلك على أن لا أكون مظاهرا و معينا للمشركين فَأَصْبَحَ موسى فى اليوم الثانى فِى الْمَدِينَهِ خائِفاً من قتل القبطى يَتَرَقَّبُ أى ينتظر الأخبار يعنى أنه خاف من فرعون و قومه أن يكونوا عرفوا أنه هو الذى قتل القبطى و كان يتجسس و ينتظر الأخبار فى شأنه فَإِذَا الَّذِى اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ معناه أن الإسرائيلى الذى كان قد خلصه بالأمس و وكز القبطى من أجله يستصرخ و يستعين به على رجل آخر من القبط خاصمه قال ابن عباس لما فشا قتل القبطى قيل لفرعون إن بنى إسرائيل قتلوا رجلا منا قال أ تعرفون قاتله و من يشهد عليه قالوا لا فأمرهم بطلبه فبينا هم يطوفون إذ مر موسى عليه السلام من الغد و رأى ذلك الإسرائيلى يطلب نصرته و يستغيث به

۱- أى نائمون فى القائله أى منتصف النهار.

قالَ لَهُ مُوسی إِنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ أی ظاهر الغوایه قاتلت بالأمس رجلا و تقاتل الیوم آخر و لم یرد الغوایه فی الدین و المراد أن من خاصم آل فرعون مع کثرتهم فإنه غوی أی خائب فیما یطلبه عادل عن الصواب فیما یقصده.

فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ یَبْطِشَ أی فلما أخذته الرقه علی الإسرائیلی و أراد أن یدفع القبطی الذی هو عدو لموسی و الإسرائیلی عنه و یبطش به أی یأخذه بشده ظن الإسرائیلی أن موسی قصده لما قال له إِنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ فقال أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی و قیل هو من قول القبطی لأنه قد اشتهر أمر القتل بالأمس و أنه قتله بعض بنی إسرائیل إِنْ تُرِیدُ إِلَّا أَنْ تَکُونَ جَبَّاراً فِی الْأَرْضِ أی ما ترید إلا أن تکون جبارا عالیا فی الأرض بالقتل و الظلم و لما قال الإسرائیلی ذلک علم القبطی أن القاتل موسی فانطلق إلی فرعون فأخبره به فأمر فرعون بقتل موسی و بعث فی طلبه.

فَخَرَجَ مِنْها أی من مدینه فرعون خائِفاً من أن یطلب فیقتل یَتَرَقَّبُ الطلب قال ابن عباس خرج متوجها نحو مدین و لیس له علم بالطریق إلا حسن ظنه بربه و قیل إنه خرج بغیر زاد و لا حذاء و لا ظهر (۱)و کان لا یأکل إلا من حشیش الصحراء حتی بلغ ماء مدین وَ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقاءَ مَدْیَنَ قال الزجاج أی لما سلک فی الطریق الذی یلقی مدین فیها و هی علی مسیره ثمانیه أیام من مصر نحو ما بین الکوفه إلی البصره و لم یکن له بالطریق علم و لذلک قالَ عَسی رَبِّی أَنْ یَهْدِیَنِی سَواءَ السَّبِیلِ أی یرشدنی قصد السبیل إلی مدین و قیل إنه لم یقصد موضعا بعینه و لکنه أخذ فی طریق مدین و قال عکرمه عرضت لموسی أربع طرق فلم یدر أیتها یسلک و لذلک قال عَسی رَبِّی أَنْ یَهْدِیَنِی فلما دعا ربه استجاب له و دله علی الطریق المستقیم إلی مدین و قیل جاء ملک علی فرس بیده عنزه (۲)فانطلق به إلی مدین و قیل إنه خرج حافیا و لم یصل إلی مدین حتی وقع خف قدمیه (۳)عن ابن جبیر وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْیَنَ و هو بئر کانت لهم

۱- الظهر: الرکاب التی تحمل الاثقال.

۲- العنزه: أطول من العصا و أقصر من الرمح و فیه زج کزج الرمح.

۳- الخف من الإنسان: ما أصاب الأرض من باطن قدمه.

وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النّاسِ أى جماعه من الرعاه يَسْقُونَ مواشيهم الماء من البئر تَذُودانِ أى تحبسان و تمنعان غنمهما من الورود إلى الماء أو عن أن تختلط بأغنام الناس أو تذودان الناس عن مواشيهما قالَ موسى لهما ما خَطْبُكُما أى ما شأنكما و ما لكما لا تسقيان مع الناس قالَتا لا نَسْقِي عند المزاحمه مع الناس حَتّى يُصْدِرَ الرِّعاءُ قرأ أبو جعفر و أبو عمرو و ابن عامر يَصْدُرَ بفتح الياء و ضم الدال أى حتى يرجع الرعاء من سقيهم و الباقون يُصْدِرَ بضم الياء و كسر الدال أى حتى يصدروا مواشيهم عن وردهم فإذا انصرف الناس سقينا مواشينا من فضول الحوض وَ أَبُونا شَيْخٌ كَبِيرٌ لا يقدر أن يتولى السقى بنفسه من الكبر و لذلك احتجنا و نحن نساء أن نسقى الغنم و إنما قالتا ذلك تعريضا للطلب من موسى أن يعينهما على السقى أو اعتذارا فى الخروج بغير محرم فَسَقى لَهُما أى فسقى موسى غنمهما الماء لأجلهما و هو إنه زحم القوم على الماء حتى أخرجهم عنه ثم سقى لهما و قيل رفع لأجلهما حجرا عن بئر كان لا يقدر على رفع ذلك الحجر إلا عشره رجال و سألهم أن يعطوه دلوا فنالوه دلوا و قالوا له انزح إن أمكنك و كان لا ينزحها إلا عشره فنزحها وحده و سقى أغنامهما و لم يسق إلا ذنوبا واحده حتى رويت الغنم ثُمَّ تَوَلّى إِلَى الظِّلِّ أى ثم انصرف إلى ظل سمره (۱)فجلس تحتها من شده الحر و هو جائع فَقالَ رَبِّ إِنِّي لِما أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ قال ابن عباس سأل نبى الله أكله من خبز يقيم به صلبه و قال ابن إسحاق فرجعتا إلى أبيهما فى ساعه كانا لا ترجعان فيها فأنكر شأنهما و سألهما فأخبرتاه الخبر فقال لإحداهما على به فرجعت الكبرى إلى موسى لتدعوه فذلك قوله فَجاءَتْهُ إِحْداهُما تَمْشِي عَلَى اسْتِحْياءٍ أى مستحييه معرضه عن عاده النساء الخفرات (۲)و قيل غطت وجهها بكم درعها قالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أى ليكافئك على سقيك لغنمنا.

و أكثر المفسرين على أن أباها شعيب عليه السلام و قال وهب و ابن جبير هو يثروب (۳)

ص: ۲۰

۱- السمر: شجر من العضاه و ليس فى العضاه أجود خشبا منه.

۲- خفرت الجاريه: استحيت أشدّ الحياء، فهى خفر و خفره و مخفار.

۳- كذا فى النسخ و الصحيح كما فى المصدر: يثرون، أو يترون على ما فى الطبرىّ.

أخي شعيب و كان شعيب قد مات قبل ذلك بعد ما كف بصره و دفن بين المقام و زمزم و قيل يثروب هو اسم شعيب (۱)قال أبو حازم لما قالت لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ ما سَقَيْتَ لَنا كره ذلك موسى عليه السلام و أراد أن لا يتبعها و لم يجد بدا أن يتبعها لأنه كان في أرض مسبعه (۲)و خوف فخرج معها و كانت الريح تضرب ثوبها فيصف لموسى عجزها فجعل موسى يعرض عنها مره و يغض مره فناداها يا أمه الله كوني خلفي فأريني السمت بقولك فلما دخل على شعيب إذا هو بالعشاء مهيأ فقال له شعيب اجلس يا شاب فتعش فقال له موسى أعوذ بالله قال شعيب و لم ذاك أ لست بجائع قال بلى و لكن أخاف أن يكون هذا عوضا لما سقيت لهما و أنا من أهل بيت لا نبيع شيئا من عمل الآخره بمل ء الأرض ذهبا فقال له شعيب لا و الله يا شاب و لكنها عادتي و عاده آبائي نقري الضيف و نطعم الطعام قال فجلس موسى يأكل.

نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ يعني فرعون و قومه فإنهم لا سلطان لهم بأرضنا و لسنا من مملكته قالَتْ إِحْداهُما أي إحدى ابنتيه و اسمها صفوره و هي التي تزوج بها و اسم الأخرى ليا (۳)و قيل اسم الكبرى صفراء و اسم الصغرى صفيراء يا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ أي اتخذه أجيرا الْقَوِيُّ الْأَمِينُ أي من يقوى على العمل و أداء الأمانه عَلى أَنْ تَأْجُرَنِي أي على أن تكون أجيرا لي ثمان سنين فَمِنْ عِنْدِكَ أي ذلك تفضل منك و ليس بواجب عليك وَ ما أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ في هذه الثماني حجج و أن أكلفك خدمه سوى رعي الغنم و قيل و ما أشق عليك بأن آخذك بإتمام عشر سنين سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ في حسن الصحبه و الوفاء بالعهد و حكى يحيى بن سلام أنه جعل لموسى كل سخله توضع على خلاف شيه أمها (۴)فأوحى الله تعالى إلى موسى في المنام أن ألق عصاك في الماء ففعل فولدن كلهن على خلاف شبههن (۵)و قيل إنه وعده أن يعطيه

۱- في المصدر: و قيل: يثروب، و قيل: هو اسم شعيب لان شعيبا اسم عربي.

۲- أرض مسبعه أي تكثر فيها السباع.

۳- في العرائس: ليا و يقال: حنونا.

۴- السخله: ولد الشاه. الشيه: كل لون يخالف معظم لون الشي ء.

۵- هكذا في الكتاب، و الصحيح كما في المصدر: شيتهن. و يأتي في الحديث الثاني وجه آخر.

تلک السنه من نتاج غنمه کل أدرع (۱)و إنما نتجت کلها درعاء.

وَ رَوَی الْحُسَیْنُ بْنُ سَعِیدٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: سُئِلَ أَیَّتُهُمَا الَّتِی قَالَتْ إِنَّ أَبِی یَدْعُوکَ قَالَ الَّتِی تَزَوَّجَ بِهَا قِیلَ فَأَیَّ الْأَجَلَیْنِ قَضَی قَالَ أَوْفَاهُمَا وَ أَبْعَدَهُمَا عَشْرَ سِنِینَ قِیلَ فَدَخَلَ بِهَا قَبْلَ أَنْ یَمْضِیَ الشَّرْطُ أَوْ بَعْدَ انْقِضَائِهِ قَالَ قَبْلَ أَنْ یَنْقَضِیَ قِیلَ لَهُ فَالرَّجُلُ یَتَزَوَّجُ الْمَرْأَهَ وَ یَشْتَرِطُ لِأَبِیهَا إِجَارَهَ شَهْرَیْنِ أَ یَجُوزُ ذَلِکَ قَالَ إِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلِمَ أَنَّهُ سَیُتِمُّ لَهُ شَرْطَهُ قِیلَ کَیْفَ قَالَ إِنَّهُ عَلِمَ أَنَّهُ سَیَبْقَی حَتَّی یَفِیَ.

قالَ موسی ذلِکَ بَیْنِی وَ بَیْنَکَ أی ذلک الذی شرطت علی فلک و ما شرطت لی من تزویج إحداهما فلی و تم الکلام ثم قال أَیَّمَا الْأَجَلَیْنِ من الثمانی و العشر قَضَیْتُ أی أتممت و فرغت منه فَلا عُدْوانَ عَلَیَّ أی فلا ظلم علی بأن أکلف أکثر منها وَ اللَّهُ عَلی ما نَقُولُ وَکِیلٌ أی شهید فیما بینی و بینک فَلَمَّا قَضی مُوسَی الْأَجَلَ أی أوفاهما

وَ رَوَی الْوَاحِدِیُّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی ذَرٍّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا سُئِلْتَ أَیَّ الْأَجَلَیْنِ قَضَی مُوسَی فَقُلْ خَیْرَهُمَا وَ أَبَرَّهُمَا وَ إِذَا سُئِلَ (۲)أَیَّ الْمَرْأَتَیْنِ تَزَوَّجَ فَقُلِ الصُّغْرَی مِنْهُمَا وَ هِیَ الَّتِی جَاءَتْ فَقَالَ یا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ

و قال وهب تزوج الکبری منهما و فی الکلام حذف و هو فَلَمَّا قَضی مُوسَی الْأَجَلَ و تسلم زوجته ثم توجه نحو الشام وَ سارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً و قیل إنه لما زوجها منه أمر الشیخ أن یعطی موسی عصا یدفع السباع عن غنمه بها فأعطی العصا و قیل خرج آدم بالعصا من الجنه فأخذها جبرئیل علیه السلام بعد موت آدم و کانت معه حتی لقی به موسی علیه السلام لیلا فدفعها إلیه و قیل لم تزل الأنبیاء یتوارثونها حتی وصلت إلی شعیب علیه السلام فأعطاها موسی و کانت عصی الأنبیاء عنده.

وَ رَوَی عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سِنَانٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ کَانَتْ عَصَا مُوسَی قَضِیبُ آسٍ مِنَ الْجَنَّهِ أَتَاهُ بِهِ جَبْرَئِیلُ لَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْیَنَ.

۱- فی هامش المطبوع: الادرع من الخیل و الشاه: ما اسود رأسه و ابیض سائره، و الأنثی «درعاء» ذکره الجوهریّ؛ منه رحمه اللّه.

۲- کذا فی النسخ و الظاهر: و إذا سئلت اه.

و قال السدی كانت تلک العصا استودعها شعيبا ملک فی صوره رجل فأمر ابنته أن تأتيه بعصا فدخلت و أخذت العصا فأتته بها فلما رآها الشيخ قال ايتيه بغيرها فألقتها و أرادت أن تأخذ غيرها فكان لا تقع فی يدها إلا هی فعلت ذلک مرارا فأعطاها موسی.

و قوله سارَ بِأَهْلِهِ قيل إنه مكث بعد انقضاء الأجل عند صهره عشرا أخری تمام عشرين ثم استأذنه فی العود إلی مصر ليزور والدته و أخاه فأذن له فسار بأهله عن مجاهد و قيل إنه لما قضی العشر سار بأهله أی بامرأته و بأولاد الغنم التی كانت له و كانت قطيعا فأخذ علی غير الطريق مخافه ملوک الشام و امرأته فی شهرها فسار فی البريه غير عارف بالطريق فألجأه المسير إلی جانب الطور الأيمن فی ليله مظلمه شديده البرد و أخذ امرأته الطلق و ضل الطريق و تفرقت ماشيته و أصابه المطر فبقی لا يدری أين يتوجه فبينا هو كذلک إذا آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً

وَ رَوَى أَبُو بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا قَضَی مُوسَی الْأَجَلَ وَ سارَ بِأَهْلِهِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ أَخْطَأَ الطَّرِيقَ لَيْلًا فَرَأَی نَاراً.

إِنِّی آنَسْتُ ناراً أی أبصرت بِخَبَرٍ أی من الطريق الذی أريد قصده و هل أنا علی صوبه أو منحرف عنه و قيل بخبر من النار هل هی لخير نأنس به أو لشر نحذره أَوْ جَذْوَهٍ أی قطعه من النار و قيل بأصل شجره فيها نار لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ أی تستدفئون بها مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ أی من الجانب الأيمن للوادی فِی الْبُقْعَهِ الْمُبارَكَهِ و هی البقعه التی قال الله تعالی فيها لموسی فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُویً و إنما كانت مباركه لأنها معدن الوحی و الرساله و كلام الله تعالی أو لكثره الأشجار و الثمار و الخير و النعم بها و الأول أصح مِنَ الشَّجَرَهِ إنما سمع موسی عليه السلام النداء و الكلام من الشجره لأن الله تعالی فعل الكلام فيها و جعل الشجره محل الكلام لأن الكلام عرض يحتاج إلی محل و علم موسی بالمعجزه أن ذلک كلامه تعالی و هذه أعلی منازل الأنبياء أعنی أن يسمعوا كلام الله من غير واسطه و مبلغ و كان كلامه سبحانه أَنْ يا مُوسی إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ أی إن المكلم لک هو الله مالک العالمين تعالی و تقدس عن أن يحل فی محل أو يكون فی مكان لأنه ليس بعرض و لا جسم

وَ أَنْ أَلْقِ عَصاکَ إنما أعاد سبحانه هذه القصه و کررها فی السور تقریرا للحجه علی أهل الکتاب و استماله بهم إلی الحق و من أحب شیئا أحب ذکره و القوم کانوا یدعون محبه موسی علیه السلام و کل من ادعی اتباع سیده مال إلی ذکره بالفضل (۱)علی أن کل موضع من مواضع التکرار لا یخلو من زیاده فائده فَلَمّا رَآها تَهْتَزُّ أی تتحرک کَأَنَّها جَانٌّ من سرعه حرکتها أو شده اهتزازها وَلّی مُدْبِراً موسی وَ لَمْ یُعَقِّبْ أی لم یرجع فنودی یا مُوسی أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّکَ مِنَ الْآمِنِینَ من ضررها اسْلُکْ یَدَکَ أی أدخلها مِنْ غَیْرِ سُوءٍ أی من غیر برص وَ اضْمُمْ إِلَیْکَ جَناحَکَ مِنَ الرَّهْبِ أی ضم یدک إلی صدرک من الخوف فلا خوف علیک عن ابن عباس و مجاهد و المعنی أن الله سبحانه أمره أن یضم یده إلی صدره فیذهب ما أصابه من الخوف عند معاینه الحیه و قیل أمره سبحانه بالعزم علی ما أراده منه و حثه علی الجد فیه لئلا یمنعه الخوف الذی یغشاه فی بعض الأحوال فیما أمره بالمضی فیه و لیس یرید بقوله اضْمُمْ یَدَکَ الضم المزیل للفرجه بین الشیئین و قیل إنه لما ألقی العصا و صارت حیه بسط یده کالمتقی و هما جناحاه فقیل له اضْمُمْ إِلَیْکَ جَناحَکَ أی ما بسطته من یدک لأنک آمن من ضررها و یجوز أن یکون معناه اسکن و لا تخف فإن من هاله أمر أزعجه حتی کأنه یطیره و آله الطیران الجناح فکأنه علیه السلام قد بلغ نهایه الخوف (۲)فقیل له ضم منشور جناحک من الخوف و اسکن و قیل معناه إذا هالک أمر یدک لما تبصر من شعاعها فاضممها إلیک لتسکن فَذانِکَ بُرْهانانِ أی الید و العصا حجتان من ربک علی نبوتک مرسلا بهما إلی فرعون و ملئه.

قوله هُوَ أَفْصَحُ مِنِّی لِساناً إنما قال ذلک لعقده کانت فی لسانه فَأَرْسِلْهُ مَعِی رِدْءاً أی معینا لی علی تبلیغ رسالتک یُصَدِّقُنِی أی مصدقا لی علی ما أؤدیه من الرساله

ص: ۲۴

۱- فی المصدر: مال الی من ذکره بالفضل.

۲- قال السیّد الرضیّ قدّس سرّه: الجناح هنا عباره عن الید، و قیل: معنی ذلک ای سکن روعک و خفض جأشک من الرهب الذی أصابک، و الرعب الذی داخلک عند انقلاب العصا فی هیئه الجان، و لما کان من شأن الخائف القلق و الانزعاج و التململ و الاضطراب صار ضم الجناح عباره عن السکون بعد القلق و الأمان بعد الغرق.

و قیل أی لکی یصدقنی فرعون قالَ سَنَشُدُّ عَضُدَکَ بِأَخِیکَ أی سنجعله رسولا معک و ننصرک به وَ نَجْعَلُ لَکُما سُلْطاناً أی حجه و قوه و برهانا فَلا یَصِلُونَ إِلَیْکُما بِآیاتِنا أی لا یصل فرعون و قومه إلی الإضرار بکما بسبب ما نعطیکما من الآیات و ما یجری علی أیدیکما من المعجزات و قیل إن قوله بِآیاتِنا موضعه التقدیم أی و نجعل لکما سلطانا بآیاتنا فلا یصلون إلیکما أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَکُمَا الْغالِبُونَ علی فرعون و قومه القاهرون لهم. (۱)أقول سیأتی سائر الآیات و تفسیرها فی الباب الآتی.

**[ترجمه]طبرسی گفت: «علا فی الأرض» یعنی در سرزمین مصر ظلم و ستم کرد «و جعل أهلها شیعا» یعنی آن ها را به گروه هایی تقسیم کرد، گروهی را گرامی داشتند و گروهی را ذلیلی می کردند یا این که بنی اسراییل را گروه های مختلفی از جهت خدمت کردن و بیگاری کشی قرار داد. «فیستضعف طائفه منهم» یعنی بنی اسرائیل « یذبح ابناءهم و لیستحی نساءهم » پسرها را می کشتند و دختران را نمی کشتند و آن ها زنده می گذاشتند. چون بعضی از کاهنان به او گفته بودند که پسربچه ای در بنی اسراییل به دنیا می آید که باعث نابودی ملک و پادشاهی تو می شود. و گفته شده که فرعون خواب دید که آتشی به سوی بیت المقدس آمد و خانه های مصر را دربرگرفت و شهر قبط را سوزاند ولی قوم بنی

ص: ۱۴

اسراییل را رها کرد. او از عالمان بنی اسراییل پرسید. آن ها گفتند: از این شهر مردی خارج می شود که نابودی مصر در دستان اوست.

«نرید أن نمنّ علی الذین استضعفوا» یعنی فرعون قصد نابودکردن قوم بنی اسراییل را داشت و ما قصد منت نهادن بر آن ها را داریم. «و نجعلهم ائمه» یعنی آن ها را راهبر و پیشوا در امور نیک قرار دادیم. «و نجعلهم الوارثین» بر سرزمین فرعون و قوم و اموالش. «و نمکنّ لهم فی الأرض» یعنی در سرزمین مصر «منهم» یعنی از بنی اسرائیل «ما کانوا یحزرون» از نابودی ملک و پادشاهی به دست مردی از آن ها. ضحاک گفت: فرعون چهارصد سال عمر کرد و قیافه کوتاه و زشت داشت و اولین کسی بود که موهایش را رنگ سیاه زد و موسی صد و سی سال عمر کرد. «و أوحینا إلی أمّ موسی» یعنی بر او الهام کردیم، به دلش انداختیم به صورت وحی پیامبری نبود. و گفته شده که جبرئیل آن وحی را برای او آورد. و گفته شده: که وحی به صورت رویایی بود که در خواب دید و به وسیله یکی از علمای بنی اسراییل که مورد اعتمادش بود، تعبیر شد. «أن أرضعیه» تا زمانی که نترسیده ای بر او از طلب. «و إذا خفتم علیه» بر کشته شدن او «فألقیه فی الیمّ» در دریا، رود نیل. «ولا تخافی» بر گم شدن و مردنش. «و لا تحزنی» از دوری و جدایی از او. « إنّا رادّوه إلیک» به سلامت و به زودی.

وهب گفت: وقتی که مادر حضرت موسی بر او حامله شد، حامله شدنش را بر همه مردم پنهان کرد و هیچ کس را از حامله شدنش باخبر نکرد و این چیزی است که هنگامی که خداوند می خواست با آن بر بنی اسراییل منت بگذارد آن را از آن ها مخفی نگه داشت. و در آن سال که حضرت موسی متولد می شد فرعون زنان قابله را به سوی زنان بنی اسراییل فرستاد تا آن ها را طوری بگردد و بررسی کند که تا به حال آن ها را آن طوری نگشته باشد. مادر موسی حامله بود ولی شکمش بزرگ نشده بود و رنگش عوض نشده بود

ص: ۱۵

و شیر از پستان هایش بیرون نیامده بود و زنان قابله بر آن آگاه نشدند، در آن شبی که حضرت موسی متولد شد هیچ زنی مراقبش نبود و هیچ قابله ای نزدش نبود. و جز خواهرش مریم هیچ کس بر او آگاه نبود و خداوند بر او الهام کرد «أن أرضعیه» می‌فرماید: که مادرش او را در دامنش به مدت سه ماه به او شیر می داد در حالی که نه گریه می کرد و از جایش حرکت می کرد. هنگامی که ترسید بلایی سر او بیاید یا صندوقچه سربسته برای او درست کرد و او را در داخل آن قرار داد و سپس او را شبانه همانطور که خداوند فرموده بود، به دریا انداخت «فالتقطه آل فرعون» یعنی به او دست یافتند در حالی که دنبال او نگشته بودند. «لیکون لهم عدوا و حزنا» تا در عاقبت دشمن آن ها شود نه این که آن ها او را برای این کار گرفته باشند. داستان این گونه بود که جریان رود نیل صندوقچه را به آن جایی آورد که فرعون و همسرش بر روی ساحل رود بودند و فرعون دستور داد که آن صندوقچه که در دریاست را بیاورند و آسیه دختر مزاحم در آن را باز کرد. هنگامی که چشمش به او افتاد و خداوند مهر و محبت موسی را به دلش انداخت. آسیه دختر مزاحم یکی از زنان بنی اسراییل بود که فرعون او را به همسری پذیرفته بود. او از زنان برگزیده دنیاست و از دختران پیامبران است و مادری برای انسان های مؤمن بود که نسبت به آن ها مهربان بود و به آن ها صدقه می‌داد هنگامی که به نزد او می رفتند. هنگامی که فرعون چشمش به حضرت موسی افتاد عصبانی شد و گفت: چگونه این بچه کشته نشده است؟ آسیه در حالی که کنار او نشسته بود گفت: این پسر بچه یک سال بیشتر دارد ولی تو دستور داده ای که پسر بچه های متولد امسال را بکشند. پس او را رها کن بگذار نور چشم من و تو بشود. به این خاطر این حرف را زد چون خودش بچه نداشت و خواست او را بچه خودش بکند. «و هم لا یشعرون» که نابودیشان به دست اوست. « فارغا » یعنی دل او از هر یاد هرچیزی جز یاد موسی خالی شده بود. یا از حزن و ناراحتی جز آن چه که خدا به او وعده داده بود خالی شد. « إن کادت لتبدی به » یعنی موسی را به یاد می آورد و از شدت شور و شوق می گفت: ای پسرم، یا این که هنگامی که او را در نزد زن فرعون دید که او را شیر می داد به خاطر شدت شور و شوق و سرورش نسبت به او نزدیک بود که اعتراف کند که او مادرش است. «وقالت» مادر موسی گفت: «لأخته» به خواهر موسی که اسمش کلیمه بود. « قصیه»

ص: ۱۶

دنبال او برو و خبرش را بگیر. «فبصرت به عن جنب» یعنی خواهر موسی رفت و خانواده فرعون را دید که موسی را بیرون آوردند. « فبصرت عن جنبه» از دور او را دید و گفته شده: از کنار او را دید و خواست که آن ها نفهمند به سوی آن ها برود گویی که برای دیدن او نیامده است. «و هم لا یشعرون» آن ها نمی دانستند که او خواهر موسی است یا این که آمده خبر او را بگیرد. «و حرّمنا علیه المراضع» یعنی زنان شیرده را از او منع کردیم و آن ها را نزد او دشمن کردیم که هر زن شیردهی را قبول نکند. «من قبل» قبل از آمدن مادرش « فقال هل أدلّکم» و این نشانه آن است که ما مهر و محبت موسی را در دل فرعون انداخته بودیم و در نهایت مهربانی و دلسوزی در طلب یک زن شیرده برای او بود و موسی سینه هیچ زن شیردهی را نمی گرفت در حالی که همه آن زنان امتحان کرده بودند. هنگامی که خواهر موسی آن ها را در این وضعیت دید و مهربانی آن ها را نسبت به او دید گفت: «هل أدلّکم علی اهل بیت یکفلونه لکم» که این پسر را به فرزندی قبول کنند و نهایت تلاششان را برای این پسر بکنند و به خوبی او را تربیت کنند. «وهم له ناصحون» یعنی با او مهربان باشند. گفته شده: هنگامی که این را گفت هامان گفت: این زن می داند این بچه کدام خانواده است. او گفت: من منظورم این بود که آن ها نسبت به پادشاه

مهربـان هسـتند پس حرف او را قبـول کردنـد. «ورددنـاه إلی أمه» خـواهر موسـی دنبـال مـادرش رفت و او را نزد آن هـا آورد. هنگـامی که موسـی بوی مادرش را حس کرد سـینه اش را گرفت و گریه اش قطع شـد. وگفته شـده: فرعون به مادرش گفت: چگونه از سـینه تو شـیر می خورد ولی از سینه زنان دیگر نمی خورد؟ گفت: چون من زنی خوش بو و شیرپاک هستم. هر بچه ای را نزد من آوردند از سـینه من شـیر می خورد. سپس فرعون به این خاطر خوشحال شد. «ولکن اکثرهم لا یعلمون» که وعده خداوند حق است. «و لمّا بلغ أشده» هنگامی که سی و سه ساله شد «و استوی» یعنی چهل ساله شد «و آتیناه حکما و علما» یعنی فقه و عقل و علم به دینش و دین پـدرانش عالم. پس موسـی عالم و حکیم شد پیش از آن که به پیامبری مبعوث شود. و گفته شده: نبوت و علم «و دخل المدینه» که منظورش مصـر است. و گفته شده که منظور شهر میق یکی از شهر های مصر بوده است و گفته شده در فاصله دو فرسخی مصر. «علی حین غفله من أهلها» یعنی وقت ظهر

که مردم در حال چرت زدن هسـتند و گفته شـده: بین مغرب و عشاء و گفته شـده: روز عید آن ها بود و به لهو و لعب مشـغول بودنـد و در علت وارد شدنش به آن شـهر اختلاف است. گفته شده: وقتی موسـی بزرگ شد مسـئول کاروان های فرعون شده بـود. روزی به او گفته شـد که فرعـون به جـایی رفته است. او هم به دنبـالش رفت و در زمـان چرت زدن در وقت ظهر بود که وارد شـهر شـد تـا چرت بزنـد و گفته شـده که بنی اسـراییل در گرد موسـی جمـع می شدنـد و به سـخنان او گوش می دادنـد. هنگامی که بزرگ شد با قوم فرعون مخالفت کرد و به خاطر این کارش مشـهور شد و از او می ترسـیدند و وارد هر شهری که می شـد از او می ترسـیدند. «فـدخلها علی حین غفله» و گفته شـده که فرعون دسـتور داد که از شـهر بیرون برود ولی «یقتتلان» یعنی به خاطر مساله دینی با هم مشاجره می کردند و گفته شده بر سر مساله دنیوی. «هذا من شیعته و هذا من عدوّه» یعنی یکی از آن هـا اسـراییلی و دیگری قبطی بود که آن مرد اسـراییلی مامور بود که هیزم به آشپزخانه فرعون ببرد. و گفته شـده یکی از آن ها مؤمن و دیگری کافر بود. « فاستغاثه الذی من شیعته» از او طلب کمک کرد تا به او کمک کند.

امام صادق علیه السـلام می‌فرماید: اسمی است که با شنیدن آن اسم خوشحال می شوید، پرسیدند کدام اسم؟ فرمود: شیعه، آیا نشنیدی که خداوند فرمود: «فاستغاثه الذی من شیعته علی الذی من عدوه فوکزه موسی» با یک مشت بر سینه اش کوبید و گفته شده آن را با عصایش زد. « فقضی علیه» یعنی آن را کشت و کارش تمام شد.

«قـال ربّی إنّی ظلمت نفسـی» یعنی بخـاطر این قتـل به خودم ظلم کردم و اگر آن ها بفهمنـد من را می کشـند. «ربّ بما انعمت علیّ» یعنی با نعمتت بر من و حفظ کردن من از بلای دشمنان. «فلن أکون ظهیرا للمجرمین» حق تو بر من این است که من نباید یـاور و کمـک مشـرکان باشم. « فأصـبح» موسـی در روز دوم «فی المـدینه خائفا» به خاطر کشـتن آن مرد قبطی « یترّقب» یعنی اخبـار را دنبـال می کرد یـا این که می ترسـید فرعون و قوم او بفهمنـد که او آن مرد قبطی را کشـته است. و در مورد خبرهـا و حرفهایی که در مورد او می گویند پرس و جو می کرد. « فإذا الذی استنصره بالأمس یستصرخه» آن مرد اسراییلی که دیروز به او کمـک کرده بود و به خـاطر او آن مرد قبطی را زده بود او را صـدا می زنـد و برای کمـک به او که با یک مرد قبطی دیگر مشاجره داشت، او را فریاد می زنـد. ابن عباس فرمود:هنگامی که خبر کشـته شدن آن مرد قبطی فاش شد به فرعون گفتند: بنی اسراییل مردی از ما را کشته اند. فرعون گفت: آیا قاتلش را می شناسند و کسی هست که بر او شهادت بدهد؟ گفتند: نه. پس

دستور داد که دنبال قاتل بگردند و به دنبال او می گشتند. موسی فردای آن روز که از جایی می گذشت آن مرد اسراییلی را که از او خواسته بود دید.

ص: ۱۸

« قال له موسی إنّک لغوی مبین » یعنی تو مرد گمراهی هستی. دیروز باعث مرگ یکی شدی و امروز با یکی دیگر می جنگی و گمراهی در دین منظورش نبود، منظورش این است که هرکس با قوم پرجمعیت فرعون دشمنی کند آن مرد گمراه است. یعنی آن چه را که می خواهد به دست نمی آورد و به مقصود خودش دست نمی یابد.

«فلمّا أراد أن یبطش» و هنگامی که به آن مرد اسرائیلی دلسوزی می کرد و خواست که آن مرد قبطی که دشمن او بود را رد کند و آن مرد اسراییلی جزء قوم او بود و او را بزند و او را با تندی رد کند. آن مرد اسراییلی فکر کرد که هنگامی که گفت: تو گمراه هستی منظورش اوست و گفت: « إن ترید إلّا أن تکون جبارا فی الأرض» یعنی می خواهی که با ظلم کردن و قتل فقط یک مرد ظالم بر روی زمین باشی هنگامی که آن مرد اسراییلی این را گفت: آن مرد قبطی فهمید که قاتل موسی است. به سوی فرعون رفت و او را باخبر کرد. پس فرعون دستور کشتن موسی را داد و کسی را دنبال او فرستاد. «فخرج منها» یعنی از شهر فرعون «خائفا» از این که او را بگیرند و بکشند « یترقب » مواظب دستگیرکردنش است. ابن عباس فرمود: به طرف شهر مدین رفت و راه را نمی دانست ولی به خداوند امیدوار بود و گفته شده که او بدون توشه و کفش و حیوانی که بر آن سوار شود از شهر خارج شد و فقط از علف صحرا می خورد. تا این که به چشمه های شهر مدین رسید. «ولمّا توجّه تلقاء مدین» زجاج می گوید: هنگامی که به آن راهی که او را به طرف مدین می رساند رسید و آن در فاصله هشت روز تا مصر بود مانند فاصله بین کوفه تا بصره، و هیچ گونه آگاهی نسبت به راه های آن جا نداشت. به خاطر این فرمود: «عسی ربّی أن یهدینی سواء السّبیل» یعنی من را در راه رسیدن به مدین راهنمایی کند و گفته شده او جایی خاصی را مورد نظر نداشت ولی راه مدین را در پیش گرفت. و عکرمه می گوید: موسی بر سر یک چهارراه قرار گرفت و نمی دانست کدام راه را برود، به خاطر این گفت: «عسی ربّی أن یهدینی». هنگامی که دعا کرد خداوند دعایش را قبول کرد و او را به راه مستقیم رو به مدین هدایت کرد. و گفته شده: یک پادشاه ایرانی که یک چوب دستی در دستش بود او را با خودش به مدین برد و ابن جبیر روایت می کند که پابرهنه از شهر خارج شد و وقتی که به شهر رسید پوست کف پاهایش کنده شد. «فلمّا ورد ماء مدین» آن چشمه مردم مدین بود.

ص: ۱۹

«وجد علیه أمه من النّاس» گروهی از مردم عادی بر سر آن بودند که حیواناتشان را از آب چاه سیراب می کردند. «تذودان» و مانع گوسفندانشان به داخل آب می شدند یا این که مانع می شدند که گوسفندهایشان با گوسفندهای مردم قاطی شود یا از حیواناتشان در برابر مردم محافظت می کردند. «قال» موسی به آن دو گفت: «ما خطبکما» این جا چکار دارید؟ و چرا همراه آن مردم حیواناتتان را سیراب نمی کنید؟ «قالتا لا نسقی» هنگام شلوغی و تجمع زیاد مردم «حتی یصدر الرعاء» امام باقر و ابوعمر و ابن عامر کلمه یصدر را با علامت فتحه بر یاء و ضمه بر دال می خوانند. یعنی تا آن مردم برگردند و بقیه عالمان آن را با ضمه بر یاء و کسره بر دال خواندند یعنی تا این که حیواناتشان را از آب دادن برگردانند و هنگامی که مردم برگردند ما حیواناتمان

را از آب باقیمانده سیراب می کنیم. «و أبونا شیخ کبیر» به خاطر پیریش نمی‌تواند خودش کار آب دادن حیوانات را انجام دهد و به این خاطر ما زنان خودمان مجبوریم آن ها را برای آب دادن بیاوریم. به خاطر این، این حرف ها را زدند که به اشاره از موسی درخواست کرده باشند که به آن ها در آب دادن حیواناتشان کمک کند. یا این که دلیلی آورده باشند که بدون محرم نمی توانند آن جا بروند. «فسقی لهما» سپس موسی به خاطر آن ها، حیواناتشان را آب داد و مردم زیادی بر سر آب جمع شده بودند آن ها را از آن جا خارج کرد. سپس حیوانات آن ها را آب داد و گفته شده: به خاطر آن دو سنگی را از روی چاه بلند کرد که ده نفر نمی توانستند آن سنگ را بلند کنند. و از آن ها خواست که سطلی به او بدهند و به او دادند و گفتند: اگر می توانی به تنهایی آن را دربیار، که ده نفر مرد با هم می توانستند آن را بیرون بکشند ولی او به تنهایی آن را بیرون کشید. و به گوسفندان آن ها آب داد و با یک سطل همه آن گوسفندان را سیراب کرد. «ثم تولّی الی الظّل» سپس به طرف سایه درخت مغیلان رفت و به خاطر شدت گرما زیر آن نشست در حالی که گرسنه بود. « فقال ربّ انّی لما أنزلت إلی من خیر فقیر» ابن عباس فرمود:موسی یک تکه نانی خواست که با آن حداقل گرسنگیش را رفع کند. ابن اسحاق می گوید: در ساعتی که معمولا آن وقت به خانه برنمی گشتند به نزد پدرشان برگشتند. او تعجب کرد و از آن ها پرسید. آن ها هم جریان را برای او تعریف کردند. به یکی از آن ها گفت: او را نزد من بیاور. سپس دختر بزرگش نزد موسی برگشت تا او را دعوت کند که خداوند فرمود:«فجاءته أحدهما تمشی علی استحیاء» یعنی شرمگین به نزد او آمد به مانند زنان خجالتی. و گفته شده: که با آستین لباسش صورتش را پوشانده بود « قالت إنّ أبی یدعوك لیجزیك » یعنی به خاطر آب دادنت به گوسفندانمان می خواهد به تو پاداش بدهد.

اکثر مفسران معتقدند که پدر آن دختران شعیب علیه السلام بوده. وهب و ابن جبیر می گویند که او یثروب

ص: ۲۰

برادر شعیب بوده است. و شعیب بعد از این که نابینا شد و قبل از این زمان فوت کرده بود و در بین مقام حضرت ابراهیم علیه السلام و زمزم دفن شده بود. و گفته شده که یثروب هم اسم شعیب علیه السلام بوده. ابو حازم می گوید: هنگامی که آن دختر گفت: «لیجزیک أجر ما سقیت لنا» موسی خوشش نیامد و خواست که همراه او نرود و چاره ای پیدا نکرد و مجبور شد که همراهش برود چون در سرزمینی بود که حیوانات وحشی زیاد داشت و می ترسید. پس همراه او رفت و در راه باد پیراهن آن دختر را تکان می داد و باسنش برای موسی آشکار می شد و موسی یک بار از او دور می شد و یک بار به او نگاه نمی کرد و به او گفت: ای کنیز خدا در پشت من راه بیا و با حرف جهت راه را به من نشان بده. هنگامی که به نزد شعیب رسید غذای شام حاضر بود. شعیب به او گفت: ای جوان بنشین و از غذا بخور. موسی به او گفت: به خدا پناه می برم. شعیب گفت: چرا؟ مگر گرسنه نیستی؟ گفت: بله، ولی می ترسم که این غذا به جای آن کمک به آب دادن گوسفندان باشد. من ثواب دنیای آخرت را به اندازه تمام خاک زمین طلا نمی فروشم. شعیب گفت که نه به خدا، ای جوان ولی این عادت خودم و پدرانم است که مهمان را دعوت کنم و به او غذا بدهم. سپس موسی نشست و شروع به غذا خوردن کرد.

«نجوت من القوم الظالمین» از فرعون و قومش نجات پیدا کردی. چون آن ها بر سرزمین ما حکم نمی کنند و ما جزء سرزمین او نیستیم. «قالت أحدهما» یکی از دخترانش که اسمش صفوره بود و همان که با او ازدواج کرد و اسم دختر دیگرش لیّا بود. و

گفته شـده: اسم دختر بزرگش صـفرا و اسم دختر کوچکش صـفیرا «یـا أبت اسـتاجرهم » یعنی او را به عنوان کارگر اسـتخدام کن. «القوی الأمین» یعنی بر کارکردن قوی است و در امانت امین است. «علی أن تأجرنی» که هشت سال برای من کار بکنی. « فمن عنـدک» و آن از روی لطف توست نه این که بر تو واجب باشـد. «و مـا أریـد أن أشقّ علیـک» در این هشت سال تو را بر کاری جز چراندن گوسفندان مجبور نمی کنم. و گفته شده: تو را مجبور نمی کنم که ده سال را برایم تمام کنی. «ستجدنی إن شـاء الله من الصـالحین» یعنی در خوش برخوردی و در وفـای به عهـد. یحیی بن سـلام حکـایت می کنـد که او بره هایی را که رنگشان مخالف رنگ مادرشان بود، به موسـی می داد، خداونـد در خواب به موسـی وحی کرد که عصایت را در آب بینـداز، سپس او این کار را کرد. سپس رنگ همه بره هایی که زاییدند خلاف رنگ مادرشان بود و گفته شده: شعیب به او وعده داد

ص: ۲۱

که آن سـال از ثمره همه گوسـفندانش آن هـایی که سیاه و سـفید زاییـده می شونـد را به او بدهـد، و آن سـال همه این گونه زاییدند.

امام صادق علیه السـلام فرمود: در مورد این که کـدامیک از دخترانش گفتند: پدرم تو را دعوت می کند، فرمود: آن یکی که با او ازدواج کرد، سـپس پرسـیدند کدام یک از شـروط شـعیب را قبول کرد؟ فرمود: نسـبت به آن یکی که می توانست آن را انجام دهـد و طولانی ترین آن ها که ده سال طول کشـید. پرسـیدند: بعد از این که به شـرطش عمل کند با او همبستری کرد یا قبل از آن؟ فرمود: قبل از آن. پرسـیدند: مردی با دختری ازدواج می کنـد و با پـدرش شـرط می گـذارد که دو ماه او را اجاره کند، آیا این جایز است؟ فرمود: که موسـی می دانست که به شـرطش عمل می کند. پرسیدند: چگونه؟ چون می دانست که تا زمان وفای به عهدش باقی می ماند.

«قال» موسـی گفت: «ذلک بینی و بینک» یعنی این شـرطی که بستی و همچنین آن شـرطی را که برای ازدواج با یکی از آن ها بستی قبول می کنم. «أیّمـا الأـجلین » از هشت و ده سـال، «قضـیت» یعنی آن را تمام کردم و از آن دست کشـیدم. «فلا عـدوان علیّ» نباید بر من ظلم بشود و من را مجبور کنی که بیشتر بمانم. «والله علی ما نقول وکیل» یعنی بین من و تو شاهد است. « فلمّا قضـی موسی الأجل» به آن وعده هایش عمل کرد، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود:اگر پرسیدند که موسی به کدامیک از وعده هایش عمل کرد؟ بگویید: بهترین و نیکوترین آن ها. و اگر پرسیدند: که با کدام یک از دختران شعیب ازدواج کرد؟ بگو: دختر کوچکش و او آن کسی بود که گفت: «یا أبت إستاجره» وهب می گوید: با دختر بزرگش ازدواج کرد، و در کلام حـذف شده است که هنگامی که موسی به وعده اش عمل کرد و زنش را گرفت بعد از آن با خانواده اش به سوی شام رفت. «آنس من جانب الطور نارا» و گفته شـده هنگامی که با آن ازدواج کرد پدر شوهرش به او گفت: که عصایش را به او بدهد تا با آن حیوانات وحشی را از گوسفندانش دور کند و عصا را به او داد. گفته شده: آن عصا را حضرت آدم از بهشت آورد. بعد از فوت حضـرت آدم، جبرئیـل آن را گرفت و همیشه همراه او بود تـا این که شـبی موسـی به او رسـید و او را به موسـی داد. و گفته شـده و همچنـان پیامبران آن را از همـدیگر به ارث می برنـد تا این که به دست شـعیب رسـید و او آن را به موسـی داد و عصای پیامبران نزد او بود.

عبـد الله بن سـنان گفت شـنیدم امـام صـادق علیه السـلام فرمود: عصای موسـی شاخه درخت آس بهشت بود که جبرئیل آن را

هنگامی که به طرف شهر مدین حرکت کرد به او داد.

ص: ۲۲

سدی می گوید: آن عصا را یک پادشاه در شکل یک مرد به شعیب علیه السلام داده بود و به دخترش دستور داد که عصا را برای او بیاورد. سپس او داخل رفت و عصا را گرفت و آن را برای پدرش آورد، هنگامی که پدرش آن را دید گفت: یکی دیگر را برایم بیاور. و آن را انداخت و خواست یکی دیگر را بردارد ولی فقط آن به دستش می آمد و این کار را چند بار تکرار کرد و سرانجام همان را به موسی داد.

گفته وی: «سار بأهله» مجاهد روایت می کند بعد از تمام شدن وعده اش ده سال دیگر نزد آن ها ماند و بیست سال تمام شد سپس از او اجازه گرفت تا به مصر برگردد تا مادرش و برادرش را ببیند. به او اجازه داد و همراه خانواده اش رفت. و گفته شده: هنگامی که ده سال تمام شد همراه زنش و آن بره هایی که برای او بود که یک گله بودند راه افتاد و به خاطر ترس از پادشاهان شام از بیراهه می رفت و زنش نزدیک یک ماه وضع حملش بود سپس داخل بیابان شد و راه را هم بلد نبود و راه او را در شب تاریک و بسیار سرد او را به طرف راست کوه طور رساند و زنش درد زایمان گرفت و راه را گم کرده بود و حیواناتشان متفرق شدند و باران شروع به باریدن کرد و نمی دانست به کدام سمت برود. در حالی که در این شرایط بود نوری از طرف کوه طور دید.

ابوبصیر از امام باقر علیه السلام روایت کرد که فرمود: هنگامی که موسی وعده خدمتش را تمام کرد و همراه خانواده اش به طرف بیت المقدس رفت در شب راه را گم کرد و یک نوری دید. «إنّی آنست نارا» یعنی خبری به من رسید، یعنی از راهی که می‌خواهم به آن جا بروم نوری به من رسید و نمی دانم که آیا من طرف آن می روم یا از آن منحرف می شوم. و گفته شده: یعنی خبری از آتش به من می رسید که آیا آن برایمان خیر است تا به سوی آن برویم یا شر است تا از آن دور شویم. «أو جذوه» یا پاره ای از آتش است. و گفته شده: که ریشه یک درخت بود که آتش بر روی آن بود. « لعلّکم تصطلون » تا خودتان را با آن گرم کنید. «من شاطیء الواد الأیمن» یعنی در طرف راست صحرا « فی البقعه المبارکه» و آن بقعه ای بود که خداوند در آن به موسی فرمود: «اخلع نعلیک انّک بالواد المقدس طوی» به خاطر این که محل نزول وحی و رسالت پیامبری و کلام خداوند بود، مبارک بود، یا به خاطر زیادی درختان و میوه ها و خیر و نعمت های آن و دلیل اولی صحیح تر است. «من الشجره» موسی از درخت صدا و کلامی شنید چون خداوند متعال در آن صحبت می کرد. و آن درخت را محل کلام خودش قرار داده بود، چون کلام یک چیز عرضی است و احتیاج به منبع و مکان دارد، و موسی فهمید که آن معجزه است و کلام خداوند متعال است. و این بالاترین مرتبه پیامبران است. این که کلام خداوند را بدون واسطه و کسی که آن صدا را بیاورد بشنوند. خداوند فرمود: «أن یا موسی إنّی أنا الله ربّ العالمین» یعنی آن کسی که با تو صحبت می کند خداوند بزرگ مالک همه جهانیان است، بزرگتر و مقدس تر از آن است که در جایی قرار بگیرد، یا این که در مکانی باشد و چون او عرض و جسم نیست.

ص: ۲۳

«و أن ألق عصاك» خداونـد اين داسـتان را دوباره تكرار كرد تا حجتى براى اهل كتاب (يهوديان و مسـيحيان) و كشاندن آن ها به طرف حق باشد و هركس چيزى را دوست داشـته باشد ذكر كردن آن را نيز دوست دارد و آن قوم ادعاى دوست داشـتن موسـى را مى كردند و هركس ادعا بكند كه از بزرگ و سيد خودش پيروى مى كند پس بايد او را با فضل و بزرگى ياد كند. بـا توجه به اين كه هر يـك از بخشـهاى مكرر، خـالى از فايـده نيست. «فلمّـا رآهـا تهتزّ» يعنى متحرك است. «كـآن ها جانّ» از سرعت حركت و شـدت تكـان خوردنش «ولّى مـدبرا» موسـى «ولم يعقب» يعنى برنگشت، نـدا آمـد: «يا موسـى اقبل و لاتخف إنّك من الآمنين» از ضـرر آن در امانى. « اسـلك يدك » دستت را داخل كن. «من غير سوء» هيچ گونه بيمارى ندارد. «واضمم إليك جناحك من الـذهب» يعنى براى رهايى از ترس دسـتت را بر سـينه ات بگـذار و اصـلا نترس (از ابن عباس و مجاهد) به اين معنا كه: خداونـد به او امر كرد كه دسـتش را بر روى سـينه اش بگـذارد تا آن ترسـى كه از ديـدن مار به او راه يافته است، خارج شود، و گفته شده: كه خداوند به او دسـتور داد تا به نيت جدى به طرف مقصدش برود و بر او تاكيد كرد كه ترسـى كه در بعضـى شـرايط بر او مسلط مى‌شود مانع از رفتن او به مقصدش نشود. و منظور او از «اضـمم يدك» به هم چسپاندن دو چيز مجزا به هم نيست. و گفته شده: هنگامى كه عصايش را بر زمين زد و تبديل به مار شد به مانند كسـى كه از مار ترسـيده باشـد دسـتهايش و دو بازويش را باز كرد. و به او گفته شد: « اضـمم اليك جناحك » يعنى دسـتهايت را باز كردى، چون تو از شر و ضرر آن در امان هستى، و ممكن است به اين معنا باشد كه آرام باش و نترس، چون كسـى كه از چيزى مى ترسد پريشان مى... شود گويى كه او را به پرواز وامى‌دارد و وسـيله پرواز، بـال است، گويى كه او به نهـايت ترس رسـيده است. و به او گفته شـد: آرام باش و دسـتهايت را كه به خاطر ترس باز كردى، جمع كن. و گفته شده معنايش اين است كه مسأله دسـت، تو را ترساند به خاطر آن چه كه از شـعاع آن مى‌بينى دسـتهايت را جمع كن تا آرام بگيرى. «فذانك برهانان» يعنى دست روشن و نورانى و عصايت دو حجت و نشانه پيامبرى تو از طرف خداوند است كه با آن ها تو را بر فرعون و قومش نازل كرديم.

«هو أفصـح منّى لسانـا» به خاطر گره‌اى كه در حرف زدنش بود اين حرف را زد. «فأرسـله معى ردءا» تا در تبليغ دين و رسالتت براى من كمك و ياورى باشد. «يصدّقنى» تا آن چه را كه من از دين و شريعت ادا مى كنم، تصديق كننده من باشد

ص: ٢۴

و گفته شده: تا به خاطر او فرعون حرف من را تصديق و باور كند. «قال سـنشدّ عضدك بأخيك» آن را همراه تو فرستاده خود قرار مى دهيم و بـا او به تو كمك مى كنيم. «ونجعل لكما سلطانا» يعنى حجت و برهان و قـدرتى «فلا يصلون اليكما باياتنا» به سبب آن نشانه ها و آن معجزاتى كه مى توانيـد انجام دهيد، فرعون و قومش نمى توانند به شـما ضـررى برسانند. و گفته شده: كه كلمه «باياتنا» جاى آن در اول جمله است، به اين معنا كه: به وسـيله آيات و نشانه هايمان براى شـما قـدرتى ايجاد مى كنيم كه نتواننـد به شـما ضـررى برساننـد. «أنتمـا و من اتبكمـا الغـالبون» بر فرعون و قومش و بر آن ها غالب و چيره هستيـد. - . [١] مجمع البيان ٧: ٢٣٩ - ٢۵٣ -

مى گويم: ديگر آيات و تفسيرشان در باب بعدى ذكر خواهند شد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-خص، منتخب البصائر بِإِسْنَادِهِ إِلَى الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ بِقَاعَ الْأَرْضِ تَفَاخَرَتْ فَفَخَرَتِ الْكَعْبَةُ عَلَى الْبُقْعَهِ بِكَرْبَلَاءَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهَا اسْكُتِي وَ لَا تَفْخَرِي عَلَيْهَا فَإِنَّهَا الْبُقْعَهُ الْمُبَارَكَهُ الَّتِي نُودِيَ مُوسَى مِنْهَا مِنَ الشَّجَرَهِ (٢)

**[ترجمه]منتخب البصائر: امام صادق عليه السلام فرمود: بقعه هاى مقدس زمين فخر فروشى مى كردند، كعبه بر سرزمين كربلا فخرفروشى كرد. خداوند متعال وحى فرستاد: ساكت باش، و بر آن فخرفروشى نكن. آن همان سرزمين مباركى است كه موسى از جانب درخت مقدس مورد ندا قرار گرفت. -[٢]. نسخه خطى -

**[ترجمه]

«۲»

-فس، تفسير القمى أَبِي عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا حَمَلَتْ أُمُّهُ بِهِ لَمْ يَظْهَرْ حَمْلُهَا إِلَّا عِنْدَ وَضْعِهِ وَ كَانَ فِرْعَوْنُ قَدْ وَكَّلَ بِنِسَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ نِسَاءً مِنَ الْقِبْطِ تَحْفَظُهُنَّ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا كَانَ بَلَغَهُ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّهُ يُولَدُ فِينَا رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ يَكُونُ هَلَاكُ فِرْعَوْنَ وَ أَصْحَابِهِ عَلَى يَدَيْهِ فَقَالَ فِرْعَوْنُ عِنْدَ ذَلِكَ لَأَقْتُلَنَّ ذُكُورَ أَوْلَادِهِمْ حَتَّى لَا يَكُونَ مَا يُرِيدُونَ وَ فَرَّقَ بَيْنَ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ وَ حَبَسَ الرِّجَالَ فِي الْمَحَابِسِ فَلَمَّا وَضَعَتْ أُمُّ مُوسَى بِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ نَظَرَتْ وَ حَزِنَتْ وَ اغْتَمَّتْ وَ بَكَتْ وَ قَالَتْ يُذْبَحُ السَّاعَهَ فَعَطَفَ اللَّهُ قَلْبَ الْمُوَكَّلَهِ بِهَا عَلَيْهِ فَقَالَتْ لِأُمِّ مُوسَى مَا لَكِ قَدِ اصْفَرَّ لَوْنُكِ فَقَالَتْ أَخَافُ أَنْ يُذْبَحَ وَلَدِي فَقَالَتْ لَا تَخَافِي وَ كَانَ مُوسَى لَا يَرَاهُ أَحَدٌ إِلَّا أَحَبَّهُ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّهً مِنِّي فَأَحَبَّتْهُ الْقِبْطِيَّهُ الْمُوَكَّلَهُ بِهِ وَ أُنْزِلَ عَلَى أُمِّ مُوسَى التَّابُوتُ وَ نُودِيَتْ ضَعْهُ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ وَ هُوَ الْبَحْرُ وَ لا تَخافِي وَ لا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ

١- مجمع البيان ٧: ٢٣٩- ٢٥٣. م.

٢- قد ذكر هاهنا فى النسخه المخطوطه حديثا أورده بعد أيضا و هو حديث البزنطى الآتى المخرج عن الكافى، و الظاهر أنّه زياده من الناسخ.

وَ جاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ فَوَضَعَتْهُ فِي التَّابُوتِ وَ أَطْبَقَتْ عَلَيْهِ وَ أَلْقَتْهُ فِي النِّيلِ وَ كَانَ لِفِرْعَوْنَ قَصْرٌ عَلَى شَطِّ النِّيلِ مُتَنَزَّهٌ (۱)فَنَظَرَ مِنْ قَصْرِهِ وَ مَعَهُ آسِيَهُ امْرَأَتُهُ إِلَى سَوَادٍ فِي النِّيلِ تَرْفَعُهُ الْأَمْوَاجُ وَ تَضْرِبُهُ الرِّيَاحُ حَتَّى جَاءَتْ بِهِ عَلَى بَابِ قَصْرِ فِرْعَوْنَ فَأَمَرَ فِرْعَوْنُ بِأَخْذِهِ فَأُخِذَ التَّابُوتُ وَ رُفِعَ إِلَيْهِ فَلَمَّا فَتَحَهُ وَجَدَ فِيهِ صَبِيّاً فَقَالَ هَذَا إِسْرَائِيلِيٌّ فَأَلْقَى اللَّهُ فِي قَلْبِ فِرْعَوْنَ لِمُوسَى مَحَبَّةً شَدِيدَةً وَ كَذَلِكَ فِي قَلْبِ آسِيَهَ وَ أَرَادَ أَنْ يَقْتُلَهُ (۲)فَقَالَتْ آسِيَهُ لا تَقْتُلُوهُ عَسى أَنْ يَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ أَنَّهُ مُوسَى وَ لَمْ يَكُنْ لِفِرْعَوْنَ وَلَدٌ فَقَالَ الْتَمِسُوا لَهُ (۳)ظِئْراً تُرَبِّيهِ فَجَاءُوا بِعِدَّهِ نِسَاءٍ قَدْ قُتِلَ أَوْلَادُهُنَّ فَلَمْ يَشْرَبْ لَبَنَ أَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ وَ حَرَّمْنا عَلَيْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ وَ بَلَغَ أُمَّهُ أَنَّ فِرْعَوْنَ قَدْ أَخَذَهُ فَحَزِنَتْ وَ بَكَتْ كَمَا قَالَ اللَّهُ وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسى فارِغاً إِنْ كادَتْ لَتُبْدِي بِهِ يَعْنِي كَادَتْ أَنْ تُخْبِرَهُمْ بِخَبَرِهِ أَوْ تَمُوتَ ثُمَّ ضَبَطَتْ نَفْسَهَا فَكَانَتْ كَمَا قَالَ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلى قَلْبِها لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ قالَتْ لِأُخْتِ مُوسَى قُصِّيهِ أَيِ اتَّبِعِيهِ فَجَاءَتْ أُخْتُهُ إِلَيْهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ أَيْ عَنْ بُعْدٍ وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ فَلَمَّا لَمْ يَقْبَلْ مُوسَى بِأَخْذِ ثَدْيِ أَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ اغْتَمَّ فِرْعَوْنُ غَمّاً شَدِيداً فَقَالَتْ أُخْتُهُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ فَقَالُوا نَعَمْ فَجَاءَتْ بِأُمِّهِ فَلَمَّا أَخَذَتْهُ فِي حِجْرِهَا وَ أَلْقَمَتْهُ ثَدْيَهَا الْتَقَمَهُ وَ شَرِبَ فَفَرِحَ فِرْعَوْنُ وَ أَهْلُهُ وَ أَكْرَمُوا أُمَّهُ فَقَالُوا لَهَا رَبِّيهِ لَنَا فَإِنَّا نَفْعَلُ بِكِ وَ نَفْعَلُ (۴)وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ فَرَدَدْناهُ إِلى أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ لِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ وَ كَانَ فِرْعَوْنُ يَقْتُلُ أَوْلَادَ بَنِي إِسْرَائِيلَ كُلَّ مَا يَلِدُونَ وَ يُرَبِّي مُوسَى وَ يُكْرِمُهُ وَ لَا يَعْلَمُ أَنَّ هَلَاكَهُ عَلَى يَدِهِ فَلَمَّا دَرَجَ (۵)مُوسَى كَانَ يَوْماً عِنْدَ فِرْعَوْنَ فَعَطَسَ مُوسَى فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَأَنْكَرَ فِرْعَوْنُ ذَلِكَ عَلَيْهِ وَ لَطَمَهُ وَ قَالَ مَا هَذَا الَّذِي تَقُولُ فَوَثَبَ مُوسَى عَلَى لِحْيَتِهِ وَ كَانَ طَوِيلَ اللِّحْيَهِ

ص: ۲۶

۱- فی نسخه: و کان لفرعون قصور علی شط النیل متنزهات.

۲- فی نسخه: و أراد فرعون أن یقتله.

۳- فی نسخه: فقالت، و فی المصدر: فقال: ائتوا له اه و الظئر: المرضعه.

۴- فی المصدر :فانا نفعل بک مانفعل

۵- درج الصبی: مشی.

فَهَلَبَهَا أَیْ قَلَعَهَا فَهَمَّ فِرْعَوْنُ بِقَتْلِهِ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ غُلَامٌ حَدَثٌ لَا یَدْرِی مَا یَقُولُ وَ قَدْ لَطَمْتَهُ بِلَطْمَتِکَ إِیَّاهُ فَقَالَ فِرْعَوْنُ بَلْ یَدْرِی فَقَالَتْ لَهُ ضَعْ بَیْنَ یَدَیْکَ تَمْراً وَ جَمْراً فَإِنْ مَیَّزَ بَیْنَهُمَا (۱)فَهُوَ الَّذِی تَقُولُ فَوَضَعَ بَیْنَ یَدَیْهِ تَمْراً وَ جَمْراً فَقَالَ لَهُ (۲)کُلْ فَمَدَّ یَدَهُ إِلَی التَّمْرِ فَجَاءَ جَبْرَئِیلُ فَصَرَفَهَا إِلَی الْجَمْرِ فِی فِیهِ فَاحْتَرَقَ لِسَانُهُ (۳)فَصَاحَ وَ بَکَی فَقَالَتْ آسِیَهُ لِفِرْعَوْنَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ إِنَّهُ لَا یَعْقِلُ فَعَفَا عَنْهُ قَالَ الرَّاوِی فَقُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فَکَمْ مَکَثَ مُوسَی غَائِباً عَنْ أُمِّهِ حَتَّی رَدَّهُ اللَّهُ عَلَیْهَا قَالَ ثَلَاثَهَ أَیَّام فَقُلْتُ وَ کَانَ هَارُونُ أَخَا مُوسَی لِأَبِیهِ وَ أُمِّهِ قَالَ نَعَمْ أَ مَا تَسْمَعُ اللَّهَ یَقُولُ یا بْنَ أُمَّ لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی فَقُلْتُ فَأَیُّهُمَا کَانَ أَکْبَرَ سِنّاً قَالَ هَارُونُ فَقُلْتُ وَ کَانَ الْوَحْیُ یَنْزِلُ عَلَیْهِمَا جَمِیعاً قَالَ کَانَ الْوَحْیُ یَنْزِلُ عَلَی مُوسَی وَ مُوسَی یُوحِیهِ إِلَی هَارُونَ فَقُلْتُ لَهُ أَخْبِرْنِی عَنِ الْأَحْکَام وَ الْقَضَاءِ وَ الْأَمْرِ وَ النَّهْیِ أَ کَانَ ذَلِکَ إِلَیْهِمَا قَالَ کَانَ مُوسَی الَّذِی یُنَاجِی رَبَّهُ وَ یَکْتُبُ الْعِلْمَ (۴)وَ یَقْضِی بَیْنَ بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ هَارُونُ یَخْلُفُهُ إِذَا غَابَ عَنْ قَوْمِهِ لِلْمُنَاجَاهِ قُلْتُ فَأَیُّهُمَا مَاتَ قَبْلَ صَاحِبِهِ قَالَ مَاتَ هَارُونُ قَبْلَ مُوسَی علیه السلام وَ مَاتَا جَمِیعاً فِی التِّیهِ قُلْتُ وَ کَانَ لِمُوسَی وَلَدٌ قَالَ لَا کَانَ الْوَلَدُ لِهَارُونَ وَ الذُّرِّیَّهُ لَهُ قَالَ فَلَمْ یَزَلْ مُوسَی عِنْدَ فِرْعَوْنَ فِی أَکْرَمِ کَرَامَهٍ حَتَّی بَلَغَ مَبْلَغَ الرِّجَالِ وَ کَانَ یُنْکِرُ عَلَیْهِ مَا یَتَکَلَّمُ بِهِ مُوسَی مِنَ التَّوْحِیدِ حَتَّی هَمَّ بِهِ فَخَرَجَ مُوسَی مِنْ عِنْدِهِ وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ فَإِذَا رَجُلَانِ یَقْتَتِلَانِ أَحَدُهُمَا یَقُولُ بِقَوْلِ مُوسَی وَ الْآخَرُ یَقُولُ بِقَوْلِ فِرْعَوْنَ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِی هُوَ مِنْ شِیعَتِهِ فَجَاءَ مُوسَی فَوَکَزَ صَاحِبَهُ (۵)فَقَضَی عَلَیْهِ وَ تَوَارَی فِی الْمَدِینَهِ فَلَمَّا کَانَ مِنَ الْغَدِ جَاءَ آخَرُ فَتَشَبَّثَ بِذَلِکَ الرَّجُلِ الَّذِی یَقُولُ بِقَوْلِ مُوسَی فَاسْتَغَاثَ بِمُوسَی فَلَمَّا

۱- فی نسخه: فان میز بین التمر و الجمر.

۲- فی نسخه: و قال له. و فی المصدر: فقالت له.

۳- فی نسخه: فأخذ الجمر حتّی أخذها و وضعها فی فمه فشوت یده و أحرقت لسانه.

۴- فی المصدر: و یکتب هارون العلم. م.

۵- فی نسخه: فجاء موسی فوکز صاحب فرعون.

نَظَرَ صَاحِبُهُ إِلَى مُوسَى قَالَ لَهُ أَ تُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ فَخَلَّى صَاحِبَهُ وَ هَرَبَ وَ كَانَ خَازِنُ فِرْعَوْنَ مُؤْمِناً بِمُوسَى قَدْ كَتَمَ إِيمَانَهُ سِتَّمِائَةِ سَنَةٍ وَ هُوَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَ بَلَغَ فِرْعَوْنَ خَبَرُ قَتْلِ مُوسَى الرَّجُلَ فَطَلَبَهُ لِيَقْتُلَهُ فَبَعَثَ الْمُؤْمِنُ (۱)إِلَى مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ فَخَرَجَ مِنْهَا كَمَا حَكَى اللَّهُ خائِفاً يَتَرَقَّبُ قَالَ يَلْتَفِتُ يَمْنَةً وَ يَسْرَةً وَ يَقُولُ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَ مَرَّ نَحْوَ مَدْيَنَ وَ كَانَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مَدْيَنَ مَسِيرَةُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فَلَمَّا بَلَغَ بَابَ مَدْيَنَ رَأَى بِئْراً يَسْتَقِي النَّاسُ مِنْهَا لِأَغْنَامِهِمْ وَ دَوَابِّهِمْ فَقَعَدَ نَاحِيَةً وَ لَمْ يَكُنْ أَكَلَ مُنْذُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ شَيْئاً فَنَظَرَ إِلَى جَارِيَتَيْنِ فِي نَاحِيَةٍ وَ مَعَهُمَا غُنَيْمَاتٌ لَا تَدْنُوَانِ مِنَ الْبِئْرِ فَقَالَ لَهُمَا مَا لَكُمَا لَا تَسْتَقِيَانِ فَقَالَتَا كَمَا حَكَى اللَّهُ حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعاءُ وَ أَبُونا شَيْخٌ كَبِيرٌ فَرَحِمَهُمَا مُوسَى وَ دَنَا مِنَ الْبِئْرِ فَقَالَ لِمَنْ عَلَى الْبِئْرِ أَسْتَقِي لِي دَلْواً وَ لَكُمْ دَلْواً وَ كَانَ الدَّلْوُ يَمُدُّهُ عَشَرَةُ رِجَالٍ فَاسْتَقَى وَحْدَهُ دَلْواً لِمَنْ عَلَى الْبِئْرِ وَ دَلْواً لِبِنْتَيْ شُعَيْبٍ وَ سَقَى أَغْنَامَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقالَ رَبِّ إِنِّي لِما أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ وَ كَانَ شَدِيدَ الْجُوعِ.

وَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام إِنَّ مُوسَى كَلِيمَ اللَّهِ حَيْثُ سَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقالَ رَبِّ إِنِّي لِما أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ وَ اللَّهِ مَا سَأَلَ اللَّهَ إِلَّا خُبْزاً يَأْكُلُ (۲)لِأَنَّهُ كَانَ يَأْكُلُ بَقْلَةَ الْأَرْضِ وَ لَقَدْ رَأَوْا خُضْرَةَ الْبَقْلِ مِنْ صِفَاقِ بَطْنِهِ (۳)مِنْ هُزَالِهِ فَلَمَّا رَجَعَتَا ابْنَتَا شُعَيْبٍ إِلَى شُعَيْبٍ قَالَ لَهُمَا أَسْرَعْتُمَا الرُّجُوعَ فَأَخْبَرَتَاهُ بِقِصَّةِ مُوسَى وَ لَمْ تَعْرِفَاهُ فَقَالَ شُعَيْبٌ لِوَاحِدَةٍ مِنْهُمَا اذْهَبِي إِلَيْهِ فَادْعِيهِ لِنَجْزِيَهُ أَجْرَ مَا سَقَى لَنَا فَجَاءَتْ إِلَيْهِ كَمَا حَكَى اللَّهُ تَمْشِي عَلَى اسْتِحْياءٍ فَقَالَتْ لَهُ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ ما سَقَيْتَ لَنا فَقَامَ

۱- قال البغدادیّ فی المحبر ص ۳۸۸: و کان اسم مؤمن آل فرعون حزبیل أو خزبیل و هو أخو آسیه امرأه فرعون. و قال هشام: حزبیل زوج الماشطه و کان فرعون قد جعله علی نصف الناس. قلت: و سیأتی من المصنّف ذیل الخبر التاسع أن اسمه خربیل أو شمعون أو شمعان.

۲- فی نسخه: إلا خبزا یأکله.

۳- فی نسخه: و کان یری خضره البقل فی صفاق بطنه. قلت: الصفاق ککتاب: الجلد الذی یمسک البطن.

مُوسَـى علیه السـلام مَعَهَـا فَمَشَتْ أَمَـامَهُ فَسَـفَقَتْهَا الرِّيَـاحُ فَبَـانَ عَجُزُهَا فَقَالَ لَهَا مُوسَـى تَأَخَّرِى وَ دُلِّينِى عَلَى الطَّرِيقِ بِحَصَاةٍ تُلْقِيهَا أَمَـامِى أَتَّبِعُهَـا فَأَنَـا مِنْ قَوْمٍ لَـا يَنْظُرُونَ فِى أَدْبَارِ النِّسَاءِ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَى شُـعَيْبٍ قَصَّ عَلَيْهِ قِصَّتَهُ فَقَالَ لَهُ شُـعَيْبٌ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ قَالَتْ إِحْدَى بَنَاتِ شُـعَيْبٍ يا أَبَتِ اسْـتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْـتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ فَقَالَ لَهَا شُعَيْبٌ أَمَّا قُوَّتُهُ فَقَدْ عَرَفْتِهِ بِسَقْيِ الدَّلْوِ وَحْدَهُ فَبِمَ عَرَفْتِ أَمَانَتَهُ فَقَالَتْ إِنَّهُ قَالَ لِی (۱)تَأَخَّرِى عَنِّى وَ دُلِّينِى عَلَى الطَّرِيقِ فَأَنَا مِنْ قَوْمٍ لَا يَنْظُرُونَ فِى أَدْبَارِ النِّسَاءِ عَرَفْتُ أَنَّهُ لَيْسَ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ يَنْظُرُونَ فِى أَعْجَازِ النِّسَاءِ فَهَـذِهِ أَمَانَتُهُ فَقَالَ لَهُ شُـعَيْبٌ إِنِّى أُرِيـدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْـدَى ابْنَتَيَّ هاتَيْنِ عَلى أَنْ تَأْجُرَنِى ثَمانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْـراً فَمِنْ عِنْدِكَ وَ ما أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَـتَجِدُنِى إِنْ شاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ فَقَالَ لَهُ مُوسَـى ذلِـكَ بَيْنِى وَ بَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَـيْتُ فَلا عُـدْوانَ عَلَيَّ أَیْ لَا سَبِيلَ عَلَيَّ إِنْ عَمِلْتُ عَشْـرَ سِـنِينَ أَوْ ثَمَانِيَ سِـنِينَ فَقَالَ مُوسَـى اللَّهُ عَلى ما نَقُولُ وَكِيلٌ قَالَ قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَيَّ الْأَجَلَيْنِ قَضَى قَالَ أَتَمَّهُمَا عَشْرَ حِجَجٍ قُلْتُ لَهُ فَدَخَلَ بِهَا قَبْلَ أَنْ يَمْضِيَ الْأَجَلُ أَوْ بَعْدُ (۲)قَالَ قَبْلُ قُلْتُ فَالرَّجُلُ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَهَ وَ يَشْتَرِطُ لِأَبِيهَا إِجَارَهَ شَـهْرَيْنِ (۳)يَجُوزُ ذَلِكَ قَالَ إِنَّ مُوسَى علیه السـلام عَلِمَ أَنَّهُ يُتِمُّ لَهُ شَرْطَهُ فَكَيْفَ لِهَذَا أَنْ يَعْلَمَ أَنَّهُ يَبْقَى حَتَّى يَفِيَ قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَيَّتُهُمَا زَوَّجَهُ شُعَيْبٌ مِنْ بَنَاتِهِ قَالَ الَّتِى ذَهَبَتْ إِلَيْهِ فَدَعَتْهُ وَ قَالَتْ لِأَبِيهَا يا أَبَتِ اسْـتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْـتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ فَلَمَّا قَضـى مُوسَى الْأَجَلَ قَالَ لِشُعَيْبٍ لَا بُدَّ لِی أَنْ أَرْجِعَ إِلَى وَطَنِى وَ أُمِّى وَ أَهْلِ بَيْتِى فَمَا لِی عِنْـدَكَ فَقَالَ شُـعَيْبٌ مَا وَضَـعَتْ أَغْنَامِى فِى هَذِهِ السَّنَهِ مِنْ غَنَمٍ بُلْقٍ فَهُوَ لَكَ فَعَمَدَ مُوسَـى عِنْدَ مَا أَرَادَ أَنْ يُرْسِلَ الْفَحْلَ عَلَى الْغَنَمِ إِلَى عَصَاهُ فَقَشَرَ مِنْهُ بَعْضَهُ وَ تَرَكَ بَعْضَهُ وَ عزره (غَرَزَهُ) (۴)فِى وَسَطِ مَرْبِضِ الْغَنَمِ وَ أَلْقَى عَلَيْهِ كِسَاءً أَبْلَقَ ثُمَّ أَرْسَلَ الْفَحْلَ عَلَى الْغَنَمِ فَلَمْ

۱- فی نسخه: انه لما قال لی.

۲- فی نسخه: قبل أن يقضی الأجل أو بعد.

۳- فی نسخه: اجاره شهرين مثلا.

۴- الصحيح كما فی المصدر: «غرزه» أی اثبته من غرز عودا بالارض أی أدخله و أثبته.

تَضَع الْغَنَمُ فِی تِلْکَ السَّنَهِ إِلَّا بُلْقاً فَلَمَّا حالَ عَلَیْهِ الْحَوْلُ حَمَلَ مُوسَی امْرَأَتَهُ وَ زَوَّدَهُ شُعَیْبٌ مِنْ عِنْدِهِ وَ سَاقَ غَنَمَهُ فَلَمَّا أَرَادَ الْخُرُوجَ قَالَ لِشُعَیْبٍ أَبْغِی عَصًا تَکُونُ مَعِی وَ کَانَتْ عَصَی الْأَنْبِیَاءِ عِنْدَهُ قَدْ وَرِثَهَا مَجْمُوعَهً فِی بَیْتٍ فَقَالَ لَهُ شُعَیْبٌ ادْخُلْ هَذَا الْبَیْتَ وَ خُذْ عَصًا مِنْ بَیْنَ تِلْکَ الْعِصِیِّ فَدَخَلَ فَوَثَبَتْ عَلَیْهِ عَصَا نُوحٍ وَ إِبْرَاهِیمَ علیهما السلام وَ صَارَتْ فِی کَفِّهِ فَأَخْرَجَهَا وَ نَظَرَ إِلَیْهَا شُعَیْبٌ فَقَالَ رُدَّهَا وَ خُذْ غَیْرَهَا فَرَدَّهَا لِیَأْخُذَ غَیْرَهَا فَوَثَبَتْ إِلَیْهِ تِلْکَ بِعَیْنِهَا فَرَدَّهَا حَتَّی فَعَلَ ذَلِکَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَلَمَّا رَأَی شُعَیْبٌ ذَلِکَ قَالَ لَهُ اذْهَبْ فَقَدْ خَصَّکَ اللَّهُ بِهَا فَسَاقَ غَنَمَهُ فَخَرَجَ یُرِیدُ مِصْرَ فَلَمَّا صَارَ فِی مَفَازَهٍ وَ مَعَهُ أَهْلُهُ أَصَابَهُمْ بَرْدٌ شَدِیدٌ وَ رِیحٌ وَ ظُلْمَهٌ وَ قَدْ جَنَّهُمُ اللَّیْلُ وَ نَظَرَ مُوسَی إِلَی نَارٍ قَدْ ظَهَرَتْ کَمَا قَالَ اللَّهُ فَلَمَّا قَضی مُوسَی الْأَجَلَ وَ سارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً قالَ لِأَهْلِهِ امْکُثُوا إِنِّی آنَسْتُ ناراً لَعَلِّی آتِیکُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَهٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّکُمْ تَصْطَلُونَ فَأَقْبَلَ نَحْوَ النَّارِ یَقْتَبِسُ فَإِذَا شَجَرَهٌ وَ نَارٌ تَلْتَهِبُ عَلَیْهَا فَلَمَّا ذَهَبَ نَحْوَ النَّارِ یَقْتَبِسُ مِنْهَا أَهْوَتْ إِلَیْهِ فَفَزِعَ مِنْهَا وَ عَدَا وَ رَجَعَتِ النَّارُ إِلَی الشَّجَرَهِ فَالْتَفَتَ إِلَیْهَا وَ قَدْ رَجَعَتْ إِلَی الشَّجَرَهِ (۱)فَرَجَعَ الثَّانِیَهَ لِیَقْتَبِسَ فَأَهْوَتْ نَحْوَهُ فَعَدَا وَ تَرَکَهَا ثُمَّ الْتَفَتَ وَ قَدْ رَجَعَتْ إِلَی الشَّجَرَهِ فَرَجَعَ إِلَیْهَا الثَّالِثَهَ فَأَهْوَتْ إِلَیْهِ فَعَدَا وَ لَمْ یُعَقِّبْ أَیْ لَمْ یَرْجِعْ فَنَادَاهُ اللَّهُ أَنْ یا مُوسی إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ قَالَ مُوسَی علیه السلام فَمَا الدَّلِیلُ عَلَی ذَلِکَ قَالَ اللَّهُ مَا فِی یَمِینِکَ یَا مُوسَی قالَ هِیَ عَصایَ قالَ أَلْقِها یا مُوسی فَأَلْقاها فَصَارَتْ حَیَّهً فَفَزِعَ مِنْهَا مُوسَی وَ عَدَا فَنَادَاهُ اللَّهُ خُذْها وَ لا تَخَفْ إِنَّکَ مِنَ الْآمِنِینَ اسْلُکْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ أَیْ مِنْ غَیْرِ عِلَّهٍ وَ ذَلِکَ أَنَّ مُوسَی علیه السلام کَانَ شَدِیدَ السُّمْرَهِ (۲) فَأَخْرَجَ یَدَهُ مِنْ جَیْبِهِ فَأَضَاءَتْ لَهُ الدُّنْیَا فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَذانِکَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّکَ إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ فَقَالَ مُوسَی کَمَا حَکَی اللَّهُ رَبِّ إِنِّی قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ یَقْتُلُونِ وَ أَخِی هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّی لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِی رِدْءاً (۳)یُصَدِّقُنِی إِنِّی أَخافُ أَنْ یُکَذِّبُونِ قالَ سَنَشُدُّ

۱- فی نسخه: و قد رجعت الی مکانها.

۲- سمر: کان لونه بین السواد و البیاض.

۳- أی معینا مصدقا لی. من ردأ الرجل: أعانه.

عَضُدَکَ بِأَخِیکَ وَ نَجْعَلُ لَکَما سُلْطاناً فَلا یَصِلُونَ إِلَیْکَما بِآیاتِنا أَنْتُما وَ مَنِ اتَّبَعَکَمَا الْغالِبُونَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام باقر علیه السلام فرمود:هنگامی که مادر موسی به او حامله شد، حامله بودنش مشخص نبود تا این که وضع حمل کرد و فرعون زنان قبطی را مامور زنان بنی اسرائیل کرده بود تا مراقب آن ها باشند. چون زمانی که شنیده بود بنی اسرائیلی ها می گویند: مردی بین ما متولد می شود که به او موسی بن عمران می گویند و نابودی فرعون و یارانش به دست او اتفاق می افتد. آن گاه فرعون گفت: فرزندان پسرتان را می کشم تا آن چه که می خواهید به وجود نیاید و زنان را از مردان جدا کرد و زنان را در زندآن ها حبس کرد. هنگامی که مادر موسی او را به دنیا آورد به او نگاه کرد و ناراحت و غمگین شد و گریه کرد و گفت: همین ساعت کشته می شود. خداوند دل زن مامور موسی را به رحم آورد و به مادر موسی گفت: چرا رنگت زرد شده است؟ گفت: می ترسم که بچه ام کشته شود. گفت: نترس، هیچکس موسی را نمی بیند مگر این که او را دوست داشته باشد که خداوند فرمود: «و ألقیت علیک محبه منّی» پس آن زن قبطی مامور موسی را دوست داشت و خداوند صندوقچه را بر مادر موسی نازل کرد و به او ندا داده شد که او را در صندوقچه بگذار و او را به دریا بنداز و نترس و ناراحت نشو، ما او را به سوی تو برمی گردانیم

ص: ۲۵

و او را از پیامبران خود قرار می دهیم. پس او را در صندوقچه گذاشت و سرش را بست. و آن را به دریا انداخت، فرعون بر روی ساحل رود نیل قصری برای خوشگذرانی داشت از داخل قصرش همراه آسیه نگاهش به چیز سیاهی که روی آب بود افتاد در حالی که امواج آب آن را بلند می کردند و باد او را حرکت می داد تا این که بر روبروی در قصر فرعون رسید. فرعون دستور داد که ان را بگیرند. صندوقچه را گرفتند و آن را نزد او بردند. هنگامی که آن را بازدید کرد، بچه ای را در آن دید. گفت: این یک بچه اسراییلی است و خداوند محبت زیادی در دل فرعون و همچنین آسیه انداخت ولی خواست که او را بکشد. آسیه گفت: «لا تقتلوه عسی أن ینفعنا او نتّخذه ولدا» ولی آن ها نمی دانستند که او موسی است و فرعون هم بچه نداشت، از یک زن شیرده درخواست کردند که او را بزرگ کند پس چند تا زن را که بچه هایشان را کشته بودند، آوردند شیر هیچکدام را نخورد که خداوند فرمود:«و حرّمنا علیه المراضع من قبل» به مادرش خبر رسید که فرعون موسی را گرفته است و ناراحت شد و گریه کرد. آن چنان که خداوند فرمود:«و أصبح فواد أمّ موسی فارغا إن کادت لتبدی به» نزدیک بود طوری رفتار کند که آن ها بفهمند که او مادرش است، یا این که نزدیک بود بمیرد ولی خودش را کنترل کرد. آن چنان که خداوند فرمود:«لولا أن ربطنا علی قلبها لتکون من المؤمنین» سپس به خواهر موسی گفت: «قصیه» یعنی دنبال او برو. سپس خواهرش آمد و از دور او را دید ولی آن ها نمی دانستند، هنگامی که موسی از سینه هیچ یک از زنان شیر نخورد فرعون خیلی ناراحت شد. خواهر موسی گفت: «أدلّکم علی أهل بیت یکلفلونه لکم و هم له ۱. ناصحون» گفتند: بله، سپس مادرش را آورد. هنگامی که او را در آغوشش گرفت و سینه اش را در دهان او گذاشت، موسی سینه اش را گرفت و شیر خورد، فرعون و خانواده اش خوشحال شدند و به مادرش احترام گذاشتند و به او گفتند: آن را برای ما بزرگ کن هرکاری که بخواهی برایت انجام می دهیم. که خداوند فرمود:«فرددناه إلی أمه کی تقرّ عینها و لا تحزن و لتعلم أنّ وعد الله حق و أکثرهم لایعلمون» و فرعون هر بچه ای از بنی اسراییل متولد می شد را می کشت، و این در حالی بود که موسی را بزرگ می کرد و او را گرامی می داشت و نمی دانست که نابودی اش به دست اوست. روزی وقتی که موسی به نزد فرعون می رفت، عطسه کرد و گفت:

«الحمد لله ربّ العالمین» فرعون او را از این حرف منع کرد و او را سیلی زد و به او گفت: این چیست که می گویی؟ و فرعون که ریش بلندی داشت

ص: ۲۶

موسی ریشش را گرفت و آن را کند، فرعون تصمیم گرفت که او را بکشد، زنش به او گفت: او جوان است و نمی داند که چه می گوید و به او سیلی زدی. همان تنبیه برای او کافی است. فرعون گفت: او می داند که چه گفته است. زنش گفت: در جلویش خرما و زغال بگذار، اگر بین آن ها فرق قائل شد پس او می دانسته که چه گفته است. پس فرعون جلوی او خرما و زغال گذاشت و به او گفت: بخور. سپس دستش را به سوی خرما برد ولی جبرئیل رسید و دستش را به سوی زغال برد و آن را برداشت و در دهانش گذاشت و زبانش سوخت و فریاد کشید و گریه کرد. آسیه به فرعون گفت: نگفتم که او نمی داند که چه گفته است؟ سپس فرعون از او درگذشت.

راوی حدیث می گوید: به امام باقر علیه السلام گفتم: موسی چقدر از مادرش دور بود تا این که او را دوباره نزدش فرستاد؟ فرمود: سه روز. و پرسیدم: آیا هارون برادرپدری و مادری موسی بود؟ فرمود: بله، آیا نشنیدی که خداوند فرمود:«یا ابن أمّ لا تأخذ بلحیتی و لا برأسی» و پرسیدم: کدام یک از آن ها بزرگتر بود؟ فرمود: هارون، پرسیدم: آیا وحی بر هردوی آن ها نازل می‌شد؟ فرمود: وحی بر موسی نازل می شد و آن را به هارون می گفت. پرسیدم: حکم و قضاوت و امر و نهی مردم به دست هردو بود؟ فرمود: موسی با خداوند مناجات می کرد و علم می نوشت و در بین بنی اسراییل قضاوت می‌کرد و هروقت موسی به مناجات رفته بود، هارون در غیاب او جانشینش بود. پرسیدم کدامیک از آن ها زودتر فوت کرد؟ فرمود: هارون قبل از موسی فوت کرد و همه آن ها در بیابان مردند. پرسیدم: آیا موسی فرزندی داشت؟ فرمود: نه، فرزندان برای هارون بودند و نسل آن ها هم از او بود.

و موسی همچنان در نزد فرعون با احترام و اکرام بزرگ شد تا این که به اندازه یک مرد بزرگ شد و هنگامی که موسی از توحید حرف می زد مانع او می شد تا این که تصمیم گرفت او را بکشد و موسی از پیش او رفت و وارد شهر شد که ناگاه دو مرد با هم دعوا می کردند، یکی از آن ها حرف های موسی را می گفت و دیگری حرف های فرعون. و آن کسی که از پیروان او بود از او طلب کمک کرد. سپس موسی پیرو فرعون را زد و کار او را تمام کرد و در شهر متواری شد. فردای آن روز یکی دیگر آمده بود و با همان مردی که پیرو او بود درگیر شده بود او هم از موسی طلب کمک کرد.

ص: ۲۷

پیرو فرعون به موسی نگاه کرد و گفت: «أترید أن تقتلنی کما قتلت نفسا بالأمس» و پیرو فرعون را رها کرد و فرار کرد و خزانه دارفرعون مردی مؤمن بود که ششصد سال ایمانش را مخفی نگه داشته بود و او آن کسی است که خداوند در مورد او فرمود:«و قال رجل مؤمن من آل فرعون یکتم ایمانه آتقتلون رجلا أن یقول ربّی الله» و خبر کشته شدن آن مرد توسط موسی به فرعون رسید. فرعون کسی را دنبال موسی فرستاد تا او را بکشد. سپس آن مرد مؤمن کسی را نزد موسی فرستاد و گفت: « إِنَّ الْمَلأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ» سپس موسی از آن شهر خارج شد آن طور که خداوند

فرمود:«خائفا یترقّب» طرف راست و چپ خودش را نگاه می کرد و می گفت: «ربّ نجّنی من القوم الظالمین» و سپس به سوی شهر مدین رفت و مسافت بین او و شهر مدین سه روز راه بود. هنگامی که به دروازه مدین رسید یک چاه آبی را دید که مردم در آن گوسفندان و حیواناتشان را آب می دهند. در گوشه ای نشست و در ان سه روز چیزی نخورده بود. به دو دختر که همراه گوسفندانشان در گوشه ای نشسته بودند و به چاه نزدیک نمی شدند نگاه کرد. به آن ها گفت: چرا به گوسفندانتان آب نمی دهید؟ و آن طور که خداوند حکایت می کند، گفتند: « حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاء وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ» موسی دلش برایشان سوخت و به طرف چاه رفت و به آن ها که بر سر چاه بودند گفت: من یک سطل آب برمی دارم شما هم یک سطل، و آن سطل آب را ده نفر با هم می توانستند بالا بکشند و خودش به تنهایی یک سطل آب برای آن هایی که بر سر چاه بود، بالا کشید و یک سطل برای دو دختر شعیب و گوسفندانشان را آب داد « ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» و خیلی گرسنه بود.

امام علی علیه السلام می فرماید: موسی هنگامی که به گوسفندان آن دو دختر آب داد به سوی یک سایه رفت و به درختی تکیه زد و گفت: «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ» به خدا قسم که فقط یک نان از خداوند خواسته بود، چون او گیاه زمین را می خورد و کسانی که او را مسخره می کردند از صدای شکمش فهمیدند که او گیاه سبز خورده است. هنگامی که دو دختر شعیب برگشتند، پدرشان به آن ها گفت: امروز زود برگشتید! و آن ها داستان موسی را برایش تعریف کردند و او را نشناخته بودند. شعیب به یکی از آن ها گفت: به نزد او برو و از او دعوت کن که به این جا بیاید تا به خاطر این که گوسفندان ما را آب داده است به او پاداش بدهم و او به نزد موسی آمد، آن طور که خداوند فرمود:«تمشی علی استحیاء» و به او گفت: «إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا» موسی ایستاد

ص: ۲۸

و همراه او آمد و او از جلوی موسی حرکت می کرد و باد او را اذیت کرد و باسن او معلوم شد. موسی به او گفت: تو از پشت من بیا و با شن هایی که به جلوی من می اندازی من را بر راه راهنمایی کن و من آن شن ها را دنبال می کنم. من از قومی هستم که به پشت زنان نگاه نمی کنیم. هنگامی که به نزد شعیب رفت، داستان خودش را برای او تعریف کرد. شعیب گفت: «لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» و یکی از دخترانش گفت: « يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» شعیب به او گفت: قدرت او را با کشاندن آن سطل آب به تنهایی شناختی و امین بودنش را چگونه شناختی؟ گفت: او به من گفت: که از پشت من بیا و راه را به من نشان بده، من از قومی هستم که در پشت زنان نگاه نمی کنند. فهمیدم که او از آن مردم نیست که به سرین زنان نگاه می کنند، این امین بودنش بود. شعیب به موسی گفت: «أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَن تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» موسی گفت: «ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ» اگر خواستم هشت سال یا ده سال برای تو خدمت کنم باید من را مجبور نکنی و موسی گفت: « الله علی ما نقول وکیل» راوی می گوید: از امام صادق پرسیدم: کدامیک از آن دو زمان را خدمتگذاری کرد؟ فرمود: ده سالش را تمام کرد. پرسیدم: بعد از این که مدت شرطش تمام شد نزد دختر شعیب رفت یا قبل از آن؟ فرمود: قبل از تمام شدن آن. پرسیدم: مردی با دختری ازدواج می کند و با پدرش شرط می بندد که او را برای دو ماه اجاره کند، آیا این جایز است؟ فرمود: موسی می دانست که به وعده اش وفا می کند. چگونه می دانست که تا زمان وعده به

شرطش زنده می ماند؟ و پرسیدم: فدای شما بشوم با کدامیک از دختران شعیب ازدواج کرد؟ فرمود: با آن یکی که دنبال او رفت و به پدرش گفت: «يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» هنگامی که موسی مدت خدمتگذاریش را به اتمام رساند، به شعیب گفت: من باید به وطنم و به نزد مادرم و خانواده ام برگردم. چه چیزی به من می دهی؟ شعیب گفت: آن چه که گوسفندانم امسال از گوسفندان سفید و سیاه زاییدند برای تو هستند و موسی هنگامی که می خواست حیوان نر را به بین حیوانات بفرستد با عصایش بعضی از پوستش را کند و بعضی دیگر از آن را رها کرد و آن را وارد آغل گوسفندان کرد و یک پارچه سیاه و سفیدی بر روی آن قرار داد. سپس آن را در بین گوسفندان فرستاد

ص: ۲۹

و آن سال همه گوسفندان بره سیاه و سفید زاییدند. هنگامی که آن سال گذشت، موسی همسرش را همراه آن چیزهایی که شعیب به آن ها داده بود سوار بر حیوانات کرد و خودش هم گله گوسفندانش را می آورد. هنگامی که خواست از میان آن ها خارج شود به شعیب گفت: عصایی می خواهم تا همراه من باشد؛ و عصای پیامبران نزد او بود که همه آن ها را در اتاقی گذاشته بود. شعیب به او گفت: وارد آن اتاق شو و عصایی را از بین عصاهای دیگر بردار. سپس داخل رفت و عصای نوح و ابراهیم به سمت او پرید و در دستش قرار گرفت ولی او رهایش کرد و شعیب به او نگاه کرد و گفت: آن را بگذار و یکی دیگر بردار، و او آن ها را رها می کرد تا یکی دیگر بردارد ولی همان عصا به سوی او می پرید و سه بار این کار را تکرار کرد تا این که شعیب این منظره را دید و گفت: آن را بردار همانا خداوند تو را برای آن انتخاب کرده است. و سپس گوسفندانش را برد و از شهر مدین به سوی مصر خارج شد. هنگامی که همراه خانواده اش از بیابان می‌گذشت گرفتار سرمای شدید و باد و تاریکی شدند و شب بر آن ها رسید و موسی به آتشی که از دور نمایان بود نگاه کرد. آن طور که خداوند می... فرماید: «فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِن جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ» سپس به سوی آن آتش که شعله ور بود، آمد، که یک درخت بود و از آن آتش شعله ور شده بود. هنگامی که نزد آتش رفت تا پاره ای از آن بردارد بر روی او افتاد و او ترسید و دوید و آن آتش به طرف درخت برگشت. و او متوجه آن شده بود که به طرف درخت برگشته است. بار دیگر به سمت آن رفت تا پاره ای از آن بردارد و دوباره به سمت او پرید او هم دوباره فرار کرد و آن را رها کرد و سپس دید که آن پاره به سمت درخت برگشت. سپس برای بار سوم نزدیک درخت رفت و آتش بر روی او افتاد، پس دوید ولی دیگر بار برنگشت. و خداوند به موسی ندا کرد: ای موسی، من خداوند هستم پروردگار جهانیان. موسی گفت: چه نشانه‌ای ثابت می‌کند؟ خداوند فرمود: ای موسی در دست راستت چیست؟ گفت: عصایم است. فرمود: ای موسی آن را بنداز. وقتی آن را انداخت، تبدیل به یک مار شد و موسی از آن ترسید و فرار کرد. خداوند ندا داد: آن را بگیر و نترس، تو از نجات یافتگان هستی، دستت را در داخل گریبانت قرار بده آن را روشن و نورانی بدون هیچ مرضی بیرون می آوری. رنگ پوست موسی بسیار سبزه بود، به همین خاطر وقتی دستش را از گریبانش بیرون آورد دنیا برایش روشن شد. خداوند به او فرمود: « فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِن رَّبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ » و موسی آن طور که خداوند می فرماید، گفت: « رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ* وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ*قَالَ سَنَشُدُّ

ص: ۳۰

عَضُدَکَ بِأَخِیکَ وَنَجْعَلُ لَکَمَا سُلْطَانًا فَلَا یَصِلُونَ إِلَیْکَمَا بِآیَاتِنَا أَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَکَمَا الْغَالِبُونَ ». - . تفسیر القمی ۴۸۳ -۴۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله فارِغاً قـال البیضاوی أی صـفرا من العقل لما دهاها من الخوف و الحیره حین سـمعت بوقوعه فی یـد فرعون کقوله تعالی وَ أَفْئِدَتُهُمْ هَواءٌ (۲)أی خلاء لا عقول فیها إِنْ کادَتْ لَتُبْدِی بِهِ إنها کادت لتظهر بموسی أی بأمره و قصته من فرط الزجره أو الفرح بتبنّیه لَوْ لاـ أَنْ رَبَطْنا عَلی قَلْبِها بالصبر و الثبات لِتَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ من المصـدقین علی الله أو من الواثقین بحفظه لا بتبنّی فرعون و عطفه انتهی (۳)قوله علیه السلام فهلبها قال الجزری الهلب الشعر و قیل هو ما غلظ من شعر الذنب و غیره یقال هلبت الفرس إذا نتفت هلبه قوله فوکز صاحبه أی ضـربه بجمیع کفّه فقضی علیه أی قتله و قال البیضاوی إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ لأی شی ء أنزلت مِنْ خَیْرٍ قلیـل أو کثیر و حمله الأـکثرون علی الطعام فَقِیرٌ محتاج سائل و لـذلک عـدّی باللام و قیل معناه أنی لما أنزلت إلی من خیر الدین صرت فقیرا فی الدنیا لأنه کان فی سعه عند فرعون انتهی (۴).

و سـفقت البـاب و أسـفقته أی رددته قوله بِخَبَرٍ أی بخبر الطریق أَوْ جَـذْوَهٍ أی عود غلیـظ سواء کـان فی رأسه نـار أو لم یکن و لـذلک بینه بقوله مِنَ النَّارِ لَعَلَّکُمْ تَصْـطَلُونَ أی تستدفئون بهـا قوله تعـالی رِدْءاً أی معینـا قوله تعـالی بِآیاتِنـا قال البیضاوی متعلّق بمحـذوف أی اذهبـا بآیاتنـا أو بنجعـل أی نسلّطکما بها أو بمعنی لا یصـلون أی تمتنعون منهم أو قسم جوابه لا یصـلون أو بیان للغالبون. (۵).

**[ترجمه]بیضاوی در مورد «فارغا» می گوید: یعنی هنگامی که مادر موسـی شـنید موسی به دست فرعون افتاده است به خاطر ترس و تعجبی که دچـار آن شـد، خـالی از هرگونه عقـل و فکر شـد. آن طور که خداونـد فرمود:«وافئـدتهم هواء» یعنی خـالی هستند هیچ عقلی در آن ها نیست. «إن کادت لتبدی به» یعنی به خاطر شدت سختی یا به خاطر دیدن او نزدیک بود که داستان موسـی را آشـکار کنـد. «لولا أن ربطنا علی قلبها» با صبر و اسـتواری «لتکون من المؤمنین» از باور کنندگان به خداوند و توکل کننـدگان به خداونـد بر حفظ و نگهـداری موسـی نه به فرزندخوانـدگی و مهربانی فرعون به موسـی علیه السـلام . - [۱]. انوار التنزیل ۲: ۸۲ -

کلام امام صادق علیه السلام ، «فهلبها» جزری می گوید: الهلب، یعنی مو، و گفته شده یعنی آن قسمت از موی دم و غیرآن که سفت شده است. وقتی می گویند: هلبت الفرس. یعنی موهایش کنده شد. و «فوکز صاحبه» یعنی با تمام کف دسـتش او را زد، «فقضـی علیه» یعنی او را کشت. بیضاوی می گویـد: « إنّی لما انزلت إلیّ» هرچیزی که نازل کنی. « فقیر» محتاج و نیازمنـد و به خـاطر این به لاـم متعـدی شـده است. و گفته شـده یعنی به خاطر این که خیر دین را بر من نازل کردی در دنیا فقیر شـدم چون هنگامی که در نزد فرعون بود ثروتمند بود. - . انوار التنزیل ۲: ۸۲ -

سفقت الباب و اسفقته: یعنی در را بستم. «بخبر» یعنی خبر آن راه « أو جذوه» یک شاخه محکم. چه بر روی آن آتش باشد چه نباشـد و به خـاطر این با ذکر کلمه آتش آن را مشـخص کرد که فرمود: «من النار لعلّکم تصـطلون» یعنی خودتان را با آن گرم

کنید. کلام خداوند: «ردءا» یعنی کمک «بیاتنا» بیضاوی می گوید: که جار و مجرور متعلق است به محذوف، یعنی اذهبا بایاتنا، یا متعلق است به نجعل محذوف، یعنی شما را با آن نشانه هایمان مسلط می کنیم یا به معنای این که، نمی رسند، یعنی مانع آن ها می‌شوید یا این که قسم است و جواب آن لایصلون است یا این که توضیحی بیشتر برای کلمه غالبون است. - . انوار التنزیل ۲: ۸۵ -

**[ترجمه]

«۳»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ کُنْ لِمَا لَا تَرْجُو أَرْجَی مِنْکَ لِمَا تَرْجُو فَإِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ ذَهَبَ

۱- تفسیر القمّیّ: ۴۸۳- ۴۸۸. م.

۲- إبراهیم: ۴۳. م.

۳- أنوار التنزیل ۲: ۸۲. م.

۴- أنوار التنزیل ۲: ۸۲. و فیه: کان فی سعه عند فرعون. م.

۵- أنوار التنزیل ۲: ۸۵. م.

يَقْتَبِسُ نَاراً (۱)فَانْصَرَفَ إِلَيْهِمْ وَ هُوَ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «به آن چه امید نداری ۱. امیدوارتر باش تا آن چه به آن امید داری» موسی رفت

ص: ۳۱

تا برای خانواده اش پاره ای آتش بگیرد هنگامی که به نزد خانواده اش برگشت پیامبر مرسل شده بود. - . [۱] فروع الکافی ۱: ۳۵۱ -

**[ترجمه]

«۴»

-ع، علل الشرائع أَبِی عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ جَعْفَرٍ الضَّبِّیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ بَعْضِ مَشَایِخِهِ قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ عِزَّتِی یَا مُوسَی لَوْ أَنَّ النَّفْسَ الَّتِی قَتَلْتَ أَقَرَّتْ لِی طَرْفَهَ عَیْنٍ أَنِّی لَهَا خَالِقٌ وَ رَازِقٌ أَذَقْتُکَ طَعْمَ الْعَذَابِ وَ إِنَّمَا عَفَوْتُ عَنْکَ أَمْرَهَا لِأَنَّهَا لَمْ تُقِرَّ بِی طَرْفَهَ عَیْنٍ أَنِّی لَهَا خَالِقٌ وَ رَازِقٌ (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: علی بن حسین روایت می کند: خداوند متعال به موسی وحی فرستاد: ای موسی، به عزتم قسم اگر آن مردی که کشتی به اندازه یک چشم بر هم زدن اقرار می کرد که من خالق و رازق او هستم تو را به خاطر کشتن آن عذاب می دادم و به خاطر این که حتی به مدت یک چشم برهم زدن به خالق و رازق بودن من ایمان نداشت تو را می بخشم. - . [۲] علل الشرائع : ۲۰۰ -

**[ترجمه]

«۵»

-یه، من لا یحضر الفقیه عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ یا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَیْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِیُّ الْأَمِینُ قَالَ قَالَ لَهَا شُعَیْبٌ یَا بُنَیَّهِ هَذَا قَوِیٌّ قَدْ عَرَفْتِهِ بِدَفْعِ الصَّخْرَهِ الْأَمِینُ مِنْ أَیْنَ عَرَفْتِهِ قَالَتْ یَا أَبَتِ إِنِّی مَشَیْتُ قُدَّامَهُ فَقَالَ امْشِی مِنْ خَلْفِی فَإِنْ ضَلَلْتُ فَأَرْشِدِینِی إِلَی الطَّرِیقِ فَإِنَّا قَوْمٌ لَا نَنْظُرُ فِی أَدْبَارِ النِّسَاءِ (۴).

**[ترجمه]من لا یحضره الفقیه: امام رضا علیه السلام در مورد آیه « یَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَیْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِیُّ الْأَمِینُ» فرمود:شعیب به دخترش گفت: از طریق برداشتن آن تخته سنگ فهمیدی که قوی است، چگونه فهمیدی که او امین است؟ گفت: پدر جان، من جلوی او راه می رفتم، گفت: از پشت من بیا اگر راه را گم کردم من را راهنمایی کن ما قومی هستیم که به پشت زنان نگاه نمی کنیم. - . [۳] الفقیه : ۴۷۰ -

**[ترجمه]

«۶»

-ج، الإحتجاج ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام فِی خَبَرِ ابْنِ الْجَهْمِ قَالَ: سَأَلَ الْمَأْمُونُ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَوَکَزَهُ مُوسی فَقَضی عَلَیْهِ قالَ هذا مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ قَالَ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ دَخَلَ مَدِینَهً مِنْ مَدَائِنِ فِرْعَوْنَ عَلی حِینِ غَفْلَهٍ مِنْ أَهْلِها وَ ذَلِکَ بَیْنَ الْمَغْرِبِ وَ الْعِشَاءِ فَوَجَدَ فِیها رَجُلَیْنِ یَقْتَتِلانِ هذا مِنْ شِیعَتِهِ وَ هذا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِیعَتِهِ عَلَی الَّذِی مِنْ عَدُوِّهِ فَقَضَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی الْعَدُوِّ بِحُکْمِ اللَّهِ تَعَالَی ذِکْرُهُ فَوَکَزَهُ فَماتَ قالَ هذا مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ یَعْنِی الِاقْتِتَالَ الَّذِی کَانَ وَقَعَ بَیْنَ الرَّجُلَیْنِ لَا مَا فَعَلَهُ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ قَتْلِهِ إِنَّهُ یَعْنِی الشَّیْطَانَ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِینٌ قَالَ الْمَأْمُونُ فَمَا مَعْنَی قَوْلِ مُوسَی رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْ لِی قَالَ یَقُولُ إِنِّی وَضَعْتُ نَفْسِی غَیْرَ مَوْضِعِهَا بِدُخُولِی هَذِهِ الْمَدِینَهَ فَاغْفِرْ لِی أَیِ اسْتُرْنِی

ص: ۳۲

۱- فی نسخه: ذهب یقتبس لاهله نارا.

۲- فروع الکافی ۱: ۳۵۱: و فیه: فان موسی علیه السلام ذهب لیقتبس لاهله نارا. م.

۳- علل الشرائع: ۲۰۰. م.

۴- الفقیه: ۴۷۰. م.

مِنْ أَعْدَائِکَ لِئَلَّا یَظْفَرُوا بِی فَیَقْتُلُونِی فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ قالَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَیَّ مِنَ الْقُوَّهِ حَتَّی قَتَلْتُ رَجُلًا بِوَکْزَهٍ فَلَنْ أَکُونَ ظَهِیراً لِلْمُجْرِمِینَ بَلْ أُجَاهِدُ فِی سَبِیلِکَ بِهَذِهِ الْقُوَّهِ حَتَّی تَرْضَی فَأَصْبَحَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی الْمَدِینَهِ خائِفاً یَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِی اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ یَسْتَصْرِخُهُ عَلَی آخَرَ قالَ لَهُ مُوسی إِنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ قَاتَلْتَ رَجُلًا بِالْأَمْسِ وَ تُقَاتِلُ هَذَا الْیَوْمَ لَأُؤَدِّبَنَّکَ وَ أَرَادَ أَنْ یَبْطِشَ بِهِ- فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ یَبْطِشَ بِالَّذِی هُوَ عَدُوٌّ لَهُما وَ هُوَ مِنْ شِیعَتِهِ (۱)قالَ یا مُوسی أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی کَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِیدُ إِلَّا أَنْ تَکُونَ جَبَّاراً فِی الْأَرْضِ وَ ما تُرِیدُ أَنْ تَکُونَ مِنَ الْمُصْلِحِینَ قَالَ الْمَأْمُونُ جَزَاکَ اللَّهُ خَیْراً یَا أَبَا الْحَسَنِ فَمَا مَعْنَی قَوْلِ مُوسَی لِفِرْعَوْنَ فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّینَ قَالَ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ فِرْعَوْنَ قَالَ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا أَتَاهُ وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَکَ الَّتِی فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْکافِرِینَ بِی قَالَ مُوسَی فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّینَ عَنِ الطَّرِیقِ بِوُقُوعِی إِلَی مَدِینَهٍ مِنْ مَدَائِنِکَ فَفَرَرْتُ مِنْکُمْ لَمَّا خِفْتُکُمْ فَوَهَبَ لِی رَبِّی حُکْماً وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُرْسَلِینَ الْخَبَرَ (۲).

**[ترجمه]احتجاج، عیون اخبار الرضا: مأمون در مورد آیه «فَوَکَزَهُ مُوسَی فَقَضَی عَلَیْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّیْطَانِ» از امام رضا پرسید. امام رضا علیه السلام فرمود: موسی وارد یکی از شهرهای فرعون در دو وقت غفلت مردم آن شهر - بین مغرب و عشاء - شد، دو نفر را دید که با هم مشاجره می کنند، یکی از آن ها از پیروان خودش و یکی دیگر از مخالفانش بود، آن یکی که از پیروانش بود از او طلب کمک بر آن مخالفش کرد. موسی با ذکر حکم خداوند ضربه ای محکم به آن مرد زد و کشته شد. امام رضا علیه السلام فرمود: این کار شیطان بود. یعنی آن دعوایی که بین آن دو مرد به وجود آمد نه کشتن آن مرد توسط موسی و منظور او از شیطان دشمن گمراه و آشکار انسان است. مامون پرسید: معنی این کلام موسی «ربّ إنّی ظلمت نفسی فاغفرلی» چیست؟ فرمود: یعنی من خودم را با وارد شدن به این شهر، در جایی که به آن متعلق نیستم، قرار دادم. «فاغفرلی» من را از دید دشمنانت ۱. بپوشان

ص: ۳۲

تا من را نگیرند و نکشند. «فغفرله إنّه هوالغفور الرحیم» موسی فرمود: «ربّ بما انعمت علیّ » از قدرتی که به من عطا کردی تا با یک مشت آن مرد را بکشم. «فلن أکون ظهیرا للمجرمین» بلکه با این قدرت در راه تو جهاد کنم تا از من راضی شوی، «فأصبح» موسی «فِی الْمَدِینَهِ خَائِفًا یَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِی اسْتَنصَرَهُ بِالْأَمْسِ یَسْتَصْرِخُهُ» بر یک مرد دیگر «قال له موسی إنّک لغویّ مبین» دیروز باعث مرگ یک نفر شدی و امروز با یکی دیگر دعوا می کنی؟ تو را ادب می کنم، و خواست که بر او خشمگین شود، هنگامی که می‌خواست بر هردوی آن ها خشمگین شود، گفت: ای موسی، می‌خواهی من را بکشی آن طور که دیروز یکی دیگر را کشتی، می‌خواهی در زمین انسان ظالم و ستمکار باشی و نمی خواهی از انسان صالح باشی؟

مامون گفت: خداوند تو را جزا بدهد ای ابوالحسن، پس معنی آن حرف موسی «فعلتها اذا و أنا من الضالّین» به فرعون چیست؟ فرمود: هنگامی که موسی این کلام را «و فعلت فعلتک التّی فعلت و أنت من الکافرین» به فرعون زد، او نیز گفت: «فعلتها اذا و أنا من الضالّین» از راه، به رفتن به شهری از شهرهای تو «فررت منکم لمّا خفت فوهب لی ربّی حکما و جعلنی من المرسلین» ادامه خبر. - . [۱] الاحتجاج : ۲۳۴ ؛ عیون الاخبار : ۱۱۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال الرازی احتج بهذه الآیه من طعن فی عصمه الأنبیاء بأن ذلک القبطی إما أن یقال إنه کان مستحق القتل أو لم یکن کذلک فإن کان الأول فلم قال هذا مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ و لم قال رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْ لِی و لم قال فی سوره أخری فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضّالِّینَ و إن کان الثانی کان قتله معصیه و ذنبا و الجواب أنه لم لا یجوز أن یقال إنه کان لکفره مباح الدم و أما قوله هذا مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ ففیه وجوه أحدها أن الله تعالی و إن أباح قتل الکفار إلا أنه کان الأولی تأخیر قتلهم إلی زمان آخر فلما قتل فقد ترک ذلک المندوب فهو قوله هذا مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ و ثانیها أن قوله هذا إشاره إلی عمل المقتول لا إلی عمل نفسه فقوله

۱- فی الاحتجاج: ظن الذی هو من شیعته انه یریده اه.

۲- الاحتجاج: ۲۳۴، عیون الأخبار: ۱۱۰. م.

هذا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطانِ أى عمل هذا المقتول من عمل الشيطان و المراد منه بيان كونه مخالفا لله تعالى مستحقا للقتل.

و ثالثها أن يكون قوله هذا إشاره إلى المقتول يعنى أنه من جند الشيطان و حزبه يقال فلان من عمل السلطان أى من أحزابه.

و أما قوله رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فعلى نهج قول آدم عليه السلام رَبَّنا ظَلَمْنا أَنْفُسَنا و المراد أحد وجهين إما على سبيل الانقطاع إلى الله تعالى و الاعتراف بالتقصير عن القيام بحقوقه و إن لم يكن هناك ذنب قط أو من حيث حرم نفسه الثواب بترك المندوب.

و أما قوله فَاغْفِرْ لِي أى فاغفر لى ترك هذا المندوب و فيه وجه آخر و هو أن يكون المراد رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي حيث قتلت هذا الملعون فإن فرعون لو عرف ذلك لقتلنى به فَاغْفِرْ لِي فاستره على و لا توصل خبره إلى فرعون فَغَفَرَ لَهُ أى ستره عن الوصول إلى فرعون و يؤيده أنه قال عقيبه رَبِّ بِما أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيراً لِلْمُجْرِمِينَ و لو كانت إعانه المؤمن هاهنا سببا للمعصيه لما قال ذلك.

و أما قوله فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ فلم يقل إنى صرت بذلك ضالا و لكن فرعون لما ادعى أنه كان كافرا فى حال القتل نفى عن نفسه كونه كافرا فى ذلك الوقت و اعترف بأنه كان ضالا أى متحيرا لا يدرى ما يجب عليه أن يفعله (1)و ما يدين به فى ذلك انتهى. (2)و قال السيد المرتضى قدس الله روحه مما يجاب به عن هذا السؤال أن موسى عليه السلام لم يتعمد القتل و لا أراد و إنما اجتاز فاستغاثه رجل من شيعته على رجل من عدوه بغى عليه و ظلمه و قصد إلى قتله فأراد موسى أن يخلصه من يده و يدفع عنه مكروهه

۱- هو مخالف لما يذهب إليه الإماميّه من أن الأنبياء عليهم السلام لم يكونوا فى وقت من الأوقات ضالين. و الصواب ما تقدم عن الرضا عليه السلام، و يأتى بعد ذلك جواب عن السيّد المرتضى قدّس سرّه.

۲- مفاتيح الغيب ۶: ۴۶۶- ۴۶۷. م.

فأدی ذلک إلی القتل من غیر قصد إلیه و کل ألم یقع علی سبیل المدافعه للظالم من غیر أن یکون مقصودا فهو حسن غیر قبیح و لا یستحقّ العوض به و لا فرق بین أن تکون المدافعه من الإنسان عن نفسه و بین أن یکون عن غیره فی هذا الباب. (۱)ثم ذکر نحوا من الأجوبه التی ذکرها الرازی ثم قال فإن قیل فما معنی قول فرعون لموسی علیه السلام وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَکَ الَّتِی فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْکافِرِینَ و قوله علیه السلام فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّینَ و کیف نسب علیه السلام الضلال إلی نفسه و لم یکن عندکم فی وقت من الأوقات ضالا الجواب أما قوله وَ أَنْتَ مِنَ الْکافِرِینَ فإنما أراد به الکافرین لنعمتی و حقّ تربیتی فإن فرعون کان المربّی لموسی إلی أن کبر و بلغ أ لا تری إلی قوله تعالی حکایه عنه أَ لَمْ نُرَبِّکَ فِینا وَلِیداً وَ لَبِثْتَ فِینا مِنْ عُمُرِکَ سِنِینَ (۲).

فأما قول موسی علیه السلام فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّینَ فإنما أراد به من الذاهبین عن أن الوکزه تأتی علی النفس أو المدافعه تفضی إلی القتل فقد یسمی الذاهب عن الشی ء أنه ضالّ عنه و یجوز أیضا أن یرید أنی ضللت عن فعل المندوب إلیه من الکفّ عن القتل فی تلک الحال و الفوز بمنزله الثواب. (۳)ثم قال فإن قیل کیف یجوز لموسی علیه السلام أن یقول لرجل من شیعته یستصرخه إِنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ الجواب أن قوم موسی کانوا غلاظا جفاه أ لا تری إلی قولهم بعد مشاهده الآیات لما رأوا من یعبد الأصنام اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَهٌ (۴)و إنما خرج موسی علیه السلام خائفا علی نفسه من قوم فرعون بسبب قتل القبطیّ فرأی ذلک الرجل یخاصم رجلا من أصحاب فرعون و استنصر موسی علیه السلام فقال له عند ذلک إِنَّکَ لَغَوِیٌّ مُبِینٌ و أراد أنک خائب فی طلب ما لا تدرکه و تکلف ما لا تطیقه ثم قصد إلی نصرته کما نصره بالأمس علی الآخر فظن أنه یریده بالبطش لبعد فهمه فقال له أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی کَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِیدُ إِلَّا أَنْ تَکُونَ جَبَّاراً فِی الْأَرْضِ وَ ما تُرِیدُ أَنْ تَکُونَ

۱- تنزیه الأنبیاء: ۶۹. م.

۲- الشعراء: ۱۸.

۳- تنزیه الأنبیاء: ۷۱- ۷۲. م.

۴- الأعراف: ۱۳۸.

مِنَ الْمُصْلِحِينَ فعدل عن قتله و صار ذلک سببا لشیاع خبر القبطی بالأمس انتهی. (۱)

أقول: ما ذکره رحمه الله أحد الوجهین فی تفسیر الآیه و الوجه الآخر أن قوله یا مُوسی أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی کلام القبطیّ لا کلام الإسرائیلی کما مر فی روایه علی بن إبراهیم و لعل الأظهر فی الخبر هو الأول و یحتمل الثانی أیضا کما لا یخفی بعد التأمّل.

**[ترجمه]رازی می گوید: کسانی که می خواهند عصمت پیامبران را زیر سؤال ببرند به این آیه استناد می کنند که آن مرد قبطی مقتول یا استحقاق کشته شدن را داشت یا نه؟ اگر استحقاق کشته شدن را داشت پس چرا موسی گفت: «هذا من عمل الشیطان» و یا چرا گفت: «ربّی إنّی ظلمت نفسی فاغفرلی» و چرا در یک سوره دیگر گفت: «فعلتها انا و انا من الضالمین»؟ اگر مستحق کشته شدن نبود پس کشتن او گناه و معصیت است. جواب این است، که چرا نمی‌توان گفت که آن مرد به خاطر کفرش، کشتنش جایز بود و اما این کلام موسی « هذا من عمل الشیطان» چند تا وجه دارد:

یک: خداوند متعال هرچند که کشتن کافران را جایز می داند ولی بهتر است کشتن آن ها را به یک زمان دیگر موکول کرد و هنگامی که آن مرد را کشت آن کار مندوب و مستحب را انجام نداده است که فرمود: «هذا من عمل الشیطان».

دو: اسم اشاره «هذا» اشاره به کار آن فرد مقتول دارد نه به کار خود موسی علیه السلام،

پس «هذا من عمل الشیطان» یعنی آن مرد مقتول کار شیطان را انجام داد و منظور از آن این است که او مخالف و دشمن خداوند بود پس او مستحق کشته شدن بود.

سه: می تواند « هذا » اشاره به فرد مقتول داشته باشد، یعنی آن مرد از سپاه ضرب شیطان است وقتی گفته می شود: فلان من عمل السلطان، یعنی از احزاب و نیروهای اوست.

و اما کلام «ربّ انّی ظلمت نفسی فاغفرلی» به مانند آن کلام حضرت آدم علیه السلام است که فرمود: «ربّنا ظلمنا أنفسنا» و منظور از آن یکی از این دو وجه است: یا به خاطر انقطاع از همه چیز و پیوستن به خداوند و اعتراف به کوتاهی در انجام ادای حقوق خداوند بر او، هرچند که اصلا مرتکب گناهی هم نشده باشد، یا به خاطر این که آن کار مستحب را انجام نداد و ثواب آن نصیبش نشد.

اما «فاغفرلی» یعنی مرا به خاطر ترک این مستحب ببخش. و در آن وجه دیگری است و آن این که مراد «ربّ انّی ظلمت نفسی» باشد چون این ملعون را کشتم، پس فرعون اگر می‌دانست مرا می‌کشت «فاغفرلی» پس آن کار را مخفی کن و خبرش را به فرعون نرسان، «فاغفرله» مانع رسیدن آن حرف به فرعون شد و این ادامه ی آیه را تائید می کند «ربّ بما أنعمت إلیّ من فلن أکون ظهیرا للمجرمین» اگر کمک به یک فرد مؤمن سبب گناه می شد این را این جا ذکر نمی کرد.

و اما «فعلتها اذا و انا من الضالّین» نگفته که من به خاطر این کار گمراه شدم ولی فرعون هنگامی که ادعا کرد که او در هنگام انجام آن قتل کافر است او خودش نپذیرفت که در هنگام انجام آن قتل کافر بوده باشد. ولی اعتراف کرد که گمراه بوده است

یعنی، سردرگم بوده نمی دانسته که چکار باید بکند ولی به خاطر انجام آن به او پاداش نمی دهند. - . [۱] مفاتیح الغیب ۶: ۴۶۶-۴۶۷ - سید مرتضی فرمود: از جواب های این سؤال آن است که موسی آن قتل را عمدی و با خواست خودش انجام نداده است، بلکه او عبور می کرده و یکی از پیروانانش بر یکی از دشمنانش که به او ظلم کرده است و قصد کشتنش را داشته است از او کمک خواسته است و موسی فقط خواسته است که آن پیروش را از دست آن مرد نجات دهد مانع انجام آن کار بدی که می خواهد انجام بدهد، شود

و بدون نیت عمدی او را کشت و اگر به خاطر دفاع در برابر ظالم هر دردی که به او برسد به شرط آن که عمد نبوده باشد، کار نیکو و خوبی است و مستحق قصاص نیست و در این موضوع فرقی نمی‌کند چه از خودت دفاع بکنی چه از غیر خودت.

سپس تعدادی از جواب هایی را که رازی آن ها را بیان کرده ذکر می‌کند و می گوید: اگر گفته شود، پس معنای سخن فرعون به موسی چیست که «فعلت فعلتک التی فعلت و أنت من الکافرین» و در سخن موسی «فعلتها اذا و أنا من الضالین» گمراهی را به خودش نسبت داد در حالی که به نظر شما هیچوقت گمراه نبوده است. جواب این است که کلام او «و أنت من الکافرین» منظورش از کافر، کفر نعمت و حقی که به خاطر تربیت موسی بر گردنش داشته است. چون تا زمانی که موسی بزرگ شد فرعون سرپرست و تربیت کننده او بود و خداوند هم در مورد این آیه فرمود:« ألم نربک فینا ولیدا و لبث فینا من عمرک سنین - . شعراء / ۱۸ - »

و اما کلام موسی « فعلتها اذا و أنا من الضالین» به خاطر این در این جا گمراه گفت چون بعضی معتقدند که آن مشتی که زد از روی هوس بود یا این جا موسی قصد دفاع داشت که منجر به قتل شد که خودش را از کار صواب دور می داند و به خودش صفت گمراه می‌دهد و جایز است که آن را چنین تفسیر کرد که من در این جا می‌توانستم که آن قتل را انجام ندهم و به ثواب آن دست یابم.

سپس گفت: اگر گفته شود چگونه است که موسی به یکی از یاران خودش که از او کمک می‌خواهد می گوید: «إنّک لغویّ مبین» جواب این است که: قوم موسی قومی خشن و سخت گیری بودند آیا ندیدی بعد از مشاهده نشانه‌های خداوند، هنگامی که بت پرستان را دیدند گفتند: « اجعل لنا الها کما لهم آلهه - . اعراف / ۱۳۸ - » و موسی به خاطر کشتن آن مرد قبطی برای نجات خودش از دست قوم فرعون از شهر خارج شد و در همین حال یکی از پیروانانش را دید که با یکی از یاران فرعون دعوا می کند، او از موسی طلب کمک کرد و در این هنگام به او گفت: «إنّک لغویّ مبین» و منظورش این بود که تو در طلب آن چه آن را درک نمی‌کنی و ادعای آن چه که توان آن را نداری ناکام و شکست خورده هستی، سپس آن چنان که دیروز هنگام دعوا با یک نفر دیگر به او کمک کرده بود خواست تا دوباره به او کمک کند، ولی او به خاطر کم فکریش گمان کرد که قصد حمله به او را دارد، پس به او گفت: «أَ تُرِیدُ أَنْ تَقْتُلَنِی کَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِیدُ إِلَّا أَنْ تَکُونَ جَبَّاراً فِی الْأَرْضِ وَ ما تُرِیدُ أَنْ تَکُونَ

مِنَ الْمُصْلِحِينَ» او نیز از کشتنش منصرف شد و این جریان باعث شد که خبر کشته شدن اآن مرد قبطی در روز گذشته پخش شود. پایان. - . [۲] تنزیه الانبیاء : ۷۱ -

می گویم: آن چه که سید مرتضی به آن اشاره کرد یکی از دو صورت تفسیر این آیه بود. صورت دیگر آن این است که آیه «یا موسی ترید أن تقتلنی» کلام مرد قبطی است نه آن مرد بنی اسراییلی، آن چنان که در روایت علی بن ابراهیم قبلا ذکر شد و شاید تفسیردرست تر این خبر، وجه اول باشد، البته صورت دوم هم احتمال دارد چنانکه بعد از کمی تامل می‌توان این را درک کرد.

**[ترجمه]

«۷»

-ک، إکمال الدین ابْنُ إِدْرِیسَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَهْلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ آدَمَ النَّسَائِیِّ عَنْ أَبِیهِ آدَمَ بْنِ إِیَاسٍ عَنِ الْمُبَارَکِ بْنِ فَضَالَهَ عَنْ سَعِیدِ بْنِ جُبَیْرٍ عَنْ سَیِّدِ الْعَابِدِینَ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ أَبِیهِ سَیِّدِ الشُّهَدَاءِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ سَیِّدِ الْوَصِیِّینَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا حَضَرَتْ یُوسُفَ الْوَفَاهُ جَمَعَ شِیعَتَهُ وَ أَهْلَ بَیْتِهِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ ثُمَّ حَدَّثَهُمْ بِشِدَّهٍ تَنَالُهُمْ یُقْتَلُ فِیهَا الرِّجَالُ وَ تُشَقُّ بُطُونُ الْحَبَالَی وَ تُذْبَحُ الْأَطْفَالُ حَتَّی یُظْهِرَ اللَّهُ الْحَقَّ فِی الْقَائِمِ مِنْ وُلْدِ لَاوَی بْنِ یَعْقُوبَ وَ هُوَ رَجُلٌ أَسْمَرُ طَوِیلٌ وَ وَصَفَهُ لَهُمْ (۲)بِنَعْتِهِ فَتَمَسَّکُوا بِذَلِکَ وَ وَقَعَتِ الْغَیْبَهُ وَ الشِّدَّهُ بِبَنِی إِسْرَائِیلَ وَ هُمْ یَنْتَظِرُونَ قِیَامَ الْقَائِمِ أَرْبَعَمِائَهِ سَنَهٍ حَتَّی إِذَا بُشِّرُوا بِوِلَادَتِهِ وَ رَأَوْا عَلَامَاتِ ظُهُورِهِ اشْتَدَّتِ الْبَلْوَی عَلَیْهِمْ وَ حُمِلَ عَلَیْهِمْ بِالْخَشَبِ وَ الْحِجَارَهِ وَ طُلِبَ (۳)الْفَقِیهُ الَّذِی کَانُوا یَسْتَرِیحُونَ إِلَی أَحَادِیثِهِ فَاسْتَتَرَ وَ تَرَاسَلُوهُ وَ قَالُوا کُنَّا مَعَ الشِّدَّهِ نَسْتَرِیحُ إِلَی حَدِیثِکَ فَخَرَجَ بِهِمْ إِلَی بَعْضِ الصَّحَارِی وَ جَلَسَ یُحَدِّثُهُمْ حَدِیثَ الْقَائِمِ وَ نَعْتَهُ وَ قُرْبَ الْأَمْرِ وَ کَانَتْ لَیْلَهٌ قَمْرَاءُ فَبَیْنَمَا هُمْ کَذَلِکَ إِذْ طَلَعَ عَلَیْهِمْ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ کَانَ فِی ذَلِکَ الْوَقْتِ حَدِیثَ السِّنِّ وَ قَدْ خَرَجَ مِنْ دَارِ فِرْعَوْنَ یُظْهِرُ النُّزْهَهَ فَعَدَلَ عَنْ مَوْکِبِهِ وَ أَقْبَلَ إِلَیْهِمْ وَ تَحْتَهُ بَغْلَهٌ وَ عَلَیْهِ طَیْلَسَانُ خَزٍّ فَلَمَّا رَآهُ الْفَقِیهُ عَرَفَهُ بِالنَّعْتِ فَقَامَ إِلَیْهِ وَ انْکَبَّ عَلَی قَدَمَیْهِ فَقَبَّلَهُمَا ثُمَّ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی لَمْ یُمِتْنِی حَتَّی أَرَانِیکَ فَلَمَّا رَأَی الشِّیعَهُ ذَلِکَ عَلِمُوا أَنَّهُ صَاحِبُهُمْ فَأَکَبُّوا عَلَی الْأَرْضِ شُکْراً لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَمْ یَزِدْهُمْ عَلَی أَنْ قَالَ أَرْجُو أَنْ یُعَجِّلَ اللَّهُ فَرَجَکُمْ ثُمَّ غَابَ بَعْدَ ذَلِکَ وَ خَرَجَ إِلَی مَدِینَهِ مَدْیَنَ فَأَقَامَ عِنْدَ شُعَیْبٍ مَا أَقَامَ فَکَانَتِ الْغَیْبَهُ الثَّانِیَهُ أَشَدَّ عَلَیْهِمْ

۱- تنزیه الأنبیاء: ۷۱. م.

۲- فی المصدر: طوال، و نعته لهم اه. م.

۳- فی نسخه: و طلبوا.

مِنَ الْأَولَى وَ كَانَتْ نَيِّفاً وَ خَمْسِينَ سَنَةً وَ اشْتَدَّتِ الْبَلْوَى عَلَيْهِمْ وَ اسْتَتَرَ الْفَقِيهُ فَبَعَثُوا إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا صَبْرَ لَنَا عَلَى اسْتِتَارِكَ عَنَّا فَخَرَجَ إِلَى بَعْضِ الصَّحَارِي وَ اسْتَدْعَاهُمْ وَ طَيَّبَ قُلُوبَهُمْ وَ أَعْلَمَهُمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَوْحَى إِلَيْهِ أَنَّهُ مُفَرِّجٌ عَنْهُمْ بَعْدَ أَرْبَعِينَ سَنَةً فَقَالُوا بِأَجْمَعِهِمْ الْحَمْدُ لِلَّهِ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْ لَهُمْ قَدْ جَعَلْتُهَا ثَلَاثِينَ سَنَةً لِقَوْلِهِمْ الْحَمْدُ لِلَّهِ فَقَالُوا كُلُّ نِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ قُلْ لَهُمْ قَدْ جَعَلْتُهَا عِشْرِينَ سَنَةً فَقَالُوا لَا يَأْتِي بِالْخَيْرِ إِلَّا اللَّهُ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ قُلْ لَهُمْ قَدْ جَعَلْتُهَا عَشْراً فَقَالُوا لَا يَصْرِفُ الشَّرَّ إِلَّا اللَّهُ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ قُلْ لَهُمْ لَا تَبْرَحُوا فَقَدْ آذَنْتُ فِي فَرَجِكُمْ فَبَيْنَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ طَلَعَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ رَاكِباً حِمَاراً فَأَرَادَ الْفَقِيهُ أَنْ يُعَرِّفَ الشِّيعَةَ مَا يَسْتَبْصِرُونَ بِهِ فِيهِ وَ جَاءَ مُوسَى حَتَّى وَقَفَ عَلَيْهِمْ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ لَهُ الْفَقِيهُ مَا اسْمُكَ فَقَالَ مُوسَى قَالَ ابْنُ مَنْ قَالَ ابْنُ عِمْرَانَ قَالَ ابْنُ مَنْ قَالَ ابْنُ وَهْبِ بْنِ لَاوَى بْنِ يَعْقُوبَ (۱)قَالَ بِمَا ذَا جِئْتَ قَالَ بِالرِّسَالَةِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَامَ إِلَيْهِ فَقَبَّلَ يَدَهُ ثُمَّ جَلَسَ بَيْنَهُمْ وَ طَيَّبَ نُفُوسَهُمْ وَ أَمَرَهُمْ أَمْرَهُ ثُمَّ فَرَّقَهُمْ فَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ الْوَقْتِ وَ بَيْنَ فَرَجِهِمْ بِغَرَقِ فِرْعَوْنَ أَرْبَعُونَ سَنَةً .(۲)

**[ترجمه]اکمال الدین: امام علی علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم روایت می کند که: یوسف علیه السلام در هنگام مرگش پیروان و اهل بیتش را جمع کرد، خداوند را سپاس و ستایش کرد سپس در مورد سختی و مصیبتی که بر آن ها نازل می شود صحبت کرد، مصیبتی که در آن مردان می میرند، شکم زنان باردار پاره می شود و کودکان سر بریده می شوند تا این که خداوند حق را به وسیله نوادگان لاوی بن یعقوب برای آن ها آشکار می کند و مشخصات آن قائم این است که که یک مرد، با رنگ پوست گندم گون و بلندقامت است و ویژگی های او را برایشان تعریف کرد و آن ها هم به این ویژگی ها تمسک کردند - آن را حفظ کردند -. آن غیبت و مصیبت در بین بنی اسراییل به وقوع پیوست و آن ها چهارصد سال منتظر ظهور آن ناجی خود شدند تا این که مژده متولد شدنش را به آن ها دادند و نشانه های ظهورش را دیدند ولی سختی و مصیبت بر آن ها بیشتر شد و با چوب و سنگ به آن ها حمله شد و به دنبال آن مرد عالمی گشتند که با سخنانش آن ها را آرام می کرد ولی او نیز پنهان شد. برای او خبر فرستادند و گفتند: در سختی به حرف های تو گوش می‌دادیم و آرام می... شدیم، سپس او آن ها را به صحرا برد و حرف آن ناجی را برایشان گفت و ویژگی های او را برایشان تعریف کرد. روز ظهور نزدیک شد آن شب، شب مهتاب بود و هنگامی که موسی بر آن ها ظاهر شد آن ها هم مانند شب مهتابی نورانی شدند. حضرت موسی در آن هنگام در ایام جوانیش بود و از خانه فرعون خارج شده بود، از همراهانش جدا شد و به طرف آن ها رفت که سوار بر یک قاطر بود و پارچه ای ابریشمی بر روی قاطرش بود. هنگامی که آن مرد عالم موسی را دید او را از طریق ویژگی هایش شناخت به طرف او رفت به پایش افتاد و پاهایش را بوسید. سپس گفت: سپاس برای خداوندی که مرا نمیراند تا این که تو را دیدم. هنگامی که پیروانش این صحنه را دیدند، فهمیدند که او همان ناجی است سپس برای شکر خداوند بر روی زمین افتادند، و فقط این را به آن ها فرمود که: امیدوارم که خداوند به زودی شما را از این وضع نجات دهد. سپس از نزد آن ها رفت و بعد از آن به طرف شهر مدین رفت و در آن جا مدتی نزد شعیب علیه السلام ماند. و این غیبت دومی از غیبت اولی برایشان سخت تر بود

ص: ۳۶

که حدود پنجاه و چند سالی بود و بلا و مصیبت بر آن ها شدت یافت و آن مرد عالم نیز از آن ها پنهان شد سپس به او خبر دادند که نمی توانیم بر نبودنت صبر کنیم. سپس به صحرا رفت و برای آن ها دعا کرد و قلب آن ها را پاک کرد و به آن ها

گفت: که خداوند به او الهام کرده است که بعد از چهل سال آن ها را از این بدبختی نجات می دهد، همه آن ها گفتند: الحمدلله، خداوند فرمود: به آن ها بگو: که به خاطر الحمدلله که گفتند بعد از سی سال آن ها را نجات می دهد، گفتند: همه نعمت ها برای خداست. خداوند وحی فرستاد به آن ها بگو: آن را بیست سال کردم. آن ها گفتند: همه خیرها از جانب خداست، خداوند وحی فرستاد به آن ها بگو: آن را ده سال کردم. گفتند: فقط خداوند شر را از انسان دور می کند. خداوند وحی فرستاد به آن ها بگو: ۱. اجازه ظهور ایشان را بر شما دادم. در این حالت دوباره موسی سوار بر قاطرش بر آن ها آشکار شد، عالم می خواست که پیروانش را با ویژگی های موسی آشنا کند که در آن لحظه موسی به نزد آن ها آمد و بر آن ها سلام کرد. فقیه به او گفت: اسمت چیست؟ فرمود: موسی، گفت: فرزند کی هستی؟ فرمود: پسر عمران هستم. گفت: عمران پسر کیست؟ فرمود: پسر وهب پسر لاوی پسر یعقوب. گفت: چه چیزی با خودت آوردی؟ فرمود: رسالتم را از جانب خداوند آوردم. پس نزد ایشان رفت و دستش را بوسید. سپس ایشان در بین آن ها نشست و دلهایشان را پاک کرد و آن ها را به پیروی رسالتش امر کرد و سپس آن ها را پراکنده کرد. که از زمان این ماجرا تا غرق شدن فرعون و نجات یافتن آن ها از دستش چهل سال طول کشید. - . کمال الدین : ۸۷ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و کانت نیّفا و خمسین سنه أی کان المقدر أولا هکذا و لذا أخبرهم بعد مضی نیف و عشر سنین ببقاء أربعین سنه ثم خفف الله عنهم مرات حتی أظهر لهم موسی علیه السلام فی الساعه بعد رجوعه عن مدین و کان بقاؤه فیها عشر سنین و مده ذهابه و إیابه نیفا.

**[ترجمه]«و کانت نیفا و خمسین سنه» یعنی اولین بار زمان مقدر شده اینقدر بود که بعد از گذشت ده سال و چندی به آن ها خبر داد که چهل سال دیگر مانده است. سپس خداوند چند بار آن را کم کرد تا این که در همان لحظه موسی بعد از بازگشتنش از شهر مدین بر آن ها ظاهر شد که ده سال در آن جا مانده بود و آن چند سال هم زمان رفت و برگشتش بوده است.

**[ترجمه]

«۸»

-کا، الکافی عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ وَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ جَمِیعاً عَنِ الْبَزَنْطِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَوْلُ شُعَیْبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أُنْکِحَکَ إِحْدَی ابْنَتَیَّ هاتَیْنِ عَلی أَنْ تَأْجُرَنِی ثَمانِیَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِکَ أَیَّ الْأَجَلَیْنِ قَضَی قَالَ وَفَی مِنْهُمَا بِأَبْعَدِهِمَا عَشْرَ سِنِینَ قُلْتُ فَدَخَلَ بِهَا قَبْلَ أَنْ یَنْقَضِیَ الشَّرْطُ أَوْ بَعْدَ انْقِضَائِهِ قَالَ قَبْلَ أَنْ یَنْقَضِیَ قَالَ قُلْتُ لَهُ فَالرَّجُلُ یَتَزَوَّجُ الْمَرْأَهَ وَ یَشْتَرِطُ لِأَبِیهَا إِجَارَهَ شَهْرَیْنِ

۱- هکذا فی الکتاب و الصحیح کما فی المصدر: فاهث بن لاوی بن یعقوب. و قد تقدم نسبه فی أول الباب الأوّل راجعه.

۲- کمال الدین: ۸۷. م.

يَجُوزُ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلِمَ أَنَّهُ سَيُتِمُّ لَهُ شَرْطَهُ فَكَيْفَ لِهَذَا بِأَنْ يَعْلَمَ أَنَّهُ سَيَبْقَى حَتَّى يَفِيَ لَهُ (۱).

**[ترجمه]کافی: بزنطی روایت می کند که درباره این کلام شعیب علیه السلام « إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أُنکِحَکَ إِحْدَی ابْنَتَیَّ هَاتَیْنِ عَلَی أَن تَأْجُرَنِی ثَمَانِیَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِکَ » از امام علی علیه السلام پرسیدم: که کدام یک از این شروط را انجام داد؟ فرمود: در طول ده سال به آن شرط وفا کرد. پرسیدم: قبل از این که شرطش را کامل کند با آن دختر ازدواج کرد یا بعد از آن؟ فرمود: قبل از این که شرطش را تمام کند. پرسید، مردی از با یک دختر ازدواج می کند و شرط می گذارد که دو ماه برای او به عنوان مهریه کار کند.

آیا ازدواج قبل از اتمام شرط جایز است؟ فرمود: موسی می دانست که می تواند به شرطش وفا کند و می دانست که تا آن زمان هم زنده می ماند. - . [۲] فروع الکافی ۲: ۳۱ - ۳۲ -

**[ترجمه]

«۹»

-ک، إکمال الدین أَبِی وَ ابْنُ الْوَلِیدِ مَعاً عَنْ سَعْدٍ وَ الْحِمْیَرِیِّ وَ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ وَ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ یُوسُفَ بْنَ یَعْقُوبَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمَا حِینَ حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ جَمَعَ آلَ یَعْقُوبَ وَ هُمْ ثَمَانُونَ رَجُلًا فَقَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ الْقِبْطَ سَیَظْهَرُونَ عَلَیْکُمْ وَ یَسُومُونَکُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَ إِنَّمَا یُنَجِّیکُمُ اللَّهُ مِنْ أَیْدِیهِمْ بِرَجُلٍ مِنْ وُلْدِ لَاوِی بْنِ یَعْقُوبَ اسْمُهُ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ غُلَامٌ طُوِیلٌ جَعْدٌ آدَمُ فَجَعَلَ الرَّجُلُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ یُسَمِّی ابْنَهُ عِمْرَانَ وَ یُسَمِّی عِمْرَانُ ابْنَهُ مُوسَی.

فَذَکَرَ أَبَانُ بْنُ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی الْحُصَیْنِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: مَا خَرَجَ مُوسَی حَتَّی خَرَجَ قَبْلَهُ خَمْسُونَ کَذَّاباً مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ کُلُّهُمْ یَدَّعِی أَنَّهُ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ فَبَلَغَ فِرْعَوْنَ أَنَّهُمْ یُرْجِفُونَ بِهِ (۲)وَ یَطْلُبُونَ هَذَا الْغُلَامَ وَ قَالَ لَهُ کَهَنَتُهُ (۳)وَ سَحَرَتُهُ إِنَّ هَلَاکَ دِینِکَ وَ قَوْمِکَ عَلَی یَدَیْ هَذَا الْغُلَامِ الَّذِی یُولَدُ الْعَامَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ فَوَضَعَ الْقَوَابِلَ عَلَی النِّسَاءِ وَ قَالَ لَا یُولَدُ الْعَامَ غُلَامٌ إِلَّا ذُبِحَ وَ وَضَعَ عَلَی أُمِّ مُوسَی قَابِلَةً فَلَمَّا رَأَی ذَلِکَ بَنُو إِسْرَائِیلَ قَالُوا إِذَا ذَبَحَ الْغِلْمَانَ وَ اسْتَحْیَا النِّسَاءَ هَلَکْنَا فَلَمْ نَبْقَ فَتَعَالَوْا لَا نَقْرَبِ النِّسَاءَ فَقَالَ عِمْرَانُ أَبُو مُوسَی بَلْ بَاشِرُوهُنَّ فَإِنَّ أَمْرَ اللَّهِ وَاقِعٌ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ اللَّهُمَّ مَنْ حَرَّمَهُ فَإِنِّی لَا أُحَرِّمُهُ وَ مَنْ تَرَکَهُ فَإِنِّی لَا أَتْرُکُهُ وَ بَاشَرَ أُمَّ مُوسَی فَحَمَلَتْ بِهِ فَوَضَعَ عَلَی أُمِّ مُوسَی قَابِلَةً تَحْرُسُهَا فَإِذَا قَامَتْ قَامَتْ وَ إِذَا قَعَدَتْ قَعَدَتْ فَلَمَّا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَقَعَتْ عَلَیْهَا الْمَحَبَّةُ وَ کَذَلِکَ حُجَجُ اللَّهِ عَلَی خَلْقِهِ فَقَالَتْ لَهَا الْقَابِلَةُ مَا لَکِ یَا بُنَیَّةِ تَصْفَرِّینَ وَ تَذُوبِینَ قَالَتْ لَا تَلُومِینِی فَإِنِّی إِذَا وَلَدْتُ أُخِذَ وَلَدِی فَذُبِحَ قَالَتْ فَلَا تَحْزَنِی فَإِنِّی سَوْفَ أَکْتُمُ عَلَیْکِ فَلَمْ تُصَدِّقْهَا فَلَمَّا أَنْ وَلَدَتْ الْتَفَتَتْ إِلَیْهَا وَ هِیَ مُقْبِلَةٌ فَقَالَتْ مَا شَاءَ اللَّهُ فَقَالَتْ لَهَا أَ لَمْ أَقُلْ إِنِّی

١- فروع الكافى ٢: ٣١- ٣٢. و فيه انه يستتم له. و فيه ايضا: انه سيبقى حتّى يفى. م.
٢- أى يخوضون فى ذكره و أخباره قصد أن يهيجوا الناس به.
٣- جمع الكاهن و هو من يدعى الاسرار أو أحوال الغيب.

سَوْفَ أَكْتُمُ عَلَيْكِ ثُمَّ حَمَلَتْهُ فَأَدْخَلَتْهُ الْمِخْدَعَ (۱)وَ أَصْلَحَتْ أَمْرَهُ ثُمَّ خَرَجَتْ إِلَى الْحَرَسِ فَقَالَتِ انْصَرِفُوا وَ كَانُوا عَلَى الْبَابِ فَإِنَّهُ خَرَجَ دَمٌ مُنْقَطِعٌ فَانْصَرَفُوا فَأَرْضَعَتْهُ فَلَمَّا خَافَتْ عَلَيْهِ الصَّوْتَ أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهَا اعْمَلِي التَّابُوتَ ثُمَّ اجْعَلِيهِ فِيهِ ثُمَّ أَخْرِجِيهِ لَيْلًا فَاطْرَحِيهِ فِي نِيلِ مِصْرَ فَوَضَعَتْهُ فِي التَّابُوتِ ثُمَّ دَفَعَتْهُ فِي الْيَمِّ فَجَعَلَ يَرْجِعُ إِلَيْهَا وَ جَعَلَتْ تَدْفَعُهُ فِي الْغَمْرِ (۲)وَ إِنَّ الرِّيحَ ضَرَبَتْهُ فَانْطَلَقَتْ بِهِ فَلَمَّا رَأَتْهُ قَدْ ذَهَبَ بِهِ الْمَاءُ هَمَّتْ أَنْ تَصِيحَ فَرَبَطَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهَا قَالَ وَ كَانَتِ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَتْ لِفِرْعَوْنَ إِنَّهَا أَيَّامُ الرَّبِيعِ فَأَخْرِجْنِي وَ اضْرِبْ لِي قُبَّةً عَلَى شَطِّ النِّيلِ حَتَّى أَتَنَزَّهَ هَذِهِ الْأَيَّامَ فَضَرَبَ لَهَا قُبَّةً عَلَى شَطِّ النِّيلِ إِذْ أَقْبَلَ التَّابُوتُ يُرِيدُهَا فَقَالَتْ مَا تَرَوْنَ مَا أَرَى عَلَى الْمَاءِ قَالُوا إِي وَ اللَّهِ يَا سَيِّدَتَنَا إِنَّا لَنَرَى شَيْئاً فَلَمَّا دَنَا مِنْهَا قَامَتْ إِلَى الْمَاءِ فَتَنَاوَلَتْهُ بِيَدِهَا وَ كَادَ الْمَاءُ يَغْمُرُهَا حَتَّى تَصَايَحُوا عَلَيْهَا فَجَذَبَتْهُ فَأَخْرَجَتْهُ مِنَ الْمَاءِ فَأَخَذَتْهُ فَوَضَعَتْهُ فِي حِجْرِهَا فَإِذَا غُلَامٌ أَجْمَلُ النَّاسِ وَ أَسَرُّهُمْ فَوَقَعَتْ عَلَيْهِ مِنْهَا مَحَبَّةٌ فَوَضَعَتْهُ فِي حِجْرِهَا وَ قَالَتْ هَذَا ابْنِي فَقَالُوا إِي وَ اللَّهِ أَيْ سَيِّدَتَنَا مَا لَكِ وَلَدٌ وَ لَا لِلْمَلِكِ فَاتَّخِذِي هَذَا وَلَداً فَقَامَتْ إِلَى فِرْعَوْنَ فَقَالَتْ إِنِّي أَصَبْتُ غُلَاماً طَيِّباً حُلْواً نَتَّخِذُهُ وَلَداً فَيَكُونُ قُرَّةَ عَيْنٍ لِي وَ لَكَ فَلَا تَقْتُلْهُ قَالَ وَ مِنْ أَيْنَ هَذَا الْغُلَامُ قَالَتْ لَا وَ اللَّهِ (۳)مَا أَدْرِي إِلَّا أَنَّ الْمَاءَ جَاءَ بِهِ فَلَمْ تَزَلْ بِهِ حَتَّى رَضِيَ فَلَمَّا سَمِعَ النَّاسُ أَنَّ الْمَلِكَ قَدْ تَبَنَّى ابْناً لَمْ يَبْقَ أَحَدٌ مِنْ رُءُوسِ مَنْ كَانَ مَعَ فِرْعَوْنَ إِلَّا بَعَثَ إِلَيْهِ امْرَأَتَهُ لِتَكُونَ لَهُ ظِئْراً أَوْ تَحْضُنَهُ (۴)فَأَبَى أَنْ يَأْخُذَ مِنِ امْرَأَةٍ مِنْهُنَّ ثَدْياً قَالَتِ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ اطْلُبُوا لِابْنِي ظِئْراً وَ لَا تُحَقِّرُوا أَحَداً فَجَعَلَ لَا يَقْبَلُ مِنِ امْرَأَةٍ مِنْهُنَّ فَ قَالَتْ أُمُّ مُوسَى لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ انْظُرِي أَ تَرَيْنَ لَهُ أَثَراً فَانْطَلَقَتْ حَتَّى أَتَتْ بَابَ الْمَلِكِ فَقَالَتْ قَدْ بَلَغَنِي أَنَّكُمْ تَطْلُبُونَ ظِئْراً وَ هَاهُنَا امْرَأَةٌ صَالِحَةٌ تَأْخُذُ وَلَدَكُمْ وَ تَكْفُلُهُ لَكُمْ فَقَالَتْ أَدْخِلُوهَا فَلَمَّا دَخَلَتْ قَالَتْ لَهَا امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ مِمَّنْ أَنْتِ قَالَتْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَتِ اذْهَبِي يَا بُنَيَّةِ فَلَيْسَ لَنَا فِيكِ حَاجَةٌ فَقَالَ لَهَا النِّسَاءُ

۱- المخدع: البيت الصغير الذى يكون داخل البيت الكبير.

۲- الغمر: معظم الماء.

۳- فى المصدر: و اللّه ما ادرى. م.

۴- أى أو تربيه.

عَافَاكِ اللَّهُ انْظُرِی هَلْ یَقْبَلُ أَوْ لَا یَقْبَلُ فَقَالَتِ امْرَأَهُ فِرْعَوْنَ أَ رَأَیْتُمْ لَوْ قَبِلَ هَلْ یَرْضَی فِرْعَوْنُ أَنْ یَکونَ الْغُلَامُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ الْمَرْأَهُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ یَعْنِی الظِّئْرَ لَا یَرْضَی قُلْنَ فَانْظُرِی یَقْبَلُ أَوْ لَا یَقْبَلُ قَالَتِ امْرَأَهُ فِرْعَوْنَ فَاذْهَبِی فَادْعِیهَا فَجَاءَتْ إِلَی أُمِّهَا فَقَالَتْ إِنَّ امْرَأَهَ الْمَلِکِ تَدْعُوکِ فَدَخَلَتْ عَلَیْهَا فَدُفِعَ إِلَیْهَا مُوسَی فَوَضَعَتْهُ فِی حِجْرِهَا ثُمَّ أَلْقَمَتْهُ ثَدْیَهَا فَإِذاً قَحَمَ اللَّبَنُ (۱)فِی حَلْقِهِ فَلَمَّا رَأَتِ امْرَأَهُ فِرْعَوْنَ أَنَّ ابْنَهَا قَدْ قَبِلَ قَامَتْ إِلَی فِرْعَوْنَ فَقَالَتْ إِنِّی قَدْ أَصَبْتُ لِابْنِی ظِئْراً وَ قَدْ قَبِلَ مِنْهَا فَقَالَ وَ مِمَّنْ هِیَ قَالَتْ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ قَالَ فِرْعَوْنُ هَذَا مِمَّا لَا یَکُونُ أَبَداً الْغُلَامُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ الظِّئْرُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَلَمْ تَزَلْ تُکَلِّمُهُ فِیهِ وَ تَقُولُ مَا تَخافُ مِنْ هَذَا الْغُلَامِ (۲)إِنَّمَا هُوَ ابْنُکَ یَنْشَأُ فِی حِجْرِکَ حَتَّی قَلَبَتْهُ عَنْ رَأْیِهِ وَ رَضِیَ فَنَشَأَ مُوسَی فِی آلِ فِرْعَوْنَ وَ کَتَمَتْ أُمُّهُ خَبَرَهُ وَ أُخْتُهُ وَ الْقَابِلَهُ حَتَّی هَلَکَتْ أُمُّهُ وَ الْقَابِلَهُ الَّتِی قَبِلَتْهُ فَنَشَأَ لَا یَعْلَمُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِیلَ قَالَ وَ کَانَتْ بَنُو إِسْرَائِیلَ تَطْلُبُهُ وَ تَسْأَلُ عَنْهُ فَیَعْمَی عَلَیْهِمْ خَبَرُهُ (۳)قَالَ فَبَلَغَ فِرْعَوْنَ أَنَّهُمْ یَطْلُبُونَهُ وَ یَسْأَلُونَ عَنْهُ فَأَرْسَلَ إِلَیْهِمْ فَزَادَ فِی الْعَذَابِ عَلَیْهِمْ وَ فَرَّقَ بَیْنَهُمْ وَ نَهَاهُمْ عَنِ الْإِخْبَارِ بِهِ وَ السُّؤَالِ عَنْهُ قَالَ فَخَرَجَتْ بَنُو إِسْرَائِیلَ ذَاتَ لَیْلَهٍ مُقْمِرَهٍ إِلَی شَیْخٍ لَهُمْ عِنْدَهُ عِلْمٌ فَقَالُوا قَدْ کُنَّا نَسْتَرِیحُ إِلَی الْأَحَادِیثِ فَحَتَّی مَتَی وَ إِلَی مَتَی نَحْنُ فِی هَذَا الْبَلَاءِ قَالَ وَ اللَّهِ إِنَّکُمْ لَا تَزَالُونَ حَتَّی یَجِیءَ اللَّهُ تَعَالَی ذِکْرُهُ بِغُلَامٍ مِنْ وُلْدِ لَاوَی بْنِ یَعْقُوبَ اسْمُهُ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ غُلَامٌ طُوَالٌ جَعْدٌ فَبَیْنَا هُمْ کَذَلِکَ إِذْ أَقْبَلَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ یَسِیرُ عَلَی بَغْلَهٍ حَتَّی وَقَفَ عَلَیْهِمْ فَرَفَعَ الشَّیْخُ رَأْسَهُ فَعَرَفَهُ بِالصِّفَهِ فَقَالَ لَهُ مَا اسْمُکَ یَرْحَمُکَ اللَّهُ فَقَالَ مُوسَی قَالَ ابْنُ مَنْ قَالَ ابْنُ عِمْرَانَ فَوَثَبَ إِلَیْهِ الشَّیْخُ فَأَخَذَ بِیَدِهِ فَقَبَّلَهَا وَ ثَارُوا إِلَی رِجْلَیْهِ یُقَبِّلُونَهَا فَعَرَفَهُمْ وَ عَرَفُوهُ وَ اتَّخَذَ شِیعَهً وَ مَکَثَ بَعْدَ ذَلِکَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ خَرَجَ فَدَخَلَ مَدِینَهً لِفِرْعَوْنَ فِیهَا رَجُلٌ مِنْ شِیعَتِهِ یُقَاتِلُ رَجُلًا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ مِنَ الْقِبْطِ فَاسْتَغاثَهُ الَّذِی مِنْ شِیعَتِهِ عَلَی الَّذِی مِنْ عَدُوِّهِ الْقِبْطِیِّ فَوَکَزَهُ مُوسی فَقَضی عَلَیْهِ

۱- فی نسخه: فازدحم اللبن فی حلقه.

۲- فی نسخه: ما نخاف. و فی أخری: أ تخاف. و فی ثالثه: ما تخاف.

۳- أی فیخفی علیهم خبره.

وَ كَانَ مُوسَى قَدْ أَعْطِيَ بَسْطَةً فِي الْجِسْمِ وَ شِدَّةً فِي الْبَطْشِ فَذَكَرَهُ النَّاسُ وَ شَاعَ أَمْرُهُ وَ قَالُوا إِنَّ مُوسَى قَتَلَ رَجُلًا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَهِ خائِفاً يَتَرَقَّبُ فَلَمَّا أَصْبَحُوا مِنَ الْغَدِ إِذَا الرَّجُلُ الَّذِى اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ عَلَى آخَرَ قالَ لَهُ مُوسى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ بِالْأَمْسِ رَجُلٌ وَ الْيَوْمَ رَجُلٌ فَلَمَّا أَنْ أَرادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِى هُوَ عَدُوٌّ لَهُما قالَ يا مُوسى أَ تُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِى كَما قَتَلْتَ نَفْساً بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّاراً فِي الْأَرْضِ وَ ما تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَهِ يَسْعى قالَ يا مُوسى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّى لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ فَخَرَجَ مِنْها خائِفاً يَتَرَقَّبُ فَخَرَجَ مِنْ مِصْرَ بِغَيْرِ ظَهْرٍ وَ لَا دَابَّهٍ وَ لَا خَادِمٍ تَخْفِضُهُ أَرْضٌ وَ تَرْفَعُهُ أُخْرَى حَتَّى أَتَى إِلَى أَرْضِ مَدْيَنَ فَانْتَهَى إِلَى أَصْلِ شَجَرَهٍ فَنَزَلَ فَإِذَا تَحْتَهَا بِئْرٌ وَ إِذَا عِنْدَهَا أُمَّهٌ مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ فَإِذَا جارِيَتَانِ ضَعِيفَتَانِ وَ إِذَا مَعَهُمَا غُنَيْمَهٌ لَهُمَا فَ قَالَ ما خَطْبُكُما قالَتا ... أَبُونا شَيْخٌ كَبِيرٌ وَ نَحْنُ جَارِيَتَانِ ضَعِيفَتَانِ لَا نَقْدِرُ أَنْ نُزَاحِمَ الرِّجَالَ فَإِذَا سَقَى النَّاسُ سَقَيْنَا فَرَحِمَهُمَا مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخَذَ دَلْوَهُمَا وَ قَالَ لَهُمَا قَدِّمَا غَنَمَكُمَا فَسَقَى لَهُما ثُمَّ رَجَعَتَا بُكْرَهً قَبْلَ النَّاسِ ثُمَّ أَقْبَلَ مُوسَى إِلَى الشَّجَرَهِ فَجَلَسَ تَحْتَهَا وَ قَالَ رَبِّ إِنِّى لِما أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ فَرُوِىَ أَنَّهُ قَالَ ذَلِكَ وَ هُوَ مُحْتَاجٌ إِلَى شِقِّ تَمْرَهٍ فَلَمَّا رَجَعَتَا إِلَى أَبِيهِمَا قَالَ مَا أَعْجَلَكُمَا فِي هَذِهِ السَّاعَهِ قَالَتَا وَجَدْنَا رَجُلًا صَالِحاً رَحِيماً فَسَقَى لَنَا فَقَالَ لِإِحْدَاهُمَا اذْهَبِى فَادْعِيهِ لِى فَجَاءَتْهُ تَمْشِى عَلَى اسْتِحْياءٍ قالَتْ إِنَّ أَبِى يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ ما سَقَيْتَ لَنا فَرُوِىَ أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لَهَا وَجِّهِينِى إِلَى الطَّرِيقِ وَ امْشِى خَلْفِى فَإِنَّا بَنُو يَعْقُوبَ لَا نَنْظُرُ فِى أَعْجَازِ النِّسَاءِ فَلَمَّا جاءَهُ وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قالَ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ قالَتْ إِحْداهُما يا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ قالَ إِنِّى أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هاتَيْنِ عَلى أَنْ تَأْجُرَنِى ثَمانِيَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْراً فَمِنْ عِنْدِكَ فَرُوِىَ أَنَّهُ قَضَى أَتَمَّهُمَا لِأَنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَا يَأْخُذُونَ إِلَّا بِالْأَفْضَلِ وَ التَّمَامِ فَلَمَّا قَضى مُوسَى الْأَجَلَ وَ سارَ بِأَهْلِهِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ أَخْطَأَ الطَّرِيقَ لَيْلًا فَرَأَى ناراً فَقالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّى آنَسْتُ ناراً لَعَلِّى آتِيكُمْ مِنْها بِقَبَسٍ أَوْ خَبَرٍ مِنَ الطَّرِيقِ فَلَمَّا

انْتَهَى إِلَى النَّارِ فَإِذَا شَجَرَةٌ تَضْطَرِمُ مِنْ أَسْفَلِهَا إِلَى أَعْلَاهَا فَلَمَّا دَنَا مِنْهَا تَأَخَّرَتْ عَنْهُ فَرَجَعَ وَ أَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً ثُمَّ دَنَتْ مِنْهُ الشَّجَرَةُ فَ نُودِيَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَهِ الْمُبارَكَهِ مِنَ الشَّجَرَهِ أَنْ يا مُوسى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ وَ أَنْ أَلْقِ عَصاكَ فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ كَأَنَّها جَانٌّ وَلَّى مُدْبِراً وَ لَمْ يُعَقِّبْ فَإِذَا حَيَّةٌ مِثْلُ الْجِذْعِ لِأَنْيَابِهَا صَرِيرٌ (۱)يَخْرُجُ مِنْهَا مِثْلُ لَهَبِ النَّارِ فَوَلَّى مُدْبِراً فَقَالَ لَهُ رَبُّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ارْجِعْ فَرَجَعَ وَ هُوَ يَرْتَعِدُ وَ رُكْبَتَاهُ تَصْطَكَّانِ فَقَالَ إِلَهِي هَذَا الْكَلَامُ الَّذِي أَسْمَعُ كَلَامُكَ قَالَ نَعَمْ فَلَا تَخَفْ فَوَقَعَ عَلَيْهِ الْأَمَانُ فَوَضَعَ رِجْلَهُ عَلَى ذَنَبِهَا ثُمَّ تَنَاوَلَ لِحْيَتَهَا (۲)فَإِذَا يَدُهُ فِي شُعْبَهِ الْعَصَا قَدْ عَادَتْ عَصًا وَ قِيلَ لَهُ اخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً فَرُوِيَ أَنَّهُ أُمِرَ بِخَلْعِهِمَا بِأَنَّهُمَا كَانَتَا مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ مَيِّتٍ وَ رُوِيَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ أَيْ خَوْفَيْكَ خَوْفَكَ مِنْ ضِيَاعِ أَهْلِكَ وَ خَوْفَكَ مِنْ فِرْعَوْنَ ثُمَّ أَرْسَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَئِهِ بِآيَتَيْنِ يَدِهِ وَ الْعَصَا.

فَرُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ لِبَعْضِ أَصْحَابِهِ كُنْ لِمَا لَا تَرْجُو أَرْجَى مِنْكَ لِمَا تَرْجُو فَإِنَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَرَجَ لِيَقْتَبِسَ لِأَهْلِهِ نَاراً فَرَجَعَ إِلَيْهِمْ وَ هُوَ رَسُولٌ نَبِيٌّ فَأَصْلَحَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَمْرَ عَبْدِهِ وَ نَبِيِّهِ مُوسَى فِي لَيْلَهٍ وَ كَذَا يَفْعَلُ اللَّهُ تَعَالَى بِالْقَائِمِ الثَّانِيَ عَشَرَ مِنَ الْأَئِمَّهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ يُصْلِحُ اللَّهُ أَمْرَهُ فِي لَيْلَهٍ كَمَا أَصْلَحَ اللَّهُ أَمْرَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ يُخْرِجُهُ مِنَ الْحَيْرَهِ وَ الْغَيْبَهِ إِلَى نُورِ الْفَرَجِ وَ الظُّهُورِ.

ص، قصص الأنبياء علیهم السلام علی بن عبد الصمد عن أبيه عن السيد أبي البركات عن الصدوق مثله مع اختصار (۳)

**[ترجمه]اکمال الدین: امام صادق علیه السلام فرمود:حضرت یوسف علیه السلام در هنگام نزدیک شدن وفاتش مردان طایفه خودشان را که هشتاد مرد بودند جمع کرد و فرمود: که قوم قبط بر شما غالب می شوند و شما را دچار عذاب و شکنجه سختی می کنند و خداوند به وسیله یکی از نوادگان لاوی بن یعقوب که اسم آن موسی بن عمران است شما را از آن ها نجات می دهد. او یک مرد جوان بلندقامت و با موهای مجعد و پوست گندم گون است که یکی از مردان بنی اسراییل اسم فرزندش را عمران و عمران اسم فرزندش را موسی می گذارد.

از امام باقر علیه السلام روایت می کنند که فرمود: قبل از بعثت موسی بر قوم بنی اسراییل پنجاه نفر دروغگو خودشان را موسی بن عمران معرفی کرده بودند، این موضوع به گوش فرعون رسید که مردم خودشان را برای رسیدن موسی آماده می کنند و مردم را تحریک می کنند. کاهنان و ساحرانش به او گفتند: که دین و حکومتت به دست این کودکی که امسال در بین قوم بنی اسراییل متولد می شود از بین می‌رود. پس زنان قابله را به نزد زنان بنی اسراییل فرستاد و به آن ها گفت: که امسال هربچه ای متولد می شود باید کشته شود. یک زن را نیز به نزد مادر موسی فرستاد. هنگامی که قوم بنی اسراییل این وضع را دیدند گفتند: اگر بچه های ما کشته شوند و زنان را بگیرند همه ما نابود می شویم و چیزی از ما باقی نمی‌ماند. پس بیایید تا با زنانمان نزدیکی نکنیم. عمران پدر موسی گفت: نه، با آن ها نزدیکی کنید چون امر خداوند واقع می‌شود هرچند که مشرکان از آن کراهت داشته باشند، پروردگارا، هرکس این کار را بر خودش حرام کند من آن را حرام نمی کنم و هرکس این کار را انجام ندهد من آن را انجام می دهم. پس با مادر موسی نزدیکی کرد. سپس زنش باردار شد سپس فرعون زن قابله ای را به نزد مادر موسی فرستاد تا از او مراقبت کند که هر جا برود با او باشد، هنگامی که مادر موسی وضع حمل کرد آن زن قابله محبت موسی در دلش افتاد و حجت‌های خداوند بر خلقش این چنین است. آن زن به مادر موسی گفت: ای دخترم، چرا رنگت زرد شده و آب – ضعیف – می‌شوی؟ گفت: مرا سرزنش نکن چون اگر بچه ام به دنیا بیاید، او را از من می گیرند و

می‌کشند. گفت: ناراحت نشو، من این جریان را مخفی می‌کنم؛ اما او باورش نشد. هنگامی که موسی متولد شد آن زن موسی را گرفت و او را بوسید، و گفت: ماشاالله و به او گفت: مگر به تو نگفتم

ص: ۳۸

که این راز را پیش خودم نگه می دارم. سپس موسی را برداشت و او را داخل صندوقخانه کرد و کارش را درست کرد، سپس به نزد نگهبانانی که در جلوی در بودند آمد و گفت: برگردید، چند تکه خون از او خارج شد. هنگامی که مادرش به خاطر صدا نگران بود، خداوند به او الهام کرد که: صندوقچه‌ای درست کن و او را در آن قرار بده سپس شبانه او را از خانه خارج کن و به رود نیل بیانداز. سپس او را در صندوقچه گذاشت و او را به دریا انداخت که صندوقچه گاهی به طرف او برمی گشت و گاهی هم به وسط رود می رفت ولی باد آن را به وسط دریا انداخت و برد. هنگامی که می‌دید آب بچه اش را می برد خواست که داد بزند ولی خداوند مانعش شد و در آن هنگام زن صالحی از قوم بنی اسراییل همسر فرعون بود. او به فرعون گفت: الان فصل بهار است پس بیا و من را به بیرون از قصر ببر و در کنار رود نیل خیمه ای برایم برپا کن تا این روزهای بهاری را در آن جا تفریح کنم. سپس فرعون یک خیمه برایش برپا کرد که در آن هنگام صندوقچه به آن جا رسید. گفت: آن چه من بر روی آب می بینم شما هم می بینید؟ گفتند: بله خانم. ما هم چیزی می بینیم. وقتی صندوقچه به او نزدیک شد او به سوی آب خم شد و آن را با دستش گرفت. در این هنگام نزدیک بود آب او را با خودش ببرد که او را با فریاد، متوجه کردند. او نیز آن را محکم گرفت و آن را از آب بیرون آورد و در دامن خویش قرار داد که ناگهان متوجه پسر بچه خیلی زیبا و جذاب در آن شد که محبت آن بچه در دلش قرار گرفت و او را در دامنش گذاشت و گفت: این پسر من است. گفتند: بله خانم، نه تو و نه پادشاه فرزندی ندارید، این را به عنوان پسر خودت قبول کن. پس به سوی فرعون رفت و گفت: من یک بچه پاک و شیرین پیدا کردم و آن را بچه خودمان می‌کنیم. پس برای من و تو نور چشمی می شود، آن را نکش. گفت: او را از کجا آوردی؟ گفت: به خدا نمی دانم بلکه فقط آب آن را به سمت ما آورد. آسیه آنقدر اسرار کرد تا این که فرعون قبول کرد. هنگامی که مردم شنیدند که پادشاه پسری را به فرزندی قبول کرده است. همه کسانی که همراه فرعون بودند زنانشان را به نزد فرعون فرستادند تا این که دایه او شوند یا تربیت او را برعهده بگیرند. ولی موسی قبول نکرد که از سینه آن ها شیر بخورد. زن فرعون گفت: برای بچه ام دایه‌ای بیاورید و هیچکس را کوچک و حقیر نشمارید، ولی او هیچ کدام را قبول نمی کرد. مادر موسی به خواهرش گفت: برو دنبال موسی علیه السلام ، ببین می توانی اثری از او پیدا کنی؟ پس راه افتاد تا این که به دروازه قصر رسید و گفت: شنیدم که شما برای پسرتان دایه‌ای می خواهید. این جا یک زن صالحی هست که بچه تان را برایتان بزرگ می‌کند. زن فرعون گفت: آن دختر را داخل بیاورید. هنگامی که داخل شد زن فرعون به او گفت: کجایی هستی؟ گفت من از قوم بنی اسراییل هستم. گفت: ای دخترم، برو ما به کمک شما نیازی نداریم. ولی زنان حاضر در آن جا گفتند:

ص: ۳۹

خداوند تو را ببخشاید ببین آن بچه او را قبول می کند یا نه؟ زن فرعون گفت: فکر کردید اگر قبول کند فرعون اجازه می دهد که هم بچه و هم زن از قوم بنی اسراییل باشند؟ که منظورش دایه بود، نه راضی نمی شود.

گفتند: تو اول ببین بچه او را قبول می کند یا نه؟ گفت: پس برو و آن را بیاور. خواهر موسی نزد خواهرش برگشت و گفت: زن پادشاه تو را دعوت کرد. پس با مادرش برگشت و نزد فرعون رفتند. او نیز موسی را به او داد و او را در اتاقش برد، سپس پستانش را در دهان موسی گذاشت که در این هنگام شیر وارد حلق موسی شد. هنگامی که زن فرعون دید که پسرش سینه آن زن را قبول کرد به سوی فرعون رفت و گفت: که من برای پسرم یک دایه پیدا کردم که بچه هم از سینه او شیر خورده است. فرعون گفت: آن زن کیست؟ گفت: از قوم بنی اسراییل است. فرعون گفت: این کار به هیچ عنوان امکان ندارد. بچه از بنی اسراییل و دایه او هم از بنی اسراییل. ولی او اصرار کرد و به او گفت: چرا باید از این بچه بترسی؛ او بچه توست در خانه تو بزرگ می شود. – آنقدر اصرار کرد – تا این که نظر فرعون را عوض کرد و او را راضی کرد و موسی در خانه فرعون بزرگ شد و مادر و خواهرش و آن زن قابله، رازش را مخفی نگه داشتند تا این که مادرش و آن زن قابله فوت کردند که در این هنگام کسی از قوم بنی اسراییل در مورد او چیزی نمی دانست. قوم بنی اسراییل همیشه به دنبال او بود و در مورد او جستجو می کرد ولی هیچ خبری از او پیدا نمی کرد.

فرمود: فرعون باخبر شد که بنی اسراییل دنبال ناجی خودشان می گردند و سراغش را می گیرند. پس گروهی را دنبال آن ها فرستاد و عذاب آن ها را بیشتر کرد و آن ها را از هم پراکنده کرد و مانع خبرگرفتن و پرس و جوی آن ها در مورد موسی شد. پس در یک شب مهتابی قوم بنی اسراییل نزد شیخشان که علم داشت، رفتند و گفتند: ما با حرف های تو در مورد ناجیمان آرامش می گیریم. پس تا کی باید در این بلاء و مصیبت بمانیم. گفت: به خدا شما در این سختی می مانید تا این که خداوند کلام خودش را به وسیله جوانی از نوادگان لاوی بن یعقوب به اسم موسی بن عمران برای شما می فرستد. او جوانی است بلند قامت با موهای مجعد. در این هنگام موسی که سوار بر یک قاطر بود، آمد و نزد آن ها ایستاد. شیخ سرش را بالا گرفت و با ویژگی هایی که از او می دانست، او را شناخت. از او پرسید: خدا تو را ببخشاید، اسم تو چیست؟ گفت: موسی، گفت: پسر کی هستی؟ گفت: پسر عمران. شیخ به طرف او پرید و دستش را گرفت و بوسید، آن ها هم بر روی پاهایش افتادند و پاهایش را بوسیدند. موسی آن ها را شناخت و آن ها هم حضرت را شناختند. آن ها را پیروان خود قرار داد و مدتی که خدا می داند، آن جا ماند. سپس از آن جا رفت و وارد شهر فرعون شد و متوجه شد که یکی از پیروانش با یکی از یاران فرعون ستیز می کند. آن مرد که پیرو موسی بود از موسی طلب کمک کرد.

ص: ۴۰

موسی یک مشت به او زد و آن مرد همان جا مُرد، حضرت موسی مردی تنومند و خشن بود. این خبر هم در بین مردم پخش شد و گفتند: که موسی یکی از یاران فرعون را کشته است. موسی هم در شهر خیلی مراقب بود و می ترسید. فردای آن روز همان مرد که دیروز از او طلب کمک کرده بود، برای کمک به او و در برابر یک نفر دیگر دوباره از موسی طلب کمک کرد. موسی به او گفت: «انّک لغویّ مبین» دیروز با یکی دعوا کردی امروز هم با یکی دیگر. «أَنْ أَرَادَ أَن يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَّهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِن تُرِيدُ إِلَّا أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ* وَجَاء رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَهِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ* فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ » سپس خودش به تنهایی بدون هیچ مرکب و خدمتکاری از مصر خارج شد. از مناطق مختلفی گذشت از فراز و فرود تا این که به شهر مدین رسید و به یک تنه درخت رسید و همانجا نشست که پایین تر از آن درخت

یک چاه بود و گروهی از مردم که گله هایشان را آب میدادند و دو تا دختر ضعیف که گله گوسفندی همراهشان بود آن طرفتر بودند. از آن ها پرسید: چکار می کنید؟ گفتند: پدر ما پیر شده و ما هم دختران ضعیفی هستیم که نمی‌توانیم آن مردان را کنار بزنیم. پس هرگاه آن ها گله هایشان را آب دادند ما هم بعد از آن ها آب می‌دهیم. موسی دلش به حالشان سوخت و سطل آن ها را برداشت و به آن ها گفت: که گوسفندانتان را نزدیک تر بیاورید و او گوسفندانشان را آب داد. پس زودتر از مردم به خانه هایشان برگشتند و موسی هم به زیر همان درخت برگشت و آن جا نشست و گفت: «رَبِّ إِنِّی لِمَا أَنزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ» روایت شده است که او زمانی این را گفت آنقدر گرسنه بود که به یک تکه خرما محتاج بود. هنگامی که آن دو دختر به نزد پدرشان برگشتند، گفت: چرا امروز زود برگشتید؟ گفتند: یک مرد نیکوکار مهربان را پیدا کردیم و او گوسفندانمان را آب داد. به یکی از دخترانش گفت: برو و او را نزد من بیاور. سپس آن دختر که با حالت حیا راه می رفت نزد موسی آمد و گفت که پدرم تو را دعوت کرده است که برای آن کاری که برای ما کردی به تو پاداش بدهد. روایت شده است که موسی به او گفته است که: راه را به من نشان بده و تو پشت سر من راه بیا. چون ما فرزندان یعقوب به سرین زنان نگاه نمی کنیم. شعیب به او گفت: « لاَ تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ » یکی از دختران شعیب به پدرش گفت: « یَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَیْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِیُّ الْأَمِینُ » و شعیب به موسی گفت: « إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أُنکِحَکَ إِحْدَی ابْنَتَیَّ هَاتَیْنِ عَلَی أَن تَأْجُرَنِی ثَمَانِیَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِکَ » روایت شده است که: او تمام شرطش را انجام داد چون پیامبران هرچیزی را به بهترین و کاملترین شکل انجام می دهند.

هنگامی که موسی مدت را تمام کرد و خانواده‌اش را به طرف بیت المقدس حرکت داد شبانه راه را گم کرد. از دور آتشی دید و به خانواده‌اش گفت: « امْکُثُوا إِنِّی آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّی آتِیکُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ » هنگامی که

ص: ۴۱

به آتش نزدیک شد متوجه شد که یک درخت است که آتش از پایین آن تا بالای آن شعله می کشد. هنگامی که به آن نزدیک شد، عقب رفت و برگشت و در دلش احساس ترس کرد، درخت به او نزدیک شد و از طرف راست آن مکان مقدس از درخت ندایی آمد که: « یَا مُوسَی إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِینَ *وَأَنْ أَلْقِ عَصَاکَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ کَأَن ها جَانٌّ وَلَّی مُدْبِرًا وَلَمْ یُعَقِّبْ» که ناگهان مار بزرگی به مانند اژدها که از نیشش صدایی به مانند صدای گدازه آتش بیرون می آمد، ظاهر شد. او از ترس عقب رفت. خداوند بزرگ به او فرمود: برگرد، و او نیز بازگشت در حالی که می‌لرزید و زانوانش به هم می‌خورد. موسی فرمود: خدایا این صدایی که می شنوم صدای توست؟ فرمود: بله، پس نترس. سپس آرامش به موسی دست داد. و پایش را بر روی دم مار گذاشت. سپس با دستش آن را گرفت که ناگهان در دستش آن مار به صورت عصا درآمد. و خداوند به موسی فرمود: «اخلع نعلیک أنّک بالواد المقدس طوی» روایت شده است که به خاطر این به موسی دستور داد که کفش هایش را از پایش بیرون بیاورد؛ چون آن ها از جنس پوست خر مرده بودند. و درباره آیه « فاخلع نعلیک » روایت شده که یعنی دو خوف، خوف تو از گم شدن خانواده‌ات و خوف تو از فرعون. سپس خداوند او را با دو معجزه دست و عصا به نزد فرعون و ملتش فرستاد.

امام صادق علیه السلام به بعضی از اصحابش فرمود: به آن چه امید نداری امیدوارتر باش تا آن چه به آن امید داری؛ چون

حضرت موسی رفت تا برای خانواده اش پاره ای آتش بیاورد ولی هنگامی که به نزد آن ها برگشت رسول و پیامبر خداوند شده بود و خداوند متعال کار بنده و پیامبرش موسی را در یک شب درست کرد و این چنین نیز کار امام منتظر (عج) را درست می‌کند. خداوند در یک شب کارش را درست کرد و او را از حیرت و غیبت به نور فرج و ظهور می رسانند آن طور که کار موسی را درست کردند.

قصص الانبیاء: از صدوق نیز چنین روایتی ولی مختصرتر از این، روایت شده است. - .

نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

الغمر الماء الکثیر و معظم البحر و التبنی اتخاذ ولد الغیر ابنا فإذا قحم اللبن لعله کنایه عن کثره سیلان اللبن من قولهم قحم فی الأمر رمی بنفسه فیه فجاءه من غیر رویه و فی بعض النسخ یجم أی یکثر و فی بعضها فازدحم

ص: ۴۲

۱- أی صوت و طنین.

۲- فی المصدر: لحییها و هو الصحیح. و اللحی: عظم الحنک الذی علیه الأسنان و هما لحیان.

۳- مخطوط. م.

قوله تعالى وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَهِ أى آخرها و اختصر طريقا قريبا (۱)حتى سبقهم إلى موسى يَسْعى أى يسرع فى المشى فأخبره بـذلك و أنذره و كان الرجل خربيل (۲)مؤمن آل فرعون و قيل رجل اسـمه شـمعون و قيل شمعان قالَ يا مُوسى إِنَّ الْمَلَأَ أى الأشراف من آل فرعون يَأْتَمِرُونَ بِكَ أى يتشاورون فيك و قيل يأمر بعضهم بعضا.

قوله تعالى تَهْتَزُّ أى تتحرك قوله تعالى كَأَنَّها جَانٌّ قال السـيد المرتضى رحمه الله فى كتاب الغرر و الدرر فإن سأل سائل فقال ما تقولون فى قوله تعـالى فَأَلْقى عَصاهُ فَإِذا هِيَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ و قوله كَأَنَّها جَانٌّ و الثعبان هى الحيه العظيمه الخلقه و الجان الصـغير من الحيـات و بـأى شـى ء تزيلون التناقض عن هـذا الكلام و الجواب أول ما نقوله أن الحالتين مختلفتان فحاله كونها كالجان كانت فى ابتداء النبوه و قبل مسـير موسـى عليه السلام إلى فرعون و حاله كونها ثعبانا كانت عند لقائه فرعون و إبلاغه الرساله و التلاوه تدل على ذلك و قد ذكر المفسـرون وجهين أحدهما أنه تعالى إنما شـبهها بالثعبان فى إحدى الآيتين لعظم خلقها و كبر جسمها و هول منظرهـا و شـبهها فى الآـيه الأـخرى بالجـان لسـرعه حركتهـا و نشاطها و خفتها فاجتمع لها مع أنها فى جسم الثعبان و كبر خلقه نشاط الجان و سرعه حركته و هذا أبهر فى باب الإعجاز و أبلغ فى خرق العاده.

و الثانى أنه تعالى لم يرد بـذكر الجان فى الآيه الأخرى الحيه و إنما أراد أحد الجن فكأنه تعالى أخبر بأن العصا صارت ثعبانا فى الخلقه و عظم الجسم و كانت مع ذلك كأحـد الجن فى هول المنظر و إفزاعها لمن شاهـدها و يمكن أن يكون للآيه تأويل آخر و هو أن العصا لما انقلبت حيه صارت أولا بصـفه الجان و على صورته ثم صارت بصـفه الثعبان على تدريـج و لم تصـر كـذلك ضربه واحده (۳).

۱- فى نسخه: و اختص طريقا قريبا.

۲- راجع ما تقدم ذيل الخبر الثانى.

۳- الغرر و الدرر ۱: ۱۸- ۱۹؛ و اختصره المصنّف راجع المصدر.

و قال رحمه الله فی کتاب تنزیه الأنبیاء فإن قیل ما معنی قول شعیب علیه السلام إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أُنْکِحَکَ إِحْدَی ابْنَتَیَّ هاتَیْنِ الآیه و کیف یجوز فی الصداق هذا التخییر و التفویض و أی فائده للبنت فیما شرطه هو لنفسه و لیس یعود علیها (۱)من ذلک نفع قلنا یجوز أن تکون الغنم کانت لشعیب علیه السلام و کانت الفائده باستیجار من یرعاها عائده علیه إلا أنه أراد أن یعوض بنته عن قیمه رعیها فیکون ذلک مهرا لها فأما التخییر فلم یکن إلا فیما زاد علی الثمانی حجج و لم یکن فیما شرطه مقترحا تخییر و إنما کان فیما تجاوزه و تعداه.

و وجه آخر و هو أنه یجوز أن تکون الغنم کانت للبنت و کان الأب المتولی لأمرها و القابض لصداقها لأنه لا خلاف أن قبض الأب مهر بنته البکر البالغ جائز و لیس لأحد من الأولیاء ذلک غیره و أجمعوا علی أن بنت شعیب علیه السلام کانت بکرا.

و وجه آخر و هو أنه حذف ذکر الصداق و ذکر ما شرطه لنفسه مضافا إلی الصداق لأنه جائز أن یشرط الولی لنفسه ما یخرج عن الصداق و هذا یخالف الظاهر.

و وجه آخر و هو أنه یجوز أن یکون من شریعته علیه السلام العقد بالتراضی من غیر صداق معین و یکون قوله عَلی أَنْ تَأْجُرَنِی علی غیر وجه الصداق و ما تقدم من الوجوه أقوی. (۲).

**[ترجمه]الغمر: آب زیاد و جای عمیق دریا. والتبنّی: فرزند دیگران را به عنوان فرزند خود قبول کردن. «فاذا قحم اللّبن»: شاید کنایه از زیاد جاری شدن شیر است که در کلام عرب آمده است: قحم فی الامر: یعنی بدون هیچ توجهی ناگهان دست به کاری زد. و در بعضی نسخه‌ها: «یجمّ» یعنی زیاد می‌شوند و در نسخه ای دیگر یعنی با هم جمع شدند.

ص: ۴۲

آیه «وَجَاء رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَی الْمَدِینَهِ یَسْعَی قَالَ یَا مُوسَی إِنَّ الْمَلأَ یَأْتَمِرُونَ بِکَ لِیَقْتُلُوکَ فَاخْرُجْ إِنِّی لَکَ مِنَ النَّاصِحِینَ» یعنی: از آخر آن و راهی نزدیک را انتخاب کرد تا این که زودتر از آنان به موسی رسید. «یسعی» با سرعت راه می رفت و او را باخبر کرد و به او هشدار داد و آن مرد، حزبیل یکی از مؤمنان خانواده فرعون بود. و گفته شده که مردی به اسم شمعون بوده است و گفته شده: شمعان بوده است. گفت: «یا موسی إنّ الملأ » بزرگان قوم فرعون « یأتمرون بک » در مورد تو مشورت می کردند و گفته شده: یعنی، به همدیگر دستور می دادند. «تهتزّ» یعنی، حرکت می کرد. «کأنها جانّ» سید مرتضی در کتاب الغرور و الدرر می گوید: اگر کسی پرسید درباره آیه «فألقا عصاه فإذا هی ثعبان مبین» و «کأنّها جانّ» که ثعبان مار عظیم الجثه و جانّ مار کوچکتر از آن است، چه نظری دارید و چگونه تناقص موجود در این کلام را رد می کنید؟

جواب: اولین چیزی که ما می گوییم این است که حالت های ما این جا متفاوت است سپس آن جا که به مانند جانّ بوده است در ابتدای نبوتش بوده است قبل از این که به نزد فرعون برود و آن جا که ثعبان بوده است در هنگام ملاقات با فرعون و ابلاغ رسالتش بوده است و نوع تلاوت بر این دلالت می کند. و مفسران هر دو نوع را ذکر کرده اند: اول این که: خداوند آن را در یکی از آیه ها به خاطر بزرگ بودن جسم و هیکل ترسناکش آن را به ثعبان تشبیه کرده است و در آیه دیگر به خاطر تیز بودن و سریع بودنش است و به دلیل بزرگی و تنومندی و سرعت حرکت، ثعبان را با جانّ جمع کرده است و این برای بیان معجزه،

زیباتر و بلیغ تر می باشد.

دوم این که: منظور خداونـد در آیه دیگر از آوردن کلمه جانّ، مار نبوده است بلکه منظور از آن یکی از اجنّه است، گویی که خداوند خبر داده است که عصا به یک مار بزرگ عظیم الجثه تبدیل شد و همچنین در ترسناک بودنش و ترساندن کسانی که بـه او نگـاه می کننـد بـه یکی از اجنـه شـباهت داشت. و همچنین می تـوان یـک تفسـیر دیگر برای این آیه آورد و آن این که هنگامی که عصا به مار تبدیل شد اولین بار به شـکل و شمایل جانّ درآمد سپس به تدریج به مانند ثعبان درآمد و این تغییر به یک دفعه اتفاق نیفتاده است. - . [۱] الغرر و الدرر ۱: ۱۸ - ۱۹ -

ص: ۴۳

سید مرتضـی همچنین در کتاب تنزیه الانبیاء می گوید: اگر گفته شد معنی این کلام شـعیب علیه السلام چیست؟ «إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أُنکِحَکَ إِحْدَی ابْنَتَیَّ هَاتَیْنِ عَلَی أَن تَأْجُرَنِی ثَمَانِیَ حِجَجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِندِکَ وَمَا أُرِیدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَیْکَ سَتَجِدُنِی إِن شَاء اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِینَ» چـون می‌توانـد که برای مهریه این حق انتخـاب و اختیـار باشـد؟ و این شـرطی که موسـی برای خودش گذاشت و به دختر برنمی‌گردد چه فایده‌ای می‌تواند برای آن دختر داشته باشد؟

می گوییم: درست است که گوسـفندان برای شـعیب بود و فایـده چرانـدن آن ها با استیجار کسـی که آن ها را می‌چراند به او برمی‌گردد ولی او می‌خـواست که مهریه دخـترش را قیمت چرانـدن گوسـفندان توسـط موسـی قرار دهـد، پس همین به عنوان مهریه برای دختر قرار می‌گیرد. امـا تخییر، فقـط در افزودن بر هشت سـال بوده است یعنی او را در پـذیرش شـرط مخیر نکرده است، بلکه او را در علاوه و افزون بر آن مخیر کرده است.

وجه دیگر: امکان دارد که آن گوسـفندان برای دختر بوده باشـند و پـدرش متولی کار او و گیرنـده مهریه او شـده باشد، چون پـدر می‌توانـد مهریه دختر باکره بالغش را بگیرد و هیـچ یک از اولیاء غیر از این را انجام نمی‌دهنـد و همه اجماع کرده‌انـد که دختر شعیب علیه السلام دختری باکره بوده است.

وجه دیگر: او مهریه را ذکر نکرد ولی شـرط خـودش را همراه مهریه ذکر کرد چو جـایز است ولیّ چیزی غیر از مهریه را برای ازدواج دخترش شرط بگذارد؛ و این با ظاهر، مخالف است.

وجه دیگر: جـایز است که در شـریعت او علیه السـلام عقـد بین دو نفر به صـورت رضـایت متقابـل و بـدون گذاشـتن مهریه‌ای مشـخص باشـد و کلام او «علی أن تأجرنی» مهریه دخترش نباشد؛ البته وجوهی که مقدم شد قویتر - درست تر - است. - . [۱] تنزیه الانبیاء : ۶۸ - ۶۹ -

**[ترجمه]

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِإِسْنَادِهِ عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْبَزَنْطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّ أَبِی يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَکَ أَجْرَ ما سَقَيْتَ لَنا أَ هِيَ الَّتِی تَزَوَّجَ بِهَا قَالَ نَعَمْ وَ لَمَّا قَالَتْ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ قَالَ أَبُوهَا كَيْفَ عَلِمْتَ ذَلِکَ قَالَتْ لَمَّا أَتَيْتُهُ بِرِسَالَتِکَ فَأَقْبَلَ مَعِی قَالَ کُونِی خَلْفِی وَ دُلِّينِی عَلَى الطَّرِيقِ فَكُنْتُ خَلْفَهُ أَرْشُدُهُ كَرَاهَةَ أَنْ يَرَى مِنِّی شَيْئاً وَ لَمَّا أَرَادَ مُوسَى الِانْصِرَافَ قَالَ شُعَيْبٌ ادْخُلِ الْبَيْتَ وَ خُذْ مِنْ تِلْکَ الْعِصِيِّ عَصًا تَكُونُ مَعَکَ تَدْرَأُ بِهَا (۳)

ص: ۴۴

۱- فی نسخه: و ليس يعود إليها.

۲- تنزيه الأنبياء: ۶۸- ۶۹ و فيه: و ما تقدم من الوجوه قوى. م.

۳- درأه: دفعه شديدا.

السِّبَاعَ وَ قَدْ كَانَ شُعَيْبٌ أَخْبَرَ بِأَمْرِ الْعَصَا الَّتِی أَخَذَهَا مُوسَی فَلَمَّا دَخَلَ مُوسَی الْبَيْتَ وَثَبَتْ إِلَيْهِ الْعَصَا فَصَارَتْ فِی يَدِهِ فَخَرَجَ بِهَا فَقَالَ لَهُ شُعَيْبٌ خُذْ غَيْرَهَا فَعَادَ مُوسَی إِلَی الْبَيْتِ وَ وَثَبَتْ إِلَيْهِ الْعَصَا فَصَارَ فِی يَدِهِ فَخَرَجَ بِهَا فَقَالَ لَهُ شُعَيْبٌ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ خُذْ غَيْرَهَا قَالَ لَهُ مُوسَی قَدْ رَدَدْتُهَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلَّ ذَلِکَ تَصِيرُ فِی يَدِی فَقَالَ لَهُ شُعَيْبٌ خُذْهَا وَ كَانَ شُعَيْبٌ يَزُورُ مُوسَی كُلَّ سَنَةٍ فَإِذَا أَكَلَ قَامَ مُوسَی عَلَی رَأْسِهِ وَ كَسَرَ لَهُ الْخُبْزَ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: بزنطی گفت از امام رضا علیه السلام در مورد آیه « إِنَّ أَبِی يَدْعُوکَ لِيَجْزِيَکَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا» پرسیدم که آیا آن دختر همان بود که با او ازدواج کرد؟ فرمود: بله. و هنگامی که فرمود: «اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ» پدرش پرسید: چگونه این را می دانی؟ گفت: هنگامی که خبر شما را برایش بردم، نزد من آمد و گفت: از پشت سر من بیا و من را راهنمایی کن. و من از پشت سرش او را راهنمایی می کردم. چون می‌ترسید در من چیزی ببیند و هنگامی که موسی می خواست برگردد شعیب علیه السلام به او گفت: داخل خانه شو و یکی از عصاهایی که آن جا هست را بردار تا با آن حیوانات وحشی را از خودتان دور کنی.

ص: ۴۴

و شعیب علیه السلام جریان آن عصایی که موسی آن را برداشته بود می دانست. هنگامی که موسی وارد خانه شد و آن عصا به طرفش پرید و به دستش آمد و با آن از خانه خارج شد شعیب علیه السلام به او گفت: یکی دیگر را بردار. موسی نیز به آن خانه بازگشت ولی آن عصا به طرفش پرید و به دستش آمد و با آن از خانه خارج شد. شعیب علیه السلام به او گفت: آیا به تو نگفتم که یکی دیگر بردار؟ موسی به او گفت: سه بار آن را گذاشتم ولی هربار دوباره آن به دستم می آمد. شعیب به او گفت: آن را بردار و شعیب علیه السلام هر سال به نزد موسی می رفت. هنگامی که غذا می خورد موسی جلویش می ایستاد و برای او نان خرد می کرد. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۱۱»

-کا، الكافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَی عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مَنِيعِ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ مُجَاشِعٍ عَنْ مُعَلًّی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَيْضِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: كَانَتْ عَصَا مُوسَی علیه السلام لِآدَمَ فَصَارَتْ إِلَی شُعَيْبٍ ثُمَّ صَارَتْ إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ وَ إِنَّهَا لَعِنْدَنَا وَ إِنَّ عَهْدِی بِهَا آنِفاً وَ هِیَ خَضْرَاءُ كَهَيْئَتِهَا حِينَ انْتُزِعَتْ مِنْ شَجَرَتِهَا وَ إِنَّهَا لَتَنْطِقُ إِذَا اسْتُنْطِقَتْ أُعِدَّتْ لِقَائِمِنَا علیه السلام يَصْنَعُ بِهَا مَا كَانَ يَصْنَعُ مُوسَی علیه السلام وَ إِنَّهَا لَتَرُوعُ وَ تَلْقَفُ (۲)ما يَأْفِكُونَ وَ تَصْنَعُ مَا تُؤْمَرُ بِهِ إِنَّهَا حَيْثُ أَقْبَلَتْ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ تُفَتَّحُ لَهَا (۳)شُعْبَتَانِ إِحْدَاهُمَا فِی الْأَرْضِ وَ الْأُخْرَی فِی السَّقْفِ وَ بَيْنَهُمَا أَرْبَعُونَ ذِرَاعاً تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ بِلِسَانِهَا (۴).

أقول:

قال السيد بن طاوس قدس الله روحه فی كتاب سعد السعود رأيت فی تفسير منسوب إلی الباقر علیه السلام (۵)كانت عصا موسی

هی عصا آدم علیه السلام بلغنا و الله أعلم أنه هبط بها من الجنه کانت من عوسج الجنه و کانت عصا لها شعبتان و بلغنی أنها

۱- مخطوط. م.

۲- لتروع أی لتفزع من رآهـا. تلقف أی تتنـاول بشـده ما یموه، و یزوره السـحره من تحریک عصواتهم و یقلبونها بصوره الثعبان سحرا.

۳- فی نسخه تنتبح لها.

۴- أصول الکافی ج ۱: ۲۳۱. و فیه: یفتح لها شعبتان اه. م.

۵- لعله التفسـیر المنسوب الی أبی الجارود زیاد بن المنذر، و کان زیاد یرویه عن الامام الباقر علیه السـلام، و لم یکن التفسیر له؛ نص علی ذلک ابن الندیم فی فهرسته ص ۵۰ حیث قال فی تسمیه الکتب المصنفه فی تفسیر القرآن: کتاب الباقر محمّد بن علیّ بن الحسین علیهم السلام رواه عنه أبو الجارود زیاد بن المنذر رئیس الجارودیه الزیدیه.

فی فراش شعیب فدخل موسی فأخذها فقال له شعیب لقد کنت عندی أمینا أخذت العصا بغیر أمری (۱)فقال له موسی لا إن العصا لو لا أنها کانت لی ما أخذتها فأقر شعیب و رضی و عرف أنه لم یأخذها إلا و هو نبی (۲)

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود: عصای موسی در اصل برای آدم بود که به شعیب و سپس به موسی بن عمران رسید و آن الان در نزد ماست، و من به تازگی آن را دیده‌ام و به مانند همان وقتی که آن را از درخت کندند سبز است. اگر با آن حرف بزنی حرف می زند. برای امام موعود (عج) آماده شده است. او آن معجزاتی را که موسی با آن انجام می‌داد انجام می‌دهد و کسی که آن را می‌بیند می‌ترسد و هرچه آنان با دورغ انجام بدهند می گیرد هرکاری به آن دستور بدهی انجام می... دهد و چون بیاید هر چه که آن ساحران با تزویر درست کنند می‌خورد. دو شاخه از آن جدا می شوند: یکی از آن ها در زمین و دیگری در سقف است که بین آن دو چهل ذراع فاصله است و همه عصاها و جادوهای آن ها را با زبانش می‌خورد .
- . [۱] اصول الکافی ۱: ۲۳۱ -

می گویم: سید بن طاووس در کتاب سعدالسعود می گوید: در تفسیری منسوب به امام باقر علیه السلام دیدم که آمده بود: عصای موسی همان عصای آدم علیه السلام است که به دست ما رسیده است - و خدا می‌داند - و او آن عصا را از بهشت آورده و آن از بوته تمشک وحشی است و عصایی است که دوتا شاخه دارد. به من رسیده است که آن عصا

ص: ۴۵

در بستر شعیب بوده که موسی وارد شده و آن را برداشته است. شعیب به او گفت: تو در نزد من امین بودی ولی آن عصا را بدون اجازه من برداشتی. موسی گفت: نه، اگر این عصا برای من نبود، آن را بر نمی داشتم. شعیب علیه السلام قبول کرد و راضی شد و فهمید که فقط کسی می‌تواند آن را بردارد که پیامبر باشد. - . [۲] سعد السعود : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

- ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَلْقَی اللَّهُ تَعَالَی مِنْ مُوسَی عَلَی فِرْعَوْنَ وَ امْرَأَتِهِ الْمَحَبَّةَ قَالَ وَ کَانَ فِرْعَوْنُ طَوِیلَ اللِّحْیَهِ فَقَبَضَ مُوسَی عَلَیْهَا فَجَهَدُوا أَنْ یُخَلِّصُوهَا مِنْ یَدِ مُوسَی فَلَمْ یَقْدِرُوا عَلَی ذَلِکَ حَتَّی خَلَاهَا فَأَرَادَ فِرْعَوْنُ قَتْلَهُ فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ إِنَّ هُنَا أَمْراً تَسْتَبِینُ بِهِ هَذَا الْغُلَامُ ادْعُ بِجَمْرَهٍ وَ دِینَارٍ فَضَعْهُمَا بَیْنَ یَدَیْهِ فَفَعَلَ فَأَهْوَی مُوسَی إِلَی الْجَمْرَهِ وَ وَضَعَ یَدَهُ عَلَیْهَا فَأَحْرَقَتْهَا فَلَمَّا وَجَدَ حَرَّ النَّارِ وَضَعَ یَدَهُ عَلَی لِسَانِهِ فَأَصَابَتْهُ لَغْثَهٌ (۳)وَ قَدْ قَالَ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی أَیَّمَا الْأَجَلَیْنِ قَضَیْتُ قَضَی أَوْفَاهُمَا وَ أَفْضَلَهُمَا (۴).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند متعال در دل فرعون و همسرش نسبت به موسی محبت قرار داد. فرعون ریش درازی داشت، روزی موسی ریشش را گرفت، سعی کردند که آن را از دست موسی جدا کنند ولی نتوانستند تا این که خودش رهایش کرد. فرعون می خواست که موسی بکشد ولی همسرش به او گفت: چیزی هست که با آن می‌توانیم این بچه را امتحان کنیم. یک تکه اخگر و یک دینار جلویش بگذار. فرعون نیز چنین کرد. موسی به طرف زغال

سرخ دست برد و آن را با دستش برداشت دستش را سوزاند و چون سوزش آتش را دید دستش را بر زبانش نهاد که به یک نوع گنگی دچار شد. و در مورد آیه «أیّما الأجلین قضیت» فرمود: بهترین و باوفادارترین آن ها را ادا کرد. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

الألغث الثقیل البطی ء و المراد هنا البطء فی الکلام.

**[ترجمه]ألالغث: سنگین و آرام، که این جا منظور، آرام سخن گفتن است.

**[ترجمه]

«۱۳»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنْ مُوسَی علیه السلام لَمَّا وُضِعَ فِی الْبَحْرِ کَمْ غَابَ عَنْ أُمِّهِ حَتَّی رَدَّهُ اللَّهُ تَعَالَی إِلَیْهَا قَالَ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ (۵).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: از امام صادق علیه السلام پرسیدند: هنگامی که مادر موسی او را در دریا گذاشت چند روز طول کشید تا خداوند او را دوباره به او بازگرداند؟ فرمود: سه روز. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۱۴»

-فض، کتاب الروضه ضه، روضه الواعظین رَوَی مُجَاهِدٌ عَنِ ابْنِ عَمْرٍو وَ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی خَبَرٍ طَوِیلٍ قَالَ: إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ علیه السلام کَانَ فِرْعَوْنُ فِی طَلَبِهِ یَبْقُرُ بُطُونَ النِّسَاءِ الْحَوَامِلِ وَ یَذْبَحُ الْأَطْفَالَ لِیَقْتُلَ مُوسَی علیه السلام فَلَمَّا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ أَمَرَهَا أَنْ تَأْخُذَهُ مِنْ تَحْتِهَا وَ تَقْذِفَهُ فِی التَّابُوتِ وَ تُلْقِیَ التَّابُوتَ فِی الْیَمِّ فَقَالَتْ وَ هِیَ ذَعِرَهٌ (۶) مِنْ کَلَامِهِ یَا بُنَیَّ إِنِّی أَخَافُ

۱- یخالفه ما تقدم من الروایات من أن شعیب أمره أن یأخذ العصاء أو أمر بنته أن تجی ء بها إلیه.

۲- سعد السعود: ۱۲۳.

۳- هکذا بالغین المعجمه و الصواب أنّها بالعین المهمله و کذا فیما یأتی فی البیان.

۴- مخطوط. م.

٥- مخطوط. م.
٦- أى خائفه مدهشه.

عَلَيْكِ الْغَرَقَ فَقَالَ لَهَا لَا تَحْزَنِی إِنَّ اللَّهَ یَرُدُّنِی إِلَیْكِ فَبَقِیَتْ حَیْرَانَهً حَتَّی كَلَّمَهَا مُوسَی وَ قَالَ لَهَا یَا أُمِّ اقْذِفِینِی فِی التَّابُوتِ وَ أَلْقِی التَّابُوتَ فِی الْیَمِّ قَالَ فَفَعَلَتْ مَا أُمِرَتْ بِهِ فَبَقِیَ فِی الْیَمِّ إِلَی أَنْ قَذَفَهُ اللَّهُ فِی السَّاحِلِ وَ رَدَّهُ إِلَی أُمِّهِ بِرُمَّتِهِ (۱)لَا یَطْعَمُ طَعَاماً وَ لَا یَشْرَبُ شَرَاباً مَعْصُوماً مُدَّهً وَ رُوِیَ أَنَّ الْمُدَّهَ كَانَتْ سَبْعِینَ یَوْماً وَ رُوِیَ سَبْعَهَ أَشْهُرٍ.

**[ترجمه]کتاب الروضه، روضه الواعظین: از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلّم در خبری طولانی روایت می کنند که فرمود: فرعون به دنبال موسی می گشت، شکم زنان باردار را می‌شکافت. و بچه هایشان را می‌کشت تا این که موسی را کشته باشد. هنگامی که مادرش او را متولد کرد موسی به او دستور داد که او را از زیرش بگیرد و او را در صندوقچه بیندازد و صندوقچه را به داخل دریا بیندازد. او در حالی که از سخن موسی ترسیده بود گفت: ای پسرم می ترسم

ص: ۴۶

که غرق شوی. موسی به او گفت: نگران نباش خداوند من را نزد تو بازمی گرداند. همچنان حیران و سرگردان بود تا این که موسی با او صحبت کرد و گفت: مادر، من را در صندوقچه بگذار و آن را در دریا رها کن. سپس او چنین کرد. موسی مدتی در دریا بود تا این که خداوند او را سالم به مادرش بازگرداند که آن مدت نه غذا و نه آب می‌خورد و روایت شده که آن مدت، هفتاد روز بوده است و روایت شده که هفت ماه بوده است.

**[ترجمه]

«۱۵»

-ك، إكمال الدین مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عِیسَی الْوَشَّاءِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ طَاهِرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی بْنِ سَهْلٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ سَعْدِ بْنِ مَنْصُورٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیٍّ الْبَدِیلِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَدِیرٍ الصَّیْرَفِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ لَمَّا وَقَفَ عَلَی أَنَّ زَوَالَ مُلْكِهِ عَلَی یَدِ مُوسَی أَمَرَ بِإِحْضَارِ الْكَهَنَهِ فَدَلُّوهُ عَلَی نَسَبِهِ وَ أَنَّهُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَلَمْ یَزَلْ یَأْمُرُ أَصْحَابَهُ بِشَقِّ بُطُونِ الْحَوَامِلِ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ حَتَّی قَتَلَ فِی طَلَبِهِ نَیِّفاً وَ عِشْرِینَ أَلْفَ مَوْلُودٍ وَ تَعَذَّرَ عَلَیْهِ الْوُصُولُ إِلَی قَتْلِ مُوسَی لِحِفْظِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی إِیَّاهُ (۲).

أقول: تمامه فی أبواب الغیبه.

**[ترجمه]اکمال الدین: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که فرعون فهمید که نابود شدنش به دست موسی اتفاق می افتد کاهنان را حاضر کرد و آن ها هم او را از نسب موسی آگاه کردند و گفتند: که از قوم بنی اسراییل است. او نیز دستور داد تا مردانش شکم زنان حامله بنی اسراییل را پاره کنند به طوری که برای پیدا کردن موسی بیست هزار و اندی بچه را کشت، ولی نتوانست موسی را بکشد زیرا خداوند او را حفظ کرد. -. کمال الدین : ۲۰۲ -

می گویم: این روایت به صورت کامل در باب غیبت آمده است.

**[ترجمه]

«۱۶»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ نَجَّیْناکُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ یَسُومُونَکُمْ سُوءَ الْعَذابِ یُذَبِّحُونَ أَبْناءَکُمْ وَ یَسْتَحْیُونَ نِساءَکُمْ وَ فِی ذلِکُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّکُمْ عَظِیمٌ قَالَ الْإِمَامُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی وَ اذْکُرُوا یَا بَنِی إِسْرَائِیلَ إِذْ نَجَّیْناکُمْ أَنْجَیْنَا أَسْلَافَکُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ وَ هُمُ الَّذِینَ کَانُوا یُوَالُونَ (۳)إِلَیْهِ بِقَرَابَتِهِ وَ بِدِینِهِ وَ بِمَذْهَبِهِ یَسُومُونَکُمْ کَانُوا یُعَذِّبُونَکُمْ سُوءَ الْعَذابِ شِدَّةَ الْعِقَابِ کَانُوا یَحْمِلُونَهُ عَلَیْکُمْ قَالَ وَ کَانَ مِنْ عَذَابِهِمُ الشَّدِیدِ أَنَّهُ کَانَ فِرْعَوْنُ یُکَلِّفُهُمْ عَمَلَ الْبِنَاءِ وَ الطِّینِ وَ یَخَافُ أَنْ یَهْرُبُوا عَنِ الْعَمَلِ فَأَمَرَهُمْ بِتَقْیِیدِهِمْ وَ کَانُوا یَنْقُلُونَ ذَلِکَ الطِّینَ عَلَی السَّلَالِیمِ إِلَی السُّطُوحِ فَرُبَّمَا سَقَطَ الْوَاحِدُ مِنْهُمْ فَمَاتَ أَوْ زَمِنَ (۴)لَا یَحْفِلُونَ بِهِمْ إِلَی أَنْ أَوْحَی اللَّهُ إِلَی مُوسَی قُلْ لَهُمْ لَا یَبْتَدِءُونَ عَمَلًا إِلَّا بِالصَّلَاةِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ لِیَخِفَّ عَلَیْهِمْ فَکَانُوا یَفْعَلُونَ ذَلِکَ فَیَخِفُّ عَلَیْهِمْ وَ أَمَرَ کُلَّ مَنْ سَقَطَ فَزَمِنَ

ص: ۴۷

۱- أی بجملته ما أصابه عیب و لا نقص.

۲- کمال الدین: ۲۰۲. و الحدیث طویل سقط صدره و ذیله. م.

۳- فی المصدر: یدنون إلیه. م.

۴- أی أصابه الزمانه و هی العاهه و تعطیل القوی و الأعضاء عن التصرف.

مِمَّنْ نَسِيَ الصَّلَاةَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ أَنْ يَقُولَهَا عَلَى نَفْسِهِ إِنْ أَمْكَنَهُ أَيِ الصَّلَاةَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ أَوْ يُقَالَ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يُمْكِنْهُ فَإِنَّهُ يَقُومُ وَ لَا تَقْلِبُهُ يَدٌ (۱)فَفَعَلُوهَا فَسَلِمُوا يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَ ذَلِكَ لَمَّا قِيلَ لِفِرْعَوْنَ إِنَّهُ يُولَدُ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ مَوْلُودٌ يَكُونُ عَلَى يَدِهِ هَلَاكُكَ وَ زَوَالُ مُلْكِكَ فَأَمَرَ بِذَبْحِ أَبْنَائِهِمْ فَكَانَتِ الْوَاحِدَةُ مِنْهُنَّ تُصَانِعُ الْقَوَابِلَ (۲)عَنْ نَفْسِهَا كَيْلَا تَنِمَّ عَلَيْهَا وَ يَتِمَّ حَمْلُهَا ثُمَّ تُلْقِي وَلَدَهَا فِي صَحْرَاءَ أَوْ غَارِ جَبَلٍ أَوْ مَكَانٍ غَامِضٍ (۳)وَ يَقُولُ عَلَيْهِ عَشْرَ مَرَّاتٍ الصَّلَاةُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ فَيُقَيِّضُ اللَّهُ (۴)لَهُ مَلَكاً يُرَبِّيهِ وَ يُدِرُّ مِنْ إِصْبَعٍ لَهُ لَبَناً يَمَصُّهُ وَ مِنْ إِصْبَعٍ طَعَاماً لَيِّناً يَتَغَذَّاهُ إِلَى أَنْ نَشَأَ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَ كَانَ مَنْ سَلِمَ مِنْهُمْ وَ نَشَأَ أَكْثَرَ مِمَّنْ قُتِلَ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ يَبْقُونَهُنَّ وَ يَتَّخِذُونَهُنَّ إِمَاءً فَضَجُّوا إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَالُوا يَفْتَرِعُونَ (۵)بَنَاتِنَا وَ أَخَوَاتِنَا فَأَمَرَ اللَّهُ تِلْكَ الْبَنَاتِ كُلَّمَا رَابَهُنَّ مِنْ ذَلِكَ رَيْبٌ صَلَّيْنَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ كَانَ اللَّهُ يَرُدُّ عَنْهُنَّ أُولَئِكَ الرِّجَالَ إِمَّا بِشُغُلٍ أَوْ مَرَضٍ أَوْ زَمَانَةٍ أَوْ لُطْفٍ مِنْ أَلْطَافِهِ فَلَمْ تَفْتَرِشْ (۶)مِنْهُنَّ امْرَأَةٌ بَلْ دَفَعَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِكَ عَنْهُنَّ بِصَلَاتِهِنَّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ فِي ذلِكُمْ فِي ذَلِكَ الْإِنْجَاءِ الَّذِي أَنْجَاكُمْ مِنْهُمْ رَبُّكُمْ بَلاءٌ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ كَبِيرٌ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا إِذَا كَانَ الْبَلَاءُ يُصْرَفُ عَنْ أَسْلَافِكُمْ وَ يَخِفُّ بِالصَّلَاةِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ أَ فَمَا تَعْلَمُونَ أَنَّكُمْ إِذَا شَاهَدْتُمُوهُ وَ آمَنْتُمْ بِهِ كَانَتِ النِّعْمَةُ عَلَيْكُمْ أَعْظَمَ وَ أَفْضَلَ وَ فَضْلُ اللَّهِ لَدَيْكُمْ أَجْزَلَ (۷).

۱- هكذا فی نسخ و فی نسخه: لا تقلبه به. و فی المصدر: فانه يقوم و لا يضرّه ذلك.

۲- أی تداهنها و تخادعها.

۳- أی مكان مطمئن يخفی امره عن فرعون و أصحابه.

۴- أی فيجی ء اللّه بملك يربيه.

۵- افترع البكر: أزال بكارتها.

۶- افترشه: وطئه. و افترس عرضه: استباحه بالوقيعه فيه.

۷- تفسير الإمام: ۹۷- ۹۸، و فيه: أكثر و أجزل. م.

**[ترجمه]تفسیرالامام العسکری: خداونـد فرمود: «و إذ أنجینـاکم من آل فرعون یسومونکم سوء العـذاب یـذبحون أبناءکم و یستحیون نساءکم و فی ذلکم بلاء من ربّکم عظیم» امام فرمود: خداوند فرموده است: ای قوم بنی اسراییل «إذ نجیناکم» پیشینیان شما را نجات دادیم. «من آل فرعون» کسانی که با خویشاونـدی او و به دین او و مـذهب او و منسوب بودند «یسومونکم» شـما را عـذاب می دادند «سوء العذاب» سـختی و شدت عذابی که آن را بر شـما غالب می‌کردند. و یکی از عذاب های سـخت آن ها این بود که فرعون آن ها را مجبور به ساخت بنایی از گل کرده بود و می ترسـید که از کار فرار کنند. پس دسـتور داد آنان را زنجیر کنند و آن ها آن گِل را بر روی پله هایی به روی بام ها می‌رساندند و چه بسا یکی از آن ها می‌افتاد و می‌مرد یا این که فلـج می شـد، ولی به آن ها هیـچ توجهی نمی‌کردنـد تا این که خداونـد به موسـی وحی فرسـتاد که به آن ها بگو: هیچ کاری شروع نکننـد مگر این که قبلش بر محمـد و آل محمـد صلوات بفرسـتند تا از شـدت سـختی آن بکاهـد. آن ها هم این کار را انجام می‌دادند و آن کار برای آن ها آسان می‌شد و به آن هایی که افتاده بودند و فلج شده بودند

یعنی آن هایی که صلوات بر محمد و اهل بیت پاک او را فراموش کرده بودند امر کرد که اگر امکان داشت آن را - صلوات بر محمـد و آل او - را خودشان بگویـد یا این که اگر خودشان نمی توانند یکی صلوات را بر آن ها بخواند، پس او بلند می... شود هیچ ضرری به او نمی‌رسد. پس آن کار را انجام دادند و سالم ماندند.

«یذبحون أبناءکم» و این هنگامی بود که به فرعون گفتند: که بچه ای در بین قوم بنی اسراییل متولد می‌شود و او باعث مرگ و نـابود شـدن پادشـاهیت می شود، پس فرعون دسـتور داد که بچه‌های بنی اسـراییل را بکشـند. هر یک از زنان، قابله‌ها را فریب می‌داد که خبر او را پخش نکننـد و او بتوانـد بچه اش را به دنیـا بیـاورد. سـپس بچه اش را در صـحرا به دنیـا یـا در غار و یا در مکانی مخفی می‌گـذارد و ده بار صـلوات بر محمـد و آل محمد را بر او می‌خواند. سـپس خداوند فرشـته ای را به نزد آن بچه می‌فرسـتاد تا از او مراقبت کند که از یکی از انگشـتان خود بچه، شیر و از انگشت دیگرش غذایی گوارا جاری می‌کرد تا او را تغـذیه کنـد. تا این که بنی اسـراییل بزرگ شدنـد. پس آن هایی که سالم ماندند و بزرگ شدند بیشتر از کسانی که بودند که کشـته شدنـد. «و یسـتحیون نسـائکم» آن هـا را نمی کشـند بلکه باقی می‌گذارنـد و آن ها کنیز خود می گیرنـد. پس شـکایت خودشان را نزد موسی بردند و گفتند: پرده بکارت دختران و خواهران ما را پاره می کنند. سپس خداوند به دختران دستور داد هرگاه در مورد آن به چیزی شک کردنـد بر محمد و آل او صـلوات بفرسـتند سـپس خداوند آن مردان را از آن ها با مشغول شـدن به کـاری یـا مریضـی یـا فلجی یا لطفی از خداونـد دور می کرد به این ترتیب، به هیـچ یک از زنان آن ها تجاوز نشـد و خداوند این را به خاطر صلوات فرستادنشان بر محمد و آل محمد از آن ها دفع کرد. سپس خداوند فرمود: «وفی ذلکم » نجات دادن شـما از دست آن ها توسط خداونـد «بلاء» نعمتی است «من ربّکم عظیم» بزرگ. خداوند فرمود: ای قوم بنی اسـراییل آن زمانی که پیشـینیانتان را به خاطر صـلوات بر محمد و آل محمد از بلاء حفظ کردیم و عذاب آن ها را تخفیف دادیم یاد کنید. آیا نمی دانید اگر شـما او را ببینید و به او ایمان بیاورید نعمت بر شـما بیشتر و بهتر می‌گردد و فضل خداوند در نزد شـما بیشتر می‌شود؟. -. تفسیر الامام : ۹۷ - ۹۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله لا یحفلون بهم أی لا یبالون بهم قوله علیه السلام و لا یقلبه ید الجمله حالیه أی یقوم من غیر أن تقلبه ید و یداویه أحد قوله تصانع المصانعه الرشوه و قوله تنم بالنون من النمیمه و الافتراع إزاله البکاره.

**[ترجمه]«لا یحفلون بهم» یعنی به آن ها توجه نمی کنند. «لا یقلّبه ید» این جمله حالیه است یعنی می‌ایستد بدون این که کسی به او کمک کند و کسی او را درمان کند. «تصانع» المصانعه: رشوه: «تنمّ» از نمیمه - سخن چینی - گرفته شده، افتراع: از بین بردن پرده بکارت دختر.

**[ترجمه]

«۱۷»

-مل، کامل الزیارات بِإِسْنَادِهِ عَنْ رِبْعِیٍّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ شَاطِئُ الْوَادِ الْأَیْمَنِ الَّذِی ذَکَرَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ هُوَ الْفُرَاتُ وَ الْبُقْعَهُ الْمُبَارَکَهُ هِیَ کَرْبَلَاءُ وَ الشَّجَرَهُ هِیَ مُحَمَّدٌ (۱).

**[ترجمه]کامل الزیاره: امام صادق علیه السلام فرمود: «شاطی الواد الایمن» که خداوند در قرآن ذکر می کند، همان فرات است و « بقعه مبارک» همان کربلاست و شجره همان محمد صلی الله علیه و آله و سلّم است.

**[ترجمه]

«۱۸»

-عده، عده الداعی رُوِیَ أَنَّهُ لَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُوسَی وَ هَارُونَ إِلَی فِرْعَوْنَ قَالَ لَهُمَا لَا یَرُوعُکُمَا لِبَاسُهُ فَإِنَّ نَاصِیَتَهُ بِیَدِی وَ لَا یُعْجِبُکُمَا مَا مُتِّعَ بِهِ مِنْ زَهْرَهِ الْحَیَاهِ الدُّنْیَا وَ زِینَهِ الْمُسْرِفِینَ فَلَوْ شِئْتُ زَیَّنْتُکُمَا بِزِینَهٍ یَعْرِفُ فِرْعَوْنُ حِینَ یَرَاهَا أَنَّ مَقْدُرَتَهُ تَعْجِزُ عَنْهَا وَ لَکِنِّی أَرْغَبُ بِکُمَا عَنْ ذَلِکَ فَأَزْوِی (۲)الدُّنْیَا عَنْکُمَا وَ کَذَلِکَ أَفْعَلُ بِأَوْلِیَائِی إِنِّی لَأَذُودُهُمْ (۳)عَنْ نَعِیمِهَا کَمَا یَذُودُ الرَّاعِی غَنَمَهُ عَنْ مَرَاتِعِ الْهَلَکَهِ وَ إِنِّی لَأُجَنِّبُهُمْ سُلُوکَهَا کَمَا یُجَنِّبُ الرَّاعِی الشَّفِیقُ إِبِلَهُ مِنْ مَوَارِدِ الْغِرَّهِ (۴)وَ مَا ذَاکَ لِهَوَانِهِمْ عَلَیَّ وَ لَکِنْ لِیَسْتَکْمِلُوا نَصِیبَهُمْ مِنْ کَرَامَتِی سَالِماً مُوَفَّراً إِنَّمَا یَتَزَیَّنُ لِی أَوْلِیَائِی بِالذُّلِّ وَ الْخُشُوعِ وَ الْخَوْفِ الَّذِی یَنْبُتُ فِی قُلُوبِهِمْ فَیَظْهَرُ عَلَی أَجْسَادِهِمْ فَهُوَ شِعَارُهُمْ وَ دِثَارُهُمُ الَّذِی یَسْتَشْعِرُونَ وَ نَجَاتُهُمُ الَّتِی بِهَا یَفُوزُونَ وَ دَرَجَاتُهُمُ الَّتِی یَأْمُلُونَ وَ مَجْدُهُمُ الَّذِی بِهِ یَفْخَرُونَ وَ سِیمَاهُمُ الَّتِی بِهَا یُعْرَفُونَ فَإِذَا لَقِیتَهُمْ یَا مُوسَی فَاخْفِضْ لَهُمْ جَنَاحَکَ وَ أَلِنْ لَهُمْ جَانِبَکَ وَ ذَلِّلْ لَهُمْ قَلْبَکَ وَ لِسَانَکَ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ مَنْ أَخَافَ لِی أَوْلِیَائِی فَقَدْ بَارَزَنِی بِالْمُحَارَبَهِ ثُمَّ أَنَا الثَّائِرُ لَهُمْ یَوْمَ الْقِیَامَهِ (۵).

**[ترجمه]عده الداعی: روایت شده هنگامی که خداوند موسی و هارون را بر فرعون مبعوث کرد. به آن ها فرمود: لباس او شما را نترساند چون پیشانی او به دست ماست، و از خوشگذرانی هایی که از خوبی‌های دنیا و اسراف اموال به او دست می

دهد فریب نخورید. اگر بخواهم که شما را زینت دهم شما را نوعی زینت می دهم که وقتی فرعون شما را می بیند بفهمد که نمی تواند زینتی مثل زینت شما بیاورد ولی من شما را از آن بی نیاز می کنم و دنیا را از شما دور می کنم و من با اولیای خودم چنین کاری می کنم آن ها را از نعمت های دنیا دور می کنم آن چنان که چوپان گوسفندان خودش را از چراگاه های خطرناک دور می کند. و من مانع آن ها می‌شوم که در جهت آن راه بروند آن چنان که چوپان مهربان شترش را از آبشخورهای خطرناک دور می کند و این کارها به ضرر آن ها نیست بلکه برای این است که تا نهایت استفاده را از کرامت من ببرند. اولیای من به وسیله ذلیل و خشوع بودنشان در برابر من و ترسی که در دلهایشان رشد می‌یابد مزین می‌شوند و این ویژگی ها بر جسم هایشان ظاهر می‌شود و آن لباس و ردای آن هاست که با آن شعور و آگاهی را می‌جویند و نجات ایشان است که به وسیله آن پیروز می شوند، درجاتی که به آن ها امید دارند و مجد و مشرفی که به آن افتخار می‌کنند و چهره ای که با آن شناخته می‌شوند. پس ای موسی! اگر آن ها را ملاقات کردی با آن ها مهربانی کن و زبان و قلبت را در برابر آن ها ذلیل کن. و بدان که هرکس اولیائم را از من بترساند من روز قیامت انتقام ایشان را از او می گیرم. - . [۱] عده الداعی : ۱۱۳ - ۱۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۹»

-مع، معانی الأخبار أَبِی عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هِلَالٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رِبَاطٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ الْأَحْوَلِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ اسْتَوی قَالَ أَشُدُّهُ ثَمَانِیَ عَشْرَةَ سَنَةً وَ اسْتَوَی الْتَحَی (۶).

ص: ۴۹

۱- کامل الزیاره: ۱۳- ۱۴. م.

۲- أی انحی.

۳- أی لادفعهم و اطردهم.

۴- أی من موارد الهلکه.

۵- عدّه الداعی: ۱۱۳- ۱۱۴. م.

۶- معانی الأخبار: ۶۷. م.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام صادق علیه السلام درباره آیه «فلمّا بلغ أشدّه فاستوی» فرمود: منظور از بلغ أشدّه؛ یعنی به سن هجده سالگی رسید و استوی یعنی محاسن درآورد - . معانی الأخبار : ۶۷ - .

ص: ۴۹

**[ترجمه]

بيان

قال البيضاوی وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ أی مبلغه الذی لا يزيد عليه نشوؤه و ذلک من ثلاثين إلی أربعين سنه فإن العقل يكمل حينئذ و روی أنه لم يبعث نبی إلا علی رأس أربعين و استوی قده أو عقله (۱)

أقول: المعتمد ما ورد فی الخبر.

**[ترجمه]بیضاوی می گوید: « فلمّا بلغ أشدّه » یعنی به نهایت رشدش رسید زمانی که بیشتر از آن رشد نمی کند و آن ۳۰ تا ۴۰ سالگی است که در این هنگام عقل کامل شده است. و روایت شده است که هیچ پیامبری مبعوث نشد جز این که از سن ۴۰ سالگی گذشته بود که در این زمان رشد عقل و جسمش به نهایت خودش رسیده است. - . [۳] انوار التنزیل ۲: ۸۳ -

می گویم: فقط می‌توان به آن چه که در روایت آمده است اعتماد کرد.

**[ترجمه]

«۲۰»

-نهج، نهج البلاغه قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْدَ الْحَثِّ عَلَى التَّأَسِّي بِالرَّسُولِ وَ إِنْ شِئْتَ ثَنَّيْتُ بِمُوسَى كَلِيمِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ يَقُولُ رَبِّ إِنِّی لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ وَ اللَّهِ مَا سَأَلَهُ إِلَّا خُبْزاً يَأْكُلُهُ لِأَنَّهُ كَانَ يَأْكُلُ بَقْلَةَ الْأَرْضِ وَ لَقَدْ كَانَتْ خُضْرَةُ الْبَقْلِ تُرَى مِنْ شَفِيفِ صِفَاقِ بَطْنِهِ لِهُزَالِهِ وَ تَشَذُّبِ لَحْمِهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امام علی علیه السلام بعد از تشویق به اقتدا به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود: اگر بخواهی می... توانی الگوی دوم را موسی علیه السلام قرار دهی آنگاه که فرمود: «ربّ إنّی لما أنزلت من إلیّ من خیر فقیر» به خدا قسم که موسی فقط یک تکه نان خواسته بود، چون خوراک او به علف زمین منحصر شده بود و چنان بود که به خاطر لاغری مفرط و آب شدن گوشت‌های او، سبزی علفها از زیر پوست شکم او دیده می‌شد.

**[ترجمه]

بيان

الصفاق الجلد الباطن الذی فوقه الجلد الظاهر من البطن و شفیفه رقته و تشذب اللحم تفرقه.

**[ترجمه]الصفاق: پوست زیرین روی پوست سطحی شکم. و شفیفه: نازکی آن. تشذب اللحم: پراکندگی آن.

**[ترجمه]

«۲۱»

-نهج، نهج البلاغه الَّذِی کَلَّمَ مُوسَی تَکْلِیماً وَ أَرَاهُ مِنْ آیَاتِهِ عَظِیماً بِلَا جَوَارِحَ وَ لَا أَدَوَاتٍ وَ لَا نُطْقٍ وَ لَا لَهَوَاتٍ.

أقول: قال الثعلبی فی کتاب عرائس المجالس لما مات الریان بن الولید فرعون مصر الأول صاحب یوسف علیه السلام و هو الذی ولی یوسف علیه السلام خزائن أرضه و أسلم علی یدیه فلما مات ملک بعده قابوس بن مصعب صاحب یوسف الثانی فدعاه یوسف إلی الإسلام فأبی و کان جبارا و قبض الله تعالی یوسف علیه السلام فی ملکه و طال ملکه ثم هلک و قام بالملک بعده أخوه أبو العباس الولید بن مصعب بن الریان بن أراشه بن ثروان بن عمرو بن فاران بن عملاق بن لاوذ بن سام بن نوح و کان أعتی من قابوس و أکبر و أفجر و امتدت أیام ملکه و أقام بنو إسرائیل بعد وفاه یوسف علیه السلام و قد نشروا و کثروا و هم تحت أیدی العمالقه و هم علی بقایا من دینهم مما کان یوسف و یعقوب و إسحاق و إبراهیم شرعوا فیهم من الإسلام متمسکین به حتی کان فرعون موسی الذی بعثه الله إلیه و قد ذکرنا اسمه و نسبه و لم یکن منهم (۲)فرعون أعتی علی الله تعالی و لا أعظم قولا و لا أقسی قلبا و لا أطول عمرا فی ملکه و لا أسوأ

۱- أنوار التنزیل ۲: ۸۳. م.

۲- فی المصدر: فیهم. م.

ملکه لبنی إسرائیل منه و کان یعذبهم و یستعبدهم فجعلهم خدما و خولا (۱)و صنفهم فی أعماله فصنف یبنون و صنف یحرسون و صنف یتولون الأعمال القذره و من لم یکن من أهل العمل فعلیه الجزیه کما قال تعالی یَسُومُونَکُمْ سُوءَ الْعَذابِ و قد استنکح فرعون منهم امرأه یقال لها آسیه بنت مزاحم من خیار النساء المعدودات و یقال بل هی آسیه بنت مزاحم بن الریان بن الولید فرعون یوسف الأول فأسلمت علی یدی موسی علیه السلام.

قال مقاتل و لم یسلم من أهل مصر إلا ثلاثه آسیه و خربیل و مریم بنت ناموساء التی دلت موسی علی قبر یوسف علیه السلام فعمر فرعون و هم تحت یدیه عمرا طویلا- یقال أربعمائه سنه یسومونهم سوء العذاب فلما أراد الله تعالی أن یفرج عنهم بعث موسی علیه السلام و کان بدء ذلک علی ما ذکره السدی عن رجاله أن فرعون رأی فی منامه أن نارا قد أقبلت من بیت المقدس حتی اشتملت علی بیوت مصر فأخربتها و أحرقت القبط و ترکت بنی إسرائیل فدعا فرعون السحره و الکهنه و المعبرین و المنجمین و سألهم عن رؤیاه فقالوا إنه یولد فی بنی إسرائیل غلام یسلبک ملکک و یغلبک علی سلطانک و یخرجک و قومک من أرضک و یبدل دینک و قد أظلک زمانه الذی یولد فیه قال فأمر فرعون بقتل کل غلام یولد فی بنی إسرائیل و جمع القوابل من نساء أهل مملکته فقال لهن لا یسقطن علی أیدیکن غلام من بنی إسرائیل إلا قتلته و لا جاریه إلا ترکتنها و وکل بهن فکن یفعلن ذلک قال مجاهد لقد ذکر لی أنه کان یأمر بالقصب فیشق حتی یجعل أمثال الشفار (۲)ثم یصف بعضها إلی بعض ثم یؤتی بالحبالی من بنی إسرائیل فیوقعن فتحز أقدامهن (۳)حتی أن المرأه منهن لتضع ولدها فیقع بین رجلیها فتظل تطأه تتقی به حد القصب عن رجلها لما بلغ من جهدها فکان یقتل الغلمان الذین کانوا فی وقته و یقتل

۱- الخول: العبید و الإماء و الخدم.

۲- الشفار: جمع الشفره: السکین العظیمه العریضه. حد السیف. جانب النصل.

۳- فی نسخه «فتحر» و فی المصدر: ثم یضف بعضه الی بعض، ثمّ یؤتی بالحبالی من بنی إسرائیل فیوقفن علیه فتجرح اقدامهن.

من يولـد منهم و يعـذب الحبالى حتى يضـعن ما فى بطونهن و أسـرع الموت فى مشـيخه بنى إسـرائيل فـدخل رءوس القبط على فرعون فقـالوا له إن الموت قـد وقع فى بنى إسـرائيل و أنت تذبـح صـغارهم و يموت كبـارهم فيوشـك أن يقع العمـل علينا فأمر فرعون أن يذبحوا سـنه و يتركوا سـنه فولد هارون فى السـنه التى لا يذبحون فيها فترك و ولد موسى فى السنه التى يذبحون فيها قالوا فولدت هارون أمه علانيه آمنه فلما كان العام المقبل حملت بموسى فلما أرادت وضعه حزنت من شأنه و اشتد غمها فأوحى الله تعـالى إليهـا وحى إلهـام أَنْ أَرْضِـعِيهِ فَـإِذا خِفْتِ عَلَيْهِ فَـأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَ لاـ تَخـافِي وَ لاـ تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْـكِ وَ جـاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ فلما وضعته فى خفيه أرضعته ثم اتخذت له تابوتا و جعلت مفتاح التابوت من داخل و جعلته فيه.

قـال مقاتل و كان الـذى صـنع التابوت خربيل (۱)مؤمن آل فرعون و قيـل إنه كـان من بردى (۲)فاتخذت أم موسـى التابوت و جعلت فيه قطنا محلوجا و وضـعت فيه موسـى و قيرت رأسه و خصاصه (۳)ثم ألقته فى النيـل فلما فعلت ذلـك و توارى عنها ابنها أتاها الشـيطان لعنه الله و وسوس إليها فقالت فى نفسـها ما ذا صـنعت بابنى لو ذبـح عنـدى فواريته و كفنته كان أحب إلى من أن ألقيه بيـدى إلى دواب البحر فعصـمها الله تعـالى و انطلق الماء بموسـى يرفعه الموج مره و يخفضه أخرى حتى أدخله بين أشـجار عند دار فرعون إلى فرضه (۴)و هى مستقى (۵)جوارى آل فرعون و كان يشـرب منها نهر كبير فى دار فرعون و بستانه فخرجت جوارى آسـيه يغتسـلن و يسقين فوجدن التابوت فأخذنه و ظنن أن فيه مالا فحملنه كهيئته حتى أدخلنه على آسيه (۶)فلما فتحته و رأت الغلام فألقى الله تعالى

۱- فى المصدر: خرقيل و كذا فيما تقدم.

۲- بفتح الباء: نبات كالقصب كان قدماء المصريين يتخذون قشره للكتابه.

۳- الخصاص بالفتح: كل خلل او خرق فى الباب و ما شاكله. الفرج فى البناء.

۴- الفرضه بالضم من النهر: الثلمه ينحدر منها الماء و تصعد منها السفن و يستقى منها.

۵- فى نسخه: مسقى.

۶- قـد سـقط من العرائس المطبوع بمصـر هنا أزيد من صـفحه و هو من قوله: «فلما فتحته» إلى قوله: فيما يأتى «فلما أخرجوه من التابوت عمدت بنت فرعون».

علیه محبه منها فرحمته آسیه و أحبته حبا شدیدا فلما سمع الذباحون أمره أقبلوا علی آسیه بشفارهم لیذبحوا الصبی فقالت آسیه للذباحین انصرفوا فإن هذا الواحد لا یزید فی بنی إسرائیل فآتی فرعون فأستوهبه إیاه فإن وهبه لی کنتم قد أحسنتم و إن أمر بذبحه لم ألمکم فأتت به و قالت قُرَّتُ عَیْنٍ لِی وَ لَکَ لا تقتله عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً فقال فرعون قره عین لک فأما أنا فلا حاجه لی فیه.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ الَّذِی یُحْلَفُ بِهِ لَوْ أَقَرَّ فِرْعَوْنُ أَنْ یَکُونَ قُرَّهَ عَیْنٍ کَمَا أَقَرَّتْ بِهِ لَهَدَاهُ اللَّهُ تَعَالَی کَمَا هَدَی بِهِ امْرَأَتَهُ وَ لَکِنَّ اللَّهَ تَعَالَی حَرَّمَهُ ذَلِکَ.

قالوا فأراد فرعون أن یذبحه و قال إنی أخاف أن یکون هذا من بنی إسرائیل و أن یکون هذا هو الذی علی یدیه هلاکنا و زوال ملکنا فلم تزل آسیه تکلمه حتی وهبه لها فلما أمنت آسیه أرادت أن تسمیه باسم اقتضاه حاله و هو موشی لأنه وجد بین الماء و الشجر و مو بلغه القبط الماء و الشا (۱)الشجر فعرب فقیل موسی.

و

روی عن ابن عباس أن بنی إسرائیل لما کثروا بمصر استطالوا علی الناس و عملوا بالمعاصی و وافق خیارهم شرارهم و لم یأمروا بالمعروف و لم ینهوا عن المنکر فسلط الله علیهم القبط فاستضعفوهم و ساموهم سوء العذاب و ذبحوا أبناءهم.

و قال وهب بلغنی أنه ذبح فی طلب موسی سبعین ألف ولید.

و عن ابن عباس أن أمّ موسی لما تقارب ولادتها و کانت قابله من القوابل مصافیه (۲)لها فلما ضربها الطلق أرسلت إلیها فأتتها و قبلتها (۳)فلما أن وقع موسی بالأرض هالها نور بین عینی موسی فارتعش کل مفصل منها و دخل حبه قلبها ثم قالت لها یا هذه ما جئت إلیک حین دعوتنی إلا و من رأیی قتل مولودک و إخبار فرعون بذلک و لکن وجدت لابنک هذا حبا ما وجدت مثله قط فاحفظی فإنه هو عدونا فلما خرجت القابله من

۱- لعل الصحیح. شی.

۲- صافی فلانا: أخلص له الود.

۳- قبلت المرأه: کانت قابله. قبلت القابله الولد: تلقته عند الولاده. و قبلتها أی أخرجت ولدها.

عنـدها أبصـرها بعض العيون فجاءوا إلى بابها ليـدخلوا على أم موسـى فقالت أخته هـذه الحرس بالباب فطاش عقلها فلم تعقل ما تصنع خوفا عليه فلفته فى خرقه و وضعته فى التنور و هو مسجور بإلهامه تعالى فدخلوا فإذا التنور مسجور.

و

روى أن أم موسـى لم يتغير لهـا لون و لم يظهر لهـا لبن فقـالوا مـا أدخـل عليـك القابله قالت هى مصافيه لى فـدخلت على زائره فخرجوا من عندها فرجع إليها عقلها فقالت لأخت موسـى فأين الصبى قالت لا أدرى فسمعت بكاء الصبى من التنور فانطلقت إليه و قد جعل الله النار عليه بردا و سلاما فاحتملته.

و

**[ترجمه]نهج البلاغه: آن کسـی که با موسـی سـخن گفت و او را از طریق نشانه هایش بزرگ می‌بینم، کسی که نه اعضاء و جوارحی دارد و نه وسایلی، نه نطق نه زبانی.

می گویم: ثعلبی در کتاب عرائس المجالس می گوید: هنگامی که ریان بن ولید فرعون اول مصـر، دوست یوسف علیه السلام از دنیا رفت، همان کسـی که یوسف را متولی گنجینه های خودش کرده و با دعوت یوسف مسلمان شده بود، بعد از او قابوس بن مصـعب حکومت را به دست گرفت. حضـرت یوسف او را به اسـلام دعوت کرد ولی نپذیرفت. او فرد ظالمی بود و یوسف در دوران حکومت او وفات یافت و حکومتش طولانی بود و سـپس هلاک شد. بعد از او برادرش ابوالعباس الولید بن مصعب بن ریـان بن اراشه بن ثروان بن عمرو بن فاران بن عملاق بن لاوذ بن سام بن نوح به حکومت رسـید. او سـرکش‌تر و بزرگتر و ظـالم تر از قـابوس بود و دوران حکومتش طولانـی شـد و قوم بنی اسـراییل بعـد از مرگ یوسف، در حـالی که اسیر حکومت عمالقه شدنـد متفرق شـده و تعـدادشان زیاد شد و آن ها بر بقایای همان دینی که یوسف و یعقوب و اسـحاق و ابراهیم آورده بودند ایمان داشـتند تا این که حکومت به فرعون زمان موسـی رسـید که خداوند موسـی را به سوی او برای هدایتش فرسـتاد و اسم و نسب او را ذکر کردیم که او ستمکارترین و زورگوترین و سنگدل‌ترین

ص: ۵۰

فراعنه نسـبت به بنی اسـراییل بود و عمر و سلطنت او از همه فراعنه طولانی‌تر بود. او بنی اسراییل را شکنجه می کرد و آن ها را به بردگی و خـدمتکاری می‌گرفت و کارشان را تقسـیم بندی کرده بود؛ تعدادی بنایی می‌کردند، تعدادی نگهبانی می‌دادند و تعدادی هم کارهای کثیف انجام می‌دادند و هرکسـی هم که نمی توانست کار بکند باید جزیه پرداخت می کرد. آن چنان که خداونـد فرمود: «یسومونکم سوءالعذاب» فرعون از میان بنی اسـراییل زنی به اسم آسـیه را گرفته بود که از بهترین زنان بود که انگشت‌شمار بودند. گفته می‌شود: آسیه دختر مزاحم بن ریان بن ولید، فرعون زمان حضرت یوسف بوده است که نزد حضرت موسـی اسـلام آورد. مقاتل می گوید: فقط سه نفر از اهل مصـر، آسـیه حزبیل و مریم دختر ناموسا ایمان آوردند و مریم کسـی بود که قبر یوسف علیه السـلام را به موسـی نشان داد. فرعون عمر طولانی داشت و آن ها در نزد فرعون بودنـد. گفته شـده که فرعون چهارصـد سـال مردم بنی اسـراییل را به بـدترین شـکل شـکنجه می داد. هنگامی که خداونـد خواست که آن ها از این

وضع نجات دهد موسی را بر آن ها فرستاد. چنان که سدیّ از رجال خود ذکر می کند نجات آن ها زمانی شروع شد که فرعون در خواب دید که آتشی از طرف بیت المقدس آمد و تمام خانه های مصر را دربرگرفت و آن ها را خراب کرد و شهر قبط را سوزاند ولی مردم بنی اسراییل را رها کرد. فرعون ساحران و کاهنان و تعبیرکنندگان و منجمان را فراخواند و تعبیر خوابش را از آن ها پرسید و آن ها هم گفتند که: در بین بنی اسراییل پسری متولد می شود که پادشاهی را از تو می گیرد و بر سلطنت تو چیره می شود و تو و قومت را از سرزمینت بیرون می کند و دینت را تغییر می دهد و زمانی که قرار است متولد شود بر تو سایه افکنده است. پس فرعون دستور داد که هر بچه ای را که در بنی اسراییل متولد می شود بکشند و تمام زنان قابله سرزمینش را جمع کرد و به آن ها گفت: هر بچه ای که در بنی اسراییل متولد می شود اگر پسر بود بی شک آن را می کشید و اگر دختر بود آن را رها می کنید. فرعون این زنان را مسئول کشتن بچه های بنی اسراییل کرد آن ها هم این کار را انجام می دادند. مجاهد می گوید: برای من ذکر کرده اند که فرعون دستور می‌داد که نی را بشکافند تا مثل تیغ شود. سپس زنان را در کنار هم به صف قرار می دادند و سپس زنان حامله از بنی اسراییل را جدا می‌کردند و آن ها را می‌گرفتند و پاهایشان را زخمی می‌کردند؛ تا این که زنان حامله بچه هایشان را به دنیا می‌آوردند و بین دو پایشان می‌افتاد. پس برای این که تیزی نی به پایشان نرسد به خاطر تلاشی که می‌کردند بچه‌شان می‌افتاد و نوجوانانی که در زمان او بودند کشته می‌شدند

ص: ۵۱

و هر بچه ای متولد می‌شد کشته می‌شد و زنان باردار را آن قدر شکنجه می دادند تا آن چه در شکمشان است را به دنیا بیاورند و همچنین مرگ در میان سالخوردگان بنی اسراییل سرعت بیشتری داشت. پس بزرگان قبط نزد فرعون رفتند و گفتند: مرگ در بین بنی اسراییل زیاد شده است، تو بچه های آن ها را می کشی و پیرانشان هم می میرند. نزدیک است که کار بر گردن ما بیفتد. سپس فرعون دستور داد که یک سال بچه هایشان را بکشند و یک سال آن ها را نکشند، هارون در سالی متولد شد که بچه ها را نمی کشتند، و او را رها کردند ولی موسی در سالی متولد شد که بچه ها را می کشتند.

گفتند: مادر هارون او را در آشکارا و آرامش و اطمینان به دنیا آورد و سال بعد هنگامی که به موسی حامله شد هنگامی که می خواست او را به دنیا بیاورد برایش ناراحت شد. خداوند به او الهام فرستاد که: «أن أرضعیه فإذا خفت علیه فألقیه و لا تخافی و لا تحزنی إنّا رادّوه إلیک و جاعلوه من المرسلین» او را در حالت ترس و پنهانی به دنیا آورد سپس صندوقچه ای برایش درست کرد و کلید صندوقچه را از داخل آن درست کرد و موسی را در آن گذاشت.

مقاتل می‌گوید: آن کسی که صندوقچه را درست کرد حزبیل مرد مؤمن خانواده فرعون بود و گفته شده که از جنس گیاه بردی بوده است. مادر موسی صندوقچه را گرفت و پنبه نرم در آن گذاشت و موسی را در آن قرار داد و رو و درزهای آن را با قیر گرفت. سپس آن را در رود نیل گذاشت. هنگامی که آن را در دریا گذاشت و پسرش از او دور شد شیطان ملعون نزد او آمد و او را وسوسه کرد. او نیز با خودش گفت: با بچه خودم چکار کردم؟! اگر نزد خودم کشته می‌شد و او را کفن می کردم بهتر از این بود که خودم با دست های خودم او را برای حیوانات دریا بیندازم. پس خداوند او را – از شیطان – حفظ کرد. آب موسی را با خود برد و امواج او را بالا و پایین می‌بردند تا این که آب او را به سوی درختان کنار کاخ فرعون به شکافی در میان رودخانه که محل برداشتن آب توسط کنیزان فرعون بود وارد کرد. رود بزرگی که در داخل کاخ فرعون و باغ او بود از

آن جا منشعب می‌شد. پس کنیزهای آسیه از خانه بیرون آمدند تا خودشان را بشویند و آب بردارند که صندوقچه موسی را در آب دیدنـد و آن را گرفتنـد. اول فکر کردنـد که پولی در آن هست پس آن را گرفتند و سالم به نزد آسیه بردند. هنگامی که درش را باز کرد و چشمش به آن بچه افتاد، خداوند محبت موسی را در دلش انداخت.

ص: ۵۲

سپس آسیه دلش به رحم افتاد و عاشق بچه شد. هنگامی که قاتلان بچه ها این ماجرا را شنیدند با خنجرشان به نزد آسیه آمدند تا آن بچه را بکشند. آسیه به آن ها گفت: برگردید، این یک نفر بر تعداد قوم بنی اسراییل اضافه نمی‌کند. پس او را از فرعون به عنوان هـدیه می گیرم. اگر آن را به من داد که کار خوبی کردید ولی اگر دستور داد که او را بکشید شما را ملامت نمی کنم. پس بچه را نزد فرعون برد و گفت: « قُرَّتُ عَیْنٍ لِّی وَلَکَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَی أَن یَنفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا» پس فرعـون گفت: اشکالی ندارد نور چشمی برای تو باشد من نیازی به آن ندارم.

پیامبر صـلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: به آن که به قسم می‌خورنـد سوگنـد، اگر فرعون به این اقرار می کرد که برای او هم نورچشـمی باشـد آن چنان که آسـیه او را نور چشم خودش کرد، خداونـد او را هـدایت می‌کرد، ولی خداوند فرعون را از آن محروم کرد.

گفته‌اند که: فرعون می‌خواست موسـی را بکشد، گفت: من می ترسم که این بچه از قوم بنی اسراییل باشد و این هما بچه باشد که باعث نابودی و زوال قـدرت من است ولی آسـیه آنقدر اصـرار کرد تا این که او را به آسـیه داد. هنگامی که آسـیه مطمئن شد، خواست تا او را بر اساس جایی که او را پیدا کرده است، برایش اسم انتخاب کند. پس اسم او را موشی گذاشت. چون او را از بین ماء (آب) و شجر (درخت) پیدا کرده بود. مو در زبان قبطی یعنی ماء (آب) و شی، شجر(درخت) است. پس به عربی تبدیل شد و به موسی تغییر یافت.

از ابن عباس روایت شده است که هنگامی تعداد قوم بنی اسراییل در مصر زیاد شد، مغرور شدند و شروع به گناه کردن کردند و انسانهای خوبشان هم با انسانهای بدکار موافق بودند و امر به معروف و نهی از منکر انجام نمی دادند. سپس خداوند قوم قبط را بر آن ها چیره کرد سـپس آن ها بنی اسـراییل را ضـعیف کردنـد و آن ها را به بـدترین شـکل عذاب دادند و بچه هایشان را کشتند. وهب می گوید: شنیدم که برای پیدا کردن موسی و کشتن او هفتاد هزار بچه را کشتند.

**[ترجمه]

«۲۲»

-عن ابن عبـاس قـال انطلقت أم موسـی إلی نجـار من قوم فرعون فـاشترت منه تابوتا صـغیرا فقال لها ما تصـنعین به قالت ابن لی أخبؤه فیه (۱)و کرهت أن تکـذب فـانطلق النجـار إلی الـذباحین لیخبرهم بأمرها فلما هم بالکلام أمسک الله لسانه و جعل یشـیر بیده فلم یدر الأمناء فلما أعیاهم أمره قال کبیرهم اضـربوه فضربوه و أخرجوه فوقع فی واد یهوی فیه (۲)حیران فجعل الله علیه أن رد لسانه و بصـره أن لا یدل علیه و یکون معه یحفظه فرد الله علیه بصـره و لسانه فآمن به و صدقه فانطلقت أم موسـی و ألقته فی

البحر و ذلک بعد ما أرضعته ثلاثه أشهر و کان لفرعون یومئذ بنت و لم یکن له ولد غیرها و کانت من أکرم الناس علیه و کان بها برص شدید و قد قالت أطباء المصر و السحره إنها لا تبرأ إلا من قبل البحر یوجد منه شبه الإنسان فیؤخذ من ریقه فیلطخ به برصها فتبرأ من ذلک و ذلک فی یوم کذا و ساعه کذا حین تشرق فلما کان یوم الإثنین غدا فرعون إلی مجلس کان له علی شفیر النیل و معه آسیه فأقبلت بنت فرعون فی جواریها حتی جلست علی شاطئ النیل مع جواریها تلاعبهن إذا أقبل النیل بالتابوت تضربه الأمواج فأخذوه فدنت آسیه فرأت فی جوف التابوت نورا لم یره غیرها للذی أراد الله أن یکرمها (۳)فعالجته ففتحت الباب فإذا نوره بین عینیه و قد

۱- أی اخفیه فیه.

۲- هوی فی الأرض: ذهب فیها.

۳- عله لرؤیتها دون غیرها.

جعل الله تعالى رزقه فى إبهامه يمصه لبنا فألقى الله حبه فى قلبها و أحبه فرعون (۱)فلما أخرجوه عمدت بنت فرعون إلى ما كان يسيل من ريقه فلطخت به برصها فبرأت فقبلته و ضمته إلى صدرها فقال الغواه من قوم فرعون أيها الملك إنا نظن أن ذلك المولود الذى تحذر منه من بنى إسرائيل هو هذا رمى به فى البحر فرقا منك (۲)فهم فرعون بقتله فاستوهبته آسيه فوهبه لها ثم قال لها سميه فقالت سميته موشى لأنه وجد بين الماء و الشجر.

قالوا وَ قالَتْ أمّ موسى لِأُخْتِهِ و كانت تسمّى مريم قُصِّيهِ أى اتبعى أثره و اطلبيه هل تسمعين له ذكرا أ حىّ ابنى أم قد أكلته دوابّ البحر و نسيت وعد الله تعالى فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ أنها أخته (۳)فلما امتنع أن يأخذ من المراضع ثديا قالت هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ فلما أتت بأمه ثار إلى ثديها حتى امتلأ جنباه فقالت امكثى عندى ترضعين ابنى هذا فقالت لا أستطيع أن أدع فلما امتنع أن يأخذ من المراضع ثديا قالت هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ فلما أتت بأمه ثار إلى ثديها حتى امتلأ جنباه فقالت امكثى عندى ترضعين ابنى هذا فقالت لا أستطيع أن أدع

۱- إلى هنا سقط عن العرائس المطبوع بمصر.

۲- أى خوفا منك.

۳- فى المصدر: عن جنب أى عن بعد و هم لا يشعرون أنّها أخته. و فى المصدر هنا زياده لم تكن فى نسخه المؤلّف قدّس سرّه أو أراد الاختصار، و نحن نوردها بألفاظها و هى هذه: و كانت آسيه قد أرسلت إلى من حولها من كل انثى بها لبن لتختار له ظئرا تربى موسى، فجعل كلما أخذته امرأه منهن لترضعه لم يقبل ثديها حتّى أشفقت آسيه أن يمتنع من اللبن فيموت، فأحزنها ذلك فأمرت به فاخرج الى السوق لتجتمع عليه الناس ترجو أن تصيب له ظئرا يقبلها و يأخذ ثديها و يرضع منها، فلم يقبل ثدى امرأه فذلك قوله عزّ و جلّ «وَ حَرَّمْنا عَلَيْهِ الْمَراضِعَ مِنْ قَبْلُ» فقالت اخت موسى حين أعياهم أمره و أعيا الظئوره: «هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَ هُمْ لَهُ ناصِحُونَ» فأخذوها و قالوا لها: و ما يدريك بنصحهم له؟ و لعلك قد عرفت هذا الغلام فدلينا على أهله، فقالت: ما أعرفهم، و انما نصحهم له و شفقتهم عليه من أجل رغبتهم فى ظئوره الملك و رجاء منفعته، فتركوها، فانطلقت الى امها فاخبرتها بالخبر فأتت، فلما وضعتها على ثديها فى حجرها نزل اللبن من ثديها حتّى ملأ جنبيه، فانطلق البشير الى آسيه يبشرها أن قد وجدنا لابنك ظئرا، فارسلت إليها فأتى بها، فلما رأت ما يصنع بها قالت لها: امكثى عندى.

بیتی و ولدی (۱)فإن طابت نفسک أن تعطینی فاذهب به إلی بیتی لا آلوه خیرا (۲)فعلت و ذکرت (۳)أم موسی وعد الله تعالی فرجعت به إلی بیتها من یومها و قیل کانت غیبه موسی عن أمه ثلاثه أیام فلما جاءت أمه به إلی بیتها کادت تقول هو ابنی فعصمها الله تعالی و ذلک قوله تعالی إِنْ كادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْ لا أَنْ رَبَطْنا عَلى قَلْبِها فلما ترعرع قالت امرأه فرعون لأم موسی أحب أن ترینی ابنی فوعدتها یوما تراها إیاه فقالت لحواضنها و قهارمتها (۴)لا تبقین منکم أحد إلا استقبل ابنی بهدیه و کرامه فلم تزل الهدایا و التحف تستقبله من حین أخرج من بیت أمه أن أدخل علی امرأه فرعون فأکرمته و فرحت به فلما أدخل علی فرعون تناول لحیته و نتف منها و یقال إنه لطم وجهه و فی بعض الروایات أنه کان یلعب بین یدی فرعون و بیده قضیب صغیر یلعب به إذ ضرب علی رأس فرعون فغضب غضبا شدیدا و تطیر منه و قال هذا عدوی فأرسل إلی الذباحین فقالت امرأته إنما هو صبی لا یعقل و إنی أجعل بینی و بینک أمرا تعرف فیه الحق أضع له حلیا من الذهب و أضع له جمرا فإن أخذ الیاقوت فهو یعقل فلما حول جبرئیل یده إلی الجمر قبضها و طرحها فی فیه فوضعها علی لسانه فأحرقته فذلک الذی یقول وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِي فکف عن قتله و حببه الله تعالی إلیه و إلی الناس کلهم.و قال أهل السیر لما بلغ موسی علیه السلام أشده و کبر کان یرکب مراکب فرعون و یلبس ما یلبس فرعون و کان إنما یدعی موسی بن فرعون و امتنع به بنو إسرائیل من کثیر من

۱- فی المصدر: لا استطیع أن أدع بیتی و ولدی فیضیعوا.

۲- فی المصدر: لا أولی له الا خیرا، أی لا أصنع له الا خیرا.

۳- فی المصدر زیاده و هی هکذا: و إلّا انی غیر تارکه بیتی و ولدی، و تذکرت أم موسی ما کان اللّه وعدها فتعاسرت علی امرأه فرعون و أیقنت أن اللّه تعالی منجز وعده فرجعت بابنها إلی بیتها من وقتها.

۴- الحواضن جمع الحاضنه: هی التی تقوم علی الصغیر فی تربیته. القهرمان: الوکیل أو أمین الدخل و الخرج. و فی المصدر: فقالت آسیه لخواصها و قهارمتها: لا یبقی منکن واحده الا استقبلت ابنی بهدیه و کرامه، فانی بادئه بأمینه تحصی ما تصنع کل قهرمانه منکن فلم تزل اه.

الظلم (۱)فركب فرعون ذات يوم فركب موسى فى أثره فأدركه المقيل بأرض يقال لها منف (۲)فدخلها نصف النهار و قد غلقت أسواقها و ليس فى طرقها أحد و ذلك قوله تعالى عَلى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِها فبينا هو يمشى فى ناحيه المدينه إذا هو برجلين يقتتلان أحدهما من بنى إسرائيل و الآخر من آل فرعون و الَّذِى مِنْ شِيعَتِهِ يقال إنه السامرى و الَّذِى مِنْ عَدُوِّهِ كان خبازا لفرعون و اسمه قاثون (۳)و كان اشترى حطبا للمطبخ فسخر السامرى ليحمله فامتنع فلما مر بهما موسى استغاث به فقال موسى للقبطى دعه فقال الخباز إنما آخذه لعمل أبيك فأبى أن يخلى سبيله فغضب موسى فبطش و خلص السامرى من يده فنازعه القبطى فَوَكَزَهُ مُوسى فقتله و هو لا يريد قتله قالوا و لما قتل لم يرهما إلا الله تعالى و الإسرائيلى فَأَصْبَحَ فِى الْمَدِينَهِ خائِفاً يَتَرَقَّبُ الأخبار فأتى فرعون فقيل له إن بنى إسرائيل قد قتلوا رجلا من آل فرعون فخذ لنا بحقنا فقال ائتونى بقاتله و من يشهد عليه فطلبوا ذلك فبينا هم يطوفون إذ مر موسى من الغد فرأى ذلك الإسرائيلى يقاتل فرعونيا فاستغاثه على الفرعونى فصادف موسى و قد ندم على ما كان منه بالأمس و كره الذى رأى فغضب موسى فمد يده و هو يريد أن يبطش بالفرعونى فقال للإسرائيلى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ ففرق الإسرائيلى من موسى أن يبطش به من أجل أنه أغلظ له الكلام فظن أنه يريد قتله فقال له يا مُوسى أَ تُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِى الآيه و إنما قال ذلك مخافه من موسى و ظنا أن يكون إياه أراد و إنما أراد الفرعونى فتتاركا و ذهب إلى فرعون و أخبره بما سمع من الإسرائيلى فأرسل فرعون الذباحين و أمرهم بقتل موسى و قال لهم اطلبوه فى بنيات الطريق (۴)فإنه غلام لا يهتدى إلى الطريق فجاءه رجل من أقصى المدينه من شيعته يقال له خربيل (۵)و كان على بقيه من دين إبراهيم الخليل عليه السلام و كان أول من صدق بموسى و آمن به.

۱- فى المصدر: و امتنع به عن بنى إسرائيل كثير من الظلم و السخر التى كانت فيهم، و لا يعلم الناس أن ذلك الا من قبل الرضاعه، قالوا. فركب.

۲- منف بالفتح ثمّ السكون و فاء: اسم مدينه فرعون بمصر تقدم ذكرها قبلا.

۳- فى المصدر: قاتون.

۴- بنيات الطريق: الطرق الصغيره المتشعبه من الجاده.

۵- فى المصدر: حزقيل.

وَ قَدْ رُوِیَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: سُبَّاقُ الْأَمَمِ ثَلَاثَهٌ لَمْ یَکْفُرُوا بِاللَّهِ طَرْفَهَ عَیْنٍ خِرْبِیلُ (۱)مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ وَ حَبِیبٌ النَّجَّارُ صَاحِبُ یَاسِینَ وَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ أَفْضَلُهُمْ.

قالوا فجاء خربیل (۲)فاختصر طریقا قریبا حتی سبق الذباحین إلیه و أخبره بما هَمَّ به فرعون فذلک قوله تعالی وَ جاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَی الْمَدِینَهِ الآیه فتحیر موسی و لم یدر أین یذهب فجاء ملک علی فرس بیده عنزه فقال له اتبعنی فاتبعه فهداه إلی مدین.

و عن ابن عباس أنه خرج من مصر إلی مدین و بینهما مسیره ثمان لیال و یقال نحو من کوفه إلی البصره و لم یکن له طعام إلا ورق الشجر فما وصل إلیها حتی وقع خف قدمیه و إن خضره البقل تتراءی من بطنه قالت العلماء لما انتهی موسی إلی أرض مدین فی ثمان لیال نزل فی أصل شجره و إذا تحتها بئر و هی التی قال الله تعالی وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْیَنَ وَجَدَ عَلَیْهِ أُمَّهً مِنَ النَّاسِ یَسْقُونَ وَ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَیْنِ تَذُودانِ أی تحبسان أغنامهما فقال لهما ما خَطْبُکُما قالَتا لا نَسْقِی حَتَّی یُصْدِرَ الرِّعاءُ لأنا امرأتان ضعیفتان لا نقدر علی مزاحمه الرعاء فإذا سقوا مواشیهم سقینا أغنامنا من فضول حیاضهم وَ أَبُونا شَیْخٌ کَبِیرٌ تعنیان شعیبا.

و عن ابن عباس قال اسم أب امرأه موسی الذی استأجره یثرون صاحب مدین ابن أخی شعیب علیه السلام و اسم إحدی الجاریتین لیا و یقال حنونا و اسم الأخری صفوراء و هی امرأه موسی فلما قالتا ذلک رحمهما و کان هناک بئر و علی رأسها صخره و کان نفر من الرجال یجتمعون علیها حتی یرفعوها عن رأسها و قیل إن تلک البئر غیر البئر التی یستقی منها الرعاء قالوا فرفع موسی الصخره عن رأسها و أخذ دلوا لهما فَسَقی لَهُما أغنامهما فرجعتا إلی أبیهما سریعا قبل الناس و تولی موسی إلی ظل الشجره فقال رَبِّ إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ فقال ابن عباس لقد قال ذلک موسی علیه السلام و لو شاء إنسان أن ینظر إلی خضره

۱- فی المصدر: حزقیل.

۲- فی المصدر: حزقیل.

أمعائه من شده الجوع لنظر ما يسأل الله تعالى إلا أكله.

و

قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الْبَاقِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَقَدْ قَالَهَا وَ إِنَّهُ لَمُحْتَاجٌ إِلَى شِقِّ تَمْرَهٍ.

قالوا فلما رجعتا إلى أبيهما قال لهما ما أعجلكما قالتا وجدنا رجلا صالحا رحمنا فسقى لنا أغنامنا فقال لإحداهما فاذهبى فادعيه إلى و هى التى تزوجها موسى فَجاءَتْهُ إِحْداهُما تَمْشِي عَلَى اسْتِحْياءٍ ف قالَتْ له إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَکَ أَجْرَ ما سَقَيْتَ لَنا فقام موسى عليه السلام و تقدمته و هو يتبعها فهبت ريح فألزقت ثوب المرأه بردفها فقال لها امشى خلفى و دلينى على الطريق فإن أخطأت فارمى قدامى بحصاه فإنا بنى يعقوب لا ننظر فى أعجاز النساء فنعتت له الطريق إلى منزل أبيها و مشت خلفه حتى دخلا على شعيب فسأله عن حاله فأخبره ف قالَ لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ف قالَتْ إِحْداهُما و هى التى كانت الرسول إلى موسى يا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ و إنما قالت القوى لأنه أزال الحجر الذى كان يرفعه ثلاثون أو أربعون رجلا (۱)فقال لها أبوها فما علمك بأمانته فأخبرت أباها بما أمرها به موسى من استدبارها إياه.

قالوا فَلَمَّا قَضى مُوسَى عليه السلام أتم الأجلين وَ سارَ بِأَهْلِهِ منفصلا من أرض مدين يؤم الشام و معه أغنامه و امرأته و هى فى شهرها لا تدرى أ ليلا تضع أم نهارا فانطلق فى بريه الشام عادلا عن المدائن و العمران مخافه الملوك الذين كانوا بالشام و كان أكبر همه يومئذ أخاه هارون و إخراجه من مصر فسار موسى عليه السلام فى البريه غير عارف بطرقها فأجاءه المسير (۲)إلى جانب الطور الغربى الأيمن فى عشيه شاتيه شديده البرد و أظلم عليه الليل و أخذت السماء ترعد و تبرق و تمطر و أخذ امرأته الطلق فعمد موسى إلى زنده و قدحه مرات فلم تور فتحير و قام و قعد و أخذ يتأمل ما قرب و بعد تحيرا و ضجرا فبينا هو كذلك إذ آنَسَ مِنْ جانِبِ الطُّورِ ناراً فحسبه نارا فَقالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ ناراً لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْها بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدىً يعنى من يدلنى على الطريق و كان قد ضل الطريق فَلَمَّا أَتاها رأى نورا عظيما ممتدا من عنان السماء إلى شجره عظيمه هناك و.

۱- فى المصدر: لا يرفعه الا أربعون رجلا. و ليس فيه ثلاثون. م.

۲- فى المصدر فألجأه المسير.

اختلفوا فيها فقيل العوسجه و قيل العناب فتحير موسى عليه السلام و ارتعدت مفاصله حيث رأى نارا عظيمه ليس لها دخان تلتهب و تشتعل من جوف شجره خضراء لا تزداد النار إلا عظما و لا الشجره إلا خضره و نضره فلما دنا استأخرت عنه فخاف عنها و رجع ثم ذكر حاجته إلى النار فرجع إليها فدنت منه ف نُودِيَ مِنْ شاطِئِ الْوادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَهِ الْمُبارَكَهِ مِنَ الشَّجَرَهِ أَنْ يا مُوسى فنظر فلم ير أحدا فنودى إِنِّى أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِينَ فلما سمع ذلك علم أنه ربه فناداه ربه أن ادن و اقترب فلما قرب منه و سمع النداء و رأى تلك الهيبه خفق قلبه و كل لسانه و ضعفت متنه (۱)و صار حيا كميت فأرسل الله سبحانه إليه ملكا يشد ظهره و يقوى قلبه فلما تاب إليه (۲)نودى فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً ثم قال الله سبحانه تسكينا لقلبه و إذهابا لدهشته وَ ما تِلْكَ بِيَمِينِكَ إلى قوله تعالى مَآرِبُ أُخْرى و اختلف فى اسم العصا فقال ابن جبير اسمها ما شاء الله (۳)و قال مقاتل اسمها نفعه و قيل غياث و قيل عليق و أما صفتها و المآرب التى فيها لموسى عليه السلام فقال أهل العلم بأخبار الماضين كان لعصا موسى شعبتان و محجن فى أصل الشعبتين و سنان حديد فى أسفلها و كان موسى عليه السلام إذا دخل مفازه ليلا و لم يكن قمر تضىء شعبتاها كالشعبتين من نور تضيئان له مد البصر و كان إذا أعوز الماء أدلاها فى البئر فجعلت تمتد إلى مقدار قعر البئر و تصير فى رأسها شبه الدلو يستقى و إذا احتاج إلى الطعام ضرب الأرض بعصاه فيخرج ما يأكل يومه و كان إذا اشتهى فاكهه من الفواكه غرزها فى الأرض (۴)فتغصنت أغصان تلك الشجره التى اشتهى موسى فاكهتها و أثمرت له من ساعتها و يقال كان عصاه من اللوز فكان إذا جاع ركزها (۵)فى الأرض فأورقت و أثمرت و أطعمت فكان يأكل منها اللوز و كان إذا قاتل عدوه يظهر على شعبتيها تنينان يتناضلان (۶)و كان يضرب على الجبل

۱- المتن: الظهر.

۲- أى فلما رجع إليه الصحه.

۳- فى المصدر: ماسا.

۴- أى أدخلها و اثبتها فيها.

۵- أى اثبتها فيها.

۶- التنين كسجين: الحيه العظيمه. و فى المصدر: تنينان يقاتلان.

الصعب الوعر المرتقى و على الشجر و العشب و الشوک فینفرج و إذا أراد عبور نهر من الأنهار بلا سفینه ضربها علیه فانفلق و بدا له طریق مهیع یمشی فیه و کان یشرب أحیانا من إحدى الشعبتین اللبن و من الآخر العسل و کان إذا أعیا فی طریقه یرکبها فتحملها إلى أی موضع شاء من غیر رکض و لا تحریک رجل و کانت تدله على الطریق و تقاتل أعداءه و إذا احتاج موسى إلى الطیب فاح منها الطیب حتى یتطیب ثوبه و إذا کان فی طریق فیه لصوص تخشى الناس جانبهم تکلمه العصا و تقول له خذ جانب کذا و کان یهش بها على غنمه و یدفع بها السباع و الحیات و الحشرات و إذا سافر وضعها على عاتقه و علق علیها جهازه و متاعه و مخلاته و مقلاعه و کساءه و طعامه و سقاءه.

قال مقاتل بن حیان قال شعیب لموسى حین زوج ابنته و سلم إلیه أغنامه یرعاها اذهب بهذه الأغنام فإذا بلغت مفرق الطریق فخذ على یسارک و لا تأخذ على یمینک و إن کان الکلأ بها أکثر فإن هناک تنینا عظیما أخشى علیک و على الأغنام منه فذهب موسى بالأغنام فلما بلغ مفرق الطریقین أخذت الأغنام ذات الیمین فاجتهد موسى على أن یصرفها إلى ذات الشمال فلم تطعه فنام موسى و الأغنام ترعى فإذا بالتنین قد جاء فقامت عصا موسى فحاربته فقتلته و أتت فاستلقت على جنب موسى و هی دامیه فلما استیقظ موسى علیه السلام رأى العصا دامیه و التنین مقتولا فعلم أن فی تلک العصا لله تعالى قدره و عرف أن لها شأنا فهذه مآرب موسى فیها إذا کانت عصا فأما إذا ألقاها موسى فیرى أنها تنقلب حیه کأعظم ما یکون من التنانین سوداء مدلهمه تدب على أربع قوائم تصیر شعبتاها فمها و فیه اثنا عشر أنیابا و أضراسا لها صریف و صریر یخرج منها لهب النار فتصیر محجنها عرفا لها کأمثال النیازک (۱)تلتهب و عیناها تلمعان کما یلمع البرق تهب من فیها ریح السموم لا تصیب شیئا إلا أحرقته تمر بالصخره مثل الناقه الکوماء (۲)فتبتلعها حتى أن الصخور فی جوفها تتقعقع (۳)و تمر بالشجره فتفطرها بأنیابها ثم تحطمها و

۱- جمع النیزک: شعله ترى کالرمح، و هو أحد أقسام الشهب المتساقطه.

۲- الکوماء: البعیر الضخم السنام.

۳- تقعقع: صوت.

تبتلعها و جعلت تتلمظ و تترمرم كأنها تطلب شيئا تأكل و كان تكون فی عظم الثعبان و خفه الجان و لين الحيه و ذلك موافق لنص القرآن حيث قال فی موضع فَإِذا هِيَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ و قال فی موضع آخر كَأَنَّها جَانٌّ و قال فی موضع آخر فَإِذا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعى قالوا فلما ألقاها صارت شعبتاها فمها و محجنها عرفا لها فی ظهرها و هی تهتز لها أنياب و هی كما شاء الله أن يكون فرأى موسى أمرا فظيعا ف وَلَّى مُدْبِراً وَ لَمْ يُعَقِّبْ فناداه ربه تعالى أن يا مُوسى أَقْبِلْ وَ لا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ قالوا و كان على موسى جبه من صوف فلف كمه على يده و هو لها هائب فنودى أن احسر عن يدك فحسر كمه عن يده ثم أدخل يده بين لحييها فلما قبض فإذا هو عصاه فی يده و يده بين شعبتيها حيث كان يضعها ثم قال له أَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ فأدخلها ثم أخرجها فإذا هی نور تلتهب يكل عنه البصر ثم ردها فخرجت كما كانت على لون يديه.

ثم قال له اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى فقال موسى رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْساً فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ وَ أَخِي هارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِساناً فَأَرْسِلْهُ مَعِي رِدْءاً يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ قال الله تعالى سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ الآيه و كان على موسى يومئذ مدرعه قد خلها بخلال و جبه من صوف و ثياب من صوف و قلنسوه من صوف و الله سبحانه يكلمه و يعهد إليه و يقول له يا موسى انطلق برسالتی و أنت بعينی و سمعی و معك قوتی و نصرتی بعثتك إلى خلق ضعيف من خلقی بطر من نعمتی و آمن مكری و غرته الدنيا حتى جحد حقی و أنكر ربوبيتی و زعم أنه لا يعرفنی و عزتی و جلالی لو لا الحجه و العذر اللذان جعلتهما بينی و بين خلقی لبطشت به بطشه جبار تغضب لغضبه السماوات و الأرض و البحار و الجبال و الشجر و الدواب فلو أذنت للسماء لحصبته (1)أو للأرض لابتلعته أو للجبال لدكدكته أو للبحار لغرقته و لكن هان على و صغر عندی و وسعه حلمی و أنا الغنی عنه و عن جميع خلقی و أنا خالق الغنی و الفقير لا غنی إلا من أغنيته و لا فقير إلا من أفقرته فبلغه رسالتی و ادعه إلى عبادتی و توحيدی و الإخلاص لی و حذره نقمتی و بأسی و ذكره أيامی و أعلمه أنه لا يقوم لغضبی شی ء و قل له فيما بين ذلك

۱- أی رمته بالحصباء.

قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى و كنه فى خطابك (۱) إياه و لا يرو عنك ما ألبسته من لباس الدنيا فإن ناصيته بيدى و لا يطرف و لا ـ ينطق و لا ـ يتنفس إلا ـ بعلمى و أخبره بـأنى إلى العفو و المغفره أسـرع إلى الغضب و العقوبه و قـل له أجب ربـك فإنه واسع المغفره قد أمهلك طول هذه المده و أنت فى كلها تدعى الربوبيه دونه و تصد عن عبادته و فى كل ذلك تمطر عليك السماء و تنبت لك الأرض و يلبسك العافيه و لو شاء لعاجلك بالنقمه و لسـلبك ما أعطاك و لكنه ذو حلم عظيم ثم أمسك عن موسـى سبعه أيام ثم قيل له بعـد سـبع ليال أجب ربك يا موسـى فيما كلمك فقال رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي الآيه فلما رجع موسـى شـيعته الملائكه فكان قلب موسـى مشـتغلا بولده و أراد أن يختنه فأمر الله عز و جل ملكا فمد يده و لم يزل قدمه عن موضعها حتى جاء به ملفقا فى خرقته و تناوله موسـى فأخـذ حجرتين فحك أحـدهما بالآخر حتى حدده كالسـكين فختن بهما (۲)ابنه فتفل الملك عليه و برئ من ساعته ثم رده الملك إلى موضـعه و لم يزل أهل موسـى فى ذلك الموضع حتى مر راع من أهل مدين فعرفهم و احتملهم و ردهم إلى مدين و كانوا عند شـعيب حتى بلغهم خبر موسى عليه السلام بعد ما فلق البحر و جاوزه بنو إسرائيل و غرق الله فرعون فبعثهم شعيب إلى موسى عليه السلام بمصر. (۳)

**[ترجمه]ابن عبـاس روایت می کنـد: هنگامی که زمان وضع حمل مادر موسی رسـید کسـی را دنبال یکی از قابله‌ها که با او دوستی خالصانه‌ای داشت فرستاد. پس آن قابله آمد و بچه را گرفت. هنگامی که موسی به زمین افتاد نوری که در بین چشمان موسی بود او را ترساند پس همه وجودش لرزید و محبت موسـی در دلش افتاد. سـپس به مادر موسـی گفت: ای زن، هنگامی که به نزد تو آمـدم فقـط می خواسـتم که بچه ات را بکشم و خبرش را به فرعون برسانم ولی در دلم عشـقی نسـبت به بچه ات دیدم که هیچ جا چنین احساسی نداشتم. پس او را حفظ کن که او همان دشمن ماست. هنگامی که قابله از نزد او رفت

ص: ۵۳

جاسوسان او را دیدند. پس به خانه موسـی آمدند تا به نزد مادر موسـی بروند، خواهر موسی گفت: نگهبانان جلوی در هستند. او پریشان شـد از ترس بر کودکش نمی دانست چکار کنـد. به سـرعت او را در بین پارچه کهنه ای پیچاند و آن را در تنور در حالی که روشن بود گـذاشت که خداونـد به او الهام کرده بود که این کار را بکنـد. هنگامی که نگهبانان داخل شدنـد دیدند که تنور روشن است. روایت است که: رنگ مادر موسـی عوض نشده بود و شیر برایش درنیامده بود. نگهبانان از او پرسیدند؟ چرا آن قابله به این جا آمد؟ گفت: او زن مهربانی است. آمده بود که به من سر بزند. سپس آن نگهبانان از آن جا رفتند. وقتی که سـرحال آمـد به دختـرش گفت: بچه کجـاست؟ گفت: نمی دانم. که ناگهـان صـدای گریه بچه را از داخـل تنور شـنید که خداوند آتش تنور را برایش سرد و سلامت کرده بود، و مادرش او را گرفت.

از ابن عباس روایت است که: مادر موسی نزد نجاری از قوم فرعون رفت و صندوق کوچکی از او خرید. نجار به او گفت: می خواهی با این چکار کنی؟ گفت: پسری دارم و می خواهم او را در آن مخفی کنم، چون نمی خواست که دروغ بگوید. سپس نجـار به طرف قاتلان بچه ها رفت تا آن ها را باخبر کنـد هنگامی که می‌خواست حرف بزنـد خداونـد جلوی زبانش را گرفت سپس شروع به اشاره کردن با دستش کرد ولی کسی از او چیزی نمی فهمید. هنگامی که فهمیدند خبری ندارد و از او به ستوه آمدنـد، بزرگ ایشـان گفـت: او را بزنیـد، پس آن هـا هـم او را زدنـد و از آن جـا بـه بیرون انداختنـد. سـپس در یـک بیابـان سرگردان شـد. سپس خداونـد زبان و بیناییش را به او بازگردانـد به شـرط این که جای موسـی را فاش نکند و بلکه آن راز را

پیش خودش نگه دارد. سپس خداوند بینایی و زبانش را به او بازگرداند. سپس به راه خداوند رو آورد و سخنان او را قبول کرد. سپس مادر موسی به راه افتاد و او را به دریا انداخت این در حالی بود که به مدت سه ماه او را شیر داده بود. در آن هنگام فرعون دختری داشت غیر از او بچه ای نداشت که مهربان ترین کس نسبت به فرعون بود. و بیماری پیسی شدیدی داشت که طبیبان و ساحران مصر گفته بودند که آن بیماری فقط از طریق آب دریا شفا پیدا می کند که در آن چیزی شبیه انسان وجود دارد و از آب دهان آن گرفته می‌شود و باید آن آب را به بدنش بمالند تا بیماریش شفا یابد. این اتفاق در چنان روز و فلان ساعت به هنگام طلوع آفتاب می‌افتد. چون روز دوشنبه فرارسید فرعون با آسیه به طرف استراحتگاهی که در کنار ساحل رود نیل داشت، رفت. پس دختر فرعون همراه کنیزکانش به ساحل دریا آمد و با هم بازی می کردند که ناگهان امواج رود نیل صندوقچه را آورد پس آن را گرفتند. آسیه نزدیک شد و در داخل صندوقچه نوری را دید که قبل از آن برای کسی که خداوند می‌خواست او را گرامی بدارد، ندیده بود. پس آن را گرفت و در آن را باز کرد که ناگهان دید آن نور در بین چشمانش است

ص: ۵۴

و خداوند متعال رزقش را در انگشت ابهامش قرار داده بود که وقتی آن را می مکید شیر از آن بیرون می آمد. پس خداوند عشق آن کودک را در دل او قرار داد و فرعون او را دوست داشت. هنگامی که او را از صندوقچه گرفتند، دختر فرعون دستش را به آبی که از دهان موسی سرازیر شده بود مالید و آن را به بدنش زد و از آن بیماری شفا یافت. سپس موسی را بوسید و او را در آغوش گرفت. بعضی از مبالغه گران و متعصبان قوم فرعون گفتند: ای پادشاه، ما فکر می کنیم که آن بچه بنی اسراییل که قرار است متولد شود و از او می ترسی، این بچه است که به خاطر ترس از تو او را به دریا انداخته اند. پس فرعون تصمیم به کشتن او گرفت ولی آسیه از او خواست تا آن کودک را به او ببخشد. فرعون نیز او را به آسیه بخشید. سپس به او گفت: اسمی برای او انتخاب کن. گفت: اسم او را نهادم موشی چون او را بین ماء (آب) و شجر (درخت) پیدا کرده بود.

گفته‌اند: مادر موسی به خواهرش - که اسمش مریم بود - گفت: او را دنبال کن و درباه او جستجو کن و ببین چیزی از او می شنوی؟ آیا بچه ام زنده است یا حیوانات دریایی او را خورده اند؟ و وعده خداوند را فراموش کرد «فبصرت به عن جنب و هم لا یشعرون» آن ها نمی دانستند که او خواهر موسی است. هنگامی که بچه سینه زنان شیرده را نمی گرفت گفت: « هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ » هنگامی که مادرش را آورد به سرعت سینه مادرش را گرفت و آنقدر از آن شیر خورد تا پهلوهایش پر شد. سپس گفت: نزد ما بمان و این بچه ام را برایم بزرگ کن. گفت: نمی توانم

ص: ۵۵

خانه و فرزندم را رها کنم. ولی اگر بخواهی می توانم که آن را با خودم به خانه ببرم و هر کار خیری بتوانم برایش انجام می دهم. سپس او را به مادرش داد و مادر موسی وعده خداوند را به یاد آورد و موسی را همان روز به خانه اش بازگرداند. گفته شده: نبود موسی در کنار مادرش سه روز طول کشید هنگامی که مادرش او را به خانه اش می برد می‌خواست بگوید که این بچه خودم است ولی خداوند مانع او از گفتن این کلام شد که خداوند فرمود: «إِن كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَن رَّبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا» هنگامی که بزرگ شد زن فرعون به مادر موسی گفت: دوست دارم که پسرم را به دیدنم بیاوری. سپس به او وعده داد که

روزی موسی را به نزدش ببرد. سپس به سرپرستان و مسئولان او گفت: همه شما باید برای استقبال از پسرم هدیه و پیشکشی بیاورد، از آن زمان که از خانه مادرش خارج شد تا وقتی که نزد زن فرعون رفت همچنان هدایا برای استقبالش می‌آوردند. زن فرعون او را گرامی داشت و از دیدنش خوشحال شد هنگامی که نزد فرعون رفت ریش فرعون را گرفت و از آن کند و گفته شده: که سیلی به صورت فرعون زد و در بعضی روایات آمده است که جلوی فرعون بازی می کرد و چوب کوچکی در دستش بود که با آن چوب بر سر فرعون زد. فرعون خیلی عصبانی شد و او را به فال بد گرفت و گفت: این دشمن من است و کسی را دنبال جلادانش فرستاد. زنش گفت: او بچه است، نمی فهمد، من الان با یک روش ثابت می کنم که چنین است. سپس در روبروی موسی زینتی از طلا و اخگری می گذارم، اگر یاقوت را برداشت پس می فهمد. سپس وقتی که می خواست یاقوت را بردارد، جبرئیل دستش را به طرف اخگر برگرداند. سپس اخگر را برداشت و آن را در دهانش گذاشت و دهانش سوخت. که در قرآن فرمود:« و احلل عقده من لسانی » پس از کشتن موسی صرف نظر کرد و خداوند او را نزد فرعون و همه مردم دوست داشتنی کرد. سیره نویسان می گویند: هنگامی که موسی بزرگ شد بر روی تخت های فرعون می نشست و لباس های فرعون را می پوشید و آن زمان موسی پسر فرعون خوانده می‌شد، و بنی اسراییل به خاطر او از بسیاری

ص: ۵۶

از ظلم‌ها رهایی یافتند. روزی فرعون سوار بر مرکبش شد و موسی نیز سوار بر مرکبی دیگری به دنبالش رفت. در یکی از اقامتگاه های شهر منف به او رسید. موسی هنگام ظهر به شهر رسید بازارهایش بسته بودند و در خیابان هایش کسی نبود، که خداوند در این باره فرمود: «علی حین غفله من أهلها» در آن هنگام که در شهر قدم می زد به دو مرد رسید که با هم دعوا می کردند. یکی از آن ها از بنی اسراییل و دیگری از یاران فرعون بود. گفته شده: که آن بنی اسراییلی سامری و آن مرد دیگر نانوای فرعون و اسمش قاثون بوده است. آن مرد نانوا، هیزم برای نانوایی خریده و به سامرائی دستور داده بود که آن ها را برایش حمل کند، ولی او قبول نمی کرد. هنگامی که موسی از کنار آن ها عبور کرد آن مرد از موسی طلب کمک کرد. موسی به آن مرد فرعونی گفت: او را رها کن. نانوایی گفت: او را برای انجام کار پدرت می گیرم؛ و قبول نکرد که او را رها کند. سپس موسی خشمگین شد و آن سامری را از دستش خلاص کرد و آن مرد قبطی با موسی درگیر شد. سپس موسی مشتی بر او زد و او را کشت ولی نمی‌خواست او را بکشد. گفته‌اند: هنگامی که آن مرد را کشت فقط خداوند و آن مرد بنی اسراییلی این جریان را دیدند. پس در شهر با حالت ترس می گشت و خبرها را دنبال می کرد. کسی نزد فرعون رفت و به او گفته شد: بنی اسراییلی ها مردی از قوم ما را کشته اند، حق ما را بگیر. گفت: قاتل را بیاورید و یک شاهد هم بر علیه او شهادت بدهد. پس رفتند تا قاتل را پیدا کنند، آن ها در بازار گشت می زدند که موسی فردای آن روز همان مرد بنی اسراییلی را دید که دوباره با یک مرد فرعونی دعوا می کند، آن مرد دوباره از موسی طلب کمک کرد، موسی آمد و از کار دیروزش پشیمان بود و از این دعوای دوباره اسراییلی خوشش نیامد. سپس موسی عصبانی شد و دستش را بالا برد و خواست که آن فرعونی را بزند و به آن مرد اسراییلی گفت: «إنّک لغویّ مبین». اسراییلی از موسی ترسید چون با کلامش به او گفته بود که اشتباه می کند و فکر کرد که می خواهد او را بکشد و گفت: «أَتُرِيدُ أَن تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالأَمْسِ إِن تُرِيدُ إِلَّا أَن تَكُونَ جَبَّارًا فِي الأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَن تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ » این را بخاطر ترس از موسی گفت و فکر می کرد که موسی قصد کشتن او را کرده است در حالی که او می خواست فرعونی را بزند. و آن ها را از هم جدا کرد و اآن مرد نزد فرعون رفت و آن چه

را که شنیده بود به او گفت. سپس فرعون جلادانش را فرستاد و دستور داد که موسی را بکشند و به آن ها گفت: او را در کوچه های کوچک شهر پیدا می کنید، او بچه ای است که در راه های مشخص راه نمی رود. یک مرد از پیروان موسی به نام حزبیل از منتهای شهر آمد در حالی که آن مرد به دین حضرت ابراهیم خلیل ایمان داشت و اولین کسی بود که به موسی ایمان آورد و او را تصدیق کرد.

ص: ۵۷

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت است که: بهترین انسان های امت های مختلف سه نفرند که حتی به اندازه یک چشم برهم زدن گناه نکردند، حزبیل، مؤمن خانواده فرعون، حبیب نجار، دوست یاسین، و علی بن ابی طالب که بهترین آن هاست.

گفته اند: حزبیل آمد و از راه کوتاهی آمده بود تا از جلادان فرعون جلو بزند و به او خبر داد که فرعون چه نقشه ای برایش کشیده است، آن جا که خداوند فرمود:«وَجَاء رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ » سپس موسی سرگردان شد و نمی دانست که کجا باید برود. در این هنگام فرشته‌ای بر روی یک اسب آمد که یک قاطر همراهش بود و به او گفت: دنبالم بیا. سپس موسی را به طرف شهر مدین هدایت کرد.

از ابن عباس روایت است که: از مصر به طرف مدین راهی شد که میان این دو شهر هشت شب فاصله بود. و گفته شده: از کوفه به طرف بصره رفت و هیچ غذایی جز برگ درخت همراهش نبود هنگامی که به آن جا رسید از خستگی و گرسنگی به زمین افتاد و سبزی گیاهان از شکمش بیرون می آمد. علما می گویند: هنگامی که موسی در طول هشت شب به شهر مدین رسید در کنار تنه درختی نشست که پایین تر از آن چشمه ای بود، آن جا که خداوند فرمود: «وَلَمَّا وَرَدَ مَاء مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِّنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ امْرَأتَيْنِ تَذُودَانِ » یعنی گوسفندانشان را از رفتن به سر چشمه منع می‌کردند. موسی به آن ها گفت: « مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاء » چون ما دختر و ضعیف هستیم نمی توانیم مزاحم کار دیگر چوپانان شویم. هرگاه آن ها به گله هایشان آب دادند ما نیز گوسفندانمان را از آب باقیمانده آن ها آب می‌دهیم. «أبونا شیخ کبیر» که منظورشان، پدرشان حضرت شعیب علیه السلام بود. ابن عباس می گوید: اسم پدر زن موسی که او را اجاره گرفته بود، شیرون بود که صاحب شهر مدین و پسر برادر شعیب علیه السلام بود و اسم یکی از آن دختران لیا بوده و گفته شده حنونا بوده است و اسم دیگری صفورا همان زن موسی بوده است. هنگامی که این سخنان را گفتند موسی دلش به حالشان سوخت. در آن جا چشمه ای بود که بر روی آن تخته سنگی بود که تعدادی از مردان آن جا بر روی آن جمع می شدند تا آن را بر روی چشمه بردارند. گفته شده: که آن چشمه، غیر از آن چشمه‌ای بوده که چوپانان از آن استفاده می‌کردند. گفتند: موسی آن تخته سنگ را از روی چشمه برداشت و سطل بزرگی از آن دو دختر گرفت و گوسفندانشان را آب داد و آن روز را سریع تر و قبل از دیگران به نزد پدرشان برگشتند. دوباره به زیر سایه درخت برگشت و گفت: «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ»

ابن عباس می گوید: موسی هنگامی این خواسته را از خداوند کرد که اگر کسی به سبزی

ص: ۵۸

روده های موسی که از شدت گرسنگی به او دست داده بود، نگاه می کرد متوجه می‌شد که او فقط یک غذای ساده از خداوند خواسته است. امام باقر علیه السلام فرمود: زمانی این خواسته را از خداوند کرد که به یک نصف خرما برای سیر کردن خودش نیاز داشت. می گویند: هنگامی که آن دو دختر به نزد پدرشان برگشتند، به آن ها گفت: چطور زود برگشتید؟ گفتند: یک مرد صالحی را دیدیم که دلش به حال ما سوخت و گوسفندانمان را به جای ما آب داد. سپس به یکی از آن ها گفت: برو و او را نزد من بیاور و آن همان بود که با موسی ازدواج کرد. یکی از آن ها با حالت شرم راه می رفت، آمد و به او گفت: پدرم تو را دعوت کرده است تا به جای آن گله ما را آب دادی به تو پاداش بدهد. موسی برخاست و پشت سر آن دختر راه افتاد و آن دختر از جلویش حرکت می کرد. در آن هنگام بادی وزید و لباس آن دختر را از پشت بلند کرد. سپس موسی به او گفت: تو از پشت من حرکت کن و راه را به من نشان بده، اگر اشتباهی رفتم با سنگ ریزه راه را به من نشان بده، ما خانواده یعقوب به سرین زن نگاه نمی کنیم. پس راه رفتن به خانه پدرش را برایش نشان داد و او هم پشت سر موسی راه می رفت تا نزد شعیب رسیدند. شعیب از ماجرای زندگی موسی پرسید، او نیز برایش تعریف کرد و شعیب گفت: «لا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظّالِمِينَ» آن دختری که به دنبال موسی رفته بود گفت: «يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الأَمِينُ» به خاطر این گفت قوی چون آن سنگی را که سی تا چهل نفر آن را بلند می کردند او به تنهایی بلند کرد. پدرش گفت: پس چطور می... دانی که امین است؟ پس او نیز آن جریان را که موسی به او گفته بود که از پشت سرش حرکت کند را برایش تعریف کرد.

گفته اند: هنگامی که موسی هر دو مدت را کامل کرد همراه خانواده‌اش از شهر مدین خارج شد و به طرف شام حرکت کرد و گوسفندان و همسرش هم همراهش بودند و در آن زمان همسرش زمان وضع حملش بود، و نمی دانست که روز یا شب وضع حمل می کند. سپس به صحرای شام رفت و از شهرها و آبادی‌ها از ترس پادشاه‌هایی که در شام بودند، تغییر مسیر داد که در آن زمان بزرگترین قصدش برادرش بود که می خواست او را از مصر خارج کند. پس موسی در حالی که به راه آشنا نبود در بیابان شروع به حرکت کرد. سپس راه او را در شبی زمستانی و بسیار سرد به طرف راست و غرب کوه طور رسانده بود. آن شب خیلی تاریک بود و رعدو برق زده می شد و باران می بارید و همسرش هنگام وضع حملش رسیده بود، پس سعی کرد با چخماقش آتش روشن کند ولی هرچند که سعی کرد روشن نشد. پس سرگردان شد و شروع به رفت و آمد کرد و در حالت قدم زدن تفکر می کرد. در این وقت متوجه نوری از طرف کوه طور شد، فکر کرد که آتش است. به خانواده اش گفت: این جا بمانید، من آتشی را دیدم شاید بتوانم تکه ای از آن بیاورم یا این که از آن جا به وسیله نور آن راه را پیدا کنم، چون راه را گم کرده بودند. هنگامی که به آن جا رسید نور خیلی بزرگی را دید که از طرف آسمان به طرف یک درخت بزرگ در آن جا کشیده شده بود.

ص: ۵۹

و در مورد نوع آن درخت اختلاف نظر دارند. گفته شده که: بوته تمشک وحشی. و گفته‌اند: درخت عناب بوده است. موسی تعجب کرد و به خاطر دیدن آن آتش بزرگ و بدون دود تمام بدنش شروع به لرزیدن کرد، آن آتش از درون یک درخت سبز شعله‌ور می شد. هرچه می گذشت آتش بیشتر و سرسبزی درخت نیز بیشتر می شد. هنگامی که به آن نزدیک شد از ترس از آن دور شد، و برگشت. سپس نیازش را به آتش به یاد آورد و به طرف آن برگشت و به آن نزدیک شد. سپس از طرف راست بیابان در مکان مبارک درخت ندایی آمد: «أَن يَا مُوسَىٰ». موسی نگاهی به اطراف انداخت ولی کسی را ندید. دوباره

ندا آمد: « أَن يَا مُوسَى إِنِّى أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ » هنگامی که این را شنید فهمید که آن خداوند است و خداوند فرمود که بیا و نزدیک شو، هنگامی که نزدیک شد و ندا را شنید و آن هیبت را دید، قلبش تند می زد و زبانش گنگ شد و پشتش ضعیف شد و به مانند یک مرده شد، خداوند یک فرشته را به نزد او فرستاد که پشتش را استوار و قلبش را قوی کند، هنگامی که به خودش آمد ندا آمد: « اخلع نعلیک إنّک بالوادی المقدس طوی» سپس خداوند برای تسکین قلب او و از بین رفتن و حشتش فرمود: «و ما تلک بیمینک» تا «مآرب أخری».

در مورد اسم عصا اختلاف نظر است. ابن جبیر می گوید: اسم آن ماشاء الله بوده است. مقاتل می گوید: نفعه، و گفته شده: غیاث و همچنین علیق، و اما ویژگی ها و نشانه هایی که برای موسی داشت، عالمان به روایت گذشته می گویند: که عصای موسی دو سر و یک قلاب بر روی سر اصلی عصا داشت و یک دنده آهنی در پایین آن بود، وقتی که موسی شبانه به صحرا می رفت و هوا مهتابی نبود دو سر آن از نور می درخشیدند و روبروی او را روشن می کردند و هرگاه که آب چاه کم می شد آن را به چاه می انداخت و سر آن به مانند سطل در می آمد و از آن آب بیرون می کشید و اگر به غذا نیاز پیدا می کرد با عصایش بر زمین میزد و غذای آن روزش بیرون می آمد و اگر هوس یک میوه را می کرد آن را در زمین فرو می کرد. پس در همان لحظه عصایش برگ های همان درخت را که میوه اش را هوس کرده بود در می آورد و همان لحظه هم میوه می داد و گفته شده: که عصایش از جنس درخت بادام بوده است و هرگاه با دشمنش می جنگید بر روی دو سرش دو مار بزرگ در می آمدند که با دشمنش می جنگیدند و آن را بر روی کوه

ص: ۶۰

سخت ناهموار و بلند و درخت و گیاه و خار میزد آن ها را منفجر می کرد. و هرگاه می خواست از رودی و دریایی بدون کشتی عبور کند عصایش را بر روی آن می زد سپس آب شکافته می شد و یک راه هموار برایش ایجاد می شد و از آن عبور می‌کرد و گاهی از یکی از سرهای آن شیر و از سر دیگر عسل می خورد و اگر در راه گم می شد بر آن سوار می شد و او را به هر جا که می خواست بدون هیچ گونه لغزش پا و اذیتی می برد و او را بر راهش راهنمایی می کرد و با دشمنانش می جنگید هرگاه به بوی خوب احتیاج داشت بوی خوب از آن پخش می شد و لباس هایش را خوشبو می کرد و هرگاه در راه دزدانی بودند که مردم را می ترساندند عصا با او صحبت می کرد و می گفت: مواظب آن طرفت باش و با آن گوسفندانش را به چرا می برد و حیوانات وحشی و مارها و حشرات را از آن ها دور می کرد، و هرگاه به مسافرت می رفت آن را بر روی شانه اش می گذاشت و توشه و لباس و غذا و کوزه و سنگ قلابش را بر روی آن آویزان می کرد.

مقاتل بن حیان می گوید: شعیب هنگامی که دخترش را به همسری موسی داد و گوسفندانش را برای چرا به او سپرد به او گفت: این گوسفندان را ببر. هرگاه به دو راهی رسیدی به طرف چپت برو نه به طرف راست. اگر آن جا علف زیادی بود بدان که آن جا یک مار بزرگی است. خودت و گوسفندان را از آن محافظت کن، موسی گوسفندان را برد هنگامی که بر سر دوراهی رسید گوسفندان به طرف راست رفتند و موسی سعی کرد که آن ها را به طرف چپ ببرد ولی نتوانست، موسی خوابید و گوسفندان مشغول چرا بودند که ناگهان مار بزرگی آمد و عصای موسی برخاست و با آن مار جنگید و آن را کشت و عصا برگشت و کنار موسی دراز کشید در حالی که خونی بود. هنگامی که موسی بیدار شد متوجه شد که عصایش خونی

است و مار کشته شده است. پس فهمید که در آن عصا قدرت خداوند وجود دارد. وقتی عصا بود حوائج موسی را برآورده می‌کرد و هنگامی که آن را می‌انداخت می‌دید که به بزرگبرین افعی سیاه و تیره تبدیل می‌شود که بر روی چهارپا می خزد و دو سر عصا به دهانش تبدیل می‌شود و در دهانش دوازده دندان نیش و دندان وجود دارد که این دندانها و نیش‌ها صدا دارند و از دهانش شعله های آتش بیرون می آید و قلاب آن به صورت کاکلی شبیه شهاب آسمانی درمی‌آید که شعله ور است و چشمانش به مانند برق می درخشند و از آن ها بادی مسموم بیرون می‌آید. به هر چیزی برخورد می کرد آن را می سوزاند به مانند شتری قوی و بلند کوهان از روی صخره حرکت می کرد و آن صخره ها را طوری قورت می داد که در داخل شکمش صدای خرد شدنش می آمد. و اگر از کنار درختی رد می شد آن را با دندان هایش می شکافت و می‌شکاند

ص: ۶۱

و آن را قورت می داد و نیش و دندان هایش را بیرون می آورد و می لیسید انگار که به دنبال چیزی برای خوردن می گردد. و آن مار از بزرگ ترین مارها و سریع ترین و منعطف ترین آن ها بود. واین صفت‌ها موافق نص قرآن است که فرمود: «فإذا هی ثعبان مبین» و در جایی دیگری فرمود: «کأنها جانّ» و در جای دیگری فرمود: « فإذا هی حیه تسعی».

گفته اند: هنگامی که عصایش را به زمین می انداخت دو سر عصا به دهان مار و قلابش به کاکل پشتش تبدیل می شد که بر پشت آن می لرزید و دندان های بزرگی داشت و شکلش آن طور بود که خداوند می خواست. موسی صحنه ترسناکی را دید و پشت کرد و رفت و برنگشت. خداوند متعال به او ندا فرستاد: ای موسی، بیا جلو و نترس تو جزء انسان های امان داده شده هستی. گفته‌اند: موسی جامه گشاد پشمی پوشیده بود آستینش را بر دستش پیچاند در حالی که ترسیده بود. ندا آمد: دستانت را بیرون بیاور. سپس دستانش را از آستین بیرون آورد سپس دستش را بین ریشش کرد هنگامی که دستش را بست ناگهان دید عصایش در دستش است و دستش را بین دو سر عصا گذاشته است همان جایی که می‌گذاشت. سپس به موسی فرمود: «ادخِل یَدَکَ فِی جَیْبِکَ» سپس دستش را داخل آستینش کرد وقتی بیرون آورد و دستش به مانند نوری می درخشید به طوری که نورش چشم را اذیت می کرد سپس آن را به داخل آستینش برد و دوباره بیرون آورد که این بار دستش به همان حالت اولیه در آمده بود.

سپس به او فرمود: «إذهب إلی فرعون إنّه طغی» موسی گفت: « قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ * وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَن يُكَذِّبُونِ» خداوند فرمود: «سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ» در آن لحظه موسی زرهی پوشیده بود که آن را در میان جامه ای پشمی و لباسی پشمی و سرپوشی پشمی پوشیده بود و خداوند با او صحبت می کرد و به او وظیفه‌ای عطا کرد و فرمود: ای موسی، رسالت من را به آن ها برسان، تو چشم و گوش من هستی (از طرف من وکیل هستی) و قدرت و یاری من همراه توست و تو را بر ضعیف ترین مخلوقم مبعوث می کنم. که نسبت به نعمت هایم ناسپاسی کرده و از مکر من ایمن شده است و دنیا او را تا حدی فریب داده که حق من و خداوندی من را انکار می کندو مدعی است که من را نمی شناسد. قسم به حجت و عظمتم اگر حجت و عذر نبود که آن ها را بین خودم و خلق خودم واسطه قرار دادم طوری او را مورد خشم خود قرار می دادم که آسمان ها و زمین و دریاها و کوه ها و درخت ها و حیوانات به خاطر خشم من به خشم آیند. اگر به آسمان اجازه دهم او را سنگسار

می کنـد و اگر به زمین اجازه دهم او را می‌بلعـد و اگر به کوه ها اجازه دهم او را خرد می کنـد و اگر به دریا ها اجازه دهم او را غرق می‌کننـد ولی ایـن برای مـن آسـان اسـت و او در نزد مـن کوچـک اسـت. ولی صـبر مـن زیـاد اسـت و من از او و همه مخلوقاتم بی نیاز هسـتم و من پروردگار غنی و فقیر هسـتم و هیچ ثروتمندی نیست جز این که من او را ثروتمند کرده‌ام و هیچ فقیری نیست مگر این که من او را فقیر کرده‌ام؛ پس رسـالت من را به او برسـان و او را به عبـادت من و یکتـاپرستی و اخلاـص دعوت کن و او را از خشم و عـذاب من برحـذر دار و ایّام مرا برایش بازگو کن و به او بگو که هیـچ چیز یارای ایسـتادگی در مقابل خشم من را ندارد،

ص: ۶۲

ولی در این میـان، بـا او بـا مهربانی حرف بزن. شایـد به یاد بیاورد یا بترسـد و در هنگام صـحبت با او، او را با کنیه اش خطاب بکن و بـا آن لبـاس هـای زیبایی که پوشـیده است تو را نترسانـد، چون مرگ او در دست من است و فقط با اجازه من چشم بر هم می نهد و حرف می زند و نفس می کشد. پس به او بگو که من به بخشش و مغفرت نزدیکترم تا به عذاب و عقوبت. به او بگو: پروردگارت را بخوان چون او بخشاینـده بزرگ است، در این مـدت که خودت را در مقابل او خداونـد می‌خوانـدی و از عبادت او سـرباز می زدی، او به تو فرصت داده بود، و در همه این مدت از آسـمان برای سـرزمینت باران می فرستاد و زمین را برایت سبز می کرد و سـلامتی را به تو بخشیده بود و اگر می خواست عذاب را برایت می‌فرستاد و آن چه که به تو داده بود را از تو می گرفت، ولی او بسـیار بردبار است. پس هفت روز موسـی را نگه داشت. سـپس بعـد از هفت شب به او گفته شـد: ای موسـی، درباره آن چه به تو گفته شد پروردگارت را اجابت کن. و موسـی گفت: «ربّ اشـرح لی صدری» هنگامی که موسـی برگشت ملائکه او را بدرقه کردند. در آن هنگام قلب موسـی پیش فرزندش بود و می خواست او را ختنه کند. پس خداوند به یک فرشـته دسـتور داد که آن را بیاورد. سـپس دستش را دراز کرد و هنوز در جای خودش ایستاده بود - پایش را بلند نکرده بود - که بچه اش را در حالی که در پارچه ای پیچانده شده بود آورد و او را به موسـی داد. سـپس دو سنگ برداشت و آن ها را بر روی هم می کشید تا آن ها را به اندازه چاقو تیز کرد سپس با آن ها بچه اش را ختنه کرد و فرشته آب دهانش را بر روی آن زد و همان لحظه خوب شد. سـپس فرشته بچه را همان لحظه به جای خودش برگرداند و همچنان خانواده موسی در آن جا مانده بودند تا این که چوپانی از اهل مدین از آن جا رد شد و آن ها را شناخت و آن ها را با خودش به شهر مدین برگرداند و آن ها تا زمانی که خبر شـکافته شـدن دریا و رد شـدن بنی اسـراییل از آن را شـنیدند، نزد شـعیب بودند و هنگامی که خداوند فرعون و یارانش را غرق کرد، شعیب آن ها را نزد موسی در مصر فرستاد. - . عرائس الثعلبی : ۱۰۵ - ۱۱۴ -

**[ترجمه]

ایضاح

فتحز بـالزای المعجمه أی تقطع و الخصـاص کـل خلـل و خرق فی باب و غیره و الفرضه بالضم من النهر ثلمه یسـتقی منها و من البحر محط السـفن و سـخره کمنعه کلفه ما لا یریـد و قهره و الزند الذی یقدح به النار و وری النار اتقادها و المحجن کمنبر کل معطوف معوج و طریق مهیع بین و المقلاـع الـذی یرمی به الحجر و صـریف ناب البعیر صوتها و تلمظت الحیه أخرجت لسانها و

ترمرم تحرك للكلام و لم يتكلم.

۱- أی سمه بالكنيه عند الخطاب.

۲- فی المصدر: به. م.

۳- عرائس الثعلبی: ۱۰۵- ۱۱۴، وقد اختصره المصنّف فاسقط منه كثيرا. م.

**[ترجمه]تحزّ، یعنی قطع می کنـد. و الخصاص: هرگونه سوراخ و درزی در در یا غیره؛ فُرضه من النهر: شـکاف و یا بریدگی که از آن آب برداشـته می‌شود (آبشـخور). و فرضه البحر: جایگاه کشتی‌ها - اسـکله -.. سـخره بر وزن منعه یعنی: چیزی را که نمی خواست بر او تحمیل کرد و او را مغلوب کرد. الزند: آن چه که با آن آتش روشن می کنند؛ وری النار: شعله‌ور شدن آن. محجن: بر وزن منبر: هر چیز خمیده کج. و طریق مهیع: یعنی آشـکار. مقلاع: آن چه که با آن سـنگ انداخته می شود. صریف نـاب البعیر: یعنی صـدای دنـدان شـتر. تلمّظـت الحیـه: زبـانش را درآورد. ترمرم: زبـانش را برای سـخن گفتن حرکت داد ولی صحبت نکرد.

ص: ۶۳

**[ترجمه]

باب ۳ معنی قوله تعالی فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ و قول موسی علیه السلام وَ احْلُلْ عُقْدَهً مِنْ لِسانِی و أنه لم سمی الجبل طور سیناء

الأخبار

«۱»

-ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ شُعَیْبٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ لِأَنَّهَا کَانَتْ مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ مَیِّتٍ (۱).

مع، معانی الأخبار مرسلا مثله(۲).

**[ترجمه]علل الشـرائع: امام صادق علیه السـلام فرمود:خداوند به موسـی فرمود: « فاخلع نعلیک » چون آن ها از جنس پوست الاغ مرده بودند. - . علل الشرائع : ۳۴ -

معانی الاخبار: چنین روایتی را نقل کرده است. - . این روایت را در کتاب پیدا نکردیم -

**[ترجمه]

«۲»

-ع، علل الشرائع مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ نَصْرٍ النَّجَّارِیُّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْکُوفِیِّ بِإِسْنَادٍ مُتَّصِلٍ إِلَی الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ قَالَ یَعْنِی ارْفَعْ خَوْفَیْکَ یَعْنِی خَوْفَهُ مِنْ ضِیَاعِ أَهْلِهِ وَ قَدْ خَلَّفَهَا بِمَخْضٍ (۳)وَ خَوْفَهُ مِنْ فِرْعَوْنَ.

قال الصـدوق رحمه الله: و سـمعت أبا جعفر محمـد بن عبـد الله بن طیفور الدامغانی الواعظ یقول فی قول موسـی علیه السـلام وَ احْلُلْ عُقْدَهً مِنْ لِسانِی یَفْقَهُوا قَوْلِی قال یقول إنی أستحیی أن أکلم بلسانی الـذی کلمتک به غیرک فیمنعنی حیائی منک عن

محاوره غیرک فصارت هـذه الحال عقده علی لسانی فاحللها بفضـلک وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً مِنْ أَهْلِی هارُونَ أَخِی معناه أنه سأل الله عز و جل أن یأذن له فی أن یعبر عنه هارون فلا یحتاج أن یکلم فرعون بلسان کلم الله عز و جل به (۴).

**[ترجمه]علل الشـرائع: از امام جعفر صادق علیه السلام روایت است که در مورد آیه «فاخلع نعلیک» فرمود: یعنی دو خوف - ترس - خودت را بردار. یعنی خوف از گم شدن خانواده‌اش که در حال وضع حمل بود و خوف او از فرعون.

صـدوق از امام باقر روایت می کنـد: که درباره ی آیه «و احلل عقـده من لسانی یفقهوا قولی» فرمود: موسـی به خداوند فرموده است که من خجالت می کشم که بـا آن زبـانی که با مردم و غیر از تو صـحبت می کنم با همان زبان هم با تو صـحبت کنم و این حـالت موسـی به یک نوع گره در زبانش تبـدیل شـده بود. پس از خداونـد خواست تا سـخنانش که می‌خواست به فرعون بگویـد، را برادرش هارون برای فرعون بگویـد، چون خودش حاضـر نیست با زبانی که با خداوند صـحبت کرده است با همان زبان با فرعون صحبت کند. - . علل الشرائع : ۳۴ -

**[ترجمه]

«۳»

-ع، علل الشرائع مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ بَشَّارٍ الْقَزْوِینِیُّ عَنِ الْمُظَفَّرِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ الْأَسَدِیِّ عَنِ

۱- علل الشرائع: ۳۴. م.

۲- لم نجدها. م.

۳- المخاض: وجع الولاده و هو الطلق.

۴- علل الشرائع: ۳۴. و لا یخفی بعد هذا التأویل.

النَّخَعِيِّ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَالِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: إِنَّمَا سُمِّيَ الْجَبَلُ الَّذِی كَانَ عَلَيْهِ مُوسَى طُورَ سَيْنَاءَ لِأَنَّهُ جَبَلٌ كَانَ عَلَيْهِ شَجَرُ الزَّيْتُونِ وَ كُلُّ جَبَلٍ يَكُونُ عَلَيْهِ مَا يُنْتَفَعُ بِهِ مِنَ النَّبَاتِ أَوِ الْأَشْجَارِ سُمِّيَ طُورَ سَيْنَاءَ وَ طُورَ سِينِينَ وَ مَا لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ مَا يُنْتَفَعُ بِهِ مِنَ النَّبَاتِ أَوِ الْأَشْجَارِ مِنَ الْجِبَالِ سُمِّيَ طور (طُوراً) وَ لَا يُقَالُ لَهُ طُورُ سَيْنَاءَ وَ لَا طُورُ سِينِينَ (۱).

مع، معانی الأخبار مرسلا مثله (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع:

ص: ۶۴

از عبدالله بن عباس روایت است که: آن کوهی که موسی بر روی آن قرار داشت به این خاطر به آن طور سیناء می گفتند چون بر روی آن درخت زیتون روییده بود و هر درختی که بر روی آن گیاهان و درختان ثمردار بر روی آن برویند طور سیناء و یا طور سینین نامیده می شود و هر کوهی که بر روی آن چنان گیاهان و درختانی نمی روییدند به طور معروف بود و به آن طور سیناء یا طور سینین گفته نمی شد. - . [۱] علل الشرائع : ۳۴ -

معانی الاخبار: نیز چنین روایتی را نقل کرده است. - . [۲] آن را در این کتاب پیدا نکردیم. -

**[ترجمه]

«۴»

-ج، الإحتجاج سَأَلَ سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْقَائِمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ- عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ مُوسَى فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً فَإِنَّ فُقَهَاءَ الْفَرِيقَيْنِ يَزْعُمُونَ أَنَّهَا كَانَتْ مِنْ إِهَابِ (۳)الْمَيْتَهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ قَالَ ذَلِكَ فَقَدِ افْتَرَى عَلَى مُوسَى وَ اسْتَجْهَلَهُ فِي نُبُوَّتِهِ إِنَّهُ مَا خَلَا الْأَمْرُ فِيهَا مِنْ خَصْلَتَيْنِ إِمَّا أَنْ كَانَتْ صَلَاهُ مُوسَى فِيهَا جَائِزَهً أَوْ غَيْرَ جَائِزَهٍ فَإِنْ كَانَتْ جَائِزَهً فِيهَا فَجَازَ لِمُوسَى أَنْ يَكُونَ يَلْبَسُهَا فِي تِلْكَ الْبُقْعَهِ وَ إِنْ كَانَتْ مُقَدَّسَهً مُطَهَّرَهً وَ إِنْ كَانَتْ صَلَاتُهُ غَيْرَ جَائِزَهٍ فِيهَا فَقَدْ أَوْجَبَ أَنَّ مُوسَى لَمْ يَعْرِفِ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ وَ لَمْ يَعْلَمْ مَا جَازَتِ الصَّلَاهُ فِيهِ مِمَّا لَمْ تَجُزْ وَ هَذَا كُفْرٌ قُلْتُ فَأَخْبِرْنِي يَا مَوْلَايَ عَنِ التَّأْوِيلِ فِيهِمَا قَالَ إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ فَقَالَ يَا رَبِّ إِنِّي أَخْلَصْتُ لَكَ الْمَحَبَّهَ مِنِّي وَ غَسَلْتُ قَلْبِي عَمَّنْ سِوَاكَ وَ كَانَ شَدِيدَ الْحُبِّ لِأَهْلِهِ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ أَيِ انْزِعْ حُبَّ أَهْلِكَ مِنْ قَلْبِكَ إِنْ كَانَتْ مَحَبَّتُكَ لِي خَالِصَهً وَ قَلْبُكَ مِنَ الْمَيْلِ إِلَى مَنْ سِوَايَ مَشْغُولًا الْخَبَرَ (۴).

**[ترجمه]الاحتجاج: سعد بن عبدالله از امام مهدی (عج) در مورد آیه « فاخلع نعلیک إنّک بالواد المقدس طوی» پرسید: چون همه فقها معتقدند که جنس آن ها از پوست مردار بوده است. امام مهدی (عج) فرمود:هرکس چنین حرفی را زده باشد به تحقیق بر موسی افترا زده است و او را در نبوتش زیر سؤال برده است. این جا دو صورت امکان دارد: یا این که نماز موسی در آن جایز بوده است یا نه، اگر جایز بوده پس برای موسی جایز بوده که آن ها را در آن مکان بپوشد، هرچند که مکان مقدس و مطهری بوده است؛ و اگر نماز در آن جایز نبوده است پس لازم می آید که - بگوییم - موسی حلال و حرام را تشخیص

نمی‌داده و نمی دانسته است که نماز در چه چیزی جایز است و در چه چیزی جایز نیست و این کفر است. سپس گفتم که ای مولای من تأویل این دو را برایم بگو: پس فرمودند: موسی در یک مکان مقدس قرار داشت، و فرمود: خداوندا من محبت به عشقم را مختص به تو کردم و قلبم را از هر آن چه که غیر از تو باشد پاک کردم - و موسی آن موقع خانواده اش را زیاد دوست داشت -. خداوند به او فرمود: «اخلع نعلیک» یعنی عشق به خانواده ات را از قلبت بیرون کن اگر واقعا عشق تو به من خالص است و قلبت به غیر از من اشتیاقی ندارد. ادامه حدیث - . [۳] الاحتجاج : ۲۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

اعلم أن المفسرین اختلفوا فی سبب الأمر بخلع النعلین و معناه علی أقوال:

۱- علل الشرائع: ۳۴. م.

۲- لم نجدها. م.

۳- الاهاب: الجلد مطلقا أو ما لم یدبغ منه.

۴- الاحتجاج: ۲۵۹. و فیه: الی من سوای مغسولا. م.

الأول أنهما كانتا من جلد حمار ميت و الثانی أنه كان من جلد بقره ذكیه و لكنه أمر بخلعهما لیباشر بقدمیه الأرض فتصیبه بركه الوادی المقدس و الثالث أن الحفا من علامه التواضع و لذلک كانت السلف تطوف حفاه و الرابع أن موسی علیه السلام إنما لبس النعل اتقاء من الأنجاس و خوفا من الحشرات فآمنه الله مما یخاف و أعلمه بطهاره الموضع و الخامس أن المعنی فرغ قلبک من حب الأهل و المال و السادس أن المراد فرغ قلبک عن ذكر الدارین (۱).

**[ترجمه]مفسران در مورد سبب کندن و بیرون آوردن نعلین و معنای آن ها اختلاف دارند که اختلاف آن ها در چند مورد است:

ص: ۶۵

اول: این که آن خف ها از جنس پوست الاغ مرده بودند. دوم: از جنس پوست گاو پاک بودند ولی به او دستور داد که آن ها را از پایش دربیاورد تا مستقیم از طریق پایش برکت آن مکان مقدس به او برسد. سوم: این که پا برهنه ایستادن در مقابل کسی نشانه تواضع است به این خاطر بوده که سلف صالح با پای برهنه طواف خانه خداوند را می کردند. چهارم: موسی به این خاطر آن ها را پوشیده بود تا پایش را از برخورد نجاسات و حشرات خطرناک حفظ کند، پس خداوند او را از آن چه می‌ترسید ایمن داشت و به او فرمود که آن مکان، مکان پاکی است. پنجم: به این معنی که قلبت را از عشق به مال و خانواده ات و هر چه غیر از من خالی کن. ششم: قلبت را از یاد هر دو جهان خالی کن.

**[ترجمه]

«۵»

-ع، علل الشرائع فِی خَبَرِ ابْنِ سَلَام أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله عَنِ الْوَادِ الْمُقَدَّسِ لِمَ سُمِّیَ الْمُقَدَّسَ قَالَ لِأَنَّهُ قُدِّسَتْ فِیهِ الْأَرْوَاحُ وَ اصْطُفِیَتْ فِیهِ الْمَلَائِكَهُ وَ كَلَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوسی تَكْلِیماً (۲).

ص: ۶۶

۱- قال المسعودیّ فی اثبات الوصیه: و روی انه انما عنی بقوله: «فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ» اردد صفورا علی شعیب، فرجع فردها.

۲- علل الشرائع: ۱۶۱. م.

**[ترجمه]علل الشرائع: از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم در مورد این که چرا به الواد المقدس، مقدس گفتند، پرسیدند. ایشان فرمود: چون در این مکان روح ها مقدس شدند و ملائکه را برگزیده - ارسال - شدند و همچنین در این مکان خداوند متعال با حضرت موسی حرف زد. - . علل الشرائع : ۱۶۱ -

ص: ۶۶

**[ترجمه]

باب ۴ بعثه موسی و هارون صلوات الله علیهما علی فرعون و أحوال فرعون و أصحابه و غرقهم و ما نزل علیهم من العذاب قبل ذلک و إیمان السحره و أحوالهم

الآیات

البقره: «وَ إِذْ نَجَّیْناکُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ یَسُومُونَکُمْ سُوءَ الْعَذابِ یُذَبِّحُونَ أَبْناءَکُمْ وَ یَسْتَحْیُونَ نِساءَکُمْ وَ فِی ذلِکُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّکُمْ عَظِیمٌ *وَ إِذْ فَرَقْنا بِکُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَیْناکُمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»(۴۹-۵۰)

الأعراف: «ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسی بِآیاتِنا إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَظَلَمُوا بِها فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُفْسِدِینَ* وَ قالَ مُوسی یا فِرْعَوْنُ إِنِّی رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ* حَقِیقٌ عَلی أَنْ لا أَقُولَ عَلَی اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُکُمْ بِبَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّکُمْ فَأَرْسِلْ مَعِیَ بَنِی إِسْرائِیلَ *قالَ إِنْ کُنْتَ جِئْتَ بِآیَهٍ فَأْتِ بِها إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ *فَأَلْقی عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِینٌ* وَ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیْضاءُ لِلنَّاظِرِینَ *قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیمٌ* یُرِیدُ أَنْ یُخْرِجَکُمْ مِنْ أَرْضِکُمْ فَما ذا تَأْمُرُونَ* قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ أَرْسِلْ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِینَ *یَأْتُوکَ بِکُلِّ ساحِرٍ عَلِیمٍ* وَ جاءَ السَّحَرَهُ فِرْعَوْنَ قالُوا إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ کُنَّا نَحْنُ الْغالِبِینَ* قالَ نَعَمْ وَ إِنَّکُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِینَ* قالُوا یا مُوسی إِمَّا أَنْ تُلْقِیَ وَ إِمَّا أَنْ نَکُونَ نَحْنُ الْمُلْقِینَ* قالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْیُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِیمٍ* وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی أَنْ أَلْقِ عَصاکَ فَإِذا هِیَ تَلْقَفُ ما یَأْفِکُونَ* فَوَقَعَ الْحَقُّ وَ بَطَلَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ* فَغُلِبُوا هُنالِکَ وَ انْقَلَبُوا صاغِرِینَ* وَ أُلْقِیَ السَّحَرَهُ ساجِدِینَ* قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِینَ* رَبِّ مُوسی وَ هارُونَ* قالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَکُمْ إِنَّ هذا لَمَکْرٌ مَکَرْتُمُوهُ فِی الْمَدِینَهِ لِتُخْرِجُوا مِنْها أَهْلَها فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ *لَأُقَطِّعَنَّ أَیْدِیَکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ مِنْ خِلافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّکُمْ أَجْمَعِینَ* قالُوا إِنَّا إِلی رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ *وَ ما تَنْقِمُ مِنَّا

ص: ۶۷

إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآياتِ رَبِّنا لَمَّا جاءَتْنا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً وَ تَوَفَّنا مُسْلِمِينَ* وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَ تَذَرُ مُوسى وَ قَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ يَذَرَكَ وَ آلِهَتَكَ قالَ سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قاهِرُونَ* قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُها مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ* قالُوا أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا قالَ عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ* وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ* فَإِذا جاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قالُوا لَنا هذِهِ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسى وَ مَنْ مَعَهُ أَلا إِنَّما طائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ* وَ قالُوا مَهْما تَأْتِنا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنا بِها فَما نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ* فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آياتٍ مُفَصَّلاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ* وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قالُوا يا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ بِما عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرائِيلَ* فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلى أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ* فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ كانُوا عَنْها غافِلِينَ* وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغارِبَهَا الَّتِي بارَكْنا فِيها وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنى عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ بِما صَبَرُوا وَ دَمَّرْنا ما كانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ ما كانُوا يَعْرِشُونَ»(۱۰۳-۱۳۷)

الأنفال: «كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآياتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقابِ»(۵۲) (و قال تعالى): «كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلٌّ كانُوا ظالِمِينَ»(۵۴)

يونس: «ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسى وَ هارُونَ إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بِآياتِنا فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ* فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا إِنَّ هذا لَسِحْرٌ مُبِينٌ* قالَ مُوسى أَ تَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَكُمْ أَ سِحْرٌ هذا وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ* قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَلْفِتَنا عَمَّا وَجَدْنا عَلَيْهِ آباءَنا وَ تَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِياءُ فِي الْأَرْضِ وَ ما نَحْنُ لَكُما بِمُؤْمِنِينَ *وَ قالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ ساحِرٍ عَلِيمٍ* فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَةُ قالَ لَهُمْ مُوسى أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ* فَلَمَّا أَلْقَوْا قالَ مُوسى ما جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ*وَ

يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِماتِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ* فَما آمَنَ لِمُوسى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعالٍ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ* وَ قالَ مُوسى يا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ* فَقالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنا رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* وَ نَجِّنا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكافِرِينَ* وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى وَ أَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِكُما بِمِصْرَ بُيُوتاً وَ اجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَ أَقِيمُوا الصَّلاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ* وَ قالَ مُوسى رَبَّنا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ أَمْوالًا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا رَبَّنا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلى أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ فَلا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ* قالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُما فَاسْتَقِيما وَ لا تَتَّبِعانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ* وَ جاوَزْنا بِبَنِي إِسْرائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْياً وَ عَدْواً حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ *آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ* فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ عَنْ آياتِنا لَغافِلُونَ* وَ لَقَدْ بَوَّأْنا بَنِي إِسْرائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ»(۷۵-۹۲)

هود: «وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسى بِآياتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ *إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ* يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ* وَ أُتْبِعُوا فِي هذِهِ لَعْنَةً وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ»(۹۶-۹۹)

الإسراء: «وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى تِسْعَ آياتٍ بَيِّناتٍ فَسْئَلْ بَنِي إِسْرائِيلَ *إِذْ جاءَهُمْ فَقالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا مُوسى مَسْحُوراً* قالَ لَقَدْ عَلِمْتَ ما أَنْزَلَ هؤُلاءِ إِلَّا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ بَصائِرَ وَ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً* فَأَرادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْناهُ وَ مَنْ مَعَهُ جَمِيعاً* وَ قُلْنا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرائِيلَ اسْكُنُوا الْأَرْضَ فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنا بِكُمْ لَفِيفاً»(۱۰۱-۱۰۴)

طه: «وَ هَلْ أَتاكَ حَدِيثُ مُوسى إِذْ رَأى ناراً فَقالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ ناراً لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْها بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدىً* فَلَمَّا أَتاها نُودِيَ يا مُوسى* إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً *وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِما يُوحى*إِنَّنِي أَنَا

اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِی وَ أَقِمِ الصَّلاهَ لِذِكْرِی* إِنَّ السَّاعَهَ آتِيَهٌ أَكادُ أُخْفِيها لِتُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما تَسْعى* فَلا يَصُدَّنَّكَ عَنْها مَنْ لا يُؤْمِنُ بِها وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَتَرْدى* وَ ما تِلْكَ بِيَمِينِكَ يا مُوسى* قالَ هِیَ عَصایَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْها وَ أَهُشُّ بِها عَلى غَنَمِی وَ لِیَ فِيها مَآرِبُ أُخْرى* قالَ أَلْقِها يا مُوسى *فَأَلْقاها فَإِذا هِیَ حَيَّهٌ تَسْعى* قالَ خُذْها وَ لا تَخَفْ سَنُعِيدُها سِيرَتَهَا الْأُولى* وَ اضْمُمْ يَدَكَ إِلى جَناحِكَ تَخْرُجْ بَيْضاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَهً أُخْرى* لِنُرِيَكَ مِنْ آياتِنَا الْكُبْرى* اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى *قالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی* وَ يَسِّرْ لِی أَمْرِی* وَ احْلُلْ عُقْدَهً مِنْ لِسانِی* يَفْقَهُوا قَوْلِی *وَ اجْعَلْ لِی وَزِيراً مِنْ أَهْلِی* هارُونَ أَخِی *اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی* وَ أَشْرِكْهُ فِی أَمْرِی* كَیْ نُسَبِّحَكَ كَثِيراً *وَ نَذْكُرَكَ كَثِيراً *إِنَّكَ كُنْتَ بِنا بَصِيراً* قالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يا مُوسى* وَ لَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّهً أُخْرى* إِذْ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّكَ ما يُوحى* أَنِ اقْذِفِيهِ فِی التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِی الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِی وَ عَدُوٌّ لَهُ وَ أَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّهً مِنِّی وَ لِتُصْنَعَ عَلى عَيْنِی* إِذْ تَمْشِی أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْناكَ إِلى أُمِّكَ كَیْ تَقَرَّ عَيْنُها وَ لا تَحْزَنَ وَ قَتَلْتَ نَفْساً فَنَجَّيْناكَ مِنَ الْغَمِّ وَ فَتَنَّاكَ فُتُوناً *فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِی أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلى قَدَرٍ يا مُوسى* وَ اصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِی* اذْهَبْ أَنْتَ وَ أَخُوكَ بِآياتِی وَ لا تَنِيا فِی ذِكْرِی* اذْهَبا إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى* فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى* قالا رَبَّنا إِنَّنا نَخافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنا أَوْ أَنْ يَطْغى* قالَ لا تَخافا إِنَّنِی مَعَكُما أَسْمَعُ وَ أَرى* فَأْتِياهُ فَقُولا إِنَّا رَسُولا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِيلَ وَ لا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْناكَ بِآيَهٍ مِنْ رَبِّكَ وَ السَّلامُ عَلى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدى* إِنَّا قَدْ أُوحِیَ إِلَيْنا أَنَّ الْعَذابَ عَلى مَنْ كَذَّبَ وَ تَوَلَّى* قالَ فَمَنْ رَبُّكُما يا مُوسى* قالَ رَبُّنَا الَّذِی أَعْطى كُلَّ شَیْ ءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدى* قالَ فَما بالُ الْقُرُونِ الْأُولى* قالَ عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی فِی كِتابٍ لا يَضِلُّ رَبِّی وَ لا يَنْسى* الَّذِی جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيها سُبُلًا وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجْنا بِهِ أَزْواجاً مِنْ نَباتٍ شَتَّى* كُلُوا وَ ارْعَوْا أَنْعامَكُمْ إِنَّ فِی ذلِكَ لَآياتٍ لِأُولِی النُّهى* مِنْها خَلَقْناكُمْ وَ فِيها نُعِيدُكُمْ وَ مِنْها نُخْرِجُكُمْ تارَهً أُخْرى* وَ لَقَدْ أَرَيْناهُ آياتِنا كُلَّها فَكَذَّبَ وَ أَبى* قالَ أَ جِئْتَنا لِتُخْرِجَنا مِنْ أَرْضِنا بِسِحْرِكَ يا مُوسى*فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ

فَاجْعَلْ بَيْنَنا وَ بَيْنَكَ مَوْعِداً لا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَ لا أَنْتَ مَكاناً سُوىً* قالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَ أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى* فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتى* قالَ لَهُمْ مُوسى وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذابٍ وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَرى* فَتَنازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوى* قالُوا إِنْ هذانِ لَساحِرانِ يُرِيدانِ أَنْ يُخْرِجاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِما وَ يَذْهَبا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلى* فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَ قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلى* قالُوا يا مُوسى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقى* قالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى* فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسى* قُلْنا لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلى* وَ أَلْقِ ما فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ ما صَنَعُوا إِنَّما صَنَعُوا كَيْدُ ساحِرٍ وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتى* فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّداً قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هارُونَ وَ مُوسى* قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقى* قالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلى ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الَّذِي فَطَرَنا فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ إِنَّما تَقْضِي هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا* إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنا لِيَغْفِرَ لَنا خَطايانا وَ ما أَكْرَهْتَنا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقى* إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لا يَمُوتُ فِيها وَ لا يَحْيى* وَ مَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِناً قَدْ عَمِلَ الصَّالِحاتِ فَأُولئِكَ لَهُمُ الدَّرَجاتُ الْعُلى* جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ مَنْ تَزَكَّى *وَ لَقَدْ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَسْرِ بِعِبادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقاً فِي الْبَحْرِ يَبَساً لا تَخافُ دَرَكاً وَ لا تَخْشى* فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ ما غَشِيَهُمْ وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ ما هَدى»(۹-۷۹)

المؤمنين: «ثُمَّ أَرْسَلْنا مُوسى وَ أَخاهُ هارُونَ بِآياتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ* إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً عالِينَ* فَقالُوا أَ نُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنا وَ قَوْمُهُما لَنا عابِدُونَ* فَكَذَّبُوهُما فَكانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ *وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ»(۴۵-۴۹)

الشعراء وَ إِذْ نادى رَبُّكَ مُوسى أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَ لا يَتَّقُونَ *قالَ رَبِّ إِنِّي أَخافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ* وَ يَضِيقُ صَدْرِي وَ لا يَنْطَلِقُ لِسانِي فَأَرْسِلْ إِلى هارُونَ *وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ* قالَ كَلَّا فَاذْهَبا بِآياتِنا إِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ*فَأْتِيا

فِرْعَوْنَ فَقُولا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِينَ* أَنْ أَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِيلَ* قالَ أَ لَمْ نُرَبِّکَ فِينا وَلِيداً وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِکَ سِنِينَ* وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَکَ الَّتِی فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ* قالَ فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ* فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِی رَبِّی حُكْماً وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُرْسَلِينَ* وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَیَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِی إِسْرائِيلَ* قالَ فِرْعَوْنُ وَ ما رَبُّ الْعالَمِينَ *قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ* قالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَ لا تَسْتَمِعُونَ* قالَ رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ* قالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِی أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ *قالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ ما بَيْنَهُما إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ* قالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهاً غَيْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ* قالَ أَ وَ لَوْ جِئْتُکَ بِشَیْ ءٍ مُبِينٍ* قالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *فَأَلْقى عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ* وَ نَزَعَ يَدَهُ فَإِذا هِیَ بَيْضاءُ لِلنَّاظِرِينَ *قالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ *يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَما ذا تَأْمُرُونَ *قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِينَ* يَأْتُوکَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ* فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ* وَ قِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ* لَعَلَّنا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كانُوا هُمُ الْغالِبِينَ* فَلَمَّا جاءَ السَّحَرَةُ قالُوا لِفِرْعَوْنَ أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ* قالَ نَعَمْ وَ إِنَّكُمْ إِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ* قالَ لَهُمْ مُوسى أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ* فَأَلْقَوْا حِبالَهُمْ وَ عِصِيَّهُمْ وَ قالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ* فَأَلْقى مُوسى عَصاهُ فَإِذا هِیَ تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ* فَأُلْقِیَ السَّحَرَةُ ساجِدِينَ* قالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِينَ* رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ* قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِی عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ* لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ *قالُوا لا ضَيْرَ إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ* إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ* وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنْ أَسْرِ بِعِبادِی إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ* فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِينَ* إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ* وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ* وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ فَأَخْرَجْناهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ* وَ كُنُوزٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ* كَذلِکَ وَ أَوْرَثْناها بَنِی إِسْرائِيلَ* فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ* فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ قالَ أَصْحابُ مُوسى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ* قالَ كَلَّا إِنَّ مَعِی رَبِّی سَيَهْدِينِ* فَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاکَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ* وَ أَزْلَفْنا ثَمَّ الْآخَرِينَ* وَ أَنْجَيْنا مُوسى وَ مَنْ مَعَهُ أَجْمَعِينَ* ثُمَ

أَغْرَقْنَا الْآخَرِينَ* إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَهً وَ ما کانَ أَکْثَرُهُمْ مُؤْمِنِینَ* وَ إِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ»(۱۰-۶۸)

النمل: «إِذْ قالَ مُوسی لِأَهْلِهِ إِنِّی آنَسْتُ ناراً سَآتِیکُمْ مِنْها بِخَبَرٍ أَوْ آتِیکُمْ بِشِهابٍ قَبَسٍ لَعَلَّکُمْ تَصْطَلُونَ* فَلَمَّا جاءَها نُودِیَ أَنْ بُورِکَ مَنْ فِی النَّارِ وَ مَنْ حَوْلَها وَ سُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ* یا مُوسی إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ* وَ أَلْقِ عَصاکَ فَلَمَّا رَآها تَهْتَزُّ کَأَنَّها جَانٌّ وَلَّی مُدْبِراً وَ لَمْ یُعَقِّبْ یا مُوسی لا تَخَفْ إِنِّی لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ* إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْناً بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ* وَ أَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ* فَلَمَّا جاءَتْهُمْ آیاتُنا مُبْصِرَهً قالُوا هذا سِحْرٌ مُبِینٌ* وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُفْسِدِینَ»(۷-۱۴)

القصص: «فَلَمَّا جاءَهُمْ مُوسی بِآیاتِنا بَیِّناتٍ قالُوا ما هذا إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَریً وَ ما سَمِعْنا بِهذا فِی آبائِنَا الْأَوَّلِینَ* وَ قالَ مُوسی رَبِّی أَعْلَمُ بِمَنْ جاءَ بِالْهُدی مِنْ عِنْدِهِ وَ مَنْ تَکُونُ لَهُ عاقِبَهُ الدَّارِ إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الظَّالِمُونَ* وَ قالَ فِرْعَوْنُ یا أَیُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی فَأَوْقِدْ لِی یا هامانُ عَلَی الطِّینِ فَاجْعَلْ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَطَّلِعُ إِلی إِلهِ مُوسی وَ إِنِّی لَأَظُنُّهُ مِنَ الْکاذِبِینَ* وَ اسْتَکْبَرَ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَیْنا لا یُرْجَعُونَ *فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِی الْیَمِّ فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الظَّالِمِینَ* وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّهً یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ لا یُنْصَرُونَ* وَ أَتْبَعْناهُمْ فِی هذِهِ الدُّنْیا لَعْنَهً وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِینَ»(۳۶-۴۲) (و قال تعالی): «أَ وَ لَمْ یَکْفُرُوا بِما أُوتِیَ مُوسی مِنْ قَبْلُ قالُوا سِحْرانِ تَظاهَرا وَ قالُوا إِنَّا بِکُلٍّ کافِرُونَ»(۴۹)

ص: «کَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتادِ»(۱۲)

المؤمن: «وَ قالَ فِرْعَوْنُ یا هامانُ ابْنِ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَبْلُغُ الْأَسْبابَ* أَسْبابَ السَّماواتِ فَأَطَّلِعَ إِلی إِلهِ مُوسی وَ إِنِّی لَأَظُنُّهُ کاذِباً وَ کَذلِکَ زُیِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَ صُدَّ عَنِ السَّبِیلِ وَ ما کَیْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِی تَبابٍ»(۳۶-۳۷)

الزخرف: «وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ فَقالَ إِنِّی رَسُولُ

رَبِّ الْعالَمِينَ* فَلَمَّا جاءَهُمْ بِآياتِنا إِذا هُمْ مِنْها يَضْحَكُونَ* وَ ما نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِها وَ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ* وَ قالُوا يا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنا رَبَّكَ بِما عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنا لَمُهْتَدُونَ* فَلَمَّا كَشَفْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ* وَ نادى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قالَ يا قَوْمِ أَ لَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَ هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أَ فَلا تُبْصِرُونَ* أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَ لا يَكادُ يُبِينُ* فَلَوْ لا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جاءَ مَعَهُ الْمَلائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ* فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطاعُوهُ إِنَّهُمْ كانُوا قَوْماً فاسِقِينَ* فَلَمَّا آسَفُونا انْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِينَ* فَجَعَلْناهُمْ سَلَفاً وَ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ»(۴۶-۵۶)

الدخان: «وَ لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَ جاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ* أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ* وَ أَنْ لا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُمْ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ* وَ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَ رَبِّكُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ *وَ إِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ* فَدَعا رَبَّهُ أَنَّ هؤُلاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ* فَأَسْرِ بِعِبادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ* وَ اتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْواً إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ* كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ *وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ* وَ نَعْمَةٍ كانُوا فِيها فاكِهِينَ* كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِينَ* فَما بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ وَ ما كانُوا مُنْظَرِينَ* وَ لَقَدْ نَجَّيْنا بَنِي إِسْرائِيلَ مِنَ الْعَذابِ الْمُهِينِ* مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كانَ عالِياً مِنَ الْمُسْرِفِينَ* وَ لَقَدِ اخْتَرْناهُمْ عَلى عِلْمٍ عَلَى الْعالَمِينَ* وَ آتَيْناهُمْ مِنَ الْآياتِ ما فِيهِ بَلؤُا مُبِينٌ»(۱۷-۳۳)

الذاريات: «وَ فِي مُوسى إِذْ أَرْسَلْناهُ إِلى فِرْعَوْنَ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ* فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَ قالَ ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ *فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِي الْيَمِّ وَ هُوَ مُلِيمٌ»(۳۸-۴۰)

القمر: «وَ لَقَدْ جاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ *كَذَّبُوا بِآياتِنا كُلِّها فَأَخَذْناهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ»(۴۱-۴۲)

الصف: «وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ»(۵)

المزمل: «إِنَّا أَرْسَلْنا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شاهِداً عَلَيْكُمْ كَما أَرْسَلْنا إِلى فِرْعَوْنَ رَسُولًا* فَعَصى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْناهُ أَخْذاً وَبِيلًا»(۱۵-۱۶)

النازعات: «هَلْ أَتاکَ حَدِيثُ مُوسى* إِذْ ناداهُ رَبُّهُ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً* اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى* فَقُلْ هَلْ لَکَ إِلى أَنْ تَزَکَّى* وَ أَهْدِيَکَ إِلى رَبِّکَ فَتَخْشى* فَأَراهُ الْآيَةَ الْکُبْرى* فَکَذَّبَ وَ عَصى* ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعى* فَحَشَرَ فَنادى* فَقالَ أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلى* فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَکالَ الْآخِرَهِ وَ الْأُولى* إِنَّ فِي ذلِکَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشى»(۱۵-۲۶)

الفجر: «وَ فِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتادِ»(۱۰)

**[ترجمه]وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوَءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءكُمْ وَفِي ذَلِكُم بَلاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ * وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ* - . [۱] بقره / ۴۹ - ۵۰ -

{و [به یاد آرید] آنگاه که شما را از [چنگ] فرعونیان رهانیدیم [آنان] شما را سخت شکنجه می کردند پسران شما را سر می بریدند و زنهایتان را زنده می گذاشتند و در آن [امر بلا و] آزمایش بزرگی از جانب پروردگارتان بود*و هنگامی که دریا را برای شما شکافتیم و شما را نجات بخشیدیم و فرعونیان را در حالی که شما نظاره می کردید غرق کردیم}* ثُمَّ بَعَثْنَا مِن بَعْدِهِم مُّوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُواْ بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ * وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ* حَقِيقٌ عَلَى أَن لاَّ أَقُولَ عَلَى اللّهِ إِلاَّ الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ * قَالَ إِن كُنتَ جِئْتَ بِآيَةٍ فَأْتِ بِهَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ* فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ* وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاء لِلنَّاظِرِينَ* قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ * يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ* قَالُواْ أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ* يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ* وَجَاء السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالْواْ إِنَّ لَنَا لأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ * قَالَ نَعَمْ وَإَنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ * قَالُواْ يَا مُوسَى إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ* قَالَ أَلْقُوْاْ فَلَمَّا أَلْقَوْاْ سَحَرُواْ أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ * وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ * فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُواْ يَعْمَلُونَ * فَغُلِبُواْ هُنَالِكَ وَانقَلَبُواْ صَاغِرِينَ*وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ * قَالُواْ آمَنَّا بِربِّ الْعَالَمِينَ*رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ* قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنتُم بِهِ قَبْلَ أَن آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُواْ مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ * لأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلاَفٍ ثُمَّ لأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ * قَالُواْ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ * وَمَا تَنقِمُ مِنَّا

إِلاَّ أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ *وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ * قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّهِ وَاصْبِرُواْ إِنَّ الأَرْضَ لِلّهِ يُورِثُهَا مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ* قَالُواْ أُوذِينَا مِن قَبْلِ أَن تَأْتِينَا وَمِن بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ * وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَونَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّن الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ*فَإِذَا جَاءتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُواْ لَنَا هَذِهِ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُواْ بِمُوسَى وَمَن مَّعَهُ أَلا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِندَ اللّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ * وَقَالُواْ مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِن آيَةٍ لِّتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ * فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلاَتٍ فَاسْتَكْبَرُواْ وَكَانُواْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ * وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُواْ يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ * فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُم بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ * فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا وَكَانُواْ عَنْهَا غَافِلِينَ * وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُواْ يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي

بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُواْ وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُواْ يَعْرِشُونَ* - . اعراف / ۱۰۳ - ۱۳۷ - {آنگاه بعد از آنان موسی را با آیات خود به سوی فرعون و سران قومش فرستادیم ولی آن ها به آن [آیات] کفر ورزیدند پس ببین فرجام مفسدان چگونه بود*و موسی گفت ای فرعون بی تردید من پیامبری از سوی پروردگار جهانیانم*شایسته است که بر خدا جز [سخن] حق نگویم من در حقیقت دلیلی روشن از سوی پروردگارتان برای شما آورده ام پس فرزندان اسرائیل را همراه من بفرست*[فرعون] گفت اگر معجزه ای آورده ای پس اگر راست می گویی آن را ارائه بده*پس [موسی] عصایش را افکند و بناگاه اژدهایی آشکار شد*و دست خود را [از گریبان] بیرون کشید و ناگهان برای تماشاگران سپید [و درخشنده] بود*سران قوم فرعون گفتند بی شک این [مرد] ساحری داناست*می خواهد شما را از سرزمینتان بیرون کند پس چه دستور می دهید*گفتند او و برادرش را بازداشت کن و گردآورندگانی را به شهرها بفرست*تا هر ساحر دانایی را نزد تو آرند*و ساحران نزد فرعون آمدند [و] گفتند [آیا] اگر ما پیروز شویم برای ما پاداشی خواهد بود*گفت آری و مسلما شما از مقربان [دربار من] خواهید بود*گفتند ای موسی آیا تو می افکنی و یا این که ما می افکنیم*گفت شما بیفکنید و چون افکندند دیدگان مردم را افسون کردند و آنان را به ترس انداختند و سحری بزرگ در میان آوردند*و به موسی وحی کردیم که عصایت را بینداز پس [انداخت و اژدها شد] و ناگهان آن چه را به دروغ ساخته بودند فرو بلعید*پس حقیقت آشکار گردید و کارهایی که می کردند باطل شد*و در آن جا مغلوب و خوار گردیدند*و ساحران به سجده درافتادند} {[و] گفتند به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم*پروردگار موسی و هارون*فرعون گفت آیا پیش از آن که به شما رخصت دهم به او ایمان آوردید قطعا این نیرنگی است که در شهر به راه انداخته اید تا مردمش را از آن بیرون کنید پس به زودی خواهید دانست*دستها و پاهایتان را یکی از چپ و یکی از راست خواهم برید سپس همه شما را به دار خواهم آویخت*گفتند ما به سوی پروردگارمان بازخواهیم گشت*و تو جز برای این ما را به کیفر نمی رسانی که ما به معجزات پروردگارمان وقتی برای ما آمد ایمان آوردیم پروردگارا بر ما شکیبایی فرو ریز و ما را مسلمان*و سران قوم فرعون گفتند آیا موسی و قومش را رها می کنی تا در این سرزمین فساد کنند و [موسی] تو و خدایانت را رها کند [فرعون] گفت بزودی - پسرانشان را می کشیم و زنانشان را زنده نگاه می داریم و ما بر آنان مسلطیم*موسی به قوم خود گفت از خدا یاری جویید و پایداری ورزید که زمین از آن خداست آن را به هر کس از بندگانش که بخواهد می دهد و فرجام [نیک] برای پرهیزگاران است*[قوم موسی] گفتند پیش از آن که تو نزد ما بیایی و [حتی] بعد از آن که به سوی ما آمدی مورد آزار قرار گرفتیم گفت امید است که پروردگارتان دشمن شما را هلاک کند و شما را روی زمین جانشین [آنان] سازد آنگاه بنگرد تا چگونه عمل می کنید*و در حقیقت ما فرعونیان را به خشکسالی و کمبود محصولات دچار کردیم باشد که عبرت گیرند*پس هنگامی که نیکی [و نعمت] به آنان روی می آورد می گفتند این برای [شایستگی] خود ماست و چون گزندی به آنان می رسید به موسی و همراهانش شگون بد می زدند آگاه باشید که [سرچشمه] بدشگونی آنان تنها نزد خداست [که آنان را به بدی اعمالشان کیفر می دهد] لیکن بیشترشان نمی دانستند*و گفتند هر گونه پدیده شگرفی که به وسیله آن ما را افسون کنی برای ما بیاوری ما به تو ایمان آورنده نیستیم*پس بر آنان طوفان و ملخ و کنه ریز و غوکها و خون را به صورت نشانه هایی آشکار فرستادیم و باز سرکشی کردند و گروهی بدکار بودند*و هنگامی که عذاب بر آنان فرود آمد گفتند ای موسی پروردگارت را به عهدی که نزد تو دارد برای ما بخوان اگر این عذاب را از ما برطرف کنی حتما به تو ایمان خواهیم آورد و بنی اسرائیل را قطعا با تو روانه خواهیم ساخت*و چون عذاب را تا سررسیدی که آنان بدان رسیدند از آن ها برداشتیم باز هم پیمان شکنی کردند*سرانجام از آنان انتقام گرفتیم و در دریا غرقشان ساختیم چرا که آیات ما را تکذیب کردند و از آن ها غافل بودند*و

به آن گروهی که پیوسته تضعیف می شدند [بخشهای] باختر و خاوری سرزمین [فلسطین] را که در آن برکت قرار داده بودیم به میراث عطا کردیم و به پاس آن که صبر کردند وعده نیکوی پروردگارت به فرزندان اسرائیل تحقق یافت و آن چه را که فرعون و قومش ساخته و افراشته بودند ویران کردیم}

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَفَرُواْ بِآيَاتِ اللّهِ فَأَخَذَهُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ * كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُواْ بآيَاتِ رَبِّهِمْ –فَأَهْلَكْنَاهُم بِذُنُوبِهِمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَونَ وَكُلٌّ كَانُواْ ظَالِمِينَ * –[1]. انفال / ۵۲ و ۵۴ –

{[رفتارشان] مانند رفتار خاندان فرعون و کسانی است که پیش از آنان بودند به آیات خدا کفر ورزیدند پس خدا به [سزای] گناهانشان گرفتارشان کرد آری خدا نیرومند سخت کیفر است*[رفتاری] چون رفتار فرعونیان و کسانی که پیش از آنان بودند که آیات پروردگارشان را تکذیب کردند پس ما آنان را به [سزای] گناهانشان هلاک و فرعونیان را غرق کردیم و همه آنان ستمکار بودند}

ثُمَّ بَعَثْنَا مِن بَعْدِهِم مُّوسَى وَهَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُواْ وَكَانُواْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ * فَلَمَّا جَاءهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُواْ إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ* قَالَ مُوسَى أَتقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَلاَ يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ* قَالُواْ أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاء فِي الأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ* وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ* فَلَمَّا جَاء السَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُّوسَى أَلْقُواْ مَا أَنتُم مُّلْقُونَ* فَلَمَّا أَلْقَواْ قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُم بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللّهَ لاَ يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ* وَ

يُحِقُّ اللّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ* فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلاَّ ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ* وَقَالَ مُوسَى يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُم بِاللّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُواْ إِن كُنتُم مُّسْلِمِينَ* فَقَالُواْ عَلَى اللّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لاَ تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ* وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُواْ بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُواْ الصَّلاَةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ* وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلأهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّواْ عَن سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلاَ يُؤْمِنُواْ حَتَّى يَرَوُاْ الْعَذَابَ الأَلِيمَ* قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلاَ تَتَّبِعَآنِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ* وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلِهَ إِلاَّ الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ* آلآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ* فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ* –. [1] یونس / ۷۵ – ۹۲ –

{سپس بعد از آنان موسی و هارون را با آیات خود به سوی فرعون و سران [قوم] وی فرستادیم و[لی آنان] گردنکشی کردند و گروهی تبهکار بودند*پس چون حق از نزد ما به سویشان آمد گفتند قطعا این سحری آشکار است*موسی گفت آیا وقتی حق به سوی شما آمد می گویید [این سحر است] آیا این سحر است و حال آن که جادوگران رستگار نمی شوند*گفتند آیا به سوی ما آمده ای تا ما را از شیوه ای که پدرانمان را بر آن یافته ایم بازگردانی و بزرگی در این سرزمین برای شما دو تن باشد ما به شما دو تن ایمان نداریم*و فرعون گفت هر جادوگر دانایی را پیش من آورید*و چون جادوگران آمدند موسی به آنان گفت آن چه را می اندازید بیندازید*پس چون افکندند موسی گفت آن چه را شما به میان آوردید سحر است به زودی خدا آن را باطل خواهد کرد آری خدا کار مفسدان را تایید نمی کند*و خدا با کلمات خود حق را ثابت می گرداند هر چند

بزهکاران را خوش نیاید*سرانجام کسی به موسی ایمان نیاورد مگر فرزندانی از قوم وی در حالی که بیم داشتند از آن که مبادا فرعون و سران آن ها ایشان را آزار رسانند و در حقیقت فرعون در آن سرزمین برتری جوی و از اسرافکاران بود*و موسی گفت ای قوم من اگر به خدا ایمان آورده اید و اگر اهل تسلیمید بر او توکل کنید*پس گفتند بر خدا توکل کردیم پروردگارا ما را برای قوم ستمگر [وسیله] آزمایش قرار مده*و ما را به رحمت خویش از گروه کافران نجات ده*و به موسی و برادرش وحی کردیم که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه هایی ترتیب دهید و سراهایتان را رو به روی هم قرار دهید و نماز برپا دارید و مؤمنان را مژده ده*و موسی گفت پروردگارا تو به فرعون و اشرافش در زندگی دنیا زیور و اموال داده ای پروردگارا تا [خلق را] از راه تو گمراه کنند پروردگارا اموالشان را نابود کن و آنان را دل سخت گردان که ایمان نیاورند تا عذاب دردناک را ببینند*فرمود دعای هر دوی شما پذیرفته شد پس ایستادگی کنید و راه کسانی را که نمی دانند پیروی مکنید*و فرزندان اسرائیل را از دریا گذراندیم پس فرعون و سپاهیانش از روی ستم و تجاوز آنان را دنبال کردند تا – وقتی که در شرف غرق شدن قرار گرفت گفت ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده اند نیست و من از تسلیم شدگانم*اکنون در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی*پس امروز تو را با زره [زرین] خودت به بلندی [ساحل] می افکنیم تا برای کسانی که از پی تو می آیند عبرتی باشد و بی گمان بسیاری از مردم از نشانه های ما غافلند}

– لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ* إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُواْ أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ * يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ* وَأُتْبِعُواْ فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ * – . [۱] هود / ۹۶ – ۹۹ –

{و به راستی موسی را با آیات خود و حجتی آشکار*به سوی فرعون و سران [قوم] وی فرستادیم ولی [سران] از فرمان فرعون پیروی کردند و فرمان فرعون صواب نبود*روز قیامت پیشاپیش قومش می رود و آنان را به آتش درمی آورد و [دوزخ] چه ورودگاه بدی برای واردان است*و در این دنیا و روز قیامت به لعنت بدرقه شدند و چه بد عطایی نصیب آنان می شود}

– وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَاسْأَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَونُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا * قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنزَلَ هَؤُلاء إِلاَّ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَونُ مَثْبُورًا * فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ الأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ جَمِيعًا* وَقُلْنَا مِن بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُواْ الأَرْضَ فَإِذَا جَاء وَعْدُ الآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا * – . [۲] اسراء / ۱۰۱ – ۱۰۴ –

{و در حقیقت ما به موسی نه نشانه آشکار دادیم پس از فرزندان اسرائیل بپرس آنگاه که نزد آنان آمد و فرعون به او گفت ای موسی من جدا تو را افسون شده می پندارم*گفت قطعا می دانی که این [نشانه ها] را که باعث بینشهاست جز پروردگار آسمآن ها و زمین نازل نکرده است و راستی ای فرعون تو را تباه شده می پندارم*پس [فرعون] تصمیم گرفت که آنان را از سرزمین [مصر] برکند پس او و هر که را با وی بود همه را غرق کردیم*و پس از او به فرزندان اسرائیل گفتیم در این سرزمین ساکن شوید پس چون وعده آخرت فرا رسد شما را همه با هم محشور می کنیم}

وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى* إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى* فَلَمَّا أَتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى * إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى* وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَى* إِنَّنِي أَنَا

ص: ۶۹

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِی وَأَقِمِ الصَّلَاهَ لِذِکْرِی * إِنَّ السَّاعَهَ ءَاتِیَهٌ أَکَادُ أُخْفِیهَا لِتُجْزَی کُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَی* فَلَا یَصُدَّنَّکَ عَنْهَا مَنْ لَا یُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَی* وَمَا تِلْکَ بِیَمِینِکَ یَا مُوسَی* قَالَ هِیَ عَصَایَ أَتَوَکَّأُ عَلَیْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَی غَنَمِی وَلِیَ فِیهَا مَآرِبُ أُخْرَی* قَالَ أَلْقِهَا یَا مُوسَی* فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِیَ حَیَّهٌ تَسْعَی* قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِیدُهَا سِیرَتَهَا الْأُولَی* وَاضْمُمْ یَدَکَ إِلَی جَنَاحِکَ تَخْرُجْ بَیْضَاء مِنْ غَیْرِ سُوءٍ آیَهً أُخْرَی* لِنُرِیَکَ مِنْ آیَاتِنَا الْکُبْرَی * اذْهَبْ إِلَی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَی* قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی* وَیَسِّرْ لِی أَمْرِی* وَاحْلُلْ عُقْدَهً مِّن لِّسَانِی* یَفْقَهُوا قَوْلِی* وَاجْعَل لِّی وَزِیرًا مِّنْ أَهْلِی* هَارُونَ أَخِی* اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی* وَأَشْرِکْهُ فِی أَمْرِی* کَیْ نُسَبِّحَکَ کَثِیرًا* وَنَذْکُرَکَ کَثِیرًا* إِنَّکَ کُنتَ بِنَا بَصِیرًا* قَالَ قَدْ أُوتِیتَ سُؤْلَکَ یَا مُوسَی* وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَیْکَ مَرَّهً أُخْرَی* إِذْ أَوْحَیْنَا إِلَی أُمِّکَ مَا یُوحَی* أَنِ اقْذِفِیهِ فِی التَّابُوتِ فَاقْذِفِیهِ فِی الْیَمِّ فَلْیُلْقِهِ الْیَمُّ بِالسَّاحِلِ یَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّی وَعَدُوٌّ لَّهُ وَأَلْقَیْتُ عَلَیْکَ مَحَبَّهً مِّنِّی وَلِتُصْنَعَ عَلَی عَیْنِی* إِذْ تَمْشِی أُخْتُکَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلَی مَن یَکْفُلُهُ فَرَجَعْنَاکَ إِلَی أُمِّکَ کَیْ تَقَرَّ عَیْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّیْنَاکَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاکَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِینَ فِی أَهْلِ مَدْیَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَی قَدَرٍ یَا مُوسَی* وَاصْطَنَعْتُکَ لِنَفْسِی* اذْهَبْ أَنتَ وَأَخُوکَ بِآیَاتِی وَلَا تَنِیَا فِی ذِکْرِی* اذْهَبَا إِلَی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَی* فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّیِّنًا لَّعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشَی* قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَن یَفْرُطَ عَلَیْنَا أَوْ أَن یَطْغَی* قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِی مَعَکُمَا أَسْمَعُ وَأَرَی* فَأْتِیَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّکَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِی إِسْرَائِیلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاکَ بِآیَهٍ مِّن رَّبِّکَ وَالسَّلَامُ عَلَی مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَی* إِنَّا قَدْ أُوحِیَ إِلَیْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَی مَن کَذَّبَ وَتَوَلَّی* قَالَ فَمَن رَّبُّکُمَا یَا مُوسَی* قَالَ رَبُّنَا الَّذِی أَعْطَی کُلَّ شَیْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَی* قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَی* قَالَ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّی فِی کِتَابٍ لَّا یَضِلُّ رَبِّی وَلَا یَنسَی* الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَکَ لَکُمْ فِیهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّی* کُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَکُمْ إِنَّ فِی ذَلِکَ لَآیَاتٍ - لِّأُوْلِی النُّهَی* مِنْهَا خَلَقْنَاکُمْ وَفِیهَا نُعِیدُکُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُکُمْ تَارَهً أُخْرَی* وَلَقَدْ أَرَیْنَاهُ آیَاتِنَا کُلَّهَا فَکَذَّبَ وَأَبَی* قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِکَ یَا مُوسَی* فَلَنَأْتِیَنَّکَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِ

ص: ۷۰

فَاجْعَلْ بَیْنَنَا وَبَیْنَکَ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنتَ مَکَانًا سُوًی* قَالَ مَوْعِدُکُمْ یَوْمُ الزِّینَهِ وَأَن یُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًی* فَتَوَلَّی فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ کَیْدَهُ ثُمَّ أَتَی* قَالَ لَهُم مُّوسَی وَیْلَکُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَی اللَّهِ کَذِبًا فَیُسْحِتَکُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَی* فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُم بَیْنَهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَی* قَالُوا إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ یُرِیدَانِ أَن یُخْرِجَاکُم مِّنْ أَرْضِکُم بِسِحْرِهِمَا وَیَذْهَبَا بِطَرِیقَتِکُمُ الْمُثْلَی* فَأَجْمِعُوا کَیْدَکُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ أَفْلَحَ الْیَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَی* قَالُوا یَا مُوسَی إِمَّا أَن تُلْقِیَ وَإِمَّا أَن نَّکُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَی* قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِیُّهُمْ یُخَیَّلُ إِلَیْهِ مِن سِحْرِهِمْ آن ها تَسْعَی* فَأَوْجَسَ فِی نَفْسِهِ خِیفَهً مُّوسَی* قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّکَ أَنتَ الْأَعْلَی* وَأَلْقِ مَا فِی یَمِینِکَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا کَیْدُ سَاحِرٍ وَلَا یُفْلِحُ السَّاحِرُ حَیْثُ أَتَی* فَأُلْقِیَ السَّحَرَهُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَی* قَالَ آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَکُمْ إِنَّهُ لَکَبِیرُکُمُ الَّذِی عَلَّمَکُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَیْدِیَکُمْ وَأَرْجُلَکُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّکُمْ فِی جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَیُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَی* قَالُوا لَن نُّؤْثِرَکَ عَلَی مَا جَاءنَا مِنَ الْبَیِّنَاتِ وَالَّذِی فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِی هَذِهِ الْحَیَاهَ الدُّنْیَا* إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِیَغْفِرَ لَنَا خَطَایَانَا وَمَا أَکْرَهْتَنَا عَلَیْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَیْرٌ وَأَبْقَی* إِنَّهُ مَن یَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا یَمُوتُ فِیهَا وَلَا یَحْیی* وَمَنْ یَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُوْلَئِکَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَی*

جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الآن هارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاء مَن تَزَكَّى* وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَّا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى* فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُم مِّنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ* وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى* - . [1] طه / ۹ - ۷۹ -

{و آیا خبر موسی به تو رسید*هنگامی که آتشی دید پس به خانواده خود گفت درنگ کنید زیرا من آتشی دیدم امید که پاره ای از آن برای شما بیاورم یا در پرتو آتش راه [خود را باز] یابم*پس چون بدان رسید ندا داده شد که ای موسی*این منم پروردگار تو پای پوش خویش بیرون آور که تو در وادی مقدس طوی هستی*و من تو را برگزیده ام پس بدانچه وحی می شود گوش فرا ده*منم من خدایی که جز من خدایی نیست پس مرا پرستش کن و به یاد من نماز برپا دار*در حقیقت قیامت فرارسنده است می خواهم آن را پوشیده دارم تا هر کسی به [موجب] آن چه می کوشد جزا یابد*پس هرگز نباید کسی که به آن ایمان ندارد و از هوس خویش پیروی کرده است تو را از [ایمان به] آن باز دارد که هلاک خواهی شد*و ای موسی در دست راست تو چیست*گفت این عصای من است بر آن تکیه می دهم و با آن برای گوسفندانم برگ می تکانم و کارهای دیگری هم برای من از آن برمی آید*فرمود ای موسی آن را بینداز*پس آن را انداخت و ناگاه ماری شد که به سرعت می خزید*فرمود آن را بگیر و مترس به زودی آن را به حال نخستینش بازخواهیم گردانید*و دست خود را به پهلویت ببر سپید بی گزند برمی آید [این] معجزه ای دیگر است*تا به تو معجزات بزرگ خود را بنمایانیم*به سوی فرعون برو که او به سرکشی برخاسته است*گفت پروردگارا سینه ام را گشاده گردان*و کارم را برای من آسان ساز*و از زبانم گره بگشای*[تا] سخنم را بفهمند*و برای من دستیاری از کسانم قرار ده*هارون برادرم را*پشتم را به او استوار کن*و او را شریک کارم گردان*تا تو را فراوان تسبیح گوییم*و بسیار به یاد تو باشیم*زیرا تو همواره به [حال] ما بینایی*فرمود ای موسی خواسته ات به تو داده شد*و به راستی بار دیگر [هم] بر تو منت نهادیم*هنگامی که به مادرت آن چه را که [باید] وحی می شد وحی کردیم*که او را در صندوقچه ای بگذار سپس در دریایش افکن تا دریا [=رود نیل] او را به کرانه اندازد [و] دشمن من و دشمن وی او را برگیرد و مهری از خودم بر تو افکندم تا زیر نظر من پرورش یابی*آنگاه که خواهر تو می رفت و می گفت آیا شما را بر کسی که عهده دار او گردد دلالت کنم پس تو را به سوی مادرت بازگردانیدیم تا دیده اش روشن شود و غم نخورد و [سپس] شخصی را کشتی و [ما] تو را از اندوه رهانیدیم و تو را بارها آزمودیم و سالی چند در میان اهل مدین ماندی سپس ای موسی در زمان مقدر [و مقتضی] آمدی*و تو را برای خود پروردم*تو و برادرت معجزه های مرا [برای مردم] ببرید و در یادکردن من سستی مکنید*به سوی فرعون بروید که او به سرکشی برخاسته*و با او سخنی نرم گویید شاید که پند پذیرد یا بترسد*آن دو گفتند پروردگارا ما می ترسیم که [او] آسیبی به ما برساند یا آن که سرکشی کند*فرمود مترسید من همراه شمایم می شنوم و می بینم*پس به سوی او بروید و بگویید ما دو فرستاده پروردگار توایم پس فرزندان اسرائیل را با ما بفرست و عذابشان مکن به راستی ما برای تو از جانب پروردگارت معجزه ای آورده ایم و بر هر کس که از هدایت پیروی کند درود باد*در حقیقت به سوی ما وحی آمده که عذاب بر کسی است که تکذیب کند و روی گرداند*[فرعون] گفت ای موسی پروردگار شما دو تن کیست*گفت پروردگار ما کسی است که هر چیزی را خلقتی که درخور اوست داده سپس آن را هدایت فرموده است*گفت حال نسلهای گذشته چون است*گفت علم آن در کتابی نزد پروردگار من است پروردگارم نه خطا می کند و نه فراموش می نماید*همان کسی که زمین را برایتان گهواره ای ساخت و برای شما در آن راهها ترسیم کرد و از آسمان آبی فرود آورد پس به وسیله آن رستنیهای گوناگون جفت جفت بیرون آوردیم*بخورید و دامهایتان را بچرانید که قطعا در این ها برای خردمندان

نشانه هایی است*از این [زمین] شما را آفریده ایم در آن شما را بازمی گردانیم و بار دیگر شما را از آن بیرون می آوریم*در حقیقت [ما] همه آیات خود را به [فرعون] نشان دادیم ولی [او آن ها را] دروغ پنداشت و نپذیرفت*گفت ای موسی آمده ای تا با سحر خود ما را از سرزمینمان بیرون کنی*ما [هم] قطعا برای تو سحری مثل آن خواهیم آورد پس میان ما و خودت موعدی بگذار که نه ما آن را خلاف کنیم و نه تو [آن هم] در جایی هموار*[موسی] گفت موعد شما روز جشن باشد که مردم پیش از ظهر گرد می آین*پس فرعون رفت و [همه] نیرنگ خود را گرد آورد و بازآمد*موسی به [ساحران] گفت وای بر شما به خدا دروغ مبندید که شما را به عذابی [سخت] هلاک می کند و هر که دروغ بندد نومید می گردد*[ساحران] میان خود در باره کارشان به نزاع برخاستند و به نجوا پرداختند*[فرعونیان] گفتند قطعا این دو تن ساحرند [و] می خواهند شما را با سحر خود از سرزمینتان بیرون کنند و آیین والای شما را براندازند*پس نیرنگ خود را گرد آورید و به صف پیش آیید در حقیقت امروز هر که فایق آید خوشبخت می شود*[ساحران] گفتند ای موسی یا تو می افکنی یا [ما] نخستین کس باشیم که می اندازیم*گفت [نه] بلکه شما بیندازید پس ناگهان ریسمآن ها و چوبدستی هایشان بر اثر سحرشان در خیال او [چنین] می نمود که آن ها به شتاب می خزند*و موسی در خود بیمی احساس کرد*گفتیم مترس که تو خود برتری*و آن چه در دست راست داری بینداز تا هر چه را ساخته اند ببلعد در حقیقت آن چه سرهم بندی کرده اند افسون افسونگر است و افسونگر هر جا برود رستگار نمی شود*پس ساحران به سجده درافتادند گفتند به پروردگار موسی و هارون ایمان آوردیم*[فرعون] گفت آیا پیش از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید قطعا او بزرگ شماست که به شما سحر آموخته است پس بی شک دستهای شما و پاهایتان را یکی از راست و یکی از چپ قطع می کنم و شما را بر تنه های درخت خرما به دار می آویزم تا خوب بدانید عذاب کدام یک از ما سخت تر و پایدارتر است*گفتند ما هرگز تو را بر معجزاتی که به سوی ما آمده و [بر] آن کس که ما را پدید آورده است ترجیح نخواهیم داد پس هر حکمی می خواهی بکن که تنها در این زندگی دنیاست که [تو] حکم می رانی*ما به پروردگارمان ایمان آوردیم تا گناهان ما و آن سحری که ما را بدان واداشتی بر ما ببخشاید و خدا بهتر و پایدارتر است*در حقیقت هر که به نزد پروردگارش گناهکار رود جهنم برای اوست در آن نه می میرد و نه زندگی می یابد*و هر که مؤمن به نزد او رود در حالی که کارهای شایسته انجام داده باشد برای آنان درجات والا خواهد بود*بهشتهای عدن که از زیر [درختان] آن جویبارها روان است جاودانه در آن می مانند و این است پاداش کسی که به پاکی گراید*و در حقیقت به موسی وحی کردیم که بندگانم را شبانه ببر و راهی خشک در دریا برای آنان باز کن که نه از فرارسیدن [دشمن] بترسی و نه [از غرق شدن] بیمناک باشی*پس فرعون با لشکریانش آن ها را دنبال کرد و[لی] از دریا آن چه آنان را فرو پوشانید فرو پوشانید*و فرعون قوم خود را گمراه کرد و هدایت ننمود}

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَى وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ * إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ * فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ * - فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ * وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ * - . [1] المومنین / ۴۵ – ۴۹ –

{سپس موسی و برادرش هارون را با آیات خود و حجتی آشکار فرستادیم*به سوی فرعون و سران [قوم] او ولی تکبر نمودند و مردمی گردنکش بودند*پس گفتند آیا به دو بشر که مثل خود ما هستند و طایفه آن ها بندگان ما می باشند ایمان بیاوریم*در نتیجه آن دو را دروغزن خواندند پس از زمره هلاک شدگان گشتند*و به یقین ما به موسی کتاب [آسمانی]

دادیم باشد که آنان به راه راست روند}

وَإِذْ نَادَى رَبُّکَ مُوسَى أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ * قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا یَتَّقُونَ * قَالَ رَبِّ إِنِّی أَخَافُ أَن یُکَذِّبُونِ * وَیَضِیقُ صَدْرِی وَلَا یَنطَلِقُ لِسَانِی فَأَرْسِلْ إِلَى هَارُونَ *وَلَهُمْ عَلَیَّ ذَنبٌ فَأَخَافُ أَن یَقْتُلُونِ * قَالَ کَلَّا فَاذْهَبَا بِآیَاتِنَا إِنَّا مَعَکُم مُّسْتَمِعُونَ * فَأْتِیَا

ص: ۷۱

فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِینَ * أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِی إِسْرَائِیلَ * قَالَ أَلَمْ نُرَبِّکَ فِینَا وَلِیدًا وَلَبِثْتَ فِینَا مِنْ عُمُرِکَ سِنِینَ * وَفَعَلْتَ فَعْلَتَکَ الَّتِی فَعَلْتَ وَأَنتَ مِنَ الْکَافِرِینَ * قَالَ فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّینَ *فَفَرَرْتُ مِنکُمْ لَمَّا خِفْتُکُمْ فَوَهَبَ لِی رَبِّی حُکْمًا وَجَعَلَنِی مِنَ الْمُرْسَلِینَ * وَتِلْکَ نِعْمَهٌ تَمُنُّهَا عَلَیَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ *قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِینَ *قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَیْنَهُمَا إن کُنتُم مُّوقِنِینَ * قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ *قَالَ رَبُّکُمْ وَرَبُّ آبَائِکُمُ الْأَوَّلِینَ *قَالَ إِنَّ رَسُولَکُمُ الَّذِی أُرْسِلَ إِلَیْکُمْ لَمَجْنُونٌ * قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَیْنَهُمَا إن کُنتُمْ تَعْقِلُونَ *قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ * قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُکَ بِشَیْءٍ مُّبِینٍ *قَالَ فَأْتِ بِهِ إِن کُنتَ مِنَ الصَّادِقِینَ * فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِیَ ثُعْبَانٌ مُّبِینٌ* وَنَزَعَ یَدَهُ فَإِذَا هِیَ بَیْضَاء لِلنَّاظِرِینَ *قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِیمٌ * یُرِیدُ أَن یُخْرِجَکُم مِّنْ أَرْضِکُم بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ *قَالُوا أَرْجِهِ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِی الْمَدَائِنِ حَاشِرِینَ *یَأْتُوکَ بِکُلِّ سَحَّارٍ عَلِیمٍ* فَجُمِعَ السَّحَرَهُ لِمِیقَاتِ یَوْمٍ مَّعْلُومٍ *وَقِیلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنتُم مُّجْتَمِعُونَ *لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَهَ إِن کَانُوا هُمُ الْغَالِبِینَ *فَلَمَّا جَاء السَّحَرَهُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن کُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِینَ * قَالَ نَعَمْ وَإِنَّکُمْ إِذًا لَّمِنَ - الْمُقَرَّبِینَ* قَالَ لَهُم مُّوسَى أَلْقُوا مَا أَنتُم مُّلْقُونَ* فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِیَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّهِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ *فَأَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَإِذَا هِیَ تَلْقَفُ مَا یَأْفِکُونَ *فَأُلْقِیَ السَّحَرَهُ سَاجِدِینَ *قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِینَ *رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ * قَالَ آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَکُمْ إِنَّهُ لَکَبِیرُکُمُ الَّذِی عَلَّمَکُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَیْدِیَکُمْ وَأَرْجُلَکُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّکُمْ أَجْمَعِینَ* قَالُوا لَا ضَیْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ *إِنَّا نَطْمَعُ أَن یَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَایَانَا أَن کُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِینَ *وَأَوْحَیْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِی إِنَّکُم مُّتَّبَعُونَ * فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِی الْمَدَائِنِ حَاشِرِینَ* إِنَّ هَؤُلَاء لَشِرْذِمَهٌ قَلِیلُونَ* وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ *وَإِنَّا لَجَمِیعٌ حَاذِرُونَ *فَأَخْرَجْنَاهُم مِّن جَنَّاتٍ وَعُیُونٍ * وَکُنُوزٍ وَمَقَامٍ کَرِیمٍ* کَذَلِکَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِی إِسْرَائِیلَ *فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِینَ * فَلَمَّا تَرَاءى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرَکُونَ* قَالَ کَلَّا إِنَّ مَعِیَ رَبِّی سَیَهْدِینِ* فَأَوْحَیْنَا إِلَى مُوسَى أَنِ اضْرِب بِّعَصَاکَ الْبَحْرَ فَانفَلَقَ فَکَانَ کُلُّ فِرْقٍ کَالطَّوْدِ الْعَظِیمِ *وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِینَ * وَأَنجَیْنَا مُوسَى وَمَن مَّعَهُ أَجْمَعِینَ * ثُمَّ

ص: ۷۲

أَغْرَقْنَا الآخَرِینَ* إِنَّ فِی ذَلِکَ لَآیَهً وَمَا کَانَ أَکْثَرُهُم مُّؤْمِنِینَ* وَإِنَّ رَبَّکَ لَهُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ* - . [۱] الشعراء / ۱۰ –۶۸ –

{و [یاد کن] هنگامی را که پروردگارت موسی را ندا درداد که به سوی قوم ستمکار برو*قوم فرعون آیا پروا ندارند*گفت پروردگارا می ترسم مرا تکذیب کنند*و سینه ام تنگ می گردد و زبانم باز نمی شود پس به سوی هارون بفرست*و [از طرفی] آنان بر [گردن] من خونی دارند و می ترسم مرا بکشند*فرمود نه چنین نیست نشانه های ما را [برای آنان] ببرید که ما با شما شنونده ایم*پس به سوی فرعون بروید و بگویید ما پیامبر پروردگار جهانیانیم*فرزندان اسرائیل را با ما بفرست*[فرعون] گفت آیا تو را از کودکی در میان خود نپروردیم و سالیانی چند از عمرت را پیش ما نماندی*و [سرانجام] کار خود را کردی

و تـو از ناسپاسانی*گفـت آن را هنگـامی مرتکـب شـدم کـه از گمراهـان بـودم*و چـون از شـما ترسـیدم از شـما گریختـم تا پروردگارم به من دانش بخشـید و مرا از پیامبران قرار داد*و [آیا] این که فرزندان اسرائیل را بنده [خود] ساخته ای نعمتی است که منتش را بر من می نهی*فرعون گفت و پروردگـار جهانیـان چیست*گفت پروردگار آسـمآن ها و زمین و آن چه میان آن دو است اگر اهل یقین باشـید*[فرعون] به کسانی که پیرامونش بودند گفت آیا نمی شـنوید*[موسـی دوباره] گفت پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شما*[فرعون] گفت واقعا این پیامبری که به سوی شما فرستاده شده سخت دیوانه است*[موسی] گفت پروردگـار خـاور و بـاختر و آن چه میان آن دو است اگر تعقل کنیـد*[فرعون] گفت اگر خـدایی غیر از من اختیار کنی قطعـا تو را از [جمله] زنـدانیان خواهم سـاخت*گفت گر چه برای تو چیزی آشـکار بیاورم*گفت اگر راست می گویی آن را بیاور*پس عصای خود بیفکند و بناگاه آن اژدری نمایان شد*و دسـتش را بیرون کشـید و بناگاه آن برای تماشاگران سپید می نمـود*[فرعـون] به سـرانی که پیرامونش بودنـد گفت واقعـا این سـاحری بسـیار دانـاست*می خواهـد بـا سـحر خود شـما را از سرزمینتان بیرون کنـد اکنون چه رای می دهید*گفتند او و برادرش را در بند دار و گردآورندگان را به شـهرها بفرسـت*تا هر ساحر ماهری را نزد تو بیاورنـد*پس ساحران برای موعـد روزی معلوم گردآوری شدند*و به توده مردم گفته شد آیا شـما هم جمع خواهیـد شـد*بـدین امید که اگر ساحران غالب شدند از آنان پیروی کنیم*و چون ساحران پیش فرعون آمدند گفتند آیا اگر ما غالب آییم واقعا برای ما مزدی خواهد بود*گفت آری و در آن صورت شـما حتما از [زمره] مقربان خواهید شد*موسی به آنان گفت آن چه را شما می اندازید بیندازید*پس ریسمانها و چوبدستی هایشان را انداختند و گفتند به عزت فرعون که ما حتمـا پیروزیم*پس موسـی عصـایش را انـداخت و بناگـاه هر چه را به دروغ برساخته بودنـد بلعیـد*در نتیجه ساحران به حالت سجـده درافتادنـد*گفتنـد به پروردگـار جهانیان ایمان آوردیم*پروردگار موسـی و هارون*گفت [آیا] پیش از آن که به شـما اجـازه دهم به او ایمـان آوردیـد قطعـا او همان بزرگ شـماست که به شـما سـحر آموخته است به زودی خواهیـد دانست حتما دسـتها و پاهای شـما را از چپ و راست خواهم بریـد و همه تان را به دار خواهم آویخت*گفتنـد باکی نیست ما روی به سوی پروردگـار خود می آوریم*مـا امیـدواریم که پروردگارمـان گناهانمـان را بر مـا ببخشایـد [چرا] که نخستین ایمـان آورنـدگان بـودیم*و بـه موسـی وحی کردیـم کـه بنـدگان مرا شـبانه حرکت ده زیرا شـما مـورد تعقیب قرار خواهیـد گرفت*پس فرعـون ماموران جمع آوری [خود را] به شـهرها فرسـتاد*[و گفت] این ها عـده ای ناچیزند} {و راستی آن ها ما را بر سـر خشم آورده اند*و[لی] ما همگی به حال آماده باش درآمده ایم*سـرانجام ما آنان را از باغسـتآن ها و چشـمه سارها*و گنجینه ها و جایگاه های پر ناز و نعمت بیرون کردیم*[اراده ما] چنین بود و آن [نعمت ها] را به فرزندان اسرائیل میراث دادیم*پس هنگام برآمدن آفتاب آن ها را تعقیب کردنـد*چون دو گروه همـدیگر را دیدند یاران موسـی گفتند ما قطعا گرفتار خواهیم شد*گفت چنین نیست زیرا پروردگارم با من است و به زودی مرا راهنمایی خواهد کرد*پس به موسـی وحی کردیم با عصای خود بر این دریا بزن تا از هم شـکافت و هر پاره ای همچون کوهی سترگ بود*و دیگران را بدانجا نزدیک گردانیدیم*و موسی و همه کسانی را کـه همراه او بودنـد نجـات دادیم*آنگـاه دیگران را غرق کردیم*مسـلما در این [واقعه] عـبرتی بـود و[لی] بیشترشـان ایمـان آورنده نبودند*و قطعا پروردگار تو همان شکست ناپذیر مهربان است}

- إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ * فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَن بُورِكَ مَن فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *يَا مُوسَىٰ إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ * وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَآن ها جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ* إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ

* وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاء مِنْ غَيْرِ سُوءٍ فِي تِسْعِ آيَاتٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ* فَلَمَّا جَاءتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ * وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ* - . النمل ۷ - ۱۴ -

{ [یادکن] هنگامی را که موسی به خانواده خود گفت من آتشی به نظرم رسید به زودی برای شما خبری از آن خواهم آورد یا شعله آتشی برای شما می آورم باشد که خود را گرم کنید*چون نزد آن آمد آوا رسید که خجسته [و مبارک گردید] آن که در کنار این آتش و آن که پیرامون آن است و منزه است خدا پروردگار جهانیان*ای موسی این منم خدای عزیز حکیم*و عصایت را بیفکن پس چون آن را همچون ماری دید که می جنبد پشت گردانید و به عقب بازنگشت ای موسی مترس که فرستادگان پیش من نمی ترسند*لیکن کسی که ستم کرده سپس بعد از بدی نیکی را جایگزین [آن] گردانیده [بداند] که من آمرزنده مهربانم*و دستت را در گریبانت کن تا سپید بی عیب بیرون آید [این ها] از [جمله] نشانه های نه گانه‌ای است [که باید] به سوی فرعون و قومش [ببری] زیرا که آنان مردمی نافرمانند*و هنگامی که آیات روشنگر ما به سویشان آمد گفتند این سحری آشکار است*و با آن که دل هایشان بدان یقین داشت از روی ظلم و تکبر آن را انکار کردند پس ببین فرجام فسادگران چگونه بود}

- فَلَمَّا جَاءهُم مُّوسَى بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ* وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَن جَاء بِالْهُدَى مِنْ عِندِهِ وَمَن تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ* وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَل لِّي صَرْحًا لَّعَلِّي أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ * وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ *فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ* وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يُنصَرُونَ* وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ هُم مِّنَ الْمَقْبُوحِينَ* و * أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِن قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ* - . قصص / ۳۶ — ۴۲ و ۴۹ -

{ پس چون موسی آیات روشن ما را برای آنان آورد گفتند این جز سحری ساختگی نیست و از پدران پیشین خود چنین [چیزی] نشنیده ایم*و موسی گفت پروردگارم به [حال] کسی که از جانب او رهنمودی آورده و [نیز] کسی که فرجام [نیکوی] آن سرا برای اوست داناتر است در حقیقت ظالمان رستگار نمی شوند*و فرعون گفت ای بزرگان قوم من جز خویشتن برای شما خدایی نمی شناسم پس ای هامان برایم بر گل آتش بیفروز و برجی [بلند] برای من بساز شاید به [حال] خدای موسی اطلاع یابم و من جدا او را از دروغگویان می پندارم*و او و سپاهیانش در آن سرزمین به ناحق سرکشی کردند و پنداشتند که به سوی ما بازگردانیده نمی شوند*تا او و سپاهیانش را فرو گرفتیم و آنان را در دریا افکندیم بنگر که فرجام کار ستمکاران چگونه بود*و آنان را پیشوایانی که به سوی آتش می خوانند گردانیدیم و روز رستاخیز یاری نخواهند شد*و در این دنیا لعنتی بدرقه [نام] آنان کردیم و روز قیامت [نیز] ایشان از [جمله] زشت رویانند} و {بگو پس اگر راست می گویید کتابی از جانب خدا بیاورید که از این دو هدایت کننده تر باشد تا پیرویش کنم}

- كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ* - . ص / ۱۲ - {پیش از ایشان قوم نوح و عاد و فرعون صاحب [عمارت و] خرگاهها تکذیب کردند}

- وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الأَسْبَابَ* أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ* - . المومن / ۳۶ - ۳۷ -

{و فرعون گفت ای هامان برای من کوشکی بلند بساز شاید من به آن راه ها برسم*راه های [دستیابی به] آسمآن ها تا از خدای موسی اطلاع حاصل کنم و من او را سخت دروغپرداز می پندارم و این گونه برای فرعون زشتی کارش آراسته شد و از راه [راست] بازماند و نیرنگ فرعون جز به تباهی نینجامید}

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَقَالَ إِنِّي رَسُولُ

ص: ۷۳

رَبِّ الْعَالَمِينَ * فَلَمَّا جَاءهُم بِآيَاتِنَا إِذَا هُم مِّنْهَا يَضْحَكُونَ * وَمَا نُرِيهِم مِّنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا وَأَخَذْنَاهُم بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ * وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ * فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ* وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الآن هارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ * أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ * فَلَوْلَا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِّن ذَهَبٍ أَوْ جَاء مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقْتَرِنِينَ

* فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ * فَلَمَّا - آسَفُونَا انتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ* فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْآخِرِينَ * - . الزخرف / ۴۶ - ۵۶ -

{و همانا موسی را با نشانه های خویش به سوی فرعون و سران [قوم] او روانه کردیم پس گفت من فرستاده پروردگار جهانیانم*پس چون آیات ما را برای آنان آورد ناگهان ایشان بر آن ها خنده زدند*و [ما] نشآن های به ایشان نمی نمودیم مگر این که آن از نظیر [و مشابه] آن بزرگتر بود و به عذاب گرفتارشان کردیم تا مگر به راه آیند*و گفتند ای فسونگر پروردگارت را به [پاس] آن چه با تو عهد کرده برای ما بخوان که ما واقعا به راه درست درآمده ایم*و چون عذاب را از آن ها برداشتیم بناگاه آنان پیمان شکستند*و فرعون در [میان] قوم خود ندا درداد [و] گفت ای مردم [کشور] من آیا پادشاهی مصر و این نهرها که از زیر [کاخ های] من روان است از آن من نیست پس مگر نمی بینید* آیا [نه] من از این کس که خود بی مقدار است و نمی تواند درست بیان کند بهترم*پس چرا بر او دستبندهایی زرین آویخته نشده یا با او فرشتگانی همراه نیامده اند*پس قوم خود را سبک مغز یافت [و آنان را فریفت] و اطاعتش کردند چرا که آن ها مردمی منحرف بودند*و چون ما را به خشم درآوردند از آنان انتقام گرفتیم و همه آنان را غرق کردیم*و آنان را پیشینه ای [بد] و عبرتی برای آیندگان گردانیدیم}

- وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَاءهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ * أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ* وَأَنْ لَّا تَعْلُوا عَلَى اللَّهِ إِنِّي آتِيكُم بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ* وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَن تَرْجُمُونِ* وَإِنْ لَّمْ تُؤْمِنُوا لِي فَاعْتَزِلُونِ * فَدَعَا رَبَّهُ أَنَّ هَؤُلَاء قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ* فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ* وَاتْرُكْ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ * كَمْ تَرَكُوا مِن جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ * وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ* وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ * كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ* فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاء وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ* وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي

إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ* مِن فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِّنَ الْمُسْرِفِينَ* وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ* وَآتَيْنَاهُم مِّنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاء مُّبِينٌ* - . الدخان / ۱۷ -۳۳ -

{و به یقین پیش از آنان قوم فرعون را بیازمودیم و پیامبری بزرگوار برایشان آمد*که [به آنان گفت] بندگان خدا را به من بسپارید زیرا که من شما را فرستاده ای امینم*و بر خدا برتری مجویید که من برای شما حجتی آشکار آورده ام*و من به پروردگار خود و پروردگار شما پناه می برم از این که مرا سنگباران کنید*و اگر به من ایمان نمی آورید پس از من کناره گیرید*پس پروردگار خود را خواند که این ها مردمی گناهکارند*[فرمود] بندگانم را شبانه ببر زیرا شما مورد تعقیب واقع خواهید شد*و دریا را هنگامی که آرام است پشت سر بگذار که آنان سپاهی غرق شدنی اند*[وه] چه باغها و چشمه سارانی [که آن ها بعد از خود] بر جای نهادند*و کشتزارها و جایگاه های نیکو*و نعمتی که از آن برخوردار بودند}

{[آری] این چنین [بود] و آن ها را به مردمی دیگر میراث دادیم*و آسمان و زمین بر آنان زاری نکردند و مهلت نیافتند*و به راستی فرزندان اسرائیل را از عذاب خفت آور رهانیدیم*از [دست] فرعون که متکبری از افراطکاران بود*و قطعا آنان را دانسته بر مردم جهان ترجیح دادیم*و از نشانه ها [ی الهی] آن چه را که در آن آزمایشی آشکار بود بدیشان دادیم}

- وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ * فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ* فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ * - . الذاریات / ۳۸ - ۴۰ -

{و [نیز] در [ماجرای] موسی چون او را با حجتی آشکار به سوی فرعون گسیل داشتیم*پس [فرعون] با ارکان [دولت] خود روی برتافت و گفت [این شخص] ساحر یا دیوآن های است*[تا] او و سپاهیانش را گرفتیم و آنان را در دریا افکندیم در حالی که او [در آخرین لحظه] نکوهشگر [خود] بود}

- وَلَقَدْ جَاء آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ * كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ - . القمر / ۴۱ - ۴۲ -

{سپس هر چه تمامتر وی را پاداش دهند*و این که پایان [کار] به سوی پروردگار توست}

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي وَقَد تَّعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ - فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ * - . الصف / ۵ -

{و [یاد کن] هنگامی را که موسی به قوم خود گفت ای قوم من چرا آزارم می دهید با این که می دانید من فرستاده خدا به سوی شما هستم پس چون [از حق] برگشتند خدا دلهایشان را برگردانید و خدا مردم نافرمان را هدایت نمی کند}

- إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا * فَعَصَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا * - . المزمل / ۱۵ - ۱۶ -

{بی گمان ما به سوی شما فرستاده ای که گواه بر شماست روانه کردیم همان گونه که فرستاده ای به سوی فرعون فرستادیم* [ولی] فرعون به آن فرستاده عصیان ورزید پس ما او را به سختی فرو گرفتیم}

- هَلْ أَتَاکَ حَدِیثُ مُوسَى * إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى* اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى* فَقُلْ هَل لَّکَ إِلَى أَن تَزَکَّى* وَأَهْدِیَکَ إِلَى رَبِّکَ فَتَخْشَى* فَأَرَاهُ الْآیَهَ الْکُبْرَى* فَکَذَّبَ وَعَصَى* ثُمَّ أَدْبَرَ یَسْعَى* فَحَشَرَ فَنَادَى* فَقَالَ أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلَى* فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَکَالَ الْآخِرَهِ وَالْأُولَى* إِنَّ فِی ذَلِکَ لَعِبْرَهً لِّمَن یَخْشَى* - . النازعات / ۱۵ - ۲۶ -

{آیا سرگذشت موسی بر تو آمد*آنگاه که پروردگارش او را در وادی مقدس طوی ندا درداد*به سوی فرعون برو که وی سر برداشته است*و بگو آیا سر آن داری که به پاکیزگی گرایی*و تو را به سوی پروردگارت راه نمایم تا پروا بداری*پس معجزه بزرگ [خود] را بدو نمود*و[لی فرعون] تکذیب نمود و عصیان کرد*سپس پشت کرد [و] به کوشش برخاست*و گروهی را فراهم آورد [و] ندا درداد*و گفت پروردگار بزرگتر شما منم*و خدا [هم] او را به کیفر دنیا و آخرت گرفتار کرد*در حقیقت برای هر کس که [از خدا] بترسد در این [ماجرا] عبرتی است}

- وَفِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتَادِ - . الفجر / ۱۰ -

{و با فرعون صاحب خرگاه ها [و بناهای بلند]}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی طیب الله رمسه: مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ أی من قومه و أهل دینه یَسُومُونَکُمْ أی یکلفونکم و یذیقونکم سُوءَ الْعَذابِ و اختلفوا فی هذا العذاب فقال قوم ما ذکر بعده و قیل ما کان یکلفونهم من الأعمال الشاقه فمنها أنهم جعلوهم أصنافا فصنف یخدمونهم و صنف یحرسون لهم و من لا یصلح منهم للعمل ضربوا الجزیه علیهم و کانوا مع ذلک یذبحون أبناءهم و یستحیون نساءهم أی یدعونهن أحیاء لیستعبدن و ینکحن علی وجه الاسترقاق و هذا أشد من الذبح وَ فِی ذلِکُمْ أی و فی سومکم العذاب و ذبح الأبناء بَلاءٌ مِنْ رَبِّکُمْ عَظِیمٌ أی ابتلاء عظیم من ربکم لما خلا بینکم و بینه و قیل أی و فی نجاتکم نعمه عظیمه من الله و کان السبب فی قتل الأبناء أن فرعون رأی فی منامه أن نارا أقبلت من بیت المقدس حتی اشتملت علی بیوت مصر فأحرقتها و أحرقت القبط و ترکت بنی إسرائیل فهاله ذلک و دعا السحره و الکهنه و القافه فسألهم عن رؤیاه فقالوا له إنه یولد فی بنی إسرائیل غلام یکون علی یده هلاکک و ذهاب ملکک و تبدیل دینک فأمر فرعون بقتل کل غلام یولد فی بنی إسرائیل و جمع القوابل من أهل مملکته فقال لهن لا یسقط علی أیدیکن غلام من بنی إسرائیل إلا قتل و لا جاریه إلا ترکت و وکل بهن فکن یفعلن ذلک فأسرع الموت فی مشیخه بنی إسرائیل فدخل رءوس القبط علی فرعون فقالوا له إن الموت وقع علی بنی إسرائیل فتذبح صغارهم و یموت کبارهم فیوشک أن یقع العمل علینا فأمر فرعون أن یذبحوا سنه و یترکوا سنه فولد هارون فی السنه التی لا یذبحون فیها فترک و ولد موسی فی السنه التی یذبحون فیها.

و اذکروا إِذْ فَرَقْنا بِکُمُ الْبَحْرَ أی فرقنا بین الماءین حتی مررتم فیه و کنتم فرقا بینهما تمرون فی طریق یبس و قیل فرقنا البحر

بدخولكم إياه فوقع بين كل فرقتين

من البحر طائفه منكم يسلكون طريقا يابسا فوقع الفرق بكم وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ لم يذكر فرعون لظهوره و ذكره فی مواضع و يجوز أن يريد بآل فرعون نفسه وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ أی تشاهدون أنهم يغرقون و جمله القصه ما ذكره ابن عباس أن الله تعالی أوحی إلی موسی أن أسر ببنی إسرائيل من مصر فسری موسی ببنی إسرائيل ليلا فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ فی ألف ألف حصان سوی الإناث و كان موسی فی ستمائه ألف و عشرين ألفا فلما عاينهم فرعون قال إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَهٌ قَلِيلُونَ إلی قوله حاذِرُونَ فسری موسی ببنی إسرائيل حتی هجموا علی البحر فالتفتوا فإذا هم برهج (۱)دواب فرعون فقالوا يا موسی أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا هذا البحر أمامنا و هذا فرعون قد رهقنا (۲)بمن معه فقال موسی عَسی رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ فقال له يوشع بن نون بم أمرت قال أمرت أن أضرب بعصای البحر قال اضرب و كان الله أوحی إلی البحر أن أطع موسی إذا ضربك قال فبات البحر له أفكل (۳)أی رعده لا يدری فی أی جوانبه يضربه فضرب بعصاه البحر فانفلق و ظهر اثنا عشر طريقا فكان لكل سبط منهم طريق يأخذون فيه فقالوا إنا لا نسلك طريقا نديا فأرسل الله ريح الصبا حتی جففت الطريق كما قال فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقاً فِي الْبَحْرِ يَبَساً فجروا فلما أخذوا فی الطريق قال بعضهم لبعض ما لنا لا نری أصحابنا فقالوا لموسی أين أصحابنا فقال فی طريق مثل طريقكم فقالوا لا نرضی حتی نراهم فقال موسی عليه السلام اللهم أعنی علی أخلاقهم السيئه فأوحی الله إليه أن قل بعصاك (۴)هكذا و هكذا يمينا و شمالا فأشار بعصاه يمينا و شمالا فظهر كالكو (۵)ينظر منها بعضهم إلی بعض فلما انتهی فرعون إلی ساحل البحر و كان

۱- الرهج: ما اثير من الغبار.

۲- أی لحقنا و دنا منا.

۳- فی نسخه: فبان له البحر أفكل. و الافكل: الرعده يقال: أخذه أفكل- بالتنوين-: اذا ارتعد من خوف أو برد.

۴- كذا فی النسخه، و فی المصدر: ان مل بعصاك.

۵- الكو و الكوه: الخرق فی الحائط.

على فرس حصـان أدهم فهـاب دخول الماء تمثل له جبرئيل على فرس أنثى وديق (١)و تقحم البحر (٢)فلما رآها الحصان تقحم خلفها ثم تقحم قوم فرعون و ميكائيل يسوقهم فلما خرج آخر من كان مع موسى من البحر و دخل آخر من كان مع فرعون البحر أطبق الله عليهم الماء فغرقوا جميعا و نجا موسى و من معه (٣).

وَ مَلَائِهِ أى أشـراف قومه و ذوى الأمر منهم فَظَلَمُوا بِها أى ظلموا أنفسـهم بجحدها و قيل فظلموا بها بوضعها غير مواضعها فجعلوا بـدل الإيمان بها الكفر و الجحود قال وهب و كان اسم فرعون الوليـد بن مصـعب و هو فرعون يوسف (۴)و كان بين اليوم الذى دخل يوسف مصـر و اليوم الذى دخلها موسـى رسولا أربعمائه عام حَقِيقٌ عَلى أَنْ لا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ أى حقيق على ترك القول على الله إلاـ الحق و قـال الفراء على بمعنى البـاء أى حقيق بـأن لا أقول و قيل أى حريص على أن لا أقول بِبَيِّنَهٍ أى بحجه و معجزه فَأَرْسِـلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرائِيلَ أى فأطلق بنى إسـرائيل عن عقال التسـخير و خلهم يرجعوا إلى الأرض المقـدسه فَإِذا هِيَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ أى حيه عظيمه بين ظـاهر أنه ثعبان بحيث لا يشـتبه على الناس و لم يكن مما يخيل أنه حيه و ليس بحيه و قيل إن العصا لما صارت حيه أخذت قبه فرعون بين فكيها و كان ما بينهما ثمانون ذراعا فتضرع فرعون إلى موسى بعد أن وثب من سريره و هرب منها و أحـدث و هرب الناس و دخل فرعون البيت و صاح يا موسـى خـذها و أنا أؤمن بك فأخذها موسـى فعادت عصا عن ابن عبـاس و السـدى و قيـل كـان طولها ثمانين ذراعا وَ نَزَعَ يَدَهُ قيل إن فرعون قال له هل معك آيه أخرى قال نعم فأدخل يـده فى جيبه و قيل تحت إبطه ثم نزعها أى أخرجها منه و أظهرها فَإِذا هِيَ بَيْضاءُ أى لونها أبيض نورى و لها

١- يقال لذوات الحافر إذا ارادت الفحل: ودق، فهى وديق.

٢- أى دخلته بشده و مشقه.

٣- مجمع البيان ١: ١٠۵- ١٠٧. م.

۴- قد ذكرنا سابقا ان فرعون يوسف اسمه الريان بن الوليد، و قيل: ان فرعون يوسف كان جد فرعون موسى.

شعاع يغلب نور الشمس و كان موسى آدم فيما يروى ثم أعاد اليد إلى كمه فعادت إلى لونها الأول عن ابن عباس و السدى و اختلف فى عصاه فقيل أعطاه ملك حين توجه إلى مدين و قيل إن عصا آدم كانت من آس الجنه حين أهبط فكانت تدور بين أولاده حتى انتهت النوبه إلى شعيب و كانت ميراثا مع أربعين عصا كانت لآبائه فلما استأجر شعيب موسى أمره بدخول بيت فيه العصى و قال له خذ عصا من تلك العصى فوقع تلك العصا بيد موسى فاسترده شعيب و قال خذ غيرها حتى فعل ذلك ثلاث مرات فى كل مره تقع يده عليها دون غيرها فتركها فى يده فى المره الرابعه فلما خرج من عنده متوجها إلى مصر و رأى نارا و أتى الشجره فناداه الله تعالى أَنْ يا مُوسى إِنِّی أَنَا اللَّهُ و أمره بإلقائها فألقاها فصارت حيه فولى هاربا فناداه الله سبحانه خُذْها وَ لا تَخَفْ فأدخل يده بين لحييها فعادت عصا فلما أتى فرعون ألقاها بين يديه على ما تقدم بيانه و قيل كان الأنبياء يأخذون العصا تجنبا من الخيلاء (۱).

قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ لمن دونهم من الحاضرين إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِيمٌ بالسحر يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ أى يريد أن يستميل بقلوب بنى إسرائيل إلى نفسه و يتقوى بهم فيغلبكم بهم و يخرجوكم من بلدتكم فَما ذا تَأْمُرُونَ قيل إن هذا قول الأشراف بعضهم لبعض على سبيل المشوره و يحتمل أن يكون قالوا ذلك لفرعون و إنما قالوا تأمرون بلفظ الجمع على خطاب الملوك و يحتمل أيضا أن يكون قول فرعون لقومه فتقديره قال فرعون لهم فما ذا تأمرون قالُوا أى لفرعون أَرْجِهْ وَ أَخاهُ أى أخره و أخاه هارون و لا تعجل بالحكم فيهما بشى ء فتكون عجلتك حجه عليك و قيل أخره أى احبسه و الأول أصح وَ أَرْسِلْ فِي الْمَدائِنِ التى حولك حاشِرِينَ أى جامعين للسحره يحشرون من يعلمونه منهم عن مجاهد و السدى و قيل هم أصحاب الشرط أرسلهم فى حشر السحره و كانوا اثنين و سبعين رجلا عن ابن عباس وَ جاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ و كانوا خمسه عشر ألفا و قيل ثمانين ألفا و قيل سبعين ألفا و قيل بضعا و ثلاثين ألفا و قيل كانوا اثنين و سبعين اثنان من القبط و هما رئيسا القوم و سبعون من بنى إسرائيل

ص: ۷۸

۱- مجمع البيان ۴: ۴۵۷- ۴۵۸. م.

و قيل كانوا سبعين وَ إِنَّكَمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ أى و إنكم مع حصول الأجر لكم لمن المقربين إلى المنازل الجليله.

قالُوا يا مُوسى أى قالت السحره لموسى إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ ما معك من العصا أولا وَ إِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ لما معنا من العصى و الحبال أولا- قالَ أَلْقُوا هذا أمر تهديد و تقريع سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ أى احتالوا فى تحريك العصى و الحبال بما جعلوا فيها من الزيبق حتى تحركت بحراره الشمس و غير ذلك من الحيل و أنواع التمويه و التلبيس و خيل إلى الناس أنها تتحرك على ما تتحرك الحيه وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ أى استدعوا رهبتهم حتى رهبهم الناس فَإِذا هِيَ تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ أى فألقاها فصارت ثعبانا فإذا هى تبتلع ما يكذبون فيه أنها حيات فَوَقَعَ الْحَقُّ أى ظهر لأنهم لما رأوا تلك الآيات الباهره علموا أنه أمر سماوى لا يقدر عليه غير الله تعالى فمنها قلب العصا حيه و منها أكلها حبالهم و عصيهم مع كثرتها و منها فناء حبالهم و عصيهم فى بطنه إما بالتفرق و إما بالفناء عند من جوزه و منها عودها عصا كما كانت من غير زياده و لا نقصان و كل من هذه الأمور يعلم كل عاقل أنه لا يدخل تحت مقدور البشر فاعترفوا بالتوحيد و النبوه و صار إسلامهم حجه على فرعون و قومه فَغُلِبُوا هُنالِكَ أى قهر فرعون و قومه عند ذلك المجمع و بهت فرعون و خلى سبيل موسى و من تبعه وَ انْقَلَبُوا صاغِرِينَ أى انصرفوا أذلاء مقهورين وَ أُلْقِيَ السَّحَرَةُ ساجِدِينَ ألهمهم الله ذلك.

و قيل إن موسى و هارون سجدا لله شكرا له على ظهور الحق فاقتدوا بهما فسجدوا معهما و إنما قال ألقى على ما لم يسم فاعله للإشاره إلى أنه ألقاهم ما رأوا من عظيم الآيات حيث لم يتمالكوا أنفسهم عند ذلك أن وقعوا ساجدين رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ خصوهما لأنهما دعوا إلى الإيمان و لتفضيلها أو لئلا يتوهم متوهم أنهم سجدوا لفرعون لأنه كان يدعى أنه رب العالمين إِنَّ هذا لَمَكْرٌ أراد به التلبيس على الناس و إيهامهم أن إيمان السحره لم يكن عن علم و لكن لتواطؤ منهم ليذهبوا بأموالكم و ملككم فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ عاقبه أمركم لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ أى من كل شق طرفا قال الحسن هو أن يقطع اليد اليمنى مع الرجل اليسرى و قال غيره

و كذلك اليد اليسرى مع الرجل اليمنى قيل أول من قطع الرجل و صلب فرعون صلبهم فى جذوع النخل على شاطئ نهر مصر إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ راجعون إلى ربنا بالتوحيد و الإخلاص و الانقلاب إلى الله هو الانقلاب إلى جزائه و غرضهم التسلى فى الصبر على الشده لما فيه من المثوبه مع مقابله وعيده بوعيد أشد منه و هو عقاب الله وَ ما تَنْقِمُ مِنَّا أى و ما تطعن علينا و ما تكره منا إلا إيماننا بالله و تصديقنا بآياته التى جاءتنا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً أى أصبب علينا الصبر عند القطع و الصلب حتى لا نرجع كفارا وَ تَوَفَّنا مُسْلِمِينَ أى وفقنا للثبات على الإسلام إلى وقت الوفاه قالوا فصلبهم فرعون من يومه فكانوا أول النهار كفارا سحره و آخر النهار شهداء برره و قيل أيضا إنه لم يصل إليهم و عصمهم الله منه.

وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ لما أسلم السحره أَ تَذَرُ مُوسى وَ قَوْمَهُ أى أ تتركهم أحياء ليظهروا خلافك و يدعوا الناس إلى مخالفتك ليغلبوا عليك فيفسد به ملكك و

روى ١٧ عن ابن عباس أنه لما آمن السحره أسلم من بنى إسرائيل ستمائه ألف نفس و اتبعوه.

قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ قال ابن عباس كان فرعون يقتل أبناء بنى إسرائيل فلما كان من أمر موسى ما كان أمر بإعاده القتل عليهم فشكا ذلك بنو إسرائيل إلى موسى فعند ذلك قال اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ فى دفع بلاء فرعون عنكم وَ اصْبِرُوا على دينكم يُورِثُها مَنْ يَشاءُ أى ينقلها إلى من يشاء نقل المواريث وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ أى تمسكوا بالتقوى فإن حسن العاقبه فى الدارين للمتقين قالُوا أى بنو إسرائيل لموسى أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا أى عذبنا فرعون بقتل الأبناء و استخدام النساء قبل أن تأتينا بالرساله وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا أيضا و يتوعدنا و يأخذ أموالنا و يكلفنا الأعمال الشاقه فلم ننتفع بمجيئك و هذا يدل على أنه جرى فيهم القتل و التعذيب مرتين قال الحسن كان فرعون يأخذ الجزيه قبل مجى ء موسى و بعده من بنى إسرائيل و هذا كان استبطاء منهم لما وعدهم موسى من النجاه فجدد لهم عليه السلام الوعد قالَ عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ و عسى من الله موجب (١)وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ أى يملككم ما كانوا يملكونه فى الأرض من بعدهم فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ شكرا لما منحكم.

١- فى المصدر: قال الزجاج: عسى من اللّه طمع و اشفاق الا ما يطمع اللّه فيه فهو واجب.

وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ اللام للقسم أی عاقبنا قوم فرعون بالجدوب و القحط فَإِذا جاءَتْهُمُ الْحَسَنَهُ یعنی الخصب و النعمه و السعه فی الرزق و السلامه و العافیه قالُوا لَنا هذِهِ أی إنا نستحق ذلک علی العاده الجاریه لنا و لم یعلموا أنه من عند الله تعالی فیشکروه وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَهٌ أی جوع و بلاء و قحط المطر و ضیق الرزق و هلاک الثمر و المواشی یَطَّیَّرُوا أی یتطیروا و یتشأموا بِمُوسی وَ مَنْ مَعَهُ و قالوا ما رأینا شرا حتی رأیناکم أَلا إِنَّما طائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ معناه ألا إن الشؤم الذی یلحقهم هو الذی وعدوا به من العقاب عند الله یفعل بهم فی الآخره لا ما ینالهم فی الدنیا أو أن الله هو الذی یأتی بطائر البرکه و طائر الشؤم من الخیر و الشر و النفع و الضر فلو عقلوا لطلبوا الخیر و السلامه من الشر من قبله و قیل أی ما تشأموا به محفوظ علیهم حتی یجازیهم الله به یوم القیامه وَ قالُوا أی قوم فرعون لموسی مَهْما تَأْتِنا بِهِ مِنْ آیَهٍ أی أی شی ء تأتینا به من المعجزات لِتَسْحَرَنا بِها أی لتموه علینا بها حتی تنقلنا عن دین فرعون فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَ ابْنُ جُبَیْرٍ وَ قَتَادَهُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ وَ رَوَاهُ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ دَخَلَ حَدِیثُ بَعْضِهِمْ فِی بَعْضٍ قَالُوا لَمَّا آمَنَتِ السَّحَرَهُ وَ رَجَعَ فِرْعَوْنُ مَغْلُوباً وَ أَبَی هُوَ وَ قَوْمُهُ إِلَّا الْإِقَامَهَ عَلَی الْکُفْرِ قَالَ هَامَانُ لِفِرْعَوْنَ إِنَّ النَّاسَ قَدْ آمَنُوا بِمُوسَی فَانْظُرْ مَنْ دَخَلَ فِی دِینِهِ فَاحْبِسْهُ فَحَبَسَ کُلَّ مَنْ آمَنَ بِهِ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَتَابَعَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ بِالْآیَاتِ وَ أَخَذَهُمْ بِالسِّنِینَ وَ نَقْصِ الثَّمَرَاتِ ثُمَّ بَعَثَ عَلَیْهِمُ الطُّوفَانَ فَخَرَّبَ دُورَهُمْ وَ مَسَاکِنَهُمْ حَتَّی خَرَجُوا إِلَی الْبَرِّیَّهِ وَ ضَرَبُوا الْخِیَامَ وَ امْتَلَأَتْ بُیُوتُ الْقِبْطِ مَاءً وَ لَمْ یَدْخُلْ بُیُوتَ بَنِی إِسْرَائِیلَ مِنَ الْمَاءِ قَطْرَهٌ وَ أَقَامَ الْمَاءُ عَلَی وَجْهِ أَرْضِیهِمْ لَا یَقْدِرُونَ عَلَی أَنْ یَحْرُثُوا فَقَالُوا لِمُوسَی ادْعُ لَنَا رَبَّکَ أَنْ یَکْشِفَ عَنَّا الْمَطَرَ فَنُؤْمِنَ لَکَ وَ نُرْسِلَ مَعَکَ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَدَعَا رَبَّهُ فَکَشَفَ (1)عَنْهُمُ الطُّوفَانَ فَلَمْ یُؤْمِنُوا وَ قَالَ هَامَانُ لِفِرْعَوْنَ لَئِنْ خَلَّیْتَ بَنِی إِسْرَائِیلَ غَلَبَکَ مُوسَی وَ أَزَالَ مُلْکَکَ وَ أَنْبَتَ اللَّهُ لَهُمْ فِی تِلْکَ السَّنَهِ مِنَ الْکَلَإِ وَ الزَّرْعِ وَ الثَّمَرِ مَا أَعْشَبَتْ بِهِ بِلَادُهُمْ وَ أَخْصَبَتْ فَقَالُوا مَا کَانَ هَذَا الْمَاءُ إِلَّا نِعْمَهً عَلَیْنَا وَ خِصْباً فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ فِی السَّنَهِ الثَّانِیَهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ

۱- فی نسخه: فکف.

إِبْرَاهِيمَ وَ فِي الشَّهْرِ الثَّانِي عَنْ غَيْرِهِ مِنَ الْمُفَسِّرِينَ الْجَرَادَ فَجَرَّدَتْ زُرُوعَهُمْ وَ أَشْجَارَهُمْ حَتَّى كَانَتْ تُجَرِّدُ شُعُورَهُمْ وَ لِحَاهُمْ وَ تَأْكُلُ الْأَبْوَابَ وَ الثِّيَابَ وَ الْأَمْتِعَهَ وَ كَانَتْ لَا تَدْخُلُ بُيُوتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ لَا يُصِيبُهُمْ مِنْ ذَلِكَ شَيْ ءٌ فَعَجُّوا وَ ضَجُّوا وَ جَزِعَ فِرْعَوْنُ مِنْ ذَلِكَ جَزَعاً شَدِيداً وَ قَالَ يا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ أَنْ يَكُفَّ عَنَّا الْجَرَادَ حَتَّى أُخَلِّيَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَدَعَا مُوسَى رَبَّهُ فَكَفَّ عَنْهُمُ الْجَرَادَ بَعْدَ مَا أَقَامَ عَلَيْهِمْ سَبْعَهَ أَيَّامٍ مِنَ السَّبْتِ إِلَى السَّبْتِ.

و قيل إن موسى عليه السلام برز إلى الفضاء فأشار بعصاه نحو المشرق و المغرب فرجعت الجراد من حيث جاءت حتى كأن لم يكن قط و لم يدع هامان فرعون أن يخلي عن بني إسرائيل فأنزل الله عليهم في السنه الثالثه في روايه على بن إبراهيم و في الشهر الثالث عن غيره من المفسرين القمل و هو الجراد الصغار الذى لا أجنحه له و هو شر ما يكون و أخبثه فأتى على زروعهم كلها و اجتثها (١)من أصلها فذهب زروعهم و لحس الأرض كلها (٢).

و قيل أمر موسى عليه السلام أن يمشي إلى كثيب أعفر (٣)بقريه من قرى مصر تدعى عين الشمس فأتاه فضربه بعصاه فانثال (۴)عليهم قملا فكان يدخل بين ثوب أحدهم فيعضه و كان يأكل أحدهم الطعام فيمتلئ قملا قال ابن جبير القمل السوس الذى يخرج من الحبوب فكان الرجل يخرج عشره أجربه إلى الرحى فلا يرد منها ثلاثه أقفزه فلم يصابوا ببلاء كان أشد عليهم من القمل و أخذت أشعارهم و أبشارهم و أشفار عيونهم و حواجبهم و لزمت جلودهم كأنها الجدرى (۵)عليهم و منعتهم النور و القرار فصرخوا و صاحوا فقال فرعون لموسى ادع لنا ربك لئن كشف عنا القمل لأكفن عن بني إسرائيل فدعا موسى عليه السلام حتى

١- أي قلعها من اصلها.

٢- أي رعاها كلها.

٣- الكثيب: التل من الرمل. الاعفر: البيضاء.

۴- أي فانصب.

۵- الجدرى: مرض يسبب بثورا حمرا بيض الرءوس تنتشر في البدن و تنقيح سريعا و هو شديد العدوى.

ذهب القمل بعد ما أقام عندهم سبعه أيام من السبت إلى السبت فنكثوا فأنزل الله عليهم فى السنه الرابعه و قيل فى الشهر الرابع الضفادع فكانت تكون فى طعامهم و شرابهم و امتلأت منها بيوتهم و أبنيتهم فلا يكشف أحدهم ثوبا و لا إناء و لا طعاما و لا شرابا إلا وجد فيه الضفادع و كانت تثب فى قدورهم فتفسد عليهم ما فيها و كان الرجل يجلس إلى ذقنه من الضفادع (۱)و يهم أن يتكلم فيثب الضفدع فى فيه و يفتح فاه لأكلته فيسبق الضفدع أكلته إلى فيه فلقوا منها أذى شديدا فلما رأوا ذلک بكوا و شكوا إلى موسى و قالوا هذه المره نتوب و لا نعود فادع الله أن يذهب عنا الضفادع فإنا نؤمن بک و نرسل معک بنى إسرائيل فأخذ عهودهم و مواثيقهم ثم دعا ربه فكشف عنهم الضفادع بعد ما أقام عليهم سبعا من السبت إلى السبت ثم نقضوا العهد و عادوا لكفرهم فلما كانت السنه الخامسه أرسل الله عليهم الدم فسال ماء النيل عليهم دما فكان القبطى يراه دما و الإسرائيلى يراه ماء فإذا شربه الإسرائيلى كان ماء و إذا شربه القبطى كان دما و كان القبطى يقول للإسرائيلى خذ الماء فى فيک و صبه فى فى فكان إذا صبه فى فم القبطى تحول دما و إن فرعون اعتراه العطش حتى إنه ليضطر إلى مضغ الأشجار الرطبه فإذا مضغها يصير ماؤها فى فيه دما فمكثوا فى ذلک سبعه أيام لا يأكلون إلا الدم و لا يشربون إلا الدم.

قال زيد بن أسلم الدم الذى سلط عليهم كان الرعاف فأتوا موسى فقالوا ادع لنا ربک يكشف عنا هذا الدم فنؤمن لک و نرسل معک بنى إسرائيل فلما دفع الله عنهم الدم لم يؤمنوا و لم يخلوا عن بنى إسرائيل وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ أى العذاب و هو ما نزل بهم من الطوفان و غيره و قيل هو الطاعون أصابهم فمات من القبط سبعون ألف إنسان و هو العذاب السادس عن ابن جبير و مثله

مَا رُوِيَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ أَصَابَهُمْ ثَلْجٌ أَحْمَرُ فَمَاتُوا فِيهِ وَ جَزِعُوا.

قالُوا أى فرعون و قومه يا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِنْدَکَ أى بما تقدم إليک أن تدعوه به فإنه يجيبک كما أجابک فى آياتک أو بما عهد إليک أنا لو آمنا لرفع

۱- فى نسخه: فى الضفادع.

عنا العذاب أو بما عهد عندك من النبوه فالباء للقسم إِلى أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ يعنى الأجل الذى غرقهم الله فيه إِذا هُمْ يَنْكُثُونَ أى ينقضون العهد فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ أى فجازيناهم على سوء صنيعهم فِي الْيَمِّ أى البحر وَ كانُوا عَنْها غافِلِينَ أى عن نزول العذاب بهم أو المعنى أنا عاقبناهم بتكذيبهم و تعرضهم لأسباب الغفله و عملهم عمل الغافل عنها.

وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كانُوا يُسْتَضْعَفُونَ يعنى بنى إسرائيل فإن القبط كانوا يستضعفونهم فأورثهم الله بأن مكنهم و حكم لهم بالتصرف بعد إهلاك فرعون و قومه فكأنهم ورثوا منهم مَشارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغارِبَهَا التى كانوا فيها يعنى جهات الشرق و الغرب منها يريد به ملك فرعون من أدناه إلى أقصاه و قيل هى أرض الشام و مصر و قيل هى أرض الشام شرقها و غربها و قيل أرض مصر قال الزجاج كان من بنى إسرائيل داود و سليمان ملكوا الأرض الَّتِي بارَكْنا فِيها بإخراج الزروع و الثمار و سائر صنوف النبات و الأشجار و العيون و الأنهار و ضروب المنافع وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنى عَلى بَنِي إِسْرائِيلَ أى صح كلام ربك بإنجاز الوعد بإهلاك عدوهم و استخلافهم فى الأرض و قيل وعد الجنه بِما صَبَرُوا على أذى فرعون و قومه وَ دَمَّرْنا ما كانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ أى أهلكنا ما كانوا يبنون من الأبنيه و القصور و الديار وَ ما كانُوا يَعْرِشُونَ من الأشجار و الأعناب و الثمار أو يسقفون من القصور و البيوت (1).

فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا أى ما أتى به من المعجزات و البراهين أَ تَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَكُمْ أى إنه لسحر فاستأنف إنكارا و قال أَ سِحْرٌ هذا وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ أى لا يظفرون بحجه لِتَلْفِتَنا أى لتصرفنا وَ تَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِياءُ أى الملك و العظمه و السلطان فِي الْأَرْضِ أى فى أرض مصر أو الأعم بِكُلِّ ساحِرٍ إنما فعل ذلك للجهل بأن ما أتى به موسى عليه السلام من عند الله و ليس بسحر و بعد ذلك علم فعاند و قيل علم أنه ليس بسحر و لكنه ظن أن السحر يقاربه مقاربه تشبيه وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ أى يظهره و يثبته و ينصر أهله بِكَلِماتِهِ أى بمواعيده و قيل بكلامه الذى يتبين به

۱- مجمع البيان ۴: ۴۶۰- ۴۷۱. م.

معانی الآیات التی آتاها نبیه و قیل بما سبق من حکمه فی اللوح المحفوظ بأن ذلک سیکون إِلَّا ذُرِّیَّهٌ مِنْ قَوْمِهِ أی أولاد من قوم فرعون أو من قوم موسی و هم بنو إسرائیل الذین کانوا بمصر و اختلف من قال بالأول فقیل إنهم قوم کانت أمهاتهم من بنی إسرائیل و آباؤهم من القبط فاتبعوا أمهاتهم و أخوالهم عن ابن عباس و قیل إنهم ناس یسیر من قوم فرعون منهم امرأه فرعون و مؤمن آل فرعون و جاریته (۱)و امرأه هی ماشطه امرأه فرعون و قیل إنهم بعض أولاد القبط لم یستجب آباؤهم موسی علیه السلام و اختلف من قال بالثانی فقیل هم جماعه من بنی إسرائیل أخذهم فرعون بتعلم السحر و جعلهم من أصحابه فآمنوا بموسی و قیل أراد مؤمنی بنی إسرائیل و کانوا ستمائه ألف و کان یعقوب دخل مصر منهم باثنین و سبعین إنسانا فتوالدوا حتی بلغوا ستمائه ألف و إنما سماهم ذریه علی وجه التصغیر لضعفهم عن ابن عباس فی روایه أخری و قال مجاهد أراد بهم أولاد الذین أرسل إلیهم موسی علیه السلام من بنی إسرائیل لطول الزمان هلک الآباء و بقی الأبناء عَلی خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ یعنی آمنوا و هم خائفون من معره (۲)فرعون وَ مَلَائِهِمْ أی رؤسائهم أَنْ یَفْتِنَهُمْ أی یصرفهم عن الدین بأن یمتحنهم بمحنه لا یملکنهم الصبر علیها فینصرفون عن الدین لَعالٍ فِی الْأَرْضِ أی مستکبر طاغ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِینَ أی المجاوزین الحد فی العصیان لا تَجْعَلْنا فِتْنَهً أی لا تمکن الظالمین من ظلمنا بما یحملنا علی إظهار الانصراف عن دیننا أو لا تظهرهم علینا فیفتتن بنا الکفار و یقولوا لو کانوا علی الحق لما ظهرنا علیهم.

وَ رَوَی زُرَارَهُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ مَعْنَاهُ لَا تُسَلِّطْهُمْ عَلَیْنَا فَتَفْتِنَهُمْ بِنَا.

أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِکُما أی اتخذا لمن آمن بکما بِمِصْرَ بُیُوتاً یسکنونها و یأوون إلیها وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ سیأتی تفسیره زِینَهً من الحلی و الثیاب و قیل الزینه الجمال و صحه البدن و طول القامه و حسن الصوره و أموالا یتعظمون بها فی الحیاه الدنیا رَبَّنا لِیُضِلُّوا اللام للعاقبه و قیل معناه لئلا یضلوا فحذفت لا رَبَّنَا اطْمِسْ المراد

۱- فی نسخه: و جاریه.

۲- المعره: الاساءه و الاثم و الاذی.

بالطمس على الأموال تغييرها عن جهتها إلى جهه لا ينتفع بها قال عامه أهل التفسير صارت جميع أموالهم حجاره حتى السكر و الفانيذ (۱)وَ اشْدُدْ عَلى قُلُوبِهِمْ أى ثبتهم على المقام ببلدهم بعد إهلاک أموالهم فيكون ذلك أشد عليهم و قيل أى أمتهم و أهلكهم بعد سلب أموالهم و قيل إنه عباره عن الخذلان و الطبع فَلا يُؤْمِنُوا يحتمل النصب و الجزم فأما النصب فعلى جواب صيغه الأمر بالفاء أو بالعطف على ليضلوا و ما بينهما اعتراض و أما الجزم فعلى وجه الدعاء عليهم و قيل إن معناه فلا يؤمنون إيمان اختيار أصلا قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُما

قال ابن جريح مكث فرعون بعد هذا الدعاء أربعين سنه و روى ذلك عن أبى عبد الله عليه السلام.

فَاسْتَقِيما أى فاثبتا على ما أمرتما به من دعاء الناس إلى الإيمان بَغْياً وَ عَدْواً أى ليبغوا عليهم و يظلموهم قالَ آمَنْتُ كان ذلك إيمان إلجاء لا يستحق به الثواب فلم ينفعه آلْآنَ أى قيل له الآن آمنت حين لم ينفع الإيمان و قد عصيت بترك الإيمان فى حال ينفعك فهلا آمنت قبل ذلك وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ فى الأرض و القائل جبرئيل أو هو الله تعالى فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ قال أكثر المفسرين معناه لما أغرق الله تعالى فرعون و قومه أنكر بعض بنى إسرائيل غرق فرعون و قالوا هو أعظم شأنا من أن يغرق فأخرجه الله حتى رأوه فذلك قوله فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ أى نلقيك على نجوه من الأرض و هى المكان المرتفع بجسدك من غير روح و ذلك أنه طفا عريانا (۲)و قيل معناه نخلصك من البحر و أنت ميت و البدن الدرع قال ابن عباس كانت عليه درع من ذهب يعرف بها فالمعنى نرفعك فوق الماء بدرعك المشهوره ليعرفوك بها لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً أى نكالا مُبَوَّأَ صِدْقٍ أى مكناهم مكانا محمودا و هو بيت المقدس و الشام و قال الحسن يريد به مصر و ذلك أن موسى عبر ببنى إسرائيل البحر ثانيا و رجع إلى مصر و تبوأ مساكن آل فرعون فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جاءَهُمُ الْعِلْمُ أى اليهود ما اختلفوا فى تصديق محمد صلى الله عليه و آله حتى جاءهم العلم و هو القرآن أو العلم بحقيته أو ما اختلف بنو إسرائيل إلا بعد ما جاءهم الحق على يد موسى و هارون فإنهم

۱- قال الفيومى فى المصباح: الفانيذ: نوع من الحلواء يعمل من القند و النشا، و كأنّها كلمه أعجميه لفقد فاعيل فى كلام العرب.

۲- أى علا فوق الماء.

کانوا مطبقین علی الکفر قبل مجی ء موسی فلما جاءهم آمن به بعضهم و ثبت علی الکفر بعضهم فصاروا مختلفین (۱).

بِرَشِیدٍ أی مرشد یَقْدُمُ قَوْمَهُ أی یمشی بین یدی قومه یَوْمَ الْقِیامَهِ علی قدمیه حتی یهجم بهم إلی النار وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ أی بئس الماء الذی یردونه عطاشا لإحیاء نفوسهم النار و إنما أطلق سبحانه علی النار اسم الورد المورود لیطابق ما یرد علیه أهل الجنه من الأنهار و العیون بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ أی بئس العطاء المعطی النار و اللعنه. (۲)تِسْعَ آیاتٍ اختلف فیها فقیل هی ید موسی و عصاه و لسانه و البحر و الطوفان و الجراد و القمل و الضفادع و الدم و قیل الطوفان و الجراد و القمل و الضفادع و الدم و البحر و العصا و الطمسه و الحجر و قیل بدل الطمسه الید و قیل بدل البحر و الطمسه و الحجر الید و السنین و نقص الثمرات و قال الحسن مثل ذلک إلا أنه جعل الأخذ بالسنین و نقص الثمرات آیه واحده و جعل التاسعه تَلْقَفُ العصا ما یَأْفِکُونَ و قیل إنها تسع آیات فی الأحکام فَسْئَلْ بَنِی إِسْرائِیلَ أمر للنبی صلی الله علیه و آله أن یسأل بنی إسرائیل لتکون الحجه علیهم أبلغ و قیل إن المعنی فاسأل أیها السامع.

مَسْحُوراً أی معطی علم السحر أو ساحرا فوضع المفعول موضع الفاعل و قیل أی أنک سحرت فأنت تحمل نفسک علی ما تقوله للسحر الذی بک قالَ موسی لَقَدْ عَلِمْتَ ما أَنْزَلَ هؤُلاءِ أی هذه الآیات إِلَّا رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الذی خلقهن بَصائِرَ

وَ رُوِیَ أَنَّ عَلِیّاً عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِی عَلِمْتَ وَ اللَّهِ مَا عَلِمَ عَدُوُّ اللَّهِ وَ لَکِنَّ مُوسَی هُوَ الَّذِی عَلِمَ فَقَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ.

وَ إِنِّی لَأَظُنُّکَ أی لأعلمک یا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً أی هالکا و قیل ملعونا و قیل مخبولا لا عقل لک و قیل بعیدا عن الخیر فَأَرادَ أی فرعون أَنْ یَسْتَفِزَّهُمْ أی یزعج موسی و من معه مِنَ الْأَرْضِ أی من أرض مصر و فلسطین و الأردن بالنفی عنها

۱- مجمع البیان ۵: ۱۲۵- ۱۳۲. م.

۲- مجمع البیان ۵: ۱۹۱. م.

و قیل بأن یقتلهم وَ قُلْنا مِنْ بَعْدِهِ أی من بعد هلاک فرعون اسْکُنُوا الْأَرْضَ أی أرض مصر و الشام فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَهِ أی یوم القیامه أی وعد الکره الآخره و قیل أراد نزول عیسی جِئْنا بِکُمْ لَفِیفاً أی من فی القبور إلی الموقف للحساب و الجزاء مختلطین التف بعضکم ببعض لا تتعارفون و لا ینحاز أحد منکم إلی قبیلته و قیل لفیفا أی جمیعا. (۱)وَ هَلْ أَتاکَ هذا ابتداء و إخبار من الله علی وجه التحقیق إذ لم یبلغه فیقول هل سمعت بخبر فلان و قیل استفهام تقریر بمعنی الخبر أی و قد أتاک إِذْ رَأی ناراً قال ابن عباس کان موسی رجلا غیورا لا یصحب الرفقه لئلا تری امرأته.

فلما قضی الأجل و فارق مدین خرج و معه غنم له و کان أهله علی أتان و علی ظهرها جوالق له فیها أثاث البیت فأضل الطریق فی لیله مظلمه سوداء و تفرقت ماشیته و لم تنقدح زنده و امرأته فی الطلق و رأی نارا من بعید کانت عند الله نورا و عند موسی نارا فَقالَ عند ذلک لِأَهْلِهِ و هی بنت شعیب کان تزوجها بمدین امْکُثُوا أی الزموا مکانکم بِقَبَسٍ أی بشعله أقتبسها من معظم النار تصطلون بها أَوْ أَجِدُ عَلَی النّارِ هُدیً أی هادیا یدلنی علی الطریق أو علامه أستدل بها علیه لأن النار لا تخلو من أهل لها و ناس عندها فَلَمّا أَتاها قال ابن عباس لما توجه نحو النار فإذا النار (۲)فی شجره عناب فوقف متعجبا من حسن ضوء تلک النار و شده خضره تلک الشجره فسمع النداء من الشجره یا مُوسی إِنِّی أَنَا رَبُّکَ قال وهب نودی من الشجره یا موسی فأجاب سریعا لا یدری من دعاه فقال إنی أسمع صوتک و لا أری مکانک فقال أنا فوقک و معک و أمامک و خلفک و أقرب إلیک من نفسک فعلم أن ذلک لا ینبغی إلا لربه عز و جل و أیقن به و إنما علم موسی علیه السلام أن هذا النداء من قبل الله سبحانه لمعجز

۱- مجمع البیان ۶: ۴۴۳- ۴۴۴. م.

۲- قال المسعودیّ فی إثبات الوصیه: فرأی نارا فأقبل إلیها. فلما دنا منها طفرت فصارت من خلفه، فالتفت إلیها فصارت عن یمینه، فالتفت إلیها فصارت عن یساره، ثمّ صارت علی الشجره و سمع الکلام، فقال: یا ربّ هذا الذی أسمعه کلامک؟ قال: نعم.

أظهره الله تعالى كما قال فی موضع آخر إِنِّی أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعالَمِینَ وَ أَنْ أَلْقِ عَصاکَ إلی آخره. و قیل إنه لما رأی شجره خضراء من أسفلها إلی أعلاها یتوقد فیها نار بیضاء و سمع تسبیح الملائکه و رأی نورا عظیما لم تکن الخضره تطفئ النار و لا النار تحرق الخضره تحیر و علم أنه معجز خارق للعاده و إنه لأمر عظیم فألقیت علیه السکینه ثم نودی أَنَا رَبُّکَ فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ قد مر تفسیره إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ أی المبارک أو المطهر طُویً هو اسم الوادی و قیل سمی به لأنه قدس مرتین فکأنه طوی بالبرکه مرتین.

وَ أَنَا اخْتَرْتُکَ أی اصطفیتک بالرساله فَاسْتَمِعْ لِما یُوحی إلیک من کلامی و أصغ إلیه وَ أَقِمِ الصَّلاهَ لِذِکْرِی أی لأن تذکری فیها بالتسبیح و التعظیم أو لأن أذکرک بالمدح و الثناء و قیل معناه و صل لی و لا تصل لغیری و قیل أی

أقم الصلاه متی ذکرت إن علیک صلاه کنت فی وقتها أو لم تکن عن أکثر المفسرین و- هو المروی عن أبی جعفر علیه السلام.

إِنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ یعنی أن القیامه قائمه لا محاله أَکادُ أُخْفِیها أی أرید أن أخفیها (۱)عن عبادی لئلا تأتیهم إلا بغته

و روی عن ابن عباس أکاد أخفیها من نفسی و هی کذلک فی قراءه أبی و- روی ذلک عن الصادق علیه السلام.

و التقدیر إذا کدت أخفیها من نفسی فکیف أظهرها لک و هذا شائع بین العرب و قال أبو عبیده معنی

۱- قال السیّد الرضیّ قدس اللّه روحه: سمعت من شیخنا أبی الفتح النحوی أن الذی علیه حذاق أصحابنا أن أکاد هاهنا علی بابها من معنی المقاربه، إلّا أن قوله تعالی: أُخْفِیها یؤول الی معنی الاظهار، لان المراد به أکاد أسلبها خفاءها، و الخفاء: الغشاء و الغطاء مأخوذ من خفاء القربه و هو الغشاء الذی یکون علیها، فإذا سلب عن الساعه غطاؤها المانع من تجلیها ظهرت للناس فرأوها، فکأنّه تعالی قال: أکاد اظهرها، قال لی: و أنشدنی أبو علیّ بیتا هو من انطق الشواهد علی الغرض الذی رمینا إلیه، و هو قول الشاعر: لقد علم الایقاظ أخفیه الکری نزججها من حالک و اکتحالها و معناه: لقد علم الایقاظ عیونا، فجعل العین للنوم فی أنّها مشتمله علیه کالخفاء للقربه فی انه مشتمل علیها، و یمکن أن یکون أیضا أکاد بمعنی ارید، و یکون المعنی إن الساعه آتیه ارید أستر وقت مجیئها لما فی ذلک من المصلحه.

أخفيها أظهرها و دخلت أكاد تأكيدا أي أوشك أن أقيمها بِما تَسْعى أي بما تعمل من خير و شر فَلا يَصُدَّنَّكَ عَنْها مَنْ لا يُؤْمِنُ بِها أي لا يصرفنك عن الصلاه من لا يؤمن بالساعه أو لا يمنعنك عن الإيمان بالساعه من لا يؤمن بها و قيل عن العباده و دعاء الناس إليها و قيل عن هذه الخصال وَ اتَّبَعَ هَواهُ الهوى ميل النفس إلى الشي ء فَتَرْدى أي فتهلك. (۱)وَ ما تِلْكَ بِيَمِينِكَ سأله عما في يده من العصا أَتَوَكَّؤُا عَلَيْها أي أعتمد عليها إذا مشيت وَ أَهُشُّ بِها عَلى غَنَمِي أي و أخبط (۲)بها ورق الشجر لترعاه غنمي وَ لِيَ فِيها مَآرِبُ أُخْرى أي حاجات أخر قال ابن عباس كان يحمل عليها زاده و يركزها فيخرج منها الماء و يضرب بها الأرض فيخرج ما يأكل و كان يطرد بها السباع و إذا ظهر عدو حاربت و إذا أراد الاستقاء من بئر طالت و صارت شعبتاها كالدلو و كان يظهر عليها كالشمعه فيضي ء له الليل و كانت تحرسه و تؤنسه و إذا طالت شجره حناها (۳)بمحجنها فَإِذا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعى أي تمشي بسرعه و قيل صارت حيه صفراء لها عرف كعرف الفرس و جعلت تتورم حتى صارت ثعبانا و هي أكبر الحيات عن ابن عباس و قيل إنه ألقاها فحانت منه نظره فإذا هي بأعظم ثعبان نظر إليه الناظرون يمر بالصخره مثل الخلفه (۴)من الإبل فيلقمها و يطعن أنيابه في أصل الشجره العظيمه فيجتثها و عيناه تتوقدان نارا و قد عاد المحجن عنقا فيه شعر مثل النيازك فلما عاين ذلك وَلَّى مُدْبِراً وَ لَمْ يُعَقِّبْ ثم ذكر ربه فوقف استحياء منه ثم نودي يا موسى ارجع إلى حيث كنت فرجع و هو شديد الخوف قالَ خُذْها بيمينك وَ لا تَخَفْ سَنُعِيدُها سِيرَتَهَا الْأُولى أي إلى الحاله الأولى عصا و على موسى يومئذ مدرعه من صوف قد خلها بخلال فلما أمره سبحانه بأخذها أدلى طرف المدرعه على يده فقال ما لك يا موسى أ رأيت لو أذن الله بما تحاذر أ كانت المدرعه تغني عنك شيئا قال لا و لكني ضعيف و من ضعف خلقت و كشف عن

۱- مجمع البيان ۷: ۵- ۶. م.

۲- خبط الشجره: شدها ثمّ نفض ورقها.

۳- أي عطفها. و المحجن: العصا المنعطفه الرأس، أو كل معطوف الرأس على الإطلاق.

۴- الخلفه بكسر اللام: الحامل من النوق. منه رحمه اللّه.

یده ثم وضعها فی فم الحیه و إذا یده فی الموضع الذی کان یضعها إذا توکأ علیها بین الشعبتین عن وهب قال و کانت العصا من عوسج و کان طولها عشره أذرع علی مقدار قامه موسی وَ اضْمُمْ یَدَکَ إِلی جَناحِکَ أی إلی ما تحت عضدک أو إلی جنبک و قیل أدخلها فی جیبک کنی عن الجیب بالجناح تَخْرُجْ بَیْضاءَ لها نور ساطع یضـی ء باللیل و النهار کضوء الشمس و القمر و أشد ضوءا. (۱)آیَهً أُخْری قال البیضاوی أی معجزه ثانیه و هی حال من ضمیر تخرج کبیضاء أو من ضمیرها أو مفعول بإضمار خذ أو دونـک لِنُرِیَکَ مِنْ آیاتِنَا الْکُبْری متعلق بهـذا المضـمر أو بما دل علیه آیه أو القصه أی دللنا بها أو فعلنا ذلک لنریک و الکبری صفه آیاتنا أو مفعول نریک و من آیاتنا حال منها. (۲)رَبِّ اشْرَحْ لِی صَدْرِی قال الطبرسی أی أوسع لی صدری حتی لا أضجر و لا أخاف و لا أغتم وَ یَسِّرْ لِی أَمْرِی أی سـهل علی أداء ما کلفتنی من الرساله وَ احْلُلْ عُقْدَهً مِنْ لِسانِی أی أطلق عن لسانی العقده التی فیه حتی یفهموا کلامی و کان فی لسانه رته (۳)لا یفصح معها بالحروف تشبه التمتمه (۴)و قیل إن سببها جمره طرحها فی فیه لمـا أخـذ بلحیه فرعون فأراد قتله فامتحن بإحضار الـدره و الجمره فأراد موسـی أخـذ الـدره فضـرب جبرئیل یـده إلی الجمره فوضـعها فی فیه فاحترق لسانه و قیل إنه انحل أکثر ما کان بلسانه إلا بقیه منه بدلاله قوله وَ لا یَکادُ یُبِینُ و قیل استجاب الله دعاءه فأحـل العقـده عن لسانه و قوله وَ لا یَکادُ یُبِینُ أی لا یأتی ببیان و حجه و إنما قالوا ذلک تمویها لیصـرفوا الوجوه عنه وَ اجْعَلْ لِی وَزِیراً یؤازرنی علی المضی إلی فرعون و یعاضدنی علیه مِنْ أَهْلِی لیکون أفصح هارُونَ أَخِی فکان أخاه لأبیه و أمه و کان بمصر اشْدُدْ بِهِ أَزْرِی أی قو به ظهری وَ أَشْـرِکْهُ فِی أَمْرِی فی النبوه لیکون أحرس علی مؤازرتی کَیْ نُسَـبِّحَکَ کَثِیراً أی ننزهک عما لا یلیق بک وَ نَذْکُرَکَ کَثِیراً أی نحمدک و نثنی

۱- مجمع البیان ۷: ۸. م.

۲- أنوار التنزیل ۲: ۲۲. م.

۳- الرته بالضم: العجمه فی الکلام بحیث لا یبین، و رترت: تعتع فی التاء. منه رحمه اللّه.

۴- تمتم فی الکلام: عجل فیه و لم یفهمه.

علیک بما أولیتنا من نعمک إِنَّکَ کُنْتَ بِنا بَصِیراً بأحوالنا و أمورنا عالما قَدْ أُوتِیتَ سُؤْلَکَ

قَالَ الصَّادِقُ عَلَیْهِ السَّلَامُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ جَدِّی عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ کُنْ لِمَا لَا تَرْجُو أَرْجَی مِنْکَ لِمَا تَرْجُو فَإِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ خَرَجَ یَقْتَبِسُ لِأَهْلِهِ نَاراً فَکَلَّمَهُ اللَّهُ تَعَالَی فَرَجَعَ نَبِیّاً وَ خَرَجَتْ مَلِکَهُ سَبَإٍ کَافِرَهً فَأَسْلَمَتْ مَعَ سُلَیْمَانَ وَ خَرَجَ سَحَرَهُ فِرْعَوْنَ یَطْلُبُونَ الْعِزَّهَ لِفِرْعَوْنَ فَرَجَعُوا مُؤْمِنِینَ (۱).

إِذْ أَوْحَیْنا إِلی أُمِّکَ قال البیضاوی بالإلهام أو فی المنام أو علی لسان نبی فی وقتها أو ملک لا علی وجه النبوه کما أوحی إلی مریم علیها السلام ما یُوحی ما لا یعلم إلا بالوحی أو مما ینبغی أن یوحی و لا یخل به لفرط الاهتمام به أَنِ اقْذِفِیهِ بأن اقذفیه أو أی اقذفیه لأن الوحی بمعنی القول و القذف یقال للإلقاء و للوضع فَلْیُلْقِهِ الْیَمُّ بِالسَّاحِلِ لما کان إلقاء البحر إیاه إلی الساحل أمرا واجب الحصول لتعلق الإرادات (۲)به جعل البحر کأنه ذو تمیز مطیع أمره بذلک و أخرج الجواب مخرج الأمر و الأولی أن یجعل الضمائر کلها لموسی. (۳)وَ لِتُصْنَعَ عَلی عَیْنِی قال الطبرسی أی لتربی و لتقضی (۴)بمرأی منی أن یجری أمرک علی ما أرید بک من الرفاهیه فی غذائک و قیل لتربی و یطلب لک الرضاع علی علم منی و معرفه لتصل إلی أمک و قیل لتربی بحیاطتی و حفظی کما یقال فی الدعاء بالحفظ عین الله علیک إِذْ تَمْشِی ظرف لألقیت أو لتصنع و ذلک أن أم موسی اتخذت تابوتا و جعلت فیه قطنا و وضعته فیه و ألقته فی النیل فکان یشرع من النیل نهر کبیر فی باغ فرعون فبینا هو جالس علی رأس البرکه مع امرأته آسیه إذا التابوت یجی ء علی رأس الماء فأمر بإخراجه فلما فتح رأسه إذا صبی من أحسن الناس وجها فأحبه فرعون بحیث لم یتمالک و جعل موسی یبکی و یطلب اللبن فأمر فرعون حتی أتته النساء اللواتی کن حول داره فلم یأخذ موسی من لبن واحده منهن و کانت أخت موسی واقفه

۱- مجمع البیان ۷: ۸- ۹. م.
۲- فی المصدر: لتعلق الإراده. م.
۳- أنوار التنزیل ۲: ۲۲. م.
۴- فی المصدر: لتغذی. م.

هنـاک إذ أمرتهـا أمهـا أن تتبع التـابوت فقـالت إنی آتی بـامرأه ترضـعه و ذلک قوله تعالی هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی مَنْ یَکْفُلُهُ فقالوا نعم فجاءت بالأم فقبل ثدیها فذلک قوله تعالی فَرَجَعْناکَ إِلی أُمِّکَ کَیْ تَقَرَّ عَیْنُها برؤیتک وَ لا تَحْزَنَ من خوف قتلک أو غرقک و ذلک أنها حملته إلی بیتها آمنه مطمئنه قـد جعل لها فرعون أجره علی الرضاع وَ قَتَلْتَ نَفْساً أی القبطی الکافر الـذی اسـتغاثه علیه الإسـرائیلی فَنَجَّیْنـاکَ مِنَ الْغَمِّ أی من غم القتـل و کربه لأـنه خـاف أن یقتصوا منه بـالقبطی وَ فَتَنَّاکَ فُتُونـاً أی اختبرناک اختبارا حتی خلصت للاصـطفاء بالرساله أو خلصـناک من محنه بعد محنه فَلَبِثْتَ سِنِینَ فِی أَهْلِ مَدْیَنَ أی حین کنت راعیا لشـعیب عَلی قَدَرٍ أی فی الوقت الـذی قـدر لإرسالـک نبیـا وَ اصْطَنَعْتُکَ لِنَفْسِی أی لوحیی و رسـالتی أی اخترتـک و اتخـذتک صـنیعتی و أخلصـتک لتنصـرف علی إرادتی و محبتی بِآیاتِی أی بحججی و دلالاتی و قیل بالآیات التسع وَ لا تَنِیا فِی ذِکْرِی أی و لا تضعفا و لا تفترا فی رسالتی فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَیِّناً أی ارفقا به فی الـدعاء و القول و لا تغلظا له أو کنیاه و کنیته أبو الولید و قیل أبو العباس و قیل أبو مره و قیل القول اللین هو هَلْ لَکَ إِلی أَنْ تَزَکَّی وَ أَهْدِیَکَ إِلی رَبِّکَ فَتَخْشی و قیل هو أن موسـی أتاه فقال له تسـلم و تؤمن برب العالمین علی أن لک شبابک و لا تهرم و تکون ملکا لا ینزع الملک منک حتی تموت و لا تنزع منک لذه الطعام و الشـراب و الجمـاع حتی تموت فـإذا مت دخلت الجنه فـأعجبه ذلک و کان لا یقطع أمرا دون هامان و کان غائبا فلما قـدم هامان أخبره بالـذی دعاه إلیه و أنه یریـد أن یقبل منه فقال هامان قد کنت أری أن لک عقلا و رأیا بینا أنت رب ترید أن تکون مربوبا و بینـا أنت تعبـد تریـد أن تعبـد فقلبه عن رأیه لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشی أی ادعواه علی الرجاء و الطمع لا علی الیأس من فلاحه أَنْ یَفْرُطَ عَلَیْنا أی یتقـدم فینا بعـذاب و یعجل علینا و یبادر إلی قتلنا قبل أن یتأمل حجتنا أَوْ أَنْ یَطْغی أی یتجاوز الحد فی الإساءه بنا إِنَّنِی مَعَکُما بالنصره و الحفظ أَسْمَعُ ما یسأله منکما فألهمکما جوابه وَ أَری ما یقصدکما به فأدفعه عنکما.

فَأَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِیلَ أی أطلقهم و أعتقهم عن الاستعباد وَ لا تُعَذِّبْهُمْ

بالاستعمال فى الأعمال الشاقه وَ السَّلامُ عَلى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدى لم يرد به التحيه بل معناه من اتبع الهدى سلم من عذاب الله فَمَنْ رَبُّكُما أى من أى جنس من الأجناس هو فبين موسى عليه السلام أنه تعالى ليس له جنس و إنما يعرف بأفعاله أَعْطى كُلَّ شَيْ ءٍ خَلْقَهُ أى صورته التى قدرها له ثم هداه إلى مطعمه و مشربه و منكحه و غير ذلك أو مثل خلقه أى زوجه من جنسه ثم هداه لنكاحه أو أعطى خلقه كل شى ء من النعم فى الدنيا مما يأكلون و يشربون و ينتفعون به ثم هداهم إلى طرق معايشهم و إلى أمور دينهم ليتوصلوا بها إلى نعم الآخره فَما بالُ الْقُرُونِ الْأُولى أى فما حال الأمم الماضيه فإنها لم تقر بالله و ما تدعو إليه بل عبدت الأوثان و قيل لما دعاه موسى إلى البعث قال فما بالهم لم يبعثوا قال موسى عليه السلام عِلْمُها عِنْدَ رَبِّى أى أعمالهم محفوظه عند الله يجازيهم بها فِى كِتابٍ يعنى اللوح أو ما يكتبه الملائكه لا يَضِلُّ رَبِّى أى لا يذهب عليه شى ء وَ لا يَنْسى ما كان من أمرهم بل يجازيهم بأعمالهم مَهْداً أى فرشا وَ سَلَكَ لَكُمْ فِيها أى أدخل لأجلكم فى الأرض طرقا تسلكونها أَزْواجاً أى أصنافا وَ لَقَدْ أَرَيْناهُ أى فرعون آياتِنا كُلَّها أى الآيات التسع فَكَذَّبَ بجميعها وَ أَبى أن يؤمن مَكاناً سُوىً أى تستوى مسافته على الفريقين.

قالَ موسى مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَهِ و كان يوم عيد يتزينون فيه و يزينون فيه الأسواق وَ أَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى أى ضحى ذلك اليوم فَتَوَلَّى فِرْعَوْنُ أى انصرف على ذلك الوعد فَجَمَعَ كَيْدَهُ و ذلك جمعه السحره ثُمَّ أَتى أى حضر الموعد قالَ لَهُمْ أى للسحره مُوسى فوعظهم فقال وَيْلَكُمْ هى كلمه وعيد و تهديد أى ألزمكم الله الويل و العذاب لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً بأن تنسبوا معجزتى إلى السحر و سحركم إلى أنه حق و فرعون إلى أنه معبود فَيُسْحِتَكُمْ أى يستأصلكم فَتَنازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ أى تشاور القوم و تفاوضوا فى حديث موسى و فرعون و جعل كل منهم ينازع الكلام صاحبه و قيل تشاورت السحره فيما هيئوه من الحبال و العصى و فيمن يبتدئ بالإلقاء وَ أَسَرُّوا النَّجْوى أى أخفوا كلامهم سرا من فرعون فقالوا إن غلبنا موسى اتبعناه و قيل إن موسى لما قال لهم وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً قال بعضهم لبعض ما هذا بقول ساحر و أسر بعضهم إلى بعضهم يتناجون

و قيل تناجوا مع فرعون و أسروا عن موسى و هارون.

قولهم إِنْ هذانِ لَساحِرانِ قاله فرعون و جنوده للسحره

وَ يَذْهَبا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلى هى تأنيث الأمثل و هو الأفضل و المعنى يريدان أن يصرفا وجوه الناس إليهما- عن على عليه السلام.

و قيل إن طريقتهم المثلى بنو إسرائيل كانوا أكثر القوم عددا و أموالا (١)و قيل يذهبا بطريقتكم التى أنتم عليها فى السيره و الدين فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ أى لا تدعوا من كيدكم شيئا إلا جئتم به ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا أى مصطفين مجتمعين وَ قَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلى أى قد سعد اليوم من غلب و علا قال بعضهم إن هذا من قول فرعون للسحره و قال آخرون بل هو من قول بعض السحره لبعض يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أى إلى موسى أو إلى فرعون أَنَّها تَسْعى أى تسير و تعدو مثل سير الحيات و إنما قال يُخَيَّلُ إِلَيْهِ لأنها لم تكن تسعى حقيقه و إنما تحركت لأنهم جعلوا داخلها الزيبق فلما حميت الشمس طلب الزيبق الصعود فحركت الشمس ذلك فظن أنها تسعى.

فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ أى وجد فى نفسه ما يجده الخائف يقال أوجس القلب فزعا أى أضمر و السبب فى ذلك أنه خاف أن يلتبس على الناس أمرهم فيتوهموا أنهم فعلوا مثل ما فعله و يظنوا المساواه فيشكوا و قيل إنه خوف الطباع إذا رأى الإنسان أمرا فظيعا فإنه يحذره و يخافه فى أول وهله و قيل إنه خاف أن يتفرق الناس قبل إلقائه العصا و قبل أن يعلموا بطلان السحر فيبقوا فى شبهه و قيل إنه خاف لأنه لم يدر أن العصا إذا انقلبت حيه هل يظهر المزيه لأنه لم يعلم أنها تتلقفها و كان ذلك موضع خوف لأنها لو انقلبت حيه و لم تتلقف ما يأفكون ربما ادعوا المساواه لا سيما و الأهواء معهم و الدوله لهم فلما تلقف زالت الشبهه إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلى عليهم بالظفر و الغلبه وَ أَلْقِ ما فِي يَمِينِكَ قالوا لما ألقى عصاه صارت حيه و طافت حول الصفوف حتى رآها الناس كلهم ثم قصدت الحبال و العصى فابتلعتها كلها على كثرتها ثم أخذها موسى فعادت عصا كما كانت حَيْثُ أَتى أى حيث كان و أين أقبل إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ أى أستادكم و قد يعجز التلميذ عما يفعله الأستاد أو رئيسكم ما

١- فى المصدر: أى يريدان أن يذهبا بكم لانفسهم.

عجزتم عن معارضته و لكنكم تركتم معارضته احتشاما و احتراما و إنما قال ذلک لإيهام العوام.

فِي جُذُوعِ النَّخْلِ أى عليها أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً أنا على إيمانكم أم رب موسى على ترككم الإيمان به لَنْ نُؤْثِرَکَ أى أن نختارك عَلى ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ أى المعجزات و الأدله وَ الَّذِي فَطَرَنا أى و على الذى فطرنا أو الواو للقسم فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ أى فاصنع ما أنت صانعه أو فاحكم ما أنت حاكم فإنا لا نرجع عن الإيمان إِنَّما تَقْضِي هذِهِ الْحَياةَ الدُّنْيا أى إنما تصنع بسلطانك و تحكم فى هذه الحياه الدنيا دون الآخره فلا سلطان لک فيها و قيل معناه إنما تفنى و تذهب الحياه الدنيا خَطايانا من الشرك و المعاصى وَ ما أَكْرَهْتَنا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ إنما قالوا ذلك لأن الملوك كانوا يجبرونهم على تعليم السحر كيلا يخرج من أيديهم و قيل إن السحره قالوا لفرعون أرنا موسى إذا نام فأراهم إياه فإذا هو نائم و عصاه تحرسه فقالوا ليس هذا بسحر إن الساحر إذا نام بطل سحره فأبى عليهم إلا أن يعملوا فذلك إكراههم وَ اللَّهُ خَيْرٌ لنا منک و ثوابه أبقى لنا من ثوابك أو خير ثوابا للمؤمنين و أبقى عقابا للعاصين منک و هاهنا انتهى الإخبار عن السحره ثم قال تعالى إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِماً و قيل إنه من قول السحره. (۱)فَاضْرِبْ لَهُمْ قال البيضاوى فاجعل لهم من قولهم ضرب له فى ماله سهما أو فاتخذ من ضرب اللبن إذا عمله يَبَساً أى يابسا مصدر وصف به لا تَخافُ دَرَكاً أى أمنا من أن يدرككم العدو فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ أى فأتبعهم نفسه و معه جنوده فحذف المفعول الثانى و قيل فأتبعهم بمعنى فاتبعهم و يؤيده القراءه و الباء للتعديه و قيل الباء مزيده فَغَشِيَهُمْ الضمير لجنوده أو له و لهم و فيه مبالغه و وجازه أى غشيهم ما سمعت قصته و لا يعرف كنهه إلا الله وَ أَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَ ما هَدى أى أضلهم فى الدين و ما هداهم و هو تهكم به فى قوله وَ ما أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشادِ أو أضلهم فى البحر و ما نجا (۲)

۱- مجمع البيان ۷: ۱۰- ۲۱. م.

۲- أنوار التنزيل ۲: ۲۵. م.

بِآياتِنـا بالآيـات التسع وَ سُلْطانٍ مُبِينٍ و حجه واضـحه و يجوز أن يراد به العصـا و إفرادهـا لأنهـا أولى المعجزات قَوْماً عـالِينَ أى متكبرين وَ قَوْمُهُما يعنى بنى إسـرائيل لَنا عابِدُونَ خادمون منقادون كالعباد. (۱)أَ لا يَتَّقُونَ استئناف أتبعه إرساله للإنذار تعجبا له من إفراطهم فى الظلم و اجـترائهم عليه قـالَ رَبِّ إِنِّى أَخـافُ إلى قوله إِلى هـارُونَ رتب اسـتدعاء ضم أخيه إليه و اشتراكه له فى الأـمر على الأـمور الثلاـثه خوف التكـذيب و ضـيق القلب انفعالا عنه و ازدياد الحبسه فى اللسان بانقباض الروح إلى باطن القلب عنـد ضـيقه بحيث لاـ ينطلق فإنهـا إذا اجتمعت مست الحـاجه إلى معين يقوى قلبه و ينوب منـابه متى تعتريه حبسه حتى لاـ تختل دعوته و ليس ذلـك تعللاـ منه و توقفـا فى تلقى الأـمر بل طلب لما يكون معونه على امتثاله و تمهيـد عـذره وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ أى تبعه ذنب و المراد قتـل القبطى و إنمـا سـمى ذنبا على زعمهم فَأَخافُ أَنْ يَقْتُلُونِ به قبل أداء الرساله و هو أيضا ليس تعللا و إنما هو اسـتدفاع للبليه المتوقعه و قوله كَلَّا فَاذْهَبـا بِآياتِنا إجابه له إلى الطلبتين بوعـده للـدفع اللازم ردعه عن الخوف و ضم أخيه إليه فى الإرسـال إِنَّا مَعَكُمْ يعنى موسـى و هـارون و فرعون مُسْتَمِعُونَ سـامعون لما يجرى بينكما و بينه فأظهركما عليه إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِينَ أفرد الرسول لأنه مصدر وصف به أو لاتحادهما للأخوه أو لوحده المرسل و المرسل به أو لأنه أراد أن كل واحد منا أَنْ أَرْسِلْ مَعَنا بَنِى إِسْرائِيلَ أى خلهم يذهبوا معنا إلى الشام قالَ أى فرعون لموسى بعد ما أتياه فقالا له ذلك أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينا أى فى منازلنـا وَلِيـداً طفلا سـمى به لقربه من الولاده وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ قيل لبث فيهم ثلاثين سـنه ثم خرج إلى مـدين عشـر سنين ثم عاد إليهم يـدعوهم إلى الله ثلاثين ثم بقى بعـد الغرق خمسـين. (۲)و قال الطبرسـى أى أقمت سـنين كثيره عندنا و هى ثمانى عشره سنه عن ابن عباس و قيل ثلاثين سنه و قيل أربعين سنه وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِى فَعَلْتَ يعنى قتل القبطى

۱- أنوار التنزيل ۲: ۴۶- ۴۷. م.

۲- أنوار التنزيل ۲: ۶۷. م.

وَ أَنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ لنعمتنا و حق تربيتنا و قيل معناه و أنت من الكافرين بإلهك إذ كنت معنا على ديننا الذى تعيبه و تقول إنه كفر قالَ موسى فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ أى من الجاهلين لم أعلم أنها تبلغ القتل و قيل من الناسين و قيل من الضالين عن طريق الصواب لأنى ما تعمدته و إنما وقع منى خطأ و قيل من الضالين عن النبوه أى لم يوح إلى تحريم قتله حُكْماً أى نبوه و قيل هو العلم بما تدعو إليه الحكمه من التوراه و العلم بالحلال و الحرام و الأحكام وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرائِيلَ يقال عبَّده و أعبده إذا اتخذه عبدا و فيه أقوال أحدها أن فيه اعترافا بأن تربيته له كانت نعمه منه على موسى و إنكارا للنعمه فى ترك استعباده و يكون ألف التوبيخ مضمرا فيه فكأنه قال أ تقول و تلك نعمه تمنها على أن عبدت بنى إسرائيل و لم تعبدنى.

و ثانيها أنه إنكار للمنه أصلا و معناه أ تمن بأن ربيتنى مع استبعادك قومى هذه ليست بنعمه يريد أن اتخاذك بنى إسرائيل الذين هم قومى عبدا أحبط نعمتك التى تمن بها علی.

و ثالثها أن معناه أنك لو كنت لا تستعبد بنى إسرائيل و لا تقتل أبناءهم لكانت أمى مستغنيه عن قذفى فى اليم فكأنك تمتن على بما كان بلاؤك سببا له.

و رابعها أن فيه بيان أنه ليس لفرعون عليه نعمه لأن الذى تولى تربيته أمه و غيرها من بنى إسرائيل بأمر فرعون لما استعبدهم فمعناه أنك تمن على بأن استعبدت بنى إسرائيل حتى ربونى و حفظونى. (1)قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ قال البيضاوى أى أخر أمرهما و قيل احبسهما وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ شرطا يحشرون السحره من ساعات يوم معين و هو وقت الضحى من يوم الزينه لِمِيقاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ لما وقت به من ساعات يوم معين وَ قِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ لَعَلَّنا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كانُوا هُمُ الْغالِبِينَ لعلنا نتبعهم فى دينهم و الترجى لاعتبار الغلبه المقتضيه للاتباع و مقصودهم أن لا يتبعوا موسى لا أن

١- مجمع البيان ٧: ١٨٦- ١٨٧. م.

يتبعوا السحره وَ قالُوا بِعِزَّهِ فِرْعَوْنَ أقسموا بعزته على أن الغلبه لهم لفرط اعتقادهم فى أنفسهم و إتيانهم بأقصى ما يكون أن يؤتى به من السحر ما يَأْفِكُونَ ما يقلبونه عن وجهه بتمويههم و تزويرهم فيخيلون حبالهم و عصيهم أنها حيات تسعى أو إفكهم تسميه للمأفوك به مبالغه إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ يتبعكم فرعون و جنوده و هو عله الأمر بالإسراء أى أسر بهم حتى إذا اتبعكم مصبحين كان لكم تقدم عليهم بحيث لا يدركونكم قبل وصولكم إلى البحر فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ حين أخبر بسراهم فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ العساكر ليتبعونهم إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَهٌ قَلِيلُونَ على إراده القول و إنما استقلهم و كانوا ستمائه و سبعين ألفا بالإضافه إلى جنوده إذ روى أنه خرج فكانت مقدمته سبعمائه ألف و الشرذمه الطائفه القليله و قليلون باعتبار أنهم أسباط كل سبط منهم قليل لَغائِظُونَ لفاعلون ما يغيظنا وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ و إنا لجمع من عادتنا الحذر و قيل الحاذر المؤدى للسلاح وَ مَقامٍ كَرِيمٍ يعنى المنازل الحسنه و المجالس السنيه كَذلِكَ مثل ذلك الإخراج أخرجنا فهو مصدر أو مثل ذلك المقام الذى كان لهم على أنه صفه مقام أو الأمر كذلك فيكون خبر المحذوف فَلَمَّا تَراءَا الْجَمْعانِ أى تقاربا بحيث يرى كل منهما الآخر إِنَّا لَمُدْرَكُونَ لملحقون قالَ كَلَّا لن يدركوكم فإن الله وعدكم الخلاص منهم إِنَّ مَعِي رَبِّي بالحفظ و النصره سَيَهْدِينِ طريق النجاه منهم بِعَصاكَ الْبَحْرَ القلزم أو النيل فَانْفَلَقَ أى فضرب فانفلق و صار اثنى عشر فرقا بينها مسالك كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ كالجبل المنيف الثابت فى مقره وَ أَزْلَفْنا و قربنا ثَمَّ الْآخَرِينَ فرعون و قومه حتى دخلوا على أثرهم مداخلهم. (۱)إِذْ قالَ مُوسى قال الطبرسى أى اذكر قصه موسى إذ قال لِأَهْلِهِ و هى بنت شعيب إِنِّي آنَسْتُ (۲)أى أبصرت ناراً بِشِهابٍ قَبَسٍ أى بشعله نار و الشهاب نور كالعمود من النار و كل نور يمتد مثل العمود يسمى شهابا و إنما قال لامرأته

۱- أنوار التنزيل ۲: ۶۸- ۶۹. م.

۲- قال السيّد الرضيّ رضوان اللّه عليه: هذه استعاره على القلب، و المراد بها إنّى رأيت نارا فآنستنى، فنقل فعل الايناس إلى نفسه على معنى أنى وجدت النار مونسه لى.

آتِيكُمْ على لفظ خطاب الجمع لأنه أقامها مقام الجماعه فى الأنس بها فى الأمكنه الموحشه لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ أى لكى تستدفئوا بها و ذلك لأنهم كانوا قد أصابهم البرد و كانوا شاتين فَلَمَّا جاءَها أى جاء موسى إلى النار يعنى التى ظنها نارا و هى نور أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَ مَنْ حَوْلَها قال وهب لما رأى موسى النار وقف قريبا منها فرآها تخرج من فرع شجره خضراء شديده الخضره لا تزداد النار إلا اشتعالا و لا تزداد الشجره إلا خضره و حسنا فلم تكن النار بحرارتها تحرق الشجره و لا الشجره برطوبتها تطفئ النار فعجب منها و أهوى إليها بضغث فى يده ليقتبس منها فمالت إليه فخافها فتأخر عنها لم تزل تطمعه و يطمع فيها إلى أن نودى و المراد به نداء الوحى أَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَ مَنْ حَوْلَها أى بورك فيمن فى النار و هم الملائكه و فيمن حولها يعنى موسى عليه السلام و ذلك أن النور الذى رأى موسى كان فيه ملائكه لهم زجل (1)بالتقديس و التسبيح و من حولها هو موسى لأنه كان بالقرب منها و لم يكن فيها فكأنه قال بارك الله على من فى النار و عليك يا موسى و مخرجه الدعاء و المراد الخبر و قيل من فى النار سلطانه و قدرته و برهانه فالبركه ترجع إلى اسم الله تعالى و تأويله تبارك من نور هذا النور و من حولها يعنى موسى و الملائكه و قيل أى بورك من فى طلب النار و هو موسى عليه السلام و من حولها الملائكه وَ سُبْحانَ اللَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ أى تنزيها له عما لا يليق بصفاته من أن يكون جسما يحتاج إلى جهه أو عرضا يحتاج إلى محل أو يكون ممن يتكلم بآله إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ أى إن الذى يكلمك هو الله الْعَزِيزُ أى القادر الذى لا يغالب الْحَكِيمُ فى أفعاله المحكم لتدابيره. كَأَنَّها جَانٌّ الجان الحيه التى ليست بعظيمه و إنما شبهها بالجان فى خفه حركتها و اهتزازها مع أنها ثعبان عظيم و قيل الحالتان مختلفتان فصارت جانا فى أول ما بعثه و ثعبانا حين لقى بها فرعون إِلَّا مَنْ ظَلَمَ الاستثناء منقطع فِي تِسْعِ آياتٍ أى مع تسع آيات أخر أنت مرسل بها إِلى فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ و قيل أى من تسع

١- الزجل: نوع من الشعر. سحاب ذو زجل: ذو رعد. و زجل: طرب و تغنى. و المراد هنا أن لهم صوتا و تغنيا بالتسبيح.

آیات فاسِقِینَ أی خارجین عن طاعه الله إلی أقبح وجوه الکفر مُبْصِرَهً أی واضحه بینه وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ أی عرفوها و علموها یقینا بقلوبهم ظُلْماً علی بنی إسرائیل أو علی أنفسهم وَ عُلُوًّا أی طلبا للعلو و الرفعه و تکبرا عن أن یؤمنوا بما جاء به موسی. (۱)إِلَّا سِحْرٌ مُفْتَریً أی مختلق لم یبن علی أصل صحیح وَ ما سَمِعْنا بِهذا فِی آبائِنَا الْأَوَّلِینَ إنما قالوا ذلک مع اشتهار قصه نوح و هود و صالح و غیرهم ممن دعوا إلی توحید الله إما للفتره و الزمان الطویل أو لأن آباءهم ما صدقوا بشی ء من ذلک رَبِّی أَعْلَمُ أی ربی یعلم أنی جئت بهذه الآیات الداله علی الهدی من عنده فهو شاهد لی علی ذلک إن کذبتمونی و یعلم أن العاقبه الحمیده لنا و لأهل الحق فَأَوْقِدْ لِی یا هامانُ أی فأجج النار عَلَی الطِّینِ و اتخذ الآجر و قیل إنه أول من اتخذ الآجر و بنی به فَاجْعَلْ لِی صَرْحاً أی قصرا و بناء عالیا لَعَلِّی أَطَّلِعُ إِلی إِلهِ مُوسی أی أصعد إلیه و أشرف علیه و أقف علی حاله و هذا تلبیس منه و إیهام علی العوام أن الذی یدعو إلیه موسی یجری مجراه فی الحاجه إلی المکان و الجهه وَ إِنِّی لَأَظُنُّهُ مِنَ الْکاذِبِینَ فی ادعائه إلها غیری و أنه رسول إِلَیْنا لا یُرْجَعُونَ أی أنکروا البعث فِی الْیَمِّ أی النیل أو بحر من وراء مصر یقال له إساف وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّهً أی حکمنا بأنهم کذلک وَ أَتْبَعْناهُمْ أی أردفناهم لعنه بعد لعنه و هی البعد عن الرحمه و الخیرات أو ألزمناهم اللعنه بأن أمرنا المؤمنین بلعنهم مِنَ الْمَقْبُوحِینَ أی من المهلکین أو من المشوهین فی الخلقه بسواد الوجوه و زرقه الأعین. (۲)قالُوا سِحْرانِ قال البیضاوی یعنون موسی و هارون أو موسی و محمد صلی الله علیه و آله بتقدیر مضاف أو جعلهما سحرین مبالغه تَظاهَرا (۳)تعاونا بإظهار تلک الخوارق أو

۱- مجمع البیان ۷: ۲۱۱- ۲۱۳. م.

۲- مجمع البیان ۷: ۲۵۴- ۲۵۵. م.

۳- قال السیّد الرضیّ قدّس سرّه: أی تغاونا یعنی موسی و نبیّنا صلی الله علیه و آله من طریق الاشتباه و التماثل، و کان الثانی مصدقا للاول و المتأخر مقویا للمتقدم.

بتوافق الكتابين (۱)وَ فِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتادِ قال الطبرسی فيه أقوال أحدها أنه كانت له ملاعب من أوتاد يلعب له عليها و الثانی أنه كان يعذب الناس بالأوتاد و الثالث أن معناه ذو البنيان و البنيان أوتاد الرابع أن المعنی ذو الجنود و الجموع الكثيره بمعنی أنهم يشدون ملكه و يقوون أمره كما يقوی الوتد الشیء و العرب تقول هو فی عز ثابت الأوتاد و الأصل فيه أن بيوتهم إنما تثبت بالأوتاد الخامس أنه إنما سمی ذا الأوتاد لكثره جيوشه السائره فی الأرض و كثره أوتاد خيامهم فعبر بكثره الأوتاد عن كثره الأجناد. (۲)ابْنِ لِي صَرْحاً أی قصرا مشيدا بالآجر و قيل مجلسا عاليا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبابَ أَسْبابَ السَّماواتِ أی لعلی أبلغ الطرق من سماء إلی سماء و قيل أبلغ أبواب طرق السماوات و قيل منازل السماوات و قيل أتسبب وأتوصل به إلی مرادی و إلی علم ما غاب عنی (۳)ثم بين مراده فقال فَأَطَّلِعَ إِلى إِلهِ مُوسى فأنظر إليه فأراه أراد به التلبيس علی الضعفه مع علمه باستحاله ذلك و قيل أراد فأصل إلی إله موسی فغلبه الجهل و اعتقد أن الله سبحانه فی السماء و أنه يقدر علی بلوغ السماء وَ كَذلِكَ أی و مثل ما زين لهؤلاء الكفار سوء أعمالهم زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ أی قبيح عمله زينه له أصحابه أو الشيطان إِلَّا فِي تَبابٍ أی هلاك و خسار. (۴)إِذا هُمْ مِنْها يَضْحَكُونَ استهزاء و استخفافا وَ ما نُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ المراد بذلك ما ترادف عليهم من الطوفان و الجراد و القمل و الضفادع و الدم و الطمس و كان كل آيه من تلك الآيات أكبر من التی قبلها و هی العذاب المذكور فی قوله وَ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ

ص: ۱۰۲

۱- أنوار التنزيل ۲: ۸۶.

۲- مجمع البيان ۸: ۴۶۸. و قد ذكر لها معان أخر أوردناها فی ج ۱۱ ص ۶.

۳- فی أنوار التنزيل: و لعله أراد ان يبنی له رصدا فی موضع عال يرصد منه أحوال الكواكب التی هی أسباب سماويه تدلّ علی الحوادث الارضيه فيری هل فيها ما يدلّ علی ارسال اللّه إيّاه او ان يری فساد قول موسی عليه السلام. م.

۴- مجمع البيان ۸: ۵۲۴. م.

فكانت عذابا لهم و معجزات لموسى وَ قالُوا يا أَيُّهَا السَّاحِرُ يعنون بذلك يا أيها العالم و كان الساحر عندهم عظيما يعظمونه و لم يكن صفه ذم و قيل إنما قالوا استهزاء به و قيل معناه يا أيها الذى غلبنا بسحره يقال ساحرته فسحرته أى غلبته بالسحر إِنَّنا لَمُهْتَدُونَ أى راجعون إلى ما تدعونا إليه متى كشف عنا العذاب تَجْرِي مِنْ تَحْتِي أى من تحت أمرى و قيل إنها كانت تجرى تحت قصره و هو مشرف عليها أَ فَلا تُبْصِرُونَ هذا الملك العظيم و قوتى و ضعف موسى مَهِينٌ أى ضعيف حقير يعنى به موسى قال سيبويه و الخليل عطف أنا بأم على قوله أَ فَلا تُبْصِرُونَ لأن معنى أم أنا خير أم تبصرون (١)لأنهم إذا قالوا أنت خير منه فقد صاروا بصراء عنده وَ لا يَكادُ يُبِينُ أى و لا يكاد يفصح بكلامه و حججه للعقده التى فى لسانه.

و قال الحسن كانت العقده زالت عن لسانه حين أرسله الله كما قال وَ احْلُلْ عُقْدَةً و قال تعالى قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ و إنما عيره بما كان فى لسانه قبل و قيل كان فى لسانه لثغه (٢)فرفعه الله تعالى و بقى فيه ثقل فَلَوْ لا أُلْقِيَ عَلَيْهِ أَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ كانوا إذا سودوا رجلا سوروه بسوار من ذهب و طوقوه بطوق من ذهب مُقْتَرِنِينَ أى متتابعين يعينونه على أمره الذى بعث له و يشهدون له بصدقه و قيل متعاضدين متناصرين فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ أى استخف عقولهم فَأَطاعُوهُ فيما دعاهم إليه لأنه احتج عليهم بما ليس بدليل و هو قوله أَ لَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ و أمثاله فَلَمَّا آسَفُونا أى أغضبونا و غضب الله على العصاه إراده عقابهم و قيل أى آسفوا رسلنا انْتَقَمْنا لأوليائنا مِنْهُمْ فَجَعَلْناهُمْ سَلَفاً أى متقدمين إلى النار وَ مَثَلًا أى عبره و موعظه لِلْآخِرِينَ أى لمن جاء بعدهم يتعظون بهم. (٣)وَ لَقَدْ فَتَنَّا أى اختبرنا و شددنا عليهم التكليف رَسُولٌ كَرِيمٌ أى كريم الأفعال و الأخلاق أو عند الله أو شريف فى قومه أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبادَ اللَّهِ أى أطلقوا بنى إسرائيل

ص: ١٠٣

١- فى المصدر: لان معنى أم انا خير معنى أم تبصرون، فكانه قال: أ فلا تبصرون أم تبصرون؟.

٢- اللثغه: النطق بالسين كالثاء، أو بالراء كالغين، أو كاللام أو كالياء الى غير ذلك.

٣- مجمع البيان ٩: ٥٠- ٥٢. م.

وَ أَنْ لاـ تَعْلُوا أی لاـ تتجبروا أَنْ تَرْجُمُونِ أی من أن ترمونی بالحجاره و قیل أراد به الشتم کقولهم ساحر کذاب وَ إِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِی فَاعْتَزِلُونِ أی إن لم تصدقونی فاترکونی لاـ معی و لاـ علی و قیل معناه فاعتزلوا أذای فَأَسْرِ أی فقال الله مجیبا له أسر إِنَّکُمْ مُتَّبَعُونَ أی سیتبعکم فرعون بجنوده رَهْواً أی ساکنا علی ما هو به إذا قطعته و عبرته لیغرق فرعون و قیل رَهْواً أی منفتحا منکشفا حتی یطمع فرعون فی دخوله و قیل أی کما هو طریقا یابسا مُغْرَقُونَ سیغرقهم الله وَ نَعْمَهٍ أی تنعم و سعه فی العیش کانُوا فِیها فاکِهِینَ أی بها ناعمین متمتعین (۱)کَذلِکَ قال الطبرسی أی کذلک أفعل بمن عصانی وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِینَ أی بنی إسرائیل فَما بَکَتْ عَلَیْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ (۲)أی لم یبک علیهم أهل السماء و الأرض أو المراد به المبالغه فی وصف القوم بصغر القدر فإن العرب إذا أخبرت عن عظیم المصاب بالهالک قالت بکاه السماء و الأرض أو کنایه عن أنه لم یکن لهم فی الأرض عمل صالح یرفع منها إلی السماء.

و قد

روی عن ابن عباس أنه سئل عن هذه الآیه فقیل و هل یبکیان علی أحد قال نعم مصلاه فی الأرض و مصعد عمله فی السماء.

وَ رَوَی زُرَارَهُ بْنُ أَعْیَنَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: بَکَتِ السَّمَاءُ عَلَی یَحْیَی بْنِ زَکَرِیَّا

ص: ۱۰۴

۱- مجمع البیان ۹: ۶۳- ۶۴. م.

۲- قال السیّد الرضیّ قدس اللّه روحه: فی معناها أقوال: أحدها البکاء بمعنی الحزن، فکانه قال: فلم تحزن علیهم السماء و الأرض بعد هلاکهم و انقطاع آثارهم، و التعبیر عن الحزن بالبکاء لان البکاء یصدر عن الحزن فی أکثر الأحوال، و من عاده العرب أن یصفوا الدار إذا ظعن عنها مکانها و فارقها قطانها بأنها باکیه علیهم و متوجعه لهم علی طریق معنی المجاز بمعنی ظهور علامات الخشوع و الوحشه علیها و انقطاع أسباب النعمه و الانسه منها. ثانیها أن یکون المعنی: لو کانت السماوات و الأرض من الجنس الذی یصحّ منه البکاء لم تبکیا علیهم إذ کان اللّه علیهم ساخطا. ثالثها قیل: معنی ذلک: ما بکی علیهم من السماوات و الأرض ما یبکی علی المؤمن عند وفاته من مواضع صلواته و مصاعد اعماله علی ما ورد به الخبر. و وجه آخر أن یراد أهل السماء و الأرض. رابعها: أن یکون المعنی: لم ینتصر أحد لهم و لم یطلب طالب بثارهم.

وَ عَلَى الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَرْبَعِينَ صَبَاحاً وَ لَمْ تَبْكِ إِلَّا عَلَيْهِمَا قُلْتُ فَمَا بُكَاؤُهَا قَالَ كَانَتْ تَطْلُعُ حَمْرَاءَ وَ تَغِيبُ حَمْرَاءَ..

وَ ما كانُوا مُنْظَرِينَ أى عوجلوا بالعقوبه و لم يمهلوا من العذاب. (۱)الْمُهِينِ قال البيضاوى من استعباد فرعون و قتله أبناءهم مِنْ فِرْعَوْنَ بدل من العذاب على حذف المضاف أو جعله عذابا لإفراطه فى التعذيب أو حال من المهين بمعنى واقعا من جهته إِنَّهُ كانَ عالِياً متكبرا مِنَ الْمُسْرِفِينَ فى العتو و الشراره وَ لَقَدِ اخْتَرْناهُمْ أى بنى إسرائيل عَلى عِلْمٍ عالمين بأنهم أحقاء بذلك أو مع علم منا بأنهم يزيغون فى بعض الأحوال عَلَى الْعالَمِينَ لكثره الأنبياء فيهم أو على عالمى زمانهم ما فِيهِ بَلؤُا مُبِينٌ نعمه جليه و اختبار ظاهر. (۲)فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ أى فأعرض عن الإيمان به كقوله وَ نَأى بِجانِبِهِ أو فتولى بما كان يتقوى به من جنوده وَ هُوَ مُلِيمٌ آت بما يلام عليه من الكفر و العناد و هو حال عن الضمير فى أخذناه. (۳)فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ قال الطبرسى أى فلما مالوا عن الحق و الاستقامه خلاهم و سوء اختيارهم و منعهم الألطاف التى بها يهدى قلوب المؤمنين و قيل أزاغ الله قلوبهم عما يحبون إلى ما يكرهون (۴)وَبِيلًا أى ثقيلا (۵).

هَلْ لَكَ إِلى أَنْ تَزَكَّى قال البيضاوى أى هل لك ميل إلى أن تتطهر من الكفر و الطغيان وَ أَهْدِيَكَ إِلى رَبِّكَ و أرشدك إلى معرفته فَتَخْشى بأداء الواجبات و ترك المحرمات ثُمَّ أَدْبَرَ عن الطاعه يَسْعى ساعيا فى إبطال أمره أو أدبر بعد ما رأى الثعبان مرعوبا مسرعا فى مشيه فَحَشَرَ فجمع السحره أو جنوده فَنادى فى المجمع بنفسه أو بمناد (۶).

۱- مجمع البيان: ۶۴- ۶۵.

۲- أنوار التنزيل ۲: ۱۷۳. م.

۳- أنوار التنزيل ۱۹۵ و ۱۹۶. م.

۴- مجمع البيان ۹: ۲۷۹. م.

۵- مجمع البيان ۱۰: ۳۸۰. و فيه: اى شديدا ثقيلا. م.

۶- أنوار التنزيل ۲: ۲۵۱ و ۲۵۲. م.

**[ترجمه]طبرسی گفت: «من آل فرعون» یعنی قوم و پیروان فرعون «یسومونکم» یعنی شما را گرفتار می کنند و به شما می چشانند. «سوء العذاب» در مورد نوع این عذاب اختلاف نظر است گروهی می گویند که قول بعد از آن، بیان عذاب است و گفته شده: آن دسته از کارهای سختی است که مجبور به انجام آن ها بودند که آن ها را چند دسته قرار داده بودند، گروهی خدمتکار، گروهی نگهبان بودند و آن دسته که توانایی انجام کار را نداشتند آن ها را مجبور به پرداخت مالیات می کردند. با این وجود این گونه بودند که: «یذبحون ابناءهم و یستحیون نساءهم» یعنی آن ها را زنده می‌گذاشتند تا از ایشان بردگی بکشند و به رسم بندگی، با آنان نکاح کنند و این از سر بریدن برایشان بدتر است «و فی ذلکم» یعنی در آن عذاب سخت و سر بریدن فرزندان «بلاء من ربّکم عظیم» منظور آزمایش سختی است از جانب خداوند هنگامی که بین شما و او خالی شود. گفته شده: یعنی در نجات یافتن شما نعمت بزرگی از جانب خداوند است که دلیل کشتن نوزادان پسر توسط فرعون این بود که او در خواب دیده بود که پاره ای آتش از بیت المقدس روی آورد و خانه های مصر را دربرگرفت و همه آن ها و شهر قبط را سوزاند ولی بنی اسراییل را سالم رها کرد و این خواب باعث ترسش شد و ساحران و کاهنان و تعبیر کنند گان خواب را فراخواند و از آن ها در مورد تعبیر خوابش پرسید. گفتند: که در میان قوم بنی اسراییل بچه‌ای متولد می شود که او باعث نابودی خودت و پادشاهیت و عوض شدن دینت می شود. پس دستور داد که هر نوزادی که در قوم بنی اسراییل متولد می شود را بکشند و زنان قابله سرزمینش را جمع کرد و به آن ها گفت: هر نوزاد پسری که هنگام تولدش در دستان شما می افتد، باید کشته شود و اگر آن نوزاد دختر بود او را رها کنید، فرعون آن ها را به این کار دستور داد و آن ها هم آن را انجام میدادند. پس مرگ و کشتار در بین پیران بنی اسراییل به سرعت زیاد شد. سران قوم قبط نزد فرعون رفتند و گفتند: مرگ در بین قوم بنی اسراییل افتاده است و نوزادانشان کشته می شوند و بزرگانشان می میرند، نزدیک است که کار به ضرر ما تمام شود. پس فرعون دستور داد که یک سال نوزادانشان را بکشند و یک سال هم آن ها را رها کنند. که هارون در آن سالی که نوزادان را نمی کشتند متولد شد و موسی در سالی که نوزادان را می کشتند، متولد شد. و یاد کنید «إذ فرّقنا بکم البحر» یعنی بین دو آب را شکافتیم تا این که شما در میان آن حرکت کردید و شما در بین آن دو آب بودید در حالی که در جای خشک حرکت می کردید. و گفته شده: با داخل شدن شما در دریا آن را شکافتیم پس بین هر شکافی

ص: ۷۵

از دریا گروهی از شما در مکانی خشک حرکت می کریدند و آن شکاف ها برای شما ایجاد شدند. « و أغرقنا آل فرعون » اسم فرعون به خاطر واضح بودن ذکر نکرد ولی در چند جای دیگر اسم او را ذکر کرده است و جایز است که منظور از آل فرعون خود فرعون می باشد.

«و أنتم تنظرون» یعنی غرق شدنشان را مشاهده می کردید. و قصه کامل آن را ابن عباس این گونه روایت می کند که: خداوند متعال به موسی وحی کرد که: قوم بنی اسراییل را از مصر بیرون ببر، پس موسی آن ها را شبانه خارج کرد و فرعون همراه هزار هزار اسب با مردانش - بدون زنان - آن ها را دنبال کرد، موسی که ششصد و بیست هزار نفر همراهش بود هنگامی که فرعون آن ها را دید، گفت: «إنّ هولاء لشرذمه قلیلون* وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ * وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ» سپس موسی بنی اسراییل را راهی کرد تا این که به دریا رسیدند ناگهان متوجه یک غبار بلندی که از سوارهای فرعون بلند می شد، شدند. سپس گفتند: ای موسی «أوذینا من قبل أن تأتینا و من بعد ما جئتنا» دریا جلوی ماست و فرعون هم با همراهانش از پشت به ما نزدیک می

شود، موسی فرمود: «عسی ربّکم أن یهلکَ عدوّکم و یستخلفکم فی الأرض فینظر کیف تعملون». سپس یوشع بن نون به او گفت: چه دستوری از جانب خداوند دریافت کردی؟ فرمود: به من دستور داده شد که با عصا بر روی آب دریا بزنم. یوشع گفت: بزن و خداوند به دریا وحی کرده بود که هرگاه موسی با عصایش به تو زد، از او اطاعت بکن. پس لرزشی در بین دریا ایجاد شد نمی دانست که عصایش را به کدام طرفش می زند. سپس موسی با عصایش ضربه ای به دریا زد. سپس دریا شکافته شد و دوازده راه در بین آن آشکار شد که هر طایفه ای در یک راه مخصوص خودش عبور می کرد ولی آن ها گفتند: که ما از راه آبی و خیس عبور نمی کنیم. پس خداوند باد صبا را فرستاد و راه را برایشان خشک کرد. آن طور که خداوند فرمود: «فاضرب لهم طریقا فی البحر یبسا» پس راهی شدند هنگامی که در میانه راه بودند، از همدیگر پرسیدند: چرا دوستان دیگرمان را نمی بینیم؟ به موسی گفتند: دوستانمان کجا هستند؟ فرمود: در راهی به مانند راه شما حرکت می کنند. گفتند: که تا آن ها را نبینیم راضی نمی شویم. موسی فرمود: پروردگارا، مرا بر اخلاق بد این قوم یاری بفرما. خداوند وحی کرد که: به عصایت بگو که آن طور که می خواهی حرکت کند. پس با عصایش به طرف راست و چپ اشاره کرد. سپس سوراخ هایی ایجاد شدند که در میان آن ها همدیگر را می دیدند. هنگامی که فرعون بر روی اسب سیاهش به ساحل دریا رسیدند،

ص: ۷۶

ترسید از این که وارد دریا بشود. جبرئیل بر روی یک اسب ماده در حالی که وارد دریا می شد، بر وی نمایان شد هنگامی که فرعون، اسب ماده جبرئیل را دید که وارد دریا شدآن هم از پشتش حرکت کرد و وارد دریا شد سپس به دنبال آن ها قومش هم وارد دریا شد و میکاییل آن ها را به داخل دریا حرکت می داد هنگامی که آخرین نفر از یاران موسی در آن سوی دریا خارج شد و آخرین نفر از همراهان فرعون وارد دریا شد خداوند آب شکافته شده دریا را به روی هم قرار داد پس همه آن ها غرق شدند و موسی و یارانش نجات یافتند. - . مجمع البیان ۱: ۱۰۵ - ۱۰۷ -

«وملائه» یعنی بزرگان و کارگزاران قومش «فظلموا بها» یعنی با انکار آن به خودشان ظلم کردند. گفته شد: با قرار دادن آن در غیر از جایگاهش به آن ظلم کردند پس به جای ایمان به آن، کفر و انکار را قرار داده بودند. وهب می گوید: اسم فرعون، فرعون ولید بن مصعب است و منظور از او فرعون زمان حضرت یوسف است. و بین آن روزی که حضرت یوسف علیه السلام وارد مصر شد با روزی که موسی به عنوان فرستاده خداوند وارد آن شهر شد چهار صد سال فاصله بود. «حقیق علی أن لا اقول علی الله الاـ الحقّ » یعنی شایسته است که در مورد خداوند فقط سخن حق بگویم. فراء می گوید: «علی» حرف علی، معنی حرف جر باء را می دهد. یعنی شایسته است که نگویم و گفته شده که: یعنی مشتاق آنم که چیزی نگویم حریص است. «ببیّنه» یعنی همراه حجت و معجزه « فارسل معی بنی اسراییل » یعنی قوم بنی اسراییل را از بند بردگی رها کن و به آن ها اجازه بده تا به سرزمین مقدس بازگردند. «فإذا هی ثعبان مبین» یعنی یک مار بزرگ آشکار؛ و واضح بود که مار است به طوری که امر بر مردم مشتبه نمی‌شد و آنگونه نبود که کسی فکر کند که مار است و برعکس، فکر کند که مار نیست.

از ابن عباس و السدیّ روایت است که: آن عصا هنگامی که به مار تبدیل شد تخت فرعون را به دهانش گرفت که اندازه دهانش هشتاد زراع بود. فرعون به موسی التماس کرد و از روی تختش پرید و از آن جا فرار کرد و مردم هم به خاطر آن فرار

کردند. فرعون داخل خانه‌اش شد و فریاد می‌زند که ای موسی، آن مار را بگیر من به تو ایمان می آورم. سپس موسی آن را گرفت و به عصا تبدیل شد. و گفته شده که: طول آن مار هشتاد زراع بوده است «و نزع یده» از ابن عباس و السدیّ روایت است که فرعون به او گفت: آیا نشانه ای دیگری داری؟ موسی فرمود: بله، سپس دستش را وارد گریبانش کرد و گفته شده: زیر بغلش، سپس آن را بیرون آورد. و به او نشان داد «فإذا هی بیضاء» که رنگ دستش سفید نورانی شده بود

ص: ۷۷

و شعاع نورش بیشتر از نور خورشید بود. و آن طور که روایت است رنگ پوست اصلی موسی سبزه بوده است. سپس دستش را دوباره داخل گریبانش کرد و به رنگ اولش تبدیل شد. و در مورد عصایش هم اختلاف نظر است. گفته شده: در مسیرش به طرف مدین یک پادشاه آن را به او داده بود و گفته شده آن همان عصای حضرت آدم است که از جنس درخت بهشتی است هنگامی که آدم به زمین هبوط می کند با خودش می آورد و بین اولادش دست به دست می گشت تا این که نبوت به شعیب رسید. آن عصا همراه چهل عصای دیگر از ارث پدری به شعیب رسید. هنگامی که شعیب موسی برای کار اجاره گرفت به او گفت: که وارد اتاق عصاها شو و یکی از آن عصاها را بردار که آن عصای آدم به دست موسی چسپید. شعیب آن را ازش گرفت و گفت: یکی دیگر را بردار، تا این که سه بار همین کار را تکرار کرد و هر بار همان به دست او می آمد و در آخر همان را به او داد. هنگامی که موسی از نزد شعیب به طرف مصر خارج شد آتشی را دید و درخت به سوی او آمد و خداوند وحی کرد که «یا موسی إنّی انا الله» و خداوند به او دستور داد که آن عصا را بیندازد هنگامی که آن را انداخت ناگهان به یک مار تبدیل شد و موسی از آن فرار کرد و خداوند به او وحی کرد که «خذها و لا تخف» سپس دستش را به طرف آن برد و به شکل عصا تبدیل شد هنگامی که فرعون نزد موسی آمد آن طور که ذکر کردیم آن را جلوی فرعون گذاشت. و گفته شده: که پیامبران به خاطر دوری از تکبر و غرور آن عصا را به دست می گرفتند.

« قال الملأ من قوم فرعون » به آن هایی که آن جا حاضر بودند. «إنّ هذا لساحر علیم » با جادوهایش « یرید أن یخرجکم من أرضکم » و یعنی می خواهد که دلهایی قوم بنی اسراییل را به طرف خودش بکشاند و با آنان تقویت شود و با آن ها بر شما چیره شود و شما را از سرزمین هایتان خارج کند. « فماذا تأمرون» گفته شده: که این کلام بزرگان قومشان بود که به عنوان مشورت به همدیگر می گفتند و احتمال دارد که این کلام را به فرعون گفته باشند و فقط به خاطر خطاب به پادشاه این لفظ «قالوا» را به صورت جمع به کار بردند و همچنین ممکن است که گفته فرعون به قومش باشد که تقدیرش این گونه باشد: قال فرعون لهم: «فماذا تأمرون» فرعون به آن ها گفت: «قالوا» به فرعون گفتند: در حکم دادن بر آن ها در مورد چیزی عجله نکن که همان عجله کردنت حجت علیه خودت می شود.

و گفته شده: أخّره یعنی او را زندانی بکن، که تفسیر اولی درست تر است. «و ارسل فی المدائن» که در اطرافت است. «حاشرین» ساحران را با هم جمع کن تا آن کسانی که علم آن را از او آموختند با هم جمع شوند؛ مجاهد و السدیّ آن را گفتند. گفته شد: آن ها اهل شرط گذاری بودند و آن ها را برای جمع گروه ساحران فرستاد، و هفتاد و دو نفر بودند، ابن عباس آن را گفت «و جاء السحره فرعون» که پانزده هزار نفر بودند و گفته شد: هشتاد هزار و گفته شد: هفتاد هزار و گفته شد: سی و چند هزار نفر، و گفته شد: که هفتاد و دو نفر بوده اند که دو نفر از آن ها از قوم قبطی بودند که آن دو نفر رئیس

قوم بودند و هفتاد نفر آن ها از بنی اسراییل بودند.

ص: ۷۸

و گفته شـده: که هفتـاد نفر بودنـد «و إنّکم لمن المقربین» یعنی شـما بـا گرفتن اجرتـان از مقربان خواهیـد بود، به جایگاه های بزرگ. «قالوا یا موسـی» یعنی ساحران به موسـی گفتنـد: «إمّا أن تلقی» عصایت را اول بنـدازی «و إمّا أن أکون نحن الملقین» یا این که مـا اولاـ آن چه از عصا و طناب همراهمان است را بنـدازیم. «قال القوا» که این یک تهدیـد و به نوعی دست کم گرفتن آن هاست. «سـحروا أعین النّاس» با مالیدن جیوه به عصاها و طناب ها که به وسـیله تابش خورشید به آن ها به نوعی انسان فکر می کرد که بهماننـد مار حرکت می کردند و مردم را فریب می دادند و با حیله ها دیگری شبیه این ها و با انواع تقلب و فریب کاری «و استرهبوهم» خواستند آنان را بترسانند تا این که مردم از آن ها ترسیدند «فاذا هی تلقف ما یأفکون» یعنی عصایش را انـداخت که ناگهان تبـدیل به یک مار افعی شـد و کسانی که آن ساحران با تزویر درست کرده بودنـد را بلعیـد. « فوقع الحقّ» یعنی حق آشکار شد چون آن ها هنگامی که آن نشانه های آشکار را دیدند فهمیدند که این یک کار آسمانی است و کسی غیر از خـدا نمی توانـد چنین کـاری انجـام دهـد که یکی از آن کارهـا تبـدیل عصـا به مـار بود و درگیری خوردن طناب ها و عصاهای زیاد ساحران دیگر و همچنین محوشدن همه طناب ها و عصاها در شکم مار یا به صورت پخش شدن و یا به صورت محوی کامل در نزد کسانی که آن را جایز می داننـد و همچنین تبـدیل شدن دوباره مار به عصا بدون هیچ تغییری، و هر عاقلی می دانـد که انجـام این کارها در توان بشـریت نیست پس به توحیـد و نبوت اعتراف کردنـد و ایمان آوردن آن ها دلیلی برای فرعـون و قومش شـد. «فغلبوا هنالـک» یعنی فرعون و قومش در آن جمع شـکست خوردنـد و فرعون بهت زده شـد و موسـی و پیروانش را به حـال خود رهـا کرد. «و انقلبوا صـاغرین» یعنی بـا حـالت شـکست خوردگـان از آن جـا رفتنـد. «و ألقی السّـِحره ساجدین» که خداوند این را به آن ها الهام کرده بود.

و گفته شده: موسی و هارون به خاطر آشکار شدن حق سجده شکر بردند و ساحران هم به آن ها اقتدا کردند و همراه آن ها سجده بردند. و به خاطر این فرموده «القی» به صورت مجهول آورده است تا اشاره‌ای باشد به این که آن نشانه های بزرگی که دیدنـد آن هـا را به سـجده برد به طوری که آن هـا نتوانسـتند خودشـان را کنترل کننـد و بی اختیار سـجده کنان افتادنـد. «ربّ موسی و هارون» به این خاطر خداوند را به این دو نفر اختصاص داده است، چون آن ها بودند که به ایمان آوردن به او دعوت می کردنـد و به خاطر برتری آن ها، یا به خاطر این که تا کسـی شک نکنـد که آن ها به فرعون سـجده کردنـد و چون فرعون ادعـا می کرد که خـدای جهان است. « إنّ هـذا لمکر » که منظورش از آن فریب و اغفال مردم است که ایمان ساحران از روی علم و آگـاهی نبـوده است بلکه توطئه کرده بودنـد که اموال و ملکتـان را ببرنـد. «فسوف تعلمون » نـتیجه کارتـان را « لأـقطعنّ أیدیکم و أرجلکم من خلاف » یعنی از هر طرف بدنتان یکی از آن ها را قطع می کنم. حسن می گوید: به این گونه که دست راست با پای چپ قطع شود و دیگران می گویند:

ص: ۷۹

همچنین باید دست چپ با پای راست هم قطع شود و گفته شده: او اولین کسی بود که این کار را با مردم انجام داد و آن ها را بر نخـل خرمـا در ساحـل رود نیـل به دار آویخته بود. « إنّـا إلی ربّنـا منقلبون » در حـالت ایمان به توحیـد و با اخلاص به سوی

پروردگارمان برمی گردیم، بازگشت به سوی خدا همان رسیدن به پاداش نیک اوست. و هدفشان تسلی دادن به خودشان در هنگام تحمل سختی شکنجه های فرعون بود که می خواستند تهدید فرعون به شکنجه دادنشان را با تهدید سخت تر به شکنجه دادن فرعون در آخرت جواب دهند. «و ما تنقم منّا» و این شکنجه های او بعد از این نشانه های خداوند که بر ما آشکار شدند نمی‌توانند ما را از ایمان به خداوند منصرف کنند. «ربّنا افرغ علینا صبرا» یعنی در هنگام قطع شدن دست و پایمان و اعدامMان قدرت صبر را به ما عطا کن تا دوباره کافر نشویم. «و توفّنا مسلمین» یعنی ما را بر اسلاممان تا زمان مرگ ثابت قدم نگه دار. گفته‌اند: که فرعون همان روز آن ها را اعدام کرد در روز اول ساحران کافر ولی در آخر روز شهیدانی پاک بودند. و همچنین گفته شده که: دستش به آن ها نرسید و خداوند آن ها را از او حفظ کرد. - . مجمع البیان ۴ : ۴۵۷ - ۴۵۸ - «و قال الملأ من قوم فرعون» هنگامی که ساحران اسلام آوردند «أ تذر موسی و قومه» آیا آن ها را زنده نگه می داری تا مخالف تو کار کنند و مردم را به مخالفت تو دعوت کنند و در آخر بر تو چیره شوند و پادشاهیت نابود شود؟ و از ابن عباس روایت است که: فرعون فرزندان بنی اسراییل را می‌کشت ولی هنگامی که این معجزات موسی را دید دوباره چنین دستوری داد؛ سپس بنی اسراییل این را به نزد موسی شکایت کردند و موسی گفت: «استعینوا بالله» در دفع بلای فرعون از شما « واصبروا» بر دینتان «یورثها من یشاء» یعنی آن را به کسی می خواهد از طریق ارث انتقال می دهد. «و العاقبه للمتقین» یعنی باتقوا باشید چون عاقبت خیر درد و دنیا برای انسان های باتقواست. «قالوا» بنی اسراییل به موسی گفتند: «أوذینا من قبل أن تأتینا». فرعون با کشتن فرزندانمان و به کنیز گرفتن زنانمان قبل از این که رسالت خداوند را برایمان بیاوری ما را شکنجه می کرد «و من بعد ما جئتنا» همچنین ما را تهدید می کند و اموالمان را از ما می گیرد و ما را مجبور به انجام کارهای سخت می کند و ما با آمدن تو هم هیچ فایده‌ای نبردیم و این نشان می‌دهد که دوبار قتل و شکنجه در بین آن ها اتفاق افتاد. حسن می‌گوید: فرعون قبل و بعد از آمدن موسی از بنی اسراییل جزیه می گرفت و تا زمانی که موسی وعده نجات از فرعون را داد همچنان ادامه داشت. پس موسی وعده نجات را برایشان تازه کرد «عسی ربّکم أن یهلک عدوّکم» و امیدواری از سوی خداوند، ایجاب کننده است «و یستخلفکم فی الارض» و شما را بعد از آن ها مالک سرزمین خودتان بکند «فینظر کیف تعملون» تا شکری باشد در مقابل آن چه که به شما عطا می کند.

ص: ۸۰

«و لقد أخذنا آل فرعون بالسنین» لام برای قسم است، یعنی قوم فرعون را با خشکسالی و قحطی عذاب دادیم «فإذا جاءتهم الحسنه» یعنی باروری و نعمت فراوانی در رزق و سلامتی و عافیت، « قالوا لنا هذه» یعنی ما خودمان در اصل مستحق این نعمت ها هستیم و نمی دانستند که این ها از جانب خداوند است و باید او را شکر کنند «و إن تصبهم سیئه» گرسنگی، مصیبت، قحطی باران و قحطی و نابودی میوه و حیوانات «یطیّروا» موسی و همراهانش را به فال شوم و بد می گرفتند و گفتند: زمانی که شما را می بینیم شر به طرف ما می آید. « ألا إنّما طائرهم عندالله » یعنی آن شوم و ضرری که گرفتار آن ها می‌شود همان عقوبت خداوندی است که به آن ها وعده داده شده است و در آخرت گرفتار آن ها می‌شود نه آن بلاهایی که در دنیا به سرشان می آید یا این که این خداوند است که برکت و شوم و خیر و شر و نفع و ضرر را برای آن ها می‌آرود. اگر عاقل باشند خیر و سلامت را از شر را از جانب او طلب می کنند و گفته شده: آن چیزی که آن را به فال بد می گیرند در کارنامه آن ها حفظ می شود تا آن ها را در روز قیامت به خاطر آن عقوبت دهد. «و قالوا» قوم فرعون به موسی گفتند: «مهما تأتنا به

من آیه» چه معجزه ای برای ما می آوری «لتسحرنا بها» تا به وسیله آن ما را از دین فرعون برگردانی؟

«فأرسلنا علیهم الطوفان» ابن عباس و ابن جبیر و قتاده و محمد بن اسحاق گفتند و از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت است که سخن آنان با یکدیگر درآمیخت و گفتند: هنگامی که ساحران ایمان آوردند و فرعون شکست خورده برگشت و او و قومش خواستند که بر کفرشان بمانند، هامان به فرعون گفت: مردم به موسی ایمان آوردند ببین چه کسی به او ایمان آورده است، پس او را زندانی کن. پس فرعون هر کسی را که به موسی ایمان آورده بودند، زندانی کرد. سپس خداوند نشانه هایش را برای فرعونیان آشکار کرد، خشکسالی و قحطی را بر آن ها نازل کرد سپس بر آن ها طوفان فرستاد پس خانه و مسکن هایشان را خراب کرد تا این که به بیابان رفتند و آن جا چادر زدند و خانه های قبطی ها پر از آب شده بود ولی در خانه های بنی اسراییلیان حتی یک قطره آب نرفته بود و آب بر سطح زمین هایشان مانده بود و نمی توانستند چیزی بکارند پس به موسی گفتند: «ادع لنا ربّک» که آب را بر زمین ها و خانه هایمان بردارد تا به تو ایمان بیاوریم و بنی اسراییلی ها را آزاد کنیم. موسی در نزد خداوند دعا کرد و خداوند طوفان را بر آن ها برداشت ولی ایمان نیاوردند و هامان به فرعون گفت: اگر بنی اسراییلی ها را آزاد کنی، موسی بر تو چیره می شود و پادشاهیت را نابود می کند و خداوند در آن سال علف و زراعت و میوه های زیادی را برایشان رویاند به طوری که کل سرزمینشان سبز و حاصلخیز کرد و گفتند: آن بارانی که سال گذشته بارید برای ما نعمت و حاصل خیزی آورد پس خداوند در سال دوم به روایت علی بن

ص: ۸۱

ابراهیم و به روایت دیگر مفسران در ماه دوم همان سال، برایشان ملخ فرستاد و کل زراعت و درخت هایشان را خوردند حتی نزدیک بود موها و ریش‌هایشان را بخورند، آن ملخ ها درها، لباس ها و وسایلشان را خوردند ولی وارد خانه های بنی اسراییلی ها نمی شدند و آن ها گرفتار ضرر نمی‌شدند، سپس ناله کردند و درمانده شدند و فرعون از این بلای سخت غمگین شد و گفت: «یا موسی ادع لنا ربّک» که خداوند ملخ ها را از این جا ببرد تا بنی اسراییلی ها را آزاد کنیم. موسی دعا کرد و خداوند ملخ ها را از آن ها دور کرد در حالی که هفت روز از شنبه تا شنبه، سرزمینشان را غارت کرده بودند.

و گفته شده: موسی از زمین بلند شد و به هوا پرید و در آن جا با عصایش به طرف غرب و شرق زمین اشاره کرد، سپس ملخ ها به همان جایی که آمده بودند، رفتند، به طوری که انگار وجود نداشتند. ولی هامان اجازه نداد که فرعون بنی اسراییلی ها را آزاد کند و خداوند هم در سال سوم به روایت علی بن ابراهیم در ماه سوم و به روایت دیگر مفسران شپش را برایشان فرستاد که از ملخ کوچک تر است و بال پرواز ندارد و این ها بدترین و کثیف‌ترین هستند. پس بر زراعت هایشان حمله کردند و آن ها را ریشه کن کردند سپس زراعت ایشان از بین رفت و همه زمین را نابود کردند. و گفته شده که: به موسی دستور داده شد که بر روی یک تپه سفید در یکی از روستاهای مصر به اسم عین شمس برود، پس به آن جا رفت و با عصایش ضربه ای به آن زد. سپس شپش ها از درون آن سرازیر شدند که داخل لباس های آن ها می رفتند و آن ها را نیش می زدند یا این که اگر کسی از آن ها غذا می خورد در همان لحظه غذایش پر از شپش می شد. ابن جبیره می گوید: قمل، حشره ای که از حبوبات بیرون می آید این طور بود که کسی از آن ها ده گونی از حبوبات را در سنگ آسیاب می ریخت ولی فقط سه مشت از آن بیرون می آورد و بلای شپش بزرگ ترین بلایی بود که بر سر آن ها آمد. سپس همه وجودشان از

موها و صورت و پلك ها و ابروهايشان از آن ها پر شده بود و پوستشان به مانند كسى شده بود كه بيمارى آبله گرفته است و آرام و قرارشان را از دست داده بودند، پس فرياد كشيدند و داد زدند و فرعون به موسى گفت: برايمان دعا كن تا خداوند اين شپش ها را از ما دور كند و ما هم بنى اسراييل را از زندان آزاد كنيم. موسى نيز دعا كرد

ص: ۸۲

و شپش ها كه هفت روز از شنبه تا شنبه، در آن جا مانده بودند از سرزمينشان خارج شدند. سپس خداوند در سال چهارم و گفته شده در ماه چهارم برايشان قورباغه فرستاد كه در غذا و آبشان وارد مى شد و خانه و مسكن هايشان پر از آن شده بود. و آن ها هر لباس و ظرف و غذا و شرابى را باز مى كردند در آن قورباغه اى وجود داشت و به درون ظرف هاى غذاى آن ها مى پريد و هر چه در آن بود را فاسد مى كرد. قورباغه ها بر چانه آن ها مى نشستند اگر يكى از آن ها مى خواست كه حرف بزند قورباغه به درون دهان آن مى پريد دهانش را باز مى كرد تا لقمه غذايش را بخورد ولى قورباغه زودتر از لقمه اش به دهانش مى پريد، فرعونيان از اين قورباغه ها خيلى خسته شده بودند، هنگامى كه اين را ديدند، گريه كردند و نزد موسى شكايت بردند و گفتند: اين بار توبه مى كنيم و به گناه خود باز نمى گرديم دعا كن تا خداوند قورباغه ها را از ما دور كند سپس ما هم به تو ايمان مى آوريم و بنى اسراييلى ها را آزاد مى كنيم. موسى از آن ها عهد و پيمان گرفت سپس براى آن ها دعا كرد و خداوند قورباغه ها را از سرزمينشان برداشت در حالى كه هفت روز از شنبه تا شنبه، در آن جا بودند سپس دوباره عهدشان را شكستند و به كفرشان برگشتند. در سال پنجم خداوند براى آن ها خون فرستاد و آب رود نيل برايشان خون شده بود، قبطى ها آن را خون مى ديدند ولى بنى اسراييلى ها آن را آب مى ديدند اگر بنى اسراييلى آن را مى نوشيد برايش آب بود ولى اگر قبطى آن را مى نوشيد خون بود. قبطى ها به اسراييلى ها مى گفتند: آب را در دهان خود بريز بعد همان آب را در دهان من بريز، هنگامى كه آب دهان خودش را به دهان قبطى مى ريخت به خون تبديل مى شد. تشنگى بر فرعون فائق آمده بود تا حدى كه مجبور بود درختان تر را ميك بزند و هر وقت آن را مى مكيد آب درخت در دهانش تبديل به خون مى شد در اين حالت هفت روز صبر كردند و فقط خون مى خوردند و مى آشاميدند.

زيد بن اسلم مى گويد: خونى كه بر آن ها مسلط شده بود خون دماغ بود. نزد موسى آمدند و گفتند: به خداوند دعا كن تا اين خون را در ميان ما بردارد ما هم به تو ايمان مى آوريم و بنى اسراييل را نيز آزاد مى كنيم. هنگامى كه خداوند خون را در ميان آن ها برداشت ايمان نياوردند و بنى اسراييلى ها را آزاد نكردند «و لمّا و قع عليهم الرجز» هنگامى كه عذاب طوفان كه بر آن ها نازل شد و گفته شده: آن عذاب طاعون بود كه بر آن ها نازل شد و هفتاد هزار قبطى را كشت، كه اين عذاب، ششمين عذابى است كه بر آن ها نازل شده بود. از ابن جبير نقل شده است. و مانند اين روايت از امام صادق عليه السلام روايت شده است كه برف قرمزى بر آن ها نازل شد كه به سبب آن ها بعضى از آن ها مردند و از سختى آن ناله مى كردند. «قالوا» فرعون و قومش گفتند: «يا موسى ادع لنا ربّك بما عهد عندك» با آن شرايطى كه قبلا دعا مى كردى چون قبلا هم تو را در آياتت اجابت مى كرد يا اين كه با اين شرط كه اگر ما ايمان بياوريم آن عذاب از ما برداشته مى شود

ص: ۸۳

يا با آن عهد پيامبرى كه در نزد توست. حرف باء براى قسم است. «إلى أجل هم بالغوه» يعنى مدتى كه خدا آنان را در آن

مدت غرق کرد «إذا هم ینکثون» عهدشان را می شکستند. «فانتقمنا منهم» پس به خاطر کردار بدشان آن ها را مجازات دادیم « فی الیمّ» در دریا «و کانوا عنها غافلین» و آن ها از نازل شدن عذاب غافل بودند یا این که، ما آن ها را به خاطر تکذیب کردنشان و غافل شدنشان و خود را به غفلت انداختن آن ها را عقوبت دادیم. «و أورثنا القوم الذین کانوا یستضعفون» یعنی بنی اسراییل، چون قبطی ها آن ها را ضعیف کرده بودند و خداوند بعد از نابود شدن فرعون و قومش سرزمین و حکومتشان را به آن ها بازگرداند و آن را از فرعونیان گرفتند. «مشارق الأرض و مغاربها» آن مکان هایی که در آن بودند، جهت های شرق و غرب آن که منظورش کل سرزمین فرعون از اول تا آخر می باشد. و گفته شده که: منظور سرزمین شام و مصر است. و گفته شده: سرزمین مصر. زجاج می گوید: در بین بنی اسراییل داوود و سلیمان به حکومت رسیدند «التی بارکنا فیها» با تولید زراعت ها و میوه ها و نباتات و درختان دیگر و چشمه ها و رودها و دیگر انواع منافع «و تمّت کلمه ربّک الحسنی علی بنی اسرائیل » یعنی وعده خداوند مبتنی بر نابود کردن دشمنشان و به حکومت رسیدنشان به حقیقت پیوست. و گفته شده: به خاطر صبری که بر شکنجه های فرعون و قومش داشتند به آن ها وعده بهشت داده شد. « و دمرّنا ما کان یصنع و قومه » و هر آن چه را که فرعونیان از کاخ و شهر و خانه درست می کردند، نابود می کردیم « و ما کانوا یعرشون» و آن چه از درخت و انگور و میوه ها می کاشتند را نابود می کردیم، یا آن چه سقف می‌زدند از کاخ ها و خانه هایشان. - . مجمع البیان ۴ : ۴۶۰ — ۴۷۱ - «فلمّا جاءهم الحقّ من عندنا» آن معجزه ها و نشانه هایی را که برای آن ها آوردند «أ تقولون للحقّ لمّا جاءکم» که آن سحر بوده، پس با جمله استینافیّه، انکار را آورد و فرمود: «أ سحر هذا و لا یفلح الساحرون» یعنی با دلیل هایی که می‌آورند پیروز نمی شوند «لتلفتنا» یعنی به خاطر کمک های ما «و تکون لکم الکبریاء» یعنی حکومت و عظمت و قدرت برای شماست. « فی الأرض» یعنی در سرزمین مصر یا در همه دنیا. «بکل ساحر» چون به آن چیزی که موسی از طرف خداوند آورده بود، و می دانست که سحر نیست ناآگاه بود ولی بعد از آن که فهمید با او دشمنی کرد. و گفته شده: فهمید که آن سحر نیست ولی فکر کرد که چیزی شبیه به سحر است. «و یحقّ الله الحقّ» یعنی حق را آشکار و استوار می کند و اهل آن را پیروز می کند. « بکلماته » با وعده هایش و گفته شده که: با کلامی که به وسیله آن

ص: ۸۴

نشانه هایی را که پیامبرانش می آورند را روشن می کند. و گفته شده: با آن حکمی که قبلا در لوح محفوظ آمده است، که این کار اتفاق می افتاد. «إلّا ذریّه من قومه» یعنی افرادی از قوم فرعون یا افرادی از قوم موسی، یعنی بنی اسرائیلی‌هایی که در سرزمین مصر بودند و کسانی که وجه اول را گفتند در مورد آن اختلاف دارند و گفته شده: قومی بودند که مادرانشان از بنی اسراییل و پدرانشان از قبط بودند پس راه مادران و دایی هایشان را ادامه دادند این از ابن عباس است. و گفته شده: مردمانی هستند که از قوم فرعون هستند از جمله: زن فرعون و مؤمن آل فرعون و کنیز او و زنی که مامور شانه کردن موهای زن فرعون بود. و گفته شده: آن ها بعضی از فرزندان قوم قبط بودند که پدرانشان موسی را قبول نکردند. و کسانی که وجه دوم را گفتند نیز در این مورد اختلاف دارند و گفته شده: آن ها گروهی از بنی اسراییل بودند که فرعون سحر را به آن ها آموزش داده بود و آن ها را جزء یاران خودش قرار داده بود ولی به موسی ایمان آوردند و گفته شده: که منظور از آن مؤمنان قوم بنی اسراییل بودند که تعداد آن ها ششصد هزار نفر بودند و یعقوب هفتاد و دو نفر از آنان را وارد مصر کرد پس زاد و ولد کردند و به ششصد هزار نفر رسیدند به خاطر این به آن ها ذریه گفت چون در مقابل کافران کم و ضعیف بودند. این از ابن عباس روایت

شده است. مجاهد می گوید: منظور از آن ها فرزندان کسانی هستند که موسی بر آن ها پیامبر مبعوث شد و به خاطر گذشت زمان پدرانشان مردند و فرزندانشان باقی ماندند. «علی خوف من فرعون» آن ها ایمان آوردند ولی از شکنجه های فرعون می ترسیدند. «ملائهم» یعنی بزرگانشان «أن یفتنهم» آن ها را از دین خارج کند این طور که آن ها را با سختی امتحان کند و برآن سختی تحمل نداشته باشد و از دینشان برگردند. «لعال فی الأرض» یعنی فردی مستکبر و طاغوت «و إنّه لمن المسرفین» یعنی کسانی که در گناه کردن از حد تجاوز کردند «لا تجعلنا فتنه» یعنی این امکان را به ظالمان مده تا بما ظلم کنند و ما را مجبور کنند که از دینمان برگردیم یا کافران را بر ما چیره مکن تا از پیروزی خود فریب بخورند و بگویند: اگر حق با آن ها بود ما نمی توانستیم بر آن ها چیره شویم.

امام باقر علیه السلام و امام صادق علیهما السلام می‌فرمایند: به این معناست که آن ها را بر ما غالب نکن تا آن ها را با ما بیازمایی «أن تبوّأ لقومکما» بگیرید برای آن مردمی که به شما ایمان آوردند در مصر «بیوتا» در آن ساکن شوند و به آن پناه ببرند «و اجعلوا بیوتکم» تفسیر این بعدا خواهد آمد. « زینه » از زیورآلات و لباس. گفته شده؛ و الزینه یعنی زیبایی و سلامتی جسم و بلند قامتی و زیبارویی، و اموالی که به وسیله آن ها در دنیا خودشان را بزرگ جلوه می دهند. « ربّنا لیضلّوا » لام برای نشان دادن نتیجه است و گفته شده معنای آن این است که: تا گمراه نشوند و حرف نفی لا حذف شده است. و «ربّنا اطمس» منظور

ص: ۸۵

از الطمس علی الاموال این است که تغییر یافتن آن از صورتی به صورت دیگر هیچ فایده ای ندارد. اکثر مفسران می گویند: همه اموالشان حتی قند و حلوای آن ها به شکل سنگ درآمد. «و اشدد علی قلوبهم» یعنی بعد از نابود شدن همه اموالشان، آن ها را بر اقامت در سرزمینشان ثابت کن که این برایشان سخت‌تر است. و گفته شده: بعد از بین رفتن اموالشان خودشان را نیز بمیران و نابود کن. و گفته شده: آن عبارت است از درماندگی و مُهر زدن « فلاـ یومنوا» که احتمال نصب و جزم را دارد، نصب زمانی است که آن را جواب صیغه امر بگیریم و همراه فاء می آید یا این که عطف بر فعل « لیظلّوا » است و هر کلام بین آن جمله معترضه است. و اما جزم زمانی است که آن را به صورت دعا بگیریم و گفته شده معنایش این است که: یعنی ایمانشان اصلا ایمانی اختیاری نیست.

«قد أجیبت دعوتکما» ابن جریح می گوید: فرعون بعد از این دعا چهل سال در آن جا ماند و این از امام صادق علیه السلام روایت شده است. « فاستقیما » پس به آن چه که به آن مأمور شده اید و آن دعوت مردم به ایمان است ثابت قدم باشید. «بغیا و عدوا» تا بر آن ها ظلم و ستم کنند. « قال آمنت » این ایمان آوردنش به خاطر مصون ماندنش بود و مستحق پاداش نبود و فایده ای هم برایش ندارد. « الان» یعنی به او گفته شد: الان ایمان آوردی. زمانی که ایمان آوردنت دیگر فایده ای ندارد و هنگامی که ایمان برایت فایده داشت آن را رها کرده بودی. چرا قبل از این ایمان نیاوردی؟ «و کنت من المفسدین» در زمین جز انسان فاسد نبودی این کلام را جبرئیل یا خود خداوند به او فرمود: «فالیوم ننجیک ببدنک». بیشتر مفسران می گویند: یعنی هنگامی که خداوند فرعون و قومش را غرق کرد بعضی از بنی اسراییلی ها غرق شدن فرعون را انکار کردند و گفتند: او بزرگتر از این بود که غرق شود پس خداوند جسم او را بیرون آورد تا او را ببینند به خاطر این فرمود: «فالیوم ننجیک» تو را بر

روی زمین انـداختیم، جسـدت را خالی از روح بر مکانی مرتفع از سـطح زمین قرار دادیم؛ چرا که او عریان بر روی آب مانـده بود و گفته شـده یعنی تو را از آب بیرون می آوریم ولی تو مرده ای. البـدن یعنی: زره، ابن عبـاس می گویـد: یک زره از طلا در تنش بود که با آن شـناخته می شد. یعنی: تو را با زره مشـهورت بر روی آب قرار می دهیم تا تو را با آن بشناسند. « لتکون لمن خلفـک آیه » تا درس عبرتی باشـد « مبوّأ صـدق » آن ها را در جایی پاک بیت المقـدس و شام اسـتقرار دادیم. حسن می گویـد: منظور از آن مصـر است، به این صورت که قوم بنی اسـراییل را یـک بـار از دریا رد کرد و به مصـر برگشت و در خانه های فرعونیان ساکن شـد. « فما اختلفوا حتی جاءهم العلم» یهودیان در مورد تصـدیق پیامبر صـلی الله علیه و آله وسـلّم اختلاف نداشـتند تا این که قرآن برایشان آمـد یا این که علم به حقیقت او، یا این که بنی اسـراییل زمانی با هم اختلاف نظر کردنـد که حق و حقیقت به وسیله موسی و هارون برایشان فرستاده شد.

ص: ۸۶

که قبـل از آمـدن حق و حقیقت همگی کـافر بودنـد. هنگـامی که موسـی بر آن هـا مبعوث شـد، بعضـی از آن هـا به او ایمـان آوردند و بعضـی از آن ها بر کفرشان باقی ماندند. سپس با هم اختلاف پیدا کردند. -. مجمع البیان ۵ : ۱۲۵ - ۱۳۲ - «برشید» یعنی مرشـد « یقـدم قومه» یعنی در روز قیـامت جلوی قومش راه می رود تـا این که آن هـا را به طرف آتش می برنـد. «و بئس الورد المورود» یعنی آن آبی که برای رفع تشـنگیشان به آن هـا داده می شود تـا خودشان را از آتش زنـده نگه دارنـد بـدترین آب است. و به خاطر این خداونـد لفظ الورد المورود را به آن ها داد تا با آن چه که بهشتیان به آن ها وارد می‌شوند از انهار و عیون، مطابقت لفظی داشته باشـد. « بئس الرفـد المرفود» یعنی چیزی که به آن ها می دهنـد آتش و لعنت است و آن بـدترین چیز است. -. مجمع البیان ۵ :۱۹۱ -

«تسع آیات» در مورد آن اختلاف نظر است و گفته شده آن دست موسـی و عصای او و زبان او و دریا و طوفان و ملخ و شپش و قورباغه و خون است و گفته شده: طوفان و ملخ و شپش و قورباغه و خون و دریا و عصا و محوشدن و تخته سنگ است و به جای محو شدن، دست هم گفته اند. و به جای دریا و محو شدن و تخته سنگ، دست و سالها - خشکسالی - و کاهش ثمرات - قحطی - گفته انـد. حسن نیز مثـل این را می گویـد ولی خشـکسالی و قحطی را یـک نشانه فرض می کنـد و نهمین نشانه را بلعیـدن دروغ و تزویر آنان توسط عصای موسـی می‌دانـد. و گفته شده: که آن ها نُه معجزه در احکام شـریعت بودند. « فاسـئل بنی اسـرائیل » به پیـامبر صـلی الله علیه و آله وسـلّم دسـتور داده شـد که از بنی اسـراییل سؤال بپرسـد تـا حجت و دلیل برایشان آشکارتر باشد و گفته شده: ای شنونده، بپرس.

« مسـحورا » کسـی که علم ساحری را به او دادهانـد، یا ساحراً است، و مفعول را در جایگاه فاعل قرار داده است. و گفته شـده: یعنی تو افسون شـده‌ای پس تو خودت را بر آن چیزی حمـل می کنی که افسونی که در توست می‌گویـد « لقـد علمت مـا أنزل هولاء» یعنی این آیـات «إلّا ربّ السّموات و الأرض» که آن ها را خلق کرده است. « بصائر» و روایت است که امام علی علیه السـلام در مورد «علمت» فرمود: به خـدا قسم دشـمن خدا این را نمی دانست ولی موسـی به آن آگاهی کامل داشت. و گفت: کـه من این را می دانم. «و إنّی لأظنّک» یعنی آن را به تـو نشـان می دهم. «یـافرعون مثبـورا» یعنی هلاـک شـده، و گفته شـده ملعون و گفته شده: یعنی احمق، کسی که عقل ندارد.

و گفته شده: کسی که از خیر دور است. « فأراد » یعنی فرعون «أن یستفزّهم» که موسی را اذیت کند « و من معه من الأرض » یعنی ساکنان مصر و فلسطین و اردن را با تبعید کردن آنان از آن جا.

ص: ۸۷

و گفته شده: آن ها را بکشد. «و قلنا من بعده » یعنی بعد از نابودی فرعون « اسکنوا الأرض » در سرزمین مصر و شام « فإذا جاء وعد الآخره » روز قیامت یعنی وعده روز آخرت و گفته شده که منظور، زمان نزول حضرت عیسی علیه السلام است. «جئنابکم لفیفا» یعنی کسانی که در قبرها هستند آن ها را به ایستادن برای حساب و بازرسی می کشانیم در حالی که با هم قاطی هستند و همه به دور هم پیچیده شده‌اند در حالی که همدیگر را نمی شناسند، و هیچ کس به قبیله اش وابسته - متمایل - نیست. و گفته شده: « لفیفا» یعنی همگی. - .

مجمع البیان ۶ : ۴۴۳ - ۴۴۴ -

«و هل أتاک» این ابتدای کلام است و به تحقیق خبری است از جانب خداوند که آن را ابلاغ نکرده است و فرمود:آیا خبری از فلان کس شنیدی؟ و گفته شده: جمله در حالت استفهام گزارشی است در معنای جمله خبری یعنی: برایت آمده است «إذ رأی نارا» ابن عباس می گوید: موسی مردی غیوری بوده است با دوستانش زیاد گشت نمی زده است برای این که زنش دیده نشود.

«فلمّا قضی الأجل» از شهر مدین خارج شد و گوسفندانش را با خودش آورده بود و خاواده اش سوار بر قاطری همراهش بودند و بر روی آن قاطر گونی های پر از وسایل خانه بود، در شبی بسیار تاریک راهش را گم کرد و گوسفندانش متفرق شدند و سنگ چخماقش جرقه نمی زد و زنش در هنگام وضع حمل بود آتشی را از دور دید که در نزد خداوند نور بود ولی در نزد موسی آتش بود. «فقال» در این هنگام «لاهله» که دختر شعیب بود و در مدین با او ازدواج کرده بود «امکثوا» این جا بمانید، «بقبس» یک شعله از آن آتش بزرگ بیاورم تا با آن خودتان را گرم کنید یا این که به وسیله آن آتش راه را پیدا کنم. یا این که علامتی را پیدا کنم که با آن راه را پیدا کنم. چون جایی که آتش روشن شده حتما کسی در آن نزدیکی هست. « فلمّا أتاها ». ابن عباس می گوید: هنگامی که به طرف آتش رفت متوجه شد که آتش بر روی درخت انگور است. پس از زیبایی نور آن آتش و سبز بودن آن درخت تعجب کرد و ایستاد. از جانب درخت ندایی شنید «یا موسی إنّی أنا ربّک» وهب می گوید: از جانب درخت ندایی آمد: ای موسی، سپس زود جواب داد و نمی دانست کیست که او را صدا می زند، و گفت: من صدایت را می شنوم ولی خودت را نمی بینم، فرمود: من بالای تو، همراه تو، پشت تو و از خودت به تو نزدیکترم. سپس فهمید که این صدا فقط می تواند فقط از جانب خداوند باشد و مطمئن شد. و موسی دانست که این صدا از جانب خداوند است و خواسته که معجزه‌ای

ص: ۸۸

برای موسی آشکار کند. آن چنان که در جایی دیگر فرمود: «إنّی أنا الله ربّ العالمین» و گفته شده: هنگامی که آن درخت

سبز را دید که از تنه آن تا آخرش در آتش روشنی می درخشد و صدای تسبیح ملائکه ها را شنید و نور بزرگی دید که تا به حال ندیده بود که چیز سرسبز آتش روشن کند و نه آتش چیز سرسبز را بسوزاند تعجب کرد و فهمید که یک معجزه است و یک کار بزرگی است و سکینه و آرامش به او داده شد. پس ندا آمد «أنا ربّک فاخلع نعلیک» که تفسیرش را قبلا ذکر کردیم. «إنِک بالواد المقدّس » یعنی سرزمین پاک و مبارک «طوی» اسم آن بیابان بوده و گفته شده: به این خاطر به طوی نامگذاری شده چون دوبار پاک و مطهر شده است. انگار که دوبار با برکت پاک شده است.

«و أنا اخترتک» تو را برای انتشار رسالتم انتخاب کرده ام. «فاستمع لما یوحی» به آن چه به تو می گویم گوش بده و به آن توجه کن. «و أقم الصلوه لذکری » تا به وسیله آن من را تسبیح و تعظیم کنی یا این که من را مدح و ثنا کنی. و گفته شده: یعنی برای من نماز بگذار نه برای یکی دیگر و گفته شده: یعنی هرگاه فکر کردی که نماز بر تو واجب شده نماز بخوان چه در وقت نماز بودی و چه نه، این را اکثر مفسران گفته‌اند و از امام باقر علیه السلام نیز روایت شده است. « إنّ السّاعه آتیه » یعنی قیامت حتما برپا می شود و در آن شکی نیست. «أکاد أخفیها» می‌خواهم آن را از بندگانم مخفی کنم تا به طور ناگهانی اتفاق بیافتد. و از ابن عباس روایت است: «أکاد أخفیها من نفسی» که در قرائت أبیّ نیز چنین است و آن از امام صادق علیه السلام روایت شده است با این تقدیر که: اگر آن را از خودم مخفی می کنم چطور آن را برای تو آشکار کنم. و این در بین عرب ها شایع است.

ابوعبید می گوید: معنی

ص: ۸۹

أخفیها، یعنی آن را آشکار می کنم. و فعل أکاد برای تاکید بر آن رفته است، یعنی نزدیک است که آن را برپا کنم. «بما تسعی» یعنی به آن چه از خیر و شر انجام می‌دهی «فلا یصدنِّک عنها من لا یومن بها» یعنی کسانی که به قیامت ایمان ندارند تو را از نماز منع نکنند و یا این که انسانهایی که به قیامت ایمان ندارند تو را از ایمان به قیامت منع نکنند. و گفته شده: از عبادت و فراخواندن مردم به آن، و گفته شده: از این ویژگی‌ها تو را منع نکنند. «و اتبّع هواه» هوی یعنی تمایل نفس به چیزی، « فترّدی» یعنی نابود می کند. -. مجمع البیان ۷: ۵ – ۶ –

«و ما تلک بیمینک» از عصایی که در دستش بود پرسید: «أتوکّو علیها » هرگاه راه بروم بر آن تکیه می زنم. « و أهشّ بها غنمی» با آن برگ درختان را می ریزانم تا گوسفندانم از آن بخورند. «و لی فیها مآرب أخری » و نیازهای دیگرم را برطرف می کنم.

ابن عباس می گوید: توشه اش را بر آن حمل می کرد و بر آن ضربه می زد و از آن آب بیرون می آمد و با آن بر زمین می زد و از زمین برایش غذا بیرون می آمد و با آن حیوانات وحشی را از خودش و گوسفندانش دور می کرد و اگر کسی با او درگیر می شد با آن می جنگید. و اگر می خواست از چاه، آب بیرون بیاورد بلند می‌شد و دو سر آن به مانند سطل می شدند و بر سر آن چیزی به مانند شمع بیرون می آمد و شب را برایش روشن می کرد و از او نگهبانی می داد و با او همدم می شد و اگر درختی بلند بود با قلابش آن را خم می کرد. « فإذا هی حیّی تسعی» یعنی با سرعت راه می رفت. و گفته شده: به ماری

زرد که یالی به مانند یال اسب داشت تبدیل می شد و به اندازه ثعبان بزرگ می شد که ثعبان بزرگترین نوع مار است. از ابن عباس و گفته شده: وقتی آن را به زمین می انداخت با یک چشم بر هم زدن به ماری بزرگ تبدیل می شد که توجه مردم را جلب می کرد. به مانند شتر حامله از روی صخره ها می گذشت و آن ها را می بلعید و با دندانهایش ریشه یک درخت بزرگ را در می آورد و آن را ریشه کن می کرد، و چشم هایش از آتش می درخشیدند، و قلاب آن برایش تبدیل به گردن می شد که موهایی به مانند شهاب سنگ - نیزه کوچک - بر روی آن بود. هنگامی که این را دید به عقب برگشت و ترسید. سپس خداوند را یاد کرد و به حالت شرم از او ایستاد و سپس ندا آمد: « یا موسی » به جایی که بودی برگرد، موسی نیز در حالی که خیلی ترسیده بود، برگشت. «قال خذها» با دست راستت آن را بردار. «و لا تخف سنعیدها سیرتها الأولی» یعنی آن را به شکل اولیه اش که عصا باشد برمی گردانیم. در آن وقت موسی یک جامه پشمی پوشیده بود که آن را درآورده بود. هنگامی که خداوند به او دستور داد که آن را بردار یک طرف از جامه‌اش را بر دستش گذاشت. خداوند فرمود: ای موسی، تو را چه شده است؟ آیا فکر کردی اگر خداوند بخواهد به تو آسیبی برساند آن جامه پشمین می تواند مانع آن شود؟ موسی گفت: نه، ولی من ضعیف هستم و از ضعف خلق شده‌ام سپس دستش را برهنه کرد

ص: ۹۰

و آن را در دهان مار گذاشت که ناگهان دستش بر جایی بود که عصا را می گرفت، جایی که بین دو سر آن بر عصا تکیه می کند. از وهب روایت است که: جنس عصا از درخت تمشک وحشی است که طول آن ده ذراع بوده به اندازه قد حضرت موسی علیه السلام . «و اضمم یدک إلی جناحک» یعنی دستت را به زیر بازو یا به پهلویت ببر؛ و گفته شده: آن را در گریبانت ببر که جناح کنایه از گریبان است. « تخرج بیضاء» که نور ساطعی دارد و در شب و روز به مانند خورشید و ماه و از آن هم بیشتر می‌درخشد. - . مجمع البیان ۷ : ۸ -

«آیه أخری» بیضاوی می گوید: یعنی معجزه‌ای دیگر که حال است برای ضمیر در «تخرج» آن را روشن بیرون می آورد یا حال برای ضمیر ها یا مفعول به شرط تقدیر فعل خذ یا اسم فعل دونک «لنریک من آیاتنا الکبری» متعلق به هذا است که مقدر است یا به آن چه که آیه و یا قصه بر آن دلالت می کند، متعلق است. یعنی با آن هدایت کردیم. یا این کار را انجام دادیم تا آن را به تو نشان دهیم. و کبری صفت برای آیات است یا مفعول برای فعل نریک و « من آیاتنا » حال است برای آن. - . انوار التنزیل ۲ : ۲۲ -

«ربّ اشرح لی صدری» طبرسی می گوید: سینه ام را فراخ کن تا ناراحت و غمگین نشوم و نترسم «و یسّر لی أمری» یعنی انجام دادن رسالتی را که بر عهده دارم برایم سهل و آسان کن. «و احلل عقده من لسانی» عقده و لکنتی که بر زبانم هست را باز کن تا کلامم را بفهمند. که زبان موسی در هنگام حرف زدن و تلفظ حروف - به ویژه حرف «ت» - گیر داشت که حروف را نمی توانست به صورت فصیح بگوید انگار حروف را سریع ادا می‌کرد. گفته شده که سبب آن، زغالی آتشینی بود که در دهانش گذاشت، هنگامی که ریش فرعون را گرفته بود و فرعون قصد کشتن او را کرده بود. پس با آوردن یاقوت و اخگر او را امتحان کردند، که موسی می خواست یاقوت را بردارد ولی جبرئیل دستش را به طرف اخگر برد و آن را به طرف دهانش برد و در دهانش گذاشت و زبانش سوخت. و گفته شده: که اکثر زبانش را سوزانده بود جز مقداری از آن که سالم مانده بود

زیرا قران فرمود: «و لا یکاد یبیّن» گفته شده: که خداوند دعایش را مستجاب کرد و آن مشکل زبانش را برطرف کرد و آیه «و لا یکاد یبیّن» یعنی بیان و حجت نمی آورد. و به خاطر این، این را برای پوشیده نگاه‌داشتن گفتند کسی به او توجه نکند. «واجعل لی وزیرا» که مرا در هنگام رفتن نزد فرعون کمک کند و برایم قوت قلب باشد. «من أهلی» تا فصیح‌تر باشد. «هارون أخی» برادر تنی اش بوده است و در مصر بوده است. « اشدد به أزری» به وسیله او پشت من را قوی کن. «و أشرکه فی أمری» یعنی او را در پیامبری ام شریک کن تا بیشتر از من حمایت کند. «کی نسبّحک کثیرا» تا تو را از آن چه شایسته ات نیست، مبرا کنیم و تو را تسبیح گوییم. «و نذکرک کثیرا» و تو را به خاطر نعمت هایت سپاس و ستایش کنیم.

ص: ۹۱

« إنک کنت بنا بصیرا » تو به کارها و احوال ما آگاه هستی «قد أوتیت سؤلک» امام صادق علیه السلام از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل کرد که فرمود: به آن چه امید نداری امیدوارتر باش تا آن چه به آن امید داری. موسی بن عمران رفت تا برای خانواده اش تکه آتشی بیاورد سپس خداوند با او صحبت کرد و با نبوت نزد خانواده اش برگشت. ملکه سبا کافر از شهر خودش خارج شد ولی همراه سلیمان ایمان آورد و ساحران فرعون رفتند تا برای فرعون عزت و عظمت بیاورند ولی در نزد موسی ایمان آوردند. - . مجمع البیان ۷ : ۸ - ۹ -

«إذ أوحینا إلی أمّک» بیضاوی می گوید: با الهام به او گفتیم، یا در خواب، یا به وسیله پیامبر زمان خودش، یا فرشته ای، البته نه در شکل پیامبر آن چنان که به مریم وحی فرستاد. «ما یوحی» آن چه که از طریق وحی فهمیده می شود. یا آن چه که شایسته است از طریق وحی فرستاده شود و نباید به آن بی توجه بود چون اهمیت بسیاری دارد. «أن أقذفیه» به این که آن را در دریا بینداز یا یعنی آن را در دریا بینداز چون وحی به معنای قول است، و قذف به القاء و قرار دادن چیزی گفته می شود. «فلیقه الیمّ بالساحل» از آن جا که انداختن صندوقچه موسی به ساحل توسط دریا یک امر واجب الفعل و انجام شدنی بود چون اراده خداوند به آن تعلق گرفته است و دریا را به گونه‌ای قرار داده که انگار تشخیص می‌دهد و مطیع امر خداوند در این زمینه است، پاسخ را در حکم امتثال امر قرار داده است و بهتر است که مرجع همه ضمیرها موسی باشد. - . انوار التنزیل ۲ : ۲۲ -

«لتصنع علی عینی» طبرسی می گوید: تا او درجلوی چشمان خودم تربیت و سپری شود تا من در مورد کیفیت غذای تو چنان که می‌خواهم مطمئن شوم و گفته شده: باید به این صورت بزرگ و تربیت شود که من به شیر دادن تو به او آگاه باشم تا به مادرت برسد. و گفته شده: که باید با حفظ و نگهداری خودم او را تربیت کنی، ان طور که هنگام دعاء برای سلامتی یکی می گویند: عین الله علیک: یعنی خدا نگهدار تو باشد. «إذ تمشی» ظرفی تا او را در آن بیندازی و آن ظرف را برایش درست کنی. به این صورت که مادر موسی صندوقچه ای را گرفته بود و در آن پنبه گذاشته بود و موسی را در آن گذاشت و او را در رود نیل رها کرد که از رود نیل یک جریان بزرگ آب به طرف باغ فرعون می رفت در حالی که او و همسرش آسیه در آن جا نشسته بودند آب صندوقچه را با خودش می آورد. فرعون دستور داد که آن را از آب بگیرند. هنگامی که سر آن را باز کرد یک بچه زیبارو در درون آن بود، و فرعون یک دفعه عاشق آن بچه شد و این دست خودش نبود، موسی شروع به گریه کرد و شیر می خواست. فرعون دستور داد تا آن زنانی را که در اطراف خانه اش بودند را بیاورند و به او شیر بدهند ولی موسی پستان هیچ کدام را نگرفت و در آن لحظه خواهر موسی علیه السلام آن جا ایستاده بود

ص: ۹۲

چون مادرش به او گفته بود که دنبال صندوقچه برود و به آن ها گفت: من یک زن را می آورم که به او شیر بدهد که خداوند فرمود: «هل أدلّكم على من يكلّفه» گفتند: بله، سپس رفت و مادرش را آورد که پستان مادرش را گرفت. که خداوند فرمود:« فرجعناك إلى أمّك كي تقرّ عينها» با دیدن او «و لا ـ تحزن» از کشتن و غرق شدنت نترس و مادرش او را سالم و مطمئن به خانه اش برگرداند و فرعون برای شیر دادن به او پول هم می داد «و قتلت نفسا» آن قبطی کافری را که یک اسراییلی از موسی برای دعوای با آن مرد کمک خواسته بود. «فنجّيناك من الغمّ» از غم قتلی که انجام دادی چون می ترسید که به خاطر کشتن آن قبطی از او انتقام بگیرند. «و فتّناك فتونا» تو را امتحان کردیم تا برای گزینش تبلیغ رسالت ما خالص و آماده باشی یا از رنج و زحمت های متداوم تو را خلاص کردیم. «فلبث سنين في أهل مدين» هنگامی که چوپان شعیب علیه السلام بودی. «على قدر» در آن وقتی که مقدر شده بود برای پیامبری برگزیده شوی. «و اصطنعتك لنفسي» تو را برای وحی و رسالت خودم انتخاب کردم، یعنی تو را به عنوان کارگذار خودم انتخاب کردم و تو را خالص کردم تا بر طبق میل و اراده من رفتار کنی. « بآياتي» با آیه ها و حجت های من و گفته شده: با ۹ معجزه «و لا تنيا في ذكري» در ترویج رسالت من ضعیف نشوید و فریب نخورید. « فقولا ـ له قولا ـ ليّنا» یعنی در کلام با او با مهربانی حرف بزنید و با او از روی خشم حرف نزنید یا این که در هنگام خطاب با کنیه اش که ابوالولید بوده است او را خطاب کنید. و گفته شده که کنیه اش ابوالعباس و یا ابومرّه بوده است. و گفته شده: کلمات آرام و قول این این ها هستند: « هل لك إلى أن تزّكى» «و أهديك إلى ربّك فتخشى» و گفته شده: قول لین این بود که موسی به نزد فرعون آمد و به او گفت: تسلیم بشو و به خداوند جهانیان ایمان بیاور تا همیشه جوان بمانی و پیر نشوی و تا آخر عمرت بر تخت پادشاهیت باشی و لذت خوراک و غذا و جماع تا زمان مرگت از تو گرفته نشود و هرگاه مُردی داخل بهشت می شوی. و فرعون نیز از این خوشش آمد ولی هیچ کاری را بدون مشورت با هامان انجام نمی داد و هامان در آن لحظه آن جا نبود هنگامی که هامان برگشت او را از ماجرا باخبر کرد و می خواست که حرف موسی را قبول کند. سپس هامان گفت: فکر می کردم که تو عاقل و صاحب نظر هستی، وقتی تو خودت خدا هستی می خواهی بنده کسی بشوی؟ وقتی که تو پرستش می شوی، می خواهی کسی را بپرستی؟ و فرعون را از نظرش برگرداند. « لعلّه يتذّكر أو يخشى » موسی و هارون وقتی که او را دعوت کردند امید داشتند که تسلیم شود نه این که از اسلامش نا امید باشند «أن يفرط علينا» یعنی قبل از این که به دعوت ما فکر کند ما را عذاب و شکنجه دهد و قصد کشتن ما را بکند «أو أن يطغى» یا این که به ما توهین بکند. «إنّني معكما» با کمک و حفظ شما «أسمع» آن چه که از شما می پرسد و جوابش را به شما الهام می کنم. «و أرى» و اگر قصد اذیت و جان شما را بکند و آن را از شما دور می کنم.

«فأرسل معنا بني اسرائيل» آن ها را از بندگی و اسارت آزاد کن. «و لا تعذّبهم»

ص: ۹۳

و آن ها را با انجام کارهای سخت عذاب نده. «و السلام على من اتبع الهدى» منظورش سلام دادن نیست بلکه یعنی کسی که از هدایت پیروی کند از عذاب خداوند در امان است. « فمن ربّكما » او چه جنسی دارد؟ سپس موسی توضیح داد که خداوند جنس ندارد بلکه باید او را از طریق کارهایش بشناسیم. «أعطى كلّ شيء خلقه» صورتی که برایش تصویر کرده است، سپس

او را به محل غذا و نوشیدنی ها و زنانش هدایت کرد یا این که به مانند خلقتش او را خلق کرد یعنی برای او از جنس خودش زوجی اختیار کرد و سپس او را برای نکاح و عقد کردنش راهنمایی کرد. یا این که به مخلوقاتش هر نعمتی را بخشید، از خوردن و آشامیدن و سایر چیزهای دیگری که از آن نفع می برند سپس آن ها را به راه زندگی و به امور دینشان راهنمایی کرد تا به وسیله آن ها به نعمت های آخرت هم برسند. « فما بال القرون الاولی» پس حالت امت های پیشین چگونه است که به توحید خداوند اقرار نکردند و او را عبادت نکردند بلکه بت ها را پرستش کردند و گفته شده: هنگامی که موسی او را به ایمان روز رستاخیز دعوت کرد گفت: پس ایشان را چه شده که مبعوث نشده‌اند؟ موسی فرمود: « علمها عند ربّی » یعنی کارهای آن ها در نزد خداوند محفوظ است و از طریق آن آن ها را مجازات یا پاداش می دهد. «فی کتاب» یعنی در لوح محفوظ یا آن چه ملائکه آن را می نویسند. «لا یضلّ ربّی» چیزی از آن از بین نمی رود « و لا ینسی» ربطی به کارشان ندارد بلکه به وسیله اعمالشان با آن ها رفتار می شود. «مهدا» یعنی یعنی فرش و گستره ای «و سلك لكم فیها» به خاطر شما در زمین راههایی ایجاد کرد که آن ها را بپیمایید. «أزواجا» یعنی گروه گروه، «و لقد رأیناه» به فرعون، «آیاتنا کلّها » یعنی ۹ معجزه «فكذّب» به همه آن ها «و أبی» که ایمان بیاورد «مكانا سوی» مسافتش بین دو گروه مساوی باشد.

« قال» موسی: « موعدكم یوم الزینه» که روز عید بود که خود و بازارهایشان را زینت می دادند «و أن یحشر الناس ضحی» یعنی در ظهر آن روز « فتولّی فرعون» در جایگاه موعود حاضر شد. « فجمع كیده» ساحران را جمع کرد. « ثمّ أتی» آن موعود فرا رسید. « قال لهم » موسی ساحران را نصیحت کرد و گفت: « ویلكم » که ویل برای تهدید است. یعنی خداوند عذاب و ویل بر شما می فرستد. « لا تفترّوا علی الله كذبا » که معجزه من را سحر بدانید و سحر خودتان را حقیقت بدانید و فرعون را معبود خود قرار دهید. «فیسحتكم» شما را ریشه کن می کند. « فتنازعوا أمرهم بینهم » با قومشان مشورت کردند و در مورد سخنان موسی و فرعون بحث کردند و هرکدام حرف یکی را قبول می کرد و گفته شده: ساحران در مورد ریسمانها و عصاها و این که چه کسی اول کارش را انجام دهد، مشورت می کردند. «و أسرّوا النجوی» کلامش را از فرعون مخفی کردند و گفتند: اگر موسی بر ما غلبه کرد از او پیروی می کنیم. و گفته شده: هنگامی که موسی به آن ها گفت: «ویلكم لا تفتِروا علی الله كذبا» به همدیگر گفتند: این سخن یك ساحر نیست و بعضی ها با همدیگر نجوا می کردند.

ص: ۹۴

و گفته شده: با فرعون نجوا کردند و در مورد موسی و هارون حرف می زدند. کلام آن ها «إن هذان لساحران» فرعون و سپاهیانش این را به ساحران گفتند: «و یذهبا بطریقتكم المثلی» مثلی مونث أمثل است، یعنی برتر و بهتر یعنی: می خواهند کاری بکنند توجه مردم را به سوی شما برگردانند، از امام علی علیه السلام نقل شده است و گفته شده: آن راه برتر ایشان، بنی اسرائیل بودند و بنی اسراییل ثروتمندتر و پرجمعیت تر بودند. و گفته شده: می‌خواهند آن شیوه‌ای که در عرف و دینتان هستید از بین ببرند. «فأجمعوا كیدكم » یعنی همه سحر و حیله هایتان را بیاورید «ثمّ ائتوا صفّا» صف به صف و همگی «و قد أفلح الیوم من استعلی» هر کس امروز غالب و چیره شود خوشبخت می شود. بعضی از آن ها می گویند: این قول فرعون به ساحران بوده است. و دیگران می گویند: این کلام بعضی از ساحران به بعضی دیگرشان است. «یخیّل إلیه» به موسی یا به فرعون. « إنّها تسعی» یعنی به مانند مارها حرکت می کنند و راه می روند و به خاطر این گفت: «یخیِّل إلیه» چون به طور واقعی حرکت نمی کرد و چون در داخلش جیوه ریخته بود انگار که حرکت می کرد هنگامی که خورشید گرم شد جیوه بالا رفت

سپس خورشید آن را حرکت داد پس گمان کرد که دارد حرکت می کند.

«فأوجس فی نفسه» یعنی در درونش احساس ترس می‌کرد. و گفته می‌شود: أوجس القلب فزعا: یعنی چیزی را در دلش پنهان کرد. به این خاطر ترسید که شاید مردم فکر کنند که کار او هم به مانند کار ساحران بوده است. و فکر کنند که کارشان مساوی است و به او شک کنند. و گفته شده: این ترس سرشت است چون انسان اگر برای بار اول امر هولناکی را ببیند برای اولین بار می ترسد و در وهله اول از آن کار ابا دارد. و گفته شده او ترسید که قبل از این که عصایش را بندازد و مردم بطلان کار ساحران را ببینند متفرق شوند و در شک بمانند. و گفته شده: او نمی دانست که اگر عصا به مار تبدیل شود آیا برتری او ظاهر می شود؟ چون او نمی دانست که مار او مار ساحران دیگر را می بلعد. و این باعث ترسش شده بود، چون اگر به مار تبدیل می شد و مار دیگر ساحران را نمی بلعید، شاید آنان ادعای مساوات کار او با آن ها را می‌کردند. بخصوص این که چون نظر اولیه مردم و حکومت با آن ها بود. هنگامی که مار ساحران دیگر را بلعید شبهه و شک او برطرف شد. «إنّک أنت الأعلی» با پیروزی و غلبه بر آن ها «و ألق ما فی یمینک» گفتند: هنگامی که عصایش را انداخت به مار تبدیل شد و در اطراف صف مردم دور زد تا همه مردم آن را ببینند سپس به طرف ریسمان ها و عصاها رفت و همه آن ها را با آن که زیاد بودند بلعید. سپس موسی آن را گرفت و به عصا تبدیل شد آن طور که قبلا بود. «حیث أتی» آن طور که بود و از آن جا که انداخته شده بود «إنّه لکبیرکم» یعنی او استاد شماست و شاگرد نمی تواند کار استادش را انجام دهد و یا این که رئیس شماست

ص: ۹۵

و به خاطر احترام و بزرگی او از مبارزه با او دست کشیدید و فقط برای فریب دادن عامه مردم این را گفت.

«فی جذوع النّخل» یعنی بر آن «أیّنا أشدّ عذابا» به من ایمان دارید یا به خدای موسی و باید از ایمان به او بازگردید. «لن نؤثرک» به خاطر معجزه‌ها و نشانه هایی که برای ما آمده است به تو ایمان نداریم. «والّذی فطرنا» یعنی بر کسی که ما را خلق کرده است یا واو برای قسم است. « فاقض ما أنت قاض » هر کاری دوست داری انجام بده و هر حکمی می خواهی بده چون تو حاکم نیستی ما از ایمان خود برنمی گردیم. «إنّما تقضی هذه الحیوه الدّنیا» تو فقط در این دنیا قدرت داری و فقط در این دنیا پادشاه هستی نه در دنیای آخرت و در آخرت هیچ قدرتی نداری. و گفته شده: یعنی دنیا از بین می رود و نابود می شود. « خطایانا » از شرک و گناه «و ما أکرهتنا من السّحر» به این خاطر این را گفتند که چون پادشاهان آن ها را بر یادگرفتن سحر و ساحری مجبور می کردند تا از زیر قدرت آن ها خارج نشوند و گفته شده: که ساحران به فرعون گفتند: موسی را در حالت خواب به ما نشان بده، سپس موسی را به آن ها نشان داد و دیدند وقتی که او خواب است عصایش از او نگهبانی می‌دهد و گفتند: این سحر نیست چون وقتی ساحر می خوابد سحرش باطل می شود ولی او آن ها را مجبور کرد که کارشان را انجام دهند با این که از روی اجبار آن کار را می کردند. «و الله خیر» برای ما از تو بهتر است و ثواب و پاداش او بهتر و ماندگارتر است یا پاداشش برای مؤمنان بهتر است و عقوبتش برای گناهکاران ماندگارتر است. این جا خبرها در مورد ساحران تمام می شود. سپس خداوند فرمود: «إنّه من یأت ربّه مجرما» و گفته شده: این کلام ساحران است. - . مجمع البیان ۷ : ۱۰ - ۲۱ -

«فاضرب لهم» بیضاوی می گوید: یعنی برای آن ها قرار بده، که «ضرب له فی ماله سهما» قرار داد؛ از ضرب اللبن، هنگامی که آن را عمل آورد. «یبسا» مصدری است که به این جا به عنوان صفت آمده است. « لا تخاف درکا » شما امنیت دارید و دشمن

به شما نمی رسد. « فأتبعهم فرعون بجنوده » یعنی خودش و سپاهیانش او را دنبال کردند و مفعول دوم حذف شده و گفته شده: «فأتبعهم» به معنای اتّبعهم است – دنبال آن ها رفت –؛ و قرائت نیز آن را تأیید می‌کند و حرف باء برای متعدی کردن است. و گفته شده: که حرف باء، زائده است «« فغشیهم » مرجع ضمیر هاء برای سپاهیانش است یا مرجعش فرعون و سپاهیانش است و در آن مبالغه و اختصار است، یعنی هر کس داستان او را بشنود می ترسد و هیچ کس جز خداوند، عمق آن را نمی‌داند «و أضلّ فرعون قومه و ما هدی» آن ها را در دین گمراه کرد و آن ها را هدایت نکرد و آن ریشخند است به او در این گفته... اش: «و ما أهدیکم إلّا السبیل الرشاد» یا این که آن ها را در دریا گمراه کرد و نجات پیدا نکرد. – . انوار التنزیل ۲ : ۲۵ –

ص: ۹۶

« بآیاتنا » با نُه معجزه « و سلطان مبین » و یک حجت و دلیل آشکار. امکان دارد که منظور از آن عصا باشد و به خاطر این آن را به صورت مفرد آورد چون برترین معجزه ای بوده است «قوما عالین» متکبر « قومها» یعنی: بنی اسراییل « لنا عابدون » به مانند بردگان به ما خدمت می کنند. – . انوار التنزیل ۲ : ۴۶ – ۴۷ –

«ألا یتّقون» به طور مستقیم هشداری برایشان فرستاد که از زیادی ظلم و انجام دادنش بدون هیچ ترسی از آن ها تعجب کرده بود. «إنّی أخاف» تا « إلی هارون » از خداوند خواست که برادرش هارون را نیز به او ملحق کند و در انجام این سه کار با او شریک شود تا بتواند آن ها را انجام دهد: ترس از نپذیرفتن او توسط مردم، تنگی قلب او در واکنش به نپذیرفتنش و

همچنین افزایش یافتن لکنت او در هنگام صحبت کردن به طوری که روح در باطن دل، انقباض گیرد و زبانش به سخن باز نشود. چون اگر این ها با هم جمع شوند به یک یاور نیاز دارد که برایش قوت قلب باشد و یک جانشین داشته باشد هنگامی که زبانش بند بیاید، تا دعوت رسالتش مختل نشود و این درخواست از جانب او. به منزله تعلل کردن و تردید در قبول کار نبود بلکه می خواست تا یک یاور برای کارش داشته باشد یا این که اگر نتوانست رسالتش را انجام دهد در اول عذرش را گفته باشد. «و لهم علیّ ذنب» یعنی پیامد گناه؛ که منظورش کشتن آن مرد قبطی بود. و به خاطر دیدگاه مردم آن را گناه خواند « فأخاف أن یقتلون» و ترسید که قبل از انجام رسالتش او را بکشند و این نیز به منزله تعلل در انجام رسالتش نیست بلکه می خواست از کاری که شاید برایش اتفاق بیافتد جلوگیری کند. «کلّا فاذهبا بآیاتنا» که دو درخواست او را اجابت کرده بود که به او وعده داد که کارهای لازم را برای دفع ترس از او انجام می‌دهد و این که برادرش را در ترویج رسالتش با او بفرستد «إنّا معکم» یعنی موسی و هارون علیه السلام و فرعون «مستمعون» به آن چه که بیت شما و او اتفاق می افتد آگاه هستم و شما را بر او چیره می کنم. « إنّا رسول ربّ العالمین» به این خاطر رسول را مفرد به کار برد چون مصدر است و برای مثنی و جمع به صورت مفرد می توان آن را به کار برد یا به خاطر این که با هم برادر و متحد بودند یا به خاطر وحدت فرستنده و فرستاده شده یا این که منظورش این بوده که: هر کدام از ما فرستاده خداوند هستیم. «أن أرسل معنا بنی اسرائیل» که آن ها را آزاد کنی تا با ما به شام برگردند «قال» بعد از این که موسی و هارون نزد فرعون آمدند و این سخنان را به او گفتند، فرعون گفت: «أ لم نربّک فینا» یعنی در خانه ی خودم « ولیدا» یعنی وقتی بچه بودی و به خاطر این به او ولید گفت چون از زمان تولدش چیزی نگذشته بود «و لبثت فینا من عمرک سنین» گفته شده: که سی سال در بین آن ها زندگی کرد. و سپس ده سال هم دور از آن ها در مدین زندگی کرد سپس به نزد آن ها برگشت و سی سال آن ها را به خداوند دعوت کرد سپس پنج سال بعد از

غرق شدن آن ها زنده ماند. - . انوار التنزیل ۲ : ۶۷ -

طبرسی می گوید: یعنی سالهای زیادی در نزد ما زندگی کردی که هجده سال بوده است. (از ابن عباس) و گفته شده: سی سال و چهل سال «و فعلت فعلتک التی فعلت» یعنی کشتن مرد قبطی

ص: ۹۷

«و أنت من الکافرین» حق نعمت ها و تربیت کردنت را ادا نکردی و گفته شده: یعنی به خدایی که با هم می‌پرستیم و به دینمان کافر شدی و این کار او را زشت می‌داند و می گوید که تو کافر شدی «قال» موسی گفت: « فعلته إذا فأنا من الضالّین» من این کار را کردم ولی نمی دانستم که آن مرد کشته می شود و گفته شده: یعنی من فراموش کرده بودم و گفته شده که: یعنی من از راه راست گمراه بودم و این کار را هم عمدی انجام ندادم بلکه یک اشتباه بود. و گفته شده: از نبوت گمراه بودم، یعنی حرام بودن کشتن آن قبطی به من وحی نشده بود. «حکما» یعنی از طریق نبوتم. و گفته شده: علمی است به آن چه که حکمت اقتضا می کند از تورات و علم به حلال و حرام و احکام دینی. «و تلک نعمه تمنّها علیّ أن عبّدت بنی اسرائیل» که (عبّده و اعبده) خوانده شده، اگر آن را به بردگی گرفت و در آن چند قول وجود دارد:

یک: در آن اعتراف می کند که تربیت کردن موسی توسط او نعمتی است از او بر موسی و انکار نعمت در ترک به بندگی کشیدن اوست؛ و هزار نوع توبیخ در این عبارت وجود دارد. گویی که گفته است: آیا می گویی که این که بنی اسراییلی ها را به بردگی و بندگی کشیدی ولی من را نه، یک نعمت است که بر من منت می گذاری؟

دوم: منت گذاری او را رد می کند، یعنی آیا به خاطر این که من را بزرگ کردی و قومم را به بندگی و بردگی گرفتی منت می گذاری. این نعمت نیست منظورش این است به بندگی گرفتن بنی اسراییل که قوم من هستند منت تربیت من را از بین می برد.

سوم: به این معنی که اگر تو بنی اسراییل را به بندگی نمی گرفتی و فرزندان آن ها را نمی کشتی، مادرم مجبور نبود که من را به دریا بندازد انگار که تو بر چیزی که خودت بانی و باعث آن بودی، بر من منت می گذاری.

چهارم: بیان این است که فرعون نعمتی بر او ندارد چون کسی که او را تربیت کرد در واقع مادر خودش و مردم دیگر بنی اسراییل بودند که آن ها را به بندگی گرفته بود. به این معنا که تو بر من منت می گذاری که بنی اسراییل را به بندگی گرفتی تا من را تربیت کنند و محافظت کنند. - . مجمع البیان ۷ : ۱۸۶ - ۱۸۷ -

«قالوا أرجه و أخاه» بیضاوی می گوید: یعنی کار آن ها را به تاخیر بینداز. و گفته شده: یعنی آن ها را زندانی کن. « و ابعث فی المدائن حاشرین » نگهبانان را تا ساحران را در ساعاتی از روز معین که وقت ظهر روز عید بوده است، حاضر کنند. «لمیقات یوم معلوم » هنگامی یک روز مشخص را برایشان معین کرد « و قیل للنّاس هل أنتم مجتمعون * لعلنا نتّبع السحره إن کانوا هم غالبون » شاید ما به دین آن ها ایمان بیاوریم و امیدواری به اعتبارِ غلبهِ مقتضی پیروی بوده است و منظورشان این بوده که از موسی پیروی نکنند نه این که

ص: ۹۸

ساحران را تبعیت کننـد. « و قـالوا بعزّه فرعون » به این خـاطر به عزت فرعون قسم خوردنـد چون به خـاطر زیادی اعتقادشان به خود و این که نهـایت کـاری که از جـادو برمی‌آیـد را انجام می‌دهنـد فکر می کردنـد که پیروزی با آن هاست «ما یأفکون» با خـدعه و حیله هـایی که انجـام می دهنـد و موضوع را واژگونه جلوه می‌دهنـد فکر می کننـد که آن ریسـمان ها و عصاهایشان مارهـایی هسـتند که حرکت می کننـد و یـا این که به خاطر این برای عصاهای آن ها کلمه إفک را آورد تا شـدت - مبالغه -. تزویر و حیله آن ها را نشان دهد « إنّكم متّبعون » فرعون و سپاهیانش شما را دنبال می کنند و به این خاطر به آن ها دستور داد تا از آن جا بروند، یعنی آن ها را در شب حرکت بده تا اگر فردا صبح به دنبال شما حرکت کردند شما از آن ها جلوتر باشید و تـا قبـل از رسـیدنتان به دریـا، به شـما نرسـند «فأرسـل فرعون» هنگـامی که شـنید آن هـا شبانه حرکت کردنـد « فی المـدائن حاشـرین» سپاهیان را که آن ها را دنبال کننـد « إنّ هولاء لشـرذمه قلیلون » بنابر اراده قول، و آن ها را کم‌تعـداد فرض کرد در حـالی که به اضـافه سـپاهش ششـصد و هفتـاد هزار نفر بودنـد. روایت است هنگـامی که از شـهر خـارج شـد فقط پیشـقراولان سپاهش هفتصد هزار نفر بودند. شرذمه یعنی: تعدادی کم و به اعتبار طایفه هایشان آن ها را کم فرض کرده است که هر طایفه ای تعـدادشان کم بود. « لغائظون » کاری می کنند که ما را عصـبانی کنند. « و إنّ الجمیع حاذرون » و ما جمعی هستیم که طبق عادتمـان آماده‌باش هستیم. حاذر یعنی: کسـی که مسـلح است. « و مقام کریم » خانه های خوب و جایگاه‌های پرناز و نعمت. « کـذلک» مانند آن اخراج کردن اخراج کردیم. پس این مصدر است، یعنی مانند آن جایگاه‌هایی که برای آنان بود و بنا بر این که صـفت مقام باشـد یا این که الأمر کـذالک، یعنی خبر آن محـذوف است. « فلمّا تراء الجمعان » هنگامی که به آن رسـیدند طوری که همدیگر را می دیدند. « إنّا لمدرکون» به ما می رسـند. « قال کلّا » هیچ وقت به شـما نمی رسـند چون خداوند وعده داده است که شـما را از دست آن هـا نجـات می‌دهـد « إنّ معی ربّی » بـا حفـظ و پیروزی « سـیهدین» راه نجـات از آنـان را. « بعصاك الحجر » به دریای سـرخ یا رود نیل « فانفلق » یعنی بر دریا ضـربه ای زد و دریا شـکافته شد و ۱۲ شکاف در آن ایجاد شـد که بین آن ها راه وجود داشت. « کالطّود العظیم » بهماننـد یک کوه بزرگ در جایش ثابت بود « و أزلفنا » آن را نزدیک کردیم « ثمّ الآـخرین » فرعون و قومش را نزدیک کردیم تا این که به دنبال آن ها وارد آن شـکاف های دریا شدنـد. - . انوار التنزیل ۲ : ۶۸ - ۶۹ -

« إذ قال موسـی» طبرسـی گوید: یعنی داستان موسی را به یاد بیاور « أذ قال لأهله » به دختر شعیب « إنِی آنست » یعنی آتشی را دیـدم « بشـهاب قبس » شـعله ای از آتش، شـهاب: نوری ماننـد سـتونی از آتش، و هر نوری به ماننـد عمود کشـیده شده باشـد شهاب گفته می شود. و به این خاطر برای همسرش

ص: ۹۹

لفـظ «آتیکم » جمع را به کـار برد، به خـاطر ایجـاد انس در او در مکـان هـای وحشت آور، لفـظ جمع را برایش به کـار برد. « لعلّکم تصطلون » تا با آن گرم شوید. چون گرفتار سرما شده بودند و در فصل زمستان بودند « فلمّا جاءها ». هنگامی که موسی کنـار آن نور آمـد که فکر کرده بود آتش است در حـالی که نور بوده «أن بورک من فی النـار و من حولها» وهب می گویـد: هنگامی موسـی آتشـی را دید در نزدیکی آن ایسـتاد و دید که آن آتش از شاخه های درختی بسیار سرسبز بیرون می آید که

آتش آن بیشتر و بیشتر می شد و درخت هم سرسبزتر و زیباتر می شد. و آن آتش با حرارتش درخت را نمی سوزاند و درخت با رطوبتی که داشت آتش را خاموش نمی کرد. از آن صحنه تعجب کرد، و هیزمی که در دست داشت به سوی آن انداخت تا شعله ای از آن بردارد. پس آتش به طرف او آمد و او ترسید و از آن دور شد، همچنان آتش به او طمع داشت و او به آتش تا این که ندایی آمد و مراد از آن ندای وحی است: « أنّ بورک من فی النّار و من حولها » کسانی که در آتش هستند مبارک و خجسته اند و کسی که در اطراف آن است یعنی موسی علیه السلام. زیرا آن نوری که موسی دید در آن ملائکه هایی بودند که صدای تسبیح و ذکرشان بیرون می آمد و کسی که اطرافشان است یعنی موسی، چون او نزدیک آن درخت بود ولی در آن نبود. گویی که گفته شده: خداوند کسانی را که در آتش هستند و تو را مبارک کرده است و در حکم دعاست و مراد خبر دادن است. گفته شده: کسانی که در آتشند قدرت و سلطه و برهان او هستند پس برکت به اسم خداوند متعال برمی گردد و تاویل آن: مبارک است کسی که این آتش و اطراف آن را منور کرده است که منظور موسی و ملائکه هستند و گفته شده: کسی که در طلب آتش است، موسی و کسانی که در اطراف آن هستند یعنی ملائکه، مبارک هستند. «سبحان الله ربّ العالمین » او پاک ومنزه است از آن چه لایق صفاتش نیست، از آن که او جسم باشد و به جهت نیاز پیدا کند یا این که او عرض باشد و به مکان نیازمند باشد یا این که او برای صحبت کردن به وسیله‌ای نیاز داشته باشد. « إنّ الله » آن کسی که با تو حرف می زند خداست. « العزیز » خداوند قادری که مغلوب نمی شود « الحکیم » در افعالش و محکم در تدابیرش.

« کأنها جانّ » ماری که بزرگ نیست، با این که یک ماری بزرگ بود به خاطر سرعت و چابکی و لرزشی که در حرکت کردنش داشت به جانّ تشبیه کرده است. و گفته شده: که جان و ثعبان دو حالت متفاوت هستند در اوایل نبوتش به صورت جانّ و هنگامی که به نزد فرعون فرستاده شد به شکل ثعبان درآمد. «إلّا من ظلم» استثنای منقطع است «فی تسع آیات» یعنی همراه نه معجزه دیگر تو را بر فرعون به پیامبری فرستادیم «إلی فرعون و قومه» و گفته شده: یعنی از نه آیه

ص: ۱۰۰

– معجزه – «فاسقین» یعنی خارج شدگان از اطاعت خداوند و به بدترین شکل کافر شدن «مبصره» به صورت واضح و آشکار « و استیقنتها أنفسهم» با یقین قلبی خود به آن، آن را شناختند و یاد گرفتند «ظلما» بر مردم بنی اسراییل یا بر خودشان « و علّوا » برای دست یابی به منزلت و بلند مقامی و با تکبری که در آن ها بود و نمی توانستند به موسی و معجزاتش ایمان بیاورند. – . مجمع البیان ۷ : ۲۱۱ — ۲۱۳ –

« إلّا سحر مفتری » سحری ساختگی که بر اصل و پایه درست نبود. « و ما سمعنا بهذه فی آبائنا الأولین» آن را گفتند با وجود شناخته بودن داستان حضرت نوح و هود و صالح و پیامبران دیگری که به توحید دعوت کرده بود یا به دلیل دوره و زمان طولانی و یا به خاطر این که پدرانشان چیزی از آن را تصدیق نکردند. «ربّی أعلم» خداوند می داند که من این آیات و نشانه های هدایت کننده را از جانب او آوردم و اگر شما مرا تکذیب کنید او شاهد من است و او می داند که عاقبت خیر و نیکو برای ما و اهل حق و حقیقت است. « فأوقد لی یا هامان » یعنی آتش را بر آن گِل روشن کن تا از آن آجر درست شود. گفته شده: که او اولین کسی بود که آجر را درست کرد و با آن بنا درست کرد. « فاجعل لی صرحا » یک کاخ یا بنای بلند برایم

بساز « لعّلی أطّلع إلی إله موسی » تا به سوی او بروم و به او مشرف شوم و او را بشناسم، او این کار را برای فریب دادن و به اشتباه انداختن مردم انجام داد تا آن ها فکر کنند که آن خدایی که موسی شما را به او دعوت می کند به مکان و جهت نیاز دارد. «و إنِی لأظنه من الکاذبین» در ادعایش نسبت به وجود خدایی دیگر و پیامبری او « إلینا لا یرجعون » و منکر روز قیامت و رستاخیز شدند « فی الیمّ » در رود نیل یا دریایی در پشت سرزمین مصر که به آن إساف می گفتند. « و جعلناهم أئمه » حکم کردیم که آن ها این گونه باشند. « و أتبعناهم » و لعنت پشت لعنت به دنبال آن ها قرار دادیم و آن لعنت ها دوری از رحمت و نعمت هاست، یا این که لعنت را همواره همراه آنان قرار دادیم یعنی مؤمنان را بر لعنت فرستادن بر آن ها دستور دادیم. « من المقبوحین » یعنی نابود شدگان، یعنی کسانی که خلقتشان زشت شده به این صورت که صورتی سیاه و چشمانی کبود - آبی - رنگ دارند. - . مجمع البیان ۷ : ۲۵۴ - ۲۵۵ -

«قالوا سحران» بیضاوی می گوید: منظور آن ها موسی و هارون یا موسی و محمد صلی الله علیه و آله است به تقدیر مضاف، یا به خاطر مبالغه کردن آن را به صورت مثنی آورده است. «تظاهرا» برای ایجاد آن کارهای خارق العاده با هم همکاری کردند

ص: ۱۰۱

یا به توافق دو کتاب. - . انوار التنزیل ۲ : ۸۹ -

«و فرعون ذی الأوتاد» طبرسی می گوید: درباره این آیه سه قول وجود دارد:

یک: بازیچه هایی از میخ داشت که برای او بر آن ها بازی می کرد. دو: مردم را با میخ شکنجه می داد. سه: به معنای صاحب بنیان و بنیان به معنای میخ است. چهار: به این معنا که دارای ارتش و جماعت زیادی است. به این صورت که پادشاهیش را محکم کرده و به مانند میخ که چیزی را محکم می کند آن ها هم پایه های پادشاهیش را استوار می کردند. در زبان عربی آمده است که: هو فی عزّ ثابت الاوتاد: یعنی او در عزتش به مانند میخ استوار است. در اصل به این معنی است که خانه هایشان با میخ محکم می شوند. پنجم: به خاطر زیاد بودن سپاهیانش که در زمین در حرکتند و زیاد بودن میخ های چادرهایشان از تعبیر صاحب میخ های زیاد «ذا الاوتاد» استفاده کرده است. و منظورش از زیاد بودن میخ ها، زیاد بودن سپاهیان است. - . مجمع البیان ۸ : ۴۶۸ -

« ابن لی صرحا» یعنی قصری محکم با آجر و گفته شده: مکانی بلند «لعلّی أبلغ الأسباب أسباب السموات» شاید به راهها برسم از آسمانی به آسمان دیگر. و گفته شده: به دروازه های راههای آسمان برسم. و گفته شده: به منزل های آسمان. و گفته شده: آن را سبب و وسیله قرار دهم و به مرادم برسم و به علم آن چه را که از من غایب است. - . در انوار التنزیل آمده است که می خواست که برایش یک رصد خانه در یک جای بلند بسازد تا در آن احوال ستارگان و و احوال آسمان ها را که دلالت بر اتفاقات دنیایی می کند، نگاه کند. واین که ببیند آیا موسی آن چه را که گفته است می تواند پیدا کند یا این که دروغ است. -

سپس منظورش را به طور واضح گفت: « فأطّلع إلی إله موسی » به او نگاه کنم و او را ببینم و منظورش آن بود که به دروغ

خداوند را ضعیف نشان دهد با این که می‌دانست که آن محال است. و گفته شده: مرادش این بود: تا به خدای موسی برسم و جهل بر او غالب شد و فکر کرد که خداوند بزرگ در آسمان است و فکر کرد که به انتهای آسمان می‌رسد «و کذلک» یعنی همان طور که کارهای زشت و بد کافران را برای ایشان زینت داده بود «زیّن لفرعون سوء عمله» کار زشت او را، یارانش یا شیطان آن را برایش زینت دادند «إلّا فی تباب» یعنی نابودی و خسارت. -. مجمع البیان ۸ : ۵۲۴ -

«إذا هم منها یضحکون» از روی مسخره کردن و سبک شمردن «و ما نریهم من آیه» منظور از آن عذاب های پی در پی بودند از طوفان و ملخ و شپش و قورباغه و خون و محو شدگی بر آن ها نازل شد و آن عذاب ها به ترتیب هرکدام از عذاب قبلی سخت تر بود. که خداوند در مورد آن فرمود: « و أخذناهم بالعذاب »

ص: ۱۰۲

که پس برای آنان عذاب و برای موسی معجزه بود. «و قالو یا أیّها السّاحر» منظورش بود: ای عالم. و در آن زمان ساحر را بزرگ می‌داشتند و صفت بدی نبود، و گفته شده: این را برای مسخره کردن به او گفتند و گفته شده: یعنی ای کسی که با سحرش بر ما غلبه کرد، و گفته می شود: ساحرته فسحرته یعنی با سحر بر او چیره شدم. «إنّا لمهتدون» هنگامی که عذاب بر ما برداشته شود به آن چه که تو ما را بر آن دعوت می کنی ایمان می آوریم. « تجری من تحتی» یعنی تحت فرمان من، و گفته شده: که زیر قصر او جریان داشت و او بر آن مشرف بود « أفلا تبصرون » این پادشاهی عظیم و قدرت زیاد من و ضعف موسی را نمی بینید «مهین» یعنی ضعیف حقیر که منظورش موسی است. سیبویه و خلیل می گویند: در آیه «أفلا تبصرون» ضمیر أنا به حرف عطف أم عطف شده است. چون معنی این است (أم أنا خیر أم تبصرون) یا من بهتر هستم یا آن چه می بینید چون وقتی آن ها گفتند: تو از او بهتری پس آن ها در نزد او بصیران شدند. «و لا یکاد یبیّن» و تا آن زمان به خاطر گره‌ای که در زبانش بود نمی‌توانست حرف و دلایلش را به طور فصیح بیان کند. حسن می‌گوید: هنگامی که خداوند او را بر قوم بنی اسراییل فرستاد آن گنگی زبانش از بین رفت آن طور که خود موسی گفته بود که: « و احلل عقده » و خداوند فرمود: « قد أوتیت سؤلک » قبلا به خاطر آن چه از گنگی در زبان او بود او را سرزنش کرد. و گفته شده: در هنگام حرف زدن در کلامش لثغه - لکنت یا سنگینی زبان - بود و خداوند این مشکلش را حل کرد ولی سنگینی آن باقی ماند « فلو لا ألقی علیه أسوره من ذهب » اگر کسی را به ریاست خودشان انتخاب می کردند آن را با دست بندها و گردنبندهایی طلایی آراسته می کردند « مقترنین » یعنی پی در پی او را در انجام رسالتی که برایش مبعوث شده کمک می‌کردند و به تصدیق رسالتش شهادت می... دادند. و گفته شده: یار و یاور او می شدند « فاستخفّ قومه » یعنی عقلهای آنان را سبک شمرد، پس از وی در آن چه از ایشان خواست اطاعت کردند زیرا با آن ها با چیزی که دلیل نبود استدلال کرد که: « ألیس لی ملک مصر » و امثال آن. « فلمّا آسفونا » هنگامی که خشم ما را برانگیختند و خداوند بر گناهکاران برای مجازات کردنشان عذاب می فرستد. و گفته شده: فرستادگان ما را خشمگین کردند و به خاطر دوستانمان از آن ها انتقام گرفتیم. « فجعلناهم سلفا» یعنی سبقت گیرندگان به سوی آتش. « مثلا » تا عبرت و موعظه ای شوند « و عبره للآخرین » برای کسانی که بعد از آن ها می‌آیند تا از عاقبت آن ها عبرت بگیرند. -. مجمع البیان ۹ : ۵۰ - ۵۲ -

«و لقد فتّنا» آن ها را امتحان کردیم و تکلیف های سخت بر آن ها گذاشتیم. «رسول کریم» یعنی کسی که کارهای خوبی

انجام می دهد و خوش برخورد است یا کسی که در نزد خداوند و یا در نزد مردم کریم است. « أن أدّوا إلیّ عبادالله » قوم بنی اسراییل را آزاد کنید.

ص: ۱۰۳

«و أن لا تعلوا» به آن ها ظلم نکنید. «أن لا ترجمون» این که مرا سنگسار کنند و گفته شده که منظورش این بوده که به او ناسزا بگویند به مانند این سخنشان که به او می گفتند: ای ساحر دروغگو. « وإن لم تؤمنوا لی فاعتزلون » اگر رسالت و سخنان مرا قبول ندارید مرا به حال خود رها کنید، نه پیرو من باشید و نه بر علیه من کار بکنید و گفته شده: یعنی من را اذیت نکنید. « فأسر» خداوند به او جواب داد که در شب حرکت کن. «إنّکم متّبعون» یعنی فرعون با سپاهیانش به دنبال تو می آیند. « رهوا » که دریا در آن حالت آرام باشد تا وقتی که شما از آن عبور کنید و فرعون بعد از شما غرق شود. و گفته شده: « رهوا » یعنی دریا باز و گسترده شود تا این که فرعون طمع کند وارد آن شود و گفته شده: به مانند راهی خشک و امان باشد. « مغرقون» خداوند آن ها را غرق خواهد کرد. «و نعمه» نعمت های فراوان در زندگی. «کانوا فیها فاکهین» که در آن جا در بین نعمت ها لذت ببرند. - . مجمع البیان ۹ : ۶۳ - ۶۴ -

«کذلک» طبرسی می گوید: و همچنین کسی که از من اطاعت نکرد را به این سرنوشت گرفتار کن. « و أورثناها قوما » یعنی قوم بنی اسراییل. « فما بکت علیهم السماء و الأرض» یعنی اهل آسمان و زمین بر آن ها گریه نکردند، یا مراد از آن مبالغه است در توصیف قوم به کم‌ارزش بودن، چون عرب زبانان هرگاه بخواهند از یک مصیبت بزرگ حرف بزنند می گویند: بکاه السماء و الارض، یعنی اهل و آسمان و زمین بر آن ها گریستند یا کنایه از این است که هیچ عمل صالحی در زمین نداشتند تا از زمین به آسمان برده شود.

از ابن عباس روایت است که: در مورد این آیه سؤال شده و گفته شده که: آیا آسمان و زمین بر کسی گریه می‌کنند؟ گفت: بله، مصلای او در زمین و محل صعود عمل او در آسمان است. زراره از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود: آسمان بر حضرت یحیی بن زکریا

ص: ۱۰۴

و امام حسین علیه السلام چهل روز گریه کرد و فقط به خاطر این دو نفر گریه کرده است. پرسیدند: گریه اش چطور بود؟ فرمود: با حالت سرخی طلوع و غروب می کرد. «و ما کانوا منظرین» با سرعت بر آن ها فرستاده شد و به آن ها هیچ مهلتی داده نشد. - . مجمع البیان : ۶۴ - ۶۵ -

«المهین» بیضاوی می گوید: از بندگی گرفتن و کشتن فرزندان بنی اسراییل توسط فرعون « من فرعون » بدل است از عذاب بنا بر حذف مضاف، یا این که به خاطر رساندن این معنی که او را زیاد عذاب می دهد کلمه عذاب را به جای او آورده است. یا این که حال است برای کلمه مهین، به این معنی که عذاب از جهت او واقع می‌شود. « إنّه کان عالیا » متکبر بود. « من المسرفین » و در سرکشی و شرارت زیاده روی می کرد. « لقد اخترناهم » یعنی قوم بنی اسراییل را برگزیدم. «علی علم» و می دانیم که

آن ها لیاقت این انتخاب را دارنـد یا به این معنی که: با این که می دانیم در بعضـی احوال منحرف می‌شوند - حق بند گی را به جـا نمی آورنـد -. «علی العالمین» برای زیاد بودن پیامبران در ایشان یا بر عالمان زمانشان برتری دادیم «ما فیه بلاء مبین» نعمتی بزرگ و آزمایشی آشکار. - . انوار التنزیل ۲ : ۱۷۳ -

«فتولّی برکنه» یعنی از ایمان آوردن به او روی گردانـد، مانند گفته او: «و نأی بجانبه » رویش را برگرداند به خاطر آن چه با آن تقویت می‌شد یعنی سپاهش. «و هو ملیم» یعنی کاری که به خاطر آن سرزنش می‌شود یعنی کفر و لجاجت را انجام داد. و این جمله، حال است برای ضمیر در فعل أخذناه. - . انوار التنزیل : ۱۹۵ و ۱۹۶ -

«فلمّا زاغوا أزاغ الله قلوبهم» طبرسـی می گوید: هنگامی که از حق روی برگرداندند و آن ها را با انتخاب بدشان تنها گذاشت و آن هـا را از الطـافی که بـا آن ها قلب مؤمنان را هـدایت می‌کرد منع کرد و گفته شـده: خداونـد دلهای آن ها را از آن چه که دوست داشتند به آن چه که از آن متنفر بودند منحرف کرد. - . مجمع البیان ۹ : ۲۷۹ -

«وبیلا » یعنی سنگین. - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۸۰ -

«هل لک إلی أن تزّکّی» بیضاوی می گوید: آیا می‌خواهی که الان از کفر و سرکشی هایت پاک و مبرا شوی؟ «و أهدیک إلی ربّک» و تو را به شـناخت و معرفت خداوند راهنمایی کنم؟ «فتخشی» با ادای وظایف و انجام ندادن کارهای حرام. «ثمّ أدبر» از اطاعت «یسعی» سعی می کرد در باطل کردن کار خود یا بعـد از این که آن مار بزرگ را دیـد هراسـناک و با حالت عجله به عقب برگشت «فحشر» ساحران یا سپاهیانش را جمع کرد «فنادی» خودش یا گوینده اش در بین مردم ندا داد. - . انوار التنزیل ۲ : ۲۵۱ و ۲۵۲ -

ص: ۱۰۵

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی یُذَبِّحُونَ أَبْناءَکُمْ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ یَقُولُونَ یُولَدُ فِینَا رَجُلٌ یَکُونُ هَلَاکُ فِرْعَوْنَ وَ أَصْحَابِهِ عَلَی یَدِهِ کَانَ یُقَتِّلُ أَوْلَادَهُمُ الذُّکُورَ وَ یَدَعُ الْإِنَاثَ (1).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «یُذَبِّحُونَ أَبْناءَکُمْ» {پسـران شـما را سـر می بریدند}. زمانی که خبر به فرعون رسـید که قوم بنی اسـرائیل می گوینـد؛ در بین ما مردی متولد می شود که عامل نابودی فرعون و پیروانش می باشد، فرعون فرزندان پسـر آن ها را می کشت و فرزندان دختر را به حال خود رها می کرد. - . تفسیر القمی : ۳۹ -

**[ترجمه]

«۲»

-فس، تفسیر القمی فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ قالَ مُوسی إِلَی قَوْلِهِ لا تَجْعَلْنا فِتْنَهً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِینَ فَإِنَّ قَوْمَ مُوسَی اسْتَعْبَدَهُمْ آلُ فِرْعَوْنَ وَ قَالُوا لَوْ کَانَ لِهَؤُلَاءِ عَلَی اللَّهِ کَرَامَهٌ کَمَا یَقُولُونَ مَا سَلَّطَنَا عَلَیْهِمْ قَوْلُهُ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِکُما بِمِصْرَ بُیُوتاً یَعْنِی بَیْتَ الْمَقْدِسِ قَوْلُهُ رَبَّنا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِینَهً أَیْ مُلْکاً لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِکَ أَیْ یَفْتِنُوا النَّاسَ بِالْأَمْوَالِ وَ الْعَطَایَا لِیَعْبُدُوهُ وَ لَا یَعْبُدُوکَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ أَیْ أَهْلِکْهَا قَوْلُهُ سَبِیلَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ أَیْ طَرِیقَ فِرْعَوْنَ وَ أَصْحَابِهِ قَوْلُهُ مُبَوَّأَ صِدْقٍ قَالَ رَدُّهُمْ إِلَی مِصْرَ وَ غَرَقُ فِرْعَوْنَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: از امام باقر علیه السلام روایت شده است: درباره قول خداوند متعال که فرمود:« وَقَالَ مُوسَی» تا «لاَ تَجْعَلْنَا فِتْنَهً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِینَ »{ما را برای قوم ستمگر [وسیله] آزمایش قرار مده}. براستی آل فرعون قوم موسی را به بردگی گرفتند و گفتند اگر آن ها نزد خدا کرامت داشتند ما بر آن ها غلبه وحکمرانی نمی کردیم، و آیه « أَن تَبَوَّءَا لِقَوْمِکُمَا بِمِصْرَ بُیُوتًا » {که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه هایی ترتیب دهید}. منظور بیت المقدس است و قول « رَبَّنَا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلأهُ زِینَهً ». {تو به فرعون و اشرافش در زندگی دنیا زیور و اموال داده ای}. منظور ملک و پادشاهی است. « لِیُضِلُّواْ عَن سَبِیلِکَ » {تا [خلق را] از راه تو گمراه کنند} یعنی مردم را با اموال و بخششهای خود فریب دهند تا به جای تو او را پرستش کنند. « رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَی أَمْوَالِهِمْ » {پروردگارا اموالشان را نابود کن} اموال آن ها را نابود کن. و آیه « سَبِیلَ الَّذِینَ لاَ یَعْلَمُونَ» {راه کسانی را که نمی دانند پیروی مکنید}. منظور راه وسلوک فرعون و پیروانش است، « مُبَوَّأَ صِدْقٍ» {در جایگاه[های] نیکو منزل دادیم} گفت: قوم بنی اسرائیل را به مصر باز گرداند و فرعون را غرق کرد. - . تفسیر القمی : ۲۹۰ - ۲۹۲ -

**[ترجمه]

«۳»

-فس، تفسیر القمی فِی هذِهِ لَعْنَهً یَعْنِی الْهَلَاکَ وَ الْغَرَقَ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ أَیْ رَفَدَهُمُ اللَّهُ بِالْعَذَابِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «فِی هَذِهِ لَعْنَهً» {در این دنیا به لعنت بدرقه شدند} منظور نابودی و به هلاکت رسیدن است « وَیَوْمَ الْقِیَامَهِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ » {ودر روز قیامت، و چه بد عطایی نصیب آنان می شود}، منظور، آن ها را دچار عذاب خواهد کرد. - . تفسیر القمی : ۳۱۴ -

**[ترجمه]

«۴»

-فس، تفسیر القمی وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسی تِسْعَ آیاتٍ بَیِّناتٍ قَالَ الطُّوفَانَ وَ الْجَرَادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفَادِعَ وَ الدَّمَ وَ الْحَجَرَ وَ الْعَصَا وَ یَدَهُ وَ الْبَحْرَ وَ یَحْکِی قَوْلَ مُوسَی (۴)وَ إِنِّی لَأَظُنُّکَ یا فِرْعَوْنُ مَثْبُوراً أَیْ هَالِکاً تَدْعُو بِالثُّبُورِ.

وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ فَأَرادَ أَنْ یَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ أَرَادَ أَنْ یُخْرِجَهُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ قَدْ عَلِمَ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ أَنَّ مَا أَنْزَلَ تِلْکَ الْآیَاتِ إِلَّا اللَّهُ (۵)وَ قَوْلُهُ فَإِذا جاءَ وَعْدُ الْآخِرَهِ جِئْنا بِکُمْ لَفِیفاً یَعْنِی جَمِیعاً.

وَ فِی رِوَایَهِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ فَأَرادَ یَعْنِی فِرْعَوْنَ أَنْ یَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ أَیْ

۱- تفسیر القمّیّ: ۳۹. م.

۲- تفسیر القمّیّ: ۲۹۰- ۲۹۲. م.

۳- تفسیر القمّیّ: ۳۱۴ و فیه: هلاک الفرق. و فیه یرفدهم اللّه. م.

۴- فی المصدر: و قوله یحکی قول موسی.

۵- فی المصدر: و قد علم فرعون و قومه ما أنزل تلک الآیات الا اللّه.

يُخْرِجَهُمْ مِنْ مِصْرَ جِئْنا بِكَمْ لَفِيفاً أَیْ مِنْ کُلِّ نَاحِیَهٍ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « وَلَقَدْ آتَیْنَا مُوسَی تِسْعَ آیَاتٍ بَیِّنَاتٍ » {و در حقیقت ما به موسی نه نشانه آشکار دادیم}. در باره آیه گفت: منظور از آن طوفان، ملخ، شپشک، وزغ، خون شدن آب نیل، سنگ، عصا، دست او و دریا می باشد و حکایت موسی را بیان می کند. که گفت: « وَإِنِّی لَأَظُنُّکَ یَا فِرْعَونُ مَثْبُورًا » {و راستی ای فرعون تو را تباه شده می پندارم}. یعنی ای فرعون تو را فردی هلاک شدنی و رو به زوال و نابودی می دانم .

از امام باقر علیه السلام روایت شده است درباره قول خداوند متعال که فرمود:« فَأَرَادَ أَن یَسْتَفِزَّهُم مِّنَ الأَرْضِ » {پس [فرعون] تصمیم گرفت که آنان را از سرزمین [مصر] برکند}. فرعون خواست تا آن ها را از آن سرزمین بیرون کند در حالیکه فرعون و قومش می دانستند که این آیات ونشانه ها جز از طرف خداوند یکتا نیست و آیه « فَإِذَا جَاء وَعْدُ الآخِرَهِ جِئْنَا بِکُمْ لَفِیفًا » {پس چون وعده آخرت فرا رسد شما را همه با هم محشور می کنیم} منظور از لفیف در این جا همگی ویکپارچه بودن است .

در روایت علی بن ابراهیم منظور از « فأراد » فرعون است « أَن یَسْتَفِزَّهُم مِّنَ الأَرْضِ » {که آنان را از سرزمین [مصر] برکند}.

ص: ۱۰۶

یعنی آن ها را از مصر بیرون کند «جِئْنَا بِکُمْ لَفِیفًا » {شما را همه با هم محشور می کنیم}. منظور از هر طرف. - . تفسیر القمی : ۳۹۰ -

**[ترجمه]

«۶»

-فس، تفسیر القمی وَ هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ مُوسی یَعْنِی قَدْ أَتَاکَ قَوْلُهُ فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ قَالَ کَانَتَا مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ مَیِّتٍ وَ أَقِمِ الصَّلاهَ لِذِکْری قَالَ إِذَا نَسِیتَهَا ثُمَّ ذَکَرْتَهَا فَصَلِّهَا.

وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ آتِیکُمْ مِنْها بِقَبَسٍ یَقُولُ آتِیکُمْ بِقَبَسٍ مِنَ النَّارِ تَصْطَلُونَ مِنَ الْبَرْدِ وَ قَوْلِهِ أَوْ أَجِدُ عَلَی النَّارِ هُدیً کَانَ قَدْ أَخْطَأَ الطَّرِیقَ یَقُولُ أَوْ أَجِدُ عِنْدَ النَّارِ طَرِیقاً (۲)وَ قَوْلِهِ وَ أَهُشُّ بِها عَلی غَنَمِی یَقُولُ أَخْبِطُ بِهَا الشَّجَرَ لِغَنَمِی وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ أُخْری فَمِنَ الْفَرَقِ (۳)لَمْ یَسْتَطِعِ الْکَلَامَ فَجَمَعَ کَلَامَهُ فَقَالَ وَ لِیَ فِیها مَآرِبُ أُخْری یَقُولُ حَوَائِجُ أُخْرَی وَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ فِی قَوْلِهِ إِنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ أَکادُ أُخْفِیها قَالَ مِنْ نَفْسِی هَکَذَا نَزَلَتْ (۴)قُلْتُ کَیْفَ یُخْفِیهَا مِنْ نَفْسِهِ قَالَ جَعَلَهَا مِنْ غَیْرِ وَقْتٍ قَوْلُهُ وَ فَتَنَّاکَ فُتُوناً أَیِ اخْتَبَرْنَاکَ اخْتِبَاراً فِی أَهْلِ مَدْیَنَ أَیْ عِنْدَ شُعَیْبٍ قَوْلُهُ وَ اصْطَنَعْتُکَ لِنَفْسِی أَیِ اخْتَرْتُکَ وَ لا تَنِیا أَیْ لَا تَضْعُفَا اذْهَبا إِلی فِرْعَوْنَ ائْتِیَاهُ وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَالَ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ حِینَ أَرْسَلَهُ إِلَی فِرْعَوْنَ ائْتِیَاهُ فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَیِّناً لَعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشی وَ قَدْ عَلِمَ أَنَّهُ لَا یَتَذَکَّرُ وَ لَا یَخْشَی وَ لَکِنْ قَالَ اللَّهُ لِیَکُونَ أَحْرَصَ لِمُوسَی عَلَی الذَّهَابِ وَ آکَدَ فِی الْحُجَّهِ عَلَی فِرْعَوْنَ (۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «وَهَلْ أَتَاکَ حَدِیثُ مُوسَی» { و آیا خبر موسی به تو رسید}. یعنی رسیده است. آیه «فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ» {پای پوش خویش بیرون آور}. گفته شده که جنس دو کفش او از پوست الاغ مرده بوده است. « وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِکْرِی» {به یاد من نماز برپا دار} گفت: هر گاه نماز را فراموش کردی سپس آن را به یاد آوردی، آن را اقامه کن. و از امام محمد باقر علیه السلام روایت شده که درباره آیه «آتِیکُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ» {پاره ای از آن برای شما بیاورم} موسی گفت بروم تا پاره ای آتش برای شما بیاورم « تَصْطَلُونَ» در برابر سرما شما را حفظ کند، وآیه «أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى» {یا در پرتو آتش راه [خود را باز] یابم}. موسی راه را اشتباه رفته بود گفت تا نزد آن نور راهی بیابم . و قول خداوند متعال از زبان موسی «وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِی» {و با آن برای گوسفندانم برگ می تکانم} می گوید: بوسیله آن {عصا} برای گوسفندانم بر شاخه درخت می‌زنم. « وَلِیَ فِیهَا مَآرِبُ أُخْرَى » {و کارهای دیگری هم برای من از آن برمی آید}. از ترس و وحشت سخنش را طول نداد و کلامش را خلاصه کرد و گفت: « وَلِیَ فِیهَا مَآرِبُ أُخْرَى» {و کارهای دیگری هم برای من از آن برمی آید}. در تفسیر آمده که موسی گفت: با این عصا نیازهای دیگری را برآورده می کنم.

علی بن ابراهیم در تفسیر آیه «إِنَّ السَّاعَةَ ءاَتِیَةٌ أَکَادُ أُخْفِیهَا» {در حقیقت قیامت فرارسنده است می خواهم آن را پوشیده دارم}. گفت: از خودم و به این صورت نازل شده است، گفتم: چگونه خداوند زمان آن را از خودش پنهان می کند؟ جواب داد: آن را در وقت نامعین قرار داده است. « وَفَتَنَّاکَ فُتُونًا » {و تو را بارها آزمودیم}؛ منظور تو را آزمایش کردیم ازمایش کردنی. « فِی أَهْلِ مَدْیَنَ » {در میان اهل مدین}؛ منظور نزد شعیب است، وآیه « وَاصْطَنَعْتُکَ لِنَفْسِی » {و تو را برای خود پروردم}، یعنی تو را برگزیدم، « ولا تنیا » {سستی مکنید} ضعف وسستی روا مدارید، « اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى » {به سوی فرعون بروید}، به سوی فرعون روانه شوید. وآگاه باش که خداوند متعال به موسی هنگامی که او را به سوی فرعون فرستاد، فرمود: به سوی او بروید و « فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّیِّنًا لَّعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشَى » {و با او سخنی نرم گویید شاید که پند پذیرد یا بترسد}. در حالی که خداوند آگاه بود که فرعون نه متذکر می شود ونه از خدا می ترسد اما این را گفت تا موسی در رفتن به سوی فرعون حریص تر ومشتاق تر شود و با حجت مورد اطمینان نزد فرعون برود . - . تفسیر القمی : ۴۱۸ - ۴۱۹ -

**[ترجمه]

«۷»

-فس، تفسیر القمی فِی رِوَایَةِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِیلُونَ یَقُولُ عُصْبَةٌ قَلِیلَةٌ وَ إِنَّا لَجَمِیعٌ حاذِرُونَ یَقُولُ مُؤْدُونَ فِی الْأَدَاةِ وَ هُوَ الشَّاکِی فِی

ص: ۱۰۷

۱- تفسیر القمّیّ: ۳۹۰.

۲- فی المصدر: أو اجد علی النار طریقا. م.

۳- أی فمن الفزع و الخوف لم یستطع تفصیل مآربه فلخصها و جمعها فقال: و لی فیها مآرب اخری.

۴- هذا یوافق ما قیل من التحریف، و قد أشرنا کرارا أن ما علیه اجماع محققی الإمامیّة خلفا و سلفا أن ما بین الدفتین هو المنزل

من عنـد اللّه على النبىّ الكريم لم يزد فيه و لم ينقص، فكلما ورد خبر شاذ أو قول نادر تدلّ على خلافه فهو عندنا مطروح لا نعبأ به و نرد علم الخبر الوارد فيه إلى أهله.

۵- تفسير القمّىّ: ۴۱۸- ۴۱۹. م.

السِّلَاحِ وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ يَقُولُ مَسَاكِنَ حَسَنَةٍ وَ أَمَّا قَوْلُهُ فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ فَعِنْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَوْلُهُ مَعِی رَبِّی سَيَهْدِينِ يَقُولُ سَيَكْفِينِ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: از امام باقر علیه السلام روایت شده است که در باره آیه « لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ » {و گفت این ها عده ای ناچیزند}.فرمودند: منظور از آن گروهی اندکی بوده است. « وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ »{و[لی] ما همگی به حال آماده باش درآمده ایم}. می گوید: ما از نظر ادات و سلاح جنگی آماده ایم یعنی سراپا مسلح.

ص: ۱۰۷

اما آیه « وَمَقَامٍ كَرِيمٍ » {و گنجینه ها و جایگاه های پر ناز و نعمت بیرون کردیم}. میگوید: منظور از آن خانه های نیکوست وقول خداوند متعال « فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ » {پس هنگام برآمدن آفتاب آن ها را تعقیب کردند} هنگام طلوع خورشید. و « إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ » {پروردگارم با من است و به زودی مرا راهنمایی خواهد کرد} یعنی خدا مرا کفایت می کند. - . تفسیر القمی : ۴۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری يقال آدنی عليه أی قونی و رجل مؤد تام السلاح كامل أداه الحرب و منه

- حديث الأسود بن زيد فی قوله تعالی وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ قال مقوون مؤدون أی كاملون أداه الحرب

**[ترجمه]جزری گفت هنگامی که گفته شده« أدنی علیه» یعنی برعلیه او آماده و مجهز بودیم «رجل مود» منظور از نظر تجهیزات جنگی وسلاح مجهز است و از این نمونه کلام اسود بن زید است درباره قول خداوند متعال « وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ » گفت: منظور ازمقوون و مؤدون، مجهز وآماده بودن از نظر تجهیزات جنگی می باشد.

**[ترجمه]

«۸»

- فس، تفسير القمی إِنِّی آنَسْتُ ناراً أَیْ رَأَيْتُ وَ ذَلِكَ لَمَّا خَرَجَ مِنْ مَدْيَنَ مِنْ عِنْدِ شُعَيْبٍ قَوْلُهُ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ مَعْنَاهُ وَ لَا مَنْ ظَلَمَ فَوُضِعَ حَرْفٌ مَكَانَ حَرْفٍ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « إِنِّي آنَسْتُ نَارًا » {من آتشی دیدم}. یعنی آن را دیدم، وآن زمانی بود که از مدین نزد شعیب علیه السلام خارج شد. وآیه «إِلَّا مَن ظَلَمَ» {لیکن کسی که ستم کرده} و نه کسی که ظلم کرده. در این جا حرف در مکان حرف قرار گرفته است. - . تفسیر القمی : ۴۷۶ -

**[ترجمه]

بیان

علی ما ذکره تکون إلا عاطفه قال البغوی فی تفسیره قال بعض النحویین إلا هاهنا بمعنی و لا یعنی لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ و لا من ظلم ثم بدل حسنا بعد سوء یقول لا یَخافُ لَدَیَّ الْمُرْسَلُونَ و لا المذنبون التائبون کقوله تعالی لِئَلَّا یَکُونَ لِلنَّاسِ عَلَیْکُمْ حُجَّهٌ إِلَّا الَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ یعنی و لا الذین ظلموا منهم.

**[ترجمه]براساس آن چه آمده است «الّا» در این جا حرف عطف است. بغوی در تفسیر خود می گوید: بعضی از نحوی ها اعتقاد دارند الّا در این جا به معنای «ولا» می باشد منظور؛ در نزد من فرستادگان نمی ترسند و نیز کسی که ظلم کرده است. سپس بدی به نیکی تبدیل شد. می گوید: در نزد من فرستادگان و گناهکاران توبه کار نمی ترسند؛ مانند قول خداوند متعال « لِئَلاَّ یَکُونَ لِلنَّاسِ عَلَیْکُمْ حُجَّهٌ إِلاَّ الَّذِینَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ » {تا برای مردم غیر از ستمگرانشان بر شما حجتی نباشد}؛ یعنی و نه کسانی از آن ها که ظلم کردند .

**[ترجمه]

«۹»

-فس، تفسیر القمی سَاحِرَانِ تَظَاهَرَا قَالَ مُوسَی وَ هَارُونُ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «سَاحِرَانِ تَظَاهَرَا» گفت: موسی وهارون. - . تفسیر القمی : ۴۸۹ -

**[ترجمه]

«۱۰»

-فس، تفسیر القمی قالُوا یا أَیُّهَا السَّاحِرُ أَیْ یَا أَیُّهَا الْعَالِمُ قَوْلُهُ مِنْ هذَا الَّذِی هُوَ مَهِینٌ یَعْنِی مُوسَی وَ لا یَکادُ یُبِینُ قَالَ لَمْ یُبَیِّنِ الْکَلَامَ فَلَوْ لا أُلْقِیَ عَلَیْهِ أَیْ هَلَّا أُلْقِیَ عَلَیْهِ قَوْلُهُ مُقْتَرِنِینَ یَعْنِی مُقَارِنِینَ فَلَمَّا آسَفُونا أَیْ عَصَوْنَا لِأَنَّهُ لَا یَأْسَفُ عَزَّ وَ جَلَّ کَأَسَفِ النَّاسِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « قالوا یا أیّها السحر» یعنی ای عالم، آیه «مِّنْ هَذَا الَّذِی هُوَ مَهِینٌ» {از این کس که خود بی مقدار است}. منظور، موسی است. و «وَلَا یَکَادُ یُبِینُ» {و نمی تواند درست بیان کند}. گفت: منظور این است که کلام واضح وروشن و نیست. « فَلَوْلَا أُلْقِیَ عَلَیْهِ » {پس چرا بر او دستبندهایی زرین آویخته نشده}. منظور چرا بر دست او دستبند های طلایی آویزان نشده؟ « مُقْتَرِنِینَ» {همراهان} همراه و هم صحبت. « فَلَمَّا آسَفُونَا » {و چون ما را به خشم درآوردند}. یعنی نافرمانی و عصیان کردند زیرا خداوند متعال دچار تاسف نمی شود مثل تأسف مردم. - . تفسیر القمی : ۶۱۱ -

**[ترجمه]

«۱۱»

-فس، تفسیر القمی وَ لَقَدْ فَتَنّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَیِ اخْتَبَرْنَاهُمْ أَنْ أَدُّوا إِلَیَّ عِبادَ اللّٰهِ أَیْ مَا فَرَضَ اللّٰهُ مِنَ الصَّلَاهِ وَ الزَّکَاهِ وَ الصَّوْمِ وَ الْحَجِّ وَ السُّنَنِ وَ الْأَحْکَامِ وَ أَوْحَی اللّٰهُ إِلَیْهِ أَنْ أَسْرِ بِعِبادِی لَیْلًا إِنَّکُمْ مُتَّبَعُونَ أَیْ یَتَّبِعُکُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ وَ اتْرُکِ الْبَحْرَ رَهْواً أَیْ

۱- تفسیر القمّیّ: ۴۷۳ و فیه: ففنی به طلوع الشمس. م.

۲- تفسیر القمّیّ: ۴۷۶ و فیه: و معنی الا من ظلم کقولک و لا من ظلم. فوضع حرفا مکان حرف.

۳- تفسیر القمّیّ: ۴۸۹. و قد قرأ أهل الکوفه: سحران بغیر ألف، و الباقون بالالف.

۴- تفسیر القمّیّ: ۶۱۱. م.

جَانِباً وَ خُذْ عَلَى الطَّرِيقِ (۱)قَوْلُهُ وَ مَقام كَرِيم أَيْ حَسَنٍ وَ نَعْمَةٍ كانُوا فِيها قَالَ النَّعْمَةُ فِي الْأَبْدَانِ قَوْلُهُ فاكِهِينَ أَيْ مُفَاكِهِينَ لِلنِّسَاءِ وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِينَ يَعْنِي بَنِي إِسْرَائِيلَ قَوْلُهُ عَلَى الْعالَمِينَ لَفْظُهُ عَامٌّ وَ مَعْنَاهُ خَاصٌّ وَ إِنَّمَا اخْتَارَهُمْ وَ فَضَّلَهُمْ عَلَى عَالَمِي زَمَانِهِمْ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ » {و به یقین پیش از آنـان قوم فرعون را بیـازمودیم}. ایشان را آزمـایش کردیم « أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ عِبَادَ اللَّهِ » {که [به آنان گفت] بنـدگان خـدا را به من بسپارید}. منظور، خداونـد واجب کرده استماننـد نماز، زکـات، روزه، حـج، و سـنت‌ها واحکام می باشـد، خداونـد به او وحی نازل کرد که « أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ » {[فرمود] بندگانم را شـبانه ببر زیرا شـما مورد تعقیب واقع خواهید شد}، فرعون وسـپاهیانش شـما را دنبال می کنند « وَاتْرُكْ الْبَحْرَ رَهْوًا» {و دریا را هنگامی که آرام است پشت سر بگذار}.

ص: ۱۰۸

دریا را پشت سر بگذار وعبور کن، آیه « وَمَقَامٍ كَرِيمٍ » {و گنجینه ها و جایگاه های پر ناز و نعمت بیرون کردیم}. منظور نیکو وعالی « وَنَعْمَةٍ كَانُوا فِيهَا » {و نعمتی که از آن برخوردار بودنـد}. منظور نعمت هایست که در در بـدن و جسم انسان ها است. آیه « فَاكِهِينَ » سـرگرم زنـان. «وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ » {آری این چنین [بود] و آن ها را به مردمی دیگر میراث دادیم}. قوم بنی اسـرائیل. و قول خداونـد متعـال « عَلَى الْعَالَمِينَ » {بر مردم جهان}. لفظ دلالت بر عمومیت می کنـد اما معنای آن خاص و محدود می باشد « فقط آن ها را بر عالمان آن زمان برگزید وآن ها را برتری داد». - . تفسیر القمی ۶۱۶ - ۶۱۷ -

**[ترجمه]

بيان

قوله أي مـا فرض الله الظـاهر أنه جعـل عباد الله منادی و بين مفعول أدوا المقـدر بالصـلاه و غيرها و هو أحـد الاحتمالين اللـذين ذكرهما جماعه من المفسـرين و احتمال كون المراد بالعباد العباده بحـذف التاء كإقام الصـلاه بعيد و الرهو بهذا المعنى لم يعهد فی اللغه و إن أتی بمعـان قريبه منه كالمكـان المرتفع و المنخفض و السـكون و يمكن إرجـاعه إلی مـا مر فی التفسـير بتكلف و المفاكهه الممازحه.

**[ترجمه]آیه « فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ » در ظـاهر « عبـادالله » را منادا قرار داده است و مفعول « ادّوا » مقـدر را با صـلاه و غیر آن بیان کرده است که این نمونه یکی از دو فرضـیه ودلیل گروهی از مفسـران می باشد که آن را ذکر کرده اند و نظر دیگر این اسـت که منظور از «عباد» عباده می باشد که تاء آن حذف شده است مانند إقام الصـلاه که این نظر، بعید می باشد. و « الرهو » به این معنا در زبان عربی رایـج نیست هر چند معانی نزدیک به این معنا آمده است مانند مکان بلند ومرتفع ومکان پست وهموار، که می توان آن را با تکلف به آن چه که در تفسیر آمده بازگرداند. و الفاکهه: یعنی مزاح وسرگرمی.

**[ترجمه]

«۱۲»

-فس، تفسیر القمی بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ أَیِ الْمُطَهَّرِ وَ أَمَّا طُویً فَاسْمُ الْوَادِی وَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ فِی قَوْلِهِ فَحَشَرَ فَنادی یَعْنِی فِرْعَوْنَ وَ النَّکَالُ الْعُقُوبَهُ وَ الْآخِرَهُ هُوَ (۳)قَوْلُهُ أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی وَ الْأُولَی قَوْلُهُ ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی فَأَهْلَکَهُ اللَّهُ بِهَذَیْنِ الْقَوْلَیْنِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» {در وادی مقدس}. منظور از آن سرزمین پاک می باشد. اما « طوی» اسم یک سرزمین است. علی بن ابراهیم درباره «فَحَشَرَ فَنَادَی» {و گروهی را فراهم آورد [و] ندا درداد} گفت: منظور از آن فرعون می‌باشد. نکال: به معنای عقوبت و مجازات می باشد عقوبت او در آخرت به خاطر سخن - . طبرسی قدس معتقد است: مراد از « نکال الاخره والاولی» غرق شدن او در دنیا ودر آخرت مورد عقوبت خداونـد قرا رگرفتن است.وگفته شده معنای ان بخاطر دو حرف او در دنیا واخرت مورد عقوبت قرار گرفت اخرت به خاطر سخن وی « انا ربکم الاعلی » ودنیا به خاطر « ما علمت لکم من اله غیری » وبه عقوبت دو قول او رسید. - «أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلَی» {پروردگار بزرگتر شما منم}. و عقوبت در دنیا به خاطر سخن « مَا عَلِمْتُ لَکُم مِّنْ إِلَهٍ غَیْرِی » پس خدا به خاطر این دو قول فرعون، او را نابود کرد . - . تفسیر القمی : ۷۱۰ - ۷۱۱ -

**[ترجمه]

«۱۳»

-فس، تفسیر القمی وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ عَمِلَ الْأَوْتَادَ الَّتِی أَرَادَ أَنْ یَصَّعَّدَ بِهَا إِلَی السَّمَاءِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «وَفِرْعَوْنُ ذُو الْأَوْتَادِ» {و فرعون صاحب [عمارت و] خرگاهها}. عمارت ها وستون هایی ساخت و خواست از طریق آن ها به آسمان صعود کند و بالا برود . - . تفسیر القمی : ۷۲۳ - ۷۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۴»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام الصَّدُوقُ عَنِ ابْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ بَنَی سَبْعَ مَدَائِنَ فَتَحَصَّنَ فِیهَا مِنْ مُوسَی فَلَمَّا أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ یَأْتِیَ فِرْعَوْنَ جَاءَهُ وَ دَخَلَ الْمَدِینَهَ فَلَمَّا رَأَتْهُ الْأُسُودُ (۶)بَصْبَصَتْ بِأَذْنَابِهَا وَ لَمْ یَأْنِ مَدِینَهً إِلَّا انْفَتَحَ لَهُ حَتَّی انْتَهَی إِلَی الَّتِی هُوَ

۱- فی المصدر: و خذ علی الطرف. م.

۲- تفسیر القمّیّ: ۶۱۶ و ۶۱۷. م.

۳- قال الطبرسیّ قدّس سرّه: «نَکالَ الْآخِرَهِ وَ الْأُولی بأن أغرقه فی الدنیا و یعذبه فی الآخره و قیل: معناه: فعاقبه اللّه بکلمته الآخره

و كلمته الأولى، فالآخره قوله: «أَنَا رَبُّكَمُ الْأَعْلى و الأولى قوله: «ما عَلِمْتُ لَكَمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِى» فنكل به نكال هاتين الكلمتين.

۴- تفسير القمّىّ: ۷۱۰- ۷۱۱. و فيه: يعنى فرعون فنادى. م.

۵- تفسير القمّىّ: ۷۲۳- ۷۲۴. م.

۶- أى الأسود التى كانت على باب المدينه.

فِيهَا فَقَعَدَ عَلَى الْبَابِ وَ عَلَيْهِ مِدْرَعَةٌ مِنْ صُوفٍ وَ مَعَهُ عَصَاهُ فَلَمَّا خَرَجَ الْآذِنُ قَالَ لَهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنِّي رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ إِلَيْكَ فَلَمْ يَلْتَفِتْ فَضَرَبَ بِعَصَاهُ الْبَابَ فَلَمْ يَبْقَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ فِرْعَوْنَ بَابٌ إِلَّا انْفَتَحَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ وَ قَالَ أَنَا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَقَالَ ائْتِنِي بِآيَةٍ فَأَلْقَى عَصَاهُ وَ كَانَ لَهَا شُعْبَتَانِ فَوَقَعَتْ إِحْدَى الشُّعْبَتَيْنِ فِي الْأَرْضِ وَ الشُّعْبَةُ الْأُخْرَى فِي أَعْلَى الْقُبَّةِ فَنَظَرَ فِرْعَوْنُ إِلَى جَوْفِهَا وَ هِيَ تَلْتَهِبُ نَاراً وَ أَهْوَتْ إِلَيْهِ فَأَحْدَثَ فِرْعَوْنُ وَ صَاحَ يَا مُوسَى خُذْهَا وَ لَمْ يَبْقَ أَحَدٌ مِنْ جُلَسَاءِ فِرْعَوْنَ إِلَّا هَرَبَ فَلَمَّا أَخَذَ مُوسَى الْعَصَا وَ رَجَعَتْ إِلَى فِرْعَوْنَ نَفْسُهُ هَمَّ بِتَصْدِيقِهِ فَقَامَ إِلَيْهِ هَامَانُ وَ قَالَ بَيْنَا أَنْتَ إِلَهٌ تُعْبَدُ إِذْ أَنْتَ تَابِعٌ لِعَبْدٍ وَ اجْتَمَعَ الْمَلَأُ وَ قَالُوا هَذَا سَاحِرٌ عَلِيمٌ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ فَلَمَّا أَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَ عِصِيَّهُمْ أَلْقَى مُوسَى عَصَاهُ فَالْتَقَمَتْهَا كُلَّهَا وَ كَانَ فِي السَّحَرَةِ اثْنَانِ وَ سَبْعُونَ شَيْخاً خَرُّوا سُجَّداً ثُمَّ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ مَا هَذَا سِحْرٌ لَوْ كَانَ سِحْراً لَبَقِيَتْ حِبَالُنَا وَ عِصِيُّنَا ثُمَّ خَرَجَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ يُرِيدُ أَنْ يَقْطَعَ بِهِمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَى اللَّهُ مُوسَى وَ مَنْ مَعَهُ وَ غَرَّقَ فِرْعَوْنَ وَ مَنْ مَعَهُ فَلَمَّا صَارَ مُوسَى فِي الْبَحْرِ أَتْبَعَهُ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ فَتَهَيَّبَ فِرْعَوْنُ أَنْ يَدْخُلَ الْبَحْرَ فَمُثِّلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى مَادِيَانَةٍ (۱)وَ كَانَ فِرْعَوْنُ عَلَى فَحْلٍ فَلَمَّا رَأَى قَوْمُ فِرْعَوْنَ الْمَادِيَانَةَ اتَّبَعُوهَا فَدَخَلُوا الْبَحْرَ وَ غَرِقُوا (۲)وَ أَمَرَ اللَّهُ الْبَحْرَ فَلَفَظَ فِرْعَوْنَ مَيِّتاً (۳)حَتَّى لَا يُظَنَّ أَنَّهُ غَائِبٌ وَ هُوَ حَيٌّ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَ مُوسَى أَنْ يَرْجِعَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَى الشَّامِ فَلَمَّا قَطَعَ الْبَحْرَ بِهِمْ مَرَّ عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهاً كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ثُمَّ وَرِثَ بَنُو إِسْرَائِيلَ دِيَارَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ فَكَانَ الرَّجُلُ يَدُورُ عَلَى دُورٍ كَثِيرَةٍ وَ يَدُورُ عَلَى النِّسَاءِ (۴).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمودند: فرعون هفت شهر را بنا کرد تا از موسی در امان باشد. هنگامی که به موسی وحی نازل شد که به سوی فرعون برود پس به سوی فرعون آمد و وارد شهر شد هنگامی که شیران – نگهبانان شهر فرعون – او را دیدند دمهایشان را تکان دادند و بدون سروصدا و با آرامش به او اجازه دادند تا وارد شهر شود. موسی به پیش رفت تا به کاخی که فرعون در آن بود رسید.

ص: ۱۰۹

موسی جلوی در کاخ نشست در حالی که لباس پشمی بر تن داشت وعصایش همراهش بود در این زمان نگهبان از کاخ خارج شد موسی به او گفت: من فرستاده پروردگار به سوی شما هستم اما توجه‌ای به موسی نکرد. با عصایش بر در کوبید در حالیکه بین او و فرعون دری باقی نمانده بود در باز شد و موسی بر فرعون داخل شد و فرمود: من فرستاده پروردگار جهانیان هستم. فرعون گفت برای من نشانه ای بیاور. عصایش را بر زمین انداخت عصا متشعب شد و به دو شاخه تبدیل شد یک شاخه آن بر زمین افتاد و دیگری بر روی گنبد فرعون افتاد و به یک مار بزرگ تبدیل شد، فرعون به داخل دهانش نگاه کرد آتش در آن زبانه می کشید و بر روی او افتاد. فرعون برانگیخت و فریاد برآورد: ای موسی آن را مهار کن و در دست خود بگیر. همه اطرافیان فرعون پا به فرار گذاشتد. هنگامی که موسی عصا را دست گرفت و حال فرعون سر جایش آمد خواست او را تصدیق کند، هامان در مقابل فرعون برخاست و گفت: در حالیکه تو خود را خدایی می پنداری که پرستش می شوی هم اکنون تابع بنده‌ای شده‌ای؟ مردم گرد هم آمدند و می گفتند: این ساحر ماهری است. پس در یک روز معین همه ساحران را جمع کردند هنگامیکه طناب ها و چوبدستی های خود را برروی زمین انداختند موسی نیز عصای خود را برزمین انداخت وهمه آن ها را بلعید. در آن زمان در ساحری هفتاد و دو نفر ماهر و پیشکسوت بودند که همه آن ها در مقابل موسی علیه السلام به سجده در آمدند سپس به فرعون گفتند: این کار موسی سحر نیست زیرا اگر سحر بود نمی توانست طناب ها و

چوبـدستی هـای مـا را بخورد. سـپس موسـی، قوم بنی اسـرائیل را از آن جـا خـارج کرد میخواست آن هـا را از میان دریا عبور بدهـد. پس خداونـد موسـی و کسانی که با او بودند را نجات داد و فرعون وهمراهانش را در دریا غرق کرد. هنگامی که وارد دریـا شـد فرعون و سپاهیانش آن ها را تعقیب می کردنـد. فرعون از این که وارد دریا شود می ترسـید جبرئیل به شـکل اسبی مـادینه درآمـد در حـالی که فرعون بر اسب نرینه ای سوار بود. هنگـامی که قوم فرعون اسب مـاده سـیاه را دیدنـد آن را دنبال کردنـد و وارد دریا شدنـد در نتیجه در دریا غرق شدند. خداوند متعال به دریا امر کرد جنازه مرده فرعون را به ساحل انداخت تا این که کسـی گمان نبرد که او غایب و زنده است. سپس خداوند به موسی وحی نازل کرد که قوم بنی اسرائیل را به شام باز گرداند هنگامیکه آنان را از دریا عبور داد بر قومی که بت هایی داشـتند وآن ها را پرستش می کردند گذشت؛ بنی اسراییل به موسی گفتند: «یا موسی اجعل لنا إلها کما لهم آلهه قال إنّکم قوم تجهلون» {ای موسی برای ما خدایی قرار بده همان طوری که آن ها خدایانی دارند} گفت: به راستی شـما قومی جاهل هستید. سـپس بنی اسـرائیل وارث خانه آن ها و اموالشان شدند و هر مردی خانه های بسیاری را صاحب شد و زنان زیادی به دست آورد. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۱۵»

-فس، تفسیر القمی وَ قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَ تَذَرُ مُوسی وَ قَوْمَهُ لِیُفْسِدُوا فِی الْأَرْضِ وَ یَذَرَکَ وَ آلِهَتَکَ قَالَ کَانَ فِرْعَوْنُ یَعْبُدُ الْأَصْنَامَ ثُمَّ ادَّعَی بَعْدَ ذَلِکَ الرُّبُوبِیَّهَ فَقَالَ

ص: ۱۱۰

۱- لفظ عجمی یقال للانثی من الخیل.

۲- اللفظ لا یخلو عن سـقط أو تصـحیف؛ و لعله کان هکـذا: فلما رأی فحل فرعون المادیانه اتبعها و اتبعوه قومه فدخلوا البحر و غرقوا.

۳- أی رماه و طرحه میتا.

۴- قصص الأنبیاء مخطوط. م.

فِرْعَوْنُ سَنُقَتِّلُ أَبْناءَهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِساءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قاهِرُونَ قَوْلُهُ قالُوا أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِينا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا قالَ قَالَ الَّذِينَ آمَنُوا لِمُوسَى قَدْ أُوذِينَا قَبْلَ مَجِيئِكَ يَا مُوسَى بِقَتْلِ أَوْلَادِنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا لَمَّا حَبَسَهُمْ فِرْعَوْنُ لِإِيمَانِهِمْ بِمُوسَى فَقَالَ مُوسَى عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ وَ مَعْنَى يَنْظُرُ أَيْ يَرَى كَيْفَ تَعْمَلُونَ فَوَضَعَ النَّظَرَ مَكَانَ الرُّؤْيَةِ وَ قَوْلُهُ وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ يَعْنِي السِّنِينَ الْجَدْبَةَ لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَ الْجَرَادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفَادِعَ وَ الدَّمَ وَ أَمَّا قَوْلُهُ فَإِذا جاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قالُوا لَنا هذِهِ قَالَ الْحَسَنَةُ هَاهُنَا الصِّحَّةُ وَ السَّلَامَةُ وَ الْأَمْنُ وَ السَّعَةُ وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ قَالَ السَّيِّئَةُ هَاهُنَا الْجُوعُ وَ الْخَوْفُ وَ الْمَرَضُ يَطَّيَّرُوا بِمُوسى وَ مَنْ مَعَهُ أَيْ يَتَشَأَّمُوا بِمُوسَى وَ مَنْ مَعَهُ وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَ قالُوا مَهْما تَأْتِنا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنا بِها فَما نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ إِلَى قَوْلِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كانُوا قَوْماً مُجْرِمِينَ فَإِنَّهُ لَمَّا سَجَدَ السَّحَرَةُ وَ آمَنَ بِهِ النَّاسُ (١)قَالَ هَامَانُ لِفِرْعَوْنَ إِنَّ النَّاسَ قَدْ آمَنُوا بِمُوسَى فَانْظُرْ مَنْ دَخَلَ فِي دِينِهِ فَاحْبِسْهُ فَحَبَسَ كُلَّ مَنْ آمَنَ بِهِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَجَاءَ إِلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ لَهُ خَلِّ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَلَمْ يَفْعَلْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فِي تِلْكَ السَّنَةِ الطُّوفَانَ فَخَرَّبَ دُورَهُمْ وَ مَسَاكِنَهُمْ (٢)حَتَّى خَرَجُوا إِلَى الْبَرِّيَّةِ وَ ضَرَبُوا فِيهَا الْخِيَامَ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِمُوسَى ادْعُ رَبَّكَ حَتَّى يَكُفَّ عَنَّا الطُّوفَانَ حَتَّى أُخَلِّيَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ أَصْحَابِكَ فَدَعَا مُوسَى رَبَّهُ فَكَفَّ عَنْهُمُ الطُّوفَانَ وَ هَمَّ فِرْعَوْنُ أَنْ يُخَلِّيَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَهُ هَامَانُ إِنْ خَلَّيْتَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ غَلَبَكَ مُوسَى وَ أَزَالَ مُلْكَكَ فَقَبِلَ مِنْهُ وَ لَمْ يُخَلِّ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ الْجَرَادَ فَجَرَّدَتْ كُلَّ شَيْءٍ كَانَ لَهُمْ مِنَ النَّبْتِ وَ الشَّجَرِ حَتَّى كَانَتْ تُجَرِّدُ شَعْرَهُمْ وَ لِحْيَتَهُمْ (٣)فَجَزِعَ فِرْعَوْنُ مِنْ ذَلِكَ جَزَعاً شَدِيداً وَ قَالَ يَا مُوسَى ادْعُ رَبَّكَ أَنْ يَكُفَّ الْجَرَادَ عَنَّا (۴)حَتَّى أُخَلِّيَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ أَصْحَابِكَ فَدَعَا مُوسَى رَبَّهُ فَكَفَّ عَنْهُمُ الْجَرَادَ فَلَمْ يَدَعْهُ هَامَانُ أَنْ يُخَلِّيَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ

١- في نسخه: و من آمن به من الناس.

٢- في المصدر و في نسخه: فخرب زروعهم و مساكنهم.

٣- في المصدر: و لحاهم. م.

۴- في المصدر و نسخه: عنا الجراد.

عَلَيهِمْ فِى السَّنَهِ الثَّالِثَهِ الْقُمَّلَ (۱)فَذَهَبَتْ زُرُوعُهُمْ وَ أَصابَتْهُمُ الْمَجاعَهُ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِمُوسَى إِنْ رَفَعْتَ عَنَّا الْقُمَّلَ (۲)كَفَفْتُ عَنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَدَعَا مُوسَى رَبَّهُ حَتَّى ذَهَبَ الْقُمَّلُ وَ قَالَ أَوَّلَ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْقُمَّلَ فِى ذَلِكَ الزَّمَانِ فَلَمْ يُخَلِّ عَنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَأَرْسَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بَعْدَ ذَلِكَ الضَّفَادِعَ فَكَانَتْ تَكُونُ فِى طَعَامِهِمْ وَ شَرَابِهِمْ وَ يُقَالُ إِنَّهَا كَانَتْ تَخْرُجُ مِنْ أَدْبَارِهِمْ وَ آذَانِهِمْ وَ آنَافِهِمْ فَجَزِعُوا مِنْ ذَلِكَ جَزَعاً شَدِيداً فَجَاءُوا إِلَى مُوسَى فَقَالُوا ادْعُ اللَّهَ أَنْ يُذْهِبَ عَنَّا الضَّفَادِعَ فَإِنَّا نُؤْمِنُ بِكَ وَ نُرْسِلُ مَعَكَ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَدَعَا مُوسَى رَبَّهُ فَرَفَعَ اللَّهُ عَنْهُمْ ذَلِكَ فَلَمَّا أَبَوْا أَنْ يُخَلُّوا عَنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ حَوَّلَ اللَّهُ مَاءَ النِّيلِ دَماً فَكَانَ الْقِبْطِيُّ يَرَاهُ دَماً وَ الْإِسْرَائِيلِيُّ يَرَاهُ مَاءً فَإِذَا شَرِبَهُ الْإِسْرَائِيلِيُّ كَانَ مَاءً وَ إِذَا شَرِبَهُ الْقِبْطِيُّ كَانَ دَماً فَكَانَ الْقِبْطِيُّ يَقُولُ لِلْإِسْرَائِيلِيِّ خُذِ الْمَاءَ فِى فَمِكَ وَ صُبَّهُ فِى فَمِى فَكَانَ إِذَا صَبَّهُ فِى فَمِ الْقِبْطِيِّ تَحَوَّلَ دَماً فَجَزِعُوا مِنْ ذَلِكَ جَزَعاً شَدِيداً فَقَالُوا لِمُوسَى لَئِنْ رَفَعَ اللَّهُ عَنَّا الدَّمَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَلَمَّا رَفَعَ اللَّهُ عَنْهُمُ الدَّمَ غَدَرُوا وَ لَمْ يُخَلُّوا عَنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَأَرْسَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الرِّجْزَ وَ هُوَ الثَّلْجُ وَ لَمْ يَرَوْهُ قَبْلَ ذَلِكَ فَمَاتُوا فِيهِ وَ جَزِعُوا وَ أَصَابَهُمْ مَا لَمْ يَعْهَدُوهُ قَبْلَهُ فَ قالُوا يا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ بِما عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِى إِسْرائِيلَ فَدَعَا رَبَّهُ فَكَشَفَ عَنْهُمُ الثَّلْجَ فَخَلَّى عَنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَلَمَّا خَلَّى عَنْهُمُ اجْتَمَعُوا إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ خَرَجَ مُوسَى مِنْ مِصْرَ وَ اجْتَمَعَ عَلَيْهِ مَنْ كَانَ هَرَبَ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ بَلَغَ فِرْعَوْنَ ذَلِكَ فَقَالَ لَهُ هَامَانُ قَدْ نَهَيْتُكَ أَنْ تُخَلِّيَ عَنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ فَقَدِ اجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَجَزِعَ فِرْعَوْنُ وَ بَعَثَ فِى الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ وَ خَرَجَ فِى طَلَبِ مُوسَى قَوْلُهُ وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كانُوا يُسْتَضْعَفُونَ يَعْنِى بَنِى إِسْرَائِيلَ لَمَّا أَهْلَكَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ وَرِثُوا الْأَرْضَ وَ مَا كَانَ لِفِرْعَوْنَ قَوْلُهُ وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ يَعْنِى الرَّحْمَهَ بِمُوسَى تَمَّتْ لَهُمْ قَوْلُهُ وَ ما كانُوا يَعْرِشُونَ يَعْنِى الْمَصَانِعَ وَ الْعَرِيشَ وَ الْقُصُورَ (۳).

۱- أى السوس، أو مثله و قد تقدم تفسيره بذلک و يأتى.

۲- فى نسخه: إن دفعت عنا القمل.

۳- تفسير القمّيّ ۲۲۰- ۲۲۲. م.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ» {و سران قوم فرعون گفتند آیا موسی و قومش را رها می کنی تا در این سرزمین فساد کنند و [موسی] تو و خدایانت را رها کند} گفت: فرعون را پرستش می کرد سپس بعد از آن ادعای خدایی می کرد.

ص: ۱۱۰

فرعون گفت: « سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ » {[فرعون] گفت بزودی پسرانشان را می کشیم و زنانشان را زنده نگاه می داریم و ما بر آنان مسلطیم}. قول خداوند از زبان حضرت موسی « قَالُواْ أُوذِينَا مِن قَبْلِ أَن تَأْتِينَا وَمِن بَعْدِ مَا جِئْتَنَا » {[قوم موسی] گفتند پیش از آن که تو نزد ما بیایی و [حتی] بعد از آن که به سوی ما آمدی مورد آزار قرار گرفتیم}. این سخن کسانی است که به موسی علیه السلام ایمان آوردند وگفتند: ای موسی ما پیش از آمدن تو نیز با کشتن فرزندانمان در رنج بودیم وهم اکنون که آن ها را به خاطر ایمان آوردنشان زندانی کرده اند نیز در رنج وعذاب هستیم. موسی گفت: «عَسَى رَبُّكُمْ أَن يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الأَرْضِ فَيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ » {گفت امید است که پروردگارتان دشمن شما را هلاک کند و شما را روی زمین جانشین [آنان] سازد آنگاه بنگرد تا چگونه عمل می کنید}. معنای «ینظر» یعنی ببیند چه عملی می‌کنید. و نظر در مکان رویت قرار گرفته است. و کلام خداوند متعال «وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَونَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّن الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ» {در حقیقت ما فرعونیان را به خشکسالی و کمبود محصولات دچار کردیم باشد که عبرت گیرند}. یعنی سالهای قحطی وخشکسالی و بی ثمری؛ و زمانی رخ داد که خداوند بر آنان طوفان وحمله ملخ ها و شپشک ها و وزغ ها وخون شدن آب نیل را نازل کرد.

اما آیه «فَإِذَا جَاءتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُواْ لَنَا هَذِهِ» {پس هنگامی که نیکی [و نعمت] به آنان روی می آورد می گفتند این برای [شایستگی] خود ماست}. در تفسیر این گفته: که منظور از « الْحَسَنَةُ » دراین جا منظور صحت وسلامتی و امنیت و آسایش می باشد. « وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ » {و چون گزندی به آنان می رسید}. می گوید: منظور از « سَيِّئَةٌ » در این جا گرسنگی وترس و وحشت وبیماری می باشد. « يَطَّيَّرُواْ بِمُوسَى وَمَن مَّعَهُ » {به موسی و همراهانش شگون بد می زدند}. منظور این است که به موسی وهمراهانش فال بد می زدند. اما آیه « وَقَالُواْ مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِن آيَةٍ لِّتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ» {و گفتند هر گونه پدیده شگرفی که به وسیله آن ما را افسون کنی برای ما به تو ایمان آورنده نیستیم}. تا آیه « فَاسْتَكْبَرُواْ وَكَانُواْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ» هنگامی که ساحران سجده کردند ومردم ایمان آوردند، هامان به فرعون گفت: براستی مردم به موسی ایمان آوردند پس هر کس در دین موسی داخل شود او را حبس می‌کنم؛ در نتیجه همه آن هایی که ایمان آوردند از قوم بنی اسرائیل را به زندان انداخت. موسی نزد فرعون آمد و به او گفت: قوم بنی اسرائیل را آزاد کن ولی فرعون از این کار سر باز زد در نتیجه خداوند در این سال توفان خود را برآن ها نازل کرد خانه ها وسکونت گاههای آن ها را ویران کرد تا این که آواره بیابان شدند و در آن خیمه ها به پا کردند. فرعون به موسی گفت: از پروردگارت بخواه این طوفان را از ما دور کند تا قوم بنی اسرائیل را آزاد کنم. پس موسی به درگاه خدا دعا کرد و توفان از آن ها دور شد. فرعون خواست قوم بنی اسرائیل را آزاد کند که هامان به او گفت: اگر بنی اسرائیل را آزاد کنی موسی برتو غلبه می کند و ملک و پادشاهی تو نابود می شود. در نتیجه فرعون به حرف هامان گوش داد و قوم بنی اسرائبل را آزاد نکرد. خداوند در سال دوم عذابی دیگر برآن ها نازل کرد که عبارت بود از حمله ملخ ها به طوری که همه درختان وگیاهانی که داشتند را خوردند و عریان کردند تا جایی که مو و

ریش آن ها را نیز می کنندند. فرعون از وضع موجود بسیار نگران شد وگفت: ای موسی از پروردگارت بخواه تا ملخ ها را از ما دور کند تا بنی اسرائیل و یارانت را آزاد کنم. موسی از خدا خواست در نتیجه ملخ ها از آن ها دور شد اما هامان اجازه نداد تا فرعون بنی اسرائیل را آزاد کند. پس خداوند

ص: ۱۱۱

در سال سوم عذاب دیگری که شپشک بود بر آن ها نازل کرد که وارد محصول وکاشت آن ها شد وآن را از بین برد درنتیجه دچار گرسنگی شدند.

فرعون به موسی گفت: اگر حمله شپشک ها از ما دور شود از قوم بنی اسرائیل دست برمی دارم. موسی به درگاه خدای خود دعا کرد و این عذاب نیز از آن ها دور شد. در تفسیر آمده که خدا اولین نوع شپشک را در آن زمان خلق کرد با این وجود فرعون قوم بنی اسرائیل را آزاد نکرد و بعد از آن خدا عذاب خود را که عبارت از وزغ بود را نازل کرد که وارد غذاها و نوشیدنی های آن ها شد وگفته شده: از پشت و گوش و بینی آن ها خارج می‌شد از این وضع به شدت بی تاب شدند به نزد موسی آمدند وگفتند: از خدا بخواه تا این عذاب را از ما دور کند ما به تو ایمان می آوریم وقوم بنی اسرائیل را همراه تو می فرستیم. موسی به درگاه خداوند دعا کرد و این عذاب نیز از آن ها دور شد اما هنگامی که بعد از این از آزاد کردن قوم بنی اسرائیل سرپیچی کرد خداوند آب نیل را برای آن ها به خون مبدل کرد. قبطی ها آب نیل را خون و بنی اسرائیل آن را آب می دیدند. اگر بنی اسرائیلی ها از آن می نوشیدند آب بود اما اگر قبطی ها از آن می نوشیدند به خون تبدیل می شد. قبطی ها به اسرائیلی‌ها می‌گفتند: آب را در دهانت نگه دار سپس در دهان من بریز هنگامی که آب را در دهان او می ریخت تبدیل به خون می شد از این وضع بسیار نگران وآشفته شدند. به موسی گفتند: اگر خدا این عذاب خون را از ما دور کند ما قوم بنی اسرائیل را همراه تو می فرستیم. هنگامی که خداوند خون را از آن ها دور کرد نیرنگ زدند وقوم بنی اسرائیل را آزاد نکردند در نتیجه عقوبت الهی بر آن ها نازل شد که عبارت از برف و یخ بود که قبل از این هرگز ندیده بودند ودر این وضع به هلاکت رسیدند و از بی تابی مردند و خداوند آن ها را دچار عذابی کرد که قبلا رخ نداده بود گفتند: ای موسی از پرودگارت به عهدی که نزد تو دارد بخواه اگر این عذاب را از ما دور کند به تو ایمان می آوریم و قوم بنی اسرائیل را همراه تو می فرستیم. به درگاه خدا دعا کرد در نتیجه این عذاب نیز از آن ها دور شد پس قوم بنی اسرائیل را آزاد کرد. هنگامیکه آن ها را آزاد کرد نزد موسی جمع شدند موسی از مصر خارج شد. کسانی که از دست فرعون فرار کرده بود نزد وی گرد آمدند این خبر به فرعون رسید. هامان به او گفت: تو را از آزاد کردن قوم بنی اسرائیل نهی کردم هم اکنون نزد موسی جمع شدند. فرعون نگران شد وگروهی را به شهرها فرستاد و برای پیدا کردن موسی خارج شد .

آیه «وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُواْ يُسْتَضْعَفُونَ» {و به آن گروهی که پیوسته تضعیف می شدند [بخشهای] باختر و خاوری سرزمین [فلسطین] را که در آن برکت قرار داده بودیم به میراث عطا کردیم} منظور از آن بنی اسرائیل است. هنگامی که خداوند فرعون را به هلاکت رساند وارث زمین وهر چیزی که برای آن ها بود شدند. آیه «وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ» {وعده نیکوی پروردگارت به فرزندان اسرائیل تحقق یافت}. منظور رحمت و پاداش برای آن ها به وسیله موسی به حد کمال رسید.آیه « وَمَا كَانُواْ يَعْرِشُونَ» {و آن چه را که فرعون و قومش ساخته و افراشته بودند}. منظور کوشک‌ها وعمارت ها وکاخ ها می باشد.

-. تفسير القمی : ۲۲۰ - ۲۲۲ -

ص: ۱۱۲

**[ترجمه]

بیان

قوله تعالى وَ آلِهَتَكَ قيل كان فرعون يستعبد الناس و يعبد الأصنام بنفسه و كان الناس يعبدونها تقربا إليه و قيل كان يعبد ما يستحسن من البقر و

روى أنه كان يأمرهم أيضا بعباده البقر و لذلك أخرج السامرى لهم عجلا.

و قيل كانت لهم أصنام يعبدها قومه تقربا إليه و

قرئ و إلهتك على فعاله روى عن على عليه السلام و ابن عباس و ابن مسعود و أنس و علقمه.

و غيرهم فالإلهه بمعنى الربوبيه أو العباده.

قوله تعالى فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمُ الطُّوفانَ اختلف فيه فقيل هو الماء الخارج عن العاده و قيل هو الموت الذريع (۱)و قيل هو الطاعون بلغه اليمن أرسل الله ذلك على أبكار آل فرعون فى ليله فلم يبق منهن إنسان و لا ـ دابه و قيل هو الجدرى و هم أول من عذبوا به فبقى فى الأرض و قيل هو أمر من أمر الله طاف بهم.

و اختلف فى القمل أيضا فقيل هو صغار الجراد التى لا أجنحه لها و قيل صغار الذر و قيل شى ء يشبه الحلم (۲)لا يأكل أكل الجراد خبيث الرائحه و قيل دواب سود صغار كالقردان و قيل هو السوس الذى يخرج من الحنطه و قيل قمل الناس.

و أما الرجز فقيل هو العذاب و هو ما نزل بهم من الطوفان و غيره و قيل هو الطاعون مات به من القبط سبعون ألف إنسان.

و قال الطبرسى رحمه الله- رُوِيَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ أَصَابَهُمْ ثَلْجٌ أَحْمَرُ وَ لَمْ يَرَوْهُ قَبْلَ ذَلِكَ فَمَاتُوا فِيهِ وَ جَزِعُوا وَ أَصَابَهُمْ مَا لَمْ يَعْهَدُوهُ قَبْلَهُ (۳)

**[ترجمه]قول خداوند متعال: «آلِهَتَكَ» {خدایانت}. گفته شده: فرعون مردم را به بردگی می گرفت و خود نیز بتها را پرستش می‌کرد ومردم نیز آن ها را با هدف نزدیکی به فرعون پرستش می‌کردند. وگفته شده آن چه از گاو نیکو می‌شمرد را پرستش می‌کرد و روایت شده که وی مردم را به پرستش گاو دستور می‌داد در نتیجه سامری برای آن ها گوساله ای خارج کرد وگفته شده که آن ها بت‌هایی داشته که با هدف نزدیکی به فرعون آن ها را پرستش می کردند. «إلهتك» قرائت شده است که بروزن فعاله آمده است. از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت شده است و نیز از ابن عباس وانس وعلقمه ومانند آن ها که «الالهه» به معنای ربوبیت خدایی وپرستش است .

قول خداونـد متعال «فَأَرْسَـلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ» {پس بر آنان طوفان فرسـتادیم}. در آن اختلاف وجود دارد گفته شده که طوفان آبی غیر طـبیعی بوده است و بعضـی هـا گفته انـد: منظور مرگ سـریع می باشـد نظر دیگری معتقـد است که در زبـان یمنی به معنای طاعون است خداونـد این عذاب را بر چارپایان آن ها نازل کرد که در شب اتفاق افتاد و هیچ یک از انسانها و چارپایان زنـده نماندنـد ونیز گفته شده: منظور از آن همان آبله بوده است که آن ها اولین کسانی بودند که به این بیماری گرفتار شدند واین بیماری از همان زمان بر روی زمین باقی مانـد. و نظر دیگری می گوید: منظور از آن امر و مشـیت خداوند متعال بوده که آن ها را فرا گرفته است. و در عذاب شپشک نیز اختلاف وجود دارد بعضی ها گفتند: منظور از آن ملخ کوچکی است که بال نـدارد وگفته شده: منظور از آن مورچه‌های ریز و کوچک بوده است. وگفته شده منظور از آن کرم ریز بوده در خوردن مانند ملـخ نیست و بـوی بـدی دارد. ونظر دیگر می گویـد: منظـور، حیوان سـیاه کوچکی استماننـد کنه؛ و گفته شـده: مراد از آن کرمی است که از دانه گندم خارج می شود؛ وگفته شده منظور شپش انسان است.

اما در باره الرجز گفته شده منظور از آن همان عذاب است که بر آن ها نازل شده است مانند طوفان و غیره، و بعضـی گفته اند منظور از آن طاعون است که جان ۷۰ هزار قبطی را گرفت .

طبرسـی می‌گویـد: از امام جعفر صادق علیه السـلام روایت شده است که خداوند آن ها را به عذاب برف قرمز گرفتار کرد در حـالیکه این پدیـده قبـل از آن اصـلا مشاهـده نشـده نبود بعضـی هـا در آن به هلاکت رسـیدند وبعضـی دیگر بی تاب شدنـد. خداوند با چیزی غیر عادی و چیزی که قبلا وجود نداشته آن ها را عذاب داد. - . مجمع البیان ۴ : ۴۶۹ -

**[ترجمه]

«۱۶»

- ص، قصـص الأنبیاء علیهم السـلام فِی تِسْعِ آیَاتِ مُوسَـی لَمَّا اجْتَمَعَ رَأْیُ فِرْعَوْنَ أَنْ یَکِیدَ مُوسَـی فَأَوَّلُ مَا کَادَهُ بِهِ عَمَلُ الصَّرْحِ فَأَمَرَ هَامَانَ بِبِنَائِهِ حَتَّی اجْتَمَعَ فِیهِ خَمْسُونَ أَلْفَ بَنَّاءٍ سِوَی مَنْ یَطْبُخُ الْآجُرَّ وَ یَنْجُرُ الْخَشَبَ وَ الْأَبْوَابَ وَ یَضْـرِبُ الْمَسَامِیرَ حَتَّی رَفَعَ بُنْیَاناً لَمْ یَکُنْ مِثْلُهُ مُنْذُ خَلَقَ اللَّهُ الدُّنْیَا وَ کَانَ أَسَاسُهُ عَلَی جَبَلٍ فَزَلْزَلَهُ اللَّهُ تَعَالَی فَانْهَدَمَ عَلَی عُمَّالِهِ وَ أَهْلِهِ وَ کُلِّ مَنْ کَانَ عَمِلَ فِیهِ مِنَ الْقَهَارِمَهِ وَ الْعُمَّالِ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّکَ تَزْعُمُ

ص: ۱۱۳

۱- موت ذریع: أی فاش أو سریع.

۲- جمع الحلمه: دوده تقع فی الجلد فتأکله.

۳- مجمع البیان ۴: ۴۶۹. م.

أَنَّ رَبَّکَ عَدْلٌ لَا یَجُورُ أَ فَعَدْلُهُ الَّذِی أَمَرَ فَاعْتَزِلِ الْآنَ إِلَی عَسْکَرِکَ فَإِنَّ النَّاسَ لَحِقُوا بِالْجِبَالِ وَ الرِّمَالِ فَإِذَا اجْتَمَعُوا تُسْمِعُهُمْ رِسَالَهَ رَبِّکَ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَخِّرْهُ وَ دَعْهُ فَإِنَّهُ یُرِیدُ أَنْ یُجَنِّدَ لَکَ الْجُنُودَ فَیُقَاتِلَکَ وَ اضْرِبْ بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ أَجَلًا وَ ابْرُزْ إِلَی مُعَسْکَرِکَ یَأْمَنُوا بِأَمَانِکَ ثُمَّ ابْنُوا بُنْیَاناً وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ قِبْلَهً فَضَرَبَ مُوسَی بَیْنَهُ وَ بَیْنَ فِرْعَوْنَ أَرْبَعِینَ لَیْلَهً فَأَوْحَی إِلَی مُوسَی أَنَّهُ یَجْمَعُ لَکَ الْجُمُوعَ فَلَا یَهُولَنَّکَ شَأْنُهُ فَإِنِّی أَکْفِیکَ کَیْدَهُ فَخَرَجَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ عِنْدِ فِرْعَوْنَ وَ الْعَصَا مَعَهُ عَلَی حَالِهَا حَیَّهٌ تَتْبَعُهُ وَ تَنْعِقُ وَ تَدُورُ حَوْلَهُ وَ النَّاسُ یَنْظُرُونَ إِلَیْهِ مُتَعَجِّبِینَ وَ قَدْ مُلِئُوا رُعْباً حَتَّی دَخَلَ مُوسَی عَسْکَرَهُ وَ أَخَذَ بِرَأْسِهَا فَإِذَا هِیَ عَصًا وَ جَمَعَ قَوْمَهُ وَ بَنَوْا مَسْجِداً فَلَمَّا مَضَی الْأَجَلُ الَّذِی کَانَ بَیْنَ مُوسَی وَ فِرْعَوْنَ أَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاکَ النِّیلَ وَ کَانُوا یَشْرَبُونَ مِنْهُ فَضَرَبَهُ فَتَحَوَّلَ دَماً عَبِیطاً (۱)فَإِذَا وَرَدَهُ بَنُو إِسْرَائِیلَ اسْتَقَوْا مَاءً صَافِیاً وَ إِذَا وَرَدَهُ آلُ فِرْعَوْنَ اخْتَضَبَتْ أَیْدِیهِمْ وَ أَسْقِیَتُهُمْ بِالدَّمِ فَجَهَدَهُمُ الْعَطَشُ حَتَّی إِنَّ الْمَرْأَهَ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ تَسْتَقِی مِنْ نِسَاءِ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَإِذَا سَکَبَتِ الْمَاءَ لِفِرْعَوْنِیَّهٍ تَحَوَّلَ دَماً فَلَبِثُوا فِی ذَلِکَ أَرْبَعِینَ لَیْلَهً وَ أَشْرَفُوا عَلَی الْمَوْتِ وَ اسْتَغَاثَ فِرْعَوْنُ وَ آلُهُ بِمَضْغِ الرَّطْبَهِ فَصُیِّرَ مَاؤُهَا مَالِحاً فَبَعَثَ فِرْعَوْنُ إِلَی مُوسَی ادْعُ لَنَا رَبَّکَ یُعِیدُ لَنَا هَذَا الْمَاءَ صَافِیاً فَضَرَبَ مُوسَی بِالْعَصَا النِّیلَ فَصَارَ مَاءً خَالِصاً هَذَا قِصَّهُ الدَّمِ وَ أَمَّا قِصَّهُ الضَّفَادِعِ فَإِنَّهُ تَعَالَی أَوْحَی إِلَی مُوسَی أَنْ یَقُومَ عَلَی شَفِیرِ النِّیلِ حَتَّی یَخْرُجَ کُلُّ ضِفْدِعٍ خَلَقَهُ اللَّهُ تَعَالَی مِنْ ذَلِکَ الْمَاءِ فَأَقْبَلَتْ تَدِبُّ سِرَاعاً (۲)تَؤُمُّ أَبْوَابَ الْمَدِینَهِ فَدَخَلَتْ فِیهَا حَتَّی مَلَأَتْ کُلَّ شَیْءٍ فَلَمْ یَبْقَ دَارٌ وَ لَا بَیْتٌ وَ لَا إِنَاءٌ إِلَّا امْتَلَأَتْ ضَفَادِعَ وَ لَا طَعَامٌ وَ لَا شَرَابٌ إِلَّا فِیهِ ضَفَادِعُ حَتَّی غَمَّهُمْ ذَلِکَ (۳)وَ کَادُوا یَمُوتُونَ فَطَلَبَ فِرْعَوْنُ إِلَی مُوسَی أَنْ یَدْعُوَ رَبَّهُ لِیَکْشِفَ الْبَلَاءَ وَ اعْتَذَرَ إِلَیْهِ مِنَ الْخُلْفِ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی مُوسَی أَنْ أَسْعِفْهُ (۴)فَأَنَافَ مُوسَی بِالْعَصَا فَلَحِقَ جَمِیعُ الضَّفَادِعِ بِالنِّیلِ

۱- أی خالصا طریا.

۲- فی الکلام تقدیر: و المعنی أن موسی قام علی شفیر النیل فخرج کل ضفدع، فأقبلت تدب سراعا.

۳- فی نسخه: حتی عمهم ذلک.

۴- أی اقض حاجته.

وَ أَمَّا قِصَّهُ الْجَرَادِ وَ الْقُمَّلِ فَإِنَّهُ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى مُوسَى أَنْ يَنْطَلِقَ إِلَى نَاحِيَهٍ مِنَ الْأَرْضِ وَ يُشِيرَ بِالْعَصَا نَحْوَ الْمَشْرِقِ وَ أُخْرَى نَحْوَ الْمَغْرِبِ فَانْبَثَقَ الْجَرَادُ مِنَ الْأُفُقَيْنِ جَمِيعاً فَجَاءَ مِثْلُ الْغَمَامِ الْأَسْوَدِ وَ ذَلِكَ فِي زَمَانِ الْحَصَادِ فَمَلَأَ كُلَّ شَيْ ءٍ وَ عَمَّ الزَّرْعَ فَأَكَلَهُ وَ أَكَلَ خَشَبَ الْبُيُوتِ وَ أَبْوَابَهَا وَ مَسَامِيرَ الْحَدِيدِ وَ الْأَقْفَالَ وَ السَّلَاسِلَ وَ نَكَتَ مُوسَى الْأَرْضَ بِالْعَصَا فَامْتَلَأَتْ قُمَّلًا فَصَارَ وَجْهُ الْأَرْضِ أَسْوَدَ وَ أَحْمَرَ حَتَّى مُلِئَتْ ثِيَابُهُمْ وَ لُحُفُهُمْ وَ آنِيَتُهُمْ فَتَجِي ءُ مُتَوَاصِلَهً وَ تَجِي ءُ مِنْ رَأْسِ الرَّجُلِ وَ لِحْيَتِهِ وَ تَأْكُلُ كُلَّ شَيْ ءٍ فَلَمَّا رَأَوُا الَّذِي نَزَلَ مِنَ الْبَلَاءِ اجْتَمَعُوا إِلَى فِرْعَوْنَ وَ قَالُوا لَيْسَ مِنْ بَلَاءٍ إِلَّا وَ يُمْكِنُ الصَّبْرُ عَلَيْهِ إِلَّا الْجُوعُ فَإِنَّهُ بَلَاءٌ فَاضِحٌ لَا صَبْرَ لِأَحَدٍ عَلَيْهِ مَا أَنْتَ صَانِعٌ فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يُخْبِرُهُ أَنَّهُ لَمْ يَجْتَمِعْ لَهُ أَمْرُهُ الَّذِي أَرَادَ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى أَنْ لَا يَدَعَ لَهُ حُجَّهً وَ أَنْ يُنْظِرَهُ فَأَشَارَ بِعَصَاهُ فَانْقَشَعَ الْجَرَادُ وَ الْقُمَّلُ مِنْ وَجْهِ الْأَرْضِ وَ أَمَّا الطَّمْسُ فَإِنَّ مُوسَى لَمَّا رَأَى آلَ فِرْعَوْنَ لَا يَزِيدُونَ إِلَّا كُفْراً دَعَا مُوسَى عَلَيْهِمْ فَقَالَ رَبَّنا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَهً وَ أَمْوالًا فِي الْحَياهِ الدُّنْيا ... رَبَّنَا اطْمِسْ على أَمْوالِهِمْ فَطَمَسَ اللَّهُ أَمْوَالَهُمْ حِجَارَهً فَلَمْ يُبْقِ لَهُمْ شَيْئاً مِمَّا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى يَمْلِكُونَهُ لَا حِنْطَهً وَ لَا شَعِيراً وَ لَا ثَوْباً وَ لَا سِلَاحاً وَ لَا شَيْئاً مِنَ الْأَشْيَاءِ إِلَّا صَارَ حِجَارَهً وَ أَمَّا الطَّاعُونُ فَإِنَّهُ أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنِّي مُرْسِلٌ عَلَى أَبْكَارِ آلِ فِرْعَوْنَ فِي هَذِهِ اللَّيْلَهِ الطَّاعُونَ فَلَا يَبْقَى بِآلِ فِرْعَوْنَ مِنْ إِنْسَانٍ وَ لَا دَابَّهٍ إِلَّا قَتَلَهُ فَبَشَّرَ مُوسَى قَوْمَهُ بِذَلِكَ فَانْطَلَقَتِ الْعُيُونُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِالْخَبَرِ فَلَمَّا بَلَغَهُ الْخَبَرُ قَالَ لِقَوْمِهِ قُولُوا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِذَا أَمْسَيْتُمْ فَقَدِّمُوا أَبْكَارَكُمْ وَ قَدِّمُوا أَنْتُمْ أَبْكَارَكُمْ وَ أَقْرِنُوا كُلَّ بِكْرَيْنِ فِي سِلْسِلَهٍ فَإِنَّ الْمَوْتَ يَطْرُقُهُمْ لَيْلًا فَإِذَا وَجَدَهُمْ مُخْتَلِطِينَ لَمْ يَدْرِ بِأَيِّهِمْ يَبْطِشُ فَفَعَلُوا فَلَمَّا جَنَّهُمُ اللَّيْلُ أَرْسَلَ اللَّهُ تَعَالَى الطَّاعُونَ فَلَمْ يُبْقِ مِنْهُمْ إِنْسَاناً وَ لَا دَابَّهً إِلَّا قَتَلَهُ فَأَصْبَحَ أَبْكَارُ آلِ فِرْعَوْنَ جِيَفاً وَ أَبْكَارُ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَحْيَاءً سَالِمِينَ فَمَاتَ مِنْهُمْ ثَمَانُونَ أَلْفاً سِوَى الدَّوَابِّ وَ كَانَ لِفِرْعَوْنَ مِنْ أَثَاثِ الدُّنْيَا وَ زَهْرَتِهَا وَ زِينَتِهَا وَ مِنَ الْحُلِيِّ وَ الْحُلَلِ مَا لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى فَأَوْحَى اللَّهُ جَلَّتْ عَظَمَتُهُ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنِّي مُورِثٌ بَنِي إِسْرَائِيلَ مَا فِي أَيْدِي آلِ فِرْعَوْنَ فَقُلْ لِيَسْتَعِيرُوا مِنْهُمُ الْحُلِيَّ وَ الزِّينَهَ فَإِنَّهُمْ لَا يَمْتَنِعُونَ مِنْ خَوْفِ

الْبَلَاءِ وَ أَعْطَى فِرْعَوْنُ جَمِيعَ زِينَهِ أَهْلِهِ وَ وُلْدِهِ وَ مَا كَانَ فِي خَزَائِنِهِ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى بِالْمَسِيرِ بِجَمِيعِ ذَلِكَ حَتَّى كَانَ مِنَ الْغَرَقِ بِفِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ مَا كَانَ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: در باره هفت نشانه موسی: هنگامی که جمع شدند فرعون معتقد بود که موسی نیرنگ می‌زند. اولین حیله و فریب به اعتقاد فرعون کاخ بود هامان دستور بنا نهادن آن را صادر کرد تا جاییکه پنجاه هزار بنّا را برای ساختن آن جمع کرد جدای از آجر پز و نجار - که چوب درها را تراش می زد و میخ ها را می کوبید - تا این که کاخ ساخته شد که مانند و شبیه آن از اول خلقت برروی زمین پیدا نمی‌شد. این بنا بر روی کوه ساخته شد خداوند متعال با یک زلزله همه کاخ وخدمتکاران و ساکنان آن و همه کارگران و پیشکارانی که آن جا کار کرده بودند را نابود کرد. فرعون به موسی گفت: آیا تو گمان می کنی

ص: ۱۱۳

که پروردگار تو عادل است وستم روا نمی دارد؟ آن کار عادلانه است؟ هم اکنون دوری گزین و به سوی گروه خود برو که مردم به کوهها رفته‌اند. اگر تجمع کنند آن ها رسالت پروردگارت را به گوششان می‌رسانی. خداوند متعال به موسی وحی کرد آن را به تاخیر بینداز و او را ترک کن. زیرا او می خواهد سربازانی برعلیه تو آماده کند که تو را به قتل برساند. مهلتی برای او تعیین بکن ونزد اردوگاهت - یارانت - برو تا به خاطر وجود تو در امان باشند. سپس خانه هایی بنا کنید و آن ها را روبروی هم قرار دهید. در نتیجه موسی مهلت چهل شب را بین خود و فرعون تعیین کرد. سپس به موسی وحی نازل شد که گروههایی برای تو جمع خواهد شد، این کار فرعون تو را دچار رعب و وحشت نکند من برای تو در مقابل نیرنگ و دسیسه فرعون کفایت می کنم. موسی از نزد فرعون رفت در حالیکه عصایش همراهش بود که همچنان به شکل مار بود در اطراف وی می پیچید و دور می زد در حالی که مردم به او نگاه می کردند در حالیکه وحشت زده شده بودند و در رعب و وحشت بودند تا موسی به پایگاه خود رسید سر اژدها را گرفت ناگهان به عصا تبدیل شد. قوم خود را جمع کرد و مسجدی بنا کرد. هنگامی که موعد بین او و فرعون فرا رسید خداوند به موسی وحی نازل کرد با عصای خود به رودخانه نیل بزن در حالیکه از آن آب می خوردند ناگهان به خون خالص تبدیل شد. هنگامیکه قوم بنی اسرائیل وارد آب شدند تا از آن بنوشند آب صاف وگوارا بود اما هنگامی که یاران فرعون وارد شدند دست ها و بازوهایشان به خون آغشته شد برای رفع تشنگی خود تلاش کردند تا جایی که یک زن از قوم فرعون از زنی در بین قوم بنی اسرائیل درخواست آب کرد هنگامی که آب را به او داد به خون تبدیل شد. این وضع تا چهل شب طول کشید آن ها در شرف مرگ و هلاکت قرار گرفتند فرعون و قومش برای رفع تشنگی خود به شیره خرما پناه آوردند. اما به خواست خدا آب آن شور می شد. فرعون به سوی موسی روانه شد و گفت: ای موسی از پروردگارت بخواه تا آب گوارا را به ما بازگرداند. پس موسی با عصایش به آب زد آب گوارا وصاف شد. این داستان تبدیل شدن آب به خون بود. اما داستان وزغ ها: خدای متعال به موسی وحی کرد که بر ساحل رودخانه نیل بایستد تا همه وزغ هایی که خداوند از این آب آفریده است خارج شوند، که به سرعت پیش رفتند تا به دروازه شهر رسیدند، وارد شهر شدند، تا این که همه جا پر از وزغ شد هیچ خانه ای و ظرفی نبود مگر این که پر از وزغ شده بود، غذاها و نوشیدنی ها همه پر از وزغ شده بود تا این که همه جا را فرا گرفت. نزدیک بود که قوم فرعون به هلاکت برسند. فرعون از موسی خواست تا از پروردگارش بخواهد این بلا ومصیبت را از آن ها دور کند و به خاطر کارها و وعده های قبلی خود عذر خواست؛ خداوند به

موسی وحی کرد که به فریاد او برسد، برای چندمین بار موسی از عصایش استفاده کرد در نتیجه به اذن خدا همه وزغ ها به رود نیل بازگشتند.

ص: ۱۱۴

اما داستان ملخ وشپشک ها: خداوند متعال به موسی وحی کرد که به ناحیه ای از زمین روانه شود پس موسی با عصایش به شرق سپس به مغرب اشاره کرد از هر دو طرف ملخ ها سر بیرون آوردند، و مانند ابر سیاه سرازیر شدند این عقوبت الهی در زمان درو کردن محصول بود همه چیز را پر کرد و کشتزار ها را فرا گرفت و محصولات آن ها را خوردند و حتی چوب خانه ها و درهای آن ها و میخ های آهنی آن ها و قفل ها و زنجیر ها را می خوردند. موسی علیه السلام عصا را بر زمین کوبید زمین پر از شپشک شد که تمام سطح زمین پر از این شپش های سیاه وسرخ شد، تا جایی که لباس ها و روپوش و ظرف های آن ها پر از شپش شده بود که پیوسته از روی سر مردها و ریش و صورت آن ها راه می رفتند و همه چیز را می خوردند و هنگامی که بلای نازل شده را دیدند نزد فرعون رفتند و گفتند: هر بلایی را می‌توانیم در برابر آن صبر پیشه کنیم جز گرسنگی که بلای وحشتناکی است؛ هیچ کس نمی تواند در برابر آن صبر کند چه دستوری می دهید؟ فرعون کسی را نزد موسی فرستاد که او را با خبرکند، امری که او خواسته تحقق نیافته است. پس خداوند به موسی وحی کرد که برای او حجتی فرو نگذارد و به او مهلت بدهد. سپس موسی با عصایش اشاره کرد در نتیجه ملخ ها وشپشک ها از سطح زمین ناپدید شدند.

اما محو و ناپدید شدن: موسی هنگامیکه دید قوم فرعون روز به روز به کفرشان افزوده می شود به درگاه خدا برعلیه فرعونیان دعا کرد: و گفت: «وَرَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلأهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّواْ عَن سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ » {و موسی گفت پروردگارا تو به فرعون و اشرافش در زندگی دنیا زیور و اموال داده ای پروردگارا اموالشان را نابود کن}. در نتیجه خداوند اموال آن ها را تبدیل به سنگ کرد و چیزی از آن چه خداوند برای آن ها آفریده بود باقی نماند، تا مالکش شوند همه اموال آن ها از گندم گرفته تا جو، لباس، سلاح و چیزهای دیگر همه به سنگ تبدیل شد.

اما بیماری طاعون: همانا خداوند به موسی وحی کرد وگفت: در این شب ابکار - گاوان و شتران - یاران فرعون طاعونی نازل می کنم که کسی از آل فرعون از انسانها گرفته تا حیوانات باقی نماند و همه آن ها نابود شوند. موسی این خبر را به قوم خود بشارت داد. و جاسوسان خبر را به فرعون رساندند هنگامی که خبر را شنید به قوم خود گفت: به بنی اسرائیل بگویید هنگام شب گاوان و شتران خود را پیش آورید و شما نیز گاوهای خود را پیش آورید و هر دو تا گاو را با یک زنجیر ببندید؛ عذاب مرگ شبانه آن ها را درمی‌نوردد هنگامی که آن ها با هم مختلط بیابد نمی‌داند کدام یک از آن ها را از پای در بیاورد. این کار را انجام دادند هنگامی که شب فرا رسید خداوند تعالی طاعون را بر آنان نازل کرد. نه چارپایی از آن ها باقی ماند و نه انسانی، همه آن ها کشته شدند. گاوهای قوم فرعون همه مردار شدند در حالی که گاوهای قوم بنی اسرائیل همه سالم و زنده بودند. بجز چارپایان ۸۰ هزار نفر از آن ها نیز به هلاکت رسیدند. فرعون وسایل و ادوات وشکوه و زینت و آراستگی و جواهراتی داشت که جز خدا کسی از آن ها باخبر نبود؛ و خداوند جل عظمته به موسی وحی کرد: من به ارث گذارنده برای بنی اسرائیل هستم آن چه را که نزد آل فرعون است، پس به آن ها بگو زینت و جواهرات فرعونیان را به عاریه بگیرند. آن ها از ترس

بلاـ و مصیبت از این کـار امتناع نمیورزنـد. فرعون همه زینت و جواهرات خانواده اش و پسـرش و نیز آن چه که در خزائنش بود به آن هـا تقـدیم کرد. در نتیجه خداونـد به موسـی وحی کرد که بـا همه این هـا به راه ادامه دهـد تا این که به غرق شـدن فرعون و قومش آنچنان که بحثش آمد انجامید. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

إیضاح

قـال الطبرسـی رحمه الله فی قوله تعـالی: وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ قِبْلَهً اختلف فی ذلـک فقیـل لمـا دخل موسـی مصـر بعـد ما أهلک الله فرعون أمروا باتخاذ مساجـد یذکر فیها اسم الله و أن یجعلوا مساجدهم نحو القبله أی الکعبه و کانت قبلتهم إلی الکعبه و قیل إن فرعون أمر بتخریب مساجد بنی إسـرائیل و منعهم من الصلاه فأمروا أن یتخذوا مساجد فی بیوتهم یصلون فیها خوفا من فرعون و قیل معناه اجعلوا بیوتکم یقابل بعضها بعضا انتهی. (۲)أقول ما فی القصص یحتمل کلا من الوجهین الأخیرین و أن یکون المعنی کون بیوتهم محاذیه للکعبه و أناف علی الشی ء أشرف و المراد الإشاره بالعصا و انقشع تفرق.

**[ترجمه]طبرسـی می گویـد: دربـاره آیه خداونـد «وَاجْعَلُـواْ بُیُوتَکُمْ قِبْلَهً» {و سـراهایتان را رو به روی هم قرار دهیـد}. در آن اختلاف وجود دارد بعضـی ها گفتنـد: هنگامی که موسـی وارد مصـر شد بعد از آن که خداوند فرعون را به هلاکت رساند به ساختن مساجـد امر شدند که در آن نام خدا ذکر شود و مسـجد های خود را رو به قبله بسازند. که منظور کعبه است. قبله های آن ها قبلا هم به سـمت کعبه بود. و گفته شـده: فرعون دسـتور داد مساجـد بنی اسـرائیل را تخریب کننـد و آن ها را از عبادت کردن منع کرد به خاطر ترس از فرعون امر شـد که مساجـد خود را به خانه ببرنـد و در آن جا نماز بخوانند و نیز گفته شده که منظور از آن این است که خانه های خود را در برابر یکدیگر بسازند. - . مجمع البیان ۵ : ۱۲۹ -

می گویم: بر اساس آن چه در داسـتانها آمـده دو وجه اخیر محتمل است، و این که آن ها خانه های خود را رو به قبله بسازند و « أناف علی الشیء » یعنی مشرف بودن، منظور از آن اشاره به وسیله عصا می باشد. و انقشع: پراکنده و متفرق شد.

**[ترجمه]

«۱۷»

-فس، تفسیر القمی مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَالِکٍ عَنْ عَبَّادِ بْنِ یَعْقُوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَعْقُوبَ (۳)عَنْ جَعْفَرٍ الْأَحْوَلِ (۴)عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِی إِبْرَاهِیمَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا خَافَتْ بَنُو إِسْرَائِیلَ جَبَابِرَتَهَا أَوْحَی اللَّهُ إِلَی مُوسَی وَ هَارُونَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ أَنْ تَبَوَّءا لِقَوْمِکُما بِمِصْرَ بُیُوتاً وَ اجْعَلُوا بُیُوتَکُمْ قِبْلَهً قَالَ أُمِرُوا أَنْ یُصَلُّوا فِی بُیُوتِهِمْ (۵).

**[ترجمـه]تفسـیر علی بـن ابراهیـم: از ابی ابراهیم روایت شـده است که گفته انـد: هنگـامی که بنی اسـرائیل از قـدرت و ظلم

جبّاران خود ترسیدند خداوند به موسی علیه السلام و هارون وحی کرد «أن تَبَوَّءَا لِقَوْمِكَما بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُواْ بُيُوتَكَمْ قِبْلَةً » {که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه هایی ترتیب دهید و سراهایتان را رو به روی هم قرار دهید}. وحی آمد که در خانه های خود عبادت کنند . - . تفسیر القمی : ۲۹۰ -

**[ترجمه]

«۱۸»

-فس، تفسیر القمی فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ وَ جاوَزْنا بِبَنِی إِسْرائِیلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغْیاً وَ عَدْواً إِلَی قَوْلِهِ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِینَ فَإِنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ قَالُوا یَا مُوسَی ادْعُ اللَّهَ أَنْ یَجْعَلَ لَنَا مِمَّا نَحْنُ فِیهِ فَرَجاً فَدَعَا فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنْ أَسْرِ بِهِمْ قَالَ یَا رَبِّ الْبَحْرُ أَمَامَهُمْ قَالَ امْضِ فَإِنِّی آمُرُهُ أَنْ یعطیک (یُطِیعَکَ) وَ یَنْفَرِجَ

ص: ۱۱۶

۱- قصص الأنبیاء مخطوط. م.

۲- مجمع البیان ۵: ۱۲۹. م.

۳- فی المصدر: محمّد بن یعفور.

۴- فی المصدر: عن أبی جعفر الاحول. و هو الصحیح.

۵- تفسیر القمّیّ: ۲۹۰. م.

لَكَ فَخَرَجَ مُوسَى بِبَنِی إِسْرَائِيلَ وَ اتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ حَتَّى إِذَا كَادَ أَنْ يَلْحَقَهُمْ وَ نَظَرُوا إِلَيْهِ قَدْ أَظَلَّهُمْ قَالَ مُوسَى لِلْبَحْرِ انْفَرِجْ لِی قَالَ مَا كُنْتُ لِأَفْعَلَ وَ قَالَ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ غَرَرْتَنَا وَ أَهْلَكْتَنَا فَلَيْتَكَ تَرَكْتَنَا يَسْتَعْبِدُنَا آلُ فِرْعَوْنَ وَ لَمْ نَخْرُجِ الْآنَ نُقْتَلُ قِتْلَةً قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِی رَبِّی سَيَهْدِينِ وَ اشْتَدَّ عَلَى مُوسَى مَا كَانَ يَصْنَعُ بِهِ عَامَّةُ قَوْمِهِ وَ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ زَعَمْتَ أَنَّ الْبَحْرَ يَنْفَرِجُ لَنَا حَتَّى نَمْضِیَ وَ نَذْهَبَ وَ قَدْ رَهِقَنَا (۱)فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ هُمْ هَؤُلَاءِ نَرَاهُمْ قَدْ دَنَوْا مِنَّا فَدَعَا مُوسَى رَبَّهُ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَضَرَبَهُ فَانْفَلَقَ الْبَحْرُ فَمَضَى مُوسَى وَ أَصْحَابُهُ حَتَّى قَطَعُوا الْبَحْرَ وَ أَدْرَكَهُمْ آلُ فِرْعَوْنَ فَلَمَّا نَزَلُوا إِلَى الْبَحْرِ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ مَا تَعْجَبُ مِمَّا تَرَى قَالَ أَنَا فَعَلْتُ (۲)فَمُرُّوا وَ امْضُوا فِيهِ (۳)فَلَمَّا تَوَسَّطَ فِرْعَوْنُ وَ مَنْ مَعَهُ أَمَرَ اللَّهُ الْبَحْرَ فَأَطْبَقَ عَلَيْهِمْ فَغَرَّقَهُمْ أَجْمَعِينَ فَلَمَّا أَدْرَكَ فِرْعَوْنَ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ يَقُولُ كُنْتَ مِنَ الْعَاصِينَ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ قَالَ إِنَّ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ذَهَبُوا أَجْمَعِينَ فِی الْبَحْرِ فَلَمْ يُرَ مِنْهُمْ أَحَدٌ هَوَوْا فِی الْبَحْرِ إِلَى النَّارِ (۴)وَ أَمَّا فِرْعَوْنُ فَنَبَذَهُ اللَّهُ وَحْدَهُ فَأَلْقَاهُ بِالسَّاحِلِ لِيَنْظُرُوا إِلَيْهِ وَ لِيَعْرِفُوهُ لِيَكُونَ لِمَنْ خَلْفَهُ آيَةً وَ لِئَلَّا يَشُكَّ أَحَدٌ فِی هَلَاكِهِ وَ إِنَّهُمْ كَانُوا اتَّخَذُوهُ رَبّاً فَأَرَاهُمُ اللَّهُ إِيَّاهُ جِيفَةً مُلْقَاةً بِالسَّاحِلِ لِيَكُونَ لِمَنْ خَلْفَهُ عِبْرَةً وَ عِظَةً يَقُولُ اللَّهُ وَ إِنَّ كَثِيراً مِنَ النَّاسِ عَنْ آياتِنا لَغافِلُونَ

وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَ قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا أَتَى جَبْرَئِيلُ رَسُولَ اللَّهِ إِلَّا كَئِيباً حَزِيناً وَ لَمْ يَزَلْ كَذَلِكَ مُنْذُ أَهْلَكَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ فَلَمَّا أَمَرَ اللَّهُ بِنُزُولِ هَذِهِ الْآيَهِ (۵)آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ نَزَلَ عَلَيْهِ وَ هُوَ ضَاحِكٌ مُسْتَبْشِرٌ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ مَا أَتَيْتَنِی يَا جَبْرَئِيلُ إِلَّا وَ تَبَيَّنَتِ الْحُزْنُ فِی وَجْهِكَ حَتَّى السَّاعَهِ قَالَ نَعَمْ يَا مُحَمَّدُ لَمَّا غَرَّقَ

۱- أی لحقنا و دنا منا.

۲- فی نسخه: انما أنا فعلت هذا.

۳- فی نسخه: فمضوا فيه.

۴- فی المصدر: فلم ير أحد فی البحر، هووا الی النار. م.

۵- فی نسخه: فلما أمره بنزول هذه الآيه.

اللَّهُ فِرْعَوْنَ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِیلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِینَ فَأَخَذْتُ حَمْأَةً فَوَضَعْتُهَا فِی فِیهِ ثُمَّ قُلْتُ لَهُ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ وَ کُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ وَ عَمِلْتُ ذَلِکَ مِنْ غَیْرِ أَمْرِ اللَّهِ خِفْتُ أَنْ یَلْحَقَهُ الرَّحْمَهُ مِنَ اللَّهِ وَ یُعَذِّبَنِی عَلَی مَا فَعَلْتُ فَلَمَّا کَانَ الْآنَ وَ أَمَرَنِی اللَّهُ أَنْ أُؤَدِّیَ إِلَیْکَ مَا قُلْتُهُ أَنَا لِ فِرْعَوْنَ أَمِنْتُ وَ عَلِمْتُ أَنَّ ذَلِکَ کَانَ لِلَّهِ رِضًا قَوْلُهُ فَالْیَوْمَ نُنَجِّیکَ بِبَدَنِکَ فَإِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَخْبَرَ بَنِی إِسْرَائِیلَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ غَرَّقَ فِرْعَوْنَ فَلَمْ یُصَدِّقُوهُ فَأَمَرَ اللَّهُ الْبَحْرَ فَلَفَظَ بِهِ عَلَی سَاحِلِ الْبَحْرِ حَتَّی رَأَوْهُ مَیِّتاً (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: از امام باقر علیه السلام روایت شده است درباره آیه « وَجَاوَزْنَا بِبَنِی إِسْرَائِیلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْیًا وَعَدْوًا » {و فرزندان اسرائیل را از دریا گذراندیم پس فرعون و سپاهیانش از روی ستم و تجاوز آنان را دنبال کردند }. تا « وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِینَ » {و من از تسلیم شدگانم}. گفته اند: قوم بنی اسرائیل گفتند: ای موسی از خدا بخواه تا از این مصیبت که در آن قرار گرفتیم فرجی برای ما حاصل شود دعا کرد و خدا به او وحی کرد که آن ها را با خود ببرد. موسی گفت: پروردگارا در مقابل ما دریاست خداوند فرمود: برو من به آن امر می کنم که به تو بخشش کند و برای تو باز شود.

موسی با بنی اسرائیل خارج شدند و فرعون آن ها را تعقیب کرد تا جایی که نزدیک بود به آن ها برسد و سایه به سایه بنی اسرائیل حرکت می کرد. موسی به دریا گفت برای ما شکافته شو. گفت: در توان من نیست این کار را بکنم. قوم بنی اسرائیل به موسی گفتند: تو به ما نیرنگ زدی و ما را به هلاکت رساندی کاش ما را رها می کردی تا برده آل فرعون می شدیم وخارج نمی شدیم؛ که اکنون این گونه به هلاکت برسیم. موسی گفت: « کَلَّا إِنَّ مَعِیَ رَبِّی سَیَهْدِینِ » {ابدا پروردگارم با من است و به زودی مرا راهنمایی خواهد کرد.}. آن چه که عامّه قومش در حق وی انجام می دادند عرصه را بر وی سخت وطاقت فرسا می کرد. در حالی که می گفتند: ای موسی زمان مرگ ما فرا رسیده است گمان می کنی که دریا برای ما شکافته می شود تا از آن عبور کنیم در حالی که فرعون و قومش به ما رسیده‌اند، آن هایی که می‌بینید آل فرعون هستند که نزدیک است به ما برسند. موسی از خدا خواست تا دریا را برای آن ها شکافته شود در نتیجه خدا به موسی وحی کرد « أَنِ اضْرِب بِّعَصَاکَ الْبَحْرَ » {با عصای خود بر این دریا بزن}. پس با عصایش به دریا زد و دریا شکافته شد موسی و یارانش رفتند تا از آن عبور کردند و آل فرعون در این لحظه به آن ها رسیدند. هنگامی که به دریا وارد شدند به فرعون گفتند از آن چه که می بینی متعجب وشگفت زده نیستی؟ گفت: من این کار را انجام دادم، از آن عبور کنید و بگذرید. اما هنگامی که فرعون و کسانی که با او بودند به وسط دریا رسیدند خداوند به دریا امر کرد و دریا آن ها را در برگرفت در نتیجه همگی آن ها غرق شدند و هنگامی که فرعون در حال غرق شدن بود گفت: «آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلِهَ إِلاَّ الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِیلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِینَ» {گفت ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده اند نیست و من از تسلیم شدگانم}. خداوند فرمود: «الآنَ وَقَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ وَکُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ» {اکنون در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی} و تو از عصیان کنندگان بودی. « فَالْیَوْمَ نُنَجِّیکَ بِبَدَنِکَ » {پس امروز تو را با زره [زرین] خودت به بلندی [ساحل] می افکنیم}. گفته اند که قوم فرعون همگی وارد دریا شدند به طوری که هیچ کدام از آن ها دیده نشدند که همگی از دریا به جهنم افتادند. اما خداوند فقط جنازه فرعون را از دریا به ساحل انداخت تا به آن بنگرند وعبرت و نشانه ای بشود برای کسانی

که از پی او می‌آمدند و این که کسی در نابودی وی شک و تردید نداشته باشد. در حالی که آنان فرعون او را برای خود خدا قرار داده بودند پس خداوند تنها جسد مردار او را در ساحل نمایان کرد تا عبرتی بشود برای آنانی که از پی وی می‌آمدند خداوند می فرماید: «وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ » {و بی گمان بسیاری از مردم از نشانه های ما غافلند}

علی بن ابراهیم می گوید: امام صادق علیه السلام فرمودند: جبرئیل در هنگام نازل کردن این آیات با غم اندوه نزد پیامبر می آمده و این وضع همچنان به این صورت بود تا زمان به هلاکت رسیدن فرعون هنگامی که خداوند این آیه را نازل کرد : « الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِين » {اکنون در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی}. در حالی که آیه را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم نازل می کرد خندان بود. رسول خدا به او فرمود: تا این ساعت هر وقت پیش من حضور پیدا کردی غم واندوه در صورتت آشکار بود گفت: آری ای محمد! هنگامی که خداوند فرعون را غرق کرد

ص: ۱۱۷

گفت: «آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلِهَ إِلاَّ الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» {گفت ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده اند نیست و من از تسلیم شدگانم}. گل و لجنی را برداشتم و در دهانش فرو کردم سپس به او گفتم « آلآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ » {اکنون در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی}. آن کار را انجام دادم در حالیکه امر خداوند متعال نبود زیرا ترسیدم رحمت خداوند شامل حال وی شود و این که خداوند به خاطر این کارم مرا عذاب بدهد اما اکنون که خداوند مرا نزد تو فرستاده تا آن چه را که به فرعون گفتم برای تو نازل کنم ایمان آوردم و فهمیدم که در این کار من رضایت خدا بوده است.

آیه: «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ » {پس امروز تو را با زره [زرین] خودت به بلندی [ساحل] می افکنیم}. موسی به قوم بنی اسرائیل خبر داد که خداوند فرعون را غرق کرده ولی آن ها حرف وی را باور نکردند خداوند به دریا امر فرمود در نتیجه دریا جسد وی را به ساحل انداخت تا قوم بنی اسرائیل جسد مرده او را ببینند. - . تفسیر القمی : ۲۹۱ - ۲۹۲ -

**[ترجمه]

«۱۹»

-طب، طب الأئمه علیهم السلام عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بِسْطَامَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ النَّضْرِ مِنْ وُلْدِ مِيثَمٍ التَّمَّارِ عَنِ الْأَئِمَّهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَنَّهُمْ وَصَفُوا هَذَا الدَّوَاءَ (۲)لِأَوْلِيَائِهِمْ وَ هُوَ الدَّوَاءُ الَّذِی يُسَمَّى الشَّافِيَهَ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ نَزَلَ بِهِ جَبْرَئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ أَرَادَ فِرْعَوْنُ أَنْ يَسُمَّ بَنِی إِسْرَائِيلَ فَجَعَلَ لَهُمْ عِيداً فِی يَوْمِ الْأَحَدِ وَ قَدْ تَهَيَّأَ فِرْعَوْنُ وَ اتَّخَذَ لَهُمْ طَعَاماً كَثِيراً وَ نَصَبَ مَوَائِدَ كَثِيرَهً وَ جَعَلَ السَّمَّ فِی الْأَطْعِمَهِ وَ خَرَجَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بِبَنِی إِسْرَائِيلَ وَ هُمْ سِتُّمِائَهِ أَلْفٍ فَوَقَفَ لَهُمْ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ الْمَضِيفِ فَرَدَّ النِّسَاءَ وَ الْوِلْدَانَ وَ أَوْصَى بَنِی إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَا تَأْكُلُوا مِنْ طَعَامِهِمْ وَ لَا تَشْرَبُوا مِنْ شَرَابِهِمْ حَتَّى أَعُودَ إِلَيْكُمْ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ يَسْقِيهِمْ مِنْ هَذَا الدَّوَاءِ مِقْدَارَ مَا تَحْمِلُهُ رَأْسُ الْإِبْرَهِ وَ عَلِمَ أَنَّهُمْ يُخَالِفُونَ أَمْرَهُ وَ يَقَعُونَ فِی طَعَامِ فِرْعَوْنَ ثُمَّ زَحَفَ وَ زَحَفُوا مَعَهُ- (۳)فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَى نَصْبِ الْمَوَائِدِ أَسْرَعُوا إِلَى الطَّعَامِ وَ وَضَعُوا أَيْدِيَهُمْ فِيهِ وَ مِنْ قَبْلُ نَادَى فِرْعَوْنُ مُوسَى

وَ هَارُونَ وَ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَ مِنْ كُلِّ خِيَارِ بَنِی إِسْرَائِيلَ (۴)وَ وَجَّهَهُمْ إِلَی مَائِدَهٍ لَهُمْ خَاصَّهً وَ قَالَ إِنِّی عَزَمْتُ عَلَی نَفْسِی أَنْ لَا يَلِیَ خِدْمَتَكُمْ وَ بِرَّكُمْ غَيْرِی أَوْ كُبَرَاءُ أَهْلِ مَمْلَكَتِی فَأَكَلُوا حَتَّی تَمَلَّوْا مِنَ الطَّعَامِ وَ جَعَلَ فِرْعَوْنُ يُعِيدُ السَّمَّ مَرَّهً بَعْدَ أُخْرَی فَلَمَّا فَرَغُوا مِنَ الطَّعَامِ خَرَجَ مُوسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَصْحَابُهُ وَ قَالَ لِفِرْعَوْنَ إِنَّا تَرَكْنَا النِّسَاءَ وَ الصِّبْيَانَ خَلْفَنَا وَ إِنَّا نَنْتَظِرُهُمْ قَالَ فِرْعَوْنُ إِذًا يُعَادُ لَهُمُ الطَّعَامُ وَ نُكْرِمُهُمْ كَمَا أَكْرَمْنَا مَنْ مَعَكَ فَتَوَافَوْا

۱- تفسير القمّیّ: ۲۹۱- ۲۹۲. م.

۲- اختصره المصنّف و لم يذكر الدواء.

۳- أی مشی و مشوا معه.

۴- الظاهر أن لفظه من زائده و الصحيح: و كل خيار بنی إسرائيل.

وَ أَطْعَمَهُمْ كَمَا أَطْعَمَ أَصْحَابَهُمْ وَ خَرَجَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى الْعَسْكَرِ فَأَقْبَلَ فِرْعَوْنُ عَلَى أَصْحَابِهِ وَ قَالَ لَهُمْ زَعَمْتُمْ أَنَّ مُوسَى وَ هَارُونَ سَحَرَا بِنَا وَ أَرَيَانَا بِالسِّحْرِ أَنَّهُمْ يَأْكُلُونَ مِنْ طَعَامِنَا وَ لَمْ يَأْكُلُوا مِنْ طَعَامِنَا شَيْئاً وَ قَدْ خَرَجَا وَ ذَهَبَ السِّحْرُ فَاجْمَعُوا مَنْ قَدَرْتُمْ عَلَيْهِ عَلَى الطَّعَامِ الْبَاقِي يَوْمَهُمْ هَذَا وَ مِنَ الْغَدِ لكيلا (لِكَيْ) يَتَفَانَوْا (۱)فَفَعَلُوا وَ قَدْ كَانَ أَمَرَ فِرْعَوْنُ أَنْ يُتَّخَذَ لِأَصْحَابِهِ خَاصَّةً طَعَامٌ لَا سَمَّ فِيهِ فَجَمَعَهُمْ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَكَلَ وَ مِنْهُمْ مِنْ تَرَكَ فَكُلُّ مَنْ طَعِمَ مِنْ طَعَامِهِ تَفَسَّخَ فَهَلَكَ مِنْ أَصْحَابِ فِرْعَوْنَ سَبْعُونَ أَلْفَ ذَكَرٍ وَ مِائَةٌ وَ سِتُّونَ أَلْفَ أُنْثَى سِوَى الدَّوَابِّ وَ الْكِلَابِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ فَتَعَجَّبَ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ (۲).

أقول: سيأتی تمام الخبر مع وصف الدواء فی کتاب السماء و العالم.

**[ترجمه]طب الائمه: از ائمه علیهم السلام روایت شده که گفته اند که آن ها این دارو را برای پیروانشان تجویز کردند، دارویی که به الشافیه معروف است. حدیث را ادامه داد تا این که فرمودند: جبرئیل علیه السلام این دارو را برای موسی آورد هنگامی که فرعون خواست تا قوم بنی اسرائیل را با سم مسموم کند فرعون برای آن ها در روز یکشنبه جشنی فراهم کرد که فرعون آن را آماده کرده بود و برای آن ها غذاهای زیادی فراهم کرد و سفره های زیادی برای آن ها پهن کرده بود سم را در داخل غذا ریخت. موسی قوم بنی اسرائیل را در حالیکه ششصد هزار نفر بودند بیرون آورد و آنان را جلوی جایگاه مهمانی ایستاند، پس زنان و فرزندان را بازگرداند و به قوم بنی اسرائیل توصیه کرد و گفت از غذاها نخورید و از نوشیدنی ها ننوشید تا نزد شما بیایم. سپس به سوی آن ها آمد و به اندازه سر سوزن از این دارو را به آن ها نوشاند او می دانست که آن ها با امر او مخالفت کرده و بر این سفره طعام می نشینند سپس به پیش رفت و آن ها هم دنبال او رفتند. هنگامی که سفره های غذا را دیدند به سوی غذاها شتافتند وشروع به دست انداختن در آن کردند. فرعون از قبل، موسی و هارون و یوشع بن نون و همه برگزیدگان قوم بنی اسرائیل دعوت کرده بود و برای آن ها سفره طعام مخصوصی فراهم کرد و گفت من با خودم عهد کردم که جز خودم یا بزرگان اهل مملکتم کس دیگری به شما خدمت و شما نیکی نکند، پس بخورید تا از طعام سیر شوید در حالی که فرعون دوباره شروع به ریختن سم کرد. هنگامی که از خوردن دست کشیدند، موسی و یارانش خارج شدند. موسی به فرعون گفت: ما زنان و فرزندان را پشت سر خود رها کردیم وآن ها را فرو گذاشتیم منتظر آن ها می‌مانیم. فرعون گفت برای آن ها غذا فراهم خواهد شد و آن ها را اکرام می کنیم همان طوری که آن هایی که همراه تو بودند را اکرام کردیم.

ص: ۱۱۸

پس آنان وارد شدند و فرعون آن ها را غذا داد همانطوری که یاران او را اکرام کرده بود. موسی به سوی سکونتگاه خود بازگشت. پس فرعون نزد یارانش رفت و به آن ها گفت: گمان کردید که موسی و هارون با ما جادو کردند و سحرشان را به ما نشان دادند که ایشان از غذا و طعام ما می‌خورند در حالی که چیزی از طعام ما کم نمی‌شود، پس اکنون که موسی و هارون خارج شدند و سحر به پایان رسید هر آن چه در توان دارید طعام وغذای باقیمانده امروز و فردای ایشان را جمع کنید تا این که از بین نروند. در نتیجه آن کار را انجام دادند در حالی که فرعون دستور داده بود تا برای یارانش غذای بدون سم بیاورند آن ها را بر سفره غذا جمع کرد بعضی ها از آن ها خوردند و بعضی ها آن را رها کردند و هر کدام از آن ها که غذا را خورده بود به هلاکت رسیدند در نتیجه از هفتاد هزار مرد و صد و شصت هزار زن بجز چارپایان وسگها و مانند آن ها، از قوم فرعون از پا در آمدند، پس فرعون ویارانش از این صحنه تعجب کردند. - . طب الائمه نسخه خطی -

می گویم: کامل این روایت با توصیف دارو در کتاب «السماء والعالم» خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲۰»

-فس، تفسیر القمی أَ وَ مَنْ يُنَشَّؤُا فِی الْحِلْيَهِ أَیْ يُنَشَّأُ فِی الذَّهَبِ وَ هُوَ فِی الْخِصامِ غَيْرُ مُبِينٍ قَالَ إِنَّ مُوسَى أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْقُوَّهِ أَنْ رَأَی فِرْعَوْنُ صُورَتَهُ عَلَى فَرَسٍ مِنْ ذَهَبٍ رَطْبٍ عَلَيْهِ ثِيَابٌ مِنْ ذَهَبٍ رَطْبٍ فَقَالَ فِرْعَوْنُ أَ وَ مَنْ يُنَشَّؤُا فِی الْحِلْيَهِ أَیْ يُنَشَّأُ بِالذَّهَبِ وَ هُوَ فِی الْخِصامِ غَيْرُ مُبِينٍ قَالَ لَا يُبَيِّنُ الْكَلَامَ وَ لَا يَتَبَيَّنُ مِنَ النَّاسِ وَ لَوْ كَانَ نَبِيّاً لَكَانَ خِلَافَ النَّاسِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « أَوَمَن يُنَشَّأُ فِی الْحِلْيَهِ » {آیا کسی [را شریک خدا می کنند] که در زر و زیور پرورش یافته}. منظور در طلا و زینت پرورده می شود « وَهُوَ فِی الْخِصَامِ» {و در [هنگام] مجادله بیانش غیر روشن است}. گفته شده: خداوند به موسی قدرتی داده است که فرعون او را در شکل و هیبتی می دید که بر اسبی از طلای خالص سوار بود و لباسهایی از طلای خالص بر تن داشت. فرعون گفت: «أَوَمَن يُنَشَّأُ فِی الْحِلْيَهِ » {آیا کسی [را شریک خدا می کنند] که در زر و زیور پرورش یافته}. یعنی با جواهرات وطلا پرورده می شود « وَهُوَ فِی الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ » {و در [هنگام] مجادله بیانش غیر روشن است}. درتفسیرآمده یعنی: به صورت فصیح حرف نمی زد و با مردم عادی فرق ندارد که اگر پیامبر بود باید با مردم عادی فرق می کرد. - . تفسیر القمی : ۶۰۸ -

**[ترجمه]

بيان

المشهور بين المفسرين أن المعنى أو اجعلوا مَنْ يُنَشَّؤُا فِی الْحِلْيَهِ أی فی زينه النساء لله عز و جل يعنی البنات وَ هُوَ فِی الْخِصامِ يعنی المخاصمه غَيْرُ مُبِينٍ للحجه أی لا يمكنها أن تبين الحجه عند الخصومه لضعفها و سفهها و قيل معناه أو يعبدون من ينشأ فی الحليه و لا يمكنه أن ينطق بحجته و يعجز عن الجواب و هم الأصنام فإنهم كانوا يحلونها بالحلی و إنما قال و هو حملا على لفظ من و أما ما ذكره علی بن إبراهيم فلا يخفى بعده عن سياق الآيه لأنها محفوفه بالآيات المشتمله على ذكر من جعل لله البنات و لو كان خبرا فلعل فی قرآنهم عليهم السلام كانت بين الآيات المسوقه لذكر

۱- هكذا فی نسخ، و لعله مصحف «يتغانوا» كما فی نسخه أو «يتعافوا» كما فی أخرى. و يتغانوا أی غثوا، أی لكيلا يغثوا و يتقيئوا. و فی نسخه اخرى: لكی يتفانوا.

۲- طب الأئمه مخطوط. م.

۳- تفسير القمّیّ: ۶۰۸. م.

قصص موسى علیه السلام (۱)أو یکون القول مقدرا و تکون هاهنا معترضه لمشابهه قوله لقول هؤلاء فی معارضه الحق و معانده أهل الدین.

**[ترجمه]قول رایج در بین مفسرین این است که معنای کلام «أواجعلوا من ینشوا فی الحلیه» این است: در زینت زنانی که به خدا نسبت دادند؛ که منظور دختران می باشد. «وهو فی الخصام» منظور در خصومت وحجت آوردن عاجز است (فصیح صحبت کردن). یعنی به خاطر ضعف وسستی ونادانی از حجت آوردن هنگام خصومت عاجز است. و گفته شده که منظور از آن: کسی که با زینت وجواهرات پرورده می شود را عبادت می کنند که از حجت آوردن و جدال و جواب دادن عاجز است که منظور بت‌ها هستند زیرا آن ها بت‌ها را با جواهرات وطلا زینت می دادند وگفته «وهو» که بر لفظ «من» حمل شده، اما آن چه علی بن ابراهیم ذکر کرده است بُعد و دوری آن از سیاق آیه پنهان نیست زیرا سرشار از آیاتی است که شامل ذکر کسانی می‌شود که برای خدا دختر قرار داده‌اند. و اگر خبر بود شاید در قرائت ایشان علیهم السلام در میان آیاتی که درباره

ص: ۱۱۹

داستان موسی است موجود بود. یا قول، مقدر باشد، و در این جا معترضه می‌باشد برای مشابهت بین قول او با قول اینان در دشمنی با حق و لجبازی با اهل دین.

**[ترجمه]

«۲۱»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُوسَی إِلَی فِرْعَوْنَ أَتَی بَابَهُ فَاسْتَأْذَنَ عَلَیْهِ وَ لَمْ یُؤْذَنْ لَهُ فَضَرَبَ بِعَصَاهُ الْبَابَ فَاصْطَکَّتِ الْأَبْوَابُ مُفَتَّحَهً ثُمَّ دَخَلَ عَلَی فِرْعَوْنَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِینَ وَ سَأَلَهُ أَنْ یُرْسِلَ مَعَهُ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ کَمَا حَکَی اللَّهُ أَ لَمْ نُرَبِّکَ فِینا وَلِیداً وَ لَبِثْتَ فِینا مِنْ عُمُرِکَ سِنِینَ وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَکَ الَّتِی فَعَلْتَ أَیْ قَتَلْتَ الرَّجُلَ وَ أَنْتَ مِنَ الْکافِرِینَ یَعْنِی کَفَرْتَ نِعْمَتِی فَقَالَ مُوسَی کَمَا حَکَی اللَّهُ فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّینَ فَفَرَرْتُ مِنْکُمْ إِلَی قَوْلِهِ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِی إِسْرائِیلَ فَقَالَ فِرْعَوْنُ وَ ما رَبُّ الْعالَمِینَ وَ إِنَّمَا سَأَلَهُ عَنْ کَیْفِیَّهِ اللَّهِ فَقَالَ مُوسَی رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُمَا إِنْ کُنْتُمْ مُوقِنِینَ فَقَالَ فِرْعَوْنُ مُتَعَجِّباً لِأَصْحَابِهِ أَ لا تَسْتَمِعُونَ أَسْأَلُهُ عَنِ الْکَیْفِیَّهِ فَیُجِیبُنِی عَنِ الْخَلْقِ فَقَالَ مُوسَی رَبُّکُمْ وَ رَبُّ آبائِکُمُ الْأَوَّلِینَ ثُمَّ قَالَ لِمُوسَی لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهَاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ قالَ مُوسَی أَ وَ لَوْ جِئْتُکَ بِشَیْ ءٍ مُبِینٍ قالَ فِرْعَوْنُ فَأْتِ بِهِ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ فَأَلْقی عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِینٌ فَلَمْ یَبْقَ أَحَدٌ مِنْ جُلَسَاءِ فِرْعَوْنَ إِلَّا هَرَبَ وَ دَخَلَ فِرْعَوْنَ مِنَ الرُّعْبِ مَا لَمْ یَمْلِکْ نَفْسَهُ فَقَالَ فِرْعَوْنُ یَا مُوسَی أَنْشُدُکَ اللَّهَ وَ الرَّضَاعَ إِلَّا مَا کَفَفْتَهَا عَنِّی فَکَفَّهَا ثُمَّ نَزَعَ یَدَهُ فَإِذا هِیَ بَیْضاءُ لِلنَّاظِرِینَ فَلَمَّا أَخَذَ مُوسَی الْعَصَا رَجَعَتْ إِلَی فِرْعَوْنَ نَفْسُهُ وَ هَمَّ بِتَصْدِیقِهِ فَقَامَ إِلَیْهِ هَامَانُ فَقَالَ لَهُ بَیْنَمَا أَنْتَ إِلَهٌ تُعْبَدُ إِذْ صِرْتَ تَابِعاً لِعَبْدٍ ثُمَّ قَالَ فِرْعَوْنُ لِلْمَلَإِ الَّذِی حَوْلَهُ إِنَّ هذا لَساحِرٌ عَلِیمٌ یُرِیدُ أَنْ یُخْرِجَکُمْ مِنْ أَرْضِکُمْ بِسِحْرِهِ فَما ذا تَأْمُرُونَ إِلَی قَوْلِهِ لِمِیقاتِ یَوْمٍ مَعْلُومٍ وَ کَانَ فِرْعَوْنُ وَ هَامَانُ قَدْ تَعَلَّمَا السِّحْرَ وَ إِنَّمَا غَلَبَا النَّاسَ بِالسِّحْرِ وَ ادَّعَی فِرْعَوْنُ الرُّبُوبِیَّهَ بِالسِّحْرِ فَلَمَّا أَصْبَحَ بَعَثَ فِی الْمَدَائِنِ حَاشِرِینَ مَدَائِنِ مِصْرَ کُلِّهَا وَ جَمَعُوا أَلْفَ سَاحِرٍ وَ اخْتَارُوا مِنَ الْأَلْفِ مِائَهً وَ مِنَ الْمِائَهِ ثَمَانِینَ فَقَالَ السَّحَرَهُ لِفِرْعَوْنَ قَدْ عَلِمْتَ أَنَّهُ لَیسَ فِی الدُّنْیَا أَسْحَرُ مِنَّا فَإِنْ غَلَبْنَا مُوسَی فَمَا یَکُونُ لَنَا عِنْدَکَ قَالَ إِنَّکُمْ إِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِینَ عِنْدِی أُشَارِکُکُمْ

فِی

ص: ۱۲۰

۱- فیه ما لا یخفی.

مُلْکِی قَالُوا فَإِنْ غَلَبَنَا مُوسَی وَ أَبْطَلَ سِحْرَنَا عَلِمْنَا أَنَّ مَا جَاءَ بِهِ لَیْسَ مِنْ قِبَلِ السِّحْرِ وَ لَا مِنْ قِبَلِ الْحِیلَهِ آمَنَّا بِهِ وَ صَدَّقْنَا فَقَالَ فِرْعَوْنُ إِنْ غَلَبَکُمْ مُوسَی صَدَّقْتُهُ أَنَا أَیْضاً مَعَکُمْ وَ لَکِنْ أَجْمِعُوا کَیْدَکُمْ أَیْ حِیلَتَکُمْ قَالَ وَ کَانَ مَوْعِدُهُمْ یَوْمَ عِیدٍ لَهُمْ فَلَمَّا ارْتَفَعَ النَّهَارُ مِنْ ذَلِکَ الْیَوْمِ وَ جَمَعَ فِرْعَوْنُ الْخَلْقَ وَ السَّحَرَهَ وَ کَانَتْ لَهُ قُبَّهٌ طُولُهَا فِی السَّمَاءِ ثَمَانُونَ ذِرَاعاً وَ قَدْ کَانَتْ لُبِسَتِ الْحَدِیدَ الْفُولَادَ (۱)وَ کَانَتْ إِذَا وَقَعَتِ الشَّمْسُ عَلَیْهَا لَمْ یَقْدِرْ أَحَدٌ أَنْ یَنْظُرَ إِلَیْهَا مِنْ لَمْعِ الْحَدِیدِ وَ وَهَجِ الشَّمْسِ- (۲)وَ جَاءَ فِرْعَوْنُ وَ هَامَانُ وَ قَعَدَا عَلَیْهَا یَنْظُرَانِ وَ أَقْبَلَ مُوسَی یَنْظُرُ إِلَی السَّمَاءِ فَقَالَتِ السَّحَرَهُ لِفِرْعَوْنَ إِنَّا نَرَی رَجُلًا یَنْظُرُ إِلَی السَّمَاءِ وَ لَمْ یَبْلُغْ سِحْرُنَا السَّمَاءَ وَ ضَمِنَتِ السَّحَرَهُ مَنْ فِی الْأَرْضِ فَقَالُوا لِمُوسَی إِمَّا أَنْ تُلْقِیَ وَ إِمَّا أَنْ نَکُونَ نَحْنُ الْمُلْقِینَ قَالَ لَهُمْ مُوسی أَلْقُوا ما أَنْتُمْ مُلْقُونَ فَأَلْقَوْا حِبالَهُمْ وَ عِصِیَّهُمْ فَأَقْبَلَتْ تَضْطَرِبُ مِثْلَ الْحَیَّاتِ وَ هَاجَتْ فَقَالُوا بِعِزَّهِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ (۳)فَأَوْجَسَ فِی نَفْسِهِ خِیفَهً مُوسی فَنُودِیَ لا تَخَفْ إِنَّکَ أَنْتَ الْأَعْلی وَ أَلْقِ ما فِی یَمِینِکَ تَلْقَفْ ما صَنَعُوا إِنَّما صَنَعُوا کَیْدُ ساحِرٍ وَ لا یُفْلِحُ السَّاحِرُ حَیْثُ أَتی فَأَلْقَی مُوسَی الْعَصَا فَذَابَتْ فِی الْأَرْضِ مِثْلَ الرَّصَاصِ ثُمَّ طَلَعَ رَأْسُهَا وَ فَتَحَتْ فَاهَا وَ وَضَعَتْ شِدْقَهَا الْعُلْیَا عَلَی رَأْسِ قُبَّهِ فِرْعَوْنَ ثُمَّ دَارَتْ وَ الْتَقَمَتْ (۴)عِصِیَّ السَّحَرَهِ وَ حِبَالَهَا وَ غَلَبَ کُلَّهُمْ وَ انْهَزَمَ النَّاسُ حِینَ رَأَوْهَا وَ عِظَمَهَا وَ هَوْلَهَا مِمَّا لَمْ تَرَ الْعَیْنُ وَ لَا وَصَفَ الْوَاصِفُونَ مِثْلَهُ قَبْلُ فَقُتِلَ فِی الْهَزِیمَهِ مِنْ وَطْءِ النَّاسِ بَعْضِهِمْ بَعْضاً عَشَرَهُ آلَافِ رَجُلٍ وَ امْرَأَهٍ وَ صَبِیٍّ وَ دَارَتْ عَلَی قُبَّهِ فِرْعَوْنَ قَالَ فَأَحْدَثَ فِرْعَوْنُ وَ هَامَانُ فِی ثِیَابِهِمَا وَ شَابَ رَأْسُهُمَا وَ غُشِیَ عَلَیْهِمَا مِنَ الْفَزَعِ وَ مَرَّ مُوسَی فِی الْهَزِیمَهِ مَعَ النَّاسِ فَنَادَاهُ اللَّهُ خُذْها وَ لا تَخَفْ سَنُعِیدُها سِیرَتَهَا الْأُولی فَرَجَعَ مُوسَی وَ لَفَّ عَلَی یَدِهِ عَبَاءَهً کَانَتْ عَلَیْهِ ثُمَّ أَدْخَلَ یَدَهُ فِی فَمِهَا فَإِذَا هِیَ عَصًا کَمَا کَانَتْ وَ کَانَ کَمَا قَالَ اللَّهُ فَأُلْقِیَ السَّحَرَهُ ساجِدِینَ لَمَّا رَأَوْا ذَلِکَ قالُوا

۱- فی نسخه: لبست بالفولاد المصقول.

۲- أی اتقادها.

۳- فی نسخه بعد ذلک: فهال الناس ذلک.

۴- فی المصدر و فی نسخه: ثم دارت و ارخت شفتها السفلی و التقمت اه. م.

آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِينَ رَبِّ مُوسى وَ هارُونَ فَغَضِبَ فِرْعَوْنُ عِنْدَ ذَلِكَ غَضَباً شَدِيداً وَ قالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ يَعْنِي مُوسَى الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ فَقالُوا لَهُ كَمَا حَكَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لا ضَيْرَ إِنَّا إِلى رَبِّنا مُنْقَلِبُونَ إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنا رَبُّنا خَطايانا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ فَحَبَسَ فِرْعَوْنُ مَنْ آمَنَ بِمُوسَى فِي السِّجْنِ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ فَأَطْلَقَ عَنْهُمْ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبادِي إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ فَخَرَجَ مُوسَى بِبَنِي إِسْرَائِيلَ لِيَقْطَعَ بِهِمُ الْبَحْرَ وَ جَمَعَ فِرْعَوْنُ أَصْحَابَهُ وَ بَعَثَ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ وَ حَشَرَ النَّاسَ وَ قَدَّمَ مُقَدِّمَتَهُ فِي سِتِّمِائَةِ أَلْفٍ وَ رَكِبَ هُوَ فِي أَلْفِ أَلْفٍ وَ خَرَجَ كَمَا حَكَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَخْرَجْناهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ وَ كُنُوزٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها بَنِي إِسْرائِيلَ فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ فَلَمَّا قَرُبَ مُوسَى مِنَ الْبَحْرِ وَ قَرُبَ فِرْعَوْنُ مِنْ مُوسَى قالَ أَصْحابُ مُوسى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ فَ قالَ مُوسَى كَلَّا إِنَّ مَعِي رَبِّي سَيَهْدِينِ أَيْ سَيُنْجِينِ فَدَنَا مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ الْبَحْرِ فَقَالَ لَهُ انْفَرِقْ فَقَالَ لَهُ الْبَحْرُ اسْتَكْبَرْتُ يَا مُوسَى أَنْ أَنْفَرِقَ لَكَ (1)وَ لَمْ أَعْصِ اللَّهَ طَرْفَةَ عَيْنٍ وَ قَدْ كَانَ فِيكُمُ الْمَعَاصِي فَقَالَ لَهُ مُوسَى فَاحْذَرْ أَنْ تَعْصِيَ وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ آدَمَ أُخْرِجَ مِنَ الْجَنَّةِ بِمَعْصِيَةٍ وَ إِنَّمَا لُعِنَ إِبْلِيسُ بِمَعْصِيَةٍ فَقَالَ الْبَحْرُ عَظِيمٌ رَبِّي (2)مُطَاعٌ أَمْرُهُ وَ لَا يَنْبَغِي لِشَيْ ءٍ أَنْ يَعْصِيَهُ فَقَامَ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ فَقَالَ لِمُوسَى يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ فَقَالَ بِعُبُورِ الْبَحْرِ فَأَقْحَمَ يُوشَعُ فَرَسَهُ الْمَاءَ (3)وَ أَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ فَضَرَبَهُ فَانْفَلَقَ فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ أَيْ كَالْجَبَلِ الْعَظِيمِ فَضُرِبَ لَهُ فِي الْبَحْرِ اثْنَا عَشَرَ

١- فی المصدر و فی نسخه: استکبرت یا موسی أن تقول لی انفرق لک. و فی طبعه اخری من المصدر: فقال له: انفلق، فقال البحر له: استکبرت یا موسی أن أنفلق لک.

٢- فی المصدر: ربی عظیم.

٣- فی المصدر: فی الماء. م.

طَرِيقاً فَأَخَذَ كُلَّ سِبْطٍ فِي طَرِيقٍ فَكَانَ الْمَاءُ قَدِ ارْتَفَعَ (۱)وَ بَقِيَتِ الْأَرْضُ يَابِسَةً طَلَعَتْ فِيهَا الشَّمْسُ فَيَبِسَتْ كَمَا حَكَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقاً فِي الْبَحْرِ يَبَساً لا تَخافُ دَرَكاً وَ لا تَخْشى وَ دَخَلَ مُوسَى وَ أَصْحَابُهُ الْبَحْرَ وَ كَانَ أَصْحَابُهُ اثْنَيْ عَشَرَ سِبْطاً فَضَرَبَ اللَّهُ لَهُمْ فِي الْبَحْرِ اثْنَيْ عَشَرَ طَرِيقاً فَأَخَذَ كُلُّ سِبْطٍ فِي طَرِيقٍ وَ كَانَ الْمَاءُ قَدِ ارْتَفَعَ عَلَى رُءُوسِهِمْ مِثْلَ الْجِبَالِ فَجَزِعَتِ الْفِرْقَةُ الَّتِي كَانَتْ مَعَ مُوسَى فِي طَرِيقِهِ فَقَالُوا يَا مُوسَى أَيْنَ إِخْوَانُنَا فَقَالَ لَهُمْ مَعَكُمْ فِي الْبَحْرِ فَلَمْ يُصَدِّقُوهُ فَأَمَرَ اللَّهُ الْبَحْرَ فَصَارَتْ طَاقَاتٍ حَتَّى كَانَ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ وَ يَتَحَدَّثُونَ وَ أَقْبَلَ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى الْبَحْرِ قَالَ لِأَصْحَابِهِ أَ لَا تَعْلَمُونَ أَنِّي رَبُّكُمُ الْأَعْلَى قَدْ فُرِّجَ لِيَ الْبَحْرُ فَلَمْ يَجْسُرْ أَحَدٌ أَنْ يَدْخُلَ الْبَحْرَ وَ امْتَنَعَتِ الْخَيْلُ مِنْهُ لِهَوْلِ الْمَاءِ فَتَقَدَّمَ فِرْعَوْنُ حَتَّى جَاءَ إِلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَقَالَ لَهُ مُنَجِّمُهُ لَا تَدْخُلِ الْبَحْرَ وَ عَارَضَهُ فَلَمْ يَقْبَلْ مِنْهُ وَ أَقْبَلَ عَلَى فَرَسٍ حِصَانٍ فَامْتَنَعَ الْفَرَسُ أَنْ يَدْخُلَ الْمَاءَ فَعَطَفَ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ وَ هُوَ عَلَى مَادِيَانَةٍ (۲)فَتَقَدَّمَهُ وَ دَخَلَ فَنَظَرَ الْفَرَسُ إِلَى الرَّمَكَةِ فَطَلَبَهَا وَ دَخَلَ الْبَحْرَ وَ اقْتَحَمَ أَصْحَابُهُ خَلْفَهُ فَلَمَّا دَخَلُوا كُلُّهُمْ حَتَّى كَانَ آخِرُ مَنْ دَخَلَ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ آخِرُ مَنْ خَرَجَ مِنْ أَصْحَابِ مُوسَى أَمَرَ اللَّهُ الرِّيَاحَ فَضَرَبَتِ الْبَحْرَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ فَأَقْبَلَ الْمَاءُ يَقَعُ عَلَيْهِمْ مِثْلَ الْجِبَالِ فَقَالَ فِرْعَوْنُ عِنْدَ ذَلِكَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَأَخَذَ جَبْرَئِيلُ كَفّاً مِنْ حَمْأَةٍ فَدَسَّهَا فِي فِيهِ ثُمَّ قَالَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ(۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرموده اند: هنگامی که خدا موسی را به سوی فرعون فرستاد تا دروازه کاخ او پیش رفت سپس از او اجازه گرفت تا وارد شود ولی فرعون به او اجازه نداد با عصایش به در زد درها به هم برخورد کردند و به روی موسی باز شدند. سپس بر فرعون وارد شد و او را باخبر کرد که او فرستاده ای از سوی پروردگار جهانیان است و از او خواست تا قوم بنی اسرائیل را همراه او بفرستد خداوند از زبان فرعون گفت « أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ *وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ » {در میان فرعون] گفت آیا تو را از کودکی خود نپروردیم و سالیانی چند از عمرت را پیش ما نماندی و [سرانجام] کار خود را کردی}. یعنی این مرد را کشتی « وَأَنتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ». {و تو از ناسپاسانی}. منظور از آن، کفران نعمت کردی. خداوند از زبان موسی نقل می کند: «فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ» {گفت آن را هنگامی مرتکب شدم که از گمراهان بودم و چون از شما ترسیدم از شما گریختم}. تا آیه « أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ » {و [آیا] این که فرزندان اسرائیل را بنده [خود] ساخته ای}. فرعون گفت « وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ » {فرعون گفت و پروردگار جهانیان چیست}. او فقط از کیفیت وجود خدا سؤال کرد موسی جواب داد « رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إن كُنتُم مُّوقِنِينَ » {گفت پروردگار آسمان ها و زمین و آن چه میان آن دو است اگر اهل یقین باشید}. فرعون در حالیکه حیرت زده بود به یارانش گفت: «أَلَا تَسْتَمِعُونَ» {آیا نمی شنوید}. من از او درباره کیفیت وجود خدا سؤال کردم او درباره آفرینش جواب داد، موسی گفت: « رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ » {پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شما}. سپس به موسی گفت: «لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ » {فرعون گفت اگر خدایی غیر از من اختیار کنی قطعا تو را از [جمله] زندانیان خواهم ساخت}. موسی جواب داد: «أو لو جئتك بشيء مبين » گفت: اگر برای تو چیزی آشکار بیاورم، چه؟ فرعون گفت: « فَأْتِ بِهِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» «أَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ» {گفت اگر راست می گویی آن را بیاور پس عصای خود بیفکند و به ناگاه آن اژدری نمایان شد}. در این لحظه از همنشینان فرعون کسی باقی نماند وهمه آن ها فرار کردند فرعون در رعب و وحشت فرو رفت. در حالیکه نمی توانست خود را کترل کند. فرعون گفت: به خدا تو را سوگند می دهم و پسرخواندگی - رضاعی بودن - که این مار را از من دور کنی در نتیجه آن را از فرعون دور کرد سپس دستش را از گریبانش بیرون آورد ناگهان دستش برای ناظرین می درخشید. هنگامی که موسی عصا را در دست گرفت. حال فرعون عادی

شـد و خواست موسـی را تصدیق کند. هامان به سوی فرعون رفت وبه او گفت: در حالی که تو خدایی هستی که پرسـتش می شوی اکنون تابع عبدی شده ای؟

سپس فرعون به بزرگان و اشـراف قومش که اطرافش بودند گفت: «إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ » {واقعا این ساحری بسیار داناست}. « يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُون » {می خواهد با سحر خود شما را از سرزمینتان بیرون کند اکنون چه رای می دهیـد} تا « لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ » {برای موعد روزی معلوم گردآوری شدند}. فرعون و هامان سـحر را یاد گرفته بودند و با سحر و جـادو بر مردم غلبه می کردنـد و فرعـون در سـاحری ادعـای خـدایی می کرد. صبح فردا، کسـانی را برای جمع آوری ساحران به شهرها فرستاد وآن ها را به همه شهر های مصر فرستاد. هزار نفر جمع آوری کردند؛ از میان هزار ساحر صد ساحر و از میـان صـد ساحر هشـتاد ساحر انتخاب کردنـد. ساحران به فرعون گفتنـد تو علم داری به این که ساحرتر از ما در دنیا نیسـت پس اگر بر موسـی غلبه کنیم چه اجر و پاداشـی نزد تو داریم؟ فرعون گفت: « وَإِنَّكُمْ إِذًا لَّمِنَ الْمُقَرَّبِينَ » {گفت آری و در آن صورت شما حتما از [زمره] مقربان خواهید شد}. نزد من، شما را در پادشاهی وحکمرانی خود شریک می کنم.

ص: ۱۲۰

ساحران گفتنـد: اما اگر موسـی بر ما غلبه کرد و سـحر ما را باطل کرد روشن می شود که آن چه موسـی آورده از نوع سـحر و نیرنـگ نیست در نتیجه به او ایمان می آوریم و رسالت او را تصـدیق می کنیم. فرعون گفت: اگر موسـی بر شـما غلبه کرد من نیز با شـما او را تصـدیق می گویم اما کیـد و حیله خود را جمع کنیـد. گفت: موعـد این مبارزه، روزی بود که برای ایشان عید بود. هنگامی که صـبح روز موعود فرا رسـید و روز به وسط های خود رسید فرعون مردم وساحران را جمع کرد گنبدی داشت که طول آن ۸۰ ذراع بود و لباسـهای فولادی بر او پوشـیده شده بود که هنگامی که نور خورشید به آن فولاد می‌خورد بخاطر درخشـش و لمعـان آن کسـی نمی توانست به او نگاه کنـد. فرعون و هامان حاضـر شدنـد و بر آن نشسـتند و نگاه می کردنـد. موسـی پیش آمـد و به آسـمان نگـاه کرد. سـاحران به فرعون گفتنـد ما مردی را می بینیم که به آسـمان نگاه می کنـد سـحر و جادوی ما به آسـمان نرسـیده است و سـحر ساحران هر چیزی که در روی زمین بود را در برگرفت. به موسی گفتند: یا این که اول تو عصایت را بینداز یا ما طناب ها و چوبدستی های خود را به زمین بیندازیم. موسـی به آن ها گفت: « أَلْقُوا مَا أَنتُم مُّلْقُونَ » {آن چه را شـما می اندازید بیندازید}. « فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ » {پس ریسمانها و چوبدستی هایشان را انداختند}. به پیش آمدنـد و آن هاماننـد طناب هایی در حال جنب وجوش بودند و مثل مار تکان می خوردند. می گفتند: « بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ » {و گفتنـد به عزت فرعون که ما حتما پیروزیم} « فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَى » {و موسـی در خود بیمی احساس کرد}. به موسی نـدا شـد: « لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الْأَعْلَى * وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى » {گفـتیم مترس که تو خود برتری و آن چه در دست راست داری بینـداز تـا هر چه را سـاخته انـد ببلعـد در حقیقت آن چه سـرهم بندی کرده اند افسون افسونگر است و افسونگر هر جا برود رستگار نمی شود}. پس موسی عصای خود را انـداخت و هماننـد سـرب در زمین آب شـد و گـداخت، سـپس سـرش را بیرون آورد و دهانش را باز کرد و قسـمت بالایی دهانش را بر روی گنبـد فرعون قرار داد. سـپس بر روی زمین دور زد وهمه طناب ها وچوبـدستی های آن ها را بلعید و بر همه آن ها غلبه کرد. مردم هنگامی که آن اژدها را دیدنـد به خاطر هولناکی وبزرگی آن پراکنـده شدنـد و فرار کردنـد زیرا تا آن زمان هیچ چشمی به مانند آن را ندیده بود وهیچ کس مانند آن را وصف نکرده بود. به دنبال پراکنده شدن مردم و فرار آن ها

ده هزار نفر مرد و زن و بچه در زیر پاها کشته شدند. اژدها در اطراف گنبد فرعون دور زد. گفت: فرعون و هامان لباس خود را خیس کردند و موی سرشان سفید شد و از شدت ترس از هوش رفتند. سپس موسی نیز همراه مردم پا به فرار گذاشت. خداوند به او ندا کرد آن را در دست بگیر و نترس، آن را به شکل اول خود برمی گردانیم. موسی برگشت و به دست خود عبایی پوشید سپس دست خود را در دهانش فرو برد ناگهان به عصا تبدیل شد و آنچنان که خداوند متعال می‌فرماید «فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ » {و ساحران به سجده درافتادند}. هنگامیکه آن اژدها را دیدند « قَالُوا

ص: ۱۲۱

آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ * رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ » {گفتند به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم پروردگار موسی و هارون}. فرعون در آن لحظه به شدت به خشم آمد و گفت: « آمَنتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ » {[فرعون] گفت آیا پیش از آن که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید قطعا او بزرگ شماست}. منظور موسی است. « الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ » {که به شما سحر آموخته است به زودی خواهید دانست حتما دستها و پاهای شما را از چپ و راست خواهم برید و همه تان را به دار خواهم آویخت}. خداوند از زبان ساحران نقل می کند « لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ * إِنَّا نَطْمَعُ أَن يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَن كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ » {گفتند باکی نیست ما روی به سوی پروردگار خود می آوریم ما امیدواریم که پروردگارمان گناهانمان را بر ما ببخشاید [چرا] که نخستین ایمان آورندگان بودیم}

در نتیجه فرعون هر کسی که به موسی ایمان آورد را زندانی کرد تا این که خداوند بر آن ها طوفان، ملخ، شپشک، وزغ، وخون شدن آب نیل را بر آن ها نازل کرد تا این که قوم بنی اسرائیل را آزاد نمود. سپس خداوند به موسی وحی نازل کرد: «أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ» {بندگانم را شبانه ببر زیرا شما مورد تعقیب واقع خواهید شد}. موسی قوم بنی اسرائیل را خارج کرد تا از دریا عبور کنند و فرعون نیز یارانش را جمع کرد و جمع آورندگان لشکر را به شهرها فرستاد و مردم را جمع کردند و طلایه لشکر خود را که ششصد هزار نفر بودند به پیش فرستاد سپس خودش نیز همراه با هزار هزار - یک ملیون - سواره به راه افتاد و خارج شد آن چنان که خداوند متعال حکایت می کند « فَأَخْرَجْنَاهُم مِّن جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ * وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ * كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ * فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ» {سرانجام ما آنان را از باغستآن ها و چشمه سارها*و گنجینه ها و جایگاه های پر ناز و نعمت بیرون کردیم*اراده ما] چنین بود و آن [نعمتها] را به فرزندان اسرائیل میراث دادیم*پس هنگام برآمدن آفتاب آن ها را تعقیب کردند} هنگامی که موسی به دریا نزدیک شد و فرعون نیز به موسی نزدیک شد یاران موسی گفتند: « إِنَّا لَمُدْرَكُونَ» {ما قطعا گرفتار خواهیم شد}. موسی گفت: «كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ » {چنین نیست زیرا پروردگارم با من است و به زودی مرا راهنمایی خواهد کرد} منظور این که ما را نجات می دهد. موسی به دریا نزدیک شد و به دریا گفت: شکافته شو. دریا به او گفت: من توانایی این کار را ندارم این برای من کار بزرگی است من یک لحظه هم نمی توانم از فرمان خدا عاصی باشم در حالی که در نزد شما آدم عصیانگر وجود دارد؟ موسی به دریا گفت: از این که نافرمانی کنی برحذر باش دانستم که آدم به خاطر یک گناه و نافرمانی از بهشت بیرون رانده شد و ابلیس فقط به خاطر یک معصیت مورد لعنت خداوند قرار گرفت. دریا گفت: پروردگار من بزرگ است وامر وی باید اطاعت شود و شایسته نیست که از امر او سرپیچی شود.

یوشع بن نون برخاست و به موسی گفت: ای فرستاده خدا، خداوند چه دستوری به تو داد؟ موسی جواب داد: وحی شده که از دریـا عبور کنیم یوشع اسبش را به داخـل آب پیش برد و خداونـد به موسـی وحی نـازل کرد: «أَنِ اضْـرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ » {با عصـای خود بر این دریا بزن}. در نتیجه با عصایش به دریا زد « فَانفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ» { تا از هم شـکافت و هر پاره ای همچون کوهی سترگ بود}. منظور از آن کوه بزرگی است که در دریا دوازده راه ایجاد شد،

ص: ۱۲۲

هر گروه از یک راه عبور کردند در حالی که آب دریا بالا آمده بود و زمین در حال خشک شدن بود و خورشید در آن طلوع می کرد در نتیجه زمین زیر پـای آن ها خشک شـد همان طوری که خداونـد متعال فرمود:« فَاضْـرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا لَّا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى » {و راهی خشک در دریا برای آنان باز کن که نه از فرارسیدن [دشـمن] بترسـی و نه [از غرق شدن] بیمناک باشـی}. موسـی و یارانش وارد دریا شدنـد که دوازده گروه بودنـد وخداوند برای آن ها دوازده راه ایجاد کرد که هر گروهی در یـک راه می رفتنـد و آب تـا بالای سـر آن ها بالا می آمـد که هماننـد کوه شـده بود. گروهی که با موسـی بودند مضـطرب شدند و به موسـی گفتند: ای موسـی برادران ما کجا هسـتند؟ جواب داد: آن ها نیز در دریا هسـتند، ولی آن ها کلام موسی را باور نکردند در نتیجه خداوند به دریا امر کرد سپس دریا به صورت پنجره هایی در آمد که گروه ها همدیگر را نگاه می کردند و با هم حرف می زدند. سپس فرعون وسربازانش وارد آب شدند هنگامی که به دریا رسیدند به یارانش گفت: آیا نمی دانیـد من پروردگار شـما هسـتم که دریا برای من شـکافته شـده است. هیـچ کس نمی توانست خطر کند و وارد آب شود حتی اسب هـا به خاطر هولناکی آب دریا از راه رفتن امتناع می کردنـد فرعون اسب ها را به پیش رانـد تا به ساحل دریا رسـید منجّم او به او گفت وارد دریـا نشو و بـا کـار فرعون مخـالفت کرد. امـا فرعون به حرف او عمـل نکرد، و بـا اسب خود به پیش رفت، امـا اسب وارد آب نمی شـد. پس جبرئیـل جلـوی آن هـا برروی اسب مـادینه به پیش رفت اسب فرعـون به اسب مـادینه جبرئیل نگاه کرد و او را دنبال کرد آن ها وارد دریا شدند به صورتی که آخرین نفر از سربازان فرعون که وارد آب شد از آن طرف آخرین نفر از یاران موسـی از آب خارج شد. خداوند به بادها امر کرد قسمتهای شکافته شده دریا را به هم وصل کرد و توده آب از دو طرفماننـد کوه بر آن ها افتاد فرعون در این لحظه گفت: « آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلِهَ إِلاَّ الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» {ایمان آوردم که هیـچ معبودی جز آن که فرزنـدان اسـرائیل به او گرویـده اند نیست و من از تسـلیم شدگانم} جبرئیـل در ایـن لحظـه مشـتی از گـل و لجن برداشت ودر دهـان او فرو کرد. سـپس گفت: «الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ » {اکنون در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی}. - . تفسیر القمی : ۴۶۹ - ۴۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

قـال الرازی فی قـوله وَ مـا رَبُّ الْعـالَمِينَ اعلم أن السؤال بمـا لطلب الحقیقه و تعریـف حقیقه الشـی ء إمـا أن یکون بنفس تلک الحقیقه أو بشـی ء منها أو بأمر خارج عنها أو بما یترکب من الـداخل و الخارج و الأول محال لأنه یلزم أن یکون المعرف معلوما قبل أن یکون معلوما و الثانی مستلزم لترکبه تعالی و هو محال (۴)فثبت أنه لا یمکن تعریفه

۱- فی نسخه: فکان الماء لما ارتفع علی رءوسهم مثل الجبال وقع الشمس فی أرض البحر فیبست.

۲- لفظ عجمی و بالعربیه: الرمکه. و هی الفرس أو البرذونه تتخذ للنتاج.

۳- تفسیر القمی :۴۶۹_۴۷۳.م

۴- و کذا الرابع.

تعـالی إلاـ بلوازمه و آثـاره و أظهر آثار واجب الوجود هو هـذا العالم المحسوس و هو السـماوات و الأرض و ما بينهما فلـذا قال موسـی عليـه السـلام رَبُّ السَّمـاواتِ وَ الْأَرْضِ وَ مـا بَيْنَهُمَـا و أمـا قـوله إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ فمعنـاه إن كنتـم مـوقنين باسـتناد هـذه المحسوسات إلی موجود واجب الوجود فاعرفوا أنه لا يمكن تعريفه إلا بما ذكرته لأنكم لما سلمتم انتهاء هذه المحسوسات إلی واجب لذاته و ثبت أنه فرد مطلق و ثبت أن الفرد المطلق لا يمكن تعريفه إلا بآثاره و ثبت أن تلك الآثار لا بد و أن تكون أظهر آثـاره و مـا ذاك إلاـ السـماوات و الأرض و ما بينهما فإن أيقنتم لزمكم أن تقطعوا بأنه لا جواب عن ذلك السؤال إلا هـذا فقال فرعون علی سبيل التعجب من جواب موسـی أَ لا تَسْتَمِعُونَ أنا أطلب منه الماهيه و هو يجيبنی بالفاعليه و المؤثريه فأجاب موسی عليه السـلام بـأن قـال رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ و كأنه عليه السـلام عـدل عن التعريف السابق لأنه لا يمتنع أن يعتقـد أحـد أن السـماوات و الأرضـين واجبه لذواتها و لا يمكن أن يعتقد العاقل فی نفسه و آبائه و أجداده كونهم واجبه لذواتهم لأن المشاهده دلت علی أنهم وجـدوا بعـد العـدم و ما كان كـذلک اسـتحال أن يكون واجبا لذاته فقال فرعون إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِی أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ يعنی المقصود من سؤال ما طلب خصوصـيه الحقيقه و التعريف بهذه الآثار الخارجه لا تفيد البته تلک الخصوصـيه فهذا الـذی يـدعی الرساله مجنون فقال موسـی رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ ما بَيْنَهُما إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ فعـدل إلی طريق ثالث أوضح لأنه أراد بالمشـرق طلوع الشـمس و ظهور النهار و بالمغرب غروب الشـمس و زوال النهار و الأمر ظاهر فی أن هذا التدبير المستمر لا يتم إلا بتدبير مدبر فإن كنت من العقلاء عرفت أنه لا جواب عن سؤالک إلا ما ذكرته انتهی ملخص كلامه. (۱)

أقول: لعـل الأظهر أنه لم يكن سؤاله عن طلب الماهيه و الحقيقه بل علی وجه الاسـتبعاد من وجود إله غيره فاسـتدل عليه السـلام علی وجوده تعالی بالسـماوات و الأرض و ما بينهما ثم أظهر الاسـتبعاد عن كون السماوات و الأرض محتاجه إلی الصانع بل هی واجبه متحركه بذواتها كما هو مذهب الدهريه أو أنه كان يخيل أنه رب السماوات و

۱- مفاتيح الغيب ۶: ۴۰۳- ۴۰۴. م.

الأرض فاستدل علیه السلام ثانیا بخلق أنفسهم فنسبه إلی الجنون سفها و مکابره و معانده کما کان دأب جمیع کفره الأمم حیث کانوا ینسبون أنبیاءهم بعد إتمام الحجج علیهم إلی الجنون. (۱)ثم استدل علیه السلام بحرکات الأفلاک و اختلاف اللیل و النهار فلما رأی فرعون أنه یظهر الرب لقومه بآثاره عدل عن الاحتجاج إلی التهدید و الوعید فقال موسی أَ وَ لَوْ جِئْتُکَ بِشَیْ ءٍ مُبِینٍ أی أ تفعل ذلک و لو جئتک بشیء یبین صدق دعوای یعنی المعجزه قوله لا ضَیْرَ أی لا ضرر علینا فی ذلک قوله أَنْ کُنَّا أی بأن کنا قوله مُشْرِقِینَ أی داخلین فی وقت شروق الشمس و الحصان بالکسر الفرس الذکر الأصیل و یسمی کل ذکر من الخیل حصانا و الرمکه محرکه الفرس و البرذونه تتخذ للنتاج.

**[ترجمه]رازی درباره آیه « وَمَا رَبُّ الْعَالَمِینَ» می گوید: بدان که سؤال به «ما» برای طلب ماهیت می‌باشد و تعریف ماهیت شیء یا با خود آن ماهیت صورت می گیرد یا با چیزی وابسته به آن یا امر خارج از آن یا ترکیبی از خارج و داخل آن. اولی امری محال است زیرا لازم است که تعریف شده {معرف} معلوم باشد قبل از این که معلوم باشد. دومی مستلزم مرکب بودن خداوند است که آن هم محال می است.

روشن شد که نمی توان خدا را تعریف کرد مگر با متعلقات، نشانه های او، و آشکارترین نشانه او همین دنیای مادی است؛ که عبارت است از آسمان ها و زمین و آن چه بین آن ها است، به همین جهت موسی گفت: « رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَیْنَهُمَا»

اما آیه «إن کُنتُم مُّوقِنِینَ» منظور از آن این که اگر به استناد این محسوسات به وجود واجب الوجود ایمان آوردید پس بدانید که خدا جز آن چه من گفتم تعریف نمی شود زیرا وقتی پذیرفتید آخر این محسوسات به کسی می رسد که قائم به ذات خود است و ثابت می شود که او فرد و مطلق می باشد و فرد مطلق را نمی توان جز با نشانه هایش تعریف کرد و این نشانه ها باید جزء آشکار ترین آن ها باشد و همه آسمان ها و زمین و آن چه میان آن هاست برای خداوند است؛ اگر یقین پیدا کردید لازم است که به یقین بپذیرید که جوابی جز این برای این سؤال نیست. فرعون از جواب موسی تعجب کرده بود گفت: « ألا تستمعون » من از ماهیت وجود خدا سؤال کردم او از فاعلیت و مؤثریت او جواب داد.! موسی به او جواب داد وگفت: «ربّکم وربّ آبائکم الأوّلین» گویی موسی از تعریف قبلی تعدیل کرد زیرا ممتنع نیست که کسی معتقد باشد که آسمآن ها و زمین قائم به ذات هستند اما نمی‌شود انسان عاقل معتقد باشد که خود و آباء و اجداد وی قائم به ذات هستند زیرا مشاهده دلالت می کند بر این که آن ها بعد از عدم به وجود آمده اند پس چیزی که چنین است محال است که قائم به ذات باشد. در نتیجه فرعون گفت: « إن رسولکم الذی أرسل الیکم لمجنون » منظور از سؤال به «ما» درخواست خصوصیت ماهیت است و تعریف به این نشانه‌های خارجی، این خصوصیت را افاده نمی کند. موسی گفت: «رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَیْنَهُمَا » به سوی راه سوم رفت که روشن تر وآشکار تر بود زیرا منظور از مشرق، طلوع خورشید و پدیدار شدن روز، منظور از مغرب، غروب خورشید است، امر واضح و روشن بود که این تدبیر مداوم، انجام نمی شود مگر با تدبیر مدبر، اگر از انسانهای با تدبیر و عاقل باشی می فهمی که جواب این سؤال چیزی جز آن چه ذکر شد نیست. خلاصه کلامش تمام شد - . مفاتیح الغیب ۶ : ۴۰۳ - ۴۰۴ -

می گویم: شاید آشکارتر این باشد که سؤال از حقیقت و ماهیت وجود خدا نبود بلکه فرعون وجود خدایی غیر از خود را بعید می دانست. پس موسی برای تثبیت وجود خدا به آسمان ها و زمین و آن چه بین آن ها است استدلال کرد. فرعون معتقد بود

که آسمان ها و زمین بعید است که نیازی به خالق وآفریننده ای داشته باشند بلکه آن ها به خودی خود متحرک و در گردش هستند، که این باور همان مذهب دهری است. یا این که فرعون گمان می کرد که او پروردگار آسمآن ها

و زمین است. موسی برای بار دوم به آفرینش خود آن ها استدلال کرد ولی فرعون از روی جهل و نادانی و تکبر و دشمنی او را به جنون متهم کرد که این عادت همه کافران بود که بعد از اتمام حجت پیامبران به ایشان، آن ها را مجنون می نامیدند. - . می توان در توجیه اختلاف جوابها گفت: او در آغاز جوابی داد که بر وجود خدا وقدر ت وعظمت وی دلالت می کرد سپس به استناد به علم وحکمت او جواب داد اگر خالق وآفریننده انسان حکیم بزرگواری باشد پس او از آن انسان حکیم تر است زیرا با اندک عقلی می توان فهمید که علت بالاتر و محکم تر از معلول است سپس به انچه دلالت بر رحمت ولطف او دارد جواب دادچنانچه برای بندگان هر انچه نیازمند آن باشند برای آن ها فراهم می آورد از امرار معاش آن ها تا افرینشخورشید وماه وستارگان ووتدبز در حرکات آن ها براساس یک نظم مخصوص که بوسیله ان فصول مختلف ایجاد می شود که در آن ها دانه ومیوه ها رشد می کنند وباید تن ها اصلاح شوند هنگامیکه آن ها را آگاه کرد که ذات خداوند متعال را جز با شناخت صفات اوامکان پذیر نمی باشد به صورتی که برای آن ها این شناخت میسر می شود اگر اندکی تدبیر کنند. -

سپس به حرکات آسمآن ها و زمین واختلاف شب و روز استدلال کرد هنگامی که فرعون دید که موسی خدا را برای آن ها با استناد به نشانه ها به او آشکار ساخت، از استدلال به تهدید و وعید روی آورد. موسی گفت: « أولو جئتك بشي ء مبين» آیا اگر برای تو معجزه و نشانه ای بیاورم، باز آن را انکار می کنی؟ یعنی معجزه. « لَا ضَيْرَ » ضرری در آن برای ما نیست. « أَن كُنَّا » که باشیم. «مُّشْرِقِينَ » منظور داخل شدگان هنگام طلوع خورشید. و « الحصان » با کسر حاء منظور از آن اسب نر اصیل است و هر اسب نری را حصان می گویند و « الرَمَكه » اسب و اسب ترکی که بار سنگین بردارد و برای تولید مثل گرفته می‌شود را گویند .

**[ترجمه]

«۲۲»

-فس، تفسیر القمی وَ قالَ فِرْعَوْنُ يا أَيُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يا هامانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْحاً لَعَلِّي أَطَّلِعُ إِلى إِلهِ مُوسى وَ إِنِّي لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكاذِبِينَ قَالَ فَبَنَى هَامَانُ لَهُ فِي الْهَوَاءِ صَرْحاً حَتَّى بَلَغَ مَكَاناً فِي الْهَوَاءِ لَمْ يَقْدِرِ (۲)الْإِنْسَانُ أَنْ يَقُومَ عَلَيْهِ مِنَ الرِّيَاحِ الْقَائِمَةِ فِي الْهَوَاءِ فَقَالَ لِفِرْعَوْنَ لَا نَقْدِرُ أَنْ نَزِيدَ عَلَى هَذَا وَ بَعَثَ اللَّهُ رِيَاحاً فَرَمَتْ بِهِ فَاتَّخَذَ فِرْعَوْنُ (۳)عِنْدَ ذَلِكَ التَّابُوتَ وَ عَمَدَ إِلَى أَرْبَعَةِ أَنْسُرٍ فَأَخَذَ فِرَاخَهَا وَ رَبَّاهَا حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ وَ كَبِرَتْ عَمَدُوا إِلَى جَوَانِبِ التَّابُوتِ الْأَرْبَعَةِ فَغَرَزُوا (۴)فِي كُلِّ جَانِبٍ مِنْهُ خَشَبَةً وَ جَعَلُوا عَلَى رَأْسِ كُلِّ خَشَبَةٍ لَحْماً وَ جَوَّعُوا الْأَنْسُرَ وَ شَدُّوا

۱- يمكن أن يقال فى توجيه اختلاف الأجوبه أنّه أجاب أولا بما يدلّ على وجوده و عظم قدرته، ثمّ أجاب بما يدلّ على علمه و حكمته، اذ خالق الإنسان الحكيم لا بد و أن يكون أعلم منه و أحكم، اذ بديهه العقل تحكم بأن العله أشرف و أحكم من المعلول، ثمّ أجاب بما يدلّ على لطفه و رحمته، حيث هيأ لعباده ممّا يحتاجون إليه من معايشهم بخلق الشمس و القمر و الكواكب و تدبير حركاتها على نظام مخصوص به تحصل الفصول الأربعه التى بها تنمو الحبوب و الثمار، و عليها تصلح الأبدان، فلما نبههم على أنّه لا يمكن معرفه ذاته تعالى هداهم إلى معرفه صفاته بوجه يتيسر لهم غايه العرفان إذا تدبروا حقّ التدبر. منه رحمه اللّه.

۲- فى المصدر: لا يتمكن. م.

۳- فى المصدر: و هامان. م.

۴- أى أثبتوا.

أَرْجُلَهَا بِأَصْلِ الْخَشَبَهِ فَنَظَرَتِ الْأَنْسُرُ إِلَى اللَّحْمِ فَأَهْوَتْ إِلَيْهِ وَ سَفَتْ بِأَجْنِحَتِهَا وَ ارْتَفَعَتْ بِهِمَا فِی الْهَوَاءِ وَ أَقْبَلَتْ يَطِيرُ يَوْمَهَا فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِهَامَانَ انْظُرْ إِلَی السَّمَاءِ هَلْ بَلَغْنَاهَا فَنَظَرَ هَامَانُ فَقَالَ أَرَی السَّمَاءَ كَمَا كُنْتُ أَرَاهَا فِی الْأَرْضِ فِی الْبُعْدِ فَقَالَ انْظُرْ إِلَی الْأَرْضِ فَقَالَ لَا أَرَی الْأَرْضَ وَ لَكِنْ أَرَی الْبِحَارَ وَ الْمَاءَ قَالَ فَلَمْ يَزَلِ النَّسْرُ تَرْتَفِعُ حَتَّی غَابَتِ الشَّمْسُ وَ غَابَتْ عَنْهُمَا الْبِحَارُ وَ الْمَاءُ فَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ انْظُرْ إِلَی السَّمَاءِ فَنَظَرَ فَقَالَ أَرَاهَا كَمَا كُنْتُ أَرَاهَا فِی الْأَرْضِ فَلَمَّا جَنَّهُمَا اللَّيْلُ نَظَرَ هَامَانُ إِلَی السَّمَاءِ فَقَالَ فِرْعَوْنُ هَلْ بَلَغْنَاهَا فَقَالَ أَرَی الْكَوَاكِبَ كَمَا كُنْتُ أَرَاهَا فِی الْأَرْضِ وَ لَسْتُ أَرَی مِنَ الْأَرْضِ إِلَّا الظُّلْمَهَ قَالَ ثُمَّ جَالَتِ الرِّيَاحُ الْقَائِمُ فِی الْهَوَاءِ (۱)فَأَقْبَلَتِ التَّابُوتُ فَلَمْ يَزَلْ يَهْوِی بِهِمَا حَتَّی وَقَعَ عَلَی الْأَرْضِ فَكَانَ فِرْعَوْنُ أَشَدَّ مَا كَانَ عُتُوّاً فِی ذَلِكَ الْوَقْتِ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: فرعون گفت: « يَا أَيُّهَا الْمَلأُ مَا عَلِمْتُ لَكُم مِّنْ إِلَهٍ غَيْرِی فَأَوْقِدْ لِی يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَل لِّی صَرْحًا لَّعَلِّی أَطَّلِعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّی لَأَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ » گفت: هامان برای فرعون کاخی ساخت که به جایی رسید که به خاطر بادهای موجود در هوا کسی قادر نبود بر روی آن بایستد. به فرعون گفت: بیشتر از این نمی توانیم ارتفاع آن را افزایش دهیم. خداوند بادهایی را فرستاد و کاخ را ویران کرد و بر زمین افکند. در این زمان، فرعون تختی اختیار کرد و به سراغ چهار کرکس گوشتخوار رفت و بچه هایشان را گرفت و آن ها را پرورش داد تا این که بالغ و بزرگ شدند. به سراغ چهار طرف تخت رفتند و در هر طرف تخت چوبی فرو کردند که بر روی هر چوب گوشتی بود. کرکس ها را گرسنه نگهداشتند

ص: ۱۲۵

و پاهای آن ها را به تنه تخت بستند. کرکس‌ها به گوشت نگاه کردند و به آن تمایل یافتند و با بالهای خود در سطح زمین به پرواز در آمدند و آن دو را از سطح زمین به سمت بالا بردند و همان روز شروع به پرواز کردند. فرعون به هامان گفت: به آسمان نگاه کن آیا ما به آن جا رسیدیم؟ هامان نگاه کرد وگفت: آسمان را می بینم همان طوری که در زمین آن را از دور می دیدم. فرعون گفت: به زمین نگاه کن. هامان گفت: زمین را نمی‌بینم اما دریا و آب را مشاهده می کنم. گفت: همچنان کرکس‌ها در آسمان اوج می گرفتند تا این که خورشید از نظر آن ها ناپدید شد و دریا وآب از چشمان آن ها ناپدید شدند. فرعون گفت: ای هامان به آسمان نگاه کن. هامان نگاه کرد وگفت: آسمان را می بینم همانطوریکه آن را در زمین از دور می دیدم. هنگامی که تاریکی شب آنان را فرا گرفت هامان به آسمان نگاه کرد. فرعون گفت: آیا ما به آن رسیدیم؟ هامان گفت: ستارگان را می بینم همان طوری که آن ها را در زمین از دور می دیدم و بر روی زمین چیزی جز تاریکی نمی بینم. گفت: بعد از آن بادهای موجود در هوا به حرکت درآمد و به طرف تخت رفت و تخت آنقدر آنان را تکان داد تا این که بر زمین افتاد؛ فرعون در آن زمان از هر زمان دیگری گستاخ‌تر و سرکش‌تر بود. - . تفسیر القمی : ۴۸۸ - ۴۸۹ -

**[ترجمه]

بيان

فَأَوْقِدْ لِی أی النار عَلَى الطِّينِ أی اللبن ليصير آجرا و قيل أول من اتخذ الآجر فرعون فَاجْعَلْ لِی صَرْحاً أی قصرا عاليا و توهم الملعون أنه لو كان الله لكان جسما فی السماء و قيل أراد أن يبنی له رصدا يترصد منها أوضاع الكواكب فيری هل فيها ما يدل علی بعثه رسول و تبدل دوله قوله حتی غابت الشمس لعل المراد أثر الشمس لعدم الانعكاس أو جرم الشمس لغيبوبتها تحت

الأرض.

**[ترجمه]أوقد لی، یعنی آتش «علی الطین» گلی که برای ساختن آجر از آن استفاده می شود. وگفته شده است که اولین کسی که آجر را به کار گرفت فرعون بود. « فَاجْعَلْ لِّی صَرْحًا » منظور کاخ مرتفع و باشکوه است. فرعون ملعون گمان می کرد اگر خدا باشد باید به صورت جسمی در آسمان باشد. وگفته اند خواست تا برای او رصدخانه ای بسازند تا در آن اوضاع ستارگان را رصد کند، و ببیند آیا در آن ها چیزی هست که بر فرستادن پیامبر و تغییر حکومت و قدرت دلالت کند. «حتّی غابت الشّمس» شاید منظور از آن اثر خورشید به خاطر عدم انعکاس نور آن یا جرم خورشید به خاطر غایب بودن آن در زیر زمین باشد .

**[ترجمه]

۲۳»

-ل، الخصال ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام سَأَلَ الشَّامِیُّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ سِتَّةٍ لَمْ یَرْکُضُوا فِی رَحِمٍ فَقَالَ آدَمُ وَ حَوَّاءُ وَ کَبْشُ إِبْرَاهِیمَ وَ عَصَا مُوسَی وَ نَاقَةُ صَالِحٍ وَ الْخُفَّاشُ الَّذِی عَمِلَهُ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ فَطَارَ بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۳).

**[ترجمه]خصال، علل الشرائع، عیون الأخبار: شامی از امیر المؤمنین علیه السلام درباره شش مورد سؤال کرد مواردی که در رحم مادر نیامده اند و زاییده نشده اند، فرمود: آدم وحوا ، وگوسفند ابراهیم، عصای موسی ، شتر صالح و خفاشی که عیسی بن مریم آن را درست کرد و سپس به اذن خدای بلند مرتبه به پرواز در آمد . - . الخصال ۱ : ۱۵۶، علل الشرائع : ۱۹۸، عیون الاخبار : ۱۳۵ -

**[ترجمه]

۲۴»

-ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام وَ سَأَلَهُ عَنْ أَوَّلِ شَجَرَةٍ غُرِسَتْ فِی الْأَرْضِ فَقَالَ الْعَوْسَجَةُ وَ مِنْهَا عَصَا مُوسَی(۴).

**[ترجمه]علل الشرائع، عیون الاخبار: از اولین درختی که در زمین کاشته شد سؤال کرد امیرالمؤمنین علیه السلام جواب داد: درختی به نام عوسجه که جنس عصای موسی از آن است. - . علل الشرائع : ۱۱۸، عیون الاخبار : ۱۳۵ -

**[ترجمه]

۲۵»

-ع، علل الشرائع ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ

۱- فی المصدر: فی الهواء بینهما. م.

۲- تفسیر القمّیّ: ۴۸۸- ۴۸۹. م.

۳- الخصال ج ۱: ۱۵۶. علل الشرائع: ۱۹۸، عیون الأخبار: ۱۳۵. م.

۴- علل الشرائع: ۱۹۸. عیون الأخبار: ۱۳۵. م.

عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: احْتَبَسَ الْقَمَرُ عَنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَأَوْحَی اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنْ أَخْرِجْ عِظَامَ یُوسُفَ مِنْ مِصْرَ وَ وَعَدَهُ طُلُوعَ الْقَمَرِ إِذَا أَخْرَجَ عِظَامَهُ فَسَأَلَ مُوسَی عَمَّنْ یَعْلَمُ مَوْضِعَهُ فَقِیلَ لَهُ هَاهُنَا عَجُوزٌ تَعْلَمُ مَحَلَّهُ فَبَعَثَ إِلَیْهَا فَأُتِیَ بِعَجُوزٍ مُقْعَدَةٍ عَمْیَاءَ فَقَالَ لَهَا أَ تَعْرِفِینَ مَوْضِعَ قَبْرِ یُوسُفَ قَالَتْ نَعَمْ قَالَ فَأَخْبِرِینِی بِهِ قَالَتْ لَا حَتَّی تُعْطِیَنِی أَرْبَعَ خِصَالٍ تُطْلِقَ لِی رِجْلَیَّ وَ تُعِیدَ إِلَیَّ شَبَابِی وَ تُعِیدَ إِلَیَّ بَصَرِی وَ تَجْعَلَنِی مَعَکَ فِی الْجَنَّهِ قَالَ فَکَبُرَ ذَلِکَ عَلَی مُوسَی فَأَوْحَی اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِلَیْهِ یَا مُوسَی أَعْطِهَا مَا سَأَلَتْ فَإِنَّکَ إِنَّمَا تُعْطِی عَلَیَّ (۱)

فَفَعَلَ فَدَلَّتْهُ عَلَیْهِ فَاسْتَخْرَجَهُ مِنْ شَاطِئِ النِّیلِ فِی صُنْدُوقٍ مَرْمَرٍ فَلَمَّا أَخْرَجَهُ طَلَعَ الْقَمَرُ فَحَمَلَهُ إِلَی الشَّامِ فَلِذَلِکَ یَحْمِلُ أَهْلُ الْکِتَابِ مَوْتَاهُمْ إِلَی الشَّامِ (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع، عیون الاخبار، خصال: از امام علی علیه السلام

ص: ۱۲۶

روایت شده است. فرمودند: ماه از قوم بنی اسرائیل پنهان شد سپس خداوند متعال به موسی وحی نازل کرد که استخوان های یوسف را از آن جا خارج کند و او را وعده داد زمانی که استخوان های او را از مصر خارج کند ماه طلوع کند. موسی از هر کسی که مکان قبر او را می دانست سؤال می کرد. به او گفتند این جا پیرزنی است که مکان قبر او را می داند. موسی به سوی پیرزن رفت و او را در حالی که زمین گیر و نابینا شده بود ملاقات کرد به او گفت آیا مکان قبر یوسف را می دانی؟ گفت: آری، موسی گفت: مرا از مکان آن آگاه می کنی؟ پیرزن جواب داد: خیر مگر این که چهار چیز را به من عطا کنی: پایم را خوب کنی، جوانی را به من دوباره عطا کنی، بینایی ام را به من بازگردانی و مرا همراه خود در بهشت قرار بدهی؟ گفته اند این درخواست پیرزن برای موسی کار بزرگی بود در نتیجه خداوند متعال به او وحی کرد: ای موسی آن چه خواسته به او عطا کن براستی هر آن چه او خواسته من به او عطا می کنم. پس موسی این کار را انجام داد. سپس پیرزن او را راهنمایی کرد. پس از کنار رود نیل در داخل یک صندوق مرمرین، استخوان های یوسف را خارج کرد. هنگامیکه از آن جا خارج شد ماه شروع به تابیدن کرد. او استخوانهای یوسف را به شام برد برای همین اهل کتاب، مردگان خود را به شام می‌برند . - . علل الشرائع : ۱۰۷ ، عیون الاخبار : ۱۴۳-۱۴۴، الخصال ۱ : ۹۶ -

**[ترجمه]

۲۶»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَیْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِشَامٍ عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ قَوْماً مِمَّنْ آمَنَ بِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالُوا لَوْ أَتَیْنَا عَسْکَرَ فِرْعَوْنَ فَکُنَّا فِیهِ وَ نِلْنَا مِنْ دُنْیَاهُ فَإِذَا کَانَ الَّذِی نَرْجُوهُ مِنْ ظُهُورِ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ صِرْنَا إِلَیْهِ فَفَعَلُوا فَلَمَّا تَوَجَّهَ مُوسَی وَ مَنْ مَعَهُ هَارِبِینَ مِنْ فِرْعَوْنَ رَکِبُوا دَوَابَّهُمْ وَ أَسْرَعُوا فِی السَّیْرِ لِیَلْحَقُوا مُوسَی وَ عَسْکَرَهُ فَیَکُونُوا مَعَهُمْ فَبَعَثَ اللَّهُ مَلَکاً فَضَرَبَ وُجُوهَ دَوَابِّهِمْ فَرَدَّهُمْ إِلَی عَسْکَرِ فِرْعَوْنَ فَکَانُوا فِیمَنْ غَرِقَ مَعَ فِرْعَوْنَ (۳).

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر النضر مثله (۴).

**[ترجمه]کافی: از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمودند: آن هایی که به موسی ایمان آوردند گفتند: وارد لشگر فرعون می‌شویم و از امکانات دنیایی آن بهره‌مند می‌شویم، پس اگر آن چیزی که ما از ظهور موسی امید داریم به وقوع بپیوندد وارد گروه او می شویم. هنگامی که موسی و آن هایی که با بودند و از فرعون فرار کرده بودند آهنگ سفر کردند بر چارپایان خود سوار شدند و به سرعت شتافتند تا به موسی و یارانش ملحق شوند و تا از این به بعد با آن ها باشند. سپس خداوند فرشته‌ای را فرستاد و صورت اسبهای آن ها را زد و آن ها را به لشکر فرعون باز گرداند. در نتیجه آن ها از کسانی بودند که در دریا با فرعون غرق شدند. - . فروع الکافی ۱ : ۳۵۷ -

کتاب حسین بن سعید و النوادر: از النضر چنین روایتی را روایت می کند. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۷»

-کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَکْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ مُوسَی أَبُوهُ مِنْ أَصْحَابِ فِرْعَوْنَ فَلَمَّا لَحِقَتْ خَیْلُ فِرْعَوْنَ مُوسَی تَخَلَّفَ عَنْهُمْ (۵)لِیَعِظَ أَبَاهُ فَیُلْحِقَهُ بِمُوسَی فَمَضَی أَبُوهُ وَ هُوَ یُرَاغِمُهُ

ص: ۱۲۷

۱- فی العیون: فانک لا تعطی فذلک علی فانک انما تعطی علی خ ل. م.

۲- علل الشرائع: ۱۰۷، عیون الأخبار: ۱۴۳- ۱۴۴، الخصال ۱: ۹۶. م.

۳- فروع الکافی ۱: ۳۵۷. م.

۴- مخطوط. م.

۵- فی نسخه: تخلف عنه.

حَتَّی بَلَغَا طَرَفاً مِنَ الْبَحْرِ فَغَرِقَا جَمِیعاً فَأَتَی مُوسَی الْخَبَرُ فَقَالَ هُوَ فِی رَحْمَهِ اللَّهِ وَ لَکِنَّ النَّقِمَهَ إِذَا نَزَلَتْ لَمْ یَکُنْ لَهَا عَمَّنْ قَارَبَ الْمُذْنِبَ دِفَاعٌ (۱).

**[ترجمه]شرح کافی: از امام علی علیه السلام روایت شده است که فرمودند: مردی از اصحاب موسی پدرش از یاران فرعون بود. هنگامی که لشکر فرعون به موسی رسید از قوم موسی جدا شد و به سمت پدرش رفت تا او را نصیحت کند که به موسی بپیوندد، ولی او را نپذیرفت و با او دشمنی کرد

ص: ۱۲۷

تا به طرفی از دریا رسیدند وهر دوی آن ها غرق شدند. خبر به موسی رسید گفت: رحمت خداوند شامل حال او می شود اما هنگامی که بلایی نازل می شود برای کسی که نزدیک گناهکاران است هیچ جای دفاع و فراری نیست. - . اصول الکافی ۲ : ۳۷۵ -

**[ترجمه]

۲۸»

-ل، الخصال ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ قَالَ حَدَّثَنِی رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَاباً یَوْمَ الْقِیَامَهِ لَسَبْعَهُ نَفَرٍ أَوَّلُهُمُ ابْنُ آدَمَ الَّذِی قَتَلَ أَخَاهُ وَ نُمْرُودُ الَّذِی حَاجَّ إِبْرَاهِیمَ فِی رَبِّهِ وَ اثْنَانِ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ هَوَّدَا قَوْمَهُمْ وَ نَصَّرَاهُمْ وَ فِرْعَوْنُ الَّذِی قَالَ أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی وَ اثْنَانِ فِی هَذِهِ الْأُمَّهِ (۲).

**[ترجمه]الخصال: از ابن سدیر روایت شده است که گفته است مردی از اصحاب امام صادق علیه السلام با من صحبت می کرد و گفت: از ایشان شنیدم که می‌فرمود: سخت ترین عذاب در روز قیامت برای هفت نفر می باشد: اولین نفر پسر آدم که برادرش را کشت، نمرود که با ابرهیم بر سر خدا جدال داشتند، دو نفراز بنی اسرائیل که قوم خود را یهودی ومسیحی کردند و فرعون که گفت: « أَنَا رَبُّکُمُ الأَعْلَی » و دو نفر در میان این امت. - . الخصال ۲ : ۴ -

**[ترجمه]

۲۹»

-ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ أَخِیهِ عَلِیٍّ عَنْ عِیسَی بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا (۳)عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَمْلَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِفِرْعَوْنَ مَا بَیْنَ الْکَلِمَتَیْنِ أَرْبَعِینَ سَنَهً ثُمَّ أَخَذَهُ اللَّهُ نَکالَ الْآخِرَهِ وَ الْأُولی وَ کَانَ بَیْنَ أَنْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَی وَ هَارُونَ قَدْ أُجِیبَتْ دَعْوَتُکُما وَ بَیْنَ أَنْ عَرَّفَهُ اللَّهُ الْإِجَابَهَ أَرْبَعِینَ سَنَهً ثُمَّ قَالَ قَالَ جَبْرَئِیلُ نَازَلْتُ رَبِّی فِی فِرْعَوْنَ مُنَازَلَهً شَدِیداً فَقُلْتُ یَا رَبِّ تَدَعُهُ وَ قَدْ قَالَ أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی فَقَالَ إِنَّمَا یَقُولُ هَذَا عَبْدٌ مِثْلُکَ (۴).

**[ترجمه]الخصال: از امام باقر علیه السلام روایت شده است که فرمودند: خداوند به فرعون در بین دو کلمه چهل سال مهلت داد سپس خداوند او را به عذاب دنیا و آخرت دچار کرد؛ بین قول خداوند متعال که به موسی وهارون علیه السلام گفته بود « قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا ». {دعای هر دوی شما پذیرفته شد}. و بین اجابت شدن دعای آن ها حدود چهل سال به طول انجامید. سپس فرمود: جبرئیل گفت: با خدا در باره فرعون شدیدا بحث کردم. به خدا گفتم که او را رها می کنی با این که گفته « أَنَا رَبُّكُمُ الأَعْلَى» خدا فرمود: این را بنده ای مثل تو می گوید . - . الخصال ۲ : ۱۴۲ -

**[ترجمه]

بيان

لعل المراد بالكلمتين قوله تعالى قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُما و أمره بإغراق فرعون أو قول فرعون ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرِي و قوله أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى (۵)قال الطبرسي قدس سره نكال مصدر مؤكد لأن معنى أخذه الله نكل الله به نَكالَ الْآخِرَةِ وَ الْأُولى بأن أغرقه في الدنيا و يعذبه في الآخرة و قيل معناه فعاقبه الله بكلمته الآخرة و كلمته الأولى فالآخرة قوله أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى و الأولى قوله ما عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلهٍ

ص: ۱۲۸

۱- أصول الكافي ۲: ۳۷۵. م.

۲- الخصال ج ۲: ۴. م.

۳- في نسخة: عن بعض أصحابه.

۴- الخصال ج ۲: ۱۴۲ و فيه: انما يقول مثل هذا عبد مثلك. م.

۵- و هو الأصحّ لما تقدم عن عليّ بن إبراهيم و الطبرسيّ و يأتي.

غَيْرِي فنكـل به نكـال هـاتين الكلمتين و جـاء فى التفسـير أنه كـان بين الكلمتين أربعون سـنه و عن وهب عن ابن عباس قال قال موسـى عليه السـلام أمهلت فرعون أربعمائه سنه و هو يقول أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى و يجحد رسلك و يكذب بآياتك فأوحى الله تعالى إليه أنه كان حسن الخلق سهل الحجاب فأحببت أن أكافيه

وَ رَوَى أَبُو بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ جَبْرَئِيلُ قُلْتُ يَا رَبِّ تَدَعُ فِرْعَوْنَ وَ قَدْ قَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلى فَقَالَ إِنَّمَا يَقُولُ هَذَا مِثْلُكَ مَنْ يَخَافُ الْفَوْتَ انْتَهَى (۱).

و قال الجزرى فيه نازلت ربى فى كـذا أى راجعته و سألته مره بعـد مره و هو مفاعله من النزول عن الأمر أو من النزال فى الحرب و هو تقابل القرنين (۲).

**[ترجمه]شایـد منظـور از دو کلمه قول خداونـد متعـال است که: «قـد اجیبت دعوتکمـا» و امر وی مبنی بر غرق کردن فرعون باشـد. یـا سـخن فرعون « مَـا عَلِمْتُ لَکُم مِّنْ إِلَهٍ غَیْرِی» وقول دیگر او « أَنَـا رَبُّکُمُ الأَعْلَی ». طبرسـی گفت: نکال، مصـدر موکد است که به امر خداوند برمی گردد. خداوند او را در دنیا و آخرت مورد عقوبت خود قرار داد، که او را در دنیا غرق کرد و در آخرت عـذاب خواهـد داد. گفته شده: معنای آن این است که: خدا او را با کلمه اول و کلمه آخر خود مجازات کرد. اما کلمه آخرت به خاطر قول « أَنَا رَبُّکُمُ الأَعْلَی » و مجازات در دنیا به خاطر قول « مَا عَلِمْتُ لَکُم مِّنْ إِلَهٍ

ص: ۱۲۸

غَیْرِی » در نتیجه او را بـا عـذاب این دو کلمه مجـازات کرد. در تفسـیر آمـده که مـدت زمـان بین دو کلمه چهـل سال به طول انجامیـد؛ از ابن عبـاس روایت شـده است: موسـی گفت: آیـا به فرعون چهارصـد سـال مهلت دادی در حالی که می گویـد «أنا ربّکم الأعلی» و پیامبران و فرسـتادگانت را انکار می کنـد و آیات و نشانه هایت را تکـذیب می کند؟ خداوند به موسـی وحی کرد: او در دنیا رفتارش خوب بود و حجابی آسان داشت - دیـدنش آسان بود - و به این خاطر خواسـتم به او مهلت بـدهم؛ از امام جعفر صادق علیه السـلام روایت شده است که فرمودند: پیامبر علیه السلام فرمودند جبرئیل گفت: به خدا گفتم پروردگارا فرعون را رها می کنی درحالی که گفته « أَنَا رَبُّکُمُ الأَعْلَی » خـدا گفت: این را فقط کسـیماننـد تو می گویـد که از مرگ می ترسد. پایان سخن. - . مجمع البیان ۱۰ : ۴۳۲ -

جزری می گوید: در آن آمده: نازلتُ ربی یعنی، مراجعه کردم و برای چندمین بار از او خواسـتم در حالی که این کلمه از باب مفاعله از پایین آمدن از امر می باشد یا از درگیری در جنگ و شاخ به شاخ شدن در جنگ است.

**[ترجمه]

۳۰»

-ب، قرب الإسناد ابْنُ عِيسَى عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا غَضِبَ اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا أَدْخَلَهُمْ مِصْرَ وَ لَا رَضِيَ عَنْهُمْ إِلَّا أَخْرَجَهُمْ مِنْهَا إِلَى غَيْرِهَا وَ لَقَدْ أَوْحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يُخْرِجَ عِظَامَ يُوسُفَ مِنْهَا فَاسْتَدَلَّ

مُوسَی عَلَی مَنْ یَعْرِفُ الْقَبْرَ فَدُلَّ عَلَی امْرَأَهٍ عَمْیَاءَ زَمِنَهٍ فَسَأَلَهَا مُوسَی أَنْ تَدُلَّهُ عَلَیْهِ فَأَبَتْ إِلَّا عَلَی خَصْلَتَیْنِ فَیَدْعُو اللَّهَ فَیَذْهَبُ بِزَمَانَتِهَا وَ یُصَیِّرُهَا مَعَهُ فِی الْجَنَّهِ فِی الدَّرَجَهِ الَّتِی هُوَ فِیهَا فَأَعْظَمَ ذَلِکَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ وَ مَا یَعْظُمُ عَلَیْکَ مِنْ هَذَا أَعْطِهَا مَا سَأَلَتْ فَفَعَلَ فَوَعَدَتْهُ طُلُوعَ الْقَمَرِ فَحَبَسَ اللَّهُ الْقَمَرَ حَتَّی جَاءَ مُوسَی لِمَوْعِدِه فَأَخْرَجَهُ مِنَ النِّیلِ فِی سَفَطٍ (۳)مَرْمَرٍ فَحَمَلَهُ مُوسَی الْخَبَرَ (۴).

**[ترجمه]قرب الإسناد: از امام رضا علیه السلام روایت شده است فرمودند: خدا قوم بنی اسرائیل را مورد غضب قرار نداد مگر این که آن ها را وارد مصر کرد و از آن ها راضی و خشنود نمی شود مگر این که آن ها را از آن جا خارج کند. و خداوند متعال به موسی وحی نازل کرد: که استخوان یوسف علیه السلام را از آن جا خارج کند موسی از کسی که مکان آن را می دانست سؤال کرد در آخر از یک پیرزن نابینا و زمین گیر راهنمایی خواست موسی از پیرزن خواست تا او را به سوی قبر یوسف راهنمایی کند اما پیرزن امتناع ورزید مگر به دو شرط: که به درگاه خدا دعا کند که پیریش به جوانی تبدیل کند، و او را در بهشت در کنار خود قرار دهد. این کار به نظر موسی خیلی بزرگی آمد. پس خداوند به او وحی کرد که این امر بر تو بزرگ نیاید؛ به او عطا کن هر آن چه که می خواهد و خداوند ماه را پنهان کرد تا موسی به وعده‌گاهش آمد و استخوان ها را از نیل در داخل صندوقی از مرمر خارج کرد . - . قرب الاسناد : ۱۶۵ -

**[ترجمه]

«۳۱

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنَّ أَهْلَ مِصْرَ یَزْعُمُونَ أَنَّ بِلَادَهُمْ مُقَدَّسَهٌ قَالَ وَ کَیْفَ ذَاکَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ إِنَّهُمْ یَزْعُمُونَ أَنَّهُ یُحْشَرُ مِنْ ظَهْرِهِمْ سَبْعُونَ أَلْفاً یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ بِغَیْرِ حِسَابٍ فَقَالَ لَا لَعَمْرِی مَا ذَاکَ کَذَاکَ وَ مَا غَضِبَ اللَّهُ عَلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ إِلَی آخِرِ مَا مَرَّ (۵).

ص: ۱۲۹

۱- مجمع البیان ۱۰: ۴۳۲. م.

۲- بالکسر: الکفو و النظیر فی الشجاعه.

۳- السفط: وعاء کالقفه أو الجوالق ما یعبأ فیه الطیب و ما أشبه ذلک من أدوات النساء.

۴- قرب الإسناد: ۱۶۵. م.

۵- مخطوط. م.

**[ترجمه]تفسير العياشی: از امام رضا عليه السلام روايت شده كه فرمودند: به او گفتم اهل مصر گمان می كنند كه سرزمينشان مقدس است گفت: اين چگونه است؟ گفتم: خدا مرا فدايت كند براستی آن ها گمان می كنند هفتاد هزار نفر از نسل ايشان بدون حساب وارد بهشت می شوند. گفت: خير، به جانم سوگند می خورم كه اين طوری نيست. خداوند بنی اسرائيل را مورد غضب قرار نداد. تا آخر آن چنان كه گذشت . - . نسخه خطی -

ص: ۱۲۹

**[ترجمه]

۳۲»

-ب، قرب الإسناد السِّنْدِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَوْحَى إِلَى مُوسَى أَنْ يَحْمِلَ عِظَامَ يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَأَلَ عَنْ قَبْرِهِ فَجَاءَهُ شَيْخٌ فَقَالَ إِنْ كَانَ أَحَدٌ يَعْلَمُ فَفُلَانَةُ فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَجَاءَتْ فَقَالَ أَ تَعْلَمِينَ مَوْضِعَ قَبْرِ يُوسُفَ فَقَالَتْ نَعَمْ قَالَ فَدُلِّينِی عَلَيْهِ وَ لَكِ الْجَنَّةُ قَالَتْ لَا وَ اللَّهِ لَا أَدُلُّكَ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْ تُحَكِّمَنِی (۱)قَالَ وَ لَكِ الْجَنَّةُ قَالَتْ لَا وَ اللَّهِ لَا أَدُلُّكَ عَلَيْهِ حَتَّى تُحَكِّمَنِی قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَيْهِ مَا يَعْظُمُ عَلَيْكَ أَنْ تُحَكِّمَهَا قَالَ فَلَكِ حُكْمُكِ قَالَتْ أَحْكُمُ عَلَيْكَ أَنْ أَكُونَ مَعَكَ فِی دَرَجَتِكَ الَّتِی تَكُونُ فِيهَا (۲).

**[ترجمه]قرب الإسناد: از امام صادق عليه السلام روايت شده است كه از قول پيامبر صلی الله عليه و آله كه فرمودند: خداوند متعال به موسی وحی كرد كه استخوان های يوسف عليه السلام را با خود ببرد. موسی از قبر يوسف عليه السلام سؤال كرد پيرمردی نزد او آمد و گفت: كسی هست كه قبر او را می داند و او فلان پيرزن می باشد. پس به سوی آن زن رفت و به او گفت: آيا مكان قبر يوسف را می دانی؟ پيرزن گفت: آری، موسی گفت: پس مرا به سوی قبر او راهنمايی كن كه بهشت برای توست. پيرزن گفت: خير، به خدا سوگند تو را به آن قبر راهنمايی نمی كنم مگر اين كه حكم را به من تفويض كنی. موسی گفت: بهشت برای توست. پيرزن دوباره گفت كه به خدا سوگند تو را به سوی قبر او راهنمايی نمی كنم مگر اين كه حكم را به من تفويض كنی. گفته شده: خداوند به موسی وحی نازل كرد كه چرا بر تو گران می‌آيد كه حكم را به او بدهی؟ موسی گفت: حُكم تو از آن توست. پيرزن گفت: بر تو حكم می‌كنم كه در همان منزلتی كه تو در بهشت هستی با تو باشم. - . قرب الاسناد : ۲۸ -

**[ترجمه]

۳۳»

-دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله إِنَّ مُوسَى لَمَّا أُمِرَ أَنْ يَقْطَعَ الْبَحْرَ فَانْتَهَى إِلَيْهِ ضُرِبَتْ وُجُوهُ الدَّوَابِّ وَ رَجَعَتْ فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ مَا لِی قَالَ يَا مُوسَى إِنَّكَ عِنْدَ قَبْرِ يُوسُفَ فَاحْمِلْ عِظَامَهُ وَ قَدِ اسْتَوَى الْقَبْرُ بِالْأَرْضِ فَسَأَلَ مُوسَى قَوْمَهُ هَلْ يَدْرِی أَحَدٌ مِنْكُمْ أَيْنَ هُوَ قَالُوا عَجُوزٌ لَعَلَّهَا تَعْلَمُ فَقَالَ لَهَا هَلْ تَعْلَمِينَ قَالَتْ نَعَمْ قَالَ

فَدُلِّينَا عَلَيْهِ قَالَتْ لَا وَ اللَّهِ حَتَّى تُعْطِيَنِي مَا أَسْأَلُكَ قَالَ ذَلِكِ لَكِ قَالَتْ فَإِنِّي أَسْأَلُكَ أَنْ أَكُونَ مَعَكَ فِي الدَّرَجَهِ الَّتِي تَكُونُ فِي الْجَنَّهِ (۳)قَالَ سَلِي الْجَنَّهَ قَالَتْ لَا وَ اللَّهِ إِلَّا أَنْ أَكُونَ مَعَكَ فَجَعَلَ مُوسَى يُرَادُّ فَأَوْحَى اللَّهُ أَنْ أَعْطِهَا ذَلِكَ فَإِنَّهَا لَا تَنْقُصُكَ فَأَعْطَاهَا وَ دَلَّتْهُ عَلَى الْقَبْرِ (۴).

أقول: تمامه فی کتاب الدعاء.

**[ترجمه]دعوات الراوندی: از امیرالمؤمنین علیه السلام روایت شده که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: هنگامی که موسی امر شده که از دریا بگذرد و به آن محل رسیدند بر صورت اسب ها زده شد و آن ها برگشتند. موسی گفت: پروردگارا چه اتفاقی افتاده است؟ گفت: ای موسی تو نزدیک قبر یوسف هستی پس استخوان هایش را بردار. قبر هم سطح زمین بود. موسی از قومش سؤال کرد: آیا کسی از شما می داند که آن قبر کجاست؟ گفتند: پیرزنی هست شاید از قبر آگاه باشد. به پیرزن گفت آیا می دانی کجاست؟ جواب داد: آری، موسی گفت پس ما را به سوی قبر او راهنمایی کن. گفت: به خدا سوگند این کار را نمی کنم مگر این که آن چه را از تو می خواهم به من عطا کنی. موسی گفت: آن چه که میخواهی برای توست. پیرزن گفت من می‌خواهم که در بهشت در درجه ای که تو داری باشم. گفت: بهشت را درخواست کن. پیرزن گفت: خیر به خدا سوگند مگر این که در آن جا در درجه تو باشم. پس موسی سخن او را نمی‌پذیرفت. آنگاه به موسی وحی نازل شد که هر آن چه را که می گوید به او عطا کن زیرا وجود او چیزی را از تو کم نمی کند. در نتیجه موسی هر آن چه که او درخواست کرده بود به او عطا کرد و او نیز موسی را به سوی قبر یوسف راهنمایی کرد. - . نسخه خطی -

می گویم: کامل این داستان در کتاب الدعاء آمده است.

**[ترجمه]

۳۴»

-ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام ابْنُ عُبْدُوسٍ عَنِ ابْنِ قُتَيْبَهَ عَنْ حَمْدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ لِأَيِّ عِلَّهٍ أَغْرَقَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ وَ قَدْ آمَنَ بِهِ وَ أَقَرَّ بِتَوْحِيدِهِ

۱- أی الا أن تفوض الی الحکم.

۲- قرب الإسناد: ۲۸. م.

۳- لا ینافی هذا و ما قبله ما تقدم فی الخبر ۲۵ من أنّها سألت أربع خصال، لان هذا یحمل علی بعض ما سألت، و ذلک علی تمامه.

۴- مخطوط. م.

قَالَ لِأَنَّهُ آمَنَ عِنْدَ رُؤْيَهِ الْبَأْسِ وَ الْإِيمَانُ عِنْدَ رُؤْيَهِ الْبَأْسِ غَيْرُ مَقْبُولٍ (۱)وَ ذَلِكَ حُكْمُ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي السَّلَفِ وَ الْخَلَفِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ كَفَرْنا بِما كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً وَ هَكَذَا فِرْعَوْنُ لَمَّا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقِيلَ لَهُ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَهً وَ قَدْ كَانَ فِرْعَوْنُ مِنْ قَرْنِهِ إِلَى قَدَمِهِ فِي الْحَدِيدِ قَدْ لَبِسَهُ عَلَى بَدَنِهِ فَلَمَّا غَرِقَ أَلْقَاهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى نَجْوَهٍ مِنَ الْأَرْضِ بِبَدَنِهِ لِيَكُونَ لِمَنْ بَعْدَهُ عَلَامَهً فَيَرَوْنَهُ مَعَ تَثَقُّلِهِ بِالْحَدِيدِ عَلَى مُرْتَفِعٍ مِنَ الْأَرْضِ وَ سَبِيلُ الثَّقِيلِ أَنْ يَرْسُبَ وَ لَا يَرْتَفِعَ فَكَانَ ذَلِكَ آيَهً وَ عَلَامَهً وَ لِعِلَّهٍ أُخْرَى أَغْرَقَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هِيَ أَنَّهُ اسْتَغَاثَ بِمُوسَى لَمَّا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ وَ لَمْ يَسْتَغِثْ بِاللَّهِ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَى لَمْ تُغِثْ فِرْعَوْنَ لِأَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْهُ وَ لَوِ اسْتَغَاثَ بِي لَأَغَثْتُهُ (۲).

ص: ۱۳۱

۱- لانه خارج عن الطوع و الاختيار، ألجأته إلى ذلك رؤيه البأس و نزول العذاب.

۲- علل الشرائع: ۳۱، عيون الأخبار: ۲۳۲- ۲۳۳. م.

الخامس أنه أقر بالتوحيد فقط و لم يقر بنبوه موسی علیه السلام فلذا لم يقبل منه انتهی (۱)و الأول هو الأظهر كما دل عليه الخبر إذ التوبه لا يجب على الله قبوله عقلا إلا بما أوجب على نفسه من قبول توبه عباده تفضلا و قد أخبر فی الآیات الکثیره بعدم قبول التوبه عند رؤيه البأس فلا إشكال فی عدم قبول توبته عند معاينه العذاب.

**[ترجمه]علل الشرائع، عيون اخبار الرضا عَلَيْهِ السَّلَامُ: از محمد همدانی روایت شده که به امام رضا گفتم: چرا خدا فرعون را غرق کرد در حالیکه به او ایمان آورد و به وحدانیت خداوند اقرار کرد؟

ص: ۱۳۰

گفت: زیرا او در هنگام رویت قدرت و شدّت خدا ایمان آورد و ایمان در این شرایط پذیرفته نیست. این حکم خداوند متعال است که در میان اخلاف واسلاف آمده است. خداوند متعال فرمود: « فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ * فَلَمْ يَكُ يَنفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا » {پس چون سختی [عذاب] ما را دیدند گفتند فقط به خدا ایمان آوردیم و به آن چه با او شریک می گردانیدیم کافریم*و[لی] هنگامی که عذاب ما را مشاهده کردند دیگر ایمانشان برای آن ها سودی نداد}. و خداوند عزوجل فرمود « يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَآن ها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَآن ها خَيْرًا » {[اما] روزی که پاره ای از نشانه های پروردگارت [پدید] آید کسی که قبلا ایمان نیاورده یا خیری در ایمان آوردن خود به دست نیاورده ایمان آوردنش سود نمی بخشد} و به این صورت هنگامی که فرعون غرق شد گفت « آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ » {ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده اند نیست و من از تسلیم شدگانم}. سپس به او گفته شد « آلآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ * فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً» { اکنون در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی پس امروز تو را با زره [زرین] خودت به بلندی [ساحل] می افکنیم تا برای کسانی که از پی تو می آیند عبرتی باشد}. فرعون در حالیکه از سر تا پایش از آهن و فولاد پوشیده بود هنگامی که غرق شد خدای متعال بدن او را به مکان مرتفعی انداخت تا عبرتی برای همه شود و همه او را بروی مکان مرتفعی می دیدند در حالیکه بدن او به خاطر آهن و فولادی که به تن داشت سنگین شده بود. و طبیعت جسم سنگین این است که به جای این که بالا برود باید پایین بیاید و این خود نشانه و علامت قدرت خداوند متعال می باشد. علت دیگر این است که هنگامی که خداوند متعال فرعون را غرق کرد از موسی درخواست کمک کرد و به درگاه خداوند پناه نبرد. در نتیجه خدای متعال به موسی وحی کرد: ای موسی فرعون را کمک نکن زیرا تو او را خلق نکرده ای و اگر از من کمک می‌خواست او را نجات می دادم . - . علل الشرائع : ۳۱، عیون الاخبار : ۲۳۲-۲۳۳ -

تحقیق: رازی می گوید: اگر گفته شود: دلیل عدم قبول توبه فرعون چیست؟ علما به چند وجه به این سؤال جواب داده‌اند :

اول: او هنگام نزول عذاب ایمان آورد و ایمان در این وقت قبول نیست زیرا که این زمان زمان پناه آوردن است و در این زمان توبه پذیرفته نمی شود .

دوم: او در ایمان آوردنش مخلص نبود بلکه او با این کلمات می خواست که آن مصیبت و بلا را از خودش دور کند.

سوم: و این که تصمیم او بر تقلید محض دلالت داشت زیرا گفته بود : هیچ خدایی نیست جز کسی که بنی اسرائیل به او ایمان دارند . چهارم: بیشتر یهودی ها قلب‌هایشان میل به تشبیه و تجسیم داشتند از این رو به پرستش گوساله مشغول بودند چون از نظر آن ها خداوند متعال در جسم آن حلول کرده بود در نتیجه او به خدایی که توصیف مادی وحسی داشت ایمان آورد و کسی که این اعتقاد را داشته باشد کافر است.

ص: ۱۳۱

پنجم: او فقط به توحید اقرار کرد و به نبوت موسی اقرار نکرد در نتیجه از او قبول نشد. - . مفاتیح الغیب ۵ : ۲۴ - ۲۵ -

و دلیل اول روشن ترین دلیل است همان طوری که که خبرها بر آن دلالت دارد چون توبه نزد خدا از نظر عقلی پذیرفته نمی شود بلکه خداوند آن را از نظر لطف و به خاطر عبادت هایشان قبول می کند؛ ودر آیات زیادی به عدم قبول توبه هنگام دیدن قدرت خدا خبر داده است در نتیجه، اشکالی بر عدم قبول توبه به هنگام دیدن عذاب، وارد نیست .

**[ترجمه]

۳۵»

-ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَنْصُورٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ فِرْعَوْنَ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسى مَنْ كَانَ يَمْنَعُهُ قَالَ مَنَعَتْهُ رِشْدَتُهُ (۲)وَ لَا يَقْتُلُ الْأَنْبِيَاءَ وَ أَوْلَادَ الْأَنْبِيَاءِ إِلَّا أَوْلَادُ الزِّنَا (۳).

**[ترجمه]عیون الاخبار: از امام صادق علیه السلام در مورد سخن فرعون « ذرونی أقتل موسی» که چه کسی او را از این کار منع کرده بود؟ گفت: زنازاده نبودن فرعون مانع شد، زیرا انبیا و فرزندان انبیا کشته نمی شوند مگر به دست فرزندان زنا . - . علل الشرائع : ۳۱ -

**[ترجمه]

۳۶»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنِ الْعَبْدِ الصَّالِحِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ مِنْ قَوْلِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ دَخَلَ عَلَى فِرْعَوْنَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَدْرَأُ بِكَ فِي نَحْرِهِ (۴)وَ أَسْتَجِيرُ بِكَ مِنْ شَرِّهِ وَ أَسْتَعِينُ بِكَ فَحَوَّلَ اللَّهُ مَا كَانَ فِي قَلْبِ فِرْعَوْنَ مِنَ الْأَمْنِ خَوْفاً (۵).

**[ترجمه]قصص الانبياء: از العبد الصالح علیه السلام روایت شده است که فرمود: از سخنان موسی هنگامی که بر فرعون وارد شد گفت: «خدایا من بوسیله تو شرش را به خودش برمی گردانم و از شرش به تو پناه می آورم و از تو یاری می طلبم» و خداوند هر آن چه که در قلب فرعون از امنیت و آسایش خاطری بود را به خوف تبدیل کرد . - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

37»

-ع، علل الشرائع عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْأَسْوَارِيُّ عَنْ مَكِّيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْيَرْبُوعِيِّ عَنْ نُوحِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ سُوَيْدٍ الرَّمْلِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِی حَبِيبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: غَارَ النِّيلُ عَلَى عَهْدِ فِرْعَوْنَ فَأَتَاهُ أَهْلُ مَمْلَكَتِهِ فَقَالُوا أَيُّهَا الْمَلِكُ أَجْرِ لَنَا النِّيلَ قَالَ إِنِّی لَمْ أَرْضَ عَنْكُمْ ثُمَّ ذَهَبُوا فَأَتَوْهُ فَقَالُوا أَيُّهَا الْمَلِكُ تَمُوتُ الْبَهَائِمُ وَ هَلَكَتْ وَ لَئِنْ لَمْ تُجْرِ لَنَا النِّيلَ لَنَتَّخِذَنَّ إِلَهاً غَيْرَكَ قَالَ اخْرُجُوا إِلَى الصَّعِيدِ فَخَرَجُوا فَتَنَحَّى عَنْهُمْ حَيْثُ لَا يَرَوْنَهُ وَ لَا يَسْمَعُونَ كَلَامَهُ فَأَلْصَقَ خَدَّهُ بِالْأَرْضِ وَ أَشَارَ بِالسَّبَّابَةِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّی خَرَجْتُ إِلَيْكَ خُرُوجَ الْعَبْدِ الذَّلِيلِ

ص: ۱۳۲

۱- مفاتيح الغيب ۵: ۲۴- ۲۵.

۲- الرشده: ضد الزنيه.

۳- علل الشرائع: ۳۱. م.

۴- درأه: دفعه شديدا. أی ادفع بک مضاره و شروره فی نحره.

۵- مخطوط. م.

إِلَى سَيِّدِهِ وَ إِنِّی أَعْلَمُ أَنَّکَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يَقْدِرُ عَلَى إِجْرَائِهِ أَحَدٌ غَيْرَکَ فَأَجْرِهِ قَالَ فَجَرَى النِّيلُ جَرْياً لَمْ يَجْرِ مِثْلُهُ فَأَتَاهُمْ فَقَالَ لَهُمْ إِنِّی قَدْ أَجْرَيْتُ لَکُمُ النِّيلَ فَخَرُّوا لَهُ سُجَّداً وَ عَرَضَ لَهُ جَبْرَئِيلُ فَقَالَ أَيُّهَا الْمَلِکُ أَعِنِّی عَلَى عَبْدٍ لِی قَالَ فَمَا قِصَّتُهُ قَالَ عَبْدٌ لِی مَلَكْتُهُ عَلَى عَبِيدِی وَ خَوَّلْتُهُ مَفَاتِيحِی فَعَادَانِی وَ أَحَبَّ مَنْ عَادَانِی وَ عَادَى مَنْ أَحْبَبْتُ قَالَ لَبِئْسَ الْعَبْدُ عَبْدُکَ لَوْ کَانَ لِی عَلَيْهِ سَبِيلٌ لَأَغْرَقْتُهُ فِی بَحْرِ الْقُلْزُمِ قَالَ أَيُّهَا الْمَلِکُ اکْتُبْ لِی بِذَلِکَ كِتَاباً فَدَعَا بِكِتَابٍ وَ دَوَاةٍ فَكَتَبَ مَا جَزَاءُ الْعَبْدِ الَّذِی يُخَالِفُ سَيِّدَهُ فَأَحَبَّ مَنْ عَادَى وَ عَادَى مَنْ أَحَبَّ إِلَّا أَنْ يُغْرَقَ فِی بَحْرِ الْقُلْزُمِ قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلِکُ اخْتِمْهُ لِی قَالَ فَخَتَمَهُ ثُمَّ دَفَعَهُ إِلَيْهِ فَلَمَّا کَانَ يَوْمَ الْبَحْرِ أَتَاهُ جَبْرَئِيلُ بِالْكِتَابِ فَقَالَ لَهُ خُذْ هَذَا مَا اسْتَحْقَقْتَ بِهِ عَلَى نَفْسِکَ أَوْ هَذَا مَا حَکَمْتَ بِهِ عَلَى نَفْسِکَ (۱).

**[ترجمه]عیون الاخبار: از عبدالله بن عمر روایت شده است که گفت: آب نیل بر قوم فرعون بسته شد پس مردم نزد او آمدند وگفتند: ای پادشاه نیل را بر ما جاری بکن گفت: گفت من از شما راضی نیستم آن ها رفتند و دوباره برگشتند و به او گفتند: چارپایان ما به هلاکت رسیدند؛ اگر نیل را بر ما جاری نکنی خدایی غیر از تو برمی گزینیم. گفت: به سمت جلگه بروید سپس خارج شدند. پس از آن ها دوری کرد به طوری که او را نبینند وسخن او را نشنوند. صورتش را به خاک چسباند و با انگشت سبابه اشاره کرد وگفت: خدایا من به سوی تو آمدم همانند یک بنده ذلیل

ص: ۱۳۲

که به سوی سرور خود رهسپار است و من به این آگاهم که تو می دانی کسی جز تو نمی تواند آن را جاری کند پس آن را بر ما جاری کن. گفت: که آب نیل جاری شد به طوری که به مانند آن قبلا جاری نشده بود. پس نزد آن ها آمد وبه آن ها گفت: من رود نیل را برای شما جاری کردم همه برای او سجده کردند. جبرئیل بر او نمایان شد و به او گفت: ای پادشاه مرا درباره عبدم یاری کن؛ فرعون گفت: داستانش چیست؟ گفت: بنده ای دارم که در میان همه بندگانم پادشاهی را به او دادم همه کلید ها را به او واگذار کردم اما او با من دشمنی ورزید و هر آن کس که با من دشمنی ورزید او را دوست خود قرار داد و کسی که من او را دوست داشته باشم با او دشمنی ورزید. فرعون گفت: بنده تو بنده خوبی نیست، اگر راهی به سوی او داشتم او را در دریای سرخ غرق می کردم. گفت: ای پادشاه آن را به صورت نامه ای برای من بنویس دفتر و دواتی خواست سپس آن را نوشت: مجازات عبدی که با سرور خود مخالفت می ورزد و آن کس را که با سرورش دشمنی بورزد را دوست دارد و با کسی که سرورش او را دوست بدارد دشمنی ورزد، چیزی جز غرق شدن در دریای سرخ نیست. گفت ای پادشاه آن را برای من مهر بزن سپس بر این نامه مهر زد و به او تحویل داد. هنگامی که روز غرق شدن او در دریا فرا رسید جبرئیل نامه را آورد و به او گفت: این نامه را بگیر همان چیزی است که به حکم خودت، استحقاق آن را یافتی یا این همان چیزی است که آن را علیه خودت حکم کردی . - . علل الشرائع : ۳۱ -

**[ترجمه]

۳۸»

-ل، الخصال ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام سَأَلَ الشَّامِيُّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ يَوْمِ الْأَرْبِعَاءِ وَ التَّطَيُّرِ مِنْهُ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ آخِرُ أَرْبِعَاءَ فِی الشَّهْرِ وَ هُوَ الْمُحَاقُ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ وَ يَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ طَلَبَ فِرْعَوْنُ مُوسَى لِيَقْتُلَهُ وَ

يَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ أَمَرَ فِرْعَوْنُ بِذَبْحِ الْغِلْمَانِ وَ يَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ أَظَلَّ قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَوَّلُ الْعَذَابِ (۲).

**[ترجمه]الخصال، علل الشرائع، عیون الاخبار: شامی از امیرالمؤمنین علیه السلام درباره روز چهارشنبه و به فال بد گرفتن آن پرسید. امام علی علیه السلام جواب داد آخرین چهارشنبه در ماه محاق نامیده می شود. و حدیث را ادامه داد تا این که فرمود: در روز چهارشنبه فرعون موسی را خواست تا او را بکشد و در روز چهارشنبه فرعون دستور داد سر کودکان را ببرند و روز چهارشنبه قوم فرعون اولین عذاب را دیدند. - . [۱] الخصال ۲ : ۲۸، علل الشرائع : ۱۹۹، العیون : ۱۳۶-۱۳۷. و کامل این روایت با مستندات أن در ج ۱۰ص۷۵-۸۳ والقطعه ۸۱ أمده است -

**[ترجمه]

۳۹»

-أَقُولُ قَالَ فِي مَجْمَعِ الْبَيَانِ، رُوِيَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ قَالَ: لَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى امْرَأَتِهِ قَالَتْ مِنْ أَيْنَ جِئْتَ قَالَ مِنْ عِنْدِ رَبِّ تِلْكَ النَّارِ قَالَ فَغَدَا إِلَى فِرْعَوْنَ فَوَ اللَّهِ لَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ طَوِيلَ الْبَاعِ ذو (ذَا) شَعْرٍ آدِمَ عَلَيْهِ جُبَّةٌ مِنْ صُوفٍ عَصَاهُ فِي كَفِّهِ مَرْبُوطٌ حِقْوُهُ بِشَرِيطٍ (۳)نَعْلُهُ مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ شِرَاكُهَا مِنْ لِيفٍ فَقِيلَ لِفِرْعَوْنَ إِنَّ عَلَى الْبَابِ فَتًى يَزْعُمُ أَنَّهُ رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِصَاحِبِ الْأَسَدِ خَلِّ سَلَاسِلَهَا وَ كَانَ إِذَا غَضِبَ عَلَى أَحَدٍ خَلَّاهَا فَقَطَعَتْهُ فَخَلَّاهَا وَ قَرَعَ مُوسَى الْبَابَ الْأَوَّلَ وَ كَانَتْ تِسْعَةُ أَبْوَابٍ فَلَمَّا قَرَعَ الْبَابَ الْأَوَّلَ انْفَتَحَ لَهُ الْأَبْوَابُ التِّسْعَةُ (۴)فَلَمَّا دَخَلَ جَعَلْنَ (۵)

ص: ۱۳۳

۱- علل الشرائع: ۳۱. و الاسناد عامی.

۲- الخصال ج ۲: ۲۸، علل الشرائع: ۱۹۹، العیون: ۱۳۶- ۱۳۷. و تقدم الحدیث بتمامه مسندا فی ج ۱۰ ص ۷۵- ۸۳، و القطعه فی ص ۸۱.

۳- الشریط: خوص مفتول یشرط به السریر و نحوه.

۴- فی نسخه انفتحت الأبواب التسعه.

۵- فی نسخه: فلما دخلن جعلن یبصبصن. قلت: بصبص الکلب و تبصبص: حرک ذنبه. و التبصبص: التملق.

يُبَصْبِصْنَ تَحْتَ رِجْلَيْهِ كَأَنَّهُنَّ جِرَاءٌ (۱)فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِجُلَسَائِهِ رَأَيْتُمْ مِثْلَ هَذَا قَطُّ فَلَمَّا أَقْبَلَ إِلَيْهِ قالَ أَ لَمْ نُرَبِّکَ فِينا وَلِيداً إِلَى قَوْلِهِ وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ فَقَالَ فِرْعَوْنُ لِرَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ قُمْ فَخُذْ بِيَدِهِ وَ قَالَ لِلْآخَرِ اضْرِبْ عُنُقَهُ فَضَرَبَ جَبْرَئِيلُ بِالسَّيْفِ حَتَّى قَتَلَ سِتَّةً مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالَ خَلُّوا عَنْهُ قَالَ فَأَخْرَجَ يَدَهُ فَإِذا هِيَ بَيْضاءُ قَدْ حَالَ شُعَاعُهَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ وَجْهِهِ وَ أَلْقَى الْعَصَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ فَالْتَقَمَتِ الْإِيوَانَ بِلَحْيَيْهَا فَدَعَاهُ أَنْ يَا مُوسَى أَقِلْنِي إِلَى غَدٍ ثُمَّ كَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ (۲).

**[ترجمه]می گویم: در مجمع البیان آمده: در یک حدیث طولانی از امام باقر علیه السلام روایت شده است، فرمودند: هنگامی که موسی به سوی همسرش بازگشت. به او گفت: از کجا آمدی؟ موسی جواب داد: از جانب پروردگار آن آتش. در تفسیر آمده که به سوی فرعون روانه شد؛ به خدا قسم گویی او را می‌بینم: فردی توانا و زورمند، با موهایی تیره و با جامه ای بلند پشمی در حالی که عصایش در دستش وکمرش را با شالی بسته و نعلش از پوست الاغ و بند آن از الیاف خرما بود. به فرعون گفتند: بر در کاخ جوانی است که ادعا می کند فرستاده‌ای از سوی پروردگار است فرعون به صاحب شیران گفت: «زنجیرهای آن ها را باز کنید» زیرا هنگامی که از کسی خشمگین می شد زنجیر ها را باز می کردند تا شیرها آن فرد را تکه تکه می کردند. زنجیرها را باز کردند ولی هیچ کاری با موسی نکردند. موسی دروازه اول را زد در حالی که تعداد درها نُه در بود. هنگامی که در اول را زد همه نه در باز شدند،

ص: ۱۳

هنگامی که داخل شد، شیرها دم خود را در زیر دو پای او تکان می دادند گویی بچه سگ هستند. فرعون به هم نشینانش گفت مانند این را دیده اید؟! پس هنگامی که جلو آمد گفت «أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا » {آیا تو را از کودکی در میان خود نپروردیم}. تا «وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ» {که از گمراهان بودم}. فرعون به یکی از یارانش گفت: برخیز و دستش را بگیر، و به دیگری گفت: گردنش را بزن، اما جبرئیل با شمشیر به آن ها زد تا این که شش نفر از یاران او را کشت و گفت: او را رها کنید. گفته اند: پس موسی دستش را در حالی که سفید و درخشان بود بیرون آورد و نور آن بین او و صورتش مانع شد، و عصایش را انداخت که تبدیل به ماری شد و با چانه اش ایوان را بلعید پس او را صدا زد: ای موسی تا فردا به من مهلت بده، سپس آن حوادث اتفاق افتاد. - . مجمع البیان ۷ : ۲۵۳ -

**[ترجمه]

۴۰»

-ع، علل الشرائع مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ نُعَيْمِ بْنِ شَاذَانَ النَّيْسَابُورِيُّ عَنْ عَمِّهِ مُحَمَّدِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ قَالَ: قُلْتُ لِمُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَخْبِرْنِي عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَى اذْهَبا إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى فَقَالَ أَمَّا قَوْلُهُ فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً أَيْ كَنِّيَاهُ وَ قُولَا لَهُ يَا أَبَا مُصْعَبٍ وَ كَانَ اسْمُ فِرْعَوْنَ أَبَا مُصْعَبٍ الْوَلِيدَ بْنَ مُصْعَبٍ وَ أَمَّا قَوْلُهُ لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى فَإِنَّمَا قَالَ لِيَكُونَ أَحْرَصَ لِمُوسَى عَلَى الذَّهَابِ وَ قَدْ عَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّ فِرْعَوْنَ لَا يَتَذَكَّرُ وَ لَا يَخْشَى إِلَّا عِنْدَ رُؤْيَةِ الْبَأْسِ أَ لَا تَسْمَعُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ إِيمَانَهُ وَ قَالَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: از أبی عمیر روایت است: به موسی بن جعفر علیه السلام گفتم که در مورد خدای عزّوجل به موسی مرا خبر دهد که به او گفت « اذْهَبا إِلی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغی *فَقُولا لَهُ قَوْلا لَّیِّنًا لَّعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشَی » {به سوی فرعون بروید که او به سرکشی برخاسته*و با او سخنی نرم گویید شاید که پند پذیرد یا بترسد}. أما آیه ی « فَقُولا لَهُ قَوْلا لَّیِّنًا » {و با او سخنی نرم گویید}. یعنی او را با کنیه صدا بزنید و به او بگویید ای ابا مصعب (اسم فرعون أبا مصعب الولید بن مصعب بوده است) و اما آیه « لَّعَلَّهُ یَتَذَکَّرُ أَوْ یَخْشَی » {شاید که پند پذیرد یا بترسد}. این را به این دلیل گفت تا موسی را به رفتن تشویق کند و خداوند عزّوجل می دانست که فرعون جز با دیدن قدرت پند نمی گیرد و نمی ترسد، آیا نشنیده که خدای عزّوجل می فرماید «حَتَّی إِذَا أَدْرَکَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلِهَ إِلاَّ الَّذِی آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِیلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِینَ» {تا وقتی که در شرف غرق شدن قرار گرفت گفت ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده اند نیست و من از تسلیم شدگانم}. و خداوند ایمانش را نپذیرفت و فرمود: « آلآنَ وَقَدْ عَصَیْتَ قَبْلُ وَکُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِینَ » {اکنون در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی}. - . علل الشرائع : ۳۴ -

**[ترجمه]

۴۱»

-ختص، الإختصاص عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُنْدَبٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ عَلَی مُقَدِّمَهِ فِرْعَوْنَ ستمائه ألف و مائتی ألف (۴)(سِتُّمِائَهِ) أَلْفِ أَلْفٍ وَ مِائَتَا أَلْفٍ وَ عَلَی سَاقَتِهِ أَلْفُ أَلْفٍ قَالَ وَ لَمَّا صَارَ مُوسَی فِی الْبَحْرِ أَتْبَعَهُ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ قَالَ فَتَهَیَّبَ فَرَسُ فِرْعَوْنَ أَنْ یَدْخُلَ الْبَحْرَ فَتَمَثَّلَ لَهُ جَبْرَئِیلُ عَلَی مَادِیَانٍهِ (۵)فَلَمَّا رَأَی فَرَسُ فِرْعَوْنَ الْمَادِیَانَهَ أَتْبَعَهَا فَدَخَلَ الْبَحْرَ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ فَغَرِقُوا (۶).

۱- جمع الجرو: صغیر کل شی ء، و غلب علی ولد الکلب و الأسد.

۲- مجمع البیان ۷: ۲۵۳. م.

۳- علل الشرائع: ۳۴. م.

۴- هکذا فی النسخ و استظهر فی هامش الکتاب أن الصحیح: ستمائه ألف ألف و مائتی ألف.

۵- أی علی رمکه.

۶- مخطوط. م.

**[ترجمه]الاختصاص: از سخن امام رضا علیه السلام که فرمود: جلو دار سپاه فرعون ششصد هزار نفر و دویست هزار نفر و عقبه سپاه یک میلیون نفر بود. گفت: هنگامی که موسی در دریا رفت فرعون و سربازانش او را تعقیب کرد، گفت: اسب فرعون از رفتن به داخل دریا خودداری کرد، که جبرئیل به صورت مادیانی برای او جلوه پیدا کرد، بنابراین وقتی اسب فرعون مادیان را دید او را دنبال کرد و داخل دریا شدند، در نتیجه او و یارانش غرق شدند. - . نسخه خطی -

ص: ۱۳۴

**[ترجمه]

۴۲»

-نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دَعَا مُوسَى وَ أَمَّنَ هَارُونُ وَ أَمَّنَتِ الْمَلَائِكَةُ فَقَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ اسْتَقِيمَا فَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُما وَ مَنْ غَزَا فِي سَبِيلِي اسْتَجَبْتُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ (۱).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر از پدرانش علیهم السلام نقل کرد که فرمودند پیامبر علیه السلام فرمود: موسی دعا کرد وهارون و ملائکه آمین گفتند، و خداوند متعال فرمود: پایدار باشید تا دعایتان را اجابت کنم و هر کس در راه من مبارزه کند تا روز قیامت او را استجابت می کنم. - . نوادر الراوندی : ۲۰ -

**[ترجمه]

۴۳»

-مع، معانی الأخبار الْقَطَّانُ عَنِ السُّكَّرِيِّ عَنِ الْجَوْهَرِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ الصَّادِقَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ كَانَ وَ اللَّهِ صَادِقاً كَمَا سُمِّيَ يَقُولُ يَا سُفْيَانُ عَلَيْكَ بِالتَّقِيَّهِ فَإِنَّهَا سُنَّهُ إِبْرَاهِيمَ الْخَلِيلِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ لِمُوسَى وَ هَارُونَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ اذْهَبا إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ كَنِّيَاهُ وَ قُولَا لَهُ يَا أَبَا مُصْعَبٍ وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ إِذَا أَرَادَ سَفَراً وَرَّى بِغَيْرِهِ (۲)وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمَرَنِي رَبِّي بِمُدَارَاهِ النَّاسِ كَمَا أَمَرَنِي بِأَدَاءِ الْفَرَائِضِ وَ لَقَدْ أَدَّبَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِالتَّقِيَّهِ فَقَالَ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَداوَهٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ يَا سُفْيَانُ مَنِ اسْتَعْمَلَ التَّقِيَّهَ فِي دِينِ اللَّهِ فَقَدْ تَسَنَّمَ الذِّرْوَهَ الْعُلْيَا مِنَ الْعِزِّ إِنَّ عِزَّ الْمُؤْمِنِ فِي حِفْظِ لِسَانِهِ وَ مَنْ لَمْ يَمْلِكْ لِسَانَهُ نَدِمَ قَالَ سُفْيَانُ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَلْ يَجُوزُ أَنْ يُطْمِعَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عِبَادَهُ فِي كَوْنِ مَا لَا يَكُونُ قَالَ لَا فَقُلْتُ فَكَيْفَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَى وَ هَارُونَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشى وَ قَدْ عَلِمَ أَنَّ فِرْعَوْنَ لَا يَتَذَكَّرُ وَ لَا يَخْشَى فَقَالَ إِنَّ فِرْعَوْنَ قَدْ تَذَكَّرَ وَ خَشِيَ وَ لَكِنْ عِنْدَ رُؤْيَهِ الْبَأْسِ حَيْثُ لَمْ يَنْفَعْهُ الْإِيمَانُ أَ لَا تَسْمَعُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِيمَانَهُ وَ قَالَ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَهً يَقُولُ نُلْقِيكَ عَلَى نَجْوَهٍ (۳)مِنَ الْأَرْضِ لِتَكُونَ لِمَنْ بَعْدَكَ عَلَامَهً وَ عِبْرَهً (۴).

۱- نوادر الراونديّ: ۲۰، و فيه: استجبت له كما استجبت لكما الى يوم القيامه.

۲- لعل المعنى: كان يخفى نفسه بغيره، أو يتشكل بشكل غيره.

۳- النجوه: ما ارتفع من الأرض.

۴- معانى الأخبار: ۱۰۹. م.

**[ترجمه]معانی الاخبار: سفیان بن سعید گفت از امام صادق علیه السلام که به خدا قسم همان گونه که نامیده شده صادق است، شنیدم که فرمود: ای سفیان تو باید تقیه پیشه کنی چرا که این سنت ابراهیم خلیل علیه السلام است و خدای عزّوجل به موسی و هارون علیه السلام فرمود: « اذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى *فَقُولَا لَهُ قَوْلا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى» {به سوی فرعون بروید که او به سرکشی برخاسته*و با او سخنی نرم گویید شاید که پند پذیرد یا بترسد}. خدای عزّوجل فرمود:کنیه اش را صدا بزنید و به او بگویید یا ابامصعب، و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم هنگامی که می‌خواست به سفر برود خودش را به شکل دیگری درمی‌آورد – ناشناخته سفر می کرد – و می‌فرمود: پروردگارم مرا به رفتن و گشتن میان مردم امر کرده همان گونه که به انجام واجبات امر کرده است و او را به تقیه تعلیم داده پس فرمود:« ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ *وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّاهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ». ای سفیان! کسی که در دین خدا تقیه را به کار ببندد به اوج عزت رسیده است، وهمانا بزرگی مؤمن در حفظ زبانش است و کسی که مالک زبانش نیست پشیمان است. سفیان گفت: به او گفتم: یاابن رسول الله، آیا ممکن است خدای عزوجل بندگانش را به آن چه که امکان ندارد طمع بیندازد؟ امام فرمود: نه، گفتم: پس چگونه خدای عزّوجل به موسی و هارون گفت: « لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى » {که پند پذیرد یا بترسد}. و این در حالی بود که می دانست فرعون نه پند می گیرد و نه خشیت می ورزد؟ فرمود: فرعون پند گرفت و خشیت ورزید ولی در هنگام دیدن قدرت، که دیگر این ایمان به او نفعی نمی رساند؛ آیا نشنیده ای که خدای عزوجل فرمود: « حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنتُ أَنَّهُ لا إِلَهَ إِلاَّ الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَاْ مِنَ الْمُسْلِمِينَ » {تا وقتی که در شرف غرق شدن قرار گرفت گفت ایمان آوردم که هیچ معبودی جز آن که فرزندان اسرائیل به او گرویده اند نیست و من از تسلیم شدگانم}. که خدای عزّوجل ایمانش را قبول نکرد و فرمود: « آلآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ *فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً » {اکنون! در حالی که پیش از این نافرمانی می کردی و از تباهکاران بودی*پس امروز تو را با زره [زرین] خودت به بلندی [ساحل] می افکنیم تا برای کسانی که از پی تو می آیند عبرتی باشد} فرمود:تو را بر بلندی زمین انداختیم تا برای افراد بعد از تو نشانه وعبرتی باشد. – . معانی الاخبار : ۱۰۹ –

ص: ۱۳۵

**[ترجمه]

۴۴»

–ع، علل الشرائع الْمُكَتِّبُ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانٍ الْأَحْمَرِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ فِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ لِأَيِّ شَيْءٍ سُمِّيَ ذَا الْأَوْتَادِ قَالَ لِأَنَّهُ كَانَ إِذَا عَذَّبَ رَجُلًا بَسَطَهُ عَلَى الْأَرْضِ عَلَى وَجْهِهِ وَ مَدَّ يَدَيْهِ وَ رِجْلَيْهِ فَأَوْتَدَهَا بِأَرْبَعَةِ أَوْتَادٍ فِي الْأَرْضِ وَ رُبَّمَا بَسَطَهُ عَلَى خَشَبٍ مُنْبَسِطٍ فَوَتَّدَ رِجْلَيْهِ وَ يَدَيْهِ بِأَرْبَعَةِ أَوْتَادٍ ثُمَّ تَرَكَهُ عَلَى حَالِهِ حَتَّى يَمُوتَ فَسَمَّاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِرْعَوْنَ ذَا الْأَوْتَادِ لِذَلِكَ (۱).

**[ترجمه]علل الشرائع: از ابان الاحمر روایت است از امام صادق علیه السلام در مورد سخن خدای عزوجل پرسیدم که وقتی خدا فرموده: « وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ » {و با فرعون صاحب خرگاه ها [و بناهای بلند]}. چرا او را ذی الاوتاد نامیده است؟ فرمود:

چون او مردی را عـذاب می داد، او را بـا صورت به زمین پهن کرده و دست وپاهـایش را کشـیده و با چهار میـخ او را به زمین میـخ زده بود؛ وشایـد او را بر روی چوبی بزرگ پهن کرده و دست وپاهایش را با چهار میخ به چوب می‌دوخت پس به همین خاطر خدای عزّوجل او را ذی الاوتاد نامیده است. - . علل الشرائع : ۳۵ -

**[ترجمه]

«۴۵

-ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ یَزِیدَ بْنِ إِسْحَاقَ شَعِرٍ (۲)عَنْ هَارُونَ الْغَنَوِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ التِّسْعِ الْآیَاتِ الَّتِی أُوتِیَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ الْجَرَادُ وَ الْقُمَّلُ وَ الضَّفَادِعُ وَ الدَّمُ وَ الطُّوفَانُ وَ الْبَحْرُ وَ الْحَجَرُ وَ الْعَصَا وَ یَدُهُ (۳).

**[ترجمه]الخصـال: هـارون غنـوی که از امـام صـادق علیه السـلام روایت کرده که گفت: از آن حضـرا در بـاره نُه معجزه ای پرسـیدم که موسـی آورده بود؟ فرمود: ملخ و شپش و قورباغه و خون و توفان و دریا و سنگ و عصا و دستش. - . الخصال ۲ : ۴۷ -

**[ترجمه]

«۴۶

-ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَلَّامِ بْنِ الْمُسْتَنِیرِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسی تِسْعَ آیاتٍ بَیِّناتٍ قَالَ الطُّوفَانُ وَ الْجَرَادُ وَ الْقُمَّلُ وَ الضَّفَادِعُ وَ الدَّمُ وَ الْحَجَرُ وَ الْبَحْرُ وَ الْعَصَا وَ یَدُهُ (۴).

**[ترجمه]الخصال: از امام باقر علیه السلام در مورد سخن خدای عزوجل که فرموده: « وَلَقَدْ آتَیْنَا مُوسَی تِسْعَ آیَاتٍ بَیِّنَاتٍ » {و در حقیقت مـا به موسـی نه نشانه آشـکار دادیم}. که فرمود: توفان و ملـخ و شـپش و قورباغه و خون و سـنگ و دریا و عصا و دستش. - . الخصال ۲ : ۴۷ -

**[ترجمه]

«۴۷

-مع، معانی الأخبار أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ خَلَفِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی أَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ تَخْرُجْ بَیْضاءَ مِنْ غَیْرِ سُوءٍ قَالَ مِنْ غَیْرِ بَرَصٍ الْخَبَرَ (۵).

**[ترجمه]معانی الاخبار: از مردی که از امام صادق علیه السـلام در مورد این سـخن خـدای تعالی « وَأَدْخِلْ یَدَکَ فِی جَیْبِکَ

تَخْرُجْ بَيْضَاء مِنْ غَيْرِ سُوء » {و دستت را در گریبانت کن تا سپید بی عیب بیرون آید}. روایت کرده که فرمود: یعنی بدون این که برص (بیماری برص) باشد. ادامه خبر. - . معانی الاخبار : ۵۴ -

**[ترجمه]

۴۸»

-مل، کامل الزیارات مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ عَرَفَةَ عَنْ رِبْعِيٍّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ شَاطِئُ

ص: ۱۳۶

۱- علل الشرائع: ۳۵. م.

۲- ضبطه فی الخلاصه بالشین المعجمه و العین المهمله، قلت: فهو بفتح الشین و کسر العین أی کثیر الشعر، و هو لقب یزید.

۳- الخصال ۲: ۴۷. م.

۴- الخصال ۲: ۴۷. م.

۵- معانی الأخبار: ۵۴. و فی نسخه من الکتاب و المصدر: من غیر مرض.

الْوَادِ الْأَيْمَنِ الَّذِی ذَکَرَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ هُوَ الْفُرَاتُ وَ الْبُقْعَهُ الْمُبَارَکَهُ هِیَ کَرْبَلَاءُ وَ الشَّجَرَهُ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله (۱).

**[ترجمه]کامل الزیاره: ربعی روایت می کند: امام صادق علیه السلام فرمود: ساحل

ص: ۱۳۶

وادی ایمن که خدا در قرآن آورده، فرات و بقعه مبارکه، همان کربلاء و شجره، محمد صلی الله علیه و آله و سلّم است. - . کامل الزیارات : ۴۸ و ۴۹ -

**[ترجمه]

بیان

لعل المراد أن الله تعالی أظهر نور محمد صلی الله علیه و آله و هو الشجره المبارکه له هناک ثم کلمه.

**[ترجمه]شاید منظور این است که خدای تعالی نور محمد صلی الله علیه و آله وسلّم را نمایان کرد و آن همان درخت مبارک و متبرک است و سپس با او سخن گفت.

**[ترجمه]

۴۹»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَاصِمٍ الْمِصْرِیِّ رَفَعَهُ قَالَ: إِنَّ فِرْعَوْنَ بَنَی سَبْعَ مَدَائِنَ یَتَحَصَّنُ فِیهَا مِنْ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ جَعَلَ فِیمَا بَیْنَهَا آجَاماً وَ غِیَاضاً وَ جَعَلَ فِیهَا الْأُسْدَ لِیَتَحَصَّنَ بِهَا مِنْ مُوسَی قَالَ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُوسَی إِلَی فِرْعَوْنَ فَدَخَلَ الْمَدِینَهَ وَ رَآهُ الْأُسْدُ تَبَصْبَصَتْ وَ وَلَّتْ مُدْبِرَهً قَالَ ثُمَّ لَمْ یَأْتِ مَدِینَهً إِلَّا انْفَتَحَ لَهُ بَابُهَا حَتَّی انْتَهَی إِلَی قَصْرِ فِرْعَوْنَ الَّذِی هُوَ فِیهِ قَالَ فَقَعَدَ عَلَی بَابِهِ وَ عَلَیْهِ مِدْرَعَهٌ مِنْ صُوفٍ وَ مَعَهُ عَصَاهُ فَلَمَّا خَرَجَ الْآذِنُ قَالَ لَهُ مُوسَی اسْتَأْذِنْ لِی عَلَی فِرْعَوْنَ فَلَمْ یَلْتَفِتْ إِلَیْهِ قَالَ فَقَالَ لَهُ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِینَ قَالَ فَلَمْ یَلْتَفِتْ إِلَیْهِ قَالَ فَمَکَثَ بِذَلِکَ مَا شَاءَ اللَّهُ یَسْأَلُهُ أَنْ یَسْتَأْذِنَ لَهُ قَالَ فَلَمَّا أَکْثَرَ عَلَیْهِ قَالَ لَهُ أَ مَا وَجَدَ رَبُّ الْعَالَمِینَ مَنْ یُرْسِلُهُ غَیْرَکَ قَالَ فَغَضِبَ مُوسَی فَضَرَبَ الْبَابَ بِعَصَاهُ فَلَمْ یَبْقَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ فِرْعَوْنَ بَابٌ إِلَّا انْفَتَحَ حَتَّی نَظَرَ إِلَیْهِ فِرْعَوْنُ وَ هُوَ فِی مَجْلِسِهِ فَقَالَ أَدْخِلُوهُ قَالَ فَدَخَلَ عَلَیْهِ وَ هُوَ فِی قُبَّهٍ لَهُ مِنْ بُقْعَهٍ کَبِیرَهِ الِارْتِفَاعِ ثَمَانُونَ ذِرَاعاً قَالَ فَقَالَ إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِینَ إِلَیْکَ قَالَ فَقَالَ فَأْتِ بِآیَهٍ إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ قَالَ فَأَلْقَی عَصَاهُ وَ کَانَ لَهَا شُعْبَتَانِ قَالَ فَإِذَا هِیَ حَیَّهٌ قَدْ وَقَعَ إِحْدَی الشُّعْبَتَیْنِ فِی الْأَرْضِ وَ الشُّعْبَهُ الْأُخْرَی فِی أَعْلَی الْقُبَّهِ قَالَ فَنَظَرَ فِرْعَوْنُ إِلَی جَوْفِهَا وَ هُوَ یَلْتَهِبُ نِیرَاناً قَالَ وَ أَهْوَتْ إِلَیْهِ فَأَحْدَثَ وَ صَاحَ یَا مُوسَی خُذْهَا (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از عاصم المصری روایت است که: فرعون هفت شهر بنا کرد که در آن ها از موسی در امان باشد و در میان آن ها درختان پر شاخ و برگ و بیشه قرار داد و شیرهایی در آن جا گذاشت تا به وسیله آن ها از موسی در امان باشد و وقتی خدا موسی را به سوی فرعون فرستاد و وارد شهر شد و وقتی شیرها او را دیدند دمشان را تکان دادند و از او

روگردانیدند و وقتی دروازه شهر را گشودند به شهر آمد و به قصر فرعون که در آن بود رسید و بر در کاخش نشست در حالی که عبایی پشمی پوشیده و عصایش در دستش بود؛ وقتی که مسؤول ورود افراد نزد فرعون رفت، موسی به او گفت: اجازه بده نزد فرعون بروم؟ ولی او توجه نکرد، و: موسی به او گفت « إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِینَ » {من پیامبر پروردگار جهانیانم}. گفته شده: باز هم توجه نکرد، پس آن چه خدا خواست صبر کرد که و او اجازه ورود خواست. گفت: وقتی که زیاد اصرار کرد به موسی گفت: آیا خدای دو عالم کسی غیر از تو نیافت که او را بفرستد؟ می گویند: موسی عصبانی شد و با عصایش در خانه را زد پس بین او و بین فرعون فقط یک در باقی ماند که آن هم باز شد و فرعون را دید که بر جایگاه خود نشسته است و گفت: او را داخل کنید. می‌گوید: موسی بر فرعون وارد شد در حالی که فرعون در زیر گنبدی در مکانی بلند به طول هشتاد متر قرار داشت. می گویند: موسی فرمود: من فرستاده خدای دو عالم به سوی تو هستم. می گویند فرعون گفت: « قَالَ فَأْتِ بِهِ إِن کُنتَ مِنَ الصَّادِقِینَ » {گفت اگر راست می گویی آن را بیاور}؛ می گویند: پس عصایش را انداخت که دو سر داشت؛ می گویند: ماری شد که یکی از سرهایش در زمین و دیگری در بالاترین قسمت بلندی آن جا بود. می گویند: فرعون به شکم مار نگاه کرد در حالی که شکمش از آتش شعله می‌کشید. گفت: مار به سویش رفت پس فرعون شلوارش را خیس کرد وفریاد زد: ای موسی آن را بگیر. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

50»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ یُونُسَ بْنِ ظَبْیَانَ قَالَ قَالَ: إِنَّ مُوسَی وَ هَارُونَ حِینَ دَخَلَا عَلَی فِرْعَوْنَ لَمْ یَکُنْ فِی جُلَسَائِهِ یَوْمَئِذٍ وَلَدُ سِفَاحٍ کَانُوا وُلْدَ نِکَاحٍ کُلَّهُمْ وَ لَوْ کَانَ فِیهِمْ وَلَدُ سِفَاحٍ لَأَمَرَ بِقَتْلِهِمَا فَ قالُوا أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ أَمَرُوهُ بِالتَّأَنِّی وَ النَّظَرِ ثُمَّ وَضَعَ یَدَهُ عَلَی صَدْرِهِ قَالَ وَ کَذَلِکَ نَحْنُ لَا یَنْزِعُ إِلَیْنَا إِلَّا کُلُّ خَبِیثِ الْوِلَادَهِ (3).

ص: 137

1- کامل الزیارات: 48 و 49.

2- مخطوط. م.

3- مخطوط. م.

**[ترجمه]تفسير العياشي: از ابن ظبيان روايت است كه: موسى و هارون بر فرعون وارد شدند درميان همنشينانش حرام زاده‌اى نبود و همگى حلال زاده و فرزند ازدواج بودند و اگر حرام زاده اى در ميانشان مى بود به قتل آن دو دستور مى داد؛ پس گفتند: به او و برادرش مهلت بده و او را به تأمل و دقت خواندند؛ سپس دستش را برسينه اش قرار داد وگفت: ما چنين هستيم كه حرام زاده‌اى قصد ما را نمى كند. - . نسخه خطى -

**[ترجمه]

بيان

لعل قوله لا ينزع إلينا من نزع القوس كنايه عن القصد بالشر.

**[ترجمه]شايد سخنش (لا ينزع إلينا)؛ از كشيدن كمان باشد كه كنايه از قصد شر است.

ص: ١٣٧

**[ترجمه]

«۵۱

-شى، تفسير العياشى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ: كَانَتْ عَصَا مُوسَى لِآدَمَ فَصَارَتْ إِلَى شُعَيْبٍ ثُمَّ صَارَتْ إِلَى مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ وَ إِنَّهَا لَتَرُوعُ وَ تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ وَ تَصْنَعُ مَا تُؤْمَرُ تُفْتَحُ لَهَا شُعْبَتَانِ إِحْدَاهُمَا فِي الْأَرْضِ وَ الْأُخْرَى فِي السَّقْفِ وَ بَيْنَهُمَا أَرْبَعُونَ ذِرَاعاً تَلْقَفُ ما يَأْفِكُونَ بِلِسَانِهَا (١).

**[ترجمه]تفسير العياشى: از محمد بن على روايت است كه: عصاى موسى براى آدم بود كه به شعيب و پس از آن به موسى بن عمران رسيد تا با آن بترساند و آن چه را كه آنان به تزوير انجام دادند ببلعد و هر كارى را كه به آن امر مى‌شود اجرا كند و دو سر داشت كه يكى از آن دو در زمين، و ديگرى در سقف بود و بين اين دو سر چهل متر بود و آن چه را كه آنان به تزوير انجام دادند را با زبانش ببلعيد. - . نسخه خطى -

**[ترجمه]

«۵۲

-شى، تفسير العياشى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ مَا الطُّوفَانُ قَالَ هُوَ طُوفَانُ الْمَاءِ وَ الطَّاعُونِ (٢).

**[ترجمه]تفسير العياشى: از امام صادق عليه السلام روايت است كه فرمود: پرسيدم توفان چيست؟ فرمود: توفان آب و طاعون است. - . نسخه خطى -

**[ترجمه]

«۵۳

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ سُلَیْمَانَ عَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ لَئِنْ کَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَکَ قَالَ الرِّجْزُ هُوَ الثَّلْجُ ثُمَّ قَالَ خُرَاسَانُ بِلَادُ رِجْزٍ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از امام رضا علیه السلام آورده‌اند: «لَئِن کَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَکَ» {اگر این عذاب را از ما برطرف کنی حتما به تو ایمان خواهیم آورد}. فرمود: رجز همان برف است، سپس فرمود: خراسان سرزمین رجز است است. - نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۵۴

-م، تفسیر الإمام علیه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ فَرَقْنا بِکُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَیْناکُمْ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ قَالَ الْإِمَامُ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی وَ اذْکُرُوا إِذْ جَعَلْنَا مَاءَ الْبَحْرِ فِرَقاً یَنْقَطِعُ بَعْضُهُ مِنْ بَعْضٍ فَأَنْجَیْنَاکُمْ هُنَاکَ وَ أَغْرَقْنَا فِرْعَوْنَ وَ قَوْمَهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ إِلَیْهِمْ وَ هُمْ یَغْرَقُونَ وَ ذَلِکَ أَنَّ مُوسَی لَمَّا انْتَهَی إِلَی الْبَحْرِ أَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ قُلْ لِبَنِی إِسْرَائِیلَ جَدِّدُوا تَوْحِیدِی وَ أَمِرُّوا (۴)بِقُلُوبِکُمْ ذِکْرَ مُحَمَّدٍ سَیِّدِ عَبِیدِی وَ إِمَائِی وَ أَعِیدُوا عَلَی أَنْفُسِکُمُ الْوَلَایَهَ لِعَلِیٍّ أَخِی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ وَ قُولُوا اللَّهُمَّ بِجَاهِهِمْ جَوِّزْنَا عَلَی مَتْنِ هَذَا الْمَاءِ فَإِنَّ الْمَاءَ یَتَحَوَّلُ لَکُمْ أَرْضاً فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی ذَلِکَ فَقَالُوا تُورِدُ عَلَیْنَا مَا نَکْرَهُ وَ هَلْ فَرَرْنَا مِنْ فِرْعَوْنَ (۵)إِلَّا مِنْ خَوْفِ الْمَوْتِ وَ أَنْتَ تَقْتَحِمُ بِنَا هَذَا الْمَاءَ الْغَمْرَ بِهَذِهِ الْکَلِمَاتِ وَ مَا یرینا (یُدْرِینَا) مَا یَحْدُثُ مِنْ هَذِهِ عَلَیْنَا فَقَالَ لِمُوسَی کَالِبُ بْنُ یُوحَنَّا (۶)وَ هُوَ عَلَی دَابَّهٍ لَهُ وَ کَانَ ذَلِکَ الْخَلِیجُ أَرْبَعَهَ فَرَاسِخَ یَا نَبِیَّ اللَّهِ أَمَرَکَ اللَّهُ بِهَذَا أَنْ نَقُولَهُ وَ نَدْخُلَ الْمَاءَ فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ وَ أَنْتَ تَأْمُرُنِی بِهِ قَالَ نَعَمْ (۷)قَالَ فَوَقَفَ وَ جَدَّدَ عَلَی نَفْسِهِ

۱- مخطوط. م.

۲- مخطوط. م.

۳- مخطوط. م.

۴- فی نسخه: و أجروا. و فی المصدر: و أقروا.

۵- فی المصدر: من آل فرعون. م.

۶- فی نسخه و فی تاریخ الطبریّ: کالب بن یوفنه، و فی العرائس: کالب بن یوقنا و هو ختن موسی، و یأتی فی الباب السادس أیضا ما یناسب ذلک.

۷- فی نسخه: قال: بلی.

مِنْ تَوْحِيدِ اللَّهِ وَ نُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ وَ وَلَايَهِ عَلِيٍّ وَ الطَّيِّبِينَ مِنْ آلِهِمَا كَمَا أَمِرَ بِهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ بِجَاهِهِمْ جَوِّزْنِى عَلَى مَتْنِ هَذَا الْمَاءِ ثُمَّ أَقْحَمَ فَرَسَهُ فَرَكَسَ عَلَى مَتْنِ الْمَاءِ وَ إِذَا الْمَاءُ تَحْتَهُ كَأَرْضٍ لَيِّنَهٍ حَتَّى بَلَغَ آخِرَ الْخَلِيجِ ثُمَّ عَادَ رَاكِضاً ثُمَّ قَالَ لِبَنِى إِسْرَائِيلَ يَا بَنِى إِسْرَائِيلَ أَطِيعُوا مُوسَى فَمَا هَذَا الدُّعَاءُ إِلَّا مِفْتَاحُ أَبْوَابِ الْجِنَانِ وَ مَغَالِيقُ أَبْوَابِ النِّيرَانِ وَ مُسْتَنْزِلُ الْأَرْزَاقِ وَ جَالِبٌ عَلَى عَبِيدِ اللَّهِ وَ إِمَائِهِ رِضَا الْمُهَيْمِنِ الْخَلَّاقِ فَأَبَوْا وَ قَالُوا نَحْنُ لَا نَسِيرُ إِلَّا عَلَى الْأَرْضِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلى مُوسى (۱)أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ وَ قُلِ اللَّهُمَّ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ (۲)لَمَّا فَلَقْتَهُ فَفَعَلَ فَانْفَلَقَ وَ ظَهَرَتِ الْأَرْضُ إِلَى آخِرِ الْخَلِيجِ فَقَالَ مُوسَى ادْخُلُوهَا قَالُوا الْأَرْضُ وَحِلَهٌ نَخَافُ أَنْ نَرْسُبَ فِيهَا فَقَالَ اللَّهُ يَا مُوسَى قُلِ اللَّهُمَّ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ جَفِّفْهَا فَقَالَهَا فَأَرْسَلَ اللَّهُ عَلَيْهَا رِيحَ الصَّبَا فَجَفَّتْ وَ قَالَ مُوسَى ادْخُلُوهَا قَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ نَحْنُ اثْنَتَا عَشْرَهَ قَبِيلَهً بَنُو اثْنَىْ عَشَرَ آبَاءٍ وَ إِنْ دَخَلْنَا رَامَ كُلُّ فَرِيقٍ مِنَّا تَقَدُّمَ صَاحِبِهِ فَلَا نَأْمَنُ وُقُوعَ الشَّرِّ بَيْنَنَا فَلَوْ كَانَ لِكُلِّ فَرِيقٍ مِنَّا طَرِيقٌ عَلَى حِدَهٍ لَأَمِنَّا مَا نَخَافُهُ فَأَمَرَ اللَّهُ مُوسَى أَنْ يَضْرِبَ الْبَحْرَ بِعَدَدِهِمُ اثْنَتَىْ عَشْرَهَ ضَرْبَهً (۳)فِى اثْنَىْ عَشَرَ مَوْضِعاً إِلَى جَانِبِ ذَلِكَ الْمَوْضِعِ وَ يَقُولُ اللَّهُمَّ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ بَيِّنِ الْأَرْضَ لَنَا وَ أَمِطِ الْمَاءَ عَنَّا فَصَارَ فِيهِ تَمَامُ اثْنَى عَشَرَ طَرِيقاً وَ جَفَّ قَرَارُ الْأَرْضِ بِرِيحِ الصَّبَا فَقَالَ ادْخُلُوهَا قَالُوا كُلُّ فَرِيقٍ مِنَّا يَدْخُلُ سِكَّهً مِنْ هَذِهِ السِّكَكِ لَا يَدْرِى مَا يَحْدُثُ عَلَى الْآخَرِينَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَاضْرِبْ كُلَّ طَوْدٍ مِنَ الْمَاءِ بَيْنَ هَذِهِ السِّكَكِ فَضَرَبَ وَ قَالَ اللَّهُمَّ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ لَمَّا جَعَلْتَ هَذَا الْمَاءَ طَبَقَاتٍ وَاسِعَهً (۴)يَرَى بَعْضُهُمْ بَعْضاً مِنْهَا فَحَدَثَتْ طَبَقَاتٌ وَاسِعَهٌ يَرَى بَعْضُهُمْ بَعْضاً مِنْهَا ثُمَّ دَخَلُوهَا فَلَمَّا بَلَغُوا آخِرَهَا جَاءَ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ فَدَخَلَ بَعْضُهُمْ فَلَمَّا دَخَلَ آخِرُهُمْ وَ هَمُّوا بِالْخُرُوجِ أَوَّلُهُمْ (۵)أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى الْبَحْرَ فَانْطَبَقَ عَلَيْهِمْ فَغَرِقُوا وَ أَصْحَابُ

۱- فى المصدر: فأوحى اللّه: يا موسى. م.

۲- فى نسخه: اللّهمّ بحق محمّد و آله.

۳- فى نسخه: اثنتى عشر ضربه. م.

۴- فى نسخه: طاقات واسعه. و فى أخرى: طيقان واسعه.

۵- فى المصدر: و هم أولهم بالخروج. م.

مُوسَى يَنْظُرُونَ إِلَيْهِمْ فَذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيْهِمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ فِي عَهْدِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله فَإِذَا كَانَ اللَّهُ تَعَالَى فَعَلَ هَذَا كُلَّهُ بِأَسْلَافِكُمْ لِكَرَامَةِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله وَ دُعَاءِ مُوسَى دُعَاءً تَقَرَّبَ بِهِمْ إِلَى اللَّهِ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ أَنَّ عَلَيْكُمُ الْإِيمَانَ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ إِذْ قَدْ شَاهَدْتُمُوهُ الْآنَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر امام حسن العسکری علیه السلام: خدای تعالی فرمود: « وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ » {و هنگامی که دریا را برای شما شکافتیم و شما را نجات بخشیدیم و فرعونیان را در حالی که شما نظاره می کردید غرق کردیم}. امام علیه السلام فرمود: خدای تعالی فرموده: هنگامی که آب را شکافتیم که از یکدیگر منشعب شود او را ذکر کنید و آن جا شما را نجات دادیم و فرعون و قومش را غرق کردیم در حالی که شما به آنان نگاه می کردید و آن ها غرق می شدند، چرا که موسی هنوز به دریا نرسیده بود خدا به او وحی کرد که به بنی اسرائیل بگو: توحید مرا را تجدید کنید و به قلب ها و دل هایتان یاد محمد سرور بندگان و کنیزان مرا امر کنید و ولایت علی برادر محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و خاندان پاکش را بر جان هایتان تکرار کنید و بگویید: خدایا تو را به منزلت آنان قسم ما را از روی این آب عبور بده، پس آب برای شما به زمین تبدیل می شود، که موسی این را به ایشان گفت، گفتند: چیزی را بر ما وارد می‌کنی که ما آن را دوست نداریم و آیا جز این است که ما به خاطر ترس از مرگ از فرعون فرار می کنیم؟! و تو با این سخنانت ما را در این آب عمیق فرو می بری؟ و به ما نشان نمی‌دهد که از این کار بر ما چه پیش می آید؟ کالب بن یوحنا در حالی که بر چهار پایش سوار بود و آن خلیج چهار فرسخ بود به موسی گفت: ای پیامبر خدا، آیا خدا تو را بر این فرمان داده که این را به ما بگویی و ما داخل آب شویم؟! گفت: بله گفت: آیا تو مرا به این کار امرمی کنی؟ موسی گفت: بله گفته اند: ایستاد و

ص: ۱۳۸

توحید خدا و نبوت محمد و ولایت علی و پاکان خاندان آن دو تن را همان گونه که به آن امر شده بود تجدید کرد گفت: خدایا تو را قسم به آنان که مرا از روی این آب عبور بده؛ پس اسبش را پیش راند و بر روی آب رفت و در آن هنگام آب، مانند زمینی نرم بود تا این که به آخر خلیج رسید، و باسرعت برگشت، و به بنی اسرائیل گفت: ای بنی اسرائیل موسی را اطاعت کنید چرا که این دعا جز کلید درهای بهشت و قفل درهای آتش و نازل کننده روزی نیست و این رضای خالق مهیمن را برای بندگان خدا جلب می کند اما نپذیرفتند، و گفتند: ما فقط بر زمین راه می رویم. بنابراین خدا به موسی وحی کرد: با عصایت بر دریا بزن و بگو خدایا تو را قسم به محمد و خاندان پاکش که ای-ن دریا را بشکافی، و این کار را کرد و زمین زیر دریا تا آخرش پدیدار گشت، موسی فرمود: داخل آن شوید گفتند: زمین گلی است می ترسیم که در آن فرو رویم. خدا گفت: ای موسی بگو: خدایا تو را قسم به محمد و خاندان پاکش؛ آن را خشک کن، پس موسی آن را گفت، خدا بر آن باد صبا را فرستاد و زمین خشک شد. موسی گفت: در آن داخل شوید. گفتند: ای پیامبر خدا، ما دوازده قبیله و فرزندان دوازده پدریم و اگر داخل شویم و هر گروهی از ما که از دوستش پیشی گیرد از وقوع و ایجاد شر در میان خودمان ایمن نیستیم؛ پس اگر هر گروهی از ما راهی جداگانه داشته باشد از آن چه که می ترسیم در امان می مانیم. بنابراین خداوند موسی را فرمان داد تا به تعداد آن ها دوازده ضربه در دوازده جای در دریا در کنار جای قبلی بزند، و می گفت: خدایا تو را قسم به محمد و خاندان پاکش را، زمین را برای ما پدیدار کن و آب را برای ما کنار بزن. بنابراین در آن دوازده راه ایجاد شد و کف زمین با باد صبا خشک شد. گفت: داخل آن شوید. گفتند: هر گروه که از ما در این راهها وارد شود نمی داند برای دیگران چه

اتفاقی می افتد، خدای بزرگ و بلند مرتبه گفت: با عصایت بر هر کدام از این بلندیهای بین این راهها بزن، پس این کار را کرد و گفت: خدایا تو را قسم به محمد و خاندان پاکش، برای آن که این آب را لایه های بزرگی قرار دهد تا همدیگر را ببینند؛ لایه های بزرگی ایجاد شد که همدیگر را می دیدند. پس وارد شدند، و هنگامی که آخرین نفر آنان وارد شد و اولین نفر آنان خواست خارج شود خدای تعالی به دریا دستو داد، پس دریا بر آن ها قرار گرفت و غرق شدند و اصحاب

ص: ۱۳۹

موسی به آن ها نگاه می کردند که این قول خدای تعالی بود: « وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ » {فرعونیان را در حالی که شما نظاره می کردید غرق کردیم}. خدای بزرگ به بنی اسرائیل در زمان محمد گفت: اگر خدای تعالی همه این کارها را به خاطر کرامت محمد صلی الله علیه و علی آله و سلّم با پیشینیان شما انجام داد و دعای موسی، دعایی بود که با آن به خدای تعالی نزدیک می شدند، آیا در آن نمی اندیشید که الان که او را می بینید باید به محمد و خاندانش ایمان بیاورید. - . تفسیر الامام ۹۸ - ۹۹ -

**[ترجمه]

۵۵»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ بَیْنَ قَوْلِهِ قَدْ أُجِیبَتْ دَعْوَتُکُما وَ بَیْنَ أَنْ أُخِذَ فِرْعَوْنُ أَرْبَعُونَ سَنَةً (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از امام صادق علیه السلام روایت است که: بین این کلام خدا « قَدْ أُجِیبَت دَّعْوَتُکُمَا » {دعای هر دوی شما پذیرفته شد}، و تا برداشته شدن فرعون چهل سال طول کشید. - . تفسیر الامام ۹۸ - ۹۹ -

**[ترجمه]

۵۶»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا یَرْفَعُهُ قَالَ: لَمَّا صَارَ مُوسَی فِی الْبَحْرِ أَتْبَعَهُ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ قَالَ فَتَهَیَّبَ فَرَسُ فِرْعَوْنَ أَنْ یَدْخُلَ الْبَحْرَ فَتَمَثَّلَ لَهُ جَبْرَئِیلُ عَلَی رَمَکَةٍ فَلَمَّا رَأَی فَرَسُ فِرْعَوْنَ الرَّمَکَةَ أَتْبَعَهَا فَدَخَلَ الْبَحْرَ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ فَغَرِقُوا (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از بعضی از یاران ما در حدیثی مرفوع نقل شده که فرمود: هنگامی که موسی وارد دریا شد فرعون و سربازانش او را تعقیب کردند، گفت: که اسب فرعون ترسید که وارد دریا شود، بنابراین جبرئیل به صورت مادیانی درآمد، و هنگامی که اسب فرعون مادیان را دید او را دنبال کرد و فرعون وارد دریا شد و دیگران نیز او را دنبال کردند. - . تفسیر الامام ۹۸ - ۹۹ -

**[ترجمه]

۵۷»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْفَضْلِ بْنِ أَبِی قُرَّهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ أَوْحَی اللَّهُ إِلَی إِبْرَاهِیمَ أَنَّهُ سَیُولَدُ لَکَ فَقَالَ لِسَارَهَ فَقَالَتْ أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنَّهَا سَتَلِدُ وَ یُعَذَّبُ أَوْلَادُهَا أَرْبَعَمِائَهِ سَنَهٍ بِرَدِّهَا الْکَلَامَ عَلَیَّ قَالَ فَلَمَّا طَالَ عَلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ الْعَذَابُ ضَجُّوا وَ بَکَوْا إِلَی اللَّهِ أَرْبَعِینَ صَبَاحاً فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَی مُوسَی وَ هَارُونَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ یُخَلِّصُهُمْ مِنْ فِرْعَوْنَ فَحَطَّ عَنْهُمْ سَبْعِینَ وَ مِائَهَ سَنَهٍ قَالَ وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ هَکَذَا أَنْتُمْ لَوْ فَعَلْتُمْ لَفَرَّجَ اللَّهُ عَنَّا فَأَمَّا إِذْ لَمْ تَکُونُوا فَإِنَّ الْأَمْرَ یَنْتَهِی إِلَی مُنْتَهَاهُ (۴).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از فضل بن ابی قره روایت است که از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود: خدا به ابراهیم وحی کرد فرزندی برای تو به دنیا خواهد آمد، ابراهیم آن را به ساره خبر داد و ساره گفت: آیا فرزندی دنیا می آید و درحالی که من پیرم؟ خدا به ابراهیم وحی کرد: به درستیکه [قطعا] او به دنیا خواهد آورد و فرزندانش چهارصد سال عذاب می کشند به خاطر این که او این سخن مرا رد کرد - شک کرد -. گفت: هنگامی که عذاب بر بنی اسرائیل طولانی شد چهل روز ضجه زدند و گریه کردند پس خدا به موسی و هارون وحی کرد که آن ها را از دست فرعون نجات خواهد داد پس صد و هفتاد سال را از آن ها کم کرد. گفت: و امام صادق علیه السلام فرمود: شما نیز این چنین هستید اگر چنین کنید خدا به ما گشایش خواهد داد، پس اگر این کار را انجام ندهید این امر همچنان تا پایان ادامه دارد. -. تفسیر الامام ۹۸ - ۹۹ -

**[ترجمه]

۵۸»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ سَلَّامٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسی تِسْعَ آیاتٍ بَیِّناتٍ قَالَ الطُّوفَانُ وَ الْجَرَادُ وَ الْقُمَّلُ وَ الضَّفَادِعُ وَ الدَّمُ وَ الْحَجَرُ وَ الْبَحْرُ وَ الْعَصَا وَ یَدُهُ (۵).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از امام صادق علیه السلام در تفسیر این سخن خدا روایت است: « وَلَقَدْ آتَیْنَا مُوسَی تِسْعَ آیَاتٍ بَیِّنَاتٍ » {و در حقیقت ما به موسی نه نشانه آشکار دادیم}. گفت: طوفان و ملخ و شپش و قورباغه و خون و سنگ و دریا و عصا و دستش. -. تفسیر الامام ۹۸ - ۹۹ -

**[ترجمه]

۵۹»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْعَبَّاسِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ ذَکَرَ قَوْلَ اللَّهِ یا فِرْعَوْنُ یَا عَاصِی (۶).

١- تفسير الإمام: ٩٨- ٩٩. م.

٢- مخطوط. م.

٣- مخطوط. م.

٤- مخطوط. م.

٥- مخطوط. م.

٦- مخطوط. م.

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از امام رضا علیه السلام روایت است که: «ای فرعون» یعنی ای عصیانگر. - . تفسیر الامام ۹۸ - ۹۹ -

ص: ۱۴۰

**[ترجمه]

۶۰»

-نهج، نهج البلاغه فَأَوْجَسَ مُوسَى خِيفَةً عَلَى نَفْسِهِ أَشْفَقَ مِنْ غَلَبَةِ الْجُهَّالِ وَ دُوَلِ الضَّلَالِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: پس موسی احساس ترس کرد و از این که جاهلان و گمراهان بر او غلبه یابند نگران بود.

**[ترجمه]

۶۱»

-نهج، نهج البلاغه قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي الْخُطْبَةِ الْقَاصِعَةِ إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ يَخْتَبِرُ عِبَادَهُ الْمُسْتَكْبِرِينَ فِي أَنْفُسِهِمْ بِأَوْلِيَائِهِ الْمُسْتَضْعَفِينَ فِي أَعْيُنِهِمْ وَ لَقَدْ دَخَلَ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ وَ مَعَهُ أَخُوهُ هَارُونُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَلَى فِرْعَوْنَ عَلَيْهِمَا مَدَارِعُ الصُّوفِ وَ بِأَيْدِيهِمَا الْعِصِيُّ فَشَرَطَا لَهُ إِنْ أَسْلَمَ بَقَاءَ مُلْكِهِ وَ دَوَامَ عِزِّهِ فَقَالَ أَ لَا تَعْجَبُونَ مِنْ هَذَيْنِ يَشْرِطَانِ لِي دَوَامَ الْعِزِّ وَ بَقَاءَ الْمُلْكِ وَ هُمَا بِمَا تَرَوْنَ مِنْ حَالِ الْفَقْرِ وَ الذُّلِّ فَهَلَّا أُلْقِيَ عَلَيْهِمَا أَسَاوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ إِعْظَاماً لِلذَّهَبِ وَ جَمْعِهِ وَ احْتِقَاراً لِلصُّوفِ وَ لُبْسِهِ وَ لَوْ أَرَادَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ بِأَنْبِيَائِهِ حَيْثُ بَعَثَهُمْ أَنْ يَفْتَحَ لَهُمْ كُنُوزَ الذِّهْبَانِ وَ مَعَادِنَ الْعِقْيَانِ وَ مَغَارِسَ الْجِنَانِ وَ أَنْ يَحْشُرَ مَعَهُمْ طَيْرَ السَّمَاءِ وَ وُحُوشَ الْأَرْضِ لَفَعَلَ وَ لَوْ فَعَلَ لَسَقَطَ الْبَلَاءُ وَ بَطَلَ الْجَزَاءُ وَ اضْمَحَلَّ الْأَنْبَاءُ وَ لَمَا وَجَبَ لِلْقَابِلِينَ أُجُورُ الْمُبْتَلَيْنَ وَ لَا اسْتَحَقَّ الْمُؤْمِنُونَ ثَوَابَ الْمُحْسِنِينَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیرالمؤمنین علیه السلام در خطبه قاصعه فرمود: پس همانا خداوند سبحان بندگان متکبر را با دوستان خود که در چشم آن ها ناتوانند می‌آزماید، وقتی که موسی بن عمران و برادرش هارون علیهم السّام بر فرعون وارد شدند، و جامه‌های پشمین به تن، و چوب دستی در دست داشتند، و با فرعون شرط کردند که اگر تسلیم پروردگار شود، حکومت و ملکش جاودانه بماند و عزّتش برقرار باشد، فرعون گفت «آیا از این دو نفر تعجّب نمی‌کنید که دوام عزّت و جاودانگی حکومتم را به خواسته‌های خود ربط می‌دهند در حالی که در فقر و بیچارگی به سر می‌برند اگر چنین است چرا دستبندهای طلا به همراه ندارند» این سخن را فرعون برای بزرگ شمردن طلا و تحقیر پوشش لباسی از پشم گفت، در حالی که اگر خدای سبحان اراده می‌فرمود، به هنگام بعثت پیامبران، درهای گنجها، و معدنهای جواهرات، و باغات سرسبز را به روی پیامبران می‌گشود، و پرندگان آسمان و حیوانات وحشی زمین را همراه آنان به حرکت در می‌آورد. امّا اگر این کار را می- کرد، آزمایش از میان می‌رفت، و پاداش و عذاب بی‌اثر می‌شد، و بشارتها و هشدارهای الهی بی‌فایده می‌بود، و بر مؤمنان اجر و پاداش امتحان شدگان واجب نمی‌شد، و ایمان آورندگان ثواب نیکوکاران را نمی‌یافتند.

**[ترجمه]

بیان

الأساوره جمع للأسوره التی هی جمع السوار و الذهبان بالکسر و الضم جمع الذهب و العقیان بالکسر هو الذهب الخالص و قیل ما ینبت منه نباتا و البلاء الامتحان و اضمحل الأنباء أی سقط الوعد و الوعید.

قال الثعلبی قال العلماء بأخبار الماضین لما کلم الله موسی و بعثه إلی مصر خرج و لا علم له بالطریق و کان الله تعالی یهدیه و یدله و لیس معه زاد و لا سلاح و لا حموله (1)و لا شی ء غیر عصاه و مدرعه صوف و قلنسوه من صوف و نعلین یظل صائما و یبیت قائما و یستعین بالصید و بقول الأرض حتی ورد مصر و لما قرب مصر أوحی الله سبحانه إلی أخیه هارون یبشره بقدوم موسی و یخبره أنه قد جعله لموسی وزیرا و رسولا معه إلی فرعون و أمره أن یمر یوم السبت لغره ذی الحجه متنکرا إلی شاطئ النیل لیلتقی فی تلک الساعه بموسی قال فخرج هارون و أقبل موسی علیه السلام فالتقیا علی شط النیل قبل طلوع الشمس فاتفق أنه کان یوم ورود الأسد الماء و کان لفرعون أسد تحرسه فی غیضه

۱- فی المصدر بعد ذلک: و لا صاحب له و لا شی ء اه. م.

محیطه بالمدینه من حولها و کانت ترد الماء غبا و کان فرعون إذ ذاک فی مدینه حصینه علیها سبعون سورا فی کل سور رساتیق و أنهار (۱)و مزارع و أرض واسعه فی ربض کل سور (۲)سبعون ألف مقاتل و من وراء تلک المدینه غیضه (۳)تولی فرعون غرسها بنفسه و عمل فیها و سقاها بالنیل ثم أسکنها الأسد فنسلت (۴)و توالدت حتی کثرت ثم اتخذها جندا من جنوده تحرسه و جعل خلال تلک الغیضه طرقا تفضی من یسلکها إلی أبواب من أبواب المدینه معلومه لیس لتلک الأبواب طریق غیرها فمن أخطأ وقع فی الغیضه فأکلته الأسد (۵)و کانت الأسود إذا وردت النیل ظلت علیها یومها کلها ثم تصدر مع اللیل قال فالتقی موسی و هارون یوم ورودها فلما أبصرتهما الأسد مدت أعناقها و رءوسها إلیهما و شخصت أبصارها نحوهما و قذف الله تعالی فی قلوبها الرعب فانطلقت نحو الغیضه منهزمه هاربه علی وجوهها تطأ بعضها بعضا حتی اندست فی الغیضه و کان لها ساسه یسوسونها و ذاده یذودونها و یشلونها بالناس (۶)فلما أصابها ما أصابها خاف ساستها فرعون و لم یشعروا من أین أتوا فانطلق موسی و هارون علیهما السلام فی تلک المسبعه (۷)حتی وصلا إلی باب المدینه الأعظم الذی هو أقرب أبوابها إلی منزل فرعون و کان منه یدخل و منه یخرج و ذلک لیله الإثنین بعد هلال ذی الحجه بیوم فأقاما علیه سبعه أیام فکلمهما واحد من الحراس و زبرهما (۸)و قال لهما هل تدریان لمن هذا الباب فقال موسی

۱- فی المصدر: و کان بین کل سورین بساتین و انهار اه. م.

۲- الربض: ما حول المدینه من بیوت و مساکن. سور المدینه. و فی المصدر: و أرض واسعه فی ربض، لکل سور اه.

۳- الغیضه: مجتمع الشجر فی مغیض الماء. الاجمه.

۴- فی المصدر: فتناسلت. م.

۵- فی المصدر: فتاکله الأسود. م.

۶- فی المصدر: و یسلطونها علی الناس. م.

۷- فی المصدر: فی تلک الغیضه. م.

۸- زبره عن الامر: منعه و نهاه عنه، زبر السائل: انتهره. و لیست هذه الکلمه فی المصدر.

علیه السلام إن هذا الباب و الأرض کلها و ما فیها لرب العالمین و أهلها عبید له فسمع ذلک الرجل قولا لم یسمع مثله قط و لم یظن أن أحدا من الناس یفصح بمثله فلما سمع ما سمع أسرع إلی کبرائه الذین فوقه فقال لهم سمعت الیوم قولا و عاینت عجبا من رجلین هو أعظم عندی و أفظع و أشنع مما أصابنا فی الأسد و ما کانا لیقدما علی ما أقدما علیه إلا بسحر عظیم و أخبرهم القصه فلا یزال ذلک یتداول بینهم حتی انتهی إلی فرعون.

و قال السدی بإسناده سار موسی علیه السلام بأهله نحو مصر حتی أتاها لیلا فتضیف أمه و هی لا تعرفه و إنما أتاهم فی لیله کانوا یأکلون فیها الطفیشل و نزل فی جانب الدار فجاء هارون فلما أبصر ضیفه سأل عنه أمه فأخبرته أنه ضیف فدعاه فأکل معه فلما أن قعد تحدثا فسأله هارون فقال من أنت فقال أنا موسی فقام کل واحد منهما إلی صاحبه فاعتنقه فلما أن تعارفا قال له موسی یا هارون انطلق معی إلی فرعون فإن الله عز و جل قد أرسلنا إلیه فقال هارون سمعا و طاعه فقامت أمهما فصاحت (۱)و قالت أنشدکما الله أن تذهبا (۲)إلی فرعون فیقتلکما فأتیا و مضیا (۳)لأمر الله سبحانه فانطلقا إلیه لیلا فأتیا الباب و التمسا الدخول علیه لیلا فقرعا الباب ففزع فرعون و فزع البواب و قال فرعون من هذا الذی یضرب بابی هذه الساعه فأشرف علیهما البواب فکلمهما فقال له موسی أنا رسول رب العالمین فأتی (۴)فرعون فأخبره و قال إن هاهنا إنسانا مجنونا یزعم أنه رسول رب العالمین.

و قال محمد بن إسحاق بن یسار خرج موسی لما بعثه الله سبحانه حین قدم مصر علی فرعون هو و أخوه هارون حتی وقفا علی باب فرعون یلتمسان الإذن علیه و هما یقولان إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ فأذنوا بنا هذا الرجل (۵)فمکثا سنتین یغدوان إلی بابه و

۱- فی المصدر: فصاحت و ضجت اه. م.

۲- فی المصدر: ان لا تذهبا. م.

۳- فی المصدر: فأبیا علیها و مضیا. م.

۴- فی المصدر: ففزع البواب و اتی اه. م.

۵- المصدر خال من هذه الجمله. م.

يروحان لا يعلم بهما و لا يجترئ أحد على أن يخبره بشأنهما حتى دخل عليه بطال له يلعب عنده و يضحكه فقال له أيها الملك إن على بابك رجلا (۱)يقول قولا ـ عجيبا يزعم أن له إلها غيرك فقال ببابى (۲)أدخلوه فدخل موسى و معه هارون عليه السلام على فرعون (۳).

قالوا فلما أذن فرعون لموسى و هارون دخلا عليه فلما وقفا عنده دعا موسى بدعاء و هو لا إله إلا الله الحليم الكريم لا إله إلا الله العلى العظيم سبحان الله رب السماوات السبع و رب الأرضين السبع و ما فيهن و ما بينهن و رب العرش العظيم وَ سَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ اللهم إنى أدرؤك (۴)فى نحره و أعوذ بك من شره و أستعينك (۵)عليه فاكفنيه بما شئت قال فتحول ما بقلب موسى من الخوف أمنا و كذلك من دعا بهذا الدعاء و هو خائف آمن الله خوفه و نفس كربته و هون عليه سكرات الموت.

ثم قال فرعون لموسى من أنت قال أنا رسول رب العالمين فتأمله فرعون فعرفه فقال له أَ لَمْ نُرَبِّكَ فِينا وَلِيداً وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ وَ فَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكافِرِينَ معناه على ديننا هذا الذى تعيبه (۶)فقال موسى فَعَلْتُها إِذاً وَ أَنَا مِنَ الضَّالِّينَ المخطئين (۷)و لم أرد بذلك القتل فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْماً أى نبوه (۸)وَ جَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ ثم أقبل موسى ينكر عليه ما ذكر فقال وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّها عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرائِيلَ أى اتخذتهم عبيدا تنزع أبناءهم من أيديهم تسترق من شئت (۹)أى إنما صيرنى إليك ذلك قالَ فِرْعَوْنُ وَ ما رَبُ

۱- فى المصدر: رجلين، و هكذا ثنى جميع الضمائر الآتيه. م.

۲- المصدر خال من هذه الكلمه. م.

۳- العرائس: ۱۱۴- ۱۱۵. م.

۴- فى المصدر: أدرأ بك. م.

۵- فى المصدر: و استعين بك. م.

۶- أى معنى «وَ لَبِثْتَ فِينا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ» أنك لبثت على ديننا الذى تعيبه.

۷- فى المصدر: اى من المخطئين. م.

۸- المصدر خال عن قوله: اى نبوه. م.

۹- فى المصدر بعد ذلك: و تقتل من شئت. م.

الْعالَمِينَ قالَ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ قالَ فرعون لِمَنْ حَوْلَهُ أَ لا تَسْتَمِعُونَ إنكارا لما قال قال موسى رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ فقال فرعون إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِی أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ يعنى ما هذا بكلام صحيح (١)إذ يزعم أن لكم إلها غيرى قال موسى رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ ما بَيْنَهُما إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ فقال فرعون لموسى لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهاً غَيْرِی لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ قالَ أَ وَ لَوْ جِئْتُكَ بِشَیْ ءٍ مُبِينٍ تعرف به صدقى و كذبك و حقى و باطلك قال فرعون فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَأَلْقى عَصاهُ فَإِذا هِیَ ثُعْبانٌ مُبِينٌ فاتحه فاها قد ملأت ما بين سماطى فرعون (٢)واضعه لحييها الأسفل فى الأرض و الأعلى فى سور القصر حتى رأى بعض من كان خارجا من مدينه مصر رأسها ثم توجهت نحو فرعون ليأخذه فارفض (٣)عنها الناس و ذعر عنها فرعون و وثب عن سريره و أحدث حتى قام به بطنه (۴)فى يومه ذلك أربعين مره و كان فيما يزعمون لا يسعل و لا يصدع (۵)و لا يصيبه آفه مما يصيب الناس و كان يقوم فى أربعين يوما مره و كان أكثر ما يأكل الموز لكيلا يكون له ثفل (۶)فيحتاج إلى القيام و كان هذه الأشياء مما زين له أن قال ما قال لأنه ليس له من الناس شبيه قالوا فلما قصدته الحيه صاح يا موسى أنشدك بالله و حرمه الرضاع إلا أخذتها و كففتها عنى و إنى أؤمن بك و أرسل معك بنى إسرائيل فأخذها موسى فعادت عصا كما كانت ثم نزع يده من جيبه فأخرجها بيضاء مثل الثلج لها شعاع كشعاع الشمس فقال له فرعون هذه يدك فلما قالها فرعون أدخلها موسى جيبه ثم أخرجها الثانيه لها نور ساطع فى السماء تكل منها الأبصار و قد أضاءت ما حولها يدخل نورها فى البيوت و يرى من الكوى من وراء الحجب فلم يستطع فرعون النظر إليها ثم ردها موسى إلى جيبه ثم أخرجها فإذا هى على لونها الأول قالوا فَهَمَّ فرعون بتصديقه فقام إليه هامان و جلس بين يديه فقال له بينا أنت إله تعبد إذ أنت تابع لعبد فقال

١- فى المصدر: ما هذا بكلام رجل صحيح العقل. م.

٢- أى جانباه. و فى المصدر: قد ملأت ما بين جانبى القصر.

٣- فى المصدر: فانفض. م.

۴- فى المصدر: قام من بطنه. م.

۵- فى المصدر: لا يسعل و لا يتمخط و لا يتصدع رأسه. م.

۶- فى نسخه: ثقل.

فرعون لموسی أمهلنی الیوم إلی غد و أوحی الله تعالی إلی موسی أن قل لفرعون إنک إن آمنت بالله وحده عمرتک فی ملکک و رددت (۱)شابا طریا فاستنظره فرعون فلما کان من الغد دخل علیه هامان فأخبره فرعون بما وعده موسی من ربه فقال له هامان و الله ما یعدل هذا عباده هؤلاء لک یوما واحدا و نفخ فی منخره ثم قال له هامان أنا أردک شابا فأتاه بالوسمه فخضبه بها (۲)فلما دخل علیه موسی فرآه علی تلک الحاله هاله ذلک فأوحی الله تعالی لا یهولنک ما رأیت فإنه لم یلبث إلا قلیلا حتی یعود إلی الحاله الأولی.

و فی بعض الروایات أن موسی و هارون لما انصرفا من عند فرعون أصابهما المطر فی الطریق فأتیا علی عجوز من أقرباء أمهما و وجه فرعون الطلب فی أثرهما فلما دخل علیهما اللیل ناما فی دارها و جاءت الطلب إلی الباب و العجوز متنبهه فلما أحست بهم خافت علیهما فخرجت العصا من صیر الباب و العجوز تنظر (۳)فقاتلتهم حتی قتلت منهم سبعه أنفس ثم عادت و دخلت الدار فلما انتبه موسی و هارون أخبرتهما بقصه الطلب و نکایه العصا منهم (۴)فآمنت بهما و صدقتهما (۵).

**[ترجمه]«اساوره » جمع اسوره که آن نیز جمع سوار است و«ذهبان» با کسره و ضمه و جمع ذهب است. «العقیان» با کسره همان طلای خالص است و گفته شده: آن چه که گیاهی از آن می روید و البلاء: امتحان است و اضمحل الانباء: یعنی وعده و وعید از بین رفت.

ثعلبی می‌گوید: که علما در مورد اخبار گذشتکان این گونه می گویند: هنگامی که خدا با موسی صحبت کرد و او را به مصر فرستاد در حالی که هیچ علمی و شناختی به راه نداشت راهی سفر شد و خدای تعالی او را هدایت و راهنمایی می کرد و هیچ توشه و سلاح و باری با او نبود جز عصا و ردایی پشمی و کلاهی پشمی و کفش هایش با او نبود، دائما روزه بود و شب را همچنان پیش می رفت و از صید و گیاهان زمین استفاده می کرد تا این که به مصر وارد شد و وقتی نزدیک مصر رسید خدا به برادرش هارون وحی کرد که موسی نزد او می رود و وارد شدن موسی را به او بشارت داد و خبر داد که او را وزیر و فرستاده موسی به سوی فرعون کرده است. او را امر کرد که روز شنبه اول ذی الحجه بر سواحل نیل به صورت ناشناس برود تا در آن ساعت موسی را ببیند. گفت: پس هارون بیرون رفت و موسی آمد پس در ساحل نیل همدیگر را قبل ازطلوع خورشید دیدند، پس بر حسب اتفاق، آن روز، روز ورود شیرها به آب بود، و فرعون شیرهایی داشت که او را در بیشه

ص: ۱۴۱

اطراف شهر محافظت می کردند و با آرامش برآب وارد می شدند و فرعون در شهری مستحکم بود که هفتاد حصار داشت و در هر حصار باغ ها و نهرها و مزارع و زمین های بزرگ بود، در میان هر حصار هفتاد جنگجو بود و در پشت آن شهر بیشه ای بود که فرعون خودش آن را کاشته بود و نگهداری از آن را بر عهده داشت و آن را با نیل آبیاری می کرد، شیرها را در آن جا جای داد پس زاد و ولد کردند تا این که زیاد شدند سپس سپاهی از آن ها درست کرد که او را محافظت می کردند و در این جنگل راه هایی ایجاد کرد و هر کسی که می خواست به دروازه های شهر برسد راهی جز آن نداشت، پس هر کسی که اشتباه می کرد در آن جنگل گیر می افتاد و شیرها او را می خوردند و هنگامی که شیرها بر نیل وارد می شدند یک روز کامل آن جا می ماندند و هنگام شب از آن جا می رفتند؛ گفت: موسی وهارون روز ورود شیرها همدیگر را ملاقات کردند و هنگامی که شیرها آن دو را دیدند گردن ها وسرهایشان را به سوی آن ها کشیدند و به آن دو خیره شدند، خدا در دل های

این شیرها ترس افکند، پس به سوی بیشه رفتند در حالی که هراسان و دوان بودند و همدیگر را لگد مال می کردند تا این که در بیشه پنهان شدند و درحالی که این شیرها رئیسانی داشتند که آن ها را اداره و حمایت و بر مردم مسلط می کردند. بنابراین ترسی که به این شیرها رسید روساء را از فرعون ترساند و نفهمیدند که از کجا ضربه خوردند. پس موسی و هارون در آن بیشه راه افتادند تا این که به دروازه بزرگ شهر که نزدیک ترین دروازه ها به کاخ فرعون بود که از آن ورود وخروج می کرد، رسیدند و آن شب دوشنبه یک روز بعد از شروع ذی الحجه بود. پس هفت روز در آن جا ماندند؛ یکی از نگهبانان با آن دو صحبت کرد و مانع آن ها شد، و به آن دو گفت آیا می دانید این دروازه خانه کیست؟ موسی گفت:

این دروازه و زمین و هر آن چه در آن هاست همگی برای خدای دو عالم است و اهل این زمین بنده اویند؛ آن مرد سخنی را که تا به حال مانند آن را نشنیده بود وگمان نمی کرد که کسی مانند او فصیح حرف بزند و وقتی آن چه را که باید می شنید، شنید به سوی فرماندهانش که بالاتر از او بودند رفت به آنان گفت: امروز سخنی شنیدم و دو مرد عجیب را دیدم که برایم عجیب تر و وحشتناک تر از کاری بود که در مورد شیران اتفاق افتاد و این دو با سحری بزرگ این کارها را انجام داده‌اند. پس داستان را به ایشان خبر داد و هنوز این سخنان در بینشان رد و بدل می شد که خبر به فرعون رسید.

السدی با اسناد خودش می گوید: موسی خانواده اش را به سوی مصر برد تا این که شب فرا رسید پس مادرش او را مهمان کرد در حالی که مادرش او را نمی شناخت و همانا در شبی برآن ها وارد شد که طفیشل (نوعی خورش) می خوردند؛ پس در گوشه ای از خانه سکنی گزید، وقتی هارون آمد و میهمانش را دید درباره او از مادرش پرسید؛ مادرش به او گفت که او مهمانی است، پس هارون او را دعوت کرد و با او غذا خورد و وقتی موسی نشست باهم حرف زدند و هارون از او سؤال کرد و گفت: تو کیستی؟ گفت: من موسی هستم؛ بنابراین هر کدام از آن دو به سوی دیگری رفت و همدیگر را در آغوش گرفتند و هنگامی که همدیگر را شناختند موسی به او گفت: ای هارون با من به سوی فرعون بیا؛ چرا که خدای عزّوجل ما را به سوی او فرستاده است. هارون گفت: اطاعت می کنم، پس مادرشان برخاست و فریاد زد و گفت شما را به خدا که اگر به سوی فرعون بروید شما را می کشد. آن دو حرکت کردند و رفتند که امر خدا را انجام دهند، پس شبانه به سوی او حرکت کردند تا به در خانه فرعون آمدند وخواستند که بر او در حالی که شب بود وارد شوند پس در زدند؛ فرعون و دربانان ترسیدند و فرعون گفت: در این ساعت کیست که در خانه مرا می زند؟ دربانان به آنان نزدیک شدند و با آن دو صحبت کردند؛ موسی گفت: من رسول خدای دو جهان هستم پس به نزد فرعون آمدند و گفت: همانا این جا انسان مجنونی است که می پندارد او رسول و فرستاده خدای دو عالم است.

ابن یسار می گوید: زمانی که خدای سبحان موسی را مبعوث کرد و از آن جا خارج شد تا این که او و برادرش در مصر بر فرعون وارد شدند و بر در خانه اش ایستادند و اجازه ورود خواستند در حالی که می گفتند: ما رسولان خدای دو عالم هستیم پس به ما اجازه ورود بدهید؛ پس دو سال بر در خانه اش صبر کردند

و از صبح تا شام آن جا بودند. فرعون این را نمی دانست و کسی جرأت این را نداشت که در مورد آن دو صحبتی بکند تا این که دلقکی که برای او بازی می کرد و او را می خنداند پیش او رفت وبه او گفت: ای پادشاه بر در خانه ات مردی است که چیز عجیبی می گوید و می‌پندارد که خدایی غیر از تو دارد. گفت: بر در خانه من؟! او را داخل کنید. پس موسی و هارون علیه السلام بر فرعون داخل شدند. - . العرائس : ۱۱۴ - ۱۱۵ -

گفته اند: هنگامی که فرعون به موسی و هارون اجازه داد که بر او وارد شوند و موسی نزد او ایستاد موسی این دعا را کرد: «هیچ خدایی جز خدای صبور بخشنده نیست، هیچ خدایی جز خدای بلند مرتبه بزرگ نیست، منزه است خدای آسمان ها و زمین آسمان هفت طبقه و آن چه که در درون و بین آن هاست برای اوست و او خدای عرش بزرگ است و سلام بر فرستادگان او و سپاس خدای دو عالم را، ومن شر او را به وسیله تو به خودش بر می گردانم و از شر او به تو پناه می آورم وعلیه او از تو کمک می گیرم، پس با هر آن چه تو می خواهی مرا کفایت کن». می گویند: هر آن چه که از ترس در قلب موسی بود با این دعا به امنیت وآرامش تبدیل شد. ونیز در حالی که ترسیده است این دعا را بخواند خدا خوف او را به آرامش تبدیل می کند و ناراحتی اش را تسلی می دهد و جان دادنش را بر او آسان میکند. فرعون به موسی گفت: تو کی هستی؟! گفت: من فرستاده خدای دو عالم هستم. فرعون در درنگ کرد سپس او را شناخت و به اوگفت « قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ » {فرعون] گفت آیا تو را از کودکی خود نپروردیم و سالیانی چند از عمرت را پیش ما نماندی}. « وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنتَ مِنَ الْكَافِرِينَ » {و [سرانجام] کار خود را کردی و تو از ناسپاسانی}. معنای آن این است: زمانی به این دین من را که الان آن را قبول نداری، اعتقاد داشتی. موسی گفت: « فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ » {گفت آن را هنگامی مرتکب شدم که از گمراهان بودم}. یعنی از خطاکاران؛ و آن قتل را به عمد انجام ندادم « فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا» {و چون از شما ترسیدم از شما گریختم تا پروردگارم به من دانش بخشید}. یعنی نبوت رابه من بخشید و « وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ » {و مرا از پیامبران قرار داد}. سپس موسی آمد وآن چه را که می گفت انکار می‌کرد « وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ » {و [آیا] این که فرزندان اسرائیل را بنده [خود] ساخته ای نعمتی است که منتش را بر من می نهی}. یعنی آنان را بنده خود کرده‌ای و فرزندانشان را از آنان می‌گیری وهرکه را بخواهی به بردگی می... گیری؛ یعنی آن کار مرا نزد تو بکشاند؛ فرعون گفت: «وَمَا رَبُّ

الْعَالَمِينَ *قَالَ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إن كُنتُم مُّوقِنِينَ» {و پروردگار جهانیان چیست*گفت پروردگار آسمآن ها و زمین و آن چه میان آن دو است اگر اهل یقین باشید}. فرعون به اطرافیانش گفت: آیا نمی شنوید؟ به هدف انکار آن چه موسی گفت. موسی گفت: «رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الأَوَّلِينَ » {پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شما}. فرعون گفت: « إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ » { واقعا این پیامبری که به سوی شما فرستاده شده سخت دیوانه است} یعنی وقتی می... پندارد شما خدای دیگری غیر از من دارید این سخن درست نیست. موسی گفت: « رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ » {پروردگار خاور و باختر و آن چه میان آن دو است اگر تعقل کنید}. فرعون به موسی گفت: « لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ » {اگر خدایی غیر از من اختیار کنی قطعا تو را از [جمله] زندانیان خواهم ساخت}. « قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُّبِينٍ » {اگر چه برای تو چیزی آشکار بیاورم}. که با آن صدق و درستی من و دروغ تو وحقیقت من وباطل

بودن تو مشخص شود. فرعون گفت: « فَأْتِ بِهِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ». {اگر راست می گویی آن را بیاور}. « فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ « {پس عصای خود بیفکند و بناگاه آن اژدهایی نمایان شد}. که دهانش باز بود در حالی که دو طرف خوان – قصر – فرعون را در بر گرفت که فک پایینش را بر زمین و فک بالایی را بر حصار قصر قرار داد تا آن جا که بعضی از افراد خارج قصر سر او را دیدند؛ سپس به سوی فرعون رفت تا او را بگیرد. پس مردم او را دور کردند و فرعون از او ترسید و از جایگاهش پایین پرید و در آن فرعون روز شکمش چهل بار به کار افتاد – خودش را خراب کرد – در حالی که گمان می کردند که او حتی دچار سرفه و سردرد نمی شود و او مانند دیگر مردمان، دچار آفت – تغوّط – نمی‌شود در حالی که قبلاً هر چهل روز یک بار دستشویی می‌رفت و بیشتر موز می خورد تا مدفوعی نداشته باشد و نیازی به کار افتادن شکمش نباشد و این چیزها باعث شده بود که برایش زینت داده شود – توهم کند – و آن ادعاها را بکند چرا که او در میان مردم بی نظیر بود. گفته اند: پس برای چه وقتی مار به سوی او رفت فریاد زد: ای موسی تو را به خدا وحرمت شیری که خوردی او را بگیر و از من دورش کن؟ چون که من به تو ایمان می‌آورم و بنی اسرائیل را با تو می فرستم؟؟ بنابراین موسی آن را گرفت ودوباره مثل قبل عصا شد سپس دستش را از گریبانش در آورد و آن را خارج کرد درحالی که مثل برف سفید بود و مانند خورشید نور داشت. فرعون به او گفت: این دست توست؟ وقتی فرعون این را گفت موسی آن را داخل گریبانش برد و بار دیگر آن را در آورد نورش در آسمان پخش شد و چشم ها را می‌زد و اطرافش را نورانی و روشن می کرد و این نور در خانه ها وارد می شد و از پنجره از پشت حجاب وپرده دیده می شد. پس فرعون نتوانست به آن نگاه کند، سپس موسی آن را به گریبانش برگرداند و دوباره آن را بیرون آورد و این بار به شکل اولش در آمده بود. گفته اند: فرعون تصمیم گرفت به موسی ایمان بیاورد؛ ولی هامان به سوی او رفت و مقابلش نشست و به او گفت: در حالی که تو خدایی هستی که پرستیده می‌شوی می... خواهی تابع بنده‌ای شوی؟؟! پس

ص: ۱۴۵

فرعون به موسی گفت: از امروز تا فردا به من مهلت بده. خدای تعالی به موسی وحی کرد: به فرعون بگو اگر تو به خدای یکتا ایمان بیاوری تو را در ملک و پادشاهیت جاویدان می کنم و جوانی و شادابی را به تو باز می گردانم؛ پس فرعون مهلت خواست. وقتی روز بعد هامان بر فرعون وارد شد و فرعون آن چه را که موسی از طرف خدا به او وعده داده بود خبرداد. هامان به او گفت: به خدا قسم این معادل یک روز عبادت آن ها برای تو نیست و بادی در بینی او انداخت. سپس هامان گفت: من تورا جوان می کنم. پس رنگ آورد و او را خضاب کرد. وقتی موسی بر او وارد شد و او را در آن حالت دید ترسید؛ پس خدای تعالی به او وحی کرد آن چه که دیدی تو را نترساند چرا که طولی نمی کشد که به حالت اولش باز می گردد.

در بعضی از روایات آمده است که موسی و هارون وقتی از نزد فرعون برمی گشتند بارانی در راه آنان را گرفت بنابراین نزد پیرزنی از اقوام مادرشان آمدند. فرعون در پی آن دو کسانی فرستاد و هنگامی که شب آنان را در برگرفت در خانه آن پیرزن خوابیدند و آنان که در پی آن ها آمده بودند در خانه پیرزن آمدند و پیرزن بیدار بود. پس وقتی وجود آن ها را حس کرد بر جان آن دو ترسید. پس عصا از شکاف در خارج شد و پیرزن نگاه می کرد. پس عصا با آن ها مبارزه کرد تا این که هفت تن از آنان را کشت و سپس برگشت و داخل خانه شد، و وقتی موسی و هارون بیدار شدند قضیه آنان که در پی آمده بودند و

مبارزه عصا را برای آنان تعریف کرد. پس آن پیرزن به آن دو ایمان آورد وآن ها را تصدیق کرد . - . العرائس : ۱۱۶ -

**[ترجمه]

توضیح

الغیضه موضع تنبت فیه الأشجار الکثیره و ربض المدینه بالتحریک ما حولها و الاندساس الاختفاء و أشلیت الکلب علی الصید أغریته و الطفیشل کسمیدع نوع من المرق و الارفضاض التفرق و الطلب بالتحریک جمع طالب و الصیر بالکسر شق الباب.

ثم قال الثعلبی قالت العلماء بأخبار الأنبیاء إن موسی و هارون علیهما السلام وضع فرعون أمرهما و ما أتیا به من سلطان الله سبحانه علی السحر و قال للملإ من حوله (۶)

ص: ۱۴۶

۱- فی المصدر: و رددتک. م.

۲- فی المصدر: فأتاه بالوشم فخضبه به. م.

۳- فی المصدر: من جانب الباب و العجوز تنظر إلیها. م.

۴- فی نسخه: و نکایه العصا فیهم. م.

۵- العرائس: ۱۱۶. م.

۶- فی نسخه: قال للملإ من قومه، و فی المصدر: قال للملإ حوله. و هو الصحیح.

إِنْ هـٰذانِ لَساحِرانِ يُرِيـدانِ إلى قوله فَما ذا تَأْمُرُونَ أ أقتلهما (۱)فقال العبد الصالح خربيل (۲)مؤمن آل فرعون أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَ قَدْ جاءَكُمْ بِالْبَيِّناتِ مِنْ رَبِّكُمْ إلى قوله فَمَنْ يَنْصُـرُنا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جاءَنا قالَ فِرْعَوْنُ ما أُرِيكُمْ إِلَّا ما أَرى وَ ما أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشادِ و قال الملأ من قوم فرعون أَرْجِهْ وَ أَخاهُ وَ ابْعَثْ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ و كانت لفرعون مدائن فيها السحره عده للأمر إذا حزبه (۳).

و قال ابن عباس قال فرعون لما رأى من سلطان الله فى اليد و العصا (۴)إنا لا نغالب موسى إلا بمن هو مثله فأخذ غلمانا من بنى إسرائيل فبعث بهم إلى قريه يقال لها الغرماء (۵)يعلمونهم السحر كما يعلم الصبيان الكتابه فى الكتاب فعلموهم سحرا كثيرا و واعد فرعون موسى موعدا فبعث فرعون إلى السحره فجاء بهم و معهم معلمهم فقالوا له (۶)ما ذا صنعت فقال قد علمتهم سحرا لا يطيقه سحره أهل الأرض إلا أن يكون أمر من السماء فإنه لا طاقه لهم به ثم بعث فرعون الشرطى فى مملكته فلم يترك فى سلطانه ساحرا إلا أتى به (۷).

و اختلفوا فى عدد السحره (۸)الذين جمعهم فرعون فقال مقاتل كانوا اثنين و سبعين ساحرا اثنان منهم من القبط و هما رأسا القوم و سبعون من بنى إسرائيل و قال الكلبى كانوا سبعين ساحرا غير رئيسهم و كان الذى يعلمهم ذلك رجلين مجوسيين من أهل نينوى

۱- فى المصدر: قالوا اقتلهما. م.

۲- فى المصدر: حزقيل. م.

۳- حزبه أمر أى أصابه، و فى المصدر: معده للامر إذا أحزنه. م.

۴- فى المصدر بعد ذلك: ما رأى. م.

۵- فى المصدر: الغرقاء. م.

۶- فى المصدر: فجى ء بهم و معهم معلمهم فقال له. م.

۷- فى المصدر: فلم يتركوا فى مملكته ساحرا الا أتوا به. م.

۸- فى المصدر: عده السحره. م.

و قال كعب كانوا اثنى عشر ألفا و قال السدى كانوا بضعا و ثلاثين ألفا و قال عكرمه سبعين ألفا و قال محمد بن المنكدر ثمانين ألفا فاختار منهم سبعه آلاف ليس منهم إلا ساحر ماهر ثم اختار منهم سبعمائه ثم اختار من أولئك السبعمائه سبعين من كبرائهم و علمائهم قال مقاتل و كان رئيس السحره أخوين بأقصى مدائن مصر فلما جاءهما رسول فرعون قالا لأمهما دلينا على قبر أبينا فدلتهما عليه فأتياه فصاحا باسمه فأجابهما فقالا إن الملك وجه إلينا أن نقدم عليه لأنه أتاه رجلان ليس معهما رجال و لا سلاح و لهما عز و منعه و قد ضاق الملك ذرعا (۱)من عزهما و معهما عصا إذا ألقياها لا يقوم لهما شى ء تبلع الحديد و الخشب و الحجر فأجابهما أبوهما انظرا إذا هما ناما فإن قدرتما أن تسلا العصا فسلاها فإن الساحر لا يعمل سحره و هو نائم و إن عملت العصا و هما نائمان فذلك أمر رب العالمين و لا طاقه لكما بهما و لا للملك و لا لجميع أهل الدنيا فأتياهما فى خفيه و هما نائمان ليأخذا العصا فقصدتهما العصا.

قالوا ثم واعدوه يوم الزينه و كان يوم سوق لهم عن سعيد بن جبير و قال ابن عباس كان يوم عاشوراء و وافق ذلك يوم السبت فى أول يوم من السنه و هو يوم النيروز و كان يوم عيد لهم يجتمع إليه الناس من الآفاق قال عبد الرحمن بن زيد بن أسلم و كان اجتماعهم للميقات بالإسكندريه و يقال بلغ ذنب الحيه من وراء البحيره (۲)يومئذ قالوا ثم قال السحره لفرعون أَ إِنَّ لَنا لَأَجْراً إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغالِبِينَ قال فرعون وَ إِنَّكُمْ إِذاً لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ عندى فى المنزله فلما اجتمع الناس جاء موسى و هو متكئ على عصاه و معه أخوه هارون حتى أتى (۳)الجمع و فرعون فى مجلسه مع أشراف قومه فقال موسى عليه السلام للسحره حين جاءهم وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِباً فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذابٍ وَ قَدْ خابَ مَنِ افْتَرى فتناجى السحره بينهم و قال بعضهم لبعض ما هذا بقول ساحر فذلك قوله تعالى فَتَنازَعُوا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَ أَسَرُّوا النَّجْوى فقالت السحره

۱- أى ضاق صدره و ضعفت طاقته.

۲- فى المصدر: بلغ ذنب الحيه الجزيره من وراء البحره. م.

۳- فى المصدر: حتى أتيا المجمع. م.

لنأتینک الیوم بسحر لم تر مثله وَ قالُوا بِعِزَّهِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغالِبُونَ و کانوا قد جاءوا بالعصی و الحبال تحملها ستون بعیرا (۱)فلما أبوا إلا الإصرار علی السحر قالوا لموسی إِمَّا أَنْ تُلْقِیَ وَ إِمَّا أَنْ نَکُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقی قالَ بَلْ أَلْقُوا أنتم فَأَلْقَوْا حِبالَهُمْ وَ عِصِیَّهُمْ فإذا هی حیات کأمثال الجبال قد ملأت الوادی یرکب بعضها بعضا تسعی فذلک قوله تعالی یُخَیَّلُ إِلَیْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعی فَأَوْجَسَ فِی نَفْسِهِ خِیفَهً مُوسی و قال و الله إن کانت لعصیا فی أیدیهم و لقد عادت حیات و ما یعدون عصای هذه أو کما حدث نفسه (۲)فأوحی الله تعالی إلیه لا تَخَفْ إِنَّکَ أَنْتَ الْأَعْلی وَ أَلْقِ ما فِی یَمِینِکَ تَلْقَفْ ما صَنَعُوا إِنَّما صَنَعُوا کَیْدُ ساحِرٍ وَ لا یُفْلِحُ السَّاحِرُ حَیْثُ أَتی ففرج عن موسی و ألقی عصاه من یده فإذا هی ثعبان مبین کأعظم ما یکون أسود مدلهم (۳)علی أربع قوائم قصار غلاظ شداد و هو أعظم و أطول من البختی و له ذنب یقوم علیه فیشرف فوق حیطان المدینه رأسه و عنقه و کاهله لا یضرب ذنبه علی شی ء إلا حطمه و قصمه و یکسر بقوائمه الصخور الصم الصلاب و یطحن کل شی ء و یضرم حیطان البیوت بنفسه نارا و له عینان تلتهبان نارا و منخران تنفخان سموما و علی مفرقه شعر کأمثال الرماح و صارت الشعبتان له فما سعته اثنا عشر ذراعا و فیه أنیاب و أضراس و له فحیح و کشیش و صریر و صریف فاستعرضت ما ألقی السحره من حبالهم و عصیهم و هی حیات (۴)فی عین فرعون و أعین الناس تسعی تلقفها و تبتلعها واحدا واحدا حتی ما یری بالوادی قلیل و لا کثیر مما ألقوا و انهزم الناس فزعین هاربین منقلبین فتزاحموا و تضاغطوا و وطئ بعضهم بعضا حتی مات منهم یومئذ فی ذلک الزحام و مواطئ الأقدام خمسه و عشرون ألفا و

۱- قال الیعقوبی: فعملوا من جلود البقر حبالا مجوفه و عصیا مجوفه و یزوقونها و یصیرون فیها الزیبق ثمّ أحموا المواضع التی أرادوا أن یلقوا فیها الحبال و العصی، ثمّ جلس فرعون فالقی السحره حبالهم و عصیهم فلما حمی الزیبق تحرک و مشت الحبال و العصی.

۲- فی المصدر: فلما حدث نفسه. م.

۳- فی المصدر: کأعظم ما یکون من الثعابین، أسود مدلهم. م.

۴- فی المصدر: و هی تخیل. م.

انهزم فرعون فيمن انهزم منخوبا (۱)مرعوبا عازبا عقله (۲)و قد استطلق بطنه فی يومه ذلک عن أربعمائه جلسه (۳)ثم بعد ذلک إلی أربعين مره فی اليوم و الليله علی الدوام إلی أن هلک فلما انهزم الناس و عاين السحره ما عاينوا و قالوا لو کان سحرا لما غلبنا و لما خفی علينا أمره و لئن کان سحرا فأين حبالنا و عصينا فألقوا سجدا و قالوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعالَمِينَ رَبِّ مُوسی وَ هارُونَ و کان فيهم اثنان و سبعون شيخا قد انحنت ظهورهم من الکبر و کانوا علماء السحره و کان رئيس جماعتهم أربعه نفر (۴)سابور و عادور و حطحط (۵)و مصفا و هم الذين آمنوا حين رأوا ما رأوا من سلطان الله تعالی ثم آمنت السحره کلهم فلما رأی فرعون ذلک أسف و قال لهم متجلدا آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَکُمْ إِنَّهُ لَکَبِيرُکُمُ الَّذِی عَلَّمَکُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَکُمْ وَ أَرْجُلَکُمْ مِنْ خِلافٍ وَ لَأُصَلِّبَنَّکُمْ فِی جُذُوعِ النَّخْلِ وَ لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنا أَشَدُّ عَذاباً وَ أَبْقی ف قالُوا لَنْ نُؤْثِرَکَ عَلی ما جاءَنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الَّذِی فَطَرَنا فَاقْضِ ما أَنْتَ قاضٍ إلی قوله تعالی وَ اللَّهُ خَيْرٌ وَ أَبْقی فقطع أيديهم و أرجلهم من خلاف و صلبهم علی جذوع النخل و هو أول من فعل ذلک فأصبحوا سحره کفره و أمسوا شهداء برره و رجع فرعون مغلوبا (۶)معلولا ـ ثم أبی إلا إقامه علی الکفر و التمادی فيه فتابع الله تعالی عليه بالآيات و أخذه و قومه بالسنين إلی أن أهلکهم و خرج موسی عليه السلام راجعا إلی قومه و العصا علی حالها حيه تتبعه و تبصبص حوله و تلوذ به کما يلوذ الکلب الألوف بصاحبه و الناس ينظرون إليها ينخزلون و يتضاغطون حتی دخل موسی عسکر بنی إسرائيل و أخذ برأسها فإذا هی عصاه کما کانت أول مره و شتت الله علی فرعون أمره و لم يجد علی موسی سبيلا فاعتزل موسی فی مدينته و لحق بقومه

ص: ۱۵۰

۱- نخب: کان منزوع الفؤاد جبانا، و المنخوب: الجبان الذاهب القلب. و فی المصدر: متخوفا. م.

۲- فی المصدر: ذاهبا عقله.

۳- فی المصدر: اربعمائه مره. م.

۴- هکذا فی النسخ و فی تاريخ الطبریّ، و فی المصدر: خمسه نفر، و زاد «حفظ».

۵- فی المصدر: و حفظ و خطط. و فی نسخه من العرائس: «غادر» بدل «عادور».

۶- فی المصدر: مغلوبا مهزوما مکسورا. م.

و عسكروا مجتمعين إلى أن صاروا ظاهرين ظافرين (۱).

**[ترجمه]غیضه: جایی است که درآن درختان زیادی می‌روید، و رَبَض المدینه: آن چه اطراف آن است. الاندساس: پنهان شدن؛ و أشليت الكلب على الصيد: اورا تشویق وتحریک کرد؛ الطفیشل مانند سمیدع نوعی خورشت است؛ الارفضاض: پراکندگی؛ الطَلَب: جمع طالب است؛ والصیر با کسره؛ شکاف در.

ثعلبی می گوید: علمای به اخبار انبیا می گویند: فرعون آن چه را که موسی و هارون از طرف خدای سبحان آورده بودند را سحر نامید و به اطرافیانش گفت

ص: ۱۴۶

« إِنْ هَـٰذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيـدَانِ » {قطعا این دو تن ساحرند میخواهند}. تا « فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ». {اکنون چه رای می دهید}.آیا این دو را بکشم؟ پس حزبیل بنده صالح قوم فرعون گفت: « أَتَقْتُلُونَ رَجُلاـ أَن يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَـاءكُم بِالْبَيِّنَاتِ مِن رَّبِّكُمْ » {آیا مردی را می کشید که می گوید پروردگار من خداست و مسلما برای شما از جانب پروردگارتان دلایل آشکاری آورده}. تا قول « فَمَن يَنصُـرُنَا مِن بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءنَا » {و[لی] چه کسی ما را از بلای خدا اگر به ما برسد حمایت خواهد کرد}. فرعون گفت: « مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْـدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ » {جز آن چه می بینم به شما نمی نمایم و شما را جز به راه راست راهبر نیستم}. واطرافیان فرعون به او گفتند: « أَرْجِهِ وَأَخَـاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَـدَائِنِ حَاشِـرِينَ *يَأْتُوكَ بِكُـلِّ سَـحَّارٍ عَلِيمٍ » {او و برادرش را در بند دار و گردآورندگان را به شهرها بفرست*تا هر ساحر ماهری را نزد تو بیاورند}. و فرعون شهرهایی داشت که در آن ساحران آماده امر بودند تا وقتی که به آنان نیاز پیدا شود.

ابن عباس می گوید: هنگامی که موسی سیطره خدا را در دست و عصا بود، دید، گفت: ما بر موسی پیروز نمی شویم مگر این که مانند آن را بیاوریم، بنابراین غلامی از بنی اسرائیل را آورد و او را به روستایی به نام الغرماء فرستاد که به آن ها سحر می آموختند همان گونه که بچه ها کتابت را یاد می گیرند، که به آنان نیز سحر زیادی آموخته بودند و فرعون با موسی زمانی را تعیین کردند، بنابراین فرعون به دنبال ساحران فرستاد و آنان را به همراه معلمشان آوردند. سپس به او گفتند: چه کردی؟ گفت: سحری را به آنان آموختم که ساحران روی زمین نیروی آن را ندارند مگر این که از آسمان آمده باشند سپس فرعون نظامیانش را در مملکتش فرستاد تا همه ساحران را جمع آورند.

در تعداد ساحرانی که فرعون جمع آورد اختلاف است. مقاتل می گوید: هفتاد و دو ساحر که دو تن از آن ها قبطی و رئیس قوم بودند و هفتاد نفر دیگر از بنی اسرائیل بودند. کلبی می گوید: هفتاد نفر به جز رئیسشان بودند کسانی که آموزششان می دادند دو مرد مجوسی اهل نینوا بودند.

ص: ۱۴۷

کعب می گوید: دوازده هزار نفر بودند؛ و سدیّ می گوید: سی و چند هزار نفر بودند؛و عکرمه می گوید: هفتاد هزار؛ و محمد بن المنکدر می گوید؛ هشتاد هزار نفر بودند که از میان آن ها هفت هزار که همگی ساحران ماهری بودند سپس از

میان آن ها هفتصد نفر را انتخاب کرد و از میان هفتصد نفر هفتاد نفر از بزرگان و عالمانشان را انتخاب کرد. مقاتل می گوید: رئیس ساحران دو برادر از دورترین نقاط مصر بودند. وقتی فرستاده فرعون نزد آن ها آمد آن دو به مادرشان گفتند: ما را به قبر پدرمان راهنمایی کن، و مادرشان آن دو را راهنمایی کرد. پس به سر قبر پدرشان آمدند و پدرشان را با اسم فریاد زدند؛ پدرشان جواب داد. گفتند: پادشاه می‌خواهد که ما به سویش برویم چرا که دو مرد آمده اند و هیچ مرد و سلاحی با آنان نیست ولی عزتی دارند که پادشاه از بزرگی آن ها به تنگ و فشار آمده است و عصایی دارند که هنگامی آن را می اندازند، آن دو دیگر کاری انجام نمی‌دهند؛ آهن و چوب وسنگ را می بلعد. پدرشان جواب داد نگاه کنید وقتی آن دو خوابیدند ببینید می توانید عصا را آرام بیرون بکشید چون ساحر وقتی خواب است سحرش عمل نمی‌کند و اگر عصا عمل کرد و آن دو خواب بودند پس امر و فرمان خدای دو عالم است و نه شما و نه پادشاه و نه هیچ کس دیگری نمی تواند با آن دو مقابله کند. بنابراین مخفیانه نزد موسی و هارون رفتند و آن دو خواب بودند تا عصا را بگیرند پس عصا قصد آن دو را کرد.

گفته اند: در روز زینه (جشن) با او قرار گذاشتند و آن روز بازار آنان بود که این نقل از سعید بن جبیر است؛ و ابن عباس گفته است: روز دهم بوده است که آن روز شنبه در اولین روز از سال که همان روز نوروز است بوده ودر روز عید همه مردم از گوشه و کنار در آن جا جمع می شدند. ابن اسلم می‌گوید: اجتماعشان در اسکندریه بوده است؛ ومی گویند: در آن روز دم مار پشت دریاچه بوده است؛ گفته اند: ساحران به فرعون گفتند « أَئِنَّ لَنَا لأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ » {آیا اگر ما غالب آییم واقعا برای ما مزدی خواهد بود} فرعون گفت: به درستی که شما از مقربین از نظر منزلت به من می شوید. پس هنگامی که مردم جمع شدند موسی در حالیکه به عصا تکیه داده و برادرش همراهش بود آمد. تا این که آمدند و فرعون در مجلس بزرگان قومش نشسته بود؛ هنگامی که ساحران آمدند موسی فرمود: « وَيْلَكُمْ لا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَى » {وای بر شما به خدا دروغ مبندید که شما را به عذابی [سخت] هلاک می کند و هر که دروغ بندد نومید می گردد}، پس ساحران با همدیگر نجوا کردند وگفتند این سخن یک ساحر نیست؛ و این سخن خدای تعالی است « فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى » {ساحران] میان خود در باره کارشان به نزاع برخاستند و به نجوا پرداختند}.ساحران گفتند:

ص: ۱۴۸

امروز سحری را انجام میدهیم که تا به الان مانندش را ندیده‌ای وگفتند: قسم به عزت فرعون که قطعا ما پیروزیم و با عصاها و طناب هایی آمده بودند که شصت شتر آن ها را حمل می کردند. وقتی بر سحر پافشاری کردند به موسی گفتند: اول تو شروع می کنی یا ما شروع کنیم؟ گفت: بلکه شما شروع کنید. پس طناب ها و عصاهایشان را انداختند که در این هنگام مارهایی مانند کوه شدند که دشت را پر کرده بودند و بر همدیگر سوار شده و می چرخیدند و این قول خدای تعالی است: «يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ آن ها تَسْعَى *فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَى» {ناگهان ریسمان ها و چوبدستی هایشان بر اثر سحرشان در خیال او [چنین] می نمود که آن ها به شتاب می خزند*و موسی در خود بیمی احساس کرد}. وگفت: به خدا قسم عصاهایشان در دست هایشان به صورت مارهایی در می آمد ساحران این عصای مرا محسوب نمی کردند یا چنان که با خودش صحبت کرد؛ پس خدای تعالی به او وحی کرد « لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ الأَعْلَى *وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتَى » {مترس که تو خود برتری*و آن چه در دست راست داری بینداز تا هر چه را ساخته اند ببلعد در حقیقت آن چه سرهم بندی کرده اند افسون افسونگر است و افسونگر هر جا برود رستگار نمی شود}. پس موسی از این فکر

آزاد شده و عصا را انداخت و عصایش تبدیل به ماری بزرگ شد که بزرگترین مار ممکن بود، سیاه و تیره بود و چهار پای کوتاه و کلفت وپهن داشت و از کشتی بزرگ تر وطولانی تر بود و دمی داشت که بر روی آن می ایستاد وسر وگردن و شانه هایش بالاـتر از دیوارهای شهر بود. اگر دمش به چیزی می خورد آن را از بین می برد و با پاهایش صخره ها وسنگ های سخت را می شکست و همه چیز را آرد می کرد؛ در دیوار خانه ها آتش می افروخت و دو چشم داشت که از آتش، شعله ور بودند و از سوراخ های دماغش بادهای گرم بیرون می آمد و بر روی فرق سرش موهایی مانند نیزه بود و دو شاخه می شد و دهانی داشت که اندازه این دهان دوازده ذراع بود و در آن دندان های نیش و اسیا بود و دارای صداهای مختلفی از جانب دهان و پوستش بود پس بر آن چه که ساحران از طناب ها و عصاهایشان مار ساخته بودند در جلوی چشم مردم و فرعون نمایان شد؛ می دوید و آن ها را می انداخت و یکی یکی می بلعید تا این که در دشت از آن چه ساحران ساخته بودند نه کم و نه زیاد، چیزی نماند و مردم با ناراحتی وحالتی منقلب فرار کردند، پس ازدحام کردند و بر همدیگر فشار آوردند و بعضی از آن ها زیر دست وپا له شدند تا این که در آن ازدحام بیست وپنج هزار نفر از مردم زیر دست وپا له شدند.

ص: ۱۴۹

فرعون شکست بسیار سنگینی خورده در حالی که ترسیده بود و هیچ دل وجرأتی نداشت و دیوانه شده بود ودر آن روز چهار صد بار شکمش به کار افتاد. سپس بعد از آن چهل بار در روز و شب ادامه داشت تا این که هلاک شد. پس هنگامی که مردم فرار کردند و ساحران آن چه را که باید می دیدند؛ دیدند گفتند: اگر سحر وجادو بود بر ما غلبه نمی‌یافت و امرش بر ما پوشیده نمی‌ماند و اگر سحر بود پس طناب ها و عصاهایمان کجاست؟پس سجده کنان بر زمین افتادند وگفتند: « قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ*رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ» {گفتند به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم*پروردگار موسی و هارون}. ودر میان آنان هفتاد و دو شیخ بودند که کمرشان از پیری خمیده شده بود و عالمان سحر و جادو بودند و رئیس این جماعت چهار نفر بودند: سابور، عادور، حطحط و مصفا؛ و اینان همان هایی هستند که وقتی قدرت خدای منزه را دیدند ایمان آوردند وسپس کل ساحران ایمان اوردند؛ پس وقتی فرعون آن ها را دید تاسف خورد و بردبارانه به آن ها گفت: قبل از این که به شما اجازه دهم به او ایمان آوردید؟ او بزرگتر شما بوده که به شما سحر را یاد داده بنابراین دست ها و پاهایتان را برخلاف هم قطع می... کنم و شما را بر تنه نخل به صلیب می کشم تا بفهمید که عذاب کدام یک از ما سخت تر وپایدارتر است! گفتند: «لَن نُّؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنتَ قَاضٍ » {هرگز تو را بر معجزاتی که به سوی ما آمده و [بر] آن کس که ما را پدید آورده است ترجیح نخواهیم داد پس هر حکمی می خواهی بکن}. تا این جای سخن خدای تعالی «والله خیر وأبقی». {و خدا بهتر و پایدارتر است}، پس دست ها وپاهایشان را برخلاف هم قطع کرد و آن ها را بر تنه نخل به صلیب کشید و او اولین کسی است که این کار را کرد. ساحران صبح کافر بودند و شب جزء شهدا شده بودند و فرعون شکست خورده و ناخوش برگشت. سپس ایمان نیاورد و همچنان بر کفرش باقی ماند و آن را ادامه داد پس خدای تعالی همچنان آیاتش را نازل می کرد وسال ها طول کشید تا این که آن ها را هلاک کرد و موسی به سوی قومش برگشت در حالی که عصا به صورت مار او را دنبال می کرد و اطرافش دم می‌جنباند و مانند سگ که به صاحبش نزدیک می شود به موسی نزدیک می شد و مردم به آن ها نگاه می کردند و گروه گروه شده و به هم فشار می آوردند تا این که موسی وارد خیمه های بنی اسرائیل شد و سر مار را گرفت و در این هنگام عصا به حالت اولش در آمد. خداوند کار فرعون را بر او متفرق و پراکنده گرداند و راهی برای از

بین بردن موسی نیافت؛ پس موسی در شهرش تنها ماند و به قومش پیوست؛

ص: ۱۵۰

و جمع شدند و بسیج شدند تا این که پیروز وغالب شدند. - . العرائس : ۱۱۶ - ۱۱۸ -

**[ترجمه]

بیان

المدلهم المظلم و فحيح الأفعى صوتها من فيها و الكشيش صوتها من جلدها و المنخوب الجبان الذى لا فؤاد له.

ثم قال الثعلبى فلما خاف فرعون على قومه أن يؤمنوا بموسى عزم على بناء صرح يقوى به سلطانه فقال يا هامانُ ابْنِ لِي صَرْحاً الآيه فجمع العمال و الفعله حتى اجتمع له خمسون ألف بناء سوى الأتباع و الأجراء ممن يطبخ الآجر و الجص و ينجر الخشب و الأبواب و يضرب المسامير فلم يزل يبنى ذلك الصرح إلى أن فرغ منه فى سبع سنين و ارتفع ارتفاعا لم يبلغه بنيان أحد من الخلق منذ خلق الله السماوات و الأرض فبعث الله عز و جل جبرئيل و ضرب بجناحه الصرح فقطعه ثلاث قطع وقعت قطعه منها فى البحر و أخرى فى الهند و أخرى فى المغرب.

و قال الضحاك بعثه الله وقت الغروب (۲)فقذف به على عسكر فرعون فقتل منهم ألف ألف رجل (۳)و قالوا و لم يبق أحد عمل فيه شيئا إلا أصابه موت أو حريق أو عاهه ثم إن فرعون بعد ذلك عزم على قتال موسى فأراه الله الآيات (۴)فلما لم يؤمن أوحى الله تعالى إلى موسى أن اجمع بنى إسرائيل كل أربعه أهل أبيات فى بيت ثم اذبحوا أولاد الضأن و اضربوا بدمائها على الأبواب فإنى مرسل على أعدائكم عذابا و إنى سامر الملائكه (۵)فلا يدخل بيتا على بابه دم و سامرها فتقتل أبكار آل فرعون من أنفسهم و أموالهم فتسلمون أنتم و يهلكون هم ثم أخبزوا خبزا فطيرا (۶)فإنه أسرع لكم ثم أسر بعبادى حتى تنتهى بهم إلى البحر فيأتيك أمرى ففعلت ذلك بنو إسرائيل فقالت القبط لبنى إسرائيل لم تعالجون هذا الدم على أبوابكم فقالوا إن الله سبحانه مرسل عذابا فنسلم

ص: ۱۵۱

۱- العرائس: ۱۱۶- ۱۱۸. م.

۲- المصدر خال من قوله: وقت الغروب. م.

۳- فى المصدر: الفى الف رجل. م.

۴- العرائس: ۱۱۹. م.

۵- فى المصدر: سارسل الملائكه. م.

۶- فى المصدر: ثم اخبزوا فطيرا. م.

و تهلكون فقالت القبط فما يعرفكم ربكم إلا بهذه العلامات فقالوا هكذا أمرنا نبينا فأصبحوا و قد طعن أبكار آل فرعون و ماتوا كلهم فى ليله واحده و كانوا سبعين ألفا و اشتغلوا بدفنهم و بما نالهم من الحزن على المصيبه و سرى موسى بقومه متوجهين إلى البحر و هم ستمائه ألف و عشرون ألفا لا يعد فيهم ابن سبعين سنه لكبره و لا ابن عشرين سنه لصغره و هم المقاتله سوى الذريه و كان موسى عليه السلام على الساقه و هارون على المقدمه فلما فرغت القبط من دفن أبكارهم و بلغهم خروج بنى إسرائيل قال فرعون هذا عمل موسى قتلوا أبكارنا من أنفسنا و أموالنا ثم خرجوا و لم يرضوا أن ساروا بأنفسهم حتى ذهبوا بأموالنا معهم فنادى فى قومه كما قال الله سبحانه فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدائِنِ حاشِرِينَ إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ وَ إِنَّا لَجَمِيعٌ حاذِرُونَ ثم تبعهم فرعون بجنوده و على مقدمته هامان فى ألف ألف و سبعمائه ألف كل رجل على حصان و على رأسه بيضه و بيده حربه.

و قال ابن جريح أرسل فرعون فى أثر موسى و قومه ألف ألف و خمسمائه ألف ملك مسور (١)مع كل ملك ألف ثم خرج فرعون خلفهم فى الدهم (٢)و كانوا مائه ألف رجل كل واحد منهم راكبا حصانا أدهم فكان فى عسكر فرعون مائه ألف حصان أدهم و ذلك حين طلعت الشمس و أشرقت كما قال الله سبحانه فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ فلما تراءى الجمعان و رأت بنو إسرائيل غبار عسكر فرعون قالوا يا موسى أين ما وعدتنا من النصر و الظفر هذا البحر أمامنا إن دخلناه غرقنا و فرعون خلفنا إن أدركنا قتلنا و لقد أُوذِينا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا فقال موسى اسْتَعِينُوا (٣)بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُها مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ و قال عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۴).

قالوا فلما انتهى موسى عليه السلام إلى البحر هاجت الريح ترمى بموج كالجبال

١- ملك مسور: مسود قدير.

٢- الدهم: العدد الكثير.

٣- فى المصدر: فقال موسى لقومه: يا قوم استعينوا اه. م.

۴- العرائس: ١٢٣. م.

فقال له يوشع بن نون يا مكلم الله (۱)أين أمرت و قد غشينا فرعون و البحر أمامنا فقال موسى هاهنا فخاض يوشع الماء و جاز البحر ما يوارى حافر دابته الماء و قال خربيل (۲)يا مكلم الله أين أمرت قال هاهنا فكبح فرسه بلجامه (۳)حتى طار الزبد من شدقيه ثم أقحمه البحر فرسب فى الماء و ذهب القوم يصنعون مثل ذلك فلم يقدروا فأوحى الله سبحانه إلى موسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ فضرب فلم يطعه فأوحى الله إليه أن كنه فضرب موسى بعصاه ثانيا و قال انفلق أبا خالد (۴)فَانْفَلَقَ فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ فإذا خربيل واقف على فرسه لم يبتل سرجه و لا لبده و ظهر فى البحر اثنا عشر طريقا لاثنى عشر سبطا لكل سبط طريق و أرسل الله الريح و الشمس على قعر البحر حتى صار يبسا.

و عن عبد الله بن سلام أن موسى لما انتهى إلى البحر قال يا من كان قبل كل شى ء و المكون لكل شى ء و الكائن بعد كل شى ء اجعل لنا مخرجا.

وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّهُ قَالَ عِنْدَ ذَلِكَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ وَ إِلَيْكَ الْمُشْتَكَى وَ أَنْتَ الْمُسْتَعَانُ (۵)وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيم.

قالوا فخاضت بنو إسرائيل البحر كل سبط فى طريق و عن جانبيهم الماء كالجبل الضخم لا يرى بعضهم بعضا فخافوا و قال كل سبط قد قتل إخواننا فأوحى الله سبحانه إلى جبال الماء أن تشبكى فصار الماء شبكات ينظر بعضهم إلى بعض و يسمع بعضهم كلام بعض حتى عبروا البحر سالمين و لما خرجت ساقه عسكر موسى من البحر وصلت مقدمه عسكر فرعون إليه و أراد موسى أن يعود البحر إلى حاله الأولى فأوحى الله سبحانه أن اتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْواً

۱- فى المصدر يا كليم اللّه. م.

۲- فى المصدر: «حزقيل» فى المواضع.

۳- كبح الدابّه باللجام: جذبها به لتقف و لا تجرى.

۴- كنيه للبحر.

۵- فى المصدر بعد ذلك: و عليك التكلان. م.

إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ فلما وصل فرعون قال لقومه انظروا إلى البحر قد انفلق لهيبتى حتى أدرك أعدائى و عبيدى و لم تكن فى خيل فرعون أنثى فجاء جبرئيل على فرس أنثى و عليه عمامه سوداء و تقدمهم و خاض البحر و ظن أصحاب فرعون أنه منهم فلما سمعت الخيول ريحها اقتحمت البحر فى أثرها و جاء ميكائيل على فرس خلف القوم يشحذهم (۱)و يقول لهم ألحقوا بأصحابكم فلما أراد فرعون أن يسلك طريق البحر نهاه وزيره هامان و قال إنى قد أتيت هذا الموضع مرارا و ما لى عهد بهذه الطرق و إنى لا آمن أن يكون هذا مكرا من الرجل يكون فيه هلاكنا و هلاك أصحابنا فلم يطعه فرعون و ذهب حاملا (۲)على حصانه أن يدخل البحر فامتنع و نفر حتى جاء جبرئيل على رمكه بيضاء فخاض البحر فتبعها حصان فرعون فلما توافوا فى البحر و هم أولهم بالخروج أمر الله البحر فالتطم عليهم فغرقهم أجمعين بمرأى من بنى إسرائيل قالوا فلما سمعت بنو إسرائيل صوت التطام البحر قالوا لموسى ما هذه الوجبه (۳)فقال لهم إن الله سبحانه قد أهلك فرعون و كل من كان معه فقالوا إن فرعون لا يموت لأنه خلق خلق من لا يموت أ لم تر أنه كان يلبث كذا و كذا يوما لا يحتاج إلى شى ء مما يحتاج إليه الإنسان فأمر الله سبحانه البحر فألقاه على نجوه من الأرض و عليه درعه حتى نظر إليه بنو إسرائيل.

و يقال لو لم يخرجه الله تعالى ببدنه لشك فيه بعض الناس فبعث موسى جندين عظيمين من بنى إسرائيل كل جند اثنا عشر ألفا إلى مدائن فرعون و هى يومئذ خاليه من أهلها لم يبق منهم إلا النساء و الصبيان و الزمنى و المرضى و الهرمى و أمر على الجندين يوشع بن نون و كالب بن يوفنا (۴)فدخلوا بلاد فرعون فغنموا ما كان فيها من أموالهم و كنوزهم و حملوا من ذلك ما استقلت به الحموله (۵)عنها و ما لم يطيقوا حملها باعوه من قوم آخرين فذلك قوله تعالى كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ

۱- أى يسوقهم شديدا، و فى المصدر: يستحثهم.

۲- فى المصدر: معاجلا. م.

۳- الوجبه: السقطه مع الهده. أو صوت الساقط. و فى المصدر: هذه الضوضاء.

۴- تقدم الخلاف فى ضبطه.

۵- أى ما أطاقته الحموله.

وَ نَعْمَةٍ کانُوا فِیها فاکِهِینَ کَذلِکَ وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِینَ ثم إن یوشع استخلف علی قوم فرعون رجلا منهم و عاد إلی موسی بمن معه سالمین غانمین (۱).

**[ترجمه]المدلهمّ: تاریک؛ فحیح الافعی: صدای دهان مار؛ الکشیش: صدای پوست مار؛ المنخوب: فرد ترسویی که دل وجرأت ندارد.

ثعلبی می گوید: هنگامی که فرعون احساس خطر کرد از این که قومش به موسی ایمان بیاورند تصمیم گرفت که کاخی برای حکومتش بسازد پس گفت: « یَا هَامَانُ ابْنِ لِی صَرْحًا » {ای هامان برای من کوشکی بلند بساز شاید من به آن راهها برسم}، پس کارگران و بنایان را جمع کرد تا این که پنجاه هزار بنا و آجرپز که آجر کاری و سفید کاری می کردند و چوب می تراشیدند و در می ساختند و میخ می زدند، که ساختن آن بنا هفت سال طول کشید و آنقدر ارتفاعش بلند بود که اندازه هیچ بنایی از زمانی که خدا آسمان ها و زمین را خلق کرد به آن نمی رسید. پس خداوند عزوجل جبرئیل را فرستاد و با بالش به کاخ زد و آن را سه قسمت کرد قسمتی از آن را در دریا انداخت و قسمتی از آن را در هند و قسمتی را در مغرب انداخت.

ضحاک می‌گوید: خداوند وقت غروب جبرئیل را فرستاد و آن را در میان سپاه فرعون انداخت و با آن هزار هزار مرد را کشت وگفته اند: کسی باقی نماند جز این که همه به مرگ یا سوختن و یا نقص عضو دچار شدند؛ سپس فرعون تصمیم به قتل موسی گرفت پس خدا به او آن آیات را نشان داد، - . العرائس : ۱۱۹ -

و هنگامی که ایمان نیاورد خدای تعالی به موسی وحی کرد: که هر چهار خانواده از بنی اسرائیل را در یک خانه جمع کن سپس گوساله ها را ذبح کنید و خونهایشان را بر در خانه ها بمالید پس من بر دشمنانتان عذاب میفرستم و ملائکه را دستور خواهم داد به خانه‌ای که خون روی در آن است وارد نشوند و آن ها را دستور می‌دهم باکره‌های خاندان فرعون را اعم از انسان ها- دوشیزگان – و اموال ایشان – گوساله‌ها – بکشند، بنابراین شما سالم می‌مانید و آن ها هلاک می شوند سپس نان های فطیر بپزید چرا که این سریع ترین غذا برای شماست سپس شبانه بندگانم حرکت کن تا آنان را به دریا برسانی بعد از آن فرمانم خواهد آمد. بنی اسرائیل این کارها را کردند و قبطی ها به بنی اسرائیل گفتند: چرا این خون ها را بر در خانه هایتان زده اید؟ گفتند همانا خدای پاک و منزه عذابی را می فرستد که ما سالم می‌مانیم

ص: ۱۵۱

و شما هلاک می شوید. قبطی ها گفتند آیا خدایتان فقط این کارها و نشانه ها را به شما یاد می‌دهد؟ جواب دادند پیامبر ما نیز این گونه ما را امر کرده است. پس صبح شد و فرزندان نخست خاندان فرعون همگی مریض شده و در یک شب مردند که هفتاد هزار نفر بودند. پس مشغول دفن آن ها و اندوه و حزن بر این مصیبت بودند که موسی قومش را شبانه به سوی دریا حرکت داد و در حالی که ششصد و بیست هزار نفر بودند که در میان آن ها پیر مرد هفتاد ساله و جوان بیست ساله جزء این تعداد محسوب نمی شدند و این تعداد جنگجویان بود و غیر از کسانی بودند که متفرق شده بودند و موسی عقب دار و هارون جلو دار بود. هنگامی که قبطی ها از دفن دوشیزگانشان فارغ شدند و خبر خروج بنی اسرائیل به آن ها رسید فرعون گفت: این کار موسی است باکره‌های ما را اعم از انسانها- دوشیزگان – و اموال – گوساله‌ها – کشتند و خارج شدند و راضی هم نشدند

که فقط خودشان بروند بلکه اموال ما را هم با خودشان بردند پس در میان قومش فریاد زد: «فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ *إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ *وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ *وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ» {پس فرعون ماموران جمع آوری [خود را] به شهرها فرستاد*و گفت] این ها عده ای ناچیزند*و راستی آن ها ما را بر سر خشم آورده اند*و[لی] ما همگی به حال آماده باش درآمده اید}. سپس فرعون با سربازانش که جلو دار آن ها هامان بود و یک میلیون و هفتصد هزار نفر بودند آن ها را تعقیب کردند که هر مردی بر اسبی سوار و کلاهی بر سر و در دستش نیزه ای بود.

ابن جریح می گوید: فرعون یک میلیون و پانصد هزار فرمانده سیاه پوست و توانا را به تعقیب موسی فرستاد که با هر کدام از این فرماندهان هزار نفر بود. پس فرعون پشت سر آن ها در میان تعداد زیادی خارج شد که حدود صد هزار مرد که هر کدام از آن ها سوار اسبی سیاه بود پس در سپاه فرعون صد هزار اسب سیاه بود و آن هنگامی بود که خورشید طلوع کرد و درخشید همان طور که خدای تعالی میفرماید: « فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ » {پس هنگام برآمدن آفتاب آن ها را تعقیب کردند}. پس هنگامی که جمعیت دیده شدند و بنی اسرائیل غبار سپاه فرعون را دیدند گفتند: ای موسی کجاست آن وعده پیروزی که به ما دادی؟ دریا جلوی ماست که اگر داخلش شویم غرق می شویم و فرعون پشت سر ماست که اگر به ما برسد ما را می کشد و ما در هر دو صورت، قبل از این که تو بیایی و بعد از آمدنت، آزار داده شده‌ایم. موسی گفت: از خدا طلب کمک کنید و صبر کنید که زمین برای خداست و برای هر کدام از بندگانش که بخوهد آن را به جا می گذارد و عاقبت نیک از آن متقیان است و فرمود: امید است که خدا دشمنانتان را هلاک کند و شما را در زمین باقی گذارد پس نگاه می‌کند که چگونه عمل می کنید.
- . العرائس : ۱۲۳ -

گفتند: هنگامی که موسی به دریا رسید بادها شروع وزیدن کردند و موج هایی بسان کوه بالا رفت

پس یوشع بن نون به موسی گفت یا کلیم الله کجا دستور داده شده ای و در حالی که فرعون این جا رسیده و دریا جلوی ماست؟! موسی گفت: همین این جا، پس یوشع داخل آب شد و از دریا عبور کرد و آب جای سم اسبش را ناپدید می‌کرد. حزبیل گفت: ای کلیم الله کجا دستور داده شده‌ای؟ گفت: این جا، پس لجام اسبش را کشید تا این که کف از گوشه دهان اسبش ریخت سپس او را به زور وارد دریا کرد و در آب فرو رفت پس قوم آمدند که مانند او انجام دهند ولی نتوانستند، پس خداوند سبحان به موسی وحی کرد: «اَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ» {با عصای خود بر این دریا بزن}. پس ضربه زد ولی دریا اطاعت نکرد بنابراین خدا به او وحی کرد که کنیه او را بگو. پس موسی دوباره با عصایش آن را زد و گفت ای ابوخالد! شکافته شو پس شکافته شد و هر شکاف مانند کوه عظیمی بود و در این هنگام دیدند که حزبیل بر اسبش ایستاد زین و یالش خیس نشد و در دریا دوازده راه برای دوازده سبط باز شد، برای هر سبط یک راه؛ و خداوند باد و خورشید را بر قعر دریا فرستاد تا این که خشک شد.

ابن سلام می‌گوید: هنگامی که موسی به دریا رسید گفت: ای کسی که قبل از همه بوده ای و همه چیز را خلق کرده ای و بعد از همه زنده ای؛ راه خروجی برای ما قرار بده .

عبدالله می گوید: پیامبر صلی الله علیه و علی آله و سلم فرمود: که موسی در آن زمان گفت: خدایا حمد و سپاس تو راست و از تو درخواست می شود و تو یاریگر من هستی، هیچ نیرو و قوتی نیست جز خدای بزرگ بلند مرتبه. گفته اند: بنی اسرائیل وارد دریا شدند هر سبط – فرزند– در راهی و در کنارشان آب مانند کوه بزرگ بود که همدیگر را نمی دیدند پس ترسیدند و هر گروهی گفت برادرانمان کشته شده اند. پس خداوند سبحان به کوه‌های آب وحی کرد که مشبّک شوند، در نتیجه آب شبکه شبکه شد که بنی اسرائیل همدیگر را نگاه می کردند و صدا و سخن همدیگر را می شنیدند تا این که سالم از دریا عبور کردند و هنگامی که قسمت عقبه سپاه موسی از دریا خارج شد، جلو دار سپاه فرعون به آن رسید و موسی خواست که دریا به حال اولش بازگردد؛ خدای سبحان وحی کرد: دریا را آرام ترک کن

ص: ۱۵۳

که آن ها سپاهی غرق شده هستند. وقتی فرعون رسید به قومش گفت: به دریا نگاه کنید به خاطر هیبت من شکافته شده است تا دشمنان و بندگانم را بگیرد و در میان سپاه و اسب های فرعون جنس مؤنثی نبود. پس جبرئیل بر اسب مؤنثی آمد و بر آن دستار سیاهی بود و جلوتر از آن ها رفت و در دریا فرو رفت و اصحاب فرعون گمان کردند که او از آن هاست پس هنگامی که اسب ها بوی او را شنیدند به دنبال او به طرف دریا پیش رفتند و میکائیل با اسبی پشت سر قوم آمد که آن ها را به سرعت جلو می راند و به آن ها می گفت: به یارانتان بپیوندید. پس هنگامی که فرعون می خواست راه دریا را طی کند هامان او را از این کار نهی کرد و گفت: من از این جایگاه بارها گذر کرده ام و این راه نبوده و من مطمئن نیستم که این مکر آن مرد نباشد که باعث هلاک ما و یاران ما نشود، پس فرعون از او اطاعت نکرد و در حالی که سوار اسب بود، خواست وارد دریا شود که اسبش امتناع کرد و نرفت تا این که جبرئیل بر مادیانی سفید آمد که در دریا فرو رفت و بنابراین اسب فرعون او را دنبال کرد. وقتی کاملاً همگی وارد دریا شدند و جلوداران آن ها می خواستند خارج شوند خدا دریا را امر کرد و بر روی آن ها کوبیده شد پس همگی آن ها را جلوی چشم بنی اسرائیل غرق کرد.

می گویند: هنگامی که بنی اسرائیل صدای افتادن دریا را شنیدند به موسی گفتند: این صدای سقوط چه بود؟ به آنان گفت: همانا خدا فرعون و هر که با او بود را به هلاکت رساند. گفتند: همانا فرعون نمی میرد چرا که او به گونه ای آفریده شده که نمی‌میرد آیا ندیده‌ای که او چندین و چند روز این چنین می‌ماند و به چیزی احتیاج ندارد از آن چه انسان به آن نیاز دارد؟ خداوند سبحان دریا را فرمان داد بنابراین دریا او را بر زمین تپه‌ای از زمین انداخت و بر او زره‌اش بود تا بنی اسرائیل او را ببینند.

و می‌گویند: اگر خدای متعال بدن او را بیرون نمی آورد برخی از مردم در آن شک می کردند؛ پس موسی دو لشگر بزرگ از بنی اسرائیل را فرستاد که هرکدام دوازده هزار نفر بودند. آنان به شهرهای فرعون رفتند وآن روزی بود که شهر خالی از سکنه اش بود و در آن ها جز زنان و بچه ها و افراد زمین گیر و مریضان و پیران باقی نمانده بود. یوشع بن نون و کالب بن یوفنا را امیر این دو لشگر کرد که وارد شهر های فرعون شوند و هر آن چه از اموال و گنج هایشان می توانند به غنیمت گیرند و هر آن چه را که می توانند حمل کنند بیاورند و هر آن چه حملش سخت است را به قومی دیگر بفروشند؛ و این قول خدای تعالی است: « کَمْ تَرَکُوا مِن جَنَّاتٍ وَعُیُونٍ » وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ کَرِیمٍ

ص: ۱۵۴

*وَنَعْمَهٍ كَانُوا فِيهَا فَاكِهِينَ *كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ » {و چه باغ ها و چشمه سارانی [كه آن ها بعد از خود] بر جای نهادند*و كشتزارها و جايگاه های نيكو*و نعمتی كه از آن برخوردار بودند*آری] اين چنين [بود] و آن ها را به مردمی ديگر ميراث داديم}. سپس يوشع بر قوم فرعون مردی از آن ها را جانشين كرد و با هر آن چه كه بود سالم و دست پُر به نزد موسی بازگشت. - . العرائس : ۱۲۳ - ۱۲۶ -

**[ترجمه]

تذنيب

قال السيد المرتضى قدس سره فإن قيل كيف جاز لموسى أن يأمر السحره بإلقاء الحبال و العصى و ذلك كفر و سحر و تلبيس و تمويه و الأمر بمثله لا يحسن قلنا لا بد من أن يكون فى أمره عليه السلام بذلك شرط فكأنه قال ألقوا ما أنتم ملقون إن كنتم محقين و كان فيما تفعلونه حجه و حذف الشرط لدلاله الكلام عليه و اقتضاء الحال له و يمكن أن يكون على سبيل التحدى بأن يكون دعاهم إلى الإلقاء على وجه يساويه فيه و لا يخيلون فيما ألقوه السعى و التصرف من غير أن يكون له حقيقه لأن ذلك غير مساو لما ظهر على يده من انقلاب الجماد حيه على الحقيقه دون التخييل و إذا كان ذلك ليس فى مقدورهم فإنما تحداهم به ليظهر حجته. (۲)أقول يمكن أن يقال الأمر بالسحر إذا كان مشتملا على بيان بطلانه و ظهور المعجزه و عدم مبالاته بما صنعوا مع أن القوم لا ينتهون عنه بعدم أمره بل بنهيه أيضا ليس بقبيح (۳)فيمكن أن يكون مخصصا لعمومات النهى عن الأمر بالسحر إن كانت و لو كان لمحض دليل العقل فلا يحكم فى خصوص تلك الصوره بشى ء من القبح أو يقال إنه لم يكن المراد به الأمر حقيقه بل كان الغرض عدم خوفه و مبالاته بما سحروا به فيمكن إرجاعه إلى أمر التسويه و قيل إنه لم يأمر بالسحر بل بالإلقاء و هو أعم منه.

ثم قال السيد فإن قيل فمن أى شى ء خاف موسى عليه السلام أ و ليس خوفه يقتضى شكه فى صحه ما أتى به قلنا إنما رأى من قوه التلبيس و التخييل ما أشفق عنده من وقوع الشبهه على من لم ينعم النظر (۴)فآمنه الله تعالى من ذلك و بين له أن حجته ستتضح للقوم بقوله تعالى لا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلى (۵).

ص: ۱۵۵

۱- العرائس: ۱۲۳- ۱۲۶. و فيه: غانمين شاكرين. م.

۲- تنزيه الأنبياء: ۷۰- ۷۱. م.

۳- بل ربما يمكن أن يقال بحسن ذلك، إذ فيه إبطال الباطل و إرشاد الجاهل إلى بطلان عملهم و أن عمله ليس من سنخ عملهم و سحرهم، بل هو من عند اللّه، و عمله من صنع اللّه.

۴- أى لم يحقق النظر فيما صنعوا.

۵- تنزيه الأنبياء: ۷۱. م.

أقول: قد مر خبر فی عله ذلک الخوف فی إلقاء إبراهیم علیه السلام فی النار (۱)و قیل کان لا یلقی العصا إلا بوحی و لما أبطأ الوحی خاف تفرق بعض الناس قبل أن یؤمر بالإلقاء و قیل کان خوفه ابتداء علی مقتضی الجبله البشریه.

ثم قال السید رحمه الله فإن قیل فما معنی قوله رَبَّنا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ الآیه قلنا أما قوله لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِکَ ففیه وجوه أولها أنه أراد لئلا یضلوا فحذف و هذا له نظائر کثیره فی القرآن و کلام العرب فمن ذلک قوله أَنْ تَضِلَّ إِحْداهُما (۲)و إنما أراد لئلا تضل و قوله أَنْ تَقُولُوا یَوْمَ الْقِیامَهِ (۳)و قوله أَنْ تَمِیدَ بِکُمْ (۴)و قال الشاعر

نزلتم منزل الأضیاف منا. فعجلنا القری أن تشتمونا.

و ثانیها أن اللام هاهنا هی لام العاقبه و لیست بلام الغرض کقوله لِیَکُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَ حَزَناً (۵)و ثالثها أن یکون مخرج الکلام مخرج النفی و الإنکار علی من زعم أن الله تعالی فعل ذلک لیضلهم.

و رابعها أن یکون أراد الاستفهام فحذف حرفه المختص به (۶).

ص: ۱۵۶

۱- و هو خبر إسماعیل بن الفضل الهاشمی سأل عن أبی عبد اللّه علیه السلام عن موسی بن عمران لما رأی حبالهم و عصیهم کیف أوجس فی نفسه خیفه و لم یوجسها إبراهیم؟ قال: إن إبراهیم علیه السلام حین وضع فی المنجنیق کان مستندا إلی ما فی صلبه من أنوار حجج اللّه عزّ و جلّ و لم یکن موسی علیه السلام کذلک.

۲- البقره: ۲۸۲. و الظاهر أن الآیه لا تحتاج إلی تقدیر، و المعنی: أن تنسی احدی المرأتین فتذکرها الأخری.

۳- الأعراف: ۱۷۲.

۴- النحل: ۱۵، لقمان: ۱۰.

۵- القصص: ۸.

۶- تنزیه الأنبیاء: ۷۳- ۷۵ و لخصه المصنّف. م.

**[ترجمه]سید مرتضی می گوید: اگر گفته شود: موسی چگونه امر کرد که ساحران طناب ها و عصاهایشان را بیاندازند درحالی که آن کفر و سحر و التباس و تحریف است و امر به مانند آن درست نیست؟ جواب می دهیم باید در این دستور موسی شرطی وجود داشته باشد چرا که او گفت: اگر حق با شماست آن چه را که می‌خواهید بیاندازید، بیاندازید. و در آن چه که انجام می دهید حجّتی باشد و حذف شرط به خاطر دلالت کلام بر آن و اقتضای حال است، و ممکن است از روی مبارزه طلبیدن باشد یعنی آن ها را به گونه‌ای انداختن دعوت کرد که در آن با او مساوی باشند و ساحران در آن چه می‌اندازند عاری از حقیقت نباشند و دخل و تصرفی را تخیل نکنند - دیگران را به وهم نیفکنند- ، چون این کار با آن چه که موسی آورد در شرایط برابر نبود زیرا به دست موسی واقعا جماد به مار تبدیل می‌شد بدون هیچ به وهم افکندنی؛ و چون این در توان و قدرت آن ها نبود آن ها را به تحدی خواند تا حجتش آشکار شود. -. تنزیه الانبیاء : ۷۰ - ۷۱ -

می گویم: ممکن است که گفته شود: امر به جادو اگر شامل بیان بطلان آن و آشکار شدن معجزه و عدم توجه به آن و نیز این که اگر قوم بدون دیدن کار موسی از آن دست نمی کشیدند وحتی - با نهی او - نهی هم نمی شدند زشت و قبیح نیست پس ممکن است که از عمومات نهی از امر به سحر، تخصیص خورده باشد اگر چنین عموماتی را داشته باشیم هر چند که این عمومات، دلیل عقلی صِرف باشد. پس درخصوص آن صورت، نمی‌توان نسبت قُبح داد؛ یا گفته شود: منظور از آن امر حقیقی نمی باشد بلکه غرض عدم ترس و عدم توجه به آن چیزی است که با آن جادو می کنند، پس می‌توان آن را به امر تسویه برگرداند، و گفته شده: او به سحر امر نکرده است بلکه به انداختن امر کرده و این اعم از آن است.

سپس سید مرتضی می گوید: اگر گفته شود: پس موسی از چه چیزی ترسید؟ آیا ترس او به این معنا نیست که در صحت آن چه آورده شک کرده است! جواب می‌دهیم: موسی به خاطر آن چه که از نیروی حیله گری و به توهم افکندن دید ترسید که افراد بدون دقت و ظاهربین در شبهه بیافتند - سخن ساحران را بپذیرند - پس خدای تعالی او را آرامش داد و برای او بیان و آشکار کرد که حجت او و همه چیز را برای قوم آشکار خواهد کرد با این سخن که: «لَا تَخَفْ إِنَّکَ أَنتَ الْأَعْلَی» {مترس که تو خود برتری}. -. تنزیه الانبیاء : ۷۱ -

ص: ۱۵۵

می گویم: روایتی در علت این ترس، در ماجرای افکندن ابراهیم در آتش آمده است؛ و گفته شده: عصارا جز با وحی نمی‌انداخت و وقتی وحی به تأخیر افتاد از متفرق شدن برخی از مردم قبل از این که امر به انداختن شود ترسید و گفته شده: ترس او در ابتدا بر مقتضای فطرت بشری بوده است.

سپس سید مرتضی رحمه الله گفت: اگر گفته شود: پس معنی آیه «رَبَّنَا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلأَهُ» {پروردگارا تو به فرعون و اشرافش در زندگی دنیا زیور و اموال داده ای}. چیست؟ می گوییم: سخن خدای تعالی «لِیُضِلُّواْ عَن سَبِیلِکَ» {تا [خلق را] از راه تو گمراه کنند}. چند وجه دارد:

اوّل: همانا اراده کرده: لئلّا یضلّوا که حذف شده و نظایر این در قرآن و کلام عرب زیاد است و از آن جمله است: «أن تضلّوا احدیهما» -. البقره / ۲۸۲ -

و این را اراده کرده: لئلا تضل و سخن خدای تعالی «أَن تَقُولُواْ یَوْمَ الْقِیَامَهِ» - . الاعراف / ۱۷۲ - {تا مبادا روز قیامت بگویید}. و این آیه «أن تَمِیدَ بِکُمْ» - . النحل / ۱۵؛ لقمان / ۱۰ - {و در زمین کوههایی استوار افکند تا شما را}. و سخن شاعر:

نزّلتم منزل الأضیاف منّا فعجّلنا القری أن تشتمونا - مانند مهمانان ما بر ما وارد شدید، پس برای آوردن غذا عجله کردیم تا ما را شماتت نکنید.

دوم: لام در این جا لام عاقبه است و لام غرض نیست مانند سخن «لیکون لهم عدواً و حزناً» - . القصص / ۸ -

است.

سوم: کلام در جایگاه نفی و انکار می باشد بر کسی که می‌پندارد خداوند این گونه انجام داده تا آن ها را گمراه کند.

چهارم: اراده استفهام کرده پس حرف مختص به استفهام را حذف کرده است. - . تنزیه الانبیاء / ۷۳ – ۷۵ -

ص: ۱۵۶

**[ترجمه]

باب ۵ أحوال مؤمن آل فرعون و امرأه فرعون

الآیات؛

المؤمن: «وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِینٍ* إِلی فِرْعَوْنَ وَ هامانَ وَ قارُونَ فَقالُوا ساحِرٌ کَذَّابٌ* فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنا قالُوا اقْتُلُوا أَبْناءَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ وَ اسْتَحْیُوا نِساءَهُمْ وَ ما کَیْدُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ *وَ قالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِی أَقْتُلْ مُوسی وَ لْیَدْعُ رَبَّهُ إِنِّی أَخافُ أَنْ یُبَدِّلَ دِینَکُمْ أَوْ أَنْ یُظْهِرَ فِی الْأَرْضِ الْفَسادَ* وَ قالَ مُوسی إِنِّی عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ مِنْ کُلِّ مُتَکَبِّرٍ لا یُؤْمِنُ بِیَوْمِ الْحِسابِ* وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ یَکْتُمُ إِیمانَهُ أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ یَقُولَ رَبِّیَ اللَّهُ وَ قَدْ جاءَکُمْ بِالْبَیِّناتِ مِنْ رَبِّکُمْ وَ إِنْ یَکُ کاذِباً فَعَلَیْهِ کَذِبُهُ وَ إِنْ یَکُ صادِقاً یُصِبْکُمْ بَعْضُ الَّذِی یَعِدُکُمْ إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ کَذَّابٌ* یا قَوْمِ لَکُمُ الْمُلْکُ الْیَوْمَ ظاهِرِینَ فِی الْأَرْضِ فَمَنْ یَنْصُرُنا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جاءَنا قالَ فِرْعَوْنُ ما أُرِیکُمْ إِلَّا ما أَری وَ ما أَهْدِیکُمْ إِلَّا سَبِیلَ الرَّشادِ* وَ قالَ الَّذِی آمَنَ یا قَوْمِ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ مِثْلَ یَوْمِ الْأَحْزابِ* مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِینَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَ مَا اللَّهُ یُرِیدُ ظُلْماً لِلْعِبادِ* وَ یا قَوْمِ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ یَوْمَ التَّنادِ* یَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِینَ ما لَکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ* وَ لَقَدْ جاءَکُمْ یُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَیِّناتِ فَما زِلْتُمْ فِی شَکٍّ مِمَّا جاءَکُمْ بِهِ حَتَّی إِذا هَلَکَ قُلْتُمْ لَنْ یَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا کَذلِکَ یُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتابٌ»(۲۳-۳۴)

(و قال تعالی): «وَ قالَ الَّذِی آمَنَ یا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِکُمْ سَبِیلَ الرَّشادِ* یا قَوْمِ إِنَّما هذِهِ الْحَیاهُ الدُّنْیا مَتاعٌ وَ إِنَّ الْآخِرَهَ هِیَ دارُ الْقَرارِ* مَنْ عَمِلَ سَیِّئَهً فَلا یُجْزی إِلَّا مِثْلَها وَ مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ یُرْزَقُونَ فِیها بِغَیْرِ

حِسابٍ* وَ یا قَوْمِ ما لِی أَدْعُوکُمْ إِلَی النَّجاهِ وَ تَدْعُونَنِی إِلَی النَّارِ *تَدْعُونَنِی لِأَکْفُرَ بِاللَّهِ وَ أُشْرِکَ بِهِ ما لَیْسَ لِی بِهِ عِلْمٌ وَ أَنَا أَدْعُوکُمْ إِلَی الْعَزِیزِ الْغَفَّارِ* لا جَرَمَ أَنَّما تَدْعُونَنِی

ص: ۱۵۷

إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِی الدُّنْيا وَ لا فِی الْآخِرَهِ وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَی اللَّهِ وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحابُ النَّارِ* فَسَتَذْكُرُونَ ما أَقُولُ لَكُمْ وَ أُفَوِّضُ أَمْرِی إِلَی اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ *فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ *النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ»(۳۸-۴۶)

التحريم: «وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قالَتْ رَبِّ ابْنِ لِی عِنْدَكَ بَيْتاً فِی الْجَنَّهِ وَ نَجِّنِی مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجِّنِی مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»(۱۱)

**[ترجمه]وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ* إِلَى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ* فَلَمَّا جَاءهُم بِالْحَقِّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا اقْتُلُوا أَبْنَاء الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَاءهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ* وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَن يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ* وَقَالَ مُوسَى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُم مِّن كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَّا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ* وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَن يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءكُم بِالْبَيِّنَاتِ مِن رَّبِّكُمْ وَإِن يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِن يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُم بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ* يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْأَرْضِ فَمَن يَنصُرُنَا مِن بَأْسِ اللَّهِ إِنْ جَاءنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ* وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُم مِّثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ* مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِن بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ* وَيَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ* يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرِينَ مَا لَكُم مِّنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ* وَلَقَدْ جَاءكُمْ يُوسُفُ مِن قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فِي شَكٍّ مِّمَّا جَاءكُم بِهِ حَتَّى إِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَن يَبْعَثَ اللَّهُ مِن بَعْدِهِ رَسُولًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُّرْتَابٌ * - . مومن / ۳۸- ۴۶ -

{و به يقين موسی را با آيات خود و حجتی آشكار فرستاديم*به سوی فرعون و هامان و قارون [اما آنان] گفتند افسونگری شياد است*پس وقتی حقيقت را از جانب ما برای آنان آورد گفتند پسران كسانی را كه با او ايمان آورده اند بكشيد و زنانشان را زنده بگذاريد و[لی] نيرنگ كافران جز در گمراهی نيست*و فرعون گفت مرا بگذاريد موسی را بكشم تا پروردگارش را بخواند من می ترسم آيين شما را تغيير دهد يا در اين سرزمين فساد كند*و موسی گفت من از هر متكبری كه به روز حساب عقيده ندارد به پروردگار خود و پروردگار شما پناه برده ام*و مردی مؤمن از خاندان فرعون كه ايمان خود را نهان می داشت گفت آيا مردی را می كشيد كه می گويد پروردگار من خداست و مسلما برای شما از جانب پروردگارتان دلايل آشكاری آورده و اگر دروغگو باشد دروغش به زيان اوست و اگر راستگو باشد برخی از آن چه به شما وعده می دهد به شما خواهد رسيد چرا كه خدا كسی را كه افراطكار دروغزن باشد هدايت نمی كند*ای قوم من امروز فرمانروايی از آن شماست [و] در اين سرزمين مسلطيد و[لی] چه كسی ما را از بلای خدا اگر به ما برسد حمايت خواهد كرد. فرعون گفت جز آن چه می بينم به شما نمی نمايم و شما را جز به راه راست راهبر نيستم*و كسی كه ايمان آورده بود گفت ای قوم من من از [روزی] مثل روز دسته ها[ی مخالف خدا] بر شما می ترسم*[از سرنوشتی] نظير سرنوشت قوم نوح و عاد و ثمود و كسانی كه پس از آن ها [آمدند] و [گرنه] خدا بر بندگان [خود] ستم نمی خواهد*و ای قوم من من بر شما از روزی كه مردم يكديگر را [به ياری هم] ندا درمی دهند بيم دارم*روزی كه پشت كنان [به عنف] بازمی گرديد برای شما در برابر خدا هيچ حمايتگری نيست و هر كه را خدا گمراه كند او را راهبری نيست*و به يقين يوسف پيش از اين دلايل آشكار برای شما آورد و از آن چه برای شما آورد همواره در ترديد بوديد تا وقتی كه از دنيا رفت گفتيد خدا بعد از او هرگز فرستاده ای را برنخواهد انگيخت اين گونه خدا هر

که را افراطگر شکاک است بی راه می گذارد}

وَقَالَ الَّذِی آمَنَ یَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِکُمْ سَبِیلَ الرَّشَادِ* یَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَیَاةُ الدُّنْیَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَهَ هِیَ دَارُ الْقَرَارِ* مَنْ عَمِلَ سَیِّئَهً فَلَا یُجْزَی إِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَکَرٍ أَوْ أُنثَی وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُوْلَئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ یُرْزَقُونَ فِیهَا بِغَیْرِ حِسَابٍ* وَیَا قَوْمِ مَا لِی أَدْعُوکُمْ إِلَی النَّجَاهِ وَتَدْعُونَنِی إِلَی النَّارِ* تَدْعُونَنِی لِأَکْفُرَ بِاللَّهِ وَأُشْرِکَ بِهِ مَا لَیْسَ لِی بِهِ عِلْمٌ وَأَنَا أَدْعُوکُمْ إِلَی الْعَزِیزِ الْغَفَّارِ* لَا جَرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِی

ص: ۱۵۷

إِلَیْهِ لَیْسَ - لَهُ دَعْوَهٌ فِی الدُّنْیَا وَلَا فِی الْآخِرَهِ وَأَنَّ مَرَدَّنَا إِلَی اللَّهِ وَأَنَّ الْمُسْرِفِینَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ* فَسَتَذْکُرُونَ مَا أَقُولُ لَکُمْ وَأُفَوِّضُ أَمْرِی إِلَی اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِیرٌ بِالْعِبَادِ* فَوَقَاهُ اللَّهُ سَیِّئَاتِ مَا مَکَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ* النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْهَا غُدُوًّا وَعَشِیًّا وَیَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ * - . مومن / ۳۸- ۴۶ -

{و آن کس که ایمان آورده بود گفت ای قوم من مرا پیروی کنید تا شما را به راه درست هدایت کنم*ای قوم من این زندگی دنیا تنها کالایی [ناچیز] است و در حقیقت آن آخرت است که سرای پایدار است*هر که بدی کند جز به مانند آن کیفر نمی یابد و هر که کار شایسته کند چه مرد باشد یا زن در حالی که ایمان داشته باشد در نتیجه آنان داخل بهشت می شوند و در آن جا بی حساب روزی می یابند*و ای قوم من چه شده است که من شما را به نجات فرا می خوانم و [شما] مرا به آتش فرا می خوانید*مرا فرا می خوانید تا به خدا کافر شوم و چیزی را که بدان علمی ندارم با او شریک گردانم و من شما را به سوی آن ارجمند آمرزنده دعوت می کنم*آن چه مرا به سوی آن دعوت می کنید به ناچار نه در دنیا و نه در آخرت [درخور] خواندن نیست و در حقیقت برگشت ما به سوی خداست و افراطگران همدمان آتشند*پس به زودی آن چه را به شما می گویم به یاد خواهید آورد و کارم را به خدا می سپارم خداست که به [حال] بندگان [خود] بیناست*پس خدا او را از عواقب سوء آن چه نیرنگ می کردند حمایت فرمود و فرعونیان را عذاب سخت فرو گرفت*[اینک هر] صبح و شام بر آتش عرضه می شوند و روزی که رستاخیز بر پا شود [فریاد می رسد که] فرعونیان را در سخت ترین [انواع] عذاب درآورید}

- وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِینَ آمَنُوا اِمْرَأَهَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِی عِندَکَ بَیْتًا فِی الْجَنَّهِ وَنَجِّنِی مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِی مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ {و برای کسانی که ایمان آورده اند خدا همسر فرعون را مثل آورده آنگاه که گفت پروردگارا پیش خود در بهشت خانه‌ای برایم بساز و مرا از فرعون و کردارش نجات ده و مرا از دست مردم ستمگر برهان}

**[ترجمه]

تفسیر

تفسیر قوله تعالی: یَکْتُمُ إِیمانَهُ قال الطبرسی رحمه الله: علی وجه التقیه

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ التَّقِیَّهُ مِنْ دِینِی وَ دِینِ آبَائِی وَ لَا دِینَ لِمَنْ لَا تَقِیَّهَ لَهُ وَ التَّقِیَّهُ تُرْسُ اللَّهِ فِی الْأَرْضِ لِأَنَّ مُؤْمِنَ آلِ

فِرْعَوْنَ لَوْ أَظْهَرَ الْإِسْلَامَ لَقُتِلَ.

قال ابن عباس لم يكن مؤمن غيره و غير امرأه فرعون و غير المؤمن الـذى أنـذر موسـى فقال إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ قال السـدى و مقاتل كان ابن عم فرعون (۱)و كان آمن بموسـى و هو الذى جاء مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يسعى و قيل إنه كان ولى عهده من بعده و كان اسمه حبيبا و قيل اسمه خربيل. (۲)و قال البيضاوى الرجل إسرائيلى أو غريب موحد كان ينافقهم أَ تَقْتُلُونَ رَجُلًا أ تقصـدون قتله أَنْ يَقُولَ لأن يقول أو وقت أن يقول من غير رويه و تأمل فى أمره رَبِّيَ اللَّهُ وحده فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ لا يتخطاه وبال كذبه فيحتاج فى دفعه إلى قتله يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ أى فلا أقل من أن يصـيبكم بعضه إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ احتجاج ثالث ذو وجهين أحدهما أنه لو كان مسرفا كذابا لما هداه الله إلى البينات و لما عضده بتلك المعجزات.

۱- سـيأتى فى الحـديث الأول ان اسـمه حزبيل و انه كان ابن عم فرعون و ولى عهـده و خليفته. و قال البغدادىّ فى المحبر: كان اسم مؤمن آل فرعون حزبيل أو خزبيل و هو أخو آسـيه امرأه فرعون. و قال هشام: حزبيل زوج الماشـطه، و كان فرعون قد جعله على نصف الناس. و قال الطبرىّ: اسمه فيما يزعمون حبرك. و سيجى ء ما يحكيه الثعلبى فى ذلك بعد الحديث السابع.

۲- مجمع البيان ۸: ۵۲۱. م.

و ثانيهما أن من خذله الله و أهلكه فلا حاجه لكم إلى قتله و لعله أراد به المعنى الأول و خيل إليهم الثانى لتلين شكيمتهم (۱)و عرض به لفرعون بأنه مسرف كذاب لا يهديه الله سبيل الصواب ظاهِرِينَ غالبين عالين فى الأرض أرض مصر فَمَنْ يَنْصُرُنا مِنْ بَأْسِ اللَّهِ أى فلا تفسدوا أمركم و لا تتعرضوا لبأس الله فإنه إن جاءنا لم يمنعنا عنه أحد ما أُرِيكُمْ ما أشير إليكم إِلَّا ما أَرى و أستصوبه من قتله إِنِّی أَخافُ عَلَيْكُمْ فى تكذيبه و التعرض له مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزابِ مثل أيام الأمم الماضيه يعنى وقائعهم مِثْلَ دَأْبِ قَوْمِ نُوحٍ مثل جزاء ما كانوا عليه دائبين من الكفر و إيذاء الرسل يَوْمَ التَّنادِ يوم القيامه ينادى فيه بعضهم بعضا للاستغاثه أو يتصايحون بالويل و الثبور أو يتنادى أصحاب الجنه و أصحاب النار يَوْمَ تُوَلُّونَ عن الموقف مُدْبِرِينَ منصرفين عنه إلى النار و قيل فارين عنها مِنْ عاصِمٍ يعصمكم من عذابه وَ لَقَدْ جاءَكُمْ يُوسُفُ أى يوسف بن يعقوب على أن فرعونه فرعون موسى أو على نسبه أحوال الآباء إلى الأولاد أو سبطه يوسف بن إبراهيم بن يوسف مِنْ قَبْلُ من قبل موسى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ فى العصيان مُرْتابٌ شاك فيما تشهد له البينات وَ قالَ الَّذِی آمَنَ يعنى مؤمن آل فرعون و قيل موسى سَبِيلَ الرَّشادِ أى سبيلا يصل سالكه إلى المقصود مَتاعٌ أى تمتع يسير لسرعه زوالها بِغَيْرِ حِسابٍ أى بغير تقدير و موازنه بالعمل بل أضعافا مضاعفه ما لَيْسَ لِی بِهِ أى بربوبيته عِلْمٌ و المراد نفى المعلوم لا جَرَمَ لا رد لما دعوه إليه و جرم فعل بمعنى حق و فاعله أَنَّما تَدْعُونَنِی إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ أى حق عدم دعوه آلهتكم إلى عبادتها أصلا و قيل جرم بمعنى كسب و فاعله مستكن فيه أى كسب ذلك الدعاء إليه أن لا دعوه له بمعنى ما حصل من ذلك إلا ظهور بطلان دعوته و قيل من الجرم بمعنى القطع و المعنى لا قطع لبطلان دعوه ألوهيه الأصنام أى لا ينقطع فى وقت ما فينقلب حقا وَ أَنَّ مَرَدَّنا إِلَى اللَّهِ بالموت وَ أَنَّ الْمُسْرِفِينَ فى الضلاله و الطغيان وَ أُفَوِّضُ أَمْرِی إِلَى اللَّهِ ليعصمنى من كل سوء إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ فيحرسهم فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا شدائد مكرهم و قيل الضمير لموسى وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ أى بفرعون و قومه و استغنى بذكرهم عن ذكره للعلم بأنه أولى بذلك و قيل

۱- الشكيمه: الانفه. و فلان شديد الشكيمه اى أنوف أبى لا ينقاد.

بطلبه المؤمن من قومه فإنه فر إلى جبل فأتبعه طائفه فوجدوه يصلى و الوحوش صفوف حوله فرجعوا رعبا فقتلهم سُوءُ الْعَذابِ الغرق أو القتل أو النار. (۱)و قال الطبرسى رحمه الله فَوَقاهُ اللَّهُ أى صرف الله عنه سوء مكرهم فجاء مع موسى عليه السلام حتى عبر البحر معه النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا أى يعرض آل فرعون على النار فى قبورهم صباحا و مساء فيعذبون

وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ ذَلِکَ فِی الدُّنْیا قَبْلَ یَوْمِ الْقِیَامَهِ لِأَنَّ نَارَ الْقِیَامَهِ لَا یَکُونُ غُدُوّاً وَ عَشِیّاً ثُمَّ قَالَ إِنْ کَانُوا إِنَّمَا یُعَذَّبُونَ فِی النَّارِ غُدُوّاً وَ عَشِیّاً فَفِیمَا بَیْنَ ذَلِکَ هُمْ مِنَ السُّعَدَاءِ وَ لَکِنْ هَذَا فِی نَارِ الْبَرْزَخِ قَبْلَ یَوْمِ الْقِیَامَهِ أَ لَمْ تَسْمَعْ قَوْلَهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ

و هذا أمر لآل فرعون بالدخول أو أمر للملائكه بإدخالهم فى أشد العذاب و هو عذاب جهنم (۲).

**[ترجمه]«يكتم إيمانه» طبرسى گفت: از روى تقيه ايمانش را پنهان مى كرد. امام صادق عليه السلام فرمود: تقيه جزيى از دين من و دين پدران من است و كسى كه تقيه ندارد دين ندارد و تقيه سپر خداوند در زمين است، چون انسان مؤمن آل فرعون اگر دينش را آشكار مى كرد كشته مى شد. ابن عباس مى گويد: كسى غير از او و زن فرعون و آن مؤمنى كه به موسى هشدار داد، كسى ديگرى به خدا ايمان نداشت. و آن طور كه در قرآن آمده است گفت: « إنّ الملأ يأتمرون بک ليقتلوك» {فرعونيان تصميم بر كشتن تو دارند} سدى و مقاتل گفتند: آن مرد مؤمن پسر عموى فرعون بود كه به موسى ايمان آورد و او آن كسى است كه از دورترين نقطه شهر شتابان آمد و گفته شده كه او جانشين فرعون بعد از خودش بوده است و اسمش حبيب بوده است و گفته شده كه اسمش حزبيل بوده است. - . مجمع البيان ۵۲۱ : ۸ -

بيضاوى مى‌گويد: يک مرد اسرائيلى بود و يا يک مرد غريب يكتاپرست كه مخالف آن ها بود. « أتقتلون رجلا » آيا قصد كشتن كسى را داريد؟ « أن يقول » كه بگويد يا وقت آن كه بگويد، بدون فكر و تامل در موردش. «ربّى الله» به تنهايى «فعليه كذبه» سنگينى دروغش از او جدا نمى‌شود تا براى دفع آن نياز به كشتن او پيدا كند «يصبكم بعض الذى يعدكم» يعنى حداقل بعضى از آن شما را گرفتار مى كند. « إن الله لا يهدى من هو مسرف كذاب » اين دليل سوم است كه دو صورت دارد:

اول اين كه اگر او مسرف و دروغگو بود خداوند او را با اين نشانه ها هدايت نمى كرد و او را با اين معجزه ها كمک نمى كرد.

ص: ۱۵۸

دوم اين كه: كسى كه خداوند او را ذليل و نابود كند نيازى ندارد كه شما او را بكشيد و شايد منظور او معناى اول باشد و معناى دوم به تصور آن ها آمد تا كمى آرام شوند و به فرعون گفت: كه او مسرف و دروغگوست و خداوند او را به راه راست هدايت نمى كند. «ظاهرين» يعنى غلبه كنندگان و تسلط يافتگان بر سرزمين مصر. «فمن ينصرنا من بأس الله» يعنى كار خودتان را خراب نكنيد و خودتان را در معرض خشم خداوند قرار ندهيد. چون اگر خداوند بر ما خشم بگيرد كسى نمى تواند به ما كمک بكند. «ما أريكم» به شما اشاره نمى‌كنم « إلا ما أرى » جزء آن چه كه در مورد قتل او صلاح مى‌دانم. «إنّى أخاف عليكم» در متهم كردن او به دروغگويى و تعرض به او. « مثل يوم الأحزاب » به مانند امت هاى گذشته، منظور اتفاق هايى كه

بر سر آن ها آمده است. « مثل دأب قوم نوح » به مانند جزای آن هایی که همیشه کفر می ورزیدند و رسول خدا را اذیت می کردند. « یوم التناد » منظور از آن روزی است مردم از یکدیگر طلب کمک می کنند یا این که داد و واویلا سر می دهند یا این که اصحاب بهشت و جهنم یکدیگر را صدا می زنند. «یوم تولّون» از موقف. «مدبرین » که از آن جا به سوی آتش می روید و گفته شده که از آن فرار می کنید. « من عاصم» کسی که شما را از عذاب جهنم حفظ کند. «و لقد جاءکم یوسف» منظور حضرت یوسف پسر حضرت یعقوب است بر این اساس که فرعون زمان او همان فرعون زمان موسی باشد یا به خاطر نسبت احوال پدران به فرزندانشان و یا منظور از او یکی از نوادگانش به نام یوسف بن ابراهیم بن یوسف است. « من قبل » یعنی قبل از موسی. « من هو مسرف » در گناه. « مرتاب » یعنی کسی که با وجود نشانه های آشکار باز شک دارد. «و قال الّذی آمن» یعنی آن انسان مؤمن آل فرعون گفت: و گفته شده که منظور موسی است. «سبیل الرّشاد» یعنی راهی که رونده آن را به مقصد می رساند. « متاع » یعنی بهره اندک به خاطر زوال زودرسش «بغیر حساب» یعنی بدون حساب و اندازه گیری اعمال بلکه چندین برابر بیشتر. «ما لیس لی به» یعنی به ربوبیت او علمی ندارم و منظور از آن نفی کردن شناخت به آن است. «لاـ جرم» پاسخی نیست به آن چه به آن دعوت کردند؛ و جرم فعلی است که معنای حق را دارد و فاعل آن جمله «أنّ ما تدعوننی إلیه لیس له دعوه» یعنی شایسته نبودن خدایان شما به دعوت مردم به پرستش آن ها؛ و گفته شده – جرم- به معنای فعل کسب کرد، می باشد و فاعلش در آن مستتر است یعنی از دعایش کسب کرد که او هیچ دعوتی نداشته است یعنی چیزی جز آشکار شدن بطلان دعوتش از آن معلوم نشد و گفته شده که از جرم به معنای قطع شدن است یعنی باطل کردن خدا بودن بت ها قطع نمی شود یعنی زمانی این کار قطع نمی‌شود تا به حقیقت تبدیل شود. « و أنّ مردّنا إلی الله » به وسیله مرگ « إنّ المسرفین » در گمراهی و گناه هستند. « و أفوّض أمری إلی الله » تا مرا از هر بدی حفظ کند. « إن الله بصیر بالعباد » و آن ها را حفظ می کند. « فوقاه الله سیّئات ما مکروا » مکرهای بزرگشان و گفته شده که آن ضمیر هاء به موسی برمی گردد. «و حاق بآل فرعون» یعنی به فرعون و قومش، و به خاطر این که خود فرعون برای عذاب از قومش سزاوارتر است، پس اسم او را در آیه ذکر نکرد و فقط قومش را ذکر کرد و گفته شده که

به درخواست آن مرد مؤمن از قومش او به دامن کوه فرار کرد. گروهی او را دنبال کردند و او را پیدا کردند در حالی که نماز می خواند و حیوانات وحشی در اطراف او به صف ایستاده اند و به خاطر ترسشان برگشتند و خداوند آن ها را کشت. « سوء العذاب » همان غرق شدن، قتل و آتش بود. -. انوار التنزیل ۲ : ۱۵۳ -

طبرسی گفت: « فوقاه الله» یعنی خداوند مکر بد آن ها را از او برداشت و به نزد موسی آمد و همراه او از دریا گذشت. « النّار یعرضون علیها غدوّا و عشیّا » یعنی صبح و عصر آتش بر قبر آل فرعون عرضه می شود و عذاب داده می شوند.

امام صادق علیه السلام فرمود: این عذاب در دنیاست و قبل از روز قیامت است چون آتش قیامت صبح و عصر ندارد و فرمود اگر آن ها فقط صبح و عصر عذاب داده شوند پس جزء خوشبختان هستند ولی این آتش برزخ قبل از روز قیامت است، آیا سخن خداوند را نشنیدی که فرمود:« وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ » {و روزی که رستاخیز بر پا شود [فریاد می رسد که] فرعونیان را در سخت ترین [انواع] عذاب درآورید} و این دستور برای آل فرعون برای وارد شدنشان به جهنم و

یا امر به ملائکه برای وارد کردن آن ها در شدیدترین عذاب ها، همان عذاب جهنم است. - . مجمع البیان ۸ : ۵۲۶ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام ج، الإحتجاج بِالْإِسْنَادِ إِلَى أَبِی مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِیِّ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ حِزْبِيلُ (۳)مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ يَدْعُو قَوْمَ فِرْعَوْنَ إِلَى تَوْحِيدِ اللَّهِ وَ نُبُوَّةِ مُوسَى وَ تَفْضِيلِ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى جَمِيعِ رُسُلِ اللَّهِ وَ خَلْقِهِ وَ تَفْضِيلِ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ الْخِيَارِ مِنَ الْأَئِمَّةِ عَلَى سَائِرِ أَوْصِيَاءِ النَّبِيِّينَ وَ إِلَى الْبَرَاءَةِ مِنْ رُبُوبِيَّةِ فِرْعَوْنَ فَوَشَى بِهِ الْوَاشُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَ قَالُوا إِنَّ حِزْبِيلَ يَدْعُو إِلَى مُخَالَفَتِكَ وَ يُعِينُ أَعْدَاءَكَ عَلَى مُضَادَّتِكَ فَقَالَ لَهُمْ فِرْعَوْنُ ابْنُ عَمِّی وَ خَلِيفَتِی عَلَى مُلْكِی وَ وَلِيُّ عَهْدِی إِنْ فَعَلَ مَا قُلْتُمْ فَقَدِ اسْتَحَقَّ أَشَدَّ الْعَذَابِ عَلَى كُفْرِهِ نِعْمَتِی فَإِنْ كُنْتُمْ (۴)عَلَيْهِ كَاذِبِينَ فَقَدِ اسْتَحْقَقْتُمْ أَشَدَّ الْعَذَابِ لِإِيثَارِكُمُ الدُّخُولَ فِی مَكَانِهِ فَجَاءَ بِحِزْبِيلَ وَ جَاءَ بِهِمْ فَكَاشَفُوهُ وَ قَالُوا أَنْتَ تَجْحَدُ رُبُوبِيَّةَ فِرْعَوْنَ الْمَلِكِ وَ تَكْفُرُ نَعْمَاءَهُ فَقَالَ حِزْبِيلُ أَيُّهَا الْمَلِكُ هَلْ جَرَّبْتَ عَلَيَّ كَذِباً قَطُّ قَالَ لَا قَالَ فَسَلْهُمْ مَنْ رَبُّهُمْ فَقَالُوا فِرْعَوْنُ قَالَ وَ مَنْ خَالِقُكُمْ قَالُوا فِرْعَوْنُ هَذَا قَالَ وَ مَنْ رَازِقُكُمُ الْكَافِلُ لِمَعَايِشِكُمْ وَ الدَّافِعُ عَنْكُمْ مَكَارِهَكُمْ قَالُوا فِرْعَوْنُ هَذَا قَالَ حِزْبِيلُ أَيُّهَا الْمَلِكُ فَأُشْهِدُكَ وَ كُلَّ مَنْ حَضَرَكَ أَنَّ رَبَّهُمْ هُوَ رَبِّی وَ خَالِقَهُمْ هُوَ خَالِقِی وَ رَازِقَهُمْ هُوَ

۱- أنوار التنزيل ۲: ۱۵۱- ۱۵۳. م.

۲- مجمع البيان ۸: ۵۲۵- ۵۲۶. م.

۳- فی نسخه: «حزقيل» و فی أخرى «خربيل» فی جميع المواضع.

۴- فی نسخه: على كفره لنعمتی، و ان كنتم.

رَازِقِی وَ مُصْلِحَ مَعَایِشِهِمْ هُوَ مُصْلِحُ مَعَایِشِی لَا رَبَّ لِی وَ لَا خَالِقَ وَ لَا رَازِقَ غَیْرُ رَبِّهِمْ وَ خَالِقِهِمْ وَ رَازِقِهِمْ وَ أُشْهِدُکَ وَ مَنْ حَضَرَکَ أَنَّ کُلَّ رَبٍّ وَ خَالِقٍ وَ رَازِقٍ سِوَی رَبِّهِمْ وَ خَالِقِهِمْ وَ رَازِقِهِمْ فَأَنَا بَرِیءٌ مِنْهُ وَ مِنْ رُبُوبِیَّتِهِ وَ کَافِرٌ بِإِلَهِیَّتِهِ یَقُولُ حِزْبِیلُ هَذَا وَ هُوَ یَعْنِی أَنَّ رَبَّهُمْ هُوَ اللَّهُ رَبِّی وَ لَمْ یَقُلْ إِنَّ الَّذِی قَالُوا إِنَّهُ رَبُّهُمْ هُوَ رَبِّی وَ خَفِیَ هَذَا الْمَعْنَی عَلَی فِرْعَوْنَ وَ مَنْ حَضَرَهُ وَ تَوَهَّمُوا أَنَّهُ یَقُولُ فِرْعَوْنُ رَبِّی وَ خَالِقِی وَ رَازِقِی فَقَالَ لَهُمْ فِرْعَوْنُ یَا رِجَالَ السَّوْءِ وَ یَا طُلَّابَ الْفَسَادِ فِی مُلْکِی وَ مُرِیدِی الْفِتْنَةِ بَیْنِی وَ بَیْنَ ابْنِ عَمِّی وَ هُوَ عَضُدِی أَنْتُمُ الْمُسْتَحِقُّونَ لِعَذَابِی لِإِرَادَتِکُمْ فَسَادَ أَمْرِی وَ إِهْلَاکَ ابْنِ عَمِّی وَ الْفَتَّ فِی عَضُدِی ثُمَّ أَمَرَ بِالْأَوْتَادِ فَجَعَلَ فِی سَاقِ کُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ وَتِداً وَ فِی صَدْرِهِ وَتِداً وَ أَمَرَ أَصْحَابَ أَمْشَاطِ الْحَدِیدِ فَشَقُّوا بِهَا لُحُومَهُمْ مِنْ أَبْدَانِهِمْ فَذَلِکَ مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَی فَوَقَاهُ اللَّهُ یَعْنِی حِزْبِیلَ سَیِّئَاتِ ما مَکَرُوا بِهِ لَمَّا وَشَوْا بِهِ إِلَی فِرْعَوْنَ لِیُهْلِکُوهُ وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ وَ هُمُ الَّذِینَ وَشَوْا بِحِزْبِیلَ إِلَیْهِ لَمَّا أَوْتَدَ فِیهِمُ الْأَوْتَادَ وَ مَشَّطَ عَنْ أَبْدَانِهِمْ لُحُومَهَا بِالْأَمْشَاطِ الْخَبَرَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر امام العسکری علیه السلام و احتجاج: امام صادق علیه السلام فرمود: حزبیل مرد مؤمن آل فرعون قوم فرعون را به یکتا پرستی و پیامبری موسی و برتری حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم بر همه پیامبران و مخلوقات دیگر و برتری حضرت علی علیه السلام و امامان معصوم بر سایر جانشینان پیامبر، و به دوری و بیزاری از خداوندی فرعون دعوت می کرد. و دشمنانش در نزد فرعون از او سخن چینی کردند و گفتند: که حزبیل مردم را به مخالفت با تو دعوت می کند و دشمنانت را برای دشمنی با تو دعوت می کند؛ فرعون تعجب کرد و گفت: پسر عمو و جانشین و ولی عهد من این کارها را کرده است!! اگر این کار را که شما گفتید انجام داده باشد به خاطر کفران نعمت های من مستحق شدیدترین عذاب است؛ اگر برای او دروغ بسته باشید به خاطر این که تلاش کردید جای او را نزد من بگیرید شما مستحق شدیدترین عذاب هستید و حزبیل را آوردند و از او پرس و جو کردند و گفتند که: آیا تو خدا بودن فرعون را انکار می کنی و به نعمت های او کفر می ورزی؟ حزبیل گفت: ای پادشاه آیا تا حالا- دیدی که من دروغ بگویم؟ گفت: نه؛ حزبیل گفت: پس در مورد خدایشان از آن ها سؤال بپرس؟ گفتند: فرعون؛ پرسید: چه کسی شما را خلق کرده است؟ گفتند: این فرعون. پرسید: و چه کسی برای زندگیتان رزق کافی می دهد و مصیبت ها را از شما دفع می کند؟ گفتند: این فرعون. حزبیل گفت: ای پادشاه، پس در برابر تو و کسانی که این جا هستند شهادت می دهم که خدای آن ها خدای من و خالق آن ها خالق من و رازق آن ها

رازق من است و کسی که زندگی آن ها را می چرخاند همان کس هم زندگی من را می چرخاند. من خدایی و خالقی و روزی دهنده ای غیر از خدا و خالق و روزی دهنده آن ها ندارم. و در برابر تو و همه کسانی که این جا هستند شهادت می دهم که من خدا و خالق و روزی دهنده ای غیر از خدای آن ها ندارم و من از پرستش خدایی غیر از خدای آن ها منزه هستم و به خدایی او ایمان ندارم. و منظور حزبیل از سخنانش این بود که خدای آن ها همان خدای من الله است و نگفت که این کسی که آن ها گفتند همان خدای من است و این معنا را بر فرعون و کسانی که آن جا بودند مخفی نگه داشت و فکر کردند که او گفت که فرعون خدا و خالق و روزی دهنده من است. فرعون به آن ها گفت: ای مردان پست و ای کسانی که خواهان فساد در مملکت من هستید و بین من و پسر عمویم را فتنه می اندازید؛ او معتمد من است و شما به خاطر قصدتان برای خراب کردن کار من و نابود کردن پسرعمویم و پراکنده کردن یاران مستحق عذاب من هستید. سپس به ماموران‌اش دستور داد که در ساق پای هرکدام یک میخ و در سینه شان یک میخ فرو بکنند و به ماموران عذابش – اصحاب شانه‌های آهنین – دستور داد تا

با آن میخ‌ها گوشت بدنشان را تکه تکه کنند. این همان کلام خداست که فرمود:« فوقاه الله » منظورش حزبیل است. « سیئات ما مکروا » هنگامی که سخن چینی او را نزد فرعون کردند تا او را نابود کنند. « و حاق بآل فرعون سوء العذاب » و منظور او آن هایی هستند که سخن چینی حزبیل را کردند. هنگامی که میخ در بدنشان فرو کردند وبا شانه‌های آهنین بدنشان را تکه تکه کردند ادامه خبر. - . تفسیر العسکری : ۱۴۴- ۱۴۳، الاحتجاج : ۲۰۶ -

**[ترجمه]

بیان

وشی به إلی السلطان أی سعی و نمه و قال الجوهری فت الشی ء أی کسره یقال فت عضدی و هد رکنی.

**[ترجمه]« وشی به الی السلطان» یعنی: سعی کرد که او را خراب کند و سخن چینیش را نزد پادشاه کرد. جوهری می گوید: «فت الشی» یعنی آن را شکست و گفته می شود که: بازویم را شکست و پایه‌ام را ویران کرد.

**[ترجمه]

«۲»

-ل، الخصال عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْوَهَّابِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْفَضْلِ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِیرَهِ الشَّهْرَزُورِیِّ عَنْ یَحْیَی بْنِ الْحُسَیْنِ الْمَدَائِنِیِّ عَنْ أَبِی لَهِیعَهَ عَنْ أَبِی الزُّبَیْرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثَلَاثَهٌ لَمْ یَکْفُرُوا بِالْوَحْیِ طَرْفَهَ عَیْنٍ مُؤْمِنُ آلِ یَاسِینَ وَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ آسِیَهُ امْرَأَهُ فِرْعَوْنَ (۲).

**[ترجمه]خصال: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود: سه نفر حتی برای یک چشم بر هم زدن به وحی خداوند کافر نبودند: مرد مؤمن آل یاسین، علی بن ابی طالب علیه السلام ، آسیه زن فرعون. - . الخصال ۱ : ۸۲ -

**[ترجمه]

«۳»

-ل، الخصال مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ أَبِی الْقَاسِمِ بْنِ مَنِیعٍ عَنْ شَیْبَانَ بْنِ فَرُّوخَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِی الْفُرَاتِ عَنْ عِلْبَاءِ بْنِ أَحْمَدَ (۳)عَنْ عِکْرِمَهَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: خَطَّ رَسُولُ

۱- تفسیر العسکریّ: ۱۴۳- ۱۴۴، الاحتجاج: ۲۰۶.

٢- الخصال ج ١: ٨٢.

٣- فى المصـدر «عليا» بالياء و هو وهم و الصـحيح «علباء» بالكسـر فالسـكون فالمد، و الرجل هو ابن أحمر اليشـكرى بصـرى من القراء.

اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَرْبَعَ خُطَطٍ فِی الْأَرْضِ وَ قَالَ أَ تَدْرُونَ مَا هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ أَعْلَمُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَفْضَلُ نِسَاءِ الْجَنَّهِ أَرْبَعٌ خَدِیجَهُ بِنْتُ خُوَیْلِدٍ وَ فَاطِمَهُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ وَ مَرْیَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَ آسِیَهُ بِنْتُ مُزَاحِمٍ امْرَأَهُ فِرْعَوْنَ (۱).

**[ترجمه]خصال: ابن عباس روایت می کند که: پیامبر

ص: ۱۶۱

چهار خط بر روی زمین کشید و فرمود: آیا می دانید این چیست؟ گفتیم: خدا و پیامبرش بهتر می دانند. پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود که: بهترین زنان دنیا چهار نفر هستند: خدیجه دختر خویلد و فاطمه دختر محمد و مریم دختر عمران و آسیه دختر مزاحم زن فرعون. - . الخصال ۱ : ۹۶ -

**[ترجمه]

«۴»

-ل، الخصال سُلَیْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ اللَّخْمِیُّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیزِ عَنْ حَجَّاجِ بْنِ مِنْهَالٍ عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِی الْفُرَاتِ الْکِنْدِیِّ عَنْ عِلْبَاءٍ عَنْ عِکْرِمَهَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: خَطَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَرْبَعَ خُطُوطٍ (۲)ثُمَّ قَالَ خَیْرُ نِسَاءِ الْجَنَّهِ مَرْیَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَ خَدِیجَهُ بِنْتُ خُوَیْلِدٍ وَ فَاطِمَهُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ وَ آسِیَهُ بِنْتُ مُزَاحِمٍ امْرَأَهُ فِرْعَوْنَ (۳).

**[ترجمه]خصال: ابن عباس روایت می کند که: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم چهار خط کشید سپس فرمود: بهترین زنان بهشت مریم دختر عمران و خدیجه دختر خویلد و فاطمه دختر محمد و آسیه دختر مزاحم زن فرعون هستند. - . الخصال ۱ : ۹۶ -

**[ترجمه]

«۵»

-فس، تفسیر القمی وَ قالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ یَکْتُمُ إِیمانَهُ قَالَ کَتَمَ إِیمَانَهُ سِتَّمِائَهِ سَنَهٍ قَالَ وَ کَانَ مَجْذُوماً مُکَنَّعاً (۴)وَ هُوَ الَّذِی قَدْ وَقَعَتْ أَصَابِعُهُ وَ کَانَ یُشِیرُ إِلَی قَوْمِهِ بِیَدَیْهِ الْمَکْنُوعَتَیْنِ وَ یَقُولُ یا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِکُمْ سَبِیلَ الرَّشادِ (۵)قَوْلُهُ فَوَقاهُ اللَّهُ سَیِّئاتِ ما مَکَرُوا یَعْنِی مُؤْمِنَ آلِ فِرْعَوْنَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ اللَّهِ لَقَدْ قَطَعُوهُ إِرْباً إِرْباً وَ لَکِنْ وَقَاهُ اللَّهُ أَنْ یَفْتِنُوهُ فِی دِینِهِ (۶).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « و قال رجل من آل فرعون یکتم إیمانه » گفته اند که ایمانش را ششصد سال مخفی کرد و مبتلا به بیماری جزام بود و دستهایش فلج بودند و آن کسی است که انگشتانش زخم شده بودند و با دو دست فلجش به قومش اشاره می کرد و می گفت: « یا قوم اتّبعونی أهدکم سبیل الرّشاد » {ای مردم از من پیروی کنید تا شما را به راه راست هدایت کنم}. - . تفسیر القمی : ۵۸۵ -

و کلام خداونـد که فرمود: «فوقاه الله سـيئات ما مكروا» منظور او مؤمن آل فرعون است امام صادق عليه السـلام فرمود: به خـدا قسم او را قطعه قطعه کرده بودند ولی خداوند از این که برای او در دینش فتنه ایجاد کنند، حفظ کرد. - . تفسیر القمی : ۵۸۶– – ۵۸۵

**[ترجمه]

«۶»

-ص، قصـص الأنبياء عليهم السلام حِزْبِيلُ (۷)هُوَ مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ أَرْسَـلَ فِرْعَوْنُ رَجُلَيْنِ فِي طَلَبِهِ فَانْطَلَقَـا فِي طَلَبِهِ فَوَجَـدَاهُ قَائِماً يُصَـلِّي بَيْنَ الْجِبَالِ وَ الْوُحُوشُ خَلْفَهُ فَأَرَادَا أَنْ يُعَجِّلَاهُ عَنْ صَـلَاتِهِ فَأَمَرَ اللَّهُ دَابَّةً مِنْ تِلْكَ الْوُحُوشِ كَأَنَّهَا بَعِيرٌ أَنْ تَحُولَ بَيْنَهُمَا وَ بَيْنَ الْمُؤْمِنِ فَطَرَدَتْهُمَـا عَنْهُ حَتَّى قَضَـى صَـلَاتَهُ فَلَمَّا رَآهُمَـا أَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً وَ قَالَ يَا رَبِّ أَجِرْنِي مِنْ فِرْعَوْنَ فَإِنَّكَ إِلَهِي عَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَ بِكَ آمَنْتُ وَ إِلَيْكَ أَنَبْتُ أَسْأَلُكَ يَا إِلَهِي إِنْ كَانَ هَذَانِ الرَّجُلَانِ يُرِيدَانِ بِي سُوءاً فَسَلِّطْ عَلَيْهِمَا فِرْعَوْنَ وَ عَجِّلْ ذَلِكَ وَ إِنْ هُمَـا أَرَادَانِي بِخَيْرٍ فَاهْـدِهِمَا فَانْطَلَقَـا حَتَّى دَخَلَـا عَلَى فِرْعَوْنَ لِيُخْبِرَاهُ بِالَّذِي عَايَنَاهُ فَقَالَ أَحَـدُهُمَا مَا الَّذِي نَفَعَكَ أَنْ يُقْتَلَ فَكَتَمَ عَلَيْهِ فَقَالَ الْآخَرُ

ص: ۱۶۲

۱- الخصال ج ۱: ۹۶.

۲- فی المصدر: أربع خطط.

۳- الخصال ج ۱: ۹۶.

۴- كنع يده: أشلها و أيبسها.

۵- تفسير القمّيّ: ۵۸۵.

۶- تفسير القمّيّ: ۵۸۵- ۵۸۶.

۷- فی نسخه: «خربيل» فی جميع الموارد.

وَ عِزَّهِ فِرْعَوْنَ لَما أَكْتُمُ عَلَيْهِ وَ أَخْبَرَ فِرْعَوْنَ عَلَى رُءُوسِ النَّاسِ بِمَا رَأَى وَ كَتَمَ الْآخَرُ فَلَمَّا دَخَلَ حِزْبِيلُ قَالَ فِرْعَوْنُ لِلرَّجُلَيْنِ مَنْ رَبُّكُمَا قَالا أَنْتَ فَقَالَ لِحِزْبِيلَ وَ مَنْ رَبُّكَ قَالَ رَبِّي رَبُّهُمَا فَظَنَّ فِرْعَوْنُ أَنَّهُ يَعْنِيهِ فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ وَ سُرَّ فِرْعَوْنُ وَ أَمَرَ بِالْأَوَّلِ فَصُلِبَ فَنَجَا اللَّهُ الْمُؤْمِنَ وَ آمَنَ الْآخَرُ بِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى قُتِلَ مَعَ السَّحَرَهِ (۱).

سن، المحاسن أَبِی عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ الْحُرِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ فَوَقاهُ اللَّهُ سَيِّئاتِ ما مَكَرُوا قَالَ أَمَا لَقَدْ سَطَوْا عَلَيْهِ وَ قَتَلُوهُ وَ لَكِنْ أَ تَدْرُونَ مَا وَقَاهُ وَقَاهُ أَنْ يَفْتِنُوهُ فِی دِينِهِ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: حزبیل آن مرد مؤمن آل فرعون بود، فرعون دو نفر را به دنبال او فرستاد و آن ها هم به دنبال او رفتند و او را پیدا کردند که در بین کوه ها نماز می‌خواند و حیوانات وحشی در پشت او بودند. آن دو خواستند که در نماز خواندنش بر او عجله کنند - مانع او شوند -، خداوند یکی از آن حیوانات را انگار شتر بود، مامور کرد که مانع آن ها و آن فرد مؤمن شود و آن دو را از او دور کرد تا نمازش را تمام کرد. هنگامی که آن ها را دید احساس ترس کرد و گفت: خدایا من را از فرعون نجات بده چون تو خدای من هستی، به تو توکل می کنم و به تو ایمان دارم و شکایتم را نزد تو می کنم خدایا از تو می خواهم اگر این دو مرد قصد ضرر و زیان من را دارند به زودی فرعون را بر آن ها مسلط کن و اگر قصد خوبی به من دارند آن ها را هدایت کن. پس راهی شدند تا این که به نزد فرعون رفتند تا او را از آن چه که دیدند با خبر کنند. یکی از آن ها گفت: چه نفعی به من می رسد اگر او کشته شود؟ پس راز او را مخفی کرد. دیگری گفت:

ص: ۱۶۲

به عزت فرعون قسم که او را از فرعون مخفی نمی کنم و در جلوی مردم فرعون را به آن چه که دیده بود با خبر کرد ولی دیگری راز او را پنهان کرد. هنگامی که حزبیل داخل شد فرعون به آن دو نفر گفت: خدای شما کیست؟ گفتند: تو، و به حزبیل گفت خدای تو کیست؟ گفت: خدای من همان خدای آن دو نفر است. و فرعون فکر کرد که منظورش او است. و این گونه او را از بدیهایی که برای او دسیسه کرده بودند، حفظ کرد و بدترین عذاب آل فرعون را احاطه کرد و فرعون خوشحال شد و دستور داد که آن مردی که راز حزبیل را فاش کرد، دار زدند و حزبیل نجات پیدا کرد و موسی آن مرد دیگری را نجات داد تا این که همراه جادوگران کشته شد. - . نسخه خطی، این داستان به صورت مفصل در روایت اول آمد. -

محاسن: امام صادق علیه السلام در مورد آیه « فوقاه الله سیئات ما مکروا » فرمود:همانا بر او چیره شدند و او را کشتند. ولی آیا می دانید خداوند او را از چه چیزی حفظ کرد؟ او را از ایجاد فتنه در دینش حفظ کرد. - . محاسن البرقی ۲۱۹ -

**[ترجمه]

بیان

سطا علیه أی قهر و بطش به قال الثعلبی قالت الرواه کان حزبیل من أصحاب فرعون نجارا و هو الذی نجر التابوت لأم موسی حین قذفته فی البحر و قیل إنه کان خازنا لفرعون مائه سنه و کان مؤمنا مخلصا یکتم إیمانه إلی أن ظهر موسی علیه السلام علی السحره فأظهر حزبیل إیمانه فأخذ یومئذ و قتل مع السحره صلبا و أما امرأه حزبیل فإنها کانت ماشطه بنات فرعون و کانت مؤمنه.

وَ رُوِیَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَمَّا أُسْرِیَ بِی مَرَّتْ بِی رَائِحَهٌ طَیِّبَهٌ فَقُلْتُ لِجَبْرَئِیلَ مَا هَذِهِ الرَّائِحَهُ قَالَ هَذِهِ مَاشِطَهُ آلِ فِرْعَوْنَ (۳)وَ أَوْلَادُهَا کَانَتْ تَمْشُطُهَا فَوَقَعَتِ الْمُشْطَهُ مِنْ یَدِهَا فَقَالَتْ بِسْمِ اللَّهِ فَقَالَتْ بِنْتُ فِرْعَوْنَ أَبِی فَقَالَتْ لَا بَلْ رَبِّی وَ رَبُّکِ وَ رَبُّ أَبِیکِ فَقَالَتْ لَأُخْبِرَنَّ بِذَلِکِ أَبِی فَقَالَتْ نَعَمْ فَأَخْبَرَتْهُ فَدَعَا بِهَا وَ بِوُلْدِهَا وَ قَالَ مَنْ رَبُّکِ فَقَالَتْ إِنَّ رَبِّی وَ رَبُّکَ اللَّهُ فَأَمَرَ بِتَنُّورٍ مِنْ نُحَاسٍ فَأُحْمِیَ فَدَعَا بِهَا وَ بِوُلْدِهَا فَقَالَتْ إِنَّ لِی إِلَیْکَ حَاجَهً قَالَ وَ مَا هِیَ قَالَتْ تَجْمَعُ عِظَامِی وَ عِظَامَ وُلْدِی فَتَدْفَنُهَا قَالَ ذَاکِ لَکِ لِمَا لَکِ عَلَیْنَا مِنْ حَقٍّ فَأَمَرَ بِأَوْلَادِهَا فَأُلْقُوا وَاحِداً وَاحِداً فِی التَّنُّورِ حَتَّی کَانَ آخِرُ وُلْدِهَا وَ کَانَ صَبِیّاً مُرْضَعاً فَقَالَ اصْبِرِی یَا أُمَّاهْ إِنَّکِ عَلَی الْحَقِّ فَأُلْقِیَتْ فِی التَّنُّورِ مَعَ وُلْدِهَا.

ص: ۱۶۳

۱- مخطوط: فیه اضطراب و تقدم تفصیل الحکایه فی الحدیث الأول.

۲- محاسن البرقی: ۲۱۹.

۳- فی المصدر: قال: رائحه ماشطه آل فرعون.

و أما امرأه فرعون آسیه فکانت من بنی إسرائیل و کانت مؤمنه مخلصه و کانت تعبد الله سرا و کانت علی ذلک أن قتل فرعون امرأه حزبیل فعاینت حینئذ الملائکه یعرجون بروحها لما أراد الله تعالی بها من الخیر فزادت یقینا و إخلاصا و تصدیقا فبینا هی کذلک إذ دخل علیها فرعون یخبرها بما صنع بها فقالت الویل لک یا فرعون ما أجرأک علی الله جل و علا فقال لها لعلک قد اعتراک الجنون الذی اعتری صاحبتک فقالت ما اعترانی جنون لکن آمنت بالله تعالی ربی و ربک و رب العالمین فدعا فرعون أمها فقال لها إن ابنتک أخذها الجنون فأقسم لتذوقن الموت أو لتکفرن بإله موسی فخلت بها أمها فسألتها موافقه (۱)فیما أراد فأبت و قالت أما أن أکفر بالله فلا و الله لا أفعل ذلک أبدا فأمر بها فرعون حتی مدت بین أربعه أوتاد ثم لا زالت تعذب حتی ماتت کما قال الله سبحانه وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ و عن ابن عباس قال أخذ فرعون امرأته آسیه حین تبین له إسلامها یعذبها لتدخل فی دینه فمر بها موسی و هو یعذبها فشکت إلیه بإصبعها فدعا الله موسی أن یخفف عنها فلم تجد للعذاب مسا و إنها ماتت من عذاب فرعون لها (۲)فقالت و هی فی العذاب رَبِّ ابْنِ لِی عِنْدَکَ بَیْتاً فِی الْجَنَّهِ و أوحی الله إلیها أن ارفعی رأسک ففعلت فأریت البیت (۳)فی الجنه بنی لها من در فضحکت فقال فرعون انظروا إلی الجنون الذی بها تضحک و هی فی العذاب انتهی.

(۴)و قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِینَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ هی آسیه بنت مزاحم قیل إنها لما عاینت المعجز من عصا موسی و غلبت السحره أسلمت فلما ظهر لفرعون إیمانها نهاها فأبت فأوتد یدیها و رجلیها بأربعه أوتاد و ألقاها فی الشمس

۱- فی المصدر: فسألتها موافقه فرعون فیما أراد.

۲- فی المصدر: فدعا اللّه أن یخفف عنها من العذاب، فبعد ذلک لم تجد للعذاب ألما إلی أن مات فی عذاب فرعون.

۳- فی المصدر: فرأت البیت.

۴- عرائس الثعلبی: ۱۰۶ و ۱۰۷ من طبع مصر.

ثم أمر أن يلقى عليها صخره عظيمه فلما قربت أجلها قالَتْ رَبِّ ابْنِ لِی عِنْدَکَ بَيْتاً فِی الْجَنَّهِ فرفعها الله تعالى إلى الجنه فهی فيها تأكل و تشرب عن الحسن و ابن كيسان و قيل إنها أبصرت بيتها فی الجنه من دره و انتزع الله روحها فألقيت الصخره على جسدها و ليس فيه روح فلم تجد ألما من عذاب فرعون و قيل إنها كانت تعذب بالشمس و إذا انصرفوا عنها أظلتها الملائكه و جعلت ترى بيتها فی الجنه عن سلمان. (۱).

**[ترجمه]«سطا عليه» يعنی بر او چيره و غالب شد. ثعلبی می گويد: راويان معتقدند كه حزبيل از نجارهای آل فرعون بود و او همان كسی بود كه صندوقچه را برای مادر موسی هنگامی كه او را به دريا انداخت، درست كرد. و گفته شده كه: او به مدت صد سال خزانه دار فرعون و يک مؤمن با اخلاص بود كه ايمانش را از فرعون پنهان كرده بود تا اين كه موسی بر جادوگران چيره شد و او ايمانش را آشكار كرد و همان روز او را گرفتند و همراه جادوگران او را به دار آويختند و اما همسر حزبيل آرايشگر موهای دختران فرعون بود و زن با ايمانی بود.

ابن عباس از پيامبر صلی الله عليه و آله و سلّم روايت می كند: هنگامی كه به معراج رفتم يک بوی خوبی شنيدم. به جبرئيل گفتم: اين بوی چيست؟ گفت: اين بوی زنی است كه موهای خانواده فرعون را شانه می كرد به همراه فرزندانش؛ روزی كه موهای دختر فرعون را شانه می كرد، شانه از دستش افتاد گفت: بسم الله. دختر فرعون گفت: منظورت پدر من است؟ گفت: نه، منظورم خدای خودم و خدای تو خدای پدرت است. گفت: اين را به پدرم خبر می دهم. گفت: بله. او پدرش را با خبر كرد و آن زن و فرزندانش را فراخواند و گفت: خدايت كيست؟ گفت خدای من و تو الله است. سپس دستور داد تنوری از جنس مس را شعله ور كردند. او و فرزندانش را فراخواند. آن زن به او گفت: يک چيزی از تو می خواهم. گفت: چه می... خواهی؟ گفت استخوان های من و فرزندانم را جمع كن و آن ها را دفن كن. گفت: اين كار را می كنم به خاطر كارهايی كه برايمان كرده ای. فرزندانش را يكی يكی در تنور انداخت تا اين كه نوبت به آخرين فرزندش كه يک بچه شيرخوار بود رسيد. گفت: ای مادرم صبر كن تو به راه راست هستی سپس او همراه مادرش به تنور انداخته شد.

ص: ۱۶۳

و اما آسيه زن فرعون از مردم بنی اسراييل بود و يک زن مؤمن مخلص بود و مخفيانه خدا را عبادت می كرد و اين كار را مخفيانه انجام می داد تا اين كه فرعون زن حزبيل را كشت. در آن هنگام كه ملائكه روح او را به آسمان ها بردند او آن را مشاهده كرد چون خداوند كه خير و خوبی او را می خواست، پس يقين و اخلاص و باور او بيشتر شد. در همين حالت بود كه فرعون نزد او آمد و او را از آن چه كه بر زن حزبيل آورده بود با خبر كرد. گفت: وای بر تو ای فرعون. اين چه گستاخی بود كه بر خداوند بزرگ كردی. فرعون گفت: احتمالا آن ديوانگی دوستت بر سر تو هم آمده است. گفت: من ديوانه نشدم ولی به خدای خودم و خدای تو و خدای جهانيان ايمان آوردم. فرعون مادرزنش را صدا زد و گفت: دخترت ديوانه شده است. قسم می خورم يا می‌ميرد يا اين كه بايد به خدای موسی كافر شود. مادرش با او خلوت كرد و گفت: آيا حرف فرعون را قبول می كند؟ قبول نكرد و گفت: آيا من به خدا كافر شوم؟ نه، به خدا قسم هرگز اين كار را نمی كنم. سپس فرعون دستور داد كه او را به چهار ميخ بستند سپس آنقدر عذاب كشيد تا اين كه مرد. آن طور كه خداوند فرمود: «و فرعون ذی الاوتاد» {و با فرعون صاحب خرگاه ها [و بناهای بلند]}.

ابن عباس گفت: فرعون هنگامی که زنش آسیه ایمانش را آشکار کرد او را عذاب می داد تا به دین خودش وارد شود. موسی از کنار او عبور کرد در حالی که فرعون او را عذاب می داد و با انگشتان به موسی شکایت کرد. موسی از خداوند خواست که عذاب او را کم بکند که بعد از آن درد عذاب را احساس نمی کرد و در آخرهم به خاطر عذاب فرعون مرد. در حالی که او را عذاب می دادند گفت: «ربّ إبن لی عندک بیتا فی الجنّه» {خدایا در نزد خودت در بهشت برایم خانه ای بساز} خداوند به او وحی کرد: سرت را بالا بگیر، او هم سرش را بالا گرفت و آن خانه ای که می‌خواست از مروارید برایش ساختند. سپس تبسمی کرد. فرعون گفت: دیوانگیش را ببینید، در حالی که عذاب داده می شود می خندد. پایان - . عرائس الثعلبی: ۱۰۶- ۱۰۷ - .

طبرسی می گوید: «و ضرب الله مثلا للّذین آمنوا إمراه فرعون» منظور از زن فرعون، آسیه دختر مزاحم است. گفته شده که او هنگامی که معجزه عصای موسی را دید و موسی بر جادوگران غلبه کرد ایمان آورد. هنگامی که ایمانش را نزد فرعون آشکار کرد فرعون او را از ایمانش نهی کرد ولی او قبول نکرد سپس فرعون چهار میخ را در دست ها و پاهایش فرو کرد و او را بست و در جلوی گرمای خورشید گذاشت.

ص: ۱۶۴

سپس دستور داد که یک سنگ بزرگ را بر روی او بگذارند، هنگامی که مرگش نزدیک شد، گفت: «ربّ إبن لی عندک بیتا فی الجنّه» {خدایا در بهشت کنار خودت خانه ای برایم بساز} خداوند روح او را به بهشت بالا برد در حالی که در بهشت از نعمت های آن می‌خورد و می نوشد. از حسن و ابن کسیان روایت شده است.

و گفته شده: که او خانه اش را که از مروارید ساخته شده بود دید سپس خداوند روحش را گرفت. و هنگامی که آن تخته سنگ بزرگ بر روی او انداختند روحش در بدنش نبود و دردی از عذاب فرعون نکشید. و سلمان روایت می کند که: او را با گرمای خورشید عذاب می دادند هنگامی که آن ها از کنار او رفتند ملائکه برای او سایه ایجاد می کردند و خانه اش را در بهشت می دید.

**[ترجمه]

باب ۶ خروجه علیه السلام من الماء مع بنی إسرائیل و أحوال التیه

الآیات؛

البقره: «وَ ظَلَّلْنا عَلَيْكُمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ ما ظَلَمُونا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ* وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هذِهِ الْقَرْيَهَ فَكُلُوا مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً وَ قُولُوا حِطَّهٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطاياكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ* فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ* وَ إِذِ اسْتَسْقى مُوسى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَهَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ* وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نَصْبِرَ عَلى طَعامٍ واحِدٍ فَادْعُ لَنا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها وَ

قِثّائِها وَ فُومِها وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها قالَ أَ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِی هُوَ أَدْنی بِالَّذِی هُوَ خَیْرٌ اهْبِطُوا مِصْراً فَإِنَّ لَکُمْ ما سَأَلْتُمْ وَ ضُرِبَتْ عَلَیْهِمُ الذِّلَّهُ وَ الْمَسْکَنَهُ وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ کانُوا یَکْفُرُونَ بِآیاتِ اللّهِ وَ یَقْتُلُونَ النَّبِیِّینَ بِغَیْرِ الْحَقِّ ذلِکَ بِما عَصَوْا وَ کانُوا یَعْتَدُونَ»(۵۷-۶۱)

المائده: «وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ جَعَلَ فِیکُمْ أَنْبِیاءَ وَ جَعَلَکُمْ مُلُوکاً وَ آتاکُمْ ما لَمْ یُؤْتِ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ* یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللّهُ لَکُمْ وَ لا تَرْتَدُّوا عَلی أَدْبارِکُمْ فَتَنْقَلِبُوا خاسِرِینَ* قالُوا یا مُوسی إِنَّ فِیها قَوْما

۱- مجمع البیان ۱۰: ۳۱۹.

جَبَّارِينَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْها فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْها فَإِنَّا داخِلُونَ *قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبابَ فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غالِبُونَ *وَ عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* قالُوا يا مُوسى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِيها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ* قالَ رَبِّ إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَ أَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنا وَ بَيْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ* قالَ فَإِنَّها مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ»(٢٠-٢٦)

الأعراف: «وَ جاوَزْنا بِبَنِي إِسْرائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلى أَصْنامٍ لَهُمْ قالُوا يا مُوسَى اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ قالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ* إِنَّ هؤُلاءِ مُتَبَّرٌ ما هُمْ فِيهِ وَ باطِلٌ ما كانُوا يَعْمَلُونَ *قالَ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلهاً وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعالَمِينَ* وَ إِذْ أَنْجَيْناكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ يُقَتِّلُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ»(١٣٨-١٤١)

(و قال تعالى): «وَ مِنْ قَوْمِ مُوسى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعْدِلُونَ* وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْباطاً أُمَماً وَ أَوْحَيْنا إِلى مُوسى إِذِ اسْتَسْقاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ وَ ظَلَّلْنا عَلَيْهِمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ ما ظَلَمُونا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ* وَ إِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ وَ قُولُوا حِطَّةٌ وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ* فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَظْلِمُونَ»(١٥٩-١٦٢)

**[ترجمه]وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُواْ مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُواْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ* وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُواْ هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُواْ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُواْ حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ* فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُواْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاء بِمَا كَانُواْ يَفْسُقُونَ* وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُواْ وَاشْرَبُواْ مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ* وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نَّصْبِرَ عَلَىَ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الأَرْضُ مِن بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُواْ مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآؤُوْاْ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُواْ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَواْ وَّكَانُواْ يَعْتَدُونَ*
-. بقره / ۵۷ -۶۱ -

{و بر شما ابر را سایه گستر کردیم و بر شما گزانگبین و بلدرچین فرو فرستادیم [و گفتیم] از خوراکیهای پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید و[لی آنان] بر ما ستم نکردند بلکه بر خویشتن ستم روا می داشتند*و [نیز به یادآرید] هنگامی را که گفتیم بدین شهر درآیید و از [نعمتهای] آن هر گونه خواستید فراوان بخورید و سجده کنان از در [بزرگ] درآیید و بگویید [خداوندا] گناهان ما را بریز تا خطاهای شما را ببخشاییم و [پاداش] نیکوکاران را خواهیم افزود*اما کسانی که ستم کرده بودند [آن سخن را] به سخن دیگری غیر از آن چه به ایشان گفته شده بود تبدیل کردند و ما [نیز] بر آنان که ستم کردند به سزای این که نافرمانی پیشه کرده بودند عذابی از آسمان فرو فرستادیم و هنگامی که موسی برای قوم خود در پی آب برآمد گفتیم با عصایت بر آن تخته سنگ بزن پس دوازده چشمه از آن جوشیدن گرفت [به گونه ای که] هر قبیله ای آبشخور خود را می دانست [و گفتیم] از روزی خدا بخورید و بیاشامید و[لی] در زمین سر به فساد برمدارید*و چون گفتید ای موسی هر گز

بر یک [نوع] خوراک تاب نیاوریم از خدای خود برای ما بخواه تا از آن چه زمین می رویاند از [قبیل] سبزی و خیار و سیر و عدس و پیاز برای ما برویاند [موسی] گفت آیا به جای چیز بهتر خواهان چیز پست ترید پس به شهر فرود آیید که آن چه را خواسته اید برای شما [در آن جا مهیا]ست و [داغ] خواری و ناداری بر [پیشانی] آنان زده شد و به خشم خدا گرفتار آمدند چرا که آنان به نشانه های خدا کفر ورزیده بودند و پیامبران را بناحق می کشتند این از آن روی بود که سرکشی نموده و از حد درگذرانیده بودند}

- وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنبِيَاء وَجَعَلَكُم مُّلُوكًا وَآتَاكُم مَّا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّن الْعَالَمِينَ* يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّهُ لَكُمْ وَلاَ تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِينَ* قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا

ص: ۱۶۵

جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّىَ يَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ* قَالَ رَجُلاَنِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُواْ عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللّهِ فَتَوَكَّلُواْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِين* قَالُواْ يَا مُوسَى إِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا أَبَدًا مَّا دَامُواْ فِيهَا فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ* قَالَ رَبِّ إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلاَّ نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ* قَالَ فَآن ها مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الأَرْضِ فَلاَ تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ * - . مائده / ۲۰- ۲۶ -

{و [یاد کن] زمانی را که موسی به قوم خود گفت ای قوم من نعمت خدا را بر خود یاد کنید آنگاه که در میان شما پیامبرانی قرار داد و شما را پادشاهانی ساخت و آن چه را که به هیچ کس از جهانیان نداده بود به شما داد*ای قوم من به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید و به عقب بازنگردید که زیانکار خواهید شد*گفتند ای موسی در آن جا مردمی زورمندند و تا آنان از آن جا بیرون نروند ما هرگز وارد آن نمی شویم پس اگر از آن جا بیرون بروند ما وارد خواهیم شد*دو مرد از [زمره] کسانی که [از خدا] می ترسیدند و خدا به آنان نعمت داده بود گفتند از آن دروازه بر ایشان [بتازید و] وارد شوید که اگر از آن درآمدید قطعا پیروز خواهید شد و اگر مؤمنید به خدا توکل کنید*گفتند ای موسی تا وقتی آنان در آن [شهر]ند ما هرگز پای در آن ننهیم تو و پروردگارت برو[ید] و جنگ کنید که ما همین جا می نشینیم} [موسی] گفت پروردگارا من جز اختیار شخص خود و برادرم را ندارم پس میان ما و میان این قوم نافرمان جدایی بینداز*[خدا به موسی] فرمود [ورود به] آن [سرزمین] چهل سال بر ایشان حرام شد [که] در بیابان سرگردان خواهند بود پس تو بر گروه نافرمانان اندوه مخور}

- وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْاْ عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَّهُمْ قَالُواْ يَا مُوسَى اجْعَل لَّنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ *إِنَّ هَؤُلاء مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَّا كَانُواْ يَعْمَلُونَ* قَالَ أَغَيْرَ اللّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ* وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَونَ يَسُومُونَكُمْ سُوَءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءكُمْ وَفِي ذَلِكُم بَلاء مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ* - . اعراف / ۱۳۸ - ۱۴۱ -

{و فرزندان اسرائیل را از دریا گذرانیدیم تا به قومی رسیدند که بر [پرستش] بتهای خویش همت می گماشتند گفتند ای

موسی همان گونه که برای آنان خدایانی است برای ما [نیز] خدایی قرار ده گفت راستی شما نادانی می کنید*در حقیقت آن چه ایشان در آنند نابود [و زایل] و آن چه انجام می دادند باطل است* گفت آیا غیر از خدا معبودی برای شما بجویم با این که او شما را بر جهانیان برتری داده است*و [یاد کن] هنگامی را که شما را از فرعونیان نجات دادیم که شما را سخت شکنجه می کردند پسرانتان را می کشتند و زنانتان را زنده باقی می گذاشتند و در این برای شما آزمایش بزرگی از جانب پروردگارتان بود}

- وَمِن قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ* وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُواْ مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُواْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ* وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُواْ هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُواْ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُواْ حِطَّةٌ وَادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ* فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُواْ يَظْلِمُونَ* - . اعراف / ۱۵۹ - ۱۶۲ -

{و از میان قوم موسی جماعتی هستند که به حق راهنمایی می کنند و به حق داوری می نمایند*و آنان را به دوازده عشیره که هر یک امتی بودند تقسیم کردیم و به موسی وقتی قومش از او آب خواستند وحی کردیم که با عصایت بر آن تخته سنگ بزن پس از آن دوازده چشمه جوشید هر گروهی آبشخور خود را بشناخت و ابر را بر فراز آنان سایبان کردیم و گزانگبین و بلدرچین بر ایشان فرو فرستادیم از چیزهای پاکیزه ای که روزیتان کرده ایم بخورید و بر ما ستم نکردند لیکن بر خودشان ستم می کردند*و [یاد کن] هنگامی را که بدیشان گفته شد در این شهر سکونت گزینید و از آن هر جا که خواستید بخورید و بگویید [خداوندا] گناهان ما را فرو ریز و سجده کنان از دروازه [شهر] درآیید تا گناهان شما را بر شما ببخشاییم [و] به زودی بر [اجر] نیکوکاران بیفزاییم*پس کسانی از آنان که ستم کردند سخنی را که به ایشان گفته شده بود به سخن دیگری تبدیل کردند پس به سزای آن که ستم می ورزیدند عذابی از آسمان بر آنان فرو فرستادیم}

**[ترجمه]

تفسیر

تفسیر قوله تعالی: وَ ظَلَّلْنا عَلَيْكُمُ الْغَمامَ قال الطبرسی رحمه الله: أی جعلنا لکم الغمام ظله و ستره تقیکم حر الشمس فی التیه وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ هو الذی یعرفه الناس یسقط علی الشجر و قیل إنه شی ء کالصمغ کان یقع علی الأشجار طعمه کالزبد و العسل و قیل إنه الخبز المرقق و قیل إنه جمیع النعم التی أتتهم مما من الله به علیهم بلا تعب (۱)

ص: ۱۶۶

۱- قال الیعقوبی: کان المن مثل حبّ الکسبره یطحنونه بالارحاء و یجعلونه أرغفه فیکون طعامهم طیبا أطیب من کل شی ء و کان ینزل علیهم باللیل و یجمعونه بالنهار، فضجوا و بکوا و جعلوا یقولون من یطعمنا لحما؟ أ ما تذکرون ما کنا نأکل بمصر من النون و القثاء و البطیخ و الکراث و البصل و الفوم؟ فاشتد غم موسی لذلک فدعا فبعث لهم السلوی.

وَ السَّلْوى قيل هو السمانى (۱)و قيل طائر أبيض يشبه السمانى كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ أى قلنا لهم كلوا من الشهى اللذيذ و قيل المباح الحلال و قيل المباح الذى يستلذ أكله وَ ما ظَلَمُونا أى فكفروا هذه النعمه و ما نقصونا بكفرانهم أنعمنا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ينقصون و قيل أى ما ضرونا و لكن كانوا أنفسهم يضرون و كان سبب إنزال المن و السلوى عليهم أنه لما ابتلاهم الله بالتيه إذ قالوا لموسى فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ حين أمرهم بالمسير إلى بيت المقدس و حرب العمالقه بقوله ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ فوقعوا فى التيه فصاروا كلما ساروا تاهوا فى قدر خمسه فراسخ أو سته و كلما أصبحوا ساروا غادين فأمسوا فإذا هم فى مكانهم الذى ارتحلوا منه كذلك حتى تمت المده و بقوا فيها أربعين سنه و فى التيه توفى موسى و هارون ثم خرج يوشع بن نون و قيل كان الله يرد الجانب الذى انتهوا إليه من الأرض إلى الجانب الذى ساروا منه فكانوا يضلون على الطريق لأنهم كانوا خلقا عظيما فلا يجوز أن يضلوا كلهم عن الطريق فى هذه المده المديده و فى هذا المقدار من الأرض و لما حصلوا فى التيه ندموا على ما فعلوه فألطف الله بهم بالغمام لما شكوا حر الشمس و أنزل عليهم المن من وقت طلوع الفجر إلى طلوع الشمس و كانوا يأخذون منها ما يكفيهم ليومهم.

وَ قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَنْزِلُ الْمَنُّ عَلَى بَنِى إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ فَمَنْ نَامَ فِى ذَلِكَ الْوَقْتِ لَمْ يَنْزِلْ نَصِيبُهُ فَلِذَلِكَ يُكْرَهُ النَّوْمُ فِى هَذَا الْوَقْتِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ.

. و قال ابن جريح و كان الرجل منهم إن أخذ من المن و السلوى زياده على طعام يوم واحد فسد إلا يوم الجمعه فإنهم إذا أخذوا طعام يومين لم يفسد و كانوا يأخذون منها ما يكفيهم ليوم الجمعه و السبت لأنه كان لا يأتيهم يوم السبت و كانوا يخبزونه مثل القرصه و يوجد له طعم كالشهد المعجون بالسمن و كان الله تعالى يبعث لهم السحاب بالنهار فيدفع عنهم حر الشمس و كان ينزل عليهم فى الليل من السماء عمود من نور يضى ء لهم مكان السراج و إذا ولد فيهم مولود يكون عليه ثوب يطول بطوله كالجلد حَيْثُ شِئْتُمْ أى

۱- السمانى بضم السين: نوع من الطيور معروف فى بلاد الشام بالفرى.

أنی شئتم (۱)رَغَداً أی موسعا علیکم مستمتعین بما شئتم من طعام القریه و قیل إن هذه إباحه منه لغنائمها و تملک أموالها وَ قُولُوا حِطَّهٌ (۲).

رُوِیَ عَنِ الْبَاقِرِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: نَحْنُ بَابُ حِطَّتِکُمْ (۳).

. وَ سَنَزِیدُ الْمُحْسِنِینَ علی ما یستحقونه من الثواب تفضلا وَ إِذِ اسْتَسْقی مُوسی أی فی التیه لما شکوا إلیه الظماء فأوحی الله تعالی إلیه أَنِ اضْرِبْ بِعَصاکَ و هو عصاه المعروف الْحَجَرَ أی أی حجر کان أو حجر مخصوص و سیأتی ذکر الأقوال فیه قَدْ عَلِمَ کُلُّ أُناسٍ مَشْرَبَهُمْ أی کل سبط موضع شربهم کُلُوا وَ اشْرَبُوا أی قلنا لهم کلوا و اشربوا وَ لا تَعْثَوْا أی لا تسعوا فی الأرض فسادا(۴).

و قال البیضاوی و من أنکر أمثال هذه المعجزات فلغایه جهله بالله و قله تدبره فی عجائب صنعه فإنه لما أمکن أن یکون من الأحجار ما یحلق الشعر و ینفر الخل (۵)و یجذب الحدید لم یمتنع أن یخلق الله حجرا یسخره لجذب الماء من تحت الأرض أو لجذب الهواء من الجوانب و تصییره ماء بقوه التبرید عَلی طَعامٍ واحِدٍ یرید به ما رزقوا فی التیه من المن و السلوی و بوحدته أنها لا تختلف و لا تتبدل الَّذِی هُوَ أَدْنی أی أدون قدرا (۶).

إِذْ جَعَلَ فِیکُمْ أَنْبِیاءَ إذ لم یبعث فی أمه ما بعث فی بنی إسرائیل من الأنبیاء وَ جَعَلَکُمْ مُلُوکاً أی و جعل منکم أو فیکم و قد تکاثر فیهم الملوک تکاثر الأنبیاء بعد فرعون و قیل لما کانوا مملوکین فی أیدی القبط فأنقذهم و جعلهم مالکین لأنفسهم و أمورهم سماهم ملوکا وَ آتاکُمْ ما لَمْ یُؤْتِ أَحَداً مِنَ الْعالَمِینَ من فلق البحر و تظلیل الغمام و المن و السلوی و نحوها و قیل أی عالمی زمانهم.

یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ أرض بیت المقدس لکونها قرار الأنبیاء و مسکن

۱- فی المصدر: أی أین شئتم. م.

۲- سیأتی بعد الحدیث الثامن معنی الباب و الحطه.

۳- أی من ورد فی طاعتنا و عمل بأوامرنا و انتهی عن نواهینا و سار سیرتنا یحط عنه أوزاره و یغفر خطایاه.

۴- مجمع البیان ۱: ۱۱۶- ۱۲۱.

۵- فی المصدر: من الخل. و لم نفهم المراد.

۶- أنوار التنزیل ۱: ۲۵- ۲۶.

المؤمنين و قيل الطور و ما حوله و قيل دمشق و فلسطين و بعض الأردن و قيل الشام. (۱)الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ قال الطبرسى أى كتب لكم فى اللوح أنها لكم و قيل أى وهب الله لكم و قيل أمركم الله بدخولها فإن قيل كيف كتب الله لهم مع قوله فَإِنَّها مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ فجوابه أنها كانت هبه من الله لهم ثم حرمها عليهم و قيل الذين كتب لهم هم الذين كانوا مع يوشع بعد موت موسى بشهرين وَ لا تَرْتَدُّوا عَلى أَدْبارِكُمْ أى لا ترجعوا عن الأرض التى أمرتم بدخولها أو عن طاعه الله.

– قال المفسرون لما عبر موسى و بنو إسرائيل البحر و هلك فرعون أمرهم الله بدخول الأرض المقدسه فلما نزلوا عند نهر الأردن خافوا من الدخول فبعث موسى عليه السلام من كل سبط رجلا و هم الذين ذكرهم الله سبحانه فى قوله وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباً فعاينوا من عظم شأنهم و قوتهم شيئا عجيبا فرجعوا إلى بنى إسرائيل فأخبروا موسى عليه السلام بذلك فأمرهم أن يكتموا ذلك فوفى اثنان منهم يوشع بن نون من سبط بنيامين و قيل إنه كان من سبط يوسف و كالب بن يوفنا من سبط يهودا و عصى العشره و أخبروا بذلك و قيل كتم خمسه منهم و أظهر الباقون و فشا الخبر فى الناس فقالوا إن دخلنا عليهم تكون نساؤنا و أهالينا غنيمه لهم و هموا بالانصراف إلى مصر و هموا بيوشع و كالب و أرادوا أن يرجموهما بالحجاره فاغتاظ لذلك موسى عليه السلام و قال رَبِّ إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَ أَخِي فأوحى الله إليه أنهم يتيهون فى الأرض أربعين سنه و إنما يخرج منهم من لم يعص الله فى ذلك فبقوا فى التيه أربعين سنه فى سته عشر فرسخا و قيل تسعه فراسخ و قيل سته فراسخ و هم ستمائه ألف مقاتل لا تنخرق ثيابهم و تنبت معهم و ينزل عليهم المن و السلوى و مات النقباء غير يوشع بن نون و كالب و مات أكثرهم و نشأ ذراريهم فخرجوا إلى حرب أريحا (۲)و فتحوها و اختلفوا فيمن فتحها فقيل فتحها موسى

۱– أنوار التنزيل ۱: ۱۲۸.

۲– أريحا بالفتح و الكسر– و رواه بعضهم بالخاء المعجمه– لغه عبرانيه. قال ياقوت: هى مدينه الجبارين فى الغور من أرض الاردن بالشام. بينها و بين بيت المقدس يوم للفارس، فى جبال صعب المسلك، سميت فيما قيل بأريحا بن مالك بن ارفخشد بن سام بن نوح عليه السلام.

و یوشع علی مقدمته و قیل فتحها یوشع و کان قد توفی موسی و بعثه الله نبیا و روی أنهم کانوا فی المحاربه إذ غابت الشمس فدعا یوشع فرد الله علیهم الشمس حتی فتحوا أریحا و قیل کان وفاه موسی و هارون فی التیه و توفی هارون قبل موسی بسنه و کان عمر موسی مائه و عشرین سنه فی ملک أفریدون و منوچهر و کان عمر یوشع مائه و ستا و عشرین سنه و بقی بعد وفاته مدبرا لأمر بنی إسرائیل سبعا و عشرین سنه قالُوا یعنی بنی إسرائیل إِنَّ فِیها أی فی الأرض المقدسه قَوْماً جَبَّارِینَ شدیدی البأس و البطش و الخلق قال ابن عباس بلغ من جبریه هؤلاء القوم أنه لما بعث موسی النقباء رآهم رجل من الجبارین یقال له عوج فأخذهم فی کمه مع فاکهه کان حملها من بستانه و أتی بهم الملک فنثرهم بین یدیه و قال للملک تعجبا منهم هؤلاء یریدون قتالنا فقال الملک ارجعوا إلی صاحبکم فأخبروه خبرنا قال مجاهد و کانت فاکهتهم لا یقدر علی حمل عنقود منها خمسه رجال بالخشب و یدخل فی قشر نصف رمانه خمسه رجال و إن موسی کان طوله عشره أذرع و له عصا طولها عشره أذرع و نزا من الأرض مثل ذلک بلغ کعب عوج بن عنق فقتله و قیل کان طول سریره ثمانمائه ذراع.

وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها یعنی لقتالهم فَإِنْ یَخْرُجُوا یعنی الجبارین قالَ رَجُلانِ هما یوشع و کالب (۱)و قیل رجلان کانا من مدینه الجبارین و کانا علی دین موسی فلما بلغهما خبر موسی جاءاه فاتبعاه مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ الله تعالی أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمَا بالإسلام و قیل یخافون الجبارین أی لم یمنعهم الخوف من الجبارین أن قالوا الحق أنعم الله علیهما بالتوفیق للطاعه ادْخُلُوا یا بنی إسرائیل عَلَیْهِمُ علی الجبارین الْبابَ باب مدینتهم و إنما علما أنهم یظفرون بهم لما أخبر به موسی علیه السلام من وعد الله تعالی بالنصر و قیل لما رأوه من إلقاء الرعب فی قلوب الجبارین إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أی هذه المدینه إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ إلی أن تظفر بهم و ترجع إلینا فحینئذ ندخل إِلَّا نَفْسِی أی لا أملک إلا

۱- قال المسعودیّ فی اثبات الوصیه: هما یوشع و ابن عمه کالب بن یوقنا، و به قال الطبریّ الا انه قال: کالوب بن یوفنه، و قال: و قیل: کلاب بن یوفنه ختن موسی. و تقدم فی الباب الرابع قول الثعلبی و غیره.

تصریف نفسی فی طاعتک وَ أَخِی أی و أخی کذلک لا یملک إلا نفسه أو لا أملک أیضا إلا أخی لأنه یجیبنی إذا دعوت فَافْرُقْ أی فافصل بَیْنَنا و بینهم بحکمک فَإِنَّها أی الأرض المقدسه مُحَرَّمَهٌ عَلَیْهِمْ تحریم منع و قیل تحریم تعبد یَتِیهُونَ أی یتحیرون فی المسافه التی بینهم و بینها لا یهتدون إلی الخروج منها و قال أکثر المفسرین إن موسی و هارون کانا معهم فی التیه و قیل لم یکونا فیه لأن التیه عذاب و عذبوا عن کل یوم عبدوا فیه العجل سنه و الأنبیاء لا یعذبون قال الزجاج إن کانا فی التیه فجائز أن یکون الله سهل علیهما ذلک کما سهل علی إبراهیم النار فجعلها علیه بردا و سلاما.

و متی قیل کیف یجوز علی عقلاء کثیرین أن یسیروا فی فراسخ یسیره فلا یهتدوا للخروج منها فالجواب عنه من وجهین أحدهما أن یکون ذلک بأن تحول الأرض التی هم علیها إذا ناموا و ردوا إلی المکان الذی ابتدءوا منه.

و الآخر أن یکون بالأسباب المانعه عن الخروج عنها إما بأن تمحی العلامات التی یستدل بها أو بأن یلقی شبه بعضها علی بعض و یکون ذلک معجزا خارقا للعاده.

و قال قتاده لم یدخل بلد الجبارین أحد من القوم إلا یوشع و کالب بعد موت موسی بشهرین و إنما دخلها أولادهم معهما فَلا تَأْسَ عَلَی الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ أی لا تحزن علی هلاکهم لفسقهم. (۱)یَعْکُفُونَ عَلی أَصْنامٍ لَهُمْ أی یقبلون علیها ملازمین لها مقیمین عندها یعبدونها قال قتاده کان أولئک القوم من لخم (۲)و کانوا نزولا بالرقه (۳)و قال ابن جریح کانت تماثیل بقر (۴)و ذلک أول شأن العجل إِنَّکُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ

۱- مجمع البیان ۳: ۱۷۸- ۱۸۲.

۲- اسم لخم مالک بن عدی بن الحارث بن مره بن ادد بن زید بن یشجب بن عریب بن زید بن کهلان بن سبأ بن یشجب بن یعرب بن قحطان.

۳- الرقه بفتح أوله و ثانیه و تشدیده مدینه مشهوره علی الفرات، معدوده فی بلاد الجزیره.

۴- و قیل: و کانوا یعبدون المشتری و یحجون الی صنم فی مشارف الشام یقال له الاقیصر.

ربکم و عظمته أو نعمه ربکم فیما صنع بکم مُتَبَّرٌ أی مدمر مهلک ما هُمْ فِیهِ من عباده الأصنام أَبْغِیکُمْ أی ألتمس لکم عَلَی الْعالَمِینَ أی علی عالمی زمانکم و قیل أی خصکم بفضائل لم یعطها أحدا غیرکم و هو أن أرسل إلیکم رجلین منکم لتکونوا أقرب إلی القبول و خلصکم من أذی فرعون و قومه علی أعجب وجه وَ أَوْرَثَکُمْ أَرْضَهُمْ وَ دِیارَهُمْ وَ أَمْوالَهُمْ (۱)وَ مِنْ قَوْمِ مُوسی أُمَّهٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ أی جماعه یدعون إلی الحق وَ بِهِ یَعْدِلُونَ أی و بالحق یحکمون و یعدلون فی حکمهم و اختلف فیهم علی أقوال أحدها أنهم قوم من وراء الصین لم یغیروا و لم یبدلوا و هو المروی عن أبی جعفر علیه السلام.

قالوا و لیس لأحد منهم مال دون صاحبه یمطرون باللیل و یضحون بالنهار و یزرعون لا یصل إلیهم منا أحد و لا منهم إلینا و هم علی الحق.

قال ابن جریح بلغنی أن بنی إسرائیل لما قتلوا أنبیاءهم و کفروا و کانوا اثنی عشر سبطا تبرأ سبط منهم مما صنعوا و اعتذروا و سألوا الله أن یفرق بینهم و بینهم ففتح الله لهم نفقا (۲)فی الأرض فساروا فیه سنه و نصف سنه حتی خرجوا من وراء الصین فهم هناک حنفاء مسلمون یستقبلون قبلتنا.

و قیل

- إن جبرئیل انطلق بالنبی صلی الله علیه و آله لیله المعراج إلیهم فقرأ علیهم من القرآن عشر سور نزلت بمکه فآمنوا به و صدقوه و أمرهم أن یقیموا مکانهم و یترکوا السبت و أمرهم بالصلاه و الزکاه و لم تکن نزلت فریضه غیرهما ففعلوا.

- و روی أصحابنا أنهم یخرجون مع قائم آل محمد علیهم السلام.

- و روی أن ذا القرنین رآهم (۳)فقال لو أمرت بالمقام لسرنی أن أقیم بین أظهرکم.

۱- مجمع البیان ۴: ۴۷۱ و ۴۷۲.

۲- أی سربا فی الأرض.

۳- تقدم فی باب قصص ذی القرنین أنّه رآهم.

و ثانیها أنهم قوم من بنی إسرائیل تمسکوا بالحق و بشریعه موسی علیه السلام فی وقت ضلاله القوم و قتلهم أنبیاءهم و کان ذلک قبل نسخ شریعتهم بشریعه عیسی علیه السلام فالتقدیر کانوا یهدون.

و ثالثها أنهم الذین آمنوا بالنبی صلی الله علیه و آله مثل عبد الله بن سلام و ابن صوریا و غیرهما

-و فی حدیث أبی حمزه الثمالی و الحکم بن ظهیر أن موسی لما أخذ الألواح قال رب إنی أجد فی الألواح أمه هی خیر أمه أخرجت للناس یأمرون بالمعروف و ینهون عن المنکر فاجعلهم أمتی قال تلک أمه أحمد قال رب إنی أجد فی الألواح أمه هم الآخرون فی الخلق السابقون فی دخول الجنه فاجعلهم أمتی قال تلک أمه أحمد قال رب إنی أجد فی الألواح أمه کتبهم فی صدورهم یقرءونها فاجعلهم أمتی قال تلک أمه أحمد قال رب إنی أجد فی الألواح أمه إذا هم أحدهم بحسنه ثم لم یعملها کتبت له حسنه و إن عملها کتب له عشر أمثالها و إن هم بسیئه و لم یعملها لم یکتب علیه و إن عملها کتبت علیه سیئه واحده فاجعلهم أمتی قال تلک أمه أحمد قال رب إنی أجد فی الألواح أمه یؤمنون بالکتاب الأول و الکتاب الآخر و یقاتلون الأعور الکذاب فاجعلهم أمتی قال تلک أمه أحمد قال رب إنی أجد فی الألواح أمه هم الشافعون و هم المشفوع لهم فاجعلهم أمتی قال تلک أمه أحمد قال موسی رب اجعلنی من أمه أحمد قال أبو حمزه فأعطی موسی آیتین لم یعطوها یعنی أمه أحمد.

قال الله یا موسی إِنِّی اصْطَفَیْتُکَ عَلَی النَّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِکَلامِی و قال وَ مِنْ قَوْمِ مُوسی أُمَّهٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ یَعْدِلُونَ قال فرضی موسی کل الرضا.

وَ فِی حَدِیثِ غَیْرِ أَبِی حَمْزَهَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَمَّا قَرَأَ وَ مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّهٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ یَعْدِلُونَ هَذِهِ لَکُمْ وَ قَدْ أَعْطَی اللَّهُ قَوْمَ مُوسَی مِثْلَهَا.

وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَیْ عَشْرَهَ أَسْباطاً أُمَماً أی و فرقنا بنی إسرائیل اثنتی عشره فرقه أَسْباطاً یعنی أولاد یعقوب علیه السلام فإنهم کانوا اثنی عشر و کان لکل واحد منهم أولاد و نسل فصار کل فرقه منهم سبطا و أمه و إنما جعلهم سبحانه أمما لیتمیزوا فی مشربهم و مطعمهم و یرجع کل أمه منهم إلی رئیسهم فیخف الأمر علی موسی و لا یقع بینهم

اختلاف و تباغض فَانْبَجَسَتْ الانبجاس خروج الماء الجاری بقله و الانفجار خروجه بکثره و کان یبتدئ الماء من الحجر بقله ثم یتسع حتی یصیر إلی الکثره (۱).

**[ترجمه]«و ظلّلنا علیکم الغمام» طبرسی گفت: یعنی ابر را برای شما به مانند محافظ و سپر قرار دادیم تا در بیابان شما را از گرمای خورشید حفظ کند. « و أنزلنا علیکم المنّ» آن چیزی است که مردم آن را می شناسند که از درخت می‌افتد و گفته شده که آن چیزی به مانند چسب که بر روی درختان قرار دارد و طعم آن به مانند کره و عسل است و گفته شده که آن نان پهن و نازک است و گفته شده که: منظور از آن همه نعمت هایی است که خداوند آن ها را بدون زحمت به آن ها عطا کرده است.

ص: ۱۶۶

«والسّلوی» گفته شده که آن یک نوع پرنده و بلدرچین است و گفته شده که یک نوع پرنده سفید شبیه به بلدرچین است. «کلوا من طیّبات ما رزقناکم» یعنی: به آن ها گفتیم که از آن غذا های اشتها آور و خوشمزه بخورید. و گفته شده که منظور از آن غذاهای مباح حلال است و گفته شده غذاهای مباحی که خوردن آن ها لذت آور است. «و ما ظلمونا» یعنی بر این نعمت ها کفر ورزیدند و با وجود کفرشان نعمت هایمان را کم نکردند. «و لکن کانوا أنفسهم یظلمون» کم می کنند و گفته شده یعنی به ما ضرر نرساندند بلکه به خودشان ضرر می‌زدند. خداوند به خاطر این آن نعمت ها از منّ و سلوی را بر آن ها نازل کرد که آنان را به بیابان مبتلا کرد چون آن ها به موسی گفتند بودند: « إذهب أنت و ربّک فقاتلا إنّا ههنا قاعدون» {تو و خدایت بروید و بجنگید ما این جا منتظرتان می مانیم}؛ هنگامی که خداوند آن ها را به رفتن به سوی بیت المقدس و جنگ با قوم عمالقه دستور داد و به آن ها فرمود: « ادخلوا الأرض المقدّسه» ولی سرپیچی کردند و در بیابان گرفتار شدند و هرچقدر راه می رفتند بیشتر از پنج یا شش فرسخ در آن گمراه می شدند و صبح تا ظهر راه می رفتند وقتی شب می شد، می دیدند که در همان جای اول خودشان هستند جریان آن ها این گونه بود تا این که زمان آن ها تمام شد و به مدت چهل سال در بیابان مانده بودند و در بیابان بود که موسی و هارون فوت کردند. سپس یوشع بن نون خارج شد – جانشین او شد – و گفته شده که خداوند آن طرف زمینی که به سوی آن می رفتند را به آن جایی که از آن جا حرکت کرده بودند، می برد و جای آن را عوض می کرد و در آن گمراه می شدند و چون تعداد آن ها زیاد بود امکان نداشت که در این مدت طولانی و در این مقدار همه آن ها از راه گمراه شوند و هنگامی که در بیابان بودند از کارهای خودشان پشیمان شدند و هنگامی که از گرمای خورشید شکایت کردند خداوند با فرستادن ابر به آن ها لطف کرد و از طلوع سپیده تا طلوع خورشید بر آن ها «منّ» – غذای آسمانی – نازل کرد و به اندازه کفایت آن روزشان از آن می گرفتند.

امام صادق علیه السلام فرمود: غذای آسمانی بعد از فجر تا طلوع خورشید بر آن ها نازل می شد و هر کس در آن وقت می خوابید سهم او نازل نمی شد به این خاطر خوابیدن در این وقت تا طلوع خورشید مکروه است.

ابن جریح می گوید: هر کدام از آن ها بیشتر از سهم خودش از آن غذاهای آسمانی برمی داشت فاسد می شد، جز در روز جمعه که اگر غذای دو روز را برمی داشت فاسد نمی‌شد و فقط به اندازه نیازشان در روز جمعه و شنبه از آن بر می داشتند. چون در روز شنبه بر آن ها نازل نمی شد و آن را به مانند قرص نان می پختند و طعمش به مانند طعم عسل مخلوط با کره

حیوانی بود. و خداونـد متعال در وسط روز برای آن ها ابر می فرسـتاد و گرمای خورشـید را از آن ها دفع می کرد. و در شـب نوری عمودی از آسـمان برای آن ها به جای چراغ زمین را روشن می کرد. اگر بچه ای در بین آن ها متولـد می شد، پارچه‌ای به اندازه خودش بر رویش بود که به مانند پوست بود. «حیث شئتم»

ص: ۱۶۷

هرکجا که می خواهیـد. «رغـدا» یعنی برای شـما فراهم بود که از هر غـذای آن روسـتا که می خواستیـد بخورید و لذت ببرید. گفته شده که این یک نوع اجازه برای غنیمت بردن و صاحب شدن اموال آن روسـتا بود. « و قولوا حطّه » روایت است که امام باقر علیه السـلام فرمود: که ما – باب حطه – دروازه بخشـش گناهان شـما هستیم. «و سـنزید المحسـنین» ثواب و پاداشـی را که شایسـته آن هـا است را از روی فضل خودمان برای آن ها اضافه می کنیم. «و اذا اسـتقی موسـی» هنگامی که در بیابان به خاطر تشـنگی به موسـی شـکایت کردنـد. خداوند به او وحی کرد که: « اضـرب بعصاک» و آن عصای معروف او. «الحجر» یعنی هر سنگی که باشد یا یک سـنگ مشخصی بوده است و اختلاف نظرها در مورد این را ذکر می کنیم. «قد علم کلّ أناس مشربهم» یعنی هر نسـل و طـایفه ای محـل نوشـیدن آب مخصوص به خودش را می دانست. «کلوا و اشـربوا» یعنی ما به آن ها گفتیم که بخورید و بیاشامید « ولا تعثوا » ولی در زمین فساد به وجود نیاورید. – . مجمع البیان۱ : ۱۲۱ –

بیضـاوی گفت: هر کس این معجزه‌هـا را انکـار کنـد به خـاطر نهـایت جهل به خـدا و فکر و تـدبر نکردن در عجایب کارهای خداوند است. هنگامی که امکان دارد که با سنگ، مو بتراشند و سرکه را تغییر دهند و آهن جذب کنند پس غیر ممکن نیست که خداوند سنگی بیافریند و آن را رام کند تا از زیر زمین آب را جذب کند یا این که از اطراف خودش هوا جذب کند و آن را به وسـیله نیروی سرمایشـی به آب تبدیل کند. «علی طعام واحد» منظور آن چیزی است که به آنان روزی شد از منّ و سلوی و به وحـدت آن یعنی این که تغییر نمی کرده و عـوض نمی شـده است. « الّـذی هو أدنی » یعنی به چیزی پست تر و بی ارزش تر.

«اذ جعل فیکم انبیاء» یعنی در هیچ امتی به اندازه بنی اسـراییل پیامبر مبعوث نشد. «و جعلهم ملوکا» یعنی از شـما و یا در شـما و بعـد از فرعون و در بین آن ها پادشاه و پیامبر زیاد شد. و گفته شده است هنگامی که رعیت قوم قبط بودند و خداوند آن ها را نجات داد و آن ها را صاحب خودشان و کارهایشان قرار داد و آن ها را پادشاه نامیـد. «و أتاکم ما لم یوت أحدا من العالمین » منظور شکافتن دریا، سایه افکندن ابر، و نازل شدن غذاهای آسمانی و غیره، و گفته شده که منظور عالمان زمان آن هاست.

«یا قوم ادخلوا الارض المقدّسه» منظور بیت المقدس است، چون آن جا محل پیامبران و جای انسان های

ص: ۱۶۸

مؤمن است. و گفته شده: که منظور از آن کوه سـینا و اطراف آن است. و گفته شده: منظور دمشق و فلسـطین و بخشی از اردن است و گفته شده: سرزمین شام. – . انوار التنزیل۱ : ۱۲۸ –

«الّتی کتب الله لکم» طبرسـی گفت: یعنی در آن لوح ها نوشـته شده است که آن برای شماست. و گفته شده که خداوند آن را

به شـما عطا کرد. و گفته شده که خداوند شما را به داخل شدن در آن امر کرده است. اگر گفته شود که چگونه خداوند برای آن ها نوشته است در حالی که فرموده است « فانها محرّمه علیهم » جوابش این است که آن در اول هدیه خداوند به آن ها بود سپس آن را بر آن هـا حرام کرد. و گفته شـده آن کسـانی که خداونـد بر آن هـا واجب کرد کسـانی بودنـد که دو ماه بعـد از مرگ موسـی همراه یوشع بودند. «ولا تردّوا علی دیارکم» یعنی از سـرزمینی که خداوند به شـما دسـتور داده است که وارد آن بشوید، برنگردید، یا این که از اطاعت و بندگی خداوند خارج نشوید.

مفسـران گفتنـد: هنگـامی که موسـی و بنی اسـراییل از دریـا گذشـتند و فرعون نـابود شـد خداونـد به آن ها دسـتور داد که به سرزمین مقـدس برونـد. هنگـامی که در اطراف رود أردن ساکن شدنـد از داخل شـدن در آن ترسـیدند و موسـی از هر نسل و طایفه یکٔ مردی را فرسـتاد تا در مورد ساکنان آن جا تحقیق کننـد، که خداونـد در مورد آن ها فرمود:« وبعثنا منهم اثنی عشـر نقیبا » و از جایگاه بزرگشان و قدرتشان چیزهای عجیبی دیدند و به میان بنی اسـراییل برگشتند و موسی را از آن با خبر کردند و موسی به آن ها دستور داد که آن را مخفی نگه دارند و دو نفر از آن ها به وعده خود وفا کردند که یکی از آن ها یوشع بن نون که از نسـل بنیامین بود و گفته شـده که او از نسل یوسف علیه السـلام است و آن نفر دیگر کالب بن یوفنا از نسل یهودا و آن ده نفر دیگر عصـیان کردنـد و آن راز را برملاـ کردنـد و گفتـه شـده که پنـج نفر از آن راز خـود نگه داشـتند و بقیه آن را آشـکار کردنـد و خبر در بین مردم پخش شـد و گفتنـد: اگر بر آن هـا وارد شویم زنـان و اموال ما غنیمت آن ها می شود پس تصـمیم گرفتند که به مصر برگردند و می خواستند که یوشع بن نون و کالب را سنگسار کنند. موسی به خاطر این ناراحت شد و گفت: «ربّ إنی لا أملکٔ إلّا نفسـی و أخی» سـپس خداونـد به او وحی کرد که آن مردم عصـیان گر به مـدت چهل سال در بیابان سـرگردان می شوند و فقط کسانی از آن ها خارج می شوند که گناه نکرده باشـند. سپس به مدت چهل سال در مسافت شانزده فرسـخی باقی ماندنـد و گفته شـده: نه فرسـخ و گفته شـده: شـش فرسخ و تعداد آن ها ششـصد هزار جنگجو بودند که لباس هایشان پاره نمی شدنـد و همراه با رشـد آن ها بزرگٔ می شـد و غـذاهای آسـمانی بر آن ها نازل می شـد و همه نقباء – منتخبـان – به جز یوشع بن نون و کـالب مردنـد و بیشتر آن ها مردنـد و نسل‌های آن ها بزرگٔ شدنـد و به سوی جنگٔ با مردم شهر أریحا رفتند و آن را فتح کردند. در مورد فاتح آن اختلاف نظر است. گفته شده که: موسی آن را فتح کرد

ص: ۱۶۹

و یوشع در طلیعه آن بود. گفته شـده که یوشع آن را فتـح کرد و موسـی آن موقع از دنیا رفته بود و خداوند یوشع را به پیامبری مبعوث کرده بود. و روایت است که: آن ها در حال جنگٔ بودنـد که خورشـید غروب کرد و یوشع دعا کرد و خورشـید بر آن ها طلوع کرد تا این که اریحا را فتـح کردنـد. و گفته شده که موسـی و هارون در بیابان فوت کردند و هارون یکٔ سال قبل از موسـی فوت کرد و عمر موسی صد و بیست سال بود که در زمان پادشاهی فریدون و منوچهر بود و یوشع صد و بیست و شش سال عمر کرد و بیست و هفت سال بعد از وفات موسی، تدبیر کننده قوم بنی اسراییل بود. « قالوا » بنی اسراییل گفتند: « إنّ فیها » یعنی در آن سـرزمین مقدس « قوما جبّارین » مردمی قوی، قدرتمند و خشـمگین هستند. ابن عباس گفت: آن قوم آنقدر قوی و قدرتمنـد بودنـد که هنگـامی که موسـی منتخبان قومش را به آن جا فرسـتاده بود، یکی از مردان آن جا به نام عوج آن ها را دیـده بود و آن ها را همراه میوه هایی که از باغش چیـده بود در آستینش گذاشت و آن ها را نزد پادشاهشان آورد و آن ها را مقابـل او پخش کرد بـا حـال تعجب از آن هـا به پادشاه گفت: این ها می‌خواهنـد با ما بجنگنـد. پادشاه به آن ها گفت: به نزد

دوستتان برگردید و خبر ما را به آن ها بدهید.

مجاهد می گوید: میوه های آن ها به گونه ای بودند که حمل یک خوشه از آن ها بر روی چوب برای پنج نفر امکان نداشت و در نصف پوست انارشان پنج نفر جای می‌گرفتند و موسی خودش ده ذراع قد داشت (نزدیک ۵ متر) و عصایش هم نزدیک ده ذراع بود و به اندازه آن هم از زمین به هوا پرید و به قوزک عوج بن عنق رسید و او را کشت. گفته می شود: که طول تختخوابش هشتصد ذراع بود.

«و إنّا لن ندخلها» یعنی هرگز با آن ها وارد جنگ نمی شویم. « فإن یخرجوا » یعنی آن انسان های جبار از آن خارج شوند. « قال رجلان » یوشع و کالب ، و گفته شده: آن ها دو مرد از مردم شهر ظالمان که پیرو دین موسی بودند. هنگامی که خبر موسی را شنیدند به نزد او آمدند و از او پیروی کردند. « من الذین یخافون » کسانی که از خداوند بزرگ می ترسند. « أنعم الله علیهما » نعمت ایمان را به آن ها می دهد. و گفته شده که از انسان های ظالم بترسند یعنی ترس از انسان های ظالم باعث آن نشد که حقیقت را نگویند و خداوند به آن ها توفیق بندگی و عبادت داد. « أدخلوا » ای بنی اسراییل، «علیهم» یعنی بر انسان های ظالم « الباب » یعنی دروازه شهرشان، و شاید می خواهد به آن ها خبر بدهد که بر آن ها پیروز می شوند. هنگامی که موسی به آن ها خبر داد که خداوند وعده پیروزی بر آن ها داده است. و گفته شده: هنگامی که ترس و وحشت در دل انسان های ظالم را دید. « إنّا لن ندخلها » یعنی در این شهر نمی رویم. « إنّا ههنا قاعدون » تا این که بر آن ها پیروز شوی و به سوی ما برگردی آن وقت به آن جا می آییم. « إلا نفسی » یعنی فقط می توانم

ص: ۱۷۰

خودم را برای اطاعت از تو کنترل کنم. « و أخی » یعنی برادرم هم مثل من فقط مالک خودش است یا مالک کسی دیگر جز برادرم نیستم چون اگر او را فراخوانم قبول می کند. « فافرق » یعنی جدا بکن. « بیننا » بین ما و بین آن ها خودت حکم کن. «فإنّها» یعنی آن سرزمین مقدس « محرمه علیهم » منظور از حرام بودن منع است و گفته شده منظور: حرام بودن بندگی « یتیهون » یعنی در مسافت بین آن ها و آن سرزمین سرگردان می شوند و نمی توانند از آن خارج شوند و اکثر مفسران می گویند که موسی و هارون هم در بیابان بودند و گفته شده که آن ها در آن جا نبودند چون بیابان برای آن ها عذاب بود و به خاطر عبادت کردن گوساله در آن جا ماندند – هر روز عبادت گوساله مساوی بود با یک سال گمگشتگی در بیابان –؛ و پیامبران عذاب داده نمی شوند. زجاج می گوید: اگر هم در بیابان بوده باشند می تواند که آن بر آن ها راحت گذشته باشد آن طور که آتش بر ابراهیم آسان شد و خداوند آن را برای ابراهیم خنک و سلامت قرار داد.

و هرگاه پرسیدند: که چگونه ممکن است که انسان های عاقل زیادی در مسافت چند فرسخ کوتاه راه بروند ولی راه خروج از آن جا را پیدا نکنند؟ جواب این، دو صورت دارد:

اول این که امکان دارد به این صورت بوده باشد که آن زمینی که آن ها بر روی آن بودند عوض شده باشد که هرگاه می خوابیدند به آن جایی که به راه رفتن شروع کرده بودند بازگردانده می شدند و دیگری این که عواملی مانع خروج آن ها از آن جا شده باشند یا با پاک شدن نشانه هایی که دلیل آن ها برای خارج شدن بودن مانع از خروج آن ها از بیابان می شد. یا

به این صورت که شبه تصویر بخشی از بیابان به بخش دیگر آن گذاشته شده باشد و این یک معجزه و کار خارق العاده است.

قتاده می گوید: به جز یوشع و کالب آن هم دو ماه بعد از مرگ موسی کسی از قوم بنی اسراییل وارد شهر انسان های ظالم نشد. بلکه فرزندان آن ها همراه آن دو (یوشع و کالب) وارد شهر شدند. « فلا ت-أس علی القوم الفاسقین » یعنی به خاطر گناهشان از نابودی آن ها ناراحت نشو. -. مجمع البیان ۳ : ۱۷۸ -

« یعکفون علی أصنام لهم » یعنی بر آن ها بوسه می زدند و همراه و کنار آن ها بودند و آن ها را عبادت می کردند. قتاده می گوید: آن مردم از قوم لخم بودند که در شهر رقّه ساکن بودند.

ابن جریح می گوید: بت آن ها به شکل گاو بود و آن اولین مرحله بت گوساله بود. « إنّکم قوم تجهلون »

ص: ۱۷۱

از خدا و بزرگیش و یا از نعمت های پروردگارتان که به شما عطا کرده است نا آگاه هستید. « متبر » یعنی نابود و هلاک شونده هستند. « ما هم فیه » منظور بت پرستی آن هاست. « أبغیکم » یعنی از شما درخواست می کنم. «علی العالمین» یعنی بر آن انسان‌های عالم زمانتان و گفته شده یعنی شما را به فضیلت هایی که به دیگران نداده است متمایز کرده است و این فضیلت ها این بودند که دو نفر را به سوی شما فرستاد تا دعاهایتان به وسیله آن ها بهتر قبول شوند و شما را از اذیت فرعون و قوم او به عجیب‌ترین صورت نجات داد و سرزمین و ملک و اموال او را به شما داد. -. مجمع البیان ۴ : ۴۷۱ -

« و من قوم موسی أمّه یهدون بالحق » یعنی گروهی مردم را به حق دعوت می کنند. « و به یعدلون » یعنی با حق حکم می کنند و در حکمشان عادل هستند و در مورد آن ها اختلاف نظر است:

یک: آن ها قومی در پشت سرزمین چین بودند که تغییر نکردند و عوض نشدند. این قول از امام باقر علیه السلام روایت است. گفتند که: مال آن ها با هم مشترک است، شب ها کار می کنند و در طول روز قربانی می کنند و زراعت می کنند نه کسی از ما به آن ها می رسد و نه کسی از آن ها به ما، آن ها بر راه حق هستند. ابن جریح می گوید: شنیدم هنگامی که بنی اسراییل پیامبرانشان را کشتند و به آن ها کافر شدند که دوازده نسل و طایفه بودند. یک نسل از آن ها از کارهایی که آن ها انجام داده بودند بیزاری جستند و از خداوند خواستند که آن ها را از نسل های دیگر جدا کنند خداوند در زمین کانال برای آن ها باز کرد و در آن کانال یک سال و نیم راه رفتند تا این که در پشت چین از آن خارج شدند. آن ها در آن جا انسان های مؤمن و خداپرست هستند و به قبله ما رو می‌کنند.

گفته شده که در شب معراج جبرئیل پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم را نزد آن ها برد و پیامبر ده سوره مکی را بر آن ها خواند و آن ها ایمان آوردند و پیامبر را تصدیق کردند و به آن ها سفارش کرد که در آن جا بمانند و از السبت - شنبه - (اعتقاد قبلی) دست بکشند و آن ها را به نماز و زکات سفارش کرد و فریضه ای غیر از این دوتا نازل نشده بود، پس آن ها این دو را انجام دادند.

و اصحاب ما روایت کردنـد که آن ها همراه حضـرت مهـدی (عـج) خارج می شونـد و روایت است ذوالقرنین آن ها را دیده است و گفته: اگر به ساکن شدن در جایی مأمور بودم، خوشحال می شدم که این جا بین شما بمانم.

ص: ۱۷۲

دو: این که آن هـا قومی از بنی اسـراییل بودنـد که در هنگـام گمراهی بنی اسـراییل و کشـتن پیامبرانشـان آن هـا بر حق و دین موسی بودند و این قبل از نسخ شدن دینشان با آمدن دین عیسی علیه السلام بود؛ پس تقدیر این است: کانوا یهدون.

سه: آن ها کسانی بودنـد که به پیامبر صـلی الله علیه و آله ایمان آوردند مانند عبدالله بن سـلام و ابن صوریا و کسان دیگر. ابن حمزه ثمالی و حکم بن ظهیر روایت می کنند که: هنگامی که موسی لوح های آسمانی را گرفت فرمود: خدایا من در بین لوح ها امتی را می بینم که بهترین امت هستند که برای اصلاح مردم پدیدار گشته اند مردم را به کارهای نیکو دعوت می کنند و آن ها را از کارهای بد نهی می کنند پس آن ها را جز امت من قرار بده؛ خداوند فرمود: آن ها امت احمد صلی الله علیه و آله وسلّم هستند. سپس موسی فرمود: خدایا من در بین الواح امتی را می بینم که آن ها آخرین مخلوقات هستند و پیشوایان ورود به بهشت هستند پس آن ها را جزء امت من قرار بده. خداوند فرمود: آن ها جزو امت احمد صـلی الله علیه و آله وسلّم هستند؛ سپس

موسـی فرمود خدایا من در بین الواح امتی را پیدا کردم که کتابهایشان در سینه آن ها هسـتند و آن ها را می خوانند، آن ها را جزء امت من قرار بـده. خداونـد فرمود: آن ها جزء امت احمـد صـلی الله علیه و آله وسـلّم هسـتند. موسـی فرمود: خدایا من در الواح امتی را یافتم که اگر قصـد انجام کار خیری را داشـته باشد ولی نتواند آن را انجام دهد ثواب آن کار خیر برای او نوشـته می شود و اگر آن را انجام بدهـد ده برابر ثواب آن برایش نوشـته می شود و اگر قصـد کار بـدی را داشـته باشد و آن را انجام ندهد جزای آن برایش نوشته نمی شود و اگر آن را انجام دهد فقط جزای یک گناه برای او نوشته می شود آن ها را جزء امت من قرار بده. خداوند فرمود: آن ها جزء امت احمد صـلی الله علیه و آله وسـلّم هستند. موسی فرمود: خدایا من در الواح امتی را یـافتم که به اولین کتابهـای آسـمانی تـا آخرین آن ها ایمان دارنـد و با آن مرد یک چشم دروغگو می جنگنـد، آن ها را جزء امت من قرار بـده. فرمود: آن ها جزء امت احمـد صـلی الله علیه و آله وسـلّم هسـتند. موسـی فرمود: خدایا من در الواح امتی را یافتم که آن ها در نزد تو شـفاعت کننده و شـفاعت شونده هستند آن ها را امت من قرار بده. خداوند فرمود: آن ها امت احمد صلی الله علیه و آله وسلّم هستند. موسی فرمود: پس من را جزء امت احمد صلی الله علیه و آله وسلّم قرار بده.

ابوحمزه می گوید: به موسـی دو چیز داده شده که به امت احمد صلی الله علیه و آله وسلّم داده نشده است، خداوند فرمود: ای موسـی « إنّی اصـطفیتک علی الناس برسالتی و کلامی » {ای موسـی من تو را در بین بنـدگانم برای پیامبری و حرف زدن با تو انتخاب کردم} و فرمود « ومن قوم موسی أمّه یهدون بالحق و به یعدلون » {در میان قوم موسی مردمی هستند که از حق پیروی می کنند و با آن حکم می کنند} که حضرت موسی به خاطر این دو ویژگی راضی و خوشحال شد.

ابو حمزه در روایتی دیگر نقـل می کنـد: که پیـامبر صـلی الله علیه و آله وسـلّم هنگـامی که این آیه « وممّن خلقنـا أمّه یهـدون بالحق و به یعدلون » را خواند فرمود: این در مورد شماست و خداوند به مانند آن ها به قوم موسی عطا کرده است.

« و قطّعناهم اثنتی عشر أسباطا امما » یعنی بنی اسراییل را به دوازده گروه تقسیم کردیم. «أسباطا» که منظور از آن فرزندان یعقوب علیه السلام است که دوازده نفر بودند و هر کدام فرزندان و نسلی داشتند سپس هر گروه از آن ها برای خودش عشیره و امتی شد و خداوند آن ها را امت های مختلفی قرار داده است تا این که جای نوشیدن و غذایشان از هم متمایز بود و هرکدام از آن ها به بزرگ نسل خودش وابسته بود و این گونه کار موسی آسان تر می شد و بین آن ها

ص: ۱۷۳

اختلاف و دشمنی ایجاد نمی شد. « فانبجست » انبجاس، یعنی خارج شدن مقدار کمی از آب؛ انفجار: یعنی خارج شدن مقدار زیادی از آب، که آب از اول کم کم از سنگ خارج می شد سپس سوراخ سنگ پهن میشد و آب شدت می‌یافت. - . مجمع البیان ۴ : ۴۸۹ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی وَ جَعَلَکُمْ مُلُوکاً یَعْنِی فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ لَمْ یَجْمَعِ اللَّهُ لَهُمُ النُّبُوَّهَ وَ الْمُلْکَ فِی بَیْتٍ وَاحِدٍ ثُمَّ جَمَعَ اللَّهُ ذَلِکَ لِنَبِیِّهِ (۲)قَوْلُهُ وَ قَطَّعْناهُمْ أَیْ مَیَّزْنَاهُمْ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « و جعلکم ملوکا » یعنی خداوند در بین بنی اسراییل پیامبری و پادشاهی را در یک نسل برای آن ها جمع نکرده بود. سپس این دو را با هم برای پیامبرش جمع کرد. « قطعناهم » یعنی آن ها را متمایز کردیم. - . تفسیر القمی : ۱۵۲ -

**[ترجمه]

«۲»

-فس، تفسیر القمی وَ ظَلَّلْنا عَلَیْکُمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوی الْآیَهَ فَإِنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ لَمَّا عَبَرَ بِهِمْ مُوسَی الْبَحْرَ نَزَلُوا فِی مَفَازَهٍ فَقَالُوا یَا مُوسَی أَهْلَکْتَنَا وَ قَتَلْتَنَا وَ أَخْرَجْتَنَا مِنَ الْعُمْرَانِ إِلَی مَفَازَهٍ لَا ظِلَّ وَ لَا شَجَرَ وَ لَا مَاءَ وَ کَانَتْ تَجِی ءُ بِالنَّهَارِ غَمَامَهٌ تُظِلُّهُمْ مِنَ الشَّمْسِ وَ یَنْزِلُ عَلَیْهِمْ بِاللَّیْلِ الْمَنُّ فَیَقَعُ عَلَی النَّبَاتِ وَ الشَّجَرِ وَ الْحَجَرِ فَیَأْکُلُونَهُ وَ بِالْعَشِیِّ یَجِی ءُ طَائِرٌ مَشْوِیٌّ فَیَقَعُ عَلَی مَوَائِدِهِمْ وَ إِذَا أَکَلُوا وَ شَبِعُوا طَارَ وَ مَرَّ وَ کَانَ مَعَ مُوسَی حَجَرٌ یَضَعُهُ فِی وَسَطِ الْعَسْکَرِ ثُمَّ یَضْرِبُهُ بِعَصَاهُ فَتَنْفَجِرُ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَهَ عَیْناً کَمَا حَکَی اللَّهُ فَیَذْهَبُ الْمَاءُ إِلَی کُلِّ سِبْطٍ فِی رَحْلِهِ وَ کَانُوا اثْنَیْ عَشَرَ سِبْطاً فَلَمَّا طَالَ عَلَیْهِمُ الْأَمَدُ قَالُوا یا مُوسی لَنْ نَصْبِرَ عَلی طَعامٍ واحِدٍ فَادْعُ لَنا رَبَّکَ یُخْرِجْ لَنا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها وَ قِثَّائِها وَ فُومِها وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها وَ الْفُومُ هِیَ الْحِنْطَهُ فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی أَ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِی هُوَ أَدْنی بِالَّذِی هُوَ خَیْرٌ اهْبِطُوا مِصْراً فَإِنَّ لَکُمْ ما سَأَلْتُمْ فَقَالُوا یا مُوسی إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ وَ إِنَّا لَنْ

نَدْخُلَها حَتّی یَخْرُجوا مِنْها فَإنْ یَخْرُجوا مِنْها فَإنّا داخِلُونَ فَنِصْفُ الْآیَهِ فِی سُورَهِ الْبَقَرَهِ وَ تَمامُها وَ جَوابُها لِمُوسَی فِی سُورَهِ الْمائِدَهِ قَوْلُهُ وَ قُولُوا حِطَّهٌ أَیْ حُطَّ عَنّا ذُنُوبَنا فَبَدَّلُوا ذٰلِکَ وَ قالُوا حِنْطَهٌ وَ قالَ اللّهُ فَبَدَّلَ الَّذِینَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَیْرَ الَّذِی قِیلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنا عَلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا آلَ مُحَمَّدٍ صَلَواتُ اللّهِ عَلَیْهِمْ حَقَّهُمْ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما کانُوا یَفْسُقُونَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « وَظَلَّلْنَا عَلَیْکُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَیْکُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَی » {و بر شما ابر را سایه گستر کردیم و بر شما گزانگبین و بلدرچین فرو فرستادیم} هنگامی که بنی اسراییل همراه موسی از دریا گذشتند در یک بیابان ساکن شدند گفتند: ای موسی ما را هلاک و نابود کردی و ما را از شهرمان به یک بیابان آوردی که نه سایه و نه درخت و نه آبی در آن هست، در حالی که روزها ابری می آمد و آن ها را از گرمای خورشید حفظ می کرد و در شب ها برای آن ها غذای آسمانی نازل می شد و بر روی گیاهان و درختان و سنگ ها می افتاد و آن را می خوردند و در وقت عشا یک پرنده سرخ شده بر روی سفره هایشان قرار می گرفت و هر وقت می خوردند و سیر می شدند پرواز می کرد و می رفت و همراه موسی یک تخته سنگ بود که آن را در وسط سپاه می گذاشت سپس با عصایش بر روی آن می زد آن طور که خداوند فرمود: در درون آن دوازده چشمه آب زیاد بیرون می آمد. و آب هر عشیره در جوی مخصوص آن جاری می شد که دوازده عشیره بودند. هنگامی که مدت زیادی در بیابان ماندند گفتند: « یَا مُوسَی لَن نَّصْبِرَ عَلَیَ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّکَ یُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الأَرْضُ مِن بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا » {ای موسی هرگز بر یک [نوع] خوراک تاب نیاوریم از خدای خود برای ما بخواه تا از آن چه زمین می رویاند از [قبیل] سبزی و خیار و سیر و عدس و پیاز برای ما برویاند} منظور از فوم در این جا گندم است. موسی به آن ها گفت: « أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِی هُوَ أَدْنَی بِالَّذِی هُوَ خَیْرٌ اهْبِطُواْ مِصْرًا فَإِنَّ لَکُم مَّا سَأَلْتُمْ » {آیا به جای چیز بهتر خواهان چیز پست ترید پس به شهر فرود آیید که آن چه را خواسته اید برای شما [در آن جا مهیا] ست} سپس گفتند: « قَالُوا یَا مُوسَی إِنَّ فِیهَا قَوْمًا جَبَّارِینَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّیَ یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ » {گفتند ای موسی در آن جا مردمی زورمندند و تا آنان از آن جا بیرون نروند ما هرگز وارد آن نمی شویم پس اگر از آن جا بیرون بروند ما وارد خواهیم شد} پس نصف آیه در سوره بقره و کامل کننده آن در سوره مائده آمده است که فرمود: « و قولوا حطّه » گناهان ما را ببخش و این را عوض کردند و گفتند: حنطه، یعنی گندم. و خداوند فرمود: « فَبَدَّلَ الَّذِینَ ظَلَمُواْ مِنْهُمْ قَوْلًا غَیْرَ الَّذِی قِیلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا علی الذین ظلموا» به حق آل محمد صلی الله علیه و آله «رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا کَانُواْ یَفسُقُونَ » {پس کسانی از آنان که ستم کردند سخنی را که به ایشان گفته شده بود به سخن دیگری تبدیل کردند پس به سزای آن که ستم می ورزیدند عذابی از آسمان بر آنان فرو فرستادیم} - . تفسیر القمی : ۴۰-۴۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال البیضاوی الفوم الحنطه و یقال للخبز و قیل الثوم (۵)و قال

۱- مجمع البیان ۴: ۴۸۹ و ۴۹۰.

٢- تفسير القمّيّ: ١٥٢.

٣- تفسير القمّيّ: ٢٢٦.

٤- تفسير القمّيّ: ٤٠- ٤١.

٥- أنوار التنزيل ١: ٢٦.

الفيروزآبادی الفوم بالضم الثوم و الحنطه و الحمص و الخبز و سائر الحبوب التی تخبز.

**[ترجمه]بیضاوی می گوید: فوم همان گندم است و به نان گفته می شود و گفته شده که سیر - . انوار التنزیل ۱ : ۲۶ -

است.

ص: ۱۷۴

فیروزآبادی می گوید: منظور از فوم سیر، گندم، نخود و نان و سایر حبوباتی که پخته می شوند، است.

**[ترجمه]

«۳»

-فس، تفسیر القمی قَوْلُهُ یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ فَإِنَّ ذَلِکَ نَزَلَ لَمَّا قَالُوا لَنْ نَصْبِرَ عَلی طَعامٍ واحِدٍ فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی اهْبِطُوا مِصْراً فَإِنَّ لَکُمْ ما سَأَلْتُمْ فَقَالُوا إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّی یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنْ یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنَّا داخِلُونَ فَنِصْفُ الْآیَهِ هَاهُنَا وَ نِصْفُهَا فِی سُورَهِ الْبَقَرَهِ فَلَمَّا قَالُوا لِمُوسَی إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّی یَخْرُجُوا مِنْها فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی لَا بُدَّ أَنْ تَدْخُلُوهَا فَقَالُوا لَهُ فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ فَأَخَذَ مُوسَی بِیَدِ هَارُونَ وَ قَالَ کَمَا حَکَی اللَّهُ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی یَعْنِی هَارُونَ فَافْرُقْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ قَوْمِنَا الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ (۱)فَقَالَ اللَّهُ فَإِنَّها مُحَرَّمَهٌ عَلَیْهِمْ أَرْبَعِینَ سَنَهً یَعْنِی مِصْرَ أَنْ یَدْخُلُوهَا أَرْبَعِینَ سَنَهً یَتِیهُونَ فِی الْأَرْضِ فَلَمَّا أَرَادَ مُوسَی أَنْ یُفَارِقَهُمْ فَزِعُوا وَ قَالُوا إِنْ خَرَجَ مُوسَی مِنْ بَیْنِنَا نَزَلَ عَلَیْنَا الْعَذَابُ فَفَزِعوا إِلَیْهِ وَ سَأَلُوهُ أَنْ یُقِیمَ مَعَهُمْ وَ یَسْأَلَ اللَّهَ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ قَدْ تُبْتُ عَلَیْهِمْ (۲)عَلَی أَنْ یَدْخُلُوا مِصْراً وَ حَرَّمْتُهَا عَلَیْهِمْ أَرْبَعِینَ سَنَهً یَتِیهُونَ فِی الْأَرْضِ عُقُوبَهً لِقَوْلِهِمْ فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا فَدَخَلُوا کُلُّهُمْ فِی التَّوْبَهِ (۳)وَ التِّیهِ إِلَّا قَارُونَ فَکَانُوا یَقُومُونَ فِی أَوَّلِ اللَّیْلِ وَ یَأْخُذُونَ فِی قِرَاءَهِ التَّوْرَاهِ فَإِذَا أَصْبَحُوا عَلَی بَابِ مِصْرَ دَارَتْ بِهِمُ الْأَرْضُ فَرَدَّتْهُمْ إِلَی مَکَانِهِمْ وَ کَانَ بَیْنَهُمْ وَ بَیْنَ مِصْرَ أَرْبَعُ فَرَاسِخَ فَبَقُوا عَلَی ذَلِکَ أَرْبَعِینَ سَنَهً فَمَاتَ هَارُونُ وَ مُوسَی فِی التِّیهِ وَ دَخَلَهَا أَبْنَاؤُهُمْ وَ أَبْنَاءُ أَبْنَائِهِمْ (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « یَا قَوْمِ ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللّهُ لَکُمْ » {ای قوم من به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید} این آیه زمانی نازل شد که بنی اسراییل گفتند: «لن نصبر علی طعام واحد» {غذاهای ما تکراری هستند و نمی توانیم این را تحما کنیم} موسی به آن ها گفت: « اهْبِطُواْ مِصْرًا فَإِنَّ لَکُم مَّا سَأَلْتُمْ » {پس به شهر فرود آیید که آن چه را خواسته اید برای شما [در آن جا مهیا] ست} آن ها گفتند: « قَالُوا یَا مُوسَی إِنَّ فِیهَا قَوْمًا جَبَّارِینَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّیَ یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ » {گفتند ای موسی در آن جا مردمی زورمندند و تا آنان از آن جا بیرون نروند ما هرگز وارد آن نمی شویم پس اگر از آن جا بیرون بروند ما وارد خواهیم شد}

نصف این آیه این جا و نصف دیگر آن در سوره بقره است که هنگامی که به موسی گفتند: « إِنَّ فِیهَا قَوْمًا جَبَّارِینَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّیَ یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن یَخْرُجُواْ مِنْهَا » موسی به آن ها گفت: باید که به آن جا بروید، آن ها هم گفتند: « فَاذْهَبْ أَنتَ

وَرَبُّكَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ » و موسی دست هارون را گرفت آن طور که خداوند فرمود:فرمود: « إِنِّی لا أَمْلِكُ إِلاَّ نَفْسِی وَأَخِی» منظورش هارون بود، « فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ » {پس بین ما و این قوم گناهکار جدایی بیفکن}. سپس خداوند فرمود: « فَآن ها مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً » {[خدا به موسی] فرمود [ورود به] آن [سرزمین] چهل سال بر ایشان حرام شد} یعنی آن ها از رفتن به مصر به مدت چهل سال محروم هستند. « یتیهون فی الارض » هنگامی که موسی خواست از آن ها جدا شود ترسیدند و گفتند: اگر موسی از بین ما برود بر ما عذاب نازل می شود به او پناه بردند و از او خواستند که با آن ها بماند و از خداوند بخواهد که آن ها ببخشد و خداوند به موسی وحی فرستاد که: آن ها را بخشیدم و دیگر نمی خواهد به مصر بروند و آن را به مدت چهل سال از آن ها محروم کردم و این مدت به خاطر این حرفشان که گفتند: «إذهب أنت و ربّك فقاتلا» {تو و خدایت بروید و بجنگید} آن ها را این مدت در بیابان سرگردان می کنم و همگی در بیابان شروع به توبه کردند. ولی قارون با آن ها همراه نشد. آن ها در اول شب شروع به توبه می کردند و تورات می خواندند و وقتی که به نزدیکی دروازه مصر می رسیدند زمین آن ها را می چرخاند و آن ها را به جای اولشان برمی گرداند. در حالی که بین آن ها و مصر چهار فرسخ فاصله بود و به مدت چهل سال در بیابان ماندند و هارون و موسی در بیابان فوت کردند و فرزندان و نوادگانشان داخل مصر شدند. - . تفسیر القمی : ۱۵۳ -

**[ترجمه]

بیان

تفسیر الأرض المقدسه بمصر خلاف ما أجمع علیه المفسرون و المؤرخون

ص: ۱۷۵

۱- المصدر خال عن کلمه: «قومنا».

۲- فی المصدر: فأوحی اللّه إلیه انی قد تبت علیهم.

۳- فی المصدر و فی نسخه: فدخلوا کلهم فی القریه.

۴- تفسیر القمّیّ: ۱۵۲- ۱۵۳.

كمـا سـيأتى و أمـا قوله تعـالى اهْبِطُوا مِصْـِراً فقيل أراد مصـر فرعون الـذى خرجوا منه و قيل بيت المقـدس و قيل أراد مصـرا من الأمصـار يعنى أن مـا تسألونه إنمـا يكون فى الأمصـار كمـا سـيجى ء فى الأخبـار و قوله إلا قارون أى أنه لم يـدخل فى التوبه و سيأتى شرحه و تمام القصه فى باب قصص قارون.

**[ترجمه]تفسير كردن سرزمين مقدس در اين جا به مصر خلاف نظر اجماع مفسران و مورخان

ص: ۱۷۵

است آن طور كه ذكر خواهـد شد. و اما « إهبطوا مصـر » منظور از مصـر آن مصر فرعونى است كه از آن خارج شدند و گفته شده: كه بيت المقدس است و گفته شده: سـرزمينى از سـرزمين ها يعنى آن چه كه مى خواهيد در سرزمين هاست آن طور كه در روايت ذكر مى شود. « إلّا قـارون » يعنى قارون توبه نكرد و شـرح اين و داسـتان كامل آن در باب داسـتان هاى قارون ذكر خواهد شد.

**[ترجمه]

«۴»

-فس، تفسـير القمى وَ جاوَزْنـا بِبَنِى إِسْـرائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلى أَصْـنامٍ لَهُمْ فَإِنَّهُ لَمَّا غَرَّقَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ وَ أَصْـحَابَهُ وَ عَبَرَ مُوسَـى وَ أَصْـحَابُهُ الْبَحْرَ نَظَرَ أَصْحَابُ مُوسَى إِلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ فَقَالُوا لِمُوسَى يا مُوسَى اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ فَقَالَ مُوسَى إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ إِنَّ هؤُلاءِ مُتَبَّرٌ ما هُمْ فِيهِ وَ باطِلٌ ما كانُوا يَعْمَلُونَ قالَ أَ غَيْرَ اللَّهِ أَبْغِيكُمْ إِلهاً وَ هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعالَمِينَ إِلَى قَوْلِهِ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ وَ هُوَ مُحْكَمٌ (۱).

أَقُولُ (۲)رَوَى الثَّعْلَبِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ (۳)قَالَ: جَاءَ يَهُودِيٌّ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ يَا أَبَا الْحَسَنِ مَا صَبَرْتُمْ بَعْدَ نَبِيِّكُمْ إِلَّا (۴)خَمْساً وَ عِشْرِينَ سَنَةً حَتَّى قَتَلَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً قَالَ بَلَى وَ لَكِنْ مَا جَفَّ أَقْدَامُكُمْ مِنَ الْبَحْرِ حَتَّى قُلْتُمْ يا مُوسَى اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ (۵).

**[ترجمه]تفسير على بن ابراهيم: « وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْاْ عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَّهُمْ » {و فرزندان اسرائيل را از دريـا گذرانـديم تـا به قـومى رسـيدند كه بر [پرسـتش] بتهـاى خـويش همت مى گماشـتند} هنگـامى كه خداونـد فرعون و همراهانش را غرق كرد و موسى و يارانش از دريا گذشتند، ياران موسى به قومى رسيدند كه بت پرستى مى كردند. آن ها به موسى گفتنـد: « يَا مُوسَى اجْعَل لَّنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ » موسـى به آن ها گفت: « قَالَ أَغَيْرَ اللّهِ أَبْغِيكُمْ إِلَهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ *وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَونَ يَسُومُونَكُمْ سُوَءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءكُمْ وَفِي ذَلِكُم بَلاء مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ » {اى موسـى همان گونه كه براى آنان خدايانى است براى ما [نيز] خدايى قرار ده*و [ياد كن] هنگامى را كه شـما را از فرعونيان نجات داديم كه شما را سخت شكنجه مى كردند پسرانتان را مى كشتند و زنانتان را زنده باقى مى گذاشتند و در اين براى شما آزمايش بزرگى از جانب پروردگارتان بود}

می گویم: ثعلبی از محمد بن قیس روایت می کند که: یک مرد یهودی نزد امام علی علیه السلام آمد و گفت: ای علی بعد از مرگ پیامبرتان بیست و پنج سال صبر کردید و بعد از آن شروع به کشتن یکدیگر کردید. فرمود: بله، ولی هنوز شما پایتان از آب دریا خشک نشده بود که گفتید: « یا موسی اجْعَل لَّنا إِلَهًا کَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ » {ای موسی همان گونه که برای آنان خدایانی است برای ما [نیز] خدایی قرار ده} - . عرائس الثعلبی : ۱۱۳ -

**[ترجمه]

«۵»

-ختص، الإختصاص ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا انْتَهَی بِهِمْ إِلَی الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَهِ قَالَ لَهُمْ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ إِلَی قَوْلِهِ فَإِنَّکُمْ غالِبُونَ قَالُوا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ قالَ رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی فَافْرُقْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ فَلَمَّا

ص: ۱۷۶

۱- تفسیر القمّیّ: ۲۲۲.

۲- فی نسخه: بیان: أقول.

۳- فی المصدر: أخبرنی الحسن بن محمّد بن قیس.

۴- المصدر خال عن کلمه «الا».

۵- عرائس الثعلبی: ۱۱۳. و فیه: بلی قد کان صبر و خیر و لکنکم ما جفت اقدامکم من حمأ البحر اه. م.

أَبَوْا أَنْ يَدْخُلُوهَا حَرَّمَهَا اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَتَاهُوا فِي أَرْبَعِهِ فَرَاسِخَ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كَانُوا إِذَا أَمْسَوْا نَادَى مُنَادِيهِمْ أَمْسَيْتُمُ الرَّحِيلَ (۱)فَيَرْتَحِلُونَ بِالْحُدَاءِ وَ الرَّجَزِ (۲)حَتَّى إِذَا أَسْحَرُوا أَمَرَ اللَّهُ الْأَرْضَ فَدَارَتْ بِهِمْ فَيُصْبِحُونَ فِي مَنْزِلِهِمُ الَّذِي ارْتَحَلُوا مِنْهُ فَيَقُولُونَ قَدْ أَخْطَأْتُمُ الطَّرِيقَ فَمَكَثُوا بِهَذَا أَرْبَعِينَ سَنَةً وَ نَزَلَ عَلَيْهِمُ الْمَنُّ وَ السَّلْوَى حَتَّى هَلَكُوا جَمِيعاً إِلَّا رَجُلَيْنِ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَ كَالِبَ بْنَ يُوفَنَّا وَ أَبْنَاءَهُمْ وَ كَانُوا يَتِيهُونَ فِي نَحْوٍ مِنْ أَرْبَعِهِ فَرَاسِخَ فَإِذَا أَرَادُوا أَنْ يَرْتَحِلُوا ثَبَتَ ثِيَابُهُمْ عَلَيْهِمْ وَ خِفَافُهُمْ (۳)قَالَ وَ كَانَ مَعَهُمْ حَجَرٌ إِذَا نَزَلُوا ضَرَبَهُ مُوسَى بِعَصَاهُ فَانْفَجَرَتْ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً لِكُلِّ سِبْطٍ عَيْنٌ فَإِذَا ارْتَحَلُوا رَجَعَ الْمَاءُ فَدَخَلَ فِي الْحَجَرِ وَ وَضَعَ الْحَجَرَ عَلَى الدَّابَّةِ (۴).

**[ترجمه]کتاب الاختصاص: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که بنی اسراییل به سرزمین مقدس رسیدند موسی به آن ها فرمود: « ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللّهُ لَکُمْ وَلاَ تَرْتَدُّوا عَلَی أَدْبَارِکُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِینَ *قَالُوا یَا مُوسَی إِنَّ فِیهَا قَوْمًا جَبَّارِینَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّیَ یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ *قَالَ رَجُلاَنِ مِنَ الَّذِینَ یَخَافُونَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَیْهِمَا ادْخُلُواْ عَلَیْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّکُمْ غَالِبُونَ » {ای قوم من به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید و به عقب بازنگردید که زیانکار خواهید شد* گفتند ای موسی در آن جا مردمی زورمندند و تا آنان از آن جا بیرون نروند ما هرگز وارد آن نمی شویم پس اگر از آن جا بیرون بروند ما وارد خواهیم شد*دو مرد از [زمره] کسانی که [از خدا] می ترسیدند و خدا به آنان نعمت داده بود گفتند از آن دروازه بر ایشان [بتازید و] وارد شوید که اگر از آن درآمدید قطعا پیروز خواهید شد} آن ها در جواب گفتند: « اذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّکَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ *قَالَ رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلاَّ نَفْسِی وَأَخِی فَافْرُقْ بَیْنَنَا وَبَیْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِینَ » {تو و پروردگارت برو[ید] و جنگ کنید که ما همین جا می نشینیم*[موسی] گفت پروردگارا من جز اختیار شخص خود و برادرم را ندارم پس میان ما و میان این قوم نافرمان جدایی بینداز} هنگامی

ص: ۱۷۶

که قبول نکردند که وارد شهر بشوند خداوند آن شهر را بر آن ها حرام کرد و در مسافت چهار فرسخی چهل سال سرگردان شدند. « یتیهون فی الأرض فلا تأس علی القوم الفاسقین » امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که شب می شد ندا دهنده آن ها صدا می زد: «به حرکت ادامه دهید» و با خواندن آواز برای شتران و شعر برای خودشان کوچ می کردند هنگامی که وقت سحر می‌شد خداوند به زمین دستور می‌داد و آن ها را می چرخاند و به همان جای اولشان آن جا که سفرشان را شروع کرده بودند، بر می گشتند و می گفتند که راه را گم کردید؛ که این طوری چهل سال در بیابان باقی ماندند و برای آن ها غذاهای آسمانی نازل شد و همه آن ها بجز دو نفر یوشع بن نون و کالب بن یوفنا و فرزندانشان همگی در آن هلاک شدند. آن ها در مساحت چهار فرسخی در دور خودشان سرگردان بودند و هنگامی که می خواستند کوچ بکنند لباس هایشان و کفش هایشان به آن ها می چسبید. می گویند: که همراه آن ها سنگی بود که هروقت در جایی ساکن می شدند موسی با عصایش بر روی آن می زد، دوازده چشمه برای هر نسل یک چشمه از آن بیرون می آمد و هرگاه کوچ می کردند آب بر می گشت و در داخل سنگ می رفت و سنگ را بر روی یک حیوان می گذاشتند تا آن را حمل کند. - . الاختصاص نسخه خطی -

**[ترجمه]

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام الصَّدُوقُ عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا انْتَهَى بِهِمْ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَهِ قَالَ لَهُمُ ادْخُلُوا فَأَبَوْا أَنْ يَدْخُلُوهَا فَتَاهُوا فِی أَرْبَعَهِ فَرَاسِخَ أَرْبَعِينَ سَنَهً وَ كَانُوا إِذَا أَمْسَوْا نَادَى مُنَادِيهِمْ أَمْسَيْتُمُ الرَّحِيلَ حَتَّى إِذَا انْتَهَوْا إِلَى مِقْدَارٍ مَا أَرَادُوا أَمَرَ اللَّهُ الْأَرْضَ فَدَارَتْ بِهِمْ إِلَى مَنَازِلِهِمُ الْأُولَى فَيُصْبِحُونَ فِی مَنْزِلِهِمُ الَّذِی ارْتَحَلُوا مِنْهُ فَمَكَثُوا بِذَلِكَ أَرْبَعِينَ سَنَهً يَنْزِلُ عَلَيْهِمُ الْمَنُّ وَ السَّلْوَى فَهَلَكُوا فِيهَا أَجْمَعِينَ إِلَّا رَجُلَيْنِ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَ كَالِبَ بْنَ يُوفَنَّا اللَّذَيْنِ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَ مَاتَ مُوسَى وَ هَارُونُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَدَخَلَهَا

ص: ۱۷۷

۱- فی البرهان: استتموا الرحيل.

۲- حدا الإبل: ساقها و غنى لها. و فی نسخه: بالجد و الزجر.

۳- هكذا فی النسخ، و فی البرهان: يبست ثيابهم عليهم و خفافهم. و استظهر فی هامش نسخه: و كانوا ينبت ثيابهم.

۴- الاختصاص: مخطوط، و أخرجه البحرانیّ أيضا فی تفسير البرهان ۱: ۴۵۵ و ۴۵۶ و زاد فی آخره: و قال أبو عبد اللّه عليه السلام لبنی إسرائيل أن يدخلوا الأرض المقدّسه التی كتب اللّه لهم ثمّ بدا له فدخلها أبناء الابناء انتهى. قلت: فيه سقط، و لعلّ الصحيح: قال أبو عبد اللّه عليه السلام قال اللّه تعالى.

يُوشَعُ بْنُ نُونٍ وَ كَالِبٌ وَ أَبْنَاؤُهُمْ وَ كَانَ مَعَهُمْ حَجَرٌ كَانَ مُوسَى يَضْرِبُهُ بِعَصَاهُ فَيَنْفَجِرُ مِنْهُ الْمَاءُ لِكَلِّ سِبْطٍ عَيْنٌ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود:هنگامی که موسی بنی اسراییل را به سرزمین مقدس رساند، به آن ها گفت: داخل آن شوید آن ها نپذیرفتند که به داخل شهر بروند و به خاطر این عصیانشان در مسافت چهار فرسخی به مدت چهل سال سرگردان شدند و هنگامی که شب می شد ندادهنده آن ها فریاد می زد که شب شد کوچ کنید -«به حرکت ادامه دهید»- هنگامی که به آن جایی که می خواستند می رسیدند خداوند به زمین دستور می داد و زمین آن ها را می چرخاند و آن ها را به جای اولشان می برد و به آن جای اول که شروع به کوچ کرده بودند برمی گشتند. و چهل سال این گونه سرگردان بودند و غذاهای آسمانی در این مدت بر آن ها نازل می شد و همه آن ها به جز دو نفر یوشع بن نون و کالب بن یوفنا آن دو نفر که خداوند به آن ها لطف کرد؛ و موسی و هارون در بیابان مردند

ص: ۱۷۷

و یوشع بن نون و کالب همراه فرزندان آن ها وارد شهر شدند و همراه آن ها یک سنگ بود که موسی با عصایش بر روی آن می زد و آب از چشمه‌ای در داخل آن برای هرعشیره‌ای جداگانه بیرون می آمد. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۷»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ بِإِسْنَادِهِ إِلَى وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ جَازَ بِهِمُ الْبَحْرَ خَبِّرْنَا يَا مُوسَى بِأَيِّ قُوَّةٍ وَ أَيِّ عِدَّةٍ وَ عَلَى أَيِّ حَمُولَةٍ نَبْلُغُ الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ وَ مَعَكَ الذُّرِّيَّةُ وَ النِّسَاءُ وَ الْهَرْمَى وَ الزَّمْنَى فَقَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا أَعْلَمُ قَوْماً وَرَّثَهُ اللَّهُ مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا مَا وَرَّثَكُمْ وَ لَا أَعْلَمُ أَحَداً آتَاهُ مِنْهَا مِثْلَ الَّذِی آتَاكُمْ فَمَعَكُمْ مِنْ ذَلِكَ مَا لَا يُحْصِيهِ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى وَ قَالَ مُوسَى سَيَجْعَلُ اللَّهُ لَكُمْ مَخْرَجاً فَاذْكُرُوهُ وَ رُدُّوا إِلَيْهِ أُمُورَكُمْ فَإِنَّهُ أَرْحَمُ بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ قَالُوا فَادْعُهُ يُطْعِمْنَا وَ يَسْقِنَا وَ يَكْسُنَا وَ يَحْمِلْنَا مِنَ الرَّجْلَةِ وَ يُظِلَّنَا مِنَ الْحَرِّ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى قَدْ أَمَرْتُ السَّمَاءَ أَنْ يُمْطِرَ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى وَ أَمَرْتُ الرِّيحَ أَنْ يَشْوِيَ لَهُمُ السَّلْوَى وَ أَمَرْتُ الْحِجَارَةَ أَنْ تَنْفَجِرَ وَ أَمَرْتُ الْغَمَامَ أَنْ تُظِلَّهُمْ وَ سَخَّرْتُ ثِيَابَهُمْ أَنْ تَنْبُتَ بِقَدْرِ مَا يَنْبُتُونَ فَلَمَّا قَالَ لَهُمْ مُوسَى ذَلِكَ سَكَتُوا فَسَارَ بِهِمْ مُوسَى فَانْطَلَقُوا يَؤُمُّونَ الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ وَ هِيَ فِلَسْطِينُ وَ إِنَّمَا قَدَّسَهَا لِأَنَّ يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وُلِدَ بِهَا وَ كَانَتْ مَسْكَنَ أَبِيهِ (۲)إِسْحَاقَ وَ يُوسُفَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ نُقِلُوا كُلُّهُمْ بَعْدَ الْمَوْتِ إِلَى أَرْضِ فِلَسْطِينَ (۳).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: ابن عباس علیه السلام فرمود: بنی اسراییل هنگامی که موسی از دریا عبور کردند به او گفتند: ای موسی به ما بگو که با چه قدرت و چه نیرویی و با چه حیوانی به طرف سرزمین مقدس برویم در حالی که بچه و زن و انسان های پیر و ناتوان همراه تو هستند؟ موسی فرمود: هیچ قومی را بر روی دنیا نمی شناسم که خداوند به مانند شما به آن ها چیزی داده باشد و کسی را نمی شناسم که چیزی به مانند آن چه که به شما عطا کرده است داده باشد. پس خداوند به شما چیزهایی داده که فقط خود خدا می تواند آن ها را بشمارد و موسی فرمود: خداوند پیروزی را نصیب شما می کند پس او را یاد کنید و

کارهایتان را به او واگذار کنید. چون او از خودتان به شما مهربانتر است. گفتند: دعا کن که به ما غذا و آب دهد و به ما لباس بدهد و به ما قدرت راه رفتن بدهد و ما را از گرمای خورشید حفظ کند. خداوند به موسی وحی کرد به آسمان امر کردم که بر آن ها غذای آسمان بباراند و باد را مأمور کردم که آن پرنده آسمانی را برای آن ها سرخ کند و به سنگ دستور دادم که برای آن ها آب بیرون بریزد و به ابر دستور دادم که برای آن ها سایه ایجاد کند و لباس‌های آن ها را به گونه‌ای رام کردم که به اندازه ای که آنان بزرگ می‌شوند بزرگ شود. هنگامی که موسی این را به آن ها گفت، ساکت شدند و موسی آن ها را حرکت داد و راهی شدند تا به سرزمین مقدس که همان فلسطین است برسند و آن جا را مقدس کرده است چون حضرت یعقوب در آن جا متولد شد و خانه پدرش اسحاق و پسرش یوسف بوده، و همه آن ها بعد از مرگشان به فلسطین آورده شدند.
- . نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۸»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنِ الطَّالَقَانِیِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ کَثِیرِ بْنِ عَیَّاشٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنِ الْبَاقِرِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً إِنَّ ذَلِکَ حِینَ فَصَلَ مُوسَی مِنْ أَرْضِ التِّیهِ فَدَخَلُوا الْعُمْرَانَ وَ کَانَ بَنُو إِسْرَائِیلَ أَخْطَئُوا خَطِیئَةً فَأَحَبَّ اللَّهُ أَنْ یُنْقِذَهُمْ مِنْهَا إِنْ تَابُوا فَقَالَ لَهُمْ إِذَا انْتَهَیْتُمْ إِلَی بَابِ الْقَرْیَهِ فَاسْجُدُوا وَ قُولُوا حِطَّهٌ تَنْحَطَّ عَنْکُمْ خَطَایَاکُمْ فَأَمَّا الْمُحْسِنُونَ فَفَعَلُوا مَا أُمِرُوا بِهِ وَ أَمَّا الَّذِینَ ظَلَمُوا فَزَعَمُوا حِنْطَهً حَمْرَاءَ فَبَدَّلُوا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی رِجْزاً.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام در مورد آیه « و ادخلوا الباب سجّدا» فرمود: این هنگامی است که موسی از بیابان خارج شد و وارد شهر عمران شدند که بنی اسراییل دچار اشتباه شده بودند و خداوند دوست داشت که اگر توبه کنند آن ها را نجات دهد و به آن ها فرمود: اگر به دروازه شهر رسیدید سجده کنید و بگویید خدایا گناهان ما را ببخش تا گناهانتان بخشوده شوند که فقط مردان نیکوکارشان دستورات الهی را انجام دادند و اما مردان ظالم حطه را به حنطه (گندم) قرمز تغییر دادند – دستورات خداوند را اجرا نکردند - و خداوند بر آن ها عذاب نازل کرد.

**[ترجمه]

بیان

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هذِهِ الْقَرْیَهَ فَکُلُوا

ص: ۱۷۸

۱- مخطوط.

۲- الضمیر یرجع إلی موسی علیه السلام؛ و انما اطلق الأب علیهما مجازا لان موسی کان من ولد لاوی بن یعقوب.

٣- مخطوط.

مِنْها حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً وَ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً أجمع المفسرون على أن المراد بالقريه هاهنا بيت المقدس و يؤيده قوله فى موضع آخر ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ و قال ابن زيد إنها أريحا قريه قرب بيت المقدس و كان فيها بقايا من قوم عاد فيهم عوج بن عنق و الباب قيل هو باب حطه من بيت المقدس و هو الباب الثامن عن مجاهد و قيل باب القبه التى يصلى إليها موسى و بنو إسرائيل و قال قوم هو باب القريه التى أمروا بدخولها و قال الجبائى و الآيه على باب القبه أدل لأنهم لم يدخلوا القريه فى حياه موسى و آخر الآيه يدل على أنهم كانوا يدخلون على غير ما أمروا به فى أيام موسى.

و قوله سُجَّداً قيل معناه ركعا و هو شده الانحناء عن ابن عباس و قال غيره إن معناه ادخلوا خاضعين متواضعين و قيل معناه ادخلوا الباب فإذا دخلتموه فاسجدوا لله سبحانه شكرا عن وهب وَ قُولُوا حِطَّةٌ قال أكثر أهل العلم معناه حط عنا ذنوبنا و هو أمر بالاستغفار و قال ابن عباس أمروا أن يقولوا هذا الأمر حق و قال عكرمه أمروا أن يقولوا لا إله إلا الله لأنها تحط الذنوب و اختلف فى تبديلهم فقيل إنهم قالوا بالسريانيه حطا سمقاثا (۱)معناه حنطه حمراء فيها شعيره و كان قصدهم فى ذلك الاستهزاء و مخالفه الأمر و قيل إنهم قالوا حنطه تجاهلا و استهزاء و كانوا أمروا أن يدخلوا الباب سجدا و طوطئ لهم الباب ليدخلوه كذلك فدخلوه زاحفين على أستاههم قوله رِجْزاً أي عذابا و قال ابن زيد هلكوا بالطاعون فمات منهم فى ساعه واحده أربعه و عشرون ألفا من كبرائهم. (۲).

**[ترجمه]طبرسی در مورد آیه: « وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُواْ هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُواْ

ص: ۱۷۸

مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا » {و [نیز به یادآرید] هنگامی را که گفتیم بدین شهر درآیید و از [نعمتهای] آن هر گونه خواستید فراوان بخورید و سجده کنان از در [بزرگ] درآیید} گفت: در این جا منظور از کلمه قریه بیت المقدس است که خداوند در جای دیگر با آوردن آیه « ادخلوا الارض المقدّسه » این کلام را تصدیق می کند. ابن زید می گوید: آن شهر اریحا در نزدیکی بیت المقدس است که بقایای قوم عاد در آن وجود داشتند و عوج بن عنق در آن شهر بوده است و گفته شده: منظور از باب، باب حطه - دروازه ریزش گناهان - در بیت المقدس است که همان باب هشتم است. مجاهد آن را گفته است. و گفته شده: منظور باب - دروازه - گنبدی بوده است که موسی و بنی اسراییل به سوی آن نماز می‌خواندند و بعضی ها گفته اند: که باب آن روستایی است که خداوند آن ها را به داخل شدن آن دستور داد. جبائی می گوید: آیه بر دروازه گنبد، بیشتر دلالت دارد چون بنی اسراییل در زمان حضرت موسی وارد آن روستا نشدند و در آخر آیه مشخص می شود که آن ها وارد جایی شدند که در زمان موسی به وارد شدن به آن امر نشده بودند.

«سجداً» ابن عباس روایت می کند که: منظور حالت رکوع است که آن شدت خم شدن است. و علمای غیر ابن عباس می گویند: یعنی در حالت تواضع و فروتنی وارد شهر شوید. و وهب روایت می کند که یعنی: هنگامی که وارد شهر شدید به نشانه شکرگذاری سجده کنید. « و قولوا حطه » اکثر عالمان می گویند یعنی: گناهان ما را ببخش و آن امر به توبه است. و ابن عباس می گوید: به آن ها دستور دادند که بگویند: این امر، حق است. عکرمه گفته: امر شدند که بگویند: «لااله الاالله» چون گفتن این جمله باعث بخشش گناهان است و در تغییر دادن این کلمه اختلاف است گفته شده که آن ها به زبان سریانی گفتند: «حطا سمقاثا» یعنی گندم قرمز که جو در آن باشد که قصد آن ها از این، مسخره کردن و مخالفت با دستور خداوند

بوده است. گفته شده که آن ها از روی نادانی و تمسخر گفته اند: حنطه؛ در حالی که امر شده بودند که در حال سجده کنان وارد شهر شوند و دروازه برایشان پایین آورده شد تا همان طور وارد شوند، پس در حالی که روی باسن خود می‌خزیدند وارد آن شدند. «رجزا» یعنی عذاب، ابن زید می گوید: بر آن ها نازل شد و هلاک شدند و در طول یک ساعت بیست و چهار هزار نفر از بزرگان آن ها مردند. - . مجمع البیان ۱ : ۱۱۸ -

**[ترجمه]

«۹»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عَلَیْهِمَا السَّلَامُ أَنَّ رَأْسَ الْمَهْدِیِّ یُهْدَی إِلَی مُوسَی بْنِ عِیسَی عَلَی طَبَقٍ قُلْتُ فَقَدْ مَاتَ هَذَا وَ هَذَا (۳)قَالَ فَقَدْ قَالَ اللَّهُ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ فَلَمْ یَدْخُلُوهَا وَ دَخَلَهَا الْأَبْنَاءُ أَوْ قَالَ أَبْنَاءُ الْأَبْنَاءِ (۴)فَکَانَ ذَلِکَ دُخُولَهُمْ

ص: ۱۷۹

۱- فی المصدر: هاطا سماقاتا، و قال بعضهم: حطاسماقاتا.

۲- مجمع البیان ۱: ۱۱۸- ۱۲۰.

۳- أی کیف یکون ذلک و قد ماتاهما و هذا حیّ؟.

۴- التردید من الراوی.

فَقُلْتُ أَ وَ تَرَی أَنَّ الَّذِی قَالَ فِی الْمَهْدِیِّ وَ فِی ابْنِ عِیسَی یَکُونُ مِثْلَ هَذَا فَقَالَ نَعَمْ یَکُونُ فِی أَوْلَادِهِمْ (۱)فَقُلْتُ مَا یُنْکَرُ أَنْ یَکُونَ مَا کَانَ فِی ابْنِ الْحَسَنِ یَکُونُ فِی وُلْدِهِ قَالَ لَیْسَ ذَاکَ مِثْلَ ذَا (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: ابن بصیر از یکی از امامان باقر و صادق علیهما السلام روایت می کند که سر مهدی را بر روی یک سینی نزد موسی بن عیسی آورند، گفتم: این و این مردند، گفت: که خداوند فرمود:« ادخلوا الأرض المقدّسه التی کتب الله لکم» و آن ها داخل آن نشدند بلکه فرزندان آن ها وارد شدند - یا گفت فرزندان فرزندان - و وارد شدن آن ها این گونه بود.

ص: ۱۷۹

گفتم: آیا فکر می کنی که آن چه در مورد مهدی و عیسی گفته شده با این آیه مطابقت می کند؟ فرمود: بله، در مورد فرزندان آن ها صدق می کند، گفتم: چه چیزی باعث می شود که آن چه که در أبو الحسن بوده باشد در مورد فرزندش نیز صدق کند؟ گفت: قضیه این با داستان قبلی فرق می کند. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۱۰

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَرِیزٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَتَرْکَبُنَّ سَنَنَ مَنْ کَانَ قَبْلَکُمْ حَذْوَ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ وَ الْقُذَّهِ بِالْقُذَّهِ حَتَّی لَا تُخْطِئُونَ طَرِیقَهُمْ وَ لَا یُخْطِئُکُمْ سُنَّهُ بَنِی إِسْرَائِیلَ ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ مُوسَی لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ فَرَدُّوا عَلَیْهِ وَ کَانُوا سِتَّمِائَهِ أَلْفٍ فَقَالُوا یا مُوسی إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّی یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنْ یَخْرُجُوا مِنْها فَإِنَّا داخِلُونَ قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِینَ یَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَیْهِمَا أَحَدُهُمَا یُوشَعُ بْنُ نُونٍ وَ الْآخَرُ کَالِبُ بْنُ یَافَنَّا قَالَ وَ هُمَا ابْنَا عَمِّهِ فَقَالا ادْخُلُوا عَلَیْهِمُ الْبابَ فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ إِلَی قَوْلِهِ إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ قَالَ فَعَصَی أَرْبَعُونَ أَلْفاً وَ سَلَّمَ هَارُونُ وَ ابْنَاهُ وَ یُوشَعُ بْنُ نُونٍ وَ کَالِبُ بْنُ یَافَنَّا فَسَمَّاهُمُ اللَّهُ فَاسِقِینَ فَقَالَ فَلا تَأْسَ عَلَی الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ فَتَاهُوا أَرْبَعِینَ سَنَهً لِأَنَّهُمْ عَصَوْا فَکَانَ حَذْوَ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا قُبِضَ لَمْ یَکُنْ عَلَی أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا عَلِیٌّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ سَلْمَانُ وَ الْمِقْدَادُ وَ أَبُو ذَرٍّ فَمَکَثُوا أَرْبَعِینَ حَتَّی قَامَ عَلِیٌّ فَقَاتَلَ مَنْ خَالَفَهُ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام باقر علیه السلام فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمودند: قسم به آن کسی که جانم در دست اوست سنت امتهای قبلی مو به مو و دقیق در مورد شما نیز جریان می‌یابد به طوری که از راه آنان تخطی نمی‌کنید و سنت بنی اسراییل بر سر شما می‌آید.

سپس امام باقر علیه السلام فرمود: موسی به قومش گفت: «یَا قَوْمِ ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللّهُ لَکُمْ» {ای قوم من به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید} ولی آن ها قبول نکردند و تعداد آن ها ششصد هزار نفر بود و گفتند : « قَالُوا یَا مُوسَی إِنَّ فِیهَا قَوْمًا جَبَّارِینَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّیَ یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن یَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ* قالَ رجلانِ مِنَ الَّذینَ یَخافونَ أنعَمَ اللهُ عَلَیهما» {ای موسی در آن جا مردمی زورمندند و تا آنان از آن جا بیرون نرونـد ما هرگز وارد آن نمی

شویم پس اگر از آن جا بیرون بروند ما وارد خواهیم شد* دو مرد از [زمره] کسانی که [از خدا] می ترسیدند و خدا به آنان نعمت داده بود گفتند} که آن دو مرد یوشع بن نون و کالب بن یوفنا هستند که پسرعموهای موسی بودند. سپس گفتند: «ادْخُلُواْ عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللّهِ فَتَوَكَّلُواْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ *قَالُواْ يَا مُوسَى إِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا أَبَدًا مَّا دَامُواْ فِيهَا فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ » {گفتند از آن دروازه بر ایشان [بتازید و] وارد شوید که اگر از آن درآمدید قطعا پیروز خواهید شد و اگر مؤمنید به خدا توکل کنید* گفتند ای موسی تا وقتی آنان در آن [شهر]اند ما هرگز پای در آن ننهیم تو و پروردگارت برو[ید] و جنگ کنید که ما همین جا می نشینیم} ولی چهل هزار نفر از آن ها از دستورات خدا سرپیچی کردند و هارون و دو فرزندش و یوشع بن نون و کالب بن یافنا از گناه در امان ماندند و خداوند آن گناهکاران را فاسقین نامید و فرمود: « لا تأس علی القوم الفاسقین». چون از دستورات خداوند سرپیچی کرده بودند به مدت چهل سال در بیابان سرگردان شدند. پس کاملا و دقیقا جا پای آن ها نهادند؛ هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فوت کردند کسی به جز علی و حسن و حسین علیهم السلام و سلمان و مقداد و ابوذر بر امر خداوند نبود. پس چهل سال این گونه ماندند تا این که علی علیه السلام برخاست و با مخالفانش جنگید. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

القذه ریش السهم و قوله و سلم هارون أی التسلیم الکامل و لعله علیه السلام حسب الأربعین من زمان إظهار النبی صلی الله علیه و آله خلافه أمیر المؤمنین علیه السلام و إنکار المنافقین ذلک بقلوبهم حتی أظهروه بعد وفاته صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]القذّه: پر تیر، (سلّم هارون) یعنی تسلیم کامل. و شاید منظور امام باقر علیه السلام از چهل سال از زمانی باشد که پیامبر جانشینی امام علی علیه السلام را آشکار کرد. ولی منافقین در دلهایشان آن را انکار می کردند که بعد از فوت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم مخالفتشان را آشکار کردند.

**[ترجمه]

«۱۱

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ عَنْ قَوْلِهِ یا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَهَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ قَالَ کَتَبَهَا لَهُمْ ثُمَّ مَحَاهَا (۴).

ص: ۱۸۰

۱- فی البرهان: فی أولادهما. قلت: و لعلّ الصحیح: فی أولاده.

۲- مخطوط.

۳- مخطوط، أخرجه البحرانیّ أیضا فی البرهان ۱: ۴۵۶ و فیه: کالب بن یوفنا.

۴- مخطوط.

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام در مورد آیه «یَا قَوْمِ ادْخُلُوا الأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللّهُ لَکُمْ » {ای قوم من به سرزمین مقدسی که خداوند برای شما مقرر داشته است درآیید} فرمود: داخل شدن به آن شهر را بر آن ها واجب کرده بود سپس آن ها را از آن محروم کرد. - . نسخه خطی -

ص: ۱۸۰

**[ترجمه]

«۱۲

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِی إِنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ قَالَ لَهُمْ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ فَلَمْ یَدْخُلُوهَا حَتَّی حَرَّمَهَا عَلَیْهِمْ وَ عَلَی أَبْنَائِهِمْ وَ إِنَّمَا دَخَلَهَا أَبْنَاءُ الْأَبْنَاءِ (۱).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمودند: به بنی اسراییل گفتند: «ادخلوا الأرض المقدّسه» ولی داخل آن نشدند تا این که خداوند آن را بر آن ها و فرزندانش حرام کرد پس نوادگان آن ها وارد شدند - . نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۱۳

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ إِسْمَاعِیلَ الْجُعْفِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ أَصْلَحَکَ اللَّهُ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ أَ کَانَ کَتَبَهَا لَهُمْ قَالَ إِی وَ اللَّهِ لَقَدْ کَتَبَهَا لَهُمْ ثُمَّ بَدَا لَهُ لَا یَدْخُلُوهَا (۲)قَالَ ثُمَّ ابْتَدَأَ هُوَ فَقَالَ إِنَّ الصَّلَاةَ کَانَتْ رَکْعَتَیْنِ عِنْدَ اللَّهِ فَجَعَلَهَا لِلْمُسَافِرِ وَ زَادَ لِلْمُقِیمِ رَکْعَتَیْنِ فَجَعَلَهَا أَرْبَعاً (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: اسماعیل الجعفی روایت می کند که از امام صادق علیه السلام پرسیدم: خداوند تو را خیر دهد معنای آیه « ادخلوا الارض المقدسه التی کتب الله لکم » این است که آن را بر آن ها واجب کرده بود؟ فرمود: بله، به خدا قسم آن را بر آن ها واجب کرده بود ولی برای او بدا حاصل شد - آشکار شد - که وارد آن نشوند. وسپس سخن آغاز کرده و فرمود: نماز نزد خداوند دو رکعت بود که آن را برای مسافر قرار داد و برای مقیم، دو رکعت دیگر بر آن افزود و آن را چهار رکعت قرار داد. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۱۴

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِی کَتَبَ اللَّهُ لَکُمْ قَالَ کَتَبَهَا لَهُمْ ثُمَّ مَحَاهَا ثُمَّ کَتَبَهَا لِأَبْنَائِهِمْ فَدَخَلُوهَا وَ اللَّهُ یَمْحُو ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از امام صادق علیه السلام در مورد آیه « أدخلوا الأرض المقدّسه الّتی کتب الله لکم » پرسیدند: ایشان فرمود: خداوند داخل شدن به آن شهر را بر بنی اسرائیل واجب کرد ولی آن را محو کرد سپس آن را بر فرزندانشان واجب کرد که آن ها وارد آن شدند و خداوند هر چیزی را که بخواهد پاک می کند و هر چه را که بخواهد ثابت و برقرار می کند و اصل کتاب آفرینش در نزد اوست - . نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۱۵»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: ذَکَرَ أَهْلَ مِصْرَ وَ ذَکَرَ قَوْمَ مُوسَی وَ قَوْلَهُمْ فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ فَحَرَّمَهَا اللَّهُ عَلَیْهِمْ أَرْبَعِینَ سَنَهً وَ تَیَّهَهُمْ فَکَانَ إِذَا کَانَ الْعِشَاءُ أَخَذُوا فِی الرَّحِیلِ وَ نَادَوُا الرَّحِیلَ الرَّحِیلَ الْوَحَا الْوَحَا (۵) فَلَمْ یَزَالُوا کَذَلِکَ حَتَّی تَغِیبَ الشَّفَقُ حَتَّی إِذَا ارْتَحَلُوا وَ اسْتَوَتْ بِهِمُ الْأَرْضُ قَالَ اللَّهُ لِلْأَرْضِ دِیرِی بِهِمْ فَلَمْ یَزَالُوا کَذَلِکَ حَتَّی إِذَا أَسْحَرُوا وَ قَارَبَ الصُّبْحُ قَالُوا إِنَّ هَذَا الْمَاءَ قَدْ أَتَیْتُمُوهُ فَانْزِلُوا فَإِذَا أَصْبَحُوا إِذَا أَبْنِیَتُهُمْ وَ مَنَازِلُهُمُ الَّتِی کَانُوا فِیهَا بِالْأَمْسِ فَیَقُولُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ یَا قَوْمِ لَقَدْ ضَلَلْتُمْ وَ أَخْطَأْتُمُ الطَّرِیقَ فَلَمْ یَزَالُوا کَذَلِکَ حَتَّی أَذِنَ اللَّهُ لَهُمْ فَدَخَلُوهَا وَ قَدْ کَانَ کَتَبَهَا لَهُمْ (۶).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود:مردم مصر و قوم موسی گفتند: «إذهب أنت و ربّک فقاتلا إنّا ههنا قاعدون» سپس خداوند چهل سال آن را بر آن ها حرام کرد و آن ها را در بیابان سرگردان کرد. در هنگام اول شب شروع به کوچ کردن می کردند و فریاد می زدند که آماده کوچ کردن شوید، بشتابید بشتابید و همیشه این گونه بودند تا این که خورشید غروب می کرد و در حالی که حرکت کرده بودند زمین بر آن ها راست و مستقیم می شد. خداوند به زمین دستور می داد که آن ها را بچرخان و همچنان در راه بودند تا این که سحر می شد و صبح می کردند می گفتند: این آبی است که بر آن وارد شدید، پس پیاده شوید، وقتی که هوا روشن می شد می دیدند که خانه هایشان همان خانه هایی هستند که دیروز در آن ها بودند و به همدیگر می گفتند که: ای قوم گمراه شده اید، راه را اشتباه آمده اید و همچنان آنگونه بودند تا این که خداوند به آن ها اجازه داد و وارد آن شهر شدند و آن را بر آن ها واجب کرده بود. - . نسخه خطی و همچنین علامه بحرانی این روایت و روایت های قبل و بعدش را در تفسیر البرهان ۱ : ۴۵۶ آورده است. -

**[ترجمه]

«۱۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ دَاوُدَ الرَّقِّیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ کَانَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ نِعْمَ الْأَرْضُ الشَّامُ وَ بِئْسَ الْقَوْمُ أَهْلُهَا وَ بِئْسَ الْبِلَادُ مِصْرُ أَمَا إِنَّهَا سِجْنُ

۱- مخطوط.

۲- تقدم معنى البداء فی ج ۴ ص ۹۲ راجعه.

۳- مخطوط.

۴- مخطوط.

۵- الوحی الوحی أی البدار البدار.

۶- مخطوط. و قد أخرجه و ما قبله و ما بعده البحرانیّ أیضا فی تفسیر البرهان ۱: ۴۵۶ و ۴۵۷.

مَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَمْ يَكُنْ دُخُولُ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِصْرَ إِلَّا مِنْ سَخَطٍ وَ مَعْصِيَةٍ مِنْهُمْ لِلَّهِ لِأَنَّ اللَّهَ قَالَ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ يَعْنِي الشَّامَ فَأَبَوْا أَنْ يَدْخُلُوهَا فَتَاهُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعِينَ سَنَةً فِي مِصْرَ وَ فَيَافِيهَا ثُمَّ دَخَلُوهَا بَعْدَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ وَ مَا كَانَ خُرُوجُهُمْ مِنْ مِصْرَ وَ دُخُولُهُمُ الشَّامَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ تَوْبَتِهِمْ وَ رِضَى اللَّهِ عَنْهُمْ وَ قَالَ إِنِّي لَأَكْرَهُ أَنْ آكُلَ مِنْ شَيْءٍ طُبِخَ فِي فَخَّارِهَا وَ مَا أُحِبُّ أَنْ أَغْسِلَ رَأْسِي مِنْ طِينِهَا مَخَافَةَ أَنْ يُورِثَنِي تُرَابُهَا الذُّلَّ وَ يَذْهَبَ بِغَيْرَتِي (۱).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از امام صادق علیه السلام روایت است که امام باقر علیه السلام فرمود: شام سرزمین خوبی بود ولی مردم آن مردم خوبی نبودند و سرزمین مصر سرزمین خوبی نبود،

هرکس که مورد خشم خداوند قرار می گرفت او را در آن جا زندانی می کرد و خداوند به خاطر این بنی اسراییل را وارد آن جا کرد چون گناه و معصیت خداوند را انجام داده بودند. چون خداوند فرمود:« ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّهُ لَكُمْ » که منظور از آن شام بود ولی آن ها قبول نکردند که وارد آن بشوند و به خاطر این چهل سال در مصر و بیابان های آن سرگردان شدند سپس بعد از چهل سال وارد آن شدند و بعد از این که توبه کردند از مصر خارج شدند و داخل شام شدند و خداوند از آن ها راضی شده بود. و سپس حضرت فرمود: من دوست ندارم که از غذایی که در تنور سفالی آن جا پخته شده باشد، بخورم و دوست ندارم که سرم را با آب کوزه سفال آن بشورم چون می ترسم که خاک آن ذلیل بودن را به من ارث بدهد و غیرتم را ببرد. -. تفسير العياشي نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۷»

-شی، تفسير العياشي عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ قَالَ كَانَ فِي عِلْمِهِ أَنَّهُمْ سَيَعْصُونَ وَ يَتِيهُونَ أَرْبَعِينَ سَنَةً ثُمَّ يَدْخُلُونَهَا بَعْدَ تَحْرِيمِهِ إِيَّاهَا عَلَيْهِمْ (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام در مورد آیه « أدخلوا الأرض المقدّسه الّتی کتب الله لکم » فرمود:خداوند می دانست که آن ها سرپیچی می کنند و به مدت چهل سال در بیابان سرگردان می شوند و سپس بعد از محروم کردن آن بر آن ها وارد آن می شوند.

**[ترجمه]

۱۸»

-يب، تهذيب الأحكام قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَوْمَةُ الْغَدَاةِ مَشُومَةٌ تَطْرُدُ الرِّزْقَ وَ تُصَفِّرُ اللَّوْنَ وَ تُغَيِّرُهُ وَ تُقَبِّحُهُ وَ هُوَ نَوْمُ كُلِّ مَشُومٍ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُقَسِّمُ الْأَرْزَاقَ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ إِيَّاكُمْ وَ تِلْكَ النَّوْمَةَ وَ كَانَ الْمَنُّ وَ السَّلْوَى يَنْزِلُ عَلَى

بَنِی إِسْرَائِیلَ مِنْ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی طُلُوعِ الشَّمْسِ فَمَنْ نَامَ تِلْکَ السَّاعَهَ لَمْ یَنْزِلْ نَصِیبُهُ وَ کَانَ إِذَا انْتَبَهَ فَلَا یَرَی نَصِیبَهُ احْتَاجَ إِلَی السُّؤَالِ وَ الطَّلَبِ (۳).

**[ترجمه]تهذیب: خوابیدن در روز شوم است و روزی را از انسان دور می کند و رنگ انسان را زرد می کند و آن را تغییر می دهد و او را زشت می کند و آن زمان خواب انسان های بد طینت است. خداوند در بین طلوع فجر و طلوع خورشید روزی را تقسیم می کند. پس از خواب در آن وقت بپرهیزید. و غذاهای آسمانی (منّ و سلوی) بر قوم بنی اسراییل در زمان طلوع فجر تا طلوع خورشید بر آن ها نازل می شد. هر کس در آن ساعت می خوابید سهم او از روزی نازل نمی شد و وقتی بیدار می‌شد سهم خودش را نمی‌دید و به سؤال و پرسش نیازمند بود. - . التهذیب ۱ : ۱۷۴ -

**[ترجمه]

۱۹»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ظَلَّلْنا عَلَیْکُمُ الْغَمامَ وَ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوی کُلُوا مِنْ طَیِّباتِ ما رَزَقْناکُمْ وَ ما ظَلَمُونا وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ قَالَ الْإِمَامُ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اذْکُرُوا یَا بَنِی إِسْرَائِیلَ إِذْ ظَلَّلْنا عَلَیْکُمُ الْغَمامَ لَمَّا کُنْتُمْ فِی التِّیهِ تَقِیکُمْ حَرَّ الشَّمْسِ وَ بَرْدَ الْقَمَرِ وَ أَنْزَلْنا عَلَیْکُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوی الْمَنُّ التَّرَنْجَبِینُ کَانَ یَسْقُطُ عَلَی شَجَرِهِمْ فَیَتَنَاوَلُونَهُ وَ السَّلْوَی السُّمَانَی أَطْیَبُ طَیْرٍ لَحْماً یَسْتَرْسِلُ لَهُمْ فَیَصْطَادُونَهُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُمْ کُلُوا مِنْ طَیِّباتِ ما رَزَقْناکُمْ وَ اشْکُرُوا نِعْمَتِی وَ عَظِّمُوا مَنْ عَظَّمْتُهُ وَ وَقِّرُوا مَنْ وَقَّرْتُهُ مِمَّنْ أَخَذْتُ عَلَیْکُمُ الْعُهُودَ وَ الْمَوَاثِیقَ لَهُمْ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ما ظَلَمُونا لَمَّا بَدَّلُوا وَ قَالُوا غَیْرَ مَا بِهِ أُمِرُوا وَ لَمْ یَفُوا بِمَا عَلَیْهِ عُوهِدُوا لِأَنَ

ص: ۱۸۲

۱- تفسیر العیّاشیّ: مخطوط.

۲- تفسیر العیّاشیّ: مخطوط.

۳- التهذیب ۱: ۱۷۴- ۱۷۵.

كُفْرَ الْكَافِرِ (۱)لَا يَقْدَحُ فِی سُلْطَانِنَا وَ مَمَالِكِنَا كَمَا أَنَّ إِيمَانَ الْمُؤْمِنِ (۲)لَا يَزِيدُ فِی سُلْطَانِنَا وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ يَضُرُّونَ بِهَا لِكُفْرِهِمْ وَ تَبْدِيلِهِمْ ثُمَّ قَالَ (۳)رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله عِبَادَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ بِاعْتِقَادِ وَلَايَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ وَ لَا تُفَرِّقُوا بَيْنَنَا وَ انْظُرُوا كَيْفَ وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ حَيْثُ أَوْضَحَ لَكُمُ الْحُجَّةَ لِيُسَهِّلَ عَلَيْكُمْ مَعْرِفَةَ الْحَقِّ ثُمَّ وَسَّعَ لَكُمْ فِی التَّقِيَّةِ لِتَسْلَمُوا مِنْ شُرُورِ الْخَلْقِ ثُمَّ إِنْ بَدَّلْتُمْ وَ غَيَّرْتُمْ عَرَضَ عَلَيْكُمُ التَّوْبَةَ وَ قَبِلَهَا مِنْكُمْ فَكُونُوا لِنَعْمَاءِ اللَّهِ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۴)ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هذِهِ الْقَرْيَةَ إِلَی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ قَالَ الْإِمَامُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اذْكُرُوا يَا بَنِی إِسْرَائِيلَ إِذْ قُلْنَا لِأَسْلَافِكُمُ ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَ هِیَ أَرِيحَا مِنْ بِلَادِ الشَّامِ وَ ذَلِكَ حِينَ خَرَجُوا مِنَ التِّيهِ فَكُلُوا مِنْها مِنَ الْقَرْيَةِ حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَداً وَاسِعاً بِلَا تَعَبٍ وَ ادْخُلُوا الْبابَ الْقَرْيَةَ سُجَّداً مَثَّلَ اللَّهُ تَعَالَی عَلَی الْبَابِ مِثَالَ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَسْجُدُوا تَعْظِيماً لِذَلِكَ الْمِثَالِ وَ أَنْ يُجَدِّدُوا عَلَی أَنْفُسِهِمْ بَيْعَتَهُمَا وَ ذِكْرَ مُوَالاتِهِمَا وَ لِيَذْكُرُوا الْعَهْدَ وَ الْمِيثَاقَ الْمَأْخُوذَيْنِ عَلَيْهِمْ لَهُمَا وَ قُولُوا حِطَّةٌ أَیْ قُولُوا إِنَّ سُجُودَنَا لِلَّهِ تَعْظِيماً لِمِثَالِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ اعْتِقَادُنَا لِوَلَايَتِهِمَا حِطَّةٌ لِذُنُوبِنَا وَ مَحْوٌ لِسَيِّئَاتِنَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَی نَغْفِرْ لَكُمْ أَیْ بِهَذَا الْفِعْلِ خَطاياكُمُ السَّالِفَةَ وَ نُزِيلُ عَنْكُمْ آثَامَكُمُ الْمَاضِيَةَ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ مَنْ كَانَ فِيكُمْ (۵)لَمْ يُقَارِفِ الذُّنُوبَ الَّتِی قَارَفَهَا مَنْ خَالَفَ الْوَلَايَةَ وَ ثَبَتَ عَلَی مَا أَعْطَی اللَّهُ مِنْ نَفْسِهِ مِنْ عَهْدِ الْوَلَايَةِ فَإِنَّا نَزِيدُهُمْ بِهَذَا الْفِعْلِ زِيَادَةَ دَرَجَاتٍ وَ مَثُوبَاتٍ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِی قِيلَ لَهُمْ أَیْ لَمْ يَسْجُدُوا كَمَا أُمِرُوا وَ لَا قَالُوا مَا أُمِرُوا وَ لَكِنْ دَخَلُوهَا مِنْ مُسْتَقْبِلِيهَا بِأَسْتَاهِهِمْ وَ قَالُوا هنطا سمقانا (۶)أَیْ حِنْطَةٌ حَمْرَاءُ يُنَقُّونَهَا أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنْ هَذَا الْفِعْلِ وَ هَذَا الْقَوْلِ قَالَ اللَّهُ

۱- فی نسخه: كفر الكافرين.

۲- فی نسخه: ايمان المؤمنين.

۳- فی المصدر: ثم قال: قال. و هو الصحيح.

۴- فی المصدر: و فی نسخه من الكتاب: فكونوا لنعماء اللّه شاكرين.

۵- فی المصدر: من كان منكم.

۶- فی نسخه من المصدر: هطاسمقانا.

عَزَّ وَ جَلَّ فَأَنْزَلْنا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا غَيَّرُوا وَ بَدَّلُوا مَا قِيلَ لَهُمْ وَ لَمْ يَنْقَادُوا لِوَلَايَهِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ آلِهِمَا الطَّيِّبِينَ رِجْزاً مِنَ السَّماءِ بِما كانُوا يَفْسُقُونَ يَخْرُجُونَ عَنْ أَمْرِ اللَّهِ وَ طَاعَتِهِ قَالَ وَ الرِّجْزُ الَّذِی أَصَابَهُمْ أَنَّهُ مَاتَ مِنْهُمْ بِالطَّاعُونِ فِی بَعْضِ يَوْمٍ مِائَهٌ وَ عِشْرُونَ أَلْفاً وَ هُمْ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ تَعَالَى مِنْهُمْ أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ وَ لَا يَتُوبُونَ وَ لَمْ يَنْزِلْ هَذَا الرِّجْزُ عَلَى مَنْ عَلِمَ أَنَّهُ يَتُوبُ أَوْ يَخْرُجُ مِنْ صُلْبِهِ ذُرِّيَّهٌ طَيِّبَهٌ يُوَحِّدُ (۱)اللَّهَ وَ يُؤْمِنُ بِمُحَمَّدٍ وَ يَعْرِفُ الْوَلَايَهَ لِعَلِيٍّ وَصِيِّهِ وَ أَخِيهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ إِذِ اسْتَسْقى مُوسى لِقَوْمِهِ قَالَ وَ اذْكُرُوا يَا بَنِی إِسْرَائِيلَ إِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ طَلَبَ لَهُمُ السَّقْيَ (۲)لَمَّا لَحِقَهُمُ الْعَطَشُ فِی التِّيهِ وَ ضَجُّوا بِالْبُكَاءِ إِلَى مُوسَى وَ قَالُوا هَلَكْنَا بِالْعَطَشِ (۳)فَقَالَ مُوسَى إِلَهِی بِحَقِّ مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ وَ بِحَقِّ عَلِيٍّ سَيِّدِ الْأَوْصِيَاءِ وَ بِحَقِّ فَاطِمَهَ سَيِّدَهِ النِّسَاءِ وَ بِحَقِّ الْحَسَنِ سَيِّدِ الْأَوْلِيَاءِ وَ بِحَقِّ الْحُسَيْنِ سَيِّدِ الشُّهَدَاءِ وَ بِحَقِّ عِتْرَتِهِمْ وَ خُلَفَائِهِمْ سَادَهِ الْأَزْكِيَاءِ لَمَّا سَقَيْتَ عِبَادَكَ هَؤُلَاءِ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى يَا مُوسَى اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ فَضَرَبَهُ بِهَا فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتا عَشْرَهَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُناسٍ كُلُّ قَبِيلَهٍ مِنْ بَنِی أَبٍ مِنْ أَوْلَادِ يَعْقُوبَ مَشْرَبَهُمْ فَلَا يُزَاحِمُ الْآخَرِينَ فِی مَشْرَبِهِمْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى كُلُوا وَ اشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ الَّذِی آتَاكُمُوهُ وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ وَ لَا تَسْعَوْا فِيهَا وَ أَنْتُمْ مُفْسِدُونَ عَاصُونَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نَصْبِرَ عَلى طَعامٍ واحِدٍ اذْكُرُوا إِذْ قَالَ أَسْلَافُكُمْ لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ الْمَنِّ وَ السَّلْوَى وَ لَا بُدَّ لَنَا مِنْ خِلْطٍ مَعَهُ فَادْعُ لَنا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها وَ قِثَّائِها وَ فُومِها وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها قالَ مُوسَى أَ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِی هُوَ أَدْنى بِالَّذِی هُوَ خَيْرٌ يُرِيدُ أَ تَسْتَدْعُونَ الْأَدْنَى (۴)لِيَكُونَ لَكُمْ بَدَلًا مِنَ الْأَفْضَلِ ثُمَّ قَالَ اهْبِطُوا مِصْراً مِنَ الْأَمْصَارِ مِنْ هَذِهِ التِّيهِ (۵)فَإِنَّ لَكُمْ ما سَأَلْتُمْ فِی الْمِصْرِ

۱- فی المصدر: «توحد» بالتأنيث و كذا ما بعده.

۲- فی نسخه و فی المصدر: طلب لهم السقيا. قلت: السقيا: اسم من السقی. و الاستسقاء.

۳- فی المصدر: أهلكنا العطش.

۴- فی نسخه: أ تستدعون الادون.

۵- فی المصدر: ثم قال: اهبطوا مصرا من هذا التيه.

ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيِ الْجِزْيَةُ أَخْزُوا (١)بِهَا عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ عِنْدَ مُؤْمِنِي عِبَادِهِ وَ الْمَسْكَنَةُ هِيَ الْفَقْرُ وَ الذِّلَّةُ وَ بَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ احْتَمَلُوا الْغَضَبَ وَ اللَّعْنَةَ مِنَ اللَّهِ ذلِکَ بِأَنَّهُمْ کانُوا ذلِکَ الَّذِی لَحِقَهُمْ مِنَ الذِّلَّهِ وَ الْمَسْکَنَهِ وَ احْتَمَلُوا مِنْ غَضَبِ اللَّهِ بِأَنَّهُمْ کَانُوا یَکْفُرُونَ بِآیاتِ اللَّهِ قَبْلَ أَنْ ضُرِبَ عَلَیْهِمْ هَذِهِ الذِّلَّهُ وَ الْمَسْکَنَهُ وَ یَقْتُلُونَ النَّبِیِّینَ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَ کَانُوا یَقْتُلُونَهُمْ بِغَیْرِ حَقٍّ بِلَا جُرْمٍ کَانَ مِنْهُمْ إِلَیْهِمْ وَ لَا إِلَی غَیْرِهِمْ ذلِکَ بِما عَصَوْا ذَلِکَ الْخِذْلَانُ الَّذِی اسْتَوْلَی عَلَیْهِمْ حَتَّی فَعَلُوا الْآثَامَ الَّتِی مِنْ أَجْلِهَا ضُرِبَتْ عَلَیْهِمُ الذِّلَّهُ وَ الْمَسْکَنَهُ وَ بَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ بِمَا عَصَوْا وَ کَانُوا یَعْتَدُونَ یَتَجَاوَزُونَ أَمْرَ اللَّهِ إِلَی أَمْرِ إِبْلِیسَ (٢).

**[ترجمه]تفسیر الامام العسکری علیه السلام: « وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُواْ مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُواْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ » {و بر شما ابر را سایه گستر کردیم و بر شما گزانگبین و بلدرچین فرو فرستادیم [و گفتیم] از خوراکیهای پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید و[لی آنان] بر ما ستم نکردند بلکه بر خویشتن ستم روا می داشتند} امام حسن عسکری علیه السلام فرمود:خداوند فرمود: ای بنی اسراییل آن روزی را که در بیابان بودید به وسیله ابر بر شما سایه افکندیم و شما را از گرمای خورشید و سرمای شب حفظ می کرد و بر شما غذاهای آسمانی (منّ و سلوی) نازل کردیم را به یاد بیاورید. منّ: ترانگبین بود که بر روی درختان آن ها می افتاد و آن را می خوردند و سلوی، یک پرنده بود که خوشمزه ترین گوشت را دارد و به سوی آن ها فرستاده می شد و آن ها را صید می کردند. خداوند به آن ها فرمود: از آن نعمت هایی که به شما دادیم بخورید و شکر نعمتم را به جای بیاورید و تعظیم کنید کسی را که من بزرگ داشتم و احترام بگذارید کسی را که من محترم کردم از کسانی که برای آنان از شما عهد و پیمان گرفته شده است یعنی حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیتش. خداوند فرمود: و هنگامی که بنی اسرائیل سخن ما را تغیر دادند و هنگامی که چیزی را انجام می دادند که به آن ها امر نشده بود و به آن چه وعده داده بودند وفا نکردند در واقع به ما ظلم نکردند

چون کفر انسان کافر از ملک و بزرگی ما کم نمی‌کند هم‌چنان که ایمان انسان مؤمن بر عظمت و ملک ما اضافه نمی کند ولی آن ها به خودشان ظلم می‌کنند و به خاطر کفرشان و تغییر دادن کلام ما ضرر می‌کنند. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود: ای بندگان خدا بر شما باد به اعتقاد به ولایت ما اهل بیت علیهم السلام و بین ما تفرقه نیندازید و نگاه کنید که خداوند چگونه بر شما توسعه داده است به طوری که حجت و برهانش را بر شما آشکار کرد تا بتوانید حق را بهتر بشناسید و سپس امکان تقیه را برای شما فراهم کرد تا از شرارت‌های مردم در امان باشید سپس اگر دستور خداوند راتغییر دادید و گناه کردید، امکان توبه را برای شما فراهم کرد و آن را از شما قبول کرد پس نعمت های خداوند را شکر کنید.

سپس خداوند فرمود: « وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُواْ هَـذِهِ الْقَرْيَةَ... وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ» - . [۱] بقره ۵۸ - ۶۲ - {و [نیز به یادآرید] هنگامی را که گفتیم بدین شهر درآیید ...و نه بیمی بر آنان است و نه اندوهناک خواهند شد} امام حسن عسکری علیه السلام فرمود: که خداوند فرموده است: ای بنی اسراییل به یاد بیاورید آنگاه که به پیشینیانتان گفتیم وارد این روستا بشوید و آن روستای اریحا در سرزمین شام بود و آن هنگامی بود که از بیابان خارج شده بود. «فکلوا منها» یعنی از نعمت ها آن روستا «حیث شئتم رغدا» برای شما بدون خستگی فراهم شده است. «ادخلوا الباب» یعنی آن روستا. «سجّدا» خداوند بزرگ تصویر پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم و امام علی علیه السلام را در آن جا نمایان کرده بود و به آن ها دستور داد که آن جا

برای تعظیم به ایشان سجده کنند و بیعتشان را با آن ها و یادآوری ولایت ایشان را تجدید و تازه کنند تا عهد و میثاقی را که برای آن دو از آن ها گرفته شده بود را به یاد بیاورند. «و قولوا حطّه» یعنی بگویید که سجده ما برای خداوند به نشانه تعظیم شأن محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و علی علیه السلام است و اعتقاد ما به ولایت آن ها باعث بخشش گناهان و پاک شدن کارهای بد ما می شود. خداوند فرمود:« تغفر لکم » یعنی با انجام این کار، « خطایاکم » اشتباهات و گناهان گذشته تان را از بین می‌بریم. « و سنزید المحسنین » یعنی کسانی از شما که گناهان کسانی را که با ولایت آن ها مخالف هستند را انجام ندهند و بر آن عهد و پیمان ولایت را که خداوند به آن ها داده است، ثابت و برقرار باشند. ما برای انجام این کار درجات و پاداشهای آن ها را افزایش می دهیم. به خاطر این خداوند فرمود «و سنزید المحسنین».

آیه « فَبَدَّلَ الَّذِینَ ظَلَمُواْ قَوْلا غَیْرَ الَّذِی قِیلَ لَهُمْ » یعنی آنچنانکه به آن ها امر شده بود سجده نکردند و آن چه که به گفتن آن امر شده بودند را نگفتند و با حالت حرکت بر روی نشیمنگاه هایشان داخل آن شدند و گفتند: \\"هنطا سمقانا\\" یعنی گندم قرمزی آن را پاک کرده باشند در نزد ما از این کار و کلامی که به ما گفته اند، دوست داشتنی تر است.

خداوند فرمود:

ص: ۱۸۳

« فانزلنا علی الذین ظلموا » یعنی کسانی که آن چه را که به آن ها گفته بودند تغییر دادند و عوض کردند و به ولایت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و علی علیه السلام و اهل بیت پاکشان اقرار نکردند « رجزا من السّماء بما کانوا یفسقون » از اطاعت و بندگی خداوند اخراج می شوند و عذابی که بر آن ها نازل شد در بخشی از روز ۱۲۰ هزارنفر را از آن ها با طاعون کشت و خداوند می دانست که ایمان نمی آورند و توبه نمی کنند و این عذاب به کسانی که می‌دانست توبه می کنند یا این که از صلب آن ها نسل پاک و یکتاپرستی خارج می‌شود که بعدا به محمد صلی الله علیه و آله وسلّم ایمان خواهند داشت و به ولایت و جانشینی و برادری علی علیه السلام اعتقاد دارند، نازل نشد. خداوند فرمود: «اذا استسقی لقومه» خداوند فرمود: ای بنی اسراییل به یاد بیاورید آنگاه که موسی برای بنی اسراییل هنگامی که در بیابان دچار تشنگی شده بودند طلب بارش باران کرد. در نزد موسی گریه و زاری کردند و گفتند: که تشنگی ما را کشت، موسی فرمود: خدایا به حق حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم سید پیامبران و به حق علی علیه السلام سید جانشینان پیامبران و به حق فاطمه علیها السلام سید زنان و به حق امام حسن سید اولیای خداوند و به حق امام حسین علیه السلام سید شهیدان و به حق عترت و جانشینان آن هاعلیهم السلام که سرور انسان های پاک دنیا هستند، این بندگانت را سیراب کن. خداوند به موسی وحی کرد: «اضرب بعصاک الحجر» سپس موسی عصایش را به آن زد. «فانفجرت منه اثنتا عشره عیناً قد علم کلّ أناس» هر قبیله متشکل از یکی از فرزندان یعقوب علیه السلام بود. « مشربهم » که دیگران در آب خوردن آن ها مزاحمت ایجاد نمی کردند.

خداوند فرمود: «کلوا واشربوا من رزق الله» نعمتی که به شما داده شده است. «و لا تعثوا فی الأرض مفسدین» و در دنیا سعی نکنید که گناه و سرپیچی کنید. سپس فرمود: «و اذ قلتم یا موسی لن نصبر علی طعام واحد» به یاد بیاورید آنگاه که پیشینیان شما گفتند: نمی توانیم یک غذای تکراری را تحمل کنیم که آن غذا منّ و سلوی بود و باید غذاهای دیگری به ما بدهد. «فَادْعُ لَنَا رَبَّکَ یُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الأَرْضُ مِن بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا» موسی فرمود: «أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِی هُوَ أَدْنَی

بِالَّذِی هُوَ خَیْرٌ» که منظورش این است که آیا می خواهید که غذای کم ارزش جای این غذای خوب بشود؟ سپس فرمود: «اهبطوا مصرا» یکی از شهرهای اطراف این بیابان. « فإنّ لکم ما سألتم» یعنی در مصر.

ص: ۱۸۴

سپس فرمود: «و ضربت علیهم الذّله» یعنی جزیه، که با آن نزد خداوند و نزد بندگان خداپرست خوار و ذلیل شدند. « والمسکنه » که فقر و ذلت است. « و باءوا بغضب من الله» غضب و لعنت خداوند را به خود خریدند. « ذلک بأنّهم کانوا » آن فقر و ذلتی که گرفتار آن ها شد و خشم خدا را به خود خریدند که به خاطر این بود که « یکفرون بایات الله » قبل از این که دچار این فقر و ذلت شوند. « و یقتلون النبیین بغیر الحقّ » و بدون هیچ گونه حقی آن ها را می کشتند بدون این که هیچ بدی به آن ها یا کس دیگری رسانده باشند. « ذلک بما عصوا » آن ذلتی که به آن گرفتار شدند تا این که شروع به گناه کردن کرده بودند و به خاطر این، فقر و ذلت بر آن ها نازل شد. و اقرار کردند که این غضب خداوند به خاطر عصیان آن هاست. «و کانوا یعتدون» از دستور خدا به دستور ابلیس گذرمی کردند - دستور ابلیس را بر دستور خدا ترجیح می دادند - - . تفسیر العسکری : ۱۰۲- ۱۰۵ -

**[ترجمه]

۲۰»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ مُوسَی بْنِ سَعْدَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُرَاسَانِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ الْقَائِمَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِذَا قَامَ بِمَکَّهَ وَ أَرَادَ أَنْ یَتَوَجَّهَ إِلَی الْکُوفَهِ نَادَی مُنَادِیهِ أَلَا لَا یَحْمِلُ أَحَدٌ مِنْکُمْ طَعَاماً وَ لَا شَرَاباً وَ یَحْمِلُ حَجَرَ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ وَ هُوَ وِقْرُ بَعِیرٍ (۳)فَلَا یَنْزِلُ مَنْزِلًا إِلَّا انْبَعَثَ عَیْنٌ مِنْهُ فَمَنْ کَانَ جَائِعاً شَبِعَ وَ مَنْ کَانَ ظَامِئاً رَوِیَ فَهُوَ زَادُهُمْ حَتَّی یَنْزِلَ النَّجَفَ مِنْ ظَهْرِ الْکُوفَهِ (۴).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: امام باقر فرموده است: هنگامی که حضرت مهدی علیه السلام در مکه ظهور کند و بخواهد که به طرف کوفه برود ندا دهنده سپاه او فریاد می زند که: هیچ کدام از شما غذا و آب با خودش نیاورد چون سنگ حضرت موسی همراه اوست که یک بار سنگین یک شتر است هرجا ساکن شوید چشمه ای از آن بیرون می آید هر کس که گرسنه باشد سیر می شود و هر کس تشنه باشد سیراب می شود و این تنها توشه آن هاست تا این که در پشت کوفه در نجف ساکن می شوند.

**[ترجمه]

۲۱»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَی الْیَهُودِ وَ قَالَ احْذَرُوا أَنْ یَنَالَکُمْ بِخِلَافِ أَمْرِ اللَّهِ وَ خِلَافِ کِتَابِ اللَّهِ مَا أَصَابَ أَوَائِلَکُمُ الَّذِینَ قَالَ اللَّهُ فِیهِمْ فَبَدَّلَ الَّذِینَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَیْرَ الَّذِی قِیلَ لَهُمْ وَ أُمِرُوا بِأَنْ یَقُولُوهُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَی فَأَنْزَلْنا عَلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا

رِجْزاً عَذَاباً مِنَ السَّماءِ طَاعُوناً نَزَلَ بِهِمْ فَمَاتَ مِنْهُمْ مِائَةٌ وَ عِشْرُونَ أَلْفاً ثُمَّ أَخَذَهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فَمَاتَ مِنْهُمْ مِائَةٌ وَ عِشْرُونَ أَلْفاً أَيْضاً وَ كَانَ خِلَافُهُمْ أَنَّهُمْ لَمَّا أَنْ بَلَغُوا الْبَابَ رَأَوْا بَاباً مُرْتَفِعاً فَقَالُوا مَا بَالُنَا نَحْتَاجُ إِلَى أَنْ نَرْكَعَ عِنْدَ الدُّخُولِ هَاهُنَا ظَنَنَّا أَنَّهُ بَابٌ مُنْحَطٌّ (۵)لَا بُدَّ مِنَ ٠

ص: ۱۸۵

۱- فی نسخه: «خذوا» و لعله تصحیف «خزوا».

۲- تفسیر العسکریّ: ۱۰۲- ۱۰۵.

۳- أی حمل بعیر.

۴- الأصول: ۲۳۱.

۵- فی نسخه و فی المصدر: باب متطأمن أی منخفض.

الرُّكُوعِ فِيهِ وَ هَـذَا بَابٌ مُرْتَفِعٌ إِلَى مَتَى يَسْخَرُ بِنَا هَؤُلَاءِ يَعْنُونَ مُوسَى وَ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَ يُسْجِدُونَنَا فِي الْأَبَاطِيلِ وَ جَعَلُوا أَسْتَاهَهُمْ نَحْوَ الْبَابِ وَ قَالُوا بَدَلَ قَوْلِهِمْ حِطَّةٌ الَّذِي أُمِرُوا بِهِ حطا سمقانا يَعْنُونَ حِنْطَةً حَمْرَاءَ فَذَلِكَ تَبْدِيلُهُمْ (۱).

**[ترجمه]تفسیر الامام العسکری: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم رو به سوی یهودیان کرد و فرمود: بر حذر باشید که به خاطر سرپیچی از دستور خداوند و کتاب او به آن چه که پیشینیانتان گرفتار شدند، گرفتار شوید، خداوند در مورد آن ها فرمود:« فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُواْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ » در حالی که به آن ها امر شده بود که آن را بگویند. خداوند فرمود: « فَأَنزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجْزًا » یعنی عذابی « من السّماء» که طاعون بر آن ها نازل شد و صد و بیست هزار از آن ها را کشت سپس دوباره به آن گرفتار شدند و صد و بیست هزار نفر دیگر را کشت و سرپیچی آن ها این بود که هنگامی به دروازه شهر رسیدند دیدند که آن در بلند است و گفتند: چرا باید این جا به حالت رکوع وارد شویم؟ ما فکر کردیم که این جا یک در کوتاهی است که باید با

ص: ۱۸۵

رکوع از آن رد شد در حالی که این یک در بلندی است، تا کی می خواهند این ها ما را مسخره کنند؟ - که منظورشان موسی و یوشع بن نون بود- و ما را به خاطر کارهای باطل مجبور به سجده می‌کنند؟ و نشیمنگاه هایشان را به طرف در قرار دادند و به جای این که آن چیزی را که به آن ها دستور دادند بگویند و بگویند: خدایا گناهان ما را ببخش. گفتند: «حطا سمقانا» که منظورشان گندم قرمز بود و این گونه کلام خدا را تغییر دادند - . تفسیر العسکری : ۲۲۷ - .

**[ترجمه]

تتمیم

(۲)قال الثعلبی إن الله عز و جل وعد موسی علیه السلام أن یورثه و قومه الأرض المقدسه و هی الشام و کان یسکنها الکنعانیون الجبارون و هم العمالقه من ولد عملاق بن لاوذ بن سام بن نوح وعد الله موسی أن یهلکهم و یجعل أرض الشام مساکن بنی إسرائیل فلما استقرت ببنی إسرائیل الدار بمصر أمرهم الله بالسیر إلی أریحا أرض الشام (۳)و هی الأرض المقدسه و قال یا موسی إنی قد کتبتها لکم دارا و قرارا فاخرج إلیها و جاهد من فیها من العدو فإنی ناصرکم علیهم و خذ من قومک اثنی عشر نقیبا (۴)من کل سبط نقیبا لیکون کفیلا علی قومه بالوفاء منهم علی ما أمروا به فاختار موسی النقباء من کل سبط نقیبا و أمره علیهم (۵)فسار موسی علیه السلام ببنی إسرائیل قاصدین أریحا فبعث هؤلاء النقباء إلیها یتجسسون له الأخبار و یعلمون علمها و حال أهلها فلقیهم رجل من الجبارین یقال له عوج بن عناق (۶)قال ابن عمر کان طول عوج ثلاثه و عشرین ألف ذراع و ثلاثمائه و ثلاث

ص: ۱۸۶

۱- تفسیر العسکریّ: ۲۲۷.

۲- هنا زياده فى نسـخه مخطوطه ليست فى المطبوعه أصـلا، و قد خطّ عليها فى نسـخه مخطوطه اخرى بعد ما كتبت؛ و هى: قال الطبرسىّ رحمه اللّه فى قوله تعالى: ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ: هى بيت المقـدس عن ابن عبّاس و السـدى و ابن زيـد؛ و قيل: هى دمشـق و فلسـطين و بعض الاـردن، عن الزجـاج و الفراء؛ و قيـل: هى الشـام، عن قتـاده؛ و قيـل: هى أرض الطور و مـا حوله، عن مجاهـد، و المقـدّسه المطهره طهرت من الشـرك و جعلت مسـكنا و قرارا للأنبيـاء و المؤمنين «الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» أى كتب فى اللوح المحفوظ أنّها لكم؛ و قيل: معناه: وهب اللّه لكم، عن ابن عبّاس؛ و قيل: معناه: أمركم اللّه بدخوله، عن قتاده و السدى. فان قيل: كيف كتب لهم مع أنّه حرمها عليهم؟ فجوابه أنّها كانت هبه من اللّه لهم ثمّ حرمها عليهم، عن ابن إسحاق؛ و قيل: ان المراد به الخصوص و ان كان الكلام على العموم فصار كأنّه مكتوب لبعضهم حرام على البعض، و الذين كتب لهم هم الذين كانوا مع يوشع بن نون بعد موت موسى بشهرين.

۳- فى المصدر: من أرض الشام.

۴- ذكر اليعقوبى فى تاريخه أسماء النقباء و عدد من كان معهم من بنى إسرائيل راجعه.

۵- أى جعله أميرا عليهم.

۶- فى المصدر: عوج بن عنق.

و ثلاثین ذراعا و ثلث ذراع بـذراع الملک (۱)و کان عوج یحتجر (۲)بالسحاب و یشرب و یتناول الحوت من قرار البحر فیشویه بعین الشمس یرفعه إلیها ثم یأکله (۳).

و یروی أنه أتی نوحا علیه السلام أیام الطوفان فقال له احملنی معک فی سفینتک فقال له اذهب یا عدو الله فإنی لم أومر بک.

و طبق الماء ما علی الأرض من جبل و ما جاوز رکبتی عوج و عاش عوج ثلاثه آلاف سـنه حتی أهلکه الله تعالی علی ید موسـی علیه السـلام و کان لموسی علیه السـلام عسـکر فرسخ فی فرسخ فجاء عوج حتی نظر إلیهم ثم أتی الجبل و قور منه صخره علی قـدر العسـکر ثـم حملهـا لیطبقهـا علیهم فبعث الله تعـالی إلیه الهدهـد و معه المسن یعنی بمنقـاره (۴)حتی قور الصـخره فانتقبت (۵)فوقعت فی عنق عوج فطوقته فصـرعته فأقبل موسـی علیه السـلام و طوله عشره أذرع و طول عصاه عشره أذرع و نزا فی السماء عشـره أذرع فما أصاب إلا کعبه و هو مصـروع بالأرض فقتله قالوا فأقبلت جماعه کثیره و معهم الخناجر فجهدوا حتی جزوا رأسه فلمـا قتل وقع علی نیل مصـر فجسـرهم سـنه قالوا و کانت أمه عنق و یقال عناق إحـدی بنات آدم علیه السـلام من صـلبه (۶)فلما لقیهم عوج و علی رأسه حزمه حطب أخذ الاثنی عشر و جعلهم فی حجزته و انطلق بهم إلی امرأته و قال انظری إلی هؤلاء القوم الذین یزعمون أنهم

۱- المصـدر خـال عن ثلث ذراع و المـذکور فیه هکـذا: ثلاـثه و عشـرین ألف ذراع و ثلاثمـائه و ثلاثه و ثلاثون ذراعا بالـذراع الأول.

۲- فی المصدر: یحتجز بالسـحب و یشـرب منه الماء. قال المصـنّف فی الهامش: یحتجر اما بالمهمله قال فی القاموس: احتجر به: التجأ و استعاذ، أو بالمعجمه قال الجوهریّ: احتجز الرجل بازار: شده علی وسطه، أی کان السحاب فی وسطه، و الأول أظهر.

۳- هذا و ما بعده من أساطیر العامّه و لم یرد بطرقنا فی ذلک شی ء.

۴- قال الفیروزآبادی: سن السکین: أحده. و کل ما یسن به أو علیه مسن، و قال: السنه بالکسر الفأس: منه قدّس سرّه.

۵- فی المصـدر: فبعث اللّه علیه الهدهـد و معه الطیور فجعلت تنقر بمناقیرهـا حتّی قورت الصـخره و انثقبت. قلت: قور الشـی ء: قطعه من وسطه خرقا مستدیرا.

۶- توجد فی المصدر المطبوع بمصر نقیصه من قوله: «فلما لقیهم» الی قول موسی: علیه السلام فیما یأتی «رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ».

يريدون قتالنا فطرحهم بين يديها و قال أ لا أطحنهم برجلى فقالت امرأته لا بل خل عنهم حتى يخبروا قومهم بما رأوا ففعل ذلك فجعلوا يتعرفون أحوالهم و كان لا يحمل عنقود عنبهم إلا خمسه أنفس بالخشب و يدخل فى شطر الرمانه إذا نزع حبها خمسه أنفس أو أربعه فلما خرجوا قال بعضهم لبعض يا قوم إنكم إن أخبرتم بنى إسرائيل خبر القوم شكوا و ارتدوا عن نبى الله و لكن اكتموا شأنهم و أخبروا موسى و هارون فيريان فيه رأيهما فأخذ بعضهم على بعض الميثاق بذلك ثم انصرفوا إلى موسى عليه السلام بعد أربعين يوما و جاءوا بحبه من عنبهم وقر رجل و أخبروا بما رأوا ثم إنهم نكثوا العهد و جعل كل واحد منهم ينهى سبطه و قريبه عن قتالهم و يخبرهم بما رأوا من حالهم إلا رجلان منهم وفيا بما قالا يوشع بن نون و كالب بن يوفنا ختن موسى عليه السلام على أخته مريم فلما سمع القوم ذلك من الجواسيس رفعوا أصواتهم بالبكاء و قالوا يا ليتنا متنا فى أرض مصر و ليتنا نموت فى هذه البريه و لا يدخلنا الله القريه فتكون نساؤنا و أولادنا و أثقالنا غنيمه لهم و جعل الرجل يقول لأصحابه تعالوا نجعل علينا رأسا و ننصرف إلى مصر فذلك قوله تعالى إخبارا عنهم قالُوا يا مُوسى إِنَّ فِيها قَوْماً جَبَّارِينَ قال قتاده كانت لهم أجسام طويله و خلقه عجيبه ليست لغيرهم وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْها فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْها فَإِنَّا داخِلُونَ فقال لهم موسى ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ فإن الله عز و جل سيفتحها عليكم و إن الذى أنجاكم و فلق البحر هو الذى يظهركم عليهم فلم يقبلوا و ردوا عليه أمره و هموا بالانصراف إلى مصر فخرق يوشع و كالب ثيابهما و هما اللذان أخبر الله عز و جل عنهما فى قوله قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا بالتوفيق و العصمه ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبابَ يعنى قريه الجبارين فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غالِبُونَ لأن الله عز و جل منجز وعده و إنا رأيناهم و خبرناهم فكانت أجسامهم قويه و قلوبهم ضعيفه فلا تخشوهم وَ عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فأراد بنو إسرائيل أن يرجموهما بالحجاره و عصرهما و قالوا يا مُوسى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِيها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ فغضب موسى و دعا عليهم فقال رَبِّ إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَ أَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنا وَ بَيْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِينَ أيفاقض و افصل بيننا و بين القوم

العاصین و کانت عجله عجلها موسی علیه السلام فظهر الغمام علی باب قبه الزمر (۱)فأوحی الله تعالی إلی موسی علیه السلام إلی متی یعصینی هذا الشعب و إلی متی لا یصدقون بالآیات لأهلکنهم جمیعا و لأجعلن لک شعبا أقوی و أکثر منهم.

فقال موسی إلهی لو أنک قتلت هذا الشعب کلهم کرجل واحد لقالت الأمم الذین سمعوا إنما قتل هذا الشعب (۲)من أجل أنه لم یستطع أن یدخلهم الأرض المقدسه فقتلهم فی البریه و إنک طویل صبرک کثیره نعمتک و أنت تغفر الذنوب و تحفظ الآباء علی الأبناء و الأبناء علی الآباء فاغفر لهم و لا توبقهم فقال الله عز و جل قد غفرت لهم بکلمتک و لکن بعد ما سمیتهم فاسقین و دعوت علیهم بی حلفت لأحرمن علیهم دخول الأرض المقدسه غیر عبدی یوشع و کالب و لأتیهنهم فی هذه البریه أربعین سنه مکان کل یوم من الأیام التی تجسسوا فیها سنه و کانت أربعین یوما و لنلقین جیفهم فی هذه القفار و أما بنوهم الذین لم یعلموا (۳)الخیر و الشر فإنهم یدخلون الأرض المقدسه فذلک قوله تعالی فَإِنَّها مُحَرَّمَهٌ عَلَیْهِمْ أَرْبَعِینَ سَنَهً فی سته فراسخ (۴)و کانوا ستمائه ألف مقاتل فکانوا یسیرون کل یوم جادین حتی إذا أمسوا و باتوا فإذا هم فی الموضع الذی ارتحلوا منه و مات النقباء العشره الذین أفشوا الخبر بغته و کل من دخل التیه ممن جاوز عشرین سنه مات فی التیه غیر یوشع و کالب و لم یدخل أریحا أحد ممن قالوا إِنّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً فلما هلکوا و انقضت الأربعون السنه و نشأت النواشی من ذراریهم ساروا إلی حرب الجبارین و فتح الله لهم.

ص: ۱۸۹

۱- هکذا فی النسخ، و فی المصدر: قبه موسی، و فی دعاء السمات: قبه الرمان، و فی نسخه قبه الزمان، قیل: المراد بتلک القبه هو الخبأ المحضر، و یسمیها أهل التوراه الخیمه المقدّسه و قدس الاقداس، و کانت محل تابوت الشهاده و معبدهم. و یأتی ذکرها فی کلام الثعلبی.

۲- الشعب بالفتح: القبیله العظیمه ذکره الفیروزآبادی منه رحمه اللّه.

۳- فی المصدر: و لیأتینهم حتفهم فی هذه القفار، و أمّا بنوهم الذین لم یعصونی و لم یعلموا الخیر و لا الشر اه.

۴- فی المصدر: فانها محرمه علیهم أربعین سنه، یتیهون فی الأرض متحیرین فلا تأس علی القوم الفاسقین، فلبثوا أربعین سنه فی سته فراسخ.

**[ترجمه]ثعلبی می گویـد: خداوند به موسـی وعده داد که سـرزمین مقدس را که سـرزمین شام بود به او و قومش عطا کند و قوم کنعـان که قوم ظـالمی بودنـد در آن ساکن بودنـد و آن ها قوم عمالقه بودنـد از فرزنـدان عملاق بن لاوذ بن سام بن نوح. خداوند به موسـی وعده داد که آن ها را نابود کند و سـرزمین شام را خانه مردم بنی اسـراییل کند. هنگامی که بنی اسراییل در سرزمین مصـر مسـتقر شدند خداوند به آن ها دسـتور داد که به سـمت شـهر اریحا در سرزمین شام حرکت کنند و آن سرزمین مقـدس بود و فرمود: ای موسـی من آن را برای محـل سـکونت شـما قرار کردم، پس به سوی آن برو و بـا دشـمنانی که در آن سـاکن هسـتند بجنـگ، من شـما را بر آن هـا پیروز می کنم و دوازده نفر از قـومت را، به طـوری که هر نفر از عشـیره‌ای باشـد انتخاب کن و آن ها را به عنوان نماینده خودت در بین عشیره‌اش قرار بده و تا به آن چه که به او دستور می دهی وفادار باشد. پس موسـی نمایندگان خودش را از هر عشـیره‌ای انتخاب کرد و یکی از آن ها را رئیسـشان قرار داد. موسـی بنی اسراییل را به سوی اریحا حرکت داد و آن نماینـدگان را به سوی آن ها فرسـتاد تا اخبار و آگاهی در مورد آن ها به دست بیاورنـد و از آن هـا و مردم شـهر شـناخت پیـدا کننـد که یکی از مردان ظـالم آن جا به نام عوج بن عناق به آن نماینـدگان رسـید. ابن عمر می گوید: قد عوج ۲۳ هزار و ۳۳۳

ص: ۱۸۶

ذراع و یـک سوم ذراع بود به ذراع پادشاه. عوج به ابرها پناه می برد و از آب آن ها می نوشـید و ماهی - نهنگ - را از وسـط دریـا می گرفت و آن را بـا گرمـای خورشـید سـرخ می کرد و آن را بلنـد می کرد و می خورد. و روایت است که او در زمان طوفـان به نزد نـوح علیه السـلام آمـد و به نوح گفت: من را سوار کشـتی خودت بکن. نوح فرمود: برو ای دشـمن خـدا، به من دسـتور ندادنـد تو را سوار کنم و آبی که در زمین بود کوه هـا را پوشانـد ولی به زانوهای عوج نرسـیده بود. عوج ۳ هزار سال زندگی کرد تا این که خداوند او را به دست موسی از بین برد؛ موسی لشکری به طول و عرض یک فرسخ داشت، عوج آمد و به آن ها نگاه کرد سـپس کوه را آورد و به اندازه سـپاه یک تخته سنگ از آن برید سپس آن را بر روی سپاه گذاشت تا روی آن ها را بگیرد. و خداوند هدهد را به نزد او فرستاد و سوهان همراه او بود تا این که آن سنگ را برید و آن را سوراخ کرد که بر روی گردن عوج افتاد و به گردن او افتاد و او را به زمین انـداخت. سـپس موسـی که قدش ده ذراع بود و طول عصایش هم ده ذراع و به انـدازه ده ذراع هم به آسـمان پریـد و فقـط به قوزک پـای او رسـید در حـالی که او بر روی زمین افتاده بود او را کشت.

گفتند: مردم زیادی با خنجرهایشان آمدند و سـعی کردند تا این که سرش را بریدند. هنگامی که او را کشتنند و جسدش را بر روی رود نیل گذاشـتند جسـدش به مـدت یک سال پل آن ها بود و می گوینـد که اسم مادرش عنق بوده و گفته شـده: که او یکی از دختران حضـرت آدم علیه السـلام بوده است. هنگامی که عوج این نمایندگان را دیده بود، و بر روی سـرش یک بسته هیزم بود و هر دوازده نفر آن ها رابرداشت و آن ها را در جای بنـد شـلوارش گذاشت و آن ها را نزد زنش برد و گفت: به این انسان ها نگاه کن آن ها

ص: ۱۸۷

می خواهنـد با ما بجنگنـد. و سـپس آن ها را بین دسـتان زنش پرت کرد و گفت: می‌خواهی آن ها را زیر پایم له کنم؟ گفت:

نه، آن ها را رها کن تا بروند و به آن چه دیدند خبر بدهند. سپس آن ها را رها کرد آن ها سعی داشتند که دشمنانشان را بشناسند، خوشه انگور آن ها را پنج نفر با چوب می توانستند حمل کنند و در نصف پوست انار خالی آن ها چهار یا پنج نفر جای می شدند. هنگامی که از آن شهر خارج شدند به همدیگر گفتند: ای مردم اگر خبر آن ها را به بنی اسراییل بدهید شروع به شکایت می کنند و از پیامبر خدا سرپیچی می کنند. پس خبر آن ها را از مردم مخفی نگه دارید؛ به موسی و هارون خبر بدهید تا در مورد آن ها نظرشان را بدهند پس به خاطر مخفی نگه داشتن آن راز با همدیگر عهد و پیمان بستند. سپس بعد از چهل روز نزد موسی برگشتند و یک دانه انگور به اندازه یک مرد را با خود آوردند و آن چه را که دیده بودند بیان کردند سپس عهد و پیمان خود را شکستند و هر کدام مانع جنگیدن عشیره و نزدیکانش با آن ها می شد و آن ها را از آن چه که دیده بودند با خبر کردند جز این که دو نفر از آن ها به وعده خودشان عمل کردند و آن ها یوشع بن نون و کالب بن یوفنا بودند که کالب شوهر خواهر موسی بود که مریم نام داشت. هنگامی که بنی اسراییل این خبرها را از نمایندگانشان شنیدند شروع به گریه کردند و فریاد زدند: ای کاش در سرزمین مصر می مردیم و ای کاش در این بیابان می مردیم و خداوند ما را داخل این شهر نمی کرد که زنان و اموال و چیزهای گران بهای ما غنیمت آن ها شوند و آن ها به قومشان می گفتند: بیایید یکی را رئیس خودمان بکنیم و به شهرمان برگردیم. و خداوند این گونه از آن ها خبر داد که:« قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ» قتاده می گوید: آن ها بدنهای دراز و شکل و صورت عجیبی داشتند و کسی مثل آن ها نبود. « وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّىَ يَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُواْ مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ » موسی به آن ها گفت: « ادْخُلُوا الأَرْضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللّهُ لَكُمْ » به راستی خداوند آن شهر را برای شما فتح می کند. او همان کسی است که شما را نجات داد و دریا را برای شما شکافت و آن کسی است که شما را بر دشمنانتان پیروز می کند ولی قبول نکردند و دستوراتش را گوش ندادند و تصمیم گرفتند که به مصر برگردند. یوشع و کالب لباس هایشان را پاره کردند و آن ها کسانی هستند که خداوند در مورد آن ها فرمود:« قَالَ رَجُلاَنِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِمَا» با پیروزی و حفظ کردنشان « ادخلوا علیهم الباب » یعنی در آن روستای ظالمان « فاذا دخلتموه فانکم غالبون » چون خداوند متعال وعده اش را انجام می دهد و ما آن ها را دیدیم و به آن ها خبر دادیم که با این که بدن... های قوی دارند ولی دلهایشان ضعیف هستند پس از آن ها نترسید. « وَعَلَى اللّهِ فَتَوَكَّلُواْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ » بنی اسراییل خواستند که آن دو را سنگسار کنند و بکشند. سپس گفتند: «يَا مُوسَى إِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا أَبَدًا مَّا دَامُواْ فِيهَا فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ » سپس موسی عصبانی شد و آن ها را نفرین کرد و فرمود: «رَبِّ إِنِّي لا أَمْلِكُ إِلاَّ نَفْسِي وَأَخِي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ » یعنی بین ما قضاوت بکن و بین ما و آن قوم

گناهکار جدایی بیفکن و آن یک تصمیم سریعی بود که موسی آن را گرفت، سپس یک ابر بر روی قله زمر (روی سر آن ها) ظاهر شد و خداوند به موسی وحی کرد و فرمود: تا کی این قوم از دستورات من سرپیچی می کنند؟ تا کی به آیات من باور نمی کنند؟ همه آن ها را نابود می کنم و یک قوم قوی تر و بیشتر برای تو قرار می دهم.

موسی فرمود: خدایا اگر تو همه این قوم را به مانند یک نفر بکشی امت های دیگر که این خبر را می شنوند، می گویند: این قوم را به خاطر این که نتواست آن ها را به سرزمین مقدس ببرد آن ها را در بیابان کشت و صبر تو زیاد است و نعمت های تو فراوان و تو گناهان را می بخشی و پدران را به خاطر فرزندان و فرزندان را به خاطر پدرانشان حفظ می کنی، پس آن ها را

ببخش و آن ها را نابود نکن. خداوند فرمود که به خاطر تو آن ها را بخشیدم، ولی به خاطر این که آن ها را قوم فاسق نامیدی و آن ها را نفرین کردی، آن ها را از وارد شدن به این سرزمین مقدس به جز یوشع و کالب محروم می کنم. و به مدت چهل سال آن ها را در این بیابان سرگردان و حیران می کنم. به خاطر هر روز گشتن در آن شهر یک سال آن ها را سرگردان می کنم. که چهل روز در آن شهر گشته بودند تا خبر بیاورند و لاشه آن ها را بعد از مرگشان در این بیابان قرار می دهم ولی فرزندان آن ها که کار خیر یا شر انجام ندادند آن ها وارد شهر مقدس می شوند که فرمود:« فإنّها محرّمه علیهم اربعین سنّه » که در مسافت شش فرسخی سرگردان بودند و تعداد آن ها ششصد هزار جنگجو بودند و هر روز با سعی و تلاش راه می رفتند هنگامی که شب می شد و صبح بیدار می شدند می‌دیدند که در همان جایی که شروع به راه رفتن کردند هستند و ده نفر نماینده که خبر شهر ظالمان را فاش کردند در بیابان مردند و هر کس که وارد بیابان شده بود به جز یوشع و کالب و کسانی که گفته بودند « و إنّا لن ندخلها ابدا » کسی وارد آن شهر اریحا نشد هنگامی که در بیابان نابود شدند و چهل سال گذشت و بچه های آن ها بزرگ شده بودند به جنگ با آن ظالمان رفتند و خداوند آن ها را بر آن ظالمان پیروز کرد.

ص: ۱۸۹

**[ترجمه]

فی ذکر النعم «۱» التی أنعم اللّٰه تعالی علی بنی إسرائیل فی التیه

اشاره

فی ذکر النعم (۱)التی أنعم الله تعالی علی بنی إسرائیل فی التیه:

قال الله سبحانه یا بَنِی إِسْرائِیلَ اذْکُرُوا نِعْمَتِیَ الَّتِی أَنْعَمْتُ عَلَیْکُمْ أی علی أجدادکم و أسلافکم و ذلک أن الله سبحانه و تعالی فلق البحر لهم و أنجاهم من فرعون و أهلک عدوهم و أورثهم دیارهم و أموالهم و أنزل علیهم التوراه فیها بیان کل شی ء یحتاجون إلیه و أعطاهم ما أعطاهم فی التیه و ذلک أنهم قالوا لموسی فی التیه أهلکتنا و أخرجتنا من العمران و البنیان إلی مفازه لا ظل فیها و لا کن (۲)فأنزل الله تعالی علیهم غماما أبیض رقیقا و لیس بغمام المطر أرق و أطیب (۳)و أبرد منه فأظلهم و کان یسیر معهم إذا ساروا و یدوم علیهم (۴)من فوقهم إذا نزلوا فذلک قوله تعالی وَ ظَلَّلْنا عَلَیْکُمُ الْغَمامَ یعنی فی التیه تقیکم من حر الشمس و منها أنه جعل لهم عمودا من نور یضی ء لهم باللیل إذا لم یکن ضوء القمر فقالوا هذا الظل و النور قد حصل فأین الطعام فأنزل الله تعالی علیهم المن و اختلفوا فیه فقال مجاهد هو شی ء کالصمغ کان یقع علی الأشجار و طعمه کالشهد و قال الضحاک هو الترنجبین و قال وهب هو الخبز الرقاق و قال السدی هو عسل کان یقع علی الشجر من اللیل فیأکلون منه و قال عکرمه هو شی ء أنزله الله علیهم مثل الرب الغلیظ و قال الزجاج جمله المن ما یمن الله به مما لا تعب فیه و لا نصب

کَقَوْلِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله الْکَمْأَهُ مِنَ الْمَنِّ وَ مَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَیْنِ(۵).

قالوا و کان ینزل علیهم هذا المن کل لیله یقع علی أشجارهم مثل الثلج لکل إنسان منهم صاع کل لیله فقالوا یا موسی قتلنا هذا المن حلاوته فادع لنا ربک یطعمنا اللحم فدعا موسی علیه السلام فأنزل الله علیهم السلوی

۱- فی المصدر: باب فی ذکر النعم.

۲- الکن بالکسر: البیت. وقاء کل شی ء و ستره.

۳- فی المصدر: بل أرق و أطیب.

۴- فی المصدر: و تدور علیهم.

۵- تقدم من الیعقوبی أنّه کان مثل حبّ الکسبره کانوا یطحنونه و یجعلونه ارغفه.

و اختلفوا فيه فقال ابن عباس و أكثر الناس هو طائر يشبه السماني و قال أبو العاليه و مقاتل هى طير حمر بعث الله سبحانه سحابه فمطرت السمانى عليهم فى عرض ميل (۱)و قدر طول رمح فى السماء بعضها على بعض و كانت السماء تمطر عليهم ذلك و قيل كانت طيرا مثل فراخ الحمام طيبا و سمنا قد تمعط (۲)ريشها و زغبها فكانت الريح تأتى بها إليهم فيصبحون و هو فى معسكرهم و قيل إنها طير كانت تأتيهم فتسترسل لهم فيأخذونها بأيديهم و قال عكرمه هى طير تكون بالهند أكبر من العصفور و قيل (۳)هو العسل بلغه كنانه فكان الله تعالى يرسل عليهم المن و السلوى فيأخذ كل واحد منهما (۴)ما يكفيه يوما و ليله فإذا كان يوم الجمعه أخذ ما يكفيه يومين لأنه لم يكن ينزل عليهم يوم السبت فذلك قوله تعالى وَ أَنْزَلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى كُلُوا أى و قلنا لهم كلوا مِنْ طَيِّباتِ حلالات ما رَزَقْناكُمْ و لا تدخروا لغد فخبوا لغد و تدود و فسد ما ادخروا و قطع الله عنهم ذلك قال الله تعالى وَ ما ظَلَمُونا أى ما يضرونا بالمعصيه و مخالفه الأمر وَ لكِنْ كانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ يضرون باستيجابهم قطع ماده الرزق الذى كان ينزل عليهم بلا مئونه و لا مشقه فى الدنيا و لا حساب و لا تبعه فى العقبى و منها أنهم عطشوا فى التيه فقالوا يا موسى من أين لنا الشراب فاستسقى لهم موسى عليه السلام فأوحى الله سبحانه إليه أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْحَجَرَ و اختلف العلماء فيه فقال وهب كان موسى عليه السلام يقرع لهم أقرب حجر من عرض الحجاره فتنفجر عيونا لكل سبط عين و كانوا اثنى عشر سبطا ثم تسيل كل عين فى جدول إلى سبط فقالوا إن فقد موسى عصاه متنا عطشا فأوحى الله عز و جل إلى موسى لا تقرعن الحجاره بالعصا و لكن كلمها تطعك لعلهم يعتبرون و كان يفعل ذلك فقالوا كيف بنا لو أفضينا إلى الوحل و إلى الأرض التى ليست فيها حجاره فأمر موسى فحمل معه حجرا فحيث ما نزلوا ألقاه.

۱- هكذا فى النسخ و فيه تصحيف، و الصواب ما فى المصدر و هو هكذا: هو طير أحمر بعثه اللّه عليهم فأمر به السماء فى عرض ميل.

۲- أى تساقط. و الزغب: أول ما يبدو من الريش أو الشعر.

۳- فى المصدر: و قال المؤرخ، و هو وهم و الصحيح «مؤرج» بالجيم، و هو عمرو بن الحارث أبو فيد السدوسى، سمى بذلك لتأريجه الحرب بين بكر و تغلب.

۴- فى المصدر: و كان أحدهم يأخذ ما يكفيه يومه و ليلته.

و قـال الآـخرون كـان حجرا مخصوصـا بعينه و الـدليل عليه قوله الحجر فأدخـل الألف و اللام للتعريف و التخصـيص مثل قولك رأيت الرجل.

ثم اختلفوا فى ذلـك الحجر مـا هو فقال ابن عباس كان حجرا خفيفا مربعا مثل رأس الرجل أمر أن يحمله فكان يضع فى مخلاته فـإذا احتاجوا إلى الماء ألفاه (۱)و ضـربه بعصاه فسقاهم و قال أبو روق (۲)كان الحجر من الكـدان و هو حجاره رخوه كالمدر و كان فيه اثنتا عشـره حفره ينبع من كل حفره عين ماء عذب فيأخذونه فإذا فرغوا و أراد موسـى حمله ضربه بعصاه فيذهب الماء و كان يسقى كل يوم ستمائه ألف.

و منها أنهم قالوا لموسـى فى التيه من أين لنا اللباس فجدد الله لهم ثيابهم التى كانت عليهم حتى لا تزيد على كرور الأيام و مرور الأـعوام إلاـ جـده و طراوه و لاـ تخلق و لا تبلى و تنمو على صبيانهم كما ينمون انتهى. (۳)أقول لاـ يخفى عليك مما أوردنا فى تلك الأبواب أن موسـى و هارون عليهما السلام لم يخرجا من التيه (۴)و أن حجر موسى عليه السلام كان حجرا مخصوصا و هو عند قائمنا عليه السلام و سيأتى الأخبار فى ذلك فى كتاب الغيبه.

و روى الثعلبى عن وهب بن منبه قـال أوحى الله تعالى إلى موسـى أن يتخـذ مسـجدا لجماعتهم و بيت المقـدس للتوراه و لتابوت السـكينه و قبابا للقربان و أن يجعل لذلك المسـجد سرادقات ظاهرها و باطنها من الجلود الملبسه عليها و تكون تلك الجلود من جلود ذبائـح القربان و حبالها التى تمـد بها من أصواف تلك الذبائـح و عهد أن لا تغزل تلك الحبال حائض و أن لا يدبغ تلك الجلود جنب و أمره أن ينصب تلـك السـرادقات على عمـد من نحـاس طول كـل عمود منهـا أربعون ذراعا و يجعل منه (۵)اثنى عشر قسما مشرحا

ص: ۱۹۲

۱- فى المصدر: أخرجه.

۲- بفتح الراء و سكون الواو هو عطيه بن الحارث الهمدانىّ الكوفىّ صاحب التفسير.

۳- عرائس الثعلبى ۱۳۵- ۱۳۸ طبعه مصر.

۴- بل توفى هارون أولا ثمّ موسى بعده.

۵- فى المصدر: و يجعل فيها.

فإذا انقضى و صار اثنى عشر جزءا حمل كل جزء بما فيه من العمد سبط من أسباط بنى إسرائيل و أمره أن يجعل سعه تلك السرادقات ستمائه ذراع فى ستمائه ذراع و أن ينصب فيه سبع قباب سته منها مشبكه بقضبان الذهب و الفضه كل واحده منهن منصوبه على عمود من فضه طوله أربعون ذراعا و عليها أربعه دسوت (۱)ثياب الباطن منها سندس أخضر (۲)و الثانى أرجوان أحمر و الثالث ديباج و الرابع من جلود القربان وقايه لها من المطر و الغبار و حبالها التى تمد بها من صوف القربان و أن يجعل سعتها أربعين ذراعا و أن ينصب فى جوفها موائد (۳)من فضه مربعه يوضع عليها القربان سعه كل مائده منهن ذراع فى أربعه أذرع كل مائده على أربع قوائم من فضه طول كل قائمه ثلاثه أذرع لا ينال الرجل منها إلا قائما و أمره أن ينصب بيت القدس (۴)على عمود من ذهب طوله سبعون ذراعا و أن يضعه على سبيكه من ذهب طوله سبعون ذراعا مرصع بألوان الجواهر و أن يجعل أسفله مشبكا بقضبان الذهب و الفضه و أن يجعل حبالها التى تمد بها من صوف القربان مصبوغا بألوان من أحمر و أصفر و أخضر و أن يلبسه سبعه من الجلال الباطن (۵)منها سندس أخضر و الثانى أرجوان أحمر و الثالث أبيض و أصفر من الحرير و سائرها من الديباج و الوشى و الظاهر غاشيه له (۶)من جلود القربان وقايه من الأذى و الندى و أمره أن يجعل سعته سبعين ذراعا و أن يفرش القباب بالقز الأحمر فأمره أن ينصب فيه تابوتا من ذهب لتابوت الميثاق (۷)مرصعا بألوان الجواهر و الياقوت الأحمر و الأكهب (۸)و الزمرد

۱- جمع الدست: الوساده.

۲- فى المصدر: أربه دسوت محلاه الباطن الاول سندس أخضر.

۳- جمع المائده: خوان الطعام.

۴- فى نسخه: بيت المقدس.

۵- فى المصدر: و أن يلبسه سبعه من الجلال محلاه الباطن، الأول منها سندس أخضر. قلت الجلال جمع الجل و هو للدابّه و غيرها كالثوب للإنسان تصان به.

۶- فى المصدر: و الثالث من الديباج الأصفر، و الرابع من الحرير الأصفر، و كذلك أثواب نحوها، و سائرها من الديباج و الوشى، و الظاهر له غاشيه من جلود القربان. قلت: الوشى: نقش الثوب، الثياب الموشيه، و الثانى هو المراد هنا.

۷- فى المصدر: كتابوت الميثاق.

۸- الكهبه: لون ليس بخالص الحمره. قاله المصنّف فى الهامش. قال الفيروزآبادى: الكهبه بالضم: غبره مشربه سوادا. و عد الثعالبى الاكهب من لواحق السواد، و قال فى الوان متقاربه: الكهبه صفره تضرب إلى حمره. و فى المصدر: الاشهب.

الأخضر و قوائمه من ذهب و أن يجعل سعته تسعه أذرع (۱)فی أربعه أذرع و سمکه قامه موسی و أن یجعل له أربعه أبواب باب یدخل منه الملائکه و باب یدخل منه موسی بن عمران علیه السلام و باب یدخل منه هارون علیه السلام و باب یدخل منه أولاد هارون و هم سدنه ذلک البیت و خزان التابوت و أمر الله سبحانه نبیه موسی علیه السلام أن یأخذ من کل محتلم (۲)فصاعدا من بنی إسرائیل مثقالا من ذهب فینفقه علی هذا البیت و ما فیه و أن یجعل باقی المال الذی یحتاج من ذلک من الحلی و الأموال التی ورثها موسی و أصحابه من فرعون و قومه (۳)ففعل موسی ذلک فبلغ عدد رجال بنی إسرائیل ستمائه ألف و سبعمائه و ثمانین (۴)رجلا فأخذ منهم ذلک المال فأوحی الله عز و جل إلی موسی علیه السلام أنی منزل علیک من السماء نارا لا دخان لها و لا تحرق شیئا و لا تنطفئ أبدا لتأکل القرابین المتقبله و لتسرج منها القنادیل التی فی بیت المقدس و هی من ذهب معلقه بسلاسل من ذهب منظومه بالیواقیت و اللئالی و أنواع الجواهر و أمره أن یضع فی وسط البیت صخره عظیمه من رخام و ینقر فیها نقره لتکون کانون تلک النار التی تنزل فیها من السماء فدعا موسی أخاه هارون فقال إن الله قد اصطفانی بنار ینزلها من السماء لتأکل القرابین المقبوله و لیسرج منها فی بیت المقدس و أوصانی بها و إنی قد اصطفیتک لها و أوصیک بها فدعا هارون ابنیه و قال لهما إن الله تعالی قد اصطفی موسی بأمر و أوصاه به و إنه اصطفانی له و أوصانی به و إنی قد اصطفیتکما له و أوصیکما به و کان أولاد هارون هم الذین یلون

۱- فی المصدر: سبعه أذرع.

۲- أی بالغ، و فی المصدر: «کل محتلم فیها» أی فی النوم، و الظاهر أن کلمه فیها زائده، و ان المراد المعنی الأول، یدل علیه ما بعده.

۳- کذا فی النسخ و الکلام ناقص. و الصواب ما فی المصدر و هو هکذا: و أن یجعل باقی المال الذی لا یحتاج إلیه من الحلی و الحلل التی ورثها اللّه بنی إسرائیل و موسی و أصحابه من فرعون و قومه دفینا فی أرض بیت المقدس.

۴- فی المصدر: ستمائه ألف و سبعه و خمسین رجلا. و فی تاریخ الیعقوبی: و کان عددهم ممن بلغ العشرین سنه فما فوقها الی الستین ممن یحمل السلاح ستمائه ألف و ثلاثه آلاف و خمسمائه و خمسین رجلا.

سدانه بيت المقدس (۱)و أمر القربان و النيران (۲).

**[ترجمه]خداوند فرمود: «يا بنى اسرائيل اذكروا نعمتى الّتى أنعمت عليكم » يعنى بر اجداد و پيشينيان شما و آن نعمت ها اين بودنـد كه خداونـد دريـا را براى آن ها شـكافت و آن ها را از فرعون نجات داد و دشـمنانشان را نابود كرد و سـرزمين و اموال دشـمنانشان را به آن هـا داد و تـورات را بر آن هـا نـازل كرد كه بيـان و توضـيح براى هرچيزى بود كه به آن احتيـاج پيـدا مى كردند و آن نعمت هاى زياد را به آن ها عطا كرد و آن ها در بيابان به موسـى گفتند: ما را نابود كردى و ما را از سرزمين آباد به اين بيابان آوردى كه حتى سايه و خانه اى در آن نيست و خداوند متعال براى آن ها يك ابر سـفيد و نرم فرسـتاد و ابر باران زا نبود و از آن نرم تر و بهتر و خنـك تر بود و براى آن هـا سـايه ايجـاد كرد و هر جـا كه آن ها مى رفتنـد آن هم مى رفت. و هرگاه در جايى ساكن مى شدند بر روى سـر آن ها باقى مى ماند، كه خداوند فرمود:« و ظللنا عليكم الغمام » كه در بيابان شما را از گرماى خورشـيد حفظ مى كند و هرگاه نور ماه نبود يك نور عمودى از خورشيد در شب بر آن ها مى تابيد و شب را بر آن ها روشن مى كرد. گفتنـد: نور و سايه براى ما ايجاد شـد، پس غذا كجاست؟ سـپس خداوند بر آن ها «منّ» نازل كرد و در معناى آن اختلاف است.

مجاهد مى گويد: آن چيزى است به مانند صـمغ است كه بر روى درختان قرار مى گرفت و طعمش به مانند طعم عسل است و ضحـاك مى گويـد: آن ترانگبين است و وهب مى گويـد كه آن نان نرم و پهن بوده است. سـدى مى گويـد: آن عسـلى بوده است كه در شب بر روى درختـان قرار مى گرفت و از آن مى خوردنـد. عكرمه مى گويـد: آن چيزى به ماننـد رب غليـظ بوده است و زجاج مى گويـد: منظور از آن تمام غـذاهاى آسـمانى است كه خداوند بر آن ها نازل مى كرد و براى به دست آوردن آن هيچ زحمت و تلاش نمى كردند. آن طور كه پيامبر صـلى الله عليه و آله وسلّم فرمود:«الكمأه من المنّ و ماوها شفاء للعين » {قارچ از غذاهاى آسمانى است و آب آن براى چشم شفا است}.

مى گوينـد كه: اين منّ هر شب بر روى درختان به ماننـد برف براى آن ها نازل مى شد و براى هر نفر هر شب يك سـهم نازل مى شد. سـپس گفتند: اى موسـى شيرينى اين غذا ما را كشت از خداوند بخواه كه براى ما گوشت بفرستد و موسى دعا كرد و خداوند براى آن ها سلوى، پرنده بلدرچين فرستاد.

ص: ۱۹۰

و در مورد معناى آن اختلاف است. ابن عباس و اكثر مردم مى گويند كه: آن پرنده اى است كه شبيه بلدرچين است. ابوالعاليه و مقاتل مى گوينـد: آن پرنـده قرمزى است كه خداوند آن را به شـكل يك ابر فرسـتاد كه در فاصـله عرض يك ميل و اندازه طول يك نيزه در آسـمان براى آنان بلدرچين فرستاده مى شد و بلدرچين‌ها روى هم قرار داشتند. و گفته شده: پرنده اى كه از نظر لذيذ و چاق بودن مانند جوجه كبوتر بود كه پرها و كرك هايش ريخته شده بود و باد آن را به نزد آن ها مى آورد. صبح هنگامى كه بيـدار مى شدنـد آن در چادرهايشان بود و گفته شـده: آن پرنده اى بود كه براى آن ها فرسـتاده مى‌شد و آن را با دسـتهايشان مى گرفتند. عكرمه مى گويد: آن يك پرنده هندى است كه از گنجشك بزرگ تر است و گفته شد كه آن عسل است كه در زبان كنانه به آن سـلوى مى گويند. پس خداوند منّ وسـلوى را بر آن ها نازل مى كرد و هر كس به اندازه نيازش در يـك شـب و روز از آن برمى داشت ولى در روز جمعه به انـدازه دو روز از آن برمى داشـتند. چـون در روز شـنبه بر آن ها

نازل نمی شد که خداوند فرمود:«و انزلنا علیکم المنّ و السلوی کلوا» یعنی به آن ها گفتیم بخورید، « من طیّبات» از غذاهای حلال « ما رزقناکم» و از آن ها برای فردایتان ذخیره نکنید ولی برای فردایشان پنهان کردند و آن فاسد و کرم زده می شد و خداوند فرستادن آن را قطع کرد. خداوند فرمود:« و ما ظلمونا » یعنی با سرپیچی و گناه کردن و مخالفت با دستورات ما به ما ضرر نمی رسانند. « ولکن کانوا انفسهم یظلمون » که به وسیله آن فرستادن غذایی که بر آن ها نازل می شد و بدون تلاش و زحمت در دنیا و بدون حساب و عقوبت در آخرت آن را به دست می آوردند قطع شد و در واقع خودشان ضرر کردند.

از جمله این که: هنگامی که در بیابان تشنه شدند گفتند: ای موسی آب نوشیدنی کجاست؟ سپس موسی برای آن ها طلب آب کرد. خداوند به او وحی کرد «أن اضرب بعصاك الحجر » و عالمان در مورد این اختلاف نظر دارند. وهب می گوید: موسی نزدیکترین سنگ به خود را که به اندازه یک تخته سنگ بود با عصایش می کوبید سپس برای آن ها چشمه ای بیرون می آمد و برای هر عشیره و طایفه یک چشمه بود که دوازده عشیره بودند سپس آب هر چشمه ای در جویی به طرف آن عشیره جاری می شد. می گویند: هنگامی که موسی عصایش را گم کرده بود گفتند: از تشنگی مردیم، خداوند به موسی وحی فرستاد که: با عصبانیت بر آن سنگ ها نزن بلکه با آن ها صحبت کن و آن هم از تو پیروی می کند تا شاید عبرت بگیرند و موسی هم این کار را انجام می داد. سپس گفتند: اگر به میان گل و لای رفتیم و در آن جا سنگی نبود چکار کنیم؟ سپس موسی دستور داد که سنگی را با خود حمل کنند که هر جا ساکن شدند آن سنگ را آن جا بگذارند.

ص: ۱۹۱

دیگر عالمان می گویند: آن یک سنگ مشخص بود و دلیل آن ها این است که خداوند بر سر کلمه «الحجر » الف و لام تعریف و تخصیص آورده است. مثلا وقتی می گویی: «رأیت الرّجل» یعنی یک مرد مشخص را دیدم و آن مرد را می شناختی. سپس در مورد مورد ماهیت این سنگ اختلاف دارند، ابن عباس می گوید: یک سنگ سبک مربع شکل به مانند سر انسان بود و به او دستور داده شده بود که آن را حمل کند و آن را داخل کیسه اش می گذاشت. هنگامی که به آب نیاز پیدا می کردند آن را بیرون می آورد و با عصایش بر روی آن می زد و آن ها را سیراب می کرد. أبوروق می گوید: آن سنگ کدّان بود که یک سنگ نرم به مانند گل بود که دوازده سوراخ داشت که در داخل هر سوراخ آن یک چشمه ی آب گوارا بیرون می آمد و آن را می گرفتند و هنگامی که از آب خوردن دست می کشیدند و موسی می خواست که آن را بردارد با عصایش بر روی آن می زد و آب آن قطع می شد و روزانه ششصد نفر از آن آب می خوردند. و همچنین در بیابان گفتند: لباس نداریم پس خداوند لباس هایی را که بر تن داشتند برای آن ها تازه کرد تا با مرور روزگار و گذشت سال ها تازه و شیک تر شوند و پاره و کهنه نشوند و آن لباس ها در تن بچه هایشان همراه با رشد آن ها بزرگ شود. - . عرائس الثعلبی : ۱۳۵، چاپ مصر - می گویم: قبلا در باب های گذشته ذکر کردیم که موسی و هارون از بیابان خارج نشدند و این که آن سنگ موسی یک سنگ مخصوص بود و آن الان نزد حضرت مهدی (عج) است و اخبار آن در بخش غیبت ذکر خواهند شد.

ثعلبی از وهب بن منبه روایت می کند که: خداوند به موسی وحی فرستاد که مسجدی برای نماز جماعتشان درست کند و یک خانه مقدس برای تورات و صندوق سکینه - تابوت عهد - و گنبدهایی برای قربانی کردن درست کند. و برای آن مسجد چادرهای بزرگی درست کند که روکش رویی و زیری آن از پوست باشند، آن ها را و بر روی آن بکشند و آن پوست ها از

پوست های حیوانات قربانی باشند و با آن ها عهد بست که آن پشم ها را زنی که در عادت است نریسد و آن پوست ها را مرد جنبی دباغی نکند و به او دستور داد که آن چادرها را بر پایه ای از جنس مس که طول هر پایه آن چهل ذراع باشد نصب کند

ص: ۱۹۲

و در آن دوازده سوراخ برای هواکشی ایجاد کند و هرگاه این کار را انجام داد و به دوازده بخش تقسیم شوند و هر عشیره پایه هایی که در قسمت او قرار دارند را حمل کند و دستور داد که گنجایش این چادرها ششصد ذراع باشد و در آن هفت گنبد ایجاد کند شش تا از آن ها توردار و میله های آن از جنس طلا و نقره باشند و هر گنبد بر روی یک پایه چهل زراعی از جنس نقره نصب شده باشد و بر روی آن چهار بالشت باشد که پارچه درون آن ها حریر سبز و ارغوان قرمز و دیبا و پوست آن از پوست حیوانات قربانی باشد تا از باران و غبار محفوظ باشد. ریسمان هایی که با آن ها این گنبدها را می بندد از پشم آن حیوانات قربانی باشد و گنجایش هر گنبد چهل ذراع باشد و در داخل آن میزهای غذاخوری مربع شکل از جنس نقره قرار دهد که بر روی آن ها گوشت حیوانات قربانی گذاشته شود و گنجایش هر میز یک ذراغ در چهار باشد. هر میز بر روی چهار پایه از نقره قرار بگیرد، طول هر پایه آن سه ذراع باشد و انسان فقط در حالت ایستاده به آن برسد و به او دستور داد که خانه مقدس را بر روی ستون هایی از جنس طلا و با هفتاد ذراع ارتفاع قرار بدهد و آن را بر روی یک قالب از جنس طلا در هفتاد ذراع طول که با جواهرات تزیین شده باشد و پایین آن را توردار و با میله های طلایی و نقره‌ای درست کند و ریسمان هایی که آن را می بندد از پشم حیوانات قربانی باشد که با رنگ های قرمز و زرد و سبز رنگ شدند و آن را با هفت نوع پارچه با ارزش بپوشاند: درون آن را با حریر سبز و دوم، ارغوان قرمز و سوم، حریر سفید و زرد و بقیه آن از دیبا و لباس پر نقش و نگار باشند. بیرون یک لایه از پوست حیوانات قربانی برای حفاظت از آزار و اذیت و باران داشته باشد. به او دستور داد که گنجایش آن هفتاد ذراع باشد و گنبدها را با ابریشم قرمز فرش کند و دستور داد که در درون آن صندوقچه ای از طلا قرار دهد برای صندوق عهد و میثاق که با جواهرات و یاقوت های قرمز و تیره و زمرد

ص: ۱۹۳

سبز تزیین شده باشد و پایه های آن از جنس طلا باشند و گنجایش آن نه ذراع در چهار ذراع باشد و ضخامت آن به اندازه قد موسی باشد و چهار در برای آن درست کند: دری که ملائکه از آن داخل شوند و دری که موسی بن عمران از آن داخل شود و دری که هارون از آن داخل شود و دری که فرزندان هارون از آن داخل شوند که آن ها خدمتگزاران و خزانه داران صندوق هستند. خداوند به موسی دستور داد که از هر انسان بالغ به بالا از مردم بنی اسراییل یک مثقال طلا بگیرد و آن را در ساختن این خانه و آن چه که در آن است به کار ببرد و باقی آن مالی که به آن احتیاج پیدا می کنند را از لوازم زینتی و اموال از آن هایی که از فرعون و قوم او به آن ها رسیده است استفاده کنند. سپس موسی این کار را انجام داد و تعداد مردان بنی اسراییل ششصد هزار و هفتصد و هشتاد نفر بودند و این مال را از آن ها گرفت و خداوند به موسی وحی کرد که من از آسمان به روی شما یک آتشی نازل می کنم که دود ندارد و کسی را نمی سوزاند و هرگز خاموش نمی شود تا آن حیوانات نذر شده قربانی را بخورد. و با آن چراغ هایی که در خانه مقدس هستنند روشن شوند و جنس آن ها از طلا است و با زنجیرهایی از طلا که با یاقوت ها و مروارید ها و انواع جواهرات آراسته شده است و به او دستور داد که در وسط خانه یک

سنگ بزرگ از جنس مرمر قرار دهد و در وسط آن نقطه ای حفر کند تا کانون آن آتشی باشد که از آسمان نازل می شود.

پس موسی برادرش هارون را فراخواند و فرمود: خداوند من را برگزیده است تا با آتشی که از آسمان نازل می شود نذر های قربانی پذیرفته شده را بخورد و با آن چراغ های خانه مقدس روشن شوند و من را در مورد آن نصیحت کرد و من تو را برای آن برگزیده ام و به تو در مرد آن سفارش می کنم. پس هارون پسرانش را فراخواند به آن ها گفت: همانا خداوند، موسی علیه السلام را برای کاری برگزیده است و او را بر آن کار توصیه کرده است و او من را برای این کار برگزیده است و آن را به من سفارش کرده است و من شما را برمی گزینم و شما را به آن کار سفارش می کنم و فرزندان هارون کسانی بودند که خدمتگزاری

ص: ۱۹۴

آن خانه مقدس و کار قربانی و آتش را بر عهده گرفتند. - . عرائس الثعلبی : ۱۳۲- ۱۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

كما أن سدانه بيت المقدس (۳)و النار التی نزلت من السماء و معابد بنی إسرائيل كانت لأولاد هارون عليه السلام فكذلك سدانه الكعبه و بيوت العلم و الحكمه و أنوار العلم و المعرفه التی نزلت من السماء و لم يكن فيها دخان الشك و الشبهه و مثل الله بها فی آيه النور لأولاد أمير المؤمنين عليه السلام الذی هو من النبی صلی الله عليه و آله كهارون من موسى سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلا

**[ترجمه]همچنان که خدمتگزاری آن خانه مقدس و آتشی که از آسمان نازل می‌شد و همچنین معابد بنی اسراییل بر عهده فرزندان هارون بود همچنان پرده داری کعبه و خانه های علم و حکمت و نورهایی علم و معرفت که از آسمان نازل می شوند و در آن ها دود هیچ شک و شبهه وجود ندارد و خداوند آن را در آیه نور نمایان کرده است به فرزندان امام علی علیه السلام آن کسانی که برای پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم به منزله هارون برای موسی بودند عطا کرده است و این یک سنت خداوند است که در همه ادوار گذشته برقرار بوده است و بدان که سنت خداوند هیچ وقت تغییر نمی کند.

**[ترجمه]

باب ۷ نزول التوراه و سؤال الرؤيه و عباده العجل و ما يتعلق بها

الآيات؛

البقره: «وَ إِذْ واعَدْنا مُوسى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ* ثُمَّ عَفَوْنا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ* وَ إِذْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ الْفُرْقانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ* وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخاذِكُمُ

الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلى بارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بارِئِكُمْ فَتابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِيمُ* وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصّاعِقَةُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ* ثُمَّ بَعَثْناكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»(۵۱-۵۶) (و قال تعالى): «وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ* ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَلَوْ لا فَضْلُ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ»(۶۳-۶۴)

(و قال تعالى): «وَ لَقَدْ جاءَكُمْ مُوسى بِالْبَيِّناتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ* وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اسْمَعُوا قالُوا

۱- فى نسخه: بيت المقدس.

۲- عرائس الثعلبى: ۱۳۲- ۱۳۳. و سدانه البيت: خدمتها. و السادن: الخادم و البواب و الحاجب.

۳- فى نسخه: بيت المقدس.

سَمِعْنا وَ عَصَيْنا وَ أَشْرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَما يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»(۹۲-۹۳)

النساء: «يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتاباً مِنَ السَّماءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسى أَكْبَرَ مِنْ ذلِكَ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ ما جاءَتْهُمُ الْبَيِّناتُ فَعَفَوْنا عَنْ ذلِكَ وَ آتَيْنا مُوسى سُلْطاناً مُبِيناً* وَ رَفَعْنا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثاقِهِمْ وَ قُلْنا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبابَ سُجَّداً وَ قُلْنا لَهُمْ لا تَعْدُوا فِی السَّبْتِ وَ أَخَذْنا مِنْهُمْ مِيثاقاً غَلِيظاً»(۱۵۳-۱۵۴)

المائده: «وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ بَنِی إِسْرائِيلَ وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثْنَیْ عَشَرَ نَقِيباً وَ قالَ اللَّهُ إِنِّی مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِی وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ»(۱۲) (و قال تعالی): «إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْراةَ فِيها هُدىً وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هادُوا وَ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتابِ اللَّهِ وَ كانُوا عَلَيْهِ شُهَداءَ»(۵۴)

الأعراف: «وَ واعَدْنا مُوسى ثَلاثِينَ لَيْلَةً وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَ قالَ مُوسى لِأَخِيهِ هارُونَ اخْلُفْنِی فِی قَوْمِی وَ أَصْلِحْ وَ لا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ* وَ لَمَّا جاءَ مُوسى لِمِيقاتِنا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ قالَ رَبِّ أَرِنِی أَنْظُرْ إِلَيْكَ قالَ لَنْ تَرانِی وَ لكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكانَهُ فَسَوْفَ تَرانِی فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسى صَعِقاً فَلَمَّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ* قالَ يا مُوسى إِنِّی اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِكَلامِی فَخُذْ ما آتَيْتُكَ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ* وَ كَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَیْ ءٍ فَخُذْها بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها سَأُرِيكُمْ دارَ الْفاسِقِينَ»(۱۴۲-۱۴۵)

(و قال تعالی): «وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ أَ لَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لا يُكَلِّمُهُمْ وَ لا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَ كانُوا ظالِمِينَ* وَ لَمَّا سُقِطَ فِی أَيْدِيهِمْ وَ رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنا رَبُّنا وَ يَغْفِرْ لَنا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ* وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ

أَسِفاً قالَ بِئْسَما خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَ عَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَ أَلْقَى الْأَلْواحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَ كادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْداءَ وَ لا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ* قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَ لِأَخِي وَ أَدْخِلْنا فِي رَحْمَتِكَ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ* إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ ذِلَّةٌ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ كَذلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ* وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِها وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ* وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْواحَ وَ فِي نُسْخَتِها هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ *وَ اخْتارَ مُوسى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقاتِنا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِيَّايَ أَ تُهْلِكُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشاءُ أَنْتَ وَلِيُّنا فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغافِرِينَ* وَ اكْتُبْ لَنا فِي هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُدْنا إِلَيْكَ قالَ عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ»(۱۴۷-۱۵۶) (و قال تعالى): «وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»(۱۷۱)

طه: «يا بَنِي إِسْرائِيلَ قَدْ أَنْجَيْناكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَ واعَدْناكُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ وَ نَزَّلْنا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوى* كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقْناكُمْ وَ لا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي وَ مَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوى* وَ إِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدى وَ ما أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يا مُوسى* قالَ هُمْ أُولاءِ عَلى أَثَرِي وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضى* قالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ* فَرَجَعَ مُوسى إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ يا قَوْمِ أَ لَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْداً حَسَناً أَ فَطالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي* قالُوا ما أَخْلَفْنا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنا وَ لكِنَّا حُمِّلْنا أَوْزاراً مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْناها فَكَذلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ* فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ فَقالُوا هذا إِلهُكُمْ وَ إِلهُ مُوسى فَنَسِيَ* أَ فَلا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَ لا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً* وَ لَقَدْ قالَ لَهُمْ هارُونُ مِنْ قَبْلُ يا قَوْمِ إِنَّما فُتِنْتُمْ بِهِ وَ إِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمنُ فَاتَّبِعُونِي وَ أَطِيعُوا أَمْرِي* قالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنا مُوسى* قالَ

یا هارُونُ ما مَنَعَکَ إِذْ رَأَیْتَهُمْ ضَلُّوا* أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَ فَعَصَیْتَ أَمْرِی* قالَ یَا بْنَ أُمَّ لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی إِنِّی خَشِیتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَیْنَ بَنِی إِسْرائِیلَ وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِی* قالَ فَما خَطْبُکَ یا سامِرِیُّ* قالَ بَصُرْتُ بِما لَمْ یَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُها وَ کَذلِکَ سَوَّلَتْ لِی نَفْسِی* قالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَکَ فِی الْحَیاةِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ وَ إِنَّ لَکَ مَوْعِداً لَنْ تُخْلَفَهُ وَ انْظُرْ إِلی إِلهِکَ الَّذِی ظَلْتَ عَلَیْهِ عاکِفاً لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِی الْیَمِّ نَسْفاً* إِنَّما إِلهُکُمُ اللَّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ کُلَّ شَیْ ءٍ عِلْماً»(۸۰-۹۸)

القصص: «وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ مِنْ بَعْدِ ما أَهْلَکْنَا الْقُرُونَ الْأُولی بَصائِرَ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ»(۴۳)

الطور: «وَ الطُّورِ* وَ کِتابٍ مَسْطُورٍ* فِی رَقٍّ مَنْشُورٍ»(۱-۳)

النجم: «أَمْ لَمْ یُنَبَّأْ بِما فِی صُحُفِ مُوسی* وَ إِبْراهِیمَ الَّذِی وَفَّی* أَلَّا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری* وَ أَنْ لَیْسَ لِلْإِنْسانِ إِلَّا ما سَعی»(۳۶-۳۹)

الأعلی: «إِنَّ هذا لَفِی الصُّحُفِ الْأُولی* صُحُفِ إِبْراهِیمَ وَ مُوسی»(۱۸-۱۹)

**[ترجمه]وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَی أَرْبَعِینَ لَیْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ * ثُمَّ عَفَوْنَا عَنکُم مِّن بَعْدِ ذَلِکَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ * وَإِذْ آتَیْنَا مُوسَی الْکِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ * وَإِذْ قَالَ مُوسَی لِقَوْمِهِ یَا قَوْمِ إِنَّکُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَکُمْ بِاتِّخَاذِکُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُواْ إِلَی بَارِئِکُمْ فَاقْتُلُواْ أَنفُسَکُمْ ذَلِکُمْ خَیْرٌ لَّکُمْ عِندَ بَارِئِکُمْ فَتَابَ عَلَیْکُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ * وَإِذْ قُلْتُمْ یَا مُوسَی لَن نُّؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ* ثُمَّ بَعَثْنَاکُم مِّن بَعْدِ مَوْتِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ* ثُمَّ تَوَلَّیْتُم مِّن بَعْدِ ذَلِکَ فَلَوْلاَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَرَحْمَتُهُ لَکُنتُم مِّنَ الْخَاسِرِین* وَإِذْ أَخَذْنَا مِیثَاقَکُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَکُمُ الطُّورَ خُذُواْ مَا آتَیْنَاکُم بِقُوَّةٍ وَاذْکُرُواْ مَا فِیهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ * وَلَقَدْ جَاءکُم مُّوسَی بِالْبَیِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ * وَإِذْ أَخَذْنَا مِیثَاقَکُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَکُمُ الطُّورَ خُذُواْ مَا آتَیْنَاکُم بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُواْ قَالُواْ

سَمِعْنَا وَعَصَیْنَا وَأُشْرِبُواْ فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِکُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا یَأْمُرُکُمْ بِهِ إِیمَانُکُمْ إِن کُنتُم مُّؤْمِنِینَ * - . بقره / ۵۱ – ۵۶، ۶۳- ۶۴، ۹۲ - ۹۳ -

{و آن گاه که با موسی چهل شب قرار گذاشتیم آن گاه در غیاب وی شما گوساله را [به پرستش] گرفتید در حالی که ستمکار بودید*پس از آن بر شما بخشودیم باشد که شکرگزاری کنید*و آنگاه که موسی را کتاب و فرقان [=جداکننده حق از باطل] دادیم شاید هدایت یابید*و چون موسی به قوم خود گفت ای قوم من شما با [به پرستش] گرفتن گوساله برخود ستم کردید پس به درگاه آفریننده خود توبه کنید و [خطاکاران] خودتان را به قتل برسانید که این [کار] نزد آفریدگارتان برای شما بهتر است پس [خدا] توبه شما را پذیرفت که او توبه پذیر مهربان است*و چون گفتید ای موسی تا خدا را آشکارا نبینیم هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد پس در حالی که می نگریستید صاعقه شما را فرو گرفت*سپس شما را پس از مرگتان برانگیختیم باشد که شکرگزاری کنید*و چون از شما پیمان محکم گرفتیم و [کوه] طور را بر فراز شما افراشتیم [و فرمودیم] آن چه را به شما داده ایم به جد و جهد بگیرید و آن چه را در آن است به خاطر داشته باشید باشد که به تقوا گرایید*سپس

شما بعد از آن [پیمان] رویگردان شدید و اگر فضل خدا و رحمت او بر شما نبود مسلما از زیانکاران بودید*و قطعا موسی برای شما معجزات آشکاری آورد سپس آن گوساله را در غیاب وی [به خدایی] گرفتید و ستمکار شدید*و آن گاه که از شما پیمان محکم گرفتیم و [کوه] طور را بر فراز شما برافراشتیم [و گفتیم] آن چه را به شما داده ایم به جد و جهد بگیرید و [به دستورهای آن] گوش فرا دهید گفتند شنیدیم و نافرمانی کردیم و بر اثر کفرشان [مهر] گوساله در دلشان سرشته شد بگو اگر مؤمنید [بدانید که] ایمانتان شما را به بد چیزی وامی دارد}

- يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَن تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُواْ مُوسَى أَكْبَرَ مِن ذَلِكَ فَقَالُواْ أَرِنَا اللّهِ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُواْ الْعِجْلَ مِن بَعْدِ مَا جَاءتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَن ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُّبِينًا * وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لاَ تَعْدُواْ فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا * - . نساء / ۱۵۳ - ۱۵۴ -

{اهل کتاب از تو می خواهند که کتابی از آسمان [یکباره] بر آنان فرود آوری البته از موسی بزرگ تر از این را خواستند و گفتند خدا را آشکارا به ما بنمای پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فرو گرفت سپس بعد از آن که دلایل آشکار برایشان آمد گوساله را [به پرستش] گرفتند و ما از آن هم درگذشتیم و به موسی برهانی روشن عطا کردیم*و کوه طور را به یادبود پیمان [با] آنان بالای سرشان افراشته داشتیم و به آنان گفتیم سجده کنان از در درآیید و [نیز] به آنان گفتیم در روز شنبه تجاوز مکنید و از ایشان پیمانی استوار گرفتیم}

- وَلَقَدْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاَةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنتُم بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّأُكَفِّرَنَّ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الآن هارُ فَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاء السَّبِيلِ* يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لآئِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ* - . مائده / ۱۲ و ۵۴ -

{در حقیقت خدا از فرزندان اسرائیل پیمان گرفت و از آنان دوازده سرکرده برانگیختیم و خدا فرمود من با شما هستم اگر نماز برپا دارید و زکات بدهید و به فرستادگانم ایمان بیاورید و یاریشان کنید و وام نیکویی به خدا بدهید قطعا گناهانتان را از شما می زدایم و شما را به باغهایی که از زیر [درختان] آن نهرها روان است در می آورم پس هر کس از شما بعد از این کفر ورزد در حقیقت از راه راست گمراه شده است} و {ای کسانی که ایمان آورده اید هر کس از شما از دین خود برگردد به زودی خدا گروهی [دیگر] را می آورد که آنان را دوست می دارد و آنان [نیز] او را دوست دارند [اینان] با مؤمنان فروتن [و] بر کافران سرفرازند در راه خدا جهاد می کنند و از سرزنش هیچ ملامتگری نمی ترسند این فضل خداست آن را به هر که بخواهد می دهد و خدا گشایشگر داناست}

وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلاَثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلاَ تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ * وَلَمَّا جَاء مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن تَرَانِي وَلَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ موسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَاْ أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ * قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالاَتِي وَبِكَلاَمِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُن مِّنَ الشَّاكِرِينَ* وَكَتَبْنَا - لَهُ فِي الأَلْوَاحِ مِن كُلِّ

شَیْءٍ مَّوْعِظَهً وَتَفْصِیلًا لِّکلِّ شَیْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّهٍ وَأْمُرْ قَوْمَکَ یَأْخُذُواْ بِأَحْسَنِهَا سَأُرِیکمْ دَارَ الْفَاسِقِینَ* و* وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَی مِن بَعْدِهِ مِنْ حُلِیِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُ خُوَارٌ أَلَمْ یَرَوْاْ أَنَّهُ لاَ یُکلِّمُهُمْ وَلاَ یَهْدِیهِمْ سَبِیلًا اتَّخَذُوهُ وَکاَنُواْ ظَالِمِینَ* وَلَمَّا سُقِطَ فَی أَیْدِیهِمْ وَرَأَوْاْ أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّواْ قَالُواْ لَئِن لَّمْ یَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَیَغْفِرْ لَنَا لَنَکونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِینَ* وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَی إِلَی قَوْمِهِ غَضْبَانَ

ص: ۱۹۶

أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِی مِن بَعْدِیَ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّکمْ وَأَلْقَی الألْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِی وَکادُواْ یَقْتُلُونَنِی فَلاَ تُشْمِتْ بِیَ الأعْدَاء وَلاَ تَجْعَلْنِی مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ* قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِی وَلأَخِی وَأَدْخِلْنَا فِی رَحْمَتِکَ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ* إِنَّ الَّذِینَ اتَّخَذُواْ الْعِجْلَ سَیَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّهٌ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَکذَلِکَ نَجْزِی الْمُفْتَرِینَ* وَالَّذِینَ عَمِلُواْ السَّیِّئَاتِ ثُمَّ تَابُواْ مِن بَعْدِهَا وَآمَنُواْ إِنَّ رَبَّکَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِیمٌ* وَلَمَّا سَکتَ عَن مُّوسَی الْغَضَبُ أَخَذَ الأَلْوَاحَ وَفِی نُسْخَتِهَا هُدًی وَرَحْمَهٌ لِّلَّذِینَ هُمْ لِرَبِّهِمْ یَرْهَبُونَ* وَاخْتَارَ مُوسَی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلًا لِّمِیقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَکْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِیَّایَ أَتُهْلِکُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاء مِنَّا إِنْ هِیَ إِلاَّ فِتْنَتُکَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاء وَتَهْدِی مَن تَشَاء أَنتَ وَلِیُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنتَ خَیْرُ الْغَافِرِینَ* وَاکْتُبْ لَنَا فِی هَذِهِ الدُّنْیا حَسَنَهً وَفِی الآخِرَهِ إِنَّا هُدْنَا إِلَیْکَ قَالَ عَذَابِی أُصِیبُ بِهِ مَنْ أَشَاء وَرَحْمَتِی وَسِعَتْ کلَّ شَیْءٍ فَسَأَکْتُبُهَا لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَیُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَالَّذِینَ هُم بِآیاتِنَا یُؤْمِنُونَ* وَإِذ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ کَأَنَّهُ ظُلَّهٌ وَظَنُّواْ أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُواْ مَا آتَیْنَاکُم بِقُوَّهٍ وَاذْکُرُواْ مَا فِیهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ* - . اعراف / ۱۴۲ – ۱۴۵؛ ۱۴۷ – ۱۵۶، ۱۷۱ -

{ و با موسی سی شب وعده گذاشتیم و آن را با ده شب دیگر تمام کردیم تا آن که وقت معین پروردگارش در چهل شب به سر آمد و موسی [هنگام رفتن به کوه طور] به برادرش هارون گفت در میان قوم من جانشینم باش و [کار آنان را] اصلاح کن و راه فسادگران را پیروی مکن*و چون موسی به میعاد ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت عرض کرد پروردگارا خود را به من بنمای تا بر تو بنگرم فرمود هرگز مرا نخواهی دید لیکن به کوه بنگر پس اگر بر جای خود قرار گرفت به زودی مرا خواهی دید پس چون پروردگارش به کوه جلوه نمود آن را ریز ریز ساخت و موسی بیهوش بر زمین افتاد و چون به خود آمد گفت تو منزهی به درگاهت توبه کردم و من نخستین مؤمنانم*فرمود ای موسی تو را با رسالتها و با سخن گفتنم [با تو] بر مردم [روزگار] برگزیدم پس آن چه را به تو دادم بگیر و از سپاسگزاران باش*و در الواح [تورات] برای او در هر موردی پندی و برای هر چیزی تفصیلی نگاشتیم پس [فرمودیم] آن را به جد و جهد بگیر و قوم خود را وادار کن که بهترین آن را فرا گیرند به زودی سرای نافرمانان را به شما می نمایانم*و قوم موسی پس از [عزیمت] او از زیورهای خود مجسمه گوساله ای برای خود ساختند که صدای گاو داشت آیا ندیدند که آن [گوساله] با ایشان سخن نمی گوید و راهی بدآن ها نمی نماید آن را [به پرستش] گرفتند و ستمکار بودند*و چون انگشت ندامت گزیدند و دانستند که واقعا گمراه شده اند گفتند اگر پروردگار ما به ما رحم نکند و ما را نبخشاید قطعا از زیانکاران خواهیم بود*و چون موسی خشمناک و اندوهگین به سوی قوم خود بازگشت گفت پس از من چه بد جانشینی برای من بودید آیا بر فرمان پروردگارتان پیشی گرفتید و الواح را افکند و [موی] سر برادرش را گرفت و او را به طرف خود کشید [هارون] گفت ای فرزند مادرم این قوم مرا ناتوان یافتند و چیزی نمانده بود که مرا بکشند پس مرا دشمن شاد مکن و مرا در شمار گروه ستمکاران قرار مده*[موسی] گفت پروردگارا من و برادرم را بیامرز و ما را در [پناه] رحمت خود درآور و تو مهربانترین مهربانانی*آری کسانی که گوساله را [به پرستش] گرفتند به زودی خشمی از پروردگارشان و ذلتی در زندگی دنیا به ایشان خواهد رسید و ما این گونه دروغ پردازان را کیفر می دهیم*و[لی]

کسانی که مرتکب گناهان شدند آنگاه توبه کردند و ایمان آوردند قطعا پروردگار تو پس از آن آمرزنده مهربان خواهد بود*و چون خشم موسی فرو نشست الواح را برگرفت و در رونویس آن برای کسانی که از پروردگارشان بیمناک بودند هدایت و رحمتی بود*و موسی از میان قوم خود هفتاد مرد برای میعاد ما برگزید و چون زلزله آنان را فرو گرفت گفت پروردگارا اگر می خواستی آنان را و مرا پیش از این هلاك می ساختی آیا ما را به [سزای] آن چه کم خردان ما کرده اند هلاك می کنی این جز آزمایش تو نیست هر که را بخواهی به وسیله آن گمراه و هر که را بخواهی هدایت می کنی تو سرور مایی پس ما را بیامرز و به ما رحم کن و تو بهترین آمرزندگانی*و برای ما در این دنیا نیکی مقرر فرما و در آخرت [نیز] زیرا که ما به سوی تو بازگشته ایم فرمود عذاب خود را به هر کس بخواهم می رسانم و رحمتم همه چیز را فرا گرفته است و به زودی آن را برای کسانی که پرهیزگاری می کنند و زکات می دهند و آنان که به آیات ما ایمان می آورند مقرر می دارم*و [یاد کن] هنگامی را که کوه [طور] را بر فرازشان سایبان آسا برافراشتیم و چنان پنداشتند که [کوه] بر سرشان فرو خواهد افتاد [و گفتیم] آن چه را که به شما داده ایم به جد و جهد بگیرید و آن چه را در آن است به یاد داشته باشید شاید که پرهیزگار شوید}

يَا بَنِى إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى * كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِى وَمَن يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِى فَقَدْ هَوَى* وَإِنِّى لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى* وَمَا أَعْجَلَكَ عَن قَوْمِكَ يَا مُوسَى* قَالَ هُمْ أُولَاء عَلَى أَثَرِى وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى* قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِن بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ* فَرَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدتُّمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِى* قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ* فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى فَنَسِيَ* أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا* وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِن قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوا أَمْرِى* قَالُوا لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى* قَالَ

يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا* أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِى* قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَأْسِى إِنِّى خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِى إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى* قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ* قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِى نَفْسِى* قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِى الْحَيَاةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّنْ تُخْلَفَهُ وَانظُرْ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَّنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُ فِى الْيَمِّ نَسْفًا* إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِى لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ - كُلَّ شَىْءٍ عِلْمًا* - . طه / ۸۰ - ۹۸ -

{ای فرزندان اسرائیل در حقیقت [ما] شما را از [دست] دشمنتان رهانیدیم و در جانب راست طور با شما وعده نهادیم و بر شما ترنجبین و بلدرچین فرو فرستادیم*از خوراکیهای پاکیزه ای که روزی شما کردیم بخورید و[لی] در آن زیاده روی مکنید که خشم من بر شما فرود آید و هر کس خشم من بر او فرود آید قطعا در [ورطه] هلاکت افتاده است*و به یقین من آمرزنده کسی هستم که توبه کند و ایمان بیاورد و کار شایسته نماید و به راه راست راهسپر شود*و ای موسی چه چیز تو را [دور] از

قوم خودت به شتاب واداشته است*گفت اینان در پی منند و من ای پروردگارم به سویت شتافتم تا خشنود شوی*فرمود در حقیقت ما قوم تو را پس از [عزیمت] تو آزمودیم و سامری آن ها را گمراه ساخت*پس موسی خشمگین و اندوهناک به سوی قوم خود برگشت [و] گفت ای قوم من آیا پروردگارتان به شما وعده نیکو نداد آیا این مدت بر شما طولانی می نمود یا خواستید خشمی از پروردگارتان بر شما فرود آید که با وعده من مخالفت کردید* گفتند ما به اختیار خود با تو خلاف وعده نکردیم ولی از زینت آلات قوم بارهایی سنگین بر دوش داشتیم و آن ها را افکندیم و [خود] سامری [هم زینت آلاتش را] همین گونه بینداخت*پس برای آنان پیکر گوساله ای که صدایی داشت بیرون آورد و [او و پیروانش] گفتند این خدای شما و خدای موسی است و [پیمان خدا را] فراموش کرد*مگر نمی بینند که [گوساله] پاسخ سخن آنان را نمی دهد و به حالشان سود و زیانی ندارد*و در حقیقت هارون قبلا به آنان گفته بود ای قوم من شما به وسیله این [گوساله] مورد آزمایش قرار گرفته اید و پروردگار شما [خدای] رحمان است پس مرا پیروی کنید و فرمان مرا پذیرا باشید*گفتند ما هرگز از پرستش آن دست بر نخواهیم داشت تا موسی به سوی ما بازگردد*[موسی] گفت ای هارون وقتی دیدی آن ها گمراه شدند چه چیز مانع تو شد*که از من پیروی کنی آیا از فرمانم سر باز زدی*گفت ای پسر مادرم نه ریش مرا بگیر و نه [موی] سرم را من ترسیدم بگویی میان بنی اسرائیل تفرقه انداختی و سخنم را مراعات نکردی*[موسی] گفت ای سامری منظور تو چه بود*گفت به چیزی که [دیگران] به آن پی نبردند پی بردم و به قدر مشتی از رد پای فرستاده [خدا جبرئیل] برداشتم و آن را در پیکر [گوساله] انداختم و نفس من برایم چنین فریبکاری کرد*گفت پس برو که بهره تو در زندگی این باشد که [به هر که نزدیک تو آمد] بگویی [به من] دست مزنید و تو را موعدی خواهد بود که هرگز از آن تخلف نخواهی کرد و [اینک] به آن خدایی که پیوسته ملازمش بودی بنگر آن را قطعا می سوزانیم و خاکسترش می کنیم [و] در دریا فرو می پاشیم*معبود شما تنها آن خدایی است که جز او معبودی نیست و دانش او همه چیز را در بر گرفته است}

-

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِن بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ * - . قصص / ۴۳ - {و به راستی پس از آن که نسلهای نخستین را هلاک کردیم به موسی کتاب دادیم که [دربردارنده] روشنگری ها و رهنمود و رحمتی برای مردم بود امید که آنان پند گیرند}

-

وَالطُّورِ* وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ* فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ* - . طور / ۱ - ۳ - {سوگند به طور*و کتابی نگاشته شده*در طوماری گسترده}.

-

أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى* وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى* أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى* وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى* - . النجم / ۳۶ - ۳۹ -

{یا بدانچه در صحیفه های موسی [آمده] خبر نیافته است*و [نیز در نوشته های] همان ابراهیمی که وفا کرد*که هیچ بردارنده

ای بار گناه دیگری را بر نمی دارد*و این که برای انسان جز حاصل تلاش او نیست}

- إِنَّ هَـذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى* صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى* - . الاعلی / ۱۸ و ۱۹ - {قطعا در صحیفه های گذشته این [معنی] هست*صحیفه های ابراهیم و موسی}

**[ترجمه]

تفسیر

تفسیر: قال الطبرسی: وَ إِذْ واعَدْنا مُوسی أن نؤتیه الألواح علی رأس أربعین لیله أو عند انقضاء أربعین لیله قال المفسرون لما عاد بنو إسرائیل إلی مصر بعد إنجائهم من البحر و هلاک فرعون و قومه وعدهم الله إنزال التوراه و الشرائع فخلف موسی أصحابه و استخلف علیهم هارون فمکث علی الطور أَرْبَعِینَ لَیْلَهً و أنزل علیه التوراه فی الألواح ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ إلها مِنْ بَعْدِهِ أی من بعد غیبه موسی أو من بعد وعد الله إیاکم بالتوراه أو من بعد غرق فرعون و ما رأیتم من الآیات وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ أی مضرون بأنفسکم وَ الْفُرْقانَ هی التوراه أیضا أو انفراق البحر أو الفرق بین الحلال و الحرام إِلی بارِئِکُمْ أی خالقکم و منشئکم فَاقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ أی لیقتل بعضکم بعضا بقتل البری ء المجرم و قیل أی استسلموا للقتل و اختلفوا فی المأمور بالقتل

فروی أن موسی علیه السلام أمرهم أن یقوموا صفین فاغتسلوا و لبسوا أکفانهم و جاء هارون باثنی عشر ألفا ممن لم یعبد العجل و معهم الشفار المرهفه (۱)و کانوا

۱- الشفار جمع الشفره: السکین العظیمه العریضه. سیف مرهف: محدد مرقق الحد.

يقتلونهم فلما قتلوا سبعين ألفا تاب الله على الباقين و جعل قتل الماضين شهاده لهم.

و قيل إن السبعين الذين كانوا مع موسى فى الطور هم الذين قتلوا ممن عبد العجل سبعين ألفا و قيل إنهم قاموا صفين فجعل يطعن بعضهم بعضا حتى قتلوا سبعين ألفا و قيل غشيتهم ظلمه شديده فجعل بعضهم يقتل بعضا ثم انجلت الظلمه فأجلوا عن سبعين ألف قتيل (۱)

و روى أن موسى و هارون وقفا يدعوان الله و يتضرعان إليه و هم يقتل بعضهم بعضا حتى نزل الوحى برفع القتل و قبلت توبه من بقى.

و ذكر ابن جريح أن السبب فى أمرهم بقتل أنفسهم أن الله علم أن ناسا منهم ممن لم يعبدوا العجل لم ينكروا عليهم ذلك مخافه القتل مع علمهم بأن العجل باطل فلذلك ابتلاهم الله بأن يقتل بعضهم بعضا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إشاره إلى التوبه مع القتل لأنفسهم. (۲)لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ أى لن نصدقك فى أنك نبى حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً أى علانيه فيخبرنا بذلك أو لا نصدقك فيما تخبر به من صفات الله تعالى و قيل إنه لما جاءهم بالألواح قالوا ذلك و قيل إن جهره صفه لخطابهم لموسى إنهم جهروا به و أعلنوه فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ أى الموت وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ إلى أسباب الموت و قيل إلى النار و استدل البلخى بها على عدم جواز الرؤيه على الله تعالى و يؤكده قوله فَقَدْ سَأَلُوا مُوسى أَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً و تدل هذه الآيه على أن قول موسى عليه السلام رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ كان سؤالا لقومه لأنه لا خلاف بين أهل التوراه أن موسى عليه السلام لم يسأل الرؤيه إلا دفعه واحده و هى التى سألها لقومه ثُمَّ بَعَثْناكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ أى أحييناكم لاستكمال آجالكم و قيل إنهم سألوا بعد الإفاقه أن يبعثوا أنبياء فبعثهم الله أنبياء فالمعنى بعثناكم أنبياء (۳).۵

ص: ۱۹۹

۱- أجلوا عن القتيل: انفرجوا عنه.

۲- مجمع البيان ۱: ۱۰۹ و ۱۱۱ و ۱۱۳.

۳- و هو لا يصحّ، لان من كان فى هذه الدرجه المنحطه من المعرفه و صدر منه هذا الذنب العظيم لا يليق الرساله و النبوّه و هى منصب إلهى و مقام شامخ لا يعطى الا من كان فى أعلى مراتب العلم و أقصى درجه العرفان.

و أجمع المفسرون إلا شرذمه يسيره أن الله تعالى لم يكن أمات موسى عليه السلام كما أمات قومه و لكن غشى عليه بدلاله قوله تعالى فَلَمَّا أَفاقَ و استدل بها على جواز الرجعه. (۱)وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ باتباع موسى و العمل بالتوراه وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ قال أبو زيد هذا حين رجع موسى من الطور فأتى بالألواح فقال لقومه جئتكم بالألواح و فيها التوراه و الحلال و الحرام فاعملوا بها قالوا و من يقبل قولك فأرسل الله الملائكه حتى نتقوا الجبل (۲)فوق رءوسهم فقال موسى عليه السلام إن قبلتم ما أتيتكم به و إلا أرسل الجبل عليكم فأخذوا التوراه و سجدوا لله تعالى ملاحظين إلى الجبل فمن ثم يسجد اليهود على أحد شقى وجوههم قيل و هذا هو معنى أخذ الميثاق لأن فى هذه الحال قيل لهم خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ يعنى التوراه بجد و يقين

وَ رَوَى الْعَيَّاشِيُّ أَنَّهُ سُئِلَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ أَ بِقُوَّةٍ بِالْأَبْدَانِ أَوْ بِقُوَّةٍ بِالْقَلْبِ فَقَالَ بِهِمَا جَمِيعاً.

وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ الضمير لما آتينا أى احفظوا ما فى التوراه من الحلال و الحرام و لا تنسوه و

-قيل اذكروا ما فى تركه من العقوبه و هو- المروى عن أبى عبد الله عليه السلام.

و قيل أى اعملوا بما فيه و لا تتركوه ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ أى نقضتم العهد الذى أخذناه عليكم فَلَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ بالتوبه وَ رَحْمَتُهُ بالتجاوز (۳).

وَ اسْمَعُوا أى اقبلوا ما سمعتم و اعملوا به أو استمعوا لتسمعوا قالُوا سَمِعْنا وَ عَصَيْنا أى قالوا استهزاء سمعنا قولك و عصينا أمرك أو حالهم كحال من قال ذلك (۴).

وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ (۵)قال البيضاوى أى تداخلهم حبه و رسخ فى قلوبهم صورته لفرط شعفهم به كما يتداخل الصبغ الثوب و الشراب أعماق البدن و فِي قُلُوبِهِمُ بيان لمكان الإشراب كقوله إِنَّما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ناراً

۱- مجمع البيان ۱: ۱۱۴ و ۱۱۵.

۲- أى قلعوه.

۳- مجمع البيان ۱: ۱۲۸.

۴- مجمع البيان ۱: ۱۶۲ و ۱۶۳.

۵- قال السيّد الرضىّ قدس اللّه روحه: هذه استعاره و المراد بها صفه قلوبهم بالمبالغه فى حب العجل، فكانها تشربت حبّه فمازجها ممازجه المشروب و خالطها مخالطه الشى ء الملذوذ، و حذف حبّ العجل لدلاله الكلام عليه، لان القلوب لا يصحّ وصفها بتشرب العجل على الحقيقه.

بِكَفْرِهِمْ أی بسبب کفرهم و ذلک لأنهم کانوا مجسمه أو حلولیه و لم یروا جسما أعجب منه فتمکن فی قلوبهم ما سول لهم السامری قُلْ بِئْسَما یَأْمُرُکُمْ بِهِ إِیمانُکُمْ (۱)بالتوراه و المخصوص بالذم محذوف نحو هذا الأمر أو ما یعمه و غیره من قبائحهم المعدوده فی الآیات الثلاث إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ تقریر للقدح فی دعواهم الإیمان بالتوراه و تقدیره إن کنتم مؤمنین بها ما أمرکم بهذه القبائح و رخص لکم فیها إیمانکم بها أو إن کنتم مؤمنین بها فبئس ما أمرکم إیمانکم بها فإن المؤمن ینبغی أن لا یتعاطی إلا ما یقتضیه إیمانه لکن الإیمان بها لا یأمر به فإذن لستم بمؤمنین. (۲)مِیثاقَ بَنِی إِسْرائِیلَ قال الطبرسی أی عهدهم المؤکد بالیمین بإخلاص العباده له و الإیمان برسله و ما یأتون به من الشرائع وَ بَعَثْنا مِنْهُمُ اثْنَیْ عَشَرَ نَقِیباً (۳)أی أمرنا موسی بأن یبعث من الأسباط الاثنی عشر اثنی عشر رجلا کالطلائع یتجسسون و یأتون بنی إسرائیل بأخبار أرض الشام و أهلها الجبارین فاختار من کل سبط رجلا یکون لهم نقیبا أی أمینا کفیلا فرجعوا ینهون قومهم عن قتالهم لما رأوا من شده بأسهم و عظم خلقهم إلا رجلین کالب بن یوفنا و یوشع بن نون و قیل معناه أخذنا من کل سبط منهم ضمینا بما عقدنا علیهم المیثاق فی أمر دینهم أو رئیسا أو شهیدا علی قومه و قیل إنهم بعثوا أنبیاء وَ قالَ اللّهُ إِنِّی مَعَکُمْ الخطاب للنقباء أو لبنی إسرائیل أی إنی معکم بالنصر و الحفظ إن قاتلتموهم و وفیتم بعهدی و میثاقی وَ عَزَّرْتُمُوهُمْ أی نصرتموهم و قیل عظمتموهم و أطعتموهم وَ أَقْرَضْتُمُ اللّهَ أی أنفقتم فی سبیل الله نفقه حسنه فَمَنْ کَفَرَ بَعْدَ ذلِکَ أی بعد بعث النقباء و أخذ المیثاق فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ أی أخطأ قصد الطریق الواضح و زال عن منهاج الحق (۴).

ص: ۲۰۱

۱- قال السیّد: هذه استعاره لان الایمان علی الحقیقه لا یصحّ علیه النطق، و الامر انما یکون بالقول، فالمراد ان الایمان انما یکون دلاله علی ضد الکفر و الضلال، و ترغیبا فی اتباع الهدی و الرشاد، و انه لا یکون ترغیبا فی سفاهه و لا دلاله علی ضلاله، فأقام تعالی ذکر الامر هاهنا مقام ذکر الترغیب و الدلاله علی طریق المجاز و الاستعاره، إذ کان المرغب فی الشی ء و المدلول علیه قد یفعله کما یفعله المأمور به و المندوب إلیه.

۲- أنوار التنزیل ۱: ۳۱.

۳- النقیب: شاهد القوم و ضمینهم و عریفهم و سیدهم.

۴- مجمع البیان ۳: ۱۷۱.

فِيها هُدىً أی بیان للحق و دلاله علی الأحکام وَ نُورٌ أی ضیاء لکل ما تشابه علیهم و قیل أی بیان أن أمر النبی صلی الله علیه و آله حق.

يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا أی یحکم بالتوراه النبیون الذین أذعنوا لحکم الله و أقروا به لِلَّذِينَ هادُوا أی تابوا من الکفر أو للیهود و اللام فیه متعلق بیحکم أی یحکمون بالتوراه لهم و فیما بینهم وَ الرَّبَّانِيُّونَ أی یحکم بها الربانیون الذین علت درجاتهم فی العلم و قیل الذین یعملون بما یعلمون وَ الْأَحْبارُ العلماء الکبار بِمَا اسْتُحْفِظُوا أی بما استودعوا مِنْ كِتابِ اللَّهِ أو بما أمروا بحفظ ذلک و القیام به و ترک تضییعه وَ كانُوا عَلَيْهِ شُهَداءَ أی رقباء لا یترکون أن یغیر أو یبینون ما یخفی منه. [(۱)](#)اخْلُفْنِي أی کن خلیفتی فِي قَوْمِي وَ أَصْلِحْ فیما بینهم و أجر علی طریقتک فی الصلاح أو أصلح فاسدهم وَ لا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ أی لا تسلک طریقه العاصین و لا تکن عونا للظالمین.

قالَ رَبِّ أَرِنِي اختلف فی وجه هذا السؤال علی أقوال نذکر منها وجهین أحدهما ما قاله الجمهور و هو الأقوی أنه لم یسأل لنفسه و إنما سألها لقومه حین قالوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً و لذا قال علیه السلام أَ تُهْلِكُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا و ثانیهما أنه لم یسأل الرؤیه بالبصر و لکن سأله أن یعلمه نفسه ضروره بإظهار بعض أعلام الآخره التی تضطره إلی المعرفه و یستغنی عن الاستدلال قالَ لَنْ تَرانِي أبدا فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكانَهُ علق رؤیته باستقرار الجبل الذی علمنا أنه لم یستقر من قبیل التعلیق علی المحال وَ خَرَّ مُوسى صَعِقاً [(۲)](#)أی سقط مغشیا علیه و روی عن ابن عباس

۱- مجمع البیان ۱۹۷ و ۱۹۸.

۲- قال السیّد الرضیّ رضوان اللّه تعالی علیه فی قوله عزّ اسمه: «فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ» هذه استعاره علی أحد وجهی التأویل، و هو أن یکون المعنی: فلما حقق تعالی بمعرفته لحاضری الجبل بالآیات التی أحدثها فی الجبل زالت عنهم فی العلم بحقیقته عوارض الشبه و خوالج الریب، و کان معرفته سبحانه تجلت لهم من غطاء أو برزت لهم من حجاب؛ و أمّا التأویل الآخر و هو أن یقدر فی الکلام.

أنه قال أخذته الغشيه عشيه الخميس يوم عرفه و أفاق عشيه الجمعه و فيه نزلت عليه التوراه و قيل معناه خر ميتا فَلَمَّا أَفاقَ من صعقته قالَ سُبْحانَکَ أی تنزیها لک عن أن یجوز علیک ما لا یلیق بک تُبْتُ إِلَيْکَ من التقدم فی المسأله قبل الإذن فیها.

و قیل إنما قاله علی وجه الانقطاع إلی الله سبحانه کما یذکر التسبیح و التهلیل و نحو ذلک من الألفاظ عند ظهور الأمور الجلیله

وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِینَ بأنه لا یراک أحد من خلقک عن- ابن عباس و روی مثله عن أبی عبد الله علیه السلام قال معناه أنا أول من آمن و صدقک بأنک لا تری.

و قیل أنا أول المؤمنین من قومی باستعظام سؤال الرؤیه. بِرِسالاتِی من غیر کلام وَ بِکَلامِی من غیر رساله قیل إنه سبحانه کلم موسی علی الطور و کلم نبینا عند سدره المنتهی.

فَخُذْ ما آتَیْتُکَ أی أعطیتک من التوراه و تمسک بما أمرتک وَ کُنْ مِنَ الشَّاکِرِینَ أی من المعترفین بنعمتی القائمین بشکرها فِی الْأَلْواحِ یعنی بالألواح التوراه و قیل کانت من خشب نزلت من السماء و قیل کانت من زمرد طولها عشره أذرع و قیل کانت من زبرجده خضراء و یاقوته حمراء و قیل إنهما کانا لوحین.

مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ قال الزجاج أعلم الله سبحانه أنه أعطاه من کل شی ء یحتاج إلیه من أمر الدین مع ما أراه من الآیات مَوْعِظَهً هذا تفسیر لقوله کُلِّ شَیْ ءٍ و بیان لبعض ما دخل تحته وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْ ءٍ یحتاج إلیه فی الدین من الأوامر و النواهی و الحلال و الحرام و غیر ذلک یَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها أی بما فیها من أحسن المحاسن و هی الفرائض و النوافل فإنها أحسن من المباحات و قیل بالناسخ دون المنسوخ و قیل المراد بالأحسن الحسن و کلها حسن. (۱)

ص: ۲۰۳

۱- مجمع البیان ۴: ۴۷۳ و ۴۷۴ و ۴۷۵ و ۴۷۶ و ۴۷۷.

جَسَداً أی مجسدا لا روح فیه و قیل لحما و دما لَهُ خُوارٌ أی صوت و فی کیفیه خوار العجل مع أنه مصوغ من ذهب خلاف فقیل أخذ السامری قبضه من تراب أثر فرس جبرئیل علیه السلام یوم قطع البحر فقذف ذلک التراب فی فم العجل فتحول لحما و دما و کان ذلک معتادا غیر خارق للعاده و جاز أن یفعل الله ذلک بمجری العاده و قیل إنه احتال بإدخال الریح کما تعمل هذه الآلات التی تصوت بالحیل أَنَّهُ لا یُکَلِّمُهُمْ بما یجدی علیهم نفعا أو یدفع عنهم ضررا (۱)وَ لا یَهْدِیهِمْ سَبِیلًا أی لا یهدیهم إلی خیر لیأتوه و لا إلی شر لیجتنبوه اتَّخَذُوهُ أی إلها. (۲)وَ لَمَّا سُقِطَ فِی أَیْدِیهِمْ (۳)قال البیضاوی أی اشتد ندمهم فإن النادم المتحسر یعض یده غما فتصیر یده مسقوطا فیها وَ أَلْقَی الْأَلْواحَ طرحها من شده الغضب و فرط الزجر حمیه للدین. (۴)

- و قال الطبرسی: رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: یَرْحَمُ اللَّهُ أَخِی مُوسَی لَیْسَ الْمُخْبِرُ کَالْمُعَایِنِ لَقَدْ أَخْبَرَهُ اللَّهُ بِفِتْنَهِ قَوْمِهِ وَ قَدْ عَرَفَ أَنَّ مَا أَخْبَرَهُ رَبُّهُ حَقٌّ وَ إِنَّهُ عَلَی ذَلِکَ لَمُتَمَسِّکٌ بِمَا فِی یَدَیْهِ فَرَجَعَ إِلَی قَوْمِهِ وَ رَآهُمْ فَغَضِبَ وَ أَلْقَی الْأَلْوَاحَ.

اسْتَضْعَفُونِی أی اتخذونی ضعیفا وَ کادُوا یَقْتُلُونَنِی أی هموا بقتلی فَلا تُشْمِتْ بِیَ الْأَعْداءَ أی لا تسرهم بأن تفعل ما یوهم ظاهره خلاف التعظیم مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ أی مع عبده العجل و من جملتهم فی إظهار الغضب و الموجده (۵)وَ ذِلَّهٌ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا أی صغر النفس و المهانه

ص: ۲۰۴

۱- و یمکن أن یکون المعنی: أو لم یروا أنّه لا ینطق کآحاد البشر و لا یتفوه بکلام بل یخرج منه صوت البقر فقط فکیف یکون هذا خالقا و هو أعجز من أضعف المخلوقین؟.

۲- مجمع البیان ۴: ۴۸.

۳- أنوار التنزیل ۱: ۱۷۲ و ۱۷۴. قال السیّد الرضیّ قدس اللّه روحه: هذه استعاره و لا شی ء علی الحقیقه هناک سقط فی ایدیهم، و یقال: أسقط یدیه و سقط فی یدیه بمعنی واحد، و ذلک عند ما یصیب الإنسان من الابلاس لتروق البلاء و غلبه الاعداء، و ربما قیل ذلک للنادم علی فعل الشی ء إذا وجد غب مضرته و وخیم عاقبته، و المعنی أن الامر المخوف حصل فی أیدیهم من مجنی ثمره معاصیهم فوجدوه وجدان من هو فی یده إذ کانت أیدیهم فی مکروهه.

۴- أنوار التنزیل ۱: ۱۷۳ و ۱۷۴.

۵- الموجده: الغضب.

أو الجزيه أو الاستسلام للقتل (۱)وَ اخْتـارَ مُوسـى قَوْمَهُ اختلف فی سبب اختیـاره إیاهم و وقته فقیل إنه اختارهم حین خرج إلی المیقات لیکلمه الله سبحانه بحضرتهم و یعطیه التوراه فیکونوا شهداء له عند بنی إسرائیل لما لم یثقوا بخبره أن الله سبحانه یکلمه فلمـا حضـروا المیقـات و سـمعوا کلامـه سـألوا الرؤیه فأصـابتهم الصـاعقه ثم أحیـاهم الله و قیـل إنه اختارهم بعـد المیقات الأول للمیقات الثانی بعـد عباده العجل لیعتـذروا من ذلک فلما سـمعوا کلام الله فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَهً فأخـذتهم الرجفه و هی الرعـده و الحرکه الشدیـده حتی کـادت أن تبین مفاصـلهم و خـاف موسـی علیهم الموت فبکی و دعا و خاف أن یتهمه بنو إسـرائیل علی السـبعین إذا عـاد إلیهم و لم یصـدقوه بـأنهم مـاتوا و قـال ابن عبـاس إن السـبعین الـذین قـالوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فأخذتهم الصاعقه کانوا قبل السبعین الذین أخذتهم الرجفه و إنما أمر الله تعالی موسی أن یختار من قومه سبعین رجلا فاختارهم و برز بهم لیـدعوا ربهم فکـان فیمـا دعوا أن قـالوا اللهم أعطنـا مـا لم تعـط أحـدا قبلنا و لا تعطیه أحـدا بعـدنا فکره الله ذلک من دعائهم فأخذتهم الرجفه.

وَ رُوِیَ (۲)عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: إِنَّمَا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ مِنْ أَجْلِ دَعْوَاهُمْ عَلَی مُوسَی قَتْلَ أَخِیهِ هَارُونَ وَ ذَلِکَ أَنَّ مُوسَی وَ هَارُونَ وَ شَبَّرَ وَ شَبِیراً ابْنَیْ هَارُونَ انْطَلَقُوا إِلَی سَفْحِ جَبَلٍ فَنَامَ هَارُونُ عَلَی سَرِیرٍ فَتَوَفَّاهُ اللَّهُ فَلَمَّا مَاتَ دَفَنَهُ مُوسَی فَلَمَّا رَجَعَ إِلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ قَالُوا لَهُ أَیْنَ هَارُونُ قَالَ تَوَفَّاهُ اللَّهُ فَقَالُوا لَا بَلْ أَنْتَ قَتَلْتَهُ حَسَدْتَنَا عَلَی خُلْقِهِ وَ لِینِهِ قَالَ فَاخْتَارُوا مَنْ شِئْتُمْ فَاخْتَارُوا مِنْهُمْ سَبْعِینَ رَجُلًا وَ ذَهَبَ بِهِمْ فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَی الْقَبْرِ قَالَ مُوسَی یَا هَارُونُ أَ قُتِلْتَ أَمْ مِتَّ فَقَالَ هَارُونُ مَا قَتَلَنِی أَحَدٌ وَ لَکِنْ تَوَفَّانِی اللَّهُ فَقَالُوا لَنْ تُعْصَی بَعْدَ الْیَوْمِ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ فَصَعِقُوا وَ مَاتُوا ثُمَّ أَحْیَاهُمُ اللَّهُ وَ جَعَلَهُمْ أَنْبِیَاءَ (۳).

و قال وهب لم تکن تلک الرجفه موتا و لکن القوم لما رأوا تلک الهیبه أخذتهم الرعده

۱- مجمع البیـان ۴: ۴۸۲ و ۴۸۳، و فیـه: و قیـل: إن الـذله أخـذ الجزیـه، و أخـذ الجزیـه لـم یقـع فیمن عبـد العجـل و انمـا أراد استسلامهم للقتل.

۲- فی المصدر: رووا أی العامّه.

۳- تقدم الاشکال فی ذلک.

و قلقلوا و رجفوا حتی كادت تبين منه مفاصلهم و تنقض ظهورهم فلما رأی موسی ذلک رحمهم و خاف عليهم الموت و اشتد عليه فقدهم و كانوا وزراؤه علی الخير سامعين له مطيعين فعند ذلک دعا و بكی و ناشد ربه فكشف الله عنهم تلک الرجفه و الرعده فسكنوا و اطمأنوا و سمعوا كلام ربهم قالَ أی موسی رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِيَّایَ أی لو شئت أهلكت هؤلاء السبعين من قبل هذا الموقف و أهلكتنی معهم فالآن ما ذا أقول لبنی إسرائيل إذا رجعت إليهم أَ تُهْلِكُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا معناه النفی و إن كان بصوره الإنكار و المعنی أنک لا تهلكنا بما فعل السفهاء منا فبهذا نسألک رفع المحنه بالإهلاک عنا و ما فعله السفهاء هو عباده العجل ظن موسی أنهم أهلكوا لأجل عباده بنی إسرائيل العجل و قيل هو سؤال الرؤيه إِنْ هِیَ إِلَّا فِتْنَتُكَ أی إن الرجفه إلا اختبارک و ابتلاؤک و محنتک أی تشديدک التعبد و التكليف علينا بالصبر علی ما أنزلته بنا و قيل المراد إن هی إلا عذابک تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ أی تهلک بهذه الرجفه من تشاء وَ تَهْدِی مَنْ تَشاءُ أی تنجی و قيل تضل بترک الصبر علی فتنتک و ترک الرضا بها من تشاء عن نيل ثوابک و دخول جنتک و تهدی بالرضا بها و الصبر عليها من تشاء أَنْتَ وَلِيُّنا أی ناصرنا و الأولی بنا تحوطنا و تحفظنا فِی هذِهِ الدُّنْيا حَسَنَةً أی نعمه و قيل الثناء الجميل و قيل التوفيق للأعمال الصالحه وَ فِی الْآخِرَةِ أی حسنه أيضا و هی الرفعه و المغفره و الرحمه و الجنه فَسَأَكْتُبُها أی فسأوجب رحمتی و هذه بشاره ببعثه نبينا ص. (۱)وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ أی قلعناه من أصله فرفعناه فوق بنی إسرائيل و كان عسكر موسی فرسخا فی فرسخ فرفع الله الجبل فوق جميعهم كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ أی غمامه أو سقيفه وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ أی علموا أو الظن بمعناه خُذُوا أی و قلنا لهم خذوا. (۲)وَ واعَدْناكُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ هو أن الله وعد موسی بعد أن أغرق فرعون ليأتی جانب الطور الأيمن فيؤتيه التوراه وَ لا تَطْغَوْا فِيهِ أی و لا تتعدوا فيه فتأكلوه

۱- مجمع البيان ۴: ۴۸۴ و ۴۸۵ و ۴۸۶. و فيه: فسأوجب رحمتی للذين يتقون الشرک ای يجتنبونه؛ و قيل يجتنبون الكبائر و المعاصی. و قوله: هذه بشاره اه لم نجده فی المصدر. م.

۲- مجمع البيان ۴: ۴۹۶.

على الوجه المحرم عليكم فَقَدْ هَوى أى هلك أو هوى إلى النار لِمَنْ تابَ من الشرك ثُمَّ اهْتَدى أى لزم الإيمان حتى يموت و قيل لم يشك فى إيمانه و

قَالَ الْبَاقِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ثُمَّ اهْتَدى إِلَى وَلَايَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ (١).

وَ ما أَعْجَلَكَ قال ابن إسحاق كانت المواعده أن يوافى الميعاد هو و قومه و قيل مع جماعه من وجوه قومه و هو متصل بقوله وَ واعَدْناكُمْ جانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنَ فتعجل موسى من بينهم شوقا إلى ربه و خلفهم ليلحقوا به فقيل له ما أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يا مُوسى أى بأى سبب خلفت قومك و سبقتهم عَلى أَثَرِى أى من ورائى يدركوننى عن قريب أو هم على دينى و منهاجى أو هم ينتظرون من بعدى ما الذى آتيهم به وَ عَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضى أى سبقتهم إليك حرصا على تعجيل رضاك فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ أى امتحناهم بِمَلْكِنا أى و نحن نملك من أمرنا شيئا و المعنى أنا لم نطق رد عبده العجل عن عظيم ما ارتكبوه للرهبه لكثرتهم و قلتنا وَ إِنَّ لَكَ مَوْعِداً أى وعدا لعذابك يوم القيامه لن تخلف ذلك الوعد و لن يتأخر عنك ظَلْتَ عَلَيْهِ عاكِفاً أى ظللت على عبادته مقيما

لَنُحَرِّقَنَّهُ أى بالنار و قرأ أبو جعفر عليه السلام بسكون الحاء و تخفيف الراء و هو قراءه على عليه السلام و ابن عباس.

أى لنبردنه بالمبرد (٢)فعلى الأول يدل على كونه حيوانا لحما و دما و على الثانى على أنه كان ذهبا و فضه و لم يصر حيوانا. (٣)و قال البيضاوى لَنُحَرِّقَنَّهُ أى بالنار و يؤيده قراءه لنحرقنه أو بالمبرد على أنه مبالغه فى حرق إذا برد بالمبرد و يعضده قراءه لنحرقنه ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ لنذرينه رمادا أو مبرودا فِي الْيَمِّ نَسْفاً فلا يصادف منه شى ء و المقصود من ذلك زياده عقوبته و إظهار غباوه المفتتنين به لمن له أدنى نظر (۴).

ص: ٢٠٧

١- تمام الخبر على ما فى المصدر: فو اللّه لو أن رجلا عبد اللّه عمره ما بين الركن و المقام ثمّ مات و لم يجئ بولايتنا لاكبه اللّه فى النار على وجهه. رواه الحاكم أبو القاسم الحسكانى بإسناده و أورده العيّاشىّ فى تفسيره من عده طرق.

٢- برد الحديد الحديد: أخذ منه بالمبرد.

٣- مجمع البيان ٧: ٢٣ و ٢۴ و ٢۵ و ٢٧ و ٢٩.

۴- أنوار التنزيل ٢: ٢۶. و فيه: او مبردا.

وَ قَالَ الطَّبْرِسِيُّ قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ هَمَّ بِقَتْلِ السَّامِرِيِّ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ لَا تَقْتُلْهُ يَا مُوسَى فَإِنَّهُ سَخِيٌّ ثُمَّ أَقْبَلَ مُوسَى عَلَى قَوْمِهِ فَقَالَ إِنَّما إِلهُكُمُ الْآيَةَ (۱).

أقول:

و فی بعض التفاسیر روی أن موسی أخذ العجل فذبحه فسال منه دم ثم حرقه بالنار ثم ذرأه فی الیم.

الْقُرُونَ الْأُولی مثل قوم نوح و عاد و ثمود بَصائِرَ أی حججا و براهین لِلنّاسِ و عبرا یبصرون بها أمر دینهم. (۲)وَ الطُّورِ أقسم سبحانه بالجبل الذی کلم علیه موسی بالأرض المقدسه وَ کِتابٍ مَسْطُورٍ أی مکتوب فِی رَقٍّ مَنْشُورٍ الرق جلد یکتب فیه و المنشور المبسوط قیل هو التوراه کتبها الله لموسی و قیل هو القرآن و قیل صحائف الأعمال و قیل هو الکتاب الذی کتبها الله لملائکته فی السماء یقرءون فیه ما کان و ما یکون. (۳).

**[ترجمه]طبرسی می گوید: «و اذا واعدنا موسی» یعنی این که بعد از چهل شب و یا بعد از گذشت چهل شب لوح ها را به او بدهیم. مفسران گفته اند: وقتی که بنی اسراییل بعد از نجات یافت از دریا و نابودی فرعون و قومش به مصر بازگشتند خداوند به آن ها وعده نازل شدن تورات و شریعت را داد. موسی برای یاران خود جانشین گذاشت و هارون را جانشین خود کرد و در کوه طور چهل شب ماند و تورات در لوح ها بر او نازل شد. سپس گوساله را بعد از او به عنوان اله (خدا) گرفتید یعنی بعد از غیبت موسی و یا بعد از این که خداوند به شما وعده تورات را داد و یا بعد از غرق شدن فرعون و آن چه از آیات و نشانه ها دیدید « و أنتم ظالمون » یعنی به خودتان ضرر رساندید و منظور از فرقان تورات یا گشوده شدن دریا و یا فرق میان حلال و حرام است. « إلی بارئکم » یعنی خالق و به وجود آورنده شما. « فاقتلوا انفسکم » یعنی برخی از شما که بی گناه هستند مجرم ها را بکشند. و گفته شده: یعنی تسلیم قتل شوید. درباره کسی که به قتل امر شده، اختلاف دارند. روایت شده که موسی به آن ها دستور داد که دو صف را تشکیل دهند و آن ها را غسل دهند و کفن هایشان را بپوشانند. هارون دوازده هزار نفر از کسانی را که گوساله را عبادت نکردند را آورد و آن ها چاقوهای پهن و تیز و نازک همراه داشتند و آن ها

ص: ۱۹۸

را می کشتند زمانی که هفتاد هزار نفر را کشتند، خداوند توبه بقیه را پذیرفت و قتل گذشتگان را شهادتی برای آن ها قرار داد. و گفته شده: هفتاد نفری که در کوه طور با موسی بودند کسانی بودند که از آن هایی که گوساله را عبادت کردند هفتاد هزار نفر را کشتند. و گفته شده: آن ها دو صف تشکیل دادند برخی از آن ها به برخی دیگر ضربه ای می زدند تا این که هفتاد هزار نفر را کشتند و گفته شده: تاریکی شدیدی آن ها را فرا گرفت و برخی شروع کردند برخی دیگر را کشتند سپس تاریکی برطرف شد و هفتاد هزار کشته به جای گذاشت.

و روایت شده که موسی و هارون از خداوند درخواست می کردند و به سوی او تضرع و زاری می جستند و برخی از آن ها برخی دیگر را می کشت تا این که وحی آمد و مانع قتل شد و توبه کسانی که باقی مانده بودند، قبول شد. ابن جریح گفته: دلیل این که به قتل خودشان امر شدند این بود که از ترس این که کشته شوند مانع کار آنان نشدند با وجود این که علم

داشتند که گوساله باطل است، بدین سبب خداوند متعال آن ها را امتحان کرد تا این که برخی از آن ها برخی دیگر را بکشند. « ذلکم خیر لکم » اشاره ای است به توبه با وجود قتل خودشان - . مجمع البیان ۱ : ۱۱۱- ۱۱۳ - .

« لن نّومن لک» یعنی تو را در این که نبی هستی تصدیق نمی کنیم « حتّی نری الله جهرةّ» یعنی آشکار (تا این که خدا را آشکارا ببینیم) و یا تو را در آن چه که درباره لوح ها را آورد آن را گفتند. و گفته شده: همانا «جهرةّ» صفتی برای خطاب آن ها به موسی است. آن ها آن را آشکار کردند و آن را اعلام کردند « فأخذتهم الصاعقه » یعنی مرگ آن ها را فرا گرفت. « و أنتم تنظرون» یعنی به اسباب مرگ می نگرید. و گفته شده: به آتش (می نگرید). و بلخی آن را به عنوان دلیلی برای عدم جایز بودن دیدن خداوند متعال آورده است. و قول «فقد قال موسی اکبر من ذلک فقالوا أرنا الله جهره» آن را تایید می کند و این آیه بیانگر این است که قول موسی « ربّ أرنی انظر إلیک » سؤال قومش بوده است. چون میان اهل تورات اختلافی نیست که موسی فقط یک بار از رویه سؤال کرد و آن دفعه ای بود که قومش از او سؤال کردند. « ثم بعثناکم من بعد موتکم » یعنی شما را برای کامل شدن اجلتان زنده کردیم. و گفته شده: آن ها بعد از بیداری خواستند که پیامبرانی مبعوث شوند و خداوند آن ها را پیامبرانی فرستاد پس معنا چنین است: شما را پیامبرانی فرستادیم.

ص: ۱۹۹

و تمامی مفسران به جز عده کمی اتفاق دارند که خداوند متعال باعث مرگ موسی نبود آن چنانکه باعث مرگ قوم او شد، اما بیهوش شد به دلیل سخن خداوند متعال « فلمّا أفاق » و آن را دلیلی برای جایز بودن رجعت دانسته است - . مجمع البیان. ۱ : ۱۱۴- ۱۱۵. - .

« و اِذا أخذنا میثاقکم » زمانی که از آن ها عهده گرفتیم که از موسی تبعیت کنند و به تورات عمل کنند « و رفعنا فوقکم الطّور » ابوزید گفته است: این زمانی بود که موسی از کوه طور بازگشت و لوح هایی را آورد سپس به قومش گفت: الواحی را برای شما آوردم و در آن تورات و حلال و حرام است و سپس بدان عمل کنید. گفتند: چه کسی سخن تو را قبول می کند؟ خداوند متعال ملائکه را فرستاد تا کوه را بالای سرشان ببرد و خراب کند. موسی گفت: آن چه را که من برای شما آورده ام قبول کنید در غیر این صورت کوه را بر شما می ریزم. پس تورات را گرفتند و برای خداوند متعال سجده بردند در حالی که به کوه نگاه می کردند. از آن پس یهودیا به یک طرف صورتشان سجده می برند، گفته شده:: این معنای گرفتن عهد و پیمان است. چون در این حالت به آن ها گفته شد. « خذوا ما آتیناکم بقوّه » آن چه را که ما آوردیم یعنی به تورات و انجیل با جدیت و یقین متمسک شوید. عیاشی روایت کرده که از امام صادق علیه السلام در مورد آیه « خذوا ما آتیناکم بقوّه » سؤال شد که آیا منظور قوت و قدرت بدن هاست و یا قوت قلب؟ فرمود: به هر دو. «واذکروا ما فیه» ضمیر به لما آتینت برمی‌گردد.؛ یعنی آن چه در تورات از حلال و حرام آمده است را حفظ کنید و آن را فراموش نکنید. و گفته شده: آن چه که ترک کردن آن عقوبت دارد را یاد کنید. و این از امام صادق علیه السلام روایت شده است؛ و گفته شده: یعنی به آن چه که در آن آمده عمل کنید و آن را ترک نکنید. « ثم تولّیتم » یعنی پیمانی را که با شما بستیم نقض کردید. « فلو لا فضل الله علیکم » اگر فضل خداوند با توبه و «رحمته » رحمتش با گذشت از گناهان بر شما نبود - . مجمع البیان ۱ : ۱۲۸ - .

«واسمعوا» یعنی آن چه را که شنیدید بپذیرید و بدان عمل کنید یا گوش کنید تا بشنوید «قالوا سمعنا و عصینا» یعنی با مسخره

گفتند: سخن تو را شنیدیم و از دستور تو نافرمانی کردیم و یا حالت آن ها مانند حالت کسی است که آن را گفته است - . مجمع البیان ۱ :۱۶۲-۱۶۳ - .

« و اشربوا فی قلوبکم العجل - . سید رضی گفته است: این استعاره است و مراد از آن صفت قلبهایشان است و مبالغه در علاقه به گوساله است گویی که عشق به آن را نوشیده است و مانند مشروب با آن آمیخته است و مانند چیز لذیذ با آن آمیخته است و علاقه به گوساله را به خاطر دلالت کلام بر آن حذف کرده است چون نمی توان قلب ها را به طور حقیقی به نوشیدن گوساله توصیف کرد. -

» بیضاوی گفته است: یعنی علاقه به آن گوساله آن را در دلشان وارد کرد و شکل آن را در دل هایشان نفوذ داد تا علاقه شان را به آن زیاد کند همان طوری که رنگ به لباس و شراب به اعماق بدن وارد می شود « و فی قلوبکم » بیان مکان نوشاندن است. مانند قول « انّما یاکلون فی بطونهم نارا »

«بکفرهم» یعنی به سبب کفرشان؛ و دلیل آن این است که آن ها مجسمه یا حلولیه بودند و عجیب تر از شکل آن تا به حال چیزی ندیده بودند. و آن چه را که سامری بیان کرد در قلبهایشان جای گرفت. « قل بئسما یامرکم به ایمانکم » به تورات. و مخصوص به ذم محذوف است: مانند این امر یا آن چه آن را شامل می شود و غیره، از دیگر زشتی های بنی اسرائیل است که در این سه آیه آمده است. « إن کنتم مؤمنین » و این تقریری برای زیر سئوال بردن ادعای آنان به ایمان به تورات، و تقدیر آن چنین است.: اگر به آن مؤمن بودید شما را به این زشتی‌ها امر نمی‌کرد و ایمان شما را با وجود آن ها تجویز نمی‌کرد و یا اگر به آن مؤمن بودید پس بد دستوری است که ایمان شما به شما داده است در مورد آن، زیرا مؤمن فقط باید آن چه را که ایمانش اقتضا می کند انجام دهد. اما کسی که به آن ایمان دارد پس به انجام آن امر نمی کند، پس بنابراین شما مؤمن نیستید. - . انوار التنزیل ۱: ۳۱

-

« میثاق بنی اسرائیل » طبرسی گفته است: یعنی عهد آن ها با سوگند تاکید شده بود مبنی بر این که در عبادت برای او و ایمان به پیامبرانش و آن چه که از شریعت آورده اند اخلاص داشته باشند « و بعثنا منهم اثنی عشر نقیبا » یعنی به موسی امر کردیم که از میان عشایر (اسباط) دوازده مرد را به عنوان طلایه دار برگزیند که تجسس می کنند و برای بنی اسراییل اخبار سرزمین شام و اهل جبار و ستمگر آن را می آورند از هر عشیره یک مرد را اختیار و انتخاب کرد تا طلایه دار آن ها باشد یعنی امین و کفیل آن ها باشد و زمانی که شدت درد و رنج و بزرگی خلقت آن ها را دیدند برگشتند و قومشان را از کشتن آن ها نفی می کردند مگر دو مرد: کالب بن یوفنا و یوشع بن نون. و گفته شده: معنایش این است با توجه به آن چه که از عهد و میثاق در کار دینشان، بستیم از هر قبیله ای از آن ها یک ضامن گرفتیم یا رئیس و شاهدی بر قومش گرفتیم. و گفته شده: آن ها پیامبرانی را مبعوث کردند « و قال الله انّی معکم» خطاب به آن نمایندگان یا به بنی اسراییل است یعنی من با یاری دادن و حفظ کردن همراهتان هستم. اگر آن ها با آن ها مبارزه کردید و به عهد و پیمانم وفا کردید « و عزّرتموهم » یعنی آن ها را

یاری دادید. و گفته شده: آن ها را بزرگ داشتید و از آن ها اطاعت کردید. « و أقرضتم الله » یعنی در راه خدا نفقه ای نیکو دادید. « فمن کفر بعد ذلک » یعنی بعد از فرستادن پیامبران و گرفتن میثاق و پیمان. « فقد ضل سواء السّبیل » یعنی در رفتن به راه واضح و آشکار اشتباه کرد و از راه حق منحرف شد - . مجمع البیان ۳ :۱۷۱ - .

ص: ۲۰۱

« فیها هدی » یعنی بیان حق و دلالت بر احکام است « و نور » یعنی نوری است برای هر چیزی که بر آن ها مشتبه شده، و گفته شده: بیانی است برای این که سخن پیامبر حق است.

«یحکم بها النبیّون الّذین اسلموا» یعنی پیامبرانی که به حکم خداوند اذعان و اقرار کردند و با تورات حکم کردند. «للذین هادوا» یعنی کسانی که از کفر توبه کردند یا برای یهود و (لام) متعلق به « یحکم» است، یعنی با تورات برای آن ها و آن چه در میانشان است حکم می‌کنند « و الربانیون » یعنی عارفان و عابدانی که درجه آن ها در علم بالاست. و گفته شده: کسانی که به آن چه می دانند عمل می کنند « والاحبار » علمای بزرگ « بما استحفظوا » یعنی به آن چه از کتاب خدا به امانت بردند یا به آن چه که به حفظ آن و اجرای آن و ترک ضایع کردن آن امر شده اند. «کانوا علیه شهداء» یعنی رقیبانی که آن را رها نمی کنند که تغییر کند یا آن چه که از آن پنهان مانده است را تبیین می کنند - . مجمع البیان : ۱۹۷-۱۹۸. - .

«أخلفنی» یعنی خلیفه و جانشین من باش « فی قومی و اصلح » در میان آن ها، و راهت را در مسیر اصلاح قرار ده و یا فاسد آن ها را اصلاح کن. « ولا تتبع سبیل المفسدین » یعنی راه گناهکاران را طی نکن و به ظالمان کمک نکن. « قال ربّ أرنی » درباره این سؤال قول های مختلفی وجود دارد که دو وجه از آن ها را ذکر می کنیم:

یکی آن چه جمهور گفته اند و آن قویتر است: او برای خودش سؤال نکرد بلکه برای قومش سؤال کرد زمانی که گفتند: « لنّ نومن لک حتی نری الله جهره» {به تو ایمان نخواهیم آورد تا این که خدا را آشکارا ببینیم}. و بدین سبب موسی فرمود: «أتهکلنا بما فعل السفهاء منّا» آیا ما را به خاطر کاری که افراد سفیه و نادان ما انجام دادند هلاک می کنی؟

و دوم این که: او دیدن با چشم را نخواست بلکه از او خواست که با اظهار برخی از نشانه های آخرت که او را مجبور به شناخت می کند، آن چه را که ضروری است به او بیاموزد و او را از استدلال بی نیاز می کند. « قال لن ترانی » هرگز مرا نخواهی دید. « فإن استقرّ مکانه » دیدنش را به مستقر شدن کوه، معلق کرد، کوهی که دانستیم مستقر نمی شود و این از قبیل تعلیق بر محال است. « و خرّ موسی صعقا». یعنی بیهوش بر روی او افتاد و از ابن عباس روایت شده که:

ص: ۲۰۲

شامگاه پنج شنبه، روز عرفه بیهوش و شامگاه جمعه بیدار شد و در آن شب تورات بر او نازل گشت و گفته شده معنایش این است که با حالت مرده افتاد. « فلمّا أفاق » زمانی که به هوش آمد « قال سبحانک » یعنی تنزیهی است برای تو، از این که آن چه را که شایسته تو نیست علیه تو جایز باشد. « تبت الیک » پیش رفتن در مسئله قبل از اجازه دادن به آن است.

و گفته شـده: آن را به شـیوه انقطاع الی الله گفته است همان طوری که تسبیح و تهلیل و مانند آن هنگام ظهور کارهای بزرگ ذکر می شود. « و أنا اوّل المؤمنین » مبنی بر این که کسـی از بنـدگانت تو را نمی بینـد. از ابن عباس روایت شده است. و مانند آن از امـام صـادق علیه السـلام روایت شـده که فرمود است معنـایش این است: من اولین کسـی هستم که ایمـان آورد و تو را تصدیق کرد که دیده نمی شود، و گفته شده: من با بزرگ شمردن سؤال رویت، اولین مؤمن از قومم هستم.

« برسالاتی » بدون کلام « و بکلامی » بدون رسالت. گفته شده: خداوند سـبحان با موسـی در کوه طور سـخن گفت و با پیامبر اسلام در « سدره المنتهی » سخن گفت.

« فخـذ مـا آتیتـک » یعنی آن چه از تورات به تو دادم و به آن چه به تو امر کردم تمسـک کن. « و کن من الشّاکرین » یعنی از کسانی باش که به نعمت من اعتراف می کنند و شکر آن را به جای می آورند « فی الالواح » یعنی با لوح های تورات. و گفته شـده: از چوب هایی بودنـد که از آسـمان نازل شده بودند. و گفته شده: از زمردهایی بودند که طول آن ده ذراع بود؛ و گفته شده: از زبرجد سبزرنگ و یاقوت قرمز رنگ بوده است. و گفته شده: که آن ها دو لوح بودند.

« من کلّ شیء » زجاج گفته است: خداوند سبحان اعلام کرد که به او از هر چیز که در کار دین به آن نیاز داشت داده است و همراه با نشانه ها و آیاتی که به او نشان داد. « موعظه » تفسـیر (کل شیء) است و بیانی است برای برخی از آن چه که در دایره آن است « و تفصیلا لکل شیء » در دین برای نواهی و اوامر و حلال و حرام و. غیره نیازمند آن است. « یأخذوا بأحسنها » یعنی آن چه را که از بهترین محـاسن در آن هست که همـان فرایض و سـنت هـاست می گیرنـد و آن بهتر از مباحات است. و گفته شده: منظور از الاحسن، حَسَن است و همه آن ها حَسن است - . مجمع البیان ۴۰ : ۴۷۴-۴۷۵-۴۷۶-۴۷۷. - .

ص: ۲۰۳

« جسدا » یعنی: مجسّد که در آن روحی نیست و گفته شده گوشت و خون « له خوار » یعنی صدایی مانند صدای گاو داشت و درباره کیفیت صدای گوساله با وجود این که از طلا ساخته شده بود، اختلاف است: گفته شده: سامری روزی که دریا را قطع کرد یک قبضه (مشت) از خاک را از جا پای اسب جبرئیل برداشت و آن خاک را در دهان گوساله پرتاب کرد و آن خاک به گوشت و خون تبـدیل شد و این مسـئله متداول بود و خارق العاده نبود و جایز است که خداوند آن را طبق عادت انجام دهد و گفته شـده: او بـا وارد کردن هوا به داخل آن، نیرنگ زد ماننـد این ابزار هایی که با حیله صـدا درمی آورنـد او نیز چنین عمل کرد. « إنّه لا یکلّمهم » با آن چه که به آن ها نفعی می رسانـد یا از آن ها ضـرری را دفع می کنـد. « و لا یهدیهم سبیلا » یعنی آن ها را به سوی چیزی هـدایت نمی کنـد؛ تا آن را بیاورنـد و نه به سوی شـر تا از آن اجتناب کنند. « اتّخذوه » یعنی آن را به عنوان اله (خداوند) گرفتند - . مجمع البیان. ۴ : ۴۸. - .

« ولمـا سـقط فی أیـدیهم » بیضاوی گفته است یعنی پشیمانی آن شـدت یافت. انسان پشیمان دسـتش را از ناراحتی می گزد و دستش افتاده می‌شود « و ألقی الالواح» به خاطر شدت غضب و از فرط آزار و به خاطر تعصب به دین، آن را دور انداخت..

طبرسـی گفته است: از پیامبر صـلی الله علیه و آله وسـلّم روایت شـده که فرمود: خداونـد به برادرم موسـی رحم کنـد؛ خداوند

متعـال او را از فتنه قومش بـا خبر کرد و او دانست که آن چه که پروردگارش به او خبر داده حق است بر این اساس او بـدانچه که در دسـتش بود متمسـک بود به سوی قومش بازگشت، آن ها را دیـد و خشـمگین شـد و لوح را انـداخت. « استضـعفونی » یعنی مرا ضـعیف پنداشـتند. « و کادوا تقتلوننی » یعنی خواسـتند مرا بکشـند « فلا تمشت بی الأعـداء » یعنی آن ها را خوشـحال نکن و آن چه را که ظـاهرش خلاـف تعظیم و بزرگـداشت است انجام نـده. « مع القوم الضالمین» یعنی با عابـدان گوساله و از جمله آن ها در اظهار غضب و خشم « و ذلّه فی الحیوه الدّنیا » یعنی کوچکی نفس و ذلت آن

ص: ۲۰۴

یا جزیه دادن و تسلیم شـدن برای قتل - . مجمع البیان. ۴ :۴۸۲-۴۸۳ - . « و اختار موسـی قومه » درباره سـبب انتخاب آن ها و وقت آن اختلاـف است. گفته شـده: او زمـانی که به سوی میقاتگـاه رفت آن هـا را انتخـاب کرد تـا این که خداونـد متعال در حضور آن ها با او صحبت کند و به او تورات را بدهد تا زمانی که به خبر موسی درباره صحبت کردن

با خدا باور نداشـتند در نزد بنی اسـراییل برای او شاهد باشـند. وقتی که در میقاتگاه حاضـر شدند و سـخن او را شنیدند درباره رویه سؤال کردنـد در نتیجه دچار صاعقه شدنـد سپس خداونـد آن ها را زنده کرد و گفته شده: آن ها را بعد از میقات اول و برای وعدگاه دوم، بعد از عبادت گوساله انتخاب کرد تا از آن عذر خواهی کنند. وقتی که سـخن خدا را شنیدند، گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده. «فأخذتهم الرّجفه » منظور از آن، رعد و لرزش و حرکت شدید است تا جایی که نزدیک بود مفصل های آن ها نمایان شود. موسـی ترسـید که بمیرنـد پس گریه کرد و دعا کرد و ترسـید بنی اسـراییل او را بر قتل هفتاد نفر متهم کنند و اگر به سوی آن ها برگردد و بگوید که آن ها مرده‌اند، حرفش را باور نکنند. ابن عباس گفته است: آن هفتاد نفری که گفتند: به تو ایمان نمی آوریم تا این که او را آشـکارا ببینیم. در نتیجه دچار صاعقه شدند و قبل از هفتاد نفری بودند که دچار لرزش و رعد شدند و خداوند به موسی امر کرد که هفتاد نفر از قومش را انتخاب کند آن ها را انتخاب کرد و به آن ها گفت: که در نزد خداونـد دعایی بکننـد، و آن ها در دعایشان گفتنـد: خدایا چیزی به ما بده که به کسـی قبل از ما ندادی و به کسـی بعد از ما نمی دهی. خاوند از دعای آن ها خوشش نیامد در نتیجه دچار لرزش و ترس (زلزله شدید) شدند.

از علی بن ابی طـالب علیه السـلام روایت شـده است که: او گفت: آن هـا به خـاطر ادعایشان مبنی بر قتل هارون توسط موسـی دچـار ترس و لرزش شدیـد شدنـد و داسـتان این گونه است که موسـی و هـارون و شبر و شبیر فرزنـدان هـارون به سوی دامنه کوهی روانه شدنـد. هارون بر روی یک تخت خوابید در آن لحظه خداوند جان او را گرفت، زمانی که هارون مُرد، موسـی او را دفن کرد وقتی به سوی بنی اسراییل برگشت به او گفتند: هارون کجاست؟ گفت: خداوند جان او را گرفت. گفتند: نه بلکه تو او را کشـته ای و به خاطر اخلاق و نرمی او بر ما حسادت ورزیـدی. گفت: هر کس را که می خواهیـد انتخاب کنیـد، هفتاد مرد را از آن هـا انتخـاب کرد و آن هـا را برد. وقتی که به قبر رسـیدند، موسـی گفت: ای هـارون، آیـا کشـته شـدی یا مردی؟ هارون گفت: کسـی مرا نکشت و خداوند جان مرا گرفت. گفتند: بعد از امروز هرگز علیه تو عصـیان نخواهد شد. سپس دچار ترس و لرز شدید شدند و بیهوش گشـتند و مردند سـپس خداوند آن ها را زنده کرد و آن ها را پیامبرانی قرار داد. وهب گفته است: آن ترس و لرز شدیـد مرگ نبود امـا وقتی که قوم آن شـکوه را دیدنـد دچـار ترس شدنـد و نگران شدنـد و ترس و لرز شدیدی آن ها را فراگرفت

ص: ۲۰۵

تا جایی که نزدیک بود که مفاصل آن ها نمایان شود و پشتشان بشکند. وقتی که موسی آن ها را دید به رحم آمد و ترسید که بمیرند و نبود آن ها بر او سخت آمد و آن ها وزیران او در کارهای خیر بودند به او گوش می دادند و مطیع او بودند. در آن هنگام دعا کرد و گریه کرد و پروردگارش را سوگند داد خداوند نیز آن ترس و لرز شدید را از آن ها برداشت، آرام شدند و آرامش یافتند و سخن پروردگارشان را شنیدند. « قال » یعنی موسی گفت: « ربّ لو شئت أهلکتهم من قبل و إیّای » یعنی اگر می خواستی قبل از این موقف این هفتاد نفر را نابود می کردی و من را نیز با آن ها از بین می بردی الآن وقتی که به سوی بنی اسراییل برگشتم به آن ها چه بگویم؟ « أتهلکنا بما فعل السفهاء منّا » معنای نفی را دارد اگر چه به صورت انکار است و معنایش چنین است: تو به خاطر کاری که سفیهان و نادان های ما انجام دادند ما را نابود نکن؟ پس با این شیوه از تو می خواهیم که رنج و محنت به هلاک را از ما دفع کنی. آن چه که آن سفیهان انجام داده بودند عبادت گوساله بود. موسی گمان کرد آن ها به خاطر عبادت گوساله توسط بنی اسراییل نابود شدند و گفته شده: به خاطر سؤال کردن در مورد رؤیت بود « إن هی الّا فتنتک » یعنی این ترس و لرز امتحان توست و برای تشدید کردن تعبد توسط تو و تکلیف کردن ما به صبر بر آن چه که برای ما نازل کردی. و گفته شده: منظور این است که این فقط عذاب توست « تضل بها من تشاء » یعنی با این ترس و لرز هر کس را که بخواهی نابود می کنی. « و تهدی من تشاء » یعنی هر کس را بخواهی نجات می دهی. و گفته شده: یعنی با ترک کردن صبر بر امتحان تو و ترک رضایت به آن هر کس را که بخواهی از رسیدن به ثواب و بهشت تو باز می داری و هر کس را که بخواهی با رضایت به آن و صبر بر آن، هدایت می کنی. « أنت ولیّنا » یعنی تو یاری دهنده ما هستی و بر ما أولی تر هستی و ما را احاطه و حفظ می کنی « فی هذه الدنیا حسنه » نعمت خوب، که منظور توفیق در انجام کار نیکوست. « و فی الآخره » یعنی نعمت خوبی به ما بده و منظور از آن رفعت و مغفرت و رحمت و بهشت است « فسأکتبها » رحمتم را واجب می‌کنم و این بشارتی است به بعثت پیامبر ما صلی الله علیه و آله وسلّم - . مجمع البیان. ۴ : ۴۸۴-۴۸۶ - .

«و إذ نتقنا الجبل» یعنی آن را از ریشه کندیم و آن را بر بالای سر بنی اسراییل بالا بردیم، لشکر موسی حدود نه میل که یک فرسخ در یک فرسخ بود خداوند کوه را بر سر آن ها بالا برد (خراب کرد) « کأنّه ظلّه » یعنی گویی پاره ای ابر یا سنگی پهن بود. « و ظنّوا أنّه واقع بهم » یعنی دانستند یا «ظن» به معنای؛ خذوا، است. یعنی به آن ها گفتیم، بگیرید - . مجمع البیان. ۴ : ۴۹۶. - .

« و واعدناکم جانب الطّور الأیمن » و آن این که خداوند متعال به موسی وعده داد بعد از غرق شدن فرعون به کنار کوه طور ایمن بیاید تا تورات را به او بدهد « و لا تطغوا فیه » یعنی در آن تجاوز نکنید که آن را به شیوه ای که بر شما حرام شده است بخورید.

ص: ۲۰۶

« فقد هوی » یعنی نابود شد و یا به آتش افتاد. « لمن تاب » برای کسی که از شرک توبه کرد. « ثمّ اهتدی » یعنی همراه ایمان شد تا وقتی که بمیرد. و گفته شده در ایمانش شک نکرد و امام باقر علیه السلام فرموده است: سپس به سوی ولایت ما اهل بیت علیهم السلام رهنمون گشت - . کل خبر بر اساس چیزیست که در منبع آمده است: سوگند به خدا اگر مردی خدا را

عبادت کرد و عمرش را در مسجد باشد و سپس بمیرد و ولایت ما را نپذیرفت خداوند او را با صورتش به آتش می کشد. حاکم ابوالقاسم حکانی آن را با اسنادش روایت کرده است و عیاشی آن را در تفسیرش به چند شیوه روایت کرده است. - .

« و ما أعجلك » ابن اسحاق گفته است: وعده چنین بود که او و قومش به وعده خود وفا کنند. و گفته شده: همراه جماعتی از برجستگان قومش، و به این گفته اش مربوط است « و واعدناكم جانب الطّور الأيمن » پس موسی در میان آن ها به خاطر اشتیاق به سوی پروردگارش عجله کرد. و آن ها را رها کد تا به او ملحق شوند. به او گفته شد: چه چیزی باعث شد ای موسی که در مقابل قومت عجله کنی؟ یعنی به چه دلیلی قومت را پشت سر گذاشتی؟ و از آن ها سبقت گرفتی؟ « علی أثری» یعنی از پشت به من نزدیک هستند و من را می بینند؛ و یا این که آن ها بر دین و منهاج من هستند و یا این که بعد از من منتظر می مانند که چه چیزی را برایشان می برم. « و عجلت إليك ربّ لترضى » یعنی از آن ها در آمدن به سوی تو سبقت گرفتم و به خاطر حرص و شوق به کسب رضایت تو. « فإنّا قد فتنّا قومك » یعنی آن ها را امتحان کردیم « بملكنا » یعنی ما مالك چیزی از کارمان هستیم و بدین معناست که پاسخ عبادت‌کنندگان گوساله را درباره بزرگی آن چه که مرتکب شدند و به خاطر ترس از زیاد بودن آن ها و تعداد کم ما طاقت نیاوردیم. « و إنّ لك موعدا » یعنی روز قیامت زمان عذاب دادن آن هاست، و آن زمان و وعده ما از تو به تأخیر نمی افتد. «ظللت علیه عاكفا» بر عبادت او باقی ماند « لنحرّقنّه » یعنی تا با آتش او را بسوزانیم، و امام باقر آن را با سکون حرف (حاء) و تخفیف حرف (راء) خوانده و این قرائت علی علیه السلام و ابن عباس است. یعنی (لنبردنّه بالمبرد: او را با سوهان، سوهان می زنیم) با توجه با تفسیر اولی بیانگر این است که حیوانی بود که گوشت و خون داشت و با توجه به تفسیر دومی مجسمه ای بود از طلا و نقره و به حیوان تبدیل نشده بود - . مجمع البیان. ۷ : ۲۳-۲۴-۲۵-۲۷-۲۹ - .

بیضاوی گفته: « لنحرّقنّه » یعنی با آتش او را می سوزانیم و قرائت (لنحرقنه) آن را تایید می کند و اگر با مبرّد بیاید مبنی بر این است که در سوزاندن آن مبالغه است زمانی که با مبرّد سوهان زده شود. و قرائت (لنحرقنه) آن را تأیید می کند. «ثم لننسفنّه » سپس او را به خاکستر یا خاکه تبدیل می کنیم. « فی الیمّ نسفا » چیزی مانع آن نمی شود. و منظور از آن زیادی عقوبت و اظهار نادانی امتحان شدگان به وسیله اوست برای کسی که کمترین عقل و درایت را دارد - . انوارالتنزیل. ۲ : ۲۶ - .

ص: ۲۰۷

و طبرسی می گوید: امام صادق علیه السلام فرمود: موسی قصد کرد که سامری را بکشد، خداوند متعال به او وحی کرد: ای موسی، او را نکش، او بخشنده است. سپس موسی به قومش روی آورد. و فرمود: « إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِی لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَیْءٍ عِلْمًا » {معبود شما تنها آن خدایی است که جز او معبودی نیست و دانش او همه چیز را در بر گرفته است}.

می گویم: در برخی تفاسیر آمده است روایت شده که موسی گوساله را گرفت و آن را ذبح کرد سپس از آن خون جاری شد سپس آن را با آتش سوزاند و آن را در دریا انداخت.

« القرون الاولی » مانند قوم نوح و عاد و ثمود « بصائر » یعنی حجت ها و دلایلی برای مردم و عبرتهایی برای آن ها که به وسیله آن در کار دینشان بصیرت و آگاهی یابند - . مجمع البیان. ۷ : ۲۲ - .

« والطّور » خداوند متعال به کوهی که در بالای آن با موسی سخن گفت و به سرزمین مقدس سوگند خورد. « و کتاب مسطور » یعنی کتابی مکتوب و نوشته شده، « فی رقّ منشور » الرق: پوستی که در آن نوشته می شود. (المنشور) یعنی بسط داده شده و گسترده. گفته شده: منظور از آن کتاب نتیجه کار انسان‌هاست. و گفته شده: کتابی است که خداوند متعال آن را در آسمان برای ملائکه اش نوشت و آن ها آن چه را که بوده و می باشد در آن می خوانند - . مجمع البیان ۷ : ۲۵۶ - .

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی قَوْلُهُ وَ رَفَعْنا فَوْقَکُمُ الطُّورَ فَإِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا رَجَعَ إِلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ مَعَهُ التَّوْرَاهُ لَمْ یَقْبَلُوا مِنْهُ فَرَفَعَ اللَّهُ جَبَلَ طُورِ سَیْنَاءَ عَلَیْهِمْ وَ قَالَ لَهُمْ مُوسَی لَئِنْ لَمْ تَقْبَلُوا لَیَقَعَنَّ الْجَبَلُ عَلَیْکُمْ وَ لَیَقْتُلَنَّکُمْ فَنَکَسُوا رُءُوسَهُمْ وَ قَالُوا نَقْبَلُهُ (۴)قَوْلُهُ وَ أُشْرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ أَیْ أَحَبُّوا الْعِجْلَ حَتَّی عَبَدُوهُ (۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: آیه « و رفعنا فوقکم الطور » زمانی که موسی به سوی بنی اسراییل بازگشت و تورات را با خود داشت آن را از او قبول نکردند. خداوند متعال نیز کوه طور سیناء را بر سرشان خراب کرد و موسی به آن ها گفت: اگر قبول نکنید کوه را بر سر شما می اندازد (خراب می کند) و شما را می کشد، سرهایشان را پایین انداختند و گفتند: آن را قبول می کنیم - . تفسیر قمی : ۴۱ - .

آیه «واشربوا فی قلوبهم العجل» یعنی گوساله را دوست داشتند تا جایی که آن را عبادت کردند - . تفسیر قمی: ۴۶ - .

**[ترجمه]

«۲»

-ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام ع، علل الشرائع سَأَلَ الشَّامِیُّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنِ الثَّوْرِ مَا بَالُهُ غَاضٌّ طَرْفَهُ لَا یَرْفَعُ رَأْسَهُ إِلَی السَّمَاءِ قَالَ حَیَاءً مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَّا عَبَدَ قَوْمُ مُوسَی الْعِجْلَ نَکَسَ رَأْسَهُ(۶).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا، علل الشرائع: مردی شامی از امیرالمؤمنین علیه السلام درباره گاو سؤال کرد که او را چه شده است، چشمش را بسته است و سرش را به سوی آسمان بلند نمی کند؟ فرمود: به خاطر شرم از خداوند عزوجلّ زمانی که قوم موسی گوساله را پرستیدند از آن زمان سرش را پایین انداخته است. - . عیون اخبار الرضا : ۱۳۴؛ علل الشرائع : ۱۹۸ -

**[ترجمه]

«۳»

-ع، علل الشرائع مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ الْبَصْرِيُّ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَمَّادٍ النَّهَاوَنْدِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ

۱- مجمع البيان ۷: ۲۹.

۲- مجمع البيان ۷: ۲۵۶.

۳- مجمع البيان ۹: ۱۶۳.

۴- تفسير القمّيّ: ۴۱.

۵- تفسير القمّيّ: ۴۶.

۶- عيون الأخبار: ۱۳۴، علل الشرائع: ۱۹۸ و الحديث طويل أخرجه بتمامه فی كتاب الاحتجاجات، راجع ج ۱۰: ۷۵- ۸۳.

مُحَمَّدِ بْنِ الْمُسْتَثْنَى عَنْ مُوسَى بْنِ الْحَسَنِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ شُرَيْحٍ عَنْ ابْنِ وَهْبٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَيُّوبَ عَنْ جَمِيلِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَكْرِمُوا الْبَقَرَ فَإِنَّهُ سَيِّدُ الْبَهَائِمِ مَا رَفَعَتْ طَرْفَهَا إِلَى السَّمَاءِ حَيَاءً مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مُنْذُ عُبِدَ الْعِجْلُ (1).

**[ترجمه]علل الشرائع:

ص: ۲۰۸

جمیل بن انس روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: به گاو احترام بگذارید چون بزرگ چهارپایان است. و به خاطر شرم از خداوند بعد از عبادت گوساله چشمش را به سوی آسمان بلند نکرد - . علل الشرائع : ۱۶۸ - .

**[ترجمه]

«۴»

-فس، تفسیر القمی فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ قَالَ اخْتَبَرْنَاهُمْ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ قَالَ بِالْعِجْلِ الَّذِی عَبَدُوهُ وَ كَانَ سَبَبُ ذَلِكَ أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا وَعَدَهُ اللَّهُ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْهِ التَّوْرَاةَ وَ الْأَلْوَاحَ إِلَى ثَلَاثِينَ يَوْماً أَخْبَرَ بَنِی إِسْرَائِيلَ بِذَلِكَ وَ ذَهَبَ إِلَى الْمِيقَاتِ وَ خَلَّفَ هَارُونَ عَلَى قَوْمِهِ فَلَمَّا جَاءَتِ الثَّلَاثُونَ يَوْماً وَ لَمْ يَرْجِعْ مُوسَى إِلَيْهِمْ عَصَوْا (2)وَ أَرَادُوا أَنْ يَقْتُلُوا هَارُونَ قَالُوا إِنَّ مُوسَى كَذَبَنَا وَ هَرَبَ مِنَّا فَجَاءَهُمْ إِبْلِيسُ فِی صُورَةِ رَجُلٍ فَقَالَ لَهُمْ إِنَّ مُوسَى قَدْ هَرَبَ مِنْكُمْ وَ لَا يَرْجِعُ إِلَيْكُمْ أَبَداً فَاجْمَعُوا إِلَيَّ حُلِيَّكُمْ حَتَّى أَتَّخِذَ لَكُمْ إِلَهاً تَعْبُدُونَهُ وَ كَانَ السَّامِرِيُّ عَلَى مُقَدِّمَةِ مُوسَى يَوْمَ أَغْرَقَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ وَ أَصْحَابَهُ فَنَظَرَ إِلَى جَبْرَئِيلَ وَ كَانَ عَلَى حَيَوَانٍ فِی صُورَةِ رَمَكَةٍ وَ كَانَتْ كُلَّمَا وَضَعَتْ حَافِرَهَا عَلَى مَوْضِعٍ مِنَ الْأَرْضِ يَتَحَرَّكُ ذَلِكَ الْمَوْضِعُ فَنَظَرَ إِلَيْهِ السَّامِرِيُّ وَ كَانَ مِنْ خِيَارِ أَصْحَابِ مُوسَى فَأَخَذَ التُّرَابَ مِنْ حَافِرِ رَمَكَةِ جَبْرَئِيلَ (3)وَ كَانَ يَتَحَرَّكُ فَصَرَّهُ فِی صُرَّةٍ (4)وَ كَانَ عِنْدَهُ يَفْتَخِرُ بِهِ عَلَى بَنِی إِسْرَائِيلَ فَلَمَّا جَاءَهُمْ إِبْلِيسُ وَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ قَالَ لِلسَّامِرِيِّ هَاتِ التُّرَابَ الَّذِی مَعَكَ فَجَاءَ بِهِ السَّامِرِيُّ فَأَلْقَاهُ إِبْلِيسُ فِی جَوْفِ الْعِجْلِ فَلَمَّا وَقَعَ التُّرَابُ فِی جَوْفِهِ تَحَرَّكَ وَ خَارَ وَ نَبَتَ عَلَيْهِ الْوَبَرُ وَ الشَّعْرُ فَسَجَدَ لَهُ بَنُو إِسْرَائِيلَ فَكَانَ عَدَدُ الَّذِينَ سَجَدُوا سَبْعِينَ أَلْفاً مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَهُمْ هَارُونُ كَمَا حَكَى اللَّهُ يا قَوْمِ إِنَّما فُتِنْتُمْ بِهِ وَ إِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمنُ فَاتَّبِعُونِی وَ أَطِيعُوا أَمْرِی قالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنا مُوسى فَهَمُّوا بِهَارُونَ حَتَّى هَرَبَ مِنْ بَيْنِهِمْ وَ بَقُوا فِی ذَلِكَ حَتَّى تَمَّ مِيقَاتُ مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ عَشَرَةٍ مِنْ ذِی الْحِجَّةِ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْأَلْوَاحَ فِيهِ التَّوْرَاةُ وَ مَا يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ

ص: ۲۰۹

۱- علل الشرائع: ۱۶۸.

۲- فی المصدر و فی نسخه: غضبوا.

۳- فی المصدر: فأخذ التراب من تحت حافر رمكه جبرئيل.

۴- أی وضعه فی صره. و الصره: شرج الدراهم و نحوها.

مِنْ أَحْكَامِ السِّيَرِ وَ الْقِصَصِ (۱)ثُمَّ أَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَ أَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ وَ عَبَدُوا الْعِجْلَ وَ لَهُ خُوَارٌ فَقَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا رَبِّ الْعِجْلُ مِنَ السَّامِرِيِّ فَالْخُوَارُ مِمَّنْ قَالَ مِنِّي يَا مُوسَى أَنَا لَمَّا رَأَيْتُهُمْ قَدْ وَلَّوْا عَنِّي إِلَى الْعِجْلِ أَحْبَبْتُ أَنْ أَزِيدَهُمْ فِتْنَةً فَرَجَعَ مُوسى كَمَا حَكَى اللَّهُ إِلى قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ يا قَوْمِ أَ لَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْداً حَسَناً أَ فَطالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي ثُمَّ رَمَى بِالْأَلْوَاحِ وَ أَخَذَ بِلِحْيَةِ أَخِيهِ هارُونَ وَ رَأْسِهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ ما مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَ فَعَصَيْتَ أَمْرِي فَقَالَ هَارُونُ كَمَا حَكَى اللَّهُ يَا بْنَ أُمَّ لا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَ لا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي فَقَالَ لَهُ بَنُو إِسْرَائِيلَ ما أَخْلَفْنا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنا قَالَ مَا خَالَفْنَاكَ وَ لكِنَّا حُمِّلْنا أَوْزاراً مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ يَعْنِي مِنْ حُلِيِّهِمْ فَقَذَفْناها قَالَ التُّرَابُ الَّذِي جَاءَ بِهِ السَّامِرِيُّ طَرَحْنَاهُ فِي جَوْفِهِ ثُمَّ أَخْرَجَ السَّامِرِيُّ الْعِجْلَ وَ لَهُ خُوَارٌ فَقَالَ لَهُ مُوسَى فَما خَطْبُكَ يا سامِرِيُّ قالَ السَّامِرِيُّ بَصُرْتُ بِما لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ يَعْنِي مِنْ تَحْتِ حَافِرِ رَمَكِهِ جَبْرَئِيلَ فِي الْبَحْرِ فَنَبَذْتُها أَيْ أَمْسَكْتُهَا (۲)وَ كَذلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي أَيْ زَيَّنَتْ فَأَخْرَجَ مُوسَى الْعِجْلَ فَأَحْرَقَهُ بِالنَّارِ وَ أَلْقَاهُ فِي الْبَحْرِ ثُمَّ قَالَ مُوسَى لِلسَّامِرِيِّ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَياةِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ يَعْنِي مَا دُمْتَ حَيّاً وَ عَقِبَكَ هَذِهِ الْعَلَامَةُ فِيكُمْ قَائِمَةٌ أَنْ تَقُولَ (۳)لَا مِسَاسَ حَتَّى تُعْرَفُوا أَنَّكُمْ سَامِرِيَّةٌ فَلَا يَغْتَرُّوا بِكُمُ النَّاسُ فَهُمْ إِلَى السَّاعَةِ بِمِصْرَ وَ الشَّامِ مَعْرُوفِينَ بِلَا مِسَاسَ ثُمَّ هَمَّ مُوسَى بِقَتْلِ السَّامِرِيِّ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ لَا تَقْتُلْهُ يَا مُوسَى فَإِنَّهُ سَخِيٌّ فَقَالَ لَهُ مُوسَى انْظُرْ إِلى إِلهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عاكِفاً لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفاً إِنَّما إِلهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً (۴).

۱- هكذا فى النسخ، و فى المصدر: من الاحكام و السير و القصص. و هو الصواب.

۲- هكذا فى النسخ و المصدر، و لم نجد فى اللغه النبذ بمعنى الامساک، بل هو بمعنى الطرح و الرمى.

۳- فى نسخه: أن تقولوا.

۴- تفسير القمّىّ: ۴۲۰- ۴۲۲.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « فانّا قد فتنّا قومک » می فرماید که: بعد از تو آن ها را امتحان کردیم « و اضلّهم السّامریّ » ؛ و آن ها را با گاوی که آن را عبادت می کردنـد گمراه کرد. و دلیل آن این بود که وقتی خداونـد متعال به موسـی وعـده داده بود که تا سی روز تورات و لوح ها را بر او نازل کند بنی اسراییل را از آن باخبر کرد و به وعده گاه رفت و هارون را به عنوان جانشین برای قومش گـذاشت. وقتی که سـی روز گـذشت و موسـی به سوی آن ها باز نگشت عصـیان کردند و خواسـتند که هارون را بکشـند. گفتند: موسـی به ما دروغ گفته و از دست ما فرار کرده است، ابلیس به شـکل مردی نزد آن ها آمد و به آن ها گفت: موسی از شما فرار کرده و اصلا به سوی شما برنمی گردد. جواهراتتان را نزد من بیاورید تا خدایی را بر شما بگیرم تا او را عبـادت کنیـد. سـامری روزی که خداونـد فرعون و یـارانش را غرق کرد جلوی موسـی بود به جبرئیـل نگـاه کرد سوار بر حیـوانی به شـکل رمکه (نـوعی اسب) بود و هر بـار که سـمش را بر جـایی از زمین می گـذاشت، آن مکـان را تکـان می داد. سـامری به او نگـاه کرد و جزء برگزیـدگان اصـحاب موسـی بود و خاک را از جای سم اسب جبرئیل گرفت – . علل الشـرائع : ۱۶۸ – و آن را در یک کیسه گـذاشت. و آن کیسه نزدش بود و به آن در نزد بنی اسـراییل افتخار می کرد. زمانی که ابلیس به سوی آن ها آمـد و گوساله را گرفتنـد به سامری گفت: خاکی را که همراه توست، بیاور. سامری آن را آورد. ابلیس آن را در درون شـکم گوساله انداخت. وقتی که خاک در شـکم گوساله ریخته شد، حرکت کرد و بر روی او پشم و مو شـروع به رشد کرد. بنی اسراییل برای او سجده بردند؛ هفتاد هزار از بنی اسراییل برای آن سجده بردند. هارون چنانچه خداوند حکایت کرده به آن هـا گفت: « یـا قوم انّمـا فتنتم به و انّ ربکم الرحمن فـاتبعونی و أطیعوا امری *قـالوا لن نبرح علیه عاکفین حتی یرجع الینا موسـی » قصد کشتن هارون را کردند تا این که از میان آن ها فرار کرد و تا زمانی که میقات موسی بعد از چهل شب تمام شد در همـان حـال ماندنـد (اعتکـاف نزد گوسـاله) زمـانی که روز دهم ذوالحجه بود خداونـد لوح ها را بر او نازل کرد و در آن تورات و هر آن چه نیازمند آن بودند،

ص: ۲۰۹

از جمله احکام، زندگی نامه ها و داستان ها در آن بود.

سپس خداونـد به موسـی وحی کرد « انّا قـد فتنّا قومک من بعـدک و أضـلّهم السامری » ما بعد از تو قومت را امتحان کردیم و سامری آن ها را گمراه کرد، و آن ها گوساله را عبادت کردنـد. و صدایی مانند صدای گاو داشت. موسـی گفت: پروردگارا، گوساله از جـانب سامری است پس صـدا برای کیست؟ گفت: از من ای موسـی. زمانی که آن ها را دیـدم از من روی گردان شـده انـد و به گوساله روی آورده انـد دوست داشـتم که آن ها را بیشتر امتحان کنم و موسـی چنانچه خداوند فرموده است، با حالت خشم و غضب و تأسف به سوی قومش بازگشت و گفت: « یا قوم الهم یعـدکم ربکم وعدا حسـنا أفطال علیکم العهد أم أردتم أن یحل علیکم غضب من ربّکم فأخلفتهم موعدی » سپس لوح ها را انداخت و ریش و سـر برادرش هارون را گرفت و او را به سوی آن کشانـد و به او گفت: وقتی که آن ها را دیـدی که گمراه شدنـد چه چیزی باعث شد که دست از متابعت من برداری آیا از دسـتور من سـرپیچی کردی؟ چنانچه خداوند فرموده است، هارون گفت: « ینومّ لا تأخذ بلحیتی و لا برأسی إنّی خشیت أن تقول فرقت بین بنی اسراییل و لم ترقب قولی ». بنی اسراییل به او گفتند: « ما أخلفنا موعدک بملکنا» گفت: ما با تو محـالفت نکردیم. «ولکنـا حُملنا أوزارا مِن زینه القَوم» یعنی از زیورآلات آنان «فقـذفناها» گفت: خاکی را که سامری آورد در شکمش ریختیم سـپس سامری گوساله را خارج کرد در حالی که صـدا داشت. موسـی به او گفت: تو را چه شـده ای سامری؟

سامری گفت: چیزی را دیدم که آن ها ندیدند و یک قبضه از خاک جای پای اسب جبرئیل را گرفتم یعنی از زیر سم اسب جبرئیل در دریا « فنبذتها » یعنی آن را برداشتم. « و کذلک سوّلت لی نفسی » یعنی نفسم آن را برای من چنین زینت داد. موسی گوساله را خارج کرد و آن را با آتش سوزاند و در دریا انداخت. سپس موسی به سامری گفت: « اذهب فانّ لک فی الحیوه ان تقول لامساس» یعنی تا زمانی که زنده ای در پشت تو این علامت هست و تا آخر عمر به شما می گویند: لامساس: لمس نکن، تا این که بدانند شما سامری هستید و مردم از شما فریب نخورند. آن ها هم اکنون در مصر و شام معروف به « لامساس » هستند. سپس قصد کرد که سامری را بکشد خداوند به او وحی کرد: ای موسی، او را نکش او بخشنده است. موسی به او گفت: « انظر الی الهک الذی ظلت علیه عاکفا لنحرقنه ثم لننسفنّه فی الیمّ نسفا، انما الهکم الله الذی لا اله الّا هو وسع کل شیء علما » - . تفسیر قمی: ۴۲۰-۴۲۲ - .

ص: ۲۱۰

**[ترجمه]

بیان

قال البیضاوی أَسِفاً أی حزینا بما فعلوا وَعْداً حَسَناً بأن یعطیکم التوراه فیها هدی و نور أَ فَطالَ عَلَیْکُمُ الْعَهْدُ أی الزمان یعنی زمان مفارقته لهم فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِی وعدکم إیای بالثبات علی الإیمان بالله و القیام علی ما أمرتکم به و قیل هو من أخلفت وعده إذا وجدت الخلف فیه أی أ فوجدتم الخلف فی وعدی لکم بالعود بعد الأربعین بِمَلْکِنا أی بأن ملکنا أمرنا إذ لو خلینا و أمرنا و لم یسول لنا السامری لما أخلفناه أَوْزاراً مِنْ زِینَهِ الْقَوْمِ أحمالا من حلی القبط التی استعرناها منهم حین هممنا بالخروج من مصر باسم العرس و قیل استعاروا لعید کان لهم ثم لم یردوا عند الخروج مخافه أن یعلموا به و قیل ما ألقاه البحر (۱)علی الساحل بعد إغراقهم فأخذوه فَقَذَفْناها أی فی النار فَکَذلِکَ أَلْقَی السَّامِرِیُّ أی ما کان معه منها روی أنهم لما حسبوا أن العده قد کملت قال لهم السامری إنما أخلف موسی میعادکم لما معکم من حلی القوم و هو حرام علیکم فالرأی أن نحفر له حفیره و نسجر فیها نارا و نقذف کل ما معنا فیها ففعلوا انتهی. (۲)أقول یمکن أن یکون قوله التراب الذی (۳)تفسیرا لقوله فَکَذلِکَ أَلْقَی السَّامِرِیُّ و إن لم یذکر و هکذا فسر فی عیون التفاسیر.

ثم قال البیضاوی فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَداً من تلک الحلی المذابه لَهُ خُوارٌ صوت العجل فَقالُوا یعنی السامری و من افتتن به هذا إِلهُکُمْ وَ إِلهُ مُوسی فَنَسِیَ أی فنسیه موسی و ذهب یطلبه عند الطور أو فنسی السامری أی ترک ما کان علیه من إظهار الإیمان إِنَّما فُتِنْتُمْ بِهِ أی بالعجل عَلَیْهِ أی علی العجل و عبادته عاکِفِینَ مقیمین أَلَّا تَتَّبِعَنِ أی أن تتبعنی فی الغضب لله و المقابله مع من کفر به أو أن تأتی عقبی و تلحقنی و لا مزیده أَ فَعَصَیْتَ أَمْرِی بالصلابه فی الدین و المحاماه علیه قالَ یَا بْنَ أُمَّ خص الأم استعطافا و ترقیقا و قیل لأنه کان أخاه من الأم و الجمهور علی أنهما من أب و أم لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی أی بشعر رأسی قبض علیهما یجره إلیه من شده

ص: ۲۱۱

١- فى المصدر: قيل: هى ما ألقاه البحر.

٢- أنوار التنزيل ٢: ٦۵- ٦٦.

٣- الواقع فى كلام القمّىّ.

غضبه لله وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي حين قلت اخلفنى فى قومى و أصلح فَما خَطْبُكَ أى ما طلبك له و ما الذى حملك عليه قالَ بَصُرْتُ بِما لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ أى علمت ما لم يعلموه و فطنت بما لم يفطنوا به و هو أن الرسول الذى جاءك به روحانى محض لا يمس أثره شيئا إلا أحياه أو رأيت ما لم يروه و هو أن جبرئيل جاءك على فرس الحياه قيل إنما عرفه لأن أمه ألقته حين ولدته خوفا من فرعون و كان جبرئيل يغذيه حتى استقل فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ من تربه موطئه فنبذتها فى الحلى المذابه وَ كَذلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي زينته و حسنته لى. (۱)قوله لا مِساسَ قال الطبرسى رحمه الله اختلف فى معناه فقيل إنه أمر الناس بأمر الله أن لا يخالطوه و لا يجالسوه و لا يؤاكلوه تضييقا عليه و المعنى لك أن تقول لا أمس و لا أمس ما دمت حيا و قال ابن عباس لك و لولدك و المساس فعال من المماسه و معنى لا مساس لا يمس بعضنا بعضا فصار السامرى يهيم فى البريه مع الوحش و السباع لا يمس أحدا و لا يمسه أحد عاقبه الله تعالى بذلك و كان إذا لقى أحدا يقول لا مساس أى لا تمسنى و لا تقربنى و صار ذلك عقوبه له و لولده حتى أن بقاياهم اليوم يقولون ذلك و إن مس واحد من غيرهم واحدا منهم حم كلاهما فى الوقت و قيل إن السامرى خاف و هرب فجعل يهيم فى البريه لا يجد أحدا من الناس يمسه حتى صار لبعده عن الناس كالقائل لا مساس عن الجبائى. (۲).

**[ترجمه]بیضاوی گفته است « أسفا » یعنی به خاطر آن چه که انجام داده بودند ناراحت شدند «وعدا حسنا» که تورات را به شما بدهد و در آن نور و هدایت است. «أ فطال علیکم العهد» یعنی زمان، یعنی زمان جدایی او از آن ها « فأخلفتم موعدی» وعده‌ای که به من دادید که در ایمان به خدا و انجام آن چه که شما را به آن امر کردم ثابت قدم باشید. و گفته شده: او کسی است که وعده‌اش را خلف کند: اگر خلف وعده را در آن دیدید. آیا در وعده من به شما به این که بعد از چهل شب بازمی گردم، خلافی دیدید؟ « بملکنا » یعنی اختیار خودمان را نداشتیم، زیرا اگر سامری ما را به حال خود می گذاشت و برای ما زینت نمی‌داد آن را خلاف نمی‌پنداشتیم – گمراه نمی شدیم –. « أوزارا من زینه القوم » بارهایی از زیور قبطی ها که از آن ها زمانی که خواستیم با نام عروسی از مصر خارج شویم، امانت گرفتیم. و گفته شده: آن را به خاطر جشنی که داشتند، امانت گرفتند و هنگام خروج به خاطر ترس از این که بدانند، آن را برنگرداندند. و گفته شده: آن چه که بعد از غرق شدن فرعونیان، دریا به ساحل انداخت و آن را گرفتند. « فقذفناها » یعنی آن ها را در آتش انداختیم. « فکذلک القی السامری » یعنی آن چه از آن همراه او بود. و روایت شده که آن ها وقتی گمان کردند که ساز و برگ کامل شده است سامری به آن ها گفت: موسی میعاد شما را خلف وعده کرده است به خاطر زیورهای قوم که همراه شماست و برای شما حرام است. نظر درست آن است که برای او چاله ای بکنیم و در آن آتش روشن کنیم و هر چه که همراه ماست را در آن بیندازیم. سپس چنین کردند – . انوار التنزیل. ۲: ۶۵-۶۶ – .

می گویم: ممکن است قول (التراب الذی) تفسیر قول (فکذالک القی السامری) باشد اگر چه ذکر نشده است و در بهترین تفاسیر، چنین تفسیر شده است.

سپس بیضاوی می گوید: « فأخرج لهم عجلا جسدا » از آن جواهرات ذوب شده بود. « له خوار » منظور صدایی مانند صدای گاو است. « فقالوا » یعنی سامری و کسانی که به وسیله آن امتحان شدند. « هذا إلهکم و إله موسی فنسی » یعنی موسی او را فراموش کرد و رفت و آن را نزد کوه طور خواست یا این که سامری فراموش کرد. یعنی آن چه که از اظهار ایمان بر عهده او بود را ترک کرد. « انّما فتنتم به» یعنی شما به وسیله گوساله امتحان شدید. « علیه » یعنی بر گوساله و عبادتش. « عاکفین » مقیم بودند « أن لا تتّبعن » یعنی در غضب و خشم برای خدا و مقابله با کسی که به او کفر ورزید مرا پیروی کنی. یا این که به دنبال

من بیایی و به من ملحق شوی و «لا» زائده است. «أ فعصیت أمری» با صلابت در دین و حفاظت از آن «قال یبنوءّ» ای پسر مادر، به خاطر طلب مهربانی و لطف، در این جا مختص شده است. و گفته شده: چون از طرف مادری، برادرش بود. و جمهور معتقدند که هر دو از یک پدر و مادر بودند « لا تأخذ بلحیتی و لا برأسی » یا موسی، موی سرم را نگیر. آن دو را گرفت در حالی که به سبب

ص: ۲۱۱

خشمی که به خاطر خدا داشت، او را به سوی خود می‌کشید. « و لم ترقب قولی » زمانی که گفتی: مرا در قومم جانشین قرار بده و صالح بگردان « فما خطبک » درخواست تو برای او چیست؟ و چه چیزی تو را بر آن وا داشت؟ گفت: « بصرت بما لم... یبصروا » دانستم آن چه را که نمی دانستند و آن این که فرستاده‌ای که آن را نزد تو آورد، روحانی محض بود و جای پای او چیزی را لمس نمی‌کند مگر این که آن را زنده می کند. یا دیدم آن چه را که آن ها ندیدند و آن این که جبرئیل با اسب زندگی به سوی تو آمد. گفته شده: همانا او را شناخت چون مادرش وقتی او را به دنیا آورد به خاطر ترس از فرعون او را انداخت و جبرئیل به او غذا می داد تا این که توانایی پیدا کرد. « فقبضت قبضه من أثر الرسول » از خاک له شده زیر پای او برداشتم و آن را در زیور آلات مذاب شده ریختم. « و کذلک سوّلت لی نفسی » یعنی آن را برای خودم زینت دادم - . انوارالتنزیل. ۲ : ۶۶-۶۷ - .

آیه « لامساس » طبرسی گفت است: در معنایش اختلاف است، گفته شده: او به مردم دستور خدا را داد که با آن قاطی نشوند و نشینند و آن را نخورند به خاطر تنگ گرفتن بر او. و معنایش چنین است: تو باید بگویی: نه لمس می کنم و نه لمس می شوم تا زمانی که زنده ام. ابن عباس گفته است: برای تو و فرزندانت. مساس بر وزن فعال و از مماسه گرفته شده است و «لامساس» یعنی: برخی از ما برخی دیگر را لمس نکند. سامری سر به بیابان می زند و با حیوانات وحشی و درنده در گیر می شود، کسی را لمس نمی کند و کسی او را لمس نمی کند خداوند عاقبتش را چنین کرد. و اگر کسی را ملاقات می کرد، می گفت: « لامساس » یعنی مرا لمس نکن و به من نزدیک نشو و این عقوبتی برای خودش و فرزندانش شد تا جایی که بقایای آنان امروزه نیز آن را می گویند. و اگر کسی غیر از آن ها، یکی از آن ها را لمس می کرد در همان لحظه هردوی آن ها داغ می‌شدند، و گفته شده: سامری ترسید و فرار کرد و سر به بیابان می زند و کسی را نمی دید که او را لمس کند به طوری که به خاطر دوری از مردم مانند گوینده « لامساس » شد، از جبّایی روایت شده است - . مجمع البیان ۷ : ۲۸-۲۹. - .

**[ترجمه]

«۵»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا إِلَّا وَ فِی وَقْتِهِ شَیْطَانَانِ یُؤْذِیَانِهِ وَ یَفْتِنَانِهِ وَ یُضِلَّانِ النَّاسَ بَعْدَهُ فَأَمَّا الْخَمْسَةُ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ نُوحٌ وَ إِبْرَاهِیمُ وَ مُوسَی وَ عِیسَی وَ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله وَ أَمَّا صَاحِبَا نُوحٍ ففیطیفوس (۳)وَ خرام وَ أَمَّا صَاحِبَا إِبْرَاهِیمَ فمکیل وَ رذام وَ أَمَّا صَاحِبَا مُوسَی فَالسَّامِرِیُّ وَ مرعقیبا وَ أَمَّا صَاحِبَا عِیسَی فمولس وَ مریسا (۴)وَ أَمَّا صَاحِبَا مُحَمَّدٍ

۱- أنوار التنزيل ۲: ۶۶- ۶۷. و فيه: الحلى المذاب او فى جوف العجل حتّى حيى.

۲- مجمع البيان ۷: ۲۸ و ۲۹.

۳- فى المصدر: فغنطيغوس.

۴- فى المصدر: فبولس و مريسون.

فَحَبْتَرٌ وَ زُرَيْقٌ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که فرمود: خداوند هیچ پیامبری را نفرستاد مگر این که در زمان او دو شیطان بودند که او را اذیت و امتحان می کردند و مردم را بعد از او گمراه می کردند. اما پنج پیامبر اولوالعزم، نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و اما دو همراه نوح، فیطیفوس و خرام و اما دو همراه ابراهیم، مکیل و رذام و دو همراه موسی، سامری و مرعقیبا و دو همراه عیسی مولس و مریسا و دو همراه محمد،

ص: ۲۱۲

حبتر و زریق بودند - - تفسیر قمی : ۴۲۲. - .

**[ترجمه]

بیان

الحبتر الثعلب و عبر عن أبی بکر (الأول) به لکونه یشبهه فی المکر و الخدیعه و التعبیر عن (عمر) (الثانی) بزریق إما لکونه أزرق أو لکونه شبیها بطائر یسمی زریق فی بعض خصاله السیئه أو لکون الزرقه مما یبغضه العرب و یتشأم به کما قیل فی قوله تعالی وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِینَ یَوْمَئِذٍ زُرْقاً

**[ترجمه]الحبتر: یعنی روباه، و منظور ابوبکر است به خاطر مکر و حیله اش به این نام معروف شد؛ و منظور از زریق، عمر است که زریق یا به خاطر آبی بودن رنگش و یا به خاطر این که در بعضی از رفتار های زشتش به پرنده ای به نام زریق شبیه بود به این نام نامگذاری شده است؛ یا به خاطر این است که رنگ آبی نزد عرب ها شوم است و آن را به فال بد می گیرند. آن چنان که خداوند فرمود: «و نحشر المجرمین یومئذ زرقا».

**[ترجمه]

«۶»

-ج، الإحتجاج عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: سَأَلَ طَاوُسٌ الْیَمَانِیُّ (۲)الْبَاقِرَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ طَیْرٍ طَارَ مَرَّةً لَمْ یَطِرْ قَبْلَهَا وَ لَا بَعْدَهَا ذَکَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِی الْقُرْآنِ مَا هُوَ فَقَالَ طُورُ سَیْنَاءَ أَطَارَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ حِینَ أَظَلَّهُمْ بِجَنَاحٍ مِنْهُ فِیهِ أَلْوَانُ الْعَذَابِ حَتَّی قَبِلُوا التَّوْرَاهَ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ کَأَنَّهُ ظُلَّهٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ الْخَبَرَ (۳).

**[ترجمه]الاحتجاج: از ابو بصیر روایت شده که گفت: طاوس یمانی از امام باقر علیه السلام درباره پرنده ای سؤال کرد که یک بار پرواز کرده است و قبل و بعد از آن پرواز نکرده و خداوند متعال اسم آن را در قرآن ذکر کرده، آن پرنده چیست؟ گفت: طور سیناء است که خداوند متعال با گوشه ای از آن بر آن ها سایه افکند آن را بر سر بنی اسراییل به پرواز درآورد و در آن عذاب های متفاوتی وجود دارد تا این که تورات را قبول کردند و این خبر - . الاحتجاج : ۱۷۹. - کلام خداوند متعال

است كه فرمود:« و إذ نتقنا الجبل فوقهم كانّه ظلّه و ظنّوا انّه واقع بهم ».

**[ترجمه]

«۷»

-فس، تفسیر القمی وَ واعَدْنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیْلَهً وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِیقاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِینَ لَیْلَهً فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَوْحَی إِلَی مُوسَی أَنِّی أُنْزِلُ عَلَیْکَ التَّوْرَاهَ الَّتِی فِیهَا الْأَحْکَامُ إِلَی أَرْبَعِینَ یَوْماً وَ هُوَ ذُو الْقَعْدَهِ وَ عَشَرَهٌ مِنْ ذِی الْحِجَّهِ فَقَالَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لِأَصْحَابِهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَدْ وَعَدَنِی أَنْ یُنْزِلَ عَلَیَّ التَّوْرَاهَ وَ الْأَلْوَاحَ إِلَی ثَلَاثِینَ یَوْماً وَ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ لَا یَقُولَ إِلَی أَرْبَعِینَ یَوْماً (۴)فَتَضِیقَ صُدُورُهُمْ فَذَهَبَ مُوسَی إِلَی الْمِیقَاتِ وَ اسْتَخْلَفَ هَارُونَ عَلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ فَلَمَّا جَاوَزَ ثَلَاثِینَ یَوْماً وَ لَمْ یَرْجِعْ مُوسَی غَضِبُوا فَأَرَادُوا أَنْ یَقْتُلُوا هَارُونَ وَ قَالُوا إِنَّ مُوسَی کَذَبَنَا وَ هَرَبَ مِنَّا وَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ وَ عَبَدُوهُ فَلَمَّا کَانَ یَوْمُ عَشَرَهٍ مِنْ ذِی الْحِجَّهِ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَی مُوسَی الْأَلْوَاحَ وَ مَا یَحْتَاجُونَ إِلَیْهِ مِنَ الْأَحْکَامِ وَ الْأَخْبَارِ وَ السُّنَنِ

۱- تفسیر القمّیّ: ۴۲۲.

۲- تقدم ترجمته فی ج ۱۰: ۱۵۱.

۳- الاحتجاج: ۱۷۹، و الحدیث طویل أخرجه المصنّف عن المناقب فی کتاب الاحتجاجات راجع ج ۱۰: ۱۵۶.

۴- فیه غرابه جدا یخالف ظاهر الکتاب، حیث إن اللّه تعالی واعده ثلاثین لیله أولا ثمّ أتمه بعشر.

وَ الْقِصَصِ فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ التَّوْرَاهَ وَ كَلَّمَهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِی أَنْظُرْ إِلَیْکَ (۱)فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ لَنْ تَرانِی أَیْ لَا تَقْدِرُ عَلَی ذَلِکَ وَ لکِنِ انْظُرْ إِلَی الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَکانَهُ فَسَوْفَ تَرانِی قَالَ فَرَفَعَ اللَّهُ الْحِجَابَ وَ نَظَرَ إِلَی الْجَبَلِ فَسَاخَ الْجَبَلُ (۲)فِی الْبَحْرِ فَهُوَ یَهْوِی حَتَّی السَّاعَهِ وَ نَزَلَتِ الْمَلَائِکَهُ وَ فُتِحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَی الْمَلَائِکَهِ أَدْرِکُوا مُوسَی لَا یَهْرُبْ فَنَزَلَتِ الْمَلَائِکَهُ وَ أَحَاطَتْ بِمُوسَی وَ قَالُوا اثْبُتْ یَا ابْنَ عِمْرَانَ فَقَدْ سَأَلْتَ اللَّهَ عَظِیماً فَلَمَّا نَزَلَ مُوسَی إِلَی الْجَبَلِ قَدْ سَاخَ وَ الْمَلَائِکَهُ قَدْ نَزَلَتْ وَقَعَ عَلَی وَجْهِهِ فَمَاتَ (۳)مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ وَ هَوْلِ مَا رَأَی فَرَدَّ اللَّهُ عَلَیْهِ رُوحَهُ فَرَفَعَ رَأْسَهُ وَ أَفَاقَ وَ قَالَ سُبْحانَکَ تُبْتُ إِلَیْکَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِینَ أَیْ أَوَّلُ مَنْ صَدَّقَ أَنَّکَ لَا تُرَی فَقَالَ اللَّهُ لَهُ یا مُوسی إِنِّی اصْطَفَیْتُکَ عَلَی النَّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِکَلامِی فَخُذْ ما آتَیْتُکَ وَ کُنْ مِنَ الشَّاکِرِینَ فَنَادَاهُ جَبْرَئِیلُ یَا مُوسَی أَنَا أَخُوکَ جَبْرَئِیلُ وَ قَوْلُهُ وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَهً وَ تَفْصِیلًا أَیْ کُلُّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَهٌ أَنَّهُ مَخْلُوقٌ وَ قَوْلُهُ فَخُذْها بِقُوَّهٍ أَیْ قُوَّهِ الْقَلْبِ وَ أْمُرْ قَوْمَکَ یَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها أَیْ بِأَحْسَنِ مَا فِیهَا مِنَ الْأَحْکَامِ قَوْلُهُ سَأُرِیکُمْ دارَ الْفاسِقِینَ أَیْ یَجِیئُکُمْ (۴)قَوْمٌ فُسَّاقٌ تَکُونُ الدَّوْلَهُ لَهُمْ قَوْلُهُ سَأَصْرِفُ عَنْ آیاتِیَ الَّذِینَ یَتَکَبَّرُونَ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ یَعْنِی أَصْرِفُ الْقُرْآنَ عَنِ الَّذِینَ یَتَکَبَّرُونَ فِی الْأَرْضِ بِغَیْرِ الْحَقِّ وَ إِنْ یَرَوْا کُلَّ آیَهٍ لا یُؤْمِنُوا بِها وَ إِنْ یَرَوْا سَبِیلَ الرُّشْدِ لا یَتَّخِذُوهُ سَبِیلًا قَالَ إِذَا رَأَوُا الْإِیمَانَ وَ الصِّدْقَ وَ الْوَفَاءَ وَ الْعَمَلَ الصَّالِحَ لَا یَتَّخِذُوهُ سَبِیلًا وَ إِنْ یَرَوُا الشِّرْکَ وَ الزِّنَا وَ الْمَعَاصِیَ یَأْخُذُوا بِهَا وَ یَعْمَلُوا بِهَا وَ قَوْلُهُ وَ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیاتِنا الْآیَهَ فَإِنَّهُ مُحْکَمٌ قَوْلُهُ هذا إِلهُکُمْ وَ إِلهُ مُوسی

۱- الظاهر ممّا تقدم و یأتی من التفاسیر و الاخبار بل القرآن العظیم و ما تقدم من عصمه الأنبیاء أنه علیه السلام سأل اللّه تعالی ذلک لقومه حیث قالوا: «لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتّٰی نَرَی اللّٰهَ جَهْرَهً» فما یتراءی من ظاهر کلامه رحمه اللّه أنّه سأله لنفسه غیر صحیح أو غیر مقصود.

۲- أی غاص فیه.

۳- الظاهر من الکتاب العزیز أنّه غشی علیه و لم یمت حیث قال اللّه تعالی: وَ خَرَّ مُوسی صَعِقاً، فَلَمّٰا أَفاقَ قالَ سُبْحانَکَ.

۴- فی نسخه: سیجیئکم، و فی المصدر: یحییکم.

فَنسِيَ أَیْ تَرَکَ وَ قَوْلُهُ أَ فَلاـ یَرَوْنَ أَلَّا یَرْجِعُ إِلَیْهِمْ قَوْلًا یَعْنِی لَا یَتَکَلَّمُ الْعِجْلُ وَ لَیْسَ لَهُ مَنْطِقٌ وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَ لَمَّا سُقِطَ فِی أَیْدِیهِمْ یَعْنِی لَمَّا جاءَهُمْ مُوسَی وَ أَحْرَقَ الْعِجْلَ (۱)قالُوا لَئِنْ لَمْ یَرْحَمْنا رَبُّنا وَ یَغْفِرْ لَنا لَنَکُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِینَ قَوْلُهُ وَ لَمَّا رَجَعَ مُوسی إِلی قَوْمِهِ غَضْبانَ أَسِفاً قالَ بِئْسَما خَلَفْتُمُونِی مِنْ بَعْدِی أَ عَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّکُمْ وَ أَلْقَی الْأَلْواحَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیْهِ إِلَی قَوْلِهِ لَغَفُورٌ رَحِیمٌ فَإِنَّهُ مُحْکَمٌ وَ قَوْلُهُ وَ اخْتارَ مُوسی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلًا لِمِیقاتِنا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ قالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَکْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِیَّایَ فَإِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا قَالَ لِبَنِی إِسْرَائِیلَ إِنَّ اللَّهَ یُکَلِّمُنِی وَ یُنَاجِینِی لَمْ یُصَدِّقُوهُ فَقَالَ لَهُمُ اخْتَارُوا مِنْکُمْ مَنْ یَجِی ءُ مَعِی حَتَّی یَسْمَعَ کَلَامَهُ فَاخْتَارُوا سَبْعِینَ رَجُلًا مِنْ خِیَارِهِمْ وَ ذَهَبُوا مَعَ مُوسَی إِلَی الْمِیقَاتِ فَدَنَا مُوسَی وَ نَاجَی رَبَّهُ وَ کَلَّمَهُ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَقَالَ مُوسَی لِأَصْحَابِهِ اسْمَعُوا وَ اشْهَدُوا عِنْدَ بَنِی إِسْرَائِیلَ بِذَلِکَ فَقَالُوا لَهُ لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَاسْأَلْهُ أَنْ یَظْهَرَ لَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ صَاعِقَهً فَاحْتَرَقُوا وَ هُوَ قَوْلُهُ وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ثُمَّ بَعَثْناکُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ فَهَذِهِ الْآیَهُ فِی سُورَهِ الْبَقَرَهِ وَ هِیَ مَعَ هَذِهِ الْآیَهِ فِی سُورَهِ الْأَعْرَافِ قَوْلُهُ وَ اخْتارَ مُوسی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلًا لِمِیقاتِنا فَنِصْفُ الْآیَهِ فِی سُورَهِ الْبَقَرَهِ (۲)وَ نِصْفُ الْآیَهِ هَاهُنَا فَلَمَّا نَظَرَ مُوسَی إِلَی أَصْحَابِهِ قَدْ هَلَکُوا حَزِنَ عَلَیْهِمْ فَقَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَکْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِیَّایَ أَ تُهْلِکُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا وَ ذَلِکَ أَنَّ مُوسَی ظَنَّ أَنَّ هَؤُلَاءِ هَلَکُوا بِذُنُوبِ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَقَالَ إِنْ هِیَ إِلَّا فِتْنَتُکَ تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ وَ تَهْدِی مَنْ تَشاءُ أَنْتَ وَلِیُّنا فَاغْفِرْ لَنا وَ ارْحَمْنا وَ أَنْتَ خَیْرُ الْغافِرِینَ وَ اکْتُبْ لَنا فِی هذِهِ الدُّنْیا حَسَنَهً وَ فِی الْآخِرَهِ إِنَّا هُدْنا إِلَیْکَ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی عَذابِی أُصِیبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَ رَحْمَتِی

ص: ۲۱۵

۱- أی فسقط العجل فی ایدیهم بعد الاحراق، أو احرق فاشتد ندمهم علی ذلک قالوا: لئن لم یرحمنا إه. و علی أی ففیه خلاف ظاهر.

۲- و هو قوله تعالی: «وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً» و الظاهر أن مراده رحمه اللّه أن الآیه هاهنا مجمله و تفصیلها فی سوره البقره، اذ لم یبین هاهنا أن الرجفه بم أخذتهم و ما کان فعل السفهاء منهم حتّی عوقبوا بها.

وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكاهَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآياتِنا يُؤْمِنُونَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « و واعدنا موسی ثلاثین لیله و اتممناها بعشر فتمّ میقات ربّه أربعین لیله » خداوند متعال به موسی وحی کرد: من تورات را که شامل احکامی برای بنی اسرائیل هست تا چهل روز دیگر بر تو نازل می کنم و چهل روز شامل ماه ذوالقعده و ده روز از ذوالحجه است. موسی به یارانش گفت: خداوند متعال به من وعده داده است که تورات و لوح ها را به مدت سی روز بر من نازل کند و خداوند متعال به او امر کرد که نگوید: تا چهل روز دلهایشان به تنگ آمد موسی به وعده گاه رفت و هارون را به عنوان جانشین خود بر بنی اسراییل گماشت. زمانی که سی روز گذشت و موسی برنگشت؛ خشمگین شدند و خواستند که هارون را بکشند و گفتند: موسی به ما دروغ گفته و از دست ما فرار کرده است، در نتیجه گوساله را گرفتند و پرستیدند وقتی روز دهم ماه ذی الحجه بود، خداوند بر موسی لوح ها و هر آن چه از احکام و اخبار و سنت ها

ص: ۲۱۳

و داستان ها به آن نیاز داشتند را نازل کرد، وقتی که خداوند تورات را بر نزول کرد و با او سخن گفت، گفت: « ربّ ارنی انظر الیک » خداوند به او وحی کرد « لن ترانی » هرگز مرا نخواهی دید یعنی نمی توانی مرا ببینی « و لکن انظر الی الجبل فان استقر مکانه فسوف ترانی » اما به کوه نگاه کن اگر در جایش مستقر شد آن وقت مرا خواهی دید. گفت: خداوند حجاب را برداشت و به کوه نگاه کرد. کوه در دریا فرورفت و تا روز قیامت فرو می ریزد و ملائکه نازل شدند و درهای آسمان گشوده شد. خداوند به ملائکه وحی کرد: موسی را دریابید، فرار نکند، ملائکه نازل شدند. موسی را احاطه کردند و گفتند: ای پسر عمران ثابت قدم باش چیز بزرگی را از خدای درخواست کردی. وقتی موسی به طرف کوه پایین آمد، افتاد، ملائکه نازل شدند و او بر صورت افتاد و از ترس خدا و از ترس آن چه که دید ترسید و درگذشت. خداوند روحش را به او بازگرداند، سرش را بلند کرد و به هوش آمد و گفت: « سبحانک تبت الیک و أنا اوّل المؤمنین » یعنی اولین کسی هستم که تصدیق کرد که تو دیده نمی شوی. خداوند به او فرمود: « یا موسی انّی اصطفیتک علی الناس برسالاتی و بکلامی فخذ ما آتیتک و کن من الشّاکرین» جبرئیل او را ندا داد: ای موسی من جبرئیل برادر تو هستم.

« و کتبنا له فی الالواح من کل شیء موعظه و تفصیلا » یعنی هر چیزی پندی است که او مخلوق است و آیه « فخذها بقوه » یعنی با قوت قلب. « و أمر قومک یأخذوا باحسنها » یعنی بهترین احکامی که در آن است را بگیرند و (بدان متمسک شوند). « سأریکم دار الفاسقین » یعنی قوم فاسقی برای شما می آیند و دولت و قدرت مال آن ها می شود. آیه « سأصرف عن آیاتی الذین یتکبرون فی الارض بغیر الحق». یعنی قرآن را از کسانی که به ناحق در زمین تکبر می ورزد باز می دارم. « و إن یروا کلِّ آیه لا یومنوا بها و إن یروا سبیل الرّشد لا یتخذوه سبیلا» فرمود :اگر ایمان و صداقت و وفا و عمل صالح را در یابند آن را به عنوان راه انتخاب نمی کنند ولی اگر شرک و زنا و گناهان را ببینند به آن تمسک می شوند و به آن عمل می کنند. «و الّذین کذّبوا بآیاتنا » این خبر محکم است. آیه « هذا إلهکم و إله موسی

ص: ۲۱۴

فنسی » یعنی ترک شده است. « أفلا یرون أن لایرجع إلیهم قولا » یعنی گوساله سخن نمی گوید و زبان ندارد. «و لما سقط فی أیدیهم » یعنی زمانی که موسی به سوی آن ها آمد و گوساله را آتش زد. « قالوا لئن لم یرحمنا ربّنا و یغفرلنا لنکوننّ من الخاسرین ». فرموده خدا: «وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَی إِلَی قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِی مِن بَعْدِیَ أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَی الأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِیهِ یَجُرُّهُ إِلَیْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِی وَكَادُواْ یَقْتُلُونَنِی فَلاَ تُشْمِتْ بِیَ الأعْدَاء وَلاَ تَجْعَلْنِی مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ *قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِی وَلأَخِی وَأَدْخِلْنَا فِی رَحْمَتِكَ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ *إِنَّ الَّذِینَ اتَّخَذُواْ الْعِجْلَ سَیَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِی الْحَیاةِ الدُّنْیَا وَكَذَلِكَ نَجْزِی الْمُفْتَرِینَ *وَالَّذِینَ عَمِلُواْ السَّیِّئَاتِ ثُمَّ تَابُواْ مِن بَعْدِهَا وَآمَنُواْ إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِیمٌ » {و چون موسی خشمناك و اندوهگین به سوی قوم خود بازگشت گفت پس از من چه بد جانشینی برای من بودید آیا بر فرمان پروردگارتان پیشی گرفتید و الواح را افکند و [موی] سر برادرش را گرفت و او را به طرف خود کشید [هارون] گفت ای فرزند مادرم این قوم مرا ناتوان یافتند و چیزی نمانده بود که مرا بکشند پس مرا دشمن شاد مکن و مرا در شمار گروه ستمکاران قرار مده*[موسی] گفت پروردگارا من و برادرم را بیامرز و ما را در [پناه] رحمت خود درآور و تو مهربان ترین مهربانانی*آری کسانی که گوساله را [به پرستش] گرفتند به زودی خشمی از پروردگارشان و ذلتی در زندگی دنیا به ایشان خواهد رسید و ما این گونه دروغ پردازان را کیفر می دهیم*و[لی] کسانی که مرتکب گناهان شدند آن گاه توبه کردند و ایمان آوردند قطعا پروردگار تو پس از آن آمرزنده مهربان خواهد بود} این آیه محکم است؛ و آیه « وَاخْتَارَ مُوسَی قَوْمَهُ سَبْعِینَ رَجُلا لِّمِیقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِیَّایَ » {و موسی از میان قوم خود هفتاد مرد برای میعاد ما برگزید و چون زلزله آنان را فرو گرفت گفت پروردگارا اگر می خواستی آنان را و مرا پیش از این هلاك می ساختی} موسی وقتی به بنی اسراییل گفت: خداوند با من حرف می زند و با من نجوا می کند و او را تصدیق نکردند و به آن ها گفت: از میان شما کسانی را انتخاب کنید تا با من بیایند و کلام او را بشنوند. هفتاد نفر از بهترین آن ها را انتخاب کردند و به وعده گاه رفتند. موسی نزدیک شد و با پروردگارش نجوا کرد و خداوند متعال با او سخن گفت. موسی به یارانش گفت: بشنوید و نزد بنی اسراییل به آن شهادت دهید، به او گفتند « یَا مُوسَی لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ* ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ » {و چون گفتید ای موسی تا خدا را آشکارا نبینیم هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد پس در حالی که می نگریستید صاعقه شما را فرو گرفت*سپس شما را پس از مرگتان برانگیختیم باشد که شکرگزاری کنید} این آیه در سوره بقره است و آن با این آیه در سوره بقره است. آیه : « و اختار موسی قومه سبعین رجلا لمیقاتنا » نصف آیه در سوره بقره و نصف آن این جاست. وقتی که موسی به یارانش نگاه کرد که هلاك شدند برای آن ها ناراحت شد و گفت: « ربّ لو شئت اهلکتهم من قبل و ایّایَ اتهلکنا بما فعل السفهاء منا » و آن زمانی بود که موسی گمان کرد که این ها به خاطر گناه بنی اسراییل نابود شدند. گفت: « إِنْ هِیَ إِلاَّ فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاء وَتَهْدِی مَن تَشَاء أَنتَ وَلِیُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنتَ خَیْرُ الْغَافِرِینَ *وَاكْتُبْ لَنَا فِی هَذِهِ الدُّنْیَا حَسَنَةً وَفِی الآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَیْكَ » {هلاك می کنی این جز آزمایش تو نیست هر که را بخواهی به وسیله آن گمراه و هر که را بخواهی هدایت می کنی تو سرور مایی پس ما را بیامرز و به ما رحم کن و تو بهترین آمرزندگانی*و برای ما در این دنیا نیکی مقرر فرما و در آخرت [نیز] زیرا که ما به سوی تو بازگشته}خداوند متعال فرمود: « عَذَابِی أُصِیبُ بِهِ مَنْ أَشَاء وَرَحْمَتِی

وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ هُم بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ » - . تفسير قمی ۱ : ۲۲۲-۲۲۵ -

{عـذاب خـود را بـه هر کس بخـواهم می رسـانم و رحمتـم همـه چیز را فرا گرفتـه است و بـه زودی آن را برای کسـانی که پرهیزگاری می کنند و زکات می دهند و آنان که به آیات ما ایمان می آورند مقرر می دارم}

**[ترجمه]

بيان

قوله مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ مَوْعِظَةً لعل المعنى أنه كتب فيها من آثار حكمه الله فى خلق كل شـى ء و آثار صنعه بحيث يظهر لمن تأمل فيهـا أن له صانعـا و يحتمـل أن يكون موعظه حالاـ أى كتب حكمـا من كـل شـى ء و الحال أن ذلك الشـى ء موعظه من حيث دلاـلته على الصـانع و المشـهور بين المفسـرين أن قوله مَوْعِظَةً بـدل من الجـار و المجرور أى و كتبنـا كل شـى ء من المواعظ و تفصيل الأحكام.

قوله تعـالى سَـأُرِيكُمْ دارَ الْفاسِـقِينَ قيـل المراد سأريكم جهنم على سبيـل التهديـد و قيـل ديار فرعون و قومه بمصـر و قيل معناه سأدخلكم الشام فأريكم منازل القرون الماضيه ممن خالفوا أمر الله لتعتبروا بها قوله تعالى سَأَصْـرِفُ عَنْ آياتِيَ قيل أى سأصـرف الآيـات المنصوبه فى الآفـاق و الأـنفس عنهم بـالطبع على قلوبهم فلا يتفكرون فيها و لا يعتبرون بها و قيل سأصـرفهم عن إبطالها قوله أَ فَلا يَرَوْنَ أقول فى هـذا الموضع من القرآن بعـد قوله خوار أَ لَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لا يُكَلِّمُهُمْ وَ لا يَهْـدِيهِمْ سَبِيلًا و فى طه فَقالُوا هـذا إِلهُكُمْ وَ إِلهُ مُوسى فَنَسِيَ أَ فَلا يَرَوْنَ الآيه و لعله اشتبه على المصنف أو فسر فى هذا المقام ما فى سوره طه قوله سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ أى اشـتد ندامتهم كنايه فإن النادم المتحسـر يعض يده غما فتصير يده مسقوطا فيها قوله فهذه الآيه لعل المراد أن الآيتين متعلقتان بواقعه واحـده و إلاـ فارتبـاط إحـداهما بالأـخرى بحسب اللفظ مشـكل إلا أن يقال وقع التغيير فى اللفظ أيضا فقوله قوله و اختار تفسير لقوله هذه الآيه قوله إِنَّا هُدْنا إِلَيْكَ أى تبنا إليك من هاد يهود إذا رجع.

**[ترجمه]آیه « ای کلّ شیء موعظه » شاید معنا این باشد که در آن درباره آثار حکمت خدا در خلقت هر چیزی و آثار صنع او، نوشته شـده است و به طـوری که برای هر کس که در آن تأمـل می کنـد واضـح می گردد که صـانع و سازنـده ای دارد و ممکن است موعظه حـال باشـد، یعنی از هر چیزی حکمی نوشته است در حالی که آن چیز از جهت دلالت کردنش بر صانع، مـوعظه است. در میـان مفسـران قـول مشـهور این است که « موعظه » بـدل از جـار و مجرور است. یعنی هر چه از موعظه هـا و تفصیل احکام است را نوشتیم.

قوله تعـالی « سـأریکم دار الفاسـقین » گفته شـده: که منظور این است که به عنوان تهدیـد، جهنم را به شـما نشان خواهم داد و گفته شـده: منظور سـرزمین فرعون و قوم او در مصـر است. و گفته شـده: یعنی شـما را وارد شـام می کنم و جایگـاه قوم هـای گذشـته را که از امر خداونـد سـرپیچی کردند به شـما نشان می دهم تا عبرت بگیرید. قوله تعالی « سأصـرف عن آیاتی » گفته شـده یعنی: بـا مهر زدن بر دلهـای آن هـا آیـات منصوب در آفاق و أنفس را از آن ها باز می دارم. در نتیجه در آن تفکر نمی کننـد و از آن عـبرت نمی گیرنـد. و گفته شـده: یعنی آن هـا را از آن چه که باطـل است بـاز می دارم. قـول « أفلاـ یرون » می

گویم: در این موضع از قرآن بعـد از قول: خوار: صـدای گـاو: « ألم یروا أنّه لا یکلّمهم و لا یهـدیهم سبیلا » و در سوره طه « فقالوا هذا الهکم و اله موسـی فنسـی أفلا یرون » آیه ممکن است بر مصـنف مشـتبه شده باشد و یا این که در این مقام (جا) آن چه که در سوره طه آمـده است را تفسـیر کرده است. قول « سـقط فی أیدیهم » یعنی پشـیمانی آن ها شدت یافت، نوعی کنایه است. چون انسـان پشـیمان از ناراحتی دسـتش را می گزد در نتیجه دسـتش در آن می افتـد. قول « فهـذه الآیه » شایـد مراد این است که هر دو آیه به یـک واقعه و حـادثه مربوط هسـتند چون در غیر این صورت ارتبـاط یکی از آن هـا به دیگری بر اسـاس لفظ مشکل است. مگر این که گفته شود: در لفظ هم تغییر حاصل شده است. پس قول (قوله: و اختار) تفسیری برای قول (هذه الآیه) است. قول « انّا هدنا الیک » به سوی تو توبه کردیم از هاد یهود: هنگامی که بازگشت.

**[ترجمه]

«۸»

-ل، الخصال أَبِی عَنِ السَّعْدَآبَادِیِّ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَعْبَدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ الَّذِینَ أَمَرُوا قَوْمَ مُوسَی بِعِبَادَهِ الْعِجْلِ کَانُوا خَمْسَهَ أَنْفُسٍ وَ کَانُوا أَهْلَ بَیْتٍ یَأْکُلُونَ عَلَی خِوَانٍ وَاحِدٍ وَ هُمْ أذینوه وَ أَخُوهُ میذویه وَ ابْنُ أَخِیهِ وَ ابْنَتُهُ وَ امْرَأَتُهُ وَ هُمُ الَّذِینَ ذَبَحُوا الْبَقَرَهَ الَّتِی أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِذَبْحِهَا الْخَبَرَ (۲).

ص: ۲۱۶

۱- تفسیر القمّیّ ۱: ۲۲۲- ۲۲۵.

۲- الخصال ج ۱: ۱۴۵.

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام أبی عن علی عن أبیه عن علی بن معبد مثله (۱).

**[ترجمه]الخصال: از امام رضا علیه السـلام روایت شـده است که: کسانی که قوم موسـی را به عبادت گوساله امر کردند پنج نفر بودند و اهل یک خانه بودند و بر سر یک سفره غذا می خورند و آن ها أذنیوه و برادرش میذویه و پسر برادرش و دخترش و زنش بودنـد و آن ها کسانی بودند که گاوی را که خداوند دسـتور ذبحش را داده بود ذبح کردند. ادامه خبر - . الخصال ۱: ۱۴۵ - .

ص: ۲۱۶

عیون اخبار الرضا: پدرم از علی از پدرش از علی بن سعید مانند آن را روایت کرده است - . عیون الاخبار: ۲۳۷ - .

**[ترجمه]

«۹»

-ل، الخصال مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ السَّرَّاجُ (۲)عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ الْبَزَّازِ عَنْ حُمَیْدِ بْنِ زَنْجَوَیْهِ (۳)عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ یُوسُفَ عَنْ خَالِدِ بْنِ یَزِیدَ عَنْ طَلْحَهَ بْنِ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: مِنَ الْجِبَالِ الَّتِی تَطَایَرَتْ یَوْمَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ سَبْعَهُ أَجْبُلٍ فَلَحِقَتْ بِالْحِجَازِ وَ الْیَمَنِ مِنْهَا بِالْمَدِینَهِ أُحُدٌ وَ وَرِقَانُ (۴)وَ بِمَکَّهَ ثَوْرٌ وَ ثَبِیرٌ وَ حِرَاءُ وَ بِالْیَمَنِ صَبِرٌ وَ حَضُورٌ (۵).

**[ترجمه]الخصـال: ابن عبـاس از پیـامبر صـلی الله علیه و آله وسلّم روایت می کنـد که فرمود: از جمله کوههـایی که در روز موسـی پرواز کردنـد هفت کوه بودنـد، و به حجاز و یمن ملحق شدنـد، از جمله آن ها در مدینه أحد و ورقان و در مکه ثور و ثبیر و حراء و در یمن، صبر و حضور - . الخصال۲ : ۳ - .

**[ترجمه]

۱۰»

-ج، الإحتجاج فِی أَسْئِلَهِ الزِّنْدِیقِ عَنِ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَمَاتَ قَوْماً خَرَجُوا مَعَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ حِینَ تَوَجَّهَ إِلَی اللَّهِ فَقالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَهً فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ ثُمَّ أَحْیَاهُمْ (۶).

**[ترجمه]الاحتجاج: درباره سؤالهای زنـدیق از امام صادق علیه السـلام آمـده که : همانا خداوند قومی را که با موسـی خارج شدنـد هنگام توجه موسـی به سوی خداونـد، جانشان را گرفت سـپس آنان را زنده کرد چون گفته بودند: « أرنا الله جهره» - . الاحتجاج : ۱۸۸ - .

**[ترجمه]

-ج، الإحتجاج يد، التوحيد ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام فِی خَبَرِ ابْنِ الْجَهْمِ أَنَّهُ سَأَلَ الْمَأْمُونُ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ مَعْنَی قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَمَّا جاءَ مُوسی لِمِيقاتِنا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ قالَ رَبِّ أَرِنِی أَنْظُرْ إِلَيْکَ قالَ لَنْ تَرانِی الْآيَهَ

ص: ۲۱۷

۱- عيون الأخبار: ۲۳۷، و فيه: أذنبويه و أخوه مبذويه.

۲- فی المصدر: حدّثنا أبو أحمد القاسم بن محمّد بن أحمد بن عبدويه السراج بهمدان.

۳- فی المصدر: سعيد بن زنجويه و هو وهم، و الصواب ما فی المتن و هو حميد بن مخلد بن قتيبه ابن عبد اللّه الأزدیّ أبو أحمد زنجويه، ترجمه ابن حجر فی التقريب: ۱۲۹ قال: مات سنه ۱۴۸ و قيل: ۱۵۱.

۴- ورقان قال ياقوت فی معجم البلدان بالفتح ثمّ الكسر و يروی بسكون الراء، جبل أسود بين العرج و الرويثه علی يمين المصعد من المدينه إلی مكّه. و لمن صدر من المدينه مصعدا هو أول جبل يلقاه عن يساره. و ثبير وزان شريف: جبل بمكّه بينها و بين عرفه. و ثور: جبل بمكّه فيه الغار الذی اختفی فيه النبیّ صلّی اللّه عليه و آله و سلم، حراء بالكسر و التخفيف و المد: جبل من جبل مكّه علی ثلاثه أميال، و قال بعضهم: للناس فيه ثلاث لغات: يفتحونه و هی مكسوره، و يقصرون ألفه و هی ممدوده، و يميلونها و هی لا تسوغ فيها الاماله. و قال: حضور بالفتح ثمّ الضم و سكون الواو: بلده من أعمال زبيد، قلت: هناک جبل يسمی بها، و قال: صبر بفتح أوله و كسر ثانيه: اسم الجبل الشامخ العظيم المطل علی قريه تعز فيه عده حصون و قری باليمن. و قال: روی مالک بن أنس عن النبیّ صلّی اللّه عليه و سلم قال: لما تجلی اللّه تعالی للجبل يوم موسی عليه السلام تشظی فصارت منه ثلاثه اجبل فوقعت بمكّه، و ثلاثه أجبل وقعت بالمدينه، فالتی بمكّه حراء و ثبير و ثور، و التی بالمدينه احد و ورقان و رضوی.

۵- الخصال ج ۲: ۳، و الحديث مرویّ من طرق العامّه.

۶- الاحتجاج: ۱۸۸.

كَيْفَ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ كَلِيمُ اللَّهِ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا يَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَی ذِكْرُهُ لَا يَجُوزُ عَلَيْهِ الرُّؤْيَهُ حَتَّی يَسْأَلَهُ هَذَا السُّؤَالَ فَقَالَ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ كَلِيمَ اللَّهِ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَی عَزَّ عَنْ أَنْ يُرَی (۱)بِالْأَبْصَارِ وَ لَكِنَّهُ لَمَّا كَلَّمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قَرَّبَهُ نَجِيّاً رَجَعَ إِلَی قَوْمِهِ فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ كَلَّمَهُ وَ قَرَّبَهُ وَ نَاجَاهُ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّی نَسْمَعَ كَلَامَهُ كَمَا سَمِعْتَ وَ كَانَ الْقَوْمُ سَبْعَمِائَهِ أَلْفِ رَجُلٍ فَاخْتَارَ مِنْهُمْ سَبْعِينَ أَلْفاً ثُمَّ اخْتَارَ مِنْهُمْ سَبْعَهَ آلَافٍ (۲)ثُمَّ اخْتَارَ مِنْهُمْ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِ رَبِّهِ فَخَرَجَ بِهِمْ إِلَی طُورِ سَيْنَاءَ فَأَقَامَهُمْ فِی سَفْحِ الْجَبَلِ وَ صَعِدَ مُوسَی إِلَی الطُّورِ وَ سَأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يُكَلِّمَهُ وَ يُسْمِعَهُمْ كَلَامَهُ فَكَلَّمَهُ اللَّهُ تَعَالَی ذِكْرُهُ وَ سَمِعُوا كَلَامَهُ مِنْ فَوْقُ وَ أَسْفَلُ وَ يَمِينُ وَ شِمَالُ وَ وَرَاءُ وَ أَمَامُ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَحْدَثَهُ فِی الشَّجَرَهِ وَ جَعَلَهُ مُنْبَعِثاً مِنْهَا حَتَّی سَمِعُوهُ مِنْ جَمِيعِ الْوُجُوهِ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ بِأَنَّ هَذَا الَّذِی سَمِعْنَاهُ كَلَامُ اللَّهِ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَلَمَّا قَالُوا هَذَا الْقَوْلَ الْعَظِيمَ وَ اسْتَكْبَرُوا وَ عَتَوْا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِمْ صَاعِقَهً فَأَخَذَتْهُمْ بِظُلْمِهِمْ فَمَاتُوا فَقَالَ مُوسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا رَبِّ مَا أَقُولُ لِبَنِی إِسْرَائِيلَ إِذَا رَجَعْتُ إِلَيْهِمْ وَ قَالُوا إِنَّكَ ذَهَبْتَ بِهِمْ فَقَتَلْتَهُمْ لِأَنَّكَ لَمْ تَكُنْ صَادِقاً فِيمَا ادَّعَيْتَ مِنْ مُنَاجَاهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِيَّاكَ فَأَحْيَاهُمُ اللَّهُ وَ بَعَثَهُمْ مَعَهُ فَقَالُوا إِنَّكَ لَوْ سَأَلْتَ اللَّهَ أَنْ يُرِيَكَ تَنْظُرُ إِلَيْهِ لَأَجَابَكَ وَ كُنْتَ تُخْبِرُنَا كَيْفَ هُوَ فَنَعْرِفُهُ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ فَقَالَ مُوسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا قَوْمِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُرَی بِالْأَبْصَارِ وَ لَا كَيْفِيَّهَ لَهُ وَ إِنَّمَا يُعْرَفُ بِآيَاتِهِ وَ يُعْلَمُ بِأَعْلَامِهِ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّی تَسْأَلَهُ فَقَالَ مُوسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا رَبِّ إِنَّكَ قَدْ سَمِعْتَ مَقَالَهَ بَنِی إِسْرَائِيلَ وَ أَنْتَ أَعْلَمُ بِصَلَاحِهِمْ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَا مُوسَی اسْأَلْنِی مَا سَأَلُوكَ فَلَنْ أُؤَاخِذَكَ بِجَهْلِهِمْ فَعِنْدَ ذَلِكَ قَالَ مُوسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ رَبِّ أَرِنِی أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِی وَ لكِنِ انْظُرْ إِلَی الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكانَهُ وَ هُوَ يَهْوِی فَسَوْفَ تَرانِی فَلَمَّا تَجَلَّی رَبُّهُ لِلْجَبَلِ بِآيَهٍ مِنْ آيَاتِهِ جَعَلَهُ دَكًّا وَ خَرَّ مُوسی صَعِقاً فَلَمَّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ يَقُولُ رَجَعْتُ إِلَی مَعْرِفَتِی بِكَ عَنْ جَهْلِ قَوْمِی وَ أَنَا أَوَّلُ

۱- فی الاحتجاج: جل عن أن يری. و فی العيون: منزه، و فی نسخه منه: أعز.

۲- فی المصادر هنا زياده و هی هذه: ثم اختار منهم سبعمائه.

الْمُؤْمِنِینَ مِنْهُمْ بِأَنَّکَ لَا تُرَی (۱).

أقول: قد مضی الکلام فی ذلک مفصلا فی کتاب التوحید.

**[ترجمه]الاحتجاج، توحید، عیون أخبار الرضا: در خبر ابن جهم آمده است که مأمون از امام رضا علیه السلام درباره معنای قول خداوند عزوجلّ « و لمّا جاء موسی لمیقاتنا و کلّمهم ربّه قال ربّ ارنی انظر الیک قال لن ترانی » سؤال کرد.

ص: ۲۱۷

چگونه جایز است که موسی کلیم الله نداند که دیدن خدای متعال جایز نیست تا این که این سؤال را از او می‌پرسد؟ رضا علیه السلام فرمود: همانا موسی بن عمران علیه السلام کلیم خداست و می دانست که خداوند بلند مرتبه، فراتر از این است که با چشم دیده شود، ولی وقتی که خداوند با او سخن گفت و او را نجاتبخش - پیامبر - قرار داد به سوی قومش بازگشت و به آن ها خبر داد که خداوند متعال با او سخن گفته و او را تأیید و پیامبر کرده است. گفتند: ایمان نمی آوریم مگر این که همان طوری که شما شنیدی ما نیز سخن او را بشنویم و این قوم هفتصد هزار نفر بودند. از میان آن ها هفتاد هزار نفر را انتخاب کرد و از میان هفتاد هزار، هفت هزار و سپس از میان این هفت هزار نفر، هفتاد نفر را برای میقات پروردگارش انتخاب کرد. و آن ها را به طرف طور سیناء برد و آن ها را در دامنه کوه قرار داد و موسی به طرف کوه طور بالا رفت و از خداوند متعال خواست که با او حرف بزند و سخنش را به گوش آن ها برساند. خداوند متعال با او سخن گفت و آن ها کلامش را از بالا و پایین و راست و چپ و پشت و جلو شنیدند. چون خداوند متعال آن را در درخت ایجاد کرد و از آن جا نشأت گرفت، به طوری که از هر جهت آن را شنیدند. گفتند: به تو ایمان نمی آوریم که این چیزی که شنیدیم سخن خداست مگر وقتی که خداوند را آشکارا ببینیم. وقتی این قول بزرگ را گفتند و تکبر ورزیدند و ظلم کردند، خداوند متعال برای آن ها صاعقه ای فرستاد که آن ها را به خاطر ظلمشان فرا گرفت و مردند. موسی گفت: پروردگارا، وقتی به سوی بنی اسراییل برگشتم به آن ها چه بگویم؟ و گفتند: تو آن ها را بردی و کشتی، و گفتنند تو در آن چه که از مناجات خداوند با تو ادعا کردی صادق نبودی؟ خداوند آن ها را زنده کرد و با او فرستاد. گفتند: تو اگر از خداوند بخواهی که خودش را به تو نشان دهد و تو به او نگاهی کنی، جوابت را می دهد و تو به ما می گویی چگونه است و ما نیز او را آن طور که باید و شاید می شناسیم. موسی گفت: ای قوم من، خداوند با چشم ها دیده نمی شود و چشم، قدرت دیدن خداوند را ندارند ، بلکه با نشانه هایش می توان او را شناخت. گفتند: به تو ایمان نمی آوریم تا این که از او بخواهی؟ موسی گفت: پروردگارا، تو سخن بنی اسراییل را شنیدی و به صلاح آن ها داناتری. خداوند متعال وحی کرد: ای موسی، درباره آن چه که از تو سؤال کردند از من سؤال کن، تو را به خاطر جهل آن ها مواخذه نخواهم کرد. در آن هنگام موسی گفت: « ربّ ارنی انظر الیک قال لن ترانی و لکن انظر الی الجبل فان استقر مکانه » در حالی که می افتد و نمی تواند کنترل خودش را حفظ کند. «فسوف ترانی فلمّا تجلی ربّه للجبل» وقتی خداوند با نشانه ای از نشانه هایش برای کوه متجلی شد. « جعله دکّا و خرّ موسی صعقا فلمّا أفاق قال سبحانک تبت إلیک » می گوید: از جهل قومم به شناختی که به تو داشتم، برگشتم و به سوی تو توبه می کنم. « و أنا اوّل

ص: ۲۱۸

المؤمنین » من جزء اولین کسانی هستم که ایمان دارند تو دیده نمی شوی - . الاحتجاج : ۲۳۵، توحیدالصدوق :۱۰۹-۱۱۱. عیون الاخبار :۱۱۱-۱۱۲ - .

می گویم: در کتاب توحید به طور مفصل درباره این موضوع سخن گفته شده است.

**[ترجمه]

۱۲»

-یب، تهذیب الأحكام بِإِسْنَادِهِ عَنِ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ فِی وَصِیَّهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنْ أَخْرِجُونِی إِلَی الظَّهْرِ فَإِذَا تَصَوَّبَتْ (۲)أَقْدَامُكُمْ وَ اسْتَقْبَلَتْكُمْ رِیحٌ فَادْفِنُونِی وَ هُوَ أَوَّلُ طُورِ سَیْنَاءَ (۳).

**[ترجمه]تهذیب: با اسنادش از ثمالی از امام باقر علیه السلام روایت می کند که: در وصیت امیرالمؤمنین علیه السلام بود که در هنگام مرگم مرا در وقت ظهر خارج کنید وقتی قدم های شما پایین آمد و بادی به استقبال شما آمد مرا آن جا دفن کنید و آن اول طور سیناست - . التهذیب، ۲ :۱۲ - .

**[ترجمه]

۱۳»

-إِرْشَادُ الْقُلُوبِ، رُوِیَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: الْغَرِیُّ قِطْعَهٌ مِنَ الْجَبَلِ الَّذِی كَلَّمَ اللَّهُ عَلَیْهِ مُوسی تَكْلِیماً (۴).

**[ترجمه]ارشادالقلوب: از امام صادق علیه السلام روایت شده که: « الغریّ» قطعه ای از کوهی است که خداوند متعال بر آن با موسی سخن گفت - . ارشادالقلوب ۲ :۲۵۴ - . ۱۴ .

**[ترجمه]

۱۴»

-ع، علل الشرائع الدَّقَّاقُ وَ السِّنَانِیُّ وَ الْمُكَتِّبُ جَمِیعاً عَنِ الْأَسَدِیِّ عَنِ النَّخَعِیِّ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَخْبِرْنِی عَنْ هَارُونَ لِمَ قَالَ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا بْنَ أُمَّ لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی وَ لَمْ یَقُلْ یَا ابْنَ أَبِی فَقَالَ إِنَّ الْعَدَاوَاتِ بَیْنَ الْإِخْوَهِ أَكْثَرُهَا تَكُونُ إِذَا كَانُوا بَنِی عَلَّاتٍ وَ مَتَی كَانُوا بَنِی أُمٍّ قَلَّتِ الْعَدَاوَهُ بَیْنَهُمْ إِلَّا أَنْ یَنْزِغَ الشَّیْطَانُ بَیْنَهُمْ فَیُطِیعُوهُ فَقَالَ هَارُونُ لِأَخِیهِ مُوسَی یَا أَخِی الَّذِی وَلَدَتْهُ أُمِّی وَ لَمْ تَلِدْنِی غَیْرُ أُمِّهِ لَا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لَا بِرَأْسِی وَ لَمْ یَقُلْ یَا ابْنَ أَبِی لِأَنَّ بَنِی الْأَبِ إِذَا كَانَتْ أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّی لَمْ تُسْتَبْعَدِ (۵)الْعَدَاوَهُ بَیْنَهُمْ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ مِنْهُمْ وَ إِنَّمَا تُسْتَبْعَدُ (۶)الْعَدَاوَهُ بَیْنَ بَنِی أُمٍّ وَاحِدَهٍ قَالَ قُلْتُ لَهُ فَلِمَ أَخَذَ بِرَأْسِهِ یَجُرُّهُ إِلَیْهِ وَ بِلِحْیَتِهِ وَ لَمْ یَكُنْ لَهُ فِی اتِّخَاذِهِمُ الْعِجْلَ وَ عِبَادَتِهِمْ لَهُ ذَنْبٌ فَقَالَ إِنَّمَا فَعَلَ ذَلِكَ

۱- الاحتجاج: ۲۳۵، توحید الصدوق: ۱۰۹- ۱۱۱، عیون الأخبار: ۱۱۱- ۱۱۲ أخرجه المصنّف مسندا فی باب نفی الرؤیه، و هناك بیان من الصدوق رحمه اللّه و من المصنّف. راجع ج ۴: ۴۵ و ما بعده.

۲- تصوب: تسفل ضد تصعد.

۳- التهذیب: ۲: ۱۲.

۴- إرشاد القلوب ۲: ۲۵۴ و الحدیث فیه هکذا: روی عن ابن عبّاس انه قال: الغریّ قطعه من الجبل الذی کلم اللّه موسی تکلیما، و قدس علیه تقدیسا، و اتخذ علیه إبراهیم خلیلا، و اتخذ محمّدا حبیبا، و جعله للنبیین مسکنا.

۵- فی نسخه: تستبدع.

۶- فی نسخه: تستبدع.

بِهِ لِأَنَّهُ لَمْ يُفَارِقْهُمْ لَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ وَ لَمْ يَلْحَقْ بِمُوسَى وَ كَانَ إِذَا فَارَقَهُمْ يَنْزِلُ بِهِمُ الْعَذَابُ أَ لَا تَرَى أَنَّهُ قَالَ لَهُ مُوسَى يا هارُونُ ما مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَ فَعَصَيْتَ أَمْرِي قَالَ هَارُونُ لَوْ فَعَلْتُ ذَلِكَ لَتَفَرَّقُوا وَ إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ لِي فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرائِيلَ وَ لَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي.

قال الصدوق رحمه الله: أخذ موسى برأس أخيه و لحيته أخذه برأس نفسه و لحيه نفسه على العاده المتعاطاه للناس إذا اغتم أحدهم أو أصابته مصيبه عظيمه وضع يده على رأسه و إذا دهته داهيه عظيمه قبض على لحيته فكأنه أراد بما فعل أن يعلم هارون أنه وجب عليه الاغتمام و الجزع بما أتاه قومه و وجب أن يكون في مصيبته بما تعاطوه لأن الأمه من النبي و الحجه بمنزله الأغنام من راعيها و من أحق بالاغتمام بتفريق الأغنام و هلاكها من راعيها و قد وكل بحفظها و استعبد بإصلاحها و قد وعد الثواب على ما يأتيه من إرشادها و حسن رعيها و أوعد العقاب على ضد ذلك من تضييعها و هكذا

فعل الحسين بن علي عليهما السلام لما ذكر القوم المحاربين له بحرماته فلم يرعوها قبض على لحيته و تكلم بما تكلم به.

و في العاده أيضا أن يخاطب الأقرب و يعاتب على ما يأتيه البعيد ليكون ذلك أزجر للبعيد عن إتيان ما يوجب العقاب و قد قال الله عز و جل لخير خلقه و أقربهم منه صلى الله عليه و آله لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِينَ (۱)و قد علم عز و جل أن نبيه صلى الله عليه و آله لا يشرك به أبدا و إنما خاطبه بذلك و أراد به أمته و هكذا موسى عاتب أخاه هارون و أراد بذلك أمته اقتداء بالله تعالى ذكره و استعمالا لعادات الصالحين قبله و في وقته. (۲)

**[ترجمه]دقّاق و سنایی و المکتّب روایت می کنند که: از امام صادق علیه السلام پرسیدیم که: چرا هارون به موسی گفت: «یبنومّ لا تأخذ بلیحتی و لا برأسی» و نگفت: یا ابن ابی، ای پسر پدرم ؟ فرمود: بیشتر دشمنی بین برادران وقتی بود که آن ها از پدران متفاوتی بودند ولی وقتی که از یک مادر بودند دشمنی میان آن ها کم می شد، مگر این که شیطان میان آن ها نزاع می انداخت و آن ها نیز از او پیروی می کردند. هارون به برادرش موسی گفت: ای برادرم، ای کسی که مادر من او را به دنیا آورده و آن مادر من را نیز به دنیا آورده، ریش و موی سر مرا نگیر. و نگفت: ای پسر پدرم، چون فرزندان پدر، وقتی که مادرشان متفاوت بود همیشه دشمنی داشتند مگر کسانی که خداوند آن را، از آن ها حفظ می کرد و دشمنی بین فرزندانی که از یک مادر بودند، به دور بود (وجود نداشت). گفت: به او گفتم: پس چرا موی سر و ریش او را گرفته بود و به سوی آن می کشاند در حالی که در گرفتن گوساله توسط آن ها و عبادت کردن آن، گناهی نداشت؟ گفت: این کار را با او انجام داد،

ص: ۲۱۹

چون وقتی که آن ها این کار را انجام دادند از آن ها جدا نشد و به موسی ملحق نشد. اگر از آن ها جدا می شد، دچار عذاب می شدند. آیا نمی بینی که او به موسی گفت: ای هارون چه چیزی باعث شد که وقتی دیدی آن ها گمراه شدند، مرا اطاعت نکنی و یا از فرمان من سرپیچی کنی؟ هارون گفت: اگر آن را انجام می دادم دچار تفرقه می شدند و من ترسیدم که به من بگویی: بین بنی اسراییل تفرقه انداختی و به حرفهای من توجه نکنی.

صدوق می گوید: موسی سر و ریش برادرش را گرفت. چون خودش هم سر و ریشش را می گرفت؛ طبق عادت معمول مردم

وقتی که یکی از آن ها غمگین شود یا این که دچار مصیبت بزرگی شود، دستش را بر سر خودش می گذارد و زمانی که به یک گرفتاری بزرگ دچار می شد ریشش را می گرفت . گویی می خواست با آن چه انجام داد به هارون یاد بدهد که باید به خاطر آن چه که بر سر قومش آورد دچار ناراحتی و بی تابی شده و باید در آن مصیبت به خاطر آن چه که انجام دادند، شریک باشد. چون نسبت امت به پیامبر و دلیل و حجت به منزله گوسفندان به نسبت چوپانانشان می باشد. چه کسی سزاوارتر از چوپان است برای غمگین شدن وقتی که گوسفندان او متفرق شوند و نابود گردند، چون مسئول حفظ آن ها او بوده است و به خاطر راهنمایی کردن و خوب چراندن آن ها (خوب حفاظت کردن آن ها) به او وعده پاداش داده می شود و اگر ضد آن را انجام دهد و آن ها را تلف کند، به او وعده عقاب داده شده است؟. حسین بن علی علیه السلام نیز چنین کاری انجام داد. وقتی که به قوم دشمن خود حرمت‌های خود را یاد آور شد و آن را رعایت نکردند ریش خود را گرفت و سخنان خود را گفت. معمولا فرد نزدیک مورد خطاب قرار می گیرد و فرد دور به خاطر آن چه که انجام داده است، سرزنش می شود، چون آن برای فرد دور آزار دهنده تر است به خاطر انجام دادن چیزی که مستوجب عقاب است. خداوند متعال به بهترین بندگان و نزدیکترین بندگانش محمد صلی الله علیه و آله وسلم گفته است: « لئن اشرکت لیحبطن عملک و لتکونن من الخاسرین » - . الزمر / ۶۵ - .

خداوند متعال می دانست که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم هیچ وقت به او شرک نمی ورزد و همانا او را مورد خطاب قرار داد ولی منظورش، امت او بود. موسی نیز برادرش هارون را به خاطر اقتدا به خداوند متعال و به کار بردن این شیوه توسط صالحان قبل از او و کسانی که در زمان او بودند، سرزنش کرد ولی منظورش امت او بود - . علل الشرائع : ۳۴-۳۵ - .

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری بنو العلات هم أولاد الرجل من نسوه شتی و قال السید رضی الله عنه إن قیل ما الوجه فی قوله تعالی وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِیهِ الآیه أ و لیس ظاهر الآیه یدل علی أن هارون أحدث ما أوجب إیقاع ذلک الفعل به و بعد فما الاعتذار لموسی علیه السلام من ذلک و هو فعل السخفاء و المتسرعین و لیس من عاده

ص: ۲۲۰

۱- الزمر: ۶۵.

۲- علل الشرائع: ۳۴- ۳۵.

الحکماء المتماسکین قلنا لیس فیما حکاه الله تعالی من فعل موسی بأخیه ما یقتضی صدور معصیه و لا قبیح من واحد منهما و ذلک أن موسی علیه السلام أقبل و هو غضبان علی قومه لما أحدثوا بعده مستعظما لفعلهم مفکرا فیما کان منهم فأخذ برأس أخیه و جره إلیه کما یفعل الإنسان بنفسه مثل ذلک عند الغضب و شده الفکر أ ما تری أن المفکر الغضبان قد یعض علی شفته و یقبض علی لحیته فأجری موسی أخاه مجری نفسه لأنه کان أخاه و شریکه و من یمسه من الخیر و الشر ما یمسه فصنع به ما یصنعه الرجل بنفسه فی أحوال الفکر و الغضب و هذه الأمور تختلف أحکامها بالعادات فیکون ما هو إکرام فی بعضها استخفافا فی غیرها و بالعکس و أما قوله لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی (۱)فلا یمتنع أن یکون هارون علیه السلام خاف من أن یتوهم بنو إسرائیل بسوء ظنهم أنه منکر علیه معاتب له ثم ابتدأ بشرح قصته فقال فی موضع إِنِّی خَشِیتُ الآیه و فی موضع آخر ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِی و یمکن أن یکون قوله لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی لیس علی سبیل الأنفه (۲)بل معنی کلامه لا تغضب و لا یشتد جزعک و أسفک و قال قوم إن موسی علیه السلام لما رأی من أخیه مثل ما کان علیه من الجزع و القلق أخذ برأسه (۳)متوجعا له مسکتا کما یفعل أحدنا بمن یناله المصیبه (۴)و علی هذا یکون قوله فَلا تُشْمِتْ بِیَ الْأَعْداءَ کلاما مستأنفا و أما قوله لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی فیحتمل أن یرید لا تفعل ذلک و غرضک التسکین منی و یظن القوم أنک منکر علی و قال قوم (۵)أخذ برأس أخیه

۱- فی المصدر: و أمّا قوله: «لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی» فلیس یدلّ علی انه وقع علی سبیل الاستخفاف، بل لا یمتنع اه.

۲- فی المصدر: علی سبیل الامتعاظ و الانفه. و هو غلط من النسّاخ، و الصحیح: الامتعاض من امتعض من الامر أی غضب منه و شق علیه.

۳- فی المصدر: اخذ برأسه یجره إلیه.

۴- هذا و ما بعده یخالف قوله «یَجُرُّهُ إِلَیْهِ».

۵- فی المصدر: قال قوم فی هذه الآیه: إن بنی إسرائیل کانوا علی نهایه سوء الظنّ بموسی علیه السلام، حتی أن هارون علیه السلام کان غاب عنهم غیبه فقالوا لموسی علیه السلام: أنت قتلته، فلما وعد اللّه تعالی موسی علیه السلام ثلاثین لیله و أتمها له بعشر و کتب له فی الالواح من کل شیء و خصه بأمور شریفه جلیله الخطر بما أراه من الآیه فی الجبل و من کلام اللّه تعالی له و غیر ذلک من شریف الأمور ثمّ رجع إلی أخیه أخذ برأسه لیدنیه إلیه و یعلمه ما جدده اللّه تعالی له من ذلک و یبشره فخاف هارون اه.

لیدنیه إلیه و یعلمه ما أوحی الله إلیه فخاف هارون أن یسبق إلی قلوبهم لسوء ظنهم ما لا أصل له من عداوته فقال إشفاقا علی موسی علیه السلام لا تَأْخُذْ بِلِحْیَتِی وَ لا بِرَأْسِی لتسر ما تریده بین أیدی هؤلاء فیظنوا بک ما لا یجوز علیک انتهی. (۱)

أقول: لعل الأظهر ما ذکره الصدوق رحمه الله أخیرا من کون ذلک بینهما علی جهه المصلحه لتخفیف الأمه و لیعلموا شده إنکار موسی علیهم علی أنه لو کان ذلک مما لا ینبغی من واحد منهما فهو ترک أولی لما مر من الأدله القاطعه علی عصمتهم علیهم السلام و علیه یحمل ما فی الخبر.

**[ترجمه]جوهری گفته است منظور از بنی علّات: فرزندان مرد از زنان متفاوت است. و سید رضی در این باره گفته: اگر گفته شود: وجه این سخن خداوند متعال (و أخذ برأس أخیه) چیست؟ آیا ظاهر آیه بیانگر این نیست که هارون کاری کرد که مستوجب انجام این کار، بر او شد؟ و بعد از آن عذر خواستن از موسی به خاطر آن برای چیست در حالی که این کار انسان های نادان و شتابزده است و جزء عادت انسان های

ص: ۲۲۰

حکیم و خویشتن‌دار نیست؟ می گوییم: آن چه که خداوند متعال از کار موسی به نسبت برادرش حکایت می کند، بیانگر صادر شدن گناه و یا کار زشتی از جانب یکی از آن دو نیست بلکه موسی در حالی به سوی قومش آمد که خشمگین و ناراحت بود به خاطر آن چه که بعد از او انجام دادند و کار آن ها را بزرگ تلقی کرد و در آن به تفکر پرداخت. در نتیجه سر برادرش را گرفت و او را به سوی خود کشاند، چنانکه انسان هنگام خشم و یا شدت فکر آن را با خودش انجام می دهد. آیا ندیدی انسان متفکّر خشمگین گاهی لبهای خود را می گزد و ریش خود را می گیرد؟ پس موسی برادرش هارون را به جای خود در نظر گرفت، چون هارون برادر و شریک او بود و هر آن چه از خیر و شر به او می رسید، به هارون هم می رسید پس با او کاری را انجام داد که انسان هنگام فکر کردن و ناراحتی با خود انجام می دهد و این کارها با توجه به عادت ها، احکامش فرق می کند. ممکن است آن چه که برای برخی اکرام و احترام است، برای دیگران تحقیر باشد و برعکس. اما قول « لا تأخذ بلحیتی ». این احتمال هست که هارون علیه السلام ترسید که بنی اسراییل با سوء ظنی که دارند فکر کنند که او منکر موسی است و او را سرزنش می کند. سپس شرح قصه خود را آغاز می کند. در یک جا می گوید: انّی خشیت: یعنی من ترسیدم و در جایی دیگر می گوید: « یابن امّ إن القوم استضعفونی » و ممکن است قول « لاـ تأخذ بلحیتی » به منظور غرور نباشد بلکه معنای سخن او این است که: خشمگین نشو، و خودت را زیاد ناراحت نکن. گروهی نیز گفته اند: وقتی موسی برادرش را باحال جزع و ناراحتی که داشت، دید جهت دردمندی و آرامش او سرش را گرفت چنان که وقتی یکی دچار مصیبتی شود، ما چنین می کنیم و بر این اساس قول « لا تشمت بی الاعداء » یک کلام مستأنفه و ابتدایی است. اما قول « لا تأخذ بلحیتی » احتمال دارد این را بخواهد که: آن را انجام نده در حالی که هدف تو تسکین من است و قوم گمان می کنند که تو منکر منی. و قومی دیگر گفتند: سر برادرش را گرفت

ص: ۲۱۹

تا او را به سوی خود بکشاند و آن چه را که خداوند به او وحی کرده به او یاد دهد. هارون ترسید از این که آن ها به خاطر

سوء ظنی که دارند گمان کنند که او با من دشمنی دارد در نتیجه به خاطر دلسوزی به موسی گفت: ریش و سر مرا نگیر تا آن چه که انجام می دهی این ها را خوشحال کند و آن وقت به نسبت تو گمانی می کنند که شایسته تو نیست. پایان - - تنزیه الانبیاء، ۷۹-۸۱ - . می گویم: شاید صحیح‌تر چیزی باشد که صدوق (ره) اخیرا ذکر کرد و آن این که، آن را به خاطر مصلحت میان خود و برای ترساندن امت انجام دادند تا این که شدت انکار موسی بر آن ها را بدانند مبنی بر این که اگر آن چیزی است که نباید یکی از آن دو انجام می‌دادند پس آن، ترک اولی است به دلایل قاطعی که درباره عصمت انبیا گذشت و آن چه در این خبر آمده بر آن حمل می شود.

**[ترجمه]

۱۵»

-فس، تفسیر القمی وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ إِنَّکُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَکُمْ بِاتِّخاذِکُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلی بارِئِکُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ فَإِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا خَرَجَ إِلَی الْمِیقَاتِ رَجَعَ إِلَی قَوْمِهِ وَ قَدْ عَبَدُوا الْعِجْلَ قَالَ لَهُمْ یا قَوْمِ إِنَّکُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَکُمْ بِاتِّخاذِکُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلی بارِئِکُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ فَقَالُوا فَکَیْفَ نَقْتُلُ أَنْفُسَنَا فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی اغْدُوا کُلُّ وَاحِدٍ مِنْکُمْ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ وَ مَعَهُ سِکِّینٌ أَوْ حَدِیدَهٌ أَوْ سَیْفٌ فَإِذَا صَعِدْتُ أَنَا مِنْبَرَ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَکُونُوا أَنْتُمْ مُتَلَثِّمِینَ لَا یَعْرِفُ أَحَدٌ صَاحِبَهُ فَاقْتُلُوا بَعْضُکُمْ بَعْضاً فَاجْتَمَعُوا سَبْعِینَ أَلْفَ رَجُلٍ مِمَّنْ کَانُوا عَبَدُوا الْعِجْلَ إِلَی بَیْتِ الْمَقْدِسِ فَلَمَّا صَلَّی بِهِمْ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ صَعِدَ الْمِنْبَرَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ یَقْتُلُ بَعْضاً حَتَّی نَزَلَ جَبْرَئِیلُ فَقَالَ قُلْ لَهُمْ یَا مُوسَی ارْفَعُوا الْقَتْلَ فَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَیْکُمْ فَقُتِلَ مِنْهُمْ عَشَرَهُ آلَافٍ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ عِنْدَ بارِئِکُمْ فَتابَ عَلَیْکُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ وَ قَوْلُهُ وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً الْآیَهَ فَهُمُ السَّبْعُونَ الَّذِینَ اخْتَارَهُمْ مُوسَی لِیَسْمَعُوا کَلَامَ اللَّهِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْکَلَامَ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ یَا مُوسَی حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ صَاعِقَهً فَاحْتَرَقُوا ثُمَّ أَحْیَاهُمُ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِکَ وَ بَعَثَهُمْ أَنْبِیَاءَ (۲).

ص: ۲۲۲

۱- تنزیه الأنبیاء: ۷۹- ۸۱.

۲- تفسیر القمّیّ: ۳۹- ۴۰ و قد تقدم منا قبلا إشکال فی قوله: بعثهم انبیاء راجع تفسیر الآیات.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « وَإِذْ قَالَ مُوسَی لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُواْ إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُواْ أَنفُسَكُمْ » موسی وقتی که به میقات رفت و به سوی قومش بازگشت و دید که گوساله را عبادت کردند به آن ها گفت: ای قوم من، شما با گرفتن این گوساله (به خدایی) به خودتان ظلم کردید به سوی پروردگارتان توبه کنید و خودتان را بکشید. گفتند: چگونه خودمان را بکشیم؟ موسی به آن ها گفت: هر کدام از شما صبحگاه به بیت المقدس برود و همراهش یک چاقو یا آهن تیز یا شمشیر باشد. وقتی که من از منبر بنی اسراییل بالا رفتم شما نقاب بپوشید، به طوری که کسی دوستش را نشناسد و برخی از شما برخی دیگر را بکشد. هفتاد هزار نفر از کسانی که گوساله را عبادت کرده بودند، در بیت المقدس جمع شدند. وقتی که موسی برای آن ها نماز خواند و از منبر بالا رفت، برخی از آن ها شروع به کشتن برخی دیگر کردند تا این که جبرئیل فرود آمد و گفت: ای موسی، به آن ها بگو: از قتل و کشتن دست بردارید، خداوند توبه آن ها را قبول کرده است. ده هزار نفر از آن ها کشته شدند و خداوند این آیه را نازل کرد «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ » و قول « وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً » آن ها هفتاد نفری بودند که موسی آن ها را برای شنیدن سخن خداوند انتخاب کرد، وقتی که کلام خدا را شنیدند، گفتند: ای موسی، تا خدا را آشکارا نبینیم به تو ایمان نمی آوریم. خداوند نیز برای آن ها صاعقه ای فرستاد و همگی سوختند سپس خداوند بعد از آن، آن ها را زنده کرد و برای آن ها پیامبرانی فرستاد - . تفسیر القمی : ۳۹-۴۰ - .

ص: ۲۲۲

**[ترجمه]

بیان

قال الطبرسی رحمه الله لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ أی لن نصدقک فی قولک إنک نبی مبعوث حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً أی علانیه فیخبرنا بأنک نبی مبعوث و قیل معناه أنا لا نصدقک فیما تخبر به من صفات الله تعالی و ما یجوز علیه حتی نری الله جهره و عیانا فیخبرنا بذلک و قیل إنه لما جاءهم بالألواح و فیها التوراه قالوا لن نؤمن بأن هذا من عند الله حتی نراه عیانا و قال بعضهم إن قوله جَهْرَةً صفه لخطابهم لموسی إنهم جهروا به و أعلنوه (۱).

**[ترجمه]طبرسی گفته است: «لن نومن لک» یعنی تو را در این گفته که پیامبری مبعوث هستی تصدیق نمی کنیم « حتّی نری الله جهره » یعنی آشکارا که به ما خبر دهد تو پیامبر فرستاده شده هستی و گفته شده: معنایش چنین است. ما تو را درباره آن چه از صفات خداوند متعال و آن چه که بر او جایز است می گویی، تصدیق نمی کنیم تا وقتی که خدا را آشکارا ببینیم که ما را از آن با خبر کند. و گفته شده: وقتی که موسی لوح ها را آورد در حالی که در آن تورات بود، گفتند: هرگز ایمان نخواهیم داشت که این از جانب خداست مگر این که او را آشکارا ببینیم. و برخی گفته اند: قول « جهره » صفتی برای خطاب آن ها به موسی است، یعنی آن را آشکارا و با صدای بلند به او گفتند - . مجمع البیان ۱: ۱۱۴-۱۱۵ - .

**[ترجمه]

-يد، التوحيد ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ السَّائِبِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَمَّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ يَقُولُ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ مِنْ أَنْ أَسْأَلَكَ الرُّؤْيَهَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّكَ لَا تُرَى (٢).

**[ترجمه]توحيد: ابن عباس درباره قول خداوند متعال « فلمّا أفاق قال سبحانك تبت إليك و أنا اوّل المؤمنين » مى گويد يعنى: مى گويم: پروردگارا، تو منزهى، از اين كه از تو درخواست رويت كنم، توبه كردم و من جزء اولين كسانى هستم كه ايمان دارم تو ديده نمى شوى. -. توحيد الصدوق :١٠۶ -

**[ترجمه]

«١٧

-يد، التوحيد أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا قَالَ سَاخَ الْجَبَلُ فِي الْبَحْرِ فَهُوَ يَهْوِي حَتَّى السَّاعَهِ (٣).

**[ترجمه]توحيد: از امام صادق عليه السلام درباره اين قول خداوند « فلمّا تجلّى ربّه للجبل جعله دكّا » فرمود: كوه در دريا فرو رفت و تا قيامت سقوط مى كند. -. توحيد الصدوق : ١٠٩ -

**[ترجمه]

بيان

قال الطبرسى رحمه الله: فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ أى ظهر أمر ربه لأهل الجبل فحذف و المعنى أنه سبحانه أظهر من الآيات ما استدل به من كان عند الجبل على أن رؤيته غير جائزه و قيل معناه ظهر ربه بآياته التى أحدثها فى الجبل لأهل الجبل كما يقال الحمد لله الذى تجلى لنا بقدرته فلما أظهر الآيه العجيبه فى الجبل صار كأنه ظهر لأهله و قيل إن تجلى بمعنى جلى كقولهم حدث و تحدث و تقديره جلى ربه أمره للجبل أى أبرز فى ملكوته للجبل ما تدكدك به و يؤيده ما جاء فى الخبر أن الله تعالى أبرز من العرش مقدار الخنصر فتدكدك به الجبل و قال ابن عباس معناه

١- مجمع البيان ١: ١١۴ و ١١۵. و الطبعه السابقه خلت عن هذا البيان، و هو موجود فى نسختين و قد خطّ عليه فى نسخه اخرى، و تقدم مختصره قبلا فى تفسير الآيات راجعه.

٢- توحيد الصدوق: ١٠۶.

٣- توحيد الصدوق: ١٠٩.

ظهر نور ربه للجبل و قال الحسن لما ظهر وحی ربه لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا أی مستويا بالأرض و قيل ترابا عن ابن عباس و قيل ساخ فی الأرض حتی فنی عن الحسن و قيل تقطع أربع قطع قطعه ذهبت نحو المشرق و قطعه ذهبت نحو المغرب و قطعه سقطت فی البحر و قطعه صارت رملا و قيل صار الجبل سته أجبل وقعت ثلاثه بالمدينه و ثلاثه بمكه فالتی بالمدينه أحد و ورقان و رضوی و التی بمكه ثور و ثبير و حراء روی ذلک عن النبی صلی الله عليه و آله. (۱).

**[ترجمه]طبرسی گفته است: « فلما تجلّی ربـاه للجبـل » يعنی امر پروردگارش برای اهل کوه نمايان شـد. در اين جا حـذف وجود دارد. و بـدين معناست که خداونـد متعال نشانه هايی را نمايان کرد تا به وسـيله آن کسانی که نزد کوه بودنـد، اسـتدلال کننـد که رويت خداونـد جايز نيست. و گفته شـده: بدين معناست که: پروردگارش با نشانه هايی که در کوه ايجاد کرد، برای اهل کوه – کسانی که نزد کوه بودند – ظاهر شد. همان طوری که گفته می شود: حمد و ستايش مخصوص خدايی است که با قدرتش بر ما تجلی يافت. زمانی که نشانه عجيب و شگفت انگيز را در کوه نمايان ساخت. آن چنان که گويی برای اهل آن ظاهر شد. و گفته شده: « تجلّی » به معنای »جلّی» است مانندحدّث و تحدّث، و تقدير آن چنين است. «جلّی ربّه امره للجبل» يعنی در ملکوتش برای کوه چيزی را نمايان ساخت که کوه با آن تخريب می شود و آن چه که در خبر آمـده آن را تاييـد می کند. خداوند متعال به اندازه انگشت خضر نمايان شد و کوه با اين مقدار فروريخت. ابن عباس گفته است: معنايش

ص: ۲۲۳

چنين است: نور پروردگارش برای کوه ظاهر شد. و حسن گفته است: وقتی که وحی پروردگارش برای کوه نمايان شد، آن را ويران کرد يا آن را با سطح زمين يکسان کرد. و گفته شـده: آن را به خاک تبـديل کرد؛ از ابن عباس است. و گفته شـده: در زمين فرو رفت تا اين که نابود شـد، از حسن است. و گفته شده: به چهار قطعه تبديل شد. قطعه ای به سـمت مشـرق و قطعه ای به سـمت مغرب رفت و قطعه ای در دريا افتاد و قطعه ای به شن مبـدل شـد. و گفته شده: کوه به شـش کوه تبديل شد، سه تای آن ها در مـدينه و سه تای ديگر در مکه واقع شـد، آن هايی که در مـدينه افتادنـد احد و ورقان و وضوی بودند و آن هايی که در مکه افتادند ثور، ثبير و حراء بودند. اين از پيامبر صلی الله عليه و آله وسلّم روايت شده است. - . مجمع البيان۴ : ۴۷۵ -

**[ترجمه]

۱۸»

-ير، بصائر الدرجات أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ السَّيَّارِيُّ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْفَارِسِيِّ وَ غَيْرِهِ رَفَعُوهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ الْكَرُوبِيِّينَ (۲)قَوْمٌ مِنْ شِيعَتِنَا مِنَ الْخَلْقِ الْأَوَّلِ جَعَلَهُمُ اللَّهُ خَلْفَ الْعَرْشِ لَوْ قُسِمَ نُورُ وَاحِدٍ مِنْهُمْ عَلَی أَهْلِ الْأَرْضِ لَكَفَاهُمْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ مُوسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا أَنْ سَأَلَ رَبَّهُ مَا سَأَلَ أَمَرَ وَاحِداً مِنَ الْكَرُوبِيِّينَ فَتَجَلَّی لِلْجَبَلِ فَجَعَلَهُ دَكّاً (۳).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: از امام صادق عليه السـلام روايت می کنند که: همانا ملائکه های کروبی قومی از شـيعه ما از خلق اول هستند که خداونـد آن هـا را پشت عرش قرار داد و اگر نور يکی از آن هـا بر اهل زمين تقسـيم شود، برای آن ها کفايت می‌کند. سپس گفت: همانا موسی زمانی که از پروردگارش درخواست کرد آن چه را که درخواست کرد خداوند به يکی از

کروبی ها امر کرد، پس برای کوه متجلی شد و آن را نابود کرد. - . بصائر الدرجات : ۲۱ -

**[ترجمه]

۱۹»

-یر، بصائر الدرجات عَلِيُّ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبَّاسٍ الْوَرَّاقِ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ لَيْثٍ الْمُرَادِيِّ عَنْ سَدِيرٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَمَرَّ بِنَا رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَسَأَلَهُ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الْيَمَنِ فَأَقْبَلَ يُحَدِّثُ فَقَالَ لَهُ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَلْ تَعْرِفُ دَارَ كَذَا وَ كَذَا قَالَ نَعَمْ وَ رَأَيْتُهَا قَالَ فَقَالَ لَهُ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَلْ تَعْرِفُ صَخْرَةً عِنْدَهَا فِي مَوْضِعِ كَذَا وَ كَذَا قَالَ نَعَمْ وَ رَأَيْتُهَا فَقَالَ الرَّجُلُ مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَعْرَفَ بِالْبِلَادِ مِنْكَ فَلَمَّا قَامَ الرَّجُلُ قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا أَبَا الْفَضْلِ تِلْكَ الصَّخْرَةُ الَّتِي غَضِبَ مُوسَى فَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ فَمَا ذَهَبَ مِنَ التَّوْرَاةِ الْتَقَمَتْهُ الصَّخْرَةُ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ رَسُولَهُ أَدَّتْهُ إِلَيْهِ وَ هِيَ عِنْدَنَا (۴).

أقول: ستأتی الأخبار الکثیره فی کتاب الإمامه فی أن عندهم التوراه و الألواح و الإنجیل و سائر کتب الأنبیاء.

ص: ۲۲۴

۱- مجمع البیان ۴: ۴۷۵.

۲- الکروبیون: ساده الملائکه و هم المقربون، قیل: عبرانیتها کربیم.

۳- بصائر الدرجات: ۲۱.

۴- بصائر الدرجات: ۳۷ و ۳۸.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: از سدیر روایت می کند که گفت: نزد امام باقر علیه السلام بودم. مردی از اهل یمن بر ما گذشت. امام باقر علیه السلام درباره یمن از او سؤال کرد. جلو آمد و صحبت می کرد. امام باقر به او فرمود: آیا خانه ای با این نشانی را می‌شناسی؟ گفت: بله، آن را دیده‌ام. امام باقر به او فرمود: آیا صخره‌ای را در کنار آن است در فلان جا می‌شناسی؟ مرد گفت: بله آن را دیده‌ام. مرد گفت: کسی را ندیدم که به اندازه تو شهر ها را بشناسد. وقتی که آن مرد بلند شد، امام باقر علیه السلام به من فرمود: ای ابوالفضل؛ این همان صخره‌ای است که وقتی موسی خشمگین شد و لوح ها را انداخت، و آن چه را که از تورات از میان رفت، صخره آن را بلعید و وقتی که خداوند پیامبرش را فرستاد آن را به او داد و آن نزد ماست. - . بصائر الدرجات : ۳۷-۳۸ -

می گویم: در کتاب الإمامه روایات زیادی مبنی بر این که کتاب تورات و ألواح و انجیل و سایر کتابهای پیامبران در نزد اهل بیت علیهم السلام است، ذکر خواهد شد.

ص: ۲۲۴

**[ترجمه]

۲۰»

-کا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ لِی يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ اللَّهَ لَمْ يُعْطِ الْأَنْبِيَاءَ شَيْئاً إِلَّا وَ قَدْ أَعْطَاهُ مُحَمَّداً وَ عِنْدَنَا الصُّحُفُ الَّتِی قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ صُحُفِ إِبْراهِيمَ وَ مُوسى قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ هِیَ الْأَلْوَاحُ قَالَ نَعَمْ (۱).

**[ترجمه]کافی: ابو بصیر از از امام صادق علیه السلام روایت می کند که: به من فرمود: ای ابو محمد خداوند به پیامبران چیزی را نداده، مگر این که آن را به محمد داده است و ما صحیفه هایی را که خداوند متعال فرمود « صحف ابراهیم و موسی » نزد خود داریم. گفتم: فدایت شوم آن ها همان الواح هستند؟ فرمود: بله. - . اصول کافی ۱ : ۲۲۵ -

**[ترجمه]

۲۱»

-یر، بصائر الدرجات أَبُو مُحَمَّدٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ مُوسَى الْبَغْدَادِيِّ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ فِی الْجَفْرِ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمَّا أَنْزَلَ أَلْوَاحَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْزَلَهَا عَلَيْهِ وَ فِيهَا تِبْيَانُ كُلِّ شَیْ ءٍ وَ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ فَلَمَّا انْقَضَتْ أَيَّامُ مُوسَى أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِ اسْتَوْدِعِ الْأَلْوَاحَ وَ هِیَ زَبَرْجَدَةٌ مِنَ الْجَنَّةِ الْجَبَلَ فَأَتَى مُوسَى الْجَبَلَ فَانْشَقَّ لَهُ الْجَبَلُ فَجَعَلَ فِيهِ الْأَلْوَاحَ مَلْفُوفَةً فَلَمَّا جَعَلَهَا فِيهِ انْطَبَقَ الْجَبَلُ عَلَيْهَا فَلَمْ تَزَلْ فِی الْجَبَلِ حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ نَبِيَّهُ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله فَأَقْبَلَ رَكْبٌ مِنَ الْيَمَنِ يُرِيدُونَ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا انْتَهَوْا إِلَى الْجَبَلِ انْفَرَجَ الْجَبَلُ وَ خَرَجَتِ الْأَلْوَاحُ مَلْفُوفَةً كَمَا وَضَعَهَا مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَخَذَهَا الْقَوْمُ فَدَفَعُوهَا إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله (۲).

أقول: تمامه فی باب أن کتب الأنبیاء و آثارهم عند الأئمه علیهم السلام و سیأتی فیه أیضا

عن حبه العرنی- عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ یُوشَعَ بْنَ نُونٍ کَانَ وَصِیَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ کَانَتْ أَلْوَاحُ مُوسَی مِنْ زُمُرُّدٍ أَخْضَرَ فَلَمَّا غَضِبَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَلْقَی الْأَلْوَاحَ مِنْ یَدِهِ فَمِنْهَا مَا تَکْسِرُ وَ مِنْهَا مَا بَقِیَ وَ مِنْهَا مَا ارْتَفَعَ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ مُوسَی الْغَضَبُ قَالَ یُوشَعُ أَ عِنْدَکَ تِبْیَانُ مَا فِی الْأَلْوَاحِ قَالَ نَعَمْ فَلَمْ یَزَلْ یَتَوَارَثُهَا رَهْطٌ مِنْ بَعْدِ رَهْطٍ حَتَّی وَصَلَتْ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ دَفَعَهَا إِلَیَّ (۳)

ص: ۲۲۵

۱- أصول الکافی ۱: ۲۲۵.

۲- بصائر الدرجات: ۳۸.

۳- ظاهر الروایه أن الالواح النازله من السماء التی کانت من زمرد أخضر تکسرت فبقی بعضها و ارتفع بعضها الآخر، و أمّا ما کانت یتوارثها رهط بعد رهط هو ما أملاه موسی عن ظهر قلبه دون الأصل، فلا ینافی ما تقدم من أن الالواح التقمته الصخره أو استودعها موسی الجبل، حیث یمکن ان یقال ان بعضها المتکسر التقمته الصخره و بعضها الباقی استودعه موسی الجبل، و أمّا ما کان یتوارث فهو ما أملاه موسی عن ظهر قلبه، و الأصل و البدل کلاهما عند الأئمّه علیهم السلام.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: ثمالی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که: همانا در جفر - غیب خداوند متعال - آمده است وقتی که لوح های موسی را نازل کرد، آن را بر او نازل کرد در حالی که آن چه را که اتفاق افتاده و تا برپایی قیامت اتفاق خواهد افتاد در آن موجود است. وقتی که دوران موسی سپری شد خداوند به موسی وحی کرد که لوح ها را که جنس آن ها زبرجدی از بهشت است در کوه امانت بگذارد. موسی نزد کوه آمد کوه برای او باز شد و او لوح ها را در حالی که پیچیده شده بود در آن گذاشت. وقتی که آن ها را در آن گذاشت کوه بر آن بسته شد و آن ها همچنان در کوه بود تا این که خداوند متعال پیامبرش محمد صلی الله علیه و آله را مبعوث کرد. پس کاروانی از یمن آمدند و پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلّم را می‌خواستند. وقتی که به کوه رسیدند کوه باز شد و لوح ها با حالت پیچیده بیرون آورده شدند همان طوری که موسی آن ها را گذاشته بود. آن گروه نیز آن ها را گرفتند و به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم تحویل دادند - . بصائر الدرجات : ۳۸ - . می گویم: تمام روایت های مربوط به این موضوع در باب «کتاب های پیامبران و آثار آن ها نزد ائمه است» موجود است و همچنین در آن روایتی از امیرالمؤمنین علیه السلام خواهد آمد که : یوشع بن نون وصّی موسی بود و لوح های موسی از زمرد سبز رنگ بود، وقتی که موسی خشمگین شد، لوح ها از دست او افتادند و برخی از آن ها شکستند و برخی باقی ماندند و برخی به سمت آسمان بالا رفتند. وقتی که خشم موسی برطرف شد، یوشع گفت: آیا تبیان آن چه که در لوح ها بود را داری؟ گفت: بله، و همچنان گروهی بعد از گروه دیگر آن را به ارث بردند تا این که به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید و وی آن ها را به من داد.

ص: ۲۲۵

**[ترجمه]

۲۲»

-ج، الإحتجاج ید، التوحید ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِیِّ فِی احْتِجَاجِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی أَرْبَابِ الْمِلَلِ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ وَ أَصْحَابَهُ السَّبْعِینَ الَّذِینَ اخْتَارَهُمْ صَارُوا مَعَهُ إِلَی الْجَبَلِ فَقَالُوا لَهُ إِنَّکَ قَدْ رَأَیْتَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ فَأَرِنَاهُ کَمَا رَأَیْتَهُ فَقَالَ لَهُمْ إِنِّی لَمْ أَرَهُ فَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ فَاحْتَرَقُوا عَنْ آخِرِهِمْ وَ بَقِیَ مُوسَی وَحِیداً فَقَالَ یَا رَبِّ اخْتَرْتُ سَبْعِینَ رَجُلًا مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَجِئْتُ بِهِمْ وَ أَرْجِعُ وَحْدِی فَکَیْفَ یُصَدِّقُنِی قَوْمِی بِمَا أُخْبِرُهُمْ بِهِ فَ لَوْ شِئْتَ أَهْلَکْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِیَّایَ أَ تُهْلِکُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا فَأَحْیَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِمْ (۱).

**[ترجمه]الاحتجاج، توحید، عیون اخبار الرضا: از حسن بن محمد نوفلی در کتاب « احتجاج الرضا علی ارباب الملل» آمده که گفت موسی بن عمران و هفتاد نفری که آن ها را انتخاب کرد و با او به کوه رفتند و به او گفتند: تو خداوند سبحان را دیدی و به ما نشان بده که چگونه او را دیدی؟ به آن ها گفت: من او را ندیدم. گفتند: به تو ایمان نخواهیم آورد تا وقتی که خدا را آشکارا ببینیم. در نتیجه دچار صاعقه شدند و همه سوختند و فقط موسی باقی ماند. گفت: پروردگارا هفتاد نفر مرد را از بنی اسراییل انتخاب کردم، آن ها را آوردم و تنها برمی گردم. چگونه قومم مرا به آن چه که به آن ها خبر داده ام، تصدیق می کنند؟ اگر می خواستی از قبل آن ها و من را هلاک می کردی. آیا به خاطر کاری که نادان های ما انجام داده اند ما را

نابود می کنی؟ سپس خداوند متعال بعد از مرگشان آن ها را زنده کرد - . الاحتجاج : ۲۲۹ توحید الصدوق: ۴۳۶ عیون الاخبار: ۹۱ - .

**[ترجمه]

۲۳»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ وَ قُولُوا حِطَّةٌ مَغْفِرَةٌ حُطَّ عَنَّا أَیْ اغْفِرْ لَنَا (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از ابو اسحاق روایت است که: «و قولوا حطه» یعنی بخشش و مغفرت: حطّ عنّا: یعنی ما را ببخش - . تفسیر العیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

۲۴»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ أَ قُوَّةٌ فِی الْأَبْدَانِ أَمْ قُوَّةٌ فِی الْقُلُوبِ قَالَ فِيهِمَا جَمِيعاً (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از اسحاق بن عمار روایت شده که از ابو عبدالله درباره این قول خداوند « خذوا ما آتیناکم بقوه » سؤال کردم که آیا منظور قوت بدن هاست یا قوت قلب؟فرمود: در هر دوی آن ها با هم - . تفسیر العیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

۲۵»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ الْحَلَبِیِّ قَالَ قَالَ: وَ اذْكُرُوا ما فِيهِ وَ اذْكُرُوا مَا فِی تَرْكِهِ مِنَ الْعُقُوبَهِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از عبیدالله بن حلبی روایت شده که: « وذکروا ما فیه » یعنی: به یاد آورید آن چه را که ترک کردنآ عقوبت دارد - . تفسیر العیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۲۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَةَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ قَالَ اسْجُدُوا وَ ضَعِ الْيَدَيْنِ (۵)عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ فِی الصَّلَاةِ وَ أَنْتَ رَاكِعٌ (۶).

**[ترجمه]تفسير العياشى: از امام صادق عليه السلام درباره قول خداوند « خذوا ما آتيناكم بقوه » روايت شده كه: سجده كنيد و دو دست را در نماز بر زانو بگذار - . تفسير العياشى، نسخه خطى -

در حالى كه راكع هستى.

**[ترجمه]

27»

-شى، تفسير العياشى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِى قَوْلِهِ وَ إِذْ واعَدْنا مُوسى أَرْبَعِينَ

ص: 226

1- الاحتجاج: 229، توحيد الصدوق: 436، عيون الأخبار: 91 و الحديث طويل أخرجه المصنّف مسندا فى كتاب الاحتجاجات، راجع ج 10: 299- 318 و المذكور هاهنا فى ص 305.

2- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

3- تفسير العيّاشىّ مخطوط، و أخرجه و ما قبله و ما بعده البحرانىّ فى البرهان: 104 و 105 و أخرج عنه بإسناده عن أحمد بن محمّد بن خالد البرقى، عن ابن أبى عمير، عن ابى المغراء، عن إسحاق بن عمّار و يونس مثله.

4- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

5- هكذا فى البرهان أيضا، و فى نسخه: قال: السجود و وضع اليدين.

6- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

لَيْلَةً قَالَ كَانَ فِي الْعِلْمِ وَ التَّقْدِيرِ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً ثُمَّ بَدَا لِلَّهِ فَزَادَ عَشْراً فَتَمَّ مِيقاتُ رَبِّهِ لِلْأَوَّلِ وَ الْآخِرِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً

**[ترجمه]تفسير العياشى: محمد بن مسلم از امام باقر عليه السلام در قولش: «و إذ واعدنا موسى اربعين

ص: ۲۲۶

ليله» روايت مى كند كه: در علم و تقدير سى شب بود سپس براى خداوند بدا حاصل شد در نتيجه ده روز ديگر را به آن اضافه كرد و ميقات پروردگارش از اول تا آخر، چهل شب طول كشيد.

**[ترجمه]

بيان

لعل المراد بالعلم علم الملائكه أو سمى ما كتب فى لوح المحو و الإثبات علما و قد مر تحقيق ذلك فى باب البداء (۱).

**[ترجمه]شايد منظور از علم، علم ملائكه باشد، و يا آن چه در لوح محو و اثبات نوشته شده، علم ناميده شده است و تحقيق در مورد آن در باب بداء گذشت.

**[ترجمه]

«۲۸

-شى، تفسير العياشى عَنْ أَبِى بَصِيرٍ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِى قَوْلِ اللَّهِ وَ أُشْرِبُوا فِى قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قَالَ لَمَّا نَاجَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ رَبَّهُ أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ يَا مُوسَى قَدْ فَتَنْتُ قَوْمَكَ قَالَ وَ بِمَا ذَا يَا رَبِّ قَالَ بِالسَّامِرِيِّ قَالَ وَ مَا فَعَلَ السَّامِرِيُّ قَالَ صَاغَ لَهُمْ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا قَالَ يَا رَبِّ إِنَّ حُلِيَّهُمْ لَتَحْتَمِلُ أَنْ يُصَاغَ مِنْهُ غَزَالٌ أَوْ تِمْثَالٌ أَوْ عِجْلٌ فَكَيْفَ فَتَنْتَهُمْ قَالَ إِنَّهُ صَاغَ لَهُمْ عِجْلًا فَخَارَ قَالَ يَا رَبِّ وَ مَنْ أَخَارَهُ قَالَ أَنَا فَقَالَ عِنْدَهَا مُوسَى إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ وَ تَهْدِي مَنْ تَشاءُ قَالَ فَلَمَّا انْتَهَى مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ وَ رَآهُمْ يَعْبُدُونَ الْعِجْلَ أَلْقَى الْأَلْوَاحَ مِنْ يَدِهِ فَتَكَسَّرَتْ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ عِنْدَ إِخْبَارِ اللَّهِ إِيَّاهُ (۲)قَالَ فَعَمَدَ مُوسَى فَبَرَّدَ الْعِجْلَ مِنْ أَنْفِهِ إِلَى طَرَفِ ذَنَبِهِ ثُمَّ أَحْرَقَهُ بِالنَّارِ فَذَرَّهُ فِي الْيَمِّ (۳)قَالَ فَكَانَ أَحَدُهُمْ لَيَقَعُ فِي الْمَاءِ وَ مَا بِهِ إِلَيْهِ مِنْ حَاجَةٍ فَيَتَعَرَّضُ بِذَلِكَ لِلرَّمَادِ (۴)فَيَشْرَبُهُ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ (۵).

شى، تفسير العياشى عَنْ أَبِى بَصِيرٍ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِثْلَهُ إِلَى قَوْلِهِ وَ تَهْدِى مَنْ تَشاءُ (۶).

**[ترجمه]تفسير العياشى: ابوبصير از امام باقر عليه السلام درباره قول خدا « و اشربوا فى قلوبهم العجل بكفرهم » روايت شده كه: وقتى كه پروردگار موسى او را نجات داد خداوند به او وحى كرد: اى موسى، همانا قومت را امتحان كردم؟ گفت: به چه چيزى پروردگار؟ فرمود: با سامرى؟ گفت: سامرى چه كار كرد؟ فرمود: از جواهراتشان براى آن ها گوساله‌اى ساخت. گفت:

پروردگارا، از جواهرات آن ها ممکن است آهو یا مجسمه یا گوساله ساخته شود، پس امتحان آن ها چگونه است؟ فرمود: همانا سامری برای آن ها گوساله‌ای ساخت که صدا داشت. گفت: پروردگارا، چه کسی او را به صدا درآورد؟ فرمود: من. موسی در آن هنگام گفت: « إن هی الّا فتنتک تضلّ بها من تشاء و تهدی من تشاء» گفت: وقتی که موسی به قومش رسید و دید که گوساله را عبادت می‌کنند الواح را از دستش انداخت در نتیجه لوح ها شکستند. امام باقر علیه السلام گفت: باید آن اتفاق وقتی باشد که خداوند او را باخبر کرده باشد. گفت: موسی قصد کرد و گوساله را از بینیش به طرف دمش پاره کرد و آن را با آتش سوزاند، سپس در دریا انداخت. گفت: یکی از آن ها که در آب می افتد و نیازی که به آن دارد و در معرض آن خاکستر قرار می گیرد و آن را می نوشد و آن قول خداوند متعال است «و اشربوا فی قلوبهم العجل بکفرهم» - . تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

تفسیر العیاشی: ابوبصیر از امام باقر علیه السلام مانند این روایت تا قول «تهدی من تشاء » - . تفسیر عیاشی . نسخه خطی -

را روایت می کند.

**[ترجمه]

بیان

البرد القطع بالمبرد و هو السوهان (۷)و قال البیضاوی فی قوله تعالی وَ أُشْرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ تداخلهم حبه

ص: ۲۲۷

۱- راجع ج ۴: ۹۲.

۲- إشاره إلی ما تقدم من قول النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم: یرحم اللّه أخی موسی لیس المخبر کالمعاین، لقد أخبره اللّه بفتنه قومه و قد عرف ان ما أخبره ربّه حق، و إنّه لمتمسک بما فی یدیه، فرجع إلی قومه و رآهم فغضب و ألقی الالواح و یأتی نحوه أیضا فی الحدیث ۳۹ و فیه: للرؤیه فضل علی الخبر. راجعه.

۳- فی نسخه: فقذفه فی الیم.

۴- فی نسخه: فیتعرض لذلک الرماد.

۵- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۶- تفسیر العیّاشیّ مخطوط، و أخرجه البحرانیّ فی البرهان ۱: ۱۳۱.

۷- من هنا إلی آخر کلام البیضاوی موجود فی نسخه مخطوطه، و خلت عنه سائر النسخ، و تقدم أیضا فی تفسیر الآیات.

و رسخ فی قلوبهم صورته لفرط شعفهم به کما یتداخل الصبغ الثوب و الشراب أعماق البدن بِکَفْرِهِمْ أی بسبب کفرهم و ذلک لأنهم کانوا مجسمه أو حلولیه و لم یروا جسما أعجب منه فتمکن فی قلوبهم ما سول لهم السامری.

**[ترجمه]البرد: یعنی قطع کردن به وسیله مبرد یا سوهان است.

بیضاوی درباره قول خداوند متعال « و اشربوا فی قلوبهم العجل » گفته است: به خاطر شدت

ص: ۲۲۷

و زیادی خوشحال شدنشان به آن، عشق و علاقه به آن در دلهایشان وارد شد و شکل آن در دلشان نفوذ کرد. همان طوری که رنگ در لباس و شراب در اعماق بدن نفوذ می کند. « بکفرهم» یعنی به سبب کفرشان و دلیلش این است که آن ها مجسمه یا حلولیه بودند و جسمی عجیب تر از آن را ندیدند؛ در نتیجه آن چه که سامری برای آن ها ساخته بود در دلشان جای گرفت.

**[ترجمه]

۲۹»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ وَ واعَدْنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیْلَهً وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ قَالَ بِعَشْرِ ذِی الْحِجَّهِ نَاقِصَهً حَتَّی انْتَهَی إِلَی شَعْبَانَ فَقَالَ نَاقِصٌ لَا یَتِمُّ (۱).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: محمدحلبی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که درباره قول خداوند متعال « و واعدنا موسی ثلاثین لیله و اتممناها بعشر » فرمود: با ده روز ذوالحجه ناقص بود تا این که به ماه شعبان به پایان رسید. پس گفت: ناقص یعنی کامل نشده. - . تفسیر عیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۳۰»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ فُضَیْلِ بْنِ یَسَارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَقِّتْ لَنَا وَقْتاً فِیهِمْ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ خَالَفَ عِلْمُهُ عِلْمَ الْمُوَقِّتِینَ أَ مَا سَمِعْتَ اللَّهَ یَقُولُ وَ واعَدْنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیْلَهً إِلَی أَرْبَعِینَ لَیْلَهً أَمَا إِنَّ مُوسَی لَمْ یَکُنْ یَعْلَمُ بِتِلْکَ الْعَشْرِ وَ لَا بَنُو إِسْرَائِیلَ فَلَمَّا حَدَّثَهُمْ قَالُوا کَذَبَ مُوسَی وَ أَخْلَفَنَا مُوسَی فَإِنْ حَدَّثْتُمْ بِهِ فَقُولُوا صَدَقَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ تُؤْجَرُوا مَرَّتَیْنِ (۲).

**[ترجمه]از فضیل بن یسار روایت شده که : از امام باقر علیه السلام پرسیدم: فدایت شوم برای ما زمانی در آن ها تعیین کن؟ فرمود: خداوند علمش با علم کسانی که وقت تعیین می کنند، مخالف است. اما شنیدم خداوند می گوید: « و واعدنا موسی ثلاثین لیله » تا « اربعین لیله » اما موسی آن ده روز را نمی دانست و بنی اسراییل هم نمی دانستند و زمانی که با آنان درباره اش حرف زد، گفتند: موسی دروغ گفت و به ما خلف وعده کرد. اگر درباره آن با شما صحبت شد. بگویید: خدا و رسولش

راست گفتند دوبار پاداش داده می شوید - . تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

31»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ فُضَیْلِ بْنِ یَسَارٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا خَرَجَ وَافِداً إِلَی رَبِّهِ وَاعَدَهُمْ ثَلَاثِینَ یَوْماً فَلَمَّا زَادَ اللَّهُ عَلَی الثَّلَاثِینَ عَشْراً قَالَ قَوْمُهُ أَخْلَفَنَا مُوسَی فَصَنَعُوا مَا صَنَعُوا (3).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: فصیل بن یسار، از امام باقر علیه السلام روایت می کند که: وقتی که موسی به سوی پروردگارش خارج شد به آن ها وعده سی روز را داد، وقتی که خداوند بر سی روز ده روز را اضافه کرد، قومش گفتند: موسی با ما خلف وعده کرد، در نتیجه ساختند آن چه را که ساختند - . تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

32»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ ابْنِ الْحَنَفِیَّهِ أَنَّهُ قَالَ: مِثْلَ ذَلِکَ (4).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: محمد بن علی بن حنفیه نیز چنین روایتی شده را نقل می کند - . تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

33»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالا لَمَّا سَأَلَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ رَبَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَالَ رَبِّ أَرِنِی أَنْظُرْ إِلَیْکَ قالَ لَنْ تَرانِی وَ لکِنِ انْظُرْ إِلَی الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَکانَهُ فَسَوْفَ تَرانِی قَالَ فَلَمَّا صَعِدَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی الْجَبَلِ فُتِحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَ أَقْبَلَتِ الْمَلَائِکَهُ أَفْوَاجاً فِی أَیْدِیهِمُ الْعُمُدُ فِی رَأْسِهَا النُّورُ یَمُرُّونَ بِهِ فَوْجاً بَعْدَ فَوْجٍ یَقُولُونَ یَا ابْنَ عِمْرَانَ أَتَیْتَ (5)فَقَدْ سَأَلْتَ عَظِیماً قَالَ فَلَمْ یَزَلْ مُوسَی وَاقِفاً حَتَّی تَجَلَّی رَبُّنَا جَلَّ جَلَالُهُ فَجَعَلَ الْجَبَلَ دَکّاً وَ خَرَّ مُوسَی صَعِقاً فَلَمَّا أَنْ رَدَّ اللَّهُ عَلَیْهِ رُوحَهُ أَفَاقَ قَالَ سُبْحانَکَ تُبْتُ إِلَیْکَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِینَ قَالَ ابْنُ أَبِی عُمَیْرٍ وَ حَدَّثَنِی عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا أَنَّ النَّارَ أَحَاطَتْ بِهِ حَتَّی لَا یَهْرُبَ لِهَوْلِ مَا رَأَی (6).

1- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

2- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۳- تفسير العيّاشيّ مخطوط.

۴- تفسير العيّاشيّ مخطوط.

۵- فى البرهان: يا ابن عمران أثبت. و تقدم قبلا مثله. و فيه: حتى لا يهرب من هول ما رأى.

۶- تفسير العيّاشيّ مخطوط.

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: ابوبصیر از امام باقر و امام صادق علیهما السلام روایت می کند که: وقتی که موسی از پروردگارش درخواست کرد و گفت: « ربّ أرنی أنظر إلیک قال لن ترانی و لکن انظر إلی الجبل فإن استقرّ مکانه فسوف ترانی » گفت: وقتی که موسی بر بالای کوه رفت، درهای آسمان گشوده شد و ملائکه گروه گروه روی آوردند. و در دستشان ستون هایی را داشتند که سرشان نور داشت و گروه گروه بر او می گذشتند و می گفتند: ای پسر عمران آمدی، چیز بزرگی را درخواست کردی. و همچنان موسی ایستاده بود تا این که پروردگار ما (جلّ جلاله) متجلی شد و کوه ویران شد و موسی بیهوش افتاد. وقتی که خداوند روحش را به او بازگرداند، به هوش آمد و گفت: « سبحانک تبت إلیک و أنا اوّل المؤمنین » ابن ابی عمیر گفت: برخی از اصحاب ما گفته اند که آتش او را احاطه کرد تا به خاطر هول و هراسی که او را فرا گرفت فرار نکند - . تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

ص: ۲۲۸

**[ترجمه]

۳۴»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا سَأَلَ رَبَّهُ النَّظَرَ إِلَیْهِ وَعَدَهُ اللَّهُ أَنْ یَقْعُدَ فِی مَوْضِعٍ ثُمَّ أَمَرَ الْمَلَائِکَهَ أَنْ تَمُرَّ عَلَیْهِ مَوْکِباً مَوْکِباً بِالْبَرْقِ وَ الرَّعْدِ وَ الرِّیحِ وَ الصَّوَاعِقِ فَکُلَّمَا مَرَّ بِهِ مَوْکِبٌ مِنَ الْمَوَاکِبِ ارْتَعَدَتْ فَرَائِصُهُ فَیَرْجِعُ رَأْسُهُ (۱)فَیَقُولُونَ لَهُ قَدْ سَأَلْتَ عَظِیماً (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از ابوبصیر روایت شده که گفت: شنیدم امام صادق می فرمود: وقتی که موسی پسر عمران از پروردگارش خواست که به او نگاه کند. خداوند به او وعده داد که در یک جای بنشیند. خداوند به ملائکه امر کرد که گروه گروه با برق و رعد و باد و صاعقه ها بر او بگذرند. هربار گروهی از ملائکه ها بر او می گذشت، سرش را برمی گرداند (بلند می کرد). به او گفتند: چیز بزرگی را خواسته‌ای - . تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

۳۵»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ فِی قَوْلِهِ فَلَمَّا تَجَلَّی رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَکًّا وَ خَرَّ مُوسی صَعِقاً قَالَ سَاخَ الْجَبَلُ فِی الْبَحْرِ فَهُوَ یَهْوِی حَتَّی السَّاعَهِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از حفص بن غیاث روایت شده که گفت: شنیدم که امام صادق علیه السلام درباره قول « فلمّا تجلّی ربه للجبل جعله دکّا و خرّ موسی صعقا» می فرمود: کوه در دریا فرو رفت و همچنان تا قیامت فرو می رود - . تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۳۶»

وَ فِی رِوَایَةٍ أُخْرَی أَنَّ النَّارَ أَحَاطَتْ بِمُوسَی لِئَلَّا یَهْرُبَ لِهَوْلِ مَا رَأَی وَ قَالَ لَمَّا خَرَّ مُوسَی صَعِقاً مَاتَ (۴)فَلَمَّا أَنْ رَدَّ اللَّهُ رُوحَهُ أَفَاقَ فَقَالَ سُبْحانَکَ تُبْتُ إِلَیْکَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِینَ (۵).

**[ترجمه]و در روایت دیگری آمده است که: آتش موسی را احاطه کرد تا به خاطر ترس از آن چه که دید فرار نکند و گفت: وقتی که موسی بیهوش افتاد، مُرد. وقتی که خداوند روحش را به او بازگرداند به هوش آمد و گفت: پروردگارا، به سوی تو توبه کردم و من جزء اولین مؤمنان هستم - - تفسیر عیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

۳۷»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَةَ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَی وَ اتَّخَذَ قَوْمُ مُوسی مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِیِّهِمْ عِجْلًا جَسَداً لَهُ خُوارٌ فَقَالَ مُوسَی یَا رَبِّ وَ مَنْ أَخَارَ الصَّنَمَ فَقَالَ اللَّهُ أَنَا یَا مُوسَی أَخَرْتُهُ (۶)فَقَالَ مُوسَی إِنْ هِیَ إِلَّا فِتْنَتُکَ تُضِلُّ بِها مَنْ تَشاءُ وَ تَهْدِی مَنْ تَشاءُ (۷).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از محمد بن ابی حمزه از کسانی که آن را ذکر کرده از امام صادق درباره قول خداوند متعال « و اتّخذ قوم موسی من بعده من حلیتهم عجلا جسدا له خوار» روایت شده که موسی گفت: پروردگارا، چه کسی بت را به صدا درآورد؟ خداوند متعال فرمود: ای موسی، من آن را به صدا درآوردم - . تفسیر العیاشی نسخه خطی - . موسی گفت: این فقط به خاطر امتحان توست و هر کس را که بخواهی به وسیله آن گمراه می کنی و هر کس را که بخواهی هدایت می کنی. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی. -

**[ترجمه]

۳۸»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنِ الْوَصَّافِ (۸)عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ فِیمَا نَاجَی مُوسَی أَنْ قَالَ یَا رَبِّ هَذَا السَّامِرِیُّ صَنَعَ الْعِجْلَ فَالْخُوَارُ مَنْ صَنَعَهُ قَالَ فَأَوْحَی

۱- فی نسخه: فیرفع رأسه فیسأل: أ فیکم ربی؟ فیجاب هؤلاء: و قد سألت عظیما. و فی البرهان فیجاب هو آت! و قد سألت عظیما یا ابن عمران.

٢- تفسير العيّاشىّ مخطوط، و أخرجه البحرانىّ فى البرهان ٢: ٣٥. و كذا بعده.

٣- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

۴- فى البرهان يعنى مات.

۵- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

۶- فى البرهان: و من أخار العجل؟ فقال اللّه: يا موسى أنا أخرته.

٧- تفسير العيّاشىّ مخطوط، اخرجه و ما بعده البحرانىّ فى البرهان ٢: ٣٩.

٨- هكذا فى النسخ و البرهان، و الظاهر أن الوصاف مصحف الوصافى و هو لقب عبد اللّه ابن الوليد و أخيه عبيد اللّه، و المراد هنا الثانى بقرينه روايه ابن مسكان عنه.

اللَّهُ إِلَيْهِ يَا مُوسَى إِنَّ تِلْكَ فِتْنَتِی فَلَا تُفْصِحْنِی عَنْهَا (۱).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: وصاف از امام باقر علیه السلام روایت می کند که: در آن چه که موسی نجوا کرد این بود که گفت: پروردگار این سامری گوساله را ساخته، در آوردن صدا از گوساله هم کار اوست؟ گفت: خداوند به او وحی کرد:

ص: ۲۲۹

ای موسی، آن کار فتنه و امتحان من است و از من نخواه که دلیل آن را بگویم - . تفسیر العیاشی نسخه خطی. - .

**[ترجمه]

بيان

لا تفصحنی عنها لعله بالصاد المهمله أی لا تسألنی أن أظهر سببها و الإفصاح و إن كان لازما يمكن أن يكون التفصيح متعديا و فی بعض النسخ بالمعجمه (۲)أی لا تبين ذلک للناس فإنهم لا يفهمون.

**[ترجمه]«لا تفصحنی عنها» شاید با صاد باشد. یعنی از من نخواه که دلیل آن را به تو بگویم. افصاح اگر چه لازم باشد ولی ممکن است تفصیح متعدی باشد و در برخی نسخه ها با ضاد آمده است. یعنی آن را برای مردم بیان نکن، آن ها نمی فهمند.

**[ترجمه]

۳۹»

-شی، تفسير العياشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمَّا أَخْبَرَ مُوسَى أَنَّ قَوْمَهُ اتَّخَذُوا عِجْلًا لَهُ خُوَارٌ فَلَمْ يَقَعْ مِنْهُ مَوْقِعَ الْعِيَانِ فَلَمَّا رَآهُمْ اشْتَدَّ فَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ مِنْ يَدِهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ لِلرُّؤْيَهِ فَضْلٌ عَلَى الْخَبَرِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: از امام صادق علیه السلام روایت شده که: وقتی که خداوند متعال به موسی خبر داد که قومش گوساله را عبادت کردند که صدا دارد برای او عینی و قابل درک به نظر نرسید. وقتی آن ها را دید ناراحت شد و لوح ها را از دستش انداخت، امام صادق علیه السلام فرمود: رویت بر خبر برتری دارد - . تفسیر العیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

۴۰»

-كا، الكافی عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ رَفَعَهُ قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى مُوسَى أَنْ لَا تَقْتُلِ السَّامِرِيَّ فَإِنَّهُ سَخِيٌّ (۴).

**[ترجمه]کافی: علی بن ابراهیم آن را روایت می کند که: خداوند متعال به موسی وحی کرد که سامری را نکش او مرد بخشنده ای است - . فروع کافی. ۱ : ۱۷۳ باب جود و بخشش. - .

**[ترجمه]

۴۱»

-مهج، مهج الدعوات مِنْ كِتَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ ذُكِرَ عِنْدَهُ حَزِيرَانَ فَقَالَ هُوَ الشَّهْرُ الَّذِی دَعَا فِيهِ مُوسَى عَلَى بَنِی إِسْرَائِيلَ فَمَاتَ فِی يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ ثَلَاثُمِائَةِ أَلْفٍ مِنَ النَّاسِ (۵).

**[ترجمه]مهج الدعوات: عبدالله بن حماد انصاری از امام صادق علیه السلام نقل می کند که: کلمه حزیران نزد ایشان ذکر شد و ایشان فرمود: ماهی است که موسی در آن بنی اسراییل را نفرین کرد و در یک شبانه روز سیصد هزار نفر از بنی اسراییل مردند. - . مهج الدعوات : ۵۳۶ -

**[ترجمه]

۴۲»

-م، تفسير الإمام عليه السلام قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ واعَدْنا مُوسى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنْتُمْ ظالِمُونَ قَالَ كَانَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لِبَنِی إِسْرَائِيلَ إِذَا فَرَّجَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَ أَهْلَكَ أَعْدَاءَكُمْ آتِيكُمْ بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ رَبِّكُمْ يَشْتَمِلُ عَلَى أَوَامِرِهِ وَ نَوَاهِيهِ وَ مَوَاعِظِهِ وَ عِبَرِهِ وَ أَمْثَالِهِ فَلَمَّا فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَأْتِيَ لِلْمِيعَادِ وَ يَصُومَ ثَلَاثِينَ يَوْماً عِنْدَ أَصْلِ الْجَبَلِ

ص: ۲۳۰

۱- تفسير العيّاشيّ مخطوط.

۲- من فضح المعمى ای كشف سر لغزه و أظهره. و يأتى المهمله أيضا بمعنى قريب منه يقال: فصح عن كذا أی كشفه و بينه، و يمكن بعيدا أن يكون «لا- تفصخنى» بالصاد المهمله و الخاء المعجمه من فصخ عن الامر أی تغابى عنه و هو يعلمه، أی تلك اختبارى و امتحانى عبادى فلا تجاهل و أنت تعلم أنّها منى. و لا يخفى أن الفتنه هاهنا بمعنى الابتلاء و الاختبار.

۳- تفسير العيّاشيّ مخطوط.

۴- فروع الكافی ۱: ۱۷۳ باب الجود و السخاء.

۵- مهج الدعوات: ۵۳۶.

فَظَنَّ مُوسَی أَنَّهُ بَعْدَ ذَلِکَ یُعْطِیهِ الْکِتَابَ فَصَامَ ثَلَاثِینَ یَوْماً فَلَمَّا کَانَ آخِرُ الْیَوْمِ (۱)اسْتَاکَ قَبْلَ الْفِطْرِ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ یَا مُوسَی أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ خَلُوفَ فَمِ الصَّائِمِ أَطْیَبُ عِنْدِی مِنْ رِیحِ الْمِسْکِ صُمْ عَشْراً آخَرَ وَ لَا تَسْتَکْ عِنْدَ الْإِفْطَارِ فَفَعَلَ ذَلِکَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ کَانَ وَعَدَهُ (۲)اللَّهُ أَنْ یُعْطِیَهُ الْکِتَابَ بَعْدَ أَرْبَعِینَ لَیْلَةً فَأَعْطَاهُ إِیَّاهُ فَجَاءَ السَّامِرِیُّ فَشَبَّهَ عَلَی مُسْتَضْعَفِی بَنِی إِسْرَائِیلَ فَقَالَ وَعَدَکُمْ مُوسَی أَنْ یَرْجِعَ إِلَیْکُمْ بَعْدَ أَرْبَعِینَ لَیْلَةً وَ هَذِهِ عِشْرُونَ لَیْلَةً وَ عِشْرُونَ یَوْماً تَمَّتْ أَرْبَعُونَ أَخْطَأَ مُوسَی رَبَّهُ وَ قَدْ أَتَاکُمْ رَبُّکُمْ أَرَادَ أَنْ یُرِیَکُمْ أَنَّهُ قَادِرٌ عَلَی أَنْ یَدْعُوَکُمْ إِلَی نَفْسِهِ بِنَفْسِهِ وَ أَنَّهُ لَمْ یَبْعَثْ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لِحَاجَةٍ مِنْهُ إِلَیْهِ فَأَظْهَرَ لَهُمُ الْعِجْلَ الَّذِی کَانَ عَمِلَهُ فَقَالُوا کَیْفَ یَکُونُ الْعِجْلُ إِلَهَنَا قَالَ إِنَّمَا هَذَا الْعِجْلُ یُکَلِّمُکُمْ مِنْهُ رَبُّکُمْ کَمَا کَلَّمَ مُوسَی مِنَ الشَّجَرَةِ فَلَمَّا سَمِعُوا مِنْهُ کَلَاماً قَالُوا لَهُ إِنَّهُ فِی الْعِجْلِ کَمَا فِی الشَّجَرَةِ (۳)فَضَلُّوا بِذَلِکَ وَ أَضَلُّوا فَلَمَّا رَجَعَ مُوسَی إِلَی قَوْمِهِ قَالَ یَا أَیُّهَا الْعِجْلُ أَ کَانَ فِیکَ رَبُّنَا (۴)کَمَا یَزْعُمُ هَؤُلَاءِ فَنَطَقَ الْعِجْلُ وَ قَالَ عَزَّ رَبُّنَا مِنْ أَنْ یَکُونَ الْعِجْلُ حَاوِیاً لَهُ أَوْ شَیْ ءٌ مِنَ الشَّجَرَةِ وَ الْأَمْکِنَةِ عَلَیْهِ مُشْتَمِلًا لَا وَ اللَّهِ یَا مُوسَی وَ لَکِنَّ السَّامِرِیَّ نَصَبَ عِجْلًا مُؤَخَّرُهُ إِلَی حَائِطٍ وَ حَفَرَ فِی الْجَانِبِ الْآخَرِ فِی الْأَرْضِ وَ أَجْلَسَ فِیهِ بَعْضَ مَرَدَتِهِ فَهُوَ الَّذِی وَضَعَ فَاهُ عَلَی دُبُرِهِ وَ تَکَلَّمَ مَا تَکَلَّمَ لَمَّا قَالَ هذا إِلهُکُمْ وَ إِلهُ مُوسی یَا مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ مَا خَذَلَ هَؤُلَاءِ بِعِبَادَتِی وَ اتِّخَاذِی إِلَهاً إِلَّا لِتَهَاوُنِهِمْ بِالصَّلَاةِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ وَ جُحُودِهِمْ بِمُوَالاتِهِمْ وَ بِنُبُوَّةِ النَّبِیِّ وَ وَصِیَّةِ الْوَصِیِّ حَتَّی أَدَّاهُمْ إِلَی أَنِ اتَّخَذُونِی إِلَهاً قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِذَا کَانَ اللَّهُ تَعَالَی إِنَّمَا خَذَلَ عَبَدَةَ الْعِجْلِ لِتَهَاوُنِهِمْ بِالصَّلَاةِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ وَصِیِّهِ عَلِیٍّ فَمَا تَخَافُونَ مِنَ الْخِذْلَانِ الْأَکْبَرِ فِی مُعَانَدَتِکُمْ لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ قَدْ شَاهَدْتُمُوهُمَا وَ تَبَیَّنْتُمْ آیَاتِهِمَا وَ دَلَائِلَهُمَا(۵).

ص: ۲۳۱

۱- فی المصدر و نسخه: آخر الایام.

۲- فی المصدر: فکان وعد اللّه.

۳- فی نسخه: قال: الاله فی العجل. و فی المصدر بعد قوله: من الشجره: فالاله فی العجل کما کان فی الشجره.

۴- فی نسخه: أ کان فیک ربک؟.

۵- تفسیر الإمام: ۹۹- ۱۰۰.

**[ترجمه]تفسیر الامام العسکری: خداونـد متعال فرموده است « و إذ واعـدنا موسـی أربعین لیله ثم اتّخذتم العجل من بعده و أنتم ظالمون» گفت: موسی به بنی اسراییل می گفت: وقتی که خداوند در فرج و رحمت را به سوی شما گشود و دشمنانتان را نابود کرد برای شما کتابی از جانب پروردگارتان می آورم که شامل اوامر و نواهی و موعظه ها و عبرت ها و مثل های اوست. وقتی که خداوند به آن ها آسایش و راحتی داد خداوند به او دستور داد که به وعده گاه بیاید و سی روز کنار اهل کوه روزه بگیرد.

ص: ۲۳۰

موسی فکر کرد، که بعد از آن به او کتاب می داد، سی روز، روزه گرفت. وقتی که روز آخر بود. پیش از افطار مسواک زد. خداوند متعال به او وحی کرد: ای موسی، آیا ندانستی که بوی دهان روزه دار، نزد من از بوی مسک خوشبوتر است؟ ده روز دیگر روزه بگیر و هنگام افطار مسواک نزن. موسی آن کار را انجام داد و خداونـد به او وعـده داد که بعـد از چهل شب به او کتاب بدهد. و آن را به او داد، سامری آمد و در میان ضعیفان بنی اسراییل شبهه انداخت و گفت: موسی به شما وعده داد که بعـد از چهـل شب برگردد. و این بیست شب و بیست روز گـذشت و چهل شـبانه روز تمام شـد. موسـی در مورد پروردگارش خطا کرد و پروردگار شـما می خواهد که نشان دهد که او می تواند که خودش، شما را به سوی خود دعوت کند. و موسی را به خـاطر نیـاز به او، مبعوث نکرد، و گوسـاله ای را که خودش سـاخته بود، برای آن ها نمایان ساخت. گفتنـد: چگونه گوساله خـدای مـاست؟ گفت: این گوساله از او (پروردگار) برای شـما حرف می زنـد. همان طور که موسـی از درخت سـخن گفت. وقتی که از آن سـخنی شـنیدند به او گفتنـد: خداونـد در گوساله است همان طوری که در درخت است. در نتیجه بدان گمراه شدند. وقتی که موسـی به سوی قومش بازگشت، گفت: ای گوساله، آن چنان این‌ها می‌پندارند، خدای ما در توست؟ گوساله سخن گفت: و گفت: پروردگـار ما عزیزتر و بزرگ تر از آن است که گوساله او را در بربگیرد و یا این که چیزی از درخت و یا مکان شامل او باشد. نه به خدا سوگند موسـی. و سامری بود که گوساله ای را ساخت که پشتش به دیوار بود (قسمت عقب آن رو به دیوار بود). و در قسـمت دیگر زمین را سوراخ کرد و در آن یکی از افرادش را نشانـده بود و او بود که دهانش را بر دمبر گوساله گـذاشت و گفت: آن چه را که گفت وقتی که گفت: «هـذا الهکم و اله موسـی». ای موسـی بن عمران چیزی که باعث شـد این ها به عبادت من و گرفتن من به عنوان اله و خـدا خوار شونـد این بود که صـلوات بر محمد صـلی الله علیه و آله وسلّم و اهل بیت اوعلیهم السلام را سبک شمردند و موالات و دوستی با آن ها و نبوت پیامبر و وصیت وصی را انکار کردند تا جایی که منجر شـد مرا به عنوان خـدا بگیرنـد. خداونـد عزوجل فرمود: اگر خداونـد متعال، عابـدان گوساله را به خاطر سـبک شمردن صـلوات بر محمد صـلی الله علیه و آله وسـلّم و جانشین او علی علیه السلام خوار کرد، پس به خاطر دشمنی با محمد و علی علیهما السلام از خواری بزرگتر نمی‌ترسید و شما آن ها را دیده‌اید و آیات و دلایل آن ها را شناخته‌اید؟. - . تفسیر الامام : ۹۹-۱۰۰ -

ص: ۲۳۱

**[ترجمه]

بیان

اعلم أن الأخبار قد اختلفت من الخاصه و العامه فی أن موسی علیه السلام هل وعدهم ثلاثین فجاء بعد الأربعین أو وعدهم أربعین و الأظهر من أكثر الأخبار السالفه أنها كانت من الأخبار البدائیه و كان الثلاثون مشروطا بشرط فتم بعد ذلک أربعون و یظهر من هذا الخبر أن السامری سول لهم شبهه فاسده و لم یكن المیقات إلا أربعین و یمكن كون إحداهما محموله علی التقیه لكونها أشهر بین المخالفین فی زمان صدور الخبر أو یكون موسی وعدهم الثلاثین مع تجویز الأربعین فجعل لمیقاته نهایتین و به یمكن الجمع بین الآیتین أیضا.

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی وَ واعَدْنا مُوسی ثَلاثِینَ لَیْلَهً وَ أَتْمَمْناها بِعَشْرٍ و لم یقل أربعین لیله كما قال فی سوره البقره لفائده زائده ذكر فیها وجوه أحدها أن العده كانت ذا القعده و عشرا من (ذی الحجه) و لو قال أربعین لیله لم یعلم أنه كان ابتداء أول الشهر و لا أن الأیام كانت متوالیه و لا أن الشهر شهر بعینه قاله أكثر المفسرین.

و ثانیها أنه واعد موسی ثلاثین لیله لیصوم فیها و یتقرب بالعباده ثم أتمها بعشر إلی وقت المناجاه و قیل هی العشر التی أنزلت التوراه فیها فلذلک أفردت بالذكر.

و ثالثها

أن موسی علیه السلام قال لقومه إنی أتأخر عنكم بثلاثین یوما لیتسهل علیهم ثم زاد علیهم عشرا و لیس فی ذلک خلف لأنه إذا تأخر عنهم أربعین لیله فقد تأخر ثلاثین قبلها عن- أبی جعفر الباقر علیه السلام.

انتهی. (۱)و قال الثعلبی كان قد وعد قومه ثلاثین لیله فأتمها الله بعشر حتی صارت أربعین و عد بنو إسرائیل الثلاثین فلما لم یرجع إلیهم موسی افتتنوا و قال قوم إنهم عدوا اللیله یوما و الیوم یوما فلما مضت عشرون یوما افتتنوا. (۲).

**[ترجمه]بدان که در میان خاصّه و عامّه اختلاف است که آیا موسی به آن ها وعده سی شب را داد و بعد از چهل شب آمد و یا این که وعده چهل شب را داد. بیشترین اخبار گذشته نشان می دهد که آن جزء اخبار بدائی است و سی شب مشروط به یک شرط بود و بعد از آن چهل شب کامل شد. و از این خبر ظاهر می شود که سامری شبهه فاسدی را برای گمراه کردن آن ها به وجود آورد و میقات فقط چهل شب بوده است. و می توان یکی از آن ها را حمل بر تقیه کرد، چون در زمان صادر شدن خبر بین مخالفان مشهورتر بود و یا این که موسی به آن ها وعده سی روز را داد در حالی که چهل روز را هم جایز شمرد. پس برای میقاتش دو سرانجام قرار داد. می توان به این شیوه بین دو آیه را جمع کرد.

طبرسی رحمه الله درباره قول خداوند متعال «و إذ واعدنا موسی ثلاثین لیله و أتمناها بعشر» گفته است که: به خاطر یک فایده، مانند آن چه که در سوره بقره آمد، نگفته است چهل شب؛ و برای آن وجه هایی را ذکر کرده است:

یک: زمان آن ماه ذوالقعده و ده روز از ذوالحجه بود و اگر می گفت: چهل شب، نمی دانست که آغاز آن اول ماه است و روزها متوالی اند و ماه، همان ماه است. این را بیشتر مفسران گفته اند.

دو: خداوند به موسی وعده داد که سی شب روزه بگیرد و با عبادت به او نزدیک شود سپس تا وقت مناجات آن را با ده شب

دیگر کامل کرد. و گفته شـده: آن ده شب، شب هایی است که تورات در آن ها نازل شـد لذا به صورت جدا و تنها ذکر شده است.

سه: موسـی به قومش گفت: من بیشتر از سـی روز می مـانم و تـاخیر می کنم تا بر آن ها آسان شود سـپس ده روز دیگر به آن اضافه کرد و در آن خلف وعـده نیست، چون وقتی که او چهل شب از آن ها دور شـد و تاخیر کرد قبل از آن سـی شب دیگر نیامده بود. از امام باقر علیه السلام روایت شده است. پایان خبر - . مجمع البیان: ۴ : ۴۷۳ - .

ثعلبی گفته: موسی به قومش وعده سی شب را داد، خداوند با افزودن ده شب دیگر آن را کامل کرد تا این که چهل شب شد. بنی اسـراییل سـی شب را حساب کردند و وقتی که موسـی به سوی آن ها بازنگشت، دچار فتنه شدند و برخی گفته اند: آن ها شب و روز را، روز حساب کردند، وقتی که بیست روز گذشت، دچار فتنه شدند - . عرائس الثعلبی : ۱۱۷ - .

**[ترجمه]

«۴۳

-م، تفسـیر الإمـام علیه السـلام ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ عَفَوْنا عَنْکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ أَیْ عَفَوْنَا عَنْ أَوَائِلِکُمْ عِبَادَتَهُمُ الْعِجْلَ لَعَلَّکُمْ یَا أَیُّهَا الْکَائِنُونَ فِی عَصْرِ مُحَمَّدٍ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ

ص: ۲۳۲

۱- مجمع البیان ۴: ۴۷۳.

۲- عرائس الثعلبی: ۱۱۷.

تَشْكُرُونَ تِلْكَ النِّعْمَهَ عَلَى أَسْلَافِكَمْ وَ عَلَيْكَمْ بَعْدَهُمْ ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ إِنَّمَا عَفَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهُمْ لِأَنَّهُمْ دَعَوُا اللَّهَ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ جَدَّدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمُ الْوَلَايَهَ لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ آلِهِمَا الطَّاهِرِينَ فَعِنْدَ ذَلِكَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ وَ عَفَا عَنْهُمْ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ الْفُرْقانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ قَالَ وَ اذْكُرُوا إِذَا آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ هُوَ التَّوْرَاهُ الَّذِي أَخَذَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ الْإِيمَانَ بِهِ (۱)وَ الِانْقِيَادَ لِمَا يُوجِبُهُ وَ الْفُرْقَانَ آتَيْنَاهُ أَيْضاً فَرَّقَ مَا بَيْنَ الْحَقِّ وَ الْبَاطِلِ وَ فَرَّقَ مَا بَيْنَ الْمُحِقِّينَ وَ الْمُبْطِلِينَ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا أَكْرَمَهُمُ اللَّهُ (۲)بِالْكِتَابِ وَ الْإِيمَانِ بِهِ وَ الِانْقِيَادِ لَهُ أَوْحَى اللَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى مُوسَى يَا مُوسَى هَذَا الْكِتَابُ قَدْ أَقَرُّوا بِهِ وَ قَدْ بَقِيَ الْفُرْقَانُ فَرَّقَ مَا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْكَافِرِينَ وَ الْمُحِقِّينَ وَ الْمُبْطِلِينَ فَجَدِّدْ عَلَيْهِمُ الْعَهْدَ بِهِ فَإِنِّي آلَيْتُ عَلَى نَفْسِي قَسَماً حَقّاً لَا أَتَقَبَّلُ مِنْ أَحَدٍ إِيمَاناً وَ لَا عَمَلًا إِلَّا مَعَ الْإِيمَانِ بِهِ قَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا هُوَ يَا رَبِّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَا مُوسَى تَأْخُذُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّ مُحَمَّداً خَيْرُ الْبَشَرِ (۳)وَ سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ وَ أَنَّ أَخَاهُ وَ وَصِيَّهُ عَلِيّاً خَيْرُ الْوَصِيِّينَ وَ أَنَّ أَوْلِيَاءَهُ الَّذِينَ يُقِيمُهُمْ سَادَهُ الْخَلْقِ وَ أَنَّ شِيعَتَهُ الْمُنْقَادِينَ لَهُ الْمُسَلِّمِينَ لَهُ أَوَامِرَهُ وَ نَوَاهِيَهُ وَ لِخُلَفَائِهِ نُجُومُ الْفِرْدَوْسِ الْأَعْلَى وَ مُلُوكُ جَنَّاتِ عَدْنٍ قَالَ فَأَخَذَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَيْهِمْ ذَلِكَ فَمِنْهُمْ مَنِ اعْتَقَدَهُ حَقّاً وَ مِنْهُمْ مَنْ أَعْطَاهُ بِلِسَانِهِ دُونَ قَلْبِهِ وَ كَانَ الْمُعْتَقِدُ مِنْهُمْ حَقّاً يَلُوحُ عَلَى جَبِينِهِ نُورٌ مُبِينٌ وَ مَنْ أَعْطَى بِلِسَانِهِ دُونَ قَلْبِهِ لَيْسَ لَهُ ذَلِكَ النُّورُ فَذَلِكَ الْفُرْقَانُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ فَرَّقَ مَا بَيْنَ الْمُحِقِّينَ وَ الْمُبْطِلِينَ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ أَيْ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ الَّذِي بِهِ يُشَرَّفُ الْعَبْدُ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ هُوَ اعْتِقَادُ الْوَلَايَهِ كَمَا شُرِّفَ بِهِ أَسْلَافُكُمْ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلى بارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بارِئِكُمْ

۱- فی المصدر: و هو التوراه التی اخذ علی بنی إسرائیل الایمان بها.

۲- فی نسخه: و ذلک انهم لما اکرمهم اللّه.

۳- فی المصدر: خیر النبیین.

فَتابَ عَلَيْكَمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوّابُ الرَّحِيمُ قَالَ الْإِمَامُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جلَّ وَ اذْكُرُوا يَا بَنِى إِسْرَائِيلَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ عَبَدَهِ الْعِجْلِ يا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ أَضْرَرْتُمْ بِهَا بِاتِّخاذِكُمُ الْعِجْلَ إِلَهاً فَتُوبُوا إِلى بارِئِكُمْ الَّذِى بَرَأَكُمْ وَ صَوَّرَكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ يَقْتُلُ بَعْضُكُمْ بَعْضاً (١)يَقْتُلُ مَنْ لَمْ يَعْبُدِ الْعِجْلَ مَنْ عَبَدَهُ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ ذَلِكَ الْقَتْلُ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بارِئِكُمْ مِنْ أَنْ تَعِيشُوا فِى الدُّنْيَا وَ هُوَ لَا يَغْفِرُ لَكُمْ فَيَتِمُّ فِى الْحَيَاهِ الدُّنْيَا خَيْرَاتُكُمْ (٢)وَ يَكُونُ إِلَى النَّارِ مَصِيرُكُمْ وَ إِذَا قُتِلْتُمْ وَ أَنْتُمْ تَائِبُونَ جَعَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جلَّ الْقَتْلَ كَفَّارَتَكُمْ وَ جَعَلَ الْجَنَّهَ مَنْزِلَكُمْ وَ مَقِيلَكُمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَتابَ عَلَيْكُمْ قَبلَ تَوْبَتَكُمْ قَبْلَ اسْتِيفَاءِ الْقَتْلِ لِجَمَاعَتِكُمْ وَ قَبْلَ إِتْيَانِهِ عَلَى مُكافَاتِكُمْ (٣)وَ أَمْهَلَكُمْ لِلتَّوْبَهِ وَ اسْتَبْقَاكُمْ لِلطَّاعَهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ قَالَ وَ ذَلِكَ أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا أَبْطَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جلَّ عَلَى يَدَيْهِ أَمْرَ الْعِجْلِ فَأَنْطَقَهُ بِالْخَبَرِ عَنْ تَمْوِيهِ السَّامِرِيِّ وَ أَمَرَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يَقْتُلَ مَنْ لَمْ يَعْبُدْهُ مَنْ عَبَدَهُ تَبَرَّأَ أَكْثَرُهُمْ وَ قَالُوا لَمْ نَعْبُدْهُ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَى ابْرُدْ هَذَا الْعِجْلَ بِالْحَدِيدِ بَرْداً (۴)ثُمَّ ذُرَّهُ فِى الْبَحْرِ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ مَاءً (۵)اسْوَدَّ شَفَتَاهُ وَ أَنْفُهُ وَ بَانَ ذَنْبُهُ فَفَعَلَ فَبَانَ الْعَابِدُونَ فَأَمَرَ اللَّهُ الِاثْنَىْ عَشَرَ أَلْفاً أَنْ يَخْرُجُوا عَلَى الْبَاقِينَ شَاهِرِينَ السُّيُوفَ (۶)يَقْتُلُونَهُمْ وَ نَادَى مُنَادٍ (٧)أَلَا لَعَنَ اللَّهُ أَحَداً اتَّقَاهُمْ بِيَدٍ أَوْ رِجْلٍ وَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ تَأَمَّلَ الْمَقْتُولَ لَعَلَّهُ يَنْسُبُهُ حَمِيماً قَرِيباً فَيَتَعَدَّاهُ إِلَى الْأَجْنَبِيِّ (٨)فَاسْتَسْلَمَ الْمَقْتُولُونَ فَقَالَ الْقَاتِلُونَ نَحْنُ أَعْظَمُ مُصِيبَةً مِنْهُمْ نَقْتُلُ بِأَيْدِينَا آبَاءَنَا وَ أُمَّهَاتِنَا وَ أَبْنَاءَنَا وَ إِخْوَانَنَا وَ قَرَابَاتِنَا وَ نَحْنُ لَمْ نَعْبُدْ فَقَدْ سَاوَى بَيْنَنَا

١- فى نسخه: بقتل بعضكم بعضا.

٢- فى المصدر: فيتم فى الحياه الدنيا حياتكم.

٣- فى نسخه و فى المصدر: على كافتكم.

۴- فى نسخه: ابرد هذا العجل بالذهب بردا، و فى المصدر: ابرد هذا العجل الذهب بالحديد بردا.

۵- فى المصدر: من مائه.

۶- فى نسخه: شاهرى السيوف.

٧- فى المصدر: و نادى مناديه.

٨- فى المصدر: يتبينه حميما أو قريبا فيتوقاه و يتعداه إلى الاجنبى.

وَ بَيْنَهُمْ فِي الْمُصِيبَهِ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى أَنِّي إِنَّمَا امْتَحَنْتُهُمْ بِذَلِكَ لِأَنَّهُمْ مَا اعْتَزَلُوهُمْ لَمَّا عَبَدُوا الْعِجْلَ وَ لَمْ يَهْجُرُوهُمْ وَ لَمْ يُعَادُوهُمْ عَلَى ذَلِكَ قُلْ لَهُمْ مَنْ دَعَا اللَّهَ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ أَنْ يُسَهِّلَ عَلَيْهِمْ قَتْلَ الْمُسْتَحِقِّينَ لِلْقَتْلِ بِذُنُوبِهِمْ نَفْعَلُ فَقَالُوهَا (۱)فَسَهَّلَ عَلَيْهِمْ وَ لَمْ يَجِدُوا لِقَتْلِهِمْ لَهُمْ أَلَماً فَلَمَّا اسْتَمَرَّ الْقَتْلُ فِيهِمْ (۲)وَ هُمْ سِتُّمِائَهِ أَلْفٍ إِلَّا اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفاً الَّذِينَ لَمْ يَعْبُدُوا الْعِجْلَ وَفَّقَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ فَقَالَ لِبَعْضِهِمْ وَ الْقَتْلُ لَمْ يَفِضْ بَعْدُ إِلَيْهِمْ فَقَالَ أَ وَ لَيْسَ اللَّهُ قَدْ جَعَلَ التَّوَسُّلَ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ أَمْراً لَا يَخِيبُ مَعَهُ طَلِبَهٌ وَ لَا يُرَدُّ بِهِ مَسْأَلَهٌ وَ هَكَذَا تَوَسَّلَتْ بِهِمُ الْأَنْبِيَاءُ وَ الرُّسُلُ فَمَا لَنَا لَا نَتَوَسَّلُ بِهِمْ (۳)قَالَ فَاجْتَمَعُوا وَ ضَجُّوا يَا رَبَّنَا بِجَاهِ مُحَمَّدٍ الْأَكْرَمِ وَ بِجَاهِ عَلِيٍّ الْأَفْضَلِ الْأَعْظَمِ وَ بِجَاهِ فَاطِمَهَ ذِي الْفَضْلِ وَ الْعِصْمَهِ وَ بِجَاهِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ سِبْطَيْ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ وَ سَيِّدَيْ شَبَابِ أَهْلِ الْجِنَانِ أَجْمَعِينَ وَ بِجَاهِ الذُّرِّيَّهِ الطَّيِّبَهِ الطَّاهِرَهِ مِنْ آلِ طه وَ يس لَمَّا غَفَرْتَ لَنَا ذُنُوبَنَا وَ غَفَرْتَ لَنَا هَفْوَتَنَا (۴)وَ أَزَلْتَ هَذَا الْقَتْلَ عَنَّا فَذَلِكَ حِينَ نُودِيَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ أَنْ كُفَّ الْقَتْلَ فَقَدْ سَأَلَنِي بَعْضُهُمْ مَسْأَلَهً وَ أَقْسَمَ عَلَيَّ قَسَماً لَوْ أَقْسَمَ بِهِ هَؤُلَاءِ الْعَابِدُونَ لِلْعِجْلِ وَ سَأَلَنِي بَعْضُهُمُ الْعِصْمَهَ حَتَّى لَا يَعْبُدُوهُ لَوَفَّقْتُهُمْ وَ عَصَمْتُهُمْ (۵)وَ لَوْ أَقْسَمَ عَلَيَّ بِهَا إِبْلِيسُ لَهَدَيْتُهُ وَ لَوْ أَقْسَمَ عَلَيَّ بِهَا نُمْرُودُ أَوْ فِرْعَوْنُ لَنَجَّيْتُهُمْ (۶)فَرَفَعَ عَنْهُمُ الْقَتْلَ فَجَعَلُوا يَقُولُونَ يَا حَسْرَتَنَا أَيْنَ كُنَّا عَنْ هَذَا الدُّعَاءِ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ حَتَّى كَانَ اللَّهُ يَقِينَا شَرَّ الْفِتْنَهِ وَ يَعْصِمُنَا بِأَفْضَلِ الْعِصْمَهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ قُلْتُمْ يا مُوسى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَهً قَالَ أَسْلَافُكُمْ فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَهُ أَخَذَتْ أَسْلَافَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيْهِمْ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ بَعَثْنَا أَسْلَافَكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ أَيْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِ أَسْلَافِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۱- فی المصدر: من دعا اللّه بمحمّد و آله الطيبين يسهل عليه قتل المستحقين للقتل بذنوبهم فقالوها اه.

۲- فی المصدر: فلما استحر القتل فيهم أی اشتد.

۳- ليست فی نسخه لفظه «بهم» فی الموضعين.

۴- الهفوه: السقطه و الزله.

۵- فی المصدر: و سألونی العصمه لعصمتهم حتّی لا يعبدوه.

۶- فی نسخه: لنجيته.

أَیْ لَعَلَّ أَسْلَافَکَمْ یَشْکَرُونَ الْحَیَاهَ الَّتِی فِیهَا یَتُوبُونَ وَ یُقْلِعُونَ وَ إِلَی رَبِّهِمْ یُنِیبُونَ لَمْ یُدِمْ عَلَیْهِمْ (۱)ذَلِکَ الْمَوْتَ فَیَکُونَ إِلَی النَّارِ مَصِیرُهُمْ وَ هُمْ فِیهَا خَالِدُونَ قَالَ وَ ذَلِکَ أَنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا أَرَادَ أَنْ یَأْخُذَ عَلَیْهِمْ عَهْدَ الْفُرْقَانِ فَرَّقَ مَا بَیْنَ الْمُحِقِّینَ وَ الْمُبْطِلِینَ لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله بِنُبُوَّتِهِ وَ لِعَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِإِمَامَتِهِ وَ لِلْأَئِمَّهِ الطَّاهِرِینَ بِإِمَامَتِهِمْ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ أَنَّ هَذَا أَمْرُ رَبِّکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً عِیَاناً یُخْبِرُنَا بِذَلِکَ فَأَخَذَتْکُمُ الصَّاعِقَهُ مُعَایَنَهً وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ إِلَی الصَّاعِقَهِ تَنْزِلُ عَلَیْهِمْ وَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یَا مُوسَی إِنِّی أَنَا الْمُکْرِمُ أَوْلِیَائِی الْمُصَدِّقِینَ بِأَصْفِیَائِی وَ لَا أُبَالِی وَ أَنَا الْمُعَذِّبُ لِأَعْدَائِی الدَّافِعِینَ حُقُوقَ أَصْفِیَائِی وَ لَا أُبَالِی فَقَالَ مُوسَی لِلْبَاقِینَ الَّذِینَ لَمْ یَصْعَقُوا مَا ذَا تَقُولُونَ أَ تَقْبَلُونَ وَ تَعْتَرِفُونَ وَ إِلَّا فَأَنْتُمْ بِهَؤُلَاءِ لَاحِقُونَ قَالُوا یَا مُوسَی لَا نَدْرِی مَا حَلَّ بِهِمْ لِمَا ذَا أَصَابَهُمْ کَانَتِ الصَّاعِقَهُ مَا أَصَابَتْهُمْ لِأَجْلِکَ إِلَّا أَنَّهَا نَکْبَهٌ مِنْ نَکَبَاتِ الدَّهْرِ تُصِیبُ الْبَرَّ وَ الْفَاجِرَ فَإِنْ کَانَتْ إِنَّمَا أَصَابَتْهُمْ لِرَدِّهِمْ عَلَیْکَ فِی أَمْرِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ آلِهِمَا فَاسْأَلِ اللَّهَ رَبَّکَ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ هَؤُلَاءِ الَّذِینَ تَدْعُونَا إِلَیْهِمْ أَنْ یُحْیِیَ هَؤُلَاءِ الْمَصْعُوقِینَ لِنَسْأَلَهُمْ لِمَا ذَا أَصَابَهُمْ مَا أَصَابَهُمْ فَدَعَا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِمْ مُوسَی فَأَحْیَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ سَلُوهُمْ لِمَا ذَا أَصَابَهُمْ فَسَأَلُوهُمْ فَقَالُوا یَا بَنِی إِسْرَائِیلَ أَصَابَنَا مَا أَصَابَنَا لِإِبَائِنَا اعْتِقَادَ نُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ مَعَ اعْتِقَادِ إِمَامَهِ عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَقَدْ رَأَیْنَا بَعْدَ مَوْتِنَا هَذَا مَمَالِکَ رَبِّنَا مِنْ سَمَاوَاتِهِ وَ حُجُبِهِ وَ کُرْسِیِّهِ وَ عَرْشِهِ وَ جِنَانِهِ وَ نِیرَانِهِ فَمَا رَأَیْنَا أَنْفَذَ أَمْراً فِی جَمِیعِ تِلْکَ الْمَمَالِکِ وَ أَعْظَمَ سُلْطَاناً مِنْ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ فَاطِمَهَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ وَ إِنَّا لَمَّا مِتْنَا بِهَذِهِ الصَّاعِقَهِ ذُهِبَ بِنَا إِلَی النِّیرَانِ فَنَادَاهُمْ مُحَمَّدٌ وَ عَلِیٌّ عَلَیْهِمَا الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ کُفُّوا عَنْ هَؤُلَاءِ عَذَابَکُمْ فَهَؤُلَاءِ یُحْیَوْنَ بِمَسْأَلَهِ سَائِلٍ رَبَّنَا عَزَّ وَ جَلَّ بِنَا (۲)وَ بِآلِنَا الطَّیِّبِینَ وَ ذَلِکَ حِینَ لَمْ یَقْذِفُونَا فِی الْهَاوِیَهِ فَأَخَّرُونَا إِلَی أَنْ بُعِثْنَا بِدُعَائِکَ یَا مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِأَهْلِ عَصْرِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله فَإِذَا کَانَ بِالدُّعَاءِ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ نَشَرَ ظُلْمَهُ أَسْلَافِکُمُ الْمَصْعُوقِینَ بِظُلْمِهِمْ أَ فَمَا یَجِبُ عَلَیْکُمْ أَنْ لَا تَتَعَرَّضُوا لِمِثْلِ

۱- فی المصدر: و لم یدم علیهم.

۲- فی المصدر: سائل یسأل.

مَا هَلَكَوا بِهِ إِلَى أَنْ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ (۱).

**[ترجمه]تفسیر الامام العسکری: خداوند متعال فرمود: « ثم عفونا عنکم من بعد ذلک لعلّکم تشکرون » یعنی از پیشینیان شما به خاطر عبادت گوساله گذشتیم تا شاید شما ای کسانی که از بنی اسراییل در عصر محمد صلی الله علیه و آله هستید،

ص: ۲۳۲

آن نعمت را بر پیشینیانتان شکرگزار باشید و بر شماست که بعد از آن ها شکرگزار باشید. سپس ایشان علیه السلام فرمود: خداوند عزوجلّ آن ها را بخشید چون خدا را به واسطه محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و آل پاک او، خوانده بودند و ولایت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و علی علیه السلام و خاندان پاک آن دو را برای خودشان تجدید کردند. در آن هنگام بود که خداوند به آن ها رحم کرد و آن ها را بخشید. سپس خداوند عزوجلّ فرمود: « و إذ آتینا موسی الکتاب و الفرقان لعلّکم تهتدون » گفت: به یاد آورید زمانی را که به موسی کتاب دادیم و آن کتاب تورات بود که از بنی اسراییل پیمان گرفته شد که به آن ایمان آورد و آن چه را که واجب می کرد، بپذیرد و فرقان را نیز برای فرق بین حق و باطل و فرق میان اهل حق و اهل باطل آوردیم، زیرا زمانی که خداوند با کتاب تورات و ایمان به آن و تسلیم شدن برای او، آن ها را اکرام کرد بعد از آن خداوند به موسی وحی کرد: ای موسی، آن ها به این کتاب اقرار کردند و « فرقان » باقی مانده است، کتابی که بین مؤمنان و کافران و اهل حق و اهل باطل فرق گذاشته است. عهد و پیمان به آن را برایشان تازه کن. من قسم حقی را به خودم خورده ام که از کسی ایمان و عملی را قبول نمی کنم مگر وقتی که به آن کتاب «فرقان» ایمان داشته باشد. موسی گفت: پروردگارا آن چیست؟ خداوند عزوجلّ فرمود: ای موسی، از بنی اسراییل عهد بگیر که محمد صلی الله علیه و آله وسلّم بهترین انسان ها و سید پیامبران است و این که برادرش و جانشین او، علی علیه السلام بهترین جانشینان است و اولیای او یعنی کسانی که بزرگان مردم آن ها را منصوب کردند و پیروانش که تسلیم اوامر و نواهی او و جانشینانش شدند، همه این ها ستارگان بهشت والا و پادشاهان بهشت جاودانند. گفت: موسی این عهد را با آن بست، برخی از آن ها به طور حق آن را پذیرفتند و برخی از آن ها آن را با زبان قبول کردند ولی قلبا آن را قبول نداشتند. هر کدام از آن ها که به حقیقت آن را پذیرفت، نور روشنی بر پیشانی اش آشکار می شد و هر کدام از آن ها که فقط با زبان آن را گفت و قلبا قبول نداشت، آن نور را نداشت. پس آن فرقانی بود که خداوند آن را به موسی داد و این فرقان میان اهل حق و اهل باطل فرق گذاشت. سپس خداوند عزوجلّ فرمود: «لعلّکم تهتدون» تا شاید شما بدانید که آن چیزی که انسان به وسیله آن نزد خداوند عزوجلّ شریف می‌شود، اعتقاد به ولایت است همان طوری که گذشتگان شما بدان مشرف شدند.

سپس خداوند متعال فرمود: «و إذ قال موسی لقومه یا قوم إنّکم ظلمتم أنفسکم باتّخاذکم العجل فتوبوا إلی بارئکم فاقتلوا أنفسکم ذلکم خیر لّکم عند بارئکم

ص: ۲۳۳

فتاب علیکم إنّه هو التّواب الرّحیم» امام فرمود: خداوند متعال فرمود: ای بنی اسراییل به یاد بیاورید «إذ قال موسی لقومه» وقتی که موسی به قوم خود یعنی عابدان گوساله گفت: «یا قوم إنّکم ظلمتم أنفسکم» ای قوم من شما به خودتان ظلم کردید و با این

کار ضرر کردید. «باتّخاذکم بالعجل» این که گوساله را به عنوان اله (خدا) گرفتید. «فتوبوا إلی بارئکم» به سوی پروردگارتان توبه کنید کسی که شما را مبرا کرد و مصور کرد. «فاقتلوا أنفسکم» یعنی برخی از شما برخی دیگر را می کشد کسی که گوساله را عبادت نکرد آن کسی را که آن را عبادت کرده است، می کشد. «ذلکم خیر لّکم » این قتل برای شما بهتر است. « عند بارئکم » از این که در دنیا زندگی کنید در حالی که شما را نمی بخشد در نتیجه خیرات و خوبی های شما در دنیا تمام می شود و بازگشت شما به سوی آتش خواهد بود. اگر کشته شوید در حالی که توبه کردید خداوند متعال کشتن شما را به عنوان کفاره شما قرار می دهد و بهشت را به عنوان منزلگاه شما و محل خواب شما قرار می دهد. خداوند عزوجل فرمود: «فتاب علیکم» قبل از توبه شما و کشتن جماعت شما و قبل از این که به سراغ مجازات شما را برود، و به شما مهلت توبه داد و شما را برای اطاعت باقی گذاشت. «إنّه هو التّواب الرّحیم» گفت: و آن این که وقتی خداوند کار گوساله را با دست موسی باطل کرد و خداوند با او درباره غلط نشان دادن کار سامری خبر داد و به موسی امر کرد که هر کسی که گوساله را عبادت نکرده است، آن کسی را که گوساله را عبادت کرده است، بکشد. بیشتر آن ها تبرئه شدند و گفتند: آن را عبادت نکردیم. خداوند متعال به موسی گفت: این گوساله را با آهن خورد کن سپس آن را در دریا بریز. هر کس از آب آن بنوشد لبانش و بینی اش سیاه می شود و گناهش آشکار می گردد، آن کار کرد و عابدان ظاهر شدند. خداوند به دوازده هزار نفر دستور داد که بر علیه آن هایی که باقی مانده اند خارج شوند و شمشیر بکشند و انان را به قتل برسانند. کسی بر آن ها ندا داد: آگاه باشید خداوند کسی را که با دست یا پا از آن ها پرهیز کند، لعنت کرده است. و خداوند لعنت کرده است کسی را که در مقتول تأمل کند شاید که او نزدیک و صمیمی منسوب او باشد، و از او بگذرد و به سراغ بیگانه برود. مقتول ها تسلیم شدند و قاتل ها گفتند: مصیبت ما از ایشان بزرگ تر است با دستان خود پدرانمان و مادرانمان و فرزندانمان و برادرانمان و نزدیکانمان را می کشیم در حالی که عبادت نکردیم و ما و آن ها در مصیبت

ص: ۲۳۴

شریکیم. خداوند متعال به موسی وحی کرد: من آن ها را با این کار امتحان کردم چون وقتی که آن ها گوساله را عبادت کردند از آن ها دوری نکرده و کناره نگرفتند و به خاطر این کار با آن ها دشمنی نکردند. به آن ها بگو: هر کس به واسطه محمد صلی الله علیه و آله و آل و خاندن پاک او از خدا بخواهد که بر آن ها قتل کسانی را که به خاطر گناهانشان مستحق قتل هستند را آسان کند ما آن را انجام میدهیم. آن را گفتند: و این کار بر آن ها آسان شد و در کشتن آن ها دردی را نیافتند. وقتی کشتار در میان آن ها ادامه یافت و آن ها پانصد و هشتاد و هشت هزار نفر بودند. خداوند به برخی از کسانی که گوساله را عبادت نکردند این توفیق را داد که به برخی از آن ها که هنوز نوبت قتل آن ها نشده بود گفتند: آیا چنین نیست که خداوند توسل به محمد و خاندان پاک او علیهم السلام را کاری دانسته که هیچ درخواستی را ناامید نمی‌کند و با آن هیچ خواسته‌ای رد نمی‌شود؟ انبیا و پیامبران هم چنین توسل کردند پس چرا ما توسل نکنیم؟ گفت: جمع شوید و فریاد بزنید: پروردگار ما، به واسطه جاه و بزرگی محمد اکرم صلی الله علیه و آله و علی افضل و اعظم و فاطمه صاحب فضل و عصمت و حسن و حسین که دو نوه پیامبر و سرور جوان اهل بهشتند و به آبروی نسل پاک آل طه و یاسین، از تو می خواهیم که گناهان ما را ببخشی و از لغزش های ما درگذری و این قتل را از ما برداری. و آن زمانی بود که موسی از آسمان مورد خطاب قرار گرفت: که مانع قتل شو، یکی از آن ها از من درخواستی کرد و سوگندی را به من داد که اگر این عابدان گوساله به آن قسم

می‌خوردنـد و برخی از آن ها از من درخواست عصـمت می‌کردند تا این که گوساله را عبادت نکنند با آن ها موافقت کرده و آن هـا را حفـظ می‌کردم؛ و اگر ابلیس با آن مرا قسم می‌داد او را هـدایت می کردم و اگر نمرود و فرعون مرا به آن قسم می... دادند نجاتشان می‌دادم. در نتیجه قتل از آن ها برداشـته شد و آن ها گفتند: وای بر ما، ما چرا از این دعا به واسـطه محمد صلی الله علیه و آله و خاندان او غافل ماندیم تا این که خداوند ما را با بهترین عصمت از شر فتنه حفظ کند؟

سپس خداونـد متعـال فرمود: « و إذا قلتم یـا موسـی لن نومن لـک حتّی نری الله جهره» گفت: گذشـتگان شـما این را گفتنـد « فأخـذتکم الصـاعقه » صـاعقه گذشـتگان شـما را فراگرفت « و أنتم تنظرون الیهم ثم بعثناکم » یعنی گذشـتگان شـما را مبعوث کردیم « من بعد موتکم » یعنی بعد از مرگ گذشتگان شما « لعلّکم تشکرون »

ص: ۲۳۵

شایـد گذشـتگان شـما زندگی را که در آن توبه می کنند و به سوی پروردگارشان پشـیمان می‌شوند را شـکرگذار باشـند. آن مرگ بر آن ها ادامه نیافت تا سـرنوشت آن ها به سوی آتش باشد در حالی که در آن جاودانند. گفت: همانا وقتی که موسـی خواست که بـا آن ها عهـد فرقان را ببنـدد بین پذیرنـدگان و ردّکننـدگان نبوت محمـد صـلی الله علیه و آله و امامت علی علیه السلام و ائمه اطهار علیهم السلام را جدا کرد. آن ها گفتند: « لن نومن لک» ایمان نمی آوریم که این امر پروردگارت است. « حتّی نری الله جهره » تـا وقتی که خداونـد را به صورت آشـکار ببینیم که ما را از آن باخبر کنـد. « فأخـذتهم الصّاعقه » به طور عینی «و أنتم تنظرون» و آن ها به صاعقه نگاه می کرد که بر سر آن ها فرود می آمد.

خداونـد عزوجلّ فرمود: ای موسـی، من اکرام کنندگان اولیای خود و کسانی را که برگزیدگان مرا تصدیق می کنند اکرام می کنم و اهمیت نمی‌دهم و دشـمنانم را کسانی که حقوق برگزیـدگان مرا ردّ و پایمال می کننـد عذاب می دهم و اهمیت نمی... دهم. سـپس موسـی به کسـانی که دچار صاعقه نشـده بودنـد و باقی مانـده بودنـد گفت: چه می گوییـد؟ آیا قبول می کنیـد و اعتراف می کنیـد در غیر این صورت شـما نیز به آن ها ملحق خواهیـد شد؟ گفتند: ای موسـی، ما نمی دانیم چرا آن ها گرفتار آن چیزی شده اند که به آن گرفتار آمده‌اند؟ آن ها به خاطر تو دچار صاعقه نشدند بلکه صاعقه یکی از مصیبت های روزگار است که دچار انسان نیکوکار و فاجر می شود. اگر این ها به خاطر رد کردن تو در دسـتور محمد صـلی الله علیه و آله و علی و خانـدان آن ها دچار صاعقه شدنـد، به واسـطه محمد صـلی الله علیه و آله و خاندان او یعنی کسانی که ما را به سوی آن ها فرا می خوانی از خدا بخواه، که این صاعقه زده ها را زنده کند تا از آن ها بپرسـیم که چرا دچار این مصـیبت شدند؟ پس موسـی برای آن ها دعا کرد و خداونـد آن ها را زنده کرد و موسـی گفت از آن ها بپرسـید که آن صاعقه چرا به آن ها برخورد کرد. آن ها نیز پرسـیدند. گفتند: ای بنی اسـراییل، به خاطر این دچار صاعقه شدیم که از پذیرفتن نبوت محمد صلی الله علیه و آله و علی علیه السـلام امتنـاع کردیم. بعـد از مرگمـان، ممالـک پروردگارمـان از جمله آسـمان هـا و حجاب ها و کرسـی و عرش و بهشت ها و آتش او را دیـدیم. در تمامی آن ممالک و دارایی ها امر و قـدرتی نافـذتر و بزرگتر از، امر محمد صـلی الله علیه و آله و علی و فاطمه و حسن و حسـین علیهم السلام ندیدیم و وقتی که ما با این صاعقه مردیم، ما را به سوی آتش بردند. محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و علی آن ها را صـدا کردنـد و گفتند: عذابتان را از سـر این ها بردارید. این ها به خاطر درخواسـت یکی از کسـانی که خـدا را به مـا و اهـل بیت پـاک ما قسم داده است زنـده می‌شونـد؛ و آن زمانی بود که هنوز ما را در جهنم

نیانـداخته بودند. پس عذاب ما را به تاخیر انداختند تا این که با دعای تو ای موسـی بن عمران، به محمد صـلی الله علیه و آله و خانـدان او، دوباره زنـده شـدیم. خداونـد عزوجلّ به اهل عصـر محمـد صـلی الله علیه و آله فرمود: اگر با دعا کردن به واسـطه محمـد و خانـدان پاک او علیهم السـلام، عـذاب گذشـتگان شـما را، که به خاطر ظلمشان دچار صاعقه شدند، برداشتیم، آیا بر شما واجب نیست که به آن چه که آن ها

ص: ۲۳۶

بدان هلاک گشتند و خداوند آنان را زنده کرد مبتلا نشوید؟ - ۰ تفسیر الامام العسکری : ۱۰۰-۱۰۲ - .

**[ترجمه]

۴۴»

-کـا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ (۲)عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُـلَیْمَانَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ (۳)عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ لِسِتٍّ مَضَیْنَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ (۴).

**[ترجمه]کـافی: حفص بن غیـاث از امام صادق علیه السـلام روایت کرده است که: پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: تورات در زمانی که شش روز از رمضان گذشته بود نازل شد. - . الاصول ۲ : ۶۲۸-۶۲۹ -

**[ترجمه]

۴۵»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْأَهْوَازِیِّ عَنِ الْجَوْهَرِیِّ عَنِ الْبَطَائِنِیِّ عَنْ أَبِی بَصِـیرٍ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِثْلَهُ (۵).

**[ترجمه]کافی: ابوبصیر، از امام صادق علیه السلام مانند آن را روایت می کند. - . فروع کافی ۱ : ۲۰۶ -

**[ترجمه]

۴۶»

-ع، علل الشـرائع بِإِسْـنَادِهِ عَنْ یَزِیـدَ بْنِ سَـلَّامٍ أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِیَّ صـلی الله علیه و آله لِمَ سُـمِّیَ الْفُرْقَانُ فُرْقَاناً قَالَ لِأَنَّهُ مُتَفَرِّقُ الْآیَاتِ وَ السُّوَرِ أُنْزِلَتْ فِی غَیْرِ الْأَلْوَاحِ وَ غَیْرِ الصُّحُفِ وَ التَّوْرَاةِ وَ الْإِنْجِیلِ وَ الزَّبُورِ أُنْزِلَتْ کُلُّهَا جُمْلَةً فِی الْأَلْوَاحِ وَ الْوَرَقِ الْحَدِیثَ (۶).

**[ترجمه]علل الشـرائع: با اسـناد آن از یزید بن سـلام روایت شده است که: او از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال کرد که چرا فرقان، فرقان نامیده می‌شود؟ ایشان فرمود: چون آیات و سوره هایش متفرق است و بر روی لوح و صـحیفه ها نازل نشده است

و تورات و انجیل و زبور همگی در لوح ها و ورق نازل شده‌اند. حدیث - . علل الشرائع : ۱۶۱ - .

**[ترجمه]

۴۷»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام قَوْلُهُ تَعَالَی وَ إِذْ أَخَذْنا مِیثاقَکُمْ الْآیَهَ قَالَ الْإِمَامُ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَیْ فَاذْکُرُوا إِذْ أَخَذْنَا مِیثَاقَکُمْ وَ عُهُودَکُمْ أَنْ تَعْمَلُوا بِمَا فِی التَّوْرَاهِ وَ بِمَا فِی الْفُرْقَانِ الَّذِی أَعْطَیْتُهُ مُوسَی مَعَ الْکِتَابِ الْمَخْصُوصِ بِذِکْرِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ الطَّیِّبِینَ مِنْ آلِهِمَا بِأَنَّهُمْ سَادَهُ الْخَلْقِ وَ الْقَوَّامُونَ بِالْحَقِّ وَ إِذْ أَخَذْنَا مِیثَاقَکُمْ أَنْ تُقِرُّوا بِهِ وَ أَنْ تُؤَدُّوهُ إِلَی أَخْلَافِکُمْ وَ تَأْمُرُوهُمْ أَنْ یُؤَدُّوهُ إِلَی أَخْلَافِهِمْ إِلَی آخِرِ مُقَدَّرَاتِی فِی الدُّنْیَا لَیُؤْمِنُنَّ بِمُحَمَّدٍ نَبِیِّ اللَّهِ وَ لَیُسْلِمُنَّ لَهُ مَا یَأْمُرُهُمْ فِی عَلِیٍّ وَلِیِّ اللَّهِ (۷)عَنِ اللَّهِ وَ مَا یُخْبِرُهُمْ بِهِ مِنْ أَحْوَالِ خُلَفَائِهِ بَعْدَهُ الْقَوَّامِینَ بِحَقِّ اللَّهِ فَأَبَیْتُمْ قَبُولَ ذَلِکَ وَ اسْتَکْبَرْتُمُوهُ فَ رَفَعْنا فَوْقَکُمُ الطُّورَ الْجَبَلَ أَمَرْنَا جَبْرَئِیلَ أَنْ یَقْطَعَ مِنْ جَبَلِ فِلَسْطِینَ قِطْعَهً عَلَی قَدْرِ مُعَسْکَرِ أَسْلَافِکُمْ فَرْسَخاً

ص: ۲۳۷

۱- تفسیر العسکریّ- ۱۰۰- ۱۰۲.

۲- فی المصدر: عن محمّد بن القاسم و محمّد بن القاسم خ ل.

۳- هکذا فی المطبوع و نسخه مخطوطه، و لیست الروایه فی نسخه مخطوطه اخری، و فی المصدر: عن داود عن حفص بن غیاث، و الحدیث مقطع یأتی تمامه فی محله.

۴- الأصول ۲: ۶۲۸ و ۶۲۹.

۵- فروع الکافی ۱: ۲۰۶.

۶- علل الشرائع: ص ۱۶۱.

۷- فی المصدر: و لیسلمن له ما یأمرهم أن یؤدوهم فی علی ولی اللّه.

فِی فَرْسَخٍ فَقَطَعَهَا وَ جَاءَ بِهَا فَرَفَعَهَا فَوْقَ رُءُوسِهِمْ فَقَالَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ إِمَّا أَنْ تَأْخُذُوا بِمَا أَمِرْتُمْ بِهِ فِیهِ وَ إِمَّا أَنْ أَلْقِیَ عَلَیْکُمْ هَذَا الْجَبَلَ فَأُلْجِئُوا إِلَی قَبُولِهِ کَارِهِینَ إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ مِنَ الْعِنَادِ فَإِنَّهُ قَبِلَهُ طَائِعاً مُخْتَاراً ثُمَّ لَمَّا قَبِلُوهُ سَجَدُوا وَ عَفَّرُوا وَ کَثِیرٌ مِنْهُمْ عَفَّرَ خَدَّیْهِ لَا لِإِرَادَهِ الْخُضُوعِ لِلَّهِ وَ لَکِنْ نَظَرَ إِلَی الْجَبَلِ هَلْ یَقَعُ أَمْ لَا وَ آخَرُونَ سَجَدُوا مُخْتَارِینَ طَائِعِینَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر الامام العسکری: قوله تعالی «و إذ أخذنا میثاقکم» امام فرمود: به یاد آورید زمانی را که از شما عهد و پیمان گرفتیم که بدان چه در تورات آمده است و به فرقانی که با کتاب مخصوص به ذکر محمد و علی و اهل بیت پاک او علیهم السلام به موسی دادیم، عمل کنید، مبنی بر این که آن ها بزرگان مردم هستند و حق را به پا می دارند. زمانی را که از شما عهد گرفتیم که بدان اقرار کنید و آن را به آیندگان و فرزندانتان برسانید و به آن ها امر کنید که تا آخرین مقدّرات من در دنیا آن را به فرزندانشان برسانند. تا این که به محمد صلی الله علیه و آله پیامبر خدا ایمان بیاورند و در برابر آن چه که از جانب خداوند درباره علی ولی الله به آن ها امر می کند تسلیم او شوند و تا به آن چه به آنان خبر می‌دهد از خلفای بعد از او یعنی کسانی که حق خدا را اجرا می کنند، ایمان بیاورند، ولی از قبول آن ابا کردید و تکبر ورزیدید. « فرفعنا فوقکم الطّور» یعنی به جبرئیل دستور دادیم که کوه فلسطین را به اندازه اردوی نظامی اسلاف شما یعنی به اندازه یک فرسخ

ص: ۲۳۷

در یک فرسخ قطع کند. پس آن را قطع کرد و آورد و آن را بر بالای سرشان بالا برد، موسی به آن ها گفت: یا بدانچه من به آن امر شده ام، متمسک شوید، و یا این که این کوه را بر سر شما می اندازم. در حالی که مکره و مجبور بودند به پذیرش آن پناه بردند، مگر کسی که خداوند او را از عناد و انکار حفظ کرده بود، چون وی با اختیار و و از روی طاعت و آن را قبول کرده بود. سپس وقتی که آن را قبول کردند سجده بردند و پیشانی شان را بر زمین زدند و بسیاری از آن ها گونه هایشان را بر زمین زدند نه به خاطر خضوع برای خداوند، بلکه به کوه نگاه می کردند ببینند که می افتد یا نه، و دیگران با اختیار و از روی اطاعت سجده بردند - . تفسیر العسکری : ۱۰۵-۱۰۶ - .

**[ترجمه]

۴۸»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ أَخَذْنا مِیثاقَکُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَکُمُ الطُّورَ خُذُوا ما آتَیْناکُمْ بِقُوَّهٍ وَ اسْمَعُوا قالُوا سَمِعْنا وَ عَصَیْنا وَ أُشْرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِکُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَما یَأْمُرُکُمْ بِهِ إِیمانُکُمْ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ قَالَ الْإِمَامُ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ اذْکُرُوا إِذْ فَعَلْنَا ذَلِکَ بِأَسْلَافِکُمْ لَمَّا أَبَوْا قَبُولَ مَا جَاءَهُمْ بِهِ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ دِینِ اللَّهِ وَ أَحْکَامِهِ وَ مِنَ الْأَمْرِ بِتَفْضِیلِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ خُلَفَائِهِمَا عَلَی سَائِرِ الْخَلْقِ خُذُوا ما آتَیْناکُمْ قُلْنَا لَهُمْ خُذُوا مَا آتَیْنَاکُمْ مِنْ هَذِهِ الْفَرَائِضِ بِقُوَّهٍ قَدْ جَعَلْنَاهَا لَکُمْ وَ مَکَّنَّاکُمْ بِهَا وَ أَزَحْنَا (۲)عِلَلَکُمْ فِی تَرْکِیبِهَا فِیکُمْ وَ اسْمَعُوا مَا یُقَالُ لَکُمْ وَ تُؤْمَرُونَ بِهِ قالُوا سَمِعْنا قَوْلَکَ وَ عَصَیْنا أَمْرَکَ أَیْ إِنَّهُمْ عَصَوْا بَعْدَهُ وَ أَضْمَرُوا فِی الْحَالِ أَیْضاً الْعِصْیَانَ وَ أُشْرِبُوا فِی قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ أُمِرُوا بِشُرْبِ الْعِجْلِ الَّذِی کَانَ قَدْ ذُرِئَتْ سُحَالَتُهُ (۳)فِی الْمَاءِ الَّذِی أُمِرُوا بِشُرْبِهِ لِیَتَبَیَّنَ لَهُمْ مَنْ عَبَدَهُ (۴)مِمَّنْ لَمْ یَعْبُدْهُ بِکُفْرِهِمْ لِأَجْلِ کُفْرِهِمْ أُمِرُوا بِذَلِکَ قُلْ یَا مُحَمَّدُ بِئْسَما یَأْمُرُکُمْ بِهِ إِیمانُکُمْ بِمُوسَی کُفْرُکُمْ بِمُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ أَوْلِیَاءِ اللَّهِ مِنْ أَهْلِهِمَا إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ بِتَوْرَاهِ مُوسَی وَ لَکِنْ مَعَاذَ اللَّهِ لَا یَأْمُرُکُمْ إِیمَانُکُمْ

بِالتَّوْرَاهِ الْكَفْرَ بِمُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ الْإِمَامُ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی ذَکَّرَ بَنِی إِسْرَائِیلَ فِی

۱- تفسیر العسکریّ: ۱۰۵- ۱۰۶.

۲- أی أزلنا.

۳-السحاله: براده الذهب و الفضه. و هی ما سقط منهما عند البرد.

۴-فی المصدر: لیبین من عبده.

عَصْرِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله أَحْوَالَ آبَائِهِمُ الَّذِينَ كَانُوا فِي أَيَّامِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَيْفَ أَخَذَ عَنْهُمُ الْعَهْدَ (۱)وَ الْمِيثَاقَ لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ آلِهِمَا الطَّيِّبِينَ الْمُنْتَجَبِينَ لِلْخِلَافَهِ عَلَى الْخَلَائِقِ وَ لِأَصْحَابِهِمَا وَ شِيعَتِهِمَا وَ سَائِرِ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ فَقَالَ وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ اذْكُرُوا إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ آبَائِكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ الْجَبَلَ لَمَّا أَبَوْا قَبُولَ مَا أُرِيدَ مِنْهُمْ وَ الِاعْتِرَافَ بِهِ خُذُوا ما آتَيْناكُمْ أَعْطَيْنَاكُمْ (۲)بِقُوَّهٍ يَعْنِي بِالْقُوَّهِ الَّتِي أَعْطَيْنَاكُمْ تَصْلُحُ لِذَلِكَ وَ اسْمَعُوا أَيْ أَطِيعُوا فِيهِ قالُوا سَمِعْنا بِآذَانِنَا وَ عَصَيْنا بِقُلُوبِنَا فَأَمَّا فِي الظَّاهِرِ فَأَعْطَوْا كُلُّهُمُ الطَّاعَهَ (۳)دَاخِرِينَ صَاغِرِينَ ثُمَّ قَالَ وَ أُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ عُرِضُوا لِشُرْبِ الْعِجْلِ الَّذِي عَبَدُوهُ حَتَّى وَصَلَ مَا شَرِبُوا مِنْ ذَلِكَ إِلَى قُلُوبِهِمْ وَ قَالَ إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمَّا رَجَعَ إِلَيْهِمْ مُوسَى وَ قَدْ عَبَدُوا الْعِجْلَ تَلَقَّوْهُ بِالرُّجُوعِ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى مَنِ الَّذِي عَبَدَهُ مِنْكُمْ حَتَّى أُنْفِذَ فِيهِ حُكْمَ اللَّهِ خَافُوا حُكْمَ اللَّهِ الَّذِي يُنْفِذُهُ فِيهِمْ فَجَحَدُوا أَنْ يَكُونُوا عَبَدُوهُ وَ جَعَلَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يَقُولُ أَنَا لَمْ أَعْبُدْهُ وَ عَبَدَهُ غَيْرِي (۴)وَ وَشَى بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ (۵)فَلِذَلِكَ مَا حَكَى اللَّهُ عَنْ مُوسَى مِنْ قَوْلِهِ لِلسَّامِرِيِّ وَ انْظُرْ إِلى إِلهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عاكِفاً لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفاً فَأَمَرَهُ اللَّهُ فَبَرَدَهُ (۶)بِالْمَبَارِدِ وَ أَخَذَ سُحَالَتَهُ فَذَرَأَهَا فِي الْبَحْرِ الْعَذْبِ ثُمَّ قَالَ لَهُمُ اشْرَبُوا مِنْهُ فَشَرِبُوا فَكُلُّ مَنْ كَانَ عَبَدَهُ اسْوَدَّ شَفَتَاهُ وَ أَنْفُهُ مِمَّنْ كَانَ أَبْيَضَ اللَّوْنِ وَ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ أَسْوَدَ اللَّوْنِ ابْيَضَّ شَفَتَاهُ وَ أَنْفُهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ أَنْفَذَ فِيهِمْ حُكْمَ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِلْمَوْجُودِينَ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي عَصْرِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله عَلَى لِسَانِهِ قُلْ يَا مُحَمَّدُ لِهَؤُلَاءِ الْمُكَذِّبِينَ بِكَ بَعْدَ سَمَاعِهِمْ مَا أُخِذَ عَلَى أَوَائِلِهِمْ لَكَ وَ لِأَخِيكَ عَلِيٍّ وَ لِآلِكُمَا وَ

۱- فی المصدر: كيف اخذ عليهم.

۲- فی المصدر: ما اعطيناكم.

۳- فی المصدر: فاعطوا كلهم الجزيه. و الظاهر أنّه مصحف، جاء من قبل النسّاخ.

۴- فی نسخه: و انما عبده غيری.

۵- وشی به: نم عليه و سعی به.

۶- برد الحديد: اخذ منه بالمبرد، و المبرد: آله البرد، يقال بالفارسيه. سوهان.

لِشِيعَتِكَمَا بِئْسَما يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمانُكَمْ أَنْ تَكْفُرُوا بِمُحَمَّدٍ وَ تَسْتَخِفُّوا بِحَقِّ عَلِيٍّ وَ آلِهِ وَ شِيعَتِهِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ كَمَا تَزْعُمُونَ بِمُوسَى وَ التَّوْرَاةِ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ ذَلِكَ أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ وَعَدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ يَأْتِيهِمْ بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ يَشْتَمِلُ عَلَى أَوَامِرِهِ وَ نَوَاهِيهِ وَ حُدُودِهِ وَ فَرَائِضِهِ بَعْدَ أَنْ يُنَجِّيهِمُ اللَّهُ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ وَ صَارُوا بِقُرْبِ الشَّام جَاءَهُمْ بِالْكِتَابِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَمَا وَعَدَهُمْ وَ كَانَ فِيهِ إِنِّي لَا أَتَقَبَّلُ عَمَلًا مِمَّنْ لَا يُعَظِّمُ مُحَمَّداً وَ عَلِيّاً وَ آلَهُمَا الطَّيِّبِينَ وَ لَمْ يُكْرِمْ أَصْحَابَهُمَا (۱)وَ مُحِبِّيهِمَا حَقَّ تَكْرِيمِهِمْ يَا عُبَيْدَ اللَّهِ (۲)أَلَا فَاشْهَدُوا أَنَّ مُحَمَّداً خَيْرُ خَلِيقَتِي وَ أَفْضَلُ بَرِيَّتِي وَ أَنَّ عَلِيّاً أَخُوهُ وَ وَصِيُّهُ (۳)وَ وَارِثُ عِلْمِهِ وَ خَلِيفَتُهُ فِي أُمَّتِهِ وَ خَيْرُ مَنْ يَخْلُفُهُ بَعْدَهُ وَ أَنَّ آلَ مُحَمَّدٍ أَفْضَلُ آلِ النَّبِيِّينَ وَ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ أَفْضَلُ صَحَابَةِ الْمُرْسَلِينَ وَ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ خَيْرُ الْأُمَمِ أَجْمَعِينَ فَقَالَ بَنُو إِسْرَائِيلَ لَا نَقْبَلُ هَذَا يَا مُوسَى هَذَا عَظِيمٌ يَثْقُلُ عَلَيْنَا بَلْ نَقْبَلُ مِنْ هَذِهِ الشَّرَائِعِ مَا يَخِفُّ عَلَيْنَا وَ إِذَا قَبِلْنَاهَا قُلْنَا إِنَّ نَبِيَّنَا أَفْضَلُ نَبِيٍّ وَ آلَهُ أَفْضَلُ آلٍ وَ صَحَابَتَهُ أَفْضَلُ صَحَابَةٍ وَ نَحْنُ أُمَّتُهُ أَفْضَلُ مِنْ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ وَ لَسْنَا نَعْتَرِفُ بِالْفَضْلِ لِقَوْمٍ لَا نَرَاهُمْ وَ لَا نَعْرِفُهُمْ فَأَمَرَ اللَّهُ جَبْرَئِيلَ فَقَطَعَ بِجَنَاحٍ مِنْ أَجْنِحَتِهِ مِنْ جَبَلٍ مِنْ جِبَالِ فِلَسْطِينَ عَلَى قَدْرِ مُعَسْكَرِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كَانَ طُولُهُ فِي عَرْضِهِ فَرْسَخاً فِي فَرْسَخٍ ثُمَّ جَاءَ بِهِ فَوَقَّفَهُ عَلَى رُءُوسِهِمْ وَ قَالَ إِمَّا أَنْ تَقْبَلُوا مَا أَتَاكُمْ بِهِ مُوسَى وَ إِمَّا وَضَعْتُ عَلَيْكُمُ الْجَبَلَ فَطَحْطَحْتُكُمْ تَحْتَهُ فَلَحِقَهُمْ مِنَ الْجَزَعِ وَ الْهَلَعِ (۴)مَا يَلْحَقُ أَمْثَالَهُمْ مِمَّنْ قُوبِلَ بِهَذِهِ الْمُقَابَلَهِ (۵)فَقَالُوا يَا مُوسَى كَيْفَ نَصْنَعُ قَالَ مُوسَى اسْجُدُوا لِلَّهِ عَلَى جِبَاهِكُمْ ثُمَّ عَفِّرُوا خُدُودَكُمُ الْيُمْنَى ثُمَّ الْيُسْرَى فِي التُّرَابِ وَ قُولُوا يَا رَبَّنَا سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا وَ قَبِلْنَا وَ اعْتَرَفْنَا وَ سَلَّمْنَا وَ رَضِينَا قَالَ فَفَعَلُوا هَذَا الَّذِي قَالَ لَهُمْ مُوسَى قَوْلًا وَ فِعْلًا غَيْرَ أَنَّ كَثِيراً مِنْهُمْ خَالَفَ قَلْبُهُ ظَاهِرَ أَفْعَالِهِ

۱- فی المصدر: و لم یکرم اصحابهما و شیعتهما.

۲- فی نسخه: یا عباد اللّه.

۳- فی المصدر: و صفیه.

۴- الهلع: الفزع و الجزع.

۵- فی المصدر: ممن عومل بهذه المعامله خ ل.

وَ قَالَ بِقَلْبِهِ سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا مُخَالِفاً لِمَا قَالَ بِلِسَانِهِ وَ عَفَّرُوا خُدُودَهُمُ الْيُمْنَى (۱)وَ لَيْسَ قَصْدُهُمُ التَّذَلُّلَ لِلَّهِ تَعَالَى وَ النَّدَمَ عَلَى مَا كَانَ مِنْهُمْ مِنَ الْخِلَافِ وَ لَكِنَّهُمْ فَعَلُوا ذَلِكَ يَنْظُرُونَ هَلْ يَقَعُ عَلَيْهِمُ الْجَبَلُ أَمْ لَا ثُمَّ عَفَّرُوا خُدُودَهُمُ الْيُسْرَى يَنْظُرُونَ كَذَلِكَ وَ لَمْ يَفْعَلُوا ذَلِكَ كَمَا أُمِرُوا فَقَالَ جَبْرَئِيلُ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَمَا إِنَّ أَكْثَرَهُمْ لِلَّهِ تَعَالَى عَاصُونَ وَ لَكِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَنِي أَنْ أُزِيلَ عَنْهُمْ هَذَا الْجَبَلَ عِنْدَ ظَاهِرِ اعْتِرَافِهِمْ فِي الدُّنْيَا فَإِنَّ اللَّهَ إِنَّمَا يُطَالِبُهُمْ فِي الدُّنْيَا بِظَوَاهِرِهِمْ لِحَقْنِ دِمَائِهِمْ وَ إِبْقَاءِ الذِّمَّهِ لَهُمْ (۲)وَ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ فِي الْآخِرَهِ يُعَذِّبُهُمْ عَلَى عُقُودِهِمْ وَ ضَمَائِرِهِمْ فَنَظَرَ الْقَوْمُ إِلَى الْجَبَلِ وَ قَدْ صَارَ قِطْعَتَيْنِ قِطْعَهٌ مِنْهُ صَارَتْ لُؤْلُؤَهً بَيْضَاءَ فَجَعَلَتْ تَصْعَدُ وَ تَرْقَى حَتَّى خَرَقَتِ السَّمَاوَاتِ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْهَا إِلَى أَنْ صَارَتْ إِلَى حَيْثُ لَا يَلْحَقُهَا أَبْصَارُهُمْ وَ قِطْعَهٌ صَارَتْ نَاراً وَ وَقَعَتْ عَلَى الْأَرْضِ بِحَضْرَتِهِمْ فَخَرَقَتْهَا وَ دَخَلَتْهَا وَ غَابَتْ عَنْ عُيُونِهِمْ فَقَالُوا مَا هَذَانِ الْمُفْتَرِقَانِ مِنَ الْجَبَلِ فِرْقٌ صَعِدَ لُؤْلُؤاً وَ فِرْقٌ انْحَطَّ نَاراً (۳)قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَمَّا الْقِطْعَهُ الَّتِي صَعِدَتْ فِي الْهَوَاءِ فَإِنَّهَا وَصَلَتْ إِلَى السَّمَاءِ فَخَرَقَتْهَا إِلَى أَنْ لَحِقَتْ بِالْجَنَّهِ فَأُضْعِفَتْ أَضْعَافاً كَثِيرَهً لَا يَعْلَمُ عَدَدَهَا إِلَّا اللَّهُ وَ أَمَرَ اللَّهُ أَنْ يُبْنَى مِنْهَا لِلْمُؤْمِنِينَ بِمَا فِي هَذَا الْكِتَابِ قُصُورٌ وَ دُورٌ وَ مَنَازِلُ وَ مَسَاكِنُ مُشْتَمِلَهٌ عَلَى أَنْوَاعِ النِّعَمِهِ الَّتِي وَعَدَهَا الْمُتَّقِينَ مِنْ عِبَادِهِ مِنَ الْأَشْجَارِ وَ الْبَسَاتِينِ وَ الثِّمَارِ وَ الْحُورِ الْحِسَانِ وَ الْمُخَلَّدِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ كَاللَّئَالِي الْمَنْثُورَهِ وَ سَائِرِ نَعِيمِ الْجَنَّهِ وَ خَيْرَاتِهَا وَ أَمَّا الْقِطْعَهُ الَّتِي انْحَطَّتْ إِلَى الْأَرْضِ فَخَرَقَتْهَا ثُمَّ الَّتِي تَلِيهَا إِلَى أَنْ لَحِقَتْ بِجَهَنَّمَ فَأُضْعِفَتْ أَضْعَافاً كَثِيرَهً وَ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يُبْنَى مِنْهَا لِلْكَافِرِينَ بِمَا فِي هَذَا الْكِتَابِ قُصُورٌ وَ دُورٌ وَ مَسَاكِنُ وَ مَنَازِلُ مُشْتَمِلَهٌ عَلَى أَنْوَاعِ الْعَذَابِ الَّتِي وَعَدَهَا الْكَافِرِينَ مِنْ عِبَادِهِ مِنْ بِحَارِ نِيرَانِهَا وَ حِيَاضِ غِسْلِينِهَا وَ غَسَّاقِهَا وَ أَوْدِيَهِ قَيْحِهَا وَ دِمَائِهَا وَ صَدِيدِهَا وَ زَبَانِيَتِهَا بِمِرْزَبَاتِهَا وَ أَشْجَارِ زَقُّومِهَا وَ ضَرِيعِهَا (۴)وَ حَيَّاتِهَا

۱- في المصدر: و عفروا خدودهم اليمنى بالتراب.

۲- الذمّه: الامان و العهد و الضمان.

۳- في المصدر: فرقه صعدت لؤلؤا و فرقه انحطت نارا؟.

۴- الغسلين: ما يسيل من جلود أهل النار. الغساق: ماء بارد منتن أو ما يسيل من صديد أهل النار. الصديد: قيح و دم، و هو ما يسيل من جوف أهل جهنم. أو الحميم اغلى حتّى خثر. مرازب جمع المرزبه: عصيه من حديد. الزقوم: شجره في جهنم و منها طعام أهل النار. و نبات بالباديه له زهر ياسميني الشكل. الضريع: شي ء في جهنم أمر من الصبر و أنتن من الجيفه و أحر من النار. و نبات منتن يرمى به البحر. و نوع من الشوك لا تأكله الدوابّ لخبثه و هو يبيس الشبرق.

وَ عَقَارِبِهَا وَ أَفَاعِيهَا وَ قُيُودِهَا وَ أَغْلَالِهَا وَ سَلَاسِلِهَا وَ أَنْكَالِهَا وَ سَائِرِ أَنْوَاعِ الْبَلَايَا وَ الْعَذَابِ الْمُعَدِّ فِيهَا ثُمَّ قَالَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِبَنِی إِسْرَائِیلَ أَ فَلَا تَخَافُونَ عِقَابَ رَبِّکُمْ فِی جَحْدِکُمْ لِهَذِهِ الْفَضَائِلِ الَّتِی اخْتَصَّ بِهَا مُحَمَّداً وَ عَلِیّاً وَ آلَهُمَا الطَّیِّبِینَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر الامام العسکری: قول خداوند متعال «و إذ أخذنا میثاقکم و رفعنا فوقکم الطّور خذوا ما آتیناکم بقوه و اسمعوا قالوا سمعنا و عصینا و اشربوا فی قلوبهم العجل بکفرهم قل بئسما یأمرکم به ایمانکم إن کنتم مؤمنین » امام علیه السلام فرمود: خداوند عزوجلّ فرمود: زمانی را به یاد آورید که این کار را با گذشتگان شما کردیم. زمانی که بدان چه موسی از دین خدا و احکام آن و مسئله برتری محمد صلی الله علیه و آله و علی و جانشینان آن ها علیهم السلام، بر سایر خلایق برایشان آورد ولی از آن ابا کردند. « خذوا ما آتیناکم » به آن ها گفتیم: هر آن چه که از فریضه ها را به شما دادیم با قوت و قدرت بگیرید. آن ها را برای شما قرار دادیم و به وسیله آن ها به شما تمکین دادیم و بیماری‌های - بهانه‌ها - شما در ترکیب آن ها در میان شما را از بین بردیم « و اسمعوا » بشنوید آن چه را که به شما امر می شود. « قالوا سمعنا » گفتند: شنیدیدم « و عصینا » یعنی از فرمان شما عصیان کردیم یعنی آن ها بعد از او عصیان کردند و در حال حاضر نیز عصیان را پنهان می کنند. « و اشربوا فی قلوبهم العجل » به نوشیدن گوساله ای امر شدند که سحاله آن (سحاله: براده های طلا و نقره) در آبی ریخته شده بود که به نوشیدن آن امر شدند تا کسانی که آن را عبادت کردند از کسانی که آن را عبادت نکردند جدا شوند. « بکفرهم » یعنی به خاطر کفرشان به آن امر شدند. « قل » ای محمد بگو: « بئسما یأمرکم بإیمانکم » یعنی به موسی و کفر شما به محمد صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و اولیای خدا که از اهل بیت آن دو هستند. « إن کنتم مؤمنین » یعنی اگر به تورات موسی ایمان دارید. اما پناه بر خدا، ایمان شما، شما را به کفر به محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و علی علیه السلام دعوت نمی کند.

امام علیه السلام فرمود: امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: خداوند متعال در عصر محمد صلی الله علیه و آله، موضوع بنی اسرائیل را ذکر کرد.

ص: ۲۳۸

که چگونه از پدرانشان که در زمان موسی بودند، برای محمد و علی و اهل بیت پاک آن دو علیهم السلام که به نسبت بقیه خلایق به خلافت شایسته ترند و نیز برای اصحاب آن دو و شیعه آن ها و بقیه امت محمد صلی الله علیه و آله، عهد و پیمان گرفت.

پس فرمود: «و إذ أخذنا میثاقکم » به یاد آورید زمانی را که از پدران شما عهد گرفتیم « و رفعنا فوقکم الطّور » و زمانی را که کوه را بالای سر شما آوردیم زمانی که از پذیرش و اعتراف به آن چه که بدان امر شدید، ابا کردید. « خذوا ما آتیناکم » یعنی بدان که به شما دادیم متمسک شوید. « بقوه » یعنی با قدرتی که به شما دادیم و برای آن کار مناسب است « و اسمعوا » یعنی در آن اطاعت کنید. «قالوا سمعنا » گفتند با گوش هایمان شنیدیم و با قلبمان عصیان کردیم، اما در ظاهر همه آن ها با حالت تحقیر و خواری اطاعت کردند. سپس خداوند فرمود: « و اشربوا فی قلوبهم العجل » به نوشیدن گوساله ای که آن را عبادت می کردند، پرداختند تا آن چه را که نوشیدند به قلبهایشان رسید و گفت: وقتی که موسی به سوی آن ها بازگشت و در حالی که آن ها گوساله را عبادت کرده بودند، به گونه‌ای برای او وانمود کردند که از عبادت آن بازگشته‌اند. موسی به آن ها

گفت: چه کسی از شما گوساله را عبادت کرده است؟ تا این که حکم خداوند را برای او اجرا کنم؟ آن ها از حکم خداوند که در میان آن ها اجرا می کند، ترسیدند و عبادت کردن گوساله را منکر شدند و هر کدام از آن ها می گفت: من آن را عبادت نکردم و کسی دیگری آن را عبادت کرده است. برخی از آن به نسبت برخی دیگر سخن چینی کردند. بدین خاطر خداوند از زبان موسی در گفته اش به سامری این آیه را حکایت می کند. « أنظر إلى ألهك الّذى ظلمت عليه عاكفا لنحرقنّهم لننسفنه فى اليمّ نسفا» خداوند به او امر کرد. او نیز به وسیله سوهان (مبرد) آن را سوهان زد و سحاله آن را (براده های طلا و نقره) را در دریا ریخت. سپس به آن ها گفت: از آن بنوشید، آن ها نیز نوشیدند. و هر کدام از آن ها که آن را عبادت کرده بودند و رنگ لبان و بینی شان سفید بود، به رنگ سیاه تبدیل شد. و هر کدام از آن ها که رنگ سیاه داشتند، لبان و بینی شان سفید شدند. در این هنگام حکم خداوند را در مورد آن ها اجرا کرد.

سپس خداوند متعال از زبان محمد صلی الله علیه و آله به افرادی از بنی اسراییل که در عصر محمد بودند، فرمود: «قل» یعنی ای محمد، به این کسانی که تو را تکذیب می کنند، بگو: یعنی آن هایی که عهد وپیمانی را که از گذشتگانشان، برای تو و برادرت علی و اهل بیت شما

ص: ۲۳۹

و پیروانتان، گرفتیم را شنیدند و تو را تکذیب کردند. « بئسما يأمركم به ايمانكم » این که به محمد کافر شوید و حق علی و اهل بیت علیهم السلام و پیروانش را کوچک بشمارید « إن كنتم مؤمنين » به موسی و تورات چنانکه گمان می کنید.حضرت فرمودند: داستان این گونه بود که موسی به بنی اسراییل وعده داد که بعد از آن که خداوند آن ها را از دست فرعون و قومش نجات داد، برای آن ها کتابی را از جانب خداوند می آورد که مشتمل بر اوامر و نواهی و حدود و فریضه های خداست. وقتی که آن ها را نجات داد و نزدیک شام شدند همان طوری که وعده داده بود، از جانب خدا کتاب را برایشان آورد و در آن آمده بود: من عمل کسی را که محمد صلی الله علیه و آله و علی و اهل بیت آن ها را تعظیم نمی کند و اصحاب و محبّان (دوستداران) آن ها را تکریم نمی کند، قبول نمی‌کنم. ای بندگان خدا، آگاه باشید و شهادت دهید که محمد صلی الله علیه و آله و سلّم بهترین خلایق و بندگانم است و این که علی علیه السلام برادر و جانشین اوست و جانشین او در امتش است و بهترین کسی است که بعد از او جانشینش می شود و این که خاندان محمد صلی الله علیه و آله وسلّم برترین خاندان پیامبرانند. و اصحاب محمد بهترین و برترین اصحاب پیامبرانند و امت محمد بهترین امت هاست.

بنی اسراییل گفتند: ای موسی، این را قبول نمی کنیم. این چیز بزرگی است و بر ما سنگینی می کند. اما از این شریعت ها چیزی را قبول می کنیم که برای ما سبک باشد. و وقتی که آن را قبول کردیم گفتیم: پیامبر ما بهترین پیامبران است و خاندان او بهترین خاندان هاست و یاران او بهترین اصحاب هستند و ما که امت او هستیم بهتر از امت محمد هستیم و به فضل و برتری قومی که آن ها را ندیدیم و نمی شناسیم اعتراف نمی کنیم. پس خداوند به جبرئیل امر کرد. او نیز با یکی از بال هایش از کوهی از کوه های فلسطین قطعه ای را به اندازه لشگر موسی قطع کرد که طول و عرض آن یک فرسخ در یک فرسخ بود. سپس آن را آورد و بالای سرشان نگه داشت و گفت: یا آن چه که موسی برای شما آورده است را قبول می کنید یا این که کوه را بر سر شما قرار می دهم و شما را زیر آن نابود می کنم. و مانند کسانی که در چنین شرایطی قرار می گیرند دچار ترس

ودلهره شدند و گفتند: ای موسی چکار کنیم؟ موسی گفت: با پیشانی تان برای خدا سجده ببرید سپس گونه راست و بعد از آن گونه چپ خود را در خاک قرار دهید. و گفتند: پروردگارا شنیدیم و اطاعت کردیم و قبول کردیم و اعتراف کردیم و پذیرفتیم و راضی گشتیم. گفت: این چیزی را که موسی به آن ها گفت، با زبان و در عمل انجام دادند، جز این که بسیاری از آن ها قلبش با ظاهرش کارهایش، مخالف بود.

ص: ۲۴۰

و با قلبش گفت: شنیدیم و عصیان کردیم برخلاف آن چه که با زبانش گفت. گونه های راستشان را در خاک گذاشتند ولی هدفشان ذلت برای خداوند متعال و پشیمانی از کار خلافشان نبود، بلکه این کار را کردند تا ببینند آیا کوه بر سر آن ها می افتد یا نه؟ سپس گونه های چپشان را گذاشتند و دروباره این چنین نگاه می کردند و آن طوری که به آن ها دستور داده شده بود، عمل نکردند. جبرئیل به موسی گفت: بیشتر آن ها عصیان و نافرمانی خداوند را می کنند، اما خداوند متعال به من امر کرد به خاطر اعتراف ظاهریشان این کوه را در دنیا از آن ها بردارم، خداوند متعال در دنیا آن ها را با ظاهرشان می‌خواهد تا خودشان را حفظ کنند و عهد و پیمان همچنان برای آن ها باقی بماند. اما در آخرت نتیجه کار آن ها با خداست، و آن ها را به خاطر عهد و پیمانشان و درونشان عذاب می دهد و قوم به کوه نگاه کردند به دو قطعه تبدیل شد. قطعه ای از آن به یک مروارید سفید تبدیل شد و به سمت آسمان بالا رفت و تا جایی بالا رفت که آسمان ها را سوراخ کرد و آن ها به آن نگاه می کردند و تا جایی رفت که چشمان آن ها دیگر آن را نمی دیدند. دو قطعه دیگر به آتش تبدیل شد و در حضور آن ها بر زمین افتاد، زمین را سوراخ و در آن وارد شد و از چشمان آن ها پنهان شد. گفتند: این دو قطعه از کوه چه بودند؟ قطعه ای مانند مروارید بلند شد و قطعه ای مانند آتش فرورفت؟ موسی به آن ها گفت: قطعه ای که به سمت آسمان بالا رفت به آسمان رسید و آن را سوراخ کرد تا این که به بهشت رسید و چند برابر شد و جز خدا کسی عدد آن را نمی داند و با توجه به آن چه که در این کتاب آمده است خداوند دستور داد که برای مؤمنان از آن قصرها، خانه ها و منازل و مسکن هایی بسازند که شامل انواع نعمت هایی باشند که برای اهل تقوا وعده داده شده است. و از جمله این نعمت ها، درختان، باغ ها، میوه‌ها، حوری های زیبارو، ولدان مخلدون که مانند مروارید پراکنده هستند، و دیگر نعمت های بهشت و خیر و خوبی های آن می باشند. اما قطعه ای که در زمین فرو رفت آن را سوراخ کرد و سپس تا جایی رفت که به جهنم رسید و چند برابر شد و با توجه به آن چه که در این کتاب آمده است خداوند دستور داد که از آن برای کافران، خانه و منازلی بسازند که شامل انواع عذاب هایی است که خداوند به بندگان کافرش وعده داده است و از جمله این عذاب ها، دریاهای آتش و حوض های غسلین (آن چه که از پوست اهل آتش سیلان می یابد) و آب سرد و بدبو و خون چرکینی است که از درون اهل جهنم جریان می یابد و وادی های خون و خونابه و دوزخ بانان آن با گرزهای آهن و درختان زقوم (درختی در جهنم و غذاهای اهل آتش از این درخت است) و ضریع آن (ضریع: چیزی در جهنم است که از صبر تلخ تر و از مردار بدبوتر و از آتش گرم تر است) و مارها

ص: ۲۴۱

و عقرب ها و افعی ها و قید و بندها و زنجیرها و انکال آن و دیگر مصیبت ها و عذاب هایی که در آن به حساب آمده است، می باشد. سپس محمد صلی الله علیه و آله به بنی اسراییل فرمود: آیا در انکار کردن این فضیلت هایی که به محمد و علی و

خاندان آن ها اختصاص یافته است از عذاب پروردگارتان نمی ترسید؟ - . تفسیر العسکری: ۱۷۰-۱۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

السحاله ما سقط من الذهب و الفضه و نحوهما کالبراده و طحطحت الشی ء کسرته و فرقته.

**[ترجمه]سحاله: یعنی آن چه که از طلا و نقره افتاده باشد و مانند براده هستند و طحطحتُ الشی یعنی آن را شکستم و از هم جدا کردم.

**[ترجمه]

۴۹»

-یر، بصائر الـدرجات الْیَقْطِینِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْوَلِیدِ السَّلْمَانِ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا عَبْدَ اللَّهِ مَا تَقُولُ الشِّیعَهُ فِی عَلِیٍّ وَ مُوسَی وَ عِیسَی عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَ مِنْ أَیِّ الْحَالاتِ تَسْأَلُنِی قَالَ أَسْأَلُکَ عَنِ الْعِلْمِ فَأَمَّا الْفَضْلُ فَهُمْ سَوَاءٌ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ فَمَا عَسَی أَقُولُ فِیهِمْ قَالَ هُوَ وَ اللَّهِ أَعْلَمُ مِنْهُمَا ثُمَّ قَالَ یَا عَبْدَ اللَّهِ أَ لَیْسَ یَقُولُونَ (۲)لِعَلِیٍّ مَا لِلرَّسُولِ مِنَ الْعِلْمِ قَالَ قُلْتُ بَلَی قَالَ فَخَاصِمْهُمْ فِیهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَالَ لِمُوسَی وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ فَأَعْلَمَنَا أَنَّهُ لَمْ یُبَیِّنْ لَهُ الْأَمْرَ کُلَّهُ (۳)وَ قَالَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ جِئْنا بِکَ شَهِیداً عَلی هؤُلاءِ (۴)وَ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْ ءٍ (۵).

أقول: ستأتی الأخبار الکثیره فی ذلک فی کتاب الإمامه.

**[ترجمه]بصائر الـدرجات: عبـدالله بن ولید سـمّان روایت می کند که گفت: امام باقر علیه السـلام به من فرمودند: ای عبدالله، شیعه درباره علی و موسی و عیسی علیهم السلام چه می گوید؟ گفت: فدایت شوم درباره چه حالتهایی از من سؤال می کنی؟ فرمود: دربـاره علم از تو سؤال می کنم امـا درفضیلت، آن هـا با هم برابرنـد. گفتم: فـدایت چه می‌توانم درباره آن ها بگویم؟ فرمود: به خـدا سوگنـد علی علیه السـلام از آن دو دانا تر است. سـپس فرمود: ای عبدالله، آیا نمی گوینـد - . یعنی عامه و آن ها وقتی که حدیث (مدینه العلم) را شـنیدند بدان اعتراف کرد و قول « علمنی رسول الله صـلی الله علیه و آله و سلم» و غیره بیانگر وسـعت علم اوست و این که جایگاه او جایگاه هارون به نسب موسـی (علیه السـلام) است و در برخی نسـخه ها آمـده است « الیس تقولـون» - : علمی کـه پیـامبر دارد علی علیـه السـلام نـدارد؟ گفتـم: بله، گفت: پس بـا آن هـا در این بـاره محـاجه کن. خداوند متعال به موسـی گفته است: «و کتبنا فی الالواح من کلّ شـیء » به ما نشان داد که همه امر را برای او روشن نکرده بود و خداونـد متعال به حضـرت محمـد صـلی الله علیه و آله وسلّم فرمود: «و جئنا بک علی هولاء شـهیدا - . النحل / ۹۲ - و نزلنا علیک الکتاب تبیانا لکلّ شیء» - . بصائر الدرجات : ۶۲ -

می گویم: در کتاب امامت اخبار زیادی درباره آن خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۵۰

-کش، رجال الکشی خَلَفُ بْنُ حَامِدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ الْحُرِّ عَنْ بَشِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ حَدَّثَنِی ابْنُ مَسْعُودٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ (۶)عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ أَبِی

ص: ۲۴۲

۱- تفسير العسكریّ: ۱۷۰- ۱۷۳.

۲- أی العامّه، و هم معترفون بذلک لما رووا من حديث مدينه العلم، و قوله: علمنی رسول اللّه صلّی اللّه عليه و آله و سلم الف باب من العلم إه و غير ذلک ممّا تدلّ علی سعه علمه و ان محله محل هارون من موسی. و فی بعض النسخ: أ ليس تقولون اه.

۳- لانه تعالی قال: «مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ مَوْعِظَهً» و لكن قال لنبيه محمّد صلّی اللّه عليه و آله: «وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْياناً لِكُلِّ شَيْ ءٍ».

۴- «وَ جِئْنا بِكَ شَهِيداً عَلى هؤُلاءِ وَ نَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْياناً لِكُلِّ شَيْ ءٍ» النحل: ۹۲.

۵- بصائر الدرجات: ۶۲.

۶- فی نسخه و فی المصدر: علی بن الحسن بن فضال.

عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالا قُلْنَا لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَجْلَانَ مَرِضَ مَرَضَهُ الَّذِی مَاتَ فِيهِ وَ كَانَ يَقُولُ إِنِّی لَا أَمُوتُ مِنْ مَرَضِی هَذَا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيْهَاتَ أَيْهَاتَ (۱)أَنَّی ذَهَبَ ابْنُ عَجْلَانَ لَا عَرَفَهُ اللَّهُ قَبِيحاً مِنْ عَمَلِهِ إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ اخْتَارَ مِنْ قَوْمِهِ سَبْعِينَ رَجُلًا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ كَانَ مُوسَی أَوَّلَ مَنْ قَامَ مِنْهَا فَقَالَ يَا رَبِّ أَصْحَابِی فَقَالَ يَا مُوسَی إِنِّی أُبْدِلُكَ مِنْهُمْ خَيْراً قَالَ رَبِّ إِنِّی وَجَدْتُ رِيحَهُمْ وَ عَرَفْتُ أَسْمَاءَهُمْ قَالَ ذَلِكَ ثَلَاثاً فَبَعَثَهُمُ اللَّهُ أَنْبِيَاءَ (۲).

شی، تفسير العياشی مُحَمَّدُ بْنُ سَالِمٍ بَيَّاعُ الْقَصَبِ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغِيرَهِ مِثْلَهُ وَ فِيهِ لَا عَرَفَهُ اللَّهُ شَيْئاً مِنْ ذُنُوبِهِ (۳)وَ فِيهِ إِنِّی أُبْدِلُكَ بِهِمْ مَنْ هُوَ خَيْرٌ لَكَ مِنْهُمْ (۴).

شی، تفسير العياشی عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الْحَارِثِ مِثْلَهُ إِلَّا أَنَّهُ ذَكَرَ فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَهُ وَ لَمْ يَذْكُرِ الرَّجْفَهَ (۵).

**[ترجمه]رجال الكشی: بشير و حارث بن مغيره روايت می كنند كه از امام صادق

ص: ۲۴۲

عليه السلام پرسيديم: عبدالله بن عجلان دچار مريضی شد كه بر اثر آن مرد، در حالی كه می گفت: من در اثر اين بيماری ام نمی ميرم. امام صادق عليه السلام فرمود: بعيد است، بعيد است، ابن عجلان كجا رفت؟ خداوند كار زشتی از او را نشناسد. موسی بن عمران عليه السلام هفتاد نفر از قومش را اختيار كرد وقتی كه دچار ترس و لرز شديد شدند موسی اولين كسی بود كه برخاست و گفت: خدايا امتم را درياب؟ خداوند فرمود: ای موسی من بهتر از آن ها را به تو عطا می‌كنم. موسی گفت: پروردگارا، من بوی آن ها را يافته‌ام و اسمشان را دانسته‌ام. اين را سه بار گفت: پس خداوند آن ها را پيامبرانی مبعوث كرد - . رجال الكشی : ۱۵۸-۱۵۹ - .

تفسير العياشی: محمد بن سالم بيّاع القصب از حارث بن مغير مانند آن را روايت می كند و در آن آمده است: خداوند كار زشتی از او را نشناسد. و در آن آمده است كه: من به جای آن ها كسانی را برای تو می آورم كه برای تو از آن ها بهترند - . تفسير العياشی نسخه خطی - .

تفسير العياشی: ابان بن عثمان از حارث مانند آن روايت شده جز اين كه او گفته: زمانی كه دچار صاعقه شدند و جريان (رجفه) ترس و لرز شديد را ذكر نكرده است - . تفسير العياشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

بيان

قوله لا عرفه الله دعاء له بالمغفره إذ بالعذاب و بذكر القبائح له علی وجه اللوم يعرفها و لعل ابن عجلان إنما حكم بعدم موته فی ذلك المرض لما سمع منه عليه السلام من كونه من أنصار القائم عجل الله فرجه و نحو ذلك فأشار عليه السلام إلی أنه لم يعرف معنی كلامنا بل إنما يحصل ذلك له فی الرجعه كما أن السبعين ماتوا ثم رجعوا بدعاء موسی عليه السلام.

و لعل ما صدر عنهم أيضا كان سؤالا- من قبل القوم لا اقتراحا منهم لئلا ينافى صيرورتهم أنبياء أو يكون المراد كونهم تالين للأنبياء فى الفضل أو يكون النبى هنا بمعناه اللغوى أى رجعوا مخبرين بما رأوا أو يقال إنه يكفى عصمتهم بعد الرجعه و فيه إشكال و يأبى عن أكثر الوجوه ما سيأتى فى باب أحوال سلمان رضى الله عنه أنه قال فى خطبه له فقد ارتد

۱- لغه فى هيهات. و فى نسخه من المصدر: هيهات.

۲- رجال الكشّىّ: ۱۵۸ و ۱۵۹.

۳- فى تفسير البرهان: لا غفر اللّه شيئا من ذنوبه.

۴- تفسير العيّاشىّ مخطوط، أخرجهما البحرانىّ عنه فى تفسير البرهان ۲: ۳۸.

۵- تفسير العيّاشىّ مخطوط، أخرجهما البحرانىّ عنه فى تفسير البرهان ۲: ۳۸.

قوم موسی عن الأسباط و یوشع و شمعون و ابنی هارون شبر و شبیر (۱)و السبعین الذین اتهموا موسی علی قتل هارون فأخذتهم الرجفه من بغیهم ثم بعثهم الله أنبیاء مرسلین و غیر مرسلین. (۲).

**[ترجمه]«لا عرّفه الله» دعای برای مغفرت اوست چون با عذاب و ذکر زشتی های او به صورت سرزنش، آن را می داند و شاید ابن عجلان به این خاطر در آن بیماری به نمردنش حکم داده باشد که از امام علیه السلام شنیده است که جزء یاران قائم عجل الله فرجه و مانند آن است. امام علیه السلام اشاره کرد که او سخن ما را نفهمیده بلکه آن را در هنگام رجعت به دست می آورد. همان طوری که آن هفتاد نفر مردند و سپس با دعای موسی زنده شدند.

و شاید آن چه که از آن ها صادر شد، سؤالی از جانب قوم باشد نه پیشنهادی از ایشان، تا با انبیاء شدن آن ها منافات نداشته باشد و یا این که مراد این باشد که آن ها در فضیلت تالی پیامبرانند یا این که نبی به معنای لغوی باشد یعنی: بازگشتند در حالی که از آن چه که دیده بود، خبر دادند. یا گفته می شود: عصمت و پاکی آن ها بعد از رجعت کفایت می کند؛ و این اشکال دارد و بیشتر این وجوه را منع می‌کند آن چه که در باب احوال سلیمان رضی الله عنه می آید که در خطبه ای گفت:

قوم موسی نسبت به اسباط، یوشع، شمعون و دو پسر هارون یعنی شبر و شبیر و هفتاد نفری که موسی را به قتل هارون متهم کردند، مرتد شدند و به خاطر گمراهی شان دچار رجفه - ترس و لرز - شدند سپس خداوند آن ها را به عنوان پیامبران مرسل (دارای رسالت) و غیر مرسل مبعوث کرد.

**[ترجمه]

۵۱»

-فس، تفسیر القمی وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ التَّوْرَاةَ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمْ يَقْبَلُوهُ فَرَفَعَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ جَبَلَ طُورِ سَيْنَاءَ فَقَالَ لَهُمْ مُوسَى إِنْ لَمْ تَقْبَلُوا وَقَعَ عَلَيْكُمُ الْجَبَلُ فَقَبِلُوهُ وَ طَأْطَئُوا رُءُوسَهُمْ (۳).

تکمله قال الثعلبی قال قتاده کان السامری عظیما من عظماء بنی إسرائیل من قبیله یقال لها سامره و لکن عدو الله نافق و قال سعید بن جبیر کان من أهل کرمان و قال غیرهما کان رجلا صائغا من أهل باجرمی (۴)و اسمه میخا. (۵)و قال ابن عباس اسمه موسی بن ظفر و کان منافقا قد أظهر الإسلام و کان من قوم یعبدون البقر (۶)و قال هارون لبنی إسرائیل أن حلی القبط غنیمه فلا تحل لکم فأجمعوها و احفروا لها حفیره و ادفنوها حتی یرجع موسی علیه السلام فیری فیها رأیه ففعلوا و جاء السامری بالقبضه التی أخذها من تحت حافر جبرئیل فقال لهارون یا نبی الله اقذفها فیها فظن هارون أنه من الحلی فقال اقذف فقذفها فصار عجلا جسدا له خوار.

و قال ابن عباس أوقد هارون نارا و أمرهم بأن یقذفوها فیها فقذف السامری تلک

۱- قال الفیروزآبادی فی القاموس شبر کبقم و شیر کقمیر و مشبر کمحدث: أبناء هارون علیه السلام، قیل: و بأسمائهم سمی النبیّ صلّی اللّه علیه و سلم الحسن و الحسین و المحسن رضی اللّه عنهم.

۲- قد ذکرنا قبلا انه یخالف ما علیه الإمامیّه من عصمه الأنبیاء.

۳- تفسیر القمّیّ: ۲۲۹.

۴- بفتح الجیم و سکون الراء قال یاقوت: قریه من اعمال البلیخ قرب الرقه من ارض الجزیره.

۵- قال البغدادیّ فی المحبر ص ۳۸۷: اسمه میخا بن رعویل بن قاهث بن لاوی. و قال: کان اسم عجله بهیوثا.

۶- قال المسعودیّ فی اثبات الوصیه: کان السامری صائغا کاهنا یتنجم فرأی فی نجومه ان بنی إسرائیل یقطعون البحر فدخل معهم و لم یکن منهم، و کان من قریه من ارض مدینه الموصل من قوم یعبدون البقر.

القبضه فيها و قال كن عجلا جسدا له خوار فكان و يقال إن الذى قال لبنى إسرائيل إن الغنيمه لا تحل لكم هو السامرى فصدقوه فدفعوها إليه فصاغ منها عجلا فى ثلاثه أيام فقذف فيه القبضه فحى و خار خوره.

و قال السدى كان يخور و يمشى فلما أخرج السامرى العجل و كان من ذهب مرصع بالجوهر كأحسن ما يكون فقال هذا إِلٰهُكُمْ وَ إِلٰهُ مُوسى فَنَسِيَ أى أخطأ الطريق و تركه هاهنا و خرج يطلبه فلذلك أبطأ عنكم

- و فى بعض الروايات أنه لما قذف القبضه فيها أشعر العجل و عدا و خار و صار له لحم و دم.

- و يروى أن إبليس ولج وسطه فخار و مشى.

و يقال إن السامرى جعل مؤخر العجل إلى حائط و حفر فى الجانب الآخر فى الأرض و أجلس فيه إنسانا فوضع فمه على دبره و خار و تكلم بما تكلم به فشبه على جهالهم حتى أضلهم و قال إن موسى قد أخطأ ربه فأتاكم ربكم ليريكم أنه قادر على أن يدعوكم إلى نفسه بنفسه و إنه لم يبعث موسى لحاجه منه إليه و إنه قد أظهر لكم العجل ليكلمكم من وسطه كما كلم موسى من الشجره فافتتنوا به إلا اثنا عشر ألفا و كان مع هارون ستمائه ألف فلما رجع موسى و قرب منهم سمع اللغط (۱)حول العجل و كانوا يزفنون و يرقصون حوله و لم يخبر موسى أصحابه السبعين بما أخبره ربه من حديث العجل فقالوا هذا قتال فى المحله فقال موسى عليه السلام و لكنه صوت الفتنه افتتن القوم بعدنا بعباده غير الله فلما رآهم و ما يصنعون ألقى الألواح من يده فتكسرت فصعد عامه الكلام الذى كان فيها و لم يبق منها إلا سدسها ثم أعيدت له فى لوحين عن ابن عباس.

و

عن تميم الدارى قال قلت يا رسول الله مررت بمدينه صفتها كيت و كيت قريبه من ساحل البحر فقال رسول الله تلك أنطاكيه أما إن فى غار من غيرانها رضاض (۲)من ألواح موسى و ما من سحابه شرقيه و لا غربيه تمر بها إلا ألقت عليها من بركاتها و لن تذهب الأيام و الليالى حتى يسكنها رجل من أهل بيتى يملؤها قسطا و عدلا كما ملئت جورا و ظلما.

۱- اللغط: الصوت و الجلبه، أو أصوات مبهمه لا تفهم.

۲- فى المصدر: «رضاضا» و هو الصحيح.

قالوا فأخذ موسى شعر رأس هارون علیه السلام بیمینه و لحیته بشماله و کان قد اعتزلهم فی الاثنی عشر ألفا الذین لم یعبدوا العجل و قال یا هارون ما مَنَعَکَ الآیه.

فلما علم بنو إسرائیل خطأهم ندموا و استغفروا فأمرهم موسی أن یقتل البری ء المجرم فتبرأ أکثرهم فأمر الله موسی أن یبرد العجل بالمبرد و یحرقه ثم یذریه فی النیل فمن شرب ماءه ممن عبد العجل اصفر وجهه و اسودت شفتاه و قیل نبت علی شاربه الذهب فکان ذلک علما لجرمه فأخذ موسی علیه السلام العجل فذبحه ثم برده بالمبارد ثم حرقه و جمع رماده و أمر السامری حتی بال علیه استخفافا به ثم ذرأه فی الماء ثم أمرهم بالشرب من ذلک الماء فاسودت شفاه الذین عبدوه و اصفرت وجوههم فأقروا و قالوا لو أمرنا الله سبحانه أن نقتل أنفسنا لیقبل توبتنا لقتلناها فقیل لهم فَاقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ فجلسوا فی الأفنیه محتبین (۱)و أصلت القوم (۲)علیهم خناجر فکان الرجل یری ابنه و أباه و أخاه و قریبه و صدیقه و جاره فلم یمکنهم المضی لأمر الله سبحانه (۳)فأرسل الله علیهم ضبابه (۴)و سحابه سوداء لا یبصر بعضهم بعضا و قیل لهم من حل حبوته (۵)أو مد طرفه إلی قاتله أو اتقاه بید أو رجل فهو ملعون مردود توبته فکانوا یقتلونهم إلی المساء فلما کثر فیهم القتل و بلغ عده القتلی سبعین ألفا دعا موسی و هارون و بکیا و جزعا و تضرعا و قالا یا رب هلکت بنو إسرائیل البقیه البقیه فکشف الله تعالی السحابه و أمرهم أن یرفعوا السلاح و یکفوا عن القتل فلما انکشفت السحابه عن القتلی اشتد ذلک علی موسی علیه السلام فأوحی الله تعالی إلیه أ ما یرضیک أن یدخل (۶)القاتل و المقتول الجنه فکان من قتل منهم شهیدا و من بقی مکفرا عنه ذنبه.

ثم إن موسی علیه السلام هم بقتل السامری فأوحی الله سبحانه و تعالی إلیه لا تقتله

۱- احتبی بالثوب: اشتمل به، جمع بین ظهره و ساقیه بعمامه و نحوها.

۲- هکذا فی النسخ، و لعله مصحف «و أسلت القوم» من أسل الرمح: حدده. جعله کالاسل. و فی المصدر: و أظلت علیهم القوم بالسیوف و الخناجر.

۳- فی المصدر: فلم یمکنه الا امضاء أمر اللّه.

۴- الضبابه: سحابه یغشی الأرض.

۵- الحبوه: ما یشتمل به من ثوب أو عمامه.

۶- فی نسخه: أن أدخل.

فإنه سخی فلعنه موسی و قال فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَکَ فِی الْحَیاهِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ وَ إِنَّ لَکَ مَوْعِداً لعذابک فی القیامه لَنْ تُخْلَفَهُ و أمر موسی علیه السلام بنی إسرائیل أن لا یخالطوه و لا یقربوه فصار السامری وحشیا لا یألف و لا یؤلف و لا یدنو من الناس و لا یمس أحدا منهم فمن مسه قرض ذلک الموضع بالمقراض فکان کذلک حتی هلک.

قالوا ثم إن الله سبحانه أمر موسی علیه السلام أن یأتیه فی ناس من خیار بنی إسرائیل یعتذرون إلیه من عباده قومهم العجل فاختار موسی سبعین رجلا فأمر علیه السلام أن یصوموا و یتطهروا و یطهروا ثیابهم و یتطیبوا ثم خرج موسی علیه السلام بهم إلی طور سیناء فلما دنا موسی علیه السلام الجبل وقع علیه عمود الغمام حتی تغشی الجبل کله و دنا موسی علیه السلام و دخل فیه و قال للقوم ادنوا و کان علیه السلام إذا کلم ربه وقع علی وجهه نور ساطع لا یستطیع أحد من بنی إسرائیل أن ینظر إلیه فضرب دونه بالحجاب و دخل القوم فی الغمام فخروا سجدا فسمعوا الله سبحانه و هو یکلم موسی و یأمره و ینهاه و أسمعهم الله تعالی إنی أنا الله لا إله إلا أنا ذو بکه أخرجتکم من أرض مصر فاعبدونی و لا تعبدوا غیری فلما فرغ موسی من الکلام و انکشف الغمام أقبل إلیهم فقالوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً فأخذتهم الصاعقه و هی نار جاءت من السماء فأحرقتهم جمیعا و قال وهب بل أرسل الله إلیهم جندا من السماء فلما سمعوا حسهم ماتوا یوما و لیله فقال موسی رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَکْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِیَّایَ أَ تُهْلِکُنا بِما فَعَلَ السُّفَهاءُ مِنَّا یا رب کیف أرجع إلی بنی إسرائیل و قد أهلکت خیارهم فلم یزل موسی یناشد ربه عز و جل حتی أحیاهم الله جمیعا رجلا بعد رجل ینظر بعضهم إلی بعض کیف یحیون فذلک قوله تعالی ثُمَّ بَعَثْناکُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِکُمْ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۱)قالوا فلما رجع موسی علیه السلام إلی قومه و قد أتاهم بالتوراه أبوا أن یقبلوها و یعملوا بما فیها للآصار (۲)و الأثقال و الأغلال التی کانت فیها فأمر الله تعالی جبرئیل فقلع جبلا علی قدر عسکرهم و کان فرسخا فی فرسخ و رفعه فوق رءوسهم مقدار قامه الرجل

۱- العرائس ۱۱۷- ۱۱۹.

۲- جمع الاصر و هو الثقل. العهد.

و عن ابن عباس أمر الله جبلا من جبال فلسطين فانقلع من أصله حتى قام على رءوسهم مثل الظله فذلك قوله سبحانه وَ إِذْ أَخَذْنا مِيثاقَكُمْ وَ رَفَعْنا فَوْقَكُمُ الطُّورَ الآيه و قوله وَ إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ

قال عطاء عن ابن عباس رفع الله تعالى فوق رءوسهم الطور و بعث نارا من قبل وجوههم و أتاهم البحر الملح من خلفهم و قيل لهم خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اسْمَعُوا فإن قبلتموه و فعلتم ما أمرتم به و إلا رضختكم بهذا الجبل و غرقتكم فى هذا البحر (۱)و أحرقتكم بهذه النار فلما رأوا أن لا مهرب لهم منها قبلوا ذلك و سجدوا على شق وجوههم و جعلوا يلاحظون الجبل و هم سجود فصارت سنه في اليهود لا يسجدون إلا على أنصاف وجوههم فلما زال الجبل قالوا سمعنا و أطعنا و لو لا الجبل ما أطعناك.

- و روى قتاده عن الحسن قال مكث موسى عليه السلام بعد ما تغشاه نور رب العالمين و انصرف إلى قومه أربعين ليله لا يراه أحد إلا مات حتى اتخذ لنفسه برنسا و عليه برقع لا يبدى وجهه لأحد مخافه أن يموت. (۲).

ص: ۲۴۸

۱- الصحيح كما فى المصدر: اغرقتكم فى هذا البحر.

۲- العرائس: ۱۱۷.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «و إذ انتقنا الجبل فوقهم كانّه ظلّه و ظنّوا أنّه واقع بهم » امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی که خداوند تورات را برای بنی اسراییل نازل کرد، آن را قبول نکردند، خداوند نیز کوه طور سینا را بر بالای سر آن ها بلند کرد و موسی به آن ها گفت: اگر قبول نکنید کوه بر سر شما می افتد، آن ها پذیرفتند و سرشان را پایین آوردند. - . تفسیر قمی : ۲۲۹ -

ثعلبی می گوید: قتاده گفت: سامری یکی از بزرگان بنی اسراییل و از قبیله ای بود که به آن سامره می گفتند. اما دشمن خدا و منافق بود. و سعید بن جبیر گفته: اهل کرمان بود و دیگران گفته اند مرد زرگری بود از اهل باجرمی و نامش میخا بود. ابن عباس گفته: نامش موسی بن ظفر است و منافقی بود که اسلام آورد و از قومی بود که گاو را پرستش می کردند. هارون به بنی اسراییل گفت: جواهرات مردم قبط غنیمت است برای شما حلال نیست آن ها را جمع کنید و چاله ای کوچك بکنید و آن ها را در آن دفن کنید تا این که موسی باز گردد و نظرش را درباره آن بدهد. و این کار را انجام دادند و سامری با قبضه خاکی که از زیر سم اسب جبرئیل گرفته بود، آمد و به هارون گفت: ای پیامبر خدا، این قبضه را در این حفره بریزم؟ هارون فکر کرد که جواهرات است و گفت: بریز. او نیز آن را ریخت. در نتیجه به گوساله ای تبدیل شد که صدا داشت.

ابن عباس گفت: هارون آتشی روشن کرد و به آن ها دستور داد که آن قبضه را در آن بریزد، سامری آن قبضه را در آن انداخت

ص: ۲۴۴

و سپس به گوساله ای تبدیل شد که صدا داشت. پس چنین شد و گفته می شود: کسی که به بنی اسراییل گفت: غنیمت برای شما حلال نیست سامری بود آن ها نیز او را تصدیق کردند و غنیمت را به او دادند. او نیز در مدت سه روز از آن گوساله ای ساخت و آن خاك قبضه را در آن انداخت، در نتیجه گوساله زنده شد و صدا داد.

السدی گفته: آن گوساله صدا می کرد و راه می رفت، زمانی که سامری گوساله را خارج کرد گوساله از طلا و به بهترین شکل ممکن بود، گفت: « هذا الهکم و اله موسی فنسی » راه را اشتباه رفت و آن را این جا ترک کرد و در پی پیدا کردن آن از این جا خارج شد به این خاطر است که هنوز برنگشته است. و در برخی روایات آمده که: وقتی قبضه را در آن ریخت گوساله مو درآورد و دوید و صدا کرد. قبضه به گوشت و خون تبدیل شد.

روایت شده که: ابلیس در وسط او وارد شد و صدا کرد و راه رفت و گفته می شود: که سامری عقب گوساله را رو به یک دیوار کرد و در گوشه ای دیگر در زمین چاله ای کند و انسانی را در آن قرار داد، آن انسان نیز دهنش را بر مقعد گوساله گذاشت و صدا کرد و سخن گفت و این کار را بر جاهلانشان مشتبه کرد تا این که آن ها را گمراه کرد و گفت: موسی درباره پروردگارش اشتباه کرد، در نتیجه پروردگارتان آمد تا این که به شما نشان دهد که او خودش می تواند شما را به سوی خودش فراخواند و او موسی را به خاطر نیاز به او مبعوث نکرد و او گوساله را برای شما ظاهر کرد تا این که از وسط آن با شما حرف بزند همان طوری که موسی از داخل درخت با شما حرف زد، به جز دوازده هزار نفر بقیه به وسیله او دچار فتنه و ابتلاء شدند و ششصد هزار نفر با هارون بودند و وقتی که موسی بازگشت و به آن ها نزدیک شد. پیرامون گوساله صداهای

مبهمی را شنید و آن ها دور آن می رقصیدند و موسی از آن چه که خداوند متعال درباره گوساله به او خبر داده بود به هفتاد نفری که با او بودند چیزی نگفت. آن ها گفتند: این صداها از جنگی در محله است؟ موسی گفت: صدای فتنه است که بعد از ما قوم را با عبادت غیر خدا دچار فتنه کرده است، وقتی که آن ها و آن چه را که ساخته بودند، دید، لوح ها را از دستش انداخت، لوح ها شکستند همه کلامی که در آن بود، بالا رفت و فقط یک ششم آن باقی ماند، سپس در دو لوح بازگشت. از ابن عباس روایت شده است.

از تمیم داری روایت شده است که: گفتم ای رسول خدا، از شهری گذشتم که ویژگی آن چنین و چنان است و نزدیک ساحل دریاست. رسول خدا فرمود: آن جا انطاکیه است آگاه باشید که در یکی از غارهای آن شکسته‌ای از آن لوح های موسی وجود دارد و هر ابری که از جهت شرق و غرب بر آن می گذرد برکاتش را بر آن می اندازد و روزها و شبها سپری نمی شوند مگر این که مردی از اهل بیت من در آن ساکن می‌شود و آن را پر از قسط و عدل می کند چنانکه از ظلم و ستم پر شده است.

ص: ۲۴۵

گفتند: موسی موی سر هارون را با دست راست و ریش او را با دست چپ گرفت و آن ها را در دوازده هزار نفری که گوساله را عبادت نکرده بودند کنار گذاشته بود و گفت: ای هارون، «ما منعک ... الخ ». وقتی که بنی اسراییل به اشتباهشان پی بردند، پشیمان شدند و استغفار کردند. موسی به آن ها دستور داد که هر کدام از آن ها که بی گناه است، کسی را که مجرم است، بکشد. بیشتر آن ها خودشان را تبرئه می کردند. خداوند به موسی امر کرد که گوساله را با سوهان بتراشد و آن را آتش بزند و آن را در نیل بریزد. آن هایی که گوساله را عبادت کردند اگر از آب آن بنوشند صورتشان زرد و لبانشان سیاه می شوند. و گفته شده: بر روی سبیل آن ها طلا رشد کرد و این نشانه ای برای جرم آن ها بود. موسی گوساله را گرفت و ذبح کرد. آن را سوهان زد سپس آن را آتش زد و خاکسترش را جمع کرد و به سامری امر کرد که بر آن بول کند و این کار را به خاطر تحقیر او کرد، سپس آن را در آب ریخت. بعد به آن ها دستور داد که از آن آب بنوشند. لبهای کسانی که گوساله را عبادت کرده بودند، سیاه شد و صورتشان زرد شد در نتیجه اقرار کردند و گفتند: اگر خداوند سبحان به ما دستور دهد خودمان را می کشیم، تا توبه ما را قبول کند، خودمان را می کشتیم. به آن ها گفته شده: «فاقتلوا أنفسکم» پس در حیاط خانه هایتان نشستند در حالی که خودتان را پوشاندند، همدیگر را کشتند. مرد، پسر، پدر، برادر، خویشاوند، دوست و همسایه‌اش را می‌دید و نمی‌توانست اجرای حکم الهی را انجام بدهد. پس خداوند بر سر آن ها مه و ابری سیاه فرستاد به طوری که برخی از آن ها برخی دیگر را نمی دیدند. به آن ها گفته شد: هر کس که عمامه خود را باز کند یا این که به قاتلش نگاه کند و یا با دستش یا پایش او را جلوی او را بگیرد او ملعون است و توبه اش مردود است. آن ها تا شامگاه همدیگر را می کشتند وقتی که کشتار در میان آن ها زیاد شد و تعداد کشته شدگان به هفتاد هزار نفر رسید، موسی و هارون دعا کردند و گریه کردند و آه و ناله سر دادند و گفتند: پروردگارا، بنی اسراییل را نابود کردی، باقیمانده را حفظ کنید. خداوند متعال ابر را کنار زد و به آن دستور داد که سلاح ها را کنار بگذارند و از قتل و کشتار دست بردارند وقتی که ابر کنار رفت و تعداد کشته شدگان مشخص شد این کار بر موسی سخت آمد. خداوند به او وحی کرد آیا راضی نمی شوی به این که قاتل و مقتول وارد بهشت شوند؟ هر کدام از آن ها که کشته شدند شهید و هرکدام که باقی مانده‌اند، گناهانشان را

می بخشم. سپس موسی خواست که سامری را بکشد، اما خداوند متعال به او وحی کرد که: او را نکش،

ص: ۲۴۶

چون انسان بخشنده ای است. موسی او را لعنت کرد و گفت: « اذهب فانّ لک فی الحیاه أن تقول لامساس و انّ لک موعدا» و ای سامری عذاب تو در قیامت است « لن تخلفه ». و آن به تأخیر نمی افتد. موسی به بنی اسراییل دستور داد که با او ارتباط نداشته باشند و به او نزدیک نشوند. سامری مانند یک وحشی شد که با کسی دوستی نمی کرد و کسی با او انس نمی گرفت و به کسی از مردم نزدیک نمی شد و کسی از آن ها را لمس نمی کرد. هر کس او را لمس می کرد آن بخش را با قیچی قطع می کرد، و وضعیت او چنین بود تا این که نابود شد.

گفته اند: سپس خداوند متعال به موسی دستور داد که بهترین مردمان بنی اسراییل را بیاورد تا از عبادت کردن گوساله توسط قومشان معذرت خواهی بکنند و طلب بخشش بکنند. موسی هفتاد مرد را اختیار کرد و به آن ها دستور داد که روزه بگیرند و خودشان را پاک کنند و لباسشان را پاک کنند و خودشان را خوشبو کنند. سپس آن ها را به سوی طور سینا برد. وقتی که موسی به کوه نزدیک شد ستون ابری بر روی کوه افتاد تا این که تمام کوه را پوشاند. موسی نزدیک شد و وارد آن شد و به قومش هم گفت: نزدیک شوید و موسی وقتی که با پروردگارش حرف زد بر صورتش نور درخشانی افتاد و کسی از بنی اسراییل نمی توانست به او نگاه کند، پس بر او حجاب پوشانده شد و قوم زیر سایه ابری رفتند و به سجده افتادند. کلام خدا را شنیدند در حالی که با موسی صحبت می کرد. و به او امر و نهی می کرد. و خداوند به آن ها شنواند که: همانا من خدا هستم جز من خدای دیگری نیست. صاحب بکّه هستم و شما را از سرزمین مصر خارج کردم. پس مرا عبادت کنید و غیر مرا عبادت نکنید. وقتی که موسی از کلام فارغ شد و ابر کنار رفت به سوی آن ها آمد، پس گفتند: «لن نؤمن لک حتی نری الله جهره فأخذتهم الصاعقه» و آن آتشی بود که از آسمان آمد و همه آن ها را سوزاند. وهب گفته است : خداوند به سوی آن ها سربازانی از آسمان فرستاد وقتی که سرو صدای آن ها را شنیدند، در عرض یک شبانه روز مردند. موسی گفت: «ربّ لو شئت أهلکتهم من قبل و إیای أتهلکنا بما فعل السّفهاء منّا» پروردگارا، چگونه به سوی بنی اسراییل برگردم در حالی که بهترین آن ها نابود کردی؟ موسی همچنان پروردگارش را سوگند می داد تا این که خداوند همه آن ها را زنده کرد، یکی پس از دیگری و برخی به برخی دیگر نگاه می کردند که چگونه زنده می‌شوند و خداوند دراین باره فرمود: «ثم بعثناکم من بعد موتکم لعلّکم تشکرون» - . العرائس : ۱۱۷-۱۱۹ - .

گفته‌اند: وقتی که موسی به سوی قومش بازگشت و تورات را برای آن ها آورد عهدها و چیزهای سنگین و اغلالی را که در آن بود، قبول نکرده و بدان عمل نکردند. خداوند به جبرئیل دستور داد کوهی را به اندازه ارتش آن ها قطع کند و آن به اندازه یک فرسخ در یک فرسخ بود و به اندازه ارتفاع یک مرد آن را بر بالای سرشان برد.

ص: ۲۴۷

از ابن عباس روایت شده که: خداوند به کوهی از کوه های فلسطین امر کرد از ریشه کنده شود تا این که بر بالای سر بنی اسرائیل مانند سایه قرار گرفت. و در این باره خداوند متعال فرمود: « و إذ أخذنا میثاقکم و رفعنا فوقکم الطّور » و قول « و إذ

نتقنا الجبل فوقهم کانّه ظلّه »

ابن عباس گفته است: خداوند کوه طور را بر بالای سرشان بالا برد و در برابر چهره هایشان (صورتشان) آتشی برانگیخت و دریایی شور از پشت آن ها آورد و به آن ها گفته شده: « خذوا ما آتیناکم بقوه واسمعوا » اگر آن را قبول کردید و به آن چه که من به آن امر شدم عمل کردید (بلایی سرتان نمی آید) در غیر این صورت این کوه را بر سر شما خراب می کنم. و در این دریا غرقتان می کنم و با این آتش شما را می سوزانم. وقتی که دیدند که راه فراری ندارند، آن را قبول کردند و بر گونه… هایشان سجده بردند و کوه را نگاه می کردند در حالی که سجده کرده بودند. و این سنتی در میان یهود شد که فقط بر نصف صورتشان سجده می برند. وقتی که کوه از آن جا رفت گفتند: شنیدیم و اطاعت کردیم و اگر کوه نبود تو را اطاعت نمی کردیم.

قتاده از حسن روایت کرده که گفت: موسی بعد از این که نور پروردگارش او را فرا گرفت، درنگ کرد و بعد از چهل شب به سوی قومش روانه شد. هر کسی او را می دید، می‌مرد. برای خودش یک لباس کلاهدار تهیه کرد و یک روبند داشت و چهره اش را به کسی نشان نمی داد مبادا با دیدن او بمیرند - . العرائس : ۱۱۷ - .

ص: ۲۴۸

**[ترجمه]

باب ۸ قصه قارون

الآیات؛

القصص: «إِنَّ قارُونَ کانَ مِنْ قَوْمِ مُوسی فَبَغی عَلَیْهِمْ وَ آتَیْناهُ مِنَ الْکُنُوزِ ما إِنَّ مَفاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَهِ أُولِی الْقُوَّهِ إِذْ قالَ لَهُ قَوْمُهُ لا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْفَرِحِینَ* وَ ابْتَغِ فِیما آتاکَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَهَ وَ لا تَنْسَ نَصِیبَکَ مِنَ الدُّنْیا وَ أَحْسِنْ کَما أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَیْکَ وَ لا تَبْغِ الْفَسادَ فِی الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ* قالَ إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی أَ وَ لَمْ یَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَکَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّهً وَ أَکْثَرُ جَمْعاً وَ لا یُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ* فَخَرَجَ عَلی قَوْمِهِ فِی زِینَتِهِ قالَ الَّذِینَ یُرِیدُونَ الْحَیاهَ الدُّنْیا یا لَیْتَ لَنا مِثْلَ ما أُوتِیَ قارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِیمٍ* وَ قالَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَیْلَکُمْ ثَوابُ اللَّهِ خَیْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ لا یُلَقَّاها إِلَّا الصَّابِرُونَ* فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ فَما کانَ لَهُ مِنْ فِئَهٍ یَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما کانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِینَ* وَ أَصْبَحَ الَّذِینَ تَمَنَّوْا مَکانَهُ بِالْأَمْسِ یَقُولُونَ وَیْکَأَنَّ اللَّهَ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ یَقْدِرُ لَوْ لا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَیْنا لَخَسَفَ بِنا وَیْکَأَنَّهُ لا یُفْلِحُ الْکافِرُونَ»(۷۶-۸۲)

**[ترجمه]إِنَّ قَارُونَ کَانَ مِن قَوْمِ مُوسَی فَبَغَی عَلَیْهِمْ وَآتَیْنَاهُ مِنَ الْکُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَهِ أُولِی الْقُوَّهِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا یُحِبُّ الْفَرِحِینَ* وَابْتَغِ فِیمَا آتَاکَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَهَ وَلَا تَنسَ نَصِیبَکَ مِنَ الدُّنْیَا وَأَحْسِن کَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَیْکَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِی الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا یُحِبُّ الْمُفْسِدِینَ* قَالَ إِنَّمَا أُوتِیتُهُ عَلَی عِلْمٍ عِندِی أَوَلَمْ یَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَکَ مِن قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّهً وَأَکْثَرُ جَمْعًا وَلَا یُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ* فَخَرَجَ عَلَی قَوْمِهِ فِی زِینَتِهِ قَالَ الَّذِینَ یُرِیدُونَ الْحَیَاهَ الدُّنْیَا یَا

لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ* وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ* فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ* وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَن مَّنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ * - . قصص / ۷۶- ۸۲ -

{قارون از قوم موسى بود و بر آنان ستم كرد و از گنجينه ها آن قدر به او داده بوديم كه كليدهاى آن ها بر گروه نيرومندى سنگين مى آمد آنگاه كه قوم وى بدو گفتند شادى مكن كه خدا شادى كنندگان را دوست نمى دارد*و با آن چه خدايت داده سراى آخرت را بجوى و سهم خود را از دنيا فراموش مكن و همچنانكه خدا به تو نيكى كرده نيكى كن و در زمين فساد مجوى كه خدا فسادگران را دوست نمى دارد*[قارون] گفت من اين ها را در نتيجه دانش خود يافته ام آيا وى ندانست كه خدا نسلهايى را - پيش از او نابود كرد كه از او نيرومندتر و مال اندوزتر بودند و[لى اين گونه] مجرمان را [نيازى] به پرسيده شدن از گناهانشان نيست*پس [قارون] با كوكبه خود بر قومش نمايان شد كسانى كه خواستار زندگى دنيا بودند گفتند اى كاش مثل آن چه به قارون داده شده به ما [هم] داده مى شد واقعا او بهره بزرگى [از ثروت] دارد*و كسانى كه دانش [واقعى] يافته بودند گفتند واى بر شما براى كسى كه گرويده و كار شايسته كرده پاداش خدا بهتر است و جز شكيبايان آن را نيابند*آنگاه [قارون] را با خانه‌اش در زمين فرو برديم و گروهى نداشت كه در برابر [عذاب] خدا او را يارى كنند و [خود نيز] نتوانست از خود دفاع كند*و همان كسانى كه ديروز آرزو داشتند به جاى او باشند صبح مى گفتند واى مثل اين كه خدا روزى را براى هر كس از بندگانش كه بخواهد گشاده يا تنگ مى گرداند و اگر خدا بر ما منت ننهاده بود ما را [هم] به زمين فرو برده بود واى گويى كه كافران رستگار نمى گردند}

**[ترجمه]

تفسير

لا تَفْرَحْ أى لا تأشر و لا تمرح و لا تتكبر بسبب كنوزك وَ لا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيا أى لا تترك أن تحصل بها آخرتك أو أن تأخذ منها ما يكفيك.

**[ترجمه]« لا تفرح» يعنى به خاطر گنج هايت گستاخ نشو و خودسر نباش و مغرور نشو « و لا تنس نصيبك من الدّنيا » يعنى فراموش نكن كه با آن آخرتت را به دست بياورى يا اين كه از آن به اندازه ى نيازت بردارى.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسير القمى قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسى فَبَغى عَلَيْهِمْ وَ آتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ ما إِنَّ مَفاتِحَهُ

لَتَنُوأَ بِالْعُصْبَهِ أُولِی الْقُوَّهِ وَ الْعُصْبَهُ مَا بَیْنَ الْعَشَرَهِ إِلَی خَمْسَهَ عَشَرَ (۱)قَالَ کَانَ یَحْمِلُ مَفَاتِیحَ خَزَائِنِهِ الْعُصْبَهُ أولی (أَولُوا) الْقُوَّهِ فَقَالَ قَارُونُ کَمَا حَکَی اللَّهُ إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ عِنْدِی یَعْنِی مَالَهُ وَ کَانَ یَعْمَلُ الْکِیمِیَاءَ فَقَالَ اللَّهُ أَ وَ لَمْ یَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَکَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّهً وَ أَکْثَرُ جَمْعاً وَ لا یُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ أَیْ لَا یُسْأَلُ مَنْ کَانَ قَبْلَهُمْ عَنْ ذُنُوبِ هَؤُلَاءِ فَخَرَجَ

ص: ۲۴۹

۱- فی نسخه و فی المصدر: الی تسعه عشر.

عَلى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ فِي الثِّيَابِ الْمُصَبَّغَاتِ يَجُرُّهَا بِالْأَرْضِ (۱)فَ قالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَياةَ الدُّنْيا يا لَيْتَ لَنا مِثْلَ ما أُوتِيَ قارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ فَقَالَ لَهُمُ الْخَاصُّ مِنْ أَصْحَابِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَيْلَكُمْ ثَوابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً وَ لا يُلَقَّاها إِلَّا الصَّابِرُونَ فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ فَما كانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما كانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ وَ أَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ قَالَ هِيَ لُغَةٌ سُرْيَانِيَّةٌ (۲)يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ يَقْدِرُ لَوْ لا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا لَخَسَفَ بِنا وَيْكَأَنَّهُ لا يُفْلِحُ الْكافِرُونَ وَ كَانَ سَبَبَ هَلَاكِ قَارُونَ أَنَّهُ لَمَّا أَخْرَجَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ مِصْرَ وَ أَنْزَلَهُمُ الْبَادِيَهَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى وَ انْفَجَرَ لَهُمْ مِنَ الْحَجَرِ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً بَطِرُوا وَ قَالُوا لَنْ نَصْبِرَ عَلى طَعامٍ واحِدٍ فَادْعُ لَنا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِها وَ قِثَّائِها وَ فُومِها وَ عَدَسِها وَ بَصَلِها قالَ لَهُمْ مُوسَى أَ تَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْراً فَإِنَّ لَكُمْ ما سَأَلْتُمْ فَقَالُوا كَمَا حَكَى اللَّهُ إِنَّ فِيها قَوْماً جَبَّارِينَ وَ إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْها ثُمَّ قَالُوا لِمُوسَى فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّكَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ فَفَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ دُخُولَهَا وَ حَرَّمَهَا عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَكَانُوا يَقُومُونَ مِنْ أَوَّلِ اللَّيْلِ وَ يَأْخُذُونَ فِي قِرَاءَةِ التَّوْرَاةِ وَ الدُّعَاءِ وَ الْبُكَاءِ وَ كَانَ قَارُونُ مِنْهُمْ وَ كَانَ يَقْرَأُ التَّوْرَاةَ وَ لَمْ يَكُنْ فِيهِمْ أَحْسَنُ صَوْتاً مِنْهُ وَ كَانَ يُسَمَّى الْمَنُونَ لِحُسْنِ قِرَاءَتِهِ وَ قَدْ كَانَ يَعْمَلُ الْكِيمِيَاءَ فَلَمَّا طَالَ الْأَمْرُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي التِّيهِ وَ التَّوْبَةِ وَ كَانَ قَارُونُ قَدِ امْتَنَعَ أَنْ يَدْخُلَ مَعَهُمْ فِي التَّوْبَةِ وَ كَانَ مُوسَى يُحِبُّهُ فَدَخَلَ إِلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ لَهُ يَا قَارُونُ قَوْمُكَ فِي التَّوْبَةِ وَ أَنْتَ قَاعِدٌ هَاهُنَا ادْخُلْ مَعَهُمْ وَ إِلَّا نَزَلَ بِكَ الْعَذَابُ فَاسْتَهَانَ بِهِ وَ اسْتَهْزَأَ بِقَوْلِهِ فَخَرَجَ مُوسَى مِنْ عِنْدِهِ مُغْتَمّاً فَجَلَسَ فِي فِنَاءِ قَصْرِهِ وَ عَلَيْهِ جُبَّةُ شَعْرٍ وَ نَعْلَانِ مِنْ جِلْدِ حِمَارٍ شِرَاكُهُمَا مِنْ خُيُوطِ شَعْرٍ بِيَدِهِ الْعَصَا فَأَمَرَ قَارُونُ أَنْ يُصَبَّ عَلَيْهِ رَمَادٌ قَدْ خُلِطَ بِالْمَاءِ فَصُبَّ عَلَيْهِ فَغَضِبَ مُوسَى غَضَباً شَدِيداً وَ كَانَ فِي كَتِفِهِ شَعَرَاتٌ كَانَ إِذَا غَضِبَ خَرَجَتْ

۱- فی نسخه: یجرها فی الأرض.

۲- فی نسخه و فی المصدر: و هی لفظه سریانیه.

مِنْ ثِيَابِهِ وَ قَطَرَ مِنْهَا الدَّمُ فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ إِنْ لَمْ تَغْضَبْ لِی فَلَسْتُ لَکَ بِنَبِیٍّ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَيْهِ قَدْ أَمَرْتُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ أَنْ تطعک (تُطِيعَکَ) فَمُرْهُمَا بِمَا شِئْتَ (۱)وَ قَدْ کَانَ قَارُونُ أَمَرَ أَنْ يُغْلَقَ بَابُ الْقَصْرِ فَأَقْبَلَ مُوسَى فَأَوْمَأَ إِلَى الْأَبْوَابِ فَانْفَرَجَتْ وَ دَخَلَ عَلَيْهِ فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِ قَارُونُ عَلِمَ أَنَّهُ قَدْ أُوتِیَ بِالْعَذَابِ (۲)فَقَالَ يَا مُوسَى أَسْأَلُکَ بِالرَّحِمِ الَّتِی بَيْنِی وَ بَيْنَکَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى يَا ابْنَ لَاوَی لَا تَرُدَّنِی مِنْ کَلَامِکَ يَا أَرْضُ خُذِيهِ فَدَخَلَ الْقَصْرُ بِمَا فِيهِ فِی الْأَرْضِ وَ دَخَلَ قَارُونُ فِی الْأَرْضِ إِلَى الرُّکْبَهِ (۳)فَبَکَى وَ حَلَّفَهُ بِالرَّحِمِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى يَا ابْنَ لَاوَی لَا تَرُدَّنِی مِنْ کَلَامِکَ (۴)يَا أَرْضُ خُذِيهِ فَابْتَلَعَتْهُ بِقَصْرِهِ وَ خَزَائِنِهِ وَ هَذَا مَا قَالَ مُوسَى لِقَارُونَ يَوْمَ أَهْلَکَهُ اللَّهُ فَعَيَّرَهُ اللَّهُ بِمَا قَالَهُ لِقَارُونَ فَعَلِمَ مُوسَى أَنَّ اللَّهَ قَدْ عَيَّرَهُ بِذَلِکَ فَقَالَ يَا رَبِّ إِنَّ قَارُونَ دَعَانِی بِغَيْرِکَ وَ لَوْ دَعَانِی بِکَ لَأَجَبْتُهُ فَقَالَ اللَّهُ يَا ابْنَ لَاوَی لَا تَرُدَّنِی مِنْ کَلَامِکَ فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ لَوْ عَلِمْتُ أَنَّ ذَلِکَ لَکَ رِضًا لَأَجَبْتُهُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَا مُوسَى وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ جُودِی (۵)وَ مَجْدِی وَ عُلُوِّ مَکَانِی لَوْ أَنَّ قَارُونَ کَمَا دَعَاکَ دَعَانِی لَأَجَبْتُهُ وَ لَکِنَّهُ لَمَّا دَعَاکَ وَکَلْتُهُ إِلَيْکَ يَا ابْنَ عِمْرَانَ لَا تَجْزَعْ مِنَ الْمَوْتِ فَإِنِّی کَتَبْتُ الْمَوْتَ عَلَى کُلِّ نَفْسٍ وَ قَدْ مَهَّدْتُ لَکَ مِهَاداً لَوْ قَدْ وَرَدْتَ عَلَيْهِ لَقَرَّتْ (۶)عَيْنَاکَ فَخَرَجَ مُوسَى إِلَى جَبَلِ طُورِ سَيْنَاءَ مَعَ وَصِيِّهِ فَصَعِدَ مُوسَى الْجَبَلَ فَنَظَرَ إِلَى رَجُلٍ قَدْ أَقْبَلَ وَ مَعَهُ مِکْتَلٌ وَ مِسْحَاهٌ (۷)فَقَالَ لَهُ مُوسَى مَا تُرِيدُ قَالَ إِنَّ رَجُلًا مِنْ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ قَدْ تُوُفِّیَ فَأَنَا أَحْفِرُ لَهُ قَبْراً فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَ فَلَا أُعِينُکَ عَلَيْهِ قَالَ بَلَى قَالَ فَحَفَرَا الْقَبْرَ فَلَمَّا فَرَغَا أَرَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَنْزِلَ إِلَى الْقَبْرِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى مَا

۱- فی نسخه: قد امرت الأرض ان تطيعک فمرها بما شئت. و کذا فی المصدر الا ان فيه: الأرضين.

۲- فی المصدر: قد اتی بالعذاب.

۳- فی نسخه و فی المصدر: الی رکبتيه.

۴- فی نسخه لا يردنی کلامک.

۵- فی نسخه و فی المصدر: و حقّ جودی.

۶- فی نسخه: لقرت عينک.

۷- المکتل و المکتله: زنبيل من خوص. و المسحاه: ما يسحی به کالمجرفه.

تُرِيدُ قَالَ أَدْخُلُ الْقَبْرَ فَأَنْظُرُ كَيْفَ مَضْجِعُهُ فَقَالَ مُوسَى أَنَا أَكْفِيكَ فَدَخَلَهُ مُوسَى فَاضْطَجَعَ فِيهِ فَقَبَضَ مَلَكُ الْمَوْتِ رُوحَهُ وَ انْضَمَّ عَلَيْهِ الْجَبَلُ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: علی بن ابراهیم در مورد این آیه « إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ » فرمود:که عصبه بین ده تا پانزده نفر هستند که کلید گنج هایش را یک گروه قدرتمند می توانستند حمل کنند و آن طور که خداوند فرمود:« إنّما أوتيته على علم عندى » یعنی مال وثروتش. قارون کیمیاگری می کرد، خداوند فرمود: « أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ جَمْعًا وَلا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ » یعنی از آن هایی که قبل از او بودند در مورد گناهانشان سؤال نمی شود. « فخرج

على قومه فى زينته » در لباس های رنگی که بر زمین کشیده می شدند. «قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ » و خواص اصحاب موسی به آن ها گفتند: « وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقَّاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ *فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ *وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ » که این به زبان سریانی است. « يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلا أَن مَّنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ » سبب نابود شدن قارون این بود که: هنگامی که موسی قوم بنی اسراییل را از مصر خارج کرد و آن ها را در بیابان ساکن کرد. خداوند بر آن ها خوراک آسمان منّ و سلوی نازل کرد و در داخل سنگ ها و دوازده چشمه آب از دل سنگ برای آن ها بیرون آورد و شروع به گستاخی کردند و گفتند: « لَن نَّصْبِرَ عَلَىَ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الأَرْضُ مِن بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِى هُوَ أَدْنَى بِالَّذِى هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُواْ مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ » و آن طور که خداوند فرمود:گفتند: « إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن نَّدْخُلَهَا حَتَّىَ يَخْرُجُواْ مِنْهَا » {مردمانی ظالم در آن جا ساکن هستنند ما داخل آن شهر نمی شویم تا آن ها از آن جا خارج شوند} و به موسی گفتند: «اذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ » {تو و خدایت بروید ما این جا می مانیم و منتظرتان می مانیم} و خداوند به آن ها دستور داد که داخل آن شهر شوند و سپس آن را به مدت چهل سال بر آن ها حرام کرد که در زمین سرگردان بودند و از اول شب شروع به خواندن کتاب تورات و دعا و گریه می کردند و قارون هم جزء آن ها بود و او تورات را با صدایی می خواند که هیچکدام از بنی اسراییل صدایی به خوبی صدای او نداشتند و به خاطر زیبایی صدایش به منون معروف بود و کیمیاگری می کرد. هنگامی که زیاد در بیابان ماندند و زیاد توبه کردند و قارون به بین توبه کنندگان نمی رفت، موسی قارون را دوست داشت به نزد او رفت و فرمود: ای قارون قوم تو مشغول توبه کردن هستند و تو این جا نشسته ای! به نزد آن ها برو وگرنه بر سر تو عذاب نازل می شود. قارون حرف او را به شوخی گرفت و مسخره کرد. موسی ناراحت از نزد او خارج شد و در حیاط قصرش نشست که یک جامه پشمی و کفش هایی از پوست الاغ داشت که آن ها را از پشم درست کرده بود و عصایش در دستش بود. قارون دستور داد بر روی او خاکستر با آب بریزند، بر روی او ریختند، موسی بسیار عصبانی شد و در شانه هایش موهایی بودند که هرگاه عصبانی می شد

از لباسش بیرون می آمدند و از آن ها خون می چکید. موسی فرمود: خدایا اگر به خاطر من ناراحت نشده باشی پس من پیامبر تو نیستم. خداوند به موسی وحی کرد که به آسمان ها و زمین دستور دادم که از تو اطاعت کنند پس هرچه که می خواهی به آن ها دستور بده. قارون دستور داد که دروازه های قصر را ببندند. موسی جلو آمد با یک اشاره به دروازه آن را نابود کرد و داخل قصر شد. هنگامی که قارون به او نگاه کرد فهمید که عذاب آورده است. قارون گفت: ای موسی به خاطر آن رحمی که بین من و توست از تو می خواهم که من را عذاب ندهی. موسی فرمود: ای پسر لاوی، با من سخن مگوی. موسی فرمود: ای زمین او را بگیر و او را با قصر و گنجینه هایش در خودت فرو ببر، و این چیزی بود که موسی آن روزی که خداوند قارون را نابود کرد به او گفت. خداوند او را به خاطر آن چه به قارون گفت سرزنش کرد. و موسی فهمید که خداوند او را به خاطر این کارسرزنش کرده است. گفت: پروردگارا، قارون با توسل به غیر از تو از من خواست که او را عذاب ندهم و اگر به نام تو از من می‌خواست از او قبول می کردم. و خداوند فرمود: ای پسر لاوی با من سخن مگوی. موسی فرمود: خدایا، اگر می دانستم که شما با این کار راضی می شدید، خواسته او را قبول می کردم. خداوند فرمود: ای موسی قسم به عزت و بزرگی و بخشش و عظمت و بلند مرتبه گی‌ام، اگر قارون آنگونه از تو خواست اگر از من می خواست او را اجابت می کردم، ولی هنگامی که به تو دعا کرد او را به تو واگذار کردم. ای موسی به خاطر مرگ ناراحت نباش من هر نفسی را می‌میرانم. برایت استراحتگاهی آماده کردم که اگر داخل آن بروی خوشحال و شادمان می شوی. موسی با جانشینش به طرف کوه سینا رفتند و از آن بالا رفتند. او به یک مردی که از بالای کوه پایین می آمد، نگاه کرد که یک سبد و یک بیل دستش بود. موسی به او گفت: چه می خواهی؟ جواب داد: مردی از اولیای خداوند فوت کرده است و من برای او قبر می کنم، موسی گفت: می خواهی کمکت کنم؟ گفت: بله. سپس با هم قبری کندند هنگامی که تمام شد آن مرد خواست که به داخل قبر برود، موسی فرمود: می خواهی

ص: ۲۵۱

چکار کنی؟ گفت می خواهم به داخل آن بروم ببینم چگونه است؟ موسی فرمود من این کار را می کنم. موسی به داخل آن رفت و در آن دراز کشید و فرشته مرگ جان او را گرفت و کوه او را دربرگرفت. - . تفسیر القمی : ۴۹۱ - ۴۹۳ -

**[ترجمه]

بیان

قوله تعالی کانَ مِنْ قَوْمِ مُوسی قیل کان ابن عمه یصهر بن قاهث و موسی بن عمران بن قاهث و قیل کان ابن خالته- قال الطبرسی و روی ذلک عن أبی عبد الله علیه السلام.

و قیل کان عم موسی (۲)و قال الطبرسی رحمه الله ناء بحمله ینوء نوءا إذا نهض به مع ثقله علیه (۳)و المفاتح هنا الخزائن فی قول أکثر المفسرین و قیل هی المفاتیح التی تفتح بها الأبواب

و روی الأعمش عن خثیمه قال کانت من جلود کل مفتاح مثل الإصبع.

و اختلف فی معنی العصبه فقیـل ما بین عشره إلی خمسه عشر و قیل ما بین عشره إلی أربعین و قیل أربعون رجلا و قیل ما بین الثلاثه إلی العشره و قیل إنهم الجماعه یتعصب بعضهم لبعض قوله إِنَّما أُوتِیتُهُ عَلی عِلْمٍ قال البیضاوی أی فضلت به علی الناس و استوجبت به التفوق علیهم بالجاه و المال و علی علم فی موضع الحال و هو علم التوراه و کان أعلمهم و قیل هو علم الکیمیاء و قیل علم التجاره و الدهقنه و سائر المکاسب و قیل علمه بکنوز یوسف. (۴)وَ لا یُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ سؤال استعلام فإنه تعالی مطلع علیها أو معاتبه فإنهم یعذبون بها بغته قوله وَیْکَأَنَّ اللَّهَ قال البغوی قال الفراء ویکأن کلمه تقریر و عن الحسن أنه کلمه ابتداء و قیل هو تنبیه بمنزله ألا و قال قطرب ویک بمعنی ویلک و أن منصوب بإضمار اعلم و قال البیضاوی عند البصریین مرکب من وی للتعجب و کأن للتشبیه و المعنی ما أشبه الأمر أن الله یبسط. (۵)قوله لا تردنی من کلامک أی لا تقصدنی بسبب کلامک أی لا تکلمنی و فی

۱- تفسیر القمّیّ: ۴۹۱- ۴۹۳.

۲- مجمع البیان ۷: ۲۶۶. و فیه: و قیل کان ابن عم موسی علیه السلام لحا انتهی. و لحا بالتشدید ای لاصق النسب.

۳- مجمع البیان ۷: ۲۶۵.

۴- أنوار التنزیل ۲: ۸۹.

۵- انوار التنزیل۲ :۸۹. وفه ان الله یبسط الرزق.

بعض النسخ بالزای المعجمه و فی بعضها لا یردنی کلامک.

**[ترجمه]« کان من قوم موسی » گفته شده که او پسر عمویش یصهربن قاهث بود و موسی پسر عمران پسر قاهث بوده و گفته شده که پسرخاله اش بود. طبرسی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که عمویش بوده است. - . مجمع البیان ۷: ۲۶۶ و همچنین گفته شده که پسر عمویش بوده است. -

طبرسی گفت: ناء بحمله، یعنی: هرچند حمل آن برایش سخت بود ولی آن را انجام داد. - . مجمع البیان ۷: ۲۶۵ -

و در این جا منظور از کلید گنج به نظر بیشتر مفسرین خود گنجها بوده است. و گفته شده: که آن کلیدهایی بودند که با آن دروازه ها را باز می کردند. و أعمش روایت می کند که روکش هر کدام از آن کلید ها به مانند انگشت بود. و در مورد معنای عصبه اختلاف نظر است گفته شده: که بین ۱۰ تا ۱۵ نفر و گفته شده: بین ۱۰ تا ۴۰ نفر و گفته شده:۴۰ مرد و گفته شده ۳ تا ۱۰ نفر و گفته شده: گروهی هستند که نسبت به هم تعصب دارند. « انّما اوتیته من علم» بیضاوی می گوید: یعنی به وسیله آن بر مردم برتری یافتم و به وسیله آن با منزلت و ثروت بر مردم چیره شدم. و « علی علم» نقش حال را در جمله دارد و منظور از آن علم به تورات بود که او از مردم به آن عالم تر بود. و گفته شده که منظور از آن علم، علم کیمیاگری بوده و گفته شده که علم تجارت و ریاست بر مردم و سایر کار و کسب های دیگر بوده است و گفته شده که منظور از آن علم به گنجینه های یوسف بوده است. - . انوار التنزیل ۲: ۸۹ -

« ولا یسئل عن ذنوبهم المجرمون » منظور از سؤال بازجویی است، و گرنه خداوند به گناهان آن ها آگاه تر است، یا منظور از آن سرزنش کردن آن هاست و به خاطر آن ها عذاب داده می‌شوند. «ویکأن الله» فداء می گوید که آن از کلمات تقریر است. و حسن روایت می کند که آن از کلمات ابتدا است و گفته شده که آن برای هشدار دادن است به معنی هان، و قطرب می گوید: ویک به معنای ویلک(وای بر تو) و نصب آن به خاطر فعل مستتر «أعلمُ» است. بیضاوی می گوید: که علمای بصره معتقدند که «ویی» برای ادای تعجب است و « کأن » برای تشبیه به این معنا که: چقدر این کار عجیب است که خداوند که خداوند روزی می دهد.

کلام موسی «لا تردنی من کلامه» یعنی با من حرف نزن و در بعضی

ص: ۲۵۲

از نسخه ها (لا تزدنی کلامک) و در بعضی دیگر (لا یردنی کلامک) آمده است.

**[ترجمه]

«۲»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی خَبَرِ یُونُسَ قَالَ فَدَخَلَ الْحُوتُ فِی بَحْرِ

الْقُلْزُمِ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى بَحْرِ مِصْرَ ثُمَّ دَخَلَ إِلَى بَحْرِ طَبَرِسْتَانَ ثُمَّ خَرَجَ فِي دِجْلَهَ الْغَوْرَاءِ (۱)قَالَ ثُمَّ مَرَّتْ بِهِ تَحْتَ الْأَرْضِ حَتَّى لَحِقَتْ بِقَارُونَ وَ كَانَ قَارُونُ هَلَكَ فِي أَيَّامِ مُوسَى وَ وَكَّلَ اللَّهُ بِهِ مَلَكاً يُدْخِلُهُ فِي الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ قَامَهَ رَجُلٍ وَ كَانَ يُونُسُ فِي بَطْنِ الْحُوتِ يُسَبِّحُ اللَّهَ وَ يَسْتَغْفِرُهُ فَسَمِعَ قَارُونُ صَوْتَهُ فَقَالَ لِلْمَلَكِ الْمُوَكَّلِ بِهِ أَنْظِرْنِي فَإِنِّي أَسْمَعُ كَلَامَ آدَمِيٍّ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى الْمَلَكِ الْمُوَكَّلِ بِهِ أَنْظِرْهُ فَأَنْظَرَهُ ثُمَّ قَالَ قَارُونُ مَنْ أَنْتَ قَالَ يُونُسُ أَنَا الْمُذْنِبُ الْخَاطِئُ يُونُسُ بْنُ مَتَّى قَالَ فَمَا فَعَلَ شَدِيدُ الْغَضَبِ لِلَّهِ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ قَالَ هَيْهَاتَ هَلَكَ قَالَ فَمَا فَعَلَ الرَّءُوفُ الرَّحِيمُ عَلَى قَوْمِهِ هَارُونُ بْنُ عِمْرَانَ قَالَ هَلَكَ قَالَ فَمَا فَعَلَتْ كُلْثُمُ بِنْتُ عِمْرَانَ الَّتِي كَانَتْ سُمِّيَتْ لِي قَالَ هَيْهَاتَ مَا بَقِيَ مِنْ آلِ عِمْرَانَ أَحَدٌ فَقَالَ قَارُونُ وَا أَسَفَاهْ عَلَى آلِ عِمْرَانَ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَرَ اللَّهُ الْمَلَكَ الْمُوَكَّلَ بِهِ أَنْ يَرْفَعَ عَنْهُ الْعَذَابَ أَيَّامَ الدُّنْيَا فَرُفِعَ عَنْهُ الْخَبَرَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام صادق علیه السلام در مورد داستان یونس علیه السلام فرمود: در دریای قلزم (دریای سرخ) داخل شکم نهنگ شد و آن از دریای مصر خارج شد و وارد دریای طبرستان شد. سپس در دجله غورا از دریا خارج شد. سپس او را به زیر زمین برد تا این که به قارون رسید و قارون در زمان موسی نابود شده بود و خداوند ملائکه ای را مامور او کرده بود که هر روز به اندازه قد یک مرد او را به داخل زمین فروتر می برد، یونس در داخل شکم نهنگ خدا را تسبیح می کرد و از او طلب بخشش می کرد. قارون صدای او را شنید و به ملائکه ی مامورش گفت: به من فرصت بده من صدای انسان را می شنوم، خداوند به آن ملائکه وحی کرد که: به او فرصت بده، آن ملائکه به او فرصت داد، قارون به او گفت: تو کیستی؟ یونس جواب داد من انسان گناهکار خطاکار یونس بن متی هستم. قارون پرسید: خداوند شدید الغضب با موسی بن عمران چه کرد؟ یونس گفت: هیهات او فوت کرد. پرسید: خداوند رحیم و رووف بر سر قومش و هارون بن عمران چه آورده است؟ فرمود او نیز فوت کرد. سپس پرسید: پس بر سر کلثم دختر عمران که همسر من بود چه آمده است؟ فرمود: هیهات، از خانواده عمران کسی باقی نمانده است. قارون گفت: ای وای بر خانواده عمران، و خداوند را به خاطر این شکر کرد و خداوند به ملائکه مأمور قارون دستور داد که تا عذاب دنیا را از او بردارند - . تفسیر القمی : ۲۹۴ - .

**[ترجمه]

«۳»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام أَمَرَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَارُونَ أَنْ يُعَلِّقَ فِي رِدَائِهِ خُيُوطاً خُضْراً فَلَمْ يُطِعْهُ وَ اسْتَكْبَرَ وَ قَالَ إِنَّمَا يَفْعَلُ ذَلِكَ الْأَرْبَابُ بِعَبِيدِهِمْ كَيْمَا يَتَمَيَّزُوا وَ خَرَجَ عَلَى مُوسَى فِي زِينَتِهِ عَلَى بَغْلَهٍ شَهْبَاءَ وَ مَعَهُ أَرْبَعَهُ آلَافِ مُقَاتِلٍ وَ ثَلَاثُمِائَهِ وَصِيفَهٍ عَلَيْهِنَّ الْحُلِيُّ وَ قَالَ لِمُوسَى أَنَا خَيْرٌ مِنْكَ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِقَارُونَ ابْرُزْ بِنَا فَادْعُ عَلَيَّ وَ أَدْعُو عَلَيْكَ وَ كَانَ ابْنَ عَمٍّ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَمَرَ الْأَرْضَ فَأَخَذَتْ قَارُونَ إِلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ أَنْشُدُكَ اللَّهَ وَ الرَّحِمَ يَا مُوسَى فَابْتَلَعَتْهُ الْأَرْضُ وَ خَسَفَ بِهِ وَ بِدَارِهِ (۳).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: موسی به هارون امر کرد که نخ هایی سبز بر لباسش بیاویزد ولی قارون از او اطاعت نکرد و مغرور شد. و گفت: که این کار را ارباب ها با برده های خود انجام می دهند تا آن ها را بشناسند. و با زیورآلات خودش سوار بر روی قاطر خاکستریش شد و بیرون آمد که چهار هزار جنگجو و سیصد کنیز که همگی زیورآلات داشتند همراه او بودند و به

موسی گفت: من از تو بهتر هستم. هنگامی که موسی این را دید به قارون گفت: بیا جلو تو بر علیه من دعا بکن و من هم بر علیه تو دعا می کنم. او پسر عموی موسی بود. موسی به زمین دستور داد و زمین قارون را تا زانوهایش گرفت. قارون گفت: ای موسی تو را به خدا قسم رحم کن، سپس زمین او را بلعید و او و قصرش را فرو برد. - . القصص نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۴»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ السَّائِبِ (۴)عَنْ أَبِی صَالِحٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ:

ص: ۲۵۳

۱- فی المصدر: دجله الغور. و فی معجم البلدان: دجله العوراء بالعين المهمله: اسم لدجله البصره علم لها.

۲- تفسير القمّیّ: ۴۹۴.

۳- القصص مخطوط.

۴- فی بعض النسخ «الصائب» و هو وهم.

كَانَ قَارُونُ ابْنَ عَمِّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كَانَتْ فِي زَمَانِ مُوسَى امْرَأَةٌ بَغِيٌّ لَهَا جَمَالٌ وَ هَيْئَةٌ فَقَالَ لَهَا قَارُونُ أُعْطِيكِ مِائَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ وَ تَجِيئِينَ غَداً إِلَى مُوسَى وَ هُوَ جَالِسٌ عِنْدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ يَتْلُو عَلَيْهِمُ التَّوْرَاةَ فَتَقُولِينَ يَا مَعْشَرَ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنَّ مُوسَى دَعَانِي إِلَى نَفْسِهِ فَأَخَذَتْ مِنْهُ مِائَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ فَلَمَّا أَصْبَحَتْ جَاءَتِ الْمَرْأَةُ الْبَغِيُّ فَقَامَتْ عَلَى رُءُوسِهِمْ وَ كَانَ قَارُونُ حَضَرَ فِي زِينَتِهِ فَقَالَتِ الْمَرْأَةُ يَا مُوسَى إِنَّ قَارُونَ أَعْطَانِي مِائَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ عَلَى أَنْ أَقُولَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى رُءُوسِ الْأَشْهَادِ أَنَّكَ دَعَوْتَنِي إِلَى نَفْسِكَ وَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ تَكُونَ دَعَوْتَنِي لَقَدْ أَكْرَمَكَ اللَّهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ مُوسَى لِلْأَرْضِ خُذِيهِ فَأَخَذَتْهُ وَ ابْتَلَعَتْهُ وَ إِنَّهُ لَيَتَجَلْجَلُ مَا بَلَغَ وَ لِلَّهِ الْحَمْدُ.

**[ترجمه]قصص الانبياء: ابن عباس گفت:

ص: ۲۵۳

قارون پسرعموی موسی بود و در زمان موسی یک زن روسپی زیبا و خوش اندام بود. قارون به او گفت: صدهزار درهم به تو می دهم که فردا هنگامی که موسی در بین بنی اسراییل نشسته است و برای آن ها تورات می خواند بگویی که: ای مردم: موسی من را به سوی خودش فراخوانده است. آن زن صد هزار درهم را گرفت، هنگامی که صبح شد، آن زن روسپی آمد و قارون هم با زیورآلاتش حاضر شد. زن روسپی جلو آمد و گفت: ای موسی! قارون صد هزار درهم به من داد که در بین مردم بگویم و شهادت بدهم که تو من را به نزد خودش فراخوانده‌ای. پناه بر خدا که تو من را به این کار دعوت کرده باشی؛ خداوند تو را از این کار پاک و منزه کرده است. موسی به زمین دسور داد: او - قارون - را بگیر، و زمین هم او را گرفت و او را برو می‌برد تا همه جای او را فراگرفت. و سپاس از آن خداوند است.

**[ترجمه]

بیان

التجلجل السووخ فی الأرض قال الثعلبی کان قارون أعلم بنی إسرائیل بعد موسی و هارون و أفضلهم و أجملهم و لم یکن فیهم أقرأ للتوراه منه و لکنه نافق کما نافق السامری فبغی علی قومه و اختلف فی معنی هذا البغی فقال ابن عباس کان فرعون قد ملک قارون علی بنی إسرائیل حین کان بمصر و عن المسیب بن شریک أنه کان عاملا علی بنی إسرائیل و کان یظلمهم و قیل زاد علیهم فی الثیاب شبرا و قیل بغی علیهم بالکبر و قیل بکثره ماله و کان أغنی أهل زمانه و أثراهم.

و اختلف فی مبلغ عده العصبه فی هذا الموضع فقال مجاهد ما بین العشره إلی خمسه عشر و قال قتاده ما بین العشره إلی أربعین و قال عکرمه منهم من یقول أربعون و منهم من یقول سبعون و قال الضحاک ما بین الثلاثه إلی العشره و قیل هم ستون

و روی عن خثیمه قال وجدت فی الإنجیل أن مفاتیح خزائن قارون وقر ستین بغلا غراء محجله ما یزید منها مفتاح علی إصبع لکل مفتاح منها کنز.

و یقال کان أینما یذهب تحمل معه و کانت من حدید فلما ثقلت علیه جعلها من خشب فثقلت علیه فجعلها من جلود البقر علی

طول الأصابع فكانت تحمل معه على أربعين بغلا و كان أول طغيانه أنه تكبر و استطال على الناس بكثره الأموال فكان يخرج فى زينته و يختال كما قال تعالى فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ فِی زِينَتِهِ قال مجاهد خرج على براذين بيض عليها سروج الأرجوان و عليهم المعصفرات و قال عبد الرحمن خرج فى سبعين ألفا عليهم المعصفرات

ص: ۲۵۴

و قال مقاتل على بغله شهباء عليها سرج من الذهب عليها الأرجوان و معه أربعه آلاف فارس (۱)عليهم و على دوابهم الأرجوان و معه ثلاثه آلاف جاريه بيض (۲)عليهن الحلى و الثياب الحمر على البغال الشهب فتمنى أهل الجهاله مثل الذى أوتيه كما حكى الله فوعظهم أهل العلم بالله أن اتقوا الله (۳)فإن ثواب الله خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً قال ثم إن الله أوحى إلى نبيه موسى أن يأمر قومه أن يعلقوا فى أرديتهم خيوطا أربعه فى كل طرف خيطا أخضر لونه لون السماء فدعا موسى بنى إسرائيل و قال لهم إن الله تعالى يأمركم أن تعلقوا فى أرديتكم خيوطا خضرا كلون السماء لكى تذكروا ربكم إذا رأيتموها و إنه تعالى ينزل من السماء كلامه عليكم (۴)فاستكبر قارون و قال إنما تفعل هذه الأرباب بعبيدهم لكى يتميزوا من غيرهم و لما قطع موسى عليه السلام ببنى إسرائيل البحر جعل الحبوره (۵)و هى رئاسه المذبح و بيت القربان لهارون فكان بنو إسرائيل يأتون بهديتهم و يدفعونه إلى هارون فيضعه على المذبح فتنزل نار من السماء فتأكله فوجد قارون فى نفسه من ذلك و أتى موسى و قال يا موسى لك الرساله و لهارون الحبوره و لست فى شى ء من ذلك و أنا أقرأ للتوراه منكما لا صبر لى على هذا فقال موسى و الله ما أنا جعلتها فى هارون بل الله تعالى جعلها له فقال قارون و الله لا أصدقك فى ذلك حتى ترينى بيانه قال فجمع موسى عليه السلام رؤساء بنى إسرائيل و قال هاتوا عصيكم فجاءوا بها فحزمها (۶)و ألقاها فى قبته التى كان يعبد الله تعالى فيها و جعلوا يحرسون عصيهم حتى أصبحوا فأصبحت عصا هارون عليه السلام قد اهتز لها ورق أخضر و كانت من ورق شجر اللوز فقال موسى يا قارون ترى هذا (۷)فقال قارون و الله ما هذا بأعجب مما تصنع من السحر

۱- فى المصدر: و معه ألف فارس.

۲- فى المصدر: و معه ستمائه جاريه بيض.

۳- فى نسخه: ان تتقوا اللّه.

۴- المصدر خلى عن تلك الجمله.

۵- فى المصدر: «الحباره» و كذا فيما يأتى.

۶- فحزمها بالحاء المهمله و الزاى المعجمه: شد بعضها ببعض، أو بالخاء المعجمه أيضا أى جعل فى كل منها علامه. منه رحمه اللّه.

۷- فى المصدر: يا قارون ترى هذا من فعلى.

فذهب قارون مغاضبا و اعتزل موسى بأتباعه و جعل موسى يداريه للقرابه التى بينهما و هو يؤذيه فى كل وقت و لا يزيد كل يوم إلا كبرا و مخالفه و معاداه لموسى عليه السلام حتى بنى دارا و جعل بابها من الذهب و ضرب على جدرانها صفائح الذهب و كان الملأ من بنى إسرائيل يغدون إليه و يروحون فيطعمهم الطعام و يحدثونه و يضاحكونه.

قال ابن عباس ثم إن الله سبحانه و تعالى أنزل الزكاه على موسى عليه السلام فلما أوجب الله سبحانه الزكاه عليهم أبى قارون فصالحه عن كل ألف دينار على دينار و عن كل ألف درهم على درهم و عن كل ألف شاه على شاه و عن كل ألف شى ء شيئا ثم رجع إلى بيته فحسبه فوجده كثيرا فلم تسمح بذلك نفسه فجمع بنى إسرائيل و قال لهم يا بنى إسرائيل إن موسى قد أمركم بكل شى ء فأطعتموه و هو الآن يريد أن يأخذ أموالكم فقالوا له أنت كبيرنا و سيدنا فمرنا بما شئت فقال آمركم أن تجيئوا بفلانه البغى فنجعل لها جعلا على أن تقذفه بنفسها فإذا فعلت ذلك خرج عليه بنو إسرائيل و رفضوه فاسترحنا منه فأتوا بها فجعل لها قارون ألف درهم و قيل ألف دينار و قيل طستا من ذهب و قيل حكمها و قال لها إنى أمولك (۱)و أخلطك بنسائى على أن تقذفى موسى بنفسك غدا إذا حضر بنو إسرائيل فلما أن كان الغد جمع قارون بنى إسرائيل ثم أتى موسى فقال له إن بنى إسرائيل قد اجتمعوا ينتظرون خروجك لتأمرهم و تنهاهم و تبين لهم أعلام دينهم و أحكام شريعتهم فخرج إليهم موسى و هم فى براح (۲)من الأرض فقام فيهم خطيبا و وعظهم فيما قال (۳)يا بنى إسرائيل من سرق قطعنا يده و من افترى جلدناه ثمانين و من زنا و ليست له امرأه جلدناه مائه و من زنا و له امرأه رجمناه حتى يموت فقال له قارون و إن كنت أنت قال و إن كنت أنا قال قارون فإن بنى إسرائيل يزعمون أنك فجرت بفلانه قال أنا قال نعم قال ادعوها فإن قالت فهو كما قالت فلما أن جاءت قال لها موسى يا فلانه إنما أنا فعلت لك (۴)ما

۱- فى المصدر: أنا أمونك.

۲- البراح بفتح الراء: المتسع من الأرض لا شجر فيه و لا بناء.

۳- فى المصدر: و قال فيما قال.

۴- فى المصدر: يا فلانه أنا فعلت بك.

يقول هؤلاء و عظم عليها (۱)و سألها بالذى فلق البحر لبنى إسرائيل و أنزل التوراه على موسى إلا صدقت فلما ناشدها تداركها الله بالتوفيق و قالت فى نفسها لئن أحدث اليوم توبه أفضل من أن أوذى رسول الله فقالت لا كذبوا (۲)و لكن جعل لى قارون جعلا على أن أقذفك بنفسى فلما تكلمت بهذا الكلام سقط فى يده قارون (۳)و نكس رأسه و سكت الملأ و عرف أنه وقع فى مهلكه و خر موسى ساجدا يبكى و يقول يا رب إن عدوك قد آذانى و أراد فضيحتى و شينى اللهم فإن كنت رسولك فاغضب لى و سلطنى عليه فأوحى الله سبحانه أن ارفع رأسك و مر الأرض بما شئت تطعك فقال موسى يا بنى إسرائيل إن الله تعالى قد بعثنى إلى قارون كما بعثنى إلى فرعون فمن كان معه فليثبت مكانه و من كان معى فليعتزل فاعتزلوا قارون و لم يبق معه إلا رجلان ثم قال موسى عليه السلام يا أرض خذيهم فأخذتهم إلى كعابهم ثم قال يا أرض خذيهم فأخذتهم إلى ركبهم ثم قال يا أرض خذيهم فأخذتهم إلى حقوهم ثم قال يا أرض خذيهم فأخذتهم إلى أعناقهم و قارون و أصحابه (۴)فى كل ذلك يتضرعون إلى موسى عليه السلام و يناشده قارون الله و الرحم (۵)حتى روى فى بعض الأخبار أنه ناشده سبعين مره و موسى فى جميع ذلك لا يلتفت إليه لشده غضبه ثم قال يا أرض خذيهم فانطبقت عليهم الأرض فأوحى الله سبحانه إلى موسى يا موسى ما أفظك استغاثوا بك سبعين مره فلم ترحمهم و لم تغثهم أما و عزتى و جلالى لو إياى دعونى مره واحده لوجدونى قريبا مجيبا.

قال قتاده ذكر لنا أنه يخسف به كل يوم قامه و أنه يتجلجل فيها و لا يبلغ قعرها إلى يوم القيامه فلما خسف الله تعالى بقارون و صاحبيه أصبحت بنو إسرائيل يتناجون فيما بينهم أن موسى إنما دعا على قارون ليستبد بداره و كنوزه و أمواله فدعا

۱- هكذا فى النسخ و المصدر، و لعلّ الصواب: «عزم عليها» أى أقسم عليها.

۲- فى المصدر: لا بل كذبوا.

۳- أى ندم على ما فعل و عض يده غما.

۴- فى المصدر: و صاحباه.

۵- فى المصدر: يناشده قارون باللّه و الرحم، و هو الصحيح. و تقدم عن القمّىّ أنّه لم ينشده باللّه بل أنشده بالرحم، و لما عير اللّه موسى قال موسى: يا ربّ انه دعانى بغيرك و لو دعانى بك لاجبته.

الله تعالی موسی علیه السلام حتی خسف بداره و أمواله الأرض (۱)و أوحی الله تعالی إلی موسی أنی لا أعبد الأرض لأحد بعدک أبدا فذلک قوله تعالی فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ فَما کانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ یَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما کانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِینَ (۲).

**[ترجمه]التجلجل یعنی در زمین فرو رفتن، ثعلبی می گوید: قارون بعد از موسی و هارون عالم ترین و بزرگ ترین و زیباترین بنی اسراییل بود. و در بین مردم فقط او می توانست تورات بخواند. ولی به مانند سامریی نفاق کرد و بر قومش ظلم کرد و در مورد معنای« بغی» اختلاف است. ابن عباس می گوید: فرعون قارون را هنگامی که در مصر بود بر قوم بنی اسراییل مسلط کرد. و از مسیب بن شریک روایت است که: او حاکم قوم بنی اسراییل بود و بر آن ها ظلم می کرد و گفته شده که یک وجب لباس بیشتر به آن ها داد. و گفته شده: با غرور بر آن ها ظلم کرد؛ و گفته شده: با فراوانی اموالش، و او ثروتمندترین فرد زمان خودش بود.

و در مورد تعداد عصبه در این جا اختلاف نظر است. مجاهده می گوید: تعداد آن ده تا پانزده نفر است، قتاده می گوید: بین ده تا چهل نفر، عکرمه می گوید: چهل یا هفتاد نفر، و ضحاک می گوید: سه تا ده نفر و گفته شده: که شصت نفر و خثیمه روایت می کند: در انجیل دیدم که کلید گنجینه های قارون بار سنگین شصت قاطر قوی و دست و پاسفید بوده و هر کلیدی از اندازه یک انگشت فراتر نمی‌رفته و برای هر کلیدی گنجی بود. گفته شده: که هر جا می رفت آن ها را با خودش می برد و جنس آن ها در اول از آهن بود. چون سنگین بودند، آن ها را از چوب درست کرد و چون سنگین بودند آن ها را از پوست گاو درست کرد که اندازه آن ها به اندازه انگشتان بود، و بر روی چهل قاطر همراه او حمل می شدند و اولین ظلم او این بود که مغرور شد و به خاطر زیادی اموالش بر مردم فخر فروشی کرد و با زیورآلات خودش به نزد مردم می رفت و آن ها را فریب می داد. آن طور که خداوند فرمود:« فخرج علی قومه فی زینته» مجاهد می گوید: بر روی اسب های سفیدی که زین های ارغوانی داشتند و گل های معصفر بر روی آن ها بود به بین مردم می رفت. عبدالرحمن می گوید: همراه با هفتاد هزار اسب که بر روی آن ها گل های معصفر بودند به بین مردم می رفت.

ص: ۲۵۴

مقاتل می گوید: بر روی یک قاطر خاکستری رنگ که زین آن از طلا- و بر روی آن ارغوان بود و همراه او چهار هزار سوارکار بودند که بر روی قاطران آن ها هم ارغوان بود و همچنین سه هزار کنیز سفیدرو که با زیور آلات و لباس های قرمز خودشان را آراسته بودند و بر روی قاطران خاکستری بودند او را همراهی می کردند. و آن طور که خداوند فرمود: مردم نادان تمنای داشتن اموال و ثروت او را کردند و انسان های عالم آن ها را نصیحت کردند که از خداوند بترسند. چون پاداش کسی که ایمان بیاورد و کار خیر انجام دهد از آن بهتر است.

سپس خداوند به موسی وحی کرد که به قومش امر کند که بر لباس هایشان در هر طرف آن چهار بند سبز ببندند که رنگ آن به مانند رنگ آسمان باشد. موسی قومش را فراخواند و به آن ها گفت: که خداوند به شما دستور داده است که به لباس هایتان بندهایی به رنگ آسمان ببندید تا هنگامی که آن را دیدید خداوند را به یاد بیاورید، و خداوند از آسمان، کلامش را بر شما نازل می کند. قارون مغرور شد و گفت این کار را ارباب ها با بندگان خودشان می کند تا آن ها را از دیگران تشخیص دهد. هنگامی که موسی همراه بنی اسراییل از دریا گذشت و ریاست حبوره را که مکان ذبح و قربانگاه بود به هارون

داد. پس بنی اسراییل هدیه خود را می‌آوردند و به هارون می‌دادند و او آن ها را بر محل قربانی قرار می داد و آتشی از آسمان پایین می آمد و آن قربانی را می خورد. قارون می خواست که او مسئولیت آن جا را داشته باشد، پس نزد موسی آمد و گفت: ای موسی تو پیامبر خدا هستی و هارون ریاست قربانگاه را دارد، ولی من مسئولیتی ندارم و من برای شما تورات می‌خوانم من نمی توانم این را تحمل کنم. موسی گفت: من این مسئولیت را به هارون ندادم بلکه خدا آن را داده است. قارون گفت: به خدا قسم که حرفت را باور نمی کنم تا این که بیان آن را به من ثابت کنی. سپس موسی بزرگان بنی اسراییل را جمع کرد و فرمود: عصایتان را بیاورید آن ها را آوردند و آن ها را به هم بست و آن ها را در جایی که خداوند را عبادت می کرد گذاشت و تا فردا نگهبانانی را بر آن ها گذاشت. فردای آن روز عصای هارون برگ سبز رویانده بود که برگ درخت بادام بود. موسی فرمود: ای قارون این را می بینی؟ قارون گفت: به خدا قسم این از جادوهایی که انجام می دهی عجیب تر نیست.

قارون با حالت خشمگین از آن جا رفت و موسی با پیروانش نیز از آن جا رفتند و موسی به خاطر نزدیکی که بین آن ها بود با او مدارا می کرد. ولی او همیشه موسی را اذیت می کرد. و هر روز غرور و مخالفت و دشمنی‌اش با موسی بیشتر می شد. تا این که خانه ای ساخت و دروازه آن را از طلا درست کرد و بر دیوار خانه اش روکش هایی از طلا زده بود. بزرگان قوم بنی اسراییل نزد او رفت و آمد می‌کردند و به آن ها غذا می داد و با او صحبت می کردند و همراه او می خندیدند.

ابن عباس گفت: سپس خداوند زکات را بر موسی فرستاد. هنگامی که خداوند زکات را بر آن ها واجب کرد، قارون قبول نکرد و باید از هر دینار یک دینار و از هر هزار درهم یک درهم و از هر هزار گوسفند یک گوسفند و از هر هزار چیز یک چیز آن. سپس به خانه برگشت آن را حساب کرد و دید که زیاد است و نتوانست خودش را به آن راضی کند، بنی اسراییل را جمع کرد و به آن ها گفت که ای بنی اسراییل، موسی شما را به هر چیزی امر کرده است از او اطاعت کردید. او الان می خواهد که اموالتان را بگیرد. آن ها هم به او گفتند: تو بزرگ و آقای ما هستی آن طور که می‌خواهی به ما دستور بده تا انجام بدهیم. گفت: به شما دستور می دهم که بروید و فلان زن روسپی را بیاورید و به آن رشوه می دهیم تا در مورد خودش به او تهمت بزند. هنگامی که آن کار را کرد بنی اسرائیل بر او داخل می شوند و او را رد می کنند و از او راحت می شویم. آن ها هم آن زن را آوردند و قارون به او هزار درهم داد و گفته شده: که هزار دینار به او داد و گفته شده: که تشتی از طلا بود و گفته شده: او را گرفت و به او گفت به تو اموال می‌دهم و تو را از جمله زنانم قرار می‌دهم، به شرط آن که فردا هنگامی که قوم بنی اسراییل حاضر شدند در مورد خودت به او تهمت بزنی. فردای آن روز قارون بنی اسراییل را جمع کرد. سپس موسی آمد به او گفت: بنی اسراییل آمدند و منتظر بیرون آمدن تو هستند تا به آن ها دستور دهی و آن ها را از کارهای بد نهی کنی و نشانه های دینشان و احکام شریعتشان را برای آن ها توضیح دهی. موسی به نزد آن ها آمد و آن ها در یک زمین بزرگ جمع شده بودند و شروع به نصیحت و سخنرانی در بین آن ها کرد و گفت: ای بنی اسراییل هر کس دزدی کند دستش را قطع می کنیم و هر کس به کسی تهمت بزند هشتاد ضربه شلاق به او می زنیم و هر انسان مجردی زنا کند صد ضربه شلاق به او می زنیم و هر انسان متأهلی زنا کند، آن قدر آن را سنگسار می کنیم تا بمیرد. قارون گفت: اگر خودت این کارها را بکنی، چی؟ فرمود: هر چند که من باشم. قارون گفت: بنی اسراییل فکر می کنند که تو به فلان زن تجاوز کردی. فرمود: من؟ گفت:

بله. گفت: او را بخوانید، اگر او گفت درست است. هنگامی که آن زن آمد، موسی به او فرمود: آیا این کاری که این افراد می‌گویند من با تو انجام دادم؟

ص: ۲۵۶

و او را قسم داد و از او خواست به حق آن کسی که دریا را برای بنی اسراییل شکافت و تورات را بر موسی نازل کرده راستش را بگوید. هنگامی که او را قسم داد، خداوند به او توفیق داد و با خودش گفت که اگر امروز توبه کنم بهتر است تا این که پیامبر خدا را اذیت کنم. پس گفت که نه. آن ها دروغ می گویند و قارون به من رشوه داد تا من در مورد خودم به تو تهمت بزنم. هنگامی که این حرف ها را زد، قارون از کارش پشیمان شد و سرش را پایین آورد و همه ساکت شدند و فهمید که در مخمصه افتاده است. و موسی سجده کرد و شروع به گریه کرد و گفت: پروردگار، دشمن تو، من را اذیت کرد و خواست که آبروی من را ببرد و من را رسوا کند؛ خدایا، اگر من فرستاده تو هستم پس به خاطر من عصبانی بشو و من را بر او مسلط کن. خداوند وحی فرستاد که سرت را بالا بگیر و هرطور که می خواهی به زمین دستور بده آن در اطاعت توست. موسی فرمود: ای بنی اسراییل خداوند همانطور من را بر فرعون فرستاده بود، من را بر قارون نیز مبعوث کرده است. هر کس با اوست پس در جای خودش بایستد و هر کس با من است پس کنار برود. همگی بجز دو نفر از قارون جدا شدند سپس موسی گفت: ای زمین آن ها را بگیر. پس زمین آن ها را تا قوزک پا گرفت. گفت: ای زمین آن ها را بگیر. و زمین آن ها را تا زانو گرفت. دوباره فرمود: ای زمین آن ها را بگیر و زمین آن ها را تا پایین کمرشان گرفت. و گفت: ای زمین آن ها را بگیر، و زمین آن ها را تا گردنشان گرفت. و در این میان قارون و همراهانش به موسی گریه و زاری می کردند و قارون او را به خدا و رحمت قسم می داد. حتی در بعضی از روایات آمده است که او موسی را هفتاد بار قسم داد و موسی به خاطر خشمش اصلا متوجه نشده بود. پس گفت: ای زمین آن ها را بگیر، و زمین آن ها را در خودش فرو برد و بر آن ها بسته شد. خداوند به موسی وحی کرد: ای موسی ، چقدر عصبانی بودی؟ هفتاد بار از تو کمک و یاری خواستند ولی به آن ها رحم نکردی، اما قسم به عزت و بزرگی‌ام که اگر من را یک بار می خواندند من را نزدیک و اجابت کننده می یافتند.

قتاده گفت: زمین هر روز آن ها را به اندازه قد یک نفر به داخل زمین فرو می برد و هر روز پایین تر می رود و تا روز قیامت به قعر آن نمی رسد. هنگامی که خداوند قارون را همراه دو همراهش در زمین فرو برد. بنی اسراییل با هم می گفتند: که موسی به خاطر این بر ضد قارون دعا کرد تا قصر و گنجینه ها و اموال او را تصاحب کند

ص: ۲۵۷

و از خداوند خواست تا قصر و اموالش را هم به داخل زمین فرو ببرد و خداوند به او وحی کرد که: بعد از تو دیگر زمین را مطیع هیچ کس نمی کنم. آن طور که خداوند فرمود: «فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِن فِئَةٍ يَنصُرُونَهُ مِن دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ» {آنگاه [قارون] را با خانه‌اش در زمین فرو بردیم و گروهی نداشت که در برابر [عذاب] خدا او را یاری کنند و [خود نیز] نتوانست از خود دفاع کند}. - . عرائس الثعلبی : ۱۱۹ - ۱۲۲ -

**[ترجمه]

-عـده، عـده الداعی رَوَی مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ فِی کِتَابِهِ عَنِ النَّبِیِّ صـلی الله علیه و آله قَالَ: لَمَّا صَارَ یُونُسُ إِلَی الْبَحْرِ الَّذِی فِیهِ قَارُونُ قَـالَ قَـارُونُ لِلْمَلَـکِ الْمُوَکَّلِ بِهِ مَا هَـذَا الـدَّوِیُّ وَ الْهَوْلُ الَّذِی أَسْـمَعُهُ قَالَ لَهُ الْمَلَکُ هَـذَا یُونُسُ الَّذِی حَبَسَهُ اللَّهُ فِی بَطْنِ الْحُوتِ فَجَـالَتْ بِهِ الْبِحَارُ السَّبْعَهُ حَتَّی صَارَتْ بِهِ إِلَی هَـذَا الْبَحْرِ فَهَـذَا الـدَّوِیُّ وَ الْهَوْلُ لِمَکَانِهِ قَالَ أَ فَتَأْذَنُ لِی فِی کَلَامِهِ (۳)فَقَالَ قَدْ أَذِنْتُ لَـکَ فَقَـالَ لَهُ قَـارُونُ یَـا یُونُسُ أَ لَـا تُبْتَ إِلَی رَبِّکَ فَقَـالَ لَهُ یُونُسُ أَ لَـا تُبْتَ أَنْتَ إِلَی رَبِّکَ فَقَـالَ لَهُ قَارُونُ إِنَّ تَوْبَتِی جُعِلَتْ إِلَی مُوسَی وَ قَدْ تُبْتُ إِلَی مُوسَی وَ لَمْ یَقْبَلْ مِنِّی وَ أَنْتَ لَوْ تُبْتَ إِلَی اللَّهِ لَوَجَدْتَهُ عِنْدَ أَوَّلِ قَدَمٍ تَرْجِعُ بِهَا إِلَیْهِ (۴).

ص: ۲۵۸

۱- من عبد الطریق: ذلّله و مهده، أو من أعیده الغلام: ملکه إیاه. و فی المصدر: لا اعید الأرض.

۲- عرائس الثعلبی: ۱۱۹- ۱۲۲.

۳- فی المصدر: أ فتأذن لی فی مکالمته.

۴- عدّه الداعی: ۱۰۴- ۱۰۵.

**[ترجمه]عـده: پیـامبر صـلی الله علیه و آله و سـلّم فرمود: هنگـامی که یونس علیه السـلام به آن دریایی که قارون در آن بود رسـید، قارون به آن ملائکه مأمورش گفت: این صدا و ترس که می‌شـنوم چیست؟ آن ملائکه به او گفت: آن یونس است که خداونـد او را در شـکم ماهی زندانی کرده است. و با او هفت دریا گشـته است تا به این دریا رسیده است این صدا و ترس از آن جـاست. گفت: آیا به من اجازه می دهی با او صـحبت کنم؟ گفت: اجازه داری. قارون به او گفت: ای یونس آیا به درگاه خداونـد توبه نکردی؟ یونس گفت: آیا تو به درگاه خدا توبه کردی؟ قارون به او گفت: توبه من به موسـی واگذار شده و من از او تـوبه کردم ولی او از من قبول نکرد و تو اگر به درگـاه خداونـد توبه کنی در اولین قـدم او را می یـابی و بـا آن به نزد او برمی گردی. –. عده الداعی : ۱۰۴ – ۱۰۵ –

ص: ۲۵۸

**[ترجمه]

باب ۹ قصه ذبح البقره

الآیات؛

البقره: «وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً قالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ* قالُوا ادْعُ لَنـا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنـا ما هِيَ قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ وَ لا بِكْرٌ عَوانٌ بَيْنَ ذلِكَ فَافْعَلُوا ما تُؤْمَرُونَ* قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما لَوْنُها قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها تَسُرُّ النَّاظِرِينَ* قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَيْنا وَ إِنَّا إِنْ شاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ* قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَ لا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لا شِيَةَ فِيها قالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوها وَ ما كادُوا يَفْعَلُونَ* وَ إِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيها وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ ما كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ* فَقُلْنا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِها كَذلِكَ يُحْيِ اللَّهُ الْمَوْتى وَ يُرِيكُمْ آياتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»(۶۷-۷۳)

**[ترجمه]وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُواْ بَقَرَةً قَالُواْ أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ* قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ لاَّ فَارِضٌ وَلاَ بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُواْ مَا تُؤْمَرونَ* قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ صَفْرَاء فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ* قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ البَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاء اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ* قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ لاَّ ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ وَلاَ تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لاَّ شِيَةَ فِيهَا قَالُواْ الآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُواْ يَفْعَلُونَ* وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ* فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ * –. بقره / ۶۷ – ۷۳ – {و هنگامی که موسـی به قوم خود گفت خدا به شـما فرمان می دهد که ماده گاوی را سر ببرید گفتند آیا ما را به ریشخند می گیری گفت پناه می برم به خدا که [مبادا] از جاهلان بـاشم* گفتنـد پروردگـارت را برای مـا بخوان تـا بر ما روشن سازد که آن چگونه [گاوی] است گفت وی می فرمایـد آن ماده گـاوی است نـه پیر و نه خردسـال [بلکه] میانسـالی است بین این دو پس آن چه را [بـدان] ماموریـد به جـای آریـد* گفتنـد از پروردگـارت بخواه تـا بر مـا روشن کنـد که رنگش چگونه است گفت وی می فرمایـد آن مـاده گـاوی است زرد یکـدست و خالص که رنگش بیننـدگان را شاد می کنـد* گفتند از پروردگارت بخواه تا بر ما روشن گرداند که آن چگونه [گاوی] باشـد

زیرا [چگونگی] این ماده گاو بر ما مشتبه شده و[لی با توضیحات بیشتر تو] ما ان شاء الله - حتما هدایت خواهیم شد*گفت وی می فرماید در حقیقت آن ماده گاوی است که نه رام است تا زمین را شخم زند و نه کشتزار را آبیاری کند بی نقص است و هیچ لکه ای در آن نیست گفتند اینک سخن درست آوردی پس آن را سر بریدند و چیزی نمانده بود که نکنند*و چون شخصی را کشتید و در باره او با یکدیگر به ستیزه برخاستید و حال آن که خدا آن چه را کتمان می کردید آشکار گردانید*پس فرمودیم پاره ای از آن [گاو سر بریده را] به آن [مقتول] بزنید [تا زنده شود] این گونه خدا مردگان را زنده می کند و آیات خود را به شما می نمایاند باشد که بیندیشید}

**[ترجمه]

تفسیر

فَادّارَأْتُمْ أی اختصمتم فی شأنها إذ المتخاصمان یدفع بعضهم بعضا أو تدافعتم بأن طرح قتلها کل عن نفسه إلی صاحبه و أصله تدارأتم فأدغمت التاء فی الدال و اجتلبت لها همزه الوصل فَقُلْنا اضْرِبُوهُ الضمیر للنفس و التذکیر علی تأویل الشخص أو القتیل بِبَعْضِها أی أی بعض کان و قیل ضرب بفخذ البقره و قام حیا و قال قتلنی فلان ثم عاد میتا و قیل ضرب بذنبها و قیل بلسانها و قیل بعظم من عظامها و قیل بالبضعه التی بین الکتفین.

**[ترجمه]« فادّارأتم » اگر در مورد نفسی که به قتل رساندید با هم نزاع دارید. هنگامی که منازعان یکدیگر را متهم می کنند یا این که سعی کردید که هرکدام قتل را به گردن دیگری بیندازد. و اصل این کلمه «تدارأتم» است که حرف تاء در دال ادغام شده و همزه وصل بر سر آن آورده شده است. « قلنا اضربوه » و ضمیر، ها، به نفس برمی گردد به خاطر این که در تأویل به شخص یا فرد کشته شده بر می گردد مذکر آورده شده است. « ببعضها » یعنی هر قسمت آن که باشد و گفته شده: که ران گاو را به او زدند و سپس زنده شد و گفت: فلان شخص من را کشت و سپس دوباره مرد و گفته شده: که دم گاو را به آن زدند و گفته شده: که به یکی از استخوان هایش و گفته شده: که به قطعه گوشتی که بین شانه اش است زده شد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ رَجُلًا مِنْ خِیَارِ بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ عُلَمَائِهِمْ خَطَبَ امْرَأَةً مِنْهُمْ فَأَنْعَمَتْ لَهُ وَ خَطَبَهَا ابْنُ عَمٍّ لِذَلِکَ الرَّجُلِ وَ کَانَ فَاسِقاً رَدِیئاً فَلَمْ یُنْعِمُوا لَهُ فَحَسَدَ ابْنُ عَمِّهِ الَّذِی أَنْعَمُوا لَهُ فَقَعَدَ لَهُ فَقَتَلَهُ غِیلَةً ثُمَّ حَمَلَهُ إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ یَا نَبِیَّ اللَّهِ هَذَا ابْنُ عَمِّی فَقَدْ قُتِلَ فَقَالَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مَنْ قَتَلَهُ قَالَ لَا أَدْرِی وَ کَانَ الْقَتْلُ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ عَظِیماً جِدّاً فَعَظُمَ

ذَلِکَ عَلَی مُوسَی فَاجْتَمَعَ إِلَیْهِ بَنُو إِسْرَائِیلَ فَقَالُوا مَا تَرَی یَا نَبِیَّ اللَّهِ وَ کَانَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ رَجُلٌ لَهُ بَقَرَهٌ وَ کَانَ لَهُ ابْنٌ بَارٌّ وَ کَانَ عِنْدَ ابْنِهِ سِلْعَهٌ فَجَاءَ قَوْمٌ یَطْلُبُونَ سِلْعَتَهُ وَ کَانَ مِفْتَاحُ بَیْتِهِ تَحْتَ رَأْسِ أَبِیهِ وَ کَانَ نَائِماً وَ کَرِهَ ابْنُهُ أَنْ یُنَبِّهَهُ وَ یُنَغِّصَ عَلَیْهِ نَوْمَهُ فَانْصَرَفَ الْقَوْمُ فَلَمْ یَشْتَرُوا سِلْعَتَهُ فَلَمَّا انْتَبَهَ أَبُوهُ قَالَ لَهُ یَا بُنَیَّ مَا ذَا صَنَعْتَ فِی سِلْعَتِکَ قَالَ هِیَ قَائِمَهٌ لَمْ أَبِعْهَا لِأَنَّ الْمِفْتَاحَ کَانَ تَحْتَ رَأْسِکَ فَکَرِهْتُ أَنْ أُنَبِّهَکَ وَ أُنَغِّصَ عَلَیْکَ نَوْمَکَ قَالَ لَهُ أَبُوهُ قَدْ جَعَلْتُ هَذِهِ الْبَقَرَهَ لَکَ عِوَضاً عَمَّا فَاتَکَ مِنْ رِبْحِ سِلْعَتِکَ وَ شَکَرَ اللَّهُ لِابْنِهِ مَا فَعَلَ بِأَبِیهِ وَ أَمَرَ مُوسَی بَنِی إِسْرَائِیلَ (۱)أَنْ یَذْبَحُوا تِلْکَ الْبَقَرَهَ بِعَیْنِهَا فَلَمَّا اجْتَمَعُوا إِلَی مُوسَی وَ بَکَوْا وَ ضَجُّوا قَالَ لَهُمْ مُوسَی إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَهً فَتَعَجَّبُوا وَ قَالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً نَأْتِیکَ بِقَتِیلٍ فَتَقُولُ اذْبَحُوا بَقَرَهً فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْجاهِلِینَ فَعَلِمُوا أَنَّهُمْ قَدْ أَخْطَئُوا فَقَالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَهٌ لا فارِضٌ وَ لا بِکْرٌ وَ الْفَارِضُ الَّتِی قَدْ ضَرَبَهَا الْفَحْلُ وَ لَمْ تَحْمِلْ وَ الْبِکْرُ الَّتِی لَمْ یَضْرِبْهَا الْفَحْلُ فَقَالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما لَوْنُها قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَهٌ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها أَیْ شَدِیدَهُ الصُّفْرَهِ تَسُرُّ النَّاظِرِینَ إِلَیْهَا قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَیْنا وَ إِنَّا إِنْ شاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَهٌ لا ذَلُولٌ تُثِیرُ الْأَرْضَ أَیْ لَمْ تَذَلَّلْ وَ لا تَسْقِی الْحَرْثَ أَیْ لَا تَسْقِی الزَّرْعَ مُسَلَّمَهٌ لا شِیَهَ فِیها أَیْ لَا نُقْطَهَ فِیهَا إِلَّا الصُّفْرَهُ قالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ هِیَ بَقَرَهُ فُلَانٍ فَذَهَبُوا لِیَشْتَرُوهَا فَقَالَ لَا أَبِیعُهَا إِلَّا بِمِلْءِ جِلْدِهَا ذَهَباً فَرَجَعُوا إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَأَخْبَرُوهُ فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی لَا بُدَّ لَکُمْ مِنْ ذَبْحِهَا بِعَیْنِهَا فَاشْتَرَوْهَا بِمِلْءِ جِلْدِهَا ذَهَباً فَذَبَحُوهَا ثُمَّ قَالُوا یَا نَبِیَّ اللَّهِ مَا تَأْمُرُنَا فَأَوْحَی اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی إِلَیْهِ قُلْ لَهُمُ اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا وَ قُولُوا مَنْ قَتَلَکَ فَأَخَذُوا الذَّنَبَ فَضَرَبُوهُ بِهِ وَ قَالُوا مَنْ قَتَلَکَ یَا فُلَانُ فَقَالَ فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ ابْنُ عَمِّیَ الَّذِی جَاءَ بِهِ وَ هُوَ قَوْلُهُ فَقُلْنا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِها کَذلِکَ یُحْیِ اللَّهُ الْمَوْتی وَ یُرِیکُمْ آیاتِهِ لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ (۲).

۱- فی المصدر: و أمر بنی إسرائیل.

۲- تفسیر القمّیّ: ۴۱- ۴۲.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام صادق علیه السلام فرمود: یکی از مردان و عالمان برگزیده ی قوم بنی اسراییل به خواستگاری زنی رفت و به او پاسخ مثبت دادند. از سوی دیگر پسر عموی آن مرد نیز از آن زن خواستگاری کرد ولی او مردی فاسق و پست بود به خاطر این حاضر نشد با او ازدواج کند. آن مرد به پسرعمویش که آن دختر به او بله گفته بود حسودی کرد.؛ پس بر او کمین کرد و او را کشت. سپس او را به نزد موسی برد و گفت: ای پیامبر خدا، این پسر عموی من است که کشته شده است. موسی فرمود: چه کسی او را کشته است. گفت: نمی دانم. قتل در بین بنی اسراییل گناه بسیار بزرگی بود

ص: ۲۵۹

این کار برای موسی سخت شد و مردم گرد او جمع شدند و گفتند که: نظر تو چیست ای پیامبر خدا؟ و در بین بنی اسراییل مردی بود که یک گاو و یک پسر وظیفه شناس داشت و کالاهایی در نزد پسرش بود. مردم نزد او آمدند و از او کالا می خواستند ولی کلید خانه اش زیر بالش پدرش بود و او خوابیده بود و پسرش نمی خواست که او را بیدار کند و خوابش را بر او تلخ کند. مردم برگشتند و کالاهای او را نخریدند. هنگامی که پدرش بیدار شد به او گفت: ای پسرم، با کالاهایت چه کار کردی؟ گفت: باقی ماندند و آن ها را نفروختم چون کلید زیر بالشت تو بود و من نخواستم که بیدارت کنم و خوابت را تلخ کنم. پدرش گفت: که به خاطر از دست دادن سود فروش کالاهایت این گاو را به جای آن به تو می دهم و خداوند را به خاطر این رفتار پسرش شکر کرد و موسی به بنی اسراییل دستور داد که فقط آن گاو پسر را قربانی کنند. هنگامی که نزد موسی جمع شدند و گریه و ناله کردند، موسی به آن ها فرمود: «انّ الله یامرکم ان تذبحوا بقره» {خداوند به شما امر کرده است که گاوی را قربانی کنید}. آن ها تعجب کردند و گفتند: «أتتخذنا هزوا» {آیا ما را مسخره می کنی؟} یک مقتول را نزد تو می آوریم ولی تو می گویی: گاوی را قربانی کنید! موسی به آن ها گفت: « أَعُوذُ بِاللّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ» فهمیدند که اشتباه کرده اند و گفتند: « ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لّنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ لاَّ فَارِضٌ وَلاَ بِكْرٌ » فارض: یعنی گاوی که با گاو نه جفت گیری کرده باشد ولی حامله نشده باشد. و بکر، یعنی گاوی که جفت گیری نکرده است. گفتند: « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ صَفْرَاء فَاقِعٌ لَّوْنُهَا » فاقع الون، یعنی بسیار زرد. « تسرّ النّاظرین » آن هایی که به او نگاه می کنند. « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ البَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاء اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ *قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ لاَّ ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ » یعنی گاوی که زیاد پیر و ناتوان نشده باشد. «ولا تسقی الحرث» یعنی آن قدر جوان نباشد که زراعت را آب دهد. « مسلمه لا شیه فیها » یعنی هیچ خالی بر روی آن نباشد. فقط زرد خالص باشد. « قالوا الان جئت بالحقّ » فهمیدند که آن گاو مورد نظر گاو فلان شخص است. رفتند که آن را بخرند. صاحبش گفت: که آن را فقط به اندازه پُرکردن پوستش از طلا می فروشم. به نزد موسی برگشتند و او را با خبر کردند؛ موسی فرمود: باید همان گاو را قربانی کنید پس آن ها هم آن را به اندازه پوست پُر شده‌اش از طلا خریدند و آن را قربانی کردند سپس گفتند: که ای پیامبر خدا چکار کنیم؟ خداوند به او وحی فرستاد که به آن ها بگو که بعضی از گوشت آن را به بدن آن مقتول بزنید و بگویید که چه کسی تو را کشت؟ پس دم گاو را گرفتند و آن را به مقتول زدند و گفتند که ای فلانی چه کسی تو را کشت؟ مقتول گفت: فلان شخص و پسر فلانی پسر عمویم، همان کسی که او را آورده بود که خداوند فرمود:« فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ » - . تفسیر القمی : ۴۱ - ۴۲ -

**[ترجمه]

بیان

أنعم له أی قال له نعم و الغیله بالکسر الاغتیال یقال قتله غیله و هو أن یخدعه و یذهب به إلی موضع فإذا صار إلیه قتله و نغص کفرح لم یتم مراده و البعیر لم یتم شربه و أنغص الله علیه العیش و نغصه علیه فتنغصت تکدرت قال البیضاوی قصته أنه کان فی بنی إسرائیل شیخ موسر فقتل ابنه بنو أخیه طمعا فی میراثه و طرحوه علی باب المدینه ثم جاءوا یطالبون بدمه فأمرهم الله أن یذبحوا بقره و یضربوه ببعضها لیحیی فیخبر بقاتله لا فارِضٌ وَ لا بِکْرٌ لا مسنه و لا فتیه یقال فرضت البقره فروضا من الفرض و هو القطع کأنها فرضت سنها و ترکیب البکر للأولیه و منه البکره و الباکوره انتهی. (۱)

أقول: المعنی الذی ذکره علی بن إبراهیم للفارض لم أعثر علیه و یمکن أن یکون کنایه عن غایه کبرها حیث لا تحمل و العوان الوسط بین الصغیره و الکبیره قوله فاقِعٌ لَوْنُها أی شدیده صفره لونها و قیل خالص الصفره و قیل حسن الصفره.

وَ رَوَی الْکُلَیْنِیُّ عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ بَلَغَ بِهِ جَابِرَ الْجُعْفِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ لَبِسَ نَعْلًا صَفْرَاءَ لَمْ یَزَلْ یَنْظُرُ فِی سُرُورٍ مَا دَامَتْ عَلَیْهِ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها تَسُرُّ النَّاظِرِینَ (۲).

قوله بَقَرَهٌ لا ذَلُولٌ قال البیضاوی أی لم تذلل للکراب و سقی الحروث و لا ذلک صفه لبقره بمعنی غیر ذلول و لا الثانیه مزیده لتأکید الأولی و الفعلان صفتا ذلول کأنه قیل لا ذلول مثیره و ساقیه مُسَلَّمَهٌ سلمها الله من العیوب أو أهلها من العمل أو أخلص لونها من سلم له کذا إذا خلص له لا شِیَهَ فِیها لا لون فیها یخالف لون جلدها و هی فی الأصل مصدر وشاه وشیا و شیه إذا خلط بلونه لونا آخر وَ ما کادُوا یَفْعَلُونَ لتطویلهم و کثره مراجعتهم. (۳)و قال الطبرسی رحمه الله أی قرب أن لا یفعلوا ذلک مخافه اشتهار فضیحه القاتل

۱- أنوار التنزیل ۱: ۸۸.

۲- فروع الکافی ۲: ۲۰۹.

۳- أنوار التنزیل ۱: ۸۹.

و قیل کادوا أن لا یفعلوا ذلک لغلاء ثمنها فقد حکی عن ابن عباس أنهم اشتروها بمل ء جلدها ذهبا من مال المقتول و عن السدی بوزنها عشر مرات ذهبا و قال عکرمه و ما کان ثمنها إلا ثلاثه دنانیر انتهی. (۱)و قال البیضاوی و لعله تعالی إنما لم یحیه ابتداء و شرط فیه ما شرط لما فیه من التقرب و أداء الواجب و نفع الیتیم و التنبیه علی برکه التوکل و الشفقه علی الأولاد و أن من حق الطالب أن یقدم قربه و من حق المتقرب أن یتحری الأحسن و یغالی بثمنه و أن المؤثر فی الحقیقه هو الله تعالی و الأسباب أمارات لا أثر لها و أن من أراد أن یعرف أعدی عدوه الساعی فی إماتته الموت الحقیقی فطریقه أن یذبح بقره نفسه التی هی القوه الشهویه حین زال عنها شره الصبا و لم یلحقها ضعف الکبر و کانت معجبه رائقه المنظر غیر مذلله فی طلب الدنیا مسلمه عن دنسها لا سمه بها من مقابحها بحیث یصل أثره إلی نفسه فیحیا حیاه طیبه و یعرب عما به ینکشف الحال و یرتفع ما بین العقل و الوهم من التداری و النزاع.(۲).

**[ترجمه]أنعم له: یعنی به او بله گفت. الغیله با کسره ی غین. یعنی کشتن با حیله، وقتی گفته می شود: قتله غیله، یعنی او را با حیله و فریب به یک گوشه ای برد هنگامی که بر او غلبه کرد او را کشت. و نغض به مانند خوشحالی است که به طور کامل انجام نشده باشد و شتری که آب خوردنش تمام نشده باشد، و انغض الله علیه العیش و نغضه علیه فتنغضت، یعنی: زندگی بر او تلخ شد. بیضاوی می گوید: داستان این گونه بود که در میان بنی اسراییل پیرمرد ثروتمندی بود که برادرزاده اش، پسرش را به خاطر طمع در میراث عمویش کشت. او در جلوی دروازه شهر گذاشتند و سپس آمدند و خواستار خون بهایش بودند. خداوند امر کرد که گاوی را قربانی کنند و بعضی از گوشت آن را به بدن مقتول بزنند تا زنده شود و قاتلش را معرفی کند « لا فارض و لا بکر» به شرطی که آن گاو نه زیاد پیر و نه جوان باشد. وقتی می گویند: «فرضت البقره فروضا» یعنی: بریدن، یعنی انگار دندانهایش شکسته شده باشند و ترکیب بکر برای اوّلیّت است، و بکره و باکوره هم از آن است. - . انوار التنزیل ۱: ۸۸ -

می گویم: نتوانستم معنایی را که علی بن ابراهیم برای فارض کرده است پیدا کنم. و ممکن است کنایه از نهایت بزرگ بودنش است تا حدی که حامله نمی‌شود. العوان: یعنی، متوسط بین کوچک و بزرگ. و « فاقع لونها » یعنی بسیار زرد رنگ و گفته شده که زرد خالص و گفته شده که رنگ زرد زیبا.

کلینی روایتی از امام باقر علیه السلام روایت می کند که: هر کس کفش زرد رنگ بپوشد تا زمانی که آن کفش‌ها در پایش هستند با خوشحالی نگاه می کند. چون خداوند متعال فرمود: رنگ آن زرد باشد تا مردم از دیدن آن خوشحال باشند. - . فروع الکافی ۲: ۲۰۹ - «بقر لا ذلول» بیضاوی در مورد آن گفت: که مجاری آب و آبیاری زراعت را خراب نمی کند، و حرف لا برای صفت گاو است به معنای غیر ذلول است و لای دوم زائده و برای تاکید است و آن دو فعل صفت ذلول هستند گویی که گفته شده: گاوی که برای کشت و آبیاری رام نشده است. «مسلمه» یعنی خداوند آن را از هرگونه عیبی حفظ کرده است. یا این که صاحبانش آن گاو را از کار کردن حفظ کردند یا این که رنگش خالص است. سلم له کذا یعنی: برای او خالص شد و «لا شیه فیها» یعنی رنگی که مخالف رنگ پوستش باشد بر روی پوستش نیست. و این کلمه در اصل از وشاه وشیا وشیه است یعنی رنگی با رنگ اصلیش قاطی باشد «و ما کادو یفعلون» به خاطر طول دادن موضوع و زیاد مراجعه کردنشان نزدیک بود آن کار را هم انجام ندهند. - . انوار التنزیل ۱: ۸۹ -

طبرسی گفت: نزدیک بود به خاطر ترس از بروز رسوایی قاتل آن کار را انجام ندهند.

ص: ۲۶۱

گفته شده: که نزدیک بود به خاطر هزینه زیاد آن، آن را انجام ندهند. از ابن عباس روایت شده است که: آن ها را با قیمت پر کردن پوستش از طلاـ از مال خود مقتول خریدند. و از سدی روایت است که: آن را با قیمت ۱۰ بار وزن خودش از طلا خریدند و عکرمه می گوید: که قیمت آن فقط سه دینار بود. -. مجمع البیان ۱. ۱۳۶ -

پایان.

بیضاوی گفت: شاید خداوند در ابتدا مقتول را زنده نکرده باشد و آن شرط را کرده است زیرا در آن شرط، نزدیک شدن به خداوند و انجام کار واجب و نفع رساندن به یتیم و آگاه کردن مردم بر برکت توکل بر خدا و مهربانی به فرزندان بوده است؛ و حق انسان طلب کننده چیزی آن است که به خاطر تقرب به خداوند آن کار را انجام دهد و حق طرف مقابل است که کار شایسته‌تری انجام دهد و می‌تواند قیمت جنس خودش را بالاـ ببرد. و در این جا هدف در اصل خداوند متعال است و این شرایط و ویژگی ها اثری در اصل موضوع ندارند و هرکس می‌خواهد که اصلی ترین دشمنش را بشناسد و آن کسی است که برای کشتن او به شکل حقیقی سعی و تلاش کند، راهش این است که گاو نفس خویش را که همان قوه شهوانیه است ذبح کند هنگامی که حرص و ولع جوانی در او از بین رفته باشد و ناتوانی پیری بر او وارد نشده باشد و مورد پسند و خوش‌منظر باشد و برای طلب دنیا ندویده باشد و از پلیدی آن حفظ شده باشد و هیچ نشانه‌ای از زشتی‌های آن - نفس - در او نباشد به طوری که اثرش به نفسش برسد و زندگی پاکی را آغاز کند و آن چه را که واقعیت حال با آن آشکار می‌شود نشان دهد و نزاع و دشمنی‌ای که بین عقل و وهم است از میان بردارد. -. انوار التنزیل ۱: ۹۰ -

**[ترجمه]

«۲»

-ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام أَبِی عَنِ الْکُمَیْدَانِیِّ وَ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْبَزَنْطِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ إِنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ قَتَلَ قَرَابَةً لَهُ ثُمَّ أَخَذَهُ فَطَرَحَهُ عَلَی طَرِیقِ أَفْضَلِ سِبْطٍ مِنْ أَسْبَاطِ بَنِی إِسْرَائِیلَ ثُمَّ جَاءَ یَطْلُبُ بِدَمِهِ فَقَالُوا لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ سِبْطَ آلِ فُلَانٍ قَتَلُوا فُلَاناً فَأَخْبِرْنَا مَنْ قَتَلَهُ قَالَ ائْتُونِی بِبَقَرَةٍ قَالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً قالَ أَعُوذُ بِاللّهِ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْجاهِلِینَ وَ لَوْ أَنَّهُمْ عَمَدُوا إِلَی بَقَرَةٍ (۳)أَجْزَأَتْهُمْ وَ لَکِنْ شَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ وَ لا بِکْرٌ یَعْنِی لَا کَبِیرَةٌ وَ لَا صَغِیرَةٌ عَوانٌ بَیْنَ ذلِکَ وَ لَوْ أَنَّهُمْ عَمَدُوا إِلَی بَقَرَةٍ أَجْزَأَتْهُمْ وَ لَکِنْ شَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما لَوْنُها قالَ إِنَّهُ یَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فاقِعٌ لَوْنُها تَسُرُّ النّاظِرِینَ وَ لَوْ أَنَّهُمْ عَمَدُوا إِلَی بَقَرَةٍ لَأَجْزَأَتْهُمْ

ص: ۲۶۲

۱- مجمع البیان ۱: ۱۳۶.

٢- أنوار التنزيل ١: ٩٠، قلت: التدارؤ: التدافع فى الخصومه.

٣- فى المصدر: و لو أنهم عمدوا أى بقره. و هكذا فيما يأتى.

وَ لَكِنْ شَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَيْنا وَ إِنَّا إِنْ شاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَ لا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لا شِيَةَ فِيها قالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَطَلَبُوهَا فَوَجَدُوهَا عِنْدَ فَتًى مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَا أَبِيعُهَا إِلَّا بِمِلْ ءِ مَسْكِهَا (۱)ذَهَباً فَجَاءُوا إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالُوا لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ اشْتَرُوهَا فَاشْتَرَوْهَا وَ جَاءُوا بِهَا فَأَمَرَ بِذَبْحِهَا ثُمَّ أَمَرَ أَنْ يُضْرَبُ الْمَيِّتُ بِذَنَبِهَا فَلَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ حَيِيَ الْمَقْتُولُ وَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ عَمِّي قَتَلَنِي دُونَ مَنْ يُدَّعَى عَلَيْهِ قَتْلِي فَعَلِمُوا بِذَلِكَ قَاتِلَهُ فَقَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْضُ أَصْحَابِهِ (۲)إِنَّ هَذِهِ الْبَقَرَةَ لَهَا نَبَأٌ فَقَالَ وَ مَا هُوَ قَالَ إِنَّ فَتًى مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَ بَارّاً بِأَبِيهِ وَ إِنَّهُ اشْتَرَى بَيْعاً فَجَاءَ إِلَى أَبِيهِ فَرَأَى وَ الْأَقَالِيدُ (۳)تَحْتَ رَأْسِهِ فَكَرِهَ أَنْ يُوقِظَهُ فَتَرَكَ ذَلِكَ الْبَيْعَ فَاسْتَيْقَظَ أَبُوهُ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ أَحْسَنْتَ خُذْ هَذِهِ الْبَقَرَةَ فَهِيَ لَكَ عِوَضاً لِمَا فَاتَكَ قَالَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ انْظُرُوا إِلَى الْبِرِّ مَا بَلَغَ بِأَهْلِهِ (۴).

شی، تفسیر العياشي عن البزنطي مثله

**[ترجمه]عیون الاخبار الرضا: امام رضا علیه السلام فرمود: مردی از قوم بنی اسراییل یکی از نزدیکانش را کشت سپس آن را گرفت و بر سر راه یکی از بهترین اولاد بنی اسراییل گذاشت و خواستار گرفتن دیه اش شد. به موسی گفتند: که اولاد خانواده فلان شخص، فلانی را کشته اند، ما را از قتل آن با خبر کن. موسی فرمود: یک گاو بیاورید. گفتند: «أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ » که اگر همان لحظه در پی گاو می رفتند خداوند به آن رضایت می داد

ولی آن ها سخت گرفتند و خداوند هم بر آن ها سخت گرفت. « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لّنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ لاَّ فَارِضٌ وَلاَ بِكْرٌ » نه بزرگ باشد نه کوچک (از نظر سنی) «عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ» که اگر آن ها آن موقع هم دنبال گاو می رفتند خداوند به آن گاوی که می آوردند رضایت می داد ولی آن ها سخت گرفتند و خداوند هم بر آن ها سخت گرفت. « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ صَفْرَاء فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ » که اگر آن ها آن موقع هم دنبال گاو می رفتند خداوند به آن گاوی که می آوردند رضایت می داد ولی آن ها سخت گرفتند و خداوند هم بر آن ها سخت گرفت « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ إِنَّ البَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاء اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ *قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ لاَّ ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ وَلاَ تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لاَّ شِيَةَ فِيهَا قَالُواْ الآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ » سپس به دنبال پیدا کردن آن گاو رفتند و و آن را نزد یک جوان بنی اسراییلی پیدا کردند. او گفت: که آن را فقط به اندازه پر کردن پوستش از طلا می فروشم. آن ها به نزد موسی برگشتند و جریان را برای تعریف کردند. موسی فرمود: آن را بخرید و و بیاورید. سپس فرمود که آن را قربانی کنید و دُم آن را به بدن مقتول بزنید، هنگامی که آن کار را انجام دادند، مقتول زنده شد و گفت: ای پیامبر، پسر عمویم من را کشته است. کسی که پسرعمویم او را متهم کرده است من را نکشته است. سپس با این کار قاتل او را شناختند. بعضی از اصحاب موسی به او گفتند: این گاو یک مصلحتی داشت و آن چی بود؟ فرمود: آن جوانی بنی اسراییلی به پدرش نیکی می کرد یک روز برای کالاهایش خریدار پیدا کرده بود نزد پدرش آمد و دید که کلیدها زیر سرش پدرش هستند و نخواست پدرش را بیدار کند و آن معامله را انجام نداد. پدرش بیدار شد و جریان را برایش تعریف کرد؛ پدرش گفت: آفرین بر تو، این گاو را بگیر، به جای آن معامله ای که از دست دادی این برای تو باشد. موسی فرمود: به نیکی نگاه کنید، که نیکوکاران را به کجا می‌رساند؟ - .

عيون الاخبار : ۱۸۶ - ۱۸۷ -

تفسیر العیاشی: چنین روایتی را از البزنطی نقل می کند.

**[ترجمه]

بیان

لا یخفی دلاله هـذا الخبر و الأخبار الآتیه علی کون التکلیف فی الأول غیر التکلیف بعـد السؤال و قد اختلف علماء الفریقین فی ذلک قال الشیخ الطبرسی رحمه الله اختلف العلماء فی هذه الآیات فمنهم من ذهب إلی أن التکلیف فیها متغایر و لو أنهم ذبحوا أولاـ أی بقره اتفقت لهم کانوا قـد امتثلوا الأمر فلما لم یفعلوا کانت المصـلحه أن شـدد علیهم التکلیف و لما راجعوا المره الثانیه تغیرت مصلحتهم إلی تکلیف ثالث.

ثم اختلف هؤلاء من وجه آخر فمنهم من قال فی التکلیف الأخیر إنه یجب أن یکون مسـتوفیا لکل صفه تقدمت فعلی هذا القول یکون التکلیف الثانی و الثالث ضم تکلیف إلی تکلیف زیاده فی التشدید علیهم لما فیه من المصلحه و منهم من قال یجب أن

۱- المسک بالفتح فالسکون: الجلد.

۲- فی المصدر: فقال رسول اللّه موسی بن عمران لبعض أصحابه.

۳- الاقالید: المفاتیح. و فی المصدر: فرأی أن المقالید تحت رأسه.

۴- عیون الأخبار: ۱۸۶- ۱۸۷.

یکون بالصفه الأخیره فقط دون ما تقدم (۱)و علی هذا القول یکون التکلیف الثانی نسخا للأول و الثالث للثانی و قد یجوز نسخ الشی ء قبل الفعل لأن المصلحه یجوز أن تتغیر بعد فوات وقتها و إنما لا یجوز نسخ الشی ء قبل وقت الفعل لأن ذلک یؤدی إلی البداء.

و ذهب آخرون إلی أن التکلیف واحد و أن الأوصاف المتأخره إنما هی للبقره المتقدمه و إنما تأخر البیان (۲)و هو مذهب المرتضی قدس الله روحه و استدل بهذه الآیه علی جواز تأخیر البیان عن وقت الخطاب إلی وقت الحاجه قال إنه تعالی لما کلفهم ذبح بقره قالوا لموسی علیه السلام ادْعُ لَنا رَبَّکَ یُبَیِّنْ لَنا ما هِیَ فلا یخلو قولهم ما هی من أن یکون کنایه عن البقره المتقدمه ذکرها أو عن التی أمروا بها ثانیا و الظاهر من قولهم ما هی یقتضی أن یکون السؤال عن صفه البقره المأمور بذبحها لأنه لا علم لهم بتکلیف ذبح بقره أخری لیستفهموا عنها و إذا صح ذلک فلیس یخلو قوله إِنَّها بَقَرَهٌ لا فارِضٌ وَ لا بِکْرٌ من أن یکون الهاء فیه کنایه عن البقره الأولی أو غیرها و لیس یجوز أن یکون کنایه عن بقره ثانیه إذ الظاهر تعلقها بما تضمنه سؤالهم و لأنه لو لم یکن الأمر علی ذلک لم یکن جوابا لهم و قول القائل فی جواب من سأله ما کذا و کذا أنه بالصفه الفلانیه صریح فی أن الهاء کنایه عما وقع السؤال عنه هذا مع قولهم إِنَّ الْبَقَرَ تَشابَهَ عَلَیْنا فإنهم لم یقولوا ذلک إلا و قد اعتقدوا أن خطابهم مجمل غیر مبین و لو کان علی ما ذهب إلیه القوم فلم لم یقل لهم و أی تشابه علیکم و إنما أمرتم بذبح أی بقره کانت و أما قوله وَ ما کادُوا یَفْعَلُونَ فالظاهر أن ذمهم مصروف إلی تقصیرهم أو تأخیرهم امتثال الأمر بعد البیان التام لا علی ترک المبادره فی الأول إلی ذبح بقره انتهی. (۳)

ص: ۲۶۴

۱- بما ان التکلیف الأول کان مطلقا، فلا محاله یکون التکلیف الثانی متصفا بصفاته أیضا، لان المقید یشتمل علی ما فی المطلق من الصفات.

۲- یدل علی ذلک ما سیأتی من تفسیر العسکریّ علیه السلام تحت رقم ۷، بل یدلّ علی أن موسی علیه السلام قال لهم انکم ستؤمرون بذلک راجعه.

۳- مجمع البیان ۱: ۱۳۶. فیه: أو تأخیرهم امتثال الامر بعد البیان التام و هو غیر مقتض ذمهم علی ترک المبادره فی الأول الی ذبح البقره، فلا دلاله فی الآیه علی ذلک.

أقول: غايه ما أفاده رحمه الله هو أن الظاهر من الآيات ذلک و بعد تسليمه فقد يعدل عن الظاهر لورود النصوص المعتبره و أما النسخ قبل الفعل فقد مر الكلام فيه فى باب الذبيح عليه السلام و تفصيل القول فى ذلک موكول إلى مظانه من الكتب الأصوليه.

**[ترجمه]دلالت اين روايت بر اين است كه بايد تكليف خداوند در همان اول انجام شود نه اين كه بعد از سؤال كردن آن را انجام دهيم و اين آشكار و واضح است. و علما بر سر اين بحث اختلاف نظر دارند و دو دسته شدند. شيخ طبرسى گفت: علما بر سر اين آيات اختلاف نظر دارند، بعضى معتقدند كه تكليف در آن متغاير است؛ اگر آن ها در همان اول گاوى را كه با هم بر سر آن موافقت كردند را ذبح مى كردند، امر خداوند را انجام داده بودند. هنگامى كه در اول اين كار را انجام ندادند مصلحت اين بود كه آن تكليف بر آن ها سخت گرفته مى‌شد. هنگامى كه بار دوم به موسى مراجعه كردند، مصلحت آن ها به يک تكليف سوم تغيير كرد.

سپس اين علما از سوى صورت اختلاف دارند؛ بعضى از آن ها در مورد تكليف اخير در مورد ويژگى‌هاى گاوى كه بايد مى‌خريدند معتقدند كه آن گاو مى بايست همه ويژگى هايى كه براى آن ذكر شده بود را مى‌داشت. پس تكليف دوم و تكليف سوم عبارتست از گنجاندن يک تكليف در تكليف ديگر براى زياد كردن سخت گيرى به خاطر مصلحتى كه دربرداشت. و بعضى از آن عالمان مى گويند

ص: ۲۶۳

كه آن گاو بايد ويژگى هايى را كه فقط در بار سوم آن ها را ذكر كرد دارا بود و لازم نبود كه ويژگى هاى بار اول و دوم را نيز داشته باشد. پس بر اين اساس، تكليف دوم نسخ كننده تكليف اول و تكليف سوم نسخ كننده تكليف دوم است. و نسخ كردن يک تكليف قبل از انجام آن جايز است. چون مصلحت چيزى بعد از گذشتن وقت مقرر آن ممكن است تغيير كند، ولى نسخ كردن يک چيزى قبل از زمان انجام آن كار امكان ندارد چون آن كار منجر به بداء مى شود.

بعضى ديگر از جمله سيد مرتضى معتقدند: تكليف، يكى است و آن ويژگى هايى كه بعدا ذكر شدند ويژگى هاى آن گاوى است كه در اول ذكر شده و ذكر شدن آن‌ها در آيات بعدى به خاطر تاخير در زمان بيان آيات بوده است و براى جايز بودن تاخير بيان از وقت خطاب به وقت نياز، به اين آيه استدلال مى كند و مى گويد: هنگامى كه خداوند به آن ها دستور داد كه يک گاو قربانى كنند؛ به موسى گفتند: «قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّکَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ » و كلام آن كه گفتند «ما هِيَ» منظورشان كنايه آن گاوى بود كه قبلا- آن را ذكر كرده بود يا آن گاوى كه بار دوم به آن ها دستور داده شد. ظاهر «ما هِيَ» ايجاب مى كند كه سؤال در مورد ويژگى آن گاوى باشد كه مأمور به قربانى كردن آن هستند، چون آن ها در مورد تكليف قربانى كردن گاوى ديگر خبر نداشتند تا از آن طلب اطلاع كنند و اگر اين درست باشد امكان دارد كه «إنها بقره لا فارض و لا بكر» ضمير هاء مى تواند كنايه از گاو اولى يا گاو ديگر باشد و نمى‌تواند كه منظور از آن گاو دومى باشد، چون در ظاهر به مضمون سؤال آن ها ربط دارد و چون اگر منظور خداوند همان گاو نبود آن ها جوابى نداشتند. جواب كسى كه بپرسد آن چگونه باشد؟ اين است كه به فلان صفت باشد، و اين موضوع صراحت دارد كه ضمير هاء كنايه از آن چيزى است كه از آن سؤال شده است. بعلاوه آن ها گفتند: «إنّ البقرّ تشابه علينا» و آن ها زمانى اين را گفتند: كه فهميدند كه كلامى كه به آن ها گفتند كوتاه و واضح نبوده است. اگر منظور از آن گاوى است كه مد نظر آن هاست، چرا به آن ها گفته نشد كه: چه تشابهى براى شما ايجاد شده!

من که شما را به قربانی کردن هر گاوی که باشد دستور دادم. اما این سخن او: «و ما کادوا یفعلون» ظاهر این است که سرزنش کردنشان به خاطر کوتاهی کردن آن هاست، یا تاخیر آن ها برای انجام دستور الهی بعد از بیان کامل دستور بوده است، نه به خاطر ترک اقدام آن ها به کشتن گاو در همان بار اول. - . مجمع البیان ۱: ۱۳۶ -

ص: ۲۶۴

می گویم: هدف شیخ طبرسی از بیان این کلام، این بوده است که معنی ظاهری آیات این بوده است و بعد از پذیرفتن آن، ممکن است از ظاهر عدول شود چون روایات معتبری وارد شده است. اما بحث نسخ کردن تکلیف قبل از انجام آن در باب ذبیح علیه السلام گذشت و بحث مفصل در مورد آن را به کتاب های اصول واگذار می کنیم.

**[ترجمه]

«۳»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِإِسْنَادِهِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ فِي مَدِينَةٍ اثْنَا عَشَرَ سِبْطاً أُمَّةٌ أَبْرَارٌ وَ كَانَ فِيهِمْ شَيْخٌ لَهُ ابْنَةٌ وَ لَهُ ابْنُ أَخٍ خَطَبَهَا إِلَيْهِ فَأَبَى أَنْ يُزَوِّجَهَا فَزَوَّجَهَا مِنْ غَيْرِهِ فَقَعَدَ لَهُ فِي الطَّرِيقِ إِلَى الْمَسْجِدِ فَقَتَلَهُ وَ طَرَحَهُ عَلَى طَرِيقِ أَفْضَلِ سِبْطٍ لَهُمْ ثُمَّ غَدَا يُخَاصِمُهُمْ فِيهِ فَانْتَهَوْا إِلَى مُوسَى عليه السلام فَأَخْبَرُوهُ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَذْبَحُوا بَقَرَةً قالُوا أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً نَسْأَلُكَ مَنْ قَتَلَ هَذَا تَقُولُ اذْبَحُوا بَقَرَةً قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ وَ لَو انْطَلَقُوا إِلَى بَقَرَةٍ لَأُجِيزَتْ وَ لَكِنْ شَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما هِيَ قالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ فَرَجَعُوا إِلَى مُوسَى وَ قَالُوا لَمْ نَجِدْ هَذَا النَّعْتَ إِلَّا عِنْدَ غُلَامٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ قَدْ أَبَى أَنْ يَبِيعَهَا إِلَّا بِمِلْءِ مَسْكِهَا دَنَانِيرَ قَالَ فَاشْتَرُوهَا فَابْتَاعُوهَا فَذُبِحَتْ قَالَ فَأَخَذَ جَذْوَةً مِنْ لَحْمِهَا فَضَرَبَهُ فَجَلَسَ فَقَالَ مُوسَى مَنْ قَتَلَكَ فَقَالَ قَتَلَنِي ابْنُ أَخِي الَّذِي يُخَاصِمُ فِي قَتْلِي قَالَ فَقُتِلَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِهَذِهِ الْبَقَرَةِ لَنَبَأً فَقَالَ صلی الله علیه و آله وَ مَا هُوَ قَالُوا إِنَّهَا كَانَتْ لِشَيْخٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ لَهُ ابْنٌ بَارٌّ بِهِ فَاشْتَرَى الِابْنُ بَيْعاً فَجَاءَ لِيَنْقُدَهُمُ الثَّمَنَ فَوَجَدَ أَبَاهُ نَائِماً فَكَرِهَ أَنْ (۱)يُوقِظَهُ وَ الْمِفْتَاحُ تَحْتَ رَأْسِهِ فَأَخَذَ الْقَوْمُ مَتَاعَهُمْ فَانْطَلَقُوا فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ قَالَ لَهُ يَا أَبَتِ إِنِّي اشْتَرَيْتُ بَيْعاً كَانَ لِي فِيهِ مِنَ الْفَضْلِ كَذَا وَ كَذَا وَ إِنِّي جِئْتُ لِأَنْقُدَهُمُ (۲)الثَّمَنَ فَوَجَدْتُكَ نَائِماً وَ إِذَا الْمِفْتَاحُ تَحْتَ رَأْسِكَ فَكَرِهْتُ أَنْ أُوقِظَكَ وَ إِنَّ الْقَوْمَ أَخَذُوا مَتَاعَهُمْ وَ رَجَعُوا فَقَالَ الشَّيْخُ أَحْسَنْتَ يَا بُنَيَّ فَهَذِهِ الْبَقَرَةُ لَكَ بِمَا صَنَعْتَ وَ كَانَتْ بَقِيَّةٌ كَانَتْ لَهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۳)انْظُرُوا مَا ذَا صَنَعَ بِهِ الْبِرُّ (۴).

ص: ۲۶۵

۱- فی نسخه: فکده أن یوقظه. أی اتعبه.

۲- نقد الثمن: أعطاه إيّاه معجلا.

۳- أی موسی بن عمران علیه السلام.

۴- قصص الأنبياء مخطوط.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: ابن عباس گفت: در شهری دوازده طایفه بودند که امت نیکوکار بودند و در بین آن ها پیرمردی بود که یک دختر داشت که پسر برادرش از او خواستگاری کرد ولی قبول نکرد که دخترش را و او را به ازدواج کس دیگری درآورد. پس آن برادرزاده در راه مسجد بر او کمین کرد و او را کشت و جسدش را بر سر راه بهترین شخص طایفه آنان گذاشت و فردا بر سر او بـا آن هـا مخاصمه کرد - علیه آنـان ادعـا کرد -. و به نزد موسی رفتند و جریان را برای او تعریف کردند. و ایشان دستور داد که گاوی را قربانی کنند. گفتند که: آیا ما را مسخره می کنی؟ در مورد کشتن این مرد از تو سؤال می کنیم ولی تو می گویی یک گاو قربانی کنید! فرمود: به خدا پناه می برم که من از انسان های نادان باشم. که اگر آن ها همان موقع دنبال گاو می‌رفتند، هر گاوی که می آوردند جایز بود، ولی آن ها سخت گرفتند و خداوند هم بر آن ها سخت گرفت. گفتند: « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ *قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ » پس به نزد موسی برگشتند و گفتند: چنین گاوی را فقط در نزدیک جوان بنی اسراییل پیدا کردیم و او هم آن را فقط به قیمت پر کردن پوستش از دینار می‌… فروشد. فرمود: آن را بخرید. آن را خریدند و قربانی کردند، سپس یک تکه از گوشت آن را به مقتول زدند و مقتول زنده شد و نشست. موسی به او گفت: چه کسی تو را کشت؟ گفت: پسر برادرم من را کشت کسی که مدعی خونخواهی من است. گفت: پس قاتل کشته شد. به موسی گفتند: ای پیامبرخدا این گاو یک حکمتی داشت. موسی فرمود: آن چه بود؟ گفتند که: این گاو برای یک پیرمردی بود که پسر داشت و پسرش با او نیکو رفتار می کرد، پسرش یک چیزی خریده بود و آمده بود که پول را به آن ها بدهد. وقتی آمده بود پدرش خوابیده بود. او نخواسته بود که پدرش را بیدار کند، چون کلید صندوق زیر سر پدرش بوده است. آن قوم هم کالاهایشان را گرفته بودند و رفته بودند. هنگامی که بیدار شد، گفت: پدر جان، من یک چیزی خریده بودم که برای من سودی زیادی داشت، آمدم که پول آن را به فروشنده بدهم ولی شما خوابیده بودید و کلید زیر سر شما بود و نخواستم که بیدارتان بکنم و آن ها هم کالاهایشان را پس گرفتند و رفتند. آن پیرمرد گفت: آفرین بر تو ای پسرم، این گاو به جای آن کاری که انجام دادی برای تو باشد و این تنها مال آن ها بود. موسی فرمود: نگاه کنید که آن کار نیکو با او چکار کرد. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

ص: ۲۶۵

**[ترجمه]

«۴»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ مُقَاتِلٍ (۱)عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ يَذْبَحُوا بَقَرَةً وَ كَانَ يُجْزِيهِمْ مَا ذَبَحُوا وَ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْبَقَرِ فَعَنِتُوا وَ شَدَّدُوا فَشُدِّدَ عَلَيْهِمْ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند به قوم بنی اسراییل امر کرد که گاوی را قربانی کنند و هر گاوی که پیدا می کردند و قربانی می کردند برای آن ها جایز بود ولی آن ها سخت گرفتند و خداوند هم بر آن ها سخت گرفت. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۵»

-ص، قصص الأنبياء علیهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ سَیْفٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَیْدَهَ عَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ شَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ قَالَ لَهُمْ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ اذْبَحُوا بَقَرَهً قَالُوا مَا لَوْنُهَا فَلَمْ یَزَالُوا شَدَّدُوا حَتَّی ذَبَحُوا بَقَرَهً بِمِلْ ءِ جِلْدِهَا ذَهَباً (۳).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام رضا علیه السلام فرمود: قوم بنی اسراییل سخت گرفتند و خداوند هم بر آن ها سخت گرفت. موسی به آن ها گفت: که گاوی قربانی کنید، گفتند: رنگ آن چی باشد؟ آنقدر سخت گرفتند تا این که گاوی قربانی کردند که به قیمت پر کردن پوستش از طلا آن را خریدند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۶»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ مَحْجُوبٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ یَقْطِینٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَ بَنِی إِسْرَائِیلَ أَنْ یَذْبَحُوا بَقَرَهً وَ إِنَّمَا کَانُوا یَحْتَاجُونَ إِلَی ذَنَبِهَا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ (۴).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام رضا علیه السلام فرمود: خداوند به بنی اسراییل دستور داد که گاوی قربانی کنند. آن ها فقط به دم آن ها احتیاج داشتند ولی خداوند بر آن ها سخت گرفت. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۷»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَهً إِلَی قَوْلِهِ لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ قَالَ الْإِمَامُ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِیَهُودِ الْمَدِینَهِ وَ اذْکُرُوا إِذْ قَالَ مُوسَی لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَهً تَضْرِبُونَ بِبَعْضِهَا هَذَا الْمَقْتُولَ بَیْنَ أَظْهُرِکُمْ لِیَقُومَ حَیّاً سَوِیّاً (۵)بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَی وَ یُخْبِرَکُمْ بِقَاتِلِهِ وَ ذَلِکَ حِینَ أُلْقِیَ الْقَتِیلُ بَیْنَ أَظْهُرِهِمْ فَأَلْزَمَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَهْلَ الْقَبِیلَهِ بِأَمْرِ اللَّهِ أَنْ یَحْلِفَ خَمْسُونَ مِنْ أَمَاثِلِهِمْ بِاللَّهِ الْقَوِیِّ الشَّدِیدِ إِلَهِ بَنِی إِسْرَائِیلَ (۶)مُفَضِّلِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ عَلَی الْبَرَایَا أَجْمَعِینَ مَا قَتَلْنَاهُ وَ لَا عَلِمْنَا لَهُ قَاتِلًا فَإِنْ حَلَفُوا بِذَلِکَ غَرِمُوا دِیَهَ الْمَقْتُولِ وَ إِنْ نَکَلُوا نَصُّوا عَلَی الْقَاتِلِ أَوْ أَقَرَّ الْقَاتِلُ فَیُقَادُ مِنْهُ فَإِنْ لَمْ یَفْعَلُوا حُبِسُوا فِی مَجْلِسٍ ضَنْکٍ (۷)إِلَی أَنْ یَحْلِفُوا أَوْ یُقِرُّوا

۱- هو مقاتل بن مقاتل بن قیاما یروی عن ابی الحسن الرضا علیه السلام.

۲- قصـص الأنبيـاء مخطوط، و أخرج البحرانىّ الأـخير فى البرهـان و فيه: العيّاشـىّ عن الحسن بن علىّ بن فضال قال: سـمعت أبا الحسن عليه السلام.

۳- قصـص الأنبيـاء مخطوط، و أخرج البحرانىّ الأـخير فى البرهـان و فيه: العيّاشـىّ عن الحسن بن علىّ بن فضال قال: سـمعت أبا الحسن عليه السلام.

۴- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

۵- فى المصدر: حيا صويا. سويا خ ل قلت: صويا أى قويا.

۶- فى المصدر: إله موسى و بنى إسرائيل.

۷- فى نسخه: فى محبس ضنک. قلت: الضنک: الضيق.

أَوْ يَشْهَدُوا عَلَى الْقَاتِلِ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَ مَا وَقَتْ أَيْمَانُنَا أَمْوَالَنَا وَ لَا أَمْوَالُنَا أَيْمَانَنَا قَالَ لَا هَكَذَا حَكَمَ اللَّهُ وَ كَانَ السَّبَبُ أَنَّ امْرَأَةً حَسْنَاءَ ذَاتَ جَمَالٍ وَ خَلْقٍ كَامِلٍ وَ فَضْلٍ بَارِعٍ وَ نَسَبٍ شَرِيفٍ وَ سِتْرٍ ثَخِينٍ (۱)كَثُرَ خُطَّابُهَا وَ كَانَ لَهَا بَنُو أَعْمَامٍ ثَلَاثَةٍ فَرَضِيَتْ بِأَفْضَلِهِمْ عِلْماً وَ أَثْخَنِهِمْ سِتْراً وَ أَرَادَتِ التَّزْوِيجَ بِهِ فَاشْتَدَّ حَسَدُ ابْنَيْ عَمِّهِ الْآخَرَيْنِ لَهُ وَ غَبَطَاهُ عَلَيْهَا لِإِيثَارِهَا إِيَّاهُ فَعَمَدَا إِلَى ابْنِ عَمِّهَا الْمَرْضِيِّ فَأَخَذَاهُ إِلَى دَعْوَتِهِمَا ثُمَّ قَتَلَاهُ وَ حَمَلَاهُ إِلَى مَحَلَّةٍ تَشْتَمِلُ عَلَى أَكْثَرِ قَبِيلَةٍ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَأَلْقَيَاهُ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ لَيْلًا فَلَمَّا أَصْبَحُوا وَجَدُوا الْقَتِيلَ هُنَاكَ فَعُرِفَ حَالُهُ فَجَاءَ ابْنَا عَمِّهِ الْقَاتِلَانِ لَهُ فَمَزَّقَا عَلَى أَنْفُسِهِمَا وَ حَثَيَا التُّرَابَ عَلَى رُءُوسِهِمَا وَ اسْتَعْدَيَا عَلَيْهِمْ فَأَحْضَرَهُمْ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ سَأَلَهُمْ فَأَنْكَرُوا أَنْ يَكُونُوا قَتَلُوهُ أَوْ عَلِمُوا قَاتِلَهُ قَالَ فَحَكَمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى مَنْ فَعَلَ هَذِهِ الْحَادِثَةَ مَا عَرَفْتُمُوهُ (۲)فَقَالُوا يَا مُوسَى أَيُّ نَفْعٍ فِي أَيْمَانِنَا لَنَا إِذَا لَمْ تَدْرَأْ عَنَّا الْغَرَامَةَ الثَّقِيلَةَ أَمْ أَيُّ نَفْعٍ فِي غَرَامَتِنَا لَنَا إِذَا لَمْ تَدْرَأْ عَنَّا الْأَيْمَانَ فَقَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كُلُّ النَّفْعِ فِي طَاعَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَ الِايتِمَارِ لِأَمْرِهِ (۳)وَ الِانْتِهَاءِ عَمَّا نَهَى عَنْهُ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ غُرْمٌ ثَقِيلٌ وَ لَا جِنَايَةَ لَنَا وَ أَيْمَانٌ غَلِيظَةٌ وَ لَا حَقَّ فِي رِقَابِنَا لَوْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَرَّفَنَا قَاتِلَهُ بِعَيْنِهِ وَ كَفَانَا مَئُونَتَهُ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ أَنْ يُبَيِّنَ لَنَا هَذَا الْقَاتِلَ لِيَنْزِلَ بِهِ مَا يَسْتَحِقُّهُ مِنَ الْعِقَابِ (۴)وَ يَنْكَشِفَ أَمْرُهُ لِذَوِي الْأَلْبَابِ فَقَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ بَيَّنَ مَا أَحْكُمُ بِهِ فِي هَذَا فَلَيْسَ لِي أَنْ أَقْتَرِحَ عَلَيْهِ غَيْرَ مَا حَكَمَ وَ لَا أَعْتَرِضَ عَلَيْهِ فِيمَا أَمَرَ أَ لَا تَرَوْنَ أَنَّهُ لَمَّا حَرَّمَ الْعَمَلَ فِي السَّبْتِ وَ حَرَّمَ لَحْمَ الْجَمَلِ لَمْ يَكُنْ لَنَا أَنْ نَقْتَرِحَ عَلَيْهِ (۵)أَنْ يُغَيِّرَ مَا حَكَمَ بِهِ عَلَيْنَا مِنْ ذَلِكَ بَلْ عَلَيْنَا أَنْ نُسَلِّمَ لَهُ حُكْمَهُ وَ نَلْتَزِمَ مَا أَلْزَمَنَاهُ وَ هَمَّ بِأَنْ يَحْكُمَ عَلَيْهِمْ بِالَّذِي كَانَ يَحْكُمُ بِهِ عَلَى غَيْرِهِمْ فِي مِثْلِ حَادِثَتِهِمْ فَأَوْحَى

۱- الثخين: الغليظ، كنايه عن شده عفتها و حجبها.

۲- فی نسخه: مما عرفتموه. و فی أخری و المصدر: ما عرفتموه فالتزموه.

۳- فی نسخه: و الایتمار بأمره.

۴- فی نسخه: ما يستحقه من العذاب.

۵- اقترح علیه كذا أو بكذا: تحكم و سأله إيّاه بالعنف و من غیر رویه. اقترح علیه كذا: اشتهی أن یصنعه له.

اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَى أَجِبْهُمْ إِلَى مَا اقْتَرَحُوا وَ سَلْنِي أَنْ أَبَيِّنَ لَهُمُ الْقَاتِلَ لِيُقْتَلَ وَ يَسْلَمَ غَيْرُهُ مِنَ التُّهَمَهِ وَ الْغَرَامَهِ فَإِنِّي إِنَّمَا أُرِيدُ بِإِجَابَتِهِمْ إِلَى مَا اقْتَرَحُوا تَوْسِعَهَ الرِّزْقِ عَلَى رَجُلٍ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِكَ دِينُهُ الصَّلَاهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ وَ التَّفْضِيلُ لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ بَعْدَهُ عَلَى سَائِرِ الْبَرَايَا أُغْنِيهِ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا فِي هَذِهِ الْقَضِيَّهِ لِيَكُونَ بَعْضُ ثَوَابِهِ عَنْ تَعْظِيمِهِ لِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ بَيِّنْ لَنَا قَاتِلَهُ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ قُلْ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِنَّ اللَّهَ يُبَيِّنُ لَكُمْ ذَلِكَ بِأَنْ يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَهً فَتَضْرِبُوا بِبَعْضِهَا الْمَقْتُولَ فَيَحْيَا فَتُسْلِمُونَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ذَلِكَ وَ إِلَّا فَكُفُّوا عَنِ الْمَسْأَلَهِ وَ الْتَزِمُوا ظَاهِرَ حُكْمِي فَذَلِكَ مَا حَكَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَيْ سَيَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَهً إِنْ أَرَدْتُمُ الْوُقُوفَ عَلَى الْقَاتِلِ وَ تَضْرِبُوا الْمَقْتُولَ بِبَعْضِهَا لِيَحْيَا وَ يُخْبِرَ بِالْقَاتِلِ فَ قالُوا يَا مُوسَى أَ تَتَّخِذُنا هُزُواً وَ سُخْرِيَّهً تَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ أَنْ نَذْبَحَ بَقَرَهً وَ نَأْخُذَ قِطْعَهً مِنْ مَيِّتٍ وَ نَضْرِبَ بِهَا مَيِّتاً فَيَحْيَا أَحَدُ الْمَيِّتَيْنِ بِمُلَاقَاهِ بَعْضِ الْمَيِّتِ الْآخَرِ لَهُ كَيْفَ يَكُونُ هَذَا قالَ مُوسَى أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ أَنْسُبُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَا لَمْ يَقُلْ لِي وَ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ أُعَارِضُ أَمْرَ اللَّهِ بِقِيَاسِي عَلَى مَا شَاهَدْتُ دَافِعاً لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَمْرِهِ ثُمَّ قَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَ وَ لَيْسَ مَاءُ الرَّجُلِ نُطْفَهَ مَيِّتٍ وَ مَاءُ الْمَرْأَهِ مَيِّتٌ يَلْتَقِيَانِ (۱)فَيُحْدِثُ اللَّهُ مِنَ الْتِقَاءِ الْمَيِّتَيْنِ بَشَراً حَيّاً سَوِيّاً أَ وَ لَيْسَ بُذُورُكُمُ الَّتِي تَزْرَعُونَهَا فِي أَرْضِكُمْ تَتَفَسَّخُ فِي أَرَضِيكُمْ وَ تَعَفَّنُ (۲)وَ هِيَ مَيْتَهٌ ثُمَّ يُخْرِجُ اللَّهُ مِنْهَا هَذِهِ السَّنَابِلَ الْحَسَنَهَ الْبَهِجَهَ وَ هَذِهِ الْأَشْجَارَ الْبَاسِقَهَ الْمُؤْنِقَهَ (۳)فَلَمَّا بَهَرَهُمْ (۴)مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالُوا لَهُ يَا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما هِيَ أَيْ مَا صِفَتُهَا لِنَقِفَ عَلَيْهَا فَسَأَلَ مُوسَى رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ

۱- فی نسخه و فی المصدر: أو لیس ماء الرجل نطفه میته و ماء المرأه کذلک میتان یلتقیان؟.

۲- فی المصدر: تتعفن.

۳- بسق النخل: ارتفعت أغصانه و طال فهو باسق. مؤنقه أی حسنه معجبه.

۴- أی غلبهم.

إِنَّها بَقَرَةٌ لا فارِضٌ كَبِيرَةٌ وَ لا بِكْرٌ صَغِيرَةٌ عَوانٌ وَسَطٌ بَيْنَ ذلِكَ بَيْنَ الْفَارِضِ وَ الْبِكْرِ فَافْعَلُوا ما تُؤْمَرُونَ إِذَا أُمِرْتُمْ بِهِ قالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما لَوْنُها أَيْ لَوْنُ هَذِهِ الْبَقَرَهِ الَّتِي تُرِيدُ أَنْ تَأْمُرَنَا بِذَبْحِهَا قالَ مُوسَى عَنِ اللَّهِ تَعَالَى بَعْدَ السُّؤَالِ وَ الْجَوَابِ إِنَّها بَقَرَةٌ صَفْراءُ فاقِعٌ حَسَنَةٌ لَوْنُ الصُّفْرَهِ (۱)لَيْسَ بِنَاقِصٍ تَضْرِبُ إِلَى بَيَاضٍ وَ لَا بِمُشْبَعٍ تَضْرِبُ إِلَى السَّوَادِ لَوْنُها هَكَذَا فَاقِعٌ تَسُرُّ الْبَقَرَةُ النَّاظِرِينَ إِلَيْهَا لِبَهْجَتِهَا وَ حُسْنِهَا وَ بَرِيقِهَا قالُوا ادْعُ لَنا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنا ما هِيَ صِفَتُهَا (۲)(۳)قالَ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّها بَقَرَةٌ لا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ لَمْ تُذَلَّلْ لِإِثَارَهِ الْأَرْضِ وَ لَمْ تُرَضَّ بِهَا وَ لَا تَسْقِي الْأَرْضَ (۴)(وَ لا تَسْقِي الْحَرْثَ) وَ لَا هِيَ مِمَّنْ تَجُرُّ الدَّوَالِيَ (۵)وَ لَا تُدِيرُ النَّوَاعِيرَ (۶)قَدْ أُعْفِيَتْ مِنْ ذَلِكَ أَجْمَعَ مُسَلَّمَةٌ مِنَ الْعُيُوبِ كُلِّهَا لَا عَيْبَ فِيهَا لا شِيَةَ فِيها لَا لَوْنَ فِيهَا مِنْ غَيْرِهَا فَلَمَّا سَمِعُوا هَذِهِ الصِّفَاتِ قَالُوا يَا مُوسَى أَ فَقَدْ أَمَرَنَا رَبُّنَا بِذَبْحِ بَقَرَهٍ هَذِهِ صِفَتُهَا قَالَ بَلَى وَ لَمْ يَقُلْ مُوسَى فِي الِابْتِدَاءِ بِذَلِكَ لِأَنَّهُ لَوْ قَالَ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ لَكَانُوا إِذَا قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ وَ مَا لَوْنُهَا وَ مَا هِيَ كَانَ لَا يَحْتَاجُ أَنْ يَسْأَلَهُ ذَلِكَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَكِنْ كَانَ يُجِيبُهُمْ هُوَ بِأَنْ يَقُولَ أَمَرَكُمْ بِبَقَرَهٍ فَأَيُّ شَيْ ءٍ وَقَعَ عَلَيْهِ اسْمُ الْبَقَرِ فَقَدْ خَرَجْتُمْ مِنْ أَمْرِهِ إِذَا ذَبَحْتُمُوهَا قَالَ فَلَمَّا اسْتَقَرَّ الْأَمْرُ عَلَيْهِمْ طَلَبُوا هَذِهِ الْبَقَرَهَ فَلَمْ يَجِدُوهَا إِلَّا عِنْدَ شَابٍّ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَرَاهُ اللَّهُ فِي مَنَامِهِ مُحَمَّداً وَ عَلِيّاً وَ طَيِّبِي ذُرِّيَّتِهِمَا فَقَالا لَهُ أَمَا إِنَّكَ كُنْتَ لَنَا مُحِبّاً مُفَضِّلًا وَ نَحْنُ نُرِيدُ أَنْ نَسُوقَ إِلَيْكَ بَعْضَ جَزَائِكَ فِي الدُّنْيَا فَإِذَا رَامُوا شِرَاءَ بَقَرَتِكَ فَلَا تَبِعْهَا إِلَّا بِأَمْرِ أُمِّكَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يُلَقِّنُهَا مَا يُغْنِيكَ بِهِ وَ عَقِبَكَ فَفَرِحَ الْغُلَامُ وَ جَاءَهُ الْقَوْمُ يَطْلُبُونَ بَقَرَتَهُ فَقَالُوا بِكَمْ تَبِيعُ بَقَرَتَكَ قَالَ بِدِينَارَيْنِ وَ الْخِيَارُ

۱- فی المصدر و البرهان: «فاقِعٌ لَوْنُها» حسنه الصفره.

۲- فی نسخه: ما صفتها یرید؟ و فی المصدر و تفسیر البرهان: ما صفتها؟ یزید فی صفتها. قلت: و المعنی أن ما امرنا به هذا فقط أو یزید اللّه فی صفتها بعد؟.

۳- فی نسخه: ما صفتها یرید؟ و فی المصدر و تفسیر البرهان: ما صفتها؟ یزید فی صفتها. قلت: و المعنی أن ما امرنا به هذا فقط أو یزید اللّه فی صفتها بعد؟.

۴- الصحیح کما فی المصحف الشریف و المصدر: و لا تسقی الحرث.

۵- فی نسخه و فی المصدر: الدلاء.

۶- جمع الناعوره: آله لرفع الماء، قوامها دولاب کبیر و قوادیس مرکبه علی دائره.

لِأُمِّی قَالُوا قَدْ رَضِینَا بِدِینَارٍ فَسَأَلَهَا فَقَالَتْ بَلْ بِأَرْبَعةٍ فَأَخْبَرَهُمْ فَقَالُوا نُعْطِیکَ دِینَارَیْنِ فَأَخْبَرَ أُمَّهُ فَقَالَتْ بِمِائَهٍ (۱)فَمَا زَالُوا یَطْلُبُونَ عَلَی النِّصْفِ مِمَّا تَقُولُ أُمُّهُ وَ یَرْجِعُ إِلَی أُمِّهِ فَتُضَعِّفُ الثَّمَنَ حَتَّی بَلَغَ (۲)ثَمَنُهَا مِلْ ءَ مَسْکِ ثَوْرٍ أَکْبَرَ مَا یَکُونُ مَلْئُوهُ دَنَانِیرَ فَأَوْجَبَ لَهُمُ الْبَیْعَ ثُمَّ ذَبَحُوهَا فَأَخَذُوا قِطْعَهً وَ هِیَ عَجْبُ الذَّنَبِ (۳)الَّذِی مِنْهُ خُلِقَ ابْنُ آدَمَ وَ عَلَیْهِ یُرْکَبُ إِذَا أُعِیدَ (۴)خَلْقاً جَدِیداً فَضَرَبُوهُ بِهَا وَ قَالُوا اللَّهُمَّ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ الطَّاهِرِینَ لَمَّا أَحْیَیْتَ هَذَا الْمَیِّتَ وَ أَنْطَقْتَهُ لِیُخْبِرَ عَنْ قَاتِلِهِ فَقَامَ سَالِماً سَوِیّاً وَ قَالَ یَا نَبِیَّ اللَّهِ قَتَلَنِی هَذَانِ ابْنَا عَمِّی حَسَدَانِی عَلَی ابْنَهِ عَمِّی فَقَتَلَانِی وَ أَلْقَیَانِی فِی مَحَلَّهِ هَؤُلَاءِ لِیَأْخُذُوا دِیَتِی فَأَخَذَ مُوسَی الرَّجُلَیْنِ فَقَتَلَهُمَا وَ کَانَ قَبْلَ أَنْ یَقُومَ الْمَیِّتُ ضُرِبَ بِقِطْعَهٍ مِنَ الْبَقَرَهِ فَلَمْ یَحْیَ فَقَالُوا یَا نَبِیَّ اللَّهِ أَیْنَ مَا وَعَدْتَنَا عَنِ اللَّهِ قَالَ مُوسَی قَدْ صَدَقْتَ وَ ذَلِکَ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَیْهِ یَا مُوسَی إِنِّی لَا أُخْلِفُ وَعْدِی وَ لَکِنْ لِیُقَدِّمُوا (۵)لِلْفَتَی مِنْ ثَمَنِ بَقَرَتِهِ فَیَمْلَئُوا مَسْکَهَا دَنَانِیرَ ثُمَّ أُحْیِی هَذَا فَجَمَعُوا أَمْوَالَهُمْ وَ وَسَّعَ اللَّهُ جِلْدَ الثَّوْرِ حَتَّی وُزِنَ مَا مُلِئَ بِهِ جِلْدُهُ فَبَلَغَ خَمْسَهَ آلَافِ أَلْفِ دِینَارٍ (۶)فَقَالَ بَعْضُ بَنِی إِسْرَائِیلَ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ ذَلِکَ بِحَضْرَهِ الْمَقْتُولِ الْمَنْشُورِ الْمَضْرُوبِ بِبَعْضِ الْبَقَرَهِ لَا نَدْرِی أَیُّهُمَا أَعْجَبُ إِحْیَاءُ اللَّهِ هَذَا وَ إِنْطَاقُهُ بِمَا نَطَقَ أَوْ إِغْنَاؤُهُ لِهَذَا الْفَتَی بِهَذَا الْمَالِ الْعَظِیمِ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ یَا مُوسَی قُلْ لِبَنِی إِسْرَائِیلَ مَنْ أَحَبَّ مِنْکُمْ أَنْ أُطَیِّبَ فِی الدُّنْیَا عَیْشَهُ وَ أُعَظِّمَ فِی جِنَانِی مَحَلَّهُ وَ أَجْعَلَ بِمُحَمَّدٍ (۷)وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ فِیهَا مُنَادَمَتَهُ لِیَفْعَلْ کَمَا فَعَلَ هَذَا الْفَتَی إِنَّهُ کَانَ قَدْ سَمِعَ مِنْ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ ذِکْرَ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ آلِهِمَا الطَّیِّبِینَ وَ کَانَ عَلَیْهِمْ مُصَلِّیاً وَ لَهُمْ عَلَی جَمِیعِ الْخَلَائِقِ

۱- فی المصدر و البرهان: فقالت: بثمانیه.

۲- فی نسخه: فتضاعف حتّی بلغ.

۳- العجب بالفتح فالسکون: مؤخر کل شی ء أصل الذنب عند رأس العصعص. و فی المصدر: عجز الذنب.

۴- فی نسخه و فی المصدر: إذا ارید.

۵- فی نسخه: لم یقدموا، و فی المصدر: ثمن بقرته.

۶- فی نسخه: خمسه آلاف آلاف. و الصواب ما فی المتن لما یأتی بعد ذلک.

۷- فی نسخه: و اجعل لمحمّد.

مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الْمَلَائِكَهِ مُفَضِّلًا فَلِذَلِکَ صَرَفْتُ إِلَیْهِ الْمَالَ الْعَظِیمَ لِیَتَنَعَّمَ بِالطَّیِّبَاتِ وَ یَتَکَرَّمَ بِالْهِبَاتِ وَ الصِّلَاتِ وَ یَتَحَبَّبَ بِمَعْرُوفِهِ إِلَی ذَوِی الْمَوَدَّاتِ وَ یَکْبِتَ بِنَفَقَاتِهِ ذَوِی الْعَدَاوَاتِ قَالَ الْفَتَی یَا نَبِیَّ اللَّهِ کَیْفَ أَحْفَظُ هَذِهِ الْأَمْوَالَ أَمْ کَیْفَ أَحْذَرُ مِنْ عَدَاوَهِ مَنْ یُعَادِینِی فِیهَا وَ حَسَدِ مَنْ یَحْسُدُنِی لِأَجْلِهَا قَالَ قُلْ عَلَیْهَا مِنَ الصَّلَاهِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ مَا کُنْتَ تَقُولُهُ قَبْلَ أَنْ تَنَالَهَا فَإِنَّ الَّذِی رَزَقَکَهَا بِذَلِکَ الْقَوْلِ مَعَ صِحَّهِ الِاعْتِقَادِ یَحْفَظُهَا عَلَیْکَ أَیْضاً بِهَذَا الْقَوْلِ مَعَ صِحَّهِ الِاعْتِقَادِ فَقَالَهَا الْفَتَی فَمَا رَامَهَا حَاسِدٌ لَهُ لِیُفْسِدَهَا أَوْ لِصٌّ لِیَسْرِقَهَا أَوْ غَاصِبٌ لِیَغْصِبَهَا إِلَّا دَفَعَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهَا بِلَطِیفَهٍ مِنْ لَطَائِفِهِ حَتَّی یَمْتَنِعَ مِنْ ظُلْمِهِ اخْتِیَاراً أَوْ مَنَعَهُ مِنْهُ بِآفَهٍ أَوْ دَاهِیَهٍ حَتَّی یَکُفَّهُ عَنْهُ کَفَّ اضْطِرَارٍ (۱)قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَلَمَّا قَالَ مُوسَی لِلْفَتَی ذَلِکَ وَ صَارَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ بِمَقَالَتِهِ حَافِظاً قَالَ هَذَا الْمَنْشُورُ اللَّهُمَّ إِنِّی أَسْأَلُکَ بِمَا سَأَلَکَ بِهِ هَذَا الْفَتَی مِنَ الصَّلَاهِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ وَ التَّوَسُّلِ بِهِمْ أَنْ تُبْقِیَنِی فِی الدُّنْیَا مُتَمَتِّعاً (۲)بِابْنَهِ عَمِّی وَ تُخْزِیَ (۳)عَنِّی أَعْدَائِی وَ حُسَّادِی وَ تَرْزُقَنِی فِیهَا خَیْراً کَثِیراً طَیِّباً فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ یَا مُوسَی إِنَّ لِهَذَا الْفَتَی الْمَنْشُورِ بَعْدَ الْقَتْلِ سِتِّینَ سَنَهً وَ قَدْ وَهَبْتُ لَهُ لِمَسْأَلَتِهِ وَ تَوَسُّلِهِ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ سَبْعِینَ سَنَهً تَمَامَ مِائَهٍ وَ ثَلَاثِینَ سَنَهً صَحِیحَهً حَوَاسُّهُ ثَابِتٌ فِیهَا جَنَانُهُ قَوِیَّهٌ فِیهَا شَهَوَاتُهُ یَتَمَتَّعُ بِحَلَالِ هَذِهِ الدُّنْیَا وَ یَعِیشُ وَ لَا یُفَارِقُهَا وَ لَا تُفَارِقُهُ فَإِذَا حَانَ حِینُهُ حَانَ حِینُهَا وَ مَاتَا جَمِیعاً مَعاً فَصَارَا إِلَی جِنَانِی فَکَانَا زَوْجَیْنِ فِیهَا نَاعِمَیْنِ وَ لَوْ سَأَلَنِی یَا مُوسَی هَذَا الشَّقِیُّ الْقَاتِلُ بِمِثْلِ مَا تَوَسَّلَ بِهِ هَذَا الْفَتَی عَلَی صِحَّهِ اعْتِقَادِهِ أَنْ أَعْصِمَهُ مِنَ الْحَسَدِ وَ أُقْنِعَهُ بِمَا رَزَقْتُهُ وَ ذَلِکَ هُوَ الْمُلْکُ الْعَظِیمُ لَفَعَلْتُ وَ لَوْ سَأَلَنِی بِذَلِکَ مَعَ التَّوْبَهِ (۴)أَنْ لَا أَفْضَحَهُ لَمَا فَضَحْتُهُ وَ لَصَرَفْتُ هَؤُلَاءِ عَنِ اقْتِرَاحِ إِبَانَهِ الْقَاتِلِ وَ لَأَغْنَیْتُ هَذَا الْفَتَی مِنْ غَیْرِ هَذَا الْوَجْهِ بِقَدْرِ هَذَا

۱- فی المصدر: فیکف اضطرارا.

۲- فی نسخه: أن تبقینی فی الدنیا ممتعا.

۳- فی المصدر: و تجزی عنی اعدائی.

۴- فی نسخه: و لو سألنی بذلک مع التوبه من صنیعه.

ْمَالِ (۱)وَ لَوْ سَأَلَنِی بَعْدَ مَا افْتَضَحَ وَ تَابَ إِلَیَّ وَ تَوَسَّلَ بِمِثْلِ وَسِیلَهِ هَذَا الْفَتَی أَنْ أُنْسِیَ النَّاسَ فِعْلَهُ بَعْدَ مَا أَلْطُفُ لِأَوْلِیَائِهِ فَیَعْفُونَ عَنِ الْقِصَاصِ لَفَعَلْتُ وَ کَانَ لَا یُعَیِّرُهُ بِفِعْلِهِ أَحَدٌ وَ لَا یَذْکُرُهُ فِیهِمْ ذَاکِرٌ وَ لَکِنْ ذَلِکَ فَضْلٌ أُوتِیهِ مَنْ أَشَاءُ وَ أَنَا ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ وَ أَعْدَلُ بِالْمَنْعِ عَلَی مَنْ أَشَاءُ وَ أَنَا الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۲)فَلَمَّا ذَبَحُوهَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَی فَذَبَحُوها وَ ما کادُوا یَفْعَلُونَ وَ أَرَادُوا أَنْ لَا یَفْعَلُوا ذَلِکَ مِنْ عِظَمِ ثَمَنِ الْبَقَرَهِ وَ لَکِنَّ اللَّجَاجَ حَمَلَهُمْ عَلَی ذَلِکَ وَ اتِّهَامُهُمْ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ حَدَاهُمْ (۳)قَالَ فَضَجُّوا إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَالُوا افْتَقَرَتِ الْقَبِیلَهُ وَ دُفِعَتْ إِلَی التَّکَفُّفِ وَ انْسَلَخْنَا (۴)بِلَجَاجِنَا عَنْ قَلِیلِنَا وَ کَثِیرِنَا فَادْعُ اللَّهَ لَنَا بِسَعَهِ الرِّزْقِ فَقَالَ لَهُمْ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَیْحَکُمْ مَا أَعْمَی قُلُوبَکُمْ أَ مَا سَمِعْتُمْ دُعَاءَ الْفَتَی صَاحِبِ الْبَقَرَهِ وَ مَا أَوْرَثَهُ اللَّهُ تَعَالَی مِنَ الْغِنَی أَ وَ مَا سَمِعْتُمْ دُعَاءَ الْفَتَی الْمَقْتُولِ الْمَنْشُورِ وَ مَا أَثْمَرَ لَهُ مِنَ الْعُمُرِ الطَّوِیلِ وَ السَّعَادَهِ وَ التَّنَعُّمِ بِحَوَاسِّهِ (۵)وَ سَائِرِ بَدَنِهِ وَ عَقْلِهِ لِمَ لَا تَدْعُونَ اللَّهَ تَعَالَی بِمِثْلِ دُعَائِهِمْ وَ تَتَوَسَّلُونَ إِلَی اللَّهِ بِمِثْلِ وَسِیلَتِهِمَا لِیَسُدَّ فَاقَتَکُمْ وَ یُجْبِرَ کَسْرَکُمْ وَ یَسُدَّ خَلَّتَکُمْ (۶)فَقَالُوا اللَّهُمَّ إِلَیْکَ الْتَجَأْنَا وَ عَلَی فَضْلِکَ اعْتَمَدْنَا فَأَزِلْ فَقْرَنَا وَ سُدَّ خَلَّتَنَا بِجَاهِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ فَاطِمَهَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ وَ الطَّیِّبِینَ مِنْ آلِهِمْ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ یَا مُوسَی قُلْ لَهُمْ لِیَذْهَبَ رُؤَسَاؤُهُمْ إِلَی خَرِبَهِ بَنِی فُلَانٍ وَ یَکْشِفُوا فِی مَوْضِعِ کَذَا لِمَوْضِعٍ عَیَّنَهُ وَجْهَ أَرْضِهَا قَلِیلًا وَ یَسْتَخْرِجُوا مَا هُنَاکَ فَإِنَّهُ عَشَرَهُ آلَافِ أَلْفِ دِینَارٍ لِیَرُدُّوا عَلَی کُلِّ مَنْ دَفَعَ فِی ثَمَنِ هَذِهِ الْبَقَرَهِ مَا دَفَعَ لِتَعُودَ أَحْوَالُهُمْ (۷)ثُمَّ لِیَتَقَاسَمُوا بَعْدَ ذَلِکَ مَا یَفْضُلُ وَ هُوَ خَمْسَهُ آلَافِ أَلْفِ دِینَارٍ عَلَی قَدْرِ مَا دَفَعَ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فِی هَذِهِ الْمِحْنَهِ لِتَتَضَاعَفَ أَمْوَالُهُمْ جَزَاءً عَلَی تَوَسُّلِهِمْ بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ وَ اعْتِقَادِهِمْ لِتَفْضِیلِهِمْ فَذَلِکَ مَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ

۱- فی نسخه: بقدر هذا المال أوجده، و فی المصدر: الذی أوجده.

۲- فی المصدر: و أنا العدل الحکیم.

۳- فی المصدر: جرهم علیه. حداهم علیه خ ل.

۴- فی نسخه: و وقعت الی التکفف. و فی البرهان: و رفعت. و فی المصدر: و انسلختها.

۵- فی نسخه: و التمتع بحواسه. و فی المصدر: و التنعم و التمتع بحواسه.

۶- الخله بالفتح: الفقر و الحاجه.

۷- فی المصدر: لتعود أحوالهم الی ما کانت علیه.

إذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيها اخْتَلَفْتُمْ فِيهَا (وَ تَدَارَأْتُمْ) أَلْقَى بَعْضُكُمُ الذَّنْبَ فِي قَتْلِ الْمَقْتُولِ عَلَى بَعْضٍ وَ دَرَأَهُ عَنْ نَفْسِهِ وَ ذَوِيهِ وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ مُظْهِرٌ ما كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ مَا كَانَ مِنْ خَبَرِ الْقَاتِلِ وَ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ مِنْ إِرَادَهِ تَكْذِيبِ مُوسَى بِاقْتِرَاحِكُمْ عَلَيْهِ مَا قَدَرْتُمْ أَنَّ رَبَّهُ لَا يُجِيبُهُ إِلَيْهِ فَقُلْنا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِها بِبَعْضِ الْبَقَرَهِ كَذلِكَ يُحْيِ اللَّهُ الْمَوْتى فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ كَمَا أَحْيَا الْمَيِّتَ بِمُلَاقَاهِ مَيِّتٍ آخَرَ لَهُ أَمَّا فِي الدُّنْيَا فَيَتَلَاقَى مَاءُ الرَّجُلِ مَاءَ الْمَرْأَهِ فَيُحْيِي اللَّهُ الَّذِي كَانَ فِي الْأَصْلَابِ وَ الْأَرْحَامِ حَيّاً وَ أَمَّا فِي الْآخِرَهِ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُنَزِّلُ بَيْنَ نَفْخَتَيِ الصُّورِ بَعْدَ مَا يُنْفَخُ النَّفْخَهُ الْأُولَى مِنْ دُوَيْنِ السَّمَاءِ الدُّنْيَا مِنَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ الَّذِي قَالَ اللَّهُ فِيهِ وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ وَ هِيَ مِنْ مَنِيٍّ كَمَنِيِّ الرَّجُلِ فَيَمْطُرُ ذَلِكَ عَلَى الْأَرْضِ فَيَلْقَى الْمَاءُ الْمَنِيُّ مَعَ الْأَمْوَاتِ الْبَالِيَهِ فَيَنْبُتُونَ مِنَ الْأَرْضِ وَ يَحْيَوْنَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ يُرِيكُمْ آياتِهِ سَائِرَ آيَاتِهِ سِوَى هَذِهِ الدَّلَالاتِ عَلَى تَوْحِيدِهِ وَ نُبُوَّهِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ نَبِيِّهِ وَ فَضْلِ مُحَمَّدٍ عَلَى الْخَلَائِقِ سَيِّدِ عَبِيدِهِ وَ إِمَائِهِ وَ تَبْيِينِهِ فَضْلَهُ (۱)وَ فَضْلَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ عَلَى سَائِرِ خَلْقِ اللَّهِ أَجْمَعِينَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ تَعْتَبِرُونَ وَ تَتَفَكَّرُونَ أَنَّ الَّذِي فَعَلَ هَذِهِ الْعَجَائِبَ لَا يَأْمُرُ الْخَلْقَ إِلَّا بِالْحِكْمَهِ وَ لَا يَخْتَارُ مُحَمَّداً وَ آلَهُ إِلَّا لِأَنَّهُمْ أَفْضَلُ ذَوِي الْأَلْبَابِ(۲).

**[ترجمه]تفسير الامام العسكرى عليه السلام : «وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُواْ بَقَرَةً» تا «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ » - . بقره / ۶۷ - ۷۳ -

امام عليه السلام فرمود: خداوند به يهوديان مدينه فرمود: به ياد بياوريد هنگامى كه موسى به قومش فرمود: كه خداوند به شما امر كرده است كه يك گاو را قربانى كنيد و بعضى از گوشت آن را در برابر خودتان به بدن مقتول بزنيد تا به اذن خداوند زنده شود و سراپا بايستد و شما را از قاتلش با خبر كند و اين در حالى بود كه مقتول در بين آن ها افتاده بود. در اين هنگام موسى به امر خدا به مردم قبيله دستور داد كه پنجاه نفر از آن ها به نمايندگى از بقيه به خداوند بزرگ و قادر، خداوند بنى اسرائيل، كسى كه حضرت محمد صلى الله عليه و على آله الطيبين و اهل بيت او عليهم السلام را بر همه خلايق برترى داد، قسم بخورند كه ما او را نكشتيم و از قاتل او هم خبر نداريم. اگر اين قسم را بخورند پس بايد ديه مقتول را پرداخت كنند و اگر اين كار را نكنند بايد قاتل آن مقتول را ذكر كنند يا خود قاتل اقرار كند تا قصاص شود. اگر هم اين كار را نكنند بايد در يك زندان تنگ زندانى شوند

ص: ۲۶۶

تا اين كه حاضر شوند يكى از اين كارها را انجام دهند. آن ها گفتنند: آيا ايمان ما اموالمان را و اموال ما ايمانمان را حفظ نمى كند؟ حضرت فرمود: نه در اين جا خداوند حكم كرده است كه بايد اين گونه جريان حل شود،

جريان به خاطر اين بود كه زنى خوشگل و زيبا و خوش خلقت و فرهيخته و با اصل و نسب و عفيف خواستگاران زيادى داشت. او سه پسر عمو داشت.آن زن به عالم ترين و عفيف ترين آن ها راضى شد و خواست با او ازدواج كند. پسر عموهاى ديگرش به او حسودى كردند و به خاطر عشق آن دختر به او غبطه خوردند. پس آن دو پسر عموى خودشان را به جايى دعوت كردند و او را كشتنند و او را به محله اى بردند كه بيشتر طايفه هاى بنى اسرائيل در آن جا ساكن بودند و جسد او را شبانگاه در ميان آن محله انداختند. هنگامى كه صبح شد جسد آن جوان را پيدا كردند و فهميدند كه كشته شده است. در آن هنگام دو پسر عموى قاتلش به آن جا آمدند و به خاطر او گريبان چاك كرده و خاك بر سر و روى خودشان مى ريختند و خون او را به گردن آن طايفه گذاشتند. موسى آن ها را فراخواند ولى آن ها انكار كردند و نپذيرفتند كه آن ها او را كشته

باشند یا این که بدانند چه کسی قاتل او است. سپس آن طور که داستان آن را می دانید خداوند بر قاتل آن حکم کرد. آن ها گفتند ای موسی سوگندهای ما چه فایده ای دارد زمانی که این غرامت سنگین را از گردن ما برندارد؟ و این غرامت - دیه - چه فایده ای دارد زمانی که سوگندهایمان ما را حفظ نکند؟ موسی فرمود: همه نفع و سود در عبادت خداوند متعال و اطاعت از اوامر او و دوری از منکرات دین اوست. گفتند: ای موسی این غرامت و دیه بزرگ بر ما افتاده است در حالی که ما این قتل را انجام نداده‌ایم و سوگندهای ما قوی است ولی هیچ حقی برای ما قائل نیستی، ای کاش خداوند متعال قاتل او را به ما معرفی کند و او برای ما به عنوان حاکم کافی است. پس در نزد او دعا کن تا قاتل او را برای ما معرفی کند تا جزای گناهش را ببیند و این کار او برای همه عاقلان آشکار شود.

موسی گفت: خداوند متعال حکمش را در این موضوع مشخص کرده است و من این حق را ندارم که چیزی غیر از آن چه که در این باره به ما حکم کرده است به او پیشنهاد بدهم و من بر حکم او هیچ اعتراضی نمی کنم بلکه بر ما لازم است که حکم او را اجرا کنیم و به آن عمل کنیم. موسی تصمیم گرفت در این حادثه به مانند حوادث دیگر حکمش را بر آن ها اجرا کند.

ص: ۲۶۷

خداوند متعال بر موسی وحی فرستاد که: ای موسی پیشنهاد آن ها را قبول کن و از من بخواه تا قاتل او را بر آن ها آشکار کنم و کسان دیگر را از تهمت کشتن آن جوان حفظ کنم. من از طریق قبول کردن پیشنهاد آن ها می‌خواهم که بر یکی از بندگان خوبم ثروت ارزانی دارم و دین این بنده درود فرستادن بر حضرت محمد صلی الله علیه و آله سلم و برتری دادن محمد و علی بر دیگر انسانهاست و از این طریق او را در این دنیا بی نیاز می کنم تا بعضی از ثواب این کارش به او برسد.

پس موسی گفت: ای خدا! قاتل ای جوان را بر ما آشکار کن. خداون وحی فرستاد که ای موسی به بنی اسرائیل بگو که خداوند به شما دستور می دهد که یک گاو را قربانی کنید و بعضی از گوشت آن را به بدن آن مقتول بزنید تا زنده شود و اجرای این حکم را به خداوند متعال واگذار کنید و گرنه این مسأله را رها کنید و با ظاهر حکم مرا بگیرید. که خداوند در مورد این داستان فرمود:« وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ » یعنی اگر می خواهید که قاتل آن جوان را پیدا کنید باید یک گاو قربانی کنید و بدن آن مقتول را به بعضی از گوشت آن قربانی بزنید که آن مقتول خودش قاتلش را معرفی می کند. گفتند: آیا ما را به مسخره و شوخی گرفتی؟ به ما می گویی که گاوی را قربانی کنیم و تکه ای از گوشت آن را به بدن آن مقتول بزنیم تا او زنده شود؟ این چگونه امکان دارد؟ موسی گفت: « أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ » هیچ وقت چیزی را که خداوند به من دستور نداده است به او نسبت نمی دهم و به خدا پناه می برم که از انسان های جاهل باشم و با قیاس و منطق خودم با آن چه خداوند به آن دستور داده است معارضه کنم. این را در دفاع از سخن خدا و امر او گفت.

سپس موسی فرمود: آیا آب زن و مرد که در درون آن هاست مرده نیست سپس آن ها با هم مخلوط می شوند و یک انسان زنده از آن ها به وجود می آید؟ و آیا آن بذرها و دانه هایی را که در زمین هایتان می‌کارید در اول به بی جان و بی فایده نیستنند تا این که خداوند متعال آن ها را از داخل زمین با آن همه زیبایی و سرزندگی بیرون می آورد و به درختان بزرگی تبدیل می‌شوند؟ هنگامی که موسی با دلیل و استدلال خودش بر نظر آن ها غالب شد به موسی گفتند: « ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِيَ » آن گاو چگونه باشد تا برویم و آن را بخریم؛ موسی از خداوند خواست و خداوند هم به او فرمود:

ص: ۲۶۸

« آن ها بَقَرَهٌ لاَّ ـ فَارِضٌ » بزرگ باشد « وَلاَ بِكْرٌ » كوچك « عوان » در حد وسط باشد « بين ذلك » نه بزرگ و نه كوچك « فَافْعَلُواْ مَا تُؤْمَرونَ » كه به آن امر شديد « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا لَوْنُهَا » يعنى رنگ آن گاوى كه به ما دستور دادى تا آن را قربانى كنيم چگونه باشد؟ موسى بعد از اين سؤال و جواب به آن ها گفت: « إنها بَقَرَهٌ صَفْرَاء فَاقِعٌ » رنگ زرد آن زيبا باشد نه به سفيدى بزند و نه به سياهى « لَّوْنُهَا » به صورت تيره باشد « تَسُرُّ » رنگ آن گاو « النَّاظِرِينَ » و به خاطر خالص بودن و براق و درخشان بودن آن « قَالُواْ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّن لَّنَا مَا هِىَ » كه آن گاو چگونه باشد؟ خداوند در مورد آن فرمود:« قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ آن ها بَقَرَهٌ لاَّ ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ » پير و فرتوت نشده باشد به طورى كه بتواند زمين را شخم بزند و بايد كارهاى سنگين مثل شخم زدن و كشيدن سطل‌ها و چرخاندن دولاب – آبرسانى – را انجام نداده باشد و از همه اين ها معاف شده باشد. «مُسَـلَّمَهٌ» هيچ عيب و نقصى نداشته باشد « لاَّ شِيَهَ فِيهَا » هيچ خال و رنگ ديگرى با رنگ اصليش قاطى نشده باشد.

هنگامى كه اين ويژگى‌هاى گاو را شنيدند گفتند: اى موسى آيا خداوند ما را به قربانى كردن چنين گاوى دستور داده است؟ گفت: بله. و موسى در اول اين را نگفت، چون او اگر مى گفت: خداوند شما را به اين كار دستور داده است، آن ها پرسيده بودند: به خداوند بگو كه آن گاو بايد چگونه باشد و رنگ آن چه باشد؟ و اگر در اول اين را نمى گفتند هر گاوى را مى آوردند خداوند آن را قبول مى كرد. ولى او به آن ها اين گونه جواب داد كه: خداوند شما را به قربانى كردن هر گاوى دستور داده است ولى شما از قربانى كردن آن سرباز زديد، و گفت: هنگامى كه تصميم گرفتند كه آن گاو را با آن ويژگى پيدا كنند و آن را قربانى كنند به دنبال چنان گاوى گشتنند و آن گاو را فقط در نزد يك جوان بنى اسرائيلى پيدا كردند كه خداوند در خواب، محمد صلى ّالله عليه و على آله و سلّم و حضرت على عليه السلام و اهل بيت پاكش را به او نشان داده بود،. آن دو به او فرمودند: تو ما را در دنيا دوست داشتى و ما را گرامى داشتى و ما مى خواهيم بعضى از پاداشت را در دنيا به تو بدهيم اگر براى خريدن گاوت نزد تو آمدند جز با جلب رضايت مادرت آن را نفروش چون خداوند متعال به وسيله آن تو و نسلت را از دنيا بى نياز مى كند پس آن مرد جوان خوشحال شد و مردم نزد او آمدند تا گاوش را بخرند و به او گفتند: كه گاوت را به چند مى فروشى؟ گفت با دو دينار و اختيار

ص: ۲۶۹

با مادرم است. گفتند: كه آن را با يك دينار مى خريم. و از مادرش پرسيد او گفت كه با چهار دينار آن را مى فروشيم. او نيز به آن ها خبر داد و گفتند كه آن را با دو دينار مى خريم. به مادرش خبر داد، مادرش هم گفت: آن را با صد دينار مى فروشم. آن ها هم چنان پيش مادر آن جوان مى رفتند و از او مى خواستند كه آن را با نصف قيمت گفته شده بفروشد و هر بار هم مادرش قيمت قبلى را دو برابر مى كرد تا اين كه قيمت آن به پر كردن شكم يك گاو بزرگ از طلا و دينار رسيد و در آخر هم آن را خريدند و قربانى كردند و يك تكه از آخر دم آن را كه انسان هم از آن خلق شده است گرفتند و اگر هم دوباره زنده شود خلقت دوباره اش از آن جا شروع مى شود و آن را بر جسد آن مقتول زدند و گفتند: خداوندا! تو را به مقام و منزلت پيامبر صلى ّالله عليه و على آله و سلّم و اهل بيت پاكش عليهم السلام قسم مى دهيم كه آن مقتول را زنده كنى تا ما را از قاتلش با خبر كند. پس آن مقتول زنده شد و سالم و سرحال ايستاد و گفت: اى پيامبر خدا اين دو پسر عموى خودم من

را کشتند که به خاطر عشق دختر عمویمان به من، من را کشتند و جسد من را جلوی راه این طایفه گذاشتند تا دیه من را از آن ها بگیرند. پس موسی آن دو نفر را گرفت و آن ها را کشت. و قبل از آن که آن مقتول زنده شود یک تکه از گوشت آن گاو را به او زدند ولی زنده نشد پس به موسی گفتند: ای پیامبر خدا آن وعده خداوندی که به ما دادی که آن مقتول زنده می شود کجاست؟ موسی گفت: راست می گویید و دلیل این را خدا بهتر می داند. و خداوند به موسی وحی فرستاد که ای موسی من خلف وعده نمی کنم ولی اول باید پول آن مرد جوان را بپردازید و پوست آن را پر از دینار و طلا کنید و به او بدهید تا من هم آن مقتول را زنده کنم. سپس آن ها پول هایشان را جمع کردند و گنجایش پوست آن را هم زیاد کرد تا این که گنجایش آن به پنج هزار هزار دینار رسید و در هنگام زنده کردن آن مرد مقتول کشته شده بعضی از مردم بنی اسرائیل به موسی گفتند که نمی دانیم کدام یک از این کارها عجیب تر است، زنده کردن این مرد مقتول و یا ارزانی داشتن این مال زیاد به این مرد جوان؟ پس خداوند به موسی وحی فرستاد که به آن ها بگو که هر کس می‌خواهد که زندگی دنیایش را بهتر کنم و در بهشت جایگاهش را بلند کنم و در بهشت او را قرین محمد صلی ‌الله علیه و علی آله و اهل بیت او علیهم السلام قرار دهم باید به مانند این جوان رفتار کند. آن مرد جوان در نزد موسی بن عمران ذکر پیامبر صلیّ الله علیه و علی آله و علی و اهل بیت علیهم السلام آن ها را شنیده بود که همیشه بر آن ها درود می فرستاد و آن ها را از

هر جن و انسی برتر و گرامی تر می‌دانست. به خاطر این، این ثروت فراوان را بر او ارزانی داشتم تا از روزیهای حلال بهره ببرد و با هدیه‌ها و بخشش‌ها گرامی شود و به خاطر این کار خیرش در بین انسانهای خوب، محبوب گردد و با امکانات مادی که دارد دشمنان را سرکوب کند.

آن مرد جوان به موسی گفت ای پیامبر خدا این همه پول را چگونه حفظ کنم؟ و چگونه خودم و مالم را از حسد مردم حسود و حیله ای دشمنانم حفظ کنم؟ فرمود: با درود فرستادن بر محمد صلی الله علیه و علی آله و سلّم و اهل بیت او آن چنان که قبل از به دست آوردن آن، با این گفتار و با صحت عقیده، این کار را انجام می دادی، هرکس که این همه مال و ثروت را به تو داده است آن کس هم تو و آن را با این گفتار و با صحت عقیده حفظ می کند. آن مرد جوان آن را گفت و از آن پس، هیچ انسان حسودی قصد نکرد آن را از او بگیرد و هیچ دزدی قصد نکرد آن را بدزدد و هیچ انسان ظالمی قصد نکرد آن را غصب کند مگر این که خداوند با یکی از کارهای ظریفش او را از این کارش منع کرد تا به اختیار خود به وی ظلم نکند یا او را به رساندن آفت یا مصیبتی از این کار بازداشت تا به اجبار به این کار دست نزند.

آن حضرت علیه السلام فرمود: سپس موسی هنگامی که این را به آن مرد جوان گفت و خداوند متعال با این گفتار، او را حفظ کرد این منشور را گفت: خداوندا از تو می‌خواهم به حق آن صلاه و درودی که این مرد جوان بر محمد صلی الله علیه و علی آله و سلّم و اهل بیت او علیهم السلام فرستاد و از تو خواست از تو می‌خواهم که من را در این دنیا باقی بگذاری و مرا از دختر عمویم بهرمند گردانی و دشمنان و حسودانم را از من دور نگه داری و به خاطر وی، خیر و برکت زیاد به من عطا کنی».
خداوند به او وحی فرستاد که: ای موسی این مرد مقتول قرار بود که بعد از قتل، شصت سال در دنیا زندگی کند ولی الان به خاطر این کارش و توسلش به پیامبر صلی الله علیه و علی آله و سلّم و اهل بیت او علیهم السلام هفتاد سال دیگر عمر به او عطا

کردم که می‌شود صد و سی سال، با حواس سالم در دنیا زندگی کند و دلش محکم باشد و شهواتش قوی باشد و از حلال این دنیا استفاده کند و زندگی کند و او وی را ترک نگوید و وی نیز او را ترک نگوید، و هرگاه که وقت مرگش فرا رسید وقت مرگ همسرش هم فرابرسد و آن ها با هم این دنیا را ترک کنند و با هم به بهشتم بروند و به عنوان دو زوج در آن جا به خوبی و خوشی زندگی کنند. ای موسی اگر آن انسان بدبخت قاتل هم به مانند این مرد جوان و با اعتقاد سالم و با توسل به آن چه که این مرد جوان انجام داد و از من می‌خواست که او را از دست حسد حفظ کنم و به آن چه به او داده‌ام قانع‌اش کنم که قناعت سرمایه‌ای عظیم است این کار را انجام می‌دادم؛ و اگر با یک توبه خالص از من می خواست که در دنیا او را رسوا نکنم این کار را انجام می دادم و آن مردم را از شناختن قاتل آن مقتول منصرف می کردم و این مرد جوان دیگر را به یک روش دیگر و به اندازه این مال،

ص: ۲۷۱

بی‌نیاز می کردم و اگر بعد از رسواییش و با یک توبه خالص و با توسل به آن چه که آن جوان توسل کرد از من می‌خواست که مردم کار زشت او را فراموش کنند و و از قصاص کردن او منصرف شوند این کار را انجام می دادم و هیچ کس او را به خاطر کارش سرزنش نمی‌کرد و کارش در یاد آن ها نمی‌ماند، ولی این فضلی است که آن را به کسانی که خودم بخواهم می‌دهم و همانا من دارای فضیلتی بزرگ هستم، واگر من نخواهم در مقابل کسی که بخواهد این کار را انجام داهد منعی قرار می‌دهم و همانا من قدرتمند و حکیم هستم.

هنگامی که مردم آن گاو را قربانی کردند خداوند فرمود: «فذبحوها و ما کادوا یفعلون» و می‌خواستند که به خاطر گران بودن گاو این کار را انجام ندهند ولی لجاجت آن ها باعث شد که این کار را انجام دهند و تهمت زدن آن ها به موسی آن ها را به این کار ترغیب کرد. به نزد موسی گلایه بردند و گفتند: طایفه ما فقیر شد و به گدایی افتاد و به خاطر لجاجت، کم و زیاد خود را از دست دادیم. پس از خداوند متعال بخواه که رزق فراوان به ما عطا بکند. موسی به آن ها فرمود: وای بر شما چرا قلب هایتان کور است؟ آیا دعای صاحب آن گاو را نشنیده اید؟ و ندیدید که خداوند چگونه بر او نعمت و رزق ارزانی داشت؟ و آیا دعای آن مرد مقتول را نشنیدید که خداوند به خاطر آن، چه عمر طولانی و با سعادتی به او عطا کرد که از حواس خود بهرمند شود و با بدن و عقل سالم در دنیا با بهترین نعمت ها زندگی کند؟ پس چرا به مانند دعای آن ها شما هم به درگاه خداوند دعا نمی‌کنید به مانند آن ها به توسل های آن ها متوسل شوید و از خداوند بخواهید که فقر را از میان شما بردارد و فقر و نیاز شما را برطرف کند؟ پس گفتند: «ای پرودگار ما به تو پناه بردیم و بر فضل و بخشش تو امید داریم پس فقر ما را بردار و ما را بی‌نیاز کن به خاطر بزرگی و منزلت پیامبر صلی الله علیه و علی آله و علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام و اهل بیت پاکشان». خداوند به موسی وحی فرستاد: ای موسی به آن ها بگو که بزرگانشان به سوی خرابه بنی فلان بروند و در آن جا کنار فلان چشمه کمی از خاک آن جا را بکنند و هر چه در زیر آن جا هست را برای خودشان بردارند؛ در آن جا ده هزار دینار وجود دارد و آن را به هر کسی که برای خرید آن گاو پولی داده است بدهند وآن را در بین آن ها پخش کنند تا فقرشان از بین برود. سپس باقیمانده آن گنج را که پنج‌هزار دینار است و به اندازه پولی است که هر یک در این مصیبت دادند در بین مردم تقسیم کنند تا به خاطر توسلشان به محمد صل ّالله علیه و علی آله و سلّم و اهل بیت او و اعتقادشان به برتری و فضیلت ایشان پول و رزقشان دوبرابر شود. به این خاطر خداوند بزرگ فرمود:

« و إذا قتلتم نفسا فادّارأتم » در آن اختلاف پیدا کردید، بعضی از شما تقصیر را به گردن دیگری می‌انداخت و خودش و نزدیکانش را از آن بری می‌دانست « والله مخرج » نشان دهنده « ما کنتم تکتمون » خبر قاتل و آن چه که پنهان می کردید یعنی اراده تکذیب موسی با پیشنهادتان به او و خیال کردید که خداوند به او پاسخ نمی‌دهد. « فقلنا اضربوه ببعضها » به بعضی از گوشت گاو «کذلک یحیی الموتی » در دنیا و آخرت این گونه مرده زنده می شود، آن طور که یک مرده با برخورد جسم مرده دیگر به او، زنده می شود در دنیا نیز آب مرد با آب زن در رحم قاطی می‌شود پس آن چه را که در صلب‌ها و رحم‌ها مرده است زنده می کند. ولی در آخرت این گونه است که خداوند بعد از این که برای بار اول از کمی پایین‌تر از آسمان دنیا از دریای مسجور می‌دمد همان که در باره آن فرمود: «و البحر المسجور » و حالت آن به مانند حالت منی مرد است و آن بر روی زمین می ریزد و بر جسد پوسیده مردگان ریخته می‌شود و آن مردگان هم به مانند درختان رشد می کنند و دوباره زنده می شوند. سپس خداوند فرمود: «و یریکم آیاته » جدا از این نشانه ها، نشانه های دیگری بر توحید خداوند و نبوت پیامبرش موسی و فضل و بزرگی محمد صلی الله علیه و علی آله و اهل بیتش علیهم السلام را بر دیگر مخلوقات و سرور بندگان و کنیزان او را به شما نشان می‌دهد و فضیلت او و اهل بیت طاهر او بر سایر خلق خدا تبیین می کند « لعلّکم تعقلون » تا عبرت بگیرید و به فکر بیفتید کسی که این کارهای بزرگ و عجیب را انجام می دهد دستوراتش خالی از حکمت نیستند و محمد صلی الله علیه و علی آله و اهل بیتش را جز به خاطر این که بهترین عاقلان هستند انتخاب نمی کند. - . تفسیر الامام : ۱۰۸ - ۱۱۳ -

**[ترجمه]

بیان

أما وقت أیماننا أموالنا استبعاد منهم للحکم علیهم بالدیه بعد حلفهم أی أ لیس أیماننا وقایه لأموالنا و بالعکس حتی جمعت بینهما و الباسقه الطویله و راض الدابه ذللها و النواعیر جمع الناعوره و هی الدولاب و الدلو یستقی بها و نادمه منادمه و نداما جالسه علی الشراب قوله علیه السلام و لم یقل موسی حاصله أنه علیه السلام حمل قوله تعالی إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُکُمْ علی حقیقه الاستقبال و لذا فسره بقوله سیأمرکم فوعدهم أولا بالأمر ثم بعد سؤالهم و تعیین البقره أمرهم و لو قال موسی أولا بصیغه الماضی أمرکم أن تذبحوا لتعلق الأمر بالحقیقه و کان یکفی أی بقره کانت و هذا وجه ثالث غیر ما ذهب إلیه الفریقان فی تأویل الآیه لکن بقول السید و أصحابه أنسب و جمعه مع الأخبار السابقه لا یخلو من إشکال و یمکن أن تحمل الأخبار السابقه علی أنه تعالی لما علم أنه إن أمرهم ببقره مطلقه لم یکتفوا بذلک فلذا لم یأمرهم بها أولا أو علی أنه بعد

۱- فی نسخه: و تثبیت فضله.

۲- تفسیر الإمام: ۱۰۸- ۱۱۳.

الوعـد بالأمر لو لم يسألوا عن خصوص البقره لأمرهم ببقره مطلقه فلما بادروا بالسؤال شدد عليهم و هما بعيدان و ارتكاب مثلهما فيها لهذا الخبر مع كونها أقوى و أكثر مشكل و الله يعلم حقيقه الأمر. (۱)و قال الثعلبى قال المفسرون وجد قتيل فى بنى إسرائيل اسـمه عاميل و لم يدروا قاتله و اختلفوا فى قاتله و سـبب قتله فقال عطاء و السدى كان فى بنى إسرائيل رجل كثير المال و له ابن عم مسـكين لاـ وارث له غيره فلمـا طـال عليه حيـاته قتله ليرثه و قـال بعضـهم كـان تحت عاميـل بنت عم له كـانت مثلاـ فى بنى إسـرائيل بـالحسن و الجمـال فقتله ابن عمه لينكحها فلما قتله حمله من قريته إلى قريه أخرى فألقاه هناك و قال عكرمه كان لبنى إسرائيل مسجد له اثنا عشر بابا لكل سبط منهم باب فوجد قتيل على باب سبط قتل و جر إلى باب سبط آخر فاختصم فيه السبطان و قـال ابن سـيرين قتله القاتـل ثم احتمله فوضـعه على باب رجل منهم ثم أصـبح يطلب بـدمه و قيل ألقاه بين قريتين فاختصم فيه أهلهما فاشـتبه أمر القتيل على موسى و كان ذلك قبل نزول القسامه فأمرهم الله بذبح البقره فشددوا على أنفسهم فشدد الله عليهم و إنما كان تشديدهم تقديرا من الله به و حكمه.

و كان السـبب فيه على ما ذكره السـدى و غيره أن رجلا من بنى إسـرائيل كان بارا بأبيه و بلغ من بره أن رجلا أتاه بلؤلؤه فابتاعها بخمسـين ألفا و كان فيها فضل و ربح فقال للبائع (۲)إن أبى نائم و مفتاح الصـندوق تحت رأسه فأمهلنى حتى يستيقظ فأعطيك الثمن قـال فأيقـظ أباك و أعطنى المال قال ما كنت لأفعل و لكن أزيـدك عشـره آلاف فأنظرنى حتى ينتبه أبى فقال الرجل فأنا أحط عنك عشره آلاف إن أيقظت أباك و عجلت النقد فقال و أنا أزيدك عشرين ألفا إن انتظرت انتباهه أبى ففعل و لم

۱- فى نسـخه مخطوطه هنـا زيـاده لا تخلو عن تكرار و هى هكـذا: ثم اعلم أن هـذا الخبر يـدل صـريحا على ما ذهب إليه السـيّد المرتضـى رضى اللّه عنه و أتباعه من أن المكلف به أولا كان ما بينه تعالى لهم أخيرا فينا فى الاخبار السابقه، و يمكن حمله على أن المراد به أنّه تعـالى لـو لم يكن يعلم سؤالهم بعـد أمرهم بذبـح البقره لم يكلفهم الاـ بذبـح بقره غير معينه، و لمـا علم سؤالهم كلفهم أولا بما بين لهم أخيرا فالباعث على ذلك هو سؤالهم لعلمه به قبل وقوعه.
۲- فى المصدر: فقال البائع: اعطنى ثمن اللؤلؤه فقال: إن ابى نائم.

یوقظ أباه (۱)فلما استیقظ أبوه أخبره بـذلک فـدعا له و جزاه خیرا و قال هـذه البقره لک بما صـنعت فقال رسول الله انظروا ما ذا صنع به البر.

و قـال ابن عبـاس و وهب و غیرهمـا من أهل الکتب کان فی بنی إسـرائیل رجل صالـح له ابن طفل و کان له عجل فأتی بالعجل إلی غیضه (۲)و قال اللهم إنی اسـتودعتک هذه العجله لابنی حتی یکبر و مات الرجل فشبت العجله فی الغیضه و صارت عوانا و کـانت تهرب من کـل من رامهـا فلما کبر الصبی کان بارا بوالـدته و کان یقسم اللیله ثلاثه أثلاث یصـلی ثلثا و ینام ثلثا و یجلس عنـد رأس أمه ثلثا فإذا أصـبح انطلق و احتطب علی ظهر و یأتی به السوق فیبیعه بما شاء الله ثم یتصـدق بثلثه و یأکل ثلثه و یعطی والـدته ثلثـا فقـالت له أمه یومـا إن أبـاک ورثک عجله و ذهب بها إلی غیضه کـذا و اسـتودعها فانطلق إلیها و ادع إله إبراهیم و إسـماعیل و إسـحاق أن یردها علیک و إن من علامتها أنک إذا نظرت إلیها یخیل إلیک أن شـعاع الشـمس یخرج من جلـدها و کانت تسـمی المذهبه لحسنها و صفوتها و صفاء لونها فأتی الفتی الغیضه فرآها ترعی فصاح بها و قال أعزم علیک بإله إبراهیم و إسـماعیل و إسحاق و یعقوب (۳)فـأقبلت تسـعی حتی قامت بین یـدیه فقبض علی عنقها و قادها فتکلمت البقره بإذن الله و قالت أیها الفتی البار بوالـدته ارکبنی فإن ذلک أهون علیک فقال الفتی إن أمی لم تأمرنی بـذلک و لکن قالت خذ بعنقها قالت البقره بإله بنی إسـرائیل لو رکبتنی ما کنت تقدر علی أبدا فانطلق فإنک لو أمرت الجبل أن ینقلع من أصـله و ینطلق معک لفعل لبرک بوالـدتک فصـار الفتی بهـا فاسـتقبله عـدو الله إبلیس فی صوره راع فقـال أیهـا الفتی إنی رجـل من رعاه البقر اشـتقت إلی أهلی فأخـذت ثورا من ثیرانی فحملت زادی و متاعی حتی إذا بلغت شـطر الطریق ذهبت لأقضـی حاجتی فعدا وسط الجبل و ما قدرت علیه و إنی أخشی علی نفسی الهلکه فإن رأیت أن تحملنی علی بقرتک و تنجینی من الموت و أعطیک أجرها

۱- فی المصدر: فقال: قبلت فقعد و لم یوقظ أباه.

۲- الغیضه: الاجمه. مجتمع الشجر فی مغیض الماء.

۳- فی المصدر: و یعقوب أن تردی علی.

بقرتين مثـل بقرتـک فلم يفعل الفتى و قال اذهب فتوكل على الله و لو علم الله تعالى منک اليقين لبلغک بلا زاد و لا راحله فقال إبليس إن شـئت فبعنيها بحكمک و إن شـئت فاحملنى عليها و أعطيک عشـره مثلها (۱)فقال الفتى إن أمى لم تأمرنى بهـذا فبين الفتى كـذلک إذ طـار طـائر من بين يـدى البقره و نفرت البقره هـاربه فى الفلاه و غـاب الراعى فـدعاها الفتى بـاسم إله إبراهيم فرجعت البقره إليه فقالت أيها الفتى البار بوالـدته أ لم تر إلى الطائر الـذى طار فإنه إبليس عدو الله اختلسـنى أما إنه لو ركبنى لما قـدرت على أبـدا فلمـا دعوت إله إبراهيم جـاء ملک فانتزعنى من يـد إبليس و ردنى إليک لبرک بأمک و طاعتک لها فجاء بها الفتى إلى أمه فقـالت له إنک فقير لا مال لک و يشق عليک الاحتطاب بالنهار و القيام بالليل فانطلق فبع هـذه البقره و خـذ ثمنها قال لأمه بكم أبيعها قالت بثلاثه دنانير و لا تبعها بغير رضاى و مشورتى و كان ثمن البقره فى ذلک الوقت ثلاثه دنانير فانطلق بها الفتى إلى السوق فعقبه الله سبحانه (۲)ملكا ليرى خلقه قـدرته و ليختبر الفتى كيف بره بوالدته و كان الله به خبيرا فقال له الملک بكم تبيع هـذه البقره قـال بثلاثـه دنـانير و أشترط عليـک رضـا أمى فقـال له الملـک سـته دنانير و لا تسـتأمر أمک فقال الفتى لو أعطيتنى وزنهـا ذهبـا لم آخـذه إلا برضا أمى فردها إلى أمه و أخبرها بالثمن فقالت ارجع فبعها بسـته دنانير على رضا منى فانطلق الفتى بـالبقره إلى السوق فأتى الملک فقال اسـتأمرت والـدتک فقال الفتى نعم إنها أمرتنى أن لا أنقصـها من سته دنانير على أن أستأمرها قال الملک فإنى أعطيک اثنى عشر (۳)على أن لا تستأمرها فأبى الفتى و رجع إلى أمه و أخبرها بذلک فقالت إن ذاک الرجـل الـذى يأتيک هو ملک من الملائكه يأتيک فى صوره آدمى ليجربک فإذا أتاک فقل له أ تأمرنا أن نبيع هـذه البقره أم لا ففعل ذلک فقال له الملک اذهب إلى أمک و قل لها أمسـكى هذه البقره فإن موسـى يشتريها منكم لقتيل يقتل فى بنى إسـرائيل فلا تبيعوهـا إلا بمـل ء مسـكها دنـانير فأمسـكا البقره و قـدر الله تعالى على بنى إسـرائيل ذبـح تلک البقره بعينها مكافاه على بره بوالدته

۱- فى المصدر: عشره أمثالها.

۲- فى المصدر: فبعث اللّه.

۳- فى المصدر: اثنى عشر دينارا.

فضلا منه و رحمه فطلبوها فوجدوها عند الفتى فاشتروها بمل ء مسكها ذهبا و قال السدى اشتروها بوزنها عشر مرات ذهبا.

و اختلفوا فى البعض المضروب به فقال ابن عباس ضربوه بالعظم الذى يلى الغضروف و هو المقتل و قال الضحاک بلسانها و قال الحسين بن الفضل هذا أولى الأقاويل لأن المراد كان من إحياء القتيل كلامه و اللسان آلته و قال سعيد بن جبير بعجب ذنبها و قال يمان (۱)بن رئاب و هو أولى التأويلات بالصواب (۲)العصعص أساس البدن الذى ركب عليه الخلق و إنه أول ما يخلق و آخر ما يبلى و قال مجاهد بذنبها و قال عكرمه و الكلبى بفخذها الأيمن و قال السدى بالبضعه التى بين كتفيها و قيل بأذنها (۳)ففعلوا ذلک فقام القتيل حيا بإذن الله تعالى و أوداجه تشخب دما و قال قتلنى فلان ثم سقط و مات مكانه. (۴)

أقول: و قَالَ السَّيِّدُ بْنُ طَاوُسٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی كِتَابِ سَعْدِ السُّعُود وَجَدْتُ فِی تَفْسِيرٍ منسوبٍ إِلَى أَبِی جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَمَّا قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً فَذَلِکَ أَنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ وَ هُمَا أَخَوَانِ وَ كَانَ لَهُمَا ابْنُ عَمٍّ أَخٍ أَبِيهِمَا وَ كَانَ غَنِيّاً مُكْثِراً وَ كَانَتْ لَهُمَا ابْنَةُ عَمٍّ حَسْنَاءُ شَابَّةٌ كَانَتْ مَثَلًا فِی بَنِی إِسْرَائِيلَ بِحُسْنِهَا وَ جَمَالِهَا خَافَا أَنْ يَنْكِحَهَا ابْنُ عَمِّهَا ذَلِکَ الْغَنِيُّ فَعَمَدَا فَقَتَلَاهُ فَاحْتَمَلَاهُ فَأَلْقَيَاهُ إِلَى جَنْبِ قَرْيَةٍ لِيَبْرَءُوا مِنْهُ وَ أَصْبَحَ الْقَتِيلُ بَيْنَ ظَهْرَانَيْهِمْ فَلَمَّا غَمَّ عَلَيْهِمْ شَأْنُهُ وَ مَنْ قَتَلَهُ قَالَ أَصْحَابُ الْقَرْيَةِ الَّذِينَ وُجِدَ عِنْدَهُمْ يَا مُوسَى ادْعُ اللَّهَ لَنَا أَنْ يُطْلِعَ عَلَى قَاتِلِ هَذَا الرَّجُلِ فَفَعَلَ مُوسَى ثُمَّ ذَكَرَ مَا ذَكَرَهُ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ فِی كِتَابِهِ وَ قَالَ مَا مَعْنَاهُ أَنَّهُمْ شَدَّدُوا فَشَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَوْ ذَبَحُوا فِی الْأَوَّلِ أَيَّ بَقَرَةٍ كَانَتْ كَافِيَةً فَوَجَدُوا الْبَقَرَةَ لِامْرَأَةٍ فَلَمْ تَبِعْهَا لَهُمْ إِلَّا بِمِلْ ءِ جِلْدِهَا ذَهَباً وَ ضَرَبُوا الْمَقْتُولَ بِبَعْضِهَا فَعَاشَ فَأَخْبَرَهُمْ بِقَاتِلِهِ فَأُخِذَا فَقُتِلَا فَأُهْلِكَا فِی الدُّنْيَا وَ هَكَذَا يَقْتُلُهُمَا رَبُّنَا فِی الْآخِرَهِ (۵)

ص: ۲۷۷

۱- فى المصدر: و قال غياث.

۲- فى المصدر: و هو أولى التأويلات بالصواب، لان عجب الذنب أساس البدن.

۳- فى نسخه: بأذنيها.

۴- عرائس الثعلبى: ۱۳۰- ۱۳۲.

۵- سعد السعود: ۱۲۱- ۱۲۲، فيه و فى نسخه: يقتله دنيا و آخره.

lt;meta info="(أما وقت ایماننا أموالنا) بعید شمردن حکم دیه بر آنان بعد از سوگند، یعنی آیا سوگندهای ما اموال ما را حفظ نمی کند و برعکس، که بین آن ها جمع شده است؟. الباسقه: یعنی دراز و طولانی. و راض الدابه: یعنی آن را رام و ذلیل کرد. النواعیر جمع ناعوره است و آن به سطل و یا دولاب که با آن آب برمی دارند، گفته می شود؛ نادمه منادمه و نداما: یعنی با او بر سر سفره شراب نوشی نشست. (و لم یقل موسی) حاصل این که موسی این حکم خداوند « إنّ الله یأمرکم » را بر حقیقت استقبال و آینده آورد، و به خاطر این با فعل آینده آن را تفسیر کرد و گفت: سیأمرکم (در آینده به شما دستور می دهد) که در اول به آن ها وعده چنین دستوری را داد سپس بعد از سؤال های مبنی بر چگونه بودن گاو به آنان دستور داد و اگر موسی در اول آن را با صیغه ماضی می آورد (أمرکم أن تذبحوا) امر به حقیقت متعلق می‌شد و هر گاوی را که می خریدند قبول بود. این وجه سوم تفسیر این آیه است غیر از آن چه که دو گروه در باره تأویل این آیه گفتند. اما این قول با قول سید و اصحاب او مناسبت بیشتری دارد و جمع آن با اخبار پیشین، خالی از اشکال نیست. می‌توان اخبار پیشین را به این حمل کرد که وقتی خداوند متعال دانست که اگر ایشان را به قربانی مطلق گاو- هر گاوی - دستور بدهد آن ها قبول نمی کنند به این خاطر در همان اول این دستور را به آن ها نداد یا این که اگر بعد

ص: ۲۷۳

از وعده دادن آن ها به این کار، آن ها از خصوصیات آن گاو نمی‌پرسیدند خداوند به آن ها دستور می داد که هر گاوی را که بخرند قبول می کند ولی هنگامی که آن ها شروع به پرسیدن سؤال کردند خداوند هم بر آن ها سخت گرفت. ولی این دو تفسیر بعید می باشد و پذیرفتن توجیهاتی مانند این دو توجیه در آن، برای این خبر مشکل است با این که قویتر و بهتر نیز هست؛ و خداوند حقیقت امر را از همه بهتر می‌داند.

ثعلبی می گوید: مفسران می‌گویند که: یک مقتول به اسم عامیل در بین بنی اسرائیل افتاده بود و نمی دانستند که قاتل او کیست. و در مورد قاتل او و عات کشته شدنش به اختلاف رسیدند، عطا و سدی می گویند: در میان بنی اسرائیل مردی ثروتمند بود که پسر عمویی فقیر داشت و آن مرد ثروتمند هیچ وارثی غیر از او نداشت. هنگامی که عمر آن مرد زیاد شد پسر عمویش او را کشت تا به ارثش برسد. و بعضی از عالمان می گویند: و عامیل یک دختر عمو داشت که در بین بنی اسرائیل به زیبایی شهرت داشت، پس پسر عمویش او را کشت تا دختر عمویش را برای خودش بگیرد. هنگامی که او را کشت جسدش را از شهر خودشان به شهر دیگری برد و در آن جا گذاشت. عکرمه می گوید: بنی اسرائیل یک مسجد داشتند که دوازده دروازه داشت هر طایفه آن ها از یک دروازه وارد می شد و جسد مقتول را در بین دروازه دو طایفه گذاشت که به خاط آن دو طایفه با هم در گیر شدند. ابن سیرین می گوید: قاتل او را کشت سپس آن را در کنار در خانه یک مردی گذاشت فردای آن روز قاتلش آمده بود و دیه او را می خواست. و گفته شده: جسد آن را بین دو روستا گذاشت که به خاطر آن مردم دو روستا با هم درگیر شدند و موسی نمی دانست که چگونه قاتلش را پیدا کند و این جریان قبل نازل شدن حکم قسامه بود (قسامه: سوگند خوردن اولیای مقتول به هنگام ادعای خونبها) پس خداوند به او دستور داد که یک گاو قربانی کنند و آن ها در خرید گاو بر خودشان سخت گرفتند خداوند هم بر آن ها سخت گرفت؛ و سخت گرفتن آن ها هم در تقدیر خداوند بود و حکمتی داشت.

سبب و حکمت این داستان گاو آن طور که سدیّ و دیگران می گویند این بود که جوانی در بین بنی اسرائیل بود که نسبت به پـدرش نیکوکـار بود؛ و نیکوکـاریش به پـدرش در این حـد بود که یک بار مردی برایش یک مرواریـد آورده بود و آن را با پنجاه هزار دینار خریـد و این معامله برایش سود فراوانی داشت. به فروشـنده گفت: پدرم مرده است و کلید صـندوق زیر بالش پـدرم است پس منتظر بمان تا پـدرم بیـدار شود و من پولت را به تو بدهم، آن مرد گفت: برو پدرت را بیدار کن و پول من را بیـاور. گفت: این کـار را نمی کنم ولی ده هزار دینار بر پولم اضافه می کنم پس به من وقت بـده تا پـدرم بیـدار شود. آن مرد گفت: من ده هزار دینـار از پولم کم می کنم ولی تو بایـد زود پـدرت را بیـدار کنی و پولم را زود بیاوری. آن مرد گفت: من بیست هزار دینار بر پولم اضافه می کنم تا تو منتظر بمانی تا پدرم بیدار شود. آن مرد منتظرش ماند ولی پدرش

بیـدار نشـد. هنگامی که پـدرش بیدار شد جریان را برایش تعریف کرد و به خاطر این کار خوبش او را دعا کرد و به او پاداش داد. و گفت: این گاو را به خاطر این کار نیکت به تو می‌دهم و حضرت موسی فرمود: ببینید که کار نیک چه کاری می کند.

ابن عبـاس و وهب و دیگران از اهل کتاب می گوینـد: در میان بنی اسـرائیل مرد صالحی بود که یک پسـر بچه داشت، او یک گوساله داشت، آن را به جنگل برد، گفت: خـدایا من این گوساله را در نزد تو به ودیعه می گـذارم تا این بچه ام بزرگ شود. سپس آن مرد، مرد؛ و آن گوسـاله در جنگـل بزرگ و بـه گـاو تبـدیل شـد و از دسـت هر کسـی کـه قصـد او را می‌کرد می... گریخت. هنگـامی که پسـر آن مرد بزرگ شـد بـا مادرش خیلی مهربان بود. شب را برخودش به سه قسـمت تقسـیم کرده بود: یـک سوم آن را نمـاز می خوانـد، یـک سوم آن را می خوابیـد، و یـک سوم آن را در کنار مادرش می نشـست و هنگامی که صبـح می شـد هیزم بر پشـتش می گذاشت و آن ها را به طرف بازار می برد و در آن جا آن ها را می فروخت سـپس سود آن روزش را به سه قسمت تقسیم می کرد یک سوم آن را به صدقه می داد، یک سوم آن را می خورد و یک سوم دیگر آن را به مادرش می داد. روزی مادرش به او گفت: پدرت یک گوساله برایت به ارث گذاشـته است و آن را به فلان جنگل برده است و آن را آن جا گذاشـته است. پس به آن جا برو و از خداوند ابراهیم و اسـماعیل و اسـحاق بخواه که آن را به تو باز گرداند و علامـت آن هم این است که وقـتی به آن نگـاه کنی فکر می کنی که نوری از داخـل پوسـتش خـارج می شود و به خـاطر زیبا بودنش و براق و خالص بودن رنگ و پوسـتش به المذهبه معروف بود. آن مرد جوان به طرف جنگل رفت و آن را دید که در جنگـل می چرد و فریـاد کشـید که به إذن خـدای ابراهیم و اسـماعیل و اسـحاق یعقوب به نزد من بیا. پس آن گاو نزد آن مرد آمـد و گردن گـاو را گرفـت و آن را بـا خـودش آورد. پس آن گـاو بـه إذن خداونـد صـحبت کرد و گفـت: ای مردی که با مـادرش مهربـان است سوار من بشو تـا راحت باشـی. آن مرد گفت: مادرم به من اجازه نـداده که سوارت بشوم ولی گفت که گردن تو را بگیرم. آن گاو گفت: قسم به خدای بنی اسرائیل اگر بر من سوار می‌شدی هیچ وقت نمی توانستی من را با خودت ببری. پس راه بیفت که اگر به کوه هم دسـتور دهی تا از ریشه کنـده شود و با تو بیایـد به خاطر آن رفتار خوبت با مادرت این کار را می‌کند. پس آن مرد گاو را می برد که در راه شیطان به شکل یک مرد بر او ظاهر شد و به او گفت: ای جوان من یک مرد گـاو دار هسـتم، دلم برای خـانواده ام تنگ شـده، یکی از گاوهایم را آوردم و بر روی آن توشه ام را گذاشـتم تا با آن به طرف خانه بروم. وقتی به نیمه راه رسیدم رفتم تا رفع حاجت بکنم که وقتی برگشـتم دوید و به طرف کوه رفت و نتوانستم آن را بگیرم. من می‌ترسم که در این جا گم شوم و بمیرم، اگر بتوانی من را سوار بر این گاوت بکنی و من را نجات دهی

ص: ۲۷۵

دو گـاو بهماننـد گـاو خودت به تو می دهم. ولی آن مرد جوان قبول نکرد؛ و به او گفت: به راهت ادامه بـده و به خـدا توکل کن که اگر خداونـد یقین تو را بدانـد تو را نجات می دهـد و تو را بـدون توشه به مقصدت می رساند. ابلیس به او گفت: اگر می‌خواهی آن را به هر قیمت که می‌خواهی به من بفروش یا این که من را بر روی آن به مقصـد برسان من هم ده تا مثل آن به تو بدهم.

ولی آن مرد جوان نپـذیرفت و گفت که مادرم به من اجازه نـداده است، که در آن لحظه پرنده ای در جلوی گاو پرید و آن را ترساند و به طرف دشت فرار کرد و آن مرد گاودار هم مخفی شد. سپس آن مرد جوان دوباره با اسم خدای ابراهیم آن گاو را صـدا زد و آن حاضـر شد؛ و گفت: ای مرد نیکوکار مگر ندیدی که وقتی که آن پرنده پرید آن مرد ناپدید شد او شـیطان بود که من را دزدیـد؛ اگر او را بر پشت من سوار شود نمی توانی من را با خودت ببری؛ و هنگامی که من را با خدای ابراهیم صدا زدی فرشـته ای آمـد و مـن را از دست او نجـات داد و به خـاطر رفتـار نیکت بـا مـادرت و اطـاعت خداونـد من را به سـوی تو برگردانـد. سـپس آن مرد گـاو را به نزد مـادرش آورد و مادرش به او گفت: تو فقیر هستی و مال و پولی نـداری و روزانه کار کردن تـو را خسـته می‌کنـد و شب هـا هم عبـادت می کنی پس برو و این گـاو را بفروش و پـول آن را برای خـودت نگه دار؛ گفت که آن را چقـدر بفروشم؟ گفت: به سه دینـار ولی وقتی خواستی آن را بفروشـی اول از من اجازه بگیر؛ که در آن زمان قیمت گاو سه دینار بود؛ پس آن را با خودش به بازار برد و خداوند فرشته ای را همراه او فرستاد تا مردم قدرت او را ببینند و تا آن مرد را آزمایش کند که نیکی او به مادرش چگونه است؟ و خداوند به این آگاه است. آن فرشـته به او گفت آن گاو را به چنـد می فروشـی؟ گفت: به سه دینار و به شـرط آن که مادرم به این معامله اجازه بدهد. فرشـته گفت آن را با شـش دینار می خرم ولی از مـادرت اجـازه نگیر. آن مرد گفت: اگر به انـدازه وزن خـودش به من طلاـ بـدهی آن را بـدون اجـازه مـادرم نمی فروشم. پس به سوی مادرش برگشت و او را از قیمت باخبر کرد، مادرش گفت: برو و آن را به ۶ دینار و با کسب رضایت من بخر؛ آن مرد به طرف بازار برگشت؛ فرشـته از او پرسـید: از مادرت اجازه گرفتی؟ گفت: بله، او به من دسـتور داد که آن را با شش دینـار و کسب رضـایت از او بفروشم، فرشـته گفت: من دوازده دینـار به تـو می دهم ولی از او اجـازه نگیر؛ ولی آن مرد قبـول نکرد و بـه نزد مـادرش برگشـت و او را بـاخبر کرد، مـادرش گفـت: آن مردی کـه به نزد تـو می آیـد یکی از فرشـتگان خداوند است که در شـکل انسان بر تو ظاهر می شود و می خواهد تو را امتحان کند. هرگاه نزد تو آمد از او بپرس که آیا این گاو را بفرشـیم یا نه؟ او نیز از فرشـته پرسـید: فرشته به او گفت: این گاو را نگه دارید چون موسی به خاطر یک نفر که در بین بنی اسـرائیل کشته می شود آن را از شما می خرد و آن را فقط به قیمت پر کردن پوستش از دینار بفروشید. پس آن ها هم آن گاو را نگه داشتند تا این که خداوند به بنی اسرائیل دستور داد که آن گاو را بخرند به خاطر آن رفتار خوب مرد با مادرش.

ص: ۲۷۶

پس به دنبـال آن گـاو رفتنـد و آن را فقـط در نزد آن مرد جوان پیـدا کردنـد و آن را به قیمت پر کردن پوسـتش از طلاـ از او خریدند. سدیّ می گوید: آن را به قیمت ده بار پرکردن پوستش از طلا خریدند.

و در مورد آن تکه از گاو که به بدن مقتول زدند اختلاف است، ابن عباس گفت: اسـتخوانی که بر روی آن غضروف باشد را

بر روی آن زدند و آن مقتل است، ضحاک گفت: زبانش را به بدن مقتول زدند، حسین بن فضل می گوید: این بهترین اقوال است چون آن مقتول را به خاطر حرف زدن زنده کردند و وسیله حرف زدن زبان است. سعید بن جبیر می گوید: آخر دم گاو را به او زدند. یمان بن رئاب می گوید: این بهترین تفسیر آیه است، آخر دم پایه بدن حیوان است و خلقت آن از آن جا آغاز شده است، و دم اولین چیزی است که خلق می شود و آخرین چیزی از بدن حیوان است که پوسیده می‌شود، مجاهد گفت: همه دم آن را به او زدند، عکرمه و کلبی می گویند: ران راست آن را به مقتول زدند، سدیّ گفت: آن تکه گوشتی که در بین شانه هایش است را به او زدند، و گفته شده: با گوشش. پس این کار را انجام دادند و آن مقتول به إذن خداوند زنده شد و خون از رگهای او جاری بود و گفت که: فلان کس من را کشت و بعد از آن همان‌جا افتاد و دوباره مرد. - . عرائس الثعلبی : ۱۳۰ - ۱۳۲ -

می گویم: سید بن طاوس در کتاب سعد السعود می گوید: در تفسیر منسوب به امام باقر علیه السلام آمده است که خداوند متعال فرمود:« إنّ الله یأمرکم أن تذبحوا بقره » که داستان این گونه بوده که دو نفر از مردم بنی اسرائیل که با هم برادر بودند و یک پسر عمو داشتند که خیلی ثروتمند بود و آن ها یک دختر عموی جوان زیبا رو داشتند که در میان بنی اسرائیل به زیبایی مشهور بود. آن ها ترسیدند که پسر عموی پولدارشان او را برای خودش نکاح کند پس او را کشتند و جسد او را برداشتند و در کنار یک روستا قرار دادند تا از کشتن او خودشان را بری کنند. مرده آن شب را در میا آن اهل قریه صبح کرد، هنگامی که نسبت به قتل او و قاتلش نگران شدند مردم روستایی که جسد در میا آنان پیدا شده بود، گفتند: ای موسی دعا کن تا خداوند قاتل این مرد را برای ما آشکار کند، پس موسی دعا کرد سپس داستانی که خداوند آن را در قرآن آورده است را ذکر کرد و گفت که آن ها بر خداوند سخت گرفتند خداوند هم بر آن ها سخت گرفت، که اگر در بار اول هر گاوی را پیدا می کردند خداوند آن گاو را از آن ها قبول می کرد ولی خداوند بر آن ها سخت گرفت و آن ها هم آن گاو را در نزد یک زن بنی اسرائیلی پیدا کردند و او هم آن را به قیمت پر کردن پوست گاو ازطلا فروخت. پس آن را خریدند و تکه ای از آن را به بدن مقتول زدند پس زنده شد و آن ها را از قاتلش با خبر کرد، و سپس آن دو را گرفتند و کشتند. پس در دنیا هلاک شدند و در آخرت هم پروردگار ما آن دو را می‌کشد - به عذاب الهی گرفتار می شوند -. - . سعد السعود : ۱۲۱ - ۱۲۲ -

ص: ۲۷۷

**[ترجمه]

باب ۱۰ قصه موسی علیه السلام حین لقی الخضر و سائر قصص الخضر علیه السلام و أحواله

الآیات؛

الکهف: «وَ إِذْ قالَ مُوسی لِفَتاهُ (إلی قوله تعالی): صَبْراً»(۶۰-۸۲)

**[ترجمه]وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا* فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا * فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا * قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا * قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا * فَوَجَدَا

عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنـدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا * قَالَ لَهُ مُوسَـى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْـدًا * قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْـتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا * وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا * قَالَ سَتَجِدُنِي إِن شَاء اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا * قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا * فَانطَلَقَا حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَـيْئًا إِمْرًا * قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْـتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا * قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا * فَانطَلَقَا حَتَّى إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَـدْ جِئْتَ شَـيْئًا نُّكْرًا * قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْـتَطِيعَ مَعِي صَبْرًا * قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُـذْرًا * فَانطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْـتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن يُضَـيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا * قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْـتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا * أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَـفِينَةٍ غَصْـبًا * وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا * فَأَرَدْنَا أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا * وَأَمَّا الْجِـدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَـدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنزٌ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْـتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا* - . کهف / ۶۰- ۸۲ -

{و [یـاد کن] هنگـامی را که موسـی به جوان [همراه] خود گفت دست بردار نیسـتم تـا به محل برخورد دو دریا برسم هر چند سالهـا[ی سـال] سـیر کنم*پس چون به محل برخورد دو [دریا] رسـیدند ماهی خودشان را فراموش کردنـد و ماهی در دریا راه خود را در پیش گرفت [و رفت]*و هنگامی که [از آن جا] گذشـتند [موسـی] به جوان خود گفت غـذایمان را بیاور که راستی ما از این سـفر رنـج بسیار دیـدیم*گفت دیـدی وقتی به سوی آن صـخره پناه جستیم من ماهی را فراموش کردم و جز شـیطان [کسـی] آن را از یاد من نبرد تا به یادش باشم و به طور عجیبی راه خود را در دریا پیش گرفت*گفت این همان بود که ما می جستیم پس جسـتجوکنان رد پای خود را گرفتنـد و برگشـتند*تا بنـده ای از بندگان ما را یافتند که از جانب خود به او رحمتی عطا کرده و از نزد خود بدو دانشـی آموخته بودیم*موسی به او گفت آیا تو را به شرط این که از بینشی که آموخته شده ای به من یـاد دهی پیروی کنم*گفت تـو هرگز نمی تـوانی همپـای من صـبر کنی*و چگـونه می تـوانی بر چیزی که به شـناخت آن احاطه نـداری صبر کنی*گفت ان شاء الله مرا شـکیبا خواهی یافت و در هیـچ کاری تو را نافرمانی نخواهم کرد*گفت اگر مرا پیروی می کنی پس از چیزی سؤال مکن تا [خود] از آن با تو سـخن آغاز کنم*پس رهسـپار گردیدند تا وقتی که سوار کشتی شدنـد [وی] آن را سوراخ کرد [موسـی] گفت آیـا کشتی را سوراخ کردی تـا سرنشـینانش را غرق کنی واقعـا به کـار ناروایی مبادرت ورزیدی*گفت آیا نگفتم که تو هرگز نمی توانی همپای من صبر کنی*[موسـی] گفت به سبب آن چه فراموش کردم مرا مؤاخذه مکن و در کارم بر من سـخت مگیر*پس رفتند تا به نوجوانی برخوردند [بنده ما] او را کشت [موسـی به او] گفت آیا شـخص بی گناهی را بدون این که کسی را - به قتل رسانده باشد کشتی واقعا کار ناپسندی مرتکب شدی*گفت آیا به تو نگفتم که هرگز نمی توانی همپای من صبر کنی*[موسـی] گفت اگر از این پس چیزی از تو پرسیدم دیگر با من همراهی مکن [و] از جانب من قطعا معذور خواهی بود*پس رفتند تا به اهل قریه ای رسـیدند از مردم آن جا خوراکی خواسـتند و[لی آن ها] از مهمان نمودن آن دو خودداری کردنـد پس در آن جا دیواری یافتند که می خواست فرو ریزد و [بنده ما] آن را اسـتوار کرد [موسـی] گفت اگر می خواستی [می توانستی] برای آن مزدی بگیری*گفت این [بـار دیگر وقت] جـدایی میان من و توست به زودی تو را از تاویـل آن چه که نتوانستی بر آن صبر کنی آگـاه خواهـم سـاخت*اما کشتی از آن بینوایانی بود که در دریا کار می کردند خواسـتم آن را معیوب کنم [چرا که] پیشاپیش آنان پادشاهی بود که هر کشتی [درستی] را به زور می گرفت*و اما

نوجوان پـدر و مـادرش [هر دو] مؤمن بودنـد پس ترسـيديم [مبـادا] آن دو را بـه طغيـان و كفر بكشـد*پس خواسـتيم كه پروردگارشـان آن دو را به پـاكتر و مهربـانتر از او عوض دهـد*و اما ديوار از آن دو پسـر [بچه] يتيم در آن شـهر بود و زير آن گنجى متعلق به آن دو بـود و پـدرشان [مردى] نيكوكـار بـود پس پروردگـار تو خواست آن دو [يـتيم] به حـد رشـد برسـند و گنجينه خود را كه رحمتى از جـانب پروردگارت بود بيرون آورنـد و اين [كارها] را من خودسـرانه انجام نـدادم اين بود تاويل آن چه كه نتوانستى بر آن شكيبايى ورزى}

**[ترجمه]

الأخبار

«1»

-فس، تفسـير القمى لَمَّا أَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صـلى الله عليه و آله قُرَيْشاً بِخَبَرِ أَصْـحَابِ الْكَهْفِ قَـالُوا أَخْبِرْنَا عَنِ الْعَالِمِ الَّذِى أَمَرَ اللَّهُ مُوسَـى أَنْ يَتْبَعَهُ وَ مَا قِصَّتُهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِذْ قالَ مُوسـى لِفَتاهُ لا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِـىَ حُقُباً قَالَ وَ كَانَ سَبَبُ ذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا كَلَّمَ اللَّهُ مُوسـى تَكْلِيماً وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْأَلْوَاحَ وَ فِيهَا كَمَا قَالَ اللَّهُ وَ كَتَبْنا لَهُ فِى الْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِـيلًا لِكُلِّ شَـيْ ءٍ وَ رَجَعَ مُوسَـى إِلَى بَنِى إِسْـرَائِيلَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَأَخْبَرَهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ التَّوْرَاةَ وَ كَلَّمَهُ قَالَ فِى نَفْسِهِ مَا خَلَقَ اللَّهُ خَلْقاً أَعْلَمَ مِنِّى فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى جَبْرَئِيلَ أَدْرِكْ مُوسَى فَقَدْ هَلَكَ وَ أَعْلِمْهُ أَنَّ عِنْدَ مُلْتَقَى الْبَحْرَيْنِ عِنْدَ الصَّخْرَهِ رَجُلًا أَعْلَمَ مِنْكَ فَصِرْ إِلَيْهِ وَ تَعَلَّمْ مِنْ عِلْمِهِ فَنَزَلَ جَبْرَئِيلُ عَلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَخْبَرَهُ فَذَلَّ مُوسَى فِى نَفْسِهِ وَ عَلِمَ أَنَّهُ أَخْطَأَ وَ دَخَلَهُ الرُّعْبُ وَ قَالَ لِوَصِيِّهِ يُوشَعَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَرَنِى أَنْ أَتَّبِعَ رَجُلًا عِنْدَ مُلْتَقَى الْبَحْرَيْنِ وَ أَتَعَلَّمَ مِنْهُ فَتَزَوَّدَ يُوشَعُ حُوتاً مَمْلُوحاً وَ خَرَجَا فَلَمَّا خَرَجَا وَ بَلَغَا ذَلِكَ الْمَكَانَ وَجَـدَا رَجُلًا مُسْـتَلْقِياً عَلَى قَفَاهُ فَلَمْ يَعْرِفَاهُ فَأَخْرَجَ وَصِـيُّ مُوسَـى الْحُوتَ وَ غَسَـلَهُ بِالْمَاءِ وَ وَضَـعَهُ عَلَى الصَّخْرَهِ وَ مَضَـيَا وَ نَسِـيَا الْحُوتَ وَ كَانَ ذَلِكَ الْمَاءُ مَاءَ الْحَيَوَانِ فَحَيِيَ الْحُوتُ وَ دَخَلَ فِى الْمَاءِ فَمَضَـى مُوسَـى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ يُوشَعُ مَعَهُ حَتَّى عَيِيَا فَقَالَ لِوَصِـيِّهِ آتِنا غَـداءَنا لَقَـدْ لَقِينا مِنْ سَـفَرِنا هذا نَصَـباً أَيْ عَنَاءً فَذَكَرَ وَصِـيُّهُ السَّمَكَهَ فَقَالَ لِمُوسَـى إِنِّى نَسِـيتُ الْحُوتَ عَلَى الصَّخْرَهِ فَقَالَ مُوسَـى ذَلِكَ الرَّجُلُ الَّذِى رَأَيْنَاهُ عِنْـدَ الصَّخْرَهِ هُوَ الَّذِى نُرِيدُهُ فَرَجَعَا عَلى آثارِهِما قَصَـصاً إِلَى عِنْدِ الرَّجُلِ وَ هُوَ فِى الصَّلَاهِ فَقَعَدَ مُوسَـى حَتَّى فَرَغَ عَنِ الصَّلَاهِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمَا- فَحَدَّثَنِى مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ بِلَالٍ عَنْ يُونُسَ قَالَ: اخْتَلَفَ يُونُسُ وَ هِشَامُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ

ص: ٢٧٨

فِی الْعَالِمِ الَّذِی أَتَاهُ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَیُّهُمَا کَانَ أَعْلَمَ وَ هَلْ یَجُوزُ أَنْ یَکُونَ عَلَی مُوسَی حُجَّهٌ فِی وَقْتِهِ وَ هُوَ حُجَّهُ اللَّهِ عَلَی خَلْقِهِ فَقَالَ قَاسِمٌ الصَّیْقَلُ فَکَتَبُوا إِلَی أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ یَسْأَلُونَهُ عَنْ ذَلِکَ فَکَتَبَ فِی الْجَوَابِ أَتَی مُوسَی الْعَالِمَ فَأَصَابَهُ فِی جَزِیرَهٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ إِمَّا جَالِساً وَ إِمَّا مُتَّکِئاً فَسَلَّمَ عَلَیْهِ مُوسَی فَأَنْکَرَ السَّلَامَ إِذْ کَانَ بِأَرْضٍ لَیْسَ بِهَا سَلَامٌ فَقَالَ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ قَالَ أَنْتَ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ الَّذِی کَلَّمَهُ اللَّهُ تَکْلِیماً قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا حَاجَتُکَ قَالَ جِئْتُ (۱)لِتُعَلِّمَنِی مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً قَالَ إِنِّی وُکِّلْتُ بِأَمْرٍ لَا تُطِیقُهُ وَ وُکِّلْتَ بِأَمْرٍ لَا أُطِیقُهُ ثُمَّ حَدَّثَهُ الْعَالِمُ بِمَا یُصِیبُ آلَ مُحَمَّدٍ مِنَ الْبَلَاءِ حَتَّی اشْتَدَّ بُکَاؤُهُمَا ثُمَّ حَدَّثَهُ عَنْ فَضْلِ آلِ مُحَمَّدٍ حَتَّی جَعَلَ مُوسَی یَقُولُ یَا لَیْتَنِی کُنْتُ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ وَ حَتَّی ذَکَرَ فُلَاناً وَ فُلَاناً (۲)وَ مَبْعَثَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی قَوْمِهِ وَ مَا یَلْقَی مِنْهُمْ وَ مِنْ تَکْذِیبِهِمْ إِیَّاهُ وَ ذَکَرَ لَهُ تَأْوِیلَ هَذِهِ الْآیَهِ وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصارَهُمْ کَما لَمْ یُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّهٍ حِینَ أُخِذَ الْمِیثَاقُ عَلَیْهِمْ فَقَالَ مُوسَی هَلْ أَتَّبِعُکَ عَلی أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً فَقَالَ الْخَضِرُ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً وَ کَیْفَ تَصْبِرُ عَلی ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً فَقَالَ مُوسَی سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِی لَکَ أَمْراً قَالَ الْخَضِرُ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِی فَلا تَسْئَلْنِی عَنْ شَیْ ءٍ حَتَّی أُحْدِثَ لَکَ مِنْهُ ذِکْراً یَقُولُ لَا تَسْأَلْنِی عَنْ شَیْ ءٍ أَفْعَلُهُ وَ لَا تُنْکِرْهُ عَلَیَّ حَتَّی أُخْبِرَکَ أَنَا بِخَبَرِهِ قَالَ نَعَمْ فَمَرُّوا ثَلَاثَتُهُمْ حَتَّی انْتَهَوْا إِلَی سَاحِلِ الْبَحْرِ وَ قَدْ شُحِنَتْ سَفِینَهٌ (۳)وَ هِیَ تُرِیدُ أَنْ تَعْبُرَ فَقَالَ أَرْبَابُ السَّفِینَهِ نَحْمِلُ هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَهَ نَفَرٍ فَإِنَّهُمْ قَوْمٌ صَالِحُونَ فَحَمَلُوهُمْ فَلَمَّا جَنَحَتِ السَّفِینَهُ (۴)فِی الْبَحْرِ قَامَ الْخَضِرُ إِلَی جَوَانِبِ السَّفِینَهِ فَکَسَرَهَا وَ حَشَاهَا بِالْخِرَقِ وَ الطِّینِ فَغَضِبَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ غَضَباً شَدِیداً وَ قَالَ لِلْخَضِرِ أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً إِمْراً (۵)فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ أَ لَمْ أَقُلْ

۱- فی المصدر: جئتک.

۲- زاد فی المصدر: و فلانا.

۳- أی ملئت.

۴- جنحت السفینه: بلغت ماء رقیقا فلصقت بالارض.

۵- الامر: العجیب. المنکر.

إنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً قَالَ مُوسَی لا تُؤاخِذْنِی بِما نَسِیتُ وَ لا تُرْهِقْنِی مِنْ أَمْرِی عُسْراً فَخَرَجُوا مِنَ السَّفِینَهِ فَنَظَرَ الْخَضِرُ إِلَی غُلَامٍ یَلْعَبُ بَیْنَ الصِّبْیَانِ حَسَنِ الْوَجْهِ کَأَنَّهُ قِطْعَهُ قَمَرٍ وَ فِی أُذُنَیْهِ دُرَّتَانِ فَتَأَمَّلَهُ الْخَضِرُ ثُمَّ أَخَذَهُ وَ قَتَلَهُ فَوَثَبَ مُوسَی إِلَی الْخَضِرِ (۱)وَ جَلَدَ بِهِ الْأَرْضَ (۲)فَقَالَ أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَکِیَّهً بِغَیْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً نُکْراً فَقَالَ الْخَضِرُ لَهُ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً قَالَ مُوسَی إِنْ سَأَلْتُکَ عَنْ شَیْ ءٍ بَعْدَها فَلا تُصاحِبْنِی قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّی عُذْراً فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا أَتَیا بِالْعَشِیِّ قَرْیَهً تُسَمَّی النَّاصِرَهَ (۳)وَ إِلَیْهَا تُنْسَبُ النَّصَارَی وَ لَمْ یُضَیِّفُوا أَحَداً قَطُّ وَ لَمْ یَطْعَمُوا غَرِیباً فَاسْتَطْعَمُوهُمْ فَلَمْ یُطْعِمُوهُمْ وَ لَمْ یُضَیِّفُوهُمْ فَنَظَرَ الْخَضِرُ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِلَی حَائِطٍ قَدْ زَالَ لِیَنْهَدِمَ فَوَضَعَ الْخَضِرُ یَدَهُ عَلَیْهِ وَ قَالَ قُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ فَقَامَ فَقَالَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمْ یَنْبَغِ أَنْ تُقِیمَ الْجِدَارَ حَتَّی یُطْعِمُونَا وَ یُؤْوُونَا وَ هُوَ قَوْلُهُ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَیْهِ أَجْراً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ عَلَیْهِ السَّلَامُ هذا فِراقُ بَیْنِی وَ بَیْنِکَ سَأُنَبِّئُکَ بِتَأْوِیلِ ما لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَیْهِ صَبْراً أَمَّا السَّفِینَهُ الَّتِی فَعَلْتُ بِهَا مَا فَعَلْتُ فَکانَتْ لِقَوْمٍ لِمَساکِینَ یَعْمَلُونَ فِی الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِیبَها وَ کَانَ وَرَاءَ السَّفِینَهِ مَلِکٌ یَأْخُذُ کُلَّ سَفِینَهٍ صَالِحَهٍ غَصْباً کَذَا نَزَلَتْ (۴)وَ إِذَا کَانَتِ السَّفِینَهُ مَعْیُوبَهً لَمْ یَأْخُذْ مِنْهَا شَیْئاً وَ أَمَّا الْغُلامُ فَکانَ أَبَواهُ مُؤْمِنَیْنِ وَ طُبِعَ کَافِراً کَذَا نَزَلَتْ فَنَظَرْتُ إِلَی جَبِینِهِ وَ عَلَیْهِ مَکْتُوبٌ طُبِعَ کَافِراً فَخَشِینا أَنْ یُرْهِقَهُما طُغْیاناً وَ کُفْراً فَأَرَدْنا أَنْ یُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَیْراً مِنْهُ زَکاهً وَ أَقْرَبَ رُحْماً فَأَبْدَلَ اللَّهُ وَالِدَیْهِ بِنْتاً وَلَدَتْ سَبْعِینَ نَبِیّاً (۵)وَ أَمَّا الْجِدارُ الَّذِی أَقَمْتُهُ فَکانَ لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَدِینَهِ وَ کانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لَهُما

۱- فی المصدر: فقتله فوثب موسی علی الخضر.

۲- جلد به الأرض: صرعه.

۳- فی نسخه و فی المصدر: «فَانْطَلَقا حَتَّی إِذا أَتَیا أَهْلَ قَرْیَهٍ» بالعشی تسمی الناصره.

۴- فیه غرابه و کذا فیما بعده، حیث انهما یدلان علی التحریف و هو خلاف ما علیه معظم الإمامیّه، و لعله أراد بذلک أن ذلک أرید ممّا نزلت.

۵- فی هامش المطبوع و نسخه مخطوطه: کان منها و من نسلهما سبعون نبیّا من انبیاء بنی إسرائیل، خ و لکن سائر النسخ و المصدر خالیه عنه.

وَ کانَ أَبُوهُما صالِحاً فَأَرادَ رَبُّکَ أَنْ یَبْلُغا أَشُدَّهُما إِلَی قَوْلِهِ ذلِکَ تَأْوِیلُ ما لَمْ تَسْطِعْ عَلَیْهِ صَبْراً (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله مردم قریش را از جریان اصحاب کهف با خبر کردند، گفتند: ما را از آن عالمی که خداوند به موسی امر کرد که از او پیروی کند با خبر کن و داستانش چه بوده است. خداوند متعال این آیه را نازل کرد « وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا» پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: که سبب آن این بود که هنگامی که خداوند با موسی حرف زد و الواح را بر او نازل کرد، آن طور که خداوند فرمود:« و کتبنا له فی الالواح من کل شی کوعظه و تفصیلا لکل شی ء » موسی به بین قوم بنی اسرائیل برگشت و بالای منبر رفت و به آن ها خبر داد که خداوند تورات را بر او نازل و با او صحبت کرده است. موسی با خودش گفت: که خداوند هیچ کس را عالم تر از من خلق نکرده است. آنگاه خداوند به جبرئیل وحی کرد که به کمک موسی برو که خودش را هلاک کرد و به او بگو در محل تجمع دو دریا در کنار یک صخره مردی هست که از تو عالم تر است. پس به نزد او برو و از علم او یاد بگیر. جبرئیل بر موسی نازل شد و او را خبر کرد. سپس موسی در نزد خودش خوار شد و فهمید که اشتباه کرده است و ترسید، به جانشینش یوشع گفت: خداوند به من دستور داده است که از یک مردی که در کنار تجمع دو دریا است پیروی بکنم، و از او علم یاد بگیرم، یوشع یک ماهی نمک‌زده را به عنوان توشه برداشت و سپس خارج شدند. هنگامی که از شهر خارج شدند و به آن جا رسیدند مردی را دیدند که بر پشت خود دراز کشیده بود، او را نشناختند. یوشع ماهی را از کیسه بیرون آورد و آن را با آب دریا شست و آن را بر روی یک صخره گذاشت. و سپس راهشان را ادامه دادند و ماهی را فراموش کردند. آن آب، آب زندگانی بود، آن ماهی زنده شد و داخل آب شد. موسی رفت و یوشع نیز با او می‌رفت تا این که خسته شدند. به یوشع گفت: « آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا » نصبا یعنی سختی، یوشع یادش آمد که ماهی را جا گذاشته است و گفت: من آن ماهی را بر روی آن صخره فراموش کردم. موسی فرمود: آن مردی که در کنار صخره دیدیم همان کسی است که به دنبالش هستیم، و از همان جایی که آمده بودند به نزد آن مرد برگشتند. در حالی که او نماز می خواند. موسی نشست تا این که نمازش تمام شد و به آن دو سلام داد.

یونس روایت می کند که: یونس و هشام بن ابراهیم

ص: ۲۷۸

در مورد آن عالمی که موسی به نزد او رفت اختلاف دارند که کدام یک عالم تر است؟ و آیا امکان دارد که در زمان موسی یک نفر بر او حجت باشد در حالی که او حجت خداوند بر مردم است؟ قاسم الصقیل می گوید: به امام رضا علیه السلام در جواب نامه نوشتند و در این باره پرسیدند. ایشان در جواب نامه نوشتند: موسی به نزد آن عالم آمد و در یکی از جزیره ها به او رسید که نشسته بود و یا بر چیزی تکیه داده بود. موسی به او سلام داد ولی او سلام نداد، چون در سرزمینی بود که در آن جا سلام وجود نداشت. از موسی پرسید: تو کی هستی؟ فرمود: من موسی پسر عمران هستم. فرمود: تو آن موسی هستی که با خداوند صحبت کرد؟ فرمود: بله. پرسید: چه می خواهی؟ فرمود: به نزد تو آمدم تا از آن چه به تو آموخته‌اند به من بینش را بیاموزی. گفت: من مأمور انجام کاری هستم که تو طاقت آن را نداری. همانطور که من هم طاقت انجام کار تو را ندارم. سپس آن عالم در مورد آن مصیبت هایی که آل محمد صلی الله علیه و آله وسلّم می بینند صحبت کرد که زیاد گریه کردند.

سپس در مورد فضل و بزرگی آل محمد صلی الله علیه و آله وسلّم صحبت کرد تا این که موسی فرمود: ای کاش من هم جزء آل محمد علیهم السلام بودم. و حتی در مورد فلان شخص و فلان شخص و مبعوث شدن پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم بر قومش و آن بدی هایی که آن ها می بینند و تکذیب کردن وی توسط ایشان ، صحبت کرد. و این آیه را « و نقلّب أفئدتهم و أبصارهم کما لم یومنوا به أوّل مرّه » برایش تفسیر کرد، هنگامی که از آن ها عهد و پیمان گرفت.

موسی گفت: « قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُکَ عَلَى أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا » خضر جواب داد: « قَالَ إِنَّکَ لَن تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْرًا *وَکَیْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا » موسی گفت: « قَالَ سَتَجِدُنِی إِن شَاء اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِی لَکَ أَمْرًا » خضر جواب داد: « قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِی فَلَا تَسْأَلْنِی عَن شَیْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَکَ مِنْهُ ذِکْرًا» گفت که در مورد کاری که انجام می دهم از من سؤال نکن و انجام آن را بر من نهی نکن تا این که تو را از آن با خبر کنم. موسی فرمود: بله. سپس آن سه نفر رفتند تا این که به ساحل دریا رسیدند. یک کشتی آن جا بود که پر شده بود و می خواست حرکت کند، صاحب آن کشتی گفت: این سه نفر را با خودمان می بریم آن ها انسان های صالحی هستند آن ها را سوار کردند. هنگامی که کشتی داخل آب شد، خضر شروع به سوراخ کردن کناره های کشتی کرد و آن ها را با کهنه و خاک پر می کرد. موسی عصبانی شد و به خضر گفت: « أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَیْئًا إِمْرًا » خضر به او گفت: « قَالَ أَلَمْ أَقُلْ

ص: ۲۷۹

إِنَّکَ لَن تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْرًا » موسی فرمود: « قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِی بِمَا نَسِیتُ وَلَا تُرْهِقْنِی مِنْ أَمْرِی عُسْرًا ». از کشتی خارج شدند، خضر به یک نوجوان زیبایی که گویی یک تکه از ماه بود که با دوستانش بازی می کرد، نگاه کرد و در گوشهایش دو مروارید بودند. خضر کمی فکر کرد سپس او را گرفت و کشت. موسی بر روی خضر پرید و او را بر زمین زد. و گفت: « أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَکِیَّةً بِغَیْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَیْئًا نُّکْرًا». خضر گفت: « أَلَمْ أَقُل لَّکَ إِنَّکَ لَن تَسْتَطِیعَ مَعِی صَبْرًا» موسی فرمود: « إِن سَأَلْتُکَ عَن شَیْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِی قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّی عُذْرًا» سپس راهی شدند و تا این که شب بر یک روستایی به نام ناصره رسیدند که نصاری به آن جا منسوبند و هرگز هیچ کس را مهمان نکرده و به هیچ غریبه ای غذا نداده‌اند. آن ها از مردم آن روستا غذا خواستند ولی به آن ها ندادند و آن ها را هم مهمان نکردند. خضر به یک دیواری که در آن جا در حال افتادن بود، نگاه کرد و دستش را بر روی آن گذاشت و گفت: به اذن خداوند بایست. آن دیوار هم راست و استوار شد. موسی گفت: شایسته نبود که دیوار را درست کنی تا این که به ما غذا و جا می دادند. که در قرآن چنین فرمود:« لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَیْهِ أَجْرًا » خضر به موسی گفت: «هَذَا فِرَاقُ بَیْنِی وَبَیْنِکَ سَأُنَبِّئُکَ بِتَأْوِیلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَیْهِ صَبْرًا *أَمَّا السَّفِینَةُ فَکَانَتْ لِمَسَاکِینَ یَعْمَلُونَ فِی الْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِیبَهَا وَکَانَ وَرَاءهُم مَّلِکٌ یَأْخُذُ کُلَّ سَفِینَةٍ غَصْبًا » و اگر آن کشتی سالم نبود آن را از صاحبانش نمی گرفتند؛ « وَأَمَّا الْغُلَامُ فَکَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَیْنِ » و به پیشانی او نگاه کردم که برروی آن نوشته بود در فطرت کافر است؛ « فَخَشِینَا أَن یُرْهِقَهُمَا طُغْیَانًا وَکُفْرًا *فَأَرَدْنَا أَن یُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَیْرًا مِّنْهُ زَکَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا» و خداوند به جای او یک دختر به آن ها عطا کرد که هفتاد پیامبر از وی متولد شدند. «وَأَمَّا الْجِدَارُ» که آن را از نو بنا کردم « فَکَانَ لِغُلَامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَدِینَهِ وَکَانَ تَحْتَهُ کَنزٌ لَّهُمَا

ص: ۲۸۰

وَ كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِى ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا » - . تفسير القمى : ۳۹۸ - ۴۰۱ -

**[ترجمه]

بیان

قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی: وَ إِذْ قالَ مُوسی لِفَتاهُ أكثر المفسرين على أنه موسى بن عمران و فتاه يوشع بن نون و سماه فتاه لأنه صحبه و لازمه سفرا و حضرا للتعلم منه و قيل لأنه كان يخدمه و قال محمد بن إسحاق يقول أهل الكتاب أن موسى الذى طلب الخضر هو موسى بن ميشا بن يوسف و كان نبيا فى بنى إسرائيل قبل موسى بن عمران إلا أن الذى عليه الجمهور أنه موسى بن عمران لا- أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ معناه لا أزال أمضى و أمشى فلا أسلك طريقا آخر حتى أبلغ ملتقى البحرين بحر فارس و بحر الروم و قال محمد بن كعب هو طنجه (۲)و روى عنه إفريقيه. (۳)أقول قال البيضاوى و قيل البحران موسى و خضر عليهما السلام فإن موسى كان بحر علم الظاهر و خضر كان بحر علم الباطن و قال فى قوله أَوْ أَمْضِيَ حُقُباً أو أسير زمانا طويلا- و المعنى حتى يقع إما بلوغ المجمع أو مضى الحقب أو حتى أبلغ إلى أن أمضى زمانا أتيقن معه فوات المجمع و الحقب الدهر و قيل ثمانون سنه و قيل سبعون.

و روى أن موسى خطب الناس بعد هلاك القبط و دخوله المصر خطبه بليغه (۴)فأعجب بها فقيل له هل تعلم أحدا أعلم منك فقال لا فأوحى الله إليه بلى عبدنا الخضر و هو بمجمع البحرين و كان الخضر فى أيام أفريدون و كان على مقدمه ذى القرنين الأكبر و بقى إلى أيام موسى.

و قيل إن موسى سأل ربه أى عبادك أحب إليك فقال الذى يذكرنى و لا ينسانى قال فأى عبادك أقضى قال الذى يقضى بالحق و لا

۱- تفسير القمّىّ: ۳۹۸- ۴۰۱.

۲- بفتح أوله و سكون النون ثمّ الجيم: بلد على ساحل بحر المغرب مقابل الجزيره الخضراء و هو من البر الأعظم و بلاد البربر.

۳- مجمع البيان ۶: ۴۸۰.

۴- فى نسخه: خطبه طويله.

يتبع الهوى قال فأى عبادك أعلم قال الـذى يبتغى علم الناس إلى علمه عسـى أن يصـيب كلمه تدله على هدى أو ترده عن ردى (۱)قال إن كان فى عبادك أعلم منى فادللنى عليه قال أعلم منك الخضر قال أين أطلبه قال على الساحل عند الصخره قال كيف لى به قال تأخذ حوتا فى مكتلك (۲)فحيث فقدته فهو هناك فقال لفتاه إذا فقدت الحوت فأخبرنى فذهبا يمشيان فَلَمَّا بَلَغا مَجْمَعَ بَيْنِهِما أى مجمع البحرين و بينهما ظرف أضـيف إليه على الاتساع أو بمعنى الوصل نَسِيا حُوتَهُما نسـى موسى أن يطلبه و يتعرف حاله و يوشع أن يذكر له ما رأى من حياته و وقوعه فى البحر.

و روى أن موسى رقد فاضطرب الحوت المشوى و وثب فى البحر معجزه لموسى أو الخضر.

و قيل توضأ يوشع من عين الحياه فانتضح الماء عليه فعاش و وثب فى الماء و قيل نسـيا تفقد أمره و ما يكون منه أماره على الظفر بالمطلوب فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَباً فاتخذ الحوت طريقه فى البحر مسـلكا من قوله وَ سارِبٌ بِالنَّهارِ (۳)و قيل أمسك الله جريه الماء على الحوت فصار كالطاق عليه (۴)فَلَمَّا جاوَزا مجمع البحرين قالَ لِفَتاهُ آتِنا غَداءَنا ما نتغدى به لَقَدْ لَقِينا مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً قيـل لم ينصب حتى جاوز الموعـد فلما جاوزه و سار الليله و الغـد إلى الظهر ألقى عليه الجوع و النصب و قيل لم يعى (۵)موسى فى سفر غيره و يؤيده التقييد باسم الإشاره قالَ أَ رَأَيْتَ ما دهانى إِذْ أَوَيْنا إِلَى الصَّخْرَهِ يعنى الصخره التى رقد عندها موسى و قيل هى الصخره التى دون نهر الزيت فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ فقدته أو نسيت ذكره بما رأيت منه وَ ما أَنْسانِيهُ إِلَّا الشَّيْطانُ أَنْ أَذْكُرَهُ أى و ما أنسانى ذكره إلا الشـيطان و لعله نسى ذلك لانجذاب شراشره إلى جناب القدس و إنما نسبه إلى الشيطان هضما لنفسه أو لأن عدم احتمال القوه للجانبين

۱- الردى: الهلاك.

۲- المكتل بالكسر: زنبيل من خوص.

۳- الرعد: ۱۰.

۴- هكذا فى المطبوع و المخطوط، و الصواب «كالطافى عليه» كما فى المصدر، من طفا يطفو: علا فوق الماء و لم يرسب، و منه السمك الطافى و هو الذى يموت فى الماء فيعلو و يظهر.

۵- أى لم يتعب و لم يكل.

و اشتغالها بأحدهما عن الآخر يعد من نقصان (۱)وَ اتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَباً سبيلا عجبا و هو كونه كالسرب أو اتخاذا عجبا و المفعول الثانی هو الظرف و قيل هو مصدر فعله المضمر أی قال يوشع فی آخر كلامه أو موسی فی جوابه عجبا تعجبا فی تلك الحال و قيل الفعل لموسی أی اتخذ موسی سبيل الحوت فی البحر عجبا قالَ ذلِكَ أی أمر الحوت ما كُنَّا نَبْغِ نطلب لأنه أماره المطلوب فَارْتَدَّا عَلى آثارِهِما فرجعا فی الطريق الذی جاءا فيه قَصَصاً أی يتبعان آثارهما اتباعا أو مقتصين حتی أتيا الصخره فَوَجَدا عَبْداً مِنْ عِبادِنا الجمهور علی أنه الخضر و اسمه بليا بن ملكان (۲)و قيل اليسع و قيل إلياس آتَيْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا هی الوحی و النبوه وَ عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً مما يختص بنا و لا يعلم إلا بتوفيقنا و هو علم الغيوب (۳)مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً علما ذا رشد و لا ينافی نبوته و كونه صاحب شريعه أن يتعلم من غيره ما لم يكن شرطا فی أبواب الدين فإن الرسول ينبغی أن يكون أعلم ممن أرسل إليه فيما بعث به من أصول الدين و فروعه لا مطلقا وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلى ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً أی كيف تصبر و أنت نبی علی ما أتولی من أمور ظواهرها مناكير و بواطنها لم يحط بها خبرك حَتَّى إِذا رَكِبا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَها أخذ الخضر فأسا فخرق السفينه بأن قلع لوحين من ألواحها لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً أتيت أمرا عظيما (۴)من أمر الأمر إذا عظم قالَ لا تُؤاخِذْنِي بِما نَسِيتُ بالذی نسيته أو بشیء نسيته يعنی وصيته بأن لا يعترض عليه أو بنسيانی إياها و هو اعتذار بالنسيان أخرجه فی معرض النهی عن المؤاخذه مع قيام المانع لها و قيل أراد بالنسيان الترك أی لا تؤاخذنی بما تركت من وصيتك أول مره و قيل إنه من معاريض الكلام و المراد شیء آخر نسيه وَ لا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْراً و لا تغشنی عسرا من أمری بالمضايقه و المؤاخذه علی المنسی فإن ذلك يعسر علی متابعتك فَانْطَلَقا أی بعد ما خرجا من السفينه حَتَّى إِذا لَقِيا غُلاماً

۱- فی المصدر: يعد من نقصان صاحبها.

۲- سيأتی عن العلل و المعانی أنّه تاليا بن ملكان، و فی المحبر: و الخضر هو خضرون بن عمييل ابن فلان بن العيص، و يأتی فی الحديث ۲۶ غير ذلك.

۳- أی علم ما يعيب عن غيره و لا يعلم الا بوساطه الوحی.

۴- أو أمرا منكرا أو عجبا.

فَقَتَلَهُ قيل فتل عنقه (۱)و قيل ضرب برأسه الحائط و قيل أضجعه فذبحه و الفاء للدلاله على أنه لما لقيه قتله من غير ترو و استكشاف حال و لذلک قال أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَکِيَّهً بِغَيْرِ نَفْسٍ أى طاهره من الذنوب شَيْئاً نُکْراً أى منكرا قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّى عُذْراً أى قد وجدت عذرا من قبلى لما خالفتک ثلاث مرات.

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَحِمَ اللَّهُ أَخِي مُوسَى اسْتَحْيَا فَقَالَ ذَلِکَ لَوْ لَبِثَ (۲)مَعَ صَاحِبِهِ لَأَبْصَرَ أَعْجَبَ الْأَعَاجِيبِ.

قوله أَهْلَ قَرْيَهٍ قريه أنطاكيه و قيل أبله بصره و قيل باجروان إرمينه (۳)و أضافه و ضيفه أنزله (۴)يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ يدانى أن يسقط فاستعيرت الإراده للمشارفه فَأَقامَهُ بعمارته أو بعمود عمده به و قيل مسحه بيده فقام و قيل نقضه و بناه قالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً تحريصا على أخذ الجعل لينتعشا به (۵)أو تعريض بأنه فضول لما فى لو من النفى كأنه لما رأى الحرمان و مساس الحاجه و اشتغاله بما لا يعنيه لم يتمالک نفسه فَکانَتْ لِمَساکِينَ لمحاويج و هو دليل على أن المسكين يطلق على من يملک شيئا إذا لم يكفه و قيل سموا مساكين لعجزهم عن دفع الملک أو لزمانتهم فإنها كانت لعشره إخوه خمسه زمنى و خمسه يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها أجعلها ذات عيب

۱- أى لواه، و فى المصدر: قتل بقلع عنقه. و لعله مصحف.

۲- فى نسخه: لو سكت؛ و فى أخرى: لو ثبت.

۳- ابله: بضم الأول و الثانى و تشديد اللام المفتوحه: بلده على شاطئ دجله البصره العظمى فى زاويه الخليج الذى يدخل الى مدينه البصره. و باجروان قال ياقوت: مدينه من نواحى باب الأبواب قرب شروان، عندها عين الحياه التى وجدها الخضر عليه السلام، و قيل: هى القريه التى استطعم موسى و الخضر عليهما السلام أهلها. و إرمينه صوابها «ارمينيه» بكسر أوله و قد يفتح و سكون الراء فالكسر و كسر النون و ياء خفيفه مفتوحه: اسم لصقع عظيم واسع فى جهه الشمال.

۴- فى المصدر: و قرئ يضيفونهما من أضافه، يقال: ضافه: إذا نزل به ضيفا، و أضافه و ضيفه: أنزله.

۵- انتعش: نشط بعد فتور. و فى المصدر: أو تعريضا بانه فضول.

وَ کانَ وَراءَهُمْ مَلِکٌ (۱)قدامهم أو خلفهم و کان رجوعهم علیه و قرئ کل سفینه صالحه غصبا.

أَنْ یُرْهِقَهُما أن یغشاهما طُغْیاناً وَ کُفْراً لنعمتهما بعقوبه فیلحقهما شرا أو یقرن بإیمانهما طغیانه و کفره فیجتمع فی بیت واحد مؤمنان و طاغ کافر أو یعدیهما بعلته فیرتدا بإضلاله أو بممالاته علی طغیانه و کفره حبا أَنْ یُبْدِلَهُما رَبُّهُما أن یرزقهما بدله ولدا خَیْراً مِنْهُ زَکاهً طهاره من الذنوب و الأخلاف الردیئه وَ أَقْرَبَ رُحْماً رحمه و عطفا علی والدیه قیل ولدت لهما جاریه فتزوجها نبی فولدت نبیا هدی الله به أمه من الأمم لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ قیل اسمهما أصرم و صریم

وَ کانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لَهُما من ذهب أو فضه- روی ذلک مرفوعا.

و قیل من کتب العلم و قیل

کان لوحا من ذهب مکتوب فیه عجب لمن یؤمن بالقدر کیف یحزن و عجب لمن یؤمن بالرزق کیف یتعب و عجب لمن یؤمن بالموت کیف یفرح و عجب لمن یؤمن بالحساب کیف یغفل و عجب لمن یعرف الدنیا و تقلبها بأهلها کیف یطمئن إلیها لا إله إلا الله محمد رسول الله.

انتهی. (۲)قوله علیه السلام (۳)إما جالسا و إما متکئا أی قد وقد أو إشاره إلی اختلاف الروایه بین المخالفین و کون التردید من الراوی بعید قوله حین أخذ المیثاق تأویل لقوله أول مره قوله و طبع کافرا

قال الطبرسی رحمه الله روی عن أبی و ابن عباس أنهما کانا یقرءان و أما الغلام فکان کافرا و أبواه مؤمنین روی ذلک عن أبی عبد الله علیه السلام (۴)

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله علیه فرمود: «و إذ قال موسی لفتاه» اکثر مفسران نظرشان این است که منظور موسی از فتاه، یوشع بن نون است و چون همیشه در سفر و اقامت با او همراه بود تا از او علم بیاموزد به او فتاه گفته است. و گفته شده است که چون خدمتگذاری موسی را می کرد. محمد بن اسحاق می گوید: یهودیان و مسیحیان می گویند: آن موسی که دنبال خضر رفت موسی بن میشا بن یوسف بود که یکی از پیامبران بنی اسراییل قبل از زمان حضرت موسی پسر عمران بود. ولی نظر اکثر عالمان این است که او همان موسی پسر عمران بوده است. « لا أبرح حتی أبلغ مجمع البحرین» به طور مداوم راه می روم و می گذرم و به راه دیگری نمی روم تا این که به محل تجمع دو دریا برسم. و منظور از آن دو دریا، دریای فارس و دریای روم است. محمد بن کعب می گوید: که آن جا شهر طنجه در ساحل دریای مغرب بوده است. و همچنین از او روایت شده است که منظور آفریقا است. - . مجمع البیان ۶: ۴۸۰ -

می گویم: بیضاوی می گوید: منظور از دو دریا موسی و خضر بوده است چون موسی دریای علم ظاهری و خضر دریای علم باطنی بوده است. و می گوید: « أو أمضی حقبا» یعنی زمان زیادی راه می روم. و یعنی راه می روم تا این که به محل تجمع دو دریا برسم. یا این که زمان زیادی را می گذرم یا این که تا زمانی بگذرد که مطمئن شوم که از محل تجمع دو دریا گذشته باشم. حقب: یعنی زمان و گفته شده: یعنی هشتاد سال و گفته شده: هفتاد سال و روایت شده است: که موسی بعد از نابود کردن قبط و وارد شدن به مصر یک خطبه بلیغ و رسایی انجام داد و خودش از خطبه اش خوشش آمد و به آن مغرور شد، و

به او گفتند: آیا کسی را عالم تر از خودت می شناسی؟ گفت: نه. خداوند به او وحی کرد که بله، بنده من خضر و او در محل تجمع دو دریاست. و خضر در زمان پادشاهی افریدون در اوایل ذی القرنین بزرگ بود و تا زمان موسی زنده مانده بود و گفته شده که: موسی از خداوند پرسید: کدام یک از بندگانت نزد تو دوست داشتنی تر هستند؟ فرمود: کسی که من را ذکر می کند و هیچ وقت من را فراموش نمی کند. پرسید: کدام یک از بندگانت عادل تر هستند؟ فرمود: کسی که به حق حکم کند

و از هوا و هوسش پیروی نکند. پرسید: کدام یک از بندگانت از همه عالم تر است؟ کسی که علاوه بر علم خودش، علم دیگران را بطلبد با این امید که به کلمه‌ای برسد که او را به هدایت رهنمون شود یا او را از هلاکت منع کند. موسی فرمود: اگر در بین بندگانت کسی از من عالم تر است آن را به من معرفی کن. خداوند فرمود: خضر از تو عالم تر است. پرسید: کجا او را پیدا کنم؟ خداوند فرمود: در ساحل دریا کنار یک صخره. پرسید: چگونه او را پیدا کنم؟ فرمود: یک ماهی در توشه ات بگذار و هر کجا آن را گم کردی خضر آن جاست. به همراهش گفت: که هر کجا ماهی را گم کردی به من بگو. سپس آن ها راه افتادند. «فلمّا بلغا مجمع بینهما» هنگامی که به محل تجمع آن دو رسیدند یعنی، محل تجمع دو دریا « بینهما » ظرف است، به خاطر عمویت و شمولیت اضافه شده است؛ یا این که به معنای وصل است. « نسیا حوتهما » ماهی را فراموش کردند. موسی فراموش کرد که ماهی را از همراهش بخواهد که ماهی کجاست؟ و یوشع فراموش کرد به موسی بگوید که چگونه ماهی زنده شد و در دریا افتاد.

و روایت است که موسی دراز کشیده بود و آن ماهی سرخ شده شروع به تکان خوردن کرد و به دریا پرید تا این برای موسی و خضر معجزه ای باشد. و گفته شده که: یوشع در چشمه آب زندگانی وضو می گرفت که آب بر روی آن ماهی پاشیده شد و زنده شد و به دریا پرید. و گفته شده که فراموش کردند که سراغش را بگیرند. چون آن نشانه دستیابی به آن چه می خواستند، بود. « فاتخذ سبیله فی البحر سربا » و ماهی به طرف دریا رفت، «سربا» به مانند آیه « و سارب بالنهار » - . رعد / ۱۰ -

و گفته شده: خداوند جریان آب را به طرف آن ماهی آورد و ماهی بر روی آب شناور شد و به درون آب افتاد. « فلما جاوزا » هنگامی که به محل تلاقی دو دریا رسیدند. « قال لفتاه آتنا غدانا » نهارمان را بیاور. « لقد لقینا من سفرنا هذا نصبا » گفته شده: که او خسته نشد تا این که به محل قرار رسید. هنگامی که به آن جا رسید یک شب و روز تا ظهر گذشته بود و آن جا احساس گرسنگی و خستگی کرد. و گفته شده که: در سفرهای دیگر غیر از این سفر، خسته نمی شد. و تقیید به اسم اشاره آن را تأیید می‌کند. موسی گفت: «أرأیت » آن چه به آن مبتلا شدم « إذ أوینا إلی الصّخره » یعنی آن صخره ای که موسی در کنار آن دراز کشید و گفته شده: که آن همان صخره ای است که پایین تر از رود زیت بود. « فإنّی نسیت الحوت » آن را فراموش کردم یا این که این را که تو را از آن چه که درباره ماهی دیدم به تو بگویم. « و ما أنسانیه إلّا الشیطان أن أذکره» یعنی فقط شیطان باعث شد که من آن را فراموش کنم. وشاید او آن را به خاطر توجه فکر و روحش به بارگاه قدسی بود. سبب آن را شیطان قرار داد تا این که آن را به خودش بقبولاند؛ و یا این که عدم احتمال قدرت به توجه به هر دوی آن ها و فراموش کردن یکی از آن کارها

به خاطر مشغول بودن به یک کار دیگر از نقص و کمبود شخص محسوب می شود. « اتّخذ سبیله فی البحر عجبا » به شیوه عجیب که حرکت آن به مانند حرکت سرب - راه - بود، یا در پیش گرفتن او عجیب بود. مفعول دوم آن ظرف است و گفته شده که: عجبا مصدر است فعل آن مقدر است. یعنی یوشع در آخر کلامش یا این که موسی در جواب یوشع گفت: عجبا، به تعجب از آن جریان که بر ماهی گذشت. و گفته شده: که فعل اتخذ برای موسی است یعنی موسی راه ماهی را در آب با تعجب دنبال کرد. « قال ذلک » یعنی آن زنده شدن ماهی « ما کنّا نبغ » طلب نمی‌گردیم، چون آن نشانه‌های مقصود است. « فارتدا علی آثارهما » یعنی از همان راهی که آمده بودند، برگشتند. « قصصا » یعنی رد پاهای خودشان را دنبال می کردند. یا این که تا این که به کنار آن صخره برگشتند. « فوجدا عبدا من عبادنا » که نظر اکثر عالمان این است که او خضر بوده است که اسم آن بلیا بن ملکان بوده است. و گفته شده که: الیسع بوده است و گفته شده: الیاس، « آتیناه رحمه من عندنا» که منظور وحی نبوت بوده است. « و علّمنا من لدنّا » آن علمی که مخصوص به خود ماست و جز با توفیق ما کسی چیزی از آن را نمی داند و آن علم غیب است. « ممّا علّمت رشدا » یعنی علمی که با آن رشد و هدایت می یابند و این یادگیری موسی نزد خضر منافاتی با نبوت و صاحب شریعت بودن وی ندارد. به شرطی که آن علم، مربوط به دین نباشد چون پیامبر باید به آن دینی که آورده است، از اصول و فروع آن از هر کسی عالم تر باشد نه مطلق علم های دیگر. « و کیف تصبر علی ما لم تحط به خبرا » یعنی چگونه می‌توانی به کارهایی که من می کنم صبر کنی در حالی که تو فقط بر ظاهر آن چه که مامور تبلیغ آن هستی آگاه هستی و از باطن آن آگاه نیستی. « حتّی إذا رکبا فی السّفیته خرقها » خضر با یک تبر دو تخته از تخته های کشتی را سوراخ کرد و کشتی را غرق کرد. « لقد جئت شیئا إمرا» یک کار عجیبی انجام دادی. امر الامر یعنی کار بزرگ شد. « قال لا تواخذنی بما نسیت » به خاطر آن که که فراموش کردم یا به چیزی که فراموش کردم، یعنی خضر به موسی سفارش کرده بود که بر کارهای او اعتراض نکند یا به خاطر فراموش کردن من آن سفارش را، و آن عذرخواهی است به فراموشی که آن را به صورت نهی از مؤاخذه آورد با وجود مانع از آن. گفته شده: که منظور از فراموشی در این جا ترک کردن کاری است، یعنی مرا مؤاخذه مکن به خاطر این که سفارش تو را در مرتبه اول فراموش کردم. و گفته شده این ها همه شرح کلام هستند و منظور از فراموشی، فراموش کردن چیز دیگری بوده است. « لا ترهقنی من أمری عسرا » و با سخت گیری و سرزنش کردن به خاطر چیزی که فراموش کردم بر من سخت نگیر چون این سخت گیریها پیروی از تو را برای من سخت می کند. « فانطلقا » یعنی بعد از این که از کشتی خارج شدند. « حتّی إذا لقیا غلاما

ص: ۲۸۳

فقتله » و گفته شده که گردنش را زد و گفته شده که سرش را به دیوار کوبید و گفته شده که او را به زمین خواباند و او را قربانی کرد. و حرف فاء به این معنی دلالت دارد که هنگامی که خضر آن نوجوان را دید بدون هیچ تأمل و پرس و جویی او را کشت. به خاطر این موسی به او گفت که: « أقتلت نفسا زکیه بغیر نفس » یعنی بدون گناه. « شیئا نکرا » یعنی کار منکر و بدی انجام دادی. « قد بلغت من لدنّی عذرا » یعنی از سوی خودم عذری پیدا کردم چون سه بار با تو مخالفت کردم.

از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم روایت است که: خدا برادرم موسی را بیامرزد، حیا کرد و این را گفت که اگر با آن همراه خودش بیشتر می ماند عجیب‌ترین چیزها را می دید.

« أهـل قريه » يعنی روسـتای انطـاکیه و گفته شـده روسـتای أبلّه بصـره بود و گفته شـده که بـاجروان ارمینه بوده است. أضافه و ضیفّه، او را فرود آورد. « یریـد ان ینقضّ» نزدیک است که بیفتد. پس اراده برای مشارفه اسـتعاره شده است « فأقامه » آن را بنا کرد یا این که با سـتونی که آن را بنا کرد آن را محکم کرد و گفته شده که: آن را با دستش مسح کرد پس دیوار استوار شد. و گفته شـده: که آن را خراب کرد سـپس دوباره بنا کرد. موسـی فرمود: « لو شـئت لتّخذت علیه أجرا » تا او را به این تحریک کنـد که به جای آن کار چیزی از آن ها بگیرد که با آن سـیر بشوند یا اشاره ای است به این که کار بی اهمیتی انجام می‌دهد. و این معنی از حرف لو فهمیده می شود. چون مردم آن جا به آن ها غذا ندادند در حالی که به آن نیاز داشتند. خضر به کاری مشـغول شـد که به او مربوط نبود. نتوانست خودش را کنترل کنـد. « فکـانت لمساکین » برای فقیران بود. و این دلیلی است که مسـکین به کسـی می گوینـد که چیزی داشـته باشـد ولی کفـایتش را نکنـد. و گفته شـده که به آن هـا به خاطر ناتوانیشان در پرداخت آن کشتی به پادشاه و یا بسـیاریشان به آن ها مسکین می‌گفتند. چون کشتی برای ده برادر بود، پنج برادر آن ها بیمار بودند و پنج نفر آن ها در دریا کار می کردند. « فأردت أن أعیبها » خواستم که آن را عیب دار کنم

ص: ۲۸۴

« و کـان وراءهم ملک » که بر آن ها حکومت می کرد و یا این که پشت آن ها بود و به سوی او برمی گشـتند و این آیه « کلّ سفینه صالحه غصبا» قرائت شده است.

«أن یرهقهما» که پـدر و مادرش را اغفال کنـد. « طغیانا و کفرا » به نعمت آن دو با نافرمانی‌اش و به آن ها ضـرر برساند، یا این که کفر و بی ایمانیش را به ایمان پـدر و مادرش نزدیک کند و در یک خانه دو مؤمن و یک کافر سـرکش جمع شوند، یا این که بخاطر دوست داشـتن فرزنـدشان آن ها را با خود همراه کنـد و به خاطر گمراهی و کفر و سرکشـی خودش آن ها را هم از دینشان مرتـد کنـد. « أن یبـدلهما ربّهما » که به جای او یک فرزند دیگر به آن ها بدهد. « خیر منه زکوه » که از گناه و اخلاق های پست پاک است. « و أقرب رحما» رحمت و مهربانیش بر پـدر و مادرش بیشتر است. گفته شـده که: دختری به آن ها عطا کرد که با یک پیامبر ازدواج کرد و فرزندشان هم پیامبر شد که خداوند به وسـیله او یک امت را اصلاح کرد. « لغلامین یتمین » گفته شده که اسم آن دو کودک یتیم، اصـرم و صـریم بوده است. « و کان تحته کنز لهما » که آن گنج طلا و نقره بود و این کلام را با اعراب مرفوع هم خوانـده انـد و گفته شـده: که آن گنـج کتاب های علمی بودند و گفته شده که: لوحی بود از طلا که بر روی آن نوشته شده بود: عجیب است برای کسی که به قضا و قدر ایمان دارد، چگونه غمگین می شود!؟ وعجیب کسی کـه بـه رزق و روزی خداونـد ایمـان دارد چگـونه خسـته می شـود؟! و عجیـب است و کسـی که به مرگ ایمـان دارد چگـونه خوشـحال است؟! و عجیب است کسـی که به حساب روز قیامت ایمان دارد چگونه غفلت می کند؟! و عجیب است کسـی که دنیـا و پشت کردن آن به مردمش را می شـناسد، چگونه به آن اطمینـان می کنـد؟! و همچنین نوشـته شـده بود: «لاـاله الّا الله و محمد رسول الله» .

کلام امام رضا علیه السلام: « امّا جالسا و امّا متکئا » یعنی دراز کشید یا این که اشاره به اختلاف روایت در بین مخالفان دارد و این که شـک و تردیـد از راوی روایت باشـد بعیـد است. این که فرمود: «حین اذا المیثـاق» هنگـامی که از آن ها عهـد و میثاق گرفت، تأویل «أوّل مرّه» است. - . انوار التنزیل ۲: ۱۹ -۲۴ -

طبرسی گفت: از ابیّ و ابن عباس روایت است که آن ها چنین قرائت کردند: «أما الغلام فکان کافرا و أبواه مؤمنین» یعنی پدر و مادرش مؤمن بودند ولی خودش کافر بود. این را امام صادق علیه السلام روایت کرده است. - . مجمع البیان ۶: ۴۸۷ -

**[ترجمه]

«۲»

- فس، تفسیر القمی أَبِی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ

ص: ۲۸۵

۱- قال البغدادیّ فی المحبر: کان اسمه هدد بن بدد. و قال البیضاوی: اسمه جلندی بن کرکر و قیل: منوار بن جلندی الأزدیّ. و قال البغدادیّ: و اسم الذی قتله الخضر حیسور أو جیسور. و قال ابن الکلبی: هو خشنوذ.

۲- أنوار التنزیل ۲: ۱۹- ۲۴.

۳- أی قول أبی الحسن الرضا علیه السلام المتقدم فی تفسیر القمّیّ.

۴- مجمع البیان ۶: ۴۸۷.

أَنَّهُ قَالَ: كَانَ ذَلِكَ الْكَنْزُ لَوْحاً مِنْ ذَهَبٍ فِيهِ مَكْتُوبٌ بِسْمِ اللَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَجِبْتُ (١)لِمَنْ يَعْلَمُ أَنَّ الْمَوْتَ حَقٌّ كَيْفَ يَفْرَحُ عَجِبْتُ لِمَنْ يُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ كَيْفَ يَفْرَقُ (٢)عَجِبْتُ لِمَنْ يَذْكُرُ النَّارَ كَيْفَ يَضْحَكُ عَجِبْتُ لِمَنْ يَرَى الدُّنْيَا وَ تَصَرُّفَ أَهْلِهَا حَالًا بَعْدَ حَالٍ كَيْفَ يَطْمَئِنُّ إِلَيْهَا.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام صادق علیه السلام

ص: ۲۸۵

فرمود: آن گنج لوحی بود که بر روی آن نوشته شده بود: بسم الله الرحمن الرحیم، لا اله الّا الله و محمد رسول الله. تعجب می کنم کسی که می داند مرگ حق است چگونه خوشحال است؟! تعجب می کنم کسی که به قضاوقدر ایمان دارد چگونه می ترسد؟! تعجب می کنم کسی که آتش جهنم را یاد می آورد چگونه می خندد؟! تعجب می کنم کسی که دنیا و تغییر حالت آن با مردم را می بیند، چگونه به آن اطمینان می کند؟!

**[ترجمه]

«۳»

-وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ وَ إِذْ قالَ مُوسى لِفَتاهُ وَ هُوَ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ وَ قَوْلُهُ لا أَبْرَحُ يَقُولُ لَا أَزَالُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُباً وَ الْحُقُبُ ثَمَانُونَ سَنَةً وَ قَوْلُهُ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً هُوَ الْمُنْكَرُ وَ كَانَ مُوسَى يُنْكِرُ الظُّلْمَ فَأَعْظَمَ مَا رَأَى (٣).

**[ترجمه]امام باقر علیه السلام فرمود:« و إذ قال موسی لفتاه » آن فتاه: یوشع بن نون بوده است. و« لا أبرح » یعنی، همیشه و به طور مداوم « حتی أبلغ مجمع البحرین أو أمضی حقبا » منظور از حقب: هشتاد سال است و « لقد جئت شیئا إمرا » منظور از إمرا، کار منکر است. موسی ظلم کردن را رد می کرد و آن چه را که دید بزرگ تلقی کرد. - . تفسیر القمی ۴۰۱ -

**[ترجمه]

«۴»

-ع، علل الشرائع الْقَطَّانُ عَنِ السُّكَّرِيِّ عَنِ الْجَوْهَرِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الْخَضِرَ كَانَ نَبِيّاً مُرْسَلًا بَعَثَهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَى قَوْمِهِ فَدَعَاهُمْ إِلَى تَوْحِيدِهِ وَ الْإِقْرَارِ بِأَنْبِيَائِهِ وَ رُسُلِهِ وَ كُتُبِهِ وَ كَانَتْ آيَتُهُ أَنَّهُ كَانَ لَا يَجْلِسُ عَلَى خَشَبَةٍ يَابِسَةٍ وَ لَا أَرْضٍ بَيْضَاءَ إِلَّا أَزْهَرَتْ خَضْرَاءَ وَ إِنَّمَا سُمِّيَ خَضِراً لِذَلِكَ وَ كَانَ اسْمُهُ تَالِيَا بْنَ مِلْكَانَ بْنِ عَابِرِ بْنِ أَرْفَخْشَدَ بْنِ سَامِ بْنِ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ إِنَّ مُوسَى لَمَّا كَلَّمَهُ اللَّهُ تَكْلِيماً وَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ التَّوْرَاةَ وَ كَتَبَ لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْ ءٍ وَ جَعَلَ آيَتَهُ فِي يَدِهِ وَ عَصَاهُ وَ فِي الطُّوفَانِ وَ الْجَرَادِ وَ الْقُمَّلِ وَ الضَّفَادِعِ وَ الدَّمِ وَ فَلْقِ الْبَحْرِ وَ غَرَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِرْعَوْنَ وَ جُنُودَهُ عَمِلَتِ الْبَشَرِيَّةُ فِيهِ حَتَّى قَالَ فِي نَفْسِهِ مَا أَرَى أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ خَلْقاً أَعْلَمَ مِنِّي فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ

وَ جَلَّ إِلَى جَبْرَئِيلَ يَا جَبْرَئِيلُ أَدْرِكْ عَبْدِي مُوسَى قَبْلَ أَنْ يَهْلِكَ وَ قُلْ لَهُ إِنَّ عِنْدَ مُلْتَقَى الْبَحْرَيْنِ رَجُلًا عَابِداً فَاتَّبِعْهُ وَ تَعَلَّمْ مِنْهُ فَهَبَطَ جَبْرَئِيلُ عَلَى مُوسَى بِمَا أَمَرَهُ بِهِ رَبُّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَعَلِمَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ ذَلِكَ لِمَا حَدَّثَتْ بِهِ نَفْسُهُ فَمَضَى هُوَ وَ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى مُلْتَقَى الْبَحْرَيْنِ فَوَجَدَا هُنَاكَ الْخَضِرَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَتَعَبَّدُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَوَجَدا عَبْداً مِنْ عِبادِنا آتَيْناهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنا وَ

۱- فی نسخه «عجب» فی جمیع المواضع.

۲- أی کیف یفزع.

۳- تفسیر القمّیّ: ۴۰۱.

عَلَّمْناهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً قالَ لَهُ مُوسى هَلْ أَتَّبِعُکَ عَلى أَنْ تُعَلِّمَنِ (۱)مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً قالَ لَهُ الْخَضِرُ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً لِأَنِّي وُكِّلْتُ بِعِلْمٍ لَا تُطِيقُهُ وَ وُكِّلْتَ أَنْتَ بِعِلْمٍ لَا أُطِيقُهُ قَالَ مُوسَى بَلْ أَسْتَطِيعُ مَعَکَ صَبْراً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ إِنَّ الْقِيَاسَ لَا مَجَالَ لَهُ فِي عِلْمِ اللَّهِ وَ أَمْرِهِ وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلى ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً قالَ مُوسَى سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِي لَکَ أَمْراً فَلَمَّا اسْتَثْنَى الْمَشِيَّةَ قَبِلَهُ قالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلا تَسْئَلْنِي عَنْ شَيْ ءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَکَ مِنْهُ ذِكْراً فَقَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لَکَ ذَلِکَ عَلَيَّ فَانْطَلَقا حَتَّى إِذا رَكِبا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَکَ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً قالَ مُوسَى لا تُؤاخِذْنِي بِما نَسِيتُ أَيْ بِمَا تَرَكْتُ مِنْ أَمْرِکَ وَ لا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْراً فَانْطَلَقا حَتَّى إِذا لَقِيا غُلاماً فَقَتَلَهُ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَغَضِبَ مُوسَى وَ أَخَذَ بِتَلْبِيبِهِ وَ قالَ لَهُ أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُكْراً قالَ لَهُ الْخَضِرُ إِنَّ الْعُقُولَ لَا تَحْكُمُ عَلَى أَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ بَلْ أَمْرُ اللَّهِ يَحْكُمُ عَلَيْهَا فَسَلِّمْ لِمَا تَرَى مِنِّي وَ اصْبِرْ عَلَيْهِ فَقَدْ كُنْتُ عَلِمْتُ أَنَّکَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً قَالَ مُوسَى إِنْ سَأَلْتُکَ عَنْ شَيْ ءٍ (۲)بَعْدَها فَلا تُصاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْراً فَانْطَلَقا حَتَّى إِذا أَتَيا أَهْلَ قَرْيَةٍ وَ هِيَ النَّاصِرَةُ وَ إِلَيْهَا تُنْسَبُ النَّصَارَى اسْتَطْعَما أَهْلَها فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُما فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَوَضَعَ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَدَهُ عَلَيْهِ فَأَقَامَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً قالَ لَهُ الْخَضِرُ هذا فِراقُ بَيْنِي وَ بَيْنِکَ سَأُنَبِّئُکَ بِتَأْوِيلِ ما لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً فَقَالَ أَمَّا السَّفِينَةُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَها وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِکٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ (۳)غَصْباً فَأَرَدْتُ بِمَا فَعَلْتُ أَنْ تَبْقَى لَهُمْ وَ لَا يَغْصِبَهُمُ الْمَلِکُ عَلَيْهَا فَنَسَبَ الْإِبَانَةَ فِي هَذَا الْفِعْلِ إِلَى نَفْسِهِ لِعِلَّهِ ذِكْرِ التَّعْيِيبِ لِأَنَّهُ أَرَادَ أَنْ يُعَيِّبَهَا عِنْدَ الْمَلِكِ إِذَا شَاهَدَهَا فَلَا يَغْصِبُ الْمَسَاكِينَ عَلَيْهَا وَ أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ صَلَاحَهُمْ بِمَا أَمَرَهُ بِهِ مِنْ ذَلِکَ

۱- اثبات الياء فى تعلمنى قراءه نافع و ابى عمرو وصلا، و ابن كثير فى الحالتين.

۲- هكذا فى النسخ و الصحيح كما فى المصحف الشريف: «إِنْ سَأَلْتُکَ عَنْ شَيْ ءٍ بَعْدَها» و فى المصدر: «إن سألت بعدها عن شى ء» و لعله اقتباس من الآيه من غير إراده حكايتها بألفاظها.

۳- المصدر يخلو عن لفظه صالحه.

ثُمَّ قَالَ وَ أَمَّا الْغُلامُ فَكانَ أَبَواهُ مُؤْمِنَيْنِ وَ طَلَعَ كَافِراً (١)وَ عَلِمَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ أَنَّهُ إِنْ بَقِيَ كَفَرَ أَبَوَاهُ وَ افْتَتَنَا بِهِ وَ ضَلَّا بِإِضْلَالِهِ إِيَّاهُمَا فَأَمَرَنِي اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ بِقَتْلِهِ وَ أَرَادَ بِذَلِكَ نَقْلَهُمْ إِلَى مَحَلِّ كَرَامَتِهِ فِي الْعَاقِبَهِ فَاشْتَرَكَ بِالْإِبَانَه بِقَوْلِهِ فَخَشِينا أَنْ يُرْهِقَهُما طُغْياناً وَ كُفْراً فَأَرَدْنا أَنْ يُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَيْراً مِنْهُ زَكاهً وَ أَقْرَبَ رُحْماً وَ إِنَّمَا اشْتَرَكَ فِي الْإِبَانَه لِأَنَّهُ خَشِيَ وَ اللَّهُ لَا يَخْشَى لِأَنَّهُ لَا يَفُوتُهُ شَيْ ءٌ وَ لَا يَمْتَنِعُ عَلَيْهِ أَحَدٌ أَرَادَهُ (٢)وَ إِنَّمَا خَشِيَ الْخَضِرُ مِنْ أَنْ يُحَالَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ مَا أُمِرَ فِيهِ فَلَا يُدْرِكَ ثَوَابَ الْإِمْضَاءِ فِيهِ وَ وَقَعَ فِي نَفْسِهِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ جَعَلَهُ سَبَباً لِرَحْمَهِ أَبَوَيِ الْغُلَام فَعَمِلَ فِيهِ وَسَطَ الْأَمْرِ مِنَ الْبَشَرِيَّهِ مِثْلَ مَا كَانَ عَمِلَ فِي مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لِأَنَّهُ صَارَ فِي الْوَقْتِ مُخْبِراً وَ كَلِيمُ اللَّهِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مُخْبَراً وَ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ بِاسْتِحْقَاقٍ لِلْخَضِرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلرُّتْبَهِ عَلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ أَفْضَلُ مِنَ الْخَضِرِ بَلْ كَانَ لِاسْتِحْقَاقِ مُوسَى لِلتَّبْيِينِ ثُمَّ قَالَ وَ أَمَّا الْجِدارُ فَكانَ لِغُلامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَهِ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما وَ كانَ أَبُوهُما صالِحاً وَ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ الْكَنْزُ بِذَهَبٍ وَ لَا فِضَّهٍ وَ لَكِنْ كَانَ لَوْحاً مِنْ ذَهَبٍ فِيهِ مَكْتُوبٌ عَجَبٌ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْمَوْتِ كَيْفَ يَفْرَحُ عَجَبٌ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْقَدَرِ كَيْفَ يَحْزَنُ عَجَبٌ لِمَنْ أَيْقَنَ أَنَّ الْبَعْثَ حَقٌّ كَيْفَ يَظْلِمُ عَجَبٌ لِمَنْ يَرَى الدُّنْيَا وَ تَصَرُّفَ أَهْلِهَا حَالًا بَعْدَ حَالٍ كَيْفَ

١- في نسخه: و طبع كافرا.

٢- أقول: على بعض ما ذكرنا من الوجوه يمكن أن يكون حاصل الكلام أن اشتراكه مع الرب تعالى في الابانه و اظهار الفعل لم يكن الا لانه صار في الوقت مخبرا و معلما لموسى عليه السلام مع كونه أفضل، و لهذا الوجه أيضا عمل فيه البشريه فصار سببا للاشتراك في الابانه، فقوله: لانه خشي تعليل لاسناد الاشتراك في الابانه في قوله: «فَخَشِينا» الى البشريه كما أومأنا إليه. و تفطن بعض الازكياء من أصحابنا عند عرضه على بوجه آخر: و هو أن يكون الابانه في المواضع هي الإراده فقط او أريد بها الإراده لانه نسب الإراده في أول الكلام الى نفسه و في آخره الى الرب، و شركها في وسط الكلام بين نفسه و بين الرب تعالى بقوله: «فَأَرَدْنا». و قوله: و إنّما اشترك في الابانه بيان لانه لم خصصنا الاشتراك بالابانه أي الإراده لان في الخشيه لا يتعقل إراده الاشتراك لان الخوف لا يناسب جنابه سبحانه بوجه من الوجوه، فلا يمكن أن ينسب الى الخضر عليه السلام أن ينسبه إليه تعالى، فلا بد أن يكون أراد بقوله: «خشينا» نفسه فقط و قوله: و وقع في نفسه بيان لان الاشتراك في الإراده كان من عمل البشريه، و لم يكن على ما ينبغي، و هذا أيضا وجه حسن و إن كان ما ذكرنا أتم و أكمل. و اللّه يعلم. منه قدّس سرّه الشريف.

يَطْمَئِنُّ إِلَيْهَا وَ كانَ أَبُوهُما صالِحاً كَانَ بَيْنَهُمَا وَ بَيْنَ هَذَا الْأَبِ الصَّالِحِ سَبْعُونَ أَباً فَحَفِظَهُمَا اللَّهُ بِصَلَاحِهِ ثُمَّ قَالَ فَأَرادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغا أَشُدَّهُما وَ يَسْتَخْرِجا كَنزَهُما فَتَبَرَّأَ مِنَ الْإِبَانَهِ فِی آخِرِ الْقِصَصِ وَ نَسَبَ الْإِرَادَهَ كُلَّهَا إِلَی اللَّهِ تَعَالَی ذِكْرُهُ فِی ذَلِكَ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ بَقِیَ شَیْ ءٌ مِمَّا فَعَلَهُ فَيُخْبِرَ بِهِ بَعْدُ وَ يُصَيِّرَ مُوسَی عَلَيْهِ السَّلَامُ بِهِ مُخْبَراً وَ مُصْغِياً إِلَی كَلَامِهِ تَابِعاً لَهُ فَتَجَرَّدَ مِنَ الْإِبَانَهِ وَ الْإِرَادَهِ تَجَرُّدَ الْعَبْدِ الْمُخْلِصِ ثُمَّ صَارَ مُتَّصِلًا (۱)مِمَّا أَتَاهُ مِنْ نِسْبَهِ الْإِبَانَهِ فِی أَوَّلِ الْقِصَّهِ وَ مِن ادِّعَاءِ الِاشْتِرَاكِ فِی ثَانِی الْقِصَّهِ فَقَالَ رَحْمَهً مِنْ رَبِّكَ وَ ما فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِی ذلِكَ تَأْوِيلُ ما لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً ثُمَّ قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ إِنَّ أَمْرَ اللَّهِ تَعَالَی ذِكْرُهُ لَا يُحْمَلُ عَلَی الْمَقَايِيسِ وَ مَنْ حَمَلَ أَمْرَ اللَّهِ عَلَی الْمَقَايِيسِ هَلَكَ وَ أَهْلَكَ إِنَّ أَوَّلَ مَعْصِيَهٍ ظَهَرَتِ الْإِبَانَهُ مِنْ إِبْلِيسَ اللَّعِينِ حِينَ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَی ذِكْرُهُ مَلَائِكَتَهُ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ فَسَجَدُوا وَ أَبَی إِبْلِيسُ اللَّعِينُ أَنْ يَسْجُدَ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَّ ما مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ فَكَانَ أَوَّلُ كُفْرِهِ قَوْلَهُ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ ثُمَّ قِيَاسَهُ بِقَوْلِهِ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ فَطَرَدَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْ جِوَارِهِ وَ لَعَنَهُ وَ سَمَّاهُ رَجِيماً وَ أَقْسَمَ بِعِزَّتِهِ لَا يَقِيسُ أَحَدٌ فِی دِينِهِ إِلَّا قَرَنَهُ مَعَ عَدُوِّهِ إِبْلِيسَ فِی أَسْفَلِ دَرْكٍ مِنَ النَّارِ.

قال الصدوق رحمه الله: إن موسی علیه السلام مع كمال عقله و فضله و محله من الله تعالی ذكره لم یستدرك باستنباطه و استدلاله معنی أفعال الخضر علیه السلام حتی اشتبه علیه وجه الأمر فیه و سخط جمیع ما كان یشاهده حتی أخبر بتأویله فرضی و لو لم یخبر بتأویله لما أدركه و لو بقی فی الفكر عمره فإذا لم یجز لأنبیاء الله و رسله صلوات الله علیهم القیاس و الاستنباط و الاستخراج كان من دونهم من الأمم أولی بأن لا یجوز لهم ذلك (۲).

**[ترجمه]امام جعفر بن محمد علیه السلام فرمود: خضر پیامبر مرسل بود كه خداوند متعال او را بر قومش مبعوث كرده بود و آن ها را به توحید به خدای یگانه و باور به پیامبران و فرستادگان و كتابهای آسمانی‌اش دعوت كرد و معجزه او آن بود كه اگر بر روی هر درخت خشك و زمین بی آب و علفی می نشست، آن جا سبز و خرم می شد و به خاطر این خضر نامیده شد؛ خضر به معنی سبز است. اسم اصلی او تالیا بن ملكان بن عابر بن ارفخشد بن سام بن نوح علیه السلام است. و موسی هنگامی كه با خداوند صحبت كرد و تورات را بر او نازل كرد و در آن لوح های آسمانی از هر چیزی نصیحت و شرح هر چیزی نوشته بود و معجزه اش را در دستش و عصایش و در طوفان و ملخ و شپش و قورباغه و خون قرار داده بود و دریا را شكافت و خداوند فرعون و سپاهش را در آن غرق كرد، نفس انسانیش او را تحریك كرد و با خود گفت: فكر نمی كنم كه خداوند بزرگ، كسی را عالم تر از من خلق كرده باشد، خداوند به جبرئیل وحی فرستاد كه: ای جبرئیل به كمك بنده ام برو قبل از این كه خودش را هلاك كند و به او بگو كه: در كنار تجمع دو دریا مرد عابدی است از او پیروی كن و از او علم یاد بگیر، جبرئیل بر موسی نازل شد و امر خداوند را به او گفت: و موسی فهمید كه این بخاطر حرفی بود كه با خودش گفت: پس او و آن جوان همراهش یوشع بن نون راهی شدند تا این كه به محل تجمع دو دریا رسیدند. در آن جا خضر را دیدند كه خداوند عبادت می كند، و آن طور كه خداوند فرمود:« فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِندِنَا وَ

عَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا » موسی به او گفت: « هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا » خضر گفت: « انّك لن تستطیع معی صبرا » چون به من علمی دادند كه تو طاقت آن را نداری و به تو علمی دادند كه من طاقت آن را ندارم. موسی به او گفت:

من می توانم با تو طاقت بیارم. خضر به او گفت: قیاس در علم و فرمان خداونـد هیـچ جایگاهی ندارد. « و کیف تصبر علی ما لم تحط به خبرا » موسی به او گفت: « ستجدنی إن شاء الله صابرا و لا أعصی لک أمرا» هنگامی که مشیت را قبل از او استثنا کرد به او گفت: « قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا » موسی گفت: هر آن چه که تو بگویی انجام می دهم. « فانطقنا حتی إذا رکبا فی السفینه خرقها » سپس موسی به او گفت: « أخرقتها لتغرق أهلها لقد جئت شیئا إمرا* قال ألم أقل إنّک لم تستطیع معی صبرا» موسی گفت: « لا تواخذنی بما نسیت » یعنی به سفارشت عمل نکردم. « و لا ترهقنی من أمری عسرا » « فانطلقا حتی اذا لقیا غلاما فقتله » موسی عصبانی شد و گردن خضر را گرفت و به او گفت: « أقتلت نفسا زکیه بغیر نفس لقد جئت شیئا نکرا » خضر به او گفت: عقل انسان ها نمی تواند بر دستورات خداوند حکم کند بلکه دستور خداوند بر عقل ها حاکم است. پس از آن چه که من انجام می دهم خیالت راحت باشد و بر آن صبر کن و از قبل می دانستم که تو نمی توانی با من طاقت بیاوری. موسی به او گفت: « إن سألتک بعدها عن شی فلا تصاحبنی قد بلغت من لدنّی عذرا فانطلقا حتی اذا أتیا أهل القریه » و آن روستای ناصره بوده که نصاری به آن منسوبند. « استطعما أهلها فأبو أن یضیّفوهما فوجد فیها جدارا یرید أن ینقضّ » خضر دستش را به روی آن گذاشت « فأقامه » {آن را استوار کرد} موسی به او گفت: « لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا » {باید پولی در قبال این کارت می گرفتی} خضر به او گفت: « قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ». سپس خضر گفت: « أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا» هر کشتی سالمی را می گرفت. « غصبا » تا برای آن ها باقی بماند و پادشاه آن را به زور نگیرد، و این کار را که عیب دار کردن کشتی بود به خودش ربط داد. چون می خواست که هنگامی که پادشاه آن را می بیند کشتی عیب دار باشد و آن را از فقیران نگیرد و خداوند با این دستوری که به خضر داد صلاح آن ها را خواست.

سپس خضر گفت: « وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ» ولی او سرشت کافری داشت. و خداوند متعال می دانست که اگر او زنده بماند پدر و مادرش را کافر می کند و به خاطر او فریب می خورند و گمراه می شوند، خداوند به من دستور داد که او را بکشم و خواست با این کار، انان را سران جام به محل کرامتش منتقل کند – عاقبت آن ها را نیکو گرداند – و خودش را در این کار با خدا شریک کرد با این قول: « فَخَشِينَا أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا * فَأَرَدْنَا أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا » خودش را در این کار شریک کرد و چون او بود که ترسید و خداوند نمی ترسد، چون او چیزی را از دست نمی‌دهد و هیچ کس نمی تواند مانع اراده او بشود. خضر بود که ترسید که چیزی مانع شود و نتواند از دستور خدا را اجرا کند و به ثواب انجام آن برسد و فهمید که خداوند او سبب و باعث برای رحمت پدر و مادر آن پسر است، و فطرت انسانی او را نیز تحریک کرد، همانطور که موسی را تحریک کرده بود چون خضر خودش را خبرآورنده خداوند فرض کرد در حالی که موسی کلیم الله خبر آورنده خدا بود، و این مرتبه استحقاق خضر نبود چون بیشتر حق موسی بود و موسی از خضر برتر بود بلکه تبیین و توضیح بیشتر استحقاق موسی بود.

سپس خضر گفت: « وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنزٌ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا » و آن گنج و طلا و نقره نبود بلکه یک لوح طلایی بود که بر روی ان نوشته شده بودعجیب کسی است که به مرگ یقین دارد چگونه خوشحال می شود!؟ عجیب است کسی که به قضا و قدر یقین دارد چگونه ناراحت می شود؟! عجیب است کسی که یقین دارد که روز

قیامت حق است چگونه ظلم می کند؟! عجیب است کسی که دینار و تغییر رفتار آن با مردمش را می بیند چگونه به آن

ص: ۲۸۸

اطمینان می دهد. « و کان أبوهما صالحا » که بین آن دو پسر یتیم و پدرشان هفتاد نسل فاصله بود و خداوند به خاطر صالح بودن او آن ها را حفظ کرد. سپس فرمود: « أَرَادَ رَبُّکَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا » و در آخر داستان خودش را از غرور نسبت آن کار رها کرد، و همه اراده را به خداوند نسبت داد؛ چون از کارهایی که انجام داد چیزی باقی نمانده بود که به موسی خبر بدهد و موسی به حرف او گوش بدهد و از او پیروی بکند، بلکه خودش را به مانند یک عبد مخلص خود را از اراده و قدرت خارج کرد. و در آخر خودش را از آن غرور و ادعای اشتراک در کار خدا که در اول داستان ادعایش را می کرد، خودش را مبرا و جدا کرد. و سپس گفت: « رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ».

سپس امام جعفر بن محمد علیه السلام می گوید: نمی توان کارهای خداوند را بر مقیاس و اندازه حمل کرد و هر کس کارهای خداوند را بر اساس مقیاس و اندازه حمل کند، نابود می شود و نابود می‌کند. اولین گناه غرور از جانب ابلیس لعین بود هنگامی که خداوند متعال به ملائکه خودش دستور داد تا برای آدم سجده کنند؛ همه ملائکه سجده کردند ولی ابلیس سجده نکرد. خداوند به او فرمود: « ما منعک أن لا تسجد إذ أمرتک قال أنا خیر منه خلقتنی من نار و خلقته من طین» اولین نافرمانی و کفر او این بود که گفت: «أنا خیر منه» {من از او بهترم} سپس قیاس و مقایسه کردنش که گفت: « خلقتنی من نار و خلقته من طین » {من را از آتش و او را از خاک خلق کردی} پس خداوند او را از رحمت خودش طرد کرد. و او را رجیم- رانده شده- نام نهاد، و به عزت خودش قسم خورد که هر کس در دینش مقایسه بکند او را همراه دشمنش ابلیس در پایین ترین نقطه جهنم قرار می دهد.

شیخ صدوق گفت: موسی با آن کمال عقل و فضیلت و جایگاهش در نزد خداوند نتوانست که با استنباط و استدلال خودش معنی کارهای خضر را بفهمد و حتی در استنباط آن کارها به اشتباه رفت و بخاطر آن کارهایی که خضر انجام می داد، عصبانی می شد تا این که خضر تاویل آن کارها را برای او توضیح داد سپس راضی شد. و اگر او را از تأویل آن ها با خبر نمی کرد معنی آن ها را نمی فهمید هر چند که تمام عمرش را روی آن ها فکر می کرد سپس اگر برای پیامبران و فرستادگان خداوند مقایسه کردن و استنباط و درک معنی از خودشان جایز نیست، پس برای مردم دیگر که درجه آن ها از پیامبران پایین تر است به طریق اولی جایز نیست. - . علل الشرائع : ۳۱ - ۳۲ -

**[ترجمه]

بیان

التلبیب ما فی موضع اللبب من الثیاب (۳)و اللبب هو موضع القلاده من

ص: ۲۸۹

۱- هكذا فى النسخ و فى المصدر، و فى هامش المصدر: «متنصلا» و هو الصحيح، و هو من تنصل الى فلان من الجنايه أى خرج و تبرأ عنده منها.

۲- علل الشرائع: ۳۱ و ۳۲.

۳- و يعرف بالطوق.

الصدر و المراد بالإبانه فی المواضع إما طلب الامتیاز و إظهار الفضل أو إظهار أصل الفعل و ربما یقرأ الأنانیه فی المواضع.
(۱)قوله لعله ذکر التعییب أی إنما لم ینسب الفعل إلیه تعالی رعایه للأدب لأن نسبه التعییب إلیه تعالی غیر مناسب و أما ما یناسب أن ینسب إلیه تعالی فهو إراده صلاحهم بهذا التعییب قوله و إنما اشترک فی الإبانه الغرض بیان أنه لم قال فخشینا و أردنا مع أنه کان الأنسب نسبه الخشیه إلی نفسه و الإراده إلیه تعالی أو کان المناسب نسبه المصالح جمیعا إلیه تعالی و یمکن تقریره بوجهین الأول أنه لما أمره تعالی بقتل الغلام و أخبره بأنه سیقع منه کفر و لم یأمن البداء فیما أخبر به فلذا عبر عنه بالخشیه و لما کان ذلک بإخباره تعالی فقد راعی الجهتین و نسب إلی نفسه لکون الخشیه من جهته و نسب إلی الرب تعالی أیضا لیعلم أنه إنما علم ذلک بإخباره تعالی فخشیه الحیلوله کنایه عن احتمال البداء أو یقال إنه لما لم یأمن النسخ فی الأمر بالقتل و علی تقدیره کان یتحقق طغیانه بوالدیه و یحرم الخضر عن امتثال هذا الأمر فکأنه قال إنما بادرت إلی ذلک أو فعلت ذلک مبادرا لأنی خشیت أن ینسخ هذا الأمر فیرهقهما طغیانا و لم أفز بثواب هذه الطاعه أو خشیت أن یحول مانع بینی و بینه و إن لم ینسخ فلم یتأت منی فعله و أکون محروما من ثوابه و أما نسبته إلی الرب فالوجه فیه ما ذکرنا أولا.

و أما قوله فَأَرَدْنا فلما لم یکن فیه هذه النکته نسبه إلی البشریه أی إنما عبر عن الإراده کذلک لأنه عمل فیه البشریه فی وسط الکلام إذ التعبیر عن الخشیه لم یکن من البشریه و فی آخر الکلام نسب الإبدال إلی الرب و إنما کان عمل البشریه فی التعبیر عن الإراده فی وسط الکلام.

الثانی أن یکون الاشتراک فی الخشیه و الإراده کلتیهما منسوبا إلی البشریه فیکون قوله لأنه خشی تعلیلا لأحد جزئی الاشتراک أعنی نسبه الخشیه إلی نفسه و قوله فعمل فیه تعلیل لنسبه الخشیه إلی الرب و نسبه الإراده إلی نفسه

۱- و هو بعید فی الغایه.

معا فالمراد بوسط الأمر حینئذ مجموع هذا الکلام إذ فی أول الکلام نسب التعییب إلی نفسه رعایه للأدب و فی آخر الکلام خص الإراده به تعالی و فی هذا الکلام اشترک معه تعالی فی الأمرین مع أنه کان الأنسب تخصیص الأول بنفسه و الثانی به تعالی و علی الوجهین یکون وسط الأمر منصوبا علی الظرفیه بتقدیر فی و یحتمل أن یکون فاعلا لقوله عمل أی عمل فیه أمر وسط من البشریه لأنه لم ینسب الإراده إلی نفسه بل جعلها مشترکه بین الرب تعالی و بینه و لکنه بعید (۱).

قوله علیه السلام للتبیین أی لأن یتبین له أنه لا یعلم کل شی ء و أنه جاهل لا یعلم شیئا إلا بتعلیم الله تعالی و أنه یمکن أن یکون فی البشر من هو أعلم منه أو المعنی أنه کان الغرض تعلیم موسی لا- کون الخضر حجه علیه و أفضل منه و کون موسی علیه السلام رعیه له بل کان واسطه کالملک.

قوله علیه السلام بذهب و لا- فضه أی لم یکن المقصود کونه ذهبا و فضه بل کان الغرض إیصال العلم المنقوش فیه إلیهما فلا ینافی کون اللوح من ذهب قوله و تصرف أهلها أی تغیرهم قوله متصلا لعله ضمن معنی الإعراض أو الانفصال أی صار متصلا به تعالی معرضا أو منفصلا مما أتاه أولا و الظاهر أنه کان متنصلا من قولهم تنصل إلیه أی انتفی من ذنبه و اعتذر فصحف.

ثم اعلم أنه یظهر من هذا الکلام أنه کان منه علیه السلام غفله فی أول الأمر أیضا مع أنه قد سبق فی أول الکلام عذر ذلک و أنه إنما نسب إلی نفسه لمکان التعییب و یمکن توجیهه بأن الغفله لیست من جهه نسبه التعییب إلی نفسه بل لعدم التصریح بأن هذا من أمره تعالی لأنه کان یظهر من کلامه علیه السلام أنه کان مستبدا بذلک فلذا اعتذر و رجع عنه.

**[ترجمه]التلبیت: آن قسمت لباس که در جلوی گردن است و اللبب: جایی گردنبند

ص: ۲۸۹

در سینه است. و منظور از إبانه یا طلب برجسته بودن و اظهار فضل یا اظهار اصل کار است. و ممکن است در این مواضع، أنانیه خوانده شود.

و کلام امام: «لعلّه ذکر التعییب» یعنی آن کار را {عیب دار کردن کشتی} به خاطر رعایت ادب به خداوند نسب نداد، چون نسبت عیب دار کردن چیزی به خداوند مناسب نیست و کار مناسب آن بود که صلاح و فایده آن ها از آن عیب دار کردن به خداوند نسبت داده شود. و همچنین « إنّما اشترک فی الإبانه » منظور بیان آن کلام اوست که چرا گفت « فخشینا و أردنا » {من و خداوند ترسیدم و من و خداوند خواستیم} با این که بهتر بود ترس را به خودش و اراده انجام آن کار را به خداوند نسبت می داد یا این که همه مصلحت ها را به خداوند نسبت می داد؟ که می توان آن را به دو وجه توضیح داد:

اول این که: هنگامی که خداوند متعال او را به کشتن آن پسر دستور داد و به او گفت که او باعث کفر می شود و در آن چه خبر داد از بداء در امان نبود، از این روی از آن به ترس تعبیر کرد و به خاطر این که خداوند این خبر را به او داده بود، پس دو صورت را رعایت کرد که در یک جهت ترس را به خودش نسبت داد و اراده آن را به خداوند نسبت داد تا دانسته شود که این را خداوند به او گفته است پس ترس از حیلولت – مانع شدن – کنایه از احتمال بداء است. یا این که گفته میشود هنگامی که از نسخ دستور قتل آن بچه مطمئن نبود و با فرض آن، طغیان او بر والدینش محقق می‌شد و خضر از انجام این کار محروم

می‌شد؛ پس گویی گفت: من به خاطر این زود آن پسر را کشتم ترسیدم که خداوند دستور کشتن او را باطل کند و آن پسر پدر و مادرش را کافر کند و من به ثواب انجام کارم نرسم یا این که ترسیدم هر چند این امر، نسخ نشود چیزی مانع انجام این کار توسط من بشود و من آن کار را انجام ندهم وبه ثوابش نرسم؛ و اما دلیل نسبت دادن ترس به خداوند، آن صورت اول است که آن را ذکر کردیم.

و اما کلام خضر که گفت: « أردنا » چون این نکته در آن وجود نداشت این را به خودش نسبت داد و همچنین در خلال آن به اراده و مشیت الهی اشاره کرد و بیان ترس از جمله کارهای انسانی نیست و در آخر هم این اراده تغییر دستور را به خداوند نسبت داد بلکه بیان اراده خداوند در وسط کلام، کار انسانی حساب می شود.

دوم: این که باید که ترس و اراده انجام فعل هر دو منصوب به انسان باشند، پس باید می گفت « لأنّه خشی » برای دلیل و علت آوردن یکی از دو جزء اشتراک باشد، یعنی نسبت ترس به خودش و این که « فعمل فیه » برای علت نسبت ترس به خدا و نسبت اراده انجام آن کار به خودش به

ص: ۲۹۰

طور همزمان، چون در اول کلام عیب دار کردن کشتی را برای رعایت ادب به خودش نسبت داد و در آخر اراده انجام کار را به خدا نسبت داد. و در این دو مورد خودش را با خداوند مشترک کرد در حالی که بهتر آن بود که عیب دار کردن را به خودش و اراده انجام کار را به خدا نسبت دهد. و در هر دو صورت وسط الامر منصوب است بر ظرفیت و با تقدیر حرف جر «فی»؛ و ممکن است فاعل برای فعل «عمل» باشد، یعنی اشتراک در کار را به انسان نسبت داد چون اراده انجام فعل را به خودش نسبت نمی دهد بلکه آن را بین خودش و بین خدا مشترک می داند، ولی این بعید است.

و کلام امام علیه السلام که می فرماید: « للتّبیین» یعنی تا بیان کند که او همه چیز را نمی داند و او از خودش چیزی نمی داند بلکه خداوند به او یاد میدهد و ممکن است که در بین انسانها کسی باشد که از او عالم‌تر باشد یا منظور از این داستان آموزش موسی بود نه این که خضر بر موسی حجت باشد یا این که از او بهتر و موسی رعیت و پیرو او باشد، بلکه خضر یک واسطه بود به مانند یک فرشته.

« بذهب و لافضه» یعنی هدف از آن گنج طلا و نقره نبوده بلکه هدف از آن رساندن آن علم که بر روی آن لوح نوشته شده بود به آن دو یتیم بود و طلا بودن لوح هیچ منافاتی با این ندارد. « تصرف أهلها » یعنی، تغییر حالت آن. «متصله» شاید معنی روی گردانی یا جدایی را برساند، یعنی به خدای تعالی متصل شد در حالی که اعراض کرد یا جدا شد از آن چه اول آورد. و ظاهرا «متنصله» بوده است، از «تنصّل إلیه»، یعنی از گناهش برگشت و عذر خواهی کرد، پس تصحیف شده است.

سپس بدان از این کلام معلوم می‌شود که خضر علیه السلام در اول کار نیز دچار غفلت شده است با این که دلیل او را برای این کار ذکر شده است و او عیب دار کردن را به خودش نسبت داد و می توان آن را این طور توجیه کرد که غفلت او به خاطر نسبت دادن عیب دار کردن کشتی به خودش نیست بلکه به خاطر نگفتن این که این کار از دستورات خداوند است می...

باشد، چون از کلام وی علیه السلام این را می فهمیم که خضر مستبدّ بوده است - به خودش نسبت می‌داده است - به خاطر این عذرخواهی کرد و از حرفش برگشت.

**[ترجمه]

«۵»

-ع، علل الشرائع سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَيْفُورٍ الدَّامَغَانِيَّ الْوَاعِظَ بِفَرْغَانَةَ يَقُولُ فِي خَرْقِ الْخَضِرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ السَّفِينَةَ وَ قَتْلِ الْغُلَامِ وَ إِقَامَةِ الْجُدْرَانِ تِلْكَ إِشَارَاتٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى

ص: ۲۹۱

۱- و قال البيضاوى فى آخر كلامه: و يجوز أن يكون قوله: فَخَشِينا حكايه قول اللّه عزّ و جلّ بعد أن نسب الخشيه الى موسى عليه السلام. منه رحمه اللّه. قلت: فی أنوار التنزيل هكذا: حكايه قول اللّه عزّ و جلّ: «فَأَرَدْنا».

لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ تَعْرِيضَاتٌ إِلَى مَا يُرِيدُهُ مِنْ تَذْكِيرِهِ لِمِنَنٍ سَابِقَةٍ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۱)نَبَّهَهُ عَلَيْهَا وَ عَلَى مِقْدَارِهَا مِنَ الْفَضْلِ ذَكَّرَهُ بِخَرْقِ السَّفِينَةِ أَنَّهُ حَفِظَهُ فِي الْمَاءِ حِينَ أَلْقَتْهُ أُمُّهُ فِي التَّابُوتِ وَ أَلْقَتِ التَّابُوتَ فِي الْيَمِّ وَ هُوَ طِفْلٌ ضَعِيفٌ لَا قُوَّةَ لَهُ فَأَرَادَ بِذَلِكَ أَنَّ الَّذِي حَفِظَكَ فِي التَّابُوتِ الْمُلْقَى فِي الْيَمِّ هُوَ الَّذِي يَحْفَظُهُمْ فِي السَّفِينَةِ وَ أَمَّا قَتْلُ الْغُلَامِ فَإِنَّهُ كَانَ قَدْ قَتَلَ رَجُلًا فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ كَانَتْ تِلْكَ زَلَّةً عَظِيمَةً عِنْدَ مَنْ لَمْ يَعْلَمْ أَنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ نَبِيٌّ فَذَكَرَهُ بِذَلِكَ مِنَّةً عَلَيْهِ حِينَ دَفَعَ عَنْهُ كَيْدَ مَنْ أَرَادَ قَتْلَهُ بِهِ وَ أَمَّا إِقَامَةُ الْجِدَارِ مِنْ غَيْرِ أَجْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ ذَكَرَهُ بِذَلِكَ فَضْلَهُ فِيمَا أَتَاهُ فِي ابْنَتَيْ شُعَيْبٍ حِينَ سَقَى لَهُمَا وَ هُوَ جَائِعٌ وَ لَمْ يَبْتَغِ عَلَى ذَلِكَ أَجْراً مَعَ حَاجَتِهِ إِلَى الطَّعَامِ فَنَبَّهَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى ذَلِكَ لِيَكُونَ شَاكِراً مَسْرُوراً (۲)وَ أَمَّا قَوْلُ الْخَضِرِ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ هذا فِراقُ بَيْنِي وَ بَيْنِكَ فَإِنَّ ذَلِكَ كَانَ مِنْ جِهَةِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ حَيْثُ قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَها فَلا تُصاحِبْنِي فَمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ هُوَ الَّذِي حَكَمَ بِالْمُفَارَقَةِ لَمَّا قَالَ لَهُ فَلَا تُصَاحِبْنِي وَ إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ اخْتَارَ سَبْعِينَ رَجُلًا مِنْ قَوْمِهِ لِمِيقَاتِ رَبِّهِ فَلَمْ يَصْبِرُوا بَعْدَ سَمَاعِ كَلَامِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَتَّى تَجَاوَزُوا الْحَدَّ بِقَوْلِهِمْ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ فَمَاتُوا وَ لَوِ اخْتَارَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَعَصَمَهُمْ وَ لَمَا اخْتَارَ مَنْ يَعْلَمُ مِنْهُ تَجَاوُزَ الْحَدِّ فَإِذَا لَمْ يَصْلُحْ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلِاخْتِيَارِ مَعَ فَضْلِهِ وَ مَحَلِّهِ فَكَيْفَ تَصْلُحُ الْأُمَّةُ لِاخْتِيَارِ الْإِمَامِ بِآرَائِهَا وَ كَيْفَ يَصْلُحُونَ لِاسْتِنْبَاطِ الْأَحْكَامِ وَ اسْتِخْرَاجِهَا بِعُقُولِهِمُ النَّاقِصَةِ وَ آرَائِهِمُ الْمُتَفَاوِتَةِ وَ هِمَمِهِمُ الْمُتَبَايِنَةِ وَ إِرَادَاتِهِمُ الْمُخْتَلِفَةِ تَعَالَى اللَّهُ عَنِ الرِّضَا بِاخْتِيَارِهِمْ عُلُوّاً كَبِيراً وَ أَفْعَالُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَثَلُهَا مَثَلُ أَفَاعِيلِ الْخَضِرِ وَ هِيَ حِكْمَةٌ وَ صَوَابٌ وَ إِنْ جَهِلَ النَّاسُ وَجْهَ الْحِكْمَةِ وَ الصَّوَابِ فِيهَا (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: ابوجعفر محمد بن عبدالله بن طیور دامغانی واعظ در فرغانه در مورد سوراخ کردن کشتی توسط خضر و کشتن آن پسر و بنای دیوار گفت: آن ها اشاره هایی هستند که خداوند

ص: ۲۹۱

به موسی می کند که از طریق آن ها او را به نعمت هایی که عطا کرده است و به آن ها فضل و بزرگی داده است یادآوری می کند. با سوراخ کردن کشتی به او یادآوری کرد هنگامی که مادرش او را در صندوقچه ای به آب انداخت خداوند از او محافظت کرد در حالی که یک بچه کوچک بود و هیچ قدرتی برای محافظت از خودش نداشت و به این استدلال که همان خدایی که تو را از غرق شدن در آن صندوقچه که در دریا انداخته شده بودی حفظ کرد همان خدا آن ها را از غرق شدن در کشتی محافظت می کند و اما کشتن آن پسر بچه این گونه بود که یادآوری شود که آنگاه که موسی یک مرد را به خاطر خداوند کشت و این گناه در نزد کسی که نمی دانست که موسی پیامبر خداست یک لغزش و گناه بزرگی بود و با کشتن این پسر بچه این را به موسی یادآوری کرد که در هنگام کشتن آن مرد خداوند او را از قصاص شدن و کشتنش توسط مردم حفظ کرد، و اما بنای دیوار بدون گرفتن دستمزد، خداوند با این کار مهربانی او را به دو دختر شعیب هنگامی که خودش گرسنه بود، و گوسفندان آن ها را سیراب کرد و هیچ دستمزدی از آن ها نخواست این را به او یادآوری کرد تا سپاسگذار و خوشحال باشد و اما آن سخن خضر به موسی که گفت: «هذا فراق بینی و بینک» {این زمان، زمان جدایی ماست} این از جهت موسی بود که گفت: « إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي » {اگر بعد از این از تو درباره چیزی پرسیدم با من همراهی نکن} و این موسی بود که تصمیم جدایی گرفت. هنگامی که گفت: «فلا تصاحبنی» موسی هفتاد مرد از قومش را برای ملاقات با خداوند انتخاب کرد. بعد از شنیدن کلام خداوند صبر نکردند تا این که از حد خودشان گذشتند و گفتند: که اگر آشکارا خداوند را ببینیم به تو ایمان می آوریم و به خاطر آن گستاخیشان، صاعقه آن ها را گرفت و مردند. و اگر

خداونـد متعـال آن ها را انتخاب کرده بود از این گناه محفوظ بودنـد و کسـی را که می دانست که از حـد خودش می گـذرد انتخاب نمی کرد. پس اگر موسی با آن فضل و جایگاهش برای انتخاب کردن احکام خودشان به اشتباه دچار می شود چگونه آن مردم عوام بـا اسـتنباط و عقل های ناقص خودشان و نظرهای متفاوتشان و همت متضاد و اراده مختلفشان برای خود حکمی را استخراج کنند و امام خودشان را مشخص بکنند؟ خداوند متعال از رضایت به انتخاب ناقص آن ها بسیار منزه و متعال است. کارهای امام علی علیه السلام به مانند کارهای حضر هستند و آن ها حکمت و فایده ای دارند هرچند که مردم حکمت و فایده آن ها را ندانند. - . علل الشرائع : ۳۲ - ۳۳ -

**[ترجمه]

«۶»

-ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبَايَةَ الْأَسَدِيِّ قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ جَالِساً عَلَى شَفِيرِ

ص: ۲۹۲

۱- فی المصدر: لمنن سابقه للّه عزّ و جلّ علیه.

۲- لم یسـند محمّـد بن عبـد اللّه هـذه الأمور و الاشارات إلی روایه و لا حدیث، بل هی نتیجه ذوقه و اسـتفادته، فلا یصحّ الجزم بأنها اریدت من الآیات و أن اللّه تعالی أراد تذکیر موسی بها.

۳- علل الشرائع: ۳۲ و ۳۳.

زَمْزَمَ يُحَدِّثُ النَّاسَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ حدِيثِهِ أَتَاهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنِّی رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ فَقَالَ أَعْوَانُ كُلِّ ظَالِمٍ إِلَّا مَنْ عَصَمَ اللَّهُ مِنْكُمْ سَلْ عَمَّا بَدَا لَکَ فَقَالَ یَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ إِنِّی جِئْتُکَ أَسْأَلُکَ عَمَّنْ قَتَلَهُ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ مِنْ أَهْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لَمْ یَکْفُرُوا بِصَلَاهٍ وَ لَا بِحَجٍّ وَ لَا بِصَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ لَا بِزَکَاهٍ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ ثَکِلَتْکَ أُمُّکَ سَلْ عَمَّا یَعْنِیکَ وَ دَعْ مَا لَا یَعْنِیکَ فَقَالَ مَا جِئْتُکَ أَضْرِبُ إِلَیْکَ مِنْ حِمْصٍ لِلْحَجِّ وَ لَا لِلْعُمْرَهِ وَ لَکِنِّی أَتَیْتُکَ لِتَشْرَحَ لِی أَمْرَ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ وَ فِعَالَهُ فَقَالَ لَهُ وَیْلَکَ إِنَّ عِلْمَ الْعَالِمِ صَعْبٌ لَا یَحْتَمِلُهُ (۱)وَ لَا تَقْرَبُهُ الْقُلُوبُ الصَّدِئَهُ أُخْبِرُکَ أَنَّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ کَانَ مَثَلُهُ فِی هَذِهِ الْأُمَّهِ کَمَثَلِ مُوسَی وَ الْعَالِمِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ وَ ذَلِکَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَالَ فِی کِتَابِهِ یا مُوسی إِنِّی اصْطَفَیْتُکَ عَلَی النّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِکَلامِی فَخُذْ ما آتَیْتُکَ وَ کُنْ مِنَ الشّاکِرِینَ وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَهً وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْ ءٍ فَکَانَ مُوسَی یَرَی أَنَّ جَمِیعَ الْأَشْیَاءِ قَدْ أُثْبِتَتْ لَهُ کَمَا تَرَوْنَ أَنْتُمْ أَنَّ عُلَمَاءَکُمْ قَدْ أَثْبَتُوا جَمِیعَ الْأَشْیَاءِ فَلَمَّا انْتَهَی مُوسَی إِلَی سَاحِلِ الْبَحْرِ فَلَقِیَ الْعَالِمَ فَاسْتَنْطَقَ بِمُوسَی لِیُصِلَّ عِلْمَهُ (۲)وَ لَمْ یَحْسُدْهُ کَمَا حَسَدْتُمْ أَنْتُمْ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ وَ أَنْکَرْتُمْ فَضْلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ هَلْ أَتَّبِعُکَ عَلی أَنْ تُعَلِّمَنِ (۳)مِمّا عُلِّمْتَ رُشْداً فَعَلِمَ الْعَالِمُ أَنَّ مُوسَی لَا یُطِیقُ بِصُحْبَتِهِ وَ لَا یَصْبِرُ عَلَی عِلْمِهِ فَقَالَ لَهُ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً وَ کَیْفَ تَصْبِرُ عَلی ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً فَقَالَ لَهُ مُوسَی سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِی لَکَ أَمْراً فَعَلِمَ الْعَالِمُ أَنَّ مُوسَی لَا یَصْبِرُ عَلَی عِلْمِهِ فَقَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِی فَلا تَسْئَلْنِی عَنْ شَیْ ءٍ حَتّی أُحْدِثَ لَکَ مِنْهُ ذِکْراً قَالَ فَرَکِبَا فِی السَّفِینَهِ فَخَرَقَهَا الْعَالِمُ وَ کَانَ خَرْقُهَا لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ رِضًا وَ سَخَطاً لِمُوسَی (۴)وَ لَقِیَ الْغُلَامَ فَقَتَلَهُ فَکَانَ قَتْلُهُ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ رِضًا وَ سَخَطاً لِمُوسَی وَ أَقَامَ الْجِدَارَ

ص: ۲۹۳

۱- فی نسخه: لا تحمله.

۲- فی المصدر:«لیصل علمه» بالصاد المهمه،أی لیصل موسی علم الخضر وینتهی إلیه.

۳- هکذا فی النسخ و فی المصدر. و فی المصحف الشریف: «أَنْ تُعَلِّمَنِ» باسقاط الیاء، نعم قرأ «تعلمنی» باثبات الیاء وصلا نافع و أبو عمرو، و فی الحالتین ابن کثیر.

۴- فی نسخه و فی المصدر: و سخط ذلک موسی. و کذا فیما بعده.

فَكَانَتْ إِقَامَتُهُ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ رِضًا وَ سَخَطاً لِمُوسَى كَذَلِكَ كَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ يَقْتُلْ إِلَّا مَنْ كَانَ قَتْلُهُ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ رِضًا وَ لِأَهْلِ الْجَهَالَهِ مِنَ النَّاسِ سَخَطاً (١).

**[ترجمه]علل الشرائع: عبایه الاسدی روایت میکند: عبدالله بن عباس بر لبه چشمه

ص: ۲۹۲

زمزم نشسته بود و برای مردم صحبت می کرد هنگامی که صحبتش را تمام کرد مردی نزد او آمد و به او سلام کرد و گفت: ای عبدالله من اهل شام هستم. عبدالله گفت: که آن ها یاوران هر ظالمی بودند جز کسانی که خداوند آن ها را از این گناه حفظ کرده است، سؤالت را بپرس. پرسید: ای عبدالله من آمدم تا از تو درباره کسانی بپرسم که علی علیه السلام آنان را به قتل رساند و مسلمان بودند و به لااله الاالله و محمد رسول الله ایمان داشتند و به نماز و حج و روزه ماه رمضان و زکات کافر نبودند. عبدالله گفت: مادرت به عزایت بنشیند، به آن چه به تو ربط دارد سؤال بپرس. آن چه که مربوط به تو نیست سؤال در مورد آن را رها کن. آن مرد گفت: از حمص تا این جا برای انجام حج یا عمره نیامدم. بلکه به نزد تو آمدم تا در مورد علی علیه السلام و کارهایش برایم توضیح دهی. عبدلله گفت: وای بر تو تحمل علم انسان عالم بر تو سخت است و قلب های آلوده و زنگ زده نمی توانند به آن ایمان داشته باشند. همانا علی علیه السلام در این امت به مانند موسی و خضر است. خداوند در قرآن فرمود:« یا موسی إنّی اصطفیتک علی الناس برسالتی و بکلامی فخذ ما آتیتک و کن من الشاکرین *و کتبنا فی الالواح من کل شی ء موعظه و تفصیلا لکل شی ء» و موسی در این شرایط دید که همه چیز برای او اثبات شده است. همانطور که معتقدید عالمانتان همه چیز را اثبات کرده‌اند. هنگامی که موسی به ساحل دریا رسید و خضر را دید او در مورد علمش با موسی صحبت کرد. تا به علمش برسد و او را درک کند و موسی به او حسودی نکرد آنچان که شما به حضرت علی علیه السلام حسودی کردید و فضل و بزرگی‌اش را انکار کردید. موسی به او گفت: « هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا » آن انسان عالم (خضر) فهمید که موسی نمی تواند با او همراهی کند و تحمل علم او را ندارد. به او گفت: « إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا *وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا » موسی به او گفت: « سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ». خضر چون می دانست که موسی طاقت تحمل علم او را ندارد گفت: « فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا » پس آن دو سوار کشتی شدند و خضر آن را سوراخ کرد و آن را با رضایت خداوند سوراخ می کرد ولی موسی ناراضی بود و بعدا هم آن پسر بچه را دید و کشت، خداوند از کشتن آن راضی ولی موسی ناراضی بود و بعدا هم آن دیوار را بنا کرد

ص: ۲۹۳

و بنای دیوار با رضایت خداوند بود ولی موسی ناراضی بود؛ و حضرت علی علیه السلام هم این گونه بود هر کس را که می کشت خداوند با کشتن او راضی بود ولی انسانهای جاهل ناراضی بودند. - . علل الشرائع : ۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

أضـرب إليـك أى أسافر إليك و حمص (۲)كوره بالشـام و قال الجزرى فيه إن هـذه القلوب تصـدأ كما يصـدأ الحديـد هو أن يركبها بمباشـره المعاصى و الآثام فيذهب بجلائه كما يعلو الصداء (۳)وجه المرآه و السـيف و نحوهما قوله فاستنطق بموسى أى أنطقه الله بسبب موسى ليضل (۴)علم موسى أى يجعل علمه مفقودا مضمحلا و يقر بالجهل فلم يحسده موسى عليه السلام.

**[ترجمه]أضـرب إليك: يعنى به سوى تو سـفر مى كنم. حمص: يک منطقه در شام است. جزرى در آن مى گويـد: اين قلب ها زنگار مى گيرند همچنان كه آهن زنگ مى‌زند؛ با انجام دادن گناه و معصيت، روشنايى قلب از بين مى رود آنچنانكه زنگ روى آيينه و شمشير و غيره را مى گيرد و « فاستنطق بموسى » يعنى خداوند او را به سبب موسى به حرف زدن مجبور كرد تا به موسى بفهماند كه علمش ناچيز و نابودشدنى است و به جهل خودش اقرار كند؛ پس موسى به او حسودى نكرد.

**[ترجمه]

«۷»

-لى، الأمـالى للصـدوق ابْنُ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ أَرَادَ أَنْ يُفَارِقَ الْخَضِرَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لَهُ أَوْصِنِي فَكَانَ مِمَّا أَوْصَاهُ أَنْ قَالَ لَهُ إِيَّاكَ وَ اللَّجَاجَةَ أَوْ أَنْ تَمْشِيَ فِي غَيْرِ حَاجَةٍ أَوْ أَنْ تَضْحَكَ مِنْ غَيْرِ عَجَبٍ وَ اذْكُرْ خَطِيئَتَكَ وَ إِيَّاكَ وَ خَطَايَا النَّاسِ(۵).

**[ترجمه]أمالى الصـدوق: امام صادق عليه السـلام فرمود: موسـى هنگامى كه مى خواست از خضـر جدا شود به او گفت: مرا نصـيحت كن؛ و نصـيحت خضـر به او اين بود كه از لجاجت پرهيز كن، اشتباهاتت را ياد آورى كن ولى از يادآورى اشتباهات مردم پرهيز كن. - . امالى الصدوق : ۱۹۴ -

**[ترجمه]

«۸»

-ل، الخصال أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: كَانَ آخِرَ مَا أَوْصَى بِهِ الْخَضِرُ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ قَالَ لَهُ لَا تُعَيِّرَنَّ أَحَداً بِذَنْبٍ وَ إِنَّ أَحَبَّ الْأُمُورِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ ثَلَاثَةٌ الْقَصْدُ فِي الْجِدَةِ وَ الْعَفْوُ فِي الْمَقْدُرَةِ وَ الرِّفْقُ بِعِبَادِ اللَّهِ وَ مَا رَفَقَ أَحَدٌ بِأَحَدٍ فِي الدُّنْيَا إِلَّا رَفَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ رَأْسُ الْحِكَمِ مَخَافَةُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى (۶).

**[ترجمه]خصال: امام حسـين عليه السـلام فرمود:آخرين چيزى كه خضـر به موسـى وصـيت كرد اين بود كه: هيچ كس را به خـاطر گنـاهى سـرزنش نكن و بـدان كه دوست داشـتنى ترين اشـياء نزد پروردگـار سه چيز هسـتند: تعـادل در هنگام جـديت، بخشـش در هنگام توانايى و مهربانى با خلق خـدا. و هر كس در دنيا با كسـى مهربان باشـد خداوند در روز قيامت با او مهربان است، و سرلوحه حكمت، ترس از خداوند متعال است. - . الخصال ۱: ۵۴ - ۵۵ -

**[ترجمه]

«۹»

-ب، قرب الإسناد ابْنُ عِيسَى عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ فِی الْكَنْزِ الَّذِی قَالَ اللَّهُ وَ كانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُما لَوْحٌ مِنْ ذَهَبٍ فِيهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ

ص: ۲۹۴

۱- علل الشرائع: ۳۳.

۲- بالكسر ثمّ السكون.

۳- الصداء: ماده لونها يأخذ من الحمره و الشقره تتكون على وجه الحديد و نحوه بسبب رطوبه الهواء.

۴- و لعلّ الانسب «ليصل» كما قدمناه عن المصدر.

۵- أمالی الصدوق: ۱۹۴.

۶- الخصال ج ۱: ۵۴ و ۵۵.

عَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْمَوْتِ كَيْفَ يَفْرَحُ وَ عَجِبْتُ (۱)لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْقَدَرِ كَيْفَ يَحْزَنُ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ رَأَى الدُّنْيَا وَ تَقَلُّبَهَا بِأَهْلِهَا كَيْفَ يَرْكَنُ إِلَيْهَا وَ يَنْبَغِي لِمَنْ غَفَلَ عَنِ اللَّهِ أَلَّا يَتَّهِمَ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فِي قَضَائِهِ وَ لَا يَسْتَبْطِئَهُ فِي رِزْقِهِ (۲).

شی، تفسیر العیاشی عن ابن أسباط عن الرضا علیه السلام مثله (۳)- کا، الکافی الحسین بن محمد عن معلی بن محمد عن ابن أسباط مثله(۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام رضا علیه السلام فرمود:در آن گنجی که خداوند فرمود: «و کان تحته کنز لهما» {در زیر آن دیوار گنجی برای آن دو یتیم بود} آن گنج لوحی از طلا بود که بر روی آن نوشته شده بود: « بسم الله الرحمن الرحیم، محمد رسول الله »

ص: ۲۹۴

تعجب می کنم کسی که به مرگ یقین دارد چگونه خوشحال می کند و تعجب می کنم کسی که به قضا و قدر ایمان دارد چگونه ناراحت می شود؟! تعجب می کنم کسی که دنیا و زیرورو کردن دنیا بر اهل دنیا را دیده است چگونه به آن اعتماد می کند؟ و شایسته است کسی که از خداوند غافل است خداوند متعال را در قضا و قدرش متهم نکند و در رزق خود نسبت بی... اعتنایی و کندی به خدا ندهد. - . قرب الاسناد ۱۶۵ -

تفسیر العیاشی: از امام رضا علیه السلام چنین روایتی نقل شده است. - . تفسیر العیاشی . نسخه خطی -

کافی: از ابن اسباط نیز چنین روایتی نقل شده است. - . اصول الکافی ۲: ۵۹ -

**[ترجمه]

۱۰»

-ل، الخصال أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ كَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا قَالَ وَ اللَّهِ مَا كَانَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لَا فِضَّةٍ وَ مَا كَانَ إِلَّا لَوْحاً فِيهِ كَلِمَاتٌ أَرْبَعٌ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا وَ مُحَمَّدٌ رَسُولِي عَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْمَوْتِ كَيْفَ يَفْرَحُ قَلْبُهُ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْحِسَابِ كَيْفَ تَضْحَكُ سِنُّهُ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ أَيْقَنَ بِالْقَدَرِ كَيْفَ يَسْتَبْطِئُ اللَّهَ فِي رِزْقِهِ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ يَرَى النَّشْأَةَ الْأُولَى كَيْفَ يُنْكِرُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ (۵).

**[ترجمه]خصال: امام باقر علیه السلام در مورد آیه «کان تحته کنز لهما» {در زیر آن دیوار برای آن دو یتیم گنجی بود} فرمود: به خدا سوگند، آن گنج طلا و نقره نبود و فقط یک لوح بود که روی آن چهار جمله نوشته شده بود که: من خدایی هستم که هیچ خدایی جز من وجود ندارد و محمد صلی الله علیه و آله و سلّم فرستاده من است. تعجب می‌کنم کسی که به مرگ یقین دارد چگونه قلبش خوشحال می‌شود؟! و تعجب می‌کنم کسی که به حساب روز قیامت یقین دارد چگونه دندانش می‌خندد؟! و تعجب می‌کنم کسی که به قضا و قدر ایمان دارد چگونه در رزق خود نسبت بی‌اعتنایی و کندی به خدا می...

دهـد؟! و تعجب می کنم کسـی که خلق کردن اولیه انسان را دیـده است چگونه زنـده شـدن در آخرت را انکار می کند؟! - . الخصال ۱: ۱۱۲ -

**[ترجمه]

۱۱»

-ن، عیون أخبـار الرضـا علیه السـلام بِالْأَسَانِیدِ الثَّلَاثَهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: وُجِدَ لَوْحٌ تَحْتَ حَائِطِ مَدِینَهٍ مِنَ الْمَدَائِنِ فِیهِ مَکْتُوبٌ أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا وَ مُحَمَّدٌ نَبِیِّی عَجِبْتُ لِمَنْ أَیْقَنَ بِالْمَوْتِ کَیْفَ یَفْرَحُ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ أَیْقَنَ بِالْقَدَرِ کَیْفَ یَحْزَنُ وَ عَجِبْتُ لِمَنِ اخْتَبَرَ الدُّنْیَا کَیْفَ یَطْمَئِنُّ إِلَیْهَا وَ عَجِبْتُ لِمَنْ أَیْقَنَ الْحِسَابَ کَیْفَ یُذْنِبُ (۶).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السـلام : امام حسین علیه السلام فرمود: زیر دیوار یکی از شهر ها لوحی پیدا شده که بر روی آن نوشـته شده بود: من همان خدایی هسـتم که هیچ خدایی جز من وجود ندارد و محمد صـلی الله علیه و آله و سلّم پیامبر من است. تعجب می کنم کسـی که به مرگ یقین دارد چگونه خوشحال می شود؟! و تعجب می کنم کسی که به قضا و قدر یقین دارد چگونه نـاراحت می شـود؟! و تعجب می کنم کسـی که دنیـا را آزمـایش کرده است چگـونه به آن اعتمـاد می کنـد؟! و تعجب می کنم کسی که به حساب روز قیامت یقین دارد چگونه گناه می کند؟! - . عیون الاخبار : ۲۰۹ -

**[ترجمه]

۱۲»

-مع، معـانی الأخبـار ابْنُ الْوَلِیدِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ رَفَعَهُ إِلَی عَمْرِو بْنِ جُمَیْعٍ رَفَعَهُ إِلَی عَلِیٍّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ کـانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لَهُمـا قَالَ کَانَ ذَلِکَ الْکَنْزُ لَوْحاً مِنْ ذَهَبٍ فِیهِ مَکْتُوبٌ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

ص: ۲۹۵

۱- فی نسخه: «و عجبا» و کذا فیما بعده.

۲- قرب الإسناد: ۱۶۵. و للحدیث ذیل.

۳- تفسیر العیّاشیّ مخطوط، و أخرجه أیضا البحرانیّ فی البرهان ۲: ۴۷۹.

۴- أصول الکافی ۲: ۵۹.

۵- الخصال ج ۱: ۱۱۲.

۶- عیون الأخبار: ۲۰۹.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَجِبْتُ لِمَنْ يَعْلَمُ أَنَّ الْمَوْتَ حَقٌّ كَيْفَ يَفْرَحُ عَجِبْتُ لِمَنْ يُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ كَيْفَ يَحْزَنُ عَجِبْتُ لِمَنْ يَذْكُرُ النَّارَ كَيْفَ يَضْحَكُ عَجِبْتُ لِمَنْ يَرَى الدُّنْيَا وَ تَصَرُّفَ أَهْلِهَا حَالًا بَعْدَ حَالٍ كَيْفَ يَطْمَئِنُّ إِلَيْهَا (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام علی علیه السلام درباره این آیه « کان تحته کنز لهما» {زیر آن دیوار گنجی برای آن دو یتیم بود} فرمود:آن گنج لوحی از طلا بود که بر روی آن نوشته شده بود: بسم الله الرحمن الرحیم، لااله الاالله،

ص: ۲۹۵

محمد رسول الله. تعجب می کنم کسی که به مرگ ایمان دارد چگونه خوشحال میشود؟! تعجب می کنم کسی که به قضا و قدر ایمان دارد چگونه ناراحت می شود؟! تعجب می کنم کسی که آتش جهنم را یاد می کند چگونه می‌خندد؟! تعجب می کنم کسی که دنیا و تغییر رفتار آن اهل دنیا را حال به حال می بیند چگونه به آن اطمینان می کند؟! -. معانی الاخبار : ۶۱ -

**[ترجمه]

۱۳»

-کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ شَرِيفِ بْنِ سَابِقٍ أَوْ رَجُلٍ عَنْ شَرِيفٍ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ أَبِي قُرَّةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا أَقَامَ الْعَالِمُ الْجِدَارَ أَوْحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنِّي مُجَازِي الْأَبْنَاءِ بِسَعْيِ الْآبَاءِ إِنْ خَيْراً فَخَيْرٌ وَ إِنْ شَرّاً فَشَرٌّ لَا تَزْنُوا فَتَزْنِيَ نِسَاؤُكُمْ وَ مَنْ وَطِئَ فِرَاشَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وُطِئَ فِرَاشُهُ كَمَا تَدِينُ تُدَانُ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که خضر آن دیوار را بنا کرد خداوند به موسی وحی کرد که: ما فرزندان را بر اساس اعمال پدرانشان جزا می دهیم اگر خیر باشد به آن ها خیر می‌دهیم و اگر شر باشد به آن ها شر می‌دهیم. زنا نکنید چون زنانتان هم زنا می‌کنند و هر کس پا بر بستر مرد مسلمانی بگذارد - زنا کند - بر بستر او نیز پا نهاده می شود، هر طور رفتار کنید با شما آن طور رفتار می شود. -. فروع الکافی ۲: ۷۳ - ۷۴ -

**[ترجمه]

۱۴»

-فس، تفسیر القمی أَبِي عَنْ يُوسُفَ بْنِ أَبِي حَمَّادٍ (۳)عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا أُسْرِيَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَى السَّمَاءِ وَجَدَ رِيحاً (۴)مِثْلَ رِيحِ الْمِسْكِ الْأَذْفَرِ فَسَأَلَ جَبْرَئِيلَ عَنْهَا فَأَخْبَرَهُ أَنَّهَا تَخْرُجُ مِنْ بَيْتٍ عُذِّبَ فِيهِ قَوْمٌ فِي اللَّهِ حَتَّى مَاتُوا ثُمَّ قَالَ لَهُ إِنَّ الْخَضِرَ كَانَ مِنْ أَبْنَاءِ الْمُلُوكِ فَآمَنَ بِاللَّهِ وَ تَخَلَّى فِي بَيْتٍ فِي دَارِ أَبِيهِ يَعْبُدُ اللَّهَ وَ لَمْ يَكُنْ لِأَبِيهِ وَلَدٌ غَيْرَهُ فَأَشَارُوا عَلَى أَبِيهِ (۵)أَنْ يُزَوِّجَهُ فَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَهُ وَلَداً فَيَكُونَ الْمُلْكُ فِيهِ وَ فِي عَقِبِهِ فَخَطَبَ لَهُ امْرَأَةً بِكْراً وَ أَدْخَلَهَا عَلَيْهِ فَلَمْ يَلْتَفِتِ الْخَضِرُ إِلَيْهَا فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الثَّانِي قَالَ لَهَا تَكْتُمِينَ عَلَيَّ أَمْرِي فَقَالَتْ نَعَمْ قَالَ لَهَا إِنْ سَأَلَكِ أَبِي هَلْ كَانَ مِنِّي إِلَيْكِ مَا يَكُونُ مِنَ الرِّجَالِ إِلَى النِّسَاءِ فَقُولِي نَعَمْ فَقَالَتْ أَفْعَلُ فَسَأَلَهَا الْمَلِكُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَتْ نَعَمْ وَ أَشَارَ عَلَيْهِ النَّاسُ أَنْ يَأْمُرَ النِّسَاءَ أَنْ يُفَتِّشْنَهَا فَأَمَرَ

فَكَانَتْ عَلَى حَالَتِهَا فَقَالُوا أَيُّهَا الْمَلِكُ زَوَّجْتَ الْغِرَّ مِنَ الْغِرَّهِ زَوِّجْهُ امْرَأَهً ثَيِّباً فَزَوَّجَهُ فَلَمَّا أُدْخِلَتْ عَلَيْهِ سَأَلَهَا الْخَضِرُ أَنْ تَكْتُمَ عَلَيْهِ أَمْرَهُ

ص: ٢٩۶

١- معانی الأخبار: ۶١.

٢- فروع الکافی ٢: ٧٣ و ٧۴.

٣- و لعلّ الصحیح یوسف بن حماد کما یأتی فی حدیث نحوه تحت رقم ٢٣، و علیه فالحدیث مرسل، و یوسف بن حماد مذکور فی الرجال راجع.

۴- فی نسخه: وجد فی طریقه ریحا.

۵- أی نصحوه و دلوه علی وجه الصواب. و فی نسخه: فأشاروا إلی أبیه.

فَقَالَتْ نَعَمْ فَلَمَّا أَنْ سَأَلَهَا الْمَلِكَ قَالَتْ أَيُّهَا الْمَلِكَ إِنَّ ابْنَكَ امْرَأَةٌ فَهَلْ تَلِدُ الْمَرْأَةُ مِنَ الْمَرْأَهِ فَغَضِبَ عَلَيْهِ فَأَمَرَ بِرَدْمِ الْبَابِ (۱)عَلَيْهِ فَرُدِمَ فَلَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الثَّالِثُ حَرَّكَتْهُ رِقَّهُ الْآبَاءِ فَأَمَرَ بِفَتْحِ الْبَابِ فَفُتِحَ فَلَمْ يَجِدُوهُ فِيهِ وَ أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنَ الْقُوَّهِ أَنْ يَتَصَوَّرَ كَيْفَ شَاءَ ثُمَّ كَانَ عَلَى مُقَدِّمَهِ ذِی الْقَرْنَيْنِ وَ شَرِبَ مِنَ الْمَاءِ الَّذِی مَنْ شَرِبَ مِنْهُ بَقِیَ إِلَی الصَّيْحَهِ قَالَ فَخَرَجَ مِنْ مَدِينَهِ أَبِيهِ رَجُلَانِ فِی تِجَارَهٍ فِی الْبَحْرِ حَتَّی وَقَعَا إِلَی جَزِيرَهٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ فَوَجَدَا فِيهَا الْخَضِرَ قَائِماً يُصَلِّی (۲)فَلَمَّا انْفَتَلَ دَعَاهُمَا فَسَأَلَهُمَا عَنْ خَبَرِهِمَا فَأَخْبَرَاهُ فَقَالَ لَهُمَا هَلْ تَكْتُمَانِ عَلَيَّ أَمْرِی إِنْ أَنَا رَدَدْتُكُمَا فِی يَوْمِكُمَا هَذَا إِلَی مَنَازِلِكُمَا فَقَالا نَعَمْ فَنَوَی أَحَدُهُمَا أَنْ يَكْتُمَ أَمْرَهُ وَ نَوَی الْآخَرُ إِنْ رَدَّهُ إِلَی مَنْزِلِهِ أَخْبَرَ أَبَاهُ بِخَبَرِهِ فَدَعَا الْخَضِرُ سَحَابَهً فَقَالَ لَهَا احْمِلِی هَذَيْنِ إِلَی مَنَازِلِهِمَا فَحَمَلَتْهُمَا السَّحَابَهُ حَتَّی وَضَعَتْهُمَا فِی بَلَدِهِمَا مِنْ يَوْمِهِمَا فَكَتَمَ أَحَدُهُمَا أَمْرَهُ وَ ذَهَبَ الْآخَرُ إِلَی الْمَلِكِ فَأَخْبَرَهُ بِخَبَرِهِ فَقَالَ لَهُ الْمَلِكُ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ بِذَلِكَ قَالَ فُلَانٌ التَّاجِرُ فَدَلَّ عَلَی صَاحِبِهِ فَبَعَثَ الْمَلِكُ إِلَيْهِ فَلَمَّا أَحْضَرُوهُ أَنْكَرَهُ وَ أَنْكَرَ مَعْرِفَهَ صَاحِبِهِ فَقَالَ لَهُ الْأَوَّلُ أَيُّهَا الْمَلِكُ ابْعَثْ مَعِی خَيْلًا إِلَی هَذِهِ الْجَزِيرَهِ وَ احْبِسْ هَذَا حَتَّی آتِيَكَ بِابْنِكَ فَبَعَثَ مَعَهُ خَيْلًا فَلَمْ يَجِدُوهُ فَأَطْلَقَ عَنِ الرَّجُلِ (۳)الَّذِی كَتَمَ عَلَيْهِ ثُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ عَمِلُوا بِالْمَعَاصِی فَأَهْلَكَهُمُ اللَّهُ وَ جَعَلَ مَدِينَتَهُمْ عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَ ابْتَدَرَتِ الْجَارِيَهُ الَّتِی كَتَمَتْ عَلَيْهِ أَمْرَهُ وَ الرَّجُلُ الَّذِی كَتَمَ عَلَيْهِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا نَاحِيَهً مِنَ الْمَدِينَهِ فَلَمَّا أَصْبَحَا الْتَقَيَا فَأَخْبَرَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَاحِبَهُ بِخَبَرِهِ فَقَالا مَا نَجَوْنَا إِلَّا بِذَلِكَ فَآمَنَا بِرَبِّ الْخَضِرِ وَ حَسُنَ إِيمَانُهُمَا وَ تَزَوَّجَ بِهَا الرَّجُلُ وَ وَقَعَا إِلَی مَمْلَكَهِ مَلِكٍ آخَرَ وَ تَوَصَّلَتِ الْمَرْأَهُ إِلَی بَيْتِ الْمَلِكِ وَ كَانَتْ تُزَيِّنُ بِنْتَ الْمَلِكِ فَبَيْنَا هِیَ تَمْشُطُهَا يَوْماً إِذْ سَقَطَ مِنْ يَدِهَا الْمُشْطُ فَقَالَتْ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ فَقَالَتْ لَهَا بِنْتُ الْمَلِكِ مَا هَذِهِ الْكَلِمَهُ فَقَالَتْ لَهَا إِنَّ لِی إِلَهاً تَجْرِی الْأُمُورُ كُلُّهَا بِحَوْلِهِ وَ قُوَّتِهِ فَقَالَتْ لَهَا أَ لَكِ إِلَهٌ غَيْرُ أَبِی فَقَالَتْ نَعَمْ

۱- أی سده.

۲- فی نسخه و فی المصدر: فوجدا فيها الخضر قائم يصلی. قلت: انفتل أی انصرف.

۳- فی المصدر: «فاطلق الرجل» و هو الصحيح.

وَ هُوَ إِلَهُكِ وَ إِلَهُ أَبِيكِ فَدَخَلَتْ بِنْتُ الْمَلِكِ إِلَى أَبِيهَا (۱)فَأَخْبَرَتْ أَبَاهَا بِمَا سَمِعَتْ مِنْ هَذِهِ الْمَرْأَةِ فَدَعَاهَا الْمَلِكُ فَسَأَلَهَا عَنْ خَبَرِهَا فَأَخْبَرَتْهُ فَقَالَ لَهَا مَنْ عَلَى دِينِكِ قَالَتْ زَوْجِي وَ وُلْدِي فَدَعَاهُمُ الْمَلِكُ وَ أَمَرَهُمْ (۲)بِالرُّجُوعِ عَنِ التَّوْحِيدِ فَأَبَوْا عَلَيْهِ فَدَعَا بِمِرْجَلٍ مِنْ مَاءٍ فَسَخَّنَهُ وَ أَلْقَاهُمْ فِيهِ وَ أَدْخَلَهُمْ بَيْتاً وَ هَدَمَ عَلَيْهِمُ الْبَيْتَ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَهَذِهِ الرَّائِحَةُ الَّتِي تَشَمُّهَا مِنْ ذَلِكَ الْبَيْتِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام صادق علیه السلام فرمود:هنگامی که پیامبر به معراج برده شد بویی به مانند بوی مشک خالص شنید. از جبرئیل در موردآن سؤال پرسید. جبرئیل گفت: که آن از خانه ای می رسد که در راه خداوند عذاب داده شده اند تا این که مرده‌اند. سپس گفت: خضر از فرزندان پادشاه بوده است به خداوند ایمان آورد و در اتاقی در خانه پدرش خلوت کرد و خداوند را عبادت می کرد. پدرش پسری غیر از او نداشت. با پدرش مشورت کردند که خضر ازدواج کند تا شاید خداوند پسری به او عطا کند تا بعد از او پادشاه شود. پدرش دختر باکره ای برای او عقد کرد و او را در نزد خضر فرستاد. خضر به او توجهی نکرد و در روز دوم خضر به او گفت: آیا رازدار من می‌شوی؟ گفت: بله. به او گفت: اگر پدرم از تو پرسید که من با تو همبستری کردم؟ بگو: بله. گفت: باشه، این کار را می کنم. پادشاه از او درباره همبستریش با خضر پرسید. او هم جواب داد: بله. و مردم به او گفتند: که زنان او را تفتیش کنند و او هم دستور داد که در او درباره همبستریش تفتیش کنند. ولی او بر حالت باکرگی مانده بود. به او گفتند: ای پادشاه، یک دختر باکره هیچ ندیده برایش عقد کرده ای، باید یک زن بیوه را برای همبستری‌اش انتخاب کنی. پس یک زن بیوه را برایش انتخاب کرد. هنگامی که آن زن نزد خضر رفت خضر از او خواست تا رازش را بر او پنهان کند

ص: ۲۹۶

آن زن هم قبول کرد. هنگامی که پادشاه از آن زن سؤال پرسید، گفت: پسرت زن است، آیا یک زن از زن دیگر حامله می شود؟ پادشاه عصبانی شد و دستور داد که در را بر او مسدود کنند و آن ها هم در را مسدود کردند. در روز سوم مهر پدریش باعث شد که در را بار دیگر بر او باز کند. هنگامی که در را باز کردند او در اتاق نبود. خداوند به او قدرتی داده بود که هر چه را بخواهد می توانست با تصور کردن آن به دست بیاورد. سپس به نزد ذی القرنین رفت و از آن آبی که هر کس از آن بنوشد جاودانه می شود و تا روز قیامت باقی می ماند نوشید. دو نفر برای تجارت در دریا از شهر پدرش خارج شدند تا این که به یکی از جزایر دریا رسیدند و در آن خضر را دیدند که نماز می خواند. هنگامی که نمازش را تمام کرد از آن ها در مورد پدر و مادرش سؤال پرسید آنه هم جواب او را دادند، به آن ها گفت: اگر همین امروز شما را به شهرتان برگردانم خبر من را به کسی نمی گویید؟ گفتند: بله. یکی از آن ها تصمیم گرفت که رازش را نگه دارد و یکی دیگرشان تصمیم گرفت که اگر به خانه اش برگشت او را به پدرش خبر بدهد. خضر یک ابر را خواست و به آن گفت: که این دو نفر را به خانه شان ببر. ابر آن ها را سوار کرد تا این که در همان روز آن ها را در شهرشان گذاشت یکی از آن ها رازش را نگه داشت و یکی دیگر به نزد پادشاه رفت و او را از پسرش باخبر کرد. پادشاه به او گفت: چه کسی بر حرف تو شهادت می دهد. گفت: فلان تاجر پس دوستش را به پادشاه معرفی کرد. پادشاه کسی را دنبال او فرستاد هنگامی که او را آوردند حرف دوستش مبنی بر دیدن خضر را انکار کرد. مرد اولی به پادشاه گفت: ای پادشاه، یک سپاه را با من به جزیره بفرست و این مرد را نزد خودت زندانی کن تا پسرت را بیاورم. پادشاه نیز سپاهی با او فرستاد ولی او را پیدا نکرد و پادشاه آن مردی را که راز خضر را پنهان کرده بود، آزاد

کرد.

سپس آن قوم شروع به گناه کردند و خداوند آن ها را نابود و شهرشان را واژگون کرد. و آن زن و مردی که راز خضر را پنهان کرده بودند یک طرف از شهر را گرفتند. هنگامی که به هم رسیدند هرکدام دیگری را از خبری که داشت با خبر می کرد. با هم گفتند: فقط به خاطر این از مرگ نجات یافتیم. سپس به خدای خضر ایمان آوردند و ایمانشان کامل شد. و آن مرد با آن زن ازدواج کرد و به سرزمین پادشاه دیگری رفتند و آن زن به خانه پادشاه راه یافت. روزی مشغول آرایش دختر پادشاه بود و سرش را شانه می کرد که شانه از دستش افتاد و گفت: لاحول و لا قو الا بالله. دختر پادشاه به او گفت: این جمله چی بود گفتی؟ آن زن گفت: من خدایی دارم که همه کارها با اراده و قدرت او انجام می شود. دختر پادشاه پرسید: آیا خدایی غیر از پدر من داری؟ گفت: بله،

ص: ۲۹۷

و آن خدای تو و پدرت نیز هست. دختر پادشاه نزد پدرش رفت و پدرش را از آن چه از آن زن شنیده بود، باخبر کرد. پادشاه آن زن را فراخواند و جریان را از او پرسید و آن زن هم او را با خبر کرد. پادشاه گفت: چه کسی با تو همدین است؟ جواب داد: همسرم و پسرم. پادشاه آن ها را فراخواند و به آن ها دستور داد که از توحید خود برگردند. ولی آن ها نپذیرفتند. پادشاه دستور داد که یک دیگ بزرگ پر از آب آوردند و آن را جوشاند و آن ها را در آن انداخت و آن ها را در داخل یک خانه کرد و خانه را بر روی آن ها خراب کرد. جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم می گفت: این بویی که می‌شنوی از آن خانه است. - . تفسیر القمی : ۴۰۳ - ۴۰۵ -

**[ترجمه]

بیان

قوله زوجت الغر من الغره لعله بکسر الغین من الغره بمعنی الغفله (۴)و البعد عن فطنه الشر کما

وَرَدَ فِی الْخَبَرِ الْمُؤْمِنُ غِرٌّ کَرِیمٌ.

وَ مِنْهُ الْحَدِیثُ عَلَیْکُمْ بِالْأَبْکَارِ فَإِنَّهُنَّ أَغَرُّ غِرَّهً.

و المرجل کمنبر القدر من الحجاره و النحاس.

**[ترجمه]«زوجت الغرّ من الغرّه» شاید با کسره حرف غین به معنای غفلت یعنی جوانی که تجربه ندارد و کسی که از طینت بد به دور باشد آن طور که در حدیث آمده است؛ المؤمن غرّ کریم، یعنی انسان مؤمن طینت و سرشت پاکی دارد و بزرگوار است. همچنین آمده است که: علیکم بالأبکار فإنّهنّ أغرّ غرّه: یعنی با زنان باکره ازدواج کنید چون دارای شرشت پاک تری هستند، و مرجل بر وزن منبر، دیگی که از سنگ و مس ساخته شده است.

**[ترجمه]

15»

-مع، معانی الأخبار مَعْنَی الْخَضِرِ أَنَّهُ کَانَ لَا یَجْلِسُ عَلَی خَشَبَهٍ یَابِسَهٍ وَ لَا أَرْضٍ بَیْضَاءَ إِلَّا اهْتَزَّتْ خَضْرَاءَ وَ کَانَ اسْمُهُ تَالِیَا بْنَ مِلْکَانَ بْنِ عَابِرِ بْنِ أَرْفَخْشَدَ بْنِ سَامِ بْنِ نُوحٍ (5).

**[ترجمه]معانی الاخبار: معنی کلمه خضر این است: او بر هر درخت خشک و زمین بی آب و علفی می نشست آن علف و زمین سبز می شد. و اسم اصلی او تالیا بن ملکان بن عابر بن ارفخشد بن سام بن نوح علیه السلام بود. - . معانی الاخبار : 19 -

**[ترجمه]

16»

-ک، إکمال الدین الطَّالَقَانِیُّ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیزِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَیْمَانَ قَالَ: قَرَأْتُ فِی بَعْضِ کُتُبِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّ ذَا الْقَرْنَیْنِ کَانَ عَبْداً صَالِحاً جَعَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ حُجَّهً عَلَی عِبَادِهِ وَ لَمْ یَجْعَلْهُ نَبِیّاً فَمَکَّنَ اللَّهُ لَهُ فِی الْأَرْضِ وَ آتَاهُ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ سَبَباً فَوُصِفَتْ لَهُ عَیْنُ الْحَیَاهِ وَ قِیلَ لَهُ مَنْ شَرِبَ مِنْهَا شَرْبَهً لَمْ یَمُتْ حَتَّی یَسْمَعَ الصَّیْحَهَ وَ إِنَّهُ خَرَجَ فِی طَلَبِهَا حَتَّی انْتَهَی إِلَی مَوْضِعٍ فِیهِ ثَلَاثُمِائَهٍ وَ سِتُّونَ عَیْناً وَ کَانَ الْخَضِرُ عَلَی مُقَدِّمَتِهِ وَ کَانَ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَیْهِ فَأَعْطَاهُ حُوتاً مَالِحاً وَ أَعْطَی کُلَّ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِهِ حُوتاً مَالِحاً وَ قَالَ لَهُمْ لِیَغْسِلْ کُلُّ رَجُلٍ

1- فی المصدر: فدخلت بنت الملک علی أبیها.

2- فی نسخه: فدعاهما و أمرهما.

3- تفسیر القمّیّ: 403- 405. و فیه: شممتها.

4- و بمعنی الشاب الذی لا خبره له.

5- معانی الأخبار: 19، و قد ذکره الصدوق فی جمله من معانی أسماء الأنبیاء و قال: حدّثنا ذلک مشایخنا رضی اللّه عنهم بأسانید مرفوعه متصله قد ذکرتها فی کتاب علل الشرائع فی أبواب متفرقه، و ذکره أیضا فی ص 31 فی حدیث طویل بإسناده عن أحمد بن الحسن القطان، عن الحسن بن علی السکری، عن محمّد بن زکریا الجوهریّ، عن جعفر بن محمّد بن عماره، عن أبیه، عن جعفر بن محمّد علیه السلام.

مِنْكَمْ حُوتَهُ عِنْدَ كُلِّ عَيْنٍ فَانْطَلَقُوا وَ انْطَلَقَ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى عَيْنٍ مِنْ تِلْكَ الْعُيُونِ فَلَمَّا غَمَسَ الْحُوتَ فِي الْمَاءِ حَيِيَ فَانْسَابَ (١)فِي الْمَاءِ فَلَمَّا رَأَى الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ذَلِكَ عَلِمَ أَنَّهُ قَدْ ظَفِرَ بِمَاءِ الْحَيَاةِ فَرَمَى بِثِيَابِهِ وَ سَقَطَ فِي الْمَاءِ فَجَعَلَ يَرْتَمِسُ فِيهِ وَ يَشْرَبُ مِنْهُ فَرَجَعَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ إِلَى ذِي الْقَرْنَيْنِ وَ مَعَهُ حُوتُهُ وَ رَجَعَ الْخَضِرُ وَ لَيْسَ مَعَهُ الْحُوتُ فَسَأَلَهُ عَنْ قِصَّتِهِ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ لَهُ أَ شَرِبْتَ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَنْتَ صَاحِبُهَا وَ أَنْتَ الَّذِي خُلِقْتَ لِهَذِهِ الْعَيْنِ فَأَبْشِرْ بِطُولِ الْبَقَاءِ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا مَعَ الْغَيْبَةِ عَنِ الْأَبْصَارِ إِلَى النَّفْخِ فِي الصُّورِ(٢).

**[ترجمه]اکمال الدین: از عبدالله بن سلیمان روایت شده است که: که در بعضی از کتابهای خداوند متعال خواندم که ذوالقرنین مرد صالحی بود که خداوند او را حجت خود بر مردم قرار داده بود. او پیامبر نبود خداوند در زمین او را قدرت داد و اختیار همه چیز را در اختیار او قرار داده بود و چشمه زندگانی برای او توصیف کرد و به او گفته شد: که هر کس از این بنوشد تا زمان برپایی روز قیامت نمی‌میرد و او برای یافتن آن چشمه راهی شد تا این که به جایی رسید که سیصد وشصت چشمه آن جا بودند و خضر در طلیعه آن ها بود و از محبوب‌ترین مردم نزد او بود. ذوالقرنین به او یک ماهی نمک زده داد و به همه همراهانش یک ماهی نمک زده داد و به آن ها گفت: هر کس

ص: ۲۹۸

ماهی اش را در آب آن چشمه بشوید و شروع به شستن ماهی ها کردند و خضر هم به طرف یکی از آن چشمه ها رفت. هنگامی که ماهی را درآن شست زنده شد و به سرعت درآب شنا کرد آنگاه خضر فهمید که به آب حیات رسیده است. لباسش را درآورد و خودش را در آب انداخت و شروع به غوطه زدن در آب و خوردن ازآن کرد. هرکدام با ماهی نزد ذوالقرنین برگشتند وخضر نیز نزد او برگشت در حالی که ماهی در دستش نبود. از او در مورد آن پرسید. به او گفت: آیا از آن آب نوشیدی؟ گفت: بله. ذوالقرنین گفت: تو صاحب آن چشمه حیات شدی و تو برای آن خلق شدی پس تو را به زندگانی طولانی در این دنیا و همچنین پنهان ماندن از چشم مردم تا زمان نفخ در صور - برپایی قیامت - بشارت میدهم. - . کمال الدین: ۲۱۷ -

**[ترجمه]

۱۷»

-ک، إکمال الدین الْمُظَفَّرُ الْعَلَوِيُّ عَنِ ابْنِ الْعَيَّاشِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ الْخَضِرَ شَرِبَ مِنْ مَاءِ الْحَيَاةِ فَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ حَتَّى يُنْفَخَ فِي الصُّورِ وَ إِنَّهُ لَيَأْتِينَا فَيُسَلِّمُ عَلَيْنَا فَنَسْمَعُ صَوْتَهُ وَ لَا نَرَى شَخْصَهُ وَ إِنَّهُ لَيَحْضُرُ حَيْثُ ذُكِرَ (٣)فَمَنْ ذَكَرَهُ مِنْكُمْ فَلْيُسَلِّمْ عَلَيْهِ وَ إِنَّهُ لَيَحْضُرُ الْمَوَاسِمَ (۴)فَيَقْضِي جَمِيعَ الْمَنَاسِكِ وَ يَقِفُ بِعَرَفَةَ فَيُؤَمِّنُ عَلَى دُعَاءِ الْمُؤْمِنِينَ وَ سَيُؤْنِسُ اللَّهُ بِهِ وَحْشَةَ قَائِمِنَا فِي غَيْبَتِهِ وَ يَصِلُ بِهِ وَحْدَتَهُ (۵).

**[ترجمه]اکمال الدین: امام رضا علیه السلام فرمود:خضر از آب حیات نوشیده است، و تا روز قیامت زنده است و نمی میرد، او به نزد ما می آید و بر ما سلام می دهد و ما صدای او را می شنویم. ولی خودش را نمی بینیم هر جا که او را بخواهند حاضر

می شود و هر کس از شما او را نام برد باید بر او سلام کند. او در مراسم حج حاضر می‌شود و تمام مناسک حج را انجام می دهد و در عرفه می ایستد و برای دعاهای مؤمنان آمین می گوید و خداوند با او تنهایی حضرت مهدی (عج) را در زمان غیبتش مأنوس می کند و در زمان تنهاییش با او همراه است. - . کمال الدین : ۲۱۹ -

**[ترجمه]

«۱۸

-ک، إكمال الدين بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله جَاءَ الْخَضِرُ فَوَقَفَ عَلَى بَابِ الْبَيْتِ وَ فِيهِ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَدْ سُجِّيَ بِثَوْبٍ (۶)فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْبَيْتِ (۷)كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ وَ إِنَّما تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّ فِي اللَّهِ خَلَفاً مِنْ كُلِّ هَالِكٍ وَ عَزَاءً مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ وَ دَرَكاً مِنْ كُلِّ فَائِتٍ فَتَوَكَّلُوا عَلَيْهِ وَ ثِقُوا بِهِ وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ لِي وَ لَكُمْ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ

ص: ۲۹۹

۱- أي مشى مسرعا.

۲- كمال الدين: ۲۱۷.

۳- في المصدر: حيثما ذكر.

۴- في المصدر: ليحضر الموسم.

۵- كمال الدين: ۲۱۹.

۶- أي مد عليه ثوب.

۷- في المصدر: قد سجى بثوبه، فقال: السلام عليكم يا أهل بيت محمد.

عَلَيْهِ السَّلَامُ هَذَا أَخِي الْخَضِرُ جَاءَ يُعَزِّيكُمْ بِنَبِيِّكُمْ (۱).

أقول: قد أوردنا بعض أخباره فی باب أحوال ذی القرنین.

**[ترجمه]اکمال الدین: امام رضا علیه السلام فرمود:هنگامی که پیامبر فوت کردند خضر آمد و در جلوی در ایستاد و علی علیه السلام و فاطمه سلام الله علیها و حسن و حسین علیهما السلام در خانه حاضر بودند و یک لباس بر روی پیامبر کشیده بودند. گفت: سلام بر شما ای اهل بیت پیامبر، هر موجودی می میرد و بی‌تردید در آخرت به اجر خود می رسید. خداوند برای هر از بین رونده ای جانشینی دارد و برای هر مصیبتی تسلیت و آرامشی دارد و برای هر چیز از دست رونده ای جبرانی هست. پس بر خداوند توکل کنید و به او اطمینان کنید و از خداوند برای من و خودتان طلب بخشش کنید. امام علی علیه السلام

ص: ۲۹۹

فرمود: ایشان برادر من خضر است برای تسلیت مرگ پیامبرتان صلی الله علیه و آله وسلّم نزد شما آمده است. - . کمال الدین : ۲۱۹ -

می گویم: بعضی از احوال خضر را در باب احوال ذوالقرنین ذکر کردیم.

**[ترجمه]

۱۹»

-ص، قصص الأنبياء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الْمُثَنَّى عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ ذَا الْقَرْنَيْنِ كَانَ عَبْداً صَالِحاً لَمْ يَكُنْ لَهُ قَرْنٌ مِنْ ذَهَبٍ وَ لَا فِضَّةٍ بَعَثَهُ اللَّهُ فِي قَوْمِهِ فَضَرَبُوهُ عَلَى قَرْنِهِ الْأَيْمَنِ فَغَابَ عَنْهُمْ ثُمَّ عَادَ إِلَيْهِمْ فَدَعَاهُمْ فَضَرَبُوهُ عَلَى قَرْنِهِ الْأَيْسَرِ وَ فِيكُمْ مِثْلُهُ قَالَهَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَ كَانَ قَدْ وُصِفَ لَهُ عَيْنُ الْحَيَاةِ وَ قِيلَ لَهُ مَنْ شَرِبَ مِنْهَا شَرْبَةً لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَسْمَعَ الصَّيْحَةَ وَ إِنَّهُ خَرَجَ فِي طَلَبِهَا حَتَّى أَتَى مَوْضِعاً كَانَ فِيهِ ثَلَاثُمِائَةٍ وَ سِتُّونَ عَيْناً وَ كَانَ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى مُقَدِّمَتِهِ وَ كَانَ مِنْ آثَرِ أَصْحَابِهِ عِنْدَهُ فَدَعَاهُ وَ أَعْطَاهُ وَ أَعْطَى قَوْماً مِنْ أَصْحَابِهِ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ حُوتاً مَمْلُوحاً ثُمَّ قَالَ انْطَلِقُوا إِلَى هَذِهِ الْمَوَاضِعِ فَلْيَغْسِلْ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ حُوتَهُ وَ إِنَّ الْخَضِرَ انْتَهَى إِلَى عَيْنٍ مِنْ تِلْكَ الْعُيُونِ فَلَمَّا غَمَسَ الْحُوتَ وَ وَجَدَ رِيحَ الْمَاءِ حَيَّ وَ انْسَابَ فِي الْمَاءِ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ الْخَضِرُ رَمَى بِثِيَابِهِ وَ سَقَطَ فِي الْمَاءِ فَجَعَلَ يَرْتَمِسُ فِي الْمَاءِ وَ يَشْرَبُ رَجَاءَ أَنْ يُصِيبَهَا فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ رَجَعَ وَ رَجَعَ أَصْحَابُهُ فَأَمَرَ ذُو الْقَرْنَيْنِ بِقَبْضِ السَّمَكِ فَقَالَ انْظُرُوا فَقَدْ تَخَلَّفَ سَمَكَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالُوا الْخَضِرُ صَاحِبُهَا فَدَعَاهُ فَقَالَ مَا فَعَلْتَ بِسَمَكَتِكَ فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ فَقَالَ مَا ذَا صَنَعْتَ قَالَ سَقَطْتُ فِيهَا أَغُوصُ وَ أَطْلُبُهَا فَلَمْ أَجِدْهَا قَالَ فَشَرِبْتَ مِنَ الْمَاءِ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَطَلَبَ ذُو الْقَرْنَيْنِ الْعَيْنَ فَلَمْ يَجِدْهَا فَقَالَ لِلْخَضِرِ أَنْتَ صَاحِبُهَا وَ أَنْتَ الَّذِي خُلِقْتَ لِهَذِهِ الْعَيْنِ وَ كَانَ اسْمُ ذِي الْقَرْنَيْنِ عَيَّاشاً وَ كَانَ أَوَّلَ الْمُلُوكِ بَعْدَ نُوحٍ مَلَكَ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود: ذوالقرنین مرد صالحی بود و شاخ طلایی و نقره ای نداشته است خداوند او را بر قومش مبعوث کرد و ضربه‌ای به شاخ طرف راستش زدند و از آن ها غایب شد. سپس به بین آن ها برگشت و آن ها

را به سوی خدا فراخواند و به شاخ چپش هم ضربه زدند. در میان شما هم کسی مانند او هست - این را سه بار گفت - چشمه آب حیات به او معرفی شده و به او گفته شده بود: هر کس از آن آب بنوشد تا زمان برپایی قیامت نمی میرد و او برای یافتن آن راهی شد، تا این که به جایی رسید که سیصد وشصت چشمه آن جا بودند که خضر در طلیعه همراهانش بود و از محبوب‌ترین مردم نزد ذوالقرنین بود. ذوالقرنین خضر و همه همراهانش را فراخواند و به هر یک از آنان یک ماهی نمک زده داد. سپس گفت: به سوی این چشمه ها بروید و هر کس ماهی اش را در آن بشورد. خضر هم به طرف یکی از آن ها رفت. هنگامی که ماهی را در آب گذاشت و بوی آب را شنید زنده شد و در آب به سرعت شنا کرد. هنگامی که خضر این را دید لباسش را درآورد و در آب پرید و در آب غوطه می زد، و از آن می نوشید به امید آن که به آب حیات رسیده است. هنگامی که این را دید، او و همراهانش برگشتند. ذوالقرنین دستور داد که ماهی ها را جمع کنند و گفت: ببینید یک ماهی کم شده است. گفتند: که خضر صاحب آن بود. او را صدا زد و گفت: با ماهی‌ات چکار کردی؟ جریان را برای او تعریف کرد و گفت: چی شد؟ گفت: در آب افتاد و من هم به دنبال آن گشتم ولی پیداش نکردم. گفت: از آب هم خوردی؟ خضر جواب داد: بله. سپس ذوالقرنین دنبال آن چشمه رفت آن را نیافت. به خضر گفت: که تو صاحب آن چشمه بودی و تو برای آن خلق شده بودی. و اسم ذوالقرنین عیاش بود و اولین پادشاه بعد از حضرت نوح بود که بر ما بین شرق و غرب زمین حکومت می کرد. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۰»

-کا، الکافی أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْأَحْمَرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ سَيْفٍ التَّمَّارِ قَالَ: كُنَّا مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ جَمَاعَةً مِنَ الشِّيعَةِ فِي الْحِجْرِ فَقَالَ عَلَيْنَا عَيْنٌ فَالْتَفَتْنَا يَمْنَةً وَ يَسْرَةً فَلَمْ نَرَ أَحَداً فَقُلْنَا لَيْسَ عَلَيْنَا عَيْنٌ فَقَالَ وَ رَبِّ الْكَعْبَةِ وَ رَبِّ الْبَيْتِ (۳)ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَوْ كُنْتُ بَيْنَ مُوسَى وَ الْخَضِرِ

۱- كمال الدين: ۲۱۹.

۲- قصص الأنبياء مخطوط.

۳- في المصدر: و ربّ البنيه.

لَأَخْبَرْتُهُمَا أَنِّی أَعْلَمُ مِنْهُمَا وَ لَأَنْبَأْتُهُمَا بِمَا لَیْسَ فِی أَیْدِیهِمَا لِأَنَّ مُوسَی وَ الْخَضِرَ أَعْطِیَا عِلْمَ مَا کَانَ وَ لَمْ یُعْطَیَا عِلْمَ مَا یَکُونُ وَ مَا هُوَ کَائِنٌ حَتَّی تَقُومَ السَّاعَةُ وَ قَدْ وَرِثْنَاهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وِرَاثَةً (۱).

**[ترجمه]کافی: سیف تمار روایت می کند: با گروهی از شیعیان با امام صادق علیه السلام در حجر نشسته بودیم که ایشان فرمود: یک چشم – جاسوس – به ما نگاه می کند، به راست و چپ خود نگاه کردیم ولی کسی را ندیدیم. گفتیم کسی به ما نگاه نمی کند. سه بار فرمود: قسم به خدای کعبه قسم به خدای آن خانه، اگر بین موسی و خضر بودم

به آن ها خبر می دادم که من از آن ها عالم تر هستم و به آن چه در دستانشان نبود خبر می دادم. چون علم آن چه که اتفاق افتاده به آن ها داده شده ولی به آن ها علم حوادث آینده و آن چه تا روز قیامت اتفاق می افتد داده نشده و ما اهل بیت این علم را از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم به ارث برده ایم. - . اصول الکافی ۱: ۲۶۰- ۲۶۱ -

**[ترجمه]

۲۱»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام الصَّدُوقُ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا صلوات الله علیهما قَالَ: لَمَّا کَانَ مِنْ أَمْرِ مُوسَی الَّذِی کَانَ أُعْطِیَ مِکْتَلًا فِیهِ حُوتٌ مَالِحٌ فَقِیلَ لَهُ هَذَا یَدُلُّکَ عَلَی صَاحِبِکَ عِنْدَ عَیْنٍ لَا یُصِیبُ مِنْهَا شَیْ ءٌ إِلَّا حَیَّ فَانْطَلَقَا حَتَّی بَلَغَا الصَّخْرَةَ وَ جَاوَزَا ثُمَّ قَالَ لِفَتَاهُ آتِنا غَداءَنا فَقَالَ الْحُوتُ اتَّخَذَ فِی الْبَحْرِ سَرَباً فَاقْتَصَّا الْأَثَرَ (۲)حَتَّی أَتَیَا صَاحِبَهُمَا فِی جَزِیرَةٍ فِی کِسَاءٍ جَالِساً فَسَلَّمَ عَلَیْهِ وَ أَجَابَ وَ تَعَجَّبَ وَ هُوَ بِأَرْضٍ لَیْسَ بِهَا سَلَامٌ فَقَالَ مَنْ أَنْتَ قَالَ مُوسَی فَقَالَ ابْنُ عِمْرَانَ الَّذِی کَلَّمَهُ اللَّهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا جَاءَ بِکَ قَالَ أَتَیْتُکَ عَلَی أَنْ تُعَلِّمَنِی قَالَ إِنِّی وُکِّلْتُ بِأَمْرٍ لَا تُطِیقُهُ فَحَدَّثَهُ عَنْ آلِ مُحَمَّدٍ وَ عَنْ بَلَائِهِمْ وَ عَمَّا یُصِیبُهُمْ حَتَّی اشْتَدَّ بُکَاؤُهُمَا وَ ذَکَرَ لَهُ فَضْلَ مُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ وَ مَا أُعْطُوا وَ مَا ابْتُلُوا بِهِ فَجَعَلَ یَقُولُ یَا لَیْتَنِی مِنْ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ وَ إِنَّ الْعَالِمَ لَمَّا تَبِعَهُ مُوسَی خَرَقَ السَّفِینَةَ وَ قَتَلَ الْغُلَامَ وَ أَقَامَ الْجِدَارَ ثُمَّ بَیَّنَ لَهُ کُلَّهَا وَ قَالَ مَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِی یَعْنِی لَوْ لَا أَمْرُ رَبِّی لَمْ أَصْنَعْهُ وَ قَالَ لَوْ صَبَرَ مُوسَی لَأَرَاهُ الْعَالِمُ سَبْعِینَ أُعْجُوبَةً (۳)وَ فِی رِوَایَةٍ رَحِمَ اللَّهُ مُوسَی عَجَّلَ عَلَی الْعَالِمِ أَمَا إِنَّهُ لَوْ صَبَرَ لَرَأَی مِنْهُ مِنَ الْعَجَائِبِ مَا لَمْ یُرَ.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: از ابی بصیر از یکی از دو امام علیهما السلام روایت است که: چون آن ماجراها بر موسی گذشت یک سبد به او دادند که در آن یک ماهی نمک زده بود و به او گفته شده که این ماهی تو را به دوستت می رساند و او در کنار چشمه ای است که هر چه در آن بیافتد زنده می شود. پس راهی شدند تا این که به یک صخره رسیدند و از آن گذشتند. به همراهش گفت: نهار را بیاور. او گفت: ماهی زنده شد و به داخل دریا رفت. پس رد پای خود را گرفتند و برگشتند تا این که در جزیره ای به آن مردی که دنبال ش بودند رسیدند که بر روی یک ردا نشسته بود. موسی به او سلام داد و او جوابش را داد و از سلام تعجب کرد چون او در سرزمینی بود که سلام رایج نبود، گفت: که تو کی هستی؟ گفت: موسی. گفت: موسی پسر عمران، کسی که با خدا صحبت کرد؟ گفت: بله. خضر گفت: برای چه این جا آمدی؟ گفت: آمدم

تـا به من علم بیـاموزی. خضـر گفت: من به چیزی مـامور شـدم که تو طـاقت آن را نـداری و خضـر در مورد آل محمـد علیهم السـلام و در مورد بلا و مصـیبت هایی که بر سـر آن ها می آید با او سخن گفت تا این که هر دو با صدای بلند گریه کردند و فضل و برتری پیامبر صـلی الله علیه و آله وسلّم و علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام را بیان کرد و در مورد آن چه که به آن ها داده شده است و آن چه که با آن گرفتار شدند، صـحبت کرد. و موسـی شـروع به گفتن این جمله کرد که: ای کاش از امت محمد صلی الله علیه و آله و سلّم بودم. و هنگامی که موسی از خضر پیروی کرد او آن کشتی را سوراخ کرد و آن پسر بچه را کشت و آن دیوار را هم بنا کرد سپس دلیل آن ها را برایش گفت و اظهار داشت که این ها را خودم انجام ندادم؛ یعنی اگر خداونـد به من دسـتور نمی داد این کارهـا را انجـام نمی دادم. و فرمود: اگر موسـی بر کارهای خضـر صبر می کرد خضـر هفتاد چیز عجیب به او نشان می داد. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

و در روایتی آمده است که خداوند به موسـی رحم کرد که بر خضـر عجله کرد که اگر بر او صبر می کرد عجیب ترین کار ها را از او می دید که تا حالا ندیده بود.

**[ترجمه]

22»

-ص، قصـص الأنبیـاء علیهـم السـلام الصَّدُوقُ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْحُسَـیْنِ بْنِ إِسْـحَاقَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَـارَ وَ عَنِ الْحُسَـیْنِ بْنِ سَعِیـدٍ عَنْ عُثْمَـانَ بْنِ عِیسَـی عَنِ ابْنِ مُسْـکَانَ عَنْ سَـدِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَـامُ قَـالَ: لَمَّا لَقِیَ مُوسَـی الْعَـالِمَ وَ کَلَّمَهُ وَ سَـاءَلَهُ (4)نَظَرَ إِلَی خُطَّافٍ تَصْفَرُ (5)وَ تَرْتَفِعُ فِی الْمَاءِ وَ

ص: 301

1- أصول الکافی 1: 260- 261 و أخرجه من البصائر فی باب أن الأئمّه أعلم من الأنبیاء و فیه: کنا عند أبی عبد اللّه علیه السلام و نحن جماعه فی الحجر.

2- أی فاتبعا أثره.

3- قصص الأنبیاء مخطوط.

4- فی نسخه: «و سایره» أی سار معه و جاراه.

5- صفر: صوت بالنفخ من شفتیه.

تَشْتَفِلُ (۱)فِی الْبَحْرِ فَقَالَ الْعَالِمُ لِمُوسَی أَ تَدْرِی مَا تَقُولُ هَذِهِ الْخُطَّافُ قَالَ وَ مَا تَقُولُ قَالَ تَقُولُ وَ رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ رَبِّ الْبَحْرِ مَا عِلْمُكُمَا مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا قَدْرَ مَا أَخَذْتُ بِمِنْقَارِی مِنْ هَذَا الْبَحْرِ وَ أَكْثَرَ (۲)وَ لَمَّا فَارَقَهُ مُوسَی قَالَ لَهُ مُوسَی أَوْصِنِی فَقَالَ الْخَضِرُ الْزَمْ مَا لَا يَضُرُّكَ مَعَهُ شَيْ ءٌ كَمَا لَا يَنْفَعُكَ مَعَ غَيْرِهِ شَيْ ءٌ وَ إِيَّاكَ وَ اللَّجَاجَةَ وَ الْمَشْيَ إِلَی غَيْرِ حَاجَةٍ وَ الضَّحِكَ فِی غَيْرِ تَعَجُّبٍ يَا ابْنَ عِمْرَانَ لَا تُعَيِّرَنَّ أَحَداً بِخَطِيئَتِهِ وَ ابْكِ عَلَی خَطِيئَتِكَ (۳).

أقول: قد أوردناه بأسانيد فی باب أن الأئمه علیهم السلام أعلم من الأنبیاء.

lt;meta info="". قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود: هنگامی که موسی خضر را دید با او صحبت کرد و با او همراه شد به یک پرستو که بانگ می کرد و بر روی آب بالا و پایین می رفت نگاه می کرد.

خضر به او گفت: آیا می دانی آن پرستو چه می گوید؟ گفت: چه می گوید؟ گفت: می گوید که قسم به خدای آسمان ها و زمین و دریاها؛ علم شما نسبت به علم خدا فقط به اندازه آن مقدار آبی است که من با نوک منقارم برمیدارم و بیشتر از آن. هنگامی که موسی او را ترک می کرد موسی به او گفت: من را نصیحت بکن. خضر گفت: به چیزی پایبند باش که چیزی با آن به تو ضرر نرساند و با غیر آن، چیزی به تو نفع نرساند، از لجاجت دوری کن و همچنین از رفتن به سوی چیزی که نیاز نداری بپرهیز و در غیر از تعجب نخند. ای موسی کسی را به خاطر اشتباهش سرزنش نکن و به خاطر اشتباهاتت گریه کن. - . قصص الانبیاء . نسخه خطی -

می گویم: در یک باب با ذکر سن و احادیث ذکر می کنیم که امامان از پیامبران عالم تر بوده اند.

**[ترجمه]

۲۳»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام الصَّدُوقُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ ابْنِ أَبَانٍ عَنِ ابْنِ أُورَمَةَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ حَمَّادٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا أُسْرِیَ بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَيْنَا هُوَ عَلَی الْبُرَاقِ وَ جَبْرَئِيلُ مَعَهُ إِذْ نَفَحَتْهُ رَائِحَةُ مِسْكٍ فَقَالَ يَا جَبْرَئِيلُ مَا هَذَا فَقَالَ كَانَ فِی الزَّمَانِ الْأَوَّلِ مَلِكٌ لَهُ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِی أَهْلِ مَمْلَكَتِهِ وَ كَانَ لَهُ ابْنٌ رَغِبَ عَمَّا هُوَ فِيهِ وَ تَخَلَّی فِی بَيْتٍ يَعْبُدُ اللَّهَ فَلَمَّا كَبِرَ سِنُّ الْمَلِكِ مَشَی إِلَيْهِ خِيَرَةُ النَّاسِ وَ قَالُوا أَحْسَنْتَ الْوَلَايَةَ عَلَيْنَا وَ كَبِرَتْ سِنُّكَ وَ لَا خَلَفَكَ إِلَّا ابْنُكَ وَ هُوَ رَاغِبٌ عَمَّا أَنْتَ فِيهِ وَ إِنَّهُ لَمْ يَنَلْ مِنَ الدُّنْيَا فَلَوْ حَمَلْتَهُ عَلَی النِّسَاءِ حَتَّی يُصِيبَ لَذَّةَ الدُّنْيَا لَعَادَ فَاخْطُبْ كَرِيمَةً لَهُ فَزَوِّجْهُ جَارِيَةً لَهَا أَدَبٌ وَ عَقْلٌ فَلَمَّا أَتَوْا بِهَا وَ حَوَّلُوهَا إِلَی بَيْتِهِ أَجْلَسُوهَا وَ هُوَ فِی صَلَاتِهِ فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ أَيَّتُهَا الْمَرْأَةُ لَيْسَ النِّسَاءُ مِنْ شَأْنِی فَإِنْ كُنْتِ تُحِبِّينَ أَنْ تُقِيمِی مَعِی وَ تَصْنَعِينَ كَمَا أَصْنَعُ كَانَ لَكِ مِنَ الثَّوَابِ كَذَا وَ كَذَا قَالَتْ فَأَنَا أُقِيمُ عَلَی مَا تُرِيدُ ثُمَّ إِنَّ أَبَاهُ بَعَثَ إِلَيْهَا يُسَائِلُهَا هَلْ حَبِلَتْ فَقَالَتْ إِنَّ ابْنَكَ مَا كَشَفَ لِی عَنْ ثَوْبٍ

۱- صفر: صوت بالنفخ من شفتيه.أى تنزل.

۲- قوله: «و أكثر» لا يخلو عن تصحيف، و لم نظفر بصوابه؛ و أخرجه من البصائر فى باب أن الأئمّه أعلم من الأنبياء و ليس فيه قوله: «و أكثر» و رواه المسعودىّ فى اثبات الوصيه و الفاظه هكذا: و أقبل طائر روى انه جندب و انه أصغر من العصفور و انه الخطاف، حتى وقع بالبحر فأخذ بمنقاره من ماء البحر، فقال العالم لموسى عليه السلام: هل رأيت الطائر و ما صنع؟ قال: نعم، قال له: ما علمى و علمك فى علم محمّد و آل محمّد عليهم السلام الا بمقدار ما أخذه هذا الطائر بمنقاره من البحر فهل تراه نقص من ماء البحر بما أخذه بمنقاره؟.

۳- قصص الأنبياء مخطوط.

فَأَمَرَ بِرَدِّهَا إِلَى أَهْلِهَا وَ غَضِبَ عَلَى ابْنِهِ وَ أَغْلَقَ الْبَابَ عَلَيْهِ وَ وَضَعَ عَلَيْهِ الْحَرَسَ فَمَكَثَ ثَلَاثاً ثُمَّ فَتَحَ عَنْهُ فَلَمْ يُوجَدْ فِي الْبَيْتِ أَحَدٌ فَهُوَ الْخَضِرُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود:هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم به معراج رفت در حالی که بر براق سوار بود و جبرئیل همراه ایشان بود بوی مسک را شنید به جبرئیل فرمود: این چیست؟ جبرئیل گفت: در زمان های گذشته یک پادشاهی بود که اسوه حسنه - الگوی خوب - برای مردمش بود و او یک پسری داشت که از مقام و منزلت خود بیزار بود و در یک خانه خلوت کرده و خداوند را عبادت می کرد. هنگامی که پادشاه پیر شد گروهی از مردم نزد او رفتند و گفتند: بهترین حکومت را بر ما می کردی و الان پیر شدی و هیچ جانشینی جز پسرت نداری، ولی او به حکومت و پادشاهی گرایش ندارد اگر او را به نزد زنان ببری و لذت دنیا را به او بچشانی، برمی‌گردد. پس یک دختر با اصل و نسب را برای او خواستگاری کرد و یک دختر با ادب و عاقل را به همسری او درآورد. هنگامی که او را آوردند او را به خانه پسرش بردند و او را آن جا نشاندند و آن پسر مشغول نماز خواندن بود. هنگامی که نمازش تمام شد گفت: ای زن، من به زنان هیچ علاقه ای ندارم، پس اگر دوست داری با من بمانی و آن کاری را که من انجام می دهم تو هم انجام دهی؛ ثواب را به فلان اندازه خواهی برد. آن دختر گفت: من آن کاری را که تو می‌خواهی انجام می‌دهم. سپس پادشاه کسی را دنبال آن دختر فرستاد تا بپرسد که این حامله شده است؟ آن دختر گفت: که پسرت حتی لباس های من را درنیاورد

و پادشاه به او دستور داد که به نزد خانواده اش برگردد. و از پسرش عصبانی شد و در را بر روی او بست و نگهبانانی بر آن گذاشت. سه روز او را حبس کرد پس در را باز کرد ولی کسی را در خانه نیافت، آن پسر پادشاه، خضر علیه السلام بود. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۴»

-ک، إکمال الدین کَانَ اسْمُ الْخَضِرِ خَضْرَوَیْهِ بْنَ قَابِیلَ بْنِ آدَمَ وَ یُقَالُ خضرون أَیْضاً وَ یُقَالُ خلعبا (۲)وَ إِنَّهُ إِنَّمَا سُمِّیَ الْخَضِرَ لِأَنَّهُ جَلَسَ عَلَى أَرْضٍ بَیْضَاءَ فَاهْتَزَّتْ خَضْرَاءَ فَسُمِّیَ الْخَضِرَ لِذَلِکَ وَ هُوَ أَطْوَلُ الْآدَمِیِّینَ عُمُراً وَ الصَّحِیحُ أَنَّ اسْمَهُ إِلْیَاسُ بْنُ مِلْکَانَ (۳)بْنِ عَامِرِ بْنِ أَرْفَخْشَدَ بْنِ سَامِ بْنِ نُوحٍ (۴).

**[ترجمه]اکمال الدین: اسم کامل خضر، خضرویه بن قابیل بن آدم بوده و گفته شده که خضرون بوده و گفته شده خلعبا، و به این خاطر خضر نامیده شده است، چون اگر بر روی یک زمین خشک می نشست آن را سر سبز می کرد به این دلیل خضر نامیده شد. او بیشتر از هر انسانی عمر می کند و آمده است که اسم صحیح او، الیاس بن ملکان بن عامر بن ارفخشد بن سام بن نوح علیه السلام است. - . کمال ادین : ۲۱۹ -

**[ترجمه]

۲۵»

–کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی دَاوُدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَسْجِدُ السَّهْلَهِ مُنَاخُ الرَّاکِبِ قِیلَ وَ مَنِ الرَّاکِبُ قَالَ الْخَضِرُ عَلَیْهِ السَّلَامُ (۵).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: مسجد سهله اقامتگاه آن مرد سوارکار است. پرسیدند: که آن سوار کار کیست؟ فرمود: خضر علیه السلام . - . فروع الکافی ۱: ۱۳۹ -

**[ترجمه]

۲۶»

–کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ حُسَیْنِ بْنِ بَکْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعِیدٍ الْخَزَّازِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَسْجِدُ السَّهْلَهِ مُنَاخُ الرَّاکِبِ (۶).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: مسجد سهله اقامتگاه سوارکار است. - . فروع الکافی ۱: ۱۳۹ -

**[ترجمه]

۲۷»

–شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ وَصِیُّ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ یُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَ هُوَ فَتَاهُ الَّذِی ذَکَرَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ (۷).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام باقر علیه السلام فرمود: جانشین موسی، یوشع بن نون بود و او آن کسی است که خداوند با لفظ « فتاه» از او یاد می کند. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۸»

–شی، تفسیر العیاشی عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ مُوسَی أَعْلَمَ مِنَ الْخَضِرِ (۸).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق فرمود:موسی از خضر عالم تر بود. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۹»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ مُوسَی لِفَتَاهُ آتِنا غَداءَنا وَ قَوْلِهِ رَبِّ إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ فَقَالَ إِنَّمَا عَنَی الطَّعَامَ فَقَالَ

ص: ۳۰۳

۱- قصص الأنبیاء مخطوط.

۲- هکذا فی النسخ.

۳- فی المصدر: بلیا بن ملک.

۴- کمال الدین: ۲۱۹.

۵- فروع الکافی ۱: ۱۳۹ و الحدیث طویل.

۶- فروع الکافی ۱: ۱۳۹. و الحدیث طویل، و ذکره الشیخ أیضا فی التهذیب: ۳۲۵ و فیه: قبل: و من الراکب؟ قال: الخضر.

۷- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۸- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ مُوسَى لَذُو جُوعَاتٍ (۱).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام در کلام موسی به جوانش گفت: غذایمان را بیاور. این کلامش که: پروردگارا من به خیری که تو به من نازل می کنی، محتاجم. امام فرمود: منظورش غذا بود؛ امام فرمود:

ص: ۳۰۳

و موسی صاحب گرسنگی بود. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۳۰»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ بُرَیْدٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ مَا مَنْزِلَتُکُمْ فِی الْمَاضِینَ أَوْ بِمَنْ تُشْبِهُونَ مِنْهُمْ قَالَ الْخَضِرُ وَ ذُو الْقَرْنَیْنِ کَانَا عَالِمَیْنِ وَ لَمْ یَکُونَا نَبِیَّیْنِ(۲).

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَیْنَهَ عَنْ بُرَیْدٍ مِثْلَهُ وَ فِیهِ صَاحِبُ مُوسَی وَ ذُو الْقَرْنَیْنِ (۳).

**[ترجمه]از یکی از دو امام علیها السلام روایت است که: منزلت شما امامان در بین انسان های گذشته به مانند کدام یک است و به کدام یک شباهت دارید؟ فرمود: خضر و ذوالقرنین که عالم بودند ولی پیامبر نبودند. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

کافی: چنین روایتی را نقل می کند ولی امام در جواب می فرماید که: به مانند همراه موسی و ذوالقرنین. - . اصول الکافی ۱: ۲۶۹ -

**[ترجمه]

بيان

لعل المراد أنه حين صادفه موسى عليه السلام لم يكن نبيا بل كان رعيه لموسى عليه السلام و فيه بعد إشكال.

**[ترجمه]شاید منظور این است که هنگامی که موسی با او برخورد کرد هنوز پیامبر نبود و رعیت موسی بود، که این کلام بُعد و اشکال دارد.

**[ترجمه]

۳۱»

-شی، تفسير العياشی عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّمَا مَثَلُ عَلِيٍّ وَ مَثَلُنَا مِنْ بَعْدِهِ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّهِ كَمَثَلِ مُوسَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ الْعَالِمِ حِينَ لَقِيَهُ وَ اسْتَنْطَقَهُ وَ سَأَلَهُ الصُّحْبَهَ فَكَانَ مِنْ أَمْرِهِمَا مَا اقْتَصَّهُ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ صلى الله عليه و آله فِی كِتَابِهِ وَ ذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ قَالَ لِمُوسَى إِنِّی اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسالاتِی وَ بِكَلامِی فَخُذْ ما آتَيْتُكَ وَ كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ثُمَّ قَالَ وَ كَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ مَوْعِظَهً وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْ ءٍ وَ قَدْ كَانَ عِنْدَ الْعَالِمِ عِلْمٌ لَمْ يُكْتَبْ لِمُوسَى فِی الْأَلْوَاحِ وَ كَانَ مُوسَى يَظُنُّ أَنَّ جَمِيعَ الْأَشْيَاءِ الَّتِی يَحْتَاجُ إِلَيْهَا فِی تَابُوتِهِ وَ جَمِيعَ الْعِلْمِ قَدْ كُتِبَ لَهُ فِی الْأَلْوَاحِ كَمَا يَظُنُّ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَدَّعُونَ أَنَّهُمْ فُقَهَاءُ وَ عُلَمَاءُ أَنَّهُمْ قَدْ أَثْبَتُوا جَمِيعَ الْعِلْمِ وَ الْفِقْهِ فِی الدِّينِ مِمَّا تَحْتَاجُ هَذِهِ الْأُمَّهُ إِلَيْهِ وَ صَحَّ لَهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِمُوهُ وَ لَفَظُوهُ وَ لَيْسَ كُلُّ عِلْمِ رَسُولِ اللَّهِ عَلِمُوهُ وَ لَا صَارَ إِلَيْهِمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ لَا عَرَفُوهُ وَ ذَلِكَ أَنَّ الشَّيْ ءَ مِنَ الْحَلَالِ وَ الْحَرَامِ وَ الْأَحْكَامِ يَرِدُ عَلَيْهِمْ فَيُسْأَلُونَ عَنْهُ وَ لَا يَكُونُ عِنْدَهُمْ فِيهِ أَثَرٌ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَنْسُبَهُمُ النَّاسُ إِلَى الْجَهْلِ وَ يَكْرَهُونَ أَنْ يُسْأَلُوا فَلَمْ يُجِيبُوا النَّاسَ فَيَطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنْ مَعْدِنِهِ فَلِذَلِكَ اسْتَعْمَلُوا الرَّأْيَ وَ الْقِيَاسَ فِی دِينِ اللَّهِ وَ تَرَكُوا الْآثَارَ وَ دَانُوا اللَّهَ بِالْبِدَعِ وَ قَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كُلُّ بِدْعَهٍ ضَلَالَهٌ فَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ سُئِلُوا عَنْ شَيْ ءٍ مِنْ دِينِ اللَّهِ فَلَمْ يَكُنْ عِنْدَهُمْ مِنْهُ أَثَرٌ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ رَدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ إِلَى

۱- تفسير العيّاشیّ مخطوط. قلت: و الجوعه الثالثه كما يجی ء فی الحديث ۳۶ هو عند قوله: «لاتخذت عليه أجرا».

۲- تفسير العيّاشیّ مخطوط.

۳- أصول الكافی ۱: ۲۶۹. و فيه: ما منزلتكم و من تشبهون ممن مضى؟.

الرَّسُولِ وَ إِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ الَّذِي مَنَعَهُمْ مِنْ طَلَبِ الْعِلْمِ مِنَّا الْعَدَاوَةُ وَ الْحَسَدُ لَنَا وَ لَا وَ اللَّهِ مَا حَسَدَ مُوسَى الْعَالِمَ وَ مُوسَى نَبِيُّ اللَّهِ يُوحَى إِلَيْهِ حَيْثُ لَقِيَهُ وَ اسْتَنْطَقَهُ وَ عَرَفَهُ بِالْعِلْمِ وَ لَمْ يَحْسُدْهُ كَمَا حَسَدَتْنَا هَذِهِ الْأُمَّةُ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى مَا عَلِمْنَا وَ مَا وَرِثْنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ لَمْ يَرْغَبُوا إِلَيْنَا فِي عِلْمِنَا كَمَا رَغِبَ مُوسَى إِلَى الْعَالِمِ وَ سَأَلَهُ الصُّحْبَةَ لِيَتَعَلَّمَ مِنْهُ الْعِلْمَ وَ يُرْشِدَهُ فَلَمَّا أَنْ سَأَلَ الْعَالِمَ ذَلِكَ عَلِمَ الْعَالِمُ أَنَّ مُوسَى لَا يَسْتَطِيعُ صُحْبَتَهُ وَ لَا يَحْتَمِلُ عَلَيْهِ وَ لَا يَصْبِرُ مَعَهُ فَعِنْدَ ذَلِكَ قَالَ الْعَالِمُ وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلى ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً فَقَالَ لَهُ مُوسَى وَ هُوَ خَاضِعٌ لَهُ يَسْتَعْطِفُهُ عَلَى نَفْسِهِ كَيْ يَقْبَلَهُ سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِي لَكَ أَمْراً وَ قَدْ كَانَ الْعَالِمُ يَعْلَمُ أَنَّ مُوسَى لَا يَصْبِرُ عَلَى عِلْمِهِ فَكَذَلِكَ وَ اللَّهِ يَا إِسْحَاقَ بْنَ عَمَّارٍ حَالُ قُضَاةِ هَؤُلَاءِ وَ فُقَهَائِهِمْ وَ جَمَاعَتِهِمُ الْيَوْمَ لَا يَحْتَمِلُونَ وَ اللَّهِ عِلْمَنَا وَ لَا يَقْبَلُونَهُ وَ لَا يُطِيقُونَهُ وَ لَا يَأْخُذُونَ بِهِ وَ لَا يَصْبِرُونَ عَلَيْهِ كَمَا لَمْ يَصْبِرْ مُوسَى عَلَى عِلْمِ الْعَالِمِ حِينَ صَحِبَهُ وَ رَأَى مَا رَأَى مِنْ عِلْمِهِ وَ كَانَ ذَلِكَ عِنْدَ مُوسَى مَكْرُوهاً وَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ رِضًى وَ هُوَ الْحَقُّ وَ كَذَلِكَ عِلْمُنَا عِنْدَ الْجَهَلَةِ مَكْرُوهٌ لَا يُؤْخَذُ وَ هُوَ عِنْدَ اللَّهِ الْحَقُّ (۱).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود:امام علی علیه السلام و امامان بعد از ایشان در بین این امت به مانند موسی پیامبر و خضر هستیم. هنگامی که موسی او را دید با او صحبت کرد و از او خواست با او همراه شود. و خداوند داستان آن ها را برای پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم در کتابش تعریف می کند که خداوند به موسی فرمود: «إنّی اصطفیتک علی النّاس برسالتی و بکلامی فخذ ما آتیتک و کن من الشّاکرین» سپس فرمود: «و کتبنا له فی الالواح من کل شیء موعظه و تفصیلا لکلّ شیء» و خضر علمی داشت که برای موسی در آن لوح ها نوشته نشده بودند، و موسی فکر می کرد که به هر چیزی احتیاج داشته باشد در صندوقچه اش است. و تمام علم جمع شده و بر روی آن لوح ها نوشته شده است. همان طور که اینان ادعا می کنند که فقیه و عالم هستند و همه علم و فقهی را که این امت به آن احتیاج دارند را - اثبات کردند - همراه دارند و آن چه به صورت صحیح از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم به آن ها رسیده را حفظ کرده و آموخته‌اند، ولی آن ها همه علم پیامبر را نمی دانند و از پیامبر به آن ها نرسیده است و آن را نشناختند؛ چرا که وقتی چیزی در مورد حلال و حرام و احکام بر آنان وارد می‌شود و از آن ها می پرسند چیزی از احادیث و سنت پیامبر در آن زمینه وجود ندارد و خجالت می کشند اگر مردم صفت جهل و ندانستن یک چیزی را به آن ها نسبت بدهند و از این که مردم از آن ها سؤالی بپرسند ولی جواب آن را بلد نباشند و در نتیجه بروند علم را از معدن آن بگیرند کراهت دارند؛ از این روست که رأی و قیاس را در دین خدا به وجود آوردند و سنت پیامبر را رها کردند و با بدعت‌ها به خداوند سرسپردند، همانا پیامبر صلی الله علیه و علی آله و سلم فرمود: «هر بدعتی گمراهی است» اگر وقتی از آن ها سؤالی پرسیده می‌شد و آنان حدیث و سنتی از رسول خدا نداشتند، آن را به خداوند

و پیامبر و اولوالامر ایشان واگذار می کردند، کسانی که آن علم را در سینه دارند یعنی آل محمد علیهم السلام، جواب را به آنان می گفتند و تنها حسد و دشمنی بود که باعث شد آن ها علم حقیقی را از ما یاد نگیرند. به خدا قسم که موسی به عالم - خضر - حسودی نکرد در حالی که موسی پیامبر خدا بود و به او وحی فرستاده می شد، ولی هنگامی که با او برخورد کرد و با او صحبت کرد فهمید که او عالم است و آن طور که این مردم بعد از فوت پیامبر صلی الله علیه و علی آله و سلم به خاطر آن علمی که پیامبر به ما ارث داده بود به ما حسادت کردند موسی به آن عالم حسادت نکرد و آن طور که موسی به یادگیری علم

آن عـالم اشتیاق داشت آن ها به علم ما اشتیاق نداشـتند و به طرف ما نمی آمدنـد. موسـی از او طلب همراهی کرد تا از او علم بیاموزد و او را ارشاد کند. هنگامی که موسـی از آن عالم درخواست همراهی کرد عالم فهمید که موسـی تحمل همراهی او را نـدارد و ظرفیت نـدارد و بـا او صبر نمی‌کنـد. آنگـاه به موسـی گفت: «وَکَیْفَ تَصْبِرُ عَلَی مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا» موسـی با حالت خشوع که تلاـش می کرد آن مرد عـالم او را بپـذیرد گفت: « سَتَجِدُنِی إِن شَاء اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِی لَکَ أَمْرًا » آن مرد می دانست که موسـی تحمل علم او را ندارد، پس ای اسـحاق و ای عمار به خدا قسم که قاضیان اینان و عالمان اینان و جماعتشان هم تحمل علم ما را ندارنـد و آن را نمی‌پذیرنـد و ظرفیت آن را ندارنـد و آن را نمی‌گیرند و بر آن صبر نمی‌کنند آن طور که موسی تحمل و صبر علم خضر را نداشت آنگاه که همراه او رفت و هنگامی که علم آن مرد برایش آشکار شد نتوانست آن ها را تحمل کند و کارهایی که آن مرد انجام می داد در نزد موسـی مکروه بودند ولی در نزد خداوند متعال پسندیده بودند و این حق و حقیقت بـود. علم مـا نیز نزد جاهلاـن مکروه است و گرفته - پـذیرفته - نمی‌شود، ولی در نزد پروردگـار حق و حقیقت است. -[۱] . تفسیر العیلشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۳۲»

-شـی، تفسیر العیاشـی عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّهُ لَمَّا کَانَ مِنْ أَمْرِ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ الَّذِی کَانَ أُعْطِیَ مکتل (۲)(مِکْتَلًا) فِیهِ حُوتٌ مُمَلَّحٌ وَ قِیلَ لَهُ هَذَا یَدُلُّکَ عَلَی صَاحِبِکَ عِنْدَ عَیْنِ مَجْمَعِ الْبَحْرَیْنِ لَا یُصِیبُ مِنْهَا شَیْ ءٌ مَیِّتاً إِلَّا حَیِیَ یُقَالُ لَهُ الْحَیَاهُ فَانْطَلَقَا حَتَّی بَلَغَا الصَّخْرَهَ فَانْطَلَقَ الْفَتَی یَغْسِلُ الْحُوتَ فِی الْعَیْنِ فَاضْطَرَبَ فِی یَدِهِ حَتَّی خَدَشَهُ وَ انْفَلَتَ مِنْهُ وَ نَسِیَهُ الْفَتَی فَلَمَّا جَاوَزَ الْوَقْتَ الَّذِی وُقِّتَ فِیهِ أَعْیَا مُوسَی وَ قَالَ لِفَتَاهُ آتِنا غَداءَنا لَقَدْ لَقِینا مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً قالَ أَ رَأَیْتَ إِلَی قَوْلِهِ عَلی آثارِهِما قَصَصاً فَلَمَّا أَتَاهَا (۳)وَجَدَ الْحُوتَ قَدْ خَرَّ فِی الْبَحْرِ فَاقْتَصَّا الْأَثَرَ حَتَّی أَتَیَا صَاحِبَهُمَا فِی جَزِیرَهٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ إِمَّا مُتَّکِئاً وَ إِمَّا جَالِساً فِی کِسَاءٍ لَهُ فَسَلَّمَ عَلَیْهِ مُوسَی فَعَجِبَ

۱- تفسیر العیّاشیّ مخطوط، و أخرجه البحرانیّ و غیره ممّا تقدم و یأتی فی البرهان ۲: «۴۷۵»-۴۷۸.

۲- کذا.

۳- أی الصخره.

مِنَ السَّلَامِ وَ هُوَ فِی أَرْضٍ لَیْسَ فِیهَا السَّلَامُ فَقَالَ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مُوسَی قَالَ أَنْتَ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ الَّذِی کَلَّمَهُ اللَّهُ تَکْلِیماً قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا حَاجَتُکَ قَالَ أَتَّبِعُکَ عَلی أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً قَالَ إِنِّی وُکِّلْتُ (۱)بِأَمْرٍ لَا تُطِیقُهُ وَ وُکِّلْتَ بِأَمْرٍ لَا أُطِیقُهُ وَ قَدْ قَالَ لَهُ إِنَّکَ لَنْ تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْراً وَ کَیْفَ تَصْبِرُ عَلی ما لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْراً قالَ سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِی لَکَ أَمْراً فَحَدَّثَهُ عَنْ آلِ مُحَمَّدٍ وَ عَمَّا یُصِیبُهُمْ حَتَّی اشْتَدَّ بُکَاؤُهُمَا ثُمَّ حَدَّثَهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ عَنْ وُلْدِ فَاطِمَهَ وَ ذَکَرَ لَهُ مِنْ فَضْلِهِمْ وَ مَا أُعْطُوا حَتَّی جَعَلَ یَقُولُ یَا لَیْتَنِی مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ وَ عَنْ رُجُوعِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی قَوْمِهِ وَ مَا یَلْقَی مِنْهُمْ وَ مِنْ تَکْذِیبِهِمْ إِیَّاهُ وَ تَلَا هَذِهِ الْآیَهَ وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصارَهُمْ کَما لَمْ یُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّهٍ فَإِنَّهُ أَخَذَ عَلَیْهِمُ الْمِیثَاقَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود:هنگامی که یک سبد به موسی دادند که یک ماهی نمک زده در آن بود و گفته شده بود: که این تو را به نزد دوستت راهنمایی می کند که در کنار چشمه محل تجمع دو دریاست و هر چیز مرده‌ای در آن چشمه بیفتد زنده می شود. و به آن آب حیات می گویند. سپس راهی شدند تا این که به آن صخره رسیدند و آن جوان همراه موسی ماهی را در چشمه آب می شست که از دستش افتاد و او را خراش داد و از دست او گریخت و جوان آن را فراموش کرد. هنگامی که از آن زمان مورد نظر گذشتند، موسی خسته شد و به همراهش گفت: « آتِنَا غَدَاءنَا لَقَدْ لَقِینَا مِن سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا *قَالَ أَرَأَیْتَ إِذْ أَوَیْنَا إِلَی الصَّخْرَهِ فَإِنِّی نَسِیتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِیهُ إِلَّا الشَّیْطَانُ أَنْ أَذْکُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی الْبَحْرِ عَجَبًا *قَالَ ذَلِکَ مَا کُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَی آثَارِهِمَا قَصَصًا » هنگامی که نزد آن صخره رسیدند، آن ماهی را دیدند که در آب فرو می رود، جای پای خود را دنبال کردند تا این که به نزد آن مرد در یکی از جزایر دریا رسیدند که یا تکیه زده و یا بر ردای خودش نشسته بود. موسی به او سلام کرد، از سلام کردن تعجب کرد

ص: ۳۰۵

چون او در سرزمینی بود که سلام در آن رایج نبود. گفت: تو کی هستی؟ فرمود: من موسی هستم. گفت: تو آن موسی پسر عمران هستی که با خدا صحبت کرده است؟ گفت: بله. پرسید: نیازت چیست؟ فرمود: می‌خواهم از تو پیروی کنم تا از علمت به من هدایت و بینش بیاموزی. گفت: من مامور کارهایی هستم که تو طاقت آن ها را نداری و تو مامور کاری هستی که من طاقت آن را ندارم. به او گفت: « إِنَّکَ لَن تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْرًا *وَکَیْفَ تَصْبِرُ عَلَی مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا *قَالَ سَتَجِدُنِی إِن شَاء اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِی لَکَ أَمْرًا » و آن عالم در مورد فضل و بزرگی آل محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و آن چه که بر سر آن ها می آید با موسی صحبت کرد تا این که با صدای بلند گریه کردند. سپس در مورد پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم و امام علی علیه السلام و فرزندان فاطمه سلام الله علیها و در مورد فضل آن ها و آن چه که به آن ها عطا شده است صحبت کرد. تا این که موسی گفت: ای کاش که من هم جزء آل محمد صلی الله علیه و آله وسلّم بودم، و همچنین در مورد بازگشت پیامبر به میان قومش در هنگامی که به پیامبری مبعوث شد در مورد برخورد آن ها و تهمت دروغگویی به ایشان صحبت کرد. و این آیه را برای او خواند: « و نقلّب أفئدتهم و أبصارهم کما لم یومنوا به أوّل مرّه » که از آن ها عهد و میثاق گرفته است. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

قوله و عن رجوع رسول الله صلی الله علیه و آله أی بعد الهجره أو فی الرجعه.

**[ترجمه]کلام امام صادق علیه السلام: «و عن رجوع رسول الله» یعنی بعد از هجرت یا در رجعت.

**[ترجمه]

۳۳»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَیَابَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مُوسَی صَعِدَ الْمِنْبَرَ وَ کَانَ مِنْبَرُهُ ثَلَاثَ مَرَاقٍ فَحَدَّثَ نَفْسَهُ أَنَّ اللَّهَ لَمْ یَخْلُقْ خَلْقاً أَعْلَمَ مِنْهُ فَأَتَاهُ جَبْرَئِیلُ فَقَالَ لَهُ إِنَّکَ قَدِ ابْتُلِیتَ فَانْزِلْ فَإِنَّ فِی الْأَرْضِ مَنْ هُوَ أَعْلَمُ مِنْکَ فَاطْلُبْهُ فَأَرْسَلَ إِلَی یُوشَعَ أَنِّی قَدِ ابْتُلِیتُ فَاصْنَعْ لَنَا زَاداً وَ انْطَلِقْ بِنَا فَاشْتَرَی حُوتاً فَخَرَجَ بِأَذْرَبِیجَانَ ثُمَّ شَوَاهُ ثُمَّ حَمَلَهُ فِی مِکْتَلٍ ثُمَّ انْطَلَقَا یَمْشِیَانِ فِی سَاحِلِ الْبَحْرِ وَ النَّبِیُّ إِذَا مَرَّ فِی مَکَانٍ لَمْ یَعْیَ أَبَداً حَتَّی یَجُوزَ ذَلِکَ الْوَقْتُ قَالَ فَبَیْنَمَا هُمَا یَمْشِیَانِ حَتَّی انْتَهَیَا إِلَی شَیْخٍ مُسْتَلْقًی مَعَهُ عَصَاهُ مَوْضُوعَهٌ إِلَی جَانِبِهِ وَ عَلَیْهِ کِسَاءٌ إِذَا قَنَّعَ رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلَاهُ وَ إِذَا غَطَّی رِجْلَیْهِ خَرَجَ رَأْسُهُ قَالَ فَقَامَ مُوسَی یُصَلِّی وَ قَالَ لِیُوشَعَ احْفَظْ عَلَیَّ قَالَ فَقَطَرَتْ قَطْرَهٌ مِنَ السَّمَاءِ فِی الْمِکْتَلِ فَاضْطَرَبَ الْحُوتُ ثُمَّ جَعَلَ یَجُرُّ الْمِکْتَلَ إِلَی الْبَحْرِ قَالَ وَ هُوَ قَوْلُهُ فَاتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی الْبَحْرِ سَرَباً قَالَ ثُمَّ إِنَّهُ جَاءَ طَیْرٌ فَوَقَعَ عَلَی سَاحِلِ الْبَحْرِ ثُمَّ أَدْخَلَ مِنْقَارَهُ فَقَالَ یَا مُوسَی مَا أَخَذْتَ مِنْ عِلْمِ رَبِّکَ مَا حَمَلَ ظَهْرُ مِنْقَارِی مِنْ جَمِیعِ الْبَحْرِ قَالَ ثُمَّ قَامَ فَمَشَی فَتَبِعَهُ یُوشَعُ فَقَالَ مُوسَی لَمَّا أَعْیَا حَیْثُ جَازَ الْوَقتَ فِیهِ آتِنا غَداءَنا لَقَدْ لَقِینا مِنْ سَفَرِنا

۱- من وکل إلیه الامر: سلمه و ترکه و فوضه إلیه.

۲- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

هـذا نَصَباً إِلَى قَوْلِهِ فِي الْبَحْرِ عَجَباً قَالَ فَرَجَعَ مُوسَى يَقْتَصُّ أَثَرَهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ وَ هُوَ عَلَى حَالِهِ مُسْتَلْقٍ فَقَالَ لَهُ مُوسَى السَّلَامُ عَلَيْكَ فَقَالَ وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا عَالِمَ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ ثُمَّ وَثَبَ فَأَخَذَ عَصَاهُ بِيَدِهِ قَالَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى إِنِّي قَدْ أُمِرْتُ أَنْ أَتَّبِعَكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْداً فَقَالَ كَمَا قُصَّ عَلَيْكُمْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً قَالَ فَانْطَلَقَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى مِعْبَرٍ (۱)فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِمْ أَهْلُ الْمِعْبَرِ فَقَالُوا وَ اللَّهِ لَا نَأْخُذُ مِنْ هَؤُلَاءِ أَجْراً الْيَوْمَ نَحْمِلُهُمْ فَلَمَّا ذَهَبَتِ السَّفِينَةُ وَسَطَ الْمَاءِ خَرَقَهَا قَالَ لَهُ مُوسَى كَمَا أُخْبِرْتُمْ (۲)ثُمَّ قَالَ أَ لَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً قالَ لا تُؤاخِذْنِي بِما نَسِيتُ وَ لا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْراً قَالَ وَ خَرَجَا عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَإِذَا غُلَامٌ يَلْعَبُ مَعَ غِلْمَانٍ عَلَيْهِ قَمِيصُ حَرِيرٍ أَخْضَرُ فِي أُذُنَيْهِ دُرَّتَانِ فَتَوَرَّكَهُ الْعَالِمُ فَذَبَحَهُ قَالَ لَهُ مُوسَى أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُكْراً قَالَ فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذا أَتَيا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَما أَهْلَها فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُما فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقامَهُ قالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً خُبْزاً نَأْكُلُهُ فَقَدْ جُعْنَا قَالَ وَ هِيَ قَرْيَةٌ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ يُقَالُ لَهَا نَاصِرَةُ وَ بِهَا تُسَمَّى النَّصَارَى فَلَمْ يُضَيِّفُوهُمَا وَ لَا يُضَيِّفُونَ بَعْدَهُمَا أَحَداً حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ (۳)وَ كَانَ مَثَلُ السَّفِينَةِ فِيكُمْ وَ فِينَا تَرْكُ الْحُسَيْنِ الْبَيْعَةَ لِمُعَاوِيَةَ وَ كَانَ مَثَلَ الْغُلَامِ فِيكُمْ قَوْلُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ لَعَنَكَ اللَّهُ مِنْ كَافِرٍ فَقَالَ لَهُ قَدْ قَتَلْتَهُ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ (۴)وَ كَانَ مَثَلَ الْجِدَارِ فِيكُمْ عَلِيٌّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ (۵).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: موسی بالای منبر رفت و منبر او سه پله بود و با خودش فکر کرد که خداوند کسی را عالم تر از او خلق نکرده است. جبرئیل نزد او آمد و گفت: تو دچار غرور شدی از منبر پایین بیا، در زمین کسی عالم تر از تو وجود دارد، پس به دنبال او برو. کسی را دنبال یوشع فرستاد و به او گفت: من دچار غرور شدم یک توشه آماده کن و همراه من بیا. او یک ماهی خرید و آن را سرخ کرد و در سبدش گذاشت و از شهر آذربایجان خارج شدند سپس در ساحل دریا راه می رفت – و پیامبر هرگاه از جایی عبور می کرد هرگز از حال خودش آگاه نبوده است تا این که وقت آن بگذرد –. هنگامی که با هم راه می رفتند به یک پیرمردی رسیدند که دراز کشیده بود و عصایی در دست داشت و آن را کنار خودش گذاشته بود و یک جامه ای بر رویش گذاشته بود که اگر سرش را می پوشاند پاهایش از زیر آن خارج می شدند و اگر پاهایش را می پوشاند سرش بیرون می افتاد. موسی شروع به نماز خواندن کرد و به یوشع گفت: مواظب باش، سپس یک قطره باران از آسمان بر روی آن سبد افتاد و ماهی شروع به حرکت کردن کرد و سبد را به سوی دریا می کشید. خداوند فرمود:« و اتّخذ سبیله فی البحر سربا» سپس یک پرنده ای آمد و بر ساحل دریا نشست و منقارش را داخل آب کرد و به موسی گفت: ای موسی از علم پروردگارت به اندازه آن چه که منقار من از دریا برداشت، علم نداری. سپس موسی ایستاد و راه افتاد و یوشع دنبال او رفت. هنگامی که موسی خسته شد و وقت آن گذشت گفت: « آتِنَا غَدَاءنَا لَقَدْ لَقِینَا مِن سَفَرِنَا

ص: ۳۰

هَذَا نَصَبًا *قَالَ أَرَأَیْتَ إِذْ أَوَیْنَا إِلَی الصَّخْرَهِ فَإِنِّی نَسِیتُ الْحُوتَ وَمَا أَنسَانِیهُ إِلَّا الشَّیْطَانُ أَنْ أَذْکُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِی الْبَحْرِ عَجَبًا » سپس موسی برگشت و دنبال ردپای خود رفت و تا این که به او رسید و او همچنان دراز کشیده بود. موسی به او گفت:سلام بر تو. و او گفت: سلام بر تو ای عالم بنی اسرائیل. فرمود: سپس از جایش برخاست و عصایش در دستش بود. موسی به او گفت که به من دستور دادند از تو پیروی کنم که تو از آن چه آموختهای به من هدایت – بینش – بیاموزی. آن طور که داستان برایتان تعریف شد، خضر گفت: « انّک لن تستطیع معی صبرا » {تو نمی توانی با من طاقت بیاوری}.

فرمود: سپس بـا هم راه افتادنـد تـا این که به یـک گـذرگاه کشتی رسـیدند. هنگامی که صاحبان کشتی به آن ها نگاه کردند گفتنـد: به خـدا قسم از آن هـا پول نمی گیریم و امروز آن هـا را سوار کشتی می کنیم، هنگامی که کشتی به وسط دریا رفت، خضـر آن را سوراخ کرد. موسـی به او گفت: « أخرقتها لتغرق أهلها لقد جئت شیئا إمرا » سپس خضر به او گفت: « قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّکَ لَن تَسْتَطِیعَ مَعِیَ صَبْرًا *قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِی بِمَا نَسِیتُ وَلَا تُرْهِقْنِی مِنْ أَمْرِی عُسْرًا » سـپس از ساحل دریا خارج شدند که به یـک پسـر نوجوانی رسـیدند که بـا بچه هـای دیگر بازی می کرد و یک لباس حریر سبز بر تن داشت و دو مرواریـد در گوش هایش بود و خضر او را در زمین خواباند و او را سر برید. موسی به او گفت: « أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَکِیَّةً بِغَیْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَیْئًا نُّکْرًا »

فرمود: «فَانطَلَقَا حَتَّی إِذَا أَتَیَا أَهْلَ قَرْیَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَن یُضَیِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِیهَا جِدَارًا یُرِیدُ أَنْ یَنقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَیْهِ أَجْرًا » یک نان به ما می دادند تا از آن می خوردیم که گرسنه شدیم. فرمود: آن روستا، روستایی در ساحل دریا به نام ناصـره بود و به خاطر آن روسـتا به مسـیحیان نصاری می‌گویند، و مردم آن آن ها را مهمان نکردند و تا روز قیامت هیچ کس را بعد از آن مهمان نکردند. و جریان آن کشتی در بین مسـلمانان همان بیعت نکردن حسین علیه السلام با معاویه است و کشـتن آن پسـر بچه به مانند سـخن امام حسن علیه السلام به عبدالله بن علی است که فرمود: «خدا توی کافر را لعنت کند. پس به او گفت: او را کشتی ای ابومحمد.» - . توضیح این کلام در البیان خواهد آمد - و آن دیوار در بین شما به مانند امام علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام است. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

تورک فلان الصبی جعله علی ورکه معتمدا علیها ذکره الفیروزآبادی و أما کون ترک الحسـین علیه السـلام البیعه لمعاویه (لعنه الله) شبیها بخرق السفینه لأنه علیه السلام

ص: ۳۰۷

۱- المعبر: ما یعبر به کالسفینه و القنطره، و الأول هو المراد هاهنا.

۲- أی فی قول اللّه تعالی: «أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً إِمْراً».

۳- لعله کنایه عن شده إمساکهم و بخلهم.

۴- سیأتی توضیح ذلک فی البیان.

۵- تفسیر العیّاشیّ مخطوط. و أخرجه البحرانیّ أیضا فی البرهان ۲: ۴۷۶.

بترک البیعه مهد لنفسه المقدسه الشهاده و بها انکسرت سفینه أهل البیت صلوات الله علیهم و کان فیها مصالح عظیمه منها ظهور کفر بنی أمیه و جورهم علی النـاس و خروج الخلق عن طـاعتهم و منها ظهور حقیه أهل البیت علیه السـلام و إمامتهم إذ لو بایعه الحسین علیه السلام أیضا لظن أکثر الناس وجوب متابعه خلفاء الجور و عدم کونهم علیه السلام ولاه الأمر.

و منهـا أن بسـبب ذلـک صـار من بعـده من الأئمه علیهم السـلام آمنین مطمئنین ینشـرون العلـوم بین النـاس إلی غیر ذلـک من المصالح التی لا یعلمها غیرهم و لو کان ما ذکره المؤرخون من بیعته علیه السلام له أخیرا حقا کان المراد ترک البیعه ابتداء و لا یبعد أن یکون فی الأصل یزید بن معاویه فسـقط الساقط [(۱)](#)الملعون هو و أبوه و أما ما تضـمن من قول الحسن علیه السلام لعبد الله بن علی فیشـکل توجیهه لأنه کان من السـعداء الذین استشهدوا مع الحسین صلوات الله علیه علی ما ذکره المفید [(۲)](#)و غیره و القول بأنه علیه السلام علم أنه لو بقی بعد ذلک و لم یستشهد لکفر بعید.

و الظاهر أن یکون [(۳)](#)عبید الله مصـغرا بناء علی ما ذکره ابن إدریس [(۴)](#) أنه لم یستشـهد مع الحسین علیه السلام ردا علی المفید [(۵)](#)و ذکر صـاحب المقاتـل [(۶)](#)و غیره [(۷)](#)أنه صـار إلی المختـار فسـأله أن یـدعو إلیه و یجعـل الأـمر له فلم یفعل فخرج و لحق بمصعب بن الزبیر فقتل فی الوقعه و هو لا یعرف.

۱- الساقط: اللئیم.

۲- ذکره فی الإرشاد: ۱۸۹ و ۲۵۵.

۳- فی نسخه: و یحتمل أن یکون.

۴- قال فی السـرائر ص ۱۵۱ : ذهب شـیخنا المفیـد فی کتاب الارشاد إلی ان عبیدالله بن النهشـلیه قتل بکربلا مع اخیه الحسـین ۷ وهـذا خطأ محض بلا مراء ، لان عبیـدالله بن النهشـلیه کان فی جیش مصـعب بن الزبیر ومن جمله اصـحابه قتله اصـحاب المختار بـالمزار وقبره هنـاک ظـاهر ، والخبر بـذلک متواتر ، وقـد ذکره شـیخنا ابوجعفر فی الحائریـات لما سأله السائل عما ذکره المفید فاجاب بان عبیدالله بن النشـهلیه قتله اصـحاب المختار بالمزار وقبره هناک معروف عند اهل تلک البلاد. بان عبیدالله بن النشـهلیه قتله اصحاب المختار بالمزار وقبره هناک معروف عند اهل تلک البلاد.

۵- حیث قال فی الإرشاد ص ۱۸۹: انه قتل مع اخیه الحسین علیه السلام بالطف.

۶- مقاتل الطالبیین: ۱۲۵ طبع الحلبیّ بالقاهره.

۷- کالمسعودیّ فی مروج الذهب و ابن سعد فی الطبقات و ابن قتیبه فی المعارف.

قوله فقال له أی أمیر المؤمنین علیه السلام قد قتلته أی سیقتل بسبب لعنک أو هذا إخبار بأنه سیقتل کما قتل الخضر الغلام لکفره و أما مثل الجدار فلعل المراد أن الله تعالی کما حفظ العلم تحت الجدار للغلامین لصلاح أبیهما فکذلک حفظ العلم لصلاح علی و الحسن و الحسین علیهم السلام فی أولادهم إلی أن یظهره القائم علیه السلام للخلق أو حفظ الله علم الرسول صلی الله علیه و آله بأمیر المؤمنین للحسنین صلوات الله علیهم فأقام علیا علیه السلام للخلافه بعد أن أصابه ما أصابه من المخالفین و الله یعلم.

**[ترجمه]تورّک فلان الصبیّ: او را بر سرین خود نهاد با حالت تکیه بر آن. فیروزآبادی آن را گفت. بیعت نکردن امام حسین علیه السلام با معاویه از آن جهت با سوراخ کردن شبیه است که امام علیه السلام

ص: ۳۰۷

با بیعت نکردن خودش را برای شهادت آماده کرد و با این شهادت، کشتی اهل بیت علیه السلام شکسته شد، و این کار امام حسین خیلی منفعت داشت از جمله: آشکار شدن کفر بنی امیه و ظلم و ستم آن ها بر مردم و خارج شدن مردم از طاعت آن ها و همچنین آشکار شدن حق اهل بیت علیهم السلام و امامت آن ها، که اگر امام حسین علیه السلام با معاویه بیعت می کرد، بیشتر مردم تصور کردند که باید از آن حاکمان ظالمان اطاعت کرد و این که اهل بیت ولیّ أمر مسلمین نیستند.

از جمله این که: بعد از این جریان امامان با خیال راحت و با آرامش علم خودشان را در بین مردم ترویج می دادند و همچنین منفعت های دیگری که کسی غیر از خودشان آن ها را نمی‌داند و اگر آن چه که مورخان در مورد بیعت ایشان با معاویه در آخر، می گویند راست باشد، مراد همان بیعت نکردن او در اول است و بعید نیست که در اصل یزید بن معاویه باشد که با این کارش هم یزید و هم پدرش را از حکومت ساقط کرد. اماتوجیه کلام امام حسن علیه السلام به عبدالله بن علی مشکل است زیرا بنابر آن چه که مفید و دیگران ذکر می کنند او از سعادتمندانی بود که همراه امام حسین علیه السلام شهید شد. گفتن این که امام حسن علیه السلام می دانست که اگر او همراه امام حسین علیه السلام شهید نمی‌شد و باقی می‌ماند بعد از آن کافر می شد بعید است.

ظاهر این است که عبیدالله باشد یعنی مصغّر بنابرآن چه که ابن ادریس بر خلاف مفید ذکر می کند که او همراه امام حسین علیه السلام شهید نشد. صاحب کتاب المقاتل و دیگران می گویند که او نزد مختار رفت و از او خواست که او را نیز با خودش همراه کند ولی مختار این کار را نکرد؛ پس خارج شد و با مصعب بن زبیر همراه شد و در یک درگیری کشته شد و کسی در آن جا او را نمی شناخت.

ص: ۳۰۸

(فقال له) یعنی امام علی علیه السلام گفت: که او را کشتی، یعنی به خاطر این لعنت کردن تو کشته می شود یا می خواست با این کلامش خبر بدهد که او کشته می شود آن چنان که خضر آن بچه را به خاطر کفرش کشت. اما شاید منظور از آن دیوار این باشد که همانطور که خداوند به خاطر صالح بودن پدر آن دو یتیم، علم را در زیر آن دیوار برای آن ها نگه داشته بود،

آن چنان نیز علم را به خاطر صالح بودن امام علی علیه السـلام و امام حسن و امام حسـین علیهما السـلام در بین فرزندان آن ها حفظ کرد تا حضـرت مهـدی (عج) آن را برای خلق، آشـکار کند، یا این که خداوند علم پیامبر صـلی الله علیه و علی آله را به وسـیله امیرالمؤمنین علیه السـلام به امام حسن و امام حسین علیه السلام رساند و بعد از آن سختی هایی که از طرف مخالفان به امام علی علیه السلام رسید او را به خلافت رساند، خداوند به همه چیز آگاه است.

**[ترجمه]

۳۴»

-شـی، تفسـیر العیاشـی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَیْمُونٍ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: بَیْنَمَا مُوسَی قَاعِدٌ فِی مَلَإٍ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ إِذْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ مَا أَرَی أَحَداً أَعْلَمَ بِاللَّهِ مِنْکَ قَالَ مُوسَی مَا أَرَی فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ بَلَی عَبْدِیَ الْخَضِرُ فَسَأَلَ السَّبِیلَ إِلَیْهِ وَ کَانَ لَهُ آیَهُ الْحُوتِ إِنِ افْتَقَدَهُ فَکَانَ مِنْ شَأْنِهِ مَا قَصَّ اللَّهُ (۱).

**[ترجمه]تفسـیر العیاشـی: امام صادق علیه السـلام از پدرشان روایت می کند که: موسی در بین جمعی از بنی اسراییل نشسته بـود، مردی به او گفت: کسـی عـالم تر از تـو نمی بینم. موسـی فرمود: من هم نمی بینم. خداونـد به او وحی کرد بله، بنـده من خضـر از تو عالم تر است. پس راه رسـیدن به او را بپرس و نشانه او این است که هرگاه آن ماهی را گم کردی؛ و داسـتانی که خداوند تعریف کرده در باره اوست. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۳۵»

-شـی، تفسـیر العیاشـی عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ سُلَیْمَانُ أَعْلَمَ مِنْ آصَفَ وَ کَانَ مُوسَی أَعْلَمَ مِنَ الَّذِی اتَّبَعَهُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: سلیمان علیه السلام از آصف عالم تر بود و موسی از کسی که پیروی کرد عالم تر بود. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۳۶»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ لَیْثِ بْنِ سُلَیْمٍ (۳)عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: شَکَا مُوسَی إِلَی رَبِّهِ الْجُوعَ فِی ثَلَاثَهِ مَوَاضِعَ آتِنا غَداءَنا لَقَدْ لَقِینا مِنْ سَفَرِنا هذا نَصَباً لَاتَّخَذْتَ عَلَیْهِ أَجْراً رَبِّ إِنِّی لِما أَنْزَلْتَ إِلَیَّ مِنْ خَیْرٍ فَقِیرٌ(۴).

**[ترجمه]تفسـیر العیاشی: امام باقر علیه السلام فرمود: موسی در سه مورد برای گرسنگی به خداوند شکایت کرد: «آتِنَا غَدَاءَنَا

لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا *لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا *ربِّ إنّى لما أنزلت من خير فقير ». - . تفسير العياشى نسخه خطى -

**[ترجمه]

۳۷»

- شى، تفسير العياشى عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِى زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَا وَجَدْتُ لِلنَّاسِ وَ لِعَلِيِّ بْنِ أَبِى طَالِبٍ شَبَهاً إِلَّا مُوسَى وَ صَاحِبَ السَّفِينَهِ تَكَلَّمَ مُوسَى بِجَهْلٍ وَ تَكَلَّمَ صَاحِبُ السَّفِينَهِ بِعِلْمٍ وَ تَكَلَّمَ النَّاسُ بِجَهْلٍ وَ تَكَلَّمَ عَلِيٌّ بِعِلْمٍ (۵).

**[ترجمه]تفسير العياشى: از ابن عباس روايت است كه: براى مردم و على عليه السلام شبيهى پيدا نكردم مگر موسى و صاحب كشتى؛ موسى از روى جهل حرف زد و خضر از روى آگاهى، مردم از روى آگاهى حرف زدند و على عليه السلام از روى آگاهى. - . تفسير العياشى نسخه خطى -

**[ترجمه]

۳۸»

-شى، تفسير العياشى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ نَجْدَهَ الْحَرُورِيَّ كَتَبَ

۱- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

۲- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

۳- لعله مصحف ليث بن أبى سليم الذى ترجمه الشيخ فى رجاله فى أصحاب الباقر و الصادق عليهما السلام، و ترجمه أيضا ابن حجر فى التقريب. و اخرج الحديث البحرانىّ فى البرهان و فيه: ليث بن سليم عن أبى عبد اللّه عليه السلام، و فى نسخه: عن ابى جعفر عليه السلام.

۴- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

۵- تفسير العيّاشىّ مخطوط.

إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ يَسْأَلُهُ عَنْ سَبْيِ الذَّرَارِيِّ فَكَتَبَ إِلَيْهِ أَمَّا الذَّرَارِيُّ فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ يَقْتُلُهُمْ وَ كَانَ الْخَضِرُ يَقْتُلُ كَافِرَهُمْ وَ يَتْرُكُ مُؤْمِنَهُمْ فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ مَا يَعْلَمُ الْخَضِرُ فَاقْتُلْهُمْ (۱).

**[ترجمه]ابن عباس روايت مى كند كه: نجده الحرورى در نوشته‌اى

ص: ۳۰۹

از ابن عباس در مورد اسير كردن اسيران پرسيد. ابن عباس نوشت: پيامبر صلى الله عليه و آله وسلّم اسيران را نمى كشت و خضر هم انسان كافر را مى كشت و مؤمن را رها مى كرد. اگر تو نيز آن چه را كه خضر ميدانست مى دانى آن ها را بكش. - . تفسير العياشى نسخه خطى -

**[ترجمه]

۳۹»

-شى، تفسير العياشى عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ بَيْنَمَا الْعَالِمُ يَمْشِي مَعَ مُوسَى إِذَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ قَالَ فَوَكَزَهُ الْعَالِمُ فَقَتَلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُكْراً قَالَ فَأَدْخَلَ الْعَالِمُ يَدَهُ فَاقْتَلَعَ كَتِفَهُ فَإِذَا عَلَيْهِ مَكْتُوبٌ كَافِرٌ مَطْبُوعٌ (۲).

**[ترجمه]تفسير العياشى: امام صادق عليه السلام فرمود: خضر با موسى راه مى رفتند كه با يک پسر نوجوانى برخورد كردند كه بازى مى كرد. خضر آن را گرفت و بر زمين خواباند و كشت، موسى به او گفت: « أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا » خضر دست او را در آورد و شانه اش را از بيخ كند كه بر روى شانه اش نوشته شده بود: كافر بالفطره. - . تفسير العياشى نسخه خطى -

**[ترجمه]

۴۰»

-شى، تفسير العياشى عَنْ حَرِيزٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِكٌ يَعْنِي أَمَامَهُمْ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْباً (۳).

**[ترجمه]تفسير العياشى: امام صادق عليه السلام اين آيه چنين قرائت مى‌كرد: « كان وراءهم ملك» يعنى جلوى آنان « يأخذ كل سفينه غصبا». - . تفسير العياشى نسخه خطى -

**[ترجمه]

بیان

قال الطبرسی رحمه الله و یستعمل وراء بمعنی القدام أیضا علی الاتساع لأنها جهه مقابله لجهه فکان کل واحده من الجهتین وراء الأخری (۴).

**[ترجمه]طبرسی گفت: پشت، معنی روبرو را هم می دهد از باب اتساع، چون یک جهت است که ضد جهت مقابل خودش است، به طوری هر جهت در پشت جهت دیگری قرار دارد. - . مجمع البیان ۶ : ۴۸۶ -

**[ترجمه]

«۴۱

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَرِیزٍ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَحَدِهِمَا أَنَّهُ قَرَأَ وَ کَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَیْنِ وَ طُبِعَ کَافِراً (۵).

**[ترجمه]تفسیرالعیاشی: روایت است که: یکی از امامان فرموده است که پدر و مادر آن پسر که خضر او را کشت، مؤمن بودند ولی خودش کافر بالفطره بوده است. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۴۲

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ فَخَشِینا خَشِیَ إِنْ أَدْرَکَ الْغُلَامُ أَنْ یَدْعُوَ أَبَوَیْهِ إِلَی الْکُفْرِ فَیُجِیبَانِهِ مِنْ فَرْطِ حُبِّهِمَا لَهُ (۶).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: کلام خضر که گفت: « فخشینا» ترسیدیم، یعنی ترسید که اگر آن پسر بزرگ شود و پدر و مادرش را به کفر دعوت کند به خاطر شدت علاقه شان به او، کفرش را بپذیرند - . تفسیر العیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۴۳

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَالِدٍ (۷)رَفَعَهُ قَالَ: کَانَ فِی کَتِفِ الْغُلَامِ الَّذِی قَتَلَهُ الْعَالِمُ مَکْتُوبٌ کَافِرٌ (۸).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: عبدالله بن خالد روایت می کند: در شانه آن پسر که خضر او را کشت نوشته شده بود: کافر. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۴۴

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ لَیَحْفَظُ وُلْدَ الْمُؤْمِنِ إِلَی أَلْفِ سَنَهٍ وَ إِنَّ الْغُلَامَیْنِ کَانَ بَیْنَهُمَا وَ بَیْنَ أَبَوَیْهِمَا سَبْعُمِائَهِ سَنَهٍ (۹).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود:خداوند فرزند مؤمن را تا هزار سال به خاطر خوبی پدر و مادرش حفظ می کند، بین آن دو پسر یتیم و پدر مؤمنشان هفتصد سال فاصله بود. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۴۵

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ عُثْمَانَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ فَأَرَدْنا أَنْ

۱- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۲- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۳- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۴- مجمع البیان ۶: ۴۸۶.

۵- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۶- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۷- اخرجه البحرانیّ فی البرهان و فیه: عبد اللّه بن حبیب رفعه.

۸- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۹- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

يُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَيْراً مِنْهُ زَكاةً وَ أَقْرَبَ رُحْماً قالَ وُلِدَتْ لَهُمَا جارِيَةٌ فَوَلَدَتْ غُلَاماً فَكانَ نَبِيّاً (۱).

**[ترجمه]تفسير العياشی: امام صادق عليه السلام در مورد آيه « فَأَرَدْنَا أَن

ص: ۳۱۰

يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا » فرمود: دختری به آن ها عطا كرد كه آن دختر صاحب پسری شد كه پيامبر شد. - . تفسير العياشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۴۶»

-شی، تفسير العياشی عَنِ الْحُسَيْنِ (۲)بْنِ سَعِيدٍ اللَّحْمِيِّ قَالَ: وُلِدَتْ لِرَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِنَا جَارِيَةٌ فَدَخَلَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَرَآهُ مُتَسَخِّطاً لَهَا فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَ رَأَيْتَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَيْكَ أَنِّي أَخْتَارُ لَكَ أَوْ تَخْتَارُ لِنَفْسِكَ مَا كُنْتَ تَقُولُ قَالَ كُنْتُ أَقُولُ يَا رَبِّ تَخْتَارُ لِي قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ قَدِ اخْتَارَ لَكَ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الْغُلَامَ الَّذِي قَتَلَهُ الْعَالِمُ حِينَ كَانَ مَعَ مُوسَى فِي قَوْلِ اللَّهِ فَأَرَدْنا أَنْ يُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَيْراً مِنْهُ زَكاةً وَ أَقْرَبَ رُحْماً قَالَ فَأَبْدَلَهُمَا جارِيَةً (۳)وَلَدَتْ سَبْعِينَ نَبِيّاً (۴).

**[ترجمه]حسن بن سعيد اللحمی روايت می كند كه: يكی از ياران ما صاحب دختر بچه ای شد و به نزد امام صادق عليه السلام رفت و او را به خاطر تولد دختر بچه اش خشمگين يافت. امام صادق عليه السلام فرمود: اگر خداوند به تو وحی می كرد كه من برايت چيزی انتخاب كنم يا تو انتخاب كنی؟ چه می گفتی؟ گفت: می گفتم: پروردگارا، تو برای من انتخاب كن. امام عليه السلام فرمود: پس خداوند اين دختر بچه را برايت انتخاب كرده است. سپس فرمود: آن پسر بچه ای كه خضر وقتی كه همراه موسی بود او را كشت، آن طور كه خداوند فرمود:« فَأَرَدْنَا أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا » حضرت فرمود: از نسل آن دختر بچه، هفتاد پيامبر متولد شدند.

**[ترجمه]

۴۷»

-شی، تفسير العياشی عَنْ أَبِي يَحْيَى الْوَاسِطِيِّ رَفَعَهُ إِلَى أَحَدِهِمَا فِي قَوْلِ اللَّهِ وَ أَمَّا الْغُلامُ فَكانَ أَبَواهُ مُؤْمِنَيْنِ إِلَى قَوْلِهِ وَ أَقْرَبَ رُحْماً قَالَ أَبْدَلَهُمَا مَكَانَ الِابْنِ بِنْتاً فَوَلَدَتْ سَبْعِينَ نَبِيّاً (۵).

**[ترجمه]تفسيرالعياشی: ابی يحيی الواسطیّ در مورد آيه « وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا* فَأَرَدْنَا أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا » فرمود: خداوند به جای آن پسر يک دختر به آن ها عطا كرد كه از نسل آن دختر هفتاد پيامبر متولد شدند. - . تفسير العياشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۴۸

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَمْ مِنْ إِنْسَانٍ لَهُ حَقٌّ لَا یَعْلَمُ بِهِ قَالَ قُلْتُ وَ مَا ذَاکَ أَصْلَحَکَ اللَّهُ قَالَ إِنَّ صَاحِبَیِ الْجِدَارِ کَانَ لَهُمَا کَنْزٌ تَحْتَهُ أَمَا إِنَّهُ لَمْ یَکُنْ ذهب (ذَهَباً) وَ لَا فِضَّةً (۶)قَالَ قُلْتُ فَأَیُّهُمَا کَانَ أَحَقَّ بِهِ فَقَالَ الْأَکْبَرُ کَذَلِکَ نَقُولُ (۷).

ص: ۳۱۱

۱- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۲- فی نسخه: الحسین.

۳- فی الکافی: ان الغلام الذی قتله العالم الذی کان مع موسی علیه السلام و هو قول اللّه عزّ و جلّ «فَأَرَدْنا أَنْ یُبْدِلَهُما رَبُّهُما خَیْراً مِنْهُ زَکاهً وَ أَقْرَبَ رُحْماً» ابدلهما اللّه به جاریه اه.

۴- تفسیر العیّاشیّ مخطوط، و ذکر الحدیث الکلینی فی الکافی ۲: ۸۳ بإسناده عن العده، عن أحمد بن محمّد بن خالد، عن عده من أصحابه، عن الحسن بن علیّ بن یوسف، عن الحسین بن سعید اللحمی. و فی المرآه ایضا «الحسین» و لکن الأردبیلیّ أورده فی باب الحسن و تبعه المامقانی فی ذلک و قال: اللحمی نسبه الی بیع اللحم کاللحام، و لعله مصحف اللخمی.

۵- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۶- هکذا فی النسخ و فی البرهان، و صوابه: لم یکن ذهبا و لا فضه. و لعله من تصحیف ناسخ التفسیر.

۷- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

**[ترجمه]ابو بصیر از امام باقر علیه السلام روایت می کند که: بعضی انسان ها حقی دارند که آن را نمی دانند. پرسیدم: خداوند تو را خیر دهد، آن حق چه چیزی است؟ فرمود: آن دو صاحب دیوار گنجی در زیر دیوار برای آن ها پنهان شده بود، اما آن گنج از طلا و نقره نبود. پرسیدم: کدامیک از آن ها به آن گنج سزاوارتر بود؟ فرمود: بزرگ تر آن ها، ما هم چنین نظری داریم. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

ص: ۳۱۱

**[ترجمه]

«۴۹

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ إِنَّ اللَّهَ لَیُفْلِحُ بِفَلَاحِ الرَّجُلِ الْمُؤْمِنِ وُلْدَهُ وَ وُلْدَ وُلْدِهِ وَ یَحْفَظُهُ فِی دُوَیْرَتِهِ وَ دُوَیْرَاتٍ حَوْلَهُ فَلَا یَزَالُونَ فِی حِفْظِ اللَّهِ لِکَرَامَتِهِ عَلَی اللَّهِ ثُمَّ ذَکَرَ الْغُلَامَیْنِ فَقَالَ وَ کَانَ أَبُوهُما صالِحاً أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ شَکَرَ صَلَاحَ أَبَوَیْهِمَا لَهُمَا (۱).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به خاطر صالح بودن مرد مؤمن، فرزندش و فرزند فرزندش را رستگار می کند. و آن ها را از بلا های دور و اطرافشان حفظ می کند. و به خاطر کرامت پدرشان نزد خداوند همیشه در حفظ و امنیت خداوند قرار دارند - . تفسیر العیاشی نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۵۰

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو (۲)الْکُوفِیِّ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ الْغُلَامَیْنِ کَانَ بَیْنَهُمَا وَ بَیْنَ أَبِیهِمَا سَبْعُمِائَهِ سَنَهٍ(۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: بین آن دو پسر یتیم و پدرشان هفتصد سال فاصله بود. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۵۱

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ وَ أَمَّا الْجِدارُ فَکانَ لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَدِینَهِ وَ کَانَ تَحْتَهُ کَنْزٌ لَهُما فَقَالَ أَمَا إِنَّهُ مَا کَانَ ذَهَباً وَ لَا فِضَّهً وَ إِنَّمَا کَانَ أَرْبَعَ کَلِمَاتٍ إِنِّی أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا مَنْ أَیْقَنَ بِالْمَوْتِ لَمْ یَضْحَکْ سِنُّهُ وَ مَنْ أَقَرَّ بِالْحِسَابِ لَمْ یَفْرَحْ قَلْبُهُ وَ مَنْ آمَنَ بِالْقَدَرِ لَمْ یَخْشَ إِلَّا رَبَّهُ (۴).

كا، الكافی عده من أصحابنا عن أحمد بن محمد بن خالد عن أحمد بن محمد بن أبی نصر عن صفوان مثله(۵).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: صفوان الجمال روایت می کند که: از امام صادق علیه السلام در مورد آیه «وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَهِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنزٌ لَّهُمَا» پرسیدم. ایشان فرمود: آن گنج طلا و نقره نبود بلکه فقط چهار جمله بود: من همان خدایی هستم که هیچ خدایی جز من نیست، کسی که به مرگ یقین دارد دندانش نمی‌خندد؟! و کسی که به صاحب روز قیامت ایمان دارد دلش خوشحال نمی شود؟! و کسی که به قضا و قدر ایمان دارد فقط از خدا می ترسد. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

کافی: چنین روایتی را ذکر کرده است. - . الاصول ۲ : ۵۸ -

**[ترجمه]

۵۲»

-مِنْ رِيَاضِ الْجِنَانِ أَخَذَهُ مِنْ أَرْبَعِينَ السَّيِّدِ الْحُسَيْنِ بْنِ دِحْيَهَ بْنِ خَلِيفَهَ الْكَلْبِيِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَمَّارِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ إِسْحَاقَ الْأَزْرَقِ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سُلَيْمَانَ (۶)قَالَ وُجِدَ فِي ذَخِيرَهِ أَحَدِ حَوَارِيِّ الْمَسِيحِ رِقٌّ فِيهِ مَكْتُوبٌ بِالْقَلَمِ السُّرْيَانِيِّ مَنْقُولٌ مِنَ التَّوْرَاهِ أَنَّهُ لَمَّا تَشَاجَرَ مُوسَى وَ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قِصَّهِ السَّفِينَهِ وَ الْغُلَامِ وَ الْجِدَارِ وَ رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ سَأَلَهُ أَخُوهُ هَارُونُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَمَّا اسْتَعْلَمَهُ مِنَ الْخَضِرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ شَاهَدَهُ مِنْ عَجَائِبِ الْبَحْرِ قَالَ بَيْنَا أَنَا وَ الْخَضِرُ عَلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ إِذْ سَقَطَ بَيْنَ أَيْدِينَا طَائِرٌ أَخَذَ فِي مِنْقَارِهِ قَطْرَهً (۷)وَ رَمَى بِهَا نَحْوَ الْمَشْرِقِ وَ أَخَذَ ثَانِيَهً وَ رَمَاهَا فِي الْمَغْرِبِ وَ أَخَذَ ثَالِثَهً وَ رَمَى بِهَا نَحْوَ السَّمَاءِ وَ رَابِعَهً

۱- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۲- الظاهر اتّحاده مع ما تقدم تحت رقم ۴۴ عن محمّد بن عمر و قد ذکر فی البرهان للحدیث صدر مثل ما تقدم، فعلیه فأحدهما مصحف الآخر.

۳- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۴- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۵- الأصول ۲: ۵۸ و فیه: أربع کلمات: لا إله إلّا أنا. و فیه: من أیقن بالحساب إه. و فیه: من أیقن بالقدر لم یخش إلّا اللّه.

۶- فی نسخه: عن عبد اللّه بن سلیمان.

۷- فی نسخه: أخذ فی منقاره جرعه. و فی المحتضر: قطره من ماء البحر.

رَمَاهَا (۱)إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ أَخَذَ خَامِسَةً وَ عَادَ أَلْقَاهَا فِي الْبَحْرِ فَبُهِتْنَا لِذَلِكَ فَسَأَلْتُ الْخَضِرَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ ذَلِكَ فَلَمْ يُجِبْ وَ إِذَا نَحْنُ بِصَيَّادٍ يَصْطَادُ فَنَظَرَ إِلَيْنَا وَ قَالَ مَا لِي أَرَاكُمَا فِي فِكْرٍ وَ تَعَجُّبٍ مِنَ الطَّائِرِ قُلْنَا هُوَ ذَلِكَ قَالَ أَنَا رَجُلٌ صَيَّادٌ قَدْ عَلِمْتُ (۲)وَ أَنْتُمَا نَبِيَّانِ مَا تَعْلَمَانِ قُلْنَا مَا نَعْلَمُ إِلَّا مَا عَلَّمَنَا اللَّهُ قَالَ هَذَا طَائِرٌ فِي الْبَحْرِ يُسَمَّى مسلم (۳)(مُسْلِماً) لِأَنَّهُ إِذَا صَاحَ يَقُولُ فِي صِيَاحِهِ مُسْلِمٌ فَأَشَارَ بِرَمْيِ الْمَاءِ مِنْ مِنْقَارِهِ إِلَى السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ إِلَى أَنَّهُ يُبْعَثُ نَبِيٌّ (۴)بَعْدَكُمَا تَمْلِكُ أُمَّتُهُ الْمَشْرِقَ وَ الْمَغْرِبَ وَ يَصْعَدُ إِلَى السَّمَاءِ وَ يُدْفَنُ فِي الْأَرْضِ وَ أَمَّا رَمْيُهُ الْمَاءَ فِي الْبَحْرِ يَقُولُ إِنَّ عِلْمَ الْعَالِمِ عِنْدَ عِلْمِهِ مِثْلُ هَذِهِ الْقَطْرَهِ وَ وَرِثَ عِلْمَهُ وَصِيُّهُ وَ ابْنُ عَمِّهِ فَسَكَنَ مَا كُنَّا فِيهِ مِنَ الْمُشَاجَرَهِ وَ اسْتَقَلَّ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَّا عِلْمَهُ بَعْدَ أَنْ كُنَّا مُعْجَبِينَ بِأَنْفُسِنَا ثُمَّ غَابَ الصَّيَّادُ عَنَّا فَعَلِمْنَا أَنَّهُ مَلَكٌ بَعَثَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْنَا لِيُعَرِّفَنَا حَيْثُ ادَّعَيْنَا الْكَمَالَ (۵).

كنز، كنز جامع الفوائد و تأويل الآيات الظاهره ذكر بعض أصحابنا من رواه الحديث فى كتاب الأربعين روايه أسعد الإربلى عن عمار بن خالد مثله (۶)قال السيد المرتضى قدس الله روحه فإن قيل كيف يجوز أن يتبع موسى عليه السلام غيره و يتعلم منه و عندكم أن النبى لا يجوز أن يفتقر إلى غيره و كيف يجوز أن يقول له إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً و الاستطاعه عندكم هى القدره و قد كان موسى عليه السلام على مذهبكم قادرا على الصبر و كيف قال موسى عليه السلام سَتَجِدُنِي إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً وَ لا أَعْصِي لَكَ أَمْراً فاستثنى المشيه فى الصبر و أطلق فيما ضمنه من طاعته و اجتناب

ص: ۳۱۳

۱- فى المحتضر: «رمى بها» فى المواضع، و فيه فيما يأتى: و عادها الى البحر.

۲- فى المحتضر: و قد فهمت اشارته.

۳- فى المحتضر: يسمى مسلما.

۴- فى المحتضر: أشار برمى الماء من منقاره الى نحو المشرق و المغرب و السماء و الأرض و رميه فى البحر الى أنّه يأتى فى آخر الزمان نبى يكون علم أهل المشرق و المغرب و أهل السماء و الأرض عند علمه مثل هذه القطره الملقاه فى البحر؛ و يرث علمه ابن عمه و وصيه.

۵- رياض الجنان و الكنز مخطوطان. و قد أخرج الحديث الحلى فى المحتضر: ۱۰۰ و ۱۰۱ عن كتاب الأربعين، و فى آخره: يعرفنا نقصنا حيث ادعينا الكمال.

۶- رياض الجنان و الكنز مخطوطان. و قد أخرج الحديث الحلى فى المحتضر: ۱۰۰ و ۱۰۱ عن كتاب الأربعين، و فى آخره: يعرفنا نقصنا حيث ادعينا الكمال.

معصـیته و کیف قال لَقَدْ جِئْتَ شَیْئاً إِمْراً و شَیْئاً نُکْراً و ما أتی العالم منکرا علی الحقیقه (۱)و ما معنی قوله لا تُؤاخِذْنِی بِما نَسِیتُ و عنـدکم أن النسـیان لا یجوز علی الأنبیاء و لم نعت موسـی علیه السـلام النفس بأنها زکیه و لم تکن کذلک علی الحقیقه و لم قال فَخَشِینا فإن کان الذی خشـیه الله تعالی علی ما ظنه قوم فالخشـیه لا تجوز علیه تعالی و إن کان هو الخضر فکیف یستبیح دم الغلام لأجل الخشیه و الخشیه لا تقتضی علما و لا یقینا.

قلنا أما العالم الـذی نعته الله فی هـذه الآیات فلا یجوز إلا أن یکون نبیا فاضـلا و قد قیل إنه الخضـر علیه السـلام و أنکر أبو علی ذلک و زعم أنه لیس بصـحیح قال لأن الخضر یقال إنه کان نبیا من أنبیاء بنی إسرائیل الذین بعثوا بعد موسی علیه السلام و لیس یمتنع أن یکون الله تعالی قـد أعلم هـذا العالم ما لم یعلمه موسـی علیه السـلام و أرشـد موسـی علیه السـلام إلیه لیتعلم منه و إنما المنکر أن یحتاج النبی فی العلم إلی بعض رعیته المبعوث إلیهم و أما أن یفتقر إلی غیره ممن لیس له برعیه فجائز و ما تعلمه من هـذا العـالم إلا کتعلمه من الملک الـذی یهبط إلیه بالوحی و لیس فی هـذا دلاله علی أنه کان أفضل من موسـی فی العلم لأنه لا یمتنع أن یزید موسـی علیه السـلام علیه فی سائر العلوم التی هی أفضل و أشرف مما علمه. (۲)و أما نفی الاستطاعه فإنما أراد بها أن الصبر لا یخف علیـک و أنه یثقـل علی طبیعتـک کما یقول أحـدنا لغیره إنک لا تسـتطیع أن تنظر إلی و کما یقول للمریض الـذی یجهده الصوم و إن کان علیه قادرا إنک لا تسـتطیع الصـیام و لا تطیقه و ربما عبر بالاسـتطاعه عن الفعل نفسه کما قال الله تعالی حکایه عن الحواریین هَلْ یَسْتَطِیعُ رَبُّکَ أَنْ یُنَزِّلَ عَلَیْنا مائِدَهً مِنَ السَّماءِ (۳)فکأنه علی هـذا الوجه قال له إنک لن تصبر و لن

ص: ۳۱۴

۱- فی نسخه: فی الحقیقه.

۲- فی المصدر هنا زیاده و هی: فقد یعلم أحدنا شیئا من المعلومات و ان کان ذلک المعلوم یذهب إلی غیره ممن هو أفضل منه و أعلم.

۳- المائده: ۱۱۲.

يقع منك الصبر و إن كان (۱)إنما نفى القدره على ما ظنه الجهال لكان العالم و هو فى ذلک سواء فلا معنى لاختصاصه بنفى الاستطاعه و الذى يدل على أنه إنما نفى عنه الصبر لا الاستطاعه قول موسى عليه السلام فى جوابه سَتَجِدُنِی إِنْ شاءَ اللَّهُ صابِراً و لم يقل ستجدنى إن شاء الله مستطيعا و من حق الجواب أن يطابق الابتداء فدل جوابه على أن الاستطاعه فى الابتداء هى عباره عن الفعل نفسه.

فأما قوله وَ لا أَعْصِی لَکَ أَمْراً فهو أيضا مشروط بالمشيه و ليس بمطلق على ما ذكر فى السؤال فكأنه قال ستجدنى صابرا و لا أعصى لک أمرا إن شاء الله و إنما قدم الشرط على الأمرين جميعا و هذا ظاهر فى الكلام فأما قوله لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً فقد قيل إنه أراد شيئا عجبا (۲)و قيل إنه أراد شيئا منكرا و قيل إن الإمر أيضا هو الداهيه فكأنه قال جئت داهيه و قد ذهب بعض أهل اللغه إلى أن الإمر مشتق من الكثره من أمر القوم إذا كثروا و جعل عباره عما كثر عجبه و إذا حملت هذه اللفظه على العجب فلا سؤال فيها و إن حملت على المنكر كان الجواب عنها و عن قوله لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُکْراً واحدا و فى ذلک وجوه منها أن ظاهر ما أتيته المنكر و من يشاهده ينكره قبل أن يعرف علته.

و منها أن يكون حذف الشرط فكأنه أراد إن كنت قتلته ظالما لقد جئت شيئا نكرا.

و منها أنه أراد أنک أتيت أمرا بديعا غريبا فإنهم يقولون فيما يستغربونه و يجهلون علته أنه نكر و منكر و ليس يمكن أن يدفع خروج الكلام مخرج الاستفهام و التقرير دون القطع أ لا ترى إلى قوله أَ خَرَقْتَها لِتُغْرِقَ أَهْلَها و إلى قوله أَ قَتَلْتَ نَفْساً زَکِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ و معلوم أنه إن كان قصد بخرق السفينه إلى التغريق فقد أتى منكرا و كذلک إن كان قتل النفس على سبيل الظلم.

فأما قوله لا تُؤاخِذْنِی بِما نَسِيتُ فقد ذكر فيه وجوه ثلاثه

۱- فى المصدر: و لو كان.

۲- فى نسخه: أراد شيئا عجيبا.

أحدها أنه أراد النسيان المعروف و ليس ذلك بعجب مع قصر المده فإن الإنسان قد ينسى ما قرب زمانه لما يعرض له من شغل القلب و غير ذلك.

و الوجه الثانی أنه أراد لا تؤاخذنی بما ترکت و یجری ذلک مجری قوله تعالی وَ لَقَدْ عَهِدْنا إِلى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ (۱)أی ترک و

قَدْ رُوِيَ هَذَا الْوَجْهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: قَالَ مُوسَى لا تُؤاخِذْنِي بِما نَسِيتُ يَقُولُ بِمَا تَرَكْتُ مِنْ عَهْدِكَ.

و الوجه الثالث أنه أراد لا تؤاخذنی بما فعلته مما یشبه النسیان فسماه نسیانا للمشابهه کما قال المؤذن لإخوه یوسف علیه السلام إِنَّكُمْ لَسارِقُونَ (۲)أی إنکم تشبهون السراق و کما یتأول الخبر الذی

يَرْوِيهِ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ قَالَ: كَذَبَ إِبْرَاهِيمُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ فِي قَوْلِهِ سَارَةُ أُخْتِي وَ فِي قَوْلِهِ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هذا وَ فِي قَوْلِهِ إِنِّي سَقِيمٌ

و المراد بذلک إن کان هذا الخبر صحیحا (۳)أنه فعل ما ظاهره الکذب و إذا حملنا هذه اللفظه علی غیر النسیان الحقیقی فلا سؤال فیها و إذا حملناها علی النسیان فی الحقیقه کان الوجه فیها أن النبی إنما لا یجوز علیه النسیان فیما یؤدیه (۴)أو فی شرعه أو فی أمر یقتضی التنفیر عنه فأما فیما هو خارج عما ذکرناه فلا مانع من النسیان أ لا تری أنه إذا نسی أو سها فی مأکله أو مشربه علی وجه لا یستمر و لا یتصل فینسب إلی أنه مغفل أن ذلک غیر ممتنع.

و أما وصف النفس بأنها زکیه فقد قلنا إن ذلک خرج مخرج الاستفهام لا علی سبیل الإخبار و إذا کان استفهاما فلا سؤال علی هذا الموضع.

۱- طه: ۱۱۵.

۲- یوسف: ۷۰.

۳- و هو لیس بصحیح، لانه ورد من طریق أبی هریره العامی الذی عرف بالکذب و التدلیس و کم له من روایات قصد بها إرضاء معاویه و أضرابه و التقرب بها الیهم کی ینال من دنیاهم و ان کان فیها سخط الرب و منعمه. فلا یرکن الی ما کان یرویه خصوصا فی امثال هذه الروایه ممّا یتضمن خلاف ما علیه الإمامیّه من عصمه الأنبیاء و نزاهه ساحتهم من الزله و السقطه و نحوها. و قد تقدم سابقا عن أئمتنا المعصومین علیهم صلوات اللّه أن إبراهیم علیه السلام ما کذب فی قوله ذلک.

۴- فی المصدر: فیما یؤدیه عن اللّه.

و قد اختلف المفسرون فی هذه النفس فقال أكثرهم إنه كان صبيا لم يبلغ الحلم و إن الخضر و موسی عليه السلام مرا بغلمان يلعبون فأخذ الخضر منهم غلاما فأضجعه و ذبحه بالسكين و من ذهب إلی هذا الوجه يجب أن يحمل قوله زكيه علی أنه من الزكاء الذی هو الزياده و النماء لا من الطهاره فی الدين (۱)من قولهم زكت الأرض يزكو (۲)إذا زاد ريعها و ذهب قوم إلی أنه كان رجلا بالغا كافرا و لم يكن يعلم موسی عليه السلام باستحقاقه للقتل (۳)فاستفهم عن حاله و من أجاب بهذا الجواب إذا سئل عن قوله تعالی حَتَّی إِذا لَقِيا غُلاماً يقول لا يمتنع تسميه الرجل بأنه غلام علی مذهب العرب و إن كان بالغا.

و أما قوله فَخَشِينا أَنْ يُرْهِقَهُما طُغْياناً وَ كُفْراً فالظاهر يشهد أن الخشيه هی من العالم لا منه تعالی و الخشيه هاهنا قيل إنها العلم كما قال الله تعالی وَ إِنِ امْرَأَهٌ خافَتْ مِنْ بَعْلِها نُشُوزاً أَوْ إِعْراضاً (۴)و قوله إِلَّا أَنْ يَخافا أَلَّا يُقِيما حُدُودَ اللَّهِ (۵)و قوله عز و جل وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَهً (۶)و كل ذلك بمعنی العلم و علی هذا الوجه كان يقول (۷)إننی علمت بإعلام الله تعالی لی أن هذا الغلام متی بقی كفر أبواه و متی قتل بقيا علی إيمانهما فصارت تبقيته مفسده و وجب اخترامه (۸)و لا فرق بين أن يميته الله تعالی و بين أن يأمر بقتله و قد قيل إن الخشيه هاهنا بمعنی الخوف الذی لا يكون معه يقين و لا قطع و هذا يطابق جواب من قال إن الغلام كان كافرا مستحقا للقتل بكفره و انضاف إلی استحقاقه ذلك بالكفر خشيه إدخال أبويه فی الكفر و تزيينه لهما و قال قوم إن الخشيه هاهنا هی الكراهيه يقول القائل فرقت

۱- بل المراد أنّه طاهره لم تتدنس بذنب و لا خطيئه، و لم تبلغ حدا يؤخذ بذنوبه و أجرامه، و كثيرا ما يقال للصبی «زكی» بهذا المعنی.

۲- فی المصدر: تزكو.

۳- فی المصدر: باستحقاقه القتل.

۴- النساء: ۱۲۸.

۵- البقره: ۲۲۹.

۶- التوبه: ۲۸.

۷- فی المصدر: كأنّه يقول. و هو الصواب.

۸- الاخترام: الاهلاك.

بين الرجلين خشيه أن يقتتلا أى كراهيه لذلك و على هذا التأويل و الوجه الذى قلنا إنه بمعنى العلم لا يمتنع أن يضاف الخشيه إلى الله تعالى. (١)فإن قيل فما معنى قوله تعالى أَمَّا السَّفِينَهُ فَكانَتْ لِمَساكِينَ يَعْمَلُونَ فِی الْبَحْرِ و السفينه البحريه تساوى المال الجزيل و كيف (٢)يسمى مالكها بأنه مسكين و المسكين عند قوم شر من الفقير و كيف قال وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِکٌ يَأْخُذُ کُلَّ سَفِينَهٍ غَصْباً و من كان وراءهم قد سلموا من شره و نجوا من مكروهه و إنما الحذر مما يستقبل.

قلنا أما قوله لِمَساكِينَ ففيه غير وجه (٣)منها أنه لم يعن بوصفهم بالمسكنه الفقر و إنما أراد عدم الناصر و انقطاع الحيله كما يقال لمن له عدو يظلمه و يتهضمه (۴)إنه مسكين و مستضعف و إن كان كثير المال واسع الحال و يجرى هذا المجرى

مَا رُوِیَ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ قَوْلِهِ مِسْكِينٌ مِسْكِينٌ رَجُلٌ لَا زَوْجَهَ لَهُ.

و إنما أراد وصفه بالعجز و قله الحيله و إن كان ذا مال واسع.

و وجه آخر و هو أن السفينه للبحرى الذى لا يتعيش إلا بها (۵)و لا يقدر على التكسب إلا من جهتها كالدار التى يسكنها الفقير هو و عياله و لا يجد سواها فهو مضطر إليها و منقطع الحيله إلا منها و إذا انضاف إلى ذلك أن يشاركه جماعه فى السفينه حتى يكون له فيها (۶)الجزء اليسير كان أسوأ حالا و أظهر فقرا.

و وجه آخر أن لفظه المساكين قد قرئت بتشديد السين (٧)و إذا صحت هذه الروايه فالمراد بها البخلاء و قد سقط السؤال.

فأما قوله تعالى وَ كانَ وَراءَهُمْ مَلِکٌ فهذه اللفظه يعبر بها عن الأمام و الخلف معا

١- فى المصدر: و الوجه الذى قلناه إنّه بمعنى العلم لا يمتنع أن تضاف الخشيه إلى اللّه تعالى.

٢- فى المصدر: فكيف.

٣- فى المصدر: ففيه أوجه.

۴- فى المصدر: يهضمه. قلت: يهضمه و تهضمه بمعنى يظلمه و يغصبه و ينقص من حقه.

۵- فى المصدر: أن السفينه الواحده البحريه التى لا يتعيش الا بها. و لعل «البحريه التى» مصحف «للبحرى الذى».

۶- فى المصدر: حتى يكون له منها.

٧- فى المصدر: و فتح النون. قلت: مفرده المساك: البخيل.

فهی هاهنا بمعنی الأمام و یشهد بذلک قوله تعالی مِنْ وَرائِهِ جَهَنَّمُ (۱)یعنی من قدامه و بین یدیه و قال الشاعر:س

لیس علی طول الحیاه ندم***و من وراء المرء ما یعلم

(۲)و لا- شبهه فی أن المراد بجمیع ذلک القدام و قال بعض أهل العربیه إنما صلح أن یعبر بالوراء عن الأمام إذا کان الشیء المخبر عنه بالوراء یعلم أنه لا بد من بلوغه ثم سبقه و تخلیفه. (۳)و وجه آخر أنه یجوز أن یرید أن ملکا ظالما کان خلفهم و فی طریقهم عند رجوعهم علی وجه لا انفکاک لهم منه و لا طریق لهم غیر المرور به فخرق السفینه حتی لا یأخذها إذا عادوا علیه و یمکن أن یکون وراءهم علی وجه الاتباع و الطلب و الله أعلم بمراده (۴).

**[ترجمه]ریاض الجنان: عبدالملک بن سلیمان روایت می‌کند: در ارث یکی از حواریون مسیح یک پوست نازکی پیدا شد که به زبان سریانی بر روی آن به نقل از تورات نوشته شده بود: هنگامی که موسی و خضر در داستان کشتی و آن پسر نوجوان و دیوار با هم مشاجره کردند و موسی به نزد قومش بازگشت، برادرش هارون در مورد آن چه که از خضر یاد گرفته بود و از آن عجایبی که دیده بود سؤال پرسید. فرمود: وقتی من و خضر در ساحل دریا بودیم یک پرنده در جلوی ما به زمین افتاد و یک قطره آب را با منقارش برداشت و آن را به طرف مشرق و یک قطره دیگر به طرف مغرب ویک قطره دیگر برداشت و آن را به طرف آسمان و قطره چهارم

ص: ۳۱۲

را به طرف زمین پرتاب کرد. سپس قطره پنجم را برداشت و برگشت و آن را به دریا انداخت. به خاطر آن تعجب کردم، از خضر در مورد آن پرسیدم. جواب نداد. و ناگهان به یک صیاد برخورد کردیم که صید می کرد. گفت: چرا در فکر هستید حتما از آن پرنده تعجب کرده‌اید؟. گفتیم: بله همین طور است. گفت: من مردی صیاد هستم من اشاره آن پرنده را فهمیدم شما که پیامبرید نمی‌دانید؟ گفتیم: ما فقط آن چه را می دانیم که خداوند به ما یاد داده است. گفت: این پرنده دریایی است که مسلم نامگذاری شده است. چون هنگامی که می‌خواند صدایش شبیه ادای لفظ مسلم است. با پرتاب آب از منقارش به آسمان و زمین و مشرق و مغرب به شما اشاره کرد که بعد از شما پیامبری مبعوث می شود که امت او مشرق و مغرب زمین را می گیرند و به آسمان صعود می کند و در زمین دفن می شود و اما انداختن آن قطره در دریا یعنی این که علم عالم در برابر علم او به اندازه آن قطره در برابر دریاست و وصی و پسرعموی او علم او را به ارث می‌برد. پس از مشاجره با هم دست کشیدیم و هر کدام از ما بعد از این که به علم خودمان مغرور بودیم، علم خود را کم شمردیم. سپس صیاد از جلوی چشم ما غیب شد و فهمیدیم که آن فرشته‌ای بوده است که خداوند او را بر ما فرستاده تا به خاطر ادعای کمالی که می کردیم حقیقت را به ما نشان دهد. - . ریاض الجنان و الکنز، نسخه خطی -

کنز جامع الفوائد و تأویل الآیات الظاهره معا: چنین حدیثی را روایت کرده است. - . ریاض الجنان و الکنز -

تکمله: سید مرتضی رحمه الله می‌گوید: اگر گفته شد که چگونه ممکن است که موسی از یکی دیگر پیروی کند و از او علم بیاموزد در حالی که شما معتقد هستید که پیامبر نباید در مقابل یکی دیگر احساس نیاز کند. و چگونه ممکن است که به او

بگوید: « إِنَّکَ لَن تَسْتَطِیعَ مَعِی صَبْرًا » و استطاعت در نزد شما یعنی قدرت در حالی که موسی بر اساس مذهب شما بر صبر کردن توانا بود. و چگونه موسی گفت: «سَتَجِدُنِی إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِی لَکَ أَمْرًا» و چگونه است که مشیت الهی را به صبر کردن مستثنی کرد، اما طاعت و اجتناب

ص: ۳۱۳

از معصیت را مطلق آورد؟ و چرا گفت: « لَّقَدْ جِئْتَ شَیْئًا إمرا » و « شَیْئًا نُّکْرًا » در حالی که آن عالم در واقع کار بدی انجام نداده بود؟ و معنی کلام موسی چیست «لاتؤاخذنی بما نسیتُ» در حالی که شما معتقدید که فراموشی برای پیامبران جایز نیست؟ چرا موسی نفس آن پسربچه را با صفت پاک بیان کرد در حالی که در حقیقت آنگونه نبود؟ و چرا گفت: « فخشینا » {ترسیدیم} و آن کسی که خداوند از آن ترسید به نظر او یک قوم بود در حالی که ترس برای خداوند جایز نیست، و اگر این از جانب خضر است چگونه ریختن خون یک پسر بچه را به خاطر ترس مباح می کند در حالی که ترس، علم و یقین را اقتضاء نمی کند؟

می‌گوییم: آن عالمی که خداوند او را با صفت عالم ذکر کرده است جایز نیست کسی غیر از یک پیامبر فاضل بوده باشد. و گفته شده: او خضر بوده است. ابوعلی این را انکار کرده و ادعا کرده صحیح نیست زیرا گفته می‌شود که خضر یکی از پیامبران بنی اسراییل بوده است که بعد از موسی مبعوث شده‌اند؛ و این غیر ممکن نیست که خداوند به آن عالم چیزی یاد داده باشد که به موسی یاد نداده باشد. و موسی را راهنمایی کرد که از او علم یاد بگیرد؛ همانا منکر آن است که پیامبر به کسانی که بر سر آن ها مبعوث شده است نیازمند باشد و اما اگر به کسی غیر از امت و رعیت خودش نیاز پیدا کند، جایز است و از آن مرد عالم به مانند آن فرشته ای که وحی برای او می آورد، علم یاد می گرفت و این دلالت بر آن نمی کند که آن عالم از موسی در علم برتر باشد، و این مانع نمی شود که موسی در علومی دیگر که از علم آن عالم برتر و با فضیلت تر است از او عالم تر باشد.

اما منظور از نداشتن توانایی صبر موسی این است که صبر کردن کار آسانی نیست و تحمل آن بر فطرتت سخت و سنگین است. آن طور که یکی از ما به دیگری می گوید: که تو نمی توانی به من نگاه کنی و آن طور که به انسان بیماری که سعی می کند روزه بگیرد تو نمی‌توانی روزه بگیری و طاقت آن را نداری هرچند که می تواند آن را بگیرد و شاید منظور از استطاعت، خود فعل بوده است، آن طور که خداوند از قول حواریون فرمود:« هل یستطیع ربّک أن ینزّل علینا مائده من السّماء » گویی که این طوری گفته شده که: تو نمی توانی صبر کنی

ص: ۳۱۴

و بر این کار صبر نمی کنی، هر چند که موسی و عالم، در نفی توانایی صبر- آن طور که جاهلان می گویند- با یکدیگر برابرند، پس اختصاص دادن نفی توانایی صبر به موسی معنایی ندارد. چیزی که به ما نشان می دهد که منظور از آن صبر کردن بوده است نه توانایی بر صبر کردن این سخن موسی در جواب حرف خضر است که فرمود: « ستجدنی إن شاء الله صابرا » {اگر خدا بخواهد من می توانم صبر کنم} و نگفت که ستجدنی إن شاء الله مستطیعا {اگر خدا بخواهد من را توانا می یابی}

و جواب سؤال واجب است که با خود سؤال مطابقت داشته باشد؛ پس جواب موسی این را ثابت می کند که منظور از استطاعت در صبر، خود فعل صبر کردن بوده است.

و اما «و لا ـ أعصی لک أمرا » این کلام هم مشروط به اراده خداوند است و آن طور که در سؤال آمده است این موضوع عصیان مطلق نیست، انگار گفته است: من را صابر می یابی و در دستوراتت از تو سر پیچی تمی کنم اگر خدا بخواهد. و شرط اراده خدا را برای هر دو امر آورده است و این شرط در کلام، آشکار و واضح است. و اما کلام « لقد جئت شیئا إمرا » گفته شده که منظور از آن چیز عجیب است، و گفته شده که منظور کار منکر و غیر عادی است. گفته شده: امر به معنای مصیبت هم هست پس گویی گفته است: جئت داهیه؛ و بعضی از زبان شناسان معتقدند که کلمه ی « إمر » مشتق از: کثره أمر القوم است: وقتی زیاد شوند و آن را عبارت از این قرار داد که تعجبش از کار خضر زیاد شده بود. و اگر این لفظ را حمل بر تعجب او کنیم دیگر سئوالی در آن نیست. و اگر آن را حمل بر کار منکر بکنیم جواب آن و جواب سؤال خضر یکی می شود که: « لقد جئت شیئا منکرا ». و در مورد این چند صورت وجود دارد:

از جمله این که ظاهر این کار تو مشکل دارد و هر کس قبل از آن که علتش را بداند آن را انکار و رد می کند.

از جمله این که: شرطی در آن حذف شده باشد، گویی این طور است که: اگر آن پسر بچه را از روی ظم کشته باشی همانا کار منکر و بدی انجام دادی.

و این که: به این معنا است که تو کار عجیب و غریبی انجام دادی و این حرف را به خاطر تعجب و عدم فهم علت کار گفته اند که آن کار منکر و بد است، و نمی توان اسلوب کلام او را از شکل استفهام خارج کرد و در اسلوب تقریر قرار داد، چرا که در همه کلام هایش این اسلوب وجود دارد، مانند : «أخرقتها لتغرق أهلها» و «أ قتلت نفسا زکیه بغیر نفس» و این فهمیده می شود که اگر قصد او از سوراخ کردن کشتی غرق کردن آن بود کار او زشت بود و همچنین اگر آن پسر بچه را به خاطر ظلم وستم می کشت کار او زشت و منکر بود.

و اما کلام « لا ـ تواخذنی بما نسیت» {من را به خاطر آن چه که فراموش کردم مواخذه نکن} سه صورت در مورد این ذکر شده است:

ص: ۳۱۵

یک: منظور همان فراموشی معمولی است و به خاطر کم بودن مدت زمان آن هم جای تعجب نیست چون انسان به خاطر دل مشغولی و همچنین کارهای دیگر چیزهایی را فراموش می کند که زمان زیادی از آن ها نگذشته است.

دوم این که: منظور از آن ترک کردن است یعنی من را به خاطر آن چه که ترک کردم مواخذه نکن، و این هم مثل آیه « لقد عهدنا إلی آدم من قبل فنسی » یعنی ترک کرد. و این وجه از تفسیر از ابن عباس روایت شده است. أبیّ بن کعب از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم روایت می کند که فرمود: موسی گفت: « لا تواخذنی بما نسیت » یعنی آن چه را که با تو عهد بسته بودم و ترک کردم.

سوم این که: منظور این بوده که من را به خاطر کارم که شبیه به فراموشی بود مواخذه نکن. و به این دلیل کار او را فراموشی خوانـد چون به فراموش کردن کاری شباهت داشت آن طور که مؤذن به برادران یوسف علیه السلام گفت: « إنّكم لسارقون » {شما دزد هستید} یعنی شما به دزد شباهت دارید. و آن طور که از حدیثی که أبو هریره از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم روایت می کند تأویل می‌شود که: ابراهیم علیه السلام سه بار دروغ گفته است: وقتی که گفت ساره خواهرم است. و وقتی که گفت « بل فعله کبیرهم هـذا » {بت بزرگ بت هـای دیگر کوچك را شکسته است}. و وقتی که گفت: من مریض هستم. و منظور از آن – اگر این روایت درست باشد – این است که ابراهیم حرف هایی زده که به دروغ شباهت دارند و اگر این کلام را به عنوان فراموشی غیر حقیقی توجیه کنیم پس مشکلی ندارد و اگر به عنوان فراموشی حقیقی آن را توجیه کنیم این گونه است که برای پیامبر جایز نیست که چیزی را فراموش کنـد (در رسالتش ودر شریعتش) یا در کاری که اقتضاء می شود آن را فراموش نکنـد و در مورد چیزهـای دیگری غیر از این موارد فراموشی برای آن هـا هم جـایز است. آیـا ندیـدی که در مورد خوردن و نوشیدنش چیزی را فراموش یا سهو می کند به گونه‌ای که استمرار و اتصال ندارد، پس به او می گویند که غفلت کرده است است، و این غیر ممکن نیست.

و اما آن جا که موسی نفس بچه را پاك – زکیه – توصیف کردف قبلا گفتیم: که این جمله در اسلوب استفهام و سؤالی گفته شده نه در اسلوب خبری. پس اگر در اسلوب استفهامی باشد در این جا اشکالی ندارد.

ص: ۳۱۶

مفسران در مورد کلمه نفس در این جا اختلاف دارند: بیشتر آن ها معتقدند: که آن یک پسر بچه بوده و به سن بلوغ نرسیده و داستان این گونه بوده که موسی و خضر به دو بچه رسیدند که باهم بازی می کردند پس خضر یکی از آن بچه ها را گرفت و او را خوابانـد و سرش را بریـد و کسی که به این صورت از کلام معتقد باشد می توان گفت که در این جا منظور از زکیه، از زکاء است یعنی زیاد بودن آن پسر بچه در رشد بوده نه طهارتش در دین. وقتی که می گوییم: « زکت الأرض یزکو »: زمانی این را می گوییم که بهره زمین زیاد شود. و گروهی نیز معتقدنـد که آن یک مرد بالغ کافر بوده و موسی او را مستحق کشته شدن نمی دانست پس خواست تـا حال آن مرد را بدانـد و اگر پرسیده شود که در قرآن آمـده که: « حتی إذا لقیا غلاما » می توان گفت که: در کلام عرب می توان به مردی که بالغ و بزرگ شده لفظ غلام را نسبت داد.

و اما کلام خدا: « فخشینا أن یرهقهما طغیانال و کفرا » {ترسیدیم که او پدر و مادرش را کافر کند}در ظاهر این گونه برداشت می شود که ترس در این جـا به آن مرد عـالم بر می گردد نه به خداونـد متعـال. و لفظ خشیه در این جا گفته شـده یعنی: علم است. آن طور که خداونـد متعال فرمود:« و إن امرأه خافت من بعلها نشوزا أو إعراضا » و آیه « إلّا أن یخافا ألّا یقیما حـدود الله» و کلام « إن خفتم عیله» که همه اینه به معنای علم هستند که در این صورت می گویـد که: من از طریق اعلام خداوند فهمیدم که این پسر بچه اگر زنده بماند والدینش را کافر می کند و اگر کشته شود آن ها بر ایمانشان باقی می مانند، پس زنده ماندن او غیر ضروری و کشتن او واجب بود و فرقی بین این نیست که آیا خداوند او را می میراند یا این که به کشتن او دستور بدهد. و گفته شده که منظور از خشیه در این جا ترسی است که همراه یقین و قطعیت نباشد و این با جواب کسی که می گوید: آن یک جوان کافر بود که مستحق کشته شدن بود، مطابقت دارد و ترس از کافر شدن والـدینش و زینت دادن کردن کفر برای

آن ها باعث مستحق شدن او به مرگ شد. گروهی می گویند منظور از از خشیه در این جا کراهیت است، گفته می شود: «فرقتُ

ص: ۳۱۷

بین الرجلین خشیه أن یقتتلا» بین دو مرد را به خاطر ترس از این که جنگ کنند جدا کردم، یعنی به خاطر کراهت از آن. و بر این تأویل و در آن صورتی که گفتیم به معنای علم است، ممتنع نیست که خشیه را به خداوند نسبت دهیم.

اگر گفته شد: معنای آیه «أمّا السفینه کانت لمساکین یعملون فی البحر» چیست؟ در حال که داشتن کشتی مساوی است با داشتن مال فراوان؟ و چگونه است که مالک آن کشتی را مساکین نامیدند در حالی که مسکین کسی است که وضعیت مالیش از فقیر بدتر است. و چگونه است که گفته شده: « و کان وراءهم ملک یأخذ کلّ سفینه غضبا» و آن کس که پشت سر آن هاست از شرّ او راحت شده‌اند و ترس آن ها از کسانی بود که جلویشان هستنند؟

می گوییم: کلام « لمساکین » چند وجه برای آن متصور است: از جمله این که منظور از صفت مسکین نشان دادن فقر صاحبان کشتی نیست بلکه منظور نداشتن کسی که به آن ها کمک کند است و نداشتن چاره و راه حل. چنان که به کسی که دشمنی ظالم دارد و به او ستم می کند می گویند: او در مقابل دشمنش مسکین و ضعیف است هر چند که پولدار باشد و این با روایتی که از امام علی علیه السلام نقل شده است که: کسی که زن ندارد مسکین است، مسکین است، مطابقت دارد؛ و منظور از آن کسی است که ناتوان است و را ه حلی ندارد هر چند که پولدار باشد.

و صورت دیگر این که: آن کشتی تنها سرمایه صاحبانش بوده و فقط از آن امرار معاش می-کردند و این به مانند مرد فقیری است که تنها برای خودش و خانواده اش یک خانه دارد و چیزی غیر از آن خانه ندارد و به آن احتیاج ضروری دارد و اگر قرار بود که گروهی با آن ها در کشتی شریک بشوند و سهم آن ها بخش اندک از آن کشتی می‌شد وضعیتشان بدتر می‌شد و فقیرتر می‌شدند.

و صورت دیگر این که: لفظ مساکین با تشدید حرف سین خوانده شده و اگر این نقل، درست باشد ومنظور از آن ها انسانهای بخیل بوده‌اند در این جا دیگر سئوال معنا ندارد.

و اما کلام خدا: «و کان وراءهم ملک» لفظ وراء هم معنای جلو هم معنای پشت را می دهد

ص: ۳۱۸

و در این جا به معنای جلو آمده است و این آیه بر این معنی دلالت دارد. «من وراءهم جهنم» یعنی روبرو و جلوی او. و شاعر می گوید:

- اگر انسان آینده خودش را می‌دانست در طول زندگی پشیمان نمی‌شد. شکی نیست که مراد از همه این ها «جلو» است. گروهی از مردم عرب می‌گویند جایز است که از کلمه وراء {پشت} معنای جلو را گرفت زمانی که از چیزی که از آن به

پشت خبر می‌دهیم چنین فهمیده شود که باید به آن رسید و از آن سبقت گرفت و آن را پشت سر گذاشت.

و صورت دیگر این که: جایز است که یک پادشاه ظالم در پشت آن ها و در راه برگشتشان منتظر آن ها باشد به صورتی که راه دیگری غیر از گذر بر او نداشته باشند و در این وقت کشتی را سوراخ کرد تا در زمان برگشتنشان آن را نگیرند. امکان دارد منظور از پشت، پیروی و در خواست باشد. و خداوند به منظور آن ها آگاه تر است.

**[ترجمه]

۵۳»

-مهج، مهج الدعوات رُوِیَ أَنَّ الْخَضِرَ وَ إِلْیَاسَ یَجْتَمِعَانِ فِی کُلِّ مَوْسِمٍ فَیَفْتَرِقَانِ عَنْ هَذَا الدُّعَاءِ وَ هُوَ بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ کُلُّ نِعْمَهٍ فَمِنَ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ الْخَیْرُ کُلُّهُ بِیَدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا یَصْرِفُ السُّوءَ إِلَّا اللَّهُ (۵).

**[ترجمه]مهج الدعوات: روایت است که خضر و الیاس در هر موسم حج با هم جمع می شوند و با گفتن این دعا از هم جدا می شوند «به نام خدا، هر آن چه خداوند بخواهد انجام می شود و هیچ قدرتی جز خداوند وجود ندارد. هر آن چه که خداوند بخواهد انجام می گیرد و هر نعمتی از آن خداست. هر آن چه که خداوند بخواهد انجام می گیرد و همه خیر و برکت به دست خداست، هر آن چه خداوند بخواهد انجام می گیرد، فقط خداوند بدی را از انسان دور می کند». - . مهج الدعوات : - ۴۶۳

**[ترجمه]

۵۴»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ الْخَضِرُ لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا مُوسَی إِنَّ أَصْلَحَ یَوْمَیْکَ (۶)الَّذِی هُوَ أَمَامَکَ

۱- إبراهیم: ۱۶.

۲- فی المصدر: و من وراء المرء ما لا یعلم. و هو الصحیح و بعده: و قال الآخر: أ لیس ورائی إن تراخت منیتی**لزوم العصا تحنی علیها الأصابع

۳- فی المصدر هاهنا زیاده و هی هذه: فتقول العرب: البرد وراءک و هو یعنی قدامک لانه قد علم أنه لا بد من أن یبلغ البرد ثمّ یسبق.

۴- تنزیه الأنبیاء: ۸۱- ۸۷.

۵- مهج الدعوات: ۴۶۳.

۶- أی یوم الـدنیا و یوم الآـخره، و الیوم الـذی أمـامه الآـخره، و کونه أصـلح المراد به أنّه أحری و أولی بان یراعی و یسـعی فی اصلاحه و یتوقع النفع منه فانه و منافعه أبدی، و الدنیا و منافعه فان، فانظر أی یوم هو أی یوم راحه او یوم تعب و مشقه؛ أو المراد بالیوم الثانی یوم القیامه و بقوله فانظر أی یوم هو أی تـذکر أحوال هذا الیوم و اهواله و صـعوبته و السؤال و الحساب فیه، فأعد له و حاسب نفسک قبل ذلک، و خـذ موعظتک من الدهر و اهله بالتفکر فی فنائها و سـرعه انقضائها و النظر فی عواقب السـعداء و الاشـقیاء. قاله المصـنّف فی المرآه. و قد ذکره الکلینی بإسـناد آخر فی الروضه: ۴۶ فی حـدیث طویل و هو هکذا: و إن أصـلح ایامـک الـذی هو أمامـک، فانظر أی یوم هو فأعـد له الجواب، فانک موقوف و مسـئول، و خـذ موعظتک من الـدهر و أهله فان الدهر طویله قصیر و قصیره طویل، و کل شی ء فان، فاعمل کانک تری ثواب عملک إه.

فَانْظُرْ أَيُّ يَوْمٍ هُوَ وَ أَعِدَّ لَهُ الْجَوَابَ فَإِنَّکَ مَوْقُوفٌ وَ مَسْئُولٌ وَ خُذْ مَوْعِظَتَکَ مِنَ الدَّهْرِ فَإِنَّ الدَّهْرَ طَوِیلٌ قَصِیرٌ فَاعْمَلْ کَأَنَّکَ تَرَی ثَوَابَ عَمَلِکَ لِیَکُونَ أَطْمَعَ لَکَ فِی الْأَجْرِ فَإِنَّ مَا هُوَ آتٍ مِنَ الدُّنْیَا کَمَا قَدْ وَلَّی مِنْهَا (۱).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: خضر به موسی گفت: ای موسی، بهترین روز تو در بین این دو روز (دنیا و قیامت) آن روزی است که در برابر تو قرار دارد، پس نگاه کن که آن چه روزی است و برای آن روز جواب حاضر کن چون تو ایستانده و سئوال می‌شوی. نصیحتت را از دنیا بگیر چون دنیا طولانی و کوتاه است و آن طور رفتار بکن که گویی ثواب کارت

را میبینی تا نسبت به جزای بیشتر، بیشتر کار خیر انجام دهی چون آینده دنیا مثل گذشته آن است و به مانند هم هستند. - . اصول الکافی -

**[ترجمه]

بیان

طویل أی دهر الموعظه (۲)و هو ما مضی من الدهور أو العمر من جهه الموعظه قصیر أی دهر العمل أو من جهته و قوله فإن ما هو آت لعله تعلیل لرؤیه ثواب العمل و تعجیل حلول أوانه. (۳)

أقول: سیأتی فی أبواب وفاه الرسول و وفاه أمیر المؤمنین صلی الله علیهما مجی ء الخضر لتعزیه أهل البیت علیه السلام و فی أبواب أحوال أمیر المؤمنین علیه السلام أیضا مجیئه إلیه علیه السلام.

**[ترجمه]طولانی، یعنی روزگار موعظه و آن روزگار گذشته است، یا عمر از جهت موعظه؛ قصیر یعنی روزگار کار و عمل کوتاه است یا از جهت آن - کار کردن برای آخرت - و این می گوید: « فإنّ ما هو آت » شاید علتی برای دیدن ثواب کار و یا تعجیل رسیدن زمان آن باشد. - . اولا از گذشته نصیحت بگیر چون زمان آینده هم به مانند گذشته است (برای کسی که بخواهد از آن عبرت بگیرد) -

می گویم: در باب وفات پیامبر و وفات امام علی علیه السلام ذکر خواهد شد که خضر برای تسلیت گفتن به اهل بیت علیهم السلام به نزد آن ها می آید. و همچنین در باب احوال امام علی علیه السلام آمدن او به نزد ایشان ذکر می شود.

**[ترجمه]

و أقول

وجدت فی کتاب مزار لبعض قدماء أصحابنا أنه روی عن علی بن إبراهیم عن أبیه قال حججت إلی بیت الله الحرام فوردنا عند

نزولنـا الكوفه فـدخلنا مسـجد السـهله فإذا نحن بشـخص راكع ساجـد فلما فرغ دعا بهـذا الـدعاء أنت الله لا إله إلا أنت إلى آخر الدعاء ثم نهض إلى زاويه المسـجد فوقف هناك و صـلى ركعتين و نحن معه فلما انفتل من الصـلاه سبح ثم دعا فقال اللهم إلى آخر الـدعاء ثم نهض فسألناه عن المكان فقال إن هـذا الموضع بيت إبراهيم الخليل الـذى كان يخرج منه إلى العمالقه ثم مضـى إلى الزاويه الغربيه فصـلى ركعتين ثم رفع يديه و قال اللهم إلى آخر الدعاء ثم قام و مضـى إلى الزاويه الشرقيه فصلى ركعتين ثم بسط كفيه و قال اللهم إلى

١- أصول الكافى ٢: ۴۵۹ و فيه: أطمع لک فى الآخره. و فيه: كما هو قد ولى منها.

٢- هو طويل إن رأيته من جهه الاعتبار و الموعظه، فكم من عجائب وقعت فيها يمكن أن يأخـذ الإنسان عنها موعظته و بصـيرته؛ و قصـير ان رأيته لاحظا بقاءک و مده عملک فيه و تمتعک منه؛ أو هو طويل من حيث ذاته، قصير بالنسبه الى عيش المرء فيه. و أمّا على مـا فى الروضه فـالمعنى أن طويل الـدهر لانقضائه قصـير، و قصـيره للعمل طويل فكم ممن اشترى بقليل من الـدنيا حياه سعيده أبديه، أو شقاوه مهلكه أبديه.

٣- او لاخذ الموعظه ممّا مضى، فان الباقى كالماضى لمن يريد أن ينظر إليه بعين الاعتبار.

آخر الدعاء و عفر خديه على الأرض و قام فخرج فسألناه بم يعرف هذا المكان فقال إنه مقام الصالحين و الأنبياء و المرسلين قال فاتبعناه و إذا به قد دخل إلى مسجد صغير بين يدى السهله فصلى فيه ركعتين بسكينه و وقار كما صلى أول مره ثم بسط كفيه و قال إلهى إلى آخر الدعاء ثم بكى و عفر خديه و قال ارحم من أساء و اقترف و استكان (۱)و اعترف ثم قلب خده الأيسر و دعا ثم خرج فاتبعته و قلت له يا سيدى بم يعرف هذا المسجد فقال إنه مسجد زيد بن صوحان صاحب على بن أبى طالب عليه السلام ثم غاب عنا و لم نره فقال لى صاحبى إنه الخضر عليه السلام (۲)

«۵۵»- وَ رَوَى الدَّيْلَمِيُّ فِي كِتَابِ أَعْلَامِ الدِّينِ عَنْ أَبِي أُمَامَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ لِأَصْحَابِهِ أَ لَا أُحَدِّثُكُمْ عَنِ الْخَضِرِ قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ بَيْنَا هُوَ يَمْشِي فِي سُوقٍ مِنْ أَسْوَاقِ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ بَصُرَ بِهِ مِسْكِينٌ فَقَالَ تَصَدَّقْ عَلَيَّ بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ قَالَ الْخَضِرُ آمَنْتُ بِاللَّهِ مَا يَقْضِي اللَّهُ يَكُونُ مَا عِنْدِي مِنْ شَيْ ءٍ أُعْطِيكَهُ قَالَ الْمِسْكِينُ بِوَجْهِ اللَّهِ لَمَّا تَصَدَّقْتَ عَلَيَّ إِنِّي رَأَيْتُ الْخَيْرَ فِي وَجْهِكَ وَ رَجَوْتُ الْخَيْرَ عِنْدَكَ قَالَ الْخَضِرُ آمَنْتُ بِاللَّهِ إِنَّكَ سَأَلْتَنِي بِأَمْرٍ عَظِيمٍ مَا عِنْدِي مِنْ شَيْ ءٍ أُعْطِيكَهُ إِلَّا أَنْ تَأْخُذَنِي فَتَبِيعَنِي قَالَ الْمِسْكِينُ وَ هَلْ يَسْتَقِيمُ هَذَا قَالَ الْحَقَّ أَقُولُ لَكَ إِنَّكَ سَأَلْتَنِي بِأَمْرٍ عَظِيمٍ سَأَلْتَنِي بِوَجْهِ رَبِّي عَزَّ وَ جَلَّ أَمَا إِنِّي لَا أُخَيِّبُكَ فِي مَسْأَلَتِي بِوَجْهِ رَبِّي فَبِعْنِي فَقَدَّمَهُ إِلَى السُّوقِ فَبَاعَهُ بِأَرْبَعِمِائَةِ دِرْهَمٍ فَمَكَثَ عِنْدَ الْمُشْتَرِي زَمَاناً لَا يَسْتَعْمِلُهُ فِي شَيْ ءٍ فَقَالَ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّمَا ابْتَعْتَنِي الْتِمَاسَ خِدْمَتِي فَمُرْنِي بِعَمَلٍ قَالَ إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ إِنَّكَ شَيْخٌ كَبِيرٌ قَالَ لَسْتَ تَشُقُّ عَلَيَّ قَالَ فَقُمْ فَانْقُلْ هَذِهِ الْحِجَارَهَ قَالَ وَ كَانَ لَا يَنْقُلُهَا دُونَ سِتَّهِ نَفَرٍ فِي يَوْمٍ فَقَامَ فَنَقَلَ الْحِجَارَهَ فِي سَاعَتِهِ فَقَالَ لَهُ أَحْسَنْتَ وَ أَجْمَلْتَ وَ أَطَقْتَ مَا لَمْ يُطِقْهُ أَحَدٌ قَالَ ثُمَّ عَرَضَ لِلرَّجُلِ سَفَرٌ فَقَالَ إِنِّي أَحْسَبُكَ أَمِيناً فَاخْلُفْنِي فِي أَهْلِي خِلَافَةً حَسَنَةً وَ إِنِّي أَكْرَهُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ قَالَ لَسْتَ تَشُقُّ عَلَيَّ قَالَ فَاضْرِبْ مِنَ اللَّبِنِ شَيْئاً حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ قَالَ فَخَرَجَ الرَّجُلُ لِسَفَرِهِ وَ رَجَعَ وَ قَدْ شَيَّدَ بِنَاءَهُ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ أَسْأَلُكَ

۱- استكان: ذل و خضع.

۲- المزار مخطوط.

بِوَجْهِ اللَّهِ مَا حَسَبُکَ وَ مَا أَمْرُکَ قَالَ إِنَّکَ سَأَلْتَنِی بِأَمْرٍ عَظِیمٍ بِوَجْهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ وَجْهُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَوْقَعَنِی فِی الْعُبُودِیَّهِ وَ سَأُخْبِرُکَ مَنْ أَنَا أَنَا الْخَضِرُ الَّذِی سَمِعْتَ بِهِ سَأَلَنِی مِسْکِینٌ صَدَقَهً وَ لَمْ یَکُنْ عِنْدِی شَیْ ءٌ أُعْطِیهِ فَسَأَلَنِی بِوَجْهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَمْکَنْتُهُ مِنْ رَقَبَتِی فَبَاعَنِی فَأُخْبِرُکَ أَنَّهُ مَنْ سُئِلَ بِوَجْهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَدَّ سَائِلَهُ وَ هُوَ قَادِرٌ عَلَی ذَلِکَ وَقَفَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ لَیْسَ لِوَجْهِهِ جِلْدٌ وَ لَا لَحْمٌ وَ لَا دَمٌ إِلَّا عَظْمٌ یَتَقَعْقَعُ (۱)قَالَ الرَّجُلُ شَقَقْتُ عَلَیْکَ وَ لَمْ أَعْرِفْکَ قَالَ لَا بَأْسَ أَبْقَیْتَ (۲)وَ أَحْسَنْتَ قَالَ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی احْکُمْ فِی أَهْلِی وَ مَالِی بِمَا أَرَاکَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَمْ أُخَیِّرُکَ فَأُخَلِّی سَبِیلَکَ قَالَ أَحَبُّ إِلَیَّ أَنْ تُخَلِّیَ سَبِیلِی فَأَعْبُدَ اللَّهَ عَلَی سَبِیلِهِ فَقَالَ الْخَضِرُ عَلَیْهِ السَّلَامُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی أَوْقَعَنِی فِی الْعُبُودِیَّهِ فَأَنْجَانِی مِنْهَا (۳).

ص: ۳۲۲

۱- قعقع السلاح: صوت تقعقع: اضطرب و تحرک. صوت عند التحرک.

۲- أی رحمت و شفقت علی.

۳- أعلام الدین مخطوط.

**[ترجمه]می گویم: در کتاب مزار نوشته بعضی از اصحاب قدیمی ما یافتیم که از علی بن ابراهیم روایت است که: وقتی که حج خانه خدا را انجام دادم هنگام رفتنمان به کوفه وارد مسجد سهله شدیم ناگاه شخصی را در حال رکوع و سجود دیدیم. هنگامی که نمازش تمام شد این دعا را خواند: «تو خدای من هستی، هیچ خدایی جز تو وجود ندارد و تا آخر دعا را خواند » سپس به یک گوشه مسجد رفت و گفت: خدایا و تا آخر دعا را خواند؛ وقتی از نماز فارغ شد تسبیح گفت سپس دعا کرد و گفت: خدایا.. تا آخر دعا. سپس ایستاد پس در مورد آن مکان از او پرسیدیم. گفت: این جا خانه ابراهیم خلیل علیه السلام بوده است که از این جا به قوم عمالیق حمله می کرد. سپس به گوشه غربی مسجد رفت و دو رکعت نماز خواند. سپس دستانش را بالا برد و گفت: خدایا..

ص: ۳۲۰

و تا آخر دعا را خواند. سپس به گوشه شرقی مسجد رفت و دو رکعت نماز خواند. سپس دستانش را بالا برد و گفت: خدایا.. و تا آخر دعا را خواند و گونه هایش را به زمین مالید و ایستاد و از مسجد خارج شد و از او پرسیدیم: که این مکان به چی شناخته می شود؟ گفت: که این جا مکان انسان های صالح و پیامبران و فرستاده شدگان است. و سپس او را دنبال کردیم داخل یک مسجد کوچک جلوی مسجد سهله شد و در آن با آرامش و وقار آن طور که اولین بار نماز خواند، دو رکعت نماز خواند و دستانش را باز کرد و گفت: خدایا، و تا آخر دعا را خواند. سپس گریه کرد و صورتش را به زمین مالید و گفت: خدایا به کسی که گناه کرده است، و جنایتی مرکتب شده است و ذلیل شده است و به گناهش اعتراف کرده است رحم کن. سپس گونه چپش را برگرداند و دعا کرد و سپس از مسجد خارج شد و به دنبال او رفتم. به او گفتم آقا، این مسجد به چه چیزی شناخته می شود؟ گفت: این مسجد زید بن صوحان دوست و همراه علی بن ابی طالب علیه السلام است. سپس از جلوی چشم ما غایب شد و او را ندیدیم. دوستم به من گفت: او خضر علیه السلام بوده است. - . المزار نسخه خطی - ۵۵ . دیلمی در کتابش اعلام الدین روایت می کند که: روزی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم به یکی از اصحابش گفت آیا می خواهید در مورد خضر برایتان داستانی بگویم؟ گفتنند: بله، فرمود: روزی در یکی از بازارهای بنی اسراییل راه می رفت که یک مسکینی او را دید و گفت: خداوند به تو برکت دهد، چیزی به من صدقه بده، خضر گفت: به خدا ایمان آوردم که هرچه او بخواهد انجام می شود چیزی ندارم که به تو ببخشم. مسکین گفت: به خدا سوگنت می‌دهم که صدقه‌ای به من بدهی، من خیر و برکت را در چهره‌ات دیدم و امید خیر از تو دارم. خضر گفت: به خدا ایمان آوردم که تو به امری عظیم چیزی از من خواستی و من چیزی ندارم که به تو ببخشم جز این که من را ببری و در بازار بفروشی. آن مرد فقیر گفت: و آیا این کار امکان دارد و درست است؟ خضر گفت: راست می گویم چون به امری عظیم چیزی از من خواستی تو من را به خداوند عزوجل قسم دادی و چون به امری عظیم چیزی از من خواستی من نمی‌خواهم تو را نا امید کنم پس من را ببر و بفروش، پس آن مرد خضر را به بازار برد و خضر را به چهار صد درهم فروخت و خضر زمانی در نزد صاحبش ماند و کاری را به او نمی داد که انجام دهد. خضر گفت: تو به خاطر این من را خریدی که برای کار بکنم پس به من دستور بده تا کاری را برایت انجام بدهم. آن مرد گفت: من دوست ندارم که بر تو سخت بگیرم چون تو پیر هستی. خضر گفت: نه تو بر من سخت نمی گیری - چنین تصور مکن -. آن مرد گفت: پس برو و آن سنگ را جابجا کن. - که آن سنگ را فقط شش نفر در یک روز کامل می‌توانستند حمل بکنند – پس خضر آن سنگ را به تنهایی در طول یک ساعت حمل کرد. آن مرد به او گفت: آفرین تو کاری را انجام

دادی که هیچ کس نمی توانست آن را انجام دهد. سپس آن مرد به سفری تجاری رفت و به خضر گفت: من تو را امین خودم می دانم پس در نزد خانواده‌ام جانشین من باش و با آن ها درست رفتار کن، و گفت که من نمی خواهم بر تو سخت بگیرم. خضر گفت نه بر من سخت نیست بگو چکاری بکنم؟ گفت: تا من بر می گردم مقداری خشت بزن تا من بر گردم. پس آن مرد به سفرش رفت و کارش را انجام داد و بر گشت و دید که ساختمانش ساخته شده است. به خضر گفت:

ص: ۳۲۱

تو را قسم می دهم که تو چه کسی هستی؟ و داستان تو چیست؟ خضر گفت: تو به امری عظیم مرا قسم دادی یعنی به خداوند متعال و قسم به خداوند متعال مرا در بردگی انداخت. اکنون به تو خبر می‌دهم که کیستم. من خضر هستم که نامم را شنیدی؛ یک مرد فقیری از من چیزی در خواست کرد و من هم چیزی نداشتم که به او ببخشم پس من را به خدا قسم داد که به او چیزی بدهم من هم خودم را به او دادم که من را بفروشد و او نیز من را فروخت. پس بدان هر کس با خداوند از او چیزی بخواهند، ولی او چیزی نبخشد در حالی که بتواند چیزی ببخشد در روز قیامت، صورتش پوست و گوشت و خون ندارد و فقط استخوان هایی هستند که تکان می خورند. آن مرد گفت: بر تو سخت گرفتم و نمی دانستم که کی هستی. گفت مشکلی ندارد تو بر من رحم کردی و با من خوب رفتار کردی. و به خضر گفت: فدایت بشوم آن طور که خداوند عزوجل به تو نشان داده است در مورد من و خانواده و مالم دستور بده یا این که تو را مخیر می گردانم پس تو را آزاد کنم؟ من دوست دارم که تو من را آزاد کنی تا خداوند را عبادت کنم. خضر گفت: سپاس برای خداوندی که من را در دام بندگی انداخت سپس من را از آن نجات داد - . اعلام الدین، نسخه خطی - .

ص: ۳۲۲

**[ترجمه]

باب ۱۱ ما ناجی به موسی علیه السلام ربه و ما أوحی إلیه من الحکم و المواعظ و ما جری بینه و بین إبلیس لعنه الله و فیه بعض النوادر

الآیات؛

النساء: «فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ طَیِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ کَثِیراً* وَ أَخْذِهِمُ الرِّبَوا وَ قَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَکْلِهِمْ أَمْوالَ النَّاسِ بِالْباطِلِ وَ أَعْتَدْنا لِلْکافِرِینَ مِنْهُمْ عَذاباً أَلِیماً»(۱۶۰-۱۶۱)

الأنعام: «وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا کُلَّ ذِی ظُفُرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ شُحُومَهُما إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أَوِ الْحَوایا أَوْ ما اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذلِکَ جَزَیْناهُمْ بِبَغْیِهِمْ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ»(۱۴۶) (و قال تعالی): «ثُمَّ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ تَماماً عَلَی الَّذِی أَحْسَنَ وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْ ءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقاءِ رَبِّهِمْ یُؤْمِنُونَ»(۱۵۴)

النحل: «وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا ما قَصَصْنا عَلَیْکَ مِنْ قَبْلُ وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ کانُوا أَنْفُسَهُمْ یَظْلِمُونَ»(۱۱۸)

الإسراء: «وَ آتَيْنا مُوسَى الْكِتابَ وَ جَعَلْناهُ هُدىً لِبَنِي إِسْرائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا»(۲)

القصص: «وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنا إِلى مُوسَى الْأَمْرَ وَ ما كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ»(۴۴) (و قال تعالى): «وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَيْنا وَ لكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْماً ما أَتاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»(۴۶)

**[ترجمه]فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ اللّهِ كَثِيرًا* وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُواْ عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا* - . نساء / ۱۶۰ و ۱۶۱ -

{پس به سزای ستمی که از یهودیان سر زد و به سبب آن که [مردم را] بسیار از راه خدا باز داشتند چیزهای پاکیزه ای را که بر آنان حلال شده بود حرام گردانیدیم*و [به سبب] رباگرفتنشان با آن که از آن نهی شده بودند و به ناروا مال مردم خوردنشان و ما برای کافران آنان عذابی دردناک آماده کرده ایم}

-

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلاَّ مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُم بِبَغْيِهِمْ وِإِنَّا لَصَادِقُونَ * - . انعام / ۱۴۶ -

{و بر یهودیان هر [حیوان] چنگال داری را حرام کردیم و از گاو و گوسفند پیه آن دو را بر آنان حرام کردیم به استثنای پیه هایی که بر پشت آن دو یا بر روده هاست یا آن چه با استخوان درآمیخته است این [تحریم] را به سزای ستم کردنشان به آنان کیفر دادیم و ما البته راستگوییم}

- ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِيَ أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُم بِلِقَاء رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ * - . انعام / ۱۵۴ - {آنگاه به موسی کتاب دادیم برای این که [نعمت را] بر کسی که نیکی کرده است تمام کنیم و برای این که هر چیزی را بیان نماییم و هدایت و رحمتی باشد امید که به لقای پروردگارشان ایمان بیاورند}

- وَعَلَى الَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِن كَانُواْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ * - . نحل / ۱۱۸ - { و بر کسانی که یهودی شدند آن چه را قبلا بر تو حکایت کردیم حرام گردانیدیم و ما بر آنان ستم نکردیم بلکه آن ها به خود ستم میکردند}

- وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلاَّ تَتَّخِذُواْ مِن دُونِي وَكِيلًا * - . اسراء / ۲ -

{و کتاب آسمانی را به موسی دادیم و آن را برای فرزندان اسرائیل رهنمودی گردانیدیم که زنهار غیر از من کارسازی مگیرید}

- وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ * - . قصص / ۴۴ - {و

چون امر [پیامبری] را به موسی واگذاشتیم تو در جانب غربی [طور] نبودی و از گواهان [نیز] نبودی}

- وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَكِن رَّحْمَةً مِّن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُون - . قصص ۴۶ / -

{و آنـدم که [موسـی را] نـدا دردادیم تو در جانب طور نبودی ولی [این اطلاع تو] رحمتی است از پروردگار تو تا قومی را که هیچ هشداردهنده ای پیش از تو برایشان نیامده است بیم دهی باشد که آنان پندپذیرند}

**[ترجمه]

تفسیر

قـال الطبرسـی رحمه الله: فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هـادُوا أی بمـا ظلم اليهود أنفسـهم بارتكاب المعاصـی التی تقـدم ذكرها و قوله حَرَّمْنا عمل فی الباء أی لما فعلوا ما فعلوا اقتضت المصلحه تحريم هذه الأشياء عليهم و قيل حرم هذه الطيبات على الظالمين منهم

ص: ۳۲۳

عقوبه علی فعلهم (۱)و هی ما بین فی قوله سبحانه وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا کُلَّ ذِی ظُفُرٍ الآیه. (۲)کُلَّ ذِی ظُفُرٍ قیل هو کل ما لیس بمنفرج الأصابع کالإبل و النعام و الإوز و البط عن ابن عباس و غیره و قیل هو الإبل فقط و قیل یدخل فیه کل السباع و الکلاب و السنانیر و ما یصطاد بظفره و قیل کل ذی مخلب من الطیر و کل ذی حافر من الدواب وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ أخبر سبحانه أنه کان حرم علیهم شحوم البقر و الغنم من الثرب (۳)و شحم الکلی و غیر ذلک مما فی أجوافها و استثنی من ذلک فقال إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أی من الشحم و هو اللحم السمین فإنه لم یحرم علیهم أَوِ الْحَوایا أی ما حملته الحوایا من الشحم و الحوایا هی المباعر و قیل هی بنات اللبن و قیل الأمعاء التی علیها الشحوم أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ و هو شحم الجنب و الألیه لأنه علی العصعص (۴)و قیل الألیه لم تدخل فی ذلک ذلِکَ جَزَیْناهُمْ بِبَغْیِهِمْ أی حرمنا ذلک علیهم عقوبه لهم بقتلهم الأنبیاء و أخذهم الربا و استحلالهم أموال الناس. (۵)تَماماً عَلَی الَّذِی أَحْسَنَ أی تماما علی إحسان موسی أی لیکمل إحسانه الذی یستحق به کمال ثوابه فی الآخره أو تماما علی المحسنین أو تماما علی إحسان الله إلی أنبیائه و قیل أی تماما علی الذی أحسن الله سبحانه إلی موسی بالنبوه و غیرها من الکرامه و قیل تماما للنعمه علی إبراهیم و لجزائه علی إحسانه فی طاعه ربه و ذلک من لسان الصدق الذی سأل الله سبحانه أن یجعله له وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْ ءٍ مما یحتاج إلیه الخلق وَ هُدیً أی و دلاله علی الحق و الدین یهتدی بها فی التوحید (۶)و العدل و الشرائع وَ رَحْمَهً أی

۱- فی المصدر: عقوبه لهم علی ظلمهم.

۲- مجمع البیان ۳: ۱۳۸.

۳- الثرب بالفتح: شحم رقیق یغشی الکرش و الامعاء منه رحمه اللّه.

۴- العصعص: عظم الذنب.

۵- مجمع البیان ۴: ۳۷۹. و فیه: اموال الناس بالباطل.

۶- فی نسخه: و الذی یهتدی بها. و فی المصدر: و الدین یهتدی بها الی التوحید.

نعمه على سائر المكلفين بِلِقاءِ رَبِّهِمْ أى بجزائه. (۱)ما قَصَصْنا عَلَيْكَ أى فى سوره الأنعام. (۲)أَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِی وَكِيلًا أى أمرناهم أن لا تتخذوا من دونى معتمدا عليه ترجعون إليه فى النوائب أو ربا تتوكلون عليه. (۳)وَ ما كُنْتَ يا محمد بِجانِبِ الْغَرْبِيِّ أى حاضرا بجانب الجبل الغربى أى فى الجانب الغربى من الجبل الذى كلم الله فيه موسى و قيل بجانب الوادى الغربى إِذْ قَضَيْنا إِلى مُوسَى الْأَمْرَ أى عهدنا إليه و أحكمنا الأمر معه بالرساله إلى فرعون و قومه و قيل أى أخبرناه بأمرنا و نهينا و قيل أراد كلامه معه فى وصف نبينا صلى الله عليه و آله و نبوته وَ ما كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ أى الحاضرين لذلك الأمر و بذلك المكان فتخبر قومك به عن مشاهده و عيان و لكنا أخبرناك به ليكون معجزه لک وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَيْنا أى و لم تكن حاضرا بناحيه الجبل الذى كلمنا عليه موسى و ناديناه يا موسى خذ الكتاب بقوه و قيل أراد بذلك المره الثانيه التى كلم الله فيها موسى حين اختار من قومه سبعين رجلا ليسمعوا كلام الله وَ لكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ أى و لكن الله أعلمك ذلك و عرفک إياه نعمه من ربک أنعم بها عليك و هو أن بعثک نبيا و اختارک لإيتاء العلم بذلك معجزه لک. (۴).

**[ترجمه]طبرسی گفت: « فبظلم من الّذين هادوا » یعنی آن چه که قوم یهود با گناه کردن به خود ظلم کردن، آن طور که قبلا بیان شد، «حرّمنا » متعلق حرف جر باء است یعنی هنگامی که کردند آن چه که کردند مصلحت اقتضا کرد این چیز ها بر آن ها تحریم شود. و گفته شده که: این نعمت ها را به خاطر جزای کار بدشان بر انسان های ظالم آن ها تحریم کرد.

و این همان است که خدا بیان کرده و فرمود: «وَعَلَى الَّذِينَ هَادُواْ حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ». - . مجمع البیان ۳ : ۱۳۸ -

«کلّ ذی ظفر» ابن عباس و غیر او می گویند: یعنی هر آن چه که بین انگشتانش از هم جدا نباشد مانند شتر، شتر مرغ، غاز، مرغابی و گفته شده که منظور از آن فقط شتر است و می گویند: حیوانات وحشی، سگ ها و گربه ها و هرآن چه با چنگالش شکار کند، شامل آن می شوند. و گفته شده: که منظور هر پرنده چنگال دار و هر حیوان سم دار مانند گاو و گوسفند. «و من البقر و الغنم» خداوند به آن ها گفت: که پی گاو گوسفند و چریب آن ها بر آنان حرام است. شحم یعنی قلوه و هر آن چه که در درون باشد. و از بین آن ها این ها را استثناء کرده است: « إلّا ماحملت ظهورهما » از شحم یعنی گوشت چاق بر آن ها حرام نیست. « أو الحوايا » آن چربی که امعا و احشاء را دربرمی گیرد و حوایا مباعر - مکان خروج پشگل - است. و گفته شده: که منظور از آن حیوانات شیرده است. و گفته شده دل و روده ای که گوشت به آن چسبیده باشد. « أو ما اختلط بعظم » منظور از آن گوشت پهلو و دنبه است چون بر روی دم قرار دارد و گفته شده که دنبه جزء آن نیست. « ذلک جزيناهم ببغيهم » یعنی این ها را به خاطر کشتن پیامبران و ربا خواری و حلال شماردن مال مردم بر خودشان بر آن ها حرام کردیم. - . مجمع البیان ۴ : ۳۷۹ -

« تماما على الّذى أحسن » یعنی برای تکمیل کار نیک موسی تا کامل کند آن کار حضرت موسی را که با انجام آن مستحق همه ثواب آخرت را دارد. یا کامل کردن آن بر نیکو کاران یا کامل کردن ثواب خداوند بر پیامبران و گفته شده: یعنی کامل کردن آن چه که خداوند با نبوتش و معجزات دیگری که به موسی داد و گفته شده: برای کامل کردن نعمت خداوند بر حضرت ابراهیم علیه السلام و برای پاداش خداوند به خاطر عبادت خداوند و همه این ها از لسان صدقی است که از خداوند خواست که آن را برای او « تفصيلا لكل شيء » برای آن چه که مردم نیاز دارند، قرار دهد. « وهدى » یعنی بر حق و دین

راهنمایی کند و در توحید و عدل و شریعت از آن پیروی شود. «و رحمه» یعنی

ص: ۳۲۴

تا رحمتی باشد برای سایر مردم « بلقاء ربهم » یعنی با جزای خداوند؛ - . مجمع البیان ۴ : ۳۸۵- ۳۸۶ -

« ما قصصنا علیک » - . مجمع البیان ۶ : ۳۹۰ - یعنی

در سوره انعام.

«أن لا- تتخذوا من دونی وکیلا- » یعنی به آن ها امر کردیم که غیر از من بر کسی توکل نکنند و در بلا و مصیبت به خدای دیگری امید نداشته باشید و بر آن توکل نکنید. - . مجمع البیان ۶ : ۳۹۶ -

«و ماکنت» ای محمد «بجانب الغربی» یعنی در طرف غرب آن کوهی که خداوند در آن با موسی صحبت کرد، حاضر نبودی و گفته شده: در طرف وادی غربی «إذ قضینا الی موسی الأمر» با موسی عهد بستیم و برای پیام رسانی بر فرعون و قومش او را مامور کردیم. و گفته شده: که او را بر اوامر و نواهی خود آگاه کردیم و گفته شده: که می‌خواست که پروردگار با او در مورد حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و نبوتش حرف بزند. «و ما کنت من الشّاهدین » یعنی از حاضران به آن ماموریت و به آن مکان تا قومت را به آن چه که به عیان و مشاهده دیدی با خبر کنی ولی ما تو را به آن آگاه می کنیم تا معجزه ای برای تو باشد. « و ما کنت بجانب الطور و إذ نادینا » یعنی در کنار آن کوهی که آن جا با موسی حرف زدیم و به او ندا کردیم ای موسی، آن کتاب را با قدرت بگیر. و گفته شده: که منظور خداوند از آن بار دوم که با موسی حرف زد زمانی بود که موسی هفتاد مرد را از قومش انتخاب کرد تا کلام خداوند را بشنوند. «و لکن رحمه من ربّک» ولی خداوند تو را بر آن آگاه کرد و آن را برای تو آشکار کرد تا به عنوان نعمتی برای تو باشد تا به وسیله آن به تو لطف کرده باشد، و ان این است که تو را به پیامبری مبعوث کرد و تو را انتخاب کرد تا علم به آن را به تو بدهد تا معجزه‌ای برایت باشد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ مَنْ زَرَعَ حِنْطَهً فِی أَرْضٍ فَلَمْ تُزَکِّ أَرْضُهُ وَ زَرْعُهُ وَ خَرَجَ زَرْعُهُ کَثِیرَ الشَّعِیرِ فَبِظُلْمٍ عَمِلَهُ فِی مِلْکِ رَقَبَهِ الْأَرْضِ أَوْ بِظُلْمٍ لِمُزَارِعِهِ وَ أَکَرَتِهِ لِأَنَّ اللَّهَ یَقُولُ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا

ص: ۳۲۵

۱- مجمع البيان ۴: ۳۸۵ و ۳۸۶، و فيه: فسمى الجزاء لقاء اللّه تفخيما لشأنه مع ما فيه من الايجاز و الاختصار، و قيل: معنى اللقاء الرجوع الى ملكه و سلطانه يوم لا يملك أحد سواه شيئا.

۲- مجمع البيان ۶: ۳۹۰. و فيه بعد ذلك: من قوله: «وَ عَلَى الَّذِينَ هادُوا حَرَّمْنا كُلَّ ذِى ظُفُرٍ».

۳- مجمع البيان ۶: ۳۹۶. و فيه: «ان لا يتخذوا» بصيغه الغائب و كذا فيما بعده.

۴- مجمع البيان ۷: ۲۵۶- ۲۵۷.

حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ طَيِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيراً يَعْنِي لُحُومَ الْإِبِلِ وَ شُحُومَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ هَكَذَا أَنْزَلَهَا اللَّهُ فَاقْرَءُوهَا هَكَذَا وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُحِلَّ شَيْئاً فِي كِتَابِهِ ثُمَّ يُحَرِّمَهُ بَعْدَ مَا أَحَلَّهُ وَ لَا يُحَرِّمَ شَيْئاً ثُمَّ يُحِلَّهُ بَعْدَ مَا حَرَّمَهُ قُلْتُ وَ كَذَلِكَ أَيْضاً قَوْلُهُ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُما قَالَ نَعَمْ قُلْتُ فَقَوْلُهُ إِلَّا ما حَرَّمَ إِسْرائِيلُ عَلى نَفْسِهِ قَالَ إِنَّ إِسْرَائِيلَ كَانَ إِذَا أَكَلَ مِنْ لَحْمِ الْإِبِلِ هَيَّجَ عَلَيْهِ وَجَعَ الْخَاصِرَةِ فَحَرَّمَ عَلَى نَفْسِهِ لَحْمَ الْإِبِلِ وَ ذَلِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ فَلَمَّا نَزَلَتِ التَّوْرَاةُ لَمْ يُحَرِّمْهُ وَ لَمْ يَأْكُلْهُ (1)

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: از امام صادق علیه السلام روایت است که فرمود: هرکس در زمین دانه ای بکارد ولی زکات آن و زراعتش را ندهد و در آن زمین زراعت کند و زراعتش پر از جو شود بداند که این به خاطر ظلمی است که در مالک شدن زمین انجام داده است یا برای ظلم به کشاورز و کارگران آن است، چون خداوند فرمود:« فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُواْ

ص: ۳۲۵

حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَن سَبِيلِ اللّهِ كَثِيرًا » یعنی گوشت شتر و گوشت و چربی گاو و گوسفند. خداوند این گونه آن را نازل کرد پی این گونه قرائت کنید و این گونه است که خداوند هیچ چیزی را در قرآن حلال نمی کند بعد از این که آن را حرام کرده باشد و اگر چیزی را حلال کند آن را حرام نمی کند. پرسیدیم که آیا این آیه «و من البقر و الغنم من حرمنا من شحومها » هم جزء آن است؟ فرمود: بله. پرسیدم: پس این آیه چیست؟ «و الا ما حرّم اسراییل علی نفسه» فرمود: هرگاه بنی اسراییل گوشت شتر را می خوردند کمردرد به آن ها فشار می آورد، و آن ها خودشان گوشت شتر را به خودشان حرام کردند، این قبل از نازل شدن تورات بر آن ها بود. ولی بعد از نازل شدن تورات آن را حرام نمی دانستند ولی از آن هم نمی خوردند. - . تفسیر القمی : ۱۴۶ - ۱۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

لعله علیه السلام قرأ حرمنا بالتخفیف أی جعلناهم محرومین و تعدیته بعلی لتضمین معنی السخط أو نحوه و استدل علیه السلام علی ذلک بأن ظلم الیهود کان بعد موسی علیه السلام و لم ینسخ شریعته إلا بشریعه عیسی و الیهود لم یؤمنوا به فلا بد من أن یکون حرمنا بالتخفیف أی سلبنا عنهم التوفیق حتی ابتدعوا فی دین الله و حرموا علی أنفسهم الطیبات التی کانت حلالا علیهم افتراء علی الله و لم أر تلک القراءه فی الشواذ أیضا.

قوله علیه السلام و لم یأکله أی موسی للنزاهه أو لاشتراک العله و یمکن أن یقرأ یؤکله علی بناء التفعیل بأن یکون الضمیران راجعین إلی الله تعالی أو بالتاء بإرجاعهما إلی التوراه و بالیاء یحتمل ذلک أیضا و علی التاء یمکن أن یقرأ الثانی بالتخفیف بإرجاعهما إلی بنی إسرائیل.

**[ترجمه]اگر کلمه «حرّمنا» بدون تشدید خوانده شود به معنای آن است که آن ها را محروم کردیم، و متعدی کردن آن با حرف جر علی به خاطر نشان دادن معنای خشم و نارضایتی به آن است. و امام صادق علیه السلام به این خاطر به این آیه برای

نشان دادن ظلم قوم یهود بعد از حضرت موسی استدلال می کند و این که دین موسی فقط بعد از آمدن دین عیسی علیه السلام منسوخ شد. ولی یهودیان به عیسی ایمان نیاوردند پس این جا «حرمنا» بدون تشدید برای معنا مناسب تر است. یعنی خداوند توفیق این که به دین جدید ایمان بیاورند را از آن ها گرفت تا این که بدعت گذاردند و نعمت هایی که خداوند بر آن ها حلال کرده بود را به قصد تهمت به خداوند بر خود حرام کردند. این نوع قرائت کلمه را در قراءات شواذ هم ندیدم. «ولم یاکله» یعنی موسی به خاطر گناه نکردن و مبتلا نشدن به آن از آن نخورد، و می توان آن را اکلّ بر وزن تفعیل بگیریم که مرجع هر دو ضمیر خداوند باشد یا این که توکله باشد و مرجع ضمیر تاء تورات باشد و همچنین با یوکله می توان مرجع ضمیر را تورات گرفت ، و توکله که می توان آن را بدون تشدید خواند و مرجع ضمیرش را بنی اسراییل گرفت.

**[ترجمه]

«۲»

-فس، تفسیر القمی تَماماً عَلَی الَّذِی أَحْسَنَ یَعْنِی تَمَّ لَهُ الْکِتَابُ لِمَا أَحْسَنَ (۲)

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « تماما علی الّذی أحسن » یعنی هنگامی که کار نیکو انجام می داد کتاب بر او نازل شد. - . تفسیر القمی : ۲۰۹ -

**[ترجمه]

«۳»

-فس، تفسیر القمی وَ عَلَی الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا کُلَّ ذِی ظُفُرٍ یَعْنِی الْیَهُودَ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ لُحُومَ الطَّیْرِ وَ حَرَّمَ عَلَیْهِمُ الشُّحُومَ وَ کَانُوا یُحِبُّونَهَا إِلَّا مَا کَانَ عَلَی ظُهُورِ الْغَنَمِ أَوْ فِی جَانِبِهِ خَارِجاً مِنَ الْبَطْنِ وَ هُوَ قَوْلُهُ حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ شُحُومَهُما إِلَّا ما حَمَلَتْ ظُهُورُهُما أَوِ الْحَوایا یَعْنِی فِی الْجَنِینِ أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذلِکَ جَزَیْناهُمْ بِبَغْیِهِمْ أَیْ کَانَ (۳)مُلُوکُ بَنِی إِسْرَائِیلَ

ص: ۳۲۶

۱- تفسیر القمّیّ: ۱۴۶- ۱۴۷.

۲- تفسیر القمّیّ: ۲۰۹.

۳- فی المصدر: ذلِکَ جَزَیْناهُمْ بِبَغْیِهِمْ وَ إِنَّا لَصادِقُونَ، و معنی قوله: جَزَیْناهُمْ بِبَغْیِهِمْ وَ إِنَّا أی کان اه.

يَمْنَعُونَ فُقَرَاءَهُمْ مِنْ أَكْلِ لَحْمِ الطَّيْرِ وَ الشُّحُومِ فَحَرَّمَ اللَّهُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ بِبَغْيِهِمْ عَلَى فُقَرَائِهِمْ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: « و علی الذین هادوا حرّمنا کل ذی ظفر » یعنی قوم یهود که خداوند بر آن ها گوشت پرندگان و گوشت چاق را بر آن ها حرام کرده بود و خوردن آن گوشت را دوست داشتند جز آن گوشتی که بر پشت گوسفند یا پهلوی آن خارج از شکمش بود و آیه «حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلاَّ مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا» یعنی در جنین و «أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُم بِبَغْيِهِمْ » یعنی پادشاهان بنی اسراییل

ص: ۳۲۶

مانع فقیرانشان از خوردن گوشت پرندگان می‌شدند. پس خداوند به خاطر ظلم آن ها بر فقیرانشان، خوردن آن گوشت را بر آن ها حرام کرد. - . تفسیر القمی : ۲۰۷ - ۲۰۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال البیضاوی أَوِ الْحَوایا أو ما اشتمل علی الأمعاء أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ هو شحم الألیه لاتصالها بالعصعص انتهی. (۲)قوله (۳)یعنی فی الجنین هذا مخالف للمشهور لکن لا یبعد عن أصل المعنی اللغوی قال الزجاج واحدها حاویه و حاویا و حویه و هی ما تحوی فی البطن فاجتمع و استدار فالمراد استثناء الشحم المحیط بالجنین أو الذی فی بطن الجنین و فی بعض النسخ فی الجنبین و هو أبعد من المعنی اللغوی مما مر و إن ناسب سابقه فی الجمله.

**[ترجمه]بیضاوی می گوید: «أوالحوایا» یا آن چه که همراه دل و روده حیوان باشد. «أو ما اختلط بعظم » منظور از آن گوشت دنبه است که به دم چسپیده است.پایان سخن.

و سخن علی بن ابراهیم که می گوید: منظور از آن جنین است مخالف قول مشهور است ولی به اصل معنای لغوی کلمه نزدیک تر است. زجاج می گوید: مفرد این کلمه حاویه، حاویا و حویه است یعنی آن چه که در داخل شکم تجمع کرده و پیچ خورده است. پس منظور، استثناء کردن پی اطراف جنین و یا آن چه که در داخل جنین است می‌باشد و در بعضی نسخه ها « فی الجنین » آمده است، که این به خاطر آن چه گذشت از معنای لغوی کلمه دورتر است. هرچند که با معنای سابق آن به طور کلی مناسب است.

**[ترجمه]

«۴»

-لی، الأمالی للصدوق الدَّقَّاقُ عَنِ الْأَسَدِيِّ عَنْ سَهْلٍ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۴)قَالَ: لَمَّا كَلَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ مُوسَى إِلَهِي مَا جَزَاءُ مَنْ شَهِدَ أَنِّي رَسُولُكَ وَ نَبِيُّكَ وَ أَنَّكَ كَلَّمْتَنِي قَالَ يَا

مُوسَى تَأْتِيهِ مَلَائِكَتِی فَتُبَشِّرُهُ بِجَنَّتِی قَالَ مُوسَی إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ قَامَ بَيْنَ يَدَيْكَ يُصَلِّی قَالَ يَا مُوسَى أُبَاهِی بِهِ مَلَائِكَتِی رَاكِعاً وَ سَاجِداً وَ قَائِماً وَ قَاعِداً وَ مَنْ بَاهَيْتُ بِهِ مَلَائِكَتِی لَمْ أُعَذِّبْهُ قَالَ مُوسَى إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ أَطْعَمَ مِسْكِيناً ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ قَالَ يَا مُوسَى آمُرُ مُنَادِياً يُنَادِی يَوْمَ الْقِيَامَهِ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ أَنَّ فُلَانَ بْنَ فُلَانٍ مِنْ عُتَقَاءِ اللَّهِ مِنَ النَّارِ قَالَ مُوسَى إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ وَصَلَ رَحِمَهُ قَالَ يَا مُوسَى أُنْسِی لَهُ أَجَلَهُ وَ أُهَوِّنُ عَلَيْهِ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ وَ يُنَادِيهِ خَزَنَهُ الْجَنَّهِ هَلُمَّ إِلَيْنَا فَادْخُلْ مِنْ أَيِّ أَبْوَابِهَا شِئْتَ قَالَ مُوسَى إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ كَفَّ أَذَاهُ عَنِ النَّاسِ وَ بَذَلَ مَعْرُوفَهُ لَهُمْ قَالَ يَا مُوسَى يُنَادِيهِ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ لَا سَبِيلَ لِی عَلَيْكَ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ ذَكَرَكَ بِلِسَانِهِ وَ قَلْبِهِ قَالَ يَا مُوسَى أُظِلُّهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ بِظِلِّ عَرْشِی وَ أَجْعَلُهُ فِی كَنَفِی قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ تَلَا حِكْمَتَكَ سِرّاً وَ جَهْراً قَالَ يَا مُوسَى يَمُرُّ عَلَى الصِّرَاطِ كَالْبَرْقِ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ صَبَرَ عَلَى أَذَى النَّاسِ

ص: ۳۲۷

۱- تفسیر القمّیّ: ۲۰۷- ۲۰۸.

۲- أنوار التنزیل ۱: ۱۵۷.

۳- أی قول علیّ بن إبراهیم، قلت: الموجود فی التفسیر: الجنبین.

۴- فی المصدر: عن علیّ بن محمّد بن علیّ بن موسی علیه السلام.

وَ شَتْمِهِمْ فِيکَ قَالَ أَعِينُهُ عَلَى أَهْوَالِ يَوْمِ الْقِيَامَهِ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ دَمَعَتْ عَيْنَاهُ مِنْ خَشْيَتِکَ قَالَ يَا مُوسَى أَقِی وَجْهَهُ مِنْ حَرِّ النَّارِ وَ أُومِنُهُ يَوْمَ الْفَزَعِ الْأَکْبَرِ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ تَرَکَ الْخِيَانَهَ حَيَاءً مِنْکَ قَالَ يَا مُوسَی لَهُ الْأَمَانُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ أَحَبَّ أَهْلَ طَاعَتِکَ قَالَ يَا مُوسَی أُحَرِّمُهُ عَلَى نَارِی قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً قَالَ لَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ وَ لَا أُقِيلُ عَثْرَتَهُ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ دَعَا نَفْساً کَافِرَهً إِلَى الْإِسْلَامِ قَالَ يَا مُوسَی آذَنُ لَهُ فِی الشَّفَاعَهِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ لِمَنْ يُرِيدُ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ صَلَّى الصَّلَوَاتِ لِوَقْتِهَا قَالَ أُعْطِيهِ سُؤْلَهُ وَ أُبِيحُهُ جَنَّتِی قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ أَتَمَّ الْوُضُوءَ مِنْ خَشْيَتِکَ قَالَ أَبْعَثُهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ وَ لَهُ نُورٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ يَتَلَأْلَأُ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ صَامَ شَهْرَ رَمَضَانَ لَکَ مُحْتَسِباً قَالَ يَا مُوسَی أُقِيمُهُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ مَقَاماً لَا يَخَافُ فِيهِ قَالَ إِلَهِی فَمَا جَزَاءُ مَنْ صَامَ شَهْرَ رَمَضَانَ يُرِيدُ بِهِ النَّاسَ قَالَ يَا مُوسَى ثَوَابُهُ کَثَوَابِ مَنْ لَمْ يَصُمْهُ (۱).

**[ترجمه]امالی الصدوق: امام حسن عسگری علیه السلام فرمود: هنگامی که خداوند با حضرت موسی صحبت کرد، موسی گفت: پروردگارا پاداش کسی که شهادت بدهد من فرستاده و پیامبر تو هستم و با من صحبت کردی، چیست؟ فرمود: ای موسی، ملائکه من بر او نازل می شوند و او را به بهشت بشارت می دهند. موسی فرمود: پروردگارا پاداش کسی که در مقابلت برایت نماز بخواند، چیست؟ ای موسی، ملائکه من در حالت رکوع، سجود، قیام و قعودش به او می بالند و ملائکه من به هر کسی ببالند او را عذاب نمی‌دهم. موسی گفت: پروردگارا، پاداش کسی که به خاطر رضای تو فقیری را غذا دهد، چیست؟ گفت: ای موسی، به یک نفر دستور می دهم که در روز قیامت در بین همه مخلوقات فریاد بزند که فلان شخص جزء کسانی است که از عذاب پروردگار در امان هستند. موسی گفت: پروردگار، پاداش کسی که صله رحم می کند، چیست؟ فرمود: مرگ و جان دادنش را برایش آسان می کنم و گنج های بهشت او را صدا می زنند که به سوی ما بیا و از هر دری که می خواهی وارد بهشت شو. پرسید: پروردگارا، پاداش کسی که مردم را اذیت نکند و کار نیک برای آن ها انجام دهد، چیست؟ فرمود: در روز قیامت آتش جهنم به او می گوید: هیچ راهی تو را به من نمی رساند. پرسید: پروردگارا، پاداش کسی که با زبان و قلبش ذکر تو را بکند، چیست؟ فرمود: در روز قیامت او را در زیر سایه عرش خود و در پناه خودم قرار می دهم. پرسید: پروردگارا، پاداش کسی که به طور پنهانی و آشکارا حکمتت را تلاوت کند، چیست؟ فرمود: از روی پل صراط به مانند برق می گذرد. پرسید: پروردگارا، پاداش کسی که بر اذیت ها و دشنام های مردم

ص: ۳۲۷

به خاطر رضایت تو صبر می کند، چیست؟ فرمود: در هنگام ترس های روز قیامت او را کمک می کنم. پرسید: پاداش کسی که به خاطر ترس از تو از چشمانش اشک بریزد، چیست؟ فرمود: ای موسی، صورتش را از گرمای آتش و او را از عذاب بزرگ حفظ می کنم. پرسید: پاداش کسی که به خاطر شرم از تو خیانت نکند، چیست؟ فرمود: در روز قیامت او از هر عذابی در امان است. پرسید: پروردگارا، پاداش کسی که عبادت کنندگان تو را دوست بدارد، چیست؟ فرمود: او را بر آتشم حرام می کنم. پرسید: جزای کسی که به طور عمد انسان مؤمنی را بکشد، چیست؟ فرمود: در روز قیامت به او نگاه نمی کنم و گناهش را نمی بخشم. پرسید: پروردگارا، پاداش کسی که کافری را مسلمان کند، چیست؟ فرمود: در روز قیامت او را شفیع هرکسی که بخواهد، می کنم. پرسید: پاداش کسی که نمازش را سر وقت بخواند، چیست؟ فرمود: خواسته اش را برطرف و بهشتم را بر او حلال می کنم. پرسید: خدایا، پاداش کسی که به خاطر ترس از تو وضویش را همیشه تازه می کند، چیست؟ روز قیامت او را در حالی که نوری در بین چشمانش می درخشد، زنده می کنم. پرسید: خدایا، پاداش کسی که روزه های ماه

رمضان را فقط به خاطر تو بگیرد، چیست؟ فرمود: در روز قیامت او را در جایی قرار می‌دهم که ترسی برای او نباشد. پرسید: پروردگارا، پاداش کسی که ماه رمضان را برای مردم بگیرد، چیست؟ فرمود: ثوابی ندارد به مانند کسی که اصلا روزه نگرفته باشد. - . امالی الصوق : ۱۲۵ - ۱۲۶ -

**[ترجمه]

«۵»

-لی، الأمالی للصدوق ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ حَبِیبٍ السِّجِسْتَانِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ فِی التَّوْرَاهِ مَکْتُوباً یَا مُوسَی إِنِّی خَلَقْتُکَ وَ اصْطَنَعْتُکَ (۲)وَ قَوَّیْتُکَ وَ أَمَرْتُکَ بِطَاعَتِی وَ نَهَیْتُکَ عَنْ مَعْصِیَتِی فَإِنْ أَطَعْتَنِی أَعَنْتُکَ عَلَی طَاعَتِی وَ إِنْ عَصَیْتَنِی لَمْ أُعِنْکَ عَلَی مَعْصِیَتِی یَا مُوسَی وَ لِیَ الْمِنَّهُ عَلَیْکَ فِی طَاعَتِکَ لِی وَ لِیَ الْحُجَّهُ عَلَیْکَ فِی مَعْصِیَتِکَ لِی (۳).

**[ترجمه]امالی الصدوق: امام باقر علیه السلام فرمود: در تورات آمده است: ای موسی، من تو را خلق کرده ام و برگزیده ام و به تو قدرت دادم و تو را به عبادت کردنم دستور دادم و از گناه کردن منعت کردم، اگر از من پیروی کنی تو را بر عبادت کردن کمک می کنم ولی اگر گناهی بکنی تو را بر گناه کردن کمک نمی کنم. ای موسی، در عبادت کردنت بر تو مهربانی می کنم و در گناه کردنت حجت من برای تو باشد. - . امالی الصدوق : ۱۸۵ - ۱۸۶ -

**[ترجمه]

«۶»

-لی، الأمالی للصدوق حَمْزَهُ الْعَلَوِیُّ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ حَبِیبٍ السِّجِسْتَانِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْبَاقِرِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِی التَّوْرَاهِ مَکْتُوبٌ فِیمَا نَاجَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا مُوسَی خَفْنِی فِی سِرِّ أَمْرِکَ أَحْفَظْکَ مِنْ وَرَاءِ عَوْرَتِکَ وَ اذْکُرْنِی فِی خَلَوَاتِکَ وَ عِنْدَ سُرُورِ لَذَّاتِکَ أَذْکُرْکَ عِنْدَ غَفَلَاتِکَ وَ امْلِکْ غَضَبَکَ عَمَّنْ مَلَّکْتُکَ

۱- أمالی الصدوق: ۱۲۵- ۱۲۶.

۲- اصطنع شیئا: امر ان یصنع له. اصطنعه: ادبه و خرجه لنفسه. ای اختاره لنفسه. و فی نسخه: و اصطفیتک.

۳- أمالی الصدوق: ۱۸۵- ۱۸۶.

عَلَيْهِ أَكُفَّ عَنْكَ غَضَبِي وَ اكْتُمْ مَكْنُونَ سِرِّي فِي سَرِيرَتِكَ وَ أَظْهِرْ فِي عَلَانِيَتِكَ الْمُدَارَاةَ عَنِّي لِعَدُوِّي وَ عَدُوِّكَ مِنْ خَلْقِي وَ لَا تَسْتَسِبَّ (۱)لِي عِنْدَهُمْ بِإِظْهَارِكَ مَكْنُونَ سِرِّي فَتَشْرَكَ عَدُوَّكَ وَ عَدُوِّي فِي سَبِّي (۲).

**[ترجمه]امالی الصدوق: امام باقر علیه السلام فرمود: در تورات مناجات خداوند با موسی نوشته شده است که ای موسی، در خفا از من بترس تو را در بهشت از عیب هایت حفظ می کنم، من را در هنگام خلوت و خوشحالی هایت ذکر کن، تو را در هنگام غفلت هایت ذکر می کنم، خشمت را بر زیردستانت کنترل کن،

ص: ۳۲۸

من نیز خشم را از تو دور می کنم. راز و سر من را نزد خودت نگه دار و با خلق خدا چه دشمن خدا و چه دشمن خودت، آشکارا مدارا کن. و با آشکار کردن اسرار من نزد آن ها باعث نشو که آن ها به من دشنام دهند تا در گناه آن ها شریک نشوی. - . امالی الصدوق : ۱۵۳ - ۱۵۴ - مجالس المفید: از ابن محبوب چنین روایتی ذکر شده است. - . مجالس المفید : ۱۲۲ -

**[ترجمه]

«۷»

جا، المجالس للمفید أَحْمَدُ بْنُ الْوَلِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ مَهْزِيَارَ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ مِثْلَهُ (۳).

قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنِ ابْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ إِلَى قَوْلِهِ مِنْ خَلْقِي يَا مُوسَى إِنِّي خَلَقْتُكَ وَ اصْطَفَيْتُكَ وَ قَوَّيْتُكَ وَ أَمَرْتُكَ بِطَاعَتِي وَ نَهَيْتُكَ عَنْ مَعْصِيَتِي فَإِنْ أَنْتَ أَطَعْتَنِي أَعَنْتُكَ عَلَى طَاعَتِي وَ إِنْ أَنْتَ عَصَيْتَنِي لَمْ أُعِنْكَ عَلَى مَعْصِيَتِي وَ لِي عَلَيْكَ الْمِنَّةُ فِي طَاعَتِكَ وَ لِي عَلَيْكَ الْحُجَّةُ فِي مَعْصِيَتِكَ إِيَّايَ وَ قَالَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ مَنْ يَسْكُنُ حَظِيرَةَ الْقُدْسِ قَالَ الَّذِينَ لَمْ تَرَ أَعْيُنُهُمُ الزِّنَا وَ لَمْ يُخَالِطْ أَمْوَالَهُمُ الرِّبَا وَ لَمْ يَأْخُذُوا فِي حُكْمِهِمُ الرِّشَا وَ قَدْ قَالَ يَا مُوسَى لَا تَسْتَذِلَّ الْفَقِيرَ وَ لَا تَغْبِطِ الْغَنِيَّ بِالشَّيْءِ الْيَسِيرِ (۴).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: ابن محبوب روایت می کند: ای موسی، من تو را از بین خلقم انتخاب کردم، و به تو قدرت دادم و تو را بر عبادت کردنم امر کردم و از گناه کردن نهی کردم، اگر من را اطاعت کنی به تو کمک می کنم و اگر عصیان کنی تو را بر گناه کردن کمک نمی کنم و تو را کمک کردم تا من را عبادت کنی و برای گناه نکردنت نسبت به من حجت و دلیل برایت آورده ام، موسی گفت: خدایا چه کسی در مکان مقدس ساکن می شود؟ فرمود: کسانی که چشمانشان زنا ندید و ربا با اموالشان قاطی نشد و در قضاوت کردنشان رشوه نگرفت. و فرمود: ای موسی، انسان فقیر را ذلیل نکن و به انسان ثروتمند به خاطر یک چیز کم حسودی نکن. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

قوله تعالی أحفظک من وراء عورتک العوره العیب و کل ما یستحیا منه أی أحفظک عن أن یصل الناس إلی عورتک و یطلعوا علیها أو من أن تصل إلیک العورات أو بعد أن تکون متصفا بها أحفظک عن عقابها و أمثالها و الأول أظهر قوله عند غفلاتک أی بالحفظ عن المعاصی أو بالمغفره بعد صدورها قوله تعالی و لا تستسب أی لا تظهر عندهم أسراری فیسبونی و تکون أنت سببا لذلک.

**[ترجمه]« أحفظک من وراء عورتک » العوره: یعنی عیب و هر آن چه که از آن حیا شود، یعنی تو را از آگاه شدن مردم بر عیبت یا این که عیوب و هر چیز بدی که به تو برسد، حفظ می کنم، یا بعد از این که به آن موصوف باشی تو را از مجازات آن و همانند آن حفظ می‌کنم؛ و معنای اول نزدیک تر است. « عند غفلاتک » یعنی با حفظ کردنت از گناهان یا با بخشش بعد از انجام گناه. « ولا تستسبّ » یعنی اسرار من را نزد آن ها آشکار نکن که به من دشنام بدهند و تو سبب آن شده باشی.

**[ترجمه]

«۷»

-لی، الأمالی للصدوق أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ سَمِعْتُ مَوْلَایَ الصَّادِقَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ کَانَ فِیمَا نَاجَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنْ قَالَ لَهُ یَا ابْنَ عِمْرَانَ کَذَبَ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ یُحِبُّنِی فَإِذَا جَنَّهُ اللَّیْلُ نَامَ عَنِّی أَ لَیْسَ کُلُّ مُحِبٍّ یُحِبُّ خَلْوَهَ حَبِیبِهِ هَا أَنَا ذَا یَا ابْنَ عِمْرَانَ مُطَّلِعٌ عَلَی أَحِبَّائِی إِذَا جَنَّهُمُ اللَّیْلُ حَوَّلْتُ

۱- استسب له: عرضه للسب و جره إلیه.

۲- أمالی الصدوق: ۱۵۳- ۱۵۴.

۳- مجالس المفید: ۱۲۲.

۴- قصص الأنبیاء مخطوط.

أَبْصَارَهُمْ مِنْ قُلُوبِهِمْ وَ مَثَّلْتُ عُقُوبَتِي بَيْنَ أَعْيُنِهِمْ يُخَاطِبُونِّي عَنِ الْمُشَاهَدَهِ وَ يُكَلِّمُونِّي عَنِ الْحُضُورِ يَا ابْنَ عِمْرَانَ هَبْ لِي مِنْ قَلْبِكَ الْخُشُوعَ وَ مِنْ بَدَنِكَ الْخُضُوعَ وَ مِنْ عَيْنَيْكَ الدُّمُوعَ (۱)فِي ظُلَمِ اللَّيْلِ وَ ادْعُنِي فَإِنَّكَ تَجِدُنِي قَرِيباً مُجِيباً (۲).

**[ترجمه]امالی الصدوق: مفضل روايت می کند: از سرورم امام صادق علیه السلام شنيدم که فرمود: از راز و نياز خداوند با حضرت موسی اين بود که خداوند به موسی فرمود: ای موسی، هر کس که ادعا کند که عاشق من است ولی در هنگام شب بخوابد و من را فراموش کند و در آن هنگام من را ياد نکند، در مورد عشقش به من دروغ گفته است، آيا انسان عاشق خلوت کردن با محبوبش را دوست ندارد؟ ای موسی، من بندگان عاشق خودم را خوب می شناسم. هر گاه شب فرا برسد

ص: ۳۲۹

چشم هايشان به قلبشان رجوع می کنند و عقوبت و عذاب من در بين چشمهايشان نمايان می شود و با من در مورد ديدار و حضور من صحبت می کنند. ای موسی، در تاريکی شب خشوع را از قلبت و فروتنی را از جسمت و اشک را از چشمانت به من بده. مرا دعا کن همانا مرا نزديک و پاسخ دهنده می‌يابی. - امالی الصدوق ۲۱۴ - ۲۱۵ -

**[ترجمه]

إيضاح

حولت أبصارهم من قلوبهم أی جعلت قلوبهم مشغوله بذكری بحيث لا تشتغل بما رأته الأبصار أو لا تنظر أبصارهم إلی ما تشتهيه قلوبهم و يحتمل أن يكون من قلوبهم صفه أو حالا لقوله أبصارهم أی حولت أبصار قلوبهم عن النظر إلی غيری و يؤيده الفقره الثانيه (۳).

**[ترجمه]«حوّلت أبصارهم من قلوبهم» يعنی دلهايشان با ذکر من مشغول می شوند. به طوری که به آن چه که چشمهايشان می بينند توجهی نمی‌کنند، يا اين که يعنی، چشمهايشان به آن چه که قلبشان می خواهد نگاه نمی‌کنند. و می‌توان «عن قلوبهم» را صفت يا حال برای «حوّلت أبصار قلوبهم عن النّظر إلی غيری» گرفت که بند دوم صدق اين معنا را تاييد می کند.

**[ترجمه]

«۸»

-يد، التوحيد لی، الأمالی للصدوق ابْنُ مَسْرُورٍ عَنِ ابْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا صَعِدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى الطُّورِ فَنَاجَى رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ يَا رَبِّ أَرِنِي خَزَائِنَكَ قَالَ يَا مُوسَى إِنَّمَا خَزَائِنِي إِذَا أَرَدْتُ شَيْئاً أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (۴).

مع، معانی الأخبار أبی و ابن الوليد عن سعد عن ابن عيسى عن ابن محبوب مثله (۵).

**[ترجمه]توحید، امالی الصدوق: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که موسی از کوه طور بالا رفت و با خداوند مناجات کرد فرمود: خدایا، گنج هایت را به من نشان بده، خداوند فرمود: ای موسی، گنج های من طوری هستند که هرگاه چیزی بخواهم به محض آن که به چیزی بگویم باش (حاضر شو)، در همان لحظه حاضر می شود. - . توحید الصدوق : ۱۲۳، امالی الصدوق : ۳۰۵ -

معانی الاخبار: از ابن محبوب چنین روایتی نقل شده است.

**[ترجمه]

«۹»

-لی، الأمالی للصدوق مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ ابْنِ أَبَانٍ عَنِ ابْنِ أُورَمَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ الْخَزَّازِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْبَاقِرِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: قَالَ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا رَبِّ أَوْصِنِی قَالَ أُوصِیکَ بِی فَقَالَ یَا رَبِّ أَوْصِنِی قَالَ أُوصِیکَ بِی ثَلَاثاً فَقَالَ یَا رَبِّ أَوْصِنِی قَالَ أُوصِیکَ بِأُمِّکَ قَالَ یَا رَبِّ أَوْصِنِی قَالَ أُوصِیکَ بِأُمِّکَ قَالَ أَوْصِنِی قَالَ أُوصِیکَ بِأَبِیکَ قَالَ فَکَانَ یُقَالُ لِأَجْلِ

ص: ۳۳۰

۱- فی نسخه: و من عینک الدموع.

۲- أمالی الصدوق: ۲۱۴- ۲۱۵. فی نسخه: و ادعنی فانی قریب مجیب.

۳- یمکن أن یقرأ الفعلان علی بناء المعلوم و المجهول، و الأول أظهر لان التحویل و التمثیل إن کان من فعلهم فکان ذکر الفاعل أکمل و أدخل فی مدحهم، فکان الانسب: حولوا و مثلوا، و إن کان من فعله تعالی فبیان الفاعل أتم فی معرض الامتنان الا أن یقال: لما کان الغرض مدحهم أعرض تعالی عما فعل بهم من اللطف، و اکتفی ببیان ما یتعلق بکمالهم فتدبر منه رحمه اللّه.

۴- توحید الصدوق: ۱۲۳، أمالی الصدوق: ۳۰۵.

۵- معانی الأخبار: ۱۱۴.

ذَلِکَ إِنَّ لِلْأَمِّ ثلثا (ثُلُثَیِ) الْبِرِّ (۱)وَ لِلْأَبِ الثُّلُثَ (۲).

**[ترجمه]امالی الصدوق: از امام باقر علیه السلام روایت است که: موسی فرمود: خدایا، من را نصیحت کن. فرمود: تو را به خودم سفارش می کنم، موسی فرمود: خدایا نصیحتم کن. خدا فرمود: تو را به خودم سفارش می کنم، و سه بار این را تکرار کرد. سپس موسی فرمود: خدایا نصیحتم کن. فرمود: تو را به نیکی کردن به مادرت سفارش می کنم. موسی فرمود: خدایا نصیحتم کن. خدا فرمود: تو را به نیکی کردن به مادرت سفارش می کنم. موسی فرمود: خدایا، نصیحتم کن. خدا فرمود: تو را به نیکی کردن به پدرت سفارش می کنم. سپس امام باقر علیه السلام فرمود: به خاطر همین گفته شده

ص: ۳۳۰

که برای مادر، دو سوم نیکی و برای پدر، یک سوم نیکی است. - . امال الصدوق : ۳۰۵ - ۳۰۶ -

**[ترجمه]

«۱۰

-لی، الأمالی للصدوق ابْنُ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْکُوفِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْخَیَّاطِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِیمَا أَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا مُوسَی کُنْ خَلَقَ الثَّوْبِ نَقِیَّ الْقَلْبِ حِلْسَ الْبَیْتِ مِصْبَاحَ اللَّیْلِ تُعْرَفُ فِی أَهْلِ السَّمَاءِ وَ تُخْفَی عَلَی أَهْلِ الْأَرْضِ یَا مُوسَی إِیَّاکَ وَ اللَّجَاجَةَ وَ لَا تَکُنْ مِنَ الْمَشَّاءِینَ فِی غَیْرِ حَاجَةٍ وَ لَا تَضْحَکْ مِنْ غَیْرِ عَجَبٍ وَ ابْکِ عَلَی خَطِیئَتِکَ یَا ابْنَ عِمْرَانَ (۳).

**[ترجمه]امالی الصدوق: امام صادق علیه السلام فرمود: از مناجات حضرت موسی با خداوند متعال این بود که: ای موسی، لباس هایت کهنه ولی دلت پاک و تازه و خانه نشین باش و چراغ شب باش تا در بین اهل آسمان شناخته شوی، و در بین اهل زمین ناشناس بمانی. ای موسی، از لجاجت دوری کن و در صورت عدم نیاز - بی دلیل - راه نرو، و در غیر از زمان خوشحالی نخند و ای موسی به خاطر اشتباهاتت گریه کن. - . امالی الصدوق : ۳۰۶ -

**[ترجمه]

توضیح

(۴)قال الفیروزآبادی الحلس بالکسر کساء علی ظهر البعیر تحت البرذعه (۵)و یبسط فی البیت تحت حر (۶)الثیاب و هو حلس بیته إذا لم یبرح مکانه (۷).

**[ترجمه]فیروزآبادی می گوید: حلس، با کسره حرف حاء : پارچه ای است که بر پشت شتر زیر جل آن می گذارند و در خانه زیر چیزهای باارزش پهن می شود و «هو حلس بیته» یعنی خانه اش را ترک نمی کند.

**[ترجمه]

«۱۱

-لی، الأمالی للصدوق بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: جَاءَ نَفَرٌ مِنَ الْیَهُودِ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ سَاقَ الْحَدِیثَ الطَّوِیلَ (۸)إِلَی أَنْ قَالَ قَالَ الْیَهُودِیُّ فَأَخْبِرْنِی عَنْ خَمْسَهِ أَشْیَاءَ مَکْتُوبَاتٍ فِی التَّوْرَاهِ وَ سَاقَهُ إِلَی أَنْ قَالَ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَوَّلُ مَا فِی التَّوْرَاهِ مَکْتُوبٌ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ هِیَ بِالْعِبْرَانِیَّهِ طاب (۹)ثُمَّ تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَذِهِ الْآیَهَ

ص: ۳۳۱

۱- هکذا فی النسخ و الصحیح کما فی المصدر: ثلثی البر.

۲- أمالی الصدوق: ۳۰۵- ۳۰۶.

۳- أمالی الصدوق: ۳۰۶.

۴- فی نسخه. «بیان» بدل «توضیح».

۵- البردعه و البرذعه: کساء یلقی علی ظهر الدابّه.

۶- الحر بضم الحاء: خیار الشی ء و أعتقه.

۷- غیر خفی أن الإسلام یری الرهبنه و الاعتزال و الانفراد و التجنب عن الدخول فیما یحتاج إلیه المجتمع و به تقوم عمده من المکاسب و الحرف و الصنائع جریمه تهدم حقوق الانسانیه و تضر ببقاء النوع الانسانی و المجتمع، و هو یری التجاره و الزراعه و الصناعه و التعاون فیما یحتاج إلیه البشر و به یکون قوامهم و معاشهم من أهم الأمور و أعظم الطاعات، فقوله: حلس بیته إمّا یختص بالادیان السالفه أو کنایه عن اجتناب الشهره.

۸- تقدم الحدیث بتمامه مسندا فی ج ۹: ۲۹۴- ۳۰۲.

۹- فی نسخه: و هو بالعبرانیه طاب.

يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ الْإِنْجِيلِ وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ وَ فِي السَّطْرِ الثَّانِي اسْمُ وَصِيِّي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ فِي الثَّالِثِ وَ الرَّابِعِ سِبْطَيَّ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ فِي السَّطْرِ الْخَامِسِ أُمُّهُمَا فَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ وَ فِي التَّوْرَاةِ اسْمُ وَصِيِّي إِلْيَا وَ اسْمُ السِّبْطَيْنِ شَبَّرُ وَ شَبِيرُ وَ هُمَا نُورَا فَاطِمَةَ قَالَ الْيَهُودِيُّ صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ (۱).

**[ترجمه]امالی الصدوق: از امام حسن علیه السلام روایت است که: مردی یهودی نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد. سپس امام حسن علیه السلام روایت را ادامه داد تا این که آن مرد پرسید: من را از پنج چیز که در تورات به آن ها اشاره شده است، با خبر کن. و روایت را ادامه داد تا این که فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: اولین چیزی که در تورات نوشته شده است این است که «محمد فرستاده خدا است» و آن با زبان عبری «طاب» است، سپس پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم این آیه را تلاوت کرد:

ص: ۳۳۱

«یجدونه مکتوبا عندهم فی التورات و الانجیل و مبشرا برسول یأتی من بعدی اسمه أحمد» و در سطر دوم تورات اسم علی بن ابی طالب جانشینم آمده است و در خط سوم و چهارم نوه هایم حسن و حسین علیهما السلام و در سطر پنجم مادر آن دو فاطمه سلام الله علیها سرور زنان دنیا آمده است. که در تورات اسم جانشینم به اسم إلیا و اسم نوه هایم شبر و شبیر و انها دو نور فاطمه هستند. آن مرد یهودی گفت: راست گفتی، ای محمد. - . امالی الصدوق : ۱۱۵ - ۱۱۶ -

**[ترجمه]

۱۲»

-یه، من لا یحضره الفقیه بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: اسْمُ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فِي تَوْرَاةِ مُوسَى الْحَادُّ وَ تَأْوِيلُهُ يُحَادُّ مَنْ حَادَّ اللَّهُ دِينَهُ قَرِيباً كَانَ أَمْ بَعِيداً.

**[ترجمه]من لا یحضرالفقیه: امام باقر علیه السلام فرمود: اسم پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم در تورات با عنوان موسی الحاد آمده است و به معنای کسی که خداوند دین موسی را در زمانی نزدیک یا دور، با دین او را باطل می کند.

**[ترجمه]

۱۳»

-ف، تحف العقول مُنَاجَاةُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَى بْنِ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا مُوسَى لَا تُطِلْ فِي الدُّنْيَا أَمَلَكَ فَيَقْسُوَ قَلْبُكَ وَ قَاسِي الْقَلْبِ مِنِّي بَعِيدٌ أَمِتْ قَلْبَكَ بِالْخَشْيَةِ وَ كُنْ خَلَقَ الثِّيَابِ جَدِيدَ الْقَلْبِ تُخْفَى عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ وَ تُعْرَفُ بَيْنَ أَهْلِ السَّمَاءِ وَ صِحْ إِلَيَّ مِنْ كَثْرَةِ الذُّنُوبِ صِيَاحَ الْهَارِبِ مِنْ عَدُوِّهِ وَ اسْتَعِنْ بِي عَلَى ذَلِكَ فَإِنِّي نِعْمَ الْمُسْتَعَانُ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ فَوْقَ الْعِبَادِ وَ الْعِبَادُ دُونِي وَ كُلٌّ لِي دَاخِرُونَ فَاتَّهِمْ نَفْسَكَ عَلَى نَفْسِكَ وَ لَا تَأْمَنْ (۲)وَلَدَكَ عَلَى دِينِكَ إِلَّا أَنْ يَكُونَ وَلَدُكَ مِثْلَكَ يُحِبُّ الصَّالِحِينَ

يَا مُوسَى اغْسِلْ وَ اغْتَسِلْ وَ اقْتَرِبْ مِنْ عِبَادِيَ الصَّالِحِينَ يَا مُوسَى كُنْ إِمَامَهُمْ فِي صَلَاتِهِمْ وَ فِيمَا يَتَشَاجَرُونَ وَ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ بِمَا أَنْزَلْتُ عَلَيْكَ فَقَدْ أَنْزَلْتُهُ حُكْماً بَيِّناً وَ بُرْهَاناً نَيِّراً وَ نُوراً يَنْطِقُ بِمَا فِي الْأَوَّلِينَ وَ بِمَا هُوَ كَائِنٌ فِي الْآخِرِينَ يَا مُوسَى أُوصِيكَ وَصِيَّةَ الشَّفِيقِ الْمُشْفِقِ بِابْنِ الْبَتُولِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ صَاحِبِ الْأَتَانِ وَ الْبُرْنُسِ وَ الزَّيْتِ وَ الزَّيْتُونِ وَ الْمِحْرَابِ (۳)وَ مِنْ بَعْدِهِ بِصَاحِبِ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ الطَّيِّبِ الطَّاهِرِ الْمُطَهَّرِ فَمَثَلُهُ فِي كِتَابِكَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ مُهَيْمِنٌ عَلَى الْكُتُبِ (۴)وَ أَنَّهُ رَاكِعٌ

ص: ۳۳۲

۱- أمالي الصدوق: ۱۱۵- ۱۱۶.

۲- في المصدر و في الروضه: و لا تأتمن.

۳- قال المصنّف في المرآه: الاتان بالفتح: الحماره. و البرنس بالضم: قلنسوه طويله، و كان النساك يلبسونها في صدر الإسلام. و المراد بالزيتون و الزيت: التمره المعروفه و دهنها لانه عليه السلام كان يأكلها، أو نزلتا له في المائده من السماء؛ أو المراد بالزيتون مسجد دمشق، أو جبال الشام كما ذكره الفيروزآبادي، أي أعطاه اللّه بلاد الشام. و بالزيت الدهن الذي روى أنه كان في بني إسرائيل و كان غليانها من علامات النبوّه، و المحراب لزومه و كثره العباده فيه.

۴- في الروضه: مهيمن على الكتب كلها. قلت: يحتمل أن يكون الصواب: و كتابه مهيمن على الكتب. و المهيمن من هيمن على كذا أي صار رقيبا عليه و حافظا.

سَاجِدٌ رَاغِبٌ رَاهِبٌ إِخْوَانُهُ الْمَسَاكِينُ وَ أَنْصَارُهُ قَوْمٌ آخَرُونَ (۱)وَ سَيَكُونُ فِي زَمَانِهِ أَزْلٌ وَ زَلَازِلُ (۲)وَ قَتْلٌ اسْمُهُ أَحْمَدُ وَ مُحَمَّدٌ الْأَمِينُ مِنَ الْبَاقِينَ الْأَوَّلِينَ (۳)يُؤْمِنُ بِالْكُتُبِ كُلِّهَا وَ يُصَدِّقُ جَمِيعَ الْمُرْسَلِينَ (۴)أُمَّتُهُ مَرْحُومَةٌ مُبَارَكَةٌ (۵)لَهُمْ سَاعَاتٌ مُوَقَّتَاتٌ يُؤَذِّنُونَ فِيهَا بِالصَّلَوَاتِ فَبِهِ صَدِّقْ فَإِنَّهُ أَخُوكَ (۶)يَا مُوسَى إِنَّهُ أَمِينِي (۷)وَ هُوَ عَبْدُ صِدْقٍ مُبَارَكٌ لَهُ فِيمَا وَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ وَ يُبَارَكُ عَلَيْهِ (۸)كَذَلِكَ كَانَ فِي عِلْمِي وَ كَذَلِكَ خَلَقْتُهُ بِهِ أَفْتَحُ السَّاعَةَ وَ بِأُمَّتِهِ أَخْتِمُ مَفَاتِيحَ الدُّنْيَا (۹)فَمُرْ ظَلَمَةَ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ لَا يَدْرُسُوا اسْمَهُ وَ لَا يَخْذُلُوهُ وَ إِنَّهُمْ لَفَاعِلُونَ وَ حُبُّهُ لِي حَسَنَةٌ وَ أَنَا مَعَهُ وَ أَنَا مِنْ حِزْبِهِ (۱۰)وَ هُوَ مِنْ حِزْبِي وَ حِزْبِي هُمُ الْغَالِبُونَ يَا مُوسَى أَنْتَ عَبْدِي وَ أَنَا إِلَهُكَ لَا تَسْتَذِلَّ الْحَقِيرَ الْفَقِيرَ وَ لَا تَغْبِطِ الْغَنِيَّ بِشَيْءٍ يَسِيرٍ وَ كُنْ عِنْدَ ذِكْرِي خَاشِعاً وَ عِنْدَ تِلَاوَةِ رَحْمَتِي طَامِعاً فَأَسْمِعْنِي لَذَاذَةَ التَّوْرَاةِ بِصَوْتٍ خَاشِعٍ حَزِينٍ اطْمَئِنَّ عِنْدَ ذِكْرِي وَ اعْبُدْنِي وَ لَا تُشْرِكْ بِي إِنِّي أَنَا السَّيِّدُ الْكَبِيرُ إِنِّي خَلَقْتُكَ مِنْ نُطْفَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ مِنْ طِينَةٍ أَخْرَجْتُهَا مِنْ أَرْضٍ ذَلِيلَةٍ مَمْسُوحَةٍ (۱۱)فَكَانَتْ

۱- اذ لم يكن أنصاره صلّى اللّه عليه و آله و سلم من قريش و من قومه فتأمل. منه رحمه اللّه.

۲- الازل بالفتح مصدر أزل يأزل: وقع فى ضيق و شده، أو بالكسر بمعنى الداهيه. الزلازل الشدائد و الاهوال.

۳- فى الروضه: من الباقين من ثله الاولين الماضين.

۴- أى يظهر صدقهم لانه يظهر صدق نفسه بالمعجزه و يخبر بصدقهم فيظهر صدقهم أيضا فتأمل منه ره.

۵- فى الروضه هنا زياده و هى هذه: ما بقوا فى الدين على حقائقه.

۶- فى الروضه: يؤدون فيها الصلوات أداء العبد الى سيده نافلته، فبه فصدق، و منهاجه فاتبع فانه أخوك.

۷- فى الروضه: انه امى. و فيه: و يبارك عليه.

۸- فى المصدر: نبارك عليه. و فى الروضه مثل المتن.

۹- أى بامته ينقطع القتال و الفتح أو فتح جميع الأمور، و على التقديرين كنايه عن اتصال امته بالقيامه و اللّه أعلم. منه رحمه اللّه.

۱۰- كنايه عن النصره. اى انى انصره و اعينه.

۱۱- هكذا فى النسخ. و فى المصدر و الروضه: «ممشوجه» أى مخلوطه من عناصر شتّى و أنواع مختلفه.

بَشَراً فَأَنَا صَانِعُهَا خَلْقاً فَتَبَارَکَ وَجْهِی وَ تَقَدَّسَ صُنْعِی لَیْسَ کَمِثْلِی شَیْ ءٌ وَ أَنَا الْحَیُّ الدَّائِمُ لَا أَزُولُ یَا مُوسَی کُنْ إِذَا دَعَوْتَنِی خَائِفاً مُشْفِقاً وَجِلًا وَ نَاجِنِی حِینَ تُنَاجِینِی بِخَشْیَهٍ مِنْ قَلْبٍ وَجِلٍ وَ أَحْیِ بِتَوْرَاتِی أَیَّامَ الْحَیَاهِ وَ أَعْلِمِ الْجَاهِلِینَ مَحَامِدِی (۱)وَ ذَکِّرْهُمْ آلَائِی وَ نِعَمِی وَ قُلْ لَهُمْ لَا یَتَمَادَوْنَ فِی غَیِّ مَا هُمْ فِیهِ فَإِنَّ أَخْذِی أَلِیمٌ شَدِیدٌ (۲)یَا مُوسَی إِنِ انْقَطَعَ حَبْلُکَ مِنِّی لَمْ یَتَّصِلْ بِحَبْلِ غَیْرِی فَاعْبُدْنِی وَ قُمْ بَیْنَ یَدَیَّ مَقَامَ الْعَبْدِ الْحَقِیرِ ذُمَّ نَفْسَکَ وَ هِیَ أَوْلَی بِالذَّمِّ وَ لَا تَتَطَاوَلْ عَلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ بِکِتَابِی فَکَفَی بِهَذَا وَاعِظاً لِقَلْبِکَ وَ مُنِیراً وَ هُوَ کَلَامُ رَبِّ الْعَالَمِینَ جَلَّ وَ تَعَالَی یَا مُوسَی مَتَی مَا دَعَوْتَنِی وَجَدْتَنِی فَإِنِّی سَأَغْفِرُ لَکَ عَلَی مَا کَانَ مِنْکَ السَّمَاءُ تُسَبِّحُ لِی وَجِلًا وَ الْمَلَائِکَهُ مِنْ مَخَافَتِی مُشْفِقُونَ وَ أَرْضِی (۳)تُسَبِّحُ لِی طَمَعاً وَ کُلُّ الْخَلْقِ یُسَبِّحُونَ لِی دَاخِرِینَ ثُمَّ عَلَیْکَ بِالصَّلَاهِ فَإِنَّهَا مِنِّی بِمَکَانٍ وَ لَهَا عِنْدِی عَهْدٌ وَثِیقٌ وَ أَلْحِقْ بِهَا مَا مِنْهَا (۴)زَکَاهَ الْقُرْبَانِ مِنْ طَیِّبِ الْمَالِ وَ الطَّعَامِ فَإِنِّی لَا أَقْبَلُ إِلَّا الطَّیِّبَ یُرَادُ بِهِ وَجْهِی اقْرِنْ مَعَ ذَلِکَ صِلَهَ الْأَرْحَامِ فَإِنِّی أَنَا اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِیمُ وَ الرَّحِمُ إِنِّی خَلَقْتُهَا فَضْلًا مِنْ رَحْمَتِی لِیَتَعَاطَفَ بِهَا الْعِبَادُ وَ لَهَا عِنْدِی سُلْطَانٌ فِی مَعَادِ الْآخِرَهِ وَ أَنَا قَاطِعٌ مَنْ قَطَعَهَا وَ وَاصِلٌ مَنْ وَصَلَهَا وَ کَذَلِکَ أَفْعَلُ بِمَنْ ضَیَّعَ أَمْرِی یَا مُوسَی أَکْرِمِ السَّائِلَ إِذَا أَتَاکَ بِرَدٍّ جَمِیلٍ أَوْ إِعْطَاءٍ یَسِیرٍ فَإِنَّهُ یَأْتِیکَ مَنْ لَیْسَ بِإِنْسٍ وَ لَا جَانٍّ مَلَائِکَهُ الرَّحْمَنِ یَبْلُونَکَ کَیْفَ أَنْتَ صَانِعٌ فِیمَا أَوْلَیْتُکَ وَ کَیْفَ مُوَاسَاتُکَ فِیمَا خَوَّلْتُکَ فَاخْشَعْ لِی بِالتَّضَرُّعِ وَ اهْتِفْ بِوَلْوَلَهِ (۵)الْکِتَابِ وَ اعْلَمْ أَنِّی أَدْعُوکَ دُعَاءَ السَّیِّدِ مَمْلُوکَهُ لِیَبْلُغَ (۶)بِهِ شَرَفَ الْمَنَازِلِ وَ ذَلِکَ مِنْ فَضْلِی عَلَیْکَ وَ عَلَی آبَائِکَ الْأَوَّلِینَ یَا مُوسَی لَا تَنْسَنِی عَلَی کُلِّ حَالٍ وَ لَا تَفْرَحْ بِکَثْرَهِ الْمَالِ فَإِنَّ نِسْیَانِی یُقْسِی الْقُلُوبَ

۱- فی المصدر و الروضه: و علم الجهال محامدی.

۲- هکذا فی النسخ و الروضه، و فی المصدر: فان اخذی لهم شدید.

۳- فی المصدر و الروضه: و الأرض.

۴- فی المصدر و الروضه: ما هو منها.

۵- الولوله بالفتح: رفع الصوت بالویل و البکاء و الصیاح.

۶- فی المصدر: لتبلغ.

وَ مَعَ كَثْرَهِ الْمَالِ كَثْرَهُ الذُّنُوبِ الْأَرْضُ مُطِيعَهٌ وَ السَّمَاءُ مُطِيعَهٌ وَ الْبِحَارُ مُطِيعَهٌ فَمَنْ عَصَانِی شَقِیَ فَأَنَا الرَّحْمَنُ رَحْمَانُ كُلِّ زَمَانٍ (۱)آتِی بِالشِّدَّهِ بَعْدَ الرَّخَاءِ وَ بِالرَّخَاءِ بَعْدَ الشِّدَّهِ وَ بِالْمُلُوكِ بَعْدَ الْمُلُوكِ وَ مُلْكِی قَائِمٌ دَائِمٌ لَا یَزُولُ وَ لَا یَخْفَی عَلَیَّ شَیْ ءٌ فِی الْأَرْضِ وَ لَا فِی السَّمَاءِ وَ كَیْفَ یَخْفَی عَلَیَّ مَا مِنِّی مُبْتَدَؤُهُ وَ كَیْفَ لَا یَكُونُ هَمُّكَ فِیمَا عِنْدِی وَ إِلَیَّ تَرْجِعُ لَا مَحَالَهَ یَا مُوسَی اجْعَلْنِی حِرْزَكَ وَ ضَعْ عِنْدِی كَنْزَكَ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَ خَفْنِی وَ لَا تَخَفْ غَیْرِی إِلَیَّ الْمَصِیرُ یَا مُوسَی عَجِّلِ التَّوْبَهَ وَ أَخِّرِ الذَّنْبَ وَ تَأَنَّ فِی الْمَكْثِ بَیْنَ یَدَیَّ فِی الصَّلَاهِ وَ لَا تَرْجُ غَیْرِی اتَّخِذْنِی جُنَّهً لِلشَّدَائِدِ وَ حِصْناً لِمُلِمَّاتِ الْأُمُورِ (۲)یَا مُوسَی نَافِسْ فِی الْخَیْرِ أَهْلَهُ فَإِنَّ الْخَیْرَ كَاسْمِهِ (۳)وَ دَعِ الشَّرَّ لِكُلِّ مَفْتُونٍ یَا مُوسَی اجْعَلْ لِسَانَكَ مِنْ وَرَاءِ قَلْبِكَ تَسْلَمْ وَ أَكْثِرْ ذِكْرِی بِاللَّیْلِ وَ النَّهَارِ تَغْنَمْ وَ لَا تَتَّبِعِ الْخَطَایَا فَتَنْدَمَ فَإِنَّ الْخَطَایَا مَوْعِدُهَا النَّارُ یَا مُوسَی أَطِبِ الْكَلَامَ لِأَهْلِ التَّرْكِ لِلذُّنُوبِ وَ كُنْ لَهُمْ جَلِیساً وَ اتَّخِذْهُمْ لِغَیْبِكَ إِخْوَاناً وَ جِدَّ مَعَهُمْ یَجِدُّونَ مَعَكَ (۴)یَا مُوسَی مَا أُرِیدَ بِهِ وَجْهِی فَكَثِیرٌ قَلِیلُهُ وَ مَا أُرِیدَ بِهِ غَیْرِی فَقَلِیلٌ كَثِیرُهُ وَ إِنَّ أَصْلَحَ أَیَّامِكَ الَّذِی هُوَ أَمَامَكَ فَانْظُرْ أَیُّ یَوْمٍ هُوَ فَأَعِدَّ لَهُ الْجَوَابَ فَإِنَّكَ مَوْقُوفٌ وَ مَسْئُولٌ وَ خُذْ مَوْعِظَتَكَ مِنَ الدَّهْرِ وَ أَهْلِهِ فَإِنَّ الدَّهْرَ طَوِیلُهُ قَصِیرٌ وَ قَصِیرُهُ طَوِیلٌ وَ كُلُّ شَیْ ءٍ فَانٍ فَاعْمَلْ كَأَنَّكَ تَرَی ثَوَابَ عَمَلِكَ لِكَیْ یَكُونَ أَطْمَعَ لَكَ فِی الْآخِرَهِ لَا مَحَالَهَ فَإِنَّ مَا بَقِیَ مِنَ الدُّنْیَا كَمَا وَلَّی مِنْهَا وَ كُلُّ عَامِلٍ یَعْمَلُ عَلَی بَصِیرَهٍ وَ مِثَالٍ (۵)فَكُنْ مُرْتَاداً

۱- فی نسخه من المصدر و فی الروضه: فانا الرحمن الرحیم، رحمن كل زمان.

۲- أی شدائدها و نوازل السوء من نوازل الدنیا.

۳- سیأتی تفسیره من المصنّف ذیل الخبر ۵۲.

۴- هكذا فی النسخ، و الظاهر أن الصواب كما فی نسخه من الروضه: یجودون معك. من جاد یجود، و یحتمل علی بعد كونه من جد یجد: اجتهد. اهتم.

۵- تقدم شرح تلك الجمل قبل ذلك.

لِنَفْسِـكَ يَـا ابْنَ عِمْرَانَ لَعَلَّكَ تَفُوزُ غَـداً يَوْمَ السُّؤَالِ وَ هُنَالِـكَ يَخْسَـرُ الْمُبْطِلُونَ يَـا مُوسَـى طِبْ نَفْساً عَنِ الـدُّنْيَا وَ انْطَوِ عَنْهَا فَإِنَّهَا لَيْسَتْ لَكَ وَ لَسْتَ لَهَا مَا لَكَ وَ لِدَارِ الظَّالِمِينَ إِلَّا لِعَامِلٍ فِيهَا بِخَيْرٍ (۱)فَإِنَّهَا لَهُ نِعْمَ الدَّارُ يَا مُوسَى الدُّنْيَا وَ أَهْلُهَا فِتَنٌ بَعْضُهَا لِبَعْضٍ فَكُلٌّ مُزَيَّنٌ (۲)لَهُ مَـا هُوَ فِيهِ وَ الْمُؤْمِنُ زُيِّنَتْ لَهُ الْآخِرَةُ فَهُوَ يَنْظُرُ إِلَيْهَا مَا يَفْتُرُ قَـدْ حَالَتْ شَـهْوَتُهَا (۳)بَيْنَهُ وَ بَيْنَ لَذَّةِ الْعَيْشِ فَادَّلَجَتْهُ (۴)بِالْأَسْحَارِ كَفِعْلِ الرَّاكِبِ السَّابِقِ (۵)إِلَى غَايَتِهِ يَظَلُّ كَئِيباً وَ يُمْسِي حَزِيناً فَطُوبَى لَهُ لَوْ قَدْ كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ذَا يُعَايِنُ مِنَ السُّرُورِ يَا مُوسَـى إِذَا رَأَيْتَ الْغِنَى مُقْبِلًا فَقُلْ ذَنْبٌ عُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ وَ إِذَا رَأَيْتَ الْفَقْرَ مُقْبِلًا فَقُلْ مَرْحَباً بِشِـعَارِ الصَّالِحِينَ وَ لَا تَكُنْ جَبَّاراً ظَلُوماً وَ لَا تَكُنْ لِلظَّالِمِينَ قَرِيناً يَا مُوسَـى مَا عُمُرٌ وَ إِنْ طَالَ مَا يُذَمُّ آخِرُهُ وَ مَا ضَـرَّكَ مَا زُوِيَ عَنْكَ إِذَا حُمِـدَتْ مَغَبَّتُهُ (۶)يَا مُوسَى صَرَخَ الْكِتَابُ إِلَيْكَ صُرَاخاً (۷)بِمَا أَنْتَ إِلَيْهِ صَائِرٌ فَكَيْفَ تَرْقُـدُ عَلَى هَذَا الْعُيُونُ أَمْ كَيْفَ يَجِدُ قَوْمٌ لَذَّةَ الْعَيْشِ لَوْ لَا التَّمَادِي فِي الْغَفْلَةِ وَ التَّتَـابُعُ فِي الشَّهَـوَاتِ وَ مِـنْ دُونِ هَـذَا جَزِعَ الصِّدِّيقُـونَ يَـا مُوسَـى مُرْ عِبَـادِي يَـدْعُونِي عَلَى مَـا كَـانَ بَعْـدَ أَنْ يُقِرُّوا بِي أَنِّي أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ أُجِيبُ الْمُضْطَرِّينَ وَ أَكْشِفُ السُّوءَ وَ أُبَدِّلُ الزَّمَانَ وَ آتِي بِالرَّخَاءِ وَ أَشْكُرُ الْيَسِيرَ وَ أُثِيبُ

۱- فی المصدر و الروضه: بالخیر.

۲- فی المصدر: فکل أمر مزین له ما هو فیه.

۳- فی نسخه: قد حالت شهوتها لذتها بینه اه.

۴- قال المصنّف فی مرآه العقول: الادلاج: السیر باللیل، و ظاهر العباره انه استعمل هنا متعدیا بمعنی التسییر باللیل، و لم یأت فیما عندنا من کتب اللغه، و یمکن أن یکون علی الحذف و الایصال أی أدلجت الشهوه معه و سیرته بالاسحار کالراکب الذی یسابق قرنه الی الغایه التی یتسابقان إلیها. و الغایه هنا: الجنه و الفوز بالکرامه و القرب و الحب و الوصال، أو الموت و هو أظهر.

۵- فی الروضه: السائق.

۶- أی ما منعت و صرفت عنه. و المغبه بفتح المیم و الغین و تشدید الباء: عاقبه الشی ء.

۷- فی نسخه من المصدر: صرح الکتاب صراحا. و فی الروضه: صرح إلیک الکتاب صراحا.

الْكَثِيرَ (۱)وَ أَغْنِى الْفَقِيرَ وَ أَنَا الدَّائِمُ الْعَزِيزُ الْقَدِيرُ فَمَنْ لَجَأَ إِلَيْكَ وَ انْضَوَى إِلَيْكَ (۲)مِنَ الْخَاطِئِينَ فَقُلْ أَهْلًا وَ سَهْلًا بِأَرْحَبِ الْفِنَاءِ نَزَلْتَ بِفِنَاءِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳)وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ كُنْ كَأَحَدِهِمْ وَ لَا تَسْتَطِلْ عَلَيْهِمْ بِمَا أَنَا أَعْطَيْتُكَ فَضْلَهُ وَ قُلْ لَهُمْ فَلْيَسْأَلُونِى مِنْ فَضْلِى وَ رَحْمَتِى فَإِنَّهُ لَا يَمْلِكُهَا أَحَدٌ غَيْرِى وَ أَنَا ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ كَهْفُ الْخَاطِئِينَ وَ جَلِيسُ الْمُضْطَرِّينَ وَ مُسْتَغْفَرٌ لِلْمُذْنِبِينَ إِنَّكَ مِنِّى بِالْمَكَانِ الرَّضِيِّ فَادْعُنِى بِالْقَلْبِ النَّقِيِّ وَ اللِّسَانِ الصَّادِقِ وَ كُنْ كَمَا أَمَرْتُكَ أَطِعْ أَمْرِى وَ لَا تَسْتَطِلْ عَلَى عِبَادِى بِمَا لَيْسَ مِنْكَ مُبْتَدَؤُهُ وَ تَقَرَّبْ إِلَيَّ فَإِنِّى مِنْكَ قَرِيبٌ فَإِنِّى لَمْ أَسْأَلْكَ مَا يُؤْذِيكَ ثِقَلُهُ وَ لَا حَمْلُهُ إِنَّمَا سَأَلْتُكَ أَنْ تَدْعُوَنِى فَأُجِيبَكَ وَ أَنْ تَسْأَلَنِى فَأُعْطِيَكَ وَ أَنْ تَتَقَرَّبَ بِمَا مِنِّى أَخَذْتَ تَأْوِيلَهُ وَ عَلَيَّ تَمَامُ تَنْزِيلِهِ يَا مُوسَى انْظُرْ إِلَى الْأَرْضِ فَإِنَّهَا عَنْ قَرِيبٍ قَبْرُكَ وَ ارْفَعْ عَيْنَيْكَ إِلَى السَّمَاءِ فَإِنَّ فَوْقَكَ فِيهَا مُلْكاً عَظِيماً وَ ابْكِ عَلَى نَفْسِكَ مَا كُنْتَ فِى الدُّنْيَا وَ تَخَوَّفِ الْعَطَبَ (۴)وَ الْمَهَالِكَ وَ لَا تَغُرَّنَّكَ زِينَةُ الدُّنْيَا وَ زَهْرَتُهَا وَ لَا تَرْضَ بِالظُّلْمِ وَ لَا تَكُنْ ظَالِماً فَإِنِّى لِلظَّالِمِ بِمَرْصَدٍ حَتَّى أُدِيلَ مِنْهُ الْمَظْلُومَ (۵)يَا مُوسَى إِنَّ الْحَسَنَةَ عَشَرَةُ أَضْعَافٍ وَ مِنَ السَّيِّئَةِ الْوَاحِدَةِ الْهَلَاكُ لَا تُشْرِكْ بِى لَا يَحِلُّ لَكَ أَنْ تُشْرِكَ بِى قَارِبْ وَ سَدِّدْ (۶)ادْعُ دُعَاءَ الطَّامِعِ الرَّاغِبِ فِيمَا عِنْدِى النَّادِمِ عَلَى مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ فَإِنَّ سَوَادَ اللَّيْلِ يَمْحُوهُ النَّهَارُ كَذَلِكَ السَّيِّئَةُ تَمْحُوهَا الْحَسَنَةُ

۱- فى المصدر: و اثيب بالكثير.

۲- أى انضم إليك و مال.

۳- فى الكافى: أهلا و سهلا يا رحب الفناء بفناء ربّ العالمين. و قال المصنّف فى مرآه العقول: الرحب: الواسع. و فناء الدار ككساء: ما اتسع من أمامها، أى يا من فناؤه للذى نزل به رحب.

۴- العطب: الهلاك.

۵- فى المجمع: فى الحديث: قد أدال اللّه تعالى من فلان هو من الاداله: النصره و الغلبه يقال: اديل لنا على أعدائنا اى نصرنا عليهم.

۶- فى النهايه: و فيه: قاربوا أى اقتصدوا فى الأمور كلها، و اتركوا العلو فيها و التقصير، يقال قارب فلان فى الأمور: إذا اقتصد. و سددوا أى اطلبوا بأعمالكم السداد و الاستقامه و هو القصد فى الامر و العدل فيه.

وَ عَشْوَهُ (۱)اللَّیلِ تَأْتِی عَلَی ضَوْءِ النَّهَارِ وَ کَذَلِکَ السَّیئَهُ تَأْتِی عَلَی الْحَسَنَهِ فَتُسَوِّدُهَا (۲).

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عِیسَی رَفَعَهُ قَالَ: إِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ نَاجَاهُ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَقَالَ فِی مُنَاجَاتِهِ یَا مُوسَی لَا تُطَوِّلْ فِی الدُّنْیَا أَمَلَکَ.

و ذکر نحوه مع زیادات (۳)ستأتی مع شرحها فی کتاب الروضه (۴).

**[ترجمه]تحف العقول: نجوای خداوند با موسی علیه السلام: ای موسی آرزوهای بلند در دنیا نداشته باش چون آن ها قلبت را بی رحم می کنند و آدم بی رحم از من دور است. قلبت را با ترس به خدا نزدیک کن و لباس های کهنه بپوش ولی قلبت تازه و نو باشد تا در بین اهل زمین ناشناخته و در بین اهل آسمان شناخته شوی. و در هنگام زیاد بودن گناهت از من کمک بخواه به مانند انسان فراری از دشمنش به من پناه ببر، و در آن هنگام از من کمک بخواه که من بهترین کمک کننده هستم ای موسی من خدای بندگانم هستم. من برتر از آن ها و آن ها کوچکتر از من هستند و همه آن ها نسبت به من خوار و ذلیل هستند. خودت را برای کارهایت متهم کن (خودت مسئول کارهای خودت هستی) فرزندت را نسبت به دینت ایمن ندان جز این که فرزندت به مانند خودت انسان های صالح را دوست داشته باشد. ای موسی، خودت را شستشو بده و غسل کن و خودت را به بندگان صالح نزدیک کن. ای موسی، در نماز و دعواهایشان امام آن ها باش. و با حق بر اساس آن چه که به تو نازل شده است در بین آن ها قضاوت کن، که به راستی یک حکم روشن و برهانی دقیق و نوری که با پیامبران اول و آخر همراه است برتو نازل شده است. ای موسی، تو را با یک نصحیت دلسوزانه به پسر مریم پاکدامن عیسی علیه السلام صاحب اتان (اتان: الاغ معروف عیسی) و همچنین به صاحب عبای مخصوص، زیت و زیتون و محراب و به کسی که بعد از او صاحب شتر قرمز و پاک و پاکیزه و مطهر است، سفارش می کنم، مَثَل او در کتاب تو کسی است که به کتاب های آسمانی ایمان دارد و مسلط است. و او رکوع کننده

ص: ۳۳۲

و سجده کننده است و به خدا امید دارد و از او می‌ترست. برادرانش از بیچارگانند و پیروانش از قوم خودش نیستند. و در زمان او سختی و مصیبت ها و قتل زیاد است اسمش احمد و محمد امین از باقی‌ماندگان نخستین است. او به همه کتاب های آسمانی و به همه پیامبران ایمان دارد و امت او مورد رحمت خداوند هستند، و مبارک هستند. در روز ساعات مشخص دارند که برای نماز خواندن اذان می دهند، او را باور و تصدیق کن او برادر توست. ای موسی، او امین من است، او بنده صادق و مبارک خداوند است دستش را بر روی هر چیزی بگذارد مبارک می شود. این چنین است در علم من و اینچنین او را آفریده... ام. با او قیامت را آغاز می‌کنم و به امت او کلیدهای دنیا را ختم می‌کنم، پس به بنی اسرائیل بگو که اسمش را فراموش نکنند و او را ناامید نکنند ، که آن ها چنین کاری را انجام می دهند. عشق به او نزد من نیکوست من با او و از حزب او هستم و به او کمک می کنم و او نیز جزو حزب من است و حزب من همیشه پیروز است. ای موسی تو بنده من هستی و من خدای تو، انسان فقیر و حقیر را ذلیل نکن و بر انسان ثروتمند به خاطر یک چیز کم غبطه نخور و در هنگام ذکر کردن من فروتن باش و هنگام تلاوت رحمت من طمع داشته باش، اذت خواندن تورات را با صدایی فروتن و غمگین به گوش من برسان و هنگام ذکر من مطمئن باش و مرا عبادت کن و برایم شریک قرار مده من سرور بزرگ شما هستم. همانا تو را از نطفه از آب پست و از گِلی

خلق کردم که آن را از زمینی ذلیل و مخلوط خارج کردم،

ص: ۳۳۳

پس بشر شد و من خالق او (نوع انسان) هستم؛ پس مبارک است وجه من و مقدس است ساخته من، هیچ چیز به مانند من وجود ندارد، فقط من زنده دائمی هستم و هیچ وقت از بین نمی‌روم، ای موسی هرگاه مرا یاد می کنی ترسان و مهربان و هراسان مرا بخوان و هرگاه مرا مناجات می کنی از روی ترس و هراس مرا مناجات کن و با کتاب توراتم روزهای زندگی را زنده کن و به انسان های نادان سپاس کردنم را یاد بده و نشانه ها و نعمت هایم را بر آن ها یادآوری کن و به آن ها بگو در گمراهی که دچار آن هستند ادامه ندهند چون عذاب من دردناک و سخت است.

ای موسی، اگر عشقت نسبت به من قطع شد به ریسمان غیر از من متصل نشو، مرا عبادت کن و در برابر من به مانند یک بنده حقیر باش، خودت را ملامت کن که نفس انسانی بیشتر شایسته ملامت کردن است، و با کتابم بر بنی اسرائیل سرکشی مکن، آن برای نصیحت و روشنایی قلبت کافی است، آن کلام خداوند متعال است. ای موسی، هرگاه مرا بخوانی مرا خواهی یافت، گناهانت را که مرتکب شدی می بخشم، آسمان با حالت ترسان مرا تسبیح می کند و فرشتگان از ترس من نگران هستند و زمین به طمع چیزی مرا تسبیح می کند و همه مخلوقاتم ذلیلانه مرا تسبیح می کنند، پس نماز را به پا دار چون آن نزد من مهم است و با من رابطه محکمی دارد و همچنین زکات قربانی به مانند نماز هستند و آن ها باید از بهترین اموال و غذاهایت باشند، چون من مال زکات و قربانی اگر از بهترین آن ها و برای رضایت من نباشد را قبول ندارم، صله رحم را انجام بده، من خداوند مهربان و بخشنده هستم و مهربانی را جدا از رحم خودم خلق کردم تا بندگانم نسبت به هم مهربان باشند و صله رحم در روز قیامت در نزد من بسیار ارزشمند است. هرکس که آن را قطع کند من هم او قطع کننده هستم و هرکس که آن را انجام بدهد من هم به او رحم می کنم و همچنین کسی که دستوراتم را انجام ندهد با او چنین رفتار می کنم.

ای موسی انسان نیازمند را گرامی بدار، اگر از تو چیزی خواست و چیزی نداشتی او را با رفتار نیکو رد کن یا این که به او حتی یک چیز ساده ببخش چون او برای کمک به طرف تو آمده است و ملائکه خداوند قصد امتحان کردن تورا دارند که چگونه با کسی که نزدت آمده رفتار کردی و آن چه را که به تو اعطا کردیم را چگونه بخشیدی و با گریه و زاری در برابر من فروتنی کن و کتاب را با گریه و ناله بخوان بدان من تو را مثل خواندن سروری می‌خوانم که برده‌اش را می‌خواند تا او را به منزلت های شریف برساند و این از فضل من بر تو و پدرانت در زمان های پیش است. ای موسی هیچ وقت مرا فراموش نکن و به زیادی مال و ثروت خوشحال نباش، همانا فراموش کردن من قلب را ظالم می کند

ص: ۳۳۴

و با زیاد شدن مال و ثروت گناه کردن زیاد میشود. زمین و آسمان و دریاها مطیع من هستند و هر کس از من سرکشی کند بدبخت میشود، من خداوند مهربان هستم که در هر زمانی مهربان هستم، بعد از آسایش سختی و بعد از سختی آسایش را برای مردم می آورم و بعد از یک پادشاه، پادشاه دیگر را بر سر قدرت می آورم و مملکت و پادشاهی من دائمی است و هیچ وقت نابود نمی شود. هیچ چیزی در زمین و آسمان بر من مخفی نیست. چگونه چیزی بر من مخفی باشد در حالی که اصل آن

من هستم و چگونه هم وغم تو آن چه نزد من است نباشد در حالی که ناگزیر به سوی من بازمی گردی.

ای موسی، مرا محافظ خودت قرار بده و گنج کارهای نیکویت را نزد من قرار بده و تنها از من بترس، که بازگشت همه به سوی من است.

ای موسی توبه ات را زود انجام بده و گناه کردنت را به تأخیر بینداز و در نماز کردنت متأنی و صبور باش و غیر از من به کسی امید نداشته باش. من را سپر خودت در برابر سختی ها و سنگرت در برابر مصیبت های دنیا قرار بده.

ای موسی در کار خیر با مردم نیکو کار مسابقه بده چون خیر به مانند اسمش از کارهای نیکو است و انجام کار شر را به هر انسان فریبکار بسپار.

ای موسی، زبانت را در پشت قلبت قرار بده تاسلامت باشی، و در شبانه روز مرا زیاد یاد کن تا بی نیاز شوی، از اشتباهاتت پیروی نکن چون پشیمان می شوی و چون موعد انسان خطا کار آتش است.

ای موسی با کسانی که گناه انجام نمی دهند نیکو صحبت کن و با آن ها همنشینی کن و آن ها را برای زمان نبودنت برادر خودت قرار بده، با آن ها درست رفتار کن تا با تو درست رفتار کنند.

ای موسی هر کس برای رضایت من کاری انجام دهد کار کوچکش بزرگ و هر کس برای غیر از من کار بکند کار بزرگش کوچک حساب می شود. بهترین روزهایت زمان پیش روی توست، فکر کن آن روز چه روزیست و برای آن روز جواب حاضر کن چون تو مسئول کارهایی هستی که انجام دادی، از دنیا و ساکنان آن پند بگیر، زمان طولانی دنیا کوتاه و زمان کوتاهش طولانی است. همه چیز فانی و نابود می شود، طوری کار کن که انگار پاداش کارت را می بینی تا باعث و انگیزه تو برای کار بیشتر و توشه آخرتت بشود چون هرچه در دنیا

باقی مانده مثل آن است که رفته است - تمام می‌شود - و هر انسانی کارش را از روی آگاهی و الگو انجام می دهد، ای موسی

ص: ۳۳۵

خودت را بشناس. ای موسی شاید فردا روز بازخواست پیروز شوی آن جاست که انسان های یاوه گو ضرر می کنند.

ای موسی نفست را از آرزوهای دنیا پاک کن و از آن ها دوری کن چون تو متعلق به آن نیستی و آن هم برای تو آفریده نشده است. تو با خانه ستمگران چکار، مگر برای کسی که کار خیر بکند که برای او بهترین جایگاه است.

ای موسی دنیا و مردم آن برای یکدیگر فتنه هستند، هرکدام خودش را برای یکدیگر مزین می کنند ولی آخرت برای انسان مؤمن مزین شده است و به آن به عنوان یک نعمت و زینت نگاه می کند که شهوتش بین او و بین لذت دنیایی قرار گرفته است و باعث شده در شب حرکت کند و برای رسیدن به هدفش به مانند اسب سواری که در ردیف اول مسابقه قرار دارد

تلاش می کنـد و همیشه غمگین است و روزش را با اندوهگینی شب می کند. خوش به حال او، اگر پرده های حجاب برداشـته شوند چه خوشحالی‌هایی را می‌بیند ؟!

ای موسـی اگر دیـدی که ثروت به سوی تو می آیـد بگو: این جزای زود رس گنـاهی است که انجام دادم و اگر فقر به سویت آمد بگو: درود بر شعارهای انسان های صالح و انسانی ظالم و ستمگر نباش و با انسان های ظالم همنشینی مکن.

ای موسـی آن چه آخرش مـذمت شـود عمر نیست اگر چه طولانـی باشـد و آن چه از تـو منع شود به تو ضـرر نمی‌رسانـد اگر سرانجامش پسندیده باشد.

ای موسـی! کتاب برای تو فریاد می‌زند که سـرنوشت تو به کجاست پس چگونه با این چشـمها می‌خوابی یا اگر غفلت و دنبال کردن پی در پی شهوات نبود چگونه قومی لذت عیش را می‌یافتند، برای چنین چیزی راستگویان گریه و ناله می کنند؟

ای موسـی به بندگان دسـتور بده که من را عبادت بکنند و اگر در هر کاری من را دعا کنند و به خداوندی و مهربان بودن من اقرار و اعتراف بکننـد دعای نیازمنـدان را قبول می کنم و بـدی و زشتی را از بندگانم بر می دارم و وضـعیت بد آن ها را تغییر می دهم و آسایش را برای آن ها م آورم و بر اندک شکر می‌کنم و ثواب

ص: ۳۳۶

را زیـاد می‌کنم و فقیر را بی نیاز می کنم. همانا من خـدای دائم و بی نیاز و توانا هسـتم. هر انسان خطا کاری به تو پناه آورد و تمایـل یافت بگو خوش آمـدی، به بهترین درگاه گام نهادی، به درگاه خداونـد جهانیان. برای آن ها در نزد من طلب بخشـش کن و مانند که یکی از آن ها باش، و با آن فضـلی که من به تو دادم به آنان تکبر مکن و به آن ها بگو که باید به دنبال فضـل و رحمت من باشـند چون تنهـا مالـک فضـل و ورحمت حقیقی من هسـتم و من صـاحب فضـل بزرگ و پناهگـاه خطاکاران و همنشـین نیازمندان و بخشاینده گناهکاران هستم. تو در نزد من جایگاه رضایتمندی – والا – داری پس من را با یک قلب پاک و زبـان صادق بخوان و آن طور رفتار کن که من به تو دسـتور دادم و همیشه دسـتورات من را اطاعت کن و با آن چه که آغاز آن در نزد تو نیست به بندگانم تکبر مکن، پس تو به من نزدیک بشو چون من به تو نزدیک هسـتم، من از تو چیزی نخواسته‌ام که سـنگینی و حمل آن تو را آزار دهـد. از تو می خواهم که مرا دعا کنی تا تو را اجابت کنم و چیزی از من بخواهی تا آن را به تو بدهم

و این که به من نزدیک شوی با آن چه که تأویل آن را از من گرفتی و تنزیل کامل آن با من است.

ای موسی به زمین نگـاه بکن آن به زودی قبر تو می شود و چشـمانت را به سوی آسـمان بالاـ ببر همانـا در آن جـا منزلگـاه و پادشـاهی بزرگی است و به خـاطر این که در دنیـا بودی گریه بکن و از هلاـک و مهلکه‌هـا بترس و زیبـایی هایی و درخشـش ظاهری دنیا تو را فریب ندهنـد، هیچ وقت از ظلم کردن کسـی به خودت راضـی نباش – اجازه نده که به تو ظلم کنند – و هیچ وقت هم به کس دیگری ظلم نکن چون من در کمین ظالم هستم تا حق انسان مظلوم را از ظالم بگیرم.

ای موسی همانا نیکی و خوبی ده بخش است که فقط با یک بخش زشتی آن همه نیکی از بین می رود. و هیچ وقت برای من شریک قرار نـده و برای تو جایز نیست که برای من شـریک قرار دهی، در کارهایت همیشه جانب اعتـدال را رعایت بکن و از مبـالغه کردن و طمع زیـاد بپرهیز؛ در هنگـام دعا از من به رحمت و نعمت های من امیـد داشـته باش و از دسـتاوردهای خودت امیدی نداشته باش، چون تاریکی شب با روشنایی روز از بین می رود و همچنین کارهای نیکو زشتی ها را از بین می برند،

ص: ۳۳۷

و تاریکی شب بر روشـنایی روز می‌آیـد و همچنین کار زشت بر کارهایی نیک و خوب می آید و آن ها را سـیاه می کند. - . تحف العقول : ۴۹۰ — ۴۹۶ -

کافی: از علی بن عیسی روایت است که: خداونـد با موسـی مناجات کرد و به موسـی گفت: ای موسـی آرزوهای بلند در دنیا نداشـته بـاش و بهماننـد روایت قبلی را بـا اضافـاتی نقـل کرد و این روایت همراه با شـرحش در کتاب الروضه آمـده است. - . روضه الکافی : ۴۲ - ۴۹ -

**[ترجمه]

۱۴»

-لی، الأمـالی للصـدوق الْعَطَّارُ عَنْ سَـعْدٍ عَنِ الْأَصْـفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ قَـالَ سَـمِعْتُ أَبَا عَبْـدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ جَاءَ إِبْلِيسُ إِلَى مُوسَـى بْنِ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَـامُ وَ هُوَ يُنَاجِي رَبَّهُ فَقَالَ لَهُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَهِ مَا تَرْجُو مِنْهُ وَ هُوَ فِي هَـذِهِ الْحَالِ (۵)يُنَاجِي رَبَّهُ فَقَـالَ أَرْجُو مِنْهُ مَـا رَجَوْتُ مِنْ أَبِيهِ آدَمَ وَ هُوَ فِي الْجَنَّهِ وَ كَـانَ فِيمَـا نَاجَـاهُ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ أَنْ قَالَ لَهُ يَا مُوسَـى لَا أَقْبَلُ الصَّلَاهَ إِلَّا مِمَّنْ تَوَاضَعَ لِعَظَمَـتِي وَ أَلْزَمَ قَلْبَهُ خَوْفِي وَ قَطَعَ نَهَـارَهُ بِـذِكْرِي وَ لَمْ يَبِتْ مُصِـرّاً عَلَى الْخَطِيئَهِ وَ عَرَفَ حَقَّ أَوْلِيَـائِي وَ أَحِبَّائِي فَقَـالَ مُوسَـى رَبِّ تَعْنِي بِأَحِبَّائِـكَ وَ أَوْلِيَائِـكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْـحَاقَ وَ يَعْقُوبَ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَّ هُمْ كَـذَلِكَ يَا مُوسَـى إِلَّا أَنِّي أَرَدْتُ مَنْ مِنْ أَجْلِهِ خَلَقْتُ آدَمَ وَ حَوَّاءَ وَ مَنْ مِنْ أَجْلِهِ خَلَقْتُ الْجَنَّهَ وَ النَّارَ فَقَالَ مُوسَـى عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ هُوَ يَا رَبِّ قَالَ مُحَمَّدٌ أَحْمَدُ شَقَقْتُ اسْمَهُ مِنِ اسْمِي لِأَنِّي أَنَا الْمَحْمُودُ (۶)فَقَالَ مُوسَـى يَا رَبِّ اجْعَلْنِي مِنْ أُمَّتِهِ قَالَ أَنْتَ يَا مُوسَـى مِنْ أُمَّتِهِ إِذَا عَرَفْتَهُ وَ عَرَفْتَ مَنْزِلَتَهُ وَ مَنْزِلَهَ أَهْـلِ بَيْتِهِ إِنَّ مَثَلَهُ وَ مَثَلَ أَهْلِ بَيْتِهِ فِيمَنْ خَلَقْتُ كَمَثَلِ الْفِرْدَوْسِ فِي الْجِنَانِ لَا يَيْبَسُ وَرَقُهَا (۷)وَ لَا يَتَغَيَّرُ طَعْمُهَا فَمَنْ عَرَفَهُمْ وَ عَرَفَ حَقَّهُمْ جَعَلْتُ لَهُ عِنْدَ الْجَهْلِ عِلْماً وَ عِنْدَ الظُّلْمَهِ نُوراً أُجِيبُهُ قَبْلَ أَنْ يَدْعُوَنِي وَ أُعْطِيهِ قَبْلَ أَنْ يَسْأَلَنِي

ص: ۳۳۸

۱- العشوه: الظلمه.

۲- تحف العقول: ۴۹۰- ۴۹۶. و في نسخه: علی الحسنه الجليله.

۳- ذكرنا بعضها للتبيين و الإيضاح.

۴- روضه الكافي: ۴۲- ۴۹.

۵- فی التفسیر: ویلک ما ترجو منه و هو علی هذه الحال.

۶- فی التفسیر: لانی انا المحمود و هو محمد.

۷- فی التفسیر: لا ینتشر ورقها.

يَا مُوسَى إِذَا رَأَيْتَ الْفَقْرَ مُقْبِلًا فَقُلْ مَرْحَباً بِشِعَارِ الصَّالِحِينَ وَ إِذَا رَأَيْتَ الْغِنَى مُقْبِلًا فَقُلْ ذَنْبٌ عُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ إِنَّ الدُّنْيَا (١)دَارُ عُقُوبَةٍ عَاقَبْتُ فِيهَا آدَمَ عِنْدَ خَطِيئَتِهِ وَ جَعَلْتُهَا مَلْعُونَةً مَلْعُوناً مَا فِيهَا إِلَّا مَا كَانَ فِيهَا لِي (٢)يَا مُوسَى إِنَّ عِبَادِيَ الصَّالِحِينَ زَهِدُوا فِيهَا بِقَدْرِ عِلْمِهِمْ بِي وَ سَائِرُهُمْ مِنْ خَلْقِي رَغِبُوا فِيهَا بِقَدْرِ جَهْلِهِمْ بِي وَ مَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِي عَظَّمَهَا فَقَرَّتْ عَيْنُهُ وَ لَمْ يُحَقِّرْهَا أَحَدٌ إِلَّا انْتَفَعَ بِهَا (٣)ثُمَّ قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنْ قَدَرْتُمْ أَنْ لَا تُعْرَفُوا (۴)فَافْعَلُوا وَ مَا عَلَيْكَ إِنْ لَمْ يُثْنِ عَلَيْكَ النَّاسُ وَ مَا عَلَيْكَ أَنْ تَكُونَ مَذْمُوماً عِنْدَ النَّاسِ إِذَا كُنْتَ عِنْدَ اللَّهِ مَحْمُوداً إِنَّ عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَقُولُ لَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا إِلَّا لِأَحَدِ رَجُلَيْنِ رَجُلٍ يَزْدَادُ كُلَّ يَوْمٍ إِحْسَاناً وَ رَجُلٍ يَتَدَارَكُ سَيِّئَتَهُ بِالتَّوْبَةِ (۵)وَ أَنَّى لَهُ بِالتَّوْبَةِ وَ اللَّهِ لَوْ سَجَدَ حَتَّى يَنْقَطِعَ عُنُقُهُ مَا قَبِلَ اللَّهُ مِنْهُ إِلَّا بِوَلَايَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ (۶).

فس، تفسير القمى أَبِي عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ مِثْلَهُ وَ فِي آخِرِهِ أَلَا وَ مَنْ عَرَفَ حَقَّنَا وَ رَجَا الثَّوَابَ فِينَا رَضِيَ بِقُوتِهِ نِصْفَ مُدٍّ كُلَّ يَوْمٍ وَ مَا يَسْتُرُ عَوْرَتَهُ وَ مَا أَكَنَّ رَأْسَهُ وَ هُمْ فِي ذَلِكَ وَ اللَّهِ خَائِفُونَ وَجِلُونَ (٧).

مع، معانى الأخبار الْعَطَّارُ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ إِلَى قَوْلِهِ قَبْلَ أَنْ يَسْأَلَنِي(٨).

١- فى التفسير: تعجلت عقوبته، يا موسى ان الدنيا.

٢- فى التفسير: و جعلتها ملعونه، ملعونه بمن فيها إلّا ما كان منها لى. و فى الأمالى: و ملعونا.

٣- فى التفسير: و ما من خلقى أحد عظمها فقرت عينيه، و لم يحقرها أحد الا تمتع بها.

۴- فى التفسير: إن قدرتم أن لا تعرفنها فافعلوا.

۵- فى التفسير: و رجل يتدارك منيته بالتوبه. قلت: المنيه بتشديد الياء: الموت. و بالتخفيف البغيه و ما يتمنى، و لعلّ الثانى هو المراد هنا.

۶- أمالى الصدوق: ٣٩۵- ٣٩۶.

٧- تفسير القمّىّ: ٢٢۵ و فيه: ما يستر به عورته و ما يكن به رأسه. قلت: كن و أكن الشي ء غطاه و صانه من الشمس.

٨- معانى الأخبار: ٢٠، و فيه: حدّثنى ابى رضى اللّه عنه قال: حدّثنى سعد بن عبد اللّه.

**[ترجمه]امالی الصدوق: حفص از امام صادق علیه السلام روایت می کند که ابلیس به نزد موسی آمد درحالی که موسی با خداوند راز و نیاز می کرد، یکی از ملائکه به شیطان گفت: از او چه می خواهی در حالی که او این گونه با خدایش مناجات می کند؟ گفت آن چه را که از پدرش آدم در بهشت خواستم از او نیز می خواهم. و از مناجات خداوند با او این بود که: ای موسی نماز را نمی‌پذیرم مگر از کسی که به خاطر عظمت من متواضع است و ترس مرا لازمه قلب خود کرده است و همه روز، ذکر من را می کند و با اصرار بر گناه بیتوته نکرده است و منزلت اولیا و عاشقان مرا بشناسد. موسی گفت: منظورت از عاشقان و اولیائت ابراهیم و اسحاق و یعقوب هستند؟ خداوند فرمود: آن ها هم عاشقان و اولیای من هستند ولی منظور من کسی است که به خاطر او آدم و حوا و بهشت و جهنم را خلق کردم. موسی پرسید: خدایا او کیست؟ فرمود: محمد احمد. اسم او را از نام خودم محمود گرفتم. موسی گفت: خدایا مرا جزو امت او قرار بده. خداوند فرمود: ای موسی تو اگر او را بشناسی و منزلت او و اهل بیتش را بشناسی جزو امت او هستی و مَثل او و اهل بیتش در بین مخلوقاتم به مانند فردوس بهشت هستند که برگ هایش خشک نمی شوند و طعم میوه هایش عوض نمی‌شود. هر کس منزلت و حق آن ها را بشناسد به او در عین جهلش علم در هنگام تاریکی نور عطا می کنم. قبل از این که من را بخواند به او جواب می‌دهم،

و قبل از این که چیزی از من بخواهد خواسته اش را برآورده می کنم.

ص: ۳۳۸

ای موسی، اگر دیدی که فقر به سویت می آید بگو: درود بر شعار انسان های صالح و اگر دیدی که ثروت به سویت آمد بگو: که آن جزای زود رس گناهی است که انجام دادم. دنیا مکان عقوبت است که آدم را هنگام گناهش در آن مجازات کردم و آن را ملعون قرار دادم و آن چه در آن هست، جز آن چه که در آن برای من است.

ای موسی، بندگان صالحم به اندازه علمشان به من از دنیا دوری کردند و بندگان دیگرم به اندازه جهلشان به من به آن گرایش پیدا کردند و هیچ کس از مخلوقاتم نیست که آن را بزرگ انگارد پس چشمش روشن شود و هیچ کس آن را کوچک نمی‌انگارد مگر این که از آن بهرمند می گردد.

سپس امام صادق علیه السلام فرمود: اگر می‌توانید در دنیا ناشناخته بمانید چنین کنید و چیزی بر تو نیست اگر مردم تو را ثنا نگویند اگر نزد خداوند ستوده و شایسته ستایش باشی، امام علی علیه السلام فرمود: فقط دو نفر در دنیا خیر و خوبی می بینند: یک کسی که کارهای نیکش هر روز بیشتر می شوند و کسی که گناهانش را با توبه به پایان می رساند. چگونه باید توبه کند؟ به خدا قسم اگر آنقدر سجده کند که گردنش قطع شود خداوند توبه اش را قبول نمی کند مگر این که به ولایت ما اهل بیت. - . امالی الصدوق : ۳۹۵ - ۳۹۶ -

تفسیر علی بن ابراهیم: از اصفهانی نیز چنین روایتی ذکر شده است و در آخر روایتش آمده است که: آگاه باشید که هر کس حق را ما بشناسد و پاداش کار نیکش را از ما بخواهد روزانه به نصف قوت متوسطش راضی می شود و آن چه که عورتش را با آن بپوشاند و آن چه که سرش را با آن بپوشاند آنان در این کار به خدا سوگند هراسان و لرزان هستند. - . تفسیر القمی : ۲۲۵ -

معانی الاخبار: سعد نیز این روایت را از اصفهانی تا «و قبل از این که چیزی از من بخواهد به او می دهم» نقل می کند. - . معانی الاخبار : ۲۰ -

ص: ۳۳۹

**[ترجمه]

۱۵»

-فس، تفسیر القمی إِنَّ فِی التَّوْرَاةِ مکتوب (مَکْتُوباً) أَوْلِیَاءُ اللَّهِ یَتَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در تورات نوشته شده است که: اولیای خداوند آرزوی مرگ را می کنند. - . تفسیر القمی - ۶۷۹

**[ترجمه]

۱۶»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ الْأَصْفَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَفْصٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِی مُنَاجَاهِ اللَّهِ تَعَالَی لِمُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا مُوسَی إِذَا رَأَیْتَ الْفَقْرَ مُقْبِلًا فَقُلْ مَرْحَباً بِشِعَارِ الصَّالِحِینَ وَ إِذَا رَأَیْتَ الْغِنَی مُقْبِلًا فَقُلْ ذَنْبٌ عُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ فَمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَی أَحَدٍ هَذِهِ الدُّنْیَا إِلَّا بِذَنْبٍ لِیُنْسِیَهُ ذَلِکَ الذَّنْبَ فَلَا یَتُوبَ فَیَکُونَ إِقْبَالُ الدُّنْیَا عَلَیْهِ عُقُوبَهً لِذُنُوبِهِ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امام صادق فرمود: از مناجات - نجوی - خدا با موسی این بود که: ای موسی اگر دیدی که فقر به سوی تو می آید بگو: درود بر شعار انسانهای صالح، و اگر دیدی که ثروت به سوی تو می آید بگو: این حتماً به خاطر گناهی است که مجازات آن زودرس است، چون خداوند این دنیا را فقط به کسی می دهد که گناهی انجام داده باشد تا آن گناهش را به او بفراموشاند و توبه نکند و این توجهش به دنیا جزای گناهش می شود. - . تفسیر القمی : ۱۸۷- ۱۸۸ -

**[ترجمه]

۱۷»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ سَدِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ إِنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ أَتَوْا مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَسَأَلُوهُ أَنْ یَسْأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ یُمْطِرَ السَّمَاءَ عَلَیْهِمْ إِذَا أَرَادُوا وَ یَحْبِسَهَا إِذَا أَرَادُوا فَسَأَلَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِکَ لَهُمْ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِکَ لَهُمْ یَا مُوسَی فَأَخْبَرَهُمْ مُوسَی فَحَرَثُوا وَ لَمْ یَتْرُکُوا شَیْئاً إِلَّا زَرَعُوهُ ثُمَّ اسْتَنْزَلُوا الْمَطَرَ عَلَی إِرَادَتِهِمْ وَ حَبَسُوهُ عَلَی إِرَادَتِهِمْ فَصَارَتْ زُرُوعُهُمْ کَأَنَّهَا الْجِبَالُ وَ الْآجَامُ ثُمَّ حَصَدُوا وَ دَاسُوا وَ ذَرُّوا (۳)فَلَمْ یَجِدُوا شَیْئاً فَضَجُّوا إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ قَالُوا إِنَّمَا سَأَلْنَاکَ أَنْ تَسْأَلَ اللَّهَ أَنْ یُمْطِرَ السَّمَاءَ عَلَیْنَا إِذَا أَرَدْنَا فَأَجَابَنَا ثُمَّ صَیَّرَهَا عَلَیْنَا

ضَرَراً فَقَالَ يَا رَبِّ إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ ضَجُّوا مِمَّا صَنَعْتَ بِهِمْ فَقَالَ وَ مِمَّ ذَاكَ يَا مُوسَى قَالَ سَأَلُونِي أَنْ أَسْأَلَكَ أَنْ تُمْطِرَ السَّمَاءَ إِذَا أَرَادُوا وَ تَحْبِسَهَا إِذَا أَرَادُوا فَأَجَبْتَهُمْ ثُمَّ صَيَّرْتَهَا عَلَيْهِمْ ضَرَراً فَقَالَ يَا مُوسَى أَنَا كُنْتُ الْمُقَدِّرَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ فَلَمْ يَرْضَوْا بِتَقْدِيرِي فَأَجَبْتُهُمْ إِلَى إِرَادَتِهِمْ فَكَانَ مَا رَأَيْتَ (۴).

**[ترجمه]کافی: سدیر از امام صادق علیه السلام روایت می کند که: قوم بنی اسرائیل به نزد موسی رفتند و از او خواستند که از خداوند بخواهد که هر وقت خواستند خداوند بر آن ها باران بفرستد و هر وقت نخواستند باران نبارد، موسی این خواسته آن ها را از خداوند برایشان در خواست کرد. خداوند فرمود: این را برایشان انجام می دهم موسی نیز این را به آن ها خبر داد. سپس همه چیز را در همه زمین ها کاشتند و از خداوند خواستند که هر وقت خواستند باران ببارد و هر وقت خواستند قطع شود. سپس زراعتشان به اندازه کوهها و جنگل ها بزرگ شد، و آن را برداشت و خرمن کردند ولی هیچ ثمر و گندمی برایشان نیاورده بود، به موسی شکایت کردند و گفتند که: ما از تو خواستیم که از خداوند بخواهی هر وقت بخواهیم برای ما باران ببارانـد و قبول کرد ولی همه کشت ما را برایمان تبدیل به ضرر کرد. موسی فرمود: خدایا، بنی اسرائیل از آن چه که بر سر آن ها آوردی شکایت دارند. خداوند فرمود: ای موسی چه کسی این بلا را بر سرشان آورده؟ موسی جواب داد: از من خواستند تا از شما بخواهم که هر وقت بخواهند برایشان باران بفرستی و هر وقت بخواهند آن را قطع کنی و شما هم قبول کردید ولی زراعت آن ها به ضرر تبدیل شد. خداوند فرمود: ای موسی من برای آن ها چیزی را مقدر می کردم که به نفعشان بود ولی آن ها به تقدیر من راضی نبودند، خواسته آن ها را قبول کردم خودت دیدی که نتیجه چی شد. - . فروع الکافی ۱ : ۴۰۴ -

**[ترجمه]

«۱۸

-ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْمُفَسِّرُ بِإِسْنَادِهِ (۵)إِلَى أَبِي مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الرِّضَا عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ اصْطَفَاهُ نَجِيّاً وَ فَلَقَ لَهُ الْبَحْرَ وَ نَجَّى بَنِي إِسْرَائِيلَ

۱- تفسیر القمّیّ: ۶۷۹ قلت: و إلی ذلک أشار سبحانه فی کتابه الشریف: «قُلْ يا أَيُّهَا الَّذِينَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِياءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ»

۲- تفسیر القمّیّ: ۱۸۷- ۱۸۸.

۳- هکذا فی النسخ و المصدر، فهو من ذر الحب فی الأرض أی بذره.

۴- فروع الکافی ۱: ۴۰۴.

۵- تقدم اسناده فی ج ۱ ص ۵۲.

وَ أَعْطَاهُ التَّوْرَاةَ وَ الْأَلْوَاحَ رَأَى (۱)مَكَانَهُ مِنْ رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ يَا رَبِّ لَقَدْ أَكْرَمْتَنِي بِكَرَامَةٍ لَمْ تُكْرِمْ بِهَا أَحَداً قَبْلِي فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ يَا مُوسَى أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ مُحَمَّداً أَفْضَلُ عِنْدِي مِنْ جَمِيعِ مَلَائِكَتِي وَ جَمِيعِ خَلْقِي قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَإِنْ كَانَ مُحَمَّدٌ أَكْرَمَ عِنْدَكَ مِنْ جَمِيعِ خَلْقِكَ فَهَلْ فِي آلِ الْأَنْبِيَاءِ أَكْرَمُ مِنْ آلِي قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ يَا مُوسَى أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ فَضْلَ آلِ مُحَمَّدٍ عَلَى جَمِيعِ آلِ النَّبِيِّينَ كَفَضْلِ مُحَمَّدٍ عَلَى جَمِيعِ الْمُرْسَلِينَ فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَإِنْ كَانَ آلُ مُحَمَّدٍ كَذَلِكَ فَهَلْ فِي أَصْحَابِ الْأَنْبِيَاءِ أَكْرَمُ عِنْدَكَ مِنْ صَحَابَتِي (۲)قَالَ اللَّهُ يَا مُوسَى أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ فَضْلَ صَحَابَةِ مُحَمَّدٍ عَلَى جَمِيعِ صَحَابَةِ الْمُرْسَلِينَ كَفَضْلِ آلِ مُحَمَّدٍ عَلَى جَمِيعِ آلِ النَّبِيِّينَ وَ فَضْلِ مُحَمَّدٍ عَلَى جَمِيعِ الْمُرْسَلِينَ فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَإِنْ كَانَ مُحَمَّدٌ وَ أَصْحَابُهُ كَمَا وَصَفْتَ فَهَلْ فِي أُمَمِ الْأَنْبِيَاءِ أَفْضَلُ عِنْدَكَ مِنْ أُمَّتِي ظَلَّلْتَ عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَ أَنْزَلْتَ عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى وَ فَلَقْتَ لَهُمُ الْبَحْرَ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ يَا مُوسَى أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ فَضْلَ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ عَلَى جَمِيعِ الْأُمَمِ كَفَضْلِهِ عَلَى جَمِيعِ خَلْقِي فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ لَيْتَنِي كُنْتُ أَرَاهُمْ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَى إِنَّكَ لَنْ تَرَاهُمْ فَلَيْسَ هَذَا أَوَانَ ظُهُورِهِمْ وَ لَكِنْ سَوْفَ تَرَاهُمْ فِي الْجَنَّاتِ جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ الْفِرْدَوْسِ بِحَضْرَةِ مُحَمَّدٍ فِي نَعِيمِهَا يَتَقَلَّبُونَ وَ فِي خَيْرَاتِهَا يَتَبَحْبَحُونَ (۳)أَ فَتُحِبُّ أَنْ أُسْمِعَكَ كَلَامَهُمْ قَالَ نَعَمْ إِلَهِي قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ قُمْ بَيْنَ يَدَيَّ وَ اشْدُدْ مِئْزَرَكَ قِيَامَ الْعَبْدِ الذَّلِيلِ بَيْنَ يَدَيِ الْمَلِكِ الْجَلِيلِ فَفَعَلَ ذَلِكَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَنَادَى رَبُّنَا عَزَّ وَ جَلَّ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ فَأَجَابُوهُ كُلُّهُمْ وَ هُمْ فِي أَصْلَابِ آبَائِهِمْ وَ أَرْحَامِ أُمَّهَاتِهِمْ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَ النِّعْمَةَ لَكَ وَ الْمُلْكَ (۴)لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ قَالَ فَجَعَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ تِلْكَ الْإِجَابَةَ مِنْهُمْ شِعَارَ الْحَجِّ (۵)ثُمَّ نَادَى رَبُّنَا عَزَّ وَ جَلَ

۱- فی العلل و المحاسن: و رأی مکانه.

۲- فی العلل و العیون: فهل فی امم الأنبیاء أفضل عندک من امتی. فلیس فیهما قوله: «فهل فی أصحاب الأنبیاء» الی قوله: «کما وصفت» فالظاهر انه سقط عنهما لان صاحب المحتضر و غیره ذکروه مثل ما ذکره المصنّف.

۳- تبحبح الدار: توسطها.

۴- فی المصدر: و الملک لک.

۵- فی المصدر: شعار الحاجّ.

يَا أَمَّهَ مُحَمَّدٍ إِنَّ قَضَائِي عَلَيْكُمْ أَنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي وَ عَفْوِي قَبْلَ عِقَابِي فَقَدِ اسْتَجَبْتُ لَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَدْعُوَنِي وَ أَعْطَيْتُكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَسْأَلُونِي مَنْ لَقِيَنِي مِنْكُمْ بِشَهَادَهِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ صَادِقٌ فِي أَقْوَالِهِ مُحِقٌّ فِي أَفْعَالِهِ (۱)وَ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَخُوهُ وَ وَصِيُّهُ مِنْ بَعْدِهِ وَ وَلِيُّهُ وَ يُلْتَزَمُ طَاعَتُهُ كَمَا يُلْتَزَمُ طَاعَهُ مُحَمَّدٍ وَ أَنَّ أَوْلِيَاءَهُ الْمُصْطَفَيْنَ الْمُطَهَّرِينَ الْمُبَانِينَ بِعَجَائِبِ (۲)آيَاتِ اللَّهِ وَ دَلَائِلِ حُجَجِ اللَّهِ مِنْ بَعْدِهِمَا أَوْلِيَاؤُهُ أَدْخَلْتُهُ جَنَّتِي وَ إِنْ كَانَتْ ذُنُوبُهُ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ قَالَ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ نَبِيَّنَا مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله قَالَ يَا مُحَمَّدُ وَ ما كُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَيْنا أُمَّتَكَ بِهَذِهِ الْكَرَامَهِ ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله قُلْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ عَلَى مَا اخْتَصَّنِي بِهِ مِنْ هَذِهِ الْفَضِيلَهِ وَ قَالَ لِأُمَّتِهِ قُولُوا أَنْتُمْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ عَلَى مَا اخْتَصَّنَا بِهِ مِنْ هَذِهِ الْفَضَائِلِ (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع، عیون اخبار الرضا: امام رضا علیه السلام فرمود:هنگامی خداوند موسی را به پیامبری برگزید و او را برای صحبت کردن با خودش انتخاب کرد، و دریا را باری او شکافت و قوم بنی اسرائیل را نجات داد

ص: ۳۴۰

و تورات و آن لوح های آسمانی را به او داد، جایگاه و منزلت خودش را در نزد خداوند دید و گفت: خدایا، همانا من را در نزد خودت طوری اکرام کردی که قبل از من چنین کسی را اکرام و بزرگ نکردی. خداوند فرمود: ای موسی، آیا نمی دانی که محمد در نزد من از همه ملائکه و مخلوقاتم برتر است؟ موسی فرمود: پروردگارا، اگر محمد در نزد تو از همه پیامبران برتر است آیا آل و خانواده من در نزد تو از همه آل و خانواده دیگر پیامبران برتر نیستند؟ خداوند فرمود: ای موسی، آیا نمی دانی که برتری خانواده و آل محمد در نزد من به مانند برتری محمد نسبت به دیگر پیامبران است؟ موسی فرمود: اگر آل محمد این گونه هستند آیا اصحاب من نسبت به اصحاب دیگر پیامبران برتر نیستند؟ خداوند فرمود: ای موسی آیا نمی‌دانی که برتری اصحاب محمد بر اصحاب دیگر پیامبران به مانند برتری آل محمد بر آل پیامبران دیگر و برتری محمد بر دیگر پیامبران است؟ موسی فرمود: خدایا اگر محمد و پیروانش این گونه هستند آیا امت من در نزد تو از امت دیگر پیامبران برتر نیست در حالی که ابرهای آسمان بر آن ها سایه انداخته اند و در بیابان بر آن ها غذای آسمانی نازل کردی و به آن ها آرامش دادی؟ خداوند فرمود: این موسی آیا نمی دانی که برتری امت محمد بر همه امت ها به مانند برتری او به دیگر پیامبران است؟ موسی فرمود: خدایا، ای کاش که آن ها را می دیدم، خداوند به موسی وحی کرد که ای موسی تو آن ها را نمی بینی الان زمان ظهور آن ها نیست، ولی آن ها را در بهشت می بینی، بهشت عدن و فردوس در حضور محمد در نعمت های بهشت و در خوبی های آن به خوبی و خوشی زندگی می کنند، آیا دوست داری که صدای آن ها را بشنوی؟ موسی فرمود: بله خدایا. خداوند فرمود: پس در برابر من به مانند یک بنده ذلیل که در روبروی پادشاه بزرگ ایستاده است بایست و آماده باش. موسی چنین کرد. خداوند بزرگ صدا زند ای امت محمد، و آن ها که در کمر پدرانشان و رحم مادرانشان بودند جواب دادند که لبیک اللهم لبیک، لبیک لا شریک لک لبیک، إن الحمد و النعمه لک و الملک، لا شریک لک لبیک. امام صادق علیه السلام فرمود که: خداوند این شعار آن ها را شعار حج ایشان کرد. سپس خداوند فرمود:

ص: ۳۴۱

ای امت محمد! تقدیر من برای شما چنین است که رحمتم بر غضبم و بخششم بر مجازات کردنم برای شما جلو بیفتد و قبل از

ایـن کـه مـن را دعـا کنیـد شـما را اجـابت می کنم، و قبـل از این که چیزی از من بخواهیـد آن را به شـما می دهم، و هر کس شهادتین را بگویـد: لااله الا الله وحده لا شـریک له و ان محمد عبده و رسوله صادقاً فی اقواله و محقاً فی اعماله. {هیچ خدایی جز الله وجود ندارد و او تنهاست و شـریکی ندارد و محمد صـلی الله علیه و آله وسـلّم عبد و فرسـتاده خداست که در سخنانش راسـتگو و در کارهایش به حق است} و همچنین شـهادت بدهد که علی بن ابی طالب برادر و جانشین اوست و پیروی از او بهماننـد پیروی از محمـد لازم است، و این که اولیای برگزیده و پاک که به نشانه های عجیب و دلایل برهان‌های خداوند بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم و علی علیه السلام آگاه هستند اولیای خداوند هستند، هرچند که گناهان او به اندازه کف دریا باشد و او را می بخشم. هنگامی که خداوند پیامبر را مبعوث کرد فرمود: ای محمد، آنگاه که امتت را به آن کرامت ندا کردیم تو در کنار کوه طور نبودی تا آن را بشـنوی، سـپس به پیامبر صـلی الله علیه و آله وسـلّم فرمود: ای محمد بگو که سـپاس برای پروردگار جهانیان است که من را به این فضـیلت ها اختصاص – برتری – داد و به امت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلّم فرمود: شمـا هم بگویـد که سپاس برای پروردگـار جهانیـان است که مـارا با این فضـیلت ها برتری داد. – . علل الشـرائع : ۱۴۵، عیون الاخبار : ۱۵۷، و در اول حدیث مقداری از آن برای اختصار حذف شده است –

**[ترجمه]

۱۹»

-ل، الخصال الْعَطَّارُ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ إِسْحَاقَ التَّاجِرِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ فَضَالَهَ عَنِ السَّكُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ (۴)عَلَیْهِمَـا السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی إِلَی مُوسَـی لَا تَفْرَحْ بِكَثْرَهِ الْمَالِ وَ لَا تَـدَعْ ذِكْرِی عَلَی كُلِّ حَالٍ فَإِنَّ كَثْرَهَ الْمَالِ تُنْسِی الذُّنُوبَ وَ تَرْكُ ذِكْرِی یُقْسِی الْقُلُوبَ (۵).

كا، الكافی علی عن أبیه عن النوفلی عن السكونی مثله (۶)- ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بإسناده عن الصدوق عن أبیه عن سعد عن الأهوازی عن فضاله عن السكونی مثله (۷).

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السـلام از پدرشان روایت می کند که: خداوند به موسی وحی کرد که به زیاد بودن مال و ثروت خوشـحال نبـاش و در هر حـال از ذکر کردن من غافـل نشو. چون زیـاد بودن مال تو را از گناهت غافل و ترک ذکر من قلب هارا بی رحم می کند. – . الخصال ۱ : ۲۱ –

کافی: چنین روایتی نقل شده است. – . اصول الکافی ۲ : ۴۹۷ –

قصص الانبیاء: چنین روایتی نقل شده است. – .

نسخه خطی –

**[ترجمه]

«۲۰»

کا، الکـافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنِ ابْنِ عِیسَـی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْـدِ اللَّهِ بْنِ سِـنَانٍ عَنِ الثُّمَـالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَـامُ قَالَ: مَکْتُوبٌ فِی التَّوْرَاهِ الَّتِی لَمْ تُغَیَّرْ أَنَّ مُوسَی سَأَلَ رَبَّهُ

۱- فی العیون: صادقا فی أقواله، محقا فی أفعاله.

۲- فی المطبوع و قصص الأنبیاء للجزائری: المیامین.

۳- علل الشرائع: ۱۴۵، عیون الأخبار: ۱۵۷، و للحدیث صدر ترک ذکره للاختصار.

۴- فی الکافی لم یسنده الی أبیه.

۵- الخصال ۱: ۲۱.

۶- أصول الکافی ۲: ۴۹۷.

۷- مخطوط. م.

فَقَالَ يَا رَبِّ أَ قَرِيبٌ أَنْتَ مِنِّي فَأُنَاجِيَكَ أَمْ بَعِيدٌ فَأُنَادِيَكَ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَى أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي فَقَالَ مُوسَى فَمَنْ فِي سِتْرِكَ يَوْمَ لَا سِتْرَ إِلَّا سِتْرُكَ قَالَ الَّذِينَ يَذْكُرُونَنِي فَأَذْكُرُهُمْ وَ يَتَحَابُّونَ فِيَّ فَأُحِبُّهُمْ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ إِذَا أَرَدْتُ أَنْ أُصِيبَ أَهْلَ الْأَرْضِ بِسُوءٍ ذَكَرْتُهُمْ فَدَفَعْتُ عَنْهُمْ بِهِمْ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود: در توراتی که تحریف نشده است نوشته شده که: موسی به پروردگارش

ص: ۳۴۲

گفت که خدایا آیا تو به من نزدیک هستی تا با تو نجوا کنم یا از من دور هستی تا تورا فریاد زنم؟ خداوند فرمود ای موسی، هر کس مرا یاد کند من همنشین او هستم. موسی فرمود: آن روز که هیچ کس پناهی به جز پناه تو وجود ندارد چه کسی در پناه تو قرار می گیرد؟ خداوند فرمود: کسانی که من را یاد کنند من هم آن ها را یاد می کنم و من را دوست بدارند من هم آن ها را دوست دارم، آنان کسانی هستند که اگر بخواهم به اهل دنیا آسیبی برسانم آن ها را به یاد می‌آورم و به خاطر آنان بدی را از اهل دنیا دفع می کنم. - . اصول الکافی ۲ : ۴۹۶ - ۴۹۷ -

**[ترجمه]

۲۱»

-کا، الکافی بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَاةِ الَّتِي لَمْ تُغَيَّرْ أَنَّ مُوسَى سَأَلَ رَبَّهُ فَقَالَ إِلَهِي إِنَّهُ يَأْتِي عَلَيَّ مَجَالِسُ أُعِزُّكَ وَ أُجِلُّكَ أَنْ أَذْكُرَكَ فِيهَا فَقَالَ يَا مُوسَى إِنَّ ذِكْرِي حَسَنٌ عَلَى كُلِّ حَالٍ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود: در توراتی که تحریف نشده است نوشته شده است که موسی به خداوند گفت پروردگارا بعضی وقت ها به جاهایی می روم که تو را بزرگتر و والاتر از آن می دانم که تو را در آن جا ذکر کنم. خداوند فرمود: ای موسی، یاد کردن من در هر جایی خوب است. - . اصول الکافی ۲، ۴۹۷ -

**[ترجمه]

۲۲»

-کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَى أَكْثِرْ ذِكْرِي بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ كُنْ عِنْدَ ذِكْرِي خَاشِعاً وَ عِنْدَ بَلَائِي صَابِراً وَ اطْمَئِنَّ عِنْدَ ذِكْرِي وَ اعْبُدْنِي وَ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئاً إِلَيَّ الْمَصِيرُ يَا مُوسَى اجْعَلْنِي ذُخْرَكَ وَ ضَعْ عِنْدِي كَنْزَكَ مِنَ الْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به موسی فرمود که در شب و روز من را زیاد یاد کن و در هنگام ذکر کردن من خاشع و فروتن باش و هنگامی که بلا و مصیبتی بر تو آمد صبور باش و با آرامش مرا ذکر کن و من را عبادت کن و چیزی را شریک من قرار نده چون بازگشت همه چیز به سوی من است. ای موسی، من را گنج خودت قرار بده و

کارهای نیکت را که به مانند گنج هستند در نزد من بگذار. - . اصول الکافی ۲، ۴۹۷ -

**[ترجمه]

۲۳»

-وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَی اجْعَلْ لِسَانَکَ مِنْ وَرَاءِ قَلْبِکَ تَسْلَمْ وَ أَکْثِرْ ذِکْرِی بِاللَّیْلِ وَ النَّهَارِ (۴)وَ لَا تَتَّبِعِ الْخَطِیئَهَ فِی مَعْدِنِهَا فَتَنْدَمَ فَإِنَّ الْخَطِیئَهَ مَوْعِدُ أَهْلِ النَّارِ (۵).

۱- أصول الکافی ۲: ۴۹۶- ۴۹۷.

۲- أصول الکافی ۲: ۴۹۷.

۳- أصول الکافی ۲: ۴۹۷.

۴- فی نسخه: و أکثر ذکری باللیل و النهار فتغنم.

۵- أصول الکافی ۲: ۴۹۸. قال المصنّف: قوله: «و لا تتبع» إما من باب علم أو من باب الافتعال أو الافعال، و الموعد اما مصدر میمی أو اسم مکان، و إضافه الموعد اما إضافه الی الفاعل أو المفعول کما قیل، فالکلام یحتمل وجوها: الأول: لا تجالس أهل الخطیئه الذین هم معدنها فتشرک معهم فتندم علیها فان الخطیئه محل وعد أهل النار، فانهم انما یعدون و یجتمعون للاشتراک فی الخطایا. الثانی: ما قیل کان المراد بمعدن الخطیئه السفاهه و الجهاله، أو کل ما یتولد منه الخطایا و الشرور، و بالجمله نهی عن اتباع الخطیئه بالتحرز عن الأصول المتولده هی منها. الثالث: أن یکون الغرض النهی عن حضور مواضع هی مظنه ارتکاب الخطیئه، فان الخطیئه موعدا هل النار فی الآخره أی عقابها، و الحاصل أن أهل النار انما یدخلونها و یعدون من أهلها لخطایاهم فمن شرک معهم فی الخطیئه یدخل مدخلهم. و الأول أظهر.

**[ترجمه]از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که خداوند به موسی فرمود که: زبانت را در پشت قلبت بگذار تا سلامت باشی و شبانه روز من را زیاد یاد کن، گناهان را سرچشمه آن ها پیروی نکن که پشیمان می‌شوی، چون گناه وعدگاه اهل آتش است. - . اصول الکافی ۲ : ۴۹۸ -

ص: ۳۴۳

**[ترجمه]

۲۴»

-وَ بِإِسْنَادِهِ قَالَ: كَانَ فِيمَا نَاجَى اللَّهُ تَعَالَى بِهِ مُوسَى قَالَ يَا مُوسَى لَا تَنْسَنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ فَإِنَّ نِسْيَانِي يُمِيتُ الْقَلْبَ (۱).

**[ترجمه]از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که از مناجات حضرت موسی با خداوند این بود که خداوند فرمود: ای موسی هیچ وقت مرا فراموش نکن چون غفلت از من باعث مرگ قلب می شود - . اصول الکافی ۲ : ۴۹۸ - .

**[ترجمه]

۲۵»

-ل، الخصال مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْأَسَدِيُّ الْمَعْرُوفُ بِابْنِ جَرَادَةَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَامِرِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ سَعِيدٍ الْأَيْلِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ جُوَيْبِرٍ عَنِ الضَّحَّاكِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ نَاجَى مُوسَى بْنَ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِمِائَةِ أَلْفِ كَلِمَةٍ وَ أَرْبَعَةٍ وَ عِشْرِينَ أَلْفَ كَلِمَةٍ فِي ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ وَ لَيَالِيهِنَّ مَا طَعِمَ فِيهَا مُوسَى وَ لَا شَرِبَ فِيهَا فَلَمَّا انْصَرَفَ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ سَمِعَ كَلَامَ الْآدَمِيِّينَ مَقَّتَهُمْ لِمَا كَانَ وَقَعَ فِي مَسَامِعِهِ مِنْ حَلَاوَةِ كَلَامِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۲).

**[ترجمه]خصال: از ابن عباس روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود خداوند در طول سه شبانه روز صدو بیست و چهار هزار کلمه با حضرت موسی حرف زد که در آن مدت موسی نه غذا خورد و نه آب نوشید. هنگامی که به بین بنی اسرائیل برگشت و کلام انسان ها را شنید از گوش دادن آن بیزار بود چون شیرینی کلام خداوند بزرگ به گوش هایش رسیده بود. - . الخصال ۲ : ۱۷۳ -

**[ترجمه]

۲۶»

-ل، الخصال الْقَطَّانُ عَنْ أَحْمَدَ الْهَمْدَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِي صَفِيَّةَ عَنْ سَعْدٍ الْخَفَّافِ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا مُوسَى احْفَظْ وَصِيَّتِي لَكَ بِأَرْبَعَةِ أَشْيَاءَ أُولَاهُنَّ مَا دُمْتَ لَا تَرَى ذُنُوبَكَ تُغْفَرُ فَلَا تَشْتَغِلْ بِعُيُوبِ غَيْرِكَ وَ الثَّانِيَةُ مَا دُمْتَ لَا تَرَى كُنُوزِي قَدْ نَفِدَتْ

فَلَا تَغْتَمَّ بِسَبَبِ رِزْقِكَ وَ الثَّالِثَهُ مَا دُمْتَ لَا تَرَى زَوَالَ مُلْكِی فَلَا تَرْجُ أَحَداً غَیْرِی وَ الرَّابِعَهُ مَا دُمْتَ لَا تَرَى الشَّیْطَانَ مَیِّتاً فَلَا تَأْمَنْ مَکْرَهُ (۳).

ضه، روضه الواعظین عنه علیه السلام مثله (۴).

**[ترجمه]خصال: اصبغ بن نباته از امام علی علیه السلام روایت می کند که خداوند بزرگ به موسی فرمود چهار چیز را به تو وصیت می کنم: یک، تا زمانی که ندیدی گناهانت بخشیده شده‌اند به عیب های دیگران مشغول مشو. دو: تا زمانی که ندیدی گنج های من تمام شده‌اند به خاطر رزق و روزیت غصه نخور. سه: تا زمانی که نابودی ملک و عظمت من را ندیدی به غیر من امید نداشته باش. چهار: تا زمانی که مرگ شیطان را ندیدی از مکر و حیله او در امان نباش. - . الخصال ۱ : ۱۰۳ -

روضه الواعظین: چنین روایتی را از امام علی علیه السلام روایت می کند. - . روضه الواعظین : ۳۸۲ -

**[ترجمه]

«۲۷

-ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام بِالْأَسَانِیدِ الثَّلَاثَهِ (۵)عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ مُوسَى عَلَیْهِ السَّلَامُ سَأَلَ رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ یَا رَبِّ اجْعَلْنِی مِنْ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَیْهِ یَا مُوسَى إِنَّکَ لَا تَصِلُ إِلَى ذَلِکَ (۶).

ص: ۳۴۴

۱- أصول الکافی ۲: ۴۹۸.

۲- الخصال ۲: ۱۷۳.

۳- الخصال ۱: ۱۰۳.

۴- روضه الواعظین: ۳۸۲.

۵- تقدم شرحها فی ج ۱: ۵۱ راجعه.

۶- عیون الأخبار: ۲۰۰، و الحدیث مذکور أیضا فی صحیفه الرضا: ۲۹. و کتاب ابی الجعد: ۱۰.

**[ترجمه]عیون اخبـار الرضا: امام رضا علیه السـلام از پـدرانش روایت می کنـد که: پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلّم فرمود: موسـی به خداوند گفت: پروردگارا من را از امت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم قرار بده. خداوند به او فرمود: تو به زمان او نمی رسی. - . عیون الاخبار : ۲۰۰، و همچنین این روایت در کتاب صحیفه الرضا، ۲۱ و در کتاب أبی الجعد ۱۰ آمده است -

ص: ۳۴۴

**[ترجمه]

۲۸»

-ن، عیون أخبـار الرضـا علیه السـلام بِالْأَسَانِیـدِ الثَّلَاثَهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: لَیْسَ فِی الْقُرْآنِ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِلَّا وَ هِیَ فِی التَّوْرَاهِ یَا أَیُّهَا النَّاسُ وَ فِی خَبَرٍ آخَرَ یَا أَیُّهَا الْمَسَاکِینُ (۱).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا: از امام رضا علیه السـلام و پـدرانش علیه السـلام و امام علی علیه السلام روایت می کنند که: در قرآن هر چقـدر « یـا ایها الـذین آمنوا » {ای کسانی که ایمان آوردیـد} است به همان انـدازه در تورات، ای مردم وجود دارد. ودر یک روایت دیگر آمـده است که «ای مساکین» وجود دارد. - . عیون الاخبار : ۲۰۵ و هکچنین در کتاب صحیفه الرضا ۱۴ آمده است -

**[ترجمه]

۲۹»

-ن، عیون أخبار الرضا علیه السـلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ سَأَلَ رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قَالَ یَا رَبِّ أَ بَعِیـدٌ أَنْتَ مِنِّی فَأُنَادِیَکَ أَمْ قَرِیبٌ فَأُنَاجِیَکَ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ یَا مُوسَـی بْنَ عِمْرَانَ أَنَا جَلِیسُ مَنْ ذَکَرَنِی (۲).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السـلام: پیامبر صـلی الله علیه و آله وسـلّم فرمود: موسـی به خداونـد گفت: آیا تو از من دور هستی تا تو را فریاد بزنم یا به من نزدیک هستی تا تو را نجوا کنم؟ خداوند فرمود: ای موسـی هر کس من را یاد بکند در کنار او هستم. - . عیون الاخبار : ۲۱۱ و هکچنین در کتاب صحیفه الرضا ۷ آمده است -

**[ترجمه]

۳۰»

-ن، عیون أخبار الرضا علیه السـلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ سَأَلَ رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ یَا رَبِّ إِنَّ أَخِی هَارُونَ مَاتَ فَاغْفِرْ لَهُ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ یَا مُوسَی لَوْ سَأَلْتَنِی فِی الْأَوَّلِینَ وَ الْآخِرِینَ لَأَجَبْتُکَ

مَا خَلَا قَاتِلَ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ فَإِنِّی أَنْتَقِمُ لَهُ مِنْ قَاتِلِهِ (۳).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود: موسی به خداوند گفت: خدایا برادرم هارون فوت شد او را ببخش. خداوند فرمود: ای موسی اگر از من بخواهی که از اولین انسان ها تا آخرین انسان ها را همه را ببخشم قبول می کنم. جز قاتل حسین بن علی علیه السلام که انتقام او را از قاتلش می گیرم. - . عیون الاخبار : ۲۱۱ و همچنین این روایت در کتاب صحیفه الرضا، ۴۴ و در کتاب أبی الجعد ۲۵ آمده است -

**[ترجمه]

۳۱»

-کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مَا یَمْنَعُکَ مِنْ مُنَاجَاتِی فَقَالَ یَا رَبِّ أُجِلُّکَ عَنِ الْمُنَاجَاهِ لِخُلُوفِ (۴)فَمِ الصَّائِمِ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ یَا مُوسَی لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْیَبُ عِنْدِی مِنْ رِیحِ الْمِسْکِ (۵).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام خداوند به موسی فرمود: چه چیزی تو را از مناجات با من منع می کند؟ تو را از مناجات، جلیل‌تر می‌دانم به خاطر بوی بد دهان روزه‌دار. خداوند فرمود: ای موسی بوی دهان انسان روزه گیر در نزد من از بوی مسک بهتر است. - . فروع الکافی ۱ : ۱۸۰ -

**[ترجمه]

۳۲»

-عده، عده الداعی رَوَی شُعَیْبٌ الْأَنْصَارِیُّ وَ هَارُونُ بْنُ خَارِجَهَ قَالا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ انْطَلَقَ یَنْظُرُ فِی أَعْمَالِ الْعِبَادِ فَأَتَی رَجُلًا مِنْ أَعْبَدِ النَّاسِ فَلَمَّا أَمْسَی حَرَّکَ الرَّجُلُ شَجَرَهً إِلَی جَنْبِهِ فَإِذَا فِیهَا رُمَّانَتَانِ قَالَ فَقَالَ یَا عَبْدَ اللَّهِ مَنْ أَنْتَ إِنَّکَ عَبْدٌ

۱- عیون الأخبار: ۲۰۵، و الحدیث مذکور أیضا فی صحیفه الرضا: ۱۴ و هو مطابق للثانی.

۲- عیون الأخبار: ۲۱۱، و الحدیث مذکور أیضا فی صحیفه الرضا: ۷، و کتاب أبی الجعد: ۴.

۳- عیون الأخبار: ۲۱۱، و الحدیث مذکور أیضا فی صحیفه الرضا: ۴۴. و کتاب أبی الجعد: ۲۵.

۴- الخلوف بالضم: رائحه الفم المتغیر، من خلف فم الصائم أی تغیرت رائحته و فسدت.

۵- فروع الکافی ۱: ۱۸۰.

صَالِحٌ أَنَا هَاهُنَا مُنْذُ مَا شَاءَ اللَّهُ مَا أَجِدُ فِي هَذِهِ الشَّجَرَهِ إِلَّا رُمَّانَهً وَاحِدَهً وَ لَوْ لَا أَنَّکَ عَبْدٌ صَالِحٌ مَا وَجَدْتُ رُمَّانَتَيْنِ (۱)قَالَ أَنَا رَجُلٌ أَسْكُنُ أَرْضَ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ قَالَ فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ تَعْلَمُ أَحَداً أَعْبَدَ مِنْکَ قَالَ نَعَمْ فُلَانٌ الْفُلَانِيُّ (۲)قَالَ فَانْطَلَقَ إِلَيْهِ فَإِذَا هُوَ أَعْبَدُ مِنْهُ كَثِيراً فَلَمَّا أَمْسَى أُوتِيَ بِرَغِيفَيْنِ وَ مَاءٍ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ مَنْ أَنْتَ إِنَّکَ عَبْدٌ صَالِحٌ أَنَا هَاهُنَا مُنْذُ مَا شَاءَ اللَّهُ وَ مَا أُوتَى إِلَّا بِرَغِيفٍ وَاحِدٍ وَ لَوْ لَا أَنَّکَ عَبْدٌ صَالِحٌ مَا أُوتِيتُ بِرَغِيفَيْنِ فَمَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا رَجُلٌ أَسْكُنُ أَرْضَ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ ثُمَّ قَالَ مُوسَى هَلْ تَعْلَمُ أَحَداً أَعْبَدَ مِنْکَ قَالَ نَعَمْ فُلَانٌ الْحَدَّادُ فِي مَدِينَهِ كَذَا وَ كَذَا قَالَ فَأَتَاهُ فَنَظَرَ إِلَى رَجُلٍ لَيْسَ بِصَاحِبِ عِبَادَهٍ بَلْ إِنَّمَا هُوَ ذَاكِرٌ لِلَّهِ تَعَالَى وَ إِذَا دَخَلَ وَقْتُ الصَّلَاهِ قَامَ فَصَلَّى فَلَمَّا أَمْسَى نَظَرَ إِلَى غَلَّتِهِ (۳)فَوَجَدَهَا قَدْ أُضْعِفَتْ قَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ مَنْ أَنْتَ إِنَّکَ عَبْدٌ صَالِحٌ أَنَا هَاهُنَا مُنْذُ مَا شَاءَ اللَّهُ غَلَّتِي قَرِيبٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَ اللَّيْلَهَ قَدْ أُضْعِفَتْ فَمَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا رَجُلٌ أَسْكُنُ أَرْضَ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ قَالَ فَأَخَذَ ثُلُثَ غَلَّتِهِ فَتَصَدَّقَ بِهَا وَ ثُلُثاً أَعْطَى مَوْلًى لَهُ وَ ثُلُثاً اشْتَرَى بِهِ طَعَاماً فَأَكَلَ هُوَ وَ مُوسَى قَالَ فَتَبَسَّمَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ مِنْ أَيِّ شَيْ ءٍ تَبَسَّمْتَ قَالَ دَلَّنِي نَبِيُّ بَنِي إِسْرَائِيلَ (۴)عَلَى فُلَانٍ فَوَجَدْتُهُ مِنْ أَعْبَدِ الْخَلْقِ فَدَلَّنِي عَلَى فُلَانٍ فَوَجَدْتُهُ أَعْبَدَ مِنْهُ فَدَلَّنِي فُلَانٌ عَلَيْکَ وَ زَعَمَ أَنَّکَ أَعْبَدُ مِنْهُ وَ لَسْتُ أَرَاکَ شِبْهَ الْقَوْمِ قَالَ أَنَا رَجُلٌ مَمْلُوکٌ أَ لَيْسَ تَرَانِي ذَاكِراً لِلَّهِ أَ وَ لَيْسَ تَرَانِي أُصَلِّي الصَّلَاهَ لِوَقْتِهَا وَ إِنْ أَقْبَلْتُ عَلَى الصَّلَاهِ أَضْرَرْتُ بِغَلَّهِ مَوْلَايَ وَ أَضْرَرْتُ بِعَمَلِ النَّاسِ أَ تُرِيدُ أَنْ تَأْتِيَ بِلَادَکَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَرَّتْ بِهِ سَحَابَهٌ فَقَالَ الْحَدَّادُ يَا سَحَابَهُ تَعَالَيْ قَالَ فَجَاءَتْ قَالَ أَيْنَ تُرِيدِينَ قَالَتْ أُرِيدُ أَرْضَ كَذَا وَ كَذَا قَالَ انْصَرِفِي ثُمَّ مَرَّتْ بِهِ أُخْرَى فَقَالَ يَا سَحَابَهُ تَعَالَيْ فَجَاءَتْهُ فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدِينَ قَالَتْ أُرِيدُ أَرْضَ

۱- و الظاهر بقرينه ما يأتى أنّه سقط من هاهنا جمله: فمن أنت؟.

۲- فلان و فلانه يكنى بهما عن العلم الذى مسماه ممن يعقل فلا تدخل أل عليهما، و يكنى بهما أيضا عن العلم الغير العاقل فتدخل عليهما ال، فقوله: الفلانى كنى به عن المكان الذى هو فيه.

۳- الغله بالفتح: الدخل من كراء دار و فائده أرض و نحو ذلک، و المراد هنا فائده كسبه.

۴- فيه اضطراب، و الظاهر أنّه أراد بالنبى نفسه، فعليه اطلاق لفظه دلنى لا يخلو عن تسامح و تجوز.

كَذَا وَ كَذَا قَالَ انْصَرِفِي ثُمَّ مَرَّتْ بِهِ أُخْرَى فَقَالَ يَا سَحَابَةُ تَعَالَيْ فَجَاءَتْهُ فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدِينَ قَالَتْ أُرِيدُ أَرْضَ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ قَالَ فَقَالَ أَحْمِلْنِي هَذَا حَمْلَ رَفِيقٍ وَ ضَعِيهِ فِي أَرْضِ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ وَضْعاً رَفِيقاً قَالَ فَلَمَّا بَلَغَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ بِلَادَهُ قَالَ يَا رَبِّ بِمَا بَلَّغْتَ هَذَا مَا أَرَى قَالَ إِنَّ عَبْدِي هَذَا يَصْبِرُ عَلَى بَلَائِي وَ يَرْضَى بِقَضَائِي وَ يَشْكُرُ نَعْمَائِي (۱).

**[ترجمه]عده الداعي: امام صادق علیه السلام فرمود: موسی به کارها و اعمال مردم نظر می کرد. پس نزد مردی از عابدترین مردمان آمد. هنگامی که شب شد آن مرد یک درخت انار که در کنارش بود را تکان داد ناگهان دو دانه انار بر روی آن پیدا شد. او گفت ای عبد خدا تو کیستی؟ تو بنده

ص: ۳۴۵

صالح خداوند هستی. من از زمانی که خداوند مقدر کرده است این جا هستم و جز یک دانه انار بر روی این درخت ندیدم. پس تو اگر بنده صالحی نبودی دو انار پیدا نمی کردم. پس تو کی هستی؟ گفت: من مردی هستم که در سرزمین موسی بن عمران ساکن هستم. هنگامی که صبح شد موسی به آن مرد گفت: آیا کسی را میشناسی که از تو عابد تر باشد؟ گفت: بله. فلان شخص. پس به سوی او رفت دید که او از آن مرد عابد تر است. هنگامی که شب شد دو عدد نان و کمی آب نزد او آوردند. او گفت: ای بنده خدا تو کی هستی؟ تو مردی صالح هستی. من از زمانی که خداوند مقدر کرده است این جا هستم ولی بیشتر از یک نان برایم نیاورده‌اند اگر تو بنده صالحی نبودی دو نان به من داده نمی‌شد. پس تو کی هستی؟ گفت: من مردی هستم که ساکن سرزمین موسی بن عمران هستم. سپس موسی گفت: آیا کسی را می شناسی که از تو عابد تر باشد؟ جواب داد: بله. فلان آهنگر در فلان شهر. پس موسی نزد آن مرد رفت و دید که زیاد عبادت نمی کند، بلکه خداوند را ذکر می کند. هنگامی که وقت نماز فرا رسید، نماز خواند. هنگامی که شب شد به پولش نگاه کرد و دید که دوبرابر شده است. او گفت: ای بنده خدا تو کی هستی؟ تو عبد صالح و نیکوکاری هستی. من از زمانی که خداوند مقرر کرده است این جا هستم و کسب و کارم زیاد فرقی نمی کند ولی امشب دوبرابر شد. تو کی هستی؟ جواب داد: من مردی هستم که ساکن سرزمین موسی بن عمران هستم. آن مرد یک سوم درآمدش را برداشت و آن را صدقه داد. و یک سوم آن را به غلامش داد و یک سوم دیگر آن را غذا خرید و آن را همراه موسی خوردند. موسی تبسمی زد آن مرد پرسید: به خاطر چه چیزی تبسم کردی؟ موسی جواب داد: پیامبر بنی اسرائیل من را به فلان شخص معرفی کرد. او یکی از انسان های عابد خداوند بود، و آن مرد مرا به یکی دیگر معرفی کرد که از خودش عابدتر بود، و آن مرد من را به تو معرفی کرد و فکر کرد که تو از او عابدتر هستی ولی من تو را مانند آنان نمی‌بینم. آن مرد گفت که من برای کسی کار می کنم، مگر من را در حال ذکر کردن ندیدی؟ مگر ندیدی سر وقت نماز می خواندم؟ به خاطر این بود که اگر همواره نماز می خواندم کسب و کار مولایم و کار مردم ضرر می کرد. به موسی گفت: آیا می خواهی به شهرت بروی؟ گفت بله. یک ابر بر آن ها گذر کرد. آن آهنگر گفت: ای ابر بیا. آن ابر به نزد او آمد از آن پرسید کجا می روی؟ جواب داد: می خواهم به فلان شهر بروم. به آن گفت: برو، سپس یک ابر دیگر آمد. گفت: ای ابر بیا. نزدش آمد، از آن پرسید: کجا می روی؟ جواب داد: به فلان شهر می روم.

ص: ۳۴۶

گفت برو. سپس ابر دیگری آمد گفت: ای ابر بیا، آن هم نزدش آمد، گفت: کجا می روی؟ جواب داد: می خواهم به

سرزمین موسی بروم. گفت: این مرد را با مهربانی سوار کن و او را در سرزمین موسی به آرامی قرار بده. هنگامی که موسی به شهرش رسید، گفت: خداوندا این بنده ات چگونه به این منزلت بزرگ رسیده است؟ خداوند فرمود: این بنده من بر بلاـ و مصیبت صبر می کند، و به قضا و قدر من راضی است و به خاطر نعمت هایی که به او دادم من را شکر می کند. - . عده الداعی : ۱۸۴ - ۱۸۶ -

**[ترجمه]

۳۳»

-ید، التوحید ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْأُشْنَانِیُّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْرَوَیْهِ عَنِ الْفَرَّاءِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا نَاجَی رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ یَا رَبِّ أَ بَعِیدٌ أَنْتَ مِنِّی فَأُنَادِیَکَ أَمْ قَرِیبٌ فَأُنَاجِیَکَ فَأَوْحَی اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِلَیْهِ أَنَا جَلِیسُ مَنْ ذَکَرَنِی فَقَالَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا رَبِّ إِنِّی أَکُونُ فِی حَالٍ أُجِلُّکَ أَنْ أَذْکُرَکَ فِیهَا فَقَالَ یَا مُوسَی اذْکُرْنِی عَلَی کُلِّ حَالٍ (۲).

**[ترجمه]توحید، عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام علی علیه السلام روایت می کند که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرمود: پروردگارا، آیا تو از من دور هستی تا تو را فریاد بزنم یا به من نزدیک هستی و تو را نجوا بکنم؟ خداوند فرمود: هر کس که من را ذکر کند، همنشین او هستم. موسی فرمود: خدایا من بعضی وقتها در جایی هستم که تو را بزرگتر از آن می دانم که در آن حال تو را ذکر کنم. خداوند فرمود: ای موسی در هر حال من را ذکر کن. - . توحید الصدوق : ۱۷۴ — ۱۷۵، عیون الاخبار : ۷۲ -

**[ترجمه]

۳۴»

-ج، الإحتجاج ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام ید، التوحید عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِیِّ عَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ لِرَأْسِ الْجَالُوتِ یَا یَهُودِیُّ أَسْأَلُکَ بِالْعَشْرِ الْآیَاتِ الَّتِی أُنْزِلَتْ عَلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ هَلْ تَجِدُ فِی التَّوْرَاةِ مَکْتُوباً نَبَأَ مُحَمَّدٍ وَ أُمَّتِهِ إِذَا جَاءَتِ الْأُمَّةُ الْأَخِیرَةُ أَتْبَاعُ رَاکِبِ الْبَعِیرِ یُسَبِّحُونَ الرَّبَّ جِدّاً جِدّاً تَسْبِیحاً جَدِیداً فِی الْکَنَائِسِ الْجُدُدِ فَلْیَفْزَعْ بَنُو إِسْرَائِیلَ إِلَیْهِمْ وَ إِلَی مَلِکِهِمْ لِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُهُمْ فَإِنَّ بِأَیْدِیهِمْ سُیُوفاً یَنْتَقِمُونَ بِهَا مِنَ الْأُمَمِ الْکَافِرَهِ فِی أَقْطَارِ الْأَرْضِ أَ هَکَذَا هُوَ فِی التَّوْرَاهِ مَکْتُوبٌ قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ نَعَمْ إِنَّا لَنَجِدُهُ کَذَلِکَ ثُمَّ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا یَهُودِیُّ إِنَّ مُوسَی أَوْصَی بَنِی إِسْرَائِیلَ فَقَالَ لَهُمْ إِنَّهُ سَیَأْتِیکُمْ نَبِیٌّ مِنْ إِخْوَانِکُمْ فَبِهِ فَصَدِّقُوا وَ مِنْهُ فَاسْمَعُوا فَهَلْ تَعْلَمُ أَنَّ لِبَنِی إِسْرَائِیلَ إِخْوَهً غَیْرَ وُلْدِ إِسْمَاعِیلَ إِنْ کُنْتَ تَعْرِفُ قَرَابَهَ إِسْرَائِیلَ مِنْ إِسْمَاعِیلَ وَ السَّبَبَ الَّذِی بَیْنَهُمْ (۳)مِنْ قِبَلِ إِبْرَاهِیمَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ هَذَا قَوْلُ مُوسَی لَا نَدْفَعُهُ فَقَالَ لَهُ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ أَ فَلَیْسَ قَدْ صَحَّ هَذَا عِنْدَکُمْ قَالَ نَعَمْ وَ لَکِنِّی أُحِبُّ أَنْ تُصَحِّحَهُ لِی مِنَ التَّوْرَاهِ فَقَالَ لَهُ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ هَلْ تُنْکِرُ أَنَ

۱- عدّه الداعی: ۱۸۴- ۱۸۶.

۲- توحید الصدوق: ۱۷۴- ۱۷۵، عیون الأخبار: ۷۲.

۳- فی المصادر و فی کتاب الاحتجاجات: و النسب الذی بینهما.

التَّوْرَاةَ تَقُولُ لَكُمْ جَاءَ النُّورُ مِنْ جَبَلِ طُورِ سَيْنَاءَ وَ أَضَاءَ لَنَا (۱)مِنْ جَبَلِ سَاعِيرَ وَ اسْتَعْلَنَ عَلَيْنَا مِنْ جَبَلِ فَارَانَ فَالنُّورُ مِنْ قِبَلِ طُورِ سَيْنَاءَ وَحْيُ اللَّهِ الَّذِی أَنْزَلَهُ عَلَى مُوسَى وَ جَبَلُ سَاعِيرَ هُوَ الَّذِی أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ عَلَيْهِ وَ أَمَّا جَبَلُ فَارَانَ فَذَلِكَ مِنْ جِبَالِ مَكَّةَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا يَوْمٌ (۲).

أقول: قد مر تمام الخبر بشرحه و سنده فی کتاب الاحتجاجات (۳).

**[ترجمه]احتجاج، عیون اخبار الرضا علیه السلام ، توحید: حسن به نوفلی روایت می کند که: امام رضا علیه السلام به رأس الجالوت گفت: ای مرد یهودی، ده آیه در قرآن در مورد موسی نازل شدند آیا در تورات خبری در مورد محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و امتش بدین گونه آمده است؟: «آنگاه آخرین امت آمدند که بر شتران سوار هستند، پروردگار را بسیار زیاد با یک تسبیح جدید و در کنیسه های جدید ذکر می کنند، بنی اسرائیل باید به آن ها و به دین آن ها پناه ببرند تا آرامش پیدا کنند و در دست آنان شمشیرهایی است که به وسیله آن ها از ملت های کافر در همه سرزمین ها انتقام می گیرند». آیا در تورات هم این چنین نوشته شده است؟ رأس الجالوت گفت: بله. در تورات هم چنین است. سپس امام رضا علیه السلام فرمود: ای یهودی، همانا موسی به بنی اسرائیل وصیت کرد و به آن ها گفت: پیامبری از برادرانتان بر همه مردم مبعوث می شود پس به او ایمان بیاورید و سخنان او را گوش دهید، اگر رابطه اسرائیل با اسماعیل و رابطی فامیلی که از جانب ابراهیم علیه السلام بین آن ها هست را می‌دانی؟ آیا برای بنی اسرائیل برادرانی غیر از فرزندان اسماعیل هستند؟ راس الجالوت گفت: این سخن موسی است و آن را رد نمی کنیم. امام رضا علیه السلام به او گفت: آیا این نزد شما صحیح نیست؟ گفت: بله، ولی دوست دارم که آن را در تورات هم برایم بیاوری، امام رضا علیه السلام فرمود: آیا این را انکار می کنی که

ص: ۳۴۷

تورات می گوید: نور از جانب کوه سینا بر ما نازل شد و از جانب کوه ساعیر بر مردم روشنایی افکند و از جانب کوه فاران هم بر ما آشکار شد. نوری که از جانب کوه سینا نازل شد همان وحی است که خداوند بر موسی نازل کرد، و کوه ساعیر آن کوهی است که خداوند در آن جا به عیسی علیه السلام وحی فرستاد و اما کوه فاران، از کوههای مکه است که یک روز با آن فاصله دارد. - . توحید الصدوق : ۴۳۷، ۴۴۰، ۴۴۱؛ الاحتجاج : ۲۲۹ و ۲۳۰؛ عیون اخبار الرضا : ۹۱ و ۹۳ -

می گویم: کامل این روایت همراه با شرح و راویان آن در کتاب احتجاجات ذکر شده است.

**[ترجمه]

۳۵»

-ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِيدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَيْهِ عَنِ الْكُلَيْنِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْيَقْطِينِيِّ عَنْ يُونُسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ رِفَاعَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ أَرْبَعٌ فِی التَّوْرَاةِ وَ إِلَى جَنْبِهِنَّ أَرْبَعٌ مَنْ أَصْبَحَ عَلَى الدُّنْيَا حَزِيناً فَقَدْ أَصْبَحَ عَلَى رَبِّهِ سَاخِطاً وَ مَنْ أَصْبَحَ يَشْكُو مُصِيبَةً نَزَلَتْ بِهِ فَإِنَّمَا يَشْكُو رَبَّهُ وَ مَنْ أَتَى غَنِيّاً فَتَضَعْضَعَ (۴) لَهُ لِيُصِيبَ مِنْ دُنْيَاهُ فَقَدْ ذَهَبَ ثُلُثَا دِينِهِ وَ مَنْ دَخَلَ النَّارَ مِمَّنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ (۵)فَإِنَّمَا هُوَ مِمَّنْ كَانَ يَتَّخِذُ آيَاتِ اللَّهِ هُزُواً وَ الْأَرْبَعُ الَّتِی إِلَى جَنْبِهِنَّ كَمَا تَدِينُ تُدَانُ وَ مَنْ

مَلَكَ اسْتَأْثَرَ (۶)وَ مَنْ لَمْ يَسْتَشِرْ نَدِمَ وَ الْفَقْرُ هُوَ الْمَوْتُ الْأَكْبَرُ (۷).

**[ترجمه]امالی الطوسی: رفاعه روایت می کند که شنیدم امام صادق علیه السلام فرمود: در تورات چهار چیز ذکر شده است و در کنار آن ها هم چهار چیز دیگر وجود دارند: هر کس بر دنیا ناراحت شود بر خدای خودش خشمگین شده است. هر کس از مصیبتی که به او رسیده است شکایت کند از خداوند شکایت کرده است هر کس در برابر انسان ثروتمند خودش را ذلیل کند تا از دنیای او چیزی به وی برسد یک سوم دینش از بین رفته است هر کس که وارد آتش شود هر چند که قاری قرآن باشد به خاطر این است که آیات قرآن را مسخره می کرده است. و آن چهار دسته دیگر که در کنار آن ها هستند: از هر دست بدهی از همان دست می گیری، و هر کس غنی شود خودش را بی نیاز و کامل می‌داند و هر کس مشورت نکند پشیمان می شود و فقر، مرگ بزرگ است. - . امالی ابن الطوسی : ۱۴۳ - ۱۴۴ -

مجالس المفید: از رفاعه چنین روایتی نقل کرده است. - . المجالس : ۱۱۱ -

**[ترجمه]

«۳۶»

-جا، المجالس للمفید أحمد بن الولید عن أبیه عن الصفار عن ابن معروف عن ابن مهزیار عن رفاعه مثله (۸).

«۳۶»-ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِیمَا أَوْحَی اللَّهُ جَلَّ وَ عَزَّ إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ یَا مُوسَی مَا خَلَقْتُ خَلْقاً أَحَبَّ إِلَیَّ مِنْ عَبْدِیَ

۱- فی الاحتجاج و العیون: و اضاء للناس.

۲- توحید الصدوق: ۴۳۷ و ۴۴۰ و ۴۴۱، الاحتجاج: ۲۲۹ و ۲۳۰، عیون الأخبار: ۹۱ و ۹۳.

۳- و الحدیث مختصر راجع تمامه مع اسناده ج ۱۰: ۲۹۹- ۳۱۸.

۴- تضعضع: خضع.

۵- فی المجالس: و من دخل النار من هذه الأمه ممن قرأ القرآن إه.

۶- استأثر بالشی ء علی الغیر: استبد به و خص به نفسه.

۷- أمالی ابن الطوسیّ: ۱۴۳- ۱۴۴.

۸- المجالس: ۱۱۱، فیه: الحسن بن سعید. و هو أیضا صحیح، لانهما مشارکان فیما یرویانه.

الْمُؤْمِنِ وَ إِنِّی إِنَّمَا ابْتَلَیْتُهُ لِمَا هُوَ خَیْرٌ لَهُ وَ أُعَافِیهِ لِمَا هُوَ خَیْرٌ لَهُ وَ أَنَا أَعْلَمُ بِمَا یَصْلُحُ عَبْدِی عَلَیْهِ فَلْیَصْبِرْ عَلَی بَلَائِی وَ لْیَشْکُرْ نَعْمَائِی وَ لْیَرْضَ بِقَضَائِی أَکْتُبْهُ فِی الصِّدِّیقِینَ عِنْدِی إِذَا عَمِلَ بِرِضَائِی وَ أَطَاعَ أَمْرِی (۱).

**[ترجمه]امالی الطوسی: امام صادق علیه السلام فرمود: از آن چه که خداوند بزرگ به موسی وحی کرد این بود که: هیچ یک از مخلوقاتم به اندازه بنده مؤمنم نزد من دوست داشتنی نیستند

ص: ۳۴۸

و من به هرچه که صلاح او باشد او را گرفتار می‌کنم و یا این که او را از حفظ می کنم برای آن چه به صلاح اوست. و من به صلاح عبد خودم از خودش آگاه تر هستم پس به نفع اوست که بر بلاء و مصیبت من صبر کند و نعمت های مرا شکر کند و به قضا و قدر من راضی باشد و اگر به خاطر رضایت من کار بکند و از دستورات من پیروی بکند نام او را جزء صدّیقین می نویسم. - . امالی ابن الطوسی : ۱۴۹ -

**[ترجمه]

«۳۷

-ثو، ثواب الأعمال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنِ الْوَصَّافِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِیمَا نَاجَی اللَّهُ بِهِ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ عَلَی الطُّورِ أَنْ یَا مُوسَی أَبْلِغْ قَوْمَکَ أَنَّهُ مَا یَتَقَرَّبُ إِلَیَّ الْمُتَقَرِّبُونَ بِمِثْلِ الْبُکَاءِ مِنْ خَشْیَتِی وَ مَا تَعَبَّدَ لِیَ الْمُتَعَبِّدُونَ بِمِثْلِ الْوَرَعِ عَنْ مَحَارِمِی وَ مَا تَزَیَّنَ لِیَ الْمُتَزَیِّنُونَ بِمِثْلِ الزُّهْدِ فِی الدُّنْیَا عَمَّا بِهِمُ الْغِنَی عَنْهُ (۲)قَالَ فَقَالَ مُوسَی یَا أَکْرَمَ الْأَکْرَمِینَ فَمَا ذَا أَثَبْتَهُمْ عَلَی ذَلِکَ فَقَالَ یَا مُوسَی أَمَّا الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَیَّ بِالْبُکَاءِ مِنْ خَشْیَتِی فَهُمْ فِی الرَّفِیقِ الْأَعْلَی (۳)لَا یُشْرِکُهُمْ فِیهِ أَحَدٌ وَ أَمَّا الْمُتَعَبِّدُونَ لِی بِالْوَرَعِ عَنْ مَحَارِمِی فَإِنِّی أُفَتِّشُ النَّاسَ عَنْ أَعْمَالِهِمْ وَ لَا أُفَتِّشُهُمْ حَیَاءً مِنْهُمْ وَ أَمَّا الْمُتَقَرِّبُونَ إِلَیَّ بِالزُّهْدِ فِی الدُّنْیَا فَإِنِّی أُبِیحُهُمُ الْجَنَّةَ بِحَذَافِیرِهَا (۴)یَتَبَوَّءُونَ مِنْهَا حَیْثُ یَشَاءُونَ (۵).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امام باقر علیه السلام فرمود: از مناجات حضرت موسی و خداوند در کوه طور این بود که ای موسی به قومت خبر بده که هیچ چیز مثل گریه از روی ترس از من، انسانها را به من نزدیک نمی کند و هیچ عبادتی برای انسانهای عابد به مانند دوری از گناهان نیست و دوری از دنیا و آن چه که از آن بی نیاز هستند بهترین زهدی است که انسانهای زاهد می توانند خودشان را به آن مزین کنند. سپس موسی گفت: ای اکرم الأکرمین پس پاداش آن ها در نزد شما چیست؟ خداوند فرمود: ای موسی، پاداش کسانی که با گریه به خاطر ترس از من به من نزدیک شدند آن است که آن ها در بالاترین مرتبه بهشت قرار می گیرند و هیچ کس در پاداششان شریک نیست. و اما کسانی با دوری از گناهان، من را عبادت کردند از مردمان دیگر در مورد کارهایشان سؤال می پرسم ولی پاداش آن ها این است که من از آن ها حیا و شرم می کنم که در مورد اعمالشان از آن ها سؤال بپرسم. و اما کسانی که با زهد و دوری از دنیا به من نزدیک شدند پاداششان آن است که همه بهشت را برای آن ها حلال می کنم تا در هر جای آن که می خواهند ساکن شوند. - . ثواب الاعمال : ۱۶۶، ۱۶۷ -

**[ترجمه]

-أَعْلَامُ الدِّينِ، لِلدَّيْلَمِيِّ مِنْ كِتَابِ الْمُؤْمِنِ تَصْنِيفِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: بَيْنَا مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَمْشِي عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ إِذْ جَاءَ صَيَّادٌ فَخَرَّ لِلشَّمْسِ سَاجِداً وَ تَكَلَّمَ بِالشِّرْكِ ثُمَّ أَلْقَى شَبَكَتَهُ فَخَرَجَتْ مَمْلُوءَةً ثُمَّ أَلْقَاهَا فَخَرَجَتْ مَمْلُوءَةً ثُمَّ أَعَادَهَا فَخَرَجَتْ مَمْلُوءَةً فَمَضَى ثُمَّ جَاءَ آخَرُ فَتَوَضَّأَ وَ صَلَّى وَ حَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ أَلْقَى شَبَكَتَهُ فَلَمْ يُخْرِجْ شَيْئاً ثُمَّ أَعَادَهُ فَخَرَجَتْ سَمَكَةٌ صَغِيرَةٌ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ وَ انْصَرَفَ فَقَالَ

ص: ۳۴۹

۱- أمالی ابن الطوسیّ: ۱۴۹.

۲- فی نسخه: عما بهم القناعه و هو لا یخلو عن تصحیف.

۳- قال الجزریّ: فی الدعاء: و الحقنی بالرفیق الأعلی الرفیق: جماعه الأنبیاء الذین یسکنون أعلی علیین، و هو اسم جاء علی فعیل و معناه الجماعه، کالصدیق و الخلیط، و الرفیق: المرافق فی الطریق، و قیل: معنی ألحقنی بالرفیق الأعلی أی باللّه تعالی. قلت: یمکن أن یکون هنا الرفیق بمعنی المرافق، و مرافق البلاد: ما ینتفع به السکان عموما. فالمعنی: المنازل العالیه التی لها مزایا علی غیرها بکثره منافعها و زیاده قربها برحمه اللّه تعالی.

۴- أی بأسرها و بجوانبها کلها. و فی المصدر: امنحهم.

۵- ثواب الأعمال: ۱۶۶ و ۱۶۷.

مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا رَبِّ عَبْدُكَ الْكَافِرُ تُعْطِيهِ مَعَ كُفْرِهِ وَ عَبْدُكَ الْمُؤْمِنُ لَمْ تُخْرِجْ لَهُ غَيْرَ سَمَكَةٍ صَغِيرَةٍ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ انْظُرْ عَنْ يَمِينِكَ فَكَشَفَ لَهُ عَمَّا أَعَدَّ اللَّهُ لِعَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ ثُمَّ قَالَ انْظُرْ عَنْ يَسَارِكَ فَكَشَفَ لَهُ عَمَّا أَعَدَّ اللَّهُ لِلْكَافِرِ فَنَظَرَ ثُمَّ قَالَ يَا مُوسَى مَا نَفَعَ هَذَا الْكَافِرَ مَا أَعْطَيْتُهُ وَ لَا ضَرَّ هَذَا الْمُؤْمِنَ مَا مَنَعْتُهُ فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ يَحِقُّ لِمَنْ عَرَفَكَ أَنْ يَرْضَى بِمَا صَنَعْتَ (۱).

و رواه الحسن بن سليمان فی كتاب المحتضر من كتاب الشفاء و الجلاء بإسناده عن ابن أبی عمير عن بعض أصحابه مثله (۲).

**[ترجمه]اعلام الدين للديلمی: امام باقر عليه السلام فرمود: موسی بر ساحل دريا راه می‌رفت كه ديد صيادی آمد و بر زمين افتاد و برای خورشيد سجده كرد و حرف های شرك آميز می زد. سپس تورش را در آب انداخت و پر از ماهی شد. دوباره آن را انداخت و دوباره پر از ماهی شد، سپس آن را به آب انداخت و بازهم پر از ماهی شد و سپس رفت. بعد از آن يك نفر ديگر آمد و وضو گرفت و نماز خواند و خدا را شكر كرد و او را ستايش كرد سپس تورش را به آب انداخت ولی چيزی نگرفت. سپس امتحان گرفت و يك ماهی كوچك از آب گرفت، و به خاطر آن خدا را شكر كرد و او را ستايش كرد و رفت.

ص: ۳۴۹

موسی فرمود: خدايا، اين بنده كافرت با اين كه كافر است به او بخشيدی ولی آن بنده مؤمنت غير از يك ماهی كوچك چيزی به او ندادی. خداوند به او فرمود: به طرف راستت نگاه كن. پس آن چه را كه برای بنده مؤمنش آماده كرده بود به او نشان داد. سپس فرمود: به طرف چپت نگاه كن پس آن چه را كه برای بنده كافرش آماده كرده بود به او نشان داد. سپس فرمود: ای موسی، آن كافر از آن چه كه به او داده بودم هيچ نفعی نبرد و اين بنده مؤمنم از آن چه كه به او ندادم ضرر نكرد. موسی فرمود: شايسته است كه كسی تو را می شناسد به تقدير تو راضی باشد. - اعلام الدين نسخه خطی -

حسن بن سليمان به مانند اين روايت را در كتاب المحتضر از كتاب الشفا و الجلا نقل كرده است. - روايت مذكور را در نسخه چاپی كتاب المحتضر نيافتم -

**[ترجمه]

«۳۹

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ دُرُسْتَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْهُمْ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: بَيْنَمَا مُوسَى جَالِسٌ إِذْ أَقْبَلَ إِبْلِيسُ وَ عَلَيْهِ بُرْنُسٌ ذُو أَلْوَانٍ فَوَضَعَهُ وَ دَنَا مِنْ مُوسَى وَ سَلَّمَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى مَنْ أَنْتَ قَالَ إِبْلِيسُ قَالَ لَا قَرَّبَ اللَّهُ دَارَكَ لِمَا ذَا الْبُرْنُسُ قَالَ أَخْتَطِفُ بِهِ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْبِرْنِي بِالذَّنْبِ الَّذِي إِذَا أَذْنَبَهُ ابْنُ آدَمَ اسْتَحْوَذْتَ عَلَيْهِ قَالَ ذَلِكَ إِذَا أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ وَ اسْتَكْثَرَ عَمَلَهُ وَ صَغُرَ فِي نَفْسِهِ ذَنْبُهُ وَ قَالَ يَا مُوسَى لَا تَخْلُ بِامْرَأَةٍ لَا تَحِلُّ لَكَ فَإِنَّهُ لَا يَخْلُو رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ لَا تَحِلُّ لَهُ إِلَّا كُنْتُ صَاحِبَهُ دُونَ أَصْحَابِي فَإِيَّاكَ أَنْ تُعَاهِدَ اللَّهَ عَهْداً فَإِنَّهُ مَا عَاهَدَ اللَّهَ أَحَدٌ إِلَّا كُنْتُ صَاحِبَهُ دُونَ أَصْحَابِي حَتَّى أَحُولَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْوَفَاءِ بِهِ وَ إِذَا هَمَمْتَ بِصَدَقَةٍ فَامْضِهَا فَإِذَا هَمَّ الْعَبْدُ بِصَدَقَةٍ كُنْتُ صَاحِبَهُ دُونَ أَصْحَابِي حَتَّى أَحُولَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا (۳).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: شیخ صدوق روایت می کند که موسی نشسته بود. ابلیس به نزد ایشان آمد در حالی که یک عبا با رنگهای مختلف در دستش بود سپس به موسی نزدیک شد و به ایشان سلام داد. موسی به او فرمود: تو کی هستی؟ شیطان جواب داد: ابلیس. موسی فرمود: خداوند خانه ات را به کسی نزدیک نکند چرا این عبا را آوردی؟ گفت: با این، دلهای انسان ها را دزدیدم و آن ها را فریب دادم. موسی فرمود: به من بگو آن چه گناهی بوده است که هر گاه کسی آن را انجام داده باشد در آن بر انسان چیره شده باشی؟ ابلیس گفت: این که به خودش مغرور شود و کارهای نیک خودش را زیاد و گناهش را کم انگارد. و گفت ای موسی، با زنی که حلال تو نیست خلوت نکن خودم برای فریب دادن آن ها تلاش می کنم و کار فریب آن ها را به دستیارانم نمی دهم. پس از عهد بستن به خداوند بپرهیز چون هر کس که با خداوند عهد ببندد خودم تمام تلاشم را می کنم که مانع از وفای به عهد او شوم و هر گاه قصد کردی که صدقه ای بدهی آن را بده چون هر گاه کسی خواست که صدقه بدهد خودم تلاش می کنم که مانع صدقه دادنش بشوم. - قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

قوله لعنه الله کنت صاحبه یعنی أغتنم إغواءه و أهتم به بحیث لا أکله إلی أصحابه و أعوانی بل أتولی إضلاله بنفسی.

**[ترجمه]این سخن ابلیس، (کنت صاحبه) یعنی فرصت را غنیمت می شمارم تا او را فریب دهم و به آن اهمیت می دهم بطوری که کار فریب او را به دستیارانم نمی دهم بلکه خودم گمراه کردن او را به دست می گیرم.

**[ترجمه]

«۴۰

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مُقَرِّنٍ إِمَامِ بَنِی فِتْیَانٍ عَمَّنْ رَوَی عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِی زَمَنِ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مَلِکٌ جَبَّارٌ قَضَی حَاجَةَ مُؤْمِنٍ بِشَفَاعَةِ عَبْدٍ صَالِحٍ فَتُوُفِّیَ فِی یَوْمٍ الْمَلِکُ الْجَبَّارُ

۱- اعلام الدین مخطوط.

۲- لم نجد الحدیث فی المحتضر المطبوع.

۳- قصص الأنبیاء مخطوط.

وَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ فَقَامَ عَلَى الْمَلِکِ النَّاسُ وَ أَغْلَقُوا أَبْوَابَ السُّوقِ لِمَوْتِهِ ثَلَاثَهَ أَیَّامٍ وَ بَقِیَ ذَلِکَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ فِی بَیْتِهِ وَ تَنَاوَلَتْ دَوَابُّ الْأَرْضِ مِنْ وَجْهِهِ فَرَآهُ مُوسَی بَعْدَ ثَلَاثٍ فَقَالَ یَا رَبِّ هُوَ عَدُوُّکَ وَ هَذَا وَلِیُّکَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ یَا مُوسَی إِنَّ وَلِیِّی سَأَلَ هَذَا الْجَبَّارَ حَاجَهً فَقَضَاهَا لَهُ فَکَافَأْتُهُ عَنِ الْمُؤْمِنِ وَ سَلَّطْتُ دَوَابَّ الْأَرْضِ عَلَی مَحَاسِنِ وَجْهِ الْمُؤْمِنِ لِسُؤَالِهِ ذَلِکَ الْجَبَّارَ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: در زمان حضرت موسی پادشاه ظالمی بود که بخاطر یک بنده صالح نیاز یک انسان مؤمنی را برطرف کرده بود. در یک روز آن پادشاه ظالم

و آن بنده صالح فوت کردند که بخاطر مرگ آن پادشاه مردم بر سر او آمدند و سه روز بازار را به خاطر مرگش تعطیل کردند، آن مرد صالح در خانه اش مانده بود و حیوانات وحشی صورتش را خورده بودند و موسی پس از سه روز جنازه او را پیدا کرد و فرمود: پروردگارا آن پادشاه دشمن تو بود ولی این مرد دوست تو. خداوند فرمود: ای موسی، این دوست من نیازش را از آن پادشاه ظالم خواسته بود و او نیز نیازش را برطرف کرده بود من نیز برای این کارش به او پاداش دادم و آن حیوانات وحشی را بر زیبایی‌های چهره بنده صالح مسلط کردم چون از آن پادشاه جبار درخواست کرده بود. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۴۱»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ صَاحِبِ السَّابِرِیِّ (۲)عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا مُوسَی اشْکُرْنِی حَقَّ شُکْرِی فَقَالَ یَا رَبِّ کَیْفَ أَشْکُرُکَ حَقَّ شُکْرِکَ وَ لَیْسَ مِنْ شُکْرٍ أَشْکُرُکَ بِهِ إِلَّا وَ أَنْتَ أَنْعَمْتَ بِهِ عَلَیَّ فَقَالَ یَا مُوسَی شَکَرْتَنِی حَقَّ شُکْرِی حِینَ عَلِمْتَ أَنَّ ذَلِکَ مِنِّی (۳).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود:خداوند به موسی فرمود: ای موسی، من را همان طور که شایسته ام شکر کن. موسی فرمود: پروردگارا چگونه حق شکرت را به جای آوردم در حالی که تو هر نعمتی را به من عطا کرده ای، خداوند فرمود ای موسی اگر بدانی که آن نعمت را به تو دادم حق شکر من را ادا کردی. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۴۲»

-سن، المحاسن أَبِی عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: قَالَ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا رَبِّ مَنْ أَهْلُکَ الَّذِینَ تُظِلُّهُمْ فِی ظِلِّ عَرْشِکَ یَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّکَ قَالَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ الطَّاهِرَهُ

قُلُوبُهُمْ وَ التَّرِبَهُ أَيْدِيهِمْ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ جَلَالِي إِذَا ذَكَرُوا رَبَّهُمْ الَّذِينَ يَكْتَفُونَ بِطَاعَتِي كَمَا يَكْتَفِي الصَّبِيُّ الصَّغِيرُ بِاللَّبَنِ الَّذِينَ يَأْوُونَ إِلَى مَسَاجِدِي كَمَا تَأْوِي النُّسُورُ إِلَى أَوْكَارِهَا وَ الَّذِينَ يَغْضَبُونَ لِمَحَارِمِي إِذَا اسْتُحِلَّتْ مِثْلَ النَّمِرِ إِذَا حَرِدَ (۴).

**[ترجمه]محاسن: علی بن حسین علیه السلام فرمود: موسی فرمود: چه کسانی در زیر سایه تو محفوظ هستند آنگاه که هیچ سایبانی جز رحمت تو وجود ندارد؟ خداوند به او فرمود: آن ها کسانی هستند که قلبهایشان پاک و دستهایشان خاکی است - فقیر هستند-، کسانی که هرگاه من را یاد کنند عظمت من را یاد می کنند، کسانی که به طاعت و بندگی من کفایت می کنند آن طور که نوزاد به شیر کفایت می کند. کسانی که به مسجد پناه می برند همانند شاهین ها که به لانه هایشان پناه می برند و کسانی که اگر یکی از چیزهایی که من حرام کرده‌ام حلال شده باشد به مانند پلنگ خشمگین، غضب می‌کنند. - . محاسن البرقی : ۱۶ -

**[ترجمه]

بيان

التربه أيديهم بكسر الراء أی الفقراء قال الجزری ترب الرجل إذا افتقر أی لصق بالتراب و قال الفيروزآبادی حرد كضرب و سمع غضب.

lt;meta info="(التربه أيديهم) با كسره حرف راء يعنی فقيران. جزری می گويد: (ترب الرجل) به كسی گفته ميشود كه فقير شده باشد يعنی به خاك چسبيد. فيروز آبادی می گويد فعل حرد بر وزن ضرب و سمع است، يعنی عصبانی و خشمگين شد.

**[ترجمه]

۴۳»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي جَمِيلَهَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَحْبِبْنِي وَ حَبِّبْنِي إِلَى خَلْقِي قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ إِنَّكَ لَتَعْلَمُ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيَ

۱- قصص الأنبياء مخطوط.
۲- هكذا فی النسخ و لم نظفر بترجمته.
۳- قصص الأنبياء مخطوط.
۴- محاسن البرقی: ۱۶.

مِنْکَ فَکَیْفَ لِی بِقُلُوبِ الْعِبَادِ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ فَذَکِّرْهُمْ نِعْمَتِی وَ آلَائِی فَإِنَّهُمْ لَا یَذْکُرُونَ مِنِّی إِلَّا خَیْراً فَقَالَ مُوسَی یَا رَبِّ رَضِیتُ بِمَا قَضَیْتَ تُمِیتُ الْکَبِیرَ وَ تُبْقِی الْأَوْلَادَ الصِّغَارَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَ مَا تَرْضَی بِی رَازِقاً وَ کَفِیلًا فَقَالَ بَلَی یَا رَبِّ نِعْمَ الْوَکِیلُ وَ نِعْمَ الْکَفِیلُ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد که ای موسی من را دوست بدار و من را نزد بندگانم دوست داشتنی کن. موسی گفت: خدایا خودت می دانی که هیچ کس به اندازه تو نزد من

ص: ۳۵۱

دوست داشتنی نیست. من چگونه می توانم دل های مردم را به عشق تو وا دارم؟ خداوند فرمود: نعمت ها و نشانه های من را برایشان یادآوری کن تا آن ها به جز خیر چیزی از من ذکر نکنند. موسی گفت: خدایا به آن چه مقدر می کنی راضی هستم، انسان های بزرگ را می میرانی و کودکان کوچک را باقی می گذاری، خداوند به او وحی کرد و فرمود: آیا من را به عنوان رازق و کفیل قبول داری؟ موسی فرمود: بله خدایا. تو بهترین وکیل و کفیل هستی. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۴۴»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنِ ابْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْحَجَّالِ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ سَأَلَ رَبَّهُ أَنْ یُعَلِّمَهُ زَوَالَ الشَّمْسِ فَوَکَّلَ اللَّهُ بِهَا مَلَکاً فَقَالَ یَا مُوسَی قَدْ زَالَتِ الشَّمْسُ فَقَالَ مُوسَی مَتَی فَقَالَ حِینَ أَخْبَرْتُکَ وَ قَدْ سَارَتْ خَمْسَمِائَةِ عَامٍ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر فرمود:موسی از خداوند خواست که چگونگی زوال خورشید را به اعلام کند. خداوند فرشته‌ای را مأمور کرد که به موسی می‌گفت: ای موسی خورشید زوال یافت. موسی پرسید: کی؟ خداوند فرمود از وقتی که باخبرت کردم پانصد سال گذشته است. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۴۵»

-کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ عَنِ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: بَیْنَا مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ یَعِظُ أَصْحَابَهُ إِذْ قَامَ رَجُلٌ فَشَقَّ قَمِیصَهُ (۳)فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ یَا مُوسَی قُلْ لَهُ لَا تَشُقَّ قَمِیصَکَ وَ لَکِنِ اشْرَحْ لِی عَنْ قَلْبِکَ (۴)ثُمَّ قَالَ مَرَّ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ بِرَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ هُوَ سَاجِدٌ فَانْصَرَفَ مِنْ حَاجَتِهِ وَ هُوَ سَاجِدٌ عَلَی حَالِهِ فَقَالَ لَهُ مُوسَی لَوْ کَانَتْ حَاجَتُکَ بِیَدِی لَقَضَیْتُهَا لَکَ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ یَا مُوسَی لَوْ سَجَدَ حَتَّی یَنْقَطِعَ عُنُقُهُ مَا قَبِلْتُهُ حَتَّی یَتَحَوَّلَ عَمَّا أَکْرَهُ إِلَی مَا أُحِبُّ (۵).

**[ترجمه]کافی: امام صادق فرمود: علیه السلام موسی اصحابش را موعظه می کرد که یک مردی ایستاد و لباسش را پاره کرد. خداوند وحی فرستاد ای موسی به او بگو پیرهنت را پاره نکن، ولی قلبت را برای من باز کن. سپس فرمود: موسی به یکی از اصحابش گذر کرد در حالی که او سجده کرده بود. موسی کارش را انجام داده بود و برگشت باز آن مرد را در حال سجده دید، موسی به او گفت: اگر حاجتت به دست من بود آن را برایت انجام می دادم. خداوند وحی فرستاد که: ای موسی اگر آنقدر سجده کند که تا گردنش بیفتد حاجتش را برطرف نمی کنم تا این که رفتارش را از آن چه که من متنفر هستم به آن چه که من دوست دارم تغییر بدهد. - . روضه الکافی : ۱۲۸، ۱۲۹ -

**[ترجمه]

۴۶»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمْزَهَ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی مُوسَی أَنَّهُ مَا یَتَقَرَّبُ إِلَیَّ عَبْدٌ بِشَیْ ءٍ أَحَبَّ إِلَیَّ مِنْ ثَلَاثِ خِصَالٍ فَقَالَ مُوسَی وَ مَا هِیَ یَا رَبِّ قَالَ الزُّهْدُ فِی الدُّنْیَا وَ الْوَرَعُ مِنْ مَحَارِمِی وَ الْبُکَاءُ مِنْ خَشْیَتِی فَقَالَ مُوسَی فَمَا لِمَنْ صَنَعَ ذَلِکَ فَقَالَ أَمَّا الزَّاهِدُونَ فِی الدُّنْیَا فَأُحَکِّمُهُمْ فِی الْجَنَّهِ (۶)وَ أَمَّا الْوَرِعُونَ عَنْ مَحَارِمِی فَإِنِّی أُفَتِّشُ النَّاسَ وَ لَا أُفَتِّشُهُمْ وَ أَمَّا الْبَکَّاءُونَ مِنْ خَشْیَتِی فَفِی الرَّفِیقِ الْأَعْلَی لَا یُشْرِکُهُمْ فِیهِ أَحَدٌ (۷).

ص: ۳۵۲

۱- قصص الأنبیاء مخطوط.

۲- قصص الأنبیاء مخطوط.

۳- لشده تأثره من مواعظه.

۴- فی نسخه: و لکن اشرح لی قلبک.

۵- روضه الکافی: ۱۲۸ و ۱۲۹.

۶- أی اولیهم و اقیمهم حاکما فی الجنه و افوض الیهم الحکم فی الجنه. و قد تقدم مثل الخبر عن الوصافی تحت رقم ۳۷ و فیه: ابیحهم أمنحهم خ الجنه.

۷- قصص الأنبیاء مخطوط.

**[ترجمه]قصص الانبياء: امام صادق علیه السلام فرمود:خداوند متعال به موسی وحی فرستاد که هیچ چیزی به اندازه این سه ویژگی بنده ام را به من نزدیک نمی کند. موسی پرسید: خدایا آن سه ویژگی چی هستند؟ فرمود: زهد در دنیا، دوری از گناهان، گریه بخاطر ترس از من. موسی فرمود: پاداش کسی را که آن ها را انجام دهد چیست؟ اما زاهدان در دنیا، حکم بهشت را به دست آنان می‌دهم. اما کسانی که از گناه کردن دوری کردند پاداششان این است که از مردم در مورد کارهایشان سؤال می پرسم. ولی از آن ها سؤال نمی پرسم. و اما کسانی که به خاطر ترس از من گریه می کنند آن است که در بهترین مکان بهشت ساکن می شوند و کسی شریک آن ها نمی شود. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

ص: ۳۵۲

**[ترجمه]

۴۷»

-ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر عُثْمَانُ بْنُ عِیسَی عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَوْحَی إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ بَعْضَ أَصْحَابِکَ یَنُمُّ عَلَیْکَ فَاحْذَرْهُ (۱)فَقَالَ یَا رَبِّ لَا أَعْرِفُهُ فَأَخْبِرْنِی بِهِ حَتَّی أَعْرِفَهُ فَقَالَ یَا مُوسَی عِبْتُ عَلَیْهِ النَّمِیمَهَ وَ تُکَلِّفُنِی أَنْ أَکُونَ نَمَّاماً قَالَ یَا رَبِّ فَکَیْفَ أَصْنَعُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی فَرِّقْ أَصْحَابَکَ عَشَرَهً عَشَرَهً ثُمَّ تُقْرِعُ بَیْنَهُمْ فَإِنَّ السَّهْمَ یَقَعُ عَلَی الْعَشَرَهِ الَّتِی هُوَ فِیهِمْ ثُمَّ تُفَرِّقُهُمْ وَ تُقْرِعُ بَیْنَهُمْ فَإِنَّ السَّهْمَ یَقَعُ عَلَیْهِ قَالَ فَلَمَّا رَأَی الرَّجُلُ أَنَّ السِّهَامَ تُقْرَعُ قَامَ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا صَاحِبُکَ لَا وَ اللَّهِ لَا أَعُودُ أَبَداً (۲).

**[ترجمه]کتاب الحسین بن سعید یا کتاب النوادر: امام صادق علیه السلام فرمود:خداوند به موسی وحی کرد که یکی از اصحابت سخن چینی تو را می کنند از آن ها بر حذر باش. موسی گفت: خدایا او را نمی شناسم مرا با خبر کن، تا او را بشناسم. خداوند فرمود: ای موسی عیب سخن چینی را بر او گرفتم حالا- که از من می‌خواهی که سخن چینی کنم؟ موسی فرمود: خدایا پس چه کار کنم؟ خداوند فرمود: اصحابت را به صورت ده نفری تقسیم کن سپس بین آن ها قرعه بینداز، قرعه به اسم آن ده نفر که او بینشان است، در می آید. سپس آن ده نفر را تقسیم کن و قرعه بینشان بینداز، قرعه به اسم او درمی آید، هنگامی که قرعه به اسم آن مرد درآمد، ایستاد و گفت: ای فرستاده خدا من دوست تو هستم، نه، به خدا قسم دیگر هیچوقت این کار ار انجام نمی دهم. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

۴۸»

-ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابْنُ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ أَبِیهِ رَفَعَهُ قَالَ: رَأَی مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ رَجُلًا تَحْتَ ظِلِّ الْعَرْشِ فَقَالَ یَا رَبِّ مَنْ هَذَا الَّذِی أَدْنَیْتَهُ حَتَّی جَعَلْتَهُ تَحْتَ ظِلِّ الْعَرْشِ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یَا مُوسَی هَذَا لَمْ یَکُنْ یَعُقُّ وَالِدَیْهِ وَ لَا یَحْسُدُ النَّاسَ عَلَی مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ (۳).

**[ترجمه]کتاب الحسین بن سعید یا کتاب نوادر: ابن ابی البلاد روایت می کند: موسی مردی را دید که زیر سایه عرش خداوند بود. موسی فرمود: پروردگارا، آن کیست که آنقدر به تو نزدیک است که او را زیر سایه عرش خودت قرار دادی؟ خداوند فرمود: ای موسی، او کسی است که به پدر و مادرش بی ادبی نکرد و کسی است که به آن چه که خداوند از فضل و بزرگی به مردم داده بود، حسودی نکرد. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۴۹»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنِ ابْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ خَلَفِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ قُتَيْبَةَ الْأَعْشَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَمَا تَدِينُ تُدَانُ وَ كَمَا تَعْمَلُ كَذَلِكَ تُجْزَى مَنْ يَصْنَعُ الْمَعْرُوفَ إِلَى امْرِئِ السَّوْءِ (۴)يُجْزَى شَرّاً (۵).

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد که: آن طور که با دیگران رفتار کنی با تو رفتار می کنند و آن طور که کار کنی نتیجه می گیری هر کس که به انسان بدی، خوبی کند ضرر می کند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۵۰»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ فِيمَا نَاجَى اللَّهُ بِهِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ قَالَ إِنَّ الدُّنْيَا لَيْسَتْ بِثَوَابٍ لِلْمُؤْمِنِ بِعَمَلِهِ وَ لَا نَقِمَةٍ لِلْفَاجِرِ بِقَدْرِ ذَنْبِهِ هِيَ دَارُ الظَّالِمِينَ إِلَّا الْعَامِلَ فِيهَا بِالْخَيْرِ فَإِنَّهَا لَهُ نِعْمَتِ الدَّارُ (۶).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود: از آن چه که خداوند به موسی فرمود این بود که: دنیا پاداش عمل انسان مؤمن نیست، و نمی تواند برای مجازات انسان گناهکار به اندازه گناهش، جای انتقام و مجازات باشد. بلکه آن جای انسان ظالم است و برای کسی که کار نیک انجام بدهد، بهترین جا است. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۵۱»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام الصَّدُوقُ عَنِ ابْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ رَجُلٍ عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ فِيمَا نَاجَى اللَّهُ تَعَالَى بِهِ مُوسَى يَا مُوسَى لَا تَرْكَنْ إِلَى الدُّنْيَا رُكُونَ الظَّالِمِينَ وَ رُكُونَ مَنِ اتَّخَذَهَا أُمّاً وَ أَباً يَا مُوسَى لَوْ وَكَلْتُكَ إِلَى نَفْسِكَ تَنْظُرُ لَهَا لَغَلَبَ عَلَيْكَ حُبُّ الدُّنْيَا وَ زَهْرَتُهَا يَا مُوسَى نَافِسْ فِي الْخَيْرِ أَهْلَهُ وَ اسْبِقْهُمْ

۱- فی المطبوع: فأحضره.

۲- مخطوط.

۳- مخطوط.

۴- هکذا فی النسخ و لعله تصحیف «امرئ سوء».

۵- قصص الأنبیاء مخطوط.

۶- قصص الأنبیاء مخطوط.

إِلَيْهِ فَإِنَّ الْخَيْرَ كَاسْمِهِ وَ اتْرُكْ مِنَ الدُّنْيَا مَا بِكَ الْغِنَى عَنْهُ وَ لَا تَنْظُرْ عَيْنَاكَ إِلَى كُلِّ مَفْتُونٍ فِيهَا مَوْكُولٍ إِلَى نَفْسِهِ وَ اعْلَمْ أَنَّ كُلَّ فِتْنَةٍ بَدْؤُهَا حُبُّ الدُّنْيَا وَ لَا تَغْبِطَنَّ أَحَداً بِرِضَى النَّاسِ عَنْهُ حَتَّى تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهُ رَاضٍ وَ لَا تَغْبِطَنَّ أَحَداً بِطَاعَةِ النَّاسِ لَهُ وَ اتِّبَاعِهِمْ إِيَّاهُ عَلَى غَيْرِ الْحَقِّ فَهُوَ هَلَاكٌ لَهُ وَ لِمَنِ اتَّبَعَهُ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبياء: امام صادق علیه السلام فرمود: از مناجات - نجوای - خداوند با موسی این بود که: ای موسی، به مانند انسان های ظالم و کسانی که دنیا را به مانند پدر و مادر خود گرفته اند تکیه نکن. ای موسی، اگر تو را به خودت وامی... گذاشتم تا در آن نظر کنی، حب دنیا و خوشی های آن بر تو چیره می شد. ای موسی، در کار خیر با انسان های نیکوکار رقابت بکن و برای آن ها پیشی بگیر

ص: ۳۵۳

چون خیر به مانند اسمش نیکو و برازنده است. و در دنیا چیزی را که به آن نیازی نداری رها کن و چشمانت به هر کس که به آن دل بسته است و به خودش واگذاشته شده است، نگاه نکنند و بدان که ریشه هر فتنه ای حب دنیا است. و تا این که مطمئن نشوی که خداوند از او راضی است، به رضایت مردم از او غبطه نخور، و به کسی که مردم در غیر حق از او پیروی می کنند، غبطه مخور چرا که این، هلاکت خودش و پیروانش است. - . قصص الانبياء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۵۲»

-وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيُّ عِبَادِكَ أَبْغَضُ إِلَيْكَ قَالَ جِيفَةٌ بِاللَّيْلِ بَطَّالٌ بِالنَّهَارِ (۲)وَ قَالَ قَالَ مُوسَى لِرَبِّهِ يَا رَبِّ إِنْ كُنْتَ بَعِيداً نَادَيْتُ وَ إِنْ كُنْتَ قَرِيباً نَاجَيْتُ قَالَ يَا مُوسَى أَنَا جَلِيسُ مَنْ ذَكَرَنِي فَقَالَ مُوسَى يَا رَبِّ إِنَّا نَكُونُ عَلَى حَالٍ مِنَ الْحَالاتِ فِي الدُّنْيَا مِثْلَ الْغَائِطِ وَ الْجَنَابَةِ فَنَذْكُرُكَ قَالَ يَا مُوسَى اذْكُرْنِي عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ قَالَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ مَا لِمَنْ عَادَ مَرِيضاً قَالَ أُوَكِّلُ بِهِ مَلَكاً يَعُودُهُ فِي قَبْرِهِ إِلَى مَحْشَرِهِ قَالَ يَا رَبِّ مَا لِمَنْ غَسَّلَ مَيِّتاً قَالَ أُخْرِجُهُ مِنْ ذُنُوبِهِ كَمَا خَرَجَ مِنْ بَطْنِ أُمِّهِ قَالَ يَا رَبِّ مَا لِمَنْ شَيَّعَ جَنَازَةً قَالَ أُوَكِّلُ بِهِ مَلَائِكَةً مَعَهُمْ رَايَاتٌ يُشَيِّعُونَهُ مِنْ مَحْشَرِهِ إِلَى مَقَامِهِ قَالَ فَمَا لِمَنْ عَزَّى الثَّكْلَى قَالَ أُظِلُّهُ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي تَعَالَى اللَّهُ وَ قَالَ فِيمَا نَاجَى اللَّهُ بِهِ مُوسَى أَنْ قَالَ أَكْرِمِ السَّائِلَ إِذَا هُوَ أَتَاكَ بِشَيْءٍ بِبَذْلٍ يَسِيرٍ أَوْ بِرَدٍّ جَمِيلٍ فَإِنَّهُ قَدْ يَأْتِيكَ مَنْ لَيْسَ بِجِنِّيٍّ وَ لَا إِنْسِيٍّ مَلَكٌ مِنْ مَلَائِكَةِ الرَّحْمَنِ لِيَبْلُوَكَ فِيمَا خَوَّلْتُكَ وَ يَسْأَلَكَ عَمَّا مَوَّلْتُكَ (۳)فَكَيْفَ أَنْتَ صَانِعٌ وَ قَالَ يَا مُوسَى لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ (۴).

**[ترجمه]امام باقر علیه السلام فرمود: موسی به خداوند گفت: کدام یک از بندگانت در نزد تو منفورترین است. خداوند فرمود: کسی که شب ها مثل مرده می خوابد و روز ها بی کار می گردد. موسی به پروردگارش گفت: خدایا، از من دور هستی تا تو را فریاد بزنم یا به من نزدیک هستی تا تو را نجوا کنم؟ خداوند فرمود: هر کس که من را یاد کند من همنشین او هستم. موسی فرمود: خدایا، اگر در دنیا بر سر دستشویی و یا در حالت جنابت بودیم باز تو را ذکر کنیم؟ خداوند فرمود: ای موسی، در هر حال من را یاد بکن. موسی پرسید: پاداش کسی که از مریض عیادت بکند، چیست؟ خداوند فرمود: فرشته ای را

مـامور می کنم که او را از قبرش تا محشـر از او عیادت بکنـد. موسـی پرسـید: خـدایا، پاداش کسـی که مرده ای را غسل بکند چیست؟ فرمود: از را از گناهانش خارج می‌کنم گویی از شـکم مادرش متولـد شده است. پرسـید: پاداش کسـی که در تشـییع جنازه‌ای شرکت کند چیست؟ فرمود: ملائکه‌ای پرچم به دست را مامور میکنم که او را از محشر تا جایگاهش در بهشت تشییع کننـد. پرسـید: پاداش کسـی که به زنی که فرزندش را از دست داده است، تسـلیت بدهد، چیست؟ فرمود: در آن روز که هیچ پناهی به جز پناه من نیست، او را زیر سایه و پناه خودم می گیریم. خداوند بزرگ و متعال است.

و امام باقر علیه السلام فرمود: از مناجات خداوند با حضرت موسی این بود که خداوند فرمود: انسان نیازمند را گرامی بدار اگر نزد تو آمـد اگر توانستی یک چیز ساده به او بده یا این که با احترام و خوشـرویی او را رد کن چون ممکن است کسـی نزد تو بیاید که نه جن باشد و نه انسان: بلکه فرشـته‌ای باشد از فرشتگان الهی تا تو را در آن چه به تو واگذار شده است آزمایش کند و از اموالی که به تو داده است بخواهد و ببیند تو چه می‌کنی؟

و خداوند فرمود: ای موسی، بوی دهان انسان روزه دار نزد من از بوی مسک بهتر است. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

قوله تعالی فإن الخیر کاسمه لعل المراد أن الخیر لما دل بحسب أصل

ص: ۳۵۴

۱- قصص الأنبياء مخطوط.

۲- أی نائم باللیل کله کأنّه جثه المیت، لا یستیقظ فیناجی ربّه و یدعو و یتضـرع و یصـلی. بطال بالنهار یشتغل فیه باللهو و اللعب و لا یخرج الی طلب الرزق، و لا یشتغل بمشاغل فیها النفع لنفسه و المجتمع، فهو کالعضو الفالج لیلا و نهارا.

۳- أی صیرتک ذا مال.

۴- قصص الأنبياء مخطوط.

معناه فی اللغه علی الأفضلیه و ما یطلق علیه فی العرف و الشرع من الأعمال الحسنه هی خیر الأعمال فالخیر کاسمه أی الاسم مطابق لمسمیاته أو أن الخیر لما کان کل أحد یستحسنه إذا سمعه فهو حسن واقعا. (۱)و الحاصل أن ما یحکم به عقول عامه الناس فی ذلک مطابق للواقع و یحتمل أن یکون المراد باسمه ذکره بین الناس أی أن الخیر ینفع فی الآخره کما یصیر سببا لرفعه الذکر فی الدنیا.

**[ترجمه]کلام خداوند (فإنّ الخیر کاسمه) شاید منظور از آن این باشد که این کلمه بر حسب

ص: ۳۵۴

معنای لغوی‌اش معنای برتری را می دهد و آن چه که در عرف و شرع بر کارهای نیک اطلاق می‌شود در حقیقت، بهترین اعمال هستند، یعنی اسم با مسمای خود مطابقت دارد؛ یا این که خیر را چون همه نیکو می‌دانند وقتی آن را می‌شنوند، پس در واقع نیز نیکو ست.

و نتیجه آن چه که عقل عامه مردم آن را قبول دارند با واقعیت مطابق است. و احتمالا منظور از (اسمه) ذکر آن در بین مردم باشد، یعنی خیر در آخرت نفع می رساند آنچنانکه باعث بالا رفتن نام در دنیا می شود.

**[ترجمه]

۵۳»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ ابْنِ أَبَانٍ عَنِ ابْنِ أُورَمَهَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْبَصْرِیِّ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: مَرَّ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِرَجُلٍ رَافِعٍ یَدَهُ إِلَی السَّمَاءِ یَدْعُو فَانْطَلَقَ مُوسَی فِی حَاجَتِهِ فَغَابَ عَنْهُ سَبْعَهَ أَیَّامٍ ثُمَّ رَجَعَ إِلَیْهِ وَ هُوَ رَافِعٌ یَدَیْهِ یَدْعُو وَ یَتَضَرَّعُ وَ یَسْأَلُ حَاجَتَهُ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ یَا مُوسَی لَوْ دَعَانِی حَتَّی تَسْقُطَ لِسَانُهُ مَا اسْتَجَبْتُ لَهُ حَتَّی یَأْتِیَنِی مِنَ الْبَابِ الَّذِی أَمَرْتُهُ بِهِ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: موسی به مردی که دستانش را به آسمان بلند کرده بود و دعا می کرد، گذر کرد. موسی کارش را بعد از هفت روز انجام داد و برگشت و به سوی آن مرد برگشت در حالی که هنوز دستانش را بلند کرده بود و گریه می کرد و از خداوند نیازش را می خواست. خداوند به موسی وحی کرد که: اگر آنقدر دعا کند که زبانش بیفتد تا از آن دری که به او دستور دادم به سوی من نیاید دعایش را قبول نمی کنم.

**[ترجمه]

۵۴»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ أَوْ غَیْرِهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیزِ الْعَبْدِیِّ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِینَ هادُوا حَرَّمْنا عَلَیْهِمْ طَیِّباتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ یَعْنِی لُحُومَ الْإِبِلِ وَ

الْبَقَرِ وَ الْغَنَم قَالَ إِنَّ إِسْرَائِيلَ كَانَ إِذَا أَكَلَ مِنْ لَحم الْإِبِلِ هَيَّجَ عَلَيْهِ وَجَعَ الْخَاصِرَهِ فَحَرَّمَ عَلَى نَفْسِهِ لَحْمَ الْإِبِلِ وَ ذَلِکَ قَبْلَ أَنْ تُنْزَلَ التَّوْرَاهُ فَلَمَّا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاهُ لَمْ يُحَرِّمْهُ وَ لَمْ يَأْكُلْهُ (۳).

ص: ۳۵۵

۱- و ربما يقال: إن حسن المعانی و قبحها ربما يسرى إلى الألفاظ فيكون لفظ الخير كمعناه حسنا و لفظ الشر كمعناه قبيحا فتأمل.

۲- و هو باب الأنبياء و أصحاب الشرائع، فمن أتى اللّه من غير هذا الباب فعبادته غير مقبوله و بذلك يعرف حكم من أخذ أحكام اللّه تعالى عن غير أهله، و من أخذها عن القياسات و الاستحسانات و الآراء، و عبد اللّه بالعبادات المبتدعه و المخترعه كالمخالفين و جل الصوفيه و سائر المبتدعين ممن تخلفوا عن السفينه التى أمر النبیّ صلّى اللّه عليه و آله بركوبها، و لم يدخلوا من باب مدينه العلم الذى أمر أن يدخلوا منه.

۳- فروع الكافى ۱: ۴۱۸، و تقدم توجيه لذيل الحديث ذيل الخبر الأوّل.

**[ترجمه]از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که: در مورد کلام خداوند «فبظلم من اّلذین هادوا حرّمنا علیهم طیبات أحلّت لهم » فرمود: منظور از آن گوشت شتر و گاو و گوسفند است. و امام صادق علیه السلام فرمود: قوم بنی اسراییل هرگاه از گوشت شتر می خوردند کمردرد می گرفتند و خوردن گوشت شتر را بر خودشان حرام کردند و این قبل از نازل شدن تورات بود و هنگامی که تورات نازل شد، آن را حرام نمی دانستند ولی از آن نمی خوردند. - . فروع الکافی ۱ : ۴۱۸ -

ص: ۳۵۵

**[ترجمه]

۵۵»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا مَضَی مُوسَی إِلَی الْجَبَلِ اتَّبَعَهُ رَجُلٌ مِنْ أَفْضَلِ أَصْحَابِهِ قَالَ فَأَجْلَسَهُ فِی أَسْفَلِ الْجَبَلِ وَ صَعِدَ مُوسَی الْجَبَلَ فَنَاجَی رَبَّهُ ثُمَّ نَزَلَ فَإِذَا بِصَاحِبِهِ قَدْ أَكَلَ السَّبُعُ وَجْهَهُ وَ قَطَعَهُ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَیْهِ أَنَّهُ كَانَ لَهُ عِنْدِی ذَنْبٌ فَأَرَدْتُ أَنْ یَلْقَانِی وَ لَا ذَنْبَ لَهُ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که موسی به سوی کوه سینا رفت یکی از بهترین یارانش او را همراهی می کرد. موسی آن مرد را در پایین کوه نشاند و خودش بالای کوه رفت. سپس با خداوند مناجات کرد و از کوه پایین آمد و دید که حیوانات وحشی صورت او را خوردند، خداوند متعال وحی کرد که: او یک گناهی انجام داده بود خواستم که بدون گناه با من ملاقات کند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۵۶»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبِی عَلِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَیْسٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ مِنْ عِبَادِی مَنْ یَتَقَرَّبُ إِلَیَّ بِالْحَسَنَهِ فَأُحَكِّمُهُ فِی الْجَنَّهِ قَالَ وَ مَا تِلْكَ الْحَسَنَهُ قَالَ یَمْشِی فِی حَاجَهِ مُؤْمِنٍ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد که: هر کس از بندگانم با انجام یک کار نیک به من نزدیک شود او را در بهشت، حَکَم برای بهشت قرار می‌دهم. موسی فرمود: آن کار نیک کدام است؟ خداوند فرمود: که برای رفع نیاز یک انسان مؤمن تلاش کند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۵۷»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنِ ابْنِ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا صَعِدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى الطُّورِ فَنَاجَى رَبَّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي خَزَائِنَكَ قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ خَزَائِنِي إِذَا أَرَدْتُ شَيْئاً أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ وَ قَالَ قَالَ يَا رَبِّ أَيُّ خَلْقِكَ أَبْغَضُ إِلَيْكَ قَالَ الَّذِي يَتَّهِمُنِي قَالَ وَ مِنْ خَلْقِكَ مَنْ يَتَّهِمُكَ قَالَ نَعَمْ الَّذِي يَسْتَخِيرُنِي فَأَخِيرُ لَهُ (۳)وَ الَّذِي أَقْضِي الْقَضَاءَ لَهُ وَ هُوَ خَيْرٌ لَهُ فَيَتَّهِمُنِي (۴).

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که موسی به کوه طور رفت با خداوند مناجات کرد و گفت: پروردگارا، گنجهایت را به من نشان بده. خداوند فرمود: ای موسی، گنج های من طوری هستند که هرگاه بگویم چیزی به وجود بیاید، به وجود می آید. سپس فرمود: خدایا، چه کسی نزد تو منفورترین است؟ خداوند فرمود: کسی که من را متهم کند. موسی فرمود: در بین مخلوقات، کسی تو را متهم می کند؟ فرمود: بله، کسی که از من استخاره بگیرد پس من بهترین چیز را برای او انتخاب کنم و کسی که چیزی را برایش مقدر کنم و آن به صلاح او باشد، ولی او من را متهم کند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۵۸»

-ختص، الإختصاص قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قُلْ لِلْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِيَّاكُمْ وَ قَتْلَ النَّفْسِ الْحَرَامِ بِغَيْرِ حَقٍّ فَإِنَّ مَنْ قَتَلَ مِنْكُمْ نَفْساً فِي الدُّنْيَا قَتَلْتُهُ فِي النَّارِ مِائَةَ أَلْفِ قَتْلَةٍ مِثْلَ قِتْلَةِ صَاحِبِهِ (۵).

**[ترجمه]کتاب الاختصاص: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند به موسی وحی کرد: به قوم بنی اسراییل بگو: از کشتن یک نفس بدون حق پرهیز کنید، چون هر کس از شما یک نفر را در دنیا بکشد در آتش جهنم آن طور که آن شخص را کشته است صد هزار بار او را در جهنم می کشم. - . الاختصاص نسخه خطی -

**[ترجمه]

۵۹»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ الْوَصَّافِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِيمَا نَاجَى اللَّهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ قَالَ إِنَّ لِي عِبَاداً أُبِيحُهُمْ جَنَّتِي وَ أُحَكِّمُهُمْ فِيهَا قَالَ مُوسَى مَنْ هَؤُلَاءِ

۱- قصص الأنبياء مخطوط.

۲- قصص الأنبياء مخطوط.

۳- أی أجعل له فیه خیرا. قوله: فیتهمنی أی لا یرضی بقضائی و ما اخترت له.

۴- قصص الأنبیاء مخطوط.

۵- الاختصاص مخطوط.

الَّذِينَ أَبَحْتَهُمْ جَنَّتَکَ وَ تُحَکِّمُهُمْ فِیهَا قَالَ مَنْ أَدْخَلَ عَلَی مُؤْمِنٍ سُرُوراً(۱).

کا، الکافی محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن ابن سنان مثله (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود: از مناجات خداوند با حضرت موسی این بود که: همانا من بندگانی دارم که بهشتم را به آن ها عطا می کنم و آن ها را حاکم در آن می کنم. موسی فرمود: آن کسانی

ص: ۳۵۶

که بهشت را به آن ها عطا می کنی و آن ها را در حاکم - حَکَم - آن قرار می دهی، کیستند؟ خداوند فرمود: آن ها کسانی هستند که در قلب یک انسان مؤمن، شادی و سرور داخل کنند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی - کافی: ابن سنان چنین روایتی را ذکر می کند. - . اصول الکافی ۲ : ۱۸۸ – ۱۸۹ -

**[ترجمه]

۶۰»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ یَزِیدَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِی التَّوْرَاةِ مَکْتُوبٌ ابْنَ آدَمَ تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِی أَمْلَأْ قَلْبَکَ خَوْفاً مِنِّی وَ إِنْ لَا تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِی أَمْلَأْ قَلْبَکَ شُغُلًا بِالدُّنْیَا ثُمَّ لَا أَسُدَّ فَاقَتَکَ وَ أَکِلْکَ إِلَی طَلَبِهَا (۳).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: در تورات آمده است که: ای فرزند آدم همیشه من را عبادت کن تا قلبت را از خشیت و ترس از خداوند پر کنم و اگر من را عبادت نکنی قلبت را به مشغولی به دنیا پر می کنم، سپس نیازت را رفع نمی کنم و تو را از به دست آوردن آن ناتوان می کنم. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۶۱»

-ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ حُبِسَ عَنْهُ الْوَحْیُ ثَلَاثِینَ صَبَاحاً فَصَعِدَ عَلَی جَبَلٍ بِالشَّامِ یُقَالُ لَهُ أَرِیحَا فَقَالَ یَا رَبِّ لِمَ حَبَسْتَ عَنِّی وَحْیَکَ وَ کَلَامَکَ أَ لِذَنْبٍ أَذْنَبْتُهُ فَهَا أَنَا بَیْنَ یَدَیْکَ فَاقْتَصَّ لِنَفْسِکَ رِضَاهَا وَ إِنْ کُنْتَ إِنَّمَا حَبَسْتَ عَنِّی وَحْیَکَ وَ کَلَامَکَ لِذُنُوبِ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَعَفْوَکَ الْقَدِیمَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنْ یَا مُوسَی تَدْرِی لِمَ خَصَصْتُکَ بِوَحْیِی وَ کَلَامِی مِنْ بَیْنِ خَلْقِی فَقَالَ لَا أَعْلَمُهُ یَا رَبِّ قَالَ یَا مُوسَی إِنِّی اطَّلَعْتُ إِلَی (۴)خَلْقِی اطِّلَاعَةً فَلَمْ أَرَ فِی خَلْقِی أَشَدَّ تَوَاضُعاً مِنْکَ فَمِنْ ثَمَّ خَصَصْتُکَ بِوَحْیِی وَ کَلَامِی مِنْ بَیْنِ خَلْقِی قَالَ فَکَانَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ إِذَا صَلَّی لَمْ یَنْفَتِلْ (۵)حَتَّی یُلْصِقَ خَدَّهُ الْأَیْمَنَ بِالْأَرْضِ وَ خَدَّهُ الْأَیْسَرَ بِالْأَرْضِ (۶).

**[ترجمه]کتاب حسین بن سعید یا کتاب نوادر: ابی بصیر روایت می کند که شنیدم امام باقر علیه السلام می فرمود: سی روز وحی بر موسی نازل نشد. بر یک کوهی به نام اریحا در شام بالا رفت و گفت: پروردگارا چرا وحی و کلامت را از من منع کردی؟ آیا گناهی انجام دادم؟ من جلوی تو حاضر هستم پس من را تنبیه کن تا از من راضی شوی. و اگر به خاطر قوم بنی اسراییل است پس بخشش تو قدیم و همیشگی است. خداوند به او وحی کرد که: ای موسی، آیا می‌دانی که چرا در بین مخلوقاتم برای وحی و صحبت کردن انتخابت کردم؟ موسی فرمود: خدایا نمی دانم. خداوند فرمود: ای موسی، من نگاهی به خلقم انداختم پس هیچ کس را به اندازه تو متواضع نیافتم. به خاطر این تو را در بین مخلوقاتم برای وحی و کلامم انتخاب کردم. موسی هر وقت نماز می‌خواند از نماز دست نمی کشید تا این که گونه راست و چپش به زمین می چسپید. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

۶۲»

-سن، المحاسن أَبِی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: فِی التَّوْرَاهِ أَرْبَعَهُ أَسْطُرٍ مَنْ لَا یَسْتَشِیرُ یَنْدَمُ وَ الْفَقْرُ الْمَوْتُ الْأَکْبَرُ وَ کَمَا تَدِینُ تُدَانُ وَ مَنْ مَلَکَ اسْتَأْثَرَ (۷).

ص: ۳۵۷

۱- قصص الأنبياء مخطوط.

۲- أصول الكافی ۲: ۱۸۸- ۱۸۹.

۳- قصص الأنبياء مخطوط.

۴- هكذا فی النسخ، و لعل «الی» مصحف «علی».

۵- أی لم ينصرف.

۶- مخطوط.

۷- محاسن البرقی: ۶۰۱.

**[ترجمه]محاسن: امام باقر علیه السلام فرمود: در تورات چهار سطر کلام نوشته شده است، هرکس مشورت نکند، پشیمان می شود و فقر همان مرگ بزرگ است و آن طور که رفتار کنی با تو رفتار می شود و هر کس غنی شود احساس بی نیازی می کند. - . محاسن البرقی : ۶۰۱ -

ص: ۳۵۷

**[ترجمه]

۶۳»

- کشف، کشف الغمه رَوَی الْحَافِظُ عَبْدُ الْعَزِیزِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله یَقُولُ کَانَ فِیمَا أَعْطَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی الْأَلْوَاحِ الْأُوَلِ اشْکُرْ لِی وَ لِوَالِدَیْکَ أَقِیکَ الْمَتَالِفَ وَ أُنْسِی لَکَ فِی عُمُرِکَ وَ أُحْیِکَ حَیَاةً طَیِّبَةً وَ أَقْلِبْکَ إِلَی خَیْرٍ مِنْهَا (۱).

**[ترجمه]کشف الغمه: جابر بن عبدالله روایت می کند که شنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم می فرمود: آن چه که خداوند در لوح های اول به موسی عطا کرد نوشته شده بود از من و پدر و مادرت سپاسگذار باش، تو را از هلاکت‌ها حفظ می کنم و تو را حیات طیّب می‌بخشم - احیا می‌کنم - و (زندگی) تو را به بهتر از آن مبدل می‌کنم. - . کشف الغمه : ۲۱۲ -

**[ترجمه]

۶۴»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَعْبَدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَوْحَی إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِذَا وَقَفْتَ بَیْنَ یَدَیَّ فَقِفْ مَوْقِفَ الذَّلِیلِ الْفَقِیرِ وَ إِذَا قَرَأْتَ التَّوْرَاةَ فَأَسْمِعْنِیهَا بِصَوْتٍ حَزِینٍ (۲).

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود:خداوند به موسی وحی کرد که هرگاه در برابر من ایستادی به مانند یک انسان ذلیل و فقیر بایست و هرگاه تورات را خواندی آن را با صدای غمگین به گوش من برسان. - . اصول الکافی ۲ : ۶۱۵ -

**[ترجمه]

۶۵»

-کا، الکافی بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ اسْمَ اللَّهِ الْأَعْظَمَ ثَلَاثَةٌ وَ سَبْعُونَ حَرْفاً أُعْطِیَ مُوسَی مِنْهَا أَرْبَعَةَ أَحْرُفٍ (۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: اسم اعظم خداوند سی و هفت حرف است که چهار حرف آن به موسی داده

شده است. - . اصول الکافی ۱ : ۲۳۰ -

**[ترجمه]

۶۶»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ فِی التَّوْرَاهِ مَکْتُوباً ابْنَ آدَمَ اذْکُرْنِی حِینَ تَغْضَبُ أَذْکُرْکَ عِنْدَ غَضَبِی فَلَا أَمْحَقْکَ فِیمَنْ أَمْحَقُ فَإِذَا ظُلِمْتَ بِمَظْلِمَهٍ فَارْضَ بِانْتِصَارِی لَکَ فَإِنَّ انْتِصَارِی لَکَ خَیْرٌ مِنِ انْتِصَارِکَ لِنَفْسِکَ (۴).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: در تورات نوشته شده است که ای فرزند آدم در هنگام خشمت مرا به یا آور تا در هنگام خشمم تو را به یاد آورم تو را از جمله کسانی که نابود می‌کنم نابود نکنم، پس اگر ظلمی به تو شد به یاری من خرسند باش چرا که یاری من برای تو بهتر از این است که تو خودت را یاری کنی. - . اصول الکافی ۲ : ۳۰۴ -

**[ترجمه]

۶۷»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ دَاوُدَ الرَّقِّیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُوسَی بْنِ عِمْرَانَ یَا ابْنَ عِمْرَانَ لَا تَحْسُدَنَّ النَّاسَ عَلَی مَا آتَیْتُهُمْ مِنْ فَضْلِی وَ لَا تَمُدَّنَّ عَیْنَیْکَ إِلَی ذَلِکَ وَ لَا تُتْبِعْهُ نَفْسَکَ فَإِنَّ الْحَاسِدَ سَاخِطٌ لِنِعَمِی صَادٌّ لِقَسْمِیَ الَّتِی قَسَمْتُ بَیْنَ عِبَادِی وَ مَنْ یَکُ کَذَلِکَ فَلَسْتُ مِنْهُ وَ لَیْسَ مِنِّی (۵).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند متعال به موسی فرمود: ای موسی، به آن چه که به مردم عطا کردم به آن ها حسودی نکن و به آن ها چشم نداشته باش، از هوای نفست پیروی نکن ، چون انسان حسود از نعمت های من ناراضی است و با قسمتی که بین بندگانم کردم مخالف است و هر کس که اینچنین انسانی باشد من از او نیستم و او از من نیست. - . اصول الکافی ۲ : ۳۰۷ -

**[ترجمه]

۶۸»

-دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، رُوِیَ أَنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: یَا رَبِّ دُلَّنِی عَلَی عَمَلٍ إِذَا

١- كشف الغمّه: ٢١٢.

٢- أصول الكافى ٢: ۶١۵.

٣- أصول الكافى ١: ٢٣٠، و الحديث مسند و طويل راجعه.

۴- أصول الكافى ٢: ٣٠۴، فيه: و إذا ظلمت.

۵- أصول الكافى ٢: ٣٠٧، فيه: لقسمى الذى.

أَنَا عَمِلْتُهُ نِلْتُ بِهِ رِضَاكَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ يَا ابْنَ عِمْرَانَ إِنَّ رِضَائِی فِی کُرْهِکَ وَ لَنْ تُطِیقَ ذَلِکَ قَالَ فَخَرَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ سَاجِداً بَاکِیاً فَقَالَ یَا رَبِّ خَصَصْتَنِی بِالْکَلَامِ وَ لَمْ تُکَلِّمْ بَشَراً قَبْلِی وَ لَمْ تَدُلَّنِی عَلَی عَمَلٍ أَنَالُ بِهِ رِضَاکَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنَّ رِضَایَ فِی رِضَاکَ بِقَضَائِی (۱).

**[ترجمه]دعوت الراوندی: روایت است که موسی گفت: خدایا من را به کاری نصیحت کن که

ص: ۳۵۸

اگر آن را انجام بدهم رضای تو را بدست بیاورم. خداوند به او وحی کرد که: جلب رضایت من در بیزاری توست - چیزی است که تو از آن خوشت نمی‌آید - و تو هرگز طاقت آن را نداری. سپس موسی سجده برد و شروع کرد به گریه کردن. گفت: خدایا، من را به سخن گفتن با خویش اختصاص دادی و قبل از من با کسی صحبت نکردی ولی من را به یک کاری که با آن رضای تو را به دست بیاورم، راهنمایی نمی کنی؟ خداوند به او وحی کرد: رضای من در رضای تو به قضا و قدر من است. - . دعوات الراوندی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۶۹

-یه، من لا یحضره الفقیه قَالَ الصَّادِقُ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا حَجَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ نَزَلَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ مُوسَی یَا جَبْرَئِیلُ مَا لِمَنْ حَجَّ هَذَا الْبَیْتَ بِلَا نِیَّهٍ صَادِقَهٍ وَ لَا نَفَقَهٍ طَیِّبَهٍ قَالَ لَا أَدْرِی حَتَّی أَرْجِعَ إِلَی رَبِّی عَزَّ وَ جَلَّ فَلَمَّا رَجَعَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یَا جَبْرَئِیلُ مَا قَالَ لَکَ مُوسَی وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا قَالَ قَالَ یَا رَبِّ قَالَ لِی مَا لِمَنْ حَجَّ هَذَا الْبَیْتَ بِلَا نِیَّهٍ صَادِقَهٍ وَ لَا نَفَقَهٍ طَیِّبَهٍ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ارْجِعْ إِلَیْهِ وَ قُلْ لَهُ أَهَبُ لَهُ حَقِّی وَ أُرْضِی عَنْهُ خَلْقِی فَقَالَ یَا جَبْرَئِیلُ (۲)مَا لِمَنْ حَجَّ هَذَا الْبَیْتَ بِنِیَّهٍ صَادِقَهٍ وَ نَفَقَهٍ طَیِّبَهٍ قَالَ فَرَجَعَ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ قُلْ لَهُ أَجْعَلُهُ فِی الرَّفِیقِ الْأَعْلَی (۳)مَعَ النَّبِیِّینَ وَ الصِّدِّیقِینَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِینَ وَ حَسُنَ أُولئِکَ رَفِیقاً (۴)

**[ترجمه]من لا یحضره الفقیه: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که موسی حج کرد، جبرئیل بر او نازل شد و موسی به او گفت: ای جبرئیل، جزای کسی که بدون نیت راست و پول پاک این خانه را حج کند، چیست؟ جبرئیل فرمود: نمی دانم تا این که نزد خداوند برگردم. هنگامی که برگشت خداوند فرمود: ای جبرئیل، موسی به تو چی گفت؟ در حالی که خودش به آن چه که گفته بود، آگاه تر بود. جبرئیل گفت: او به من گفت: جزای کسی که بدون نیت صادق و پول پاک این خانه را حج کند، چیست؟ خداوند فرمود: به نزد او برو و بگو: حق خویش را به او عطا می کنم و مردم را از او راضی می کنم. فرمود: ای جبرئیل، هر کس که با نیت صادق و پول پاک این خانه را حج کند، پاداشش چیست؟ جبرئیل نزد خداوند بازگشت، خداوند به او وحی کرد که به او بگو: او را در بهترین مرتبه بهشت همراه پیامبران و راستگویان و شهیدان و انسان های صالح قرار می دهم و آن ها دوستان و همراهان خوبی هستند. - . من لا یحضره الفقیه : ۲۱۳ -

**[ترجمه]

۷۰»

-کـا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله دَعَا مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَمَّنَ هَارُونُ وَ أَمَّنَتِ الْمَلَائِکَهُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَی قَدْ أُجِیبَتْ دَعْوَتُکُما فَاسْتَقِیما وَ مَنْ غَزَا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَسْتَجِیبُ لَهُ کَمَا أَسْتَجِیبُ لَکُمَا إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ (۵).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام روایت می کند که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: موسی دعا می‌کرد و هارون و ملائکه آمین می‌گفتند. خداوند فرمود: دعای شما دو نفر را قبول می کنم خیالتان راحت باشد، هر کس در راه خداوند بجنگد آن طور که دعای شما را قبول کردم دعای او را تا روز قیامت قبول می کنم. - . اصول الکافی ۲ : ۵۱۰؛ و همچنین راوندی آن را در کتابش النوادر، ۲۰ آمورده است -

**[ترجمه]

۷۱»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ التَّیْمِیِّ (۶)عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ عَبَّادٍ عَنْ عِیسَی بْنِ أَبِی الْوَرْدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَیْسٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ

ص: ۳۵۹

۱- دعوات الراوندیّ مخطوط.

۲- فی المصدر: قال: فقال: یا جبرئیل.

۳- فی المصدر: فی الرفیع الأعلی.

۴- من لا یحضره الفقیه: ۲۱۳.

۵- أصول الکافی ۲: ۵۱۰ و رواه الراوندیّ أیضا بإسناده إلی موسی بن جعفر علیه السلام فی النوادر: ۲۰.

۶- هکذا فی النسخ، و الصحیح کما فی المصدر: علی بن الحسن المیثمی.

شَكَوْا إِلَى مُوسَى مَا يَلْقَوْنَ مِنَ الْبَيَاضِ فَشَكَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ مُرْهُمْ يَأْكُلُوا لَحْمَ الْبَقَرِ بِالسِّلْقِ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود: بنی اسراییل

ص: ۳۵۹

به موسی شکایت کرد که از بیماری چشم سفیدی رنج می برند، او نیز شکایتشان را نزد خداوند رساند، خداوند به او وحی کرد که به آن ها دستور بده که گوشت گاو را با چغندر بخورند. - . فروع الکافی ۲ : ۱۶۸ -

**[ترجمه]

۷۲»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ جَعْفَرٍ الْبَغْدَادِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَاةِ اشْكُرْ مَنْ أَنْعَمَ عَلَيْكَ وَ أَنْعِمْ عَلَى مَنْ شَكَرَكَ فَإِنَّهُ لَا زَوَالَ لِلنَّعْمَاءِ إِذَا شُكِرَتْ وَ لَا بَقَاءَ لَهَا إِذَا كُفِرَتْ وَ الشُّكْرُ زِيَادَةٌ فِي النِّعَمِ وَ أَمَانٌ مِنَ الْغِيَرِ (۲).

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: در تورات نوشته شده است که: از کسی که به تو نعمت داده است سپاسگذای کن و به هر کس که از تو تشکر کرد، نعمت بده. اگر نعمت ها را شکرگزاری کنی آن ها تمام نمی‌شوند ولی به آن ها کفر بورزی آن ها تمام می شوند. شکر کردن نعمت ها را زیاد می کند و آن ها را از تبدیل شدن به نغمت حفظ می کند. - . الاصول ۱ : ۹۴ -

**[ترجمه]

۷۳»

-کا، الکافی حُمَيْدُ بْنُ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَاةِ أَنَّ مَنْ بَاعَ أَرْضاً أَوْ مَاءً فَلَمْ يَضَعْهُ فِي أَرْضٍ وَ مَاءٍ ذَهَبَ ثَمَنُهُ مَحْقاً (۳).

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: در تورات آمده است که هرکس زمین یا چاه آبی را بفروشد و قیمتش را مشخص نکند، صاحبش زمین را بی قیمت از دست می دهد. - . فروع الکافی ۱ : ۳۵۳ -

**[ترجمه]

۷۴»

-تم، فلاح السائل مِنْ كِتَابِ رَبِيعِ الْأَبْرَارِ قَالَ: مَرَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى قَرْيَةٍ مِنْ قُرَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فَنَظَرَ إِلَى أَغْنِيَائِهِمْ قَدْ لَبِسُوا

الْمُسُوحَ (۴)وَ جَعَلُوا التُّرَابَ عَلَى رُءُوسِهِمْ وَ هُمْ قِيَامٌ عَلَى أَرْجُلِهِمْ تَجْرِی دُمُوعُهُمْ عَلَى خُدُودِهِمْ فَبَكَى رَحْمَةً لَهُمْ فَقَالَ إِلَهِی هَؤُلَاءِ بَنُو إِسْرَائِيلَ حَنُّوا إِلَيْكَ حَنِينَ الْحَمَامِ وَ عَوَوْا عُوَاءَ الذِّئَابِ وَ نَبَحُوا نُبَاحَ الْكِلَابِ (۵)فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ وَ لِمَ ذَاكَ لِأَنَّ خَزَائِنِی قَدْ نَفِدَتْ أَمْ لِأَنَّ ذَاتَ يَدَیَّ قَدْ قَلَّتْ أَمْ لَسْتُ أَرْحَمَ

۱- فروع الكافی ۲: ۱۶۸ و السلق يقال بالفارسيه: چغندر.

۲- الأصول ۱: ۹۴. و الغير: اسم من غير، أی تغير الحال و انتقالها من الصلاح الی الفساد.

۳- فروع الكافی ۱: ۳۵۳، فيه: أبان بن عثمان قال: دعانی جعفر عليه السلام فقال: باع فلان ارضه؟ فقلت: نعم، قال: مكتوب اه. قلت: قوله: فلم يضعه أی لم يضع ثمنه.

۴- المسوح جمع المسح: البلاس. الكساء من الشعر، و الأخير هو المراد هنا.

۵- حن: صوت عن حزن أو طرب. حن إليه: اشتاق. عوى الكلب أو الذئب: لوى خطمه- و هو مقدم فمه- ثم صوت أو مد صوته. نبح الكلب: صات. قلت: يشبه هؤلاء فی الإسلام قوم لبسوا المسوح و الصوف، ترى لهم نهيق و زعيق و شهيق عند ذكر اللّه، يرتكبون البدع، و يتعبدون اللّه بغير ما انزل، يظهرون بافعالهم المنكره من الشهيق و الزفير و الوجد و الرقص عشقهم للّه، و يخدعون بأورادهم المصنوعه و عباداتهم المخترعه العوام، اولئك الذين قلوبهم غائبه عن اللّه تعالى مائله الی الناس.

الرَّاحِمِينَ وَ لَكِنْ أَعْلِمْهُمْ أَنِّی عَلِیمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ یَدْعُونَنِی وَ قُلُوبُهُمْ غَائِبَةٌ عَنِّی مَائِلَةٌ إِلَی الدُّنْیَا (١).

**[ترجمه]فلاح السائل: در کتاب ربیع الابرار آمده است که: روزی موسی به یکی از روستاهای بنی اسراییل گذر کرد به ثروتمندان آن نگاه کرد که لباس پشمی پوشیده بودند و بر سرشان خاک ریخته بودند و ایستاده گریه می کردند. به خاطر دلسوزی بر آن ها گریه کرد و فرمود: خدایا، آن ها قوم بنی اسراییل هستند که همانند ناله کبوتر برای تو ناله و زاری می کنند و به مانند گرگ زوزه می کشند و به مانند پارس کردن سگ پارس می کنند. خداوند به او وحی کرد. به خاطر چی؟ چون گنج های من تمام شده‌اند؟ یا به خاطر این که قدرت دستم کم شده است؟ یا این که من دیگر ارحم

ص: ٣۶٠

الراحمین نیستم؟ ولی به آن ها بگو که من به قلب های آن ها آگاه هستم من را می خوانند در حالی که دل های آن ها از من غایب است و به طرف دنیا گرایش دارد. - . فلاح السائل نسخه خطی -

**[ترجمه]

٧۵»

-عده، عده الداعی یُرْوَی أَنَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ یَوْماً یَا رَبِّ إِنِّی جَائِعٌ فَقَالَ تَعَالَی أَنَا أَعْلَمُ بِجُوعِکَ قَالَ رَبِّ أَطْعِمْنِی قَالَ إِلَی أَنْ أُرِیدَ (٢).

**[ترجمه]عده الداعی: روایت است که موسی روزی گفت: پروردگارا من گرسنه هستم، خداوند فرمود: من به گرسنه بودنت آگاه هستم. موسی فرمود: خدایا به من غذا بده. خداوند فرمود: تا زمانی که خودم بخواهم. - . عده الداعی : ٨۶ -

**[ترجمه]

٧۶»

-وَ فِیمَا أَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا مُوسَی الْفَقِیرُ مَنْ لَیْسَ لَهُ مِثْلِی کَفِیلٌ وَ الْمَرِیضُ مَنْ لَیْسَ لَهُ مِثْلِی طَبِیبٌ وَ الْغَرِیبُ مَنْ لَیْسَ لَهُ مِثْلِی مُؤْنِسٌ وَ قَالَ تَعَالَی یَا مُوسَی ارْضَ بِکِسْرَةٍ مِنْ شَعِیرٍ تَسُدُّ بِهَا جَوْعَتَکَ وَ بِخِرْقَةٍ تُوَارِی بِهَا عَوْرَتَکَ وَ اصْبِرْ عَلَی الْمَصَائِبِ وَ إِذَا رَأَیْتَ الدُّنْیَا مُقْبِلَةً عَلَیْکَ فَقُلْ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ رَاجِعُونَ عُقُوبَةٌ عُجِّلَتْ فِی الدُّنْیَا وَ إِذَا رَأَیْتَ الدُّنْیَا مُدْبِرَةً عَنْکَ فَقُلْ مَرْحَباً بِشِعَارِ الصَّالِحِینَ یَا مُوسَی لَا تَعْجَبَنَّ بِمَا أُوتِیَ فِرْعَوْنُ وَ مَا مُتِّعَ بِهِ (٣)فَإِنَّمَا هِیَ زَهْرَةُ الْحَیَاةِ الدُّنْیَا (۴).

**[ترجمه]از آن چه که خداوند به موسی وحی کرد: ای موسی، فقیر کسی است که سرپرستی به مانند من نداشته باشد و بیمار کسی است که پزشکی مانند من نداشته باشد و غریب کسی است که مونسی چون من نداشته باشد. خداوند فرمود: ای موسی، به تکه نان جوین که با آن گرسنگیت را دفع کنی راضی باش و به یک لباس کهنه که با آن عورتت را بپوشانی و بر مصیبت ها صبر داشته باش و اگر دیدی که دنیا به سوی تو می آید بگو: که ما از خداوند هستیم و به سوی او بازمی گردیم،

مجازات زودرس گناهی است - که انجام دادیم - و اگر دیدی که دنیا به تو پشت کرده است بگو: درود به شعار انسان های صالح. ای موسی، به آن چه که به فرعون داده شده و از آن لذت می برد حسرت نخور. چون آن زیبایی فریبنده زندگی دنیایی است. - . عده الداعی ۸۶ -

**[ترجمه]

۷۷»

-وَ رُوِیَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَی أَوْحَی إِلَی مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنِ اصْعَدِ الْجَبَلَ لِمُنَاجَاتِی وَ کَانَ هُنَاکَ جِبَالٌ فَتَطَاوَلَتِ الْجِبَالُ وَ طَمِعَ کُلٌّ أَنْ یَکُونَ هُوَ الْمَصْعُودَ عَدَا جَبَلًا صَغِیراً احْتَقَرَ نَفْسَهُ وَ قَالَ أَنَا أَقَلُّ مِنْ أَنْ یَصْعَدَنِی نَبِیُّ اللَّهِ لِمُنَاجَاهِ رَبِّ الْعَالَمِینَ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنِ اصْعَدْ ذَلِکَ الْجَبَلَ فَإِنَّهُ لَا یَرَی لِنَفْسِهِ مَکَاناً (۵).

**[ترجمه]و روایت شده است که خداوند متعال به موسی وحی کرد که: برای مناجات کردن با من به بالای کوه بیا، و در آن جا کوه هایی بودند که هرکدام خودشان را بلندتر می کردند و هرکدام طمع می کردند که موسی از آن ها بالا برود. به جز یک کوه کوچک که خودش را کوچک می شمارد و گفت: که من کوچکتر از آن هستم که پیامبر خدا برای مناجات با خدا بر بالای من برود. خداوند متعال به موسی وحی کرد که: به بالای آن کوه بیا، چون منزلتی برای خودش قائل نیست. - . عده الداعی : ۱۲۶ -

**[ترجمه]

۷۸»

-وَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِیمَا أَوْحَی اللَّهُ إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ کَذَبَ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ یُحِبُّنِی فَإِذَا جَنَّهُ اللَّیْلُ نَامَ یَا ابْنَ عِمْرَانَ لَوْ رَأَیْتَ الَّذِینَ یُصَلُّونَ لِی فِی الدُّجَی وَ قَدْ مَثَّلْتُ نَفْسِی بَیْنَ أَعْیُنِهِمْ یُخَاطِبُونِّی وَ قَدْ جُلِّیتُ (۶)عَنِ الْمُشَاهَدَهِ وَ یُکَلِّمُونِّی وَ قَدْ عُزِّزْتُ عَنِ الْحُضُورِ یَا ابْنَ عِمْرَانَ هَبْ لِی مِنْ عَیْنَیْکَ الدُّمُوعَ وَ مِنْ قَلْبِکَ الْخُشُوعَ وَ مِنْ بَدَنِکَ الْخُضُوعَ ثُمَّ ادْعُنِی فِی ظُلَمِ اللَّیَالِی تَجِدْنِی قَرِیباً مُجِیباً (۷).

۱- فلاح السائل مخطوط.

۲- عدّه الداعی: ۸۶.

۳- فی نسخه: و ممّا منع به. و فی المصدر: و ما تمتع به.

۴- عدّه الداعی: ۸۶.

۵- عدّه الداعی: ۱۲۶.

۶- کذا فی النسخ، و الظاهر: جللت.

۷- عدّه الداعی: ۱۴۸.

**[ترجمه]از امام صادق از پدرش علیهما السلام روایت است که: از جمله آن چه خداوند متعال به موسی وحی کرد این بود که: هر کس ادعا کند که من را دوست دارد ولی چون شب او را فراگرفت بخوابد دروغ گفته است. ای موسی، اگر کسانی را دیدی که در تاریکی شب برای من نماز می‌خوانند و من خودم را در بین چشمانشان مجسم کرده‌ام و آن ها من را مخاطب قرار می‌دهند ولی من از دیده شدم منزه هستم و با من صحبت می کنند ولی من برتر از حضور هستم، ای پسر عمران، اشک چشمانت را به خاطر من بریز و قلبت را خاشع گردان و بدنت را فروتن کن، سپس من را در نیمه های شب فرا بخوان که مرا نزدیک و اجابت کننده می‌یابی - . عده الداعی : ۱۴۸ - .

ص: ۳۶۱

**[ترجمه]

۷۹»

-فر، تفسیر فرات بن إبراهیم عَنْ سَعِیدِ بْنِ الْحَسَنِ مُعَنْعَناً عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ ما کُنْتَ بِجانِبِ الْغَرْبِیِّ إِذْ قَضَیْنا إِلی مُوسَی الْأَمْرَ وَ ما کُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِینَ قَالَ قَضَی بِخِلَافَهِ یُوشَعَ بْنِ نُونٍ مِنْ بَعْدِهِ ثُمَّ قَالَ لَمْ أَدَعْ (۱)نَبِیّاً مِنْ غَیْرِ وَصِیٍّ وَ إِنِّی بَاعِثٌ نَبِیّاً عَرَبِیّاً وَ جَاعِلٌ وَصِیَّهُ عَلِیّاً فَذَلِکَ قَوْلُهُ وَ ما کُنْتَ بِجانِبِ الْغَرْبِیِّ (۲)

وَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیِّ بْنِ حَاتِمٍ (۳)مُعَنْعَناً عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ وَ زَادَ فِیهِ فِی الْوِصَایَهِ وَ حَدَّثَهُ بِمَا کَانَ وَ مَا هُوَ کَائِنٌ (۴).

**[ترجمه]ابن عباس در مورد آیه «و ما کنت بجانب الغربی اذ قضینا الی موسی الامر و ما کنت من الشاهدین» گفت: یعنی به جانشینی یوشع بن نون بعد از او دستور داد. سپس خداوند فرمود: من هیچ پیامبری را بدون جانشین رها نکردم، همانا من یک پیامبر عربی را مبعوث می کنم که جانشین او را علی علیه السلام قرار می دهم به خاطر این فرمود: «و ما کنت بجانب الغربی» - . تفسیر الفرات : ۱۱۶ - .

از ابن عباس به مانند حدیث قبلی روایت شده است و بر آن افزوده است: در وصایت، و با او در باره آن چه بوده است و خواهد بود سخن گفت. - . تفسیر الفرات : ۱۱۶ -

**[ترجمه]

۸۰»

-وَ حَدَّثَنِی جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَزَارِیُّ مُعَنْعَناً عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْمَدَائِنِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ مَا مَعْنَی قَوْلِهِ وَ ما کُنْتَ بِجانِبِ الطُّورِ إِذْ نادَیْنا قَالَ کِتَابٌ کَتَبَهُ اللَّهُ یَا أَبَا سَعِیدٍ فِی وَرَقَهِ آسٍ قَبْلَ أَنْ یَخْلُقَ الْخَلْقَ بِأَلْفَیْ عَامٍ ثُمَّ صَیَّرَهَا فِی عَرْشِهِ أَوْ تَحْتَ عَرْشِهِ فِیهَا یَا شِیعَهَ آلِ مُحَمَّدٍ قَدْ أَعْطَیْتُکُمْ قَبْلَ أَنْ تَسْأَلُونِی وَ غَفَرْتُ لَکُمْ قَبْلَ أَنْ تَسْتَغْفِرُونِی وَ مَنْ أَتَانِی مِنْکُمْ بِوَلَایَهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ أَسْکَنْتُهُ جَنَّتِی بِرَحْمَتِی (۵).

۱- فی المصدر: قال له: انی لم أدع.

۲- تفسیر الفرات: ۱۱۶، و فیه: اذ قضینا الی موسی الامر.

۳- فی المصدر: علی بن أحمد بن حاتم.

۴- تفسیر الفرات: ۱۱۶، فی ذیله: فقال ابن عبّاس: و قد حدث نبیه صلی الله علیه و آله بما هو کائن، و حدثه باختلاف هذه الأمه من بعده، فمن زعم أن رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم مات بغیر وصیه فقد کذب اللّه و جهل نبیه.

۵- تفسیر الفرات: ۱۱۷ و أقول: قد ذکر الیعقوبی فی تاریخه کثیرا ممّا أوصی اللّه به موسی و ذکر العشر الآیات فنذکرها تتمیما للباب قال: أوحی اللّه عزّ و جلّ إلی موسی أن یکتب العشر الآیات فی لوحی زمرد فکتبها علی ما أمره اللّه، فهی هذه: -قال اللّه: انی أنا الرب الذی أخرجتک من ارض بیت الرق و العبودیه و لا یکون لک إله آخر دونی، و لا تتخذ تمثالا و لا صنما مشتبها بی من فوق السماء و لا تحت الأرض، و لا تسجد لها و لا تعبدها، من أجل أنا الرب الملک القاهر قاضی دیون الآباء عن الابناء. ۲ نقمی علی الثلاث و الرباع لمبغضی، و أصنع نعمی لمحبی و حافظ وصیتی الی الوف الآلاف من المحبین لی الحافظین لوصیتی. ۳ لا- تحلف باسم الرب کاذبا لان اللّه لا یزکی من حلف باسمه کاذبا ۴ و اذکر یوم السبت لتطهره، اعمل سته أیام، واسع فی أعمالک کلها، و الیوم السابع سبت الرب إلهک لا تعمل فیه شیئا من الاعمال أنت و ابنک و ابنتک و عبدک و أمتک و نعمک و بهائک و الساکن فی قراک، لانه فی سته أیّام خلق اللّه السماء و الأرض و النجوم و جمیع ما فرع فی السماء فلهذا بارک اللّه الیوم السابع و طهره (۵) و أکرم أباک و امک لتطول أیامک فی الأرض التی اعطاکها الرب إلهک (۶) و لا تقتل (۷) و لا تزن (۸) و لا تسرق (۹) و لا تشهد علی صاحبک شهاده کاذبه (۱۰) و لا تشته بیت صاحبک و لا زوجه صاحبک و لا عبده و لا امته و لا ثوره و لا حماره و لا شیئا من مال صاحبک انتهی. قلت: ألفاظه کما تری لا تخلو عن اضطراب، قوله: (سبت الرب) أی استراح، و ذلک من خرافات الیهود و اللّه أجل من أن یعرضه ضعف أو فتور أو تعب. و قد ذکره الثعلبی فی العرائس علی صوره اخری و هی هکذا: بسم اللّه الرحمن الرحیم: هذا کتاب من اللّه الملک الجبار العزیز القهار لعبده و رسوله موسی بن عمران أن سبحنی و قدسنی، لا إله إلّا انا فاعبدنی، و لا تشرک بی شیئا. و اشکر لی و لوالدیک الی المصیر، أحیک حیاه طیبه و لا تقتل النفس التی حرم اللّه علیک فأضیق علیک السماء بأقطارها و الأرض برحبها. و لا تحلف باسمی کاذبا فانی لا اطهر و لا ازکی من لا یعظم باسمی، و لا تشهد بما لا یعی سمعک، و لا تنظره عینک، و لا یقف علیه قلبک فانی اوقف أهل الشهادات علی شهادتهم یوم القیامه و أسألهم عنها، و لا تحسد الناس علی ما آتیتهم من فضلی و رزقی فان الحاسد عدو نعمتی، ساخط لقسمتی. و لا تزن و لا تسرق فأحجب عنک وجهی و أغلق دون دعوتک أبواب السماوات، و لا تذبح لغیری فانه لا یصعد الی من قربان أهل الأرض الا ما ذکر علیها اسمی. و لا تفجرن بحلیله جارک فانه أکبر مقتا عندی، و احبب للناس ما تحب لنفسک و اکره لهم ما تکره لنفسک.

**[ترجمه]از ابی سعید المدائنی روایت شده است که از امام صادق علیه السلام پرسیدم: معنی این آیه قرآن «و ما کنت بجانب الطور إذ نادیناه» چیست؟ فرمود: ای اباسعید! خداوند نوشته ای را بر روی یک ورق آس که هزاران سال قبل از این که مخلوقاتش را بیافریند نوشته است سپس آن را در عرش و یا زیر عرش خودش قرار داده است که بر روی آن نوشته است که: ای شیعیان آل محمد! قبل از این که از من چیزی بخواهید آن را به شما دادهام و قبل از این که از من طلب بخشش کنید شما را بخشیدهام، و هرکس به ولایت محمد صلوات الله علیه و اهل بیت او علیهم السلام او معتقد باشد و نزد من بیاید او را در بهشت و در جوار رحمتم قرار می دهم. - . تفسیر الفرات : ۱۱۷ -

ص: ۳۶۲

**[ترجمه]

باب ۱۲ وفاه موسی و هارون علیهما السلام و موضع قبرهما و بعض أحوال یوشع بن نون علیه السلام

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی مَاتَ هَارُونُ وَ مُوسَی عَلَیْهِمَا السَّلَامُ فِی التِّیهِ فَرُوِیَ (۱)أَنَّ الَّذِی حَفَرَ قَبْرَ مُوسَی هُوَ مَلَکُ الْمَوْتِ فِی صُورَهِ آدَمِیٍّ وَ لِذَلِکَ لَا یَعْرِفُ بَنُو إِسْرَائِیلَ مَوْضِعَ قَبْرِ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ سُئِلَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَنْ قَبْرِهِ فَقَالَ عِنْدَ الطَّرِیقِ الْأَعْظَمِ عِنْدَ الْکَثِیبِ الْأَحْمَرِ قَالَ وَ کَانَ

ص: ۳۶۳

۱- فی المصدر: و روی.

بَیْنَ مُوسَی وَ بَیْنَ دَاوُدَ خَمْسُمِائَهِ سَنَهٍ وَ بَیْنَ دَاوُدَ وَ عِیسَی أَلْفُ سَنَهٍ وَ مِائَهُ سَنَهٍ (۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: هارون و موسی در بیابان فوت کردند و روایت شده است که آن کس که قبر حضرت موسی را کند فرشته مرگ بود که در شکل یک انسان ظاهر شده بود. به همین خاطر است که بنی اسراییل محل قبر موسی را نمی دانند. از پیامبر صلی الله علیه و آله در مورد محل قبر حضرت موسی پرسیدند. فرمود: بر سر راه بزرگ و در کنار آن تپه سرخ رنگ است. و فرمود که:

ص: ۳۶۳

پانصد سال بین موسی و داوود علیهما السلام فاصله است و بین حضرت داوود و حضرت عیسی علیهما السلام هزار و صد سال فاصله زمانی است. - . تفسیر القمی : ۱۵۳ -

**[ترجمه]

«۲»

-لی، الأمالی للصدوق ابْنُ إِدْرِیسَ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ یَا رَبِّ رَضِیتُ بِمَا قَضَیْتَ تُمِیتُ الْکَبِیرَ وَ تُبْقِی الطِّفْلَ الصَّغِیرَ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ یَا مُوسَی أَ مَا تَرْضَانِی لَهُمْ رَازِقاً وَ کَفِیلًا قَالَ بَلَی یَا رَبِّ فَنِعْمَ الْوَکِیلُ أَنْتَ وَ نِعْمَ الْکَفِیلُ (۲).

ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بالإسناد إلی الصدوق عن أبیه عن سعد عن ابن عیسی عن أبی جمیله مثله (۳).

**[ترجمه]امالی الصدوق: امام باقر علیه السلام فرمود: موسی بن عمران فرمود: پروردگارا، به آن چه که برایم مقدر کردی راضی هستم کهنسال را می‌میرانی و بچه کوچک را زنده نگه‌میداری. خداوند فرمود: ای موسی، آیا به رازق و کفیل بودن من برای ایشانخوشنود نیستی؟ گفت: بله. پروردگارا، همانا تو بهترین وکیل و بهترین کفیل هستی. - . امالی الصدوق : ۱۱۹ -

قصص الانبیاء: از ابی جمیله چنین حدیثی روایت شده است.

**[ترجمه]

«۳»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ وَ غَیْرُهُ عَنْ سَهْلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ جَمِیعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ جَابِرٍ وَ عَبْدِ الْکَرِیمِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ عَبْدِ الْحَمِیدِ بْنِ أَبِی الدَّیْلَمِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَوْصَی مُوسَی إِلَی یُوشَعَ بْنِ نُونٍ وَ أَوْصَی یُوشَعُ بْنُ نُونٍ إِلَی وُلْدِ هَارُونَ وَ لَمْ یُوصِ إِلَی وُلْدِهِ وَ لَا إِلَی وُلْدِ مُوسَی إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ الْخِیَرَهُ یَخْتَارُ مَنْ یَشَاءُ مِمَّنْ یَشَاءُ وَ بَشَّرَ مُوسَی وَ یُوشَعُ بِالْمَسِیحِ (۴).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: موسی یوشع بن نون را جانشین خود و یوشع بن نون، پسر هارون را به جانشینی خودش انتخاب کرد، و وصایت و جانشینی را به پسر خودش و یا به پسر موسی نداد. خداوند متعال انسان های برگزیده دارد هرکس را که بخواهد از هرکس که بخواهد انتخاب می کند و موسی و یوشع به آمدن حضرت عیسی مردم را بشارت دادند. - . اصول الکافی ۱ : ۲۹۳ -

**[ترجمه]

«۴»

-کا، الکافی الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمْهُورٍ عَنْ أَبِی مَعْمَرٍ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنِ الْإِمَامِ یُغَسِّلُهُ الْإِمَامُ قَالَ سُنَّهُ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ (۵).

**[ترجمه]کافی: ابی معمر روایت می کند که: از امام رضا علیه السلام پرسیدم: آیا امام را - در هنگام مرگ - امام غسل می دهد؟ فرمود: این سنتِ حضرت موسی بن عمران است. - . اصول الکافی ۱ : ۳۸۵ -

**[ترجمه]

بیان

أی حیث غسله وصیه یوشع أو المعصومون من الملائکه.

**[ترجمه]چون حضرت موسی را جانشین او یوشع یا فرشتگان معصوم غسل دادند.

**[ترجمه]

«۵»

-یب، تهذیب الأحکام ذَکَرَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ الْقُمِّیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِی نَوَادِرِهِ قَالَ رَوَی مُحَمَّدُ بْنُ عِیسَی عَنْ أَخِیهِ جَعْفَرِ بْنِ عِیسَی عَنْ خَالِدِ بْنِ سَدِیرٍ أَخِی حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ رَجُلٍ شَقَّ ثَوْبَهُ عَلَی أَبِیهِ أَوْ عَلَی أُمِّهِ أَوْ عَلَی أَخِیهِ أَوْ عَلَی قَرِیبٍ لَهُ فَقَالَ لَا بَأْسَ بِشَقِّ الثَّوْبِ قَدْ شَقَّ مُوسَی بْنُ عِمْرَانَ عَلَی أَخِیهِ هَارُونَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ (۶).

۱- تفسیر القمّیّ: ۱۵۳، و فیه: و بین عیسی.

۲- أمالی الصدوق: ۱۱۹.

۳- مخطوط.

۴- أصول الكافى ۱: ۲۹۳، و الحديث طويل.

۵- أصول الكافى ۱: ۳۸۵.

۶- التهذيب ۲: ۳۳۹ و فيه: لا بأس بشق الثوب الجيوب خ ل و للحديث ذيل فى بيان كفاره شق الثوب.

**[ترجمه]تهذیب: حنان بن سدیر گفت از امام صادق علیه السلام در مورد کسی که پیراهنش را به خاطر ناراحتی مرگ پدر، مادر، برادر و یا یکی از نزدیکانش پاره می کند پرسیدم. فرمود: اشکالی ندارد و موسی به خاطر مرگ برادرش هارون لباسش را پاره کرد. - . التهذیب ۲ : ۳۳۹ و در ادامه این حدیث توضیح در مورد کفاره پاره کردن لباس در چنین مواقعی آمده است -

ص: ۳۶۴

**[ترجمه]

«۶»

-یب، تهذیب الأحکام أَخْبَرَنِی الشَّیْخُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: الْغُسْلُ فِی سَبْعَةَ عَشَرَ مَوْطِناً وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی أَنْ قَالَ وَ لَیْلَةَ إِحْدَی وَ عِشْرِینَ أَیْ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ هِیَ اللَّیْلَةُ الَّتِی أُصِیبَ فِیهَا أَوْصِیَاءُ الْأَنْبِیَاءِ وَ فِیهَا رُفِعَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ وَ قُبِضَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ (۱).

**[ترجمه]للتهذیب: از محمد بن مسلم روایت شده است که: غسل در هفده وقت ثواب دارد و حدیث را ادامه داد تا این که فرمود: شب بیست و یکم رمضان و آن شبی است که اوصیای پیامبران زخمی شدند و در آن شب حضرت عیسی علیه السلام به آسمان بالا برده شد و حضرت موسی قبض روح شد. - . التهذیب ۱ : ۳۲ -

**[ترجمه]

«۷»

-أَقُولُ قَدْ مَرَّ فِی الْبَابِ الْأَوَّلِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ کَانَ وَصِیُّ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ یُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَ هُوَ فَتَاهُ الَّذِی قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فِی کِتَابِهِ.

**[ترجمه]می گویم: در باب اول از امام باقر علیه السلام روایت شده که: یوشع بن نون جانشین حضرت موسی بود، آن همان (فتاه) جوانمردی است که خداوند در کتابش از او سخن گفت.

**[ترجمه]

«۸»

-ک، إکمال الدین لی، الأمالی للصدوق الْقَطَّانُ عَنِ السُّکَّرِیِّ عَنِ الْجَوْهَرِیِّ عَنِ ابْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: قُلْتُ لِلصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ أَخْبِرْنِی بِوَفَاةِ مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ إِنَّهُ لَمَّا أَتَاهُ أَجَلُهُ وَ اسْتَوْفَی مُدَّتَهُ وَ انْقَطَعَ أُکُلُهُ أَتَاهُ مَلَکُ

الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا كَلِيمَ اللَّهِ فَقَالَ مُوسَى وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مَلَكُ الْمَوْتِ قَالَ مَا الَّذِي جَاءَ بِكَ قَالَ جِئْتُ لِأَقْبِضَ رُوحَكَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ أَيْنَ تَقْبِضُ رُوحِي قَالَ مِنْ فَمِكَ قَالَ لَهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَيْفَ وَ قَدْ كَلَّمْتُ رَبِّي جَلَّ جَلَالُهُ قَالَ فَمِنْ يَدَيْكَ قَالَ كَيْفَ وَ قَدْ حَمَلْتُ بِهِمَا التَّوْرَاةَ قَالَ فَمِنْ رِجْلَيْكَ قَالَ كَيْفَ وَ قَدْ وَطِئْتُ بِهِمَا طُورَ سَيْنَاءَ قَالَ فَمِنْ عَيْنَيْكَ قَالَ كَيْفَ وَ لَمْ تَزَلْ إِلَى رَبِّي بِالرَّجَاءِ مَمْدُودَةً قَالَ فَمِنْ أُذُنَيْكَ قَالَ وَ كَيْفَ وَ قَدْ سَمِعْتُ بِهِمَا كَلَامَ رَبِّي جَلَّ وَ عَزَّ قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِلَى مَلَكِ الْمَوْتِ لَا تَقْبِضْ رُوحَهُ حَتَّى يَكُونَ هُوَ الَّذِي يُرِيدُ ذَلِكَ وَ خَرَجَ مَلَكُ الْمَوْتِ فَمَكَثَ مُوسَى مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَمْكُثَ بَعْدَ ذَلِكَ وَ دَعَا يُوشَعَ بْنَ نُونٍ فَأَوْصَى إِلَيْهِ وَ أَمَرَهُ بِكِتْمَانِ أَمْرِهِ وَ بِأَنْ يُوصِيَ بَعْدَهُ إِلَى مَنْ يَقُومُ بِالْأَمْرِ وَ غَابَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْمِهِ فَمَرَّ فِي غَيْبَتِهِ بِرَجُلٍ وَ هُوَ يَحْفِرُ قَبْراً فَقَالَ لَهُ أَ لَا أُعِينُكَ عَلَى حَفْرِ هَذَا الْقَبْرِ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ بَلَى فَأَعَانَهُ حَتَّى حَفَرَ الْقَبْرَ وَ سَوَّى اللَّحْدَ ثُمَّ اضْطَجَعَ فِيهِ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِيَنْظُرَ كَيْفَ هُوَ فَكَشَفَ لَهُ عَنِ الْغِطَاءِ فَرَأَى مَكَانَهُ مِنَ الْجَنَّةِ فَقَالَ يَا رَبِّ اقْبِضْنِي إِلَيْكَ فَقَبَضَ مَلَكُ الْمَوْتِ رُوحَهُ مَكَانَهُ وَ دَفَنَهُ فِي الْقَبْرِ وَ سَوَّى

۱- التهذيب: ۱: ۳۲.

عَلَيْهِ التُّرَابَ وَ كَانَ الَّذِي يَحْفِرُ الْقَبْرَ مَلَكٌ (۱)فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ وَ كَانَ ذَلِكَ فِي التِّيهِ فَصَاحَ صَائِحٌ مِنَ السَّمَاءِ مَاتَ مُوسَى كَلِيمُ اللَّهِ فَأَيُّ نَفْسٍ لَا تَمُوتُ فَحَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله سُئِلَ عَنْ قَبْرِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيْنَ هُوَ فَقَالَ عِنْدَ الطَّرِيقِ الْأَعْظَمِ عِنْدَ الْكَثِيبِ الْأَحْمَرِ ثُمَّ إِنَّ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ قَامَ بِالْأَمْرِ بَعْدَ مُوسَى صَابِراً مِنَ الطَّوَاغِيتِ عَلَى اللَّأْوَاءِ (۲)وَ الضَّرَّاءِ وَ الْجَهْدِ وَ الْبَلَاءِ حَتَّى مَضَى مِنْهُمْ ثَلَاثَةُ طَوَاغِيتَ فَقَوِيَ بَعْدَهُمْ أَمْرُهُ فَخَرَجَ عَلَيْهِ رَجُلَانِ مِنْ مُنَافِقِي قَوْمِ مُوسَى بِصَفْرَاءَ (۳)بِنْتِ شُعَيْبٍ امْرَأَةِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي مِائَةِ أَلْفِ رَجُلٍ فَقَاتَلُوا يُوشَعَ بْنَ نُونٍ فَغَلَبَهُمْ وَ قَتَلَ مِنْهُمْ مَقْتَلَةً عَظِيمَةً وَ هَزَمَ الْبَاقِينَ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَ أَسَرَ صَفْرَاءَ بِنْتَ شُعَيْبٍ وَ قَالَ لَهَا قَدْ عَفَوْتُ عَنْكِ فِي الدُّنْيَا إِلَى أَنْ نَلْقَى نَبِيَّ اللَّهِ مُوسَى فَأَشْكُوَ (۴)مَا لَقِيتُ مِنْكِ وَ مِنْ قَوْمِكِ فَقَالَتْ صَفْرَاءُ وَا وَيْلَاهْ وَ اللَّهِ لَوْ أُبِيحَتْ لِيَ الْجَنَّةُ لَاسْتَحْيَيْتُ أَنْ أَرَى فِيهَا رَسُولَ اللَّهِ وَ قَدْ هَتَكْتُ حِجَابَهُ وَ خَرَجْتُ عَلَى وَصِيِّهِ بَعْدَهُ (۵).

أقول: لم يكن في الأمالي ثم إن يوشع إلى آخر ما نقلنا و لكن نقلناه عن إكمال الدين و له تتمه سيأتي في أبواب أحوال داود عليه السلام

ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنِ الْقَطَّانِ عَنِ السُّكَّرِيِّ عَنِ الْجَوْهَرِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ قَامَ بِالْأَمْرِ إِلَى آخِرِ الْخَبَرِ (۶)

**[ترجمه]اکمال الدین، امالی الصدوق: ابن عماره از پدرش روایت می کند که از امام صادق علیه السلام در مورد وفات حضرت موسی پرسیدم. ایشان فرمودند: هنگامی که زمان مرگش فرارسید و مدت زندگیش تمام شد و غذا خوردنش قطع شد فرشته مرگ بر او نازل شد و به او گفت: سلام بر تو ای کلیم الله. موسی جواب داد: سلام بر تو، تو کی هستی؟ گفت: من فرشته مرگ هستم. موسی گفت: برای چه چیزی نزد من آمده‌ای؟ گفت: آمده‌ام تا جانت را بگیرم. موسی پرسید: از کجا روحم را می گیری؟ گفت: از دهانت. موسی گفت: چگونه می‌توانی در حالی که من با دهانم با خداوند صحبت کردم. گفت: پس از دستت. موسی گفت: چگونه می توانی در حالی که من با آن تورات را حمل کردم. گفت: از پاهایت. موسی گفت: چگونه می توانی در حالی که من با آن ها بر روی طور سینا راه رفتم. گفت: پس از چشمانت. موسی گفت: چگونه می توانی در حالی که آن ها هنوز به امید پروردگار چشم دوخته اند. گفت: پس از گوشهایت، فرمود: چگونه می‌توانی در حالی که من با آن ها کلام خداوند متعال را شنیده ام. خداوند به فرشته مرگ وحی کرد که جانش را نگیر تا وقتی که خودش بخواهد. سپس فرشته مرگ از نزد او رفت و موسی بعد از او تا زمانی که خداوند خواست، زندگی کرد و سپس یوشع بن نون را فراخواند و او را جانشین خودش قرار داد و از او خواست که جریان وصایت را بر مردم فاش نکند و خودش نیز - هنگام مرگ - وصی برگزیند. سپس از قومش پنهان شد و در زمان غیبتش بر مردی گذر کرد که مشغول کندن قبر بود. به او گفت: آیا می خواهی که به تو کمک کنم؟ آن مرد گفت: بله. پس به آن مرد کمک کرد تا قبر را کند و سنگ لحد را بر روی آن گذاشت. سپس موسی در آن قبر دراز کشید تا آن را امتحان کند. آن گاه پرده برای او برداشته شد و جایش را در بهشت دید و گفت: ای پروردگارا، مرا به سوی خودت ببر؛ پس فرشته مرگ همان جا روحش را گرفت و او در آن قبر دفن کرد و بر او

خـاک ریخت. آن کسـی که قبر را حفر می‌کرد همـان فرشـته مرگ بود که خودش را به شـکل یـک انسان درآورده بود. این ماجرا در تیه – بیابان – اتفاق افتاد. ندادهنده‌ای از آسمان ندا داد:: موسی کلیم الله وفات یافت، پس چه کسی نمی میرد؟

روایت می‌کنند از پیامبر صـلی الله علیه و آله در مورد قبر حضـرت موسی پرسیدند که کجاست؟ فرمود: بر سر راه بزرگ و در کنار تپه قرمز رنگ.

سپس یوشع بن نون بعـد از حضـرت موسـی قـائم امر – پیـامبر بنی اسـرائیل – شـد که بر اذیت‌هـا و سـختی‌ها و زحمت و بلای پادشاهان ظالم صبر می کرد تا این که سه نفر از آن ظالمان مردنـد و بعـد از آن ها کارش قوت گرفت. دو مرد از منافقان دین موسی به رهبری صفراء دختر شعیب زن حضرت موسی همراه صد هزار مرد به او حمله کردند و با یوشع بن نون جنگیدند و او آن ها را شـکست داد و تعداد زیادی از آن ها را کشت و بقیه را به اذن خدا شـکست داد و صفراء دختر شعیب را اسیر کرد. و به او گفت: در دنیا تو را می بخشم تا – در قیامت – موسـی پیامبر خـدا را ببینیم و به خاطر آن چه که از خودت و قومت به من رسـید نزد او شکایت کنم. صفراء گفت: وای بر من، قسم به خدا، اگر بهشت را به من عطا کنند شرم می‌کنم که رسول خدا را در آن ببینم در حـالی که حجـاب او را پـاره کردم و بعـد از او بر وصـی او خروج کردم. – . کمـال الـدین : ۹۱ – ۹۲ ؛ امالی الصدوق : ۱۴۰ –

می گویم: در کتـاب امـالی الصـدوق از «سـپس یوشع بن نون بعـد از.. تـا آخر روایت» وجود نـداشت و آن کتـاب را از کتاب اکمال الدین نقل کردم و تکمله‌ای هم در آن هست که آن را در باب احوال داود علیه السلام ذکر می کنم.

قصـص الانبیـاء: از امام صادق علیه السـلام هم از «سـپس یوشع بن نون بعـد از.. تا آخر روایت» روایت شـده است. – . قصـص الانبیاء نسخه خطی –

**[ترجمه]

«۹»

–ع، علل الشرائع أَبِی عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ مَلَكَ الْمَوْتِ أَتَی مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَسَلَّمَ عَلَیْهِ فَقَالَ مَنْ

۱– فی كمال الدین: ملك الموت.

۲– هكذا فی النسخ، و لعلّ الصحیح كما فی كمال الدین: علی الاذی.

۳– هكذا فی النسخ و المصدر، و قد تقدم سابقا انها صفوراء.

۴– فی المصدر: الی ان القی نبی اللّٰه موسی فاشكو إلیه.

۵– كمال الدین: ۹۱– ۹۲، أمالی الصدوق: ۱۴۰.

٦- قصص الأنبياء مخطوط.

أَنْتَ فَقَالَ أَنَا مَلَكُ الْمَوْتِ فَقَالَ مَا حَاجَتُكَ فَقَالَ لَهُ جِئْتُ أَقْبِضُ رُوحَكَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى مِنْ أَيْنَ تَقْبِضُ رُوحِي قَالَ مِنْ فَمِكَ قَالَ لَهُ مُوسَى كَيْفَ وَ قَدْ كَلَّمْتُ رَبِّي عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ فَمِنْ يَدَيْكَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى كَيْفَ وَ قَدْ حَمَلْتُ بِهِمَا التَّوْرَاةَ فَقَالَ مِنْ رِجْلَيْكَ فَقَالَ وَ كَيْفَ وَ قَدْ وَطِئْتُ بِهِمَا طُورَ سَيْنَاءَ قَالَ وَ عَدَّ أَشْيَاءَ غَيْرَ هَذَا قَالَ فَقَالَ لَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ فَإِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَتْرُكَكَ حَتَّى تَكُونَ أَنْتَ الَّذِي تُرِيدُ ذَلِكَ فَمَكَثَ مُوسَى مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ مَرَّ بِرَجُلٍ وَ هُوَ يَحْفِرُ قَبْراً فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَ لَا أُعِينُكَ عَلَى حَفْرِ هَذَا الْقَبْرِ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ بَلَى قَالَ فَأَعَانَهُ حَتَّى حَفَرَ الْقَبْرَ وَ لَحَدَ اللَّحْدَ فَأَرَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَضْطَجِعَ فِي اللَّحْدِ (۱)لِيَنْظُرَ كَيْفَ هُوَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَنَا أَضْطَجِعُ فِيهِ فَاضْطَجَعَ مُوسَى فَأُرِيَ مَكَانَهُ مِنَ الْجَنَّةِ أَوْ قَالَ مَنْزِلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ فَقَالَ يَا رَبِّ اقْبِضْنِي إِلَيْكَ فَقَبَضَ مَلَكُ الْمَوْتِ رُوحَهُ وَ دَفَنَهُ فِي الْقَبْرِ وَ سَوَّى عَلَيْهِ التُّرَابَ قَالَ وَ كَانَ الَّذِي يَحْفِرُ الْقَبْرَ مَلَكُ الْمَوْتِ فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ فَلِذَلِكَ لَا يُعْرَفُ قَبْرُ مُوسَى (۲).

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: فرشته مرگ به سوی موسی آمد و بر او سلام کرد و گفت: تو کیستی؟

گفت: که من فرشته مرگ هستم. موسی گفت: چی می‌خواهی؟ گفت آمدم تا روحت را بگیرم. موسی به او گفت: از کجا روحم را می گیری؟ گفت: از دهانت. موسی گفت: چگونه می‌توانی در حالی که من با دهانم با خداوند صحبت کردم. گفت: پس از دستت. موسی گفت: چگونه می توانی در حالی که من با آن تورات را حمل کردم. گفت: از پاهایت. موسی گفت: چگونه می توانی در حالی که من با آن ها بر روی طور سینا راه رفتم.و چیزهای دیگری را ذکر کرد. امام فرمود: فرشته مرگ به او گفت: به من امر شده که تو را رها کنم تا زمانی که خودت مرگت را از خداوند بخواهی. پس موسی بعد از آن تا زمانی که خداوند خواست زندگی کرد. سپس روزی بر مردی گذر کرد که مشغول کندن قبر بود. موسی به آن مرد گفت: آیا می‌خواهی در کندن این قبر به تو کمک کنم؟ آن مرد گفت: بله. سپس به او کمک کرد تا قبر را کند و سنگ لحد آن را قرار داد. آن مرد می خواست که برای امتحان قبر، در آن بخوابد. موسی به او گفت که من در آن دراز می کشم. موسی در آن دراز کشید، پس جایگاهش را در بهشت به او نشان دادند - یا گفته شد: خانه اش را در بهشت - پس گفت: پروردگارا، مرا به سوی خودت ببر. پس فرشته مرگ جانش را گرفت و او را در قبر دفن کرد و خاک بر روی او ریخت فرمود: آن که قبر حفر می‌کرد ملك الموت در صورت انسانی بود؛ و به خاطر این است که محل قبر موسی معلوم نیست. - . علل الشرائع : ۳۵ -

**[ترجمه]

۱۰»

-ك، إكمال الدين عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الدَّقَّاقُ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْجُنَيْدِ الرَّازِيِّ عَنْ أَبِي عَوَانَةَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مِينَا (۳)مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قُلْتُ لِلنَّبِيِّ صلى الله علیه و آله يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ يُغَسِّلُكَ إِذَا مِتَّ فَقَالَ يُغَسِّلُ كُلَّ نَبِيٍّ وَصِيُّهُ قُلْتُ فَمَنْ وَصِيُّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقُلْتُ كَمْ يَعِيشُ بَعْدَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ ثَلَاثِينَ سَنَةً فَإِنَّ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَصِيَّ مُوسَى عَاشَ مِنْ بَعْدِهِ ثَلَاثِينَ سَنَةً وَ خَرَجَتْ عَلَيْهِ صَفْرَاءُ (۴)بِنْتُ شُعَيْبٍ زَوْجُ مُوسَى فَقَالَتْ أَنَا أَحَقُّ بِالْأَمْرِ مِنْكَ فَقَاتَلَهَا فَقَتَلَ مُقَاتِلَتَهَا (۵)وَ أَسَرَهَا فَأَحْسَنَ أَسْرَهَا وَ إِنَّ ابْنَةَ أَبِي بَكْرٍ

۱- فی نسخه من الکتاب و المصدر: أن یضطجع فی القبر.

۲- علل الشرائع: ۳۵.

۳- فی نسخه من الکتاب و نسخه من المصدر: میثا، و هو وهم و الصحیح مینا، قال ابن حجر فی التقریب ص ۵۱۸: مینا بکسر المیم و سکون التحتانیه ثمّ نون ابن أبی مینا الجزار مولی عبد الرحمن ابن عوف.

۴- هکذا فی النسخ و تقدم قبلا أنّها الصفوراء.

۵- فی المصدر: مقاتلیها.

سَتَخْرُجُ عَلَى عَلِيٍّ فِی کَذَا وَ کَذَا أَلْفاً مِنْ أَمَّتِی فَیُقَاتِلُهَا فَیَقْتُلُ مُقَاتِلَتَهَا (۱)وَ یَأْسِرُهَا فَیُحْسِنُ أَسْرَهَا وَ فِیهَا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی وَ قَرْنَ فِی بُیُوتِکُنَّ وَ لا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجاهِلِیَّهِ الْأُولی یَعْنِی (۲)صَفْرَاءَ بِنْتَ شُعَیْبٍ (۳).

**[ترجمه]اکمال الدین: عبدالله بن مسعود روایت می کند که از پیامبر صلی الله علیه و آله پرسیدم: ای رسول خدا، هرگاه فوت کردید چه کسی شما را غسل می‌دهد؟ فرمود: هر پیامبری را جانشین او غسل می‌دهد. پرسیدم: جانشین شما کیست؟ فرمود: علی بن ابی طالب. گفتم: چند سال بعداز شما زنده می ماند؟ فرمود: سی سال. یوشع بن نون جانشین موسی نیز سی سال بعد از زنده ماند که صفراء دختر شعیب همسر موسی بر او عصیان کرد و گفت: من بر جانشینی موسی مستحق ترم تا تو. پس با یوشع جنگید و یوشع جنگجویان او را کشت و او را اسیر کرد و با او در اسارت، رفتار خوبی داشت. همانا دختر ابوبکر

ص: ۳۶۷

بر حضرت علی علیه السلام با چندین و چند هزار نفر از امتم خروج می کند و علی علیه السلام هم با آن ها می جنگد و جنگجویان آن ها را می کشد و او را اسیر می کند و با او در اسارت، رفتار خوبی دارد؛ و آیه « و قرن فی بیوتکنّ و لا تبرجن تبرّج الجاهلیه الأولی » در مورد صفراء دختر شعیب نازل شده است. - . کمال الدین : ۱۷ – ۱۸ -

**[ترجمه]

**«۱۱

-کا، الکافی أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ عَمَّارٍ السَّابَاطِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ مَا مَنْزِلَهُ الْأَئِمَّهِ قَالَ کَمَنْزِلَهِ ذِی الْقَرْنَیْنِ (۴)وَ کَمَنْزِلَهِ یُوشَعَ وَ کَمَنْزِلَهِ آصَفَ صَاحِبِ سُلَیْمَانَ (۵).

**[ترجمه]کافی: عمار الساباطیّ روایت می کند که از امام صادق علیه السلام پرسیدم: منزلت امامان علیهم السلام چگونه است؟ فرمود: مانند منزلت ذی القرنین و مانند منزلت یوشع و مانند منزلت آصف دوست و همراه حضرت سلیمان است. - . اصول الکافی ۱ : ۳۹۸ -

**[ترجمه]

**«۱۲

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا کَانَتِ اللَّیْلَهُ الَّتِی قُتِلَ فِیهَا عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمْ یُرْفَعْ عَنْ وَجْهِ الْأَرْضِ حَجَرٌ إِلَّا وُجِدَ تَحْتَهُ دَمٌ عَبِیطٌ حَتَّی طَلَعَ الْفَجْرُ وَ کَذَلِکَ کَانَتِ اللَّیْلَهُ الَّتِی قُتِلَ فِیهَا یُوشَعُ بْنُ نُونٍ الْخَبَرَ(۶).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که امام باقر علیه السلام فرمود: آن شبی که حضرت علی علیه السلام کشته شد تا طلوع فجر هیچ سنگی بر روی زمین برداشته نشد مگر آن که زیر آن خون تازه‌ای یافت شد. در شب

کشته شدن یوشع بن نون نیز چنین بود. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۳»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لِهَارُونَ عَلَیْهِ السَّلَامُ امْضِ بِنَا إِلَی جَبَلِ طُورِ سَیْنَاءَ ثُمَّ خَرَجَا فَإِذَا بَیْتٌ عَلَی بَابِهِ شَجَرَةٌ عَلَیْهَا ثَوْبَانِ فَقَالَ مُوسَی لِهَارُونَ اطْرَحْ ثِیَابَکَ وَ ادْخُلْ هَذَا الْبَیْتَ وَ الْبَسْ هَاتَیْنِ الْحُلَّتَیْنِ وَ نَمْ عَلَی السَّرِیرِ فَفَعَلَ هَارُونُ فَلَمَّا أَنْ نَامَ عَلَی السَّرِیرِ قَبَضَهُ اللَّهُ إِلَیْهِ وَ ارْتَفَعَ الْبَیْتُ وَ الشَّجَرَةُ وَ رَجَعَ مُوسَی إِلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ فَأَعْلَمَهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَبَضَ هَارُونَ وَ رَفَعَهُ إِلَیْهِ فَقَالُوا کَذَبْتَ أَنْتَ قَتَلْتَهُ فَشَکَا مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ ذَلِکَ إِلَی رَبِّهِ فَأَمَرَ اللَّهُ تَعَالَی الْمَلَائِکَهَ فَأَنْزَلَتْهُ عَلَی سَرِیرٍ بَیْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ حَتَّی رَأَتْهُ بَنُو إِسْرَائِیلَ فَعَلِمُوا أَنَّهُ مَاتَ (۷).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: موسی به هارون گفت: با من به طور سینا بیا. سپس با هم راهی شدند و در راه به خانه‌ای رسیدند که بر درگاه آن درختی بود که بر روی آن دو لباس آویزان بود. موسی به هارون گفت: لباست را درآور و داخل خانه شو و این دو لباس را بپوش و بر روی تخت بخواب. پس هارون آن کار را انجام داد، وقتی که هارون خوابید خداوند جانش را گرفت و آن خانه و درخت به آسمان برده شدند و موسی به سوی قوم بنی اسراییل برگشت و به آن ها گفت: که خداوند جان هارون را گرفت و او را نزد خودش بالا برد. گفتند: دروغ می گویی خودت او را کشتی. موسی نزد خداوند شکایت کرد. پس خداوند به ملائکه دستور داد تا او را بر روی سریر در بین آسمان ها و زمین آوردند تا این که بنی اسراییل او را دیدند و فهمیدند که مرده است. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۴»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ

۱- فی المصدر :مقاتیلهما .

۲- یعنی و لا تبرجن کما تبرج صفراء بنت شعیب فی الجاهلیه الأولی، أو و لا تبرجن تبرج صفراء فی الجاهلیه الأولی.

۳- کمال الدین: ۱۷- ۱۸ و للحدیث ذیل طویل.

۴- فی التمکن فی الأرض و تسلطه علی الأسباب أسباب السماوات و الأرض و هو منزله المهدی علیه السلام من الأئمّه، قوله: کمنزله یوشع أی فی الوصایه، و منزله آصف فی علمهم بالاسم الأعظم.

۵- أصول الکافی ۱: ۳۹۸.

٦- قصص الأنبياء مخطوط.

٧- قصص الأنبياء مخطوط.

قَالَ: إِنَّ مَلَكَ الْمَوْتِ أَتَى مُوسَى فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَقَالَ مَنْ أَنْتَ فَقَالَ أَنَا مَلَكُ الْمَوْتِ قَالَ فَمَا جَاءَ بِكَ قَالَ جِئْتُ لِأَقْبِضَ رُوحَكَ وَ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَتْرُكَكَ حَتَّى تَكُونَ أَنْتَ الَّذِي تُرِيدُ وَ خَرَجَ مَلَكُ الْمَوْتِ فَمَكَثَ مُوسَى مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ دَعَا يُوشَعَ بْنَ نُونٍ فَأَوْصَى إِلَيْهِ وَ أَمَرَهُ بِكِتْمَانِ أَمْرِهِ وَ بِأَنْ يُوصِيَ بَعْدَهُ إِلَى مَنْ يَقُومُ بِالْأَمْرِ وَ غَابَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْمِهِ فَمَرَّ فِي غَيْبَتِهِ وَ رَأَى مَلَائِكَةً يَحْفِرُونَ قَبْراً قَالَ لِمَنْ تَحْفِرُونَ هَذَا الْقَبْرَ قَالُوا نَحْفِرُهُ وَ اللَّهِ لِعَبْدٍ كَرِيمٍ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى فَقَالَ إِنَّ لِهَذَا الْعَبْدِ مِنَ اللَّهِ لَمَنْزِلَةً فَإِنِّي مَا رَأَيْتُ مَضْجَعاً وَ لَا مَدْخَلًا أَحْسَنَ مِنْهُ فَسَأَلَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا صَفِيَّ اللَّهِ أَ تُحِبُّ أَنْ تَكُونَ ذَلِكَ قَالَ وَدِدْتُ قَالُوا فَادْخُلْ وَ اضْطَجِعْ فِيهِ ثُمَّ تَوَجَّهْ إِلَى رَبِّكَ فَاضْطَجَعَ فِيهِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لِيَنْظُرَ كَيْفَ هُوَ فَكُشِفَ لَهُ مِنَ الْغِطَاءِ فَرَأَى مَكَانَهُ فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ يَا رَبِّ اقْبِضْنِي إِلَيْكَ فَقَبَضَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ وَ دَفَنَهُ وَ كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ حَثَتْ عَلَيْهِ (۱)فَصَاحَ صَائِحٌ مِنَ السَّمَاءِ مَاتَ مُوسَى كَلِيمُ اللَّهِ وَ أَيُّ نَفْسٍ لَا تَمُوتُ فَكَانَ بَنُو إِسْرَائِيلَ لَا يَعْرِفُونَ مَكَانَ قَبْرِهِ فَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ قَبْرِهِ قَالَ عِنْدَ الطَّرِيقِ الْأَعْظَمِ عِنْدَ الْكَثِيبِ الْأَحْمَرِ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبياء: امام صادق علیه السلام

ص: ۳۶۸

فرمود: فرشته مرگ نزد حضرت موسی آمد. به او سلام كرد و به او گفت: تو كيستی؟ گفت: من فرشته مرگ هستم. موسی گفت: برای چه كاری نزد من آمده ای؟ گفت: آمدم تا جانت را بگيرم، و به من امر شده كه تو را رها كنم تا هر وقت خودت بخواهی جانت را بگيرم. فرشته مرگ از پيش او رفت و او تا زمانی كه خداوند خواست موسی در دنيا ماند. سپس يوشع بن نون را خواند و وصايت - جانشينی - را به او داد و به او دستور داد كه اين جريان را برای قومش بازگو نكند و خود نيز وصايت را به كسی كه بعد از او مسئوليت را به عهده می‌گيرد بدهد. سپس موسی از قومش پنهان شد و در غيبتش فرشته‌گانی را ديد كه مشغول كندن قبر بودند. پرسيد: اين قبر را برای چه كسی می‌كنيد؟ گفتند: به خدا سوگند، اين قبر را برای بنده‌ای كه نزد خدا كرامت دارد می‌كنيم. گفت: اين بنده صالح نزد خداوند منزلت والايی دارد! من قبر و جايگاهی بهتر از اين نديدم. ملائكه پرسيدند: ای برگزيده خداوند! آيا دوست داری كه تو آن بنده باشی؟ گفت: بله دوست دارم. به او گفتند: پس داخل آن برو و در آن دراز بكش و آنگاه به پروردگارت رو كن. پس موسی در آن دراز كشيد تا ببيند چگونه است. پس پرده حجاب برای او كنار زده شد و جايگاهش را در بهشت ديد. گفت: خدايا، جان من را بگير. فرشته مرگ جانش را گرفت و او را دفن كرد و فرشتگان بر او خاک ريختند. پس منادی در آسمان ندا داد كه: موسی كليم الله وفات يافت، و چه كسی نمی ميرد؟ و بنی اسراييل محل قبر او را نمی دانند. از پيامبر صلی الله عليه و آله وسلّم در مورد مكان قبر او پرسيدند. فرمود: بر سر آن راه بزرگ، كنار تپه سرخ رنگ. - . قصص الانبياء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۵»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ ابْنِ أَبَانٍ عَنِ ابْنِ أُورَمَةَ بِإِسْنَادِهِ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ امْرَأَةَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ خَرَجَتْ عَلَى يُوشَعَ بْنِ نُونٍ رَاكِبَةً زَرَافَةً (۳)فَكَانَ لَهَا أَوَّلُ النَّهَارِ وَ لَهُ آخِرُ النَّهَارِ

(۴)فَظَفِرَ بِهَا فَأَشَارَ عَلَيْهِ بَعْضُ مَنْ حَضَرَهُ بِمَا لَا يَنْبَغِي فِيهَا فَقَالَ أَ بَعْدَ مُضَاجَعَهِ مُوسَى لَهَا وَ لَكِنْ أَحْفَظُهُ فِيهَا (۵).

۱- أی صبوا التراب علیه.

۲- قصص الأنبیاء مخطوط.

۳- بفتح الزای و ضمه و قد تشدد فاؤها: حیوان من ذوات الظلف فی حجم البعیر، قصیر الرجلین طویل الیدین، جلده مبقع کجلد النمر، و عنقه کعنق الفرس الا أنّه أطول و أکثر انتصابا، و له قرنان صغیران. فارسیتها «اشترگاوپلنگ» لان فیها تشابها من البعیر و البقر و النمر، قلت: ذکر قصتها کذلک المسعودیّ فی اثبات الوصیه أیضا و قال: و کان ظهر الزرافه کالسرج فلما حاربت حجه اللّه و ظفرت بها و من علیها صیر اللّه ظهر تلک الزرافه کالزلاقه.

۴- أی کانت الغلبه فی أول النهار لها، و فی آخره لیوشع.

۵- قصص الأنبیاء مخطوط.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود: زن موسی علیه السلام سوار بر یک زرافه بر یوشع بن نون حمله کرد و در اول روز، پیروزی برای زن موسی و در آخر روز، برای یوشع بن نون بود، پس بر او پیروز شد. کسانی که در محضر او بودند به او گفتند کاری با آن زن بکند که شایسته زن موسی نبود، او گفت: آیا بعد از ازدواجش با موسی چنین کنم؟ اما من حرمت موسی را در او حفظ می کنم. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

ص: ۳۶۹

**[ترجمه]

۱۶»

-کا، الکافی عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُمْهُورٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لِي يَا مُحَمَّدُ إِنَّهُ كَانَ فِي زَمَنِ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَرْبَعَةُ نَفَرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَأَتَى وَاحِدٌ مِنْهُمُ الثَّلَاثَةَ وَ هُمْ مُجْتَمِعُونَ فِي مَنْزِلِ أَحَدِهِمْ فِي مُنَاظَرَةٍ بَيْنَهُمْ فَقَرَعَ الْبَابَ وَ خَرَجَ إِلَيْهِ الْغُلَامُ فَقَالَ أَيْنَ مَوْلَاكَ فَقَالَ لَيْسَ هُوَ فِي الْبَيْتِ فَرَجَعَ الرَّجُلُ وَ دَخَلَ الْغُلَامُ إِلَى مَوْلَاهُ فَقَالَ لَهُ مَنْ كَانَ الَّذِي قَرَعَ الْبَابَ قَالَ كَانَ فُلَانٌ فَقُلْتُ لَهُ لَسْتَ فِي الْمَنْزِلِ فَسَكَتَ وَ لَمْ يَكْتَرِثْ (۱)وَ لَمْ يَلُمْ غُلَامَهُ وَ لَا اغْتَمَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ لِرُجُوعِهِ عَنِ الْبَابِ وَ أَقْبَلُوا فِي حَدِيثِهِمْ فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ بَكَّرَ (۲)إِلَيْهِمُ الرَّجُلُ فَأَصَابَهُمْ وَ قَدْ خَرَجُوا يُرِيدُونَ ضَيْعَةً لِبَعْضِهِمْ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ وَ قَالَ أَنَا مَعَكُمْ فَقَالُوا نَعَمْ وَ لَمْ يَعْتَذِرُوا إِلَيْهِ وَ كَانَ الرَّجُلُ مُحْتَاجاً ضَعِيفَ الْحَالِ فَلَمَّا كَانُوا فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ إِذَا غَمَامَةٌ قَدْ أَظَلَّتْهُمْ فَظَنُّوا أَنَّهُ مَطَرٌ فَبَادَرُوا فَلَمَّا اسْتَوَتِ الْغَمَامَةُ عَلَى رُءُوسِهِمْ إِذَا مُنَادٍ يُنَادِي مِنْ جَوْفِ الْغَمَامَةِ أَيَّتُهَا النَّارُ خُذِيهِمْ وَ أَنَا جَبْرَئِيلُ رَسُولُ اللَّهِ فَإِذَا نَارٌ مِنْ جَوْفِ الْغَمَامَةِ قَدِ اخْتَطَفَتِ الثَّلَاثَةَ نَفَرٍ (۳)وَ بَقِيَ الْآخَرُ مَرْعُوباً يَعْجَبُ مِمَّا نَزَلَ بِالْقَوْمِ وَ لَا يَدْرِي مَا السَّبَبُ فَرَجَعَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلَقِيَ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَ أَخْبَرَهُ الْخَبَرَ وَ مَا رَأَى وَ مَا سَمِعَ فَقَالَ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ اللَّهَ سَخِطَ عَلَيْهِمْ بَعْدَ أَنْ كَانَ عَنْهُمْ رَاضِياً وَ ذَلِكَ بِفِعْلِهِمْ بِكَ قَالَ وَ مَا فِعْلُهُمْ بِي فَحَدَّثَهُ يُوشَعُ فَقَالَ الرَّجُلُ فَأَنَا أَجْعَلُهُمْ فِي حِلٍّ وَ أَعْفُو عَنْهُمْ قَالَ لَوْ كَانَ هَذَا قَبْلُ لَنَفَعَهُمْ فَأَمَّا السَّاعَةَ فَلَا وَ عَسَى أَنْ يَنْفَعَهُمْ مِنْ بَعْدُ (۴).

**[ترجمه]کافی: محمد بن سنان روایت می کند که: در نزد امام رضا علیه السلام بودم که به من گفت: ای محمد در زمان بنی اسراییل چهار انسان مؤمن بودند که یکی از آن ها برای آن سه نفر دیگر وارد شد در حالی که آن سه نفر در یک خانه جمع شده بودند و با هم بحث می کردند. در را کوبیدند. غلام در را باز کرد. آن مرد به او گفت: که مولایت کجاست؟ گفت: در خانه نیست. آن مرد بازگشت و آن غلام داخل خانه شد. مولایش از او پرسید: چه کسی بود که در زد؟ گفت: فلان شخص بود و من به او گفتم که تو در خانه نیستی. او ساکت شد و اهمیتی نداد و غلامش را ملامت نکرد و هیچکدامشان به خاطر بازگشت آن مرد از در خانه ناراحت نشدند و دوباره شروع به حرف زدن کردند. فردای آن روز صبح زود به سوی آن ها آمد و به آن ها برخورد کرد که برای رفتن به زمین زراعتی یکی از آن ها از خانه خارج شده بودند. به آن ها سلام کرد و گفت : که من هم با شما می آیم. گفتند: بله. و از او معذرت خواهی نکردند. آن مرد ضعیف و فقیر بود. در نیمه را بودند که ابری بر آن ها سایه افکند، فکر کردند که باران می بارد و عجله کردند. هنگامی که ابر بر روی آن ها قرار گرفت، ناگهان صدایی از دل ابر به گوش رسید که ای آتش آن ها را بگیر. من جبرئیل فرستاده خداوند هستم. ناگهان آتش از دل آن ابر،

آن سه نفر را ربود و آن یک نفر دیگر هراسان باقی ماند و از آن چه بر آن ها نازل شده بود تعجب کرده بود و نمی دانست دلیل آن چیست. پس به شهر بازگشت و دلیل آن را از یوشع بن نون پرسید و جریان آن چه را که دیده و شنیده بود تعریف کرد. یوشع بن نون گفت: آیا نفهمیدی خداوند که از آنان راضی بود بعد از آن رفتارشان با تو بر آن ها خشمگین شد؟ گفت: کدام رفتارشان؟ سپس یوشع جریان را برای او توضیح داد. آن مرد گفت: من آن ها را حلال کردم و آن ها را بخشیدم. یوشع گفت: اگر قبل از این آن ها را می بخشیدی فایده داشت اما الان نه، شاید بعدا - در آخرت - برای آن ها فایده داشته باشد. - . اصول الکافی ۲ : ۳۶۴ — ۳۶۵ و در اول و آخر این حدیث توضیحی در مورد سن پیامبران (علیهما السلام) آمده است -

**[ترجمه]

۱۷»

-ک، إکمال الدین أَبِی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی مَعاً عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یُوسُفَ التَّمِیمِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: عَاشَ مُوسَی مِائَةً وَ سِتّاً وَ عِشْرِینَ سَنَةً وَ عَاشَ هَارُونُ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِائَةً وَ ثَلَاثاً وَ ثَلَاثِینَ سَنَةً (۵).

**[ترجمه]اکمال الدین: از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم روایت می کنند که فرمود: حضرت موسی صد و بیست و شش سال و هارون صد و سی و سه سال عمر کردند. - . کمال الدین : ۲۸۹ -

**[ترجمه]

بیان

یشکل الجمع بین هذا و ما مر من کون هارون سبق موسی علیه السلام فی الموت

ص: ۳۷۰

۱- أی لم یعبأ به و لا یبالیه.

۲- أی أتاهم بکره و غدوه.

۳- أی اجتذبتهم و انتزعتهم فأحرقتهم.

۴- أصول الکافی: ۲، ۳۶۴- ۳۶۵ و للحدیث صدر و ذیل فی أعمار الأنبیاء علیهم السلام.

۵- کمال الدین: ۲۸۹.

إلا بأن يقال كان هارون أكبر منه و أزيد من سنه (۱).

**[ترجمه]جمع بین این روایت و روایت هایی که در قبل در مورد جلو بودن مرگ هارون بر موسی مشکل است

ص: ۳۷۰

جز این که بگوییم که هارون از موسی بزرگتر و مسن‌تربود. - . روایت های فراوان و مختلف و گونگون و متفاوتی در مورد سن این دو حضرت نقل شده اند و به این خاطر تشخیص سن دقیق آن ها سخت و مشکل است -

**[ترجمه]

۱۸»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَیْلِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ یَزِیدَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَاتَ مُوسَی کَلِیمُ اللَّهِ فِی التِّیهِ فَصَاحَ صَائِحٌ مِنَ السَّمَاءِ مَاتَ مُوسَی وَ أَیُّ نَفْسٍ لَا تَمُوتُ (۲).

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر محمد بن الحسین مثله (۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر فرمود: هنگامی که موسی کلیم الله در بیابان وفات یافت، صدایی از آسمان آمد که: موسی وفات یافت و کیست که نمیرد!؟ - . فروع الکافی ۱ : ۳۱ -

کتاب الحسین بن سعید یا کتاب نوادر او: محمد بن حسین مانند این روایت را ذکر می کند. - . نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۹»

-صِفْوَهُ الصِّفَاتِ، لِلْکَفْعَمِیِّ رُوِیَ عَنِ الْبَاقِرِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ یُوشَعَ بْنَ نُونٍ وَصِیَّ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ لَمَّا حَارَبَ الْعَمَالِیقَ (۴)وَ کَانُوا فِی صُوَرٍ هَائِلَهٍ ضَعُفَتْ نُفُوسُ بَنِی إِسْرَائِیلَ عَنْهُمْ فَشَکَوْا إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَمَرَ اللَّهُ تَعَالَی یُوشَعَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنْ یَأْمُرَ الْخَوَاصَّ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ أَنْ یَأْخُذَ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ جَرَّهً مِنَ الْخَزَفِ فَارِغَهً عَلَی کَتِفِهِ الْأَیْسَرِ بِاسْمِ عِمْلِیقٍ وَ یَأْخُذَ بِیَمِینِهِ قَرْناً مَثْقُوباً مِنْ قُرُونِ الْغَنَمِ وَ یَقْرَأَ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فِی الْقَرْنِ هَذَا الدُّعَاءَ یَعْنِی دُعَاءَ السِّمَاتِ لِئَلَّا یَسْتَرِقَ السَّمْعَ بَعْضُ شَیَاطِینِ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ فَیَتَعَلَّمُوهُ ثُمَّ یُلْقُونَ الْجِرَارَ فِی عَسْکَرِ الْعَمَالِیقِ آخِرَ اللَّیْلِ وَ یَکْسِرُونَهَا فَفَعَلُوا ذَلِکَ فَأَصْبَحَ الْعَمَالِیقُ کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِیَهٍ مُنْتَفِخِی الْأَجْوَافِ مَوْتَی الْخَبَرَ.

ثم قال و لقد وجدت هذا الحدیث بعینه

مرویا عن الصادق علیه السلام إلاـ أنه ذکر أن محاربه العمالقه کانت مع موسی علیه السلام روی ذلک عنه عثمان بن سعید العمری (۵).

أقول: قال صاحب الکامل أوحی الله تعالی فی التیه إلی موسی علیه السلام أنی متوف

ص: ۳۷۱

۱- قد اختلف الأقوال فی مده عمر موسی و هارون علیهما السلام فقد روی الطبریّ و الثعلبی أنه کان عمر موسی مائه و عشرین سنه: عشرون منها فی ملک افریدون، و مائه سنه فی ملک منوشهر. و به قال أیضا الیعقوبی فی تاریخه و البغدادیّ فی المحبر، و قال المسعودیّ فی اثبات الوصیه: کان مائه و ستا و عشرین. و قال الثعلبی: مات هارون قبل موسی فی التیه، و قال الیعقوبی: کانت بین وفاه هارون الی ان حضرت موسی الوفاه سبعه أشهر، و کانت سنی هارون مائه و ثلاثا و عشرین سنه، و به قال البغدادیّ أیضا فی المحبر و قال: کان من إبراهیم إلی موسی خمسمائه و خمس و سبعون سنه، و یقال: خمس و ستون سنه.

۲- فروع الکافی ۱: ۳۱.

۳- مخطوط.

۴- جمع عملیق کقندیل: قوم تفرقوا فی البلاد من ولد عملیق بن لاوذ بن ارم بن سام ابن نوح.

۵- صفوه الصفات مخطوط.

هارون فانطلق به إلى جبل كـذا و كـذا فانطلقا نحوه فإذا هما بشـجره لم يريا مثلها و فيه بيت مبنى و سـرير عليه فرش و ريح طيبه فلما رآه هارون أعجبه فقال يا موسى إنى أحب (۱)أن أنام على هذا السـرير فقال له موسى نم قال إنى أخاف رب هذا البيت أن يـأتى فيغضب على قال موسـى لا تخف أنا أكفيك (۲)قال فنم معى فلما ناما أخـذ هارون الموت فلما وجـد حسه قال يا موسـى خدعتنى (۳)فتوفى و رفع على السرير إلى السماء و رجع موسى إلى بنى إسرائيل فقال له بنو إسرائيل إنك قتلت هارون لحبنا إياه فقال ويحكم أ فترونى أن أقتل أخى فلما أكثروا عليه صـلى و دعا الله تعالى فنزل بالسـرير حتى نظروا إليه ما بين السماء و الأرض فأخبرهم أنه مات و أن موسى لم يقتله فصدقوه فكان موته فى التيه.

قال و كان جميع عمر موسى مائه و عشرين سنه (۴)و قيل بينما موسى عليه السلام يمشى و معه يوشع بن نون فتاه إذا أقبلت ريح سوداء فلمـا نظر إليها يوشع ظن أنها الساعه فالتزم موسـى و قال لا تقوم الساعه (۵)و أنا ملتزم نبى الله فاسـتل (۶)موسى من تحت القميص و بقى القميص فى يدى يوشع فلما جاء يوشع بالقميص أخذه بنو إسرائيل و قالوا قتلت نبى الله فقال ما قتلته و لكنه استل منى فلم يصـدقوه قال فإذا لم تصـدقونى فأخرونى ثلاثه أيام فوكلوا به من يحفظه فـدعا الله فأتى كل رجل كان يحرسه فى المنام فأخبر أن يوشع لم يقتل موسـى و أنا رفعناه إلينا فتركوه و قيل- إنه مر منفردا برهط من الملائكه يحفرون قبرا و ذكر نحوا مما مر فى الأخبار. ثم قال و لما توفى موسى عليه السلام بعث الله يوشع بن نون بن إفرائيم بن يوسف بن

۱- فى نسخه إنّى اريد.

۲- فى نسخه: أنا أكفيكه.

۳- هذا بعيد من هارون أن يخاطب موسى بمثله.

۴- فى المصـدر هنا زياده لم يـذكرها المصـنّف اختصارا و هى هـذه: من ذلك فى ملك افريدون عشـرون، و فى ملك منوجهر مـائه سـنه، و كـان ابتـداء أمره منـذ بعثه اللّه الى أن قبضه فى ملـك منوجهر ثمّ نـبئ بعـده يوشع بن نون، فكـان فى زمن منوجهر عشرين سنه، و فى زمن افراسياب سبع سنين.

۵- فى نسختين: تقوم الساعه؟.

۶- استل الشى ء من الشى ء: انتزعه و أخرجه برفق.

يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم نبيا إلى بنى إسرائيل و أمره بالمسير إلى أريحا مدينه الجبارين.

فاختلف العلماء فى فتحها على يد من كان فقال ابن عباس أما هارون و موسى توفيا فى التيه (۱)و توفى فيه كل من دخله و قد جاوز العشرين سنه غير يوشع بن نون و كالب بن يوفنا فلما انقضى أربعون سنه أوحى الله تعالى إلى يوشع بن نون يأمره بالمسير إليها و فتحها ففتحها و مثله قال قتاده و السدى و عكرمه و قال آخرون إن موسى عليه السلام عاش حتى خرج من التيه و سار إلى مدينه الجبارين و على مقدمته يوشع بن نون (۲)و كالب بن يوفنا و هو صهره على أخته مريم بنت عمران فلما بلغوها اجتمع الجبارون إلى بلعم بن باعوراء و هو من ولد لوط فقالوا له إن موسى قد جاء ليقتلنا و يخرجنا من ديارنا فادع الله عليهم و كان بلعم يعرف اسم الله الأعظم فقال لهم كيف أدعو على نبى الله و المؤمنين و معهم الملائكه فراجعوه فى ذلك و هو يمتنع عليهم فأتوا امرأته و أهدوا لها هديه فقبلتها و طلبوا إليها أن تحسن لزوجها أن يدعو على بنى إسرائيل (۳)فقالت له فى ذلك فامتنع فلم تزل به حتى قال أستخير ربى فاستخار الله تعالى فنهاه فى المنام فأخبرها بذلك فقالت راجع ربك فعاود الاستخاره فلم يرد إليه جواب فقالت لو أراد ربك لنهاك و لم تزل تخدعه حتى أجابهم فركب حمارا له متوجها إلى جبل يشرف على بنى إسرائيل ليقف عليه و يدعو عليهم فما سار عليه إلا قليلا حتى ربض الحمار (۴)فنزل عنه فضربه حتى قام فركبه فسار به قليلا فربض (۵)فعل ذلك ثلاث مرات فلما اشتد ضربه فى الثالثه أنطقه الله فقال له ويحك يا بلعم أين تذهب أ ما ترى الملائكه تردنى فلم يرجع فأطلق الله الحمار حينئذ فسار عليه حتى أشرف على بنى إسرائيل فكان كلما أراد

۱- فى المصدر: إن موسى و هارون توفيا فى التيه.

۲- فى المصدر: و على مقدّمته يوشع بن نون ففتحها. و هو قول ابن إسحاق، قال ابن إسحاق: سار موسى بن عمران الى ارض كنعان لقتال الجبارين، فقدم يوشع بن نون و كالب بن يوفنا إه.

۳- فى المصدر و فى نسخه: على نبى بنى إسرائيل.

۴- ربض الحمار بمعنى بركت الإبل: استناخت و هى ان يلصق صدرها بالارض.

۵- فى المصدر: برك.

أن يدعو عليهم ينصرف لسانه إلى الدعاء لهم و إذا أراد أن يدعو لقومه انقلب الدعاء عليهم فقالوا له فی ذلک فقال هذا شی ء غلبنا الله علیه و اندلع لسانه (۱)فوقع علی صدره فقال لهم الآن قد ذهبت منی الدنیا و الآخره و لم یبق إلا المکر و الحیله و أمرهم أن یزینوا النساء و یعطوهن السلع (۲)للبیع و یرسلوهن إلی العسکر و لا تمنع امرأه نفسها ممن یریدها و قال إن زنی منهم رجل واحد کفیتموهم ففعلوا ذلک و دخل النساء عسکر بنی إسرائیل فأخذ زمری بن شلوم و هو رأس سبط شمعون بن یعقوب امرأه و أتی بها موسی فقال له أظنک تقول إن هذا حرام فو الله لا نطیعک ثم أدخلها خیمته فوقع علیها فأنزل الله علیهم الطاعون و کان فنحاص بن العیزار بن هارون (۳)صاحب أمر عمه موسی غائبا فلما جاء رأی الطاعون قد استقر فی بنی إسرائیل و أخبر الخبر و کان ذا قوه و بطش فقصد زمری فرآه و هو مضاجع المرأه فطعنهما بحربه بیده (۴)فانتظمهما و رفع الطاعون و قد هلک فی تلک الساعه عشرون ألفا و قیل سبعون ألفا فأنزل الله فی بلعم وَ اتْلُ عَلَیْهِمْ نَبَأَ الَّذِی آتَیْناهُ آیاتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّیْطانُ فَکانَ مِنَ الْغاوِینَ ثم إن موسی قدم یوشع بن نون إلی أریحا فی بنی إسرائیل فدخلها و قتل بها الجبارین و بقیت منهم بقیه و قد قاربت الشمس الغروب فخشی أن یدرکهم اللیل فیعجزوه فدعا الله تعالی أن یحبس علیه الشمس ففعل و حبسها حتی استأصلهم و دخلها موسی فأقام بها ما شاء الله أن یقیم و قبضه الله تعالی إلیه لا یعلم بقبره أحد من الخلق و أما من زعم أن موسی کان توفی (۵)قبل ذلک فقال إن الله تعالی أمر یوشع بالمسیر إلی مدینه الجبارین فسار ببنی إسرائیل ففارقه رجل منهم یقال له بلعم بن باعور و کان یعرف الاسم الأعظم و ساق من حدیثه نحو ما تقدم فلما ظفر یوشع بالجبارین أدرکه المساء لیله السبت فدعا الله تعالی فرد الشمس علیه و زاد فی النهار ساعه (۶)فهزم الجبارین

۱- اندلع لسانه: خرج من فمه.

۲- السلع: المتاع و ما یتاجر به.

۳- فی نسخه: صحاص بن العبراذ بن هارون.

۴- فی المصدر: بحربه فی یده.

۵- فی المصدر: کان قد توفی.

۶- ذکر الثعلبی أیضا فی العرائس حبس الشمس له، ثمّ ذکر حبسها لأمیر المؤمنین علی بن أبی طالب علیه السلام فی حیاه الرسول صلّی اللّه علیه و آله و سلم.

و دخل مدينتهم و جمع غنائمهم ليأخذها القربان (۱)فلم تأت النار فقال يوشع فيكم غلول (۲)فبايعونى فبايعوه فلصقت يده فى يد من غل فأتاه برأس ثور من ذهب مكلل بالياقوت فجعله فى القربان و جعل الرجل معه فجاءت النار و أكلتهما و قيل بل حصرها سته أشهر فلما كان السابع تقدموا إلى المدينه فصاحوا صيحه واحده فسقط السور فدخلوها و هزموا الجبارين أقبح هزيمه و قتلوا فيهم فأكثروا ثم اجتمع جماعه من ملوك الشام و قصدوا يوشع بن نون فقاتلهم و هزمهم و هرب الملوك إلى غار فأمر بهم يوشع فقتلوا و صلبوا ثم ملك الشام جميعه فصار لبنى إسرائيل و فرق فيه عماله ثم توفاه الله فاستخلف على بنى إسرائيل كالب بن يوفنا و كان عمر يوشع مائه و ستا و عشرين سنه و كان قيامه بالأمر بعد موسى عليه السلام سبعا و عشرين سنه انتهى .(۳)

و قال المسعودى سار ملك الشام و هو السميدع بن هزبر (۴)بن مالك إلى يوشع بن نون فكانت له معه حروب إلى أن قتله يوشع و احتوى على ملكه و ألحق به غيره من الجبابره و العماليق و شن الغارات (۵)بأرض الشام و كانت مده يوشع بعد موسى تسعا و عشرين سنه و قد كان بقريه من قرى البلقاء من بلاد الشام رجل يقال له بلعم بن باعور و كان مستجاب الدعوه فحمله قومه على الدعاء على يوشع فلم يتأت له ذلك و عجز عنه فأشار إلى بعض ملوك العماليق أن يبرز الحسان من النساء نحو عساكر يوشع (۶)ففعلوا ذلك فزنوا بهم فوقع فيهم الطاعون فهلك منهم تسعون ألفا (۷)و قيل أكثر من ذلك و قيل إن يوشع قبض و هو ابن مائه و عشر سنين (۸)و قام فى

۱- فى نسخه: ليأخذها النار.

۲- الغلول: الخيانه و نقض العهد.

۳- الكامل ۱: ۶۸- ۷۰.

۴- فى المصدر و فى تاريخ اليعقوبى: السميدع بن هوبر.

۵- أى وجهها عليها من كل جهه.

۶- فى المصدر: عسكر يوشع.

۷- فى المصدر: سبعون ألفا.

۸- فى المصدر: و هو ابن مائه و عشرين سنه. قلت: قال اليعقوبى: و كانت أيّام يوشع فى بنى إسرائيل بعد موسى بن عمران سبعا و عشرين سنه.

بنی إسرائیل بعد یوشع کالب بن یوفنا (۱).

**[ترجمه]صفوه الصفات از کفعمی: امام باقر علیه السلام فرمود: یوشع بن نون جانشین حضرت موسی هنگامی که با قوم عمالیق جنگید و آن ها صورت ترسناکی داشتند و قوم بنی اسراییل از آن ها ترسیده بودند نزد خداوند متعال شکایت کردند. خداوند به یوشع دستور داد که به خواص بنی اسراییل دستور بدهد که هرکدام از آن ها یک کوزه توخالی به اسم عملیق بر روی شانه چپشان قرار دهند و با دست راستشان یک شاخ گوسفند سوراخ شده بگیرند و هرکدام از آن ها در شاخ این دعا را بخواند: (دعای سمات) تا برخی از شیاطین انس و جن آن را نشنوند و آن را یاد نگیرند. سپس آخر شب آن کوزه‌ها را در بین سپاه قوم عمالیق بیندازند و آن ها را بشکنند. آن ها نیز این کار را انجام دادند. پس عمالیق که گویی تنه درخت خرمای خشک شده‌ای بودند که داخل آن ها خالی شده بود هلاک شدند.

سپس گفت: همانند این حدیث را از امام صادق علیه السلام پیدا کردم؛ فقط ایشان فرموده بود که جنگ عمالیق با حضرت موسی بود که آن را عثمان بن سعید العمری از ایشان روایت کرده است. - . صفوه الصفات نسخه خطی -

می گویم: مؤلف کتاب الکامل می گوید: خداوند متعال در بیابان به موسی وحی کرد که من می خواهم

ص: ۳۷۱

هارون را بمیرانم، پس او را به فلان کوه ببر. سپس با هم به سوی آن کوه که خداوند فرموده بود رفتند که در آن درختی را دیدند که تا به حال مثل آن را ندیده بودند و همچنین خانه ای بود که تختی در آن قرار داشت و بر روی آن بستری وجود داشت و بویی خوش. وقتی که هارون آن را دید پسندید. گفت: ای موسی من دوست دارم که بر روی این تخت بخوابم. موسی به او گفت: برو بخواب. هارون گفت: من از خداوند این خانه می‌ترسم که بیاید و بر من غضب کند. موسی به او گفت: نترس، من تو را کفایت می کنم. هارون گفت: پس بیا با من بخواب. وقتی که خوابیدند مرگ، هارون را فراگرفت. وقتی که مرگ را حس کرد به موسی گفت: که ای موسی، من را فریب دادی. پس هارون فوت کرد و با همان تخت به آسمان بالا برده شد. موسی نزد بنی اسراییل برگشت، آن ها به او گفتند: تو به خاطر این که ما هارون را دوست داشتیم او را کشتی. موسی گفت: وای بر شما، آیا فکر می کنید که من برادرم را می کشم؟ هنگامی زیاد بر او اعتراض کردند نماز خواند و به خداوند متعال دعا کرد. خداوند تخت هارون را بین آسمان و زمین آورد تا مردم او را ببینند و به آن ها خبر داد که او مرده است، و موسی او را نکشته است. پس حرف موسی باور کردند پس مرگ او در بیابان بود.

موسی صد و بیست سال عمر کرد و گفته شده است هنگامی که موسی با جوان خود، یوشع بن نون راه می رفتند، ناگهان باد سیاهی به سوی آن ها آمد. وقتی یوشع به آن ها نگاه کرد فکر کرد که روز قیامت است، پس موسی را دربرگرفت و گفت: وقتی من پیامبر خدا را گرفته باشم قیامت نمی‌شود. موسی لباسهایش را به آرامی خارج کرد و پیراهن در دست یوشع باقی ماند. هنگامی که یوشع به نزد قومش برگشت آن ها پیراهن موسی را گرفتند و گفتند: که پیامبر خدا را کشتی. گفت: او را نکشتم ولی او خودش از دست من خارج شد. قومش حرف او را باور نکردند. یوشع گفت: اگر حرف من را باور نمی کنید سه روز به من مهلت بدهید - تا به شما ثابت کنم - پس کسی را مراقب او قرار دادند. هارون دعا کرد و به هرکدام از

نگهبانانش در خواب خبر داده شد که یوشع موسی را نکشته است بلکه ما او را به نزد خود بردیم. پس یوشع را رها کردند و گفته شده است که: او تنهایی به گروهی از ملائکه رسید که مشغول کندن قبر بودند و همانند روایت های قبلی را ذکر کرد. سپس گفت: صاحب الکامل می گوید: خداوند یوشع بن نون بن افرائیم بن یوسف

ص: ۳۷۲

بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم را به پیامبری در بین بنی اسراییل مبعوث کرد و به او امر کرد که به سوی شهر اریحا مکان انسان های ظالم برود.

علما بر سر کسی که این شهر را فتح کرد، اختلاف دارند. ابن عباس می گوید: موسی و هارون در بیابان فوت شدند و در مدت بیست سال هرکس داخل آن بیابان شد، فوت کرد جز یوشع بن نون و کالب بن یوفنا. وقتی چهل سال سپری شد خداوند به یوشع وحی کرد که به سوی آن شهر برود و آن را فتح کند و یوشع نیز آن را فتح کرد. قتاده و السدی و عکرمه به مانند این را ذکر کرده اند. دیگران گفتند: موسی زنده بود تا زمانی که از بیابان خارج شد و به سوی شهر ظالمان حرکت کرد و یوشع بن نون و کالب بن یوفنا که شوهر خواهر موسی – مریم دختر عمران – بود جلودار آنان بودند. هنگامی که به آن شهر رسیدند ستمگران نزد بلعم بن باعورا که از نوادگان لوط بود جمع شدند و به او گفتند: موسی به سوی ما می آید تا ما را بکشد، و ما را از شهرمان آواره کند، پس خداوند را بخوان تا ما را علیه آن ها یاری برساند. بلعم اسم اعظم خداوند را می دانست. گفت: چگونه برضد پیامبر خدا و یارانش دعا کنم – نفرین کنم – در حالی که ملائکه هم با او همراه هستند؟ آن ها دوباره اصرار کردند و او هم امتناع می کرد. زنش را آوردند به او هدیه ای دادند او نیز قبول کرد و از او خواستند که شوهرش را راضی کند که موسی را نفرین کند. زنش همچنان به او اصرار می کرد تا این که او گفت: از خداوند استخاره می... گیرم و استخاره گرفت خداوند هم در خواب او را از نفرین کردن منع کرد، و او به زنش این خبر را داد. زنش دوباره گفت: بار دیگر استخاره بگیر. او نیز دوباره استخاره گرفت و جوابی نگرفت. زنش گفت: اگر خداوند نمی‌خواست تو را از این کار منع می کرد. همچنان او را فریب داد تا سرانجام قبول کرد. پس سوار بر الاغ خود شد تا به طرف کوهی که بر قوم بنی اسراییل مشرف است برود تا بر روی آن کوه بایستد و بر ضد آن ها دعا کند – نفرین کند –. الاغش فقط کمی با او حرکت کرد و سپس نشست و از رفتن امتناع کرد. از روی آن پایین آمد و آن را زد تا این که الاغ بلند شد و او سوار الاغ شد. بعد از کمی راه رفتن، الاغ دوباره امتناع کرد. سه بار این کار را تکرار کرد. برای بار سوم، هنگامی که او را زیاد زد خداوند زبان الاغ را گویا کرد و به بلعم گفت: وای بر تو ای بلعم، کجا می روی؟ آیا ملائکه را نمی بینی که مرا باز می دارند. اما او از کارش منصرف نشد. سپس خداوند به خر اجازه داد که با او برود تا این که بر قوم بنی اسراییل مشرف شد. اما هر بار که می‌خواست

ص: ۳۷۳

نفرین کند زبانش برمی گشت و ایشان را دعا می کرد و هرگاه می خواست که به صلاح قومش دعا کند دعایش به نفرین بدل می‌شد. او را از این موضوع با خبر کردند پس گفت: این چیزی است که خداوند آن را بر ما چیره کرده است. زبانش را بیرون آورد و بر روی سینه اش افتاد و به آن ها گفت: الان هم دنیا و هم آخرت را از دست دادم و چیزی جز مکر و حیله باقی نمانده است. به آن ها دستور داد زنان را آرایش کنند و به آن ها زیورآلات بدهند و آن ها را به سوی سپاه بنی اسراییل

بفرستند و هیچ زنی دست رد به سینه کسی که او را می‌خواهد نزند؛ و گفت: اگر حتی یکی از آن ها زنا کند حساب آن ها را رسیده‌اید. آن ها این کار را انجام دادند و زنان وارد لشگر بنی اسراییل شدند. زمری بن شلوم که بزرگ عشیره شمعون بن یعقوب بود زنی را گرفت و او را نزد موسی برد و به او گفت: به نظر تو این حرام است؟ به خدا قسم از این زنها به تو نمی دهیم. سپس آن زن را به داخل خیمه برد و بر روی او پرید. سپس خداوند بر آن ها طاعون فرستاد. در آن زمان فنحاص بن العیزار بن هارون فرمانده موسی غایب بود، هنگامی که آمد و طاعون را دید که در بین قومش شایع شده است و به او خبر دادند که جریان چه بوده است او که مرد قدرتمندی بود به سوی زمری رفت و او را در حالی که با آن زن همبستر بود و دید با نیزه ای که در دستش بود آن ها را کشت و هر دو را به هم چسپانید. پس طاعون برداشته شد و تا آن ساعت ده هزار نفر را کشته بود و گفته شده هفتاد هزار. و سپس خداوند این آیه را در مورد بلعم نازل کرد «واتل علیهم نبأ الذّی آتیناه آیاتنا فانسلخ منها فأتبعه الشّیطان فکان من الغاوین »

سپس موسی یوشع بن نون را با بنی اسراییل به سوی اریحا فرستاد. آن ها داخل شهر شدند و ظالمان آن را کشتند و بعضی از آن ها مانده بودند و نزدیک غروب خورشید بود و ترسید که شب برسد و او را ناتوان کنند، پس از خداوند خواست که خورشید را برای آن ها نگه دارد. خداوند نیز آن کار را انجام داد خورشید را در آسمان باقی گذاشت تا همه آن ها را نابود کرد. موسی وارد شهر شد و هرچه که خداوند خواست در آن شهر اقامت کرد. سپس خداوند او را نزد خودش برد و کسی از مردم جای قبرش را نمی داند. و اما هرکس که معتقد است که موسی قبل از این جنگ فوت کرده بود گفته است که: خداوند متعال به یوشع بن نون امر کرد که به طرف شهر ظالمان برود. پس با بنی اسراییل به طرف آن شهر لشکرکشی کرد و مردی به نام بلعم بن باعور از سپاه او جدا شد و او اسم اعظم خداوند را می دانست. سپس روایت را به مانند قبل ادامه داد. و هنگامی که یوشع بن نون ظالمان را شکست داد شب شنبه بود که هوا بر آن ها تاریک شد و از خداوند خواست که خورشید را برای آن ها بازگرداند، و خداوند یک ساعت را بر روز اضافه کرد. سپس ظالمان را شکست داد

ص: ۳۷۴

و داخل شهر شد و غنائم آن ها را برداشت تا قربانی - آتش - آن ها را بگیرد، ولی آتش بر آن ها وارد نشد. یوشع گفت: کسی در بین شما خیانت کرده است. با من بیعت کنید، با او بیعت کردند، و دست کسی که به او خیانت کرده بود به دستش چسپید. پس سر یک گاو طلایی را که با یاقوت مزین شده بود، برایش آورد، و آن را هم برای قربانی قرار داد و آن مرد خیانتکار را هم در کنار آن گذاشت. آتش آمد و آن ها را خورد. گفته شده که: آن شهر را شش ماه محاصره کردند. در ماه هفتم به طرف شهر پیش‌روی کردند، پس فریاد بلندی کشیدند و دیوار، ویران شد و آن ها داخل شهر شدند و ظالمان را به شکل بدی شکست دادند

و تعداد زیادی از آن ها را کشتند. سپس گروهی از پادشاهان سرزمین شام با هم جمع شدند و به یوشع بن نون حمله بردند، یوشع با آن ها جنگید و آن ها را شکست داد. پادشاهان به غاری پناه بردند یوشع دستور کشتن آن ها را داد، پس آن ها را کشتند و به صلیب کشیدند. سپس بر تمام سرزمین شام حکومت می کرد و شام برای قوم بنی اسراییل شد و آن را از دیگر دارایی‌هایش متمایز کرد. بعد از این، خداوند جانش را گرفت و کالب بن یوفنا را جانشین خود بر بنی اسراییل کرد. عمر یوشع

صد و بیست و شش سال بود که بیست و هفت سال بعد از موسی این جنگ را انجام داد.پایان. -. الکامل ۱ : ۶۸ - ۷۰ -

مسعودی می گوید: پادشاه شام به نام سمیدع بن هزبر بن مالك به یوشع بن نون حمله کرد و با هم جنگهایی کردند تا این که یوشع او را کشت و سرزمینش را گرفت، و سایر ظالمان و عمالیق را نیز به آن پادشاه ملحق کرد. یوشع به سرزمین شام لشکرکشی های فراوانی انجام داد. یوشع بیست و نه سال بعد از موسی زنده ماند. در یکی از روستاهای بلقاء که جزء سرزمین شام بود مردی به نام بلعم بن باعور بود که دعایش مستجاب می شد، قومش او را بر دعا کردن علیه - نفرین - یوشع وادار کردند اما برایش میسر نشد و او نتوانست آن کار را انجام دهد ولی به بعضی از پادشاهان عمالیق گفت: که زنان زیبا را به سوی سپاه یوشع بفرستند. آن ها هم این کار را انجام دادند، سپس مردان یوشع زنا کردند و طاعون در بین آن ها شایع شد که نود هزار از آن ها را کشت. گفته شده که بیشتر از این کشته شدند. و گفته شده که یوشع در سن صد و ده سالگی فوت کرد

ص: ۳۷۵

و بعد از یوشع کالب بن یوفنا جانشین او شد. -. مروج الذهب : ۶۷ – ۶۸ -

**[ترجمه]

۲۰»

-مهج، مهج الدعوات بِإِسْنَادِنَا إِلَى سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ مِنْ كِتَابِهِ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَجَدَ رَجُلٌ مِنَ أصحابه (الصَّحَابَهِ) صَحِيفَةً أَتَى (۲)بِهَا رَسُولَ اللَّهِ فَنَادَى الصَّلَاةَ جَامِعَةً فَمَا تَخَلَّفَ أَحَدٌ لَا ذَكَرٌ وَ لَا أُنْثَى فَرَقِيَ الْمِنْبَرَ فَقَرَأَهَا فَإِذَا كِتَابُ (۳)يُوشَعَ بْنِ نُونٍ وَصِيِّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِذَا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِنَّ رَبَّكُمْ بِكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ أَلَا إِنَّ خَيْرَ عِبَادِ اللَّهِ التَّقِيُّ الْخَفِيُّ وَ إِنَّ شَرَّ عِبَادِ اللَّهِ الْمُشَارُ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكْتَالَ بِالْمِكْيَالِ الْأَوْفَى وَ أَنْ يُؤَدِّيَ الْحُقُوقَ الَّتِي أَنْعَمَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْهِ فَلْيَقُلْ فِي كُلِّ يَوْمٍ سُبْحَانَ اللَّهِ كَمَا يَنْبَغِي لِلَّهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَمَا يَنْبَغِي لِلَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ كَمَا يَنْبَغِي لِلَّهِ (۴)وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ النَّبِيِّ الْعَرَبِيِّ الْهَاشِمِيِّ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى جَمِيعِ الْمُرْسَلِينَ وَ النَّبِيِّينَ حَتَّى يَرْضَى اللَّهُ (۵).

دعوات الراوندی، عنه علیه السلام مثله (۶).

**[ترجمه]مهج الدعوات: از امام رضا علیه السلام روایت است که یکی از اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم نوشته ای پیدا کرد و آن را نزد پیامبر آورد و ایشان فریاد زد: نماز با جماعت برگزار می‌شود و هیچ زن و مردی نباید در آن غایب باشد. سپس بالای منبر رفت و آن را که وصیت موسی به یوشع بود، خواند که در آن آمده بود: بسم الله الرحمن الرحیم همانا خداوند از خودتان به شما مهربنتر و دلسوزتر است. آگاه باشید که بهترین بنده خداوند کسی است که مخفیانه از خداوند بترسد و بدترین بنده خداوند کسی است که خودش را در بین مردم مشهور کرده باشد. هرکس می خواهد که اعمالش با اندازه های پُر و کامل اندازه گیری شود و حق خداوند را به خاطر نعمت هایی که به او عطا کرده است، ادا کند باید هر روز بگوید: «خداوند از هر نقصی منزه است آن طور که برای او شایسته است، هیچ شریکی برای خداوند وجود ندارد، آن طور که برای او شایسته است و سپاس برای خدا، آن طور که شایسته اوست و هیچ قدرت و توانی جز برای خداوند نیست؛ درود و

سلام خداوند بر محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و اهل بیت عربی هاشمی او؛ و درود خداوند بر همه فرستادگان خداوند تا اندازه ای که خداوند راضی باشد». - . مهج الدعوات : ۳۷۹ -

در کتاب دعوات الراوندی چنین روایتی نقل شده است. - . دعوات الراوندی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۱»

-لی، الأمالی للصدوق بِإِسْنَادِهِ عَنْ حَبِيبِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: لَمَّا تُوُفِّيَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَامَ الْحَسَنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَطِيباً فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ رُفِعَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَ فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ قُتِلَ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ الْخَبَرَ (۷).

**[ترجمه]اکمال الدین: روایت می کنند که هنگامی که امام علی علیه السلام فوت کرد امام حسن علیه السلام سخنرانی کرد و گفت: ای مردم، خداوند در این شب حضرت عیسی علیه السلام را به آسمانها برد و در این شب یوشع بن نون فوت کرد. - . امالی الصدوق : ۱۹۲ -

**[ترجمه]

۲۲»

-د، العدد القويه فِي لَيْلَةِ إِحْدَى وَ عِشْرِينَ مِنْ رَمَضَانَ رُفِعَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ فِيهَا مِنْ رَمَضَانَ قُبِضَ مُوسَى بْنُ عِمْرَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ فِي مِثْلِهَا قُبِضَ وَصِيُّهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

أقول: قد مضى بعض أحوال يوشع و وفاه موسى و هارون عليهما السلام في باب التيه.

ص: ۳۷۶

۱- مروج الذهب ۶۷ و ۶۸ هامش الكامل، قلت: في المحبر: كولب بن يوفنا، و لعله وهم.

۲- في المصدر: وجد رجل من الصحابه صحيفه فأتى.

۳- في المصدر: فاذا هو بكتاب يوشع بن نون.

۴- في المصدر: سبحان اللّه كما ينبغي للّه، و الحمد للّه كما ينبغي للّه، و لا إله إلّا اللّه كما ينبغي للّه، و اللّه أكبر كما ينبغي للّه.

۵- مهج الدعوات: ۳۷۹.

۶- دعوات الراونديّ مخطوط.

۷- أمالي الصدوق: ۱۹۲.

**[ترجمه]العدد: در شب بیست و یکم رمضان، خداوند حضرت عیسی علیه السلام را به آسمان بالا برد و همچنین موسی و همچنین جانشینش یوشع بن نون در این شب فوت کردند. ادامه روایت.

می گویم: بعضی از احوال یوشع و ذکر جریان وفات موسی و هارون در باب تیه (بیابان) قبلا ذکر شد.

ص: ۳۷

**[ترجمه]

باب ۱۳ تمام قصه بلعم بن باعور و قد مضی بعضها فی الباب السابق

الآیات؛

الأعراف: «وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِی آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ فَكانَ مِنَ الْغاوِينَ* وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»(۱۷۵-۱۷۶)

**[ترجمه]وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِیَ آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ* وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَث ذَّلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ* - . اعراف : ۱۷۵ و ۱۷۶ - {و خبر آن کس را که آیات خود را به او داده بودیم برای آنان بخوان که از آن عاری گشت آنگاه شیطان او را دنبال کرد و از گمراهان شد*و اگر می خواستیم قدر او را به وسیله آن [آیات] بالا می بردیم اما او به زمین [=دنیا] گرایید و از هوای نفس خود پیروی کرد از این رو داستانش چون داستان سگ است [که] اگر بر آن حمله ور شوی زبان از کام برآورد و اگر آن را رها کنی [باز هم] زبان از کام برآورد این مثل آن گروهی است که آیات ما را تکذیب کردند پس این داستان را [برای آنان] حکایت کن شاید که آنان بیندیشند}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِی آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ فَكانَ مِنَ الْغاوِينَ فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِی بَلْعَمَ بْنِ بَاعُورَاءَ وَ كَانَ مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ وَ حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ أُعْطِیَ بَلْعَمُ بْنُ بَاعُورَاءَ الِاسْمَ الْأَعْظَمَ وَ كَانَ يَدْعُو بِهِ فيستجيب (فَيُسْتَجَابُ) لَهُ (۱)فَمَالَ إِلَى فِرْعَوْنَ فَلَمَّا مَرَّ فِرْعَوْنُ فِی طَلَبِ مُوسَى وَ أَصْحَابِهِ قَالَ فِرْعَوْنُ (۲)لِبَلْعَمَ ادْعُ اللَّهَ عَلَى مُوسَى وَ أَصْحَابِهِ لِيَحْبِسَهُ عَلَيْنَا فَرَكِبَ حِمَارَتَهُ لِيَمُرَّ فِی طَلَبِ مُوسَى فَامْتَنَعَتْ عَلَيْهِ حِمَارَتُهُ فَأَقْبَلَ يَضْرِبُهَا فَأَنْطَقَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَتْ وَيْلَكَ عَلَى مَا ذَا تَضْرِبُنِی أَ تُرِيدُ أَنْ أَجِیءَ مَعَكَ لِتَدْعُوَ عَلَى نَبِیِّ اللَّهِ وَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ فَلَمْ يَزَلْ يَضْرِبُهَا

حَتَّى قَتَلَهَا وَ انْسَلَخَ الِاسْمُ مِنْ لِسَانِهِ وَ هُوَ قَوْلُهُ فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ فَكانَ مِنَ

۱- فی نسخه: فیستجاب له.

۲- الظاهر من الخبر الذی یأتی و من بعض التواریخ أن القائل کان ملک قریه الجبارین لا فرعون و أن ذلک کان بعد موسی علیه السلام، نعم قال الیعقوبی فی تاریخه ۱ ص ۲۸: أذن اللّه تعالی لموسی أن ینتقم من أهل مدین فوجه باثنی عشر الف رجل من بنی إسرائیل فقتلوا جمیع أهل مدین و قتلوا ملوکهم و کانوا خمسه ملوک: اوی، و رقم، و صور، و حور، و ربع؛ و قتل بلعام بن باعور فی الحرب، و کان أشار علی ملک مدین ان یوجه بالنساء علی عسکر بنی إسرائیل حتّی یفسدوهم.

الْغـاوِينَ وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ وَ هُوَ مَثَلٌ ضَـرَبَهُ فَقَالَ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنَ الْبَهَائِمِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ حِمَارَةُ بَلْعَمَ وَ كَلْبُ أَصْحَابِ الْكَهْفِ وَ الذِّئْبُ وَ كَانَ سَبَبُ الـذِّئْبِ أَنَّهُ بَعَثَ مَلِكٌ ظَالِمٌ رَجُلًا شُـرْطِيّاً (۱)لِيَحْشُـرَ قَوْماً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ يُعَـذِّبَهُمْ وَ كَانَ لِلشُّرْطِيِّ ابْنٌ يُحِبُّهُ فَجَاءَ ذِئْبٌ فَأَكَلَ ابْنَهُ فَحَزِنَ الشُّرْطِيُّ عَلَيْهِ فَأَدْخَلَ اللَّهُ ذَلِكَ الذِّئْبَ الْجَنَّةَ لِمَا أَحْزَنَ الشُّرْطِيَّ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِیَ آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ» این آیه درباره بلعم بن باعور نازل شـده است؛ او از مردم بنی اسرایيل بود. از امام رضا علیه السلام روایت است که: خداونـد نام های اعظم خودش را به بلعم داده بود. هرگاه با آن ها دعا می کرد، دعایش اجابت می شـد، - به فرعون ملحق شد. وقتی که فرعون برای پیدا کردن موسی و اصحابش راهی شد به بلعم گفت: دعا کن که خداوند راه بر موسی و یارانش را ببندد، تا به آن ها برسیم. سپس سوار بر الاغش شد تا دنبال آن ها برود، ولی الاغش امتناع کرد و شروع به زدن آن کرد. خداوند زبانش را گویا کرد و گفت: وای بر تو به خاطر چه چیزی من را می‌زنی؟ آیا می‌خواهی با تو بیایم تا پیامبر خدا و یارانش را نفرین کنی؟ و آنقدر آن را زد تا مُرد و اسم را از زبانش بیرون کشید. خداوند فرمود:«فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ* وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ» که از آن عاری گشت آنگاه شیطان او را دنبال کرد و از

ص: ۳۷۷

گمراهان شـد*و اگر می خواستیم قـدر او را به وسیله آن [آیات] بالا می بردیم اما او به زمین [=دنیا] گراییـد و از هوای نفس خود پیروی کرد از این رو داستانش چون داستان سگ است [که] اگر بر آن حمله ور شوی زبان از کام برآورد و اگر آن را رها کنی [باز هم] زبان از کام برآورد این مثل آن گروهی است که آیات ما را تکذیب کردند پس این داستان را [برای آنان] حکایت کن شاید که آنان بیندیشند}.

امام رضا علیه السلام فرمود: فقط سه حیوان وارد بهشت می شونـد: الاغ بلعم، سگ اصحاب کهف و گرگ. گرگ به این خاطر که پادشاه ظالمی ماموری را برای یک قوم مؤمن فرستاد تا آن ها را جمع کنـد و عذاب بدهد، آن مامور پسری داشت که او را زیاد دوست داشت. گرگ آمد و پسر آن مامور را خورد آن مامور خیلی ناراحت شـد، خداونـد آن گرگ را وارد بهشت کرد چون آن مامور را ناراحت کرده بود. -. تفسیر القمی : ۲۳۰ و ۲۳۱ -

**[ترجمه]

«۲»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ وَ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَيَابَةَ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ رَفَعَهُ قَالَ: فُتِحَتْ مَدَائِنُ الشَّامِ عَلَى يُوشَعَ بْنِ نُونٍ فَفَتَحَهَا مَدِينَةً مَدِينَةً حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْبَلْقَاءِ فَلَقُوا فِيهَا رَجُلًا يُقَالُ لَهُ بَالِقٌ (۳)فَجَعَلُوا يَخْرُجُونَ يُقَاتِلُونَهُ لَا يُقْتَلُ مِنْهُمْ رَجُلٌ فَسَأَلَ عَنْ ذَلِكَ فَقِيلَ إِنَّ فِيهِمُ امْرَأَةً عِنْدَهَا عِلْمٌ (۴)ثُمَّ

سَأَلُوا يُوشَعَ الصُّلْحَ ثُمَّ انْتَهَى إِلَى مَدِينَهٍ أُخْرَى فَحَصَرَهَا وَ أَرْسَلَ صَاحِبُ الْمَدِينَهِ إِلَى بَلْعَمَ وَ دَعَاهُ فَرَكِبَ حِمَارَهُ إِلَى الْمَلِكِ فَعَثَرَ حِمَارُهُ تَحْتَهُ فَقَالَ لِمَ عَثَرْتَ فَكَلَّمَهُ اللَّهُ لِمَ لَا أَعْثُرُ وَ هَذَا جَبْرَئِيلُ بِيَدِهِ حَرْبَهٌ يَنْهَاكَ عَنْهُمْ وَ كَانَ عِنْدَهُمْ أَنَّ بَلْعَمَ أُوتِيَ الِاسْمَ الْأَعْظَمَ فَقَالَ الْمَلِكُ ادْعُ عَلَيْهِمْ وَ هُوَ الْمُنَافِقُ الَّذِي رُوِيَ أَنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها نَزَلَ فِيهِ فَقَالَ لِصَاحِبِ الْمَدِينَهِ لَيْسَ لِلدُّعَاءِ عَلَيْهِمْ سَبِيلٌ وَ لَكِنْ أُشِيرُ عَلَيْكَ أَنْ تُزَيِّنَ النِّسَاءَ وَ تَأْمُرَهُنَّ أَنْ يَأْتِينَ عَسْكَرَهُمْ فَيَتَعَرَّضْنَ لِلرِّجَالِ فَإِنَّ الزِّنَا لَمْ يَظْهَرْ فِي قَوْمٍ قَطُّ إِلَّا بَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْمَوْتَ

ص: ۳۷۸

۱- واحد الشرط و هم طائفه من أعوان الولاه. سموا بذلک لانهم جعلوا لانفسهم علامه یعرفون بها. قوله: لیحشر أی لیجمع.

۲- تفسیر القمّیّ: ۲۳۰ و ۲۳۱.

۳- یظهر من سائر الکتب أن بالق کان اسم ملک هذه القریه و به سمیت القریه بلقاء. منه رحمه اللّه. قلت: ذکر الیعقوبی فی تاریخه مثل الخبر فقال: و لقی رجلا یقال له بالق و به سمیت البلقاء، و لکن الظاهر من المسعودیّ فی اثبات الوصیه ما أفاده المصنّف حیث قال: قاتل فیها رجلا یقال له بالق؛ و قال یاقوت فی المعجم: البلقاء: کوره من اعمال دمشق بین الشام و وادی القری، قصبتها عمان و فیها قری کثیره و مزارع واسعه، ذکر أنّها سمیت البلقاء لان بالق من بنی عمان ابن لوط عمرها، و من البلقاء قریه الجبارین التی أراد اللّه تعالی بقوله: «إِنَّ فِیها قَوْماً جَبَّارِینَ» و ذکر بعض أهل السیر أنّها سمیت ببلقاء بن سویده من بنی عسل بن لوط.

۴- ذکر قصتها الیعقوبی فی تاریخه ۱: ۳۳ و المسعودیّ فی اثبات الوصیه: ۴۵ راجعهما.

فَلَمَّا دَخَلَ النِّسَاءُ الْعَسْكَرَ وَقَعَ الرِّجَالُ بِالنِّسَاءِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى يُوشَعَ إِنْ شِئْتَ سَلَّطْتُ عَلَيْهِمُ الْعَدُوَّ وَ إِنْ شِئْتَ أَهْلَكْتُهُمْ بِالسِّنِينَ وَ إِنْ شِئْتَ بِمَوْتٍ حَثِيثٍ (۱)عَجْلَانَ فَقَالَ هُمْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لَا أُحِبُّ أَنْ يُسَلِّطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ عَدُوَّهُمْ وَ لَا يُهْلِكَهُمْ بِالسِّنِينَ وَ لَكِنْ بِمَوْتٍ حَثِيثٍ عَجْلَانَ قَالَ فَمَاتَ فِي ثَلَاثِ سَاعَاتٍ مِنَ النَّهَارِ سَبْعُونَ أَلْفاً بِالطَّاعُونِ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: معاویه بن عمار روایت می کند که: دروازه های شام بر یوشع بن نون باز شدند و او شهر به شهر آن ها را فتح می کرد تا این که به شهر بلقاء رسید. در آن شهر به مردی به نام بالق - . در کتابهای دیگر آمده است که بالق اسم پادشاه آن شهر بوده است و به خاطر اسم پادشاه، اسم آن روستا را بلقا گذاشتنند. -

رسیدند که مردم با او می جنگیدند ولی کسی از آن ها کشته نمی شد، دلیل آن را پرسید. گفته شد: یک زن نزد آن ها ست که علم دارد. سپس از یوشع خواستند که با آن ها صلح کند. سپس به سوی یک شهر دیگر رفت، آن شهر را محصور کرد و رئیس آن شهر کسی را نزد بلعم فرستاد و او را فراخواند. بلعم سوار بر خرش شد و رو به پادشاه حرکت کرد اما خرش لغزید. گفت: چرا لغزیدی؟ خداوند به الاغش قدرت نطق داد و جواب داد: چگونه نلغزم؟ در حالی که این جبرئیل است که نیزه‌ای در دست دارد و شما را از آن بازمی‌دارد. آنان عقیده داشتند که به بلعم اسم اعظم (دعای بزرگ) داده شده است. پادشاه گفت: آن ها را نفرین کن - او آن منافقی است که روایت شده که خداوند «وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِيَ آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا » این آیه را برای او نازل کرده است -. و به رئیس شهر گفت: نفرین بر ایشان کارگر نمی‌افتد، بلکه به تو می‌گویم که باید زن ها را آرایش کنی و به آن ها دستور بدهی تا به نزد مردان سپاه ایشان بروند و خود را به آن ها نشان دهند و بی‌تردید، هنگامی که زنا در بین قومی رواج پیدا کند خداوند مرگ به سوی آن قوم می فرستد.

وقتی زنان وارد سپاه شدند مردان با زنان درآویختند و خداوند بر یوشع وحی کرد که اگر بخواهی دشمن را بر آن ها چیره می کنم یا این که با قحطی و خشکسالی آن ها را نابود می کنم و یا این که مرگ سریع و زودرس را برای آن ها می فرستم. پیامبر فرمود: آن ها قوم من هستند، دوست ندارم دشمن بر آن ها غلبه کند و یا این که آن ها را با قحطی نابود کنی، ولی مرگ زودرس و سریع را بر آن ها بفرست. می گویند که در سه ساعت از روز، هفتاد هزار نفر با طاعون کشته شدند.

**[ترجمه]

«۳»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ سُلَيْمَانَ اللَّبَّانِ (۳)قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَ تَدْرِي مَا مَثَلُ الْمُغِيرَهِ بْنِ سَعِيدٍ (۴)قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ مَثَلُهُ مَثَلُ بَلْعَمَ الَّذِي أُوتِيَ الِاسْمَ الْأَعْظَمَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ آتَيْناهُ آياتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطانُ فَكانَ مِنَ الْغاوِينَ(۵).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: سلیمان لبّان از امام باقر علیه السلام روایت می کند که: آیا می‌دانی مغیره بن سعید به مانند چیست؟ گفتم: نه نمی دانم. گفت: به مانند بلعم است کسی که اسم اعظم را به او داده شده بود. کسی که خداوند در مورد او فرمود: «آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ» - . العیاشی نسخه خطی و همچنین البحرانی آن را در تفسیر البرهان

آورده است. -

**[ترجمه]

بیان

قال الشیخ الطبرسی رحمه الله: آیاتِنا أی حججنا و بیناتنا فَانْسَلَخَ مِنْها أی فخرج من العلم بها أی فخرج من العلم بها بالجهل کالشی ء الذی ینسلخ من جلده فَأَتْبَعَهُ الشَّیْطانُ أی تبعه و قیل معناه لحقه الشیطان و أدرکه حتی أضله فَکانَ مِنَ الْغاوِینَ أی من الهالکین و قیل من الخائبین و اختلف فی المعنی به فقیل هو بلعام بن باعور عن ابن عباس و ابن مسعود و کان رجلا علی دین موسی و کان فی المدینه التی قصدها موسی علیه السلام و کانوا کفارا و کان عنده اسم الله الأعظم و کان إذا دعا الله تعالی به أجابه و قیل هو بلعم بن باعوراء من بنی هاب بن لوط (۶)عن أبی حمزه الثمالی و مسروق

قال

ص: ۳۷۹

۱- أی سریع.

۲- قصص الأنبیاء مخطوط، و ذکر القصه مفصله الیعقوبی فی تاریخه و المسعودیّ فی اثبات الوصیه.

۳- هکذا فی النسخ و البرهان، و قال المامقانی فی تنقیح المقال: سلیمان اللبان لم أقف فیه الا علی روایه العیّاشیّ فی تفسیره عنه عن أبی جعفر محمّد بن علیّ علیه السلام خبرا یتضمن ذمّ المغیره ابن سعید و أن مثله مثل بلعم انتهی قلت: ذکر الکشّیّ الحدیث فی رجاله: ۱۴۸ بإسناده عن سلمان الکنانیّ، و یحتمل کونه مصحف الکناسی؛ فلعله سلمان بن المتوکل الغزال الکناسی الکوفیّ أو سلیمان علی اختلاف من نسخ رجال الشیخ.

۴- هو المغیره بن سعید مولی بجیله المترجم فی الخلاصه و رجال ابن داود، و فیهما: خرج أبو جعفر علیه السلام فقال: إنّه کان یکذب علینا و کان یدعو إلی محمّد بن عبد اللّه بن الحسن فی أول أمره إه و قد ذکر الکشّیّ فی رجاله روایات تدلّ علی ذمه و انه کان یکذب علی أبی جعفر علیه السلام و کان یدس أحادیث فی کتب أصحابه.

۵- العیّاشیّ مخطوط، و أخرجه البحرانیّ أیضا فی تفسیر البرهان ۲: ۵۱.

۶- قال البغدادیّ فی المحبر ص ۳۸۹: هو بلعم بن باعورا بن ستوم بن فواسیم بن ماب بن لوط ابن هارون بن تارخ بن ناحور.

أبو حمزه و بلغنا أيضا و الله أعلم أنه أميه بن أبى الصلت الثقفى و كان قد قرأ الكتب و علم أنه سبحانه مرسل رسولا فى ذلك الوقت فلما أرسل محمد صلى الله عليه و آله حسده و مر على قتلى بدر فسأل عنهم فقيل قتلهم محمد فقال لو كان نبيا ما قتل أقرباءه.

و قيل إنه أبو عامر الراهب الذى سماه النبى الفاسق (۱)و قيل المعنى به منافقو أهل الكتاب و

قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْأَصْلُ فِي ذَلِكَ بَلْعَمُ ثُمَّ ضَرَبَهُ اللَّهُ مَثَلًا لِكُلِّ مُؤْثِرٍ هَوَاهُ عَلَى هُدَى اللَّهِ مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَهِ.

وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها أى بتلك الآيات أى و لو شئنا لرفعنا منزلته بإيمانه و معرفته قبل أن يكفر و لكن بقيناه ليزداد الإيمان فكفر و قيل معناه و لو شئنا لحلنا بينه و بين ما اختاره من المعصيه وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ أى ركن إلى الدنيا إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ أى صفته كصفه الكلب إن طردته و شددت عليه يخرج لسانه من فمه و كذا إن تركته و لم تطرده و تحمل عليه من الحمله لا من الحمل و المعنى إن وعظته فهو ضال و إن لم تعظه فهو ضال و قيل إنما شبه بالكلب فى الخسه و قصور الهمه ثم وصف الكلب باللهث على عاده العرب فى تشبيههم الشى ء بالشى ء ثم يأخذون فى وصف المشبه به و إن لم يكن ذلك فى المشبه و قيل شبهه بالكلب إذا أخرج لسانه لإيذائه الناس بلسانه حملت عليه أو تركته يقال لمن آذى الناس بلسانه فلان أخرج لسانه من الفم مثل الكلب و لهثه فى هذه الموضع صياحه و نباحه (۲).

۱- الذى أسس مسجدا ضرارا و كفرا و تفريقا بين المسلمين، فامر اللّه نبيه بهدمه، و سمى بعد ذلك المسجد الضرار.

۲- مجمع البيان ۴: ۴۹۹- ۵۰۱.

**[ترجمه]شیخ طبرسی می گوید: «آیاتنا» یعنی دلیل و برهان ما و توضیح هایمان «فانسلخ منها » یعنی از علم به آن، با جهل خارج شد به مانند چیزی که از پوستش بیرون می‌آید. «فأتبعه الشیطان» یعنی او را تعقیب کرد و گفته شده است که به معنای شیطان به او رسید و او را گمراه کرد. «فکان من الغاوین» یعنی جزء نابودشدگان شد. و گفته شده: از ناامیدشدگان، و در مورد شخص مورد نظر آیه اختلاف است. ابن عباس و ابن مسعود روایت می کنند که او بلعم بن باعور بوده است. مردی بود که دین موسی را داشت و در آن شهری که موسی قصد آن را کرده و همه آنان کافر بودند ساکن بود. او اسم اعظم خدا را با خود داشت که هرگاه با آن دعا می کرد، خداوند دعایش را مستجاب می کرد. این از ابی حمزه ثمالی و مسروق روایت شده است. ابوحمزه گوید:

ص: ۳۷۹

او بلعم بن باعورا از قوم بنی هاب بن لوط بود. ابوحمزه گوید: به من خبر رسیده که او امیه بن ابی الصلت الثقفی بوده است – خدا بهتر می داند – و کتاب های آسمانی را خوانده بود و می دانست که خداوند رسولی را در آن زمان بر مردم می فرستد. هنگامی که حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم به پیامبری فرستاده شد به او حسودی کرد. بر کشته شدگان جنگ بدر گذر کرد. در مورد آن ها پرسید. گفتند: محمد صلی الله علیه و آله وسلّم آن ها را کشته است. گفت: اگر پیامبر نمی‌شد نزدیکانش را نمی کشت. و گفته شده: که منظور از آن منافقان از اهل کتاب هستند و امام باقر علیه السلام فرمود: منظور از آیه در اصل، بلعم است. سپس خداوند اسم او را برای هر فرد مؤمنی که هوا و هوس خودش را بر هدایت خدا ترجیح دهد مثال می‌زند.

«و لوشئنا لرفعناه بها» یعنی با آن نشانه ها، یا این که اگر می خواستیم منزلتش را با ایمانش و معرفتش قبل از این که کافر شود، بالا می بردیم، ولی او را بر حال خودش گذاشتیم تا ایمانش زیاد شود پس کافر شد. و گفته شده است که معنا این است: اگر می‌خواستیم بین او و آن چه که از معصیت و گناه انتخاب کرده بود مانع می شدیم. «ولکنّه أخلد إلی الأرض» یعنی به دنیا تکیه کرد. «إن تحمل علیه یلهث و إن تترکه یلهث» صفتش مانند صفت سگ است، اگر او را طرد کنی و بر او سخت بگیری زبانش را از دهانش بیرون می آورد، و نیز اگر او را رها کنی و طرد نکنی «تحمل علیه» تحمل از واژه حمله است نه حمل. معنا این است: چه او را نصیحت کنی و چه نصیحت نکنی باز گمراه می شود. و گفته شده است به خاطر پست و کم همت بودنش به سگ تشبیه شده است. سپس سگ را به له له زدن (زبان از دهان درآوردن) تشبیه می کند. چون عرب ها عادت دارند که هرچیزی را به چیز دیگری تشبیه کنند. سپس وجه شبه را در مشبه به توضیح می دهند هرچند که آن وجه شبه در مشبه وجود نداشته باشد. و گفته شده که: او را در بیرون آوردن زبانش به سگ تشبیه کرده است چون با زبانش مردم را اذیت می‌کند، چه به او حمله کنی و چه رهایش کنی. به کسی که با زبانش مردم را اذیت می کند می‌گویند: فلانی، زبانش را مانند سگ از دهانش بیرون آورده است و لهث این جا به معنای پارس کردن است. – . مجمع البیان ۴ : ۴۹۹ – ۵۰۱ –

ص: ۳۸۰

**[ترجمه]

باب ۱۴ قصه حزقیل علیه السلام

اشاره

باب ۱۴ قصه حزقیل علیه السلام (۱)

**[ترجمه]باب ۱۴ قصه حزقیل علیه السلام

**[ترجمه]

الآیات؛

البقره: «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ»(۲۴۳)

**[ترجمه]أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَشْكُرُونَ

- * - . بقره / ۲۴۳ -

{آیا از [حال] کسانی که از بیم مرگ از خانه های خود خارج شدند و هزاران تن بودند خبر نیافتی پس خداوند به آنان گفت تن به مرگ بسپارید آنگاه آنان را زنده ساخت آری خداوند نسبت به مردم صاحب بخشش است ولی بیشتر مردم سپاسگزاری نمی کنند}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسير القمی أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ الْآيَةَ فَإِنَّهُ وَقَعَ الطَّاعُونُ بِالشَّامِ فِي بَعْضِ الْكُوَرِ فَخَرَجَ مِنْهُمْ (۲)خَلْقٌ كَثِيرٌ كَمَا حَكَى اللَّهُ تَعَالَى هَرَباً مِنَ الطَّاعُونِ فَصَارُوا إِلَى مَفَازَةٍ فَمَاتُوا فِي لَيْلَةٍ وَاحِدَةٍ كُلُّهُمْ فَبَقُوا حَتَّى كَانَتْ عِظَامُهُمْ يَمُرُّ بِهَا الْمَارُّ فَيُنَحِّيهَا بِرِجْلِهِ عَنِ الطَّرِيقِ ثُمَّ أَحْيَاهُمُ اللَّهُ وَ رَدَّهُمْ إِلَى مَنَازِلِهِمْ فَبَقُوا دَهْراً طَوِيلًا ثُمَّ مَاتُوا وَ تَدَافَنُوا (۳).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «اَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ» بیماری طاعون بعضی از مناطق سرزمین شام را گرفت و به خاطر آن مردم زیادی آن طور که خداوند فرمود برای فرار از طاعون، از آن شهرها خارج شدند و به غاری پناه بردند و همگی در یک شب مردند و جسدهایشان آن جا مانده بود. وقتی کسی بر آن ها گذر می کرد با پایش استخوان‌های آن ها را از سر راهش کنار می‌زد. سپس خداوند آن ها را زنده کرد و به خانه‌هایشان بازگرداند و مدت زیادی زنده ماندند و دوباره

مردند و دفن شدند. - . تفسیر القمی / ۷۰ -

**[ترجمه]

«۲»

-خص، منتخب البصائر سَعْدٌ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ (۴)عَنْ أَبِی خَالِدٍ الْقَمَّاطِ عَنْ حُمْرَانَ بْنِ أَعْیَنَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ کَانَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ شَیْ ءٌ لَا یَکُونُ هَاهُنَا مِثْلُهُ فَقَالَ لَا فَقُلْتُ فَحَدِّثْنِی عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْیاهُمْ فَهَلْ أَحْیَاهُمْ حَتَّی نَظَرَ النَّاسُ إِلَیْهِمْ ثُمَّ أَمَاتَهُمْ مِنْ یَوْمِهِمْ أَوْ رَدَّهُمْ إِلَی الدُّنْیَا فَقَالَ بَلْ رَدَّهُمْ إِلَی الدُّنْیَا حَتَّی سَکَنُوا الدُّورَ وَ أَکَلُوا الطَّعَامَ وَ نَکَحُوا النِّسَاءَ وَ لَبِثُوا بِذَلِکَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ مَاتُوا بِالْآجَالِ (۵).

ص: ۳۸۱

۱- قال الفیروزآبادی: حزقل أو حزقیل کزبرج و زنبیل اسم نبی من الأنبیاء. قلت: هو بالحاء المهمله فالزای المعجمه، و فی مواضع من النسخه و المصادر خرقیل بالخاء و هو وهم.

۲- فی نسخه: فخرج منه.

۳- تفسیر القمّیّ: ۷۰.

۴- فی المصدر: محمّد بن الحسین بن أبی الخطاب، عن صفوان بن یحیی، عن أبی خالد القماط.

۵- مختصر بصائر الدرجات: ۲۳ و ۲۴.

شی، تفسیر العیاشی عن حمران مثله (۱).

**[ترجمه]منتخب البصائر: از حمران بن اعین روایت است که از امام باقر علیه السلام پرسیدم: آیا در بین قوم بنی اسرائیل چیزی بوده است که این جا نباشد؟ فرمود: نه. پرسیدم: سپس در مورد این سخن خدا که فرمود:«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ » برایم توضیح بده. آیا آن ها را زنده کرد تا مردم به آن ها نگاه کنند و در همان روز دوباره مردند یا این که آن ها را به دنیا بازگردند؟ فرمود: آن ها را به دنیا بازگرداند و به خانه هایشان باز گشتند، غذا می خوردند و با زنهایشان ازدواج کردند و تا زمانی که خداوند مقدر کرده بود، زندگی کردند سپس با مرگ طبیعی خودشان مردند. - . مختصر بصائر الدرجات : ۲۳ و ۲۴ -

ص: ۳۸۱

تفسیرالعیاشی: این روایت را از حمران روایت می کند. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی و همچنین البحرانی آن را در تفسیر البرهان ۱ : ۲۳۳ آورده است -

**[ترجمه]

«۳»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ: سَأَلَ عَبْدُ الْأَعْلَى مَوْلَى بَنِی سَامٍ الصَّادِقَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ أَنَا عِنْدَهُ حَدِيثٌ يَرْوِيهِ النَّاسُ فَقَالَ وَ مَا هُوَ قَالَ يَرْوُونَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَزَّ وَ جَلَّ أَوْحَى إِلَى حِزْقِيلَ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ أَخْبِرْ فُلَانَ الْمَلِكِ أَنِّی مُتَوَفِّيكَ يَوْمَ كَذَا فَأَتَى حِزْقِيلُ الْمَلِكَ فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ قَالَ فَدَعَا اللَّهَ وَ هُوَ عَلَى سَرِيرِهِ حَتَّى سَقَطَ مَا بَيْنَ الْحَائِطِ وَ السَّرِيرِ وَ قَالَ يَا رَبِّ أَخِّرْنِی حَتَّى يَشِبَّ طِفْلِی وَ أَقْضِيَ أَمْرِی فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى ذَلِكَ النَّبِيِّ أَنِ ائْتِ فُلَاناً وَ قُلْ إِنِّی أَنْسَأْتُ فِی عُمُرِهِ خَمْسَ عَشْرَةَ سَنَةً فَقَالَ النَّبِيُّ يَا رَبِّ بِعِزَّتِكَ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنِّی لَمْ أَكْذِبْ كَذِبَةً قَطُّ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنَّمَا أَنْتَ عَبْدٌ مَأْمُورٌ فَأَبْلِغْهُ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: هشام بن سالم روایت می کند که عبدالأعلی مولی بنی سام از امام صادق علیه السلام در مورد حدیثی که مردم آن ها را روایت می کردند، پرسید. و من هم آن جا بودم. حضرت فرمود: آن حدیث چیست؟ گفت: روایت می کنند که: خداوند متعال به حزقیل وحی کرد که به فلان پادشاه بگو که من در فلان روز تو را می میرانم. حزقیل به نزد پادشاه رفت و او را باخبر کرد. پادشاه در حالی که بر روی تختش بود، آنقدر دعا کرد تا این که بین دیوار و تخت افتاد. گفت: پروردگارا، مرگم را به تأخیر بینداز تا پسرم بزرگ شود و کارهایم را انجام بدهم. خداوند به حزقیل وحی کرد که به او بگو که پانزده سال به عمرش اضافه کردم. حزقیل گفت: پروردگارا، به عزتت قسم، می‌دانی که تا به حال هیچ دروغی نگفتم. خداوند بر او وحی کرد: تو بنده و مامور من هستی. پس به او بگو. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۴»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام الصَّدُوقُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ عَنْهُمَا عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ تَعَالَی أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ مَدِينَهٍ مِنْ مَدَائِنِ الشَّامِ مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ وَ كَانُوا سَبْعِينَ أَلْفَ بَيْتٍ وَ كَانَ الطَّاعُونُ يَقَعُ فِيهِمْ فِی كُلِّ أَوَانٍ فَكَانُوا إِذَا أَحَسُّوا بِهِ خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَهِ الْأَغْنِيَاءُ وَ بَقِیَ فِيهَا الْفُقَرَاءُ لِضَعْفِهِمْ فَكَانَ الْمَوْتُ يَكْثُرُ فِی الَّذِينَ أَقَامُوا وَ يَقِلُّ فِی الَّذِينَ خَرَجُوا فَصَارُوا رَمِيماً عِظَاماً فَمَرَّ بِهِمْ نَبِیٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يُقَالُ لَهُ حِزْقِيلُ فَرَآهُمْ وَ بَكَى وَ قَالَ يَا رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَحْيَيْتَهُمُ السَّاعَهَ فَأَحْيَاهُمُ اللَّهُ وَ فِی رِوَايَهٍ أَنَّهُ تَعَالَى أَوْحَى إِلَيْهِ أَنْ رُشَّ الْمَاءَ عَلَيْهِمْ فَفَعَلَ فَأَحْيَاهُمْ (۳).

**[ترجمه]قصص الانبياء: از عمربن يزيد درباره آيه « أَلَمْ تَرَ إِلَی الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ » روايت می كند: اين قوم اهل شهری از شهرهای شام و از قوم بنی اسراييل بودند كه هفتاد هزار خانوار بودند و بيماری طاعون هميشه در شهرستان شايع می شد و هرگاه احساس می كردند كه طاعون آمده است ثروتمندان از شهر خارج می‌شدند و فقيران به خاطر ضعيف بودنشان در شهر می‌ماندند؛ و مرگ جان بيشتر آن هايی را كه در شهر مانده بودند، می گرفت و كسانی كه از شهر خارج شده بودند كمتر می‌مردند. پس استخوان هايشان پوسيده شد. حزقيل عليه السلام كه يكی از پيامبران بود، بر آن ها گذر كرد و بر آن ها گريه كرد و گفت: پروردگارا، اگر اراده می‌كردی الان آن ها را زنده می كردی، و خدا هم آن ها را زنده كرد. و در روايتی ديگر چنين آمده است كه: خداوند به او وحی كرد كه بر آن ها آب بپاش. او نيز اين كار را انجام داد و آن ها زنده شدند. - . قصص الانبياء نسخه خطی -

**[ترجمه]

بيان

السقط ظاهر فی هذا الخبر كما سيظهر من روايه الكافی (۴)مع توافق آخر سنديهما.

ص: ۳۸۲

۱- تفسير العيّاشیّ مخطوط، و أخرجه البحرانیّ فی البرهان ۱: ۲۳۳ من قوله: قلت فحدّثنی و فيه. أوردهم الی الدنيا حتّی سكنوا الدور، و أكلوا الطعام، و نكحوا النساء. و فيه: و مكثوا بذلک ما شاء اللّه ثمّ ماتوا بآجالهم.

۲- قصص الأنبياء مخطوط.

۳- قصص الأنبياء مخطوط.

۴- الآتی تحت رقم ۶.

**[ترجمه]چنان که از روایت کافی - . روایت شماره ۶ -

ظاهر است بخشی از این روایت افتاده است، با این که آخر سند هر دو روایت یکی است.

ص: ۳۸۲

**[ترجمه]

«۵»

-سن، المحاسن بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنْ رَجُلٍ سُمِّیَ (۱)عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا خَرَجَ مَلِکُ الْقِبْطِ یُرِیدُ هَدْمَ بَیْتِ الْمَقْدِسِ اجْتَمَعَ النَّاسُ إِلَی حِزْقِیلَ النَّبِیِّ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَشَکَوْا ذَلِکَ إِلَیْهِ فَقَالَ لَعَلِّی أُنَاجِی رَبِّی اللَّیْلَهَ فَلَمَّا جَنَّهُ اللَّیْلُ نَاجَی رَبَّهُ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنِّی قَدْ کَفَیْتُکَهُمْ (۲)وَ کَانُوا قَدْ مَضَوْا (۳)فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَی مَلَکِ الْهَوَاءِ أَنْ أَمْسِکْ عَلَیْهِمْ أَنْفَاسَهُمْ فَمَاتُوا کُلُّهُمْ فَأَصْبَحَ حِزْقِیلُ النَّبِیُّ وَ أَخْبَرَ قَوْمَهُ بِذَلِکَ فَخَرَجُوا فَوَجَدُوهُمْ قَدْ مَاتُوا وَ دَخَلَ حِزْقِیلَ النَّبِیَّ الْعُجْبُ فَقَالَ فِی نَفْسِهِ مَا فَضْلُ سُلَیْمَانَ النَّبِیِّ عَلَیَّ وَ قَدْ أُعْطِیتُ مِثْلَ هَذَا قَالَ فَخَرَجَتْ قَرْحَهٌ عَلَی کَبِدِهِ فَآذَتْهُ فَخَشَعَ لِلَّهِ وَ تَذَلَّلَ وَ قَعَدَ عَلَی الرَّمَادِ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنْ خُذْ لَبَنَ التِّینِ فَحُکَّهُ عَلَی صَدْرِکَ مِنْ خَارِجٍ فَفَعَلَ فَسَکَنَ عَنْهُ ذَلِکَ (۴).

ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بالإسناد إلی الصدوق بإسناده إلی الثمالی مثله (۵)

قال الطبرسی قدس روحه فی قوله تعالی الَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ قیل هم قوم من بنی إسرائیل فروا من طاعون وقع فی أرضهم عن الحسن و قیل فروا من الجهاد و قد کتب علیهم عن الضحاک و مقاتل و احتجا بقوله عقیب الآیه وَ قاتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ و قیل هم قوم حزقیل و هو ثالث خلفاء بنی إسرائیل بعد موسی علیه السلام و ذلک أن القیم بأمر بنی إسرائیل بعد الموسی کان یوشع بن نون ثم کالب بن یوفنا ثم حزقیل و قد کان یقال له ابن العجوز و ذلک أن أمه کانت عجوزا فسألت الله الولد و قد کبرت و عقمت فوهبه الله سبحانه لها و قال الحسن هو ذو الکفل و إنما سمی حزقیل ذا الکفل لأنه کفل سبعین نبیا نجاهم من القتل و قال لهم اذهبوا فإنی إن قتلت کان خیرا من

ص: ۳۸۳

۱- فی المصدر: عن رجل سماء.

۲- فی نسخه: قد کفیتکم.

۳- و کانوا قد مضوا أی حزقیل و أصحابه خوفا من الملک، أو الملک و أصحابه بقدره اللّه، و بعد المضی ماتوا فی الطریق، و کون المضی بمعنی اتیانهم بیت المقدس بعید. منه رحمه اللّه.

۴- محاسن البرقی: ۵۵۳- ۵۵۴.

۵- قصص الأنبیاء مخطوط.

أن تقتلوا جميعا فلما جاء اليهود و سألوا حزقيل عن الأنبياء السبعين قال إنهم ذهبوا فلا أدرى أين هم و منع الله سبحانه ذا الكفل منهم.

وَ هُمْ أُلُوفٌ أجمع أهل التفسير أن المراد بألوف هنا كثره العدد إلا ابن زيد فإنه قال معناه خرجوا مؤتلفى القلوب لم يخرجوا عن تباغض و اختلف من قال المراد به العدد الكثير فقيل كانوا ثلاثه آلاف (۱)عن عطاء و قيل ثمانيه آلاف عن مقاتل و الكلبى و قيل عشره آلاف عن أبى روق (۲)و قيل بضعه و ثلاثين ألفا عن السدى و قيل أربعين ألفا عن ابن عباس و ابن جريح و قيل سبعين ألفا عن عطاء بن أبى رياح و قيل كانوا عددا كثيرا عن الضحاك.

حَذَرَ الْمَوْتِ أى من خوف الموت فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ قيل أحياهم الله بدعاء نبيهم حزقيل عن ابن عباس و قيل إنه شمعون نبى من أنبياء بنى إسرائيل ثم ذكر رحمه الله القصه فقال قيل إن اسم القريه التى خرجوا منها داوردان (۳)و قيل واسط قال الكلبى و الضحاك و مقاتل إن ملكا من ملوك بنى إسرائيل أمرهم أن يخرجوا إلى قتال عدوهم فخرجوا و عسكروا ثم جبنوا و كرهوا الموت فاعتلوا و قالوا إن الأرض التى نأتيها بها الوباء فلا نأتيها حتى ينقطع منها الوباء فأرسل الله عليهم الموت فلما رأوا أن الموت كثر فيهم خرجوا من ديارهم فرارا من الموت فلما رأى الملك ذلك قال اللهم رب يعقوب و إله موسى قد ترى معصيه عبادك فأرهم آيه فى أنفسهم حتى يعلموا أنهم لا يستطيعون الفرار منك فأماتهم الله جميعا و أمات دوابهم و أتى عليهم ثمانيه أيام حتى انتفخوا و أروحت أجسادهم (۴)

۱- نسب فى المصدر ذلك إلى أبى روق، و خلا- هو عما نسب إلى مقاتل و الكلبى، و عن عشره آلاف؛ و لعلها سقطت عن الطبع.

۲- بفتح الراء و سكون الواو، هو عطيه بن الحارث الهمدانىّ الكوفىّ صاحب التفسير. فما فى المصدر من تصحيف أبى بابن فهو من الطابع.

۳- بفتح الواو فالسكون، قال ياقوت: من نواحى شرقىّ واسط، بينهما فرسخ، ثمّ ذكر الآيه و تفسيرها و قصه من هرب من القريه و وقع به الطاعون مفصلا عن ابن عبّاس.

۴- أى تغيرت ريحها.

فخرج إليهم الناس فعجزوا عن دفنهم فحظروا عليهم حظيره (۱)دون السباع و ترکوهم فيها قالوا و أتى على ذلك مده حتى بليت أجسادهم و عريت عظامهم و قطعت (۲)أوصالهم فمر عليهم حزقيل فجعل يتفكر فيهم متعجبا منهم فأوحى الله إليه يا حزقيل تريد أن أريك آيه و أريك كيف أحيي الموتى قال نعم فأحياهم الله عز و جل و قيل إنهم كانوا قوم حزقيل فأحياهم الله بعد ثمانيه أيام و ذلك أنه لما أصابهم ذلك خرج حزقيل فى طلبهم فوجدهم موتى فبكى ثم قال يا رب كنت فى قوم يحمدونك و يسبحونك و يقدسونك فبقيت وحيدا لا ـ قوم لی فأوحى الله تعالى إليه قد جعلنا حياتهم إليك فقال حزقيل أحيوا بإذن الله فعاشوا. (۳).

**[ترجمه]محاسن: امام باقر علیه السلام فرمود: وقتی که پادشاه قبط به قصد ویران کردن بیت المقدس از شهر خارج شد، مردم در نزد حزقیل جمع شدند و از پادشاه نزد او شکایت کردند. گفت: امشب با پروردگارم مناجات می کنم. هنگامی که شب فرارسید حزقیل با خداوند مناجات کرد، خداوند بر او وحی کرد که: من در مقابل آنان برای شما کافی هستم، در حالی آن ها از ترس پادشاه گریخته بودند. و خداوند به فرشته باد وحی کرد که جان پادشاه و همراهانش را بگیر و همه آن ها مردند. حزقیل علیه السلام فریاد زد و قومش را از آن خبر آگاه کرد. سپس برای پیدا کردن آن ها رفتند و آن ها را مرده پیدا کردند. حزقیل مغرور شد و گفت: برتری سلیمان بر من چه بوده است در حالی که چنین قدرتی به من داده شده است. درهمین هنگام زخمی بر کبد حزقیل به وجود آمد و او را اذیت کرد. در برابر خداوند فروتن و ذلیل شد و بر روی خاکستر نشست. خداوند به او فرمود: که شیره خرما را از بیرون به سینه ات بمال، او نیز این کار را انجام داد و دردش از بین رفت. - . محاسن البرقی : ۵۵۳ - ۵۵۴ -

قصص الانبیاء: چنین روایتی را با اسناد به صدوق و ثمالیّ ذکر کرده است. - . قصص الانبیاء نسخه خطی - طبرسی در مورد آیه «الذین خرجوا من دیارهم» {کسانی که از شهرهایشان خارج شدند} گفت: از حسن روایت شده است که آن ها مردمی از قوم بنی اسراییل بودند که به خاطر بیماری طاعون که در سرزمینشان شایع شده بود، فرار کردند. از ضحاک و مقاتل روایت است که: از جهاد کردن فرار کردند در حالی که بر آن ها واجب شده بود. و به این آیه استناد کردند که: «قاتلوا فی سبیل الله» {در راه خداوند بجنگید}. و گفته شده که: آن ها قوم حزقیل بودند و حزقیل سومین پیامبر قوم بنی اسراییل بعد از موسی بود؛ به این ترتیب که بعد از موسی، قّیم امور بنی اسراییل یوشع بن نون سپس کالب بن یوفنا و سپس حزقیل بودند و به حزقیل ابن العجوز می‌گفتند چون مادرش پیرزن بود. مادرش در حالی که پیر و نازا شده بود از خداوند پسری خواست و خداوند به او عطا کرد. حسن میگوید: او همان ذوالکفل است و به این دلیل که هفتاد پیامبر را از کشته شدن نجات داد و کفیل آن ها شد و به او ذوالکفل می گفتند. و به آن ها گفت: شما بروید چون اگر من کشته شوم بهتر است

ص: ۳۸۳

که همه شما کشته شوید. هنگامی که قوم یهود آمدند و از حزقیل در مورد هفتاد پیامبر پرسیدند، او گفت: آن ها رفتند و من الان نمیدانم که آن ها کجا هستند و خداوند متعال مانع شد از این که آنان ذوالکفل را بکشند. «و هم ألوف» مفسران به اجماع معتقدند که منظور از الوف - هزاران -، کثرت عدد است. جز ابن زیدون که می گوید: منظور این است که آنان متحد و به هم‌پیوسته رفتند و از روی دشمنی خارج نشدند. و کسانی که گفته اند منظور از آن زیاد بودن عدد است با هم اختلاف

دارنـد. عطا گفت: منظور سه هزار است، مقاتل و کلبی می گویند: هشت هزار، ابی روق می گوید: ده هزار، سدی گفته است: سی و چنـد هزار، ابن عباس و ابن جریح گفته اند: چهل هزار، عن ابن ابی ریاح گفته است: هفتاد هزار و ضحاک گفته است که تعداد زیادی بودند.

«حذر الموت» یعنی به خاطر ترس از مرگ. « فقال لهم الله موتوهم احیاهم » ابن عباس می گوید: خداوند به خاطر دعای پیامبرشان حزقیل آن ها را زنده کرد. گفته شده که منظور، شمعون یکی از پیامبران بنی اسراییل بوده است. سپس طبرسی رحمه الله داستان را ادامه می دهد و می گوید: گفته شده که اسم آن روستایی که از آن خارج شدند، داوردان بود و گفته شده که اسمش واسط بوده است. کلبی و ضحاک و مقاتل می گویند: پادشاهی از قوم بنی اسراییل به آن ها دستور داد با دشمنانشان بجنگند. پس از شهر خارج شده و سپاه تشکیل دادند، سپس از جنگ و مرگ ترسیدند و بهانه آوردند و گفتند که: در سرزمینی که می‌خواهیم به آن جا برویم بیماری وبا آمده، پس به آن جا حمله نمی کنیم تا آن بیماری از آن جا برود. سپس خداوند مرگ را بر آن ها فرستاد. هنگامی که دیدند که بیشتر آن ها مرده‌اند به خاطر فرار از مرگ از شهر خارج شدند. وقتی پادشاه این شرایط را دید گفت: خدای من، ای پروردگار یعقوب و ای خدای موسی گناه بندگانت را دیدی، پس نشانه‌ای از خودت به آن ها نشان بده تا بدانند که نمی‌توانند از تو فرار کنند. سپس خداوند همه آن ها را و حیواناتشان را میراند و هشت روز بر آن ها گذشت تا این که بدنشان باد کرد و بوی جسدشان عوض شد.

ص: ۳۸۴

مردم به سوی آن ها رفتند ولی به خاطر بوی بدشان نتوانستند آن ها را دفن کنند. یک آغل برای آن ها درست کردند تا از دست درندگان در امان باشند و آن ها را همان جا گذاشتند. مدتی از مرگشان گذشت تا این که جسمشان پوسید و استخوان... هایشان ظاهر شده و مفصل هایشان جدا شد. و حزقیل بر آن ها گذشت و با تعجب به آن ها نگاه کرد که خداوند بر او وحی کرد: ای حزقیل، آیا می خواهی که یک نشانه خداوندی به تو نشان دهم؟ و به تو نشان دهم که مردگان چگونه زنده می شوند؟ گفت: بله، سپس خداوند آن ها را زنده کرد و گفته شده که آن ها از قوم حزقیل بودند که خداوند بعد از هشت روز آن ها را زنده کرد و داستانش این طوری بوده که وقتی آن ها مردند حزقیل دنبالشان رفت و آن ها را پیدا کرد در حالی که مرده بودند. سپس گریه کرد و گفت: من در میان قومی بودم که تو را تحمید و تسبیح و تقدیس می کردند، ولی الان تنها مانده‌ام و قومم را از دست داده ام. خداوند به او وحی کرد. زنده کردنشان را به دست تو می دهم. حزقیل علیه السلام گفت: باذن خداوند زنده شوید، سپس آن ها زنده شدند. - . مجمع البیان ۲ : ۳۴۶ - ۳۴۷ -

**[ترجمه]

«۶»

-کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ وَ غَيْرِهِ عَنْ بَعْضِهِمْ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ وَ بَعْضِهِمْ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ فَقَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ مَدِينَةٍ مِنْ مَدَائِنِ الشَّامِ وَ كَانُوا سَبْعِينَ أَلْفَ بَيْتٍ وَ كَانَ الطَّاعُونُ يَقَعُ فِيهِمْ فِي كُلِّ أَوَانٍ

فَكَانُوا إِذَا أَحَسُّوا بِهِ خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَهِ الْأَغْنِيَاءُ لِقُوَّتِهِمْ وَ بَقِيَ فِيهَا الْفُقَرَاءُ لِضَعْفِهِمْ فَكَانَ الْمَوْتُ يَكْثُرُ فِي الَّذِينَ أَقَامُوا وَ يَقِلُّ فِي الَّذِينَ خَرَجُوا فَيَقُولُ الَّذِينَ خَرَجُوا لَوْ كُنَّا أَقَمْنَا لَكَثُرَ فِينَا الْمَوْتُ وَ يَقُولُ الَّذِينَ أَقَامُوا لَوْ كُنَّا خَرَجْنَا لَقَلَّ فِينَا الْمَوْتُ قَالَ فَاجْتَمَعَ رَأْيُهُمْ جَمِيعاً عَلَى أَنَّهُ إِذَا وَقَعَ الطَّاعُونُ وَ أَحَسُّوا بِهِ خَرَجُوا كُلُّهُمْ مِنَ الْمَدِينَهِ فَلَمَّا أَحَسُّوا بِالطَّاعُونِ خَرَجُوا جَمِيعاً وَ تَنَحَّوْا عَنِ الطَّاعُونِ حَذَرَ الْمَوْتِ فَصَارُوا فِي الْبِلَادِ (۴)مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ إِنَّهُمْ مَرُّوا بِمَدِينَهٍ خَرِبَهٍ قَدْ جَلَا أَهْلُهَا عَنْهَا وَ أَفْنَاهُمُ الطَّاعُونُ فَنَزَلُوا بِهَا فَلَمَّا حَطُّوا رِحَالَهُمْ وَ اطْمَأَنُّوا قَالَ لَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوتُوا جَمِيعاً فَمَاتُوا مِنْ سَاعَتِهِمْ وَ صَارُوا رَمِيماً يَلُوحُ وَ كَانُوا عَلَى طَرِيقِ الْمَارَّهِ فَكَنَسَتْهُمُ الْمَارَّهُ فَنَحَّوْهُمْ وَ جَمَعُوهُمْ فِي مَوْضِعٍ فَمَرَّ

۱- أی فبنوا علیهم حظیره، و هی الموضع الذی یحاط علیه لتأوی إلیه الماشیه فیقیها البرد و الریح و السباع.

۲- فی نسخه: انقطعت. و فی المصدر: تقطعت.

۳- مجمع البیان ۲: ۳۴۶- ۳۴۷.

۴- فی المصدر: فساروا فی البلاد.

بِهِمْ نَبِيٌّ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِی إِسْرَائِيلَ يُقَالُ لَهُ حِزْقِيلُ فَلَمَّا رَأَى تِلْكَ الْعِظَامَ بَكَى وَ اسْتَعْبَرَ وَ قَالَ يَا رَبِّ لَوْ شِئْتَ لَأَحْيَيْتَهُمُ السَّاعَةَ كَمَا أَمَتَّهُمْ فَعَمَرُوا بِلَادَكَ وَ وَلَدُوا عِبَادَكَ وَ عَبَدُوكَ مَعَ مَنْ يَعْبُدُكَ مِنْ خَلْقِكَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَ فَتُحِبُّ ذَلِكَ قَالَ نَعَمْ يَا رَبِّ فَأَحْيِهِمْ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْ كَذَا وَ كَذَا فَقَالَ الَّذِی أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَقُولَهُ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ الِاسْمُ الْأَعْظَمُ فَلَمَّا قَالَ حِزْقِيلُ ذَلِكَ الْكَلَامَ نَظَرَ إِلَى الْعِظَامِ يَطِيرُ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فَعَادُوا أَحْيَاءً يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ يُسَبِّحُونَ اللَّهَ عَزَّ ذِكْرُهُ وَ يُكَبِّرُونَهُ وَ يُهَلِّلُونَهُ فَقَالَ حِزْقِيلُ عِنْدَ ذَلِكَ أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَیْءٍ قَدِيرٌ قَالَ عُمَرُ بْنُ يَزِيدَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِيهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ (۱).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام در باره آیه «أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ» فرمود: آن ها مردم یکی از شهرهای شام بودند که هفتاد هزار خانوار بودند و بیماری طاعون گهگاه بین آن ها شایع می‌شد و هروقت احساس می کردند که طاعون آمده است ثروتمندان از شهر خارج می شدند چون قدرتمند بودند و فقیران به خاطر ضعیف بودنشان در شهر می‌ماندند و مرگ در میان کسانی که در شهر مانده بودند بیشتر بود و آن هایی که از شهر خارج شده بودند کمتر می‌مردند. آن هایی که خارج شده بودند می گفتند: که اگر در شهر مانده بودیم تعداد بیشترمان تلف شده بودند و آن هایی که در شهر مانده بودند می گفتند اگر از شهر بیرون می‌رفتیم تعداد کمی از ما می مردند. فرمود: و به خاطر این قرار گذاشتند که اگر طاعون آمد همه آن ها از شهر خارج شوند وقتی احساس کردند که طاعون آمده است همه آن ها برای فرار از طاعون و ترس مرگ، از شهر خارج شدند و تا آن زمان که خدا خواست در شهرها پراکنده شدند. سپس به یک شهر خرابه ای گذر کردند که مردمش آن شهر را ترک کرده بودند و طاعون آن ها را نابود کرده بود، پس در آن شهر ساکن شدند. هنگامی که بار و بُنه خود را باز کردند و مستقر شدند. خداوند به آن ها گفت: بمیرید؛ پس همان لحظه همه آن ها مردند و پوسیده شدند و استخوان هایشان بر سر راه عابران بود که آن ها را جارو کردند و کنار زدند و در یک گوشه ای جمع کردند.

یکی از پیامبران بنی اسراییل به نام حزقیل بر آن ها گذر کرد. هنگامی که استخوآن هایشان را دید، گریه کرد و اشک ریخت و گفت: خدایا ای کاش آن ها را الان زنده می کردی آنچنانکه آن ها را میراندی تا شهر تو را آباد می کردند و بندگانت را به دنیا می‌آوردند و همراه سایر بندگانت تو را عبادت می کردند. خداوند به او وحی کرد که: آیا دوست داری آن ها را زنده کنم؟ گفت: بله، خدایا آن ها را زنده کن. خداوند به او وحی کرد که این کلمات را تکرار کن. سپس آن چه را که خداوند به او گفت تکرار کرد. امام صادق علیه السلام فرمود: آن کلمات، اسم اعظم خداوند بود. هنگامی که حزقیل آن سخنان را تکرار کرد، به استخوان‌ها نگاه کرد در حالی که به سوی هم پرواز می‌کردند و زنده شدند و به هم نگاه می کردند و خداوند را ذکر می کردند و او را تکبیر و تسبیح و تهلیل می‌کردند. حزقیل علیه السلام در آن وقت گفت: شهادت می دهم که خداوند بر هرکاری تواناست. عمر بن یزید روایت می کند که امام صادق علیه السلام فرمود: که این آیه در مورد آن ها نازل شده است. - . روضه الکافی : ۱۹۸ و ۱۹۹ -

**[ترجمه]

«۷»

-أَقُولُ رَوَى الشَّيْخُ أَحْمَدُ بْنُ فَهْدٍ فِی الْمُهَذَّبِ وَ غَيْرُهُ بِأَسَانِيدِهِمْ عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ خُنَيْسٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: يَوْمُ النَّيْرُوزِ هُوَ الْيَوْمُ الَّذِی أَحْيَا اللَّهُ فِيهِ الْقَوْمَ الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ وَ ذَلِكَ أَنَّ نَبِيّاً مِنَ الْأَنْبِيَاءِ سَأَلَ رَبَّهُ أَنْ يُحْيِيَ الْقَوْمَ الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ فَأَوْحَى إِلَيْهِ أَنْ صُبَّ عَلَيْهِمُ الْمَاءَ فِی مَضَاجِعِهِمْ فَصَبَّ عَلَيْهِمُ الْمَاءَ فِی هَذَا الْيَوْمِ فَعَاشُوا وَ هُمْ ثَلَاثُونَ أَلْفاً فَصَارَ صَبُّ الْمَاءِ فِی يَوْمِ النَّيْرُوزِ سُنَّةً مَاضِيَةً لَا يَعْرِفُ سَبَبَهَا إِلَّا الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ (۲).

**[ترجمه]می گویم: شیخ احمد بن فهد در کتاب مهذب و غیر آن به استناد از معلی بن خنیس از امام صادق علیه السلام روایت می کند که: روز نوروز همان روزی است که در آن روز، خداوند مردمی را که هزاران نفر بودند و به خاطر ترس از مرگ از شهرشان خارج شده بودند، زنده کرد. خداوند به آن ها گفته بود بمیرید و سپس آن ها را زنده کرد، چرا که یکی از پیامبران از خداوند خواسته بود که آن ها را زنده کند. سپس به او وحی شد که: آب بر روی قبرهایشان بریز، او نیز در این روز بر روی آن ها آب پاشید و زنده شدند که تعدادشان سی هزار نفر بودند. به خاطر همین، ریختن آب در نوروز یک سنت قدیمی شد که جز راسخون در علم، هیچ کس دلیل آن را نمی دانست. - . المهذب نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۸»

-ج، الإحتجاج يد، التوحيد ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيِّ فِيمَا احْتَجَّ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى أَرْبَابِ الْمِلَلِ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِلْجَاثَلِيقِ فَإِنَّ الْيَسَعَ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعَ عِيسَى فَلَمْ يَتَّخِذْهُ أُمَّتُهُ رَبّاً (۳)وَ لَقَدْ صَنَعَ حِزْقِيلُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِثْلَ مَا صَنَعَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَحْيَا خَمْسَةً وَ ثَلَاثِينَ أَلْفَ رَجُلٍ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِمْ بِسِتِّينَ سَنَةً ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى رَأْسِ الْجَالُوتِ فَقَالَ أَ تَجِدُ هَؤُلَاءِ فِی شَبَابِ بَنِی إِسْرَائِيلَ فِی التَّوْرَاةِ اخْتَارَهُمْ بُخْتَنَصَّرُ مِنْ سَبْيِ بَنِی إِسْرَائِيلَ حِينَ غَزَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ ثُمَّ انْصَرَفَ بِهِمْ إِلَى بَابِلَ فَأَرْسَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِمْ فَأَحْيَاهُمْ (۴)ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّصْرَانِيِ

۱- روضه الكافی: ۱۹۸ و ۱۹۹.

۲- المهذب مخطوط.

۳- فی المصدر: مشی علی الماء و أحيا الموتی و أبرأ الاكمه و الابرص فلم يتخذه امته ربا، و لم يعبده أحد من دون اللّه عزّ و جلّ.

۴- هنا زيادات فی المصدر اسقطه للاختصار.

فَقَالَ يَا نَصْرَانِيُّ أَ فَهَؤُلَاءِ كَانُوا قَبْلَ عِيسَى أَمْ عِيسَى كَانَ قَبْلَهُمْ قَالَ بَلْ كَانُوا قَبْلَهُ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَمَتَى اتَّخَذْتُمْ عِيسَى رَبّاً جَازَ لَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْيَسَعَ وَ حِزْقِيلَ (۱)لِأَنَّهُمَا قَدْ صَنَعَا مِثْلَ مَا صَنَعَ عِيسَى مِنْ إِحْيَاءِ الْمَوْتَى وَ غَيْرِهِ إِنَّ قَوْماً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ هَرَبُوا مِنْ بِلَادِهِمْ مِنَ الطَّاعُونِ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ فَعَمَدَ أَهْلُ تِلْكَ الْقَرْيَةِ فَحَظَرُوا عَلَيْهِمْ حَظِيرَةً فَلَمْ يَزَالُوا فِيهَا حَتَّى نَخِرَتْ عِظَامُهُمْ وَ صَارُوا رَمِيماً فَمَرَّ بِهِمْ نَبِيٌّ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَتَعَجَّبَ مِنْهُمْ وَ مِنْ كَثْرَةِ الْعِظَامِ الْبَالِيَةِ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ أَ تُحِبُّ أَنْ أُحْيِيَهُمْ لَكَ فَتُنْذِرَهُمْ قَالَ نَعَمْ يَا رَبِّ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ نَادِهِمْ فَقَالَ أَيَّتُهَا الْعِظَامُ الْبَالِيَةُ قُومِي بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَامُوا أَحْيَاءً أَجْمَعُونَ يَنْفُضُونَ التُّرَابَ عَنْ رُءُوسِهِمْ (۲).

**[ترجمه]احتجاج، توحید، عیون اخبار الرضا علیه السلام: حسن بن محمد النوفلی در مورد احتجاجات - برهان‌های - امام رضا علیه السلام برای مذاهب مختلف روایت می کند که امام رضا علیه السلام به جاثلیق فرمود: یسع همان معجزه ای را برای قومش انجام داد که حضرت عیسی انجام داد ولی قومش او را خدای خود نکردند و حزقیل همان کاری را انجام داد که حضرت عیسی انجام داد. او سی و پنج هزار نفر را بعد از گذشت شصت سال از مرگشان، زنده کرد. سپس بر سر جالوت نگاه کرد و گفت: آیا چیزی در مورد این گروه از بنی اسراییل در تورات است؟ هنگامی که بخت نصر به بیت المقدس حمله کرد، آن ها را از بین اسیران بنی اسراییل انتخاب کرد و آن ها را به بابل برد. سپس خداوند او را بر آن ها فرستاد و آن ها را زنده کرد. سپس امام رضا علیه السلام به آن مرد مسیحی رو کرد

ص: ۳۸۶

و فرمود: ای مرد مسیحی، آیا این پیامبران قبل از عیسی بودند یا عیسی قبل از آن ها؟ گفت: آن ها قبل از عیسی بودند. امام فرمود: پس چرا عیسی را خدای خود گرفتید؟ باید یسع و حزقیل را خدای خود می گرفتید، چون آن دو قبل از عیسی، معجزه زنده کردن مردگان و دیگر معجزات عیسی را انجام داده بودند. تعداد زیادی از قوم بنی اسراییل به خاطر ترس از طاعون و مرگ از شهرشان فرار کرده بودند، خداوند همه آن ها را در عرض یک لحظه در روستایی میراند، مردم آن روستا برای آن ها آغل درست کردند و آنقدر در آن ماندند تا این که استخوانهایشان خرد و پوسیده شدند. یکی از پیامبران بنی اسراییل بر آن ها گذر کرد و از آن ها و زیاد بودن استخوان های پوسیده تعجب کرد، خداوند به او وحی کرد که آیا دوست داری آن ها را زنده کنم و به آن ها هشدار بدهی؟ گفت: بله، خداوند به او وحی کرد که: آن ها را صدا بزن. او گفت: ای استخوان های پوسیده به اذن خداوند زنده شوید. سپس همه آن ها زنده شدند و ایستادند و خاک را از روی سرشان می‌تکاندند. - . احتجاج الطبرسی : ۲۲۸ و ۲۲۹ توحید الصدوق : ۴۳۴ و ۴۳۶ عیون الاخبار : ۹۰ — ۹۱ و شرح کامل این حدیث را در کتاب الاحتجاجات ۱۰ : ۲۹۹ — ۳۱۸ می توانید بیابید -

**[ترجمه]

«۹»

-ج، الإحتجاج فِي حَدِيثِ الزِّنْدِيقِ الَّذِي سَأَلَ الصَّادِقَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ مَسَائِلَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَحْيَا اللَّهُ قَوْماً خَرَجُوا عَنْ أَوْطَانِهِمْ هَارِبِينَ مِنَ الطَّاعُونِ لَا يُحْصَى عَدَدُهُمْ فَأَمَاتَهُمُ اللَّهُ دَهْراً طَوِيلًا حَتَّى بَلِيَتْ عِظَامُهُمْ وَ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالُهُمْ وَ صَارُوا تُرَاباً فَبَعَثَ اللَّهُ فِي

وَقْتٍ أَحَبَّ أَنْ يُرِیَ خَلْقَهُ قُدْرَتَهُ نَبِیّاً یُقَالُ لَهُ حِزْقِیلُ فَدَعَاهُمْ فَاجْتَمَعَتْ أَبْدَانُهُمْ وَ رَجَعَتْ فِیهَا أَرْوَاحُهُمْ وَ قَامُوا کَهَیْئَةِ یَوْمَ مَاتُوا لَا یَفْقِدُونَ مِنْ أَعْدَادِهِمْ رَجُلًا فَعَاشُوا بَعْدَ ذَلِکَ دَهْراً طَوِیلًا (۳).

أقول: إنما أوردنا قصه حزقیل علیه السلام هاهنا تبعا للمشهور بین المفسرین و المؤرخین و الظاهر من بعض الروایات (۴)تأخره عن تلک المرتبه.

ص: ۳۸۷

۱- فی العیون: أن تتخذوا الیسع و حزقیل ربین.

۲- احتجاج الطبرسیّ: ۲۲۸ و ۲۲۹ توحید الصدوق: ۴۳۴ و ۴۳۶، عیون الأخبار: ۹۰- ۹۱ و الحدیث طویل ذکره المصنّف فی کتاب الاحتجاجات، راجع ج ۱۰: ۲۹۹- ۳۱۸.

۳- احتجاج الطبرسیّ: ۱۸۸، و الحدیث طویل أخرجه المصنّف فی کتاب الاحتجاجات، راجع ج ۱۰: ۱۶۴- ۱۸۸. قلت: قوله: فدعاهم کما قبله لا ینافی حدیث المعلی، إذ من الجائز أن صب علیهم الماء ثمّ دعاهم.

۴- کالروایه الخامسه الداله علی أنّه کان بعد سلیمان علیه السلام أو فی عصره.

**[ترجمه]احتجاج: در حدیث آن زندیق که از امام صادق علیه السلام در مورد مسائلی سؤال پرسیده بود، آمده است که حضرت فرمود: خداوند مردم زیادی را که از ترس طاعون از سرزمینهایشان فرار کردند زنده کرد. خداوند آن ها را مدت زیادی میرانده بود به طوری که استخوانهایشان پوسیده و اعضای بدنهایشان از هم جدا شده بود و به خاک تبدیل شده بودند. خداوند هنگامی که خواست قدرت خود را به مردم نشان دهد، پیامبری را مبعوث کرد که حزقیل نام داشت. پس آنان را صدا زد پس بدنهایشان جمع شد و روحشان بازگشت و به شکل قبل از مرگشان برگشتند و حتی یک نفر از تعدادشان کم نشده بود، و بعد از آن زمان زیادی زندگی کردند. - . احتجاج الطبرسی : ۱۸۸ این روایتی طولانی است و مولف آن را در کتاب الاحتجاجات آورده است، برای مراجعه ج ۱۰ : ۱۶۴ – ۱۸۸ -

می‌گویم: داستان حزقیل را به خاطر پیروی از آن چه بین مفسران و مورخان، مشهور است این جا کتاب ذکر کردیم. از بعضی روایت‌ها آشکار است که این داستان، بعد از این ذکر می‌شود.

ص: ۳۸۷

**[ترجمه]

باب ۱۵ قصص إسماعيل الذی سماه الله صادق الوعد و بيان أنه غير إسماعيل بن إبراهيم

الآيات

قال الله تعالى فی سوره مريم: «وَ اذْكُرْ فِی الْكِتابِ إِسْماعِيلَ إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا* وَ كانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلاهِ وَ الزَّكاهِ وَ كانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا»(۵۴-۵۵)

**[ترجمه]وَاذْكُرْ فِی الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا* وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاهِ وَالزَّكَاهِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا* - . مريم / ۵۴ و ۵۵ - {و

در این کتاب از اسماعیل یاد کن زیرا که او درست‌وعده و فرستاده‌ای پیامبر بود*و خاندان خود را به نماز و زکات فرمان می‌داد و همواره نزد پروردگارش پسندیده[رفتار] بود}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام ع، علل الشرائع أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَشْيَمَ عَنِ الْجَعْفَرِیِّ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: أَ تَدْرِی لِمَ سُمِّیَ إِسْمَاعِيلُ صَادِقَ الْوَعْدِ قُلْتُ لَا أَدْرِی قَالَ وَعَدَ رَجُلًا فَجَلَسَ لَهُ حَوْلًا يَنْتَظِرُهُ (۱).

مع، معانی الأخبار مرسلا مثله (۲).

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام ، علل الشرائع: جعفری از امام رضا علیه السلام روایت میکند که: فرمود:آیا می دانی چرا به اسماعیل لقب صادق الوعد داده اند؟ گفتم: نه نمی‌دانم. ایشان فرمود: چون به یک مردی وعده داد و به مدت یک سال نشست و منتظرش ماند. - . عیون الاخبار / ۲۳۳ علل الشرائع / ۳۷ -

معانی الاخبار: چنین روایتی را نقل کرده است. - . معانی الاخبار / ۱۹ -

**[ترجمه]

«۲»

-ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَمَّنْ ذَكَرَاهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ إِسْمَاعِيلَ الَّذِی قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِی كِتَابِهِ وَ اذْكُرْ فِی الْكِتابِ إِسْماعِيلَ إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ كانَ رَسُولًا نَبِيًّا لَمْ يَكُنْ إِسْمَاعِيلَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ بَلْ كَانَ نَبِيّاً مِنَ الْأَنْبِيَاءِ بَعَثَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى قَوْمِهِ فَأَخَذُوهُ فَسَلَخُوا فَرْوَةَ (۳)رَأْسِهِ وَ وَجْهِهِ فَأَتَاهُ مَلَكٌ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ بَعَثَنِی إِلَيْكَ فَمُرْنِی بِمَا شِئْتَ فَقَالَ لِی أُسْوَةٌ بِمَا يُصْنَعُ بِالْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۴).

مل، كامل الزيارات أبی عن سعد عن ابن عيسى و ابن أبی الخطاب و ابن يزيد جميعا عن محمد بن سنان مثله (۵) .

ص: ۳۸۸

۱- عيون الأخبار: ۲۳۳، علل الشرائع: ۳۷.

۲- معانی الأخبار: ۱۹. و الحديث طويل فی معنى أسماء الأنبياء؛ لفظه هكذا: و معنى تسميه اللّه عزّ و جلّ لإسماعيل بن حزقيل صادق الوعد أنّه وعد إه.

۳- الفروه. جلده الرأس بشعرها.

۴- علل الشرائع: ۳۷.

۵- كامل الزيارات: ۶۴.

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: آن اسماعیل که خداوند در قرآن در مورد او فرمود: «وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا» او اسماعیل پسر حضرت ابراهیم نبود بلکه یکی از پیامبرانی بود که خداوند او را بر قومش مبعوث کرد که قومش او را گرفتند و پوست سر و صورتش را کندند. یک فرشته به نزد او آمد و گفت: خداوند متعال مرا به سوی تو فرستاده است، هر چیزی را که دوست داری به من دستور بده. گفت: اسوه من آن است که در حق حسین علیه السلام انجام دادند. -. علل الشرائع : ۳۷ -

کامل الزیاره: از محمد بن سنان چنین روایتی ذکر شده است. -. کامل الزیارات : ۶۴ -

ص: ۳۸۸

**[ترجمه]

«۳»

-ع، علل الشرائع أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ إِسْمَاعِيلَ كَانَ رَسُولًا نَبِيّاً سُلِّطَ عَلَيْهِ قَوْمُهُ (۱)فَقَشَرُوا جِلْدَهَ وَجْهِهِ وَ فَرْوَهَ رَأْسِهِ فَأَتَاهُ رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَقَالَ لَهُ رَبُّكَ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ وَ يَقُولُ قَدْ رَأَيْتُ مَا صُنِعَ بِكَ وَ قَدْ أَمَرَنِي بِطَاعَتِكَ فَمُرْنِي بِمَا شِئْتَ فَقَالَ يَكُونُ لِي بِالْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أُسْوَةٌ (۲).

مل، کامل الزیارات أبی عن سعد عن ابن عیسی و ابن أبی الخطاب و ابن یزید جمیعا عن محمد بن سنان مثله (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: اسماعیل، رسول و پیامبر خدا بود که قومش او را گرفتند و پوست سر و صورتش را کندند. یک فرستاده از جانب خداوند نزد او آمد و به ایشان گفت: پروردگارت برایت سلام فرستاد و گفت: که دیدم قومت با تو چکار کردند و مرا مامور کرده است که از تو اطاعت کنم. پس هر چه که دوست داری به من دستور بده. ایشان فرمود: اسوه من حسین بن علی علیه السلام است. -. علل الشرائع : ۳۷ -

کامل الزیاره چنین روایتی را ذکر کرد. -. کامل الزیارات : ۶۴ و ۶۵ -

**[ترجمه]

«۴»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْكُوفِيِّ عَنِ التَّفْلِيسِيِّ عَنِ السَّمَنْدِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ أَفْضَلَ الصَّدَقَهِ صَدَقَهُ اللِّسَانِ تَحْقُنُ بِهِ الدِّمَاءَ وَ تَدْفَعُ بِهِ الْكَرِيهَهَ وَ تَجُرُّ الْمَنْفَعَهَ إِلَى أَخِيكَ الْمُسْلِمِ ثُمَّ قَالَ صلی الله علیه و آله إِنَّ عَابِدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ الَّذِي كَانَ أَعْبَدَهُمْ كَانَ يَسْعَى فِي حَوَائِجِ النَّاسِ عِنْدَ الْمَلِكِ وَ إِنَّهُ لَقِيَ إِسْمَاعِيلَ بْنَ حِزْقِيلَ فَقَالَ لَا تَبْرَحْ حَتَّى أَرْجِعَ إِلَيْكَ يَا إِسْمَاعِيلُ فَسَهَا عَنْهُ عِنْدَ

الْمَلِكِ فَبَقِيَ إِسْمَاعِيلُ إِلَى الْحَوْلِ هُنَاكَ فَأَنْبَتَ اللَّهُ لِإِسْمَاعِيلَ عُشْباً فَكَانَ يَأْكُلُ مِنْهُ وَ أَجْرَى لَهُ عَيْناً وَ أَظَلَّهُ بِغَمَامٍ فَخَرَجَ الْمَلِكُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى التَّنَزُّهِ وَ مَعَهُ الْعَابِدُ فَرَأَى إِسْمَاعِيلَ فَقَالَ إِنَّكَ لَهَاهُنَا يَا إِسْمَاعِيلُ فَقَالَ لَهُ قُلْتَ لَا تَبْرَحْ فَلَمْ أَبْرَحْ فَسُمِّيَ صَادِقَ الْوَعْدِ قَالَ وَ كَانَ جَبَّارٌ مَعَ الْمَلِكِ فَقَالَ أَيُّهَا الْمَلِكُ كَذَبَ هَذَا الْعَبْدُ قَدْ مَرَرْتُ بِهَذِهِ الْبَرِّيَّةِ فَلَمْ أَرَهُ هَاهُنَا فَقَالَ لَهُ إِسْمَاعِيلُ إِنْ كُنْتَ كَاذِباً فَنَزَعَ اللَّهُ صَالِحَ مَا أَعْطَاكَ قَالَ فَتَنَاثَرَتْ أَسْنَانُ الْجَبَّارِ فَقَالَ الْجَبَّارُ إِنِّي كَذَبْتُ عَلَى هَذَا الْعَبْدِ الصَّالِحِ فَأَطْلُبُ أَنْ يَدْعُوَ اللَّهَ أَنْ يَرُدَّ عَلَيَّ أَسْنَانِي فَإِنِّي شَيْخٌ كَبِيرٌ فَطَلَبَ إِلَيْهِ الْمَلِكُ فَقَالَ إِنِّي أَفْعَلُ قَالَ السَّاعَةَ قَالَ لَا وَ أَخَّرَهُ إِلَى السَّحَرِ ثُمَّ دَعَا ثُمَّ قَالَ يَا فَضْلُ (۴)إِنَّ أَفْضَلَ مَا دَعَوْتُمُ اللَّهَ بِالْأَسْحَارِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (۵).

۱- فی كامل الزيارات: تسلط عليه قومه.

۲- علل الشرائع: ۳۷.

۳- كامل الزيارات: ۶۴ و ۶۵، و فيه: سماعه بن مهران، عن أبی عبد اللّه عليه السلام.

۴- اسم للسمندی، و هو فضل بن أبی قره التميمی السمندی.

۵- قصص الأنبياء مخطوط.

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام روایت می کند که پیامبر صلی الله علیه و علی آله و سلّم فرمود: بهترین صدقه، صدقه زبان است که از خونریزی و انجام کار زشت جلوگیری می کند و به برادر مسلمانت نفع می رساند. سپس فرمود: عابدترین مرد بنی اسراییل کسی بود که برای برآوردن نیازهای مردم نزد پادشاه تلاش می کرد. او اسماعیل بن حزقیل را دید و گفت : از این جا حرکت نکن تا به نزد تو برگردم. ولی وقتی نزد پادشاه رفت او را فراموش کرد و اسماعیل نزدیک به یک سال منتظر ماند و خداوند برای او گیاه رویاند تا آن را بخورد و برای او چشمه ای جاری کرد و با یک ابر برایش سایه ایجاد کرد. یک سال بعد از آن روز، پادشاه با آن مرد عابد برای گردش از کاخ بیرون رفتند و او را دیدند. مرد عابد به او گفت: ای اسماعیل، تو هنوز این جایی؟ اسماعیل گفت: تو به من گفتی این جا بمان، من هم ماندم. به این خاطر صادق الوعد نامیده شد. و یک مرد ظالمی همراه پادشاه بود گفت: ای پادشاه این مرد دروغ می گوید. من قبلا از این جا عبور کردم ولی او را ندیدم. اسماعیل به او گفت: اگر دروغ گفته باشی خداوند بهترین چیزی را که به تو داده است از تو بگیرد. پس دندآن های این مرد در دهانش خرد شدند. مرد ظالم گفت: من این مرد صالح را تکذیب کردم. از او بخواه که دعا کند که خداوند دندانهایم را به من برگردان. من پیرمرد هستم. پادشاه از او خواست تا برایش دعا کند. گفت: من دعا می کنم. گفت: الان؟ فرمود: نه، تا هنگام سحر آن را به تاخیر انداخت سپس دعا کرد. سپس پیامبر فرمود: ای فضل، بهترین وقت دعا کردن هنگام سحر است. خداوند فرمود: «و بالأسحار هم یستغفرون» {سحرگاهان از خداوند طلب آمرزش و بخشش می کردند}. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

ص: ۳۸۹

**[ترجمه]

«۵»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ عَنِ ابْنِ أَبَانٍ عَنِ ابْنِ أُورَمَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ شُعَیْبٍ الْعَقَرْقُوفِیِّ (۱)قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ إِسْمَاعِیلَ نَبِیَّ اللَّهِ وَعَدَ رَجُلًا بِالصِّفَاحِ (۲)فَمَکَثَ بِهِ سَنَهً مُقِیماً وَ أَهْلُ مَکَّهَ یَطْلُبُونَهُ لَا یَدْرُونَ أَیْنَ هُوَ حَتَّی وَقَعَ عَلَیْهِ رَجُلٌ فَقَالَ یَا نَبِیَّ اللَّهِ ضَعُفْنَا بَعْدَکَ وَ هَلَکْنَا فَقَالَ إِنَّ فُلَانَ الطَّائِفِیَّ وَعَدَنِی أَنْ أَکُونَ هَاهُنَا وَ لَنْ أَبْرَحَ حَتَّی یَجِیءَ قَالَ فَخَرَجُوا إِلَیْهِ حَتَّی قَالُوا لَهُ یَا عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدْتَ النَّبِیَّ فَأَخْلَفْتَهُ فَجَاءَ وَ هُوَ یَقُولُ لِإِسْمَاعِیلَ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا نَبِیَّ اللَّهِ مَا ذَکَرْتُ وَ لَقَدْ نَسِیتُ مِیعَادَکَ فَقَالَ أَمَا وَ اللَّهِ لَوْ لَمْ تَجِئْنِی لَکَانَ مِنْهُ الْمَحْشَرُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِسْماعِیلَ إِنَّهُ کانَ صادِقَ الْوَعْدِ (۳).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: اسماعیل پیامبر خدا بود که در منطقه صفاح - . مکانی است در بین حنین و مکه - با یک مرد وعده گذاشتند و به خاطر وعده اش یک سال آن جا مانده بود و اهل مکه دنبالش می گشتند و نمی دانستند کجاست. تا این که روزی مردی او را دید و به او گفت: ای پیامبر خدا بعد از تو ضعیف و هلاک شدیم. اسماعیل فرمود: که فلان مرد با من قرار گذاشت که این جا باشم و این جا می‌مانم تا بیاید. به سوی آن مرد رفتند و به او گفتند: ای دشمن خدا، به پیامبر خدا وعده‌ای داده‌ای و خلف وعده کرده‌ای. آن مرد نزد اسماعیل آمد و گفت: ای پیامبر خدا وعده ام را

فراموش کرده بودم. اسماعیل گفت: به خدا قسم اگر نمی آمدی تا روز محشر این جا منتظرت می شدم. خداوند فرمود: «واذکر فی الکتاب اسماعیل إنّه کان صادق الوعد». - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۶»

-مل، کامل الزیارات مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ الرَّزَّازُ عَنِ ابْنِ أَبِی الْخَطَّابِ وَ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ بُرَیْدٍ الْعِجْلِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَخْبِرْنِی عَنْ إِسْمَاعِیلَ الَّذِی ذَکَرَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ حَیْثُ یَقُولُ وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِسْماعِیلَ إِنَّهُ کانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ کانَ رَسُولًا نَبِیًّا أَ کَانَ إِسْمَاعِیلَ بْنَ إِبْرَاهِیمَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ فَإِنَّ النَّاسَ یَزْعُمُونَ أَنَّهُ إِسْمَاعِیلُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ إِسْمَاعِیلَ مَاتَ قَبْلَ إِبْرَاهِیمَ (۴)وَ إِنَّ إِبْرَاهِیمَ کَانَ حُجَّةً لِلَّهِ قَائِماً (۵)صَاحِبَ شَرِیعَةٍ فَإِلَی مَنْ أُرْسِلَ إِسْمَاعِیلُ إِذَنْ قُلْتُ فَمَنْ کَانَ جُعِلْتُ فِدَاکَ قَالَ ذَاکَ إِسْمَاعِیلُ بْنُ حِزْقِیلَ النَّبِیِّ بَعَثَهُ اللَّهُ إِلَی قَوْمِهِ فَکَذَّبُوهُ وَ قَتَلُوهُ وَ سَلَخُوا وَجْهَهُ فَغَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ لَهُ فَوَجَّهَ إِلَیْهِ سَطَاطَائِیلَ (۶)مَلَکَ الْعَذَابِ فَقَالَ لَهُ یَا إِسْمَاعِیلُ أَنَا سَطَاطَائِیلُ مَلَکُ الْعَذَابِ وَجَّهَنِی

ص: ۳۹۰

۱- بفتح العین و القاف ثمّ السکون ینسب الی عقرقوف، قریه من نواحی دجیل أو من نواحی نهر عیسی، بینه و بین بغداد أربعه فراسخ، و الی جانبها تل عظیم من تراب یری من خمسه فراسخ، کانه قلعه عظیمه، قیل: هو مقبره الملوک الکیانیین و ذکر أن هذه القریه سمیت بعقرقوف ابن طهمورث الملک.

۲- الصفاح بالکسر، و هو علی ما فی المعجم: موضع بین حنین و أنصاب الحرم علی یسره الداخل الی مکّه من مشاش.

۳- قصص الأنبیاء مخطوط.

۴- هذا مخالف لما مر من تقدم فوت إبراهیم علی فوت إسماعیل علیه السلام فی أبواب أحوالهما و لعلّ إحداهما محمول علی التقیه. منه رحمه اللّه.

۵- فی نسخه: کان حجه اللّه قائما.

۶- فی المصدر: اسطاطائیل، و کذا فیما یأتی.

رَبُّ الْعِزَّهِ إِلَيْکَ لِأُعَذِّبَ قَوْمَکَ بِأَنْوَاعِ الْعَذَابِ إِنْ شِئْتَ فَقَالَ لَهُ إِسْمَاعِيلُ لَا حَاجَهَ لِی فِی ذَلِکَ یَا سَطَاطَائِیلُ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ فَمَا حَاجَتُکَ یَا إِسْمَاعِیلُ فَقَالَ إِسْمَاعِیلُ یَا رَبِّ إِنَّکَ أَخَذْتَ الْمِیثَاقَ لِنَفْسِکَ بِالرُّبُوبِیَّهِ وَ لِمُحَمَّدٍ بِالنُّبُوَّهِ وَ لِأَوْصِیَائِهِ بِالْوَلَایَهِ وَ أَخْبَرْتَ خَلْقَکَ (۱)بِمَا تَفْعَلُ أُمَّتُهُ بِالْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ مِنْ بَعْدِ نَبِیِّهَا وَ إِنَّکَ وَعَدْتَ الْحُسَیْنَ أَنْ تَکُرَّهُ (۲)إِلَی الدُّنْیَا حَتَّی یَنْتَقِمَ بِنَفْسِهِ مِمَّنْ فَعَلَ ذَلِکَ بِهِ فَحَاجَتِی إِلَیْکَ یَا رَبِّ أَنْ تَکُرَّنِی إِلَی الدُّنْیَا حَتَّی أَنْتَقِمَ مِمَّنْ فَعَلَ ذَلِکَ بِی مَا فَعَلَ کَمَا تَکُرُّ الْحُسَیْنَ فَوَعَدَ اللَّهُ إِسْمَاعِیلَ بْنَ حِزْقِیلَ ذَلِکَ فَهُوَ یَکُرُّ مَعَ الْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیٍّ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ (۳).

**[ترجمه]کامل الزیاره: از برید العجلیّ روایت می کنند که به امام صادق علیه السلام گفتم: ای فرزند رسول خدا! در باره اسماعیل برایم توضیح بده که خداوند در قرآن در مورد او فرمود: «وَاذْکُرْ فِی الْکِتَابِ إِسْمَاعِیلَ إِنَّهُ کَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَکَانَ رَسُولًا نَّبِیًّا» آیا او اسماعیل پسر ابراهیم علیه السلام است؟ چون مردم فکر می کنند که او اسماعیل فرزند ابراهیم است. فرمود که: اسماعیل قبل از ابراهیم فوت میکند و ابراهیم، حجت خدا، قائم و صاحب شریعت بود. گفت: اسماعیل بر چه قومی مبعوث شد و او چه کسی بود فدای شما شوم؟ فرمود: او اسماعیل پسر حزقیل پیامبر بود که خداوند او را پیامبر قومش کرد ولی آن ها او را به دروغ گویی متهم کردند و پوست صورتش را کندند و او را کشتند. خداوند بر آن ها خشمگین شد و ملکه عذاب را بر آن ها فرستاد. او به اسماعیل گفت: که من سطاطائیل ملکه عذاب هستم. خداوند مرا به سوی تو فرستاده

ص: ۳۹۰

تا به هر شکل که تو می خواهی قومت را عذاب بدهم. اسماعیل گفت: ای سطاطائیل من احتیاجی به تو ندارم. خداوند بر او وحی کرد: پس چه خواسته‌ای داری ای اسماعیل؟ گفت: پروردگارا، پیمان خداوندی را برای خودت و پیامبری را بر حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و ولایت را بر جانشینان پیامبر بسته ای و مردم را بر آن چه قوم حسین بن علی علیه السلام بعد از پیامبر بر سر او می‌آوردند آگاه کردی. و تو به حسین علیه السلام وعده داده ای که او را به دنیا بازگردانی تا انتقامش را از دشمنانش بگیرد و ای پروردگار، خواسته من این است که انتقامم را از کسانی که این کار را انجام دادند بگیرم، آن طور که حسین علیه السلام را به دنیا برمی گردانی من را نیز برگردان تا انتقامم را از دشمنانم بگیرم؛ پس خداوند به اسماعیل بن حزقیل وعده داد؛ پس او با حسین علیه السلام به دنیا رجعت می کند. - . کامل الزیارات : ۶۵ -

**[ترجمه]

«۷»

-جا، المجالس للمفید الْجِعَابِیُّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ یَحْیَی بْنِ زَکَرِیَّا عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سُلَیْمَانَ وَ عِمْرَانَ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ سَمَاعَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ إِنَّ الَّذِی قَالَ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ وَ اذْکُرْ فِی الْکِتابِ إِسْماعِیلَ إِنَّهُ کانَ صادِقَ الْوَعْدِ وَ کانَ رَسُولًا نَبِیًّا سُلِّطَ عَلَیْهِ قَوْمُهُ فَکَشَطُوا وَجْهَهُ (۴)وَ فَرْوَهَ رَأْسِهِ فَبَعَثَ اللَّهُ إِلَیْهِ مَلَکاً فَقَالَ لَهُ إِنَّ رَبَّ الْعَالَمِینَ یُقْرِئُکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُ قَدْ رَأَیْتُ مَا صُنِعَ بِکَ قَوْمُکَ فَسَلْنِی مَا شِئْتَ فَقَالَ یَا رَبَّ الْعَالَمِینَ لِی بِالْحُسَیْنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ أُسْوَهٌ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ لَیْسَ هُوَ إِسْمَاعِیلَ بْنَ إِبْرَاهِیمَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ (۵).

**[ترجمه]مجالس المفید: سماعه روایت می کند که از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود: آن کسی که خداوند در کتابش فرمود: « وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا » پیامبری بود که قومش بر او چیره شدند و پوست صورت و سرش را کندند. خداوند یک فرشته به سوی او فرستاد و فرمود: خداوند بزرگ بر تو سلام می کند و گفت: دیدم که قومت با تو چکار کردند. پس از من چه چیزی بخواه تا آن را برایت برآورده کنم. ایشان فرمود: ای پروردگار جهان، اسوه من حسین بن علی بن ابوطالب علیه السلام است. امام صادق علیه السلام فرمود: او اسماعیل پسر ابراهیم نیست. - . المجالس : ۲۴ -

**[ترجمه]

بیان

المشهور بین العامه أنه إسماعیل بن إبراهیم علیهما السلام و روی بعضهم نحوا مما ورد فی تلک الأخبار.

۱- هکذا فی النسخ و فیه سقط، و فی المصدر: خیر خلقک.

۲- أی ترجعه.

۳- کامل الزیارات: ۶۵.

۴- أی نزعوا جلد وجهه.

۵- المجالس: ۲۴.

**[ترجمه]مشهور در بین عامه این است که او اسماعیل پسر ابراهیم بوده است. و بعضی از آن ها بخشی از آن چه در این روایت ها آمده است را نقل کرده‌اند.

ص: ۳۹۱

**[ترجمه]

باب ۱۶ قصه إلیاس و إلیا و الیسع علیهم السلام

الآیات؛

الأنعام: «وَ زَكَرِيَّا وَ يَحْيى وَ عِيسى وَ إِلْياسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ* وَ إِسْماعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ يُونُسَ وَ لُوطاً وَ كلًّا فَضَّلْنا عَلَى الْعالَمِينَ»(۸۵-۸۶)

الصافات: «وَ إِنَّ إِلْياسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ* إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ لا تَتَّقُونَ* أَ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخالِقِينَ* اللَّهَ رَبَّكُمْ وَ رَبَّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ *فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ* إِلَّا عِبادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ* وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ *سَلامٌ عَلى إِلْ ياسِينَ* إِنَّا كَذلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُؤْمِنِينَ»(۱۲۳-۱۳۲)

ص: «وَ اذْكُرْ إِسْماعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ ذَا الْكِفْلِ وَ كُلٌّ مِنَ الْأَخْيارِ»(۴۸)

**[ترجمه]وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ* وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلاًّ فضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ * - . انعام / ۸۵ و ۸۶ - {و زکریا و یحیی و عیسی و الیاس را که همه از شایستگان بودند*و اسماعیل و یسع و یونس و لوط که جملگی را بر جهانیان برتری دادیم}

- وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنْ الْمُرْسَلِينَ* إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ* أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ* اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ* فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ* إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ* وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ* سَلَامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ* إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ* إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ* - . صافات / ۱۲۳ - ۱۳۲ - {و به راستی الیاس از فرستادگان [ما] بود*چون به قوم خود گفت آیا پروا نمی دارید*آیا بعل را می پرستید و بهترین آفرینندگان را وامی گذارید*[یعنی] خدا را که پروردگار شما و پروردگار پدران پیشین شماست*پس او را دروغگو شمردند و قطعا آن ها [در آتش] احضار خواهند شد*مگر بندگان پاکدین خدا*و برای او در [میان] آیندگان [آوازه نیک] به جای گذاشتیم*درود بر پیروان الیاس*ما نیکوکاران را این گونه پاداش می دهیم*زیرا او از بندگان با ایمان ما بود}

- وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِّنْ الْأَخْيَارِ * - . ص / ۴۸ -

{و اسماعیل و یسع و ذوالکفل را به یاد آور [که] همه از نیکانند}

**[ترجمه]

تفسیر

قیل البعل اسم صنم کان لأهل بک من الشام و هو البلد الذی یقال له الآن بعلبک و قیل البعل الرب بلغه الیمن و المعنی أ تدعون بعض البعول فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ أی فی العذاب و إِلْ یاسِینَ قیل لغه فی إلیاس و قیل جمع له یراد به هو و أتباعه و قرأ نافع و ابن عامر و یعقوب علی إضافه آل إلی یاسین فیکون یاسین أبا إلیاس أو محمدا صلی الله علیه و آله و سیأتی الأخیر فی کتاب الإمامه (۱)فی تفاسیر أهل البیت علیهم السلام.

**[ترجمه]گفته شده: بعل اسم بت قوم بکّ در سرزمین شام است. آن سرزمینی که الان به آن بعلبک می گویند. و گفته شده که: که بعل به زبان یمنی یعنی خدا، و به این معناست که آیا بعضی از خدایان را می‌خوانید؟ «فإنّهم لمحضرون» یعنی عذاب داده می شوند. «الیاسین» گفته شده: لغتی در الیاس است و گفته شده: جمع الیاس است و منظور از آن الیاس و پیروانش هستند. نافع و ابن عامر و یعقوب با اضافه آل به یاسین خوانده‌اند.، پس یاسین ابا إلیاس می‌شود یا منظور حضرت محمد صلی الله علیه و آله است و معنای اخیر در کتاب الإمامه - . و این جا در روایت شماره ۱۰ آمده است - در

تفاسیر اهل بیت علیهم السلام آمده است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ بَکْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: أَتَیْنَا بَابَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ نَحْنُ نُرِیدُ الْإِذْنَ عَلَیْهِ فَسَمِعْنَاهُ یَتَکَلَّمُ بِکَلَامٍ لَیْسَ بِالْعَرَبِیَّهِ فَتَوَهَّمْنَا أَنَّهُ بِالسُّرْیَانِیَّهِ ثُمَّ بَکَی فَبَکَیْنَا لِبُکَائِهِ ثُمَّ خَرَجَ إِلَیْنَا الْغُلَامُ فَأَذِنَ لَنَا فَدَخَلْنَا عَلَیْهِ فَقُلْتُ أَصْلَحَکَ اللَّهُ أَتَیْنَاکَ نُرِیدُ الْإِذْنَ عَلَیْکَ فَسَمِعْنَاکَ تَتَکَلَّمُ بِکَلَامٍ لَیْسَ بِالْعَرَبِیَّهِ فَتَوَهَّمْنَا أَنَّهُ بِالسُّرْیَانِیَّهِ ثُمَّ بَکَیْتَ فَبَکَیْنَا_

۱- و هنا فی الخبر العاشر.

لِبُكَائِکَ فَقَالَ نَعَمْ ذَكَرْتُ إِلْيَاسَ النَّبِيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ كَانَ مِنْ عُبَّادِ أَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقُلْتُ كَمَا كَانَ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ ثُمَّ انْدَفَعَ فِيهِ (۱)بِالسُّرْيَانِيَّةِ فَمَا رَأَيْنَا وَ اللَّهِ قَسّاً وَ لَا جَاثَلِيقاً (۲)أَفْصَحَ لَهْجَةً مِنْهُ بِهِ ثُمَّ فَسَّرَهُ لَنَا بِالْعَرَبِيَّةِ فَقَالَ كَانَ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ أَ تُرَاكَ مُعَذِّبِي وَ قَدْ أَظْمَأْتُ لَکَ هَوَاجِرِي أَ تُرَاكَ مُعَذِّبِي وَ قَدْ عَفَّرْتُ لَکَ فِي التُّرَابِ وَجْهِي أَ تُرَاكَ مُعَذِّبِي وَ قَدِ اجْتَنَبْتُ لَکَ الْمَعَاصِيَ أَ تُرَاكَ مُعَذِّبِي وَ قَدْ أَسْهَرْتُ لَکَ لَيْلِي قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِ ارْفَعْ رَأْسَکَ فَإِنِّي غَيْرُ مُعَذِّبِکَ قَالَ فَقَالَ إِنْ قُلْتَ لَا أُعَذِّبُکَ ثُمَّ عَذَّبْتَنِي مَا ذَا أَ لَسْتُ عَبْدَکَ وَ أَنْتَ رَبِّي فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِ ارْفَعْ رَأْسَکَ فَإِنِّي غَيْرُ مُعَذِّبِکَ فَإِنِّي إِذَا وَعَدْتُ وَعْداً وَفَيْتُ بِهِ (۳).

**[ترجمه]کافی: مفضل بن عمر روایت می کند که نزدیک در خانه امام صادق علیه السلام رفتیم و خواستیم برای ورود اجازه بگیریم، شنیدیم که با زبانی غیر عربی صحبت می کند. فکر کردیم که زبان سریانی است. سپس گریه کرد و ما هم به خاطر گریه او گریه کردیم. سپس غلامش را دنبال ما فرستاد و به ما اجازه ورود داد و ما هم داخل شدیم. به او گفتم: خداوند تو را هدایت کند، نزد تو آمدیم و خواستیم کسب اجازه کنیم و داخل شویم که شنیدیم که با زبانی غیر عربی حرف می زنی، فکر کردیم زبان سریانی است. سپس گریه کردید و ما هم به خاطر گریه شما گریستیم.

ص: ۳۹۲

ایشان فرمود: بله، از الیاس نبی یاد می‌کردم که او عابدترین پیامبر بنی اسراییل بود. من آن چه را که او در سجده اش می گفت گفتم. سپس حضرت شروع کرد که آن را با زبان سریانی بگوید؛ به خدا هیچ کشیش و اسقفی را فصیح تر از او در لهجه سریانی ندیدیم. سپس ایشان آن ذکر را برای ما به عربی تفسیرکرد. فرمود: که او در سجده اش می‌گفت: خداوندا آیا مرا عذاب می‌دهی؟ در حالی که در گرمای ظهر روز به خاطر تو تشنه مانده‌ام. آیا من را عذاب می‌دهی در حالی که من صورتم را در خاک مالیده ام. آیا من را عذاب می‌دهی در حالی که گناهان تو را انجام نداده ام؟ آیا من را عذاب می‌دهی در حالی که در عبادت تو شب زنده داری کرده‌ام؟ حضرت فرمود: خداوند به او وحی کرد که سرت را بلند کن من تو را عذاب نمی دهم. سپس گفت: اگر به من بگویی که عذابت نمی دهم ولی بعدا عذابم دهی چکار کنم؟ مگر من عبد تو نیستم و تو خدای من؟ خداوند به او وحی کرد که: سرت را بلند کن چون من تو را عذاب نمی دهم. من هر وقت به کسی وعده بدهم به وعده خود عمل می کنم. - . اصول الکافی ۱ : ۲۲۷ و ۲۲۸ -

**[ترجمه]

«۲»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ وَهْبِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ بَوَّأَ بَنِي إِسْرَائِيلَ الشَّامَ بَعْدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَسَمَهَا بَيْنَهُمْ فَسَارَ مِنْهُمْ سِبْطٌ بِبَعْلَبَکَ بِأَرْضِهَا وَ هُوَ السِّبْطُ الَّذِي مِنْهُ إِلْيَاسُ النَّبِيُّ فَبَعَثَهُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ وَ عَلَيْهِمْ يَوْمَئِذٍ مَلِکٌ (۴)فَتَنَهُمْ بِعِبَادَةِ صَنَمٍ يُقَالُ لَهُ بَعْلٌ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ وَ إِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِذْ قالَ لِقَوْمِهِ أَ لا تَتَّقُونَ أَ تَدْعُونَ بَعْلًا وَ تَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخالِقِينَ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَ رَبَّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ فَكَذَّبُوهُ وَ كَانَ لِلْمَلِکِ زَوْجَةٌ فَاجِرَةٌ يَسْتَخْلِفُهَا إِذَا غَابَ فَتَقْضِي بَيْنَ النَّاسِ وَ كَانَ لَهَا كَاتِبٌ حَكِيمٌ قَدْ خَلَّصَ مِنْ يَدِهَا ثَلَاثَمِائَةِ مُؤْمِنٍ كَانَتْ تُرِيدُ قَتْلَهُمْ وَ لَمْ يُعْلَمْ عَلَى وَجْهِ

الْأَرْضِ أَنْتَى أَزْنَى مِنْهَا وَ قَدْ تَزَوَّجَتْ سَبْعَه مُلُوكٍ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ حَتَّی وَلَدَتْ تِسْعِینَ وَلَداً سِوَی وُلْدِ وُلْدِهَا وَ کَانَ لِزَوْجِهَا جَارٌ صَالِحٌ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ کَانَ لَهُ بُسْتَانٌ یَعِیشُ بِهِ إِلَی جَانِبِ قَصْرِ الْمَلِکِ وَ کَانَ الْمَلِکُ یُکْرِمُهُ فَسَافَرَ مَرَّهً فَاغْتَنَمَتْ امْرَأَتُهُ وَ قَتَلَتِ الْعَبْدَ الصَّالِحَ وَ أَخَذَتْ بُسْتَانَهُ غَصْباً مِنْ أَهْلِهِ وَ وُلْدِهِ وَ کَانَ ذَلِکَ سَبَبَ سَخَطِ اللَّهِ عَلَیْهِمْ فَلَمَّا قَدِمَ زَوْجُهَا أَخْبَرَتْهُ الْخَبَرَ فَقَالَ لَهَا مَا أَصَبْتَ فَبَعَثَ اللَّهُ إِلْیَاسَ النَّبِیَّ یَدْعُوهُمْ إِلَی عِبَادَهِ اللَّهِ فَکَذَّبُوهُ وَ طَرَدُوهُ وَ أَهَانُوهُ وَ أَخَافُوهُ وَ صَبَرَ عَلَیْهِمْ وَ احْتَمَلَ أَذَاهُمْ وَ

ص: ۳۹۳

۱- اندفع الرجل فی الحدیث: أفاض.

۲- القس: من کان بین الاسقف و الشماس. الجاثلیق: متقدم الاساقفه.

۳- أصول الکافی ۱: ۲۲۷ و ۲۲۸.

۴- فی العرائس: اسمه لاجب.

دَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَلَمْ يَزِدْهُمْ إِلَّا طُغْيَاناً فَآلَى اللَّهُ (١)عَلَى نَفْسِهِ أَنْ يُهْلِكَ الْمَلِكَ وَ الزَّانِيَهَ إِنْ لَمْ يَتُوبُوا إِلَيْهِ وَ أَخْبَرَهُمَا بِذَلِكَ فَاشْتَدَّ غَضَبُهُمْ عَلَيْهِ وَ هَمُّوا بِتَعْذِيبِهِ وَ قَتْلِهِ فَهَرَبَ مِنْهُمْ فَلَحِقَ بِأَصْعَبِ جَبَلٍ فَبَقِيَ فِيهِ وَحْدَهُ سَبْعَ سِنِينَ يَأْكُلُ مِنْ نَبَاتِ الْأَرْضِ وَ ثِمَارِ الشَّجَرِ وَ اللَّهُ يُخْفِي مَكَانَهُ فَأَمْرَضَ اللَّهُ ابْناً لِلْمَلِكِ مَرَضاً شَدِيداً حَتَّى يَئِسَ مِنْهُ وَ كَانَ أَعَزَّ وُلْدِهِ إِلَيْهِ فَاسْتَشْفَعُوا إِلَى عَبَدَهِ الصَّنَمِ لِيَسْتَشْفِعُوا لَهُ فَلَمْ يَنْفَعْ (٢)فَبَعَثُوا النَّاسَ إِلَى حدِّ الْجَبَلِ الَّذِي فِيهِ إِلْيَاسُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَكَانُوا يَقُولُونَ اهْبِطْ إِلَيْنَا وَ اشْفَعْ لَنَا فَنَزَلَ إِلْيَاسُ مِنَ الْجَبَلِ وَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ أَرْسَلَنِي إِلَيْكُمْ وَ إِلَى مَنْ وَرَاءَكُمْ فَاسْمَعُوا رِسَالَهَ رَبِّكُمْ يَقُولُ اللَّهُ ارْجِعُوا إِلَى الْمَلِكِ فَقُولُوا لَهُ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا إِلَهُ بَنِي إِسْرَائِيلَ الَّذِي خَلَقَهُمْ وَ أَنَا الَّذِي أَرْزُقُهُمْ وَ أُحْيِيهِمْ وَ أُمِيتُهُمْ وَ أَضُرُّهُمْ وَ أَنْفَعُهُمْ وَ تَطْلُبُ الشِّفَاءَ لِابْنِكَ مِنْ غَيْرِي فَلَمَّا صَارُوا إِلَى الْمَلِكِ وَ قَصُّوا عَلَيْهِ الْقِصَّهَ امْتَلَأَ غَيْظاً فَقَالَ مَا الَّذِي مَنَعَكُمْ أَنْ تَبْطِشُوا بِهِ حِينَ لَقِيتُمُوهُ وَ تُوثِقُوهُ وَ تَأْتُونِي بِهِ فَإِنَّهُ عَدُوِّي قَالُوا لَمَّا صَارَ مَعَنَا قَذَفَ فِي قُلُوبِنَا الرُّعْبَ عَنْهُ فَنَدَبَ (٣)خَمْسِينَ مِنْ قَوْمِهِ مِنْ ذَوِي الْبَطْشِ وَ أَوْصَاهُمْ بِالاحْتِيَالِ لَهُ وَ إِطْمَاعِهِ فِي أَنَّهُمْ آمَنُوا بِهِ لِيَغْتَرَّ بِهِمْ فَيُمَكِّنَهُمْ مِنْ نَفْسِهِ فَانْطَلَقُوا حَتَّى ارْتَقَوْا ذَلِكَ الْجَبَلَ الَّذِي فِيهِ إِلْيَاسُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ثُمَّ تَفَرَّقُوا فِيهِ وَ هُمْ يُنَادُونَهُ بِأَعْلَى صَوْتِهِمْ وَ يَقُولُونَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ ابْرُزْ لَنَا فَإِنَّا آمَنَّا بِكَ فَلَمَّا سَمِعَ إِلْيَاسُ مَقَالَتَهُمْ طَمِعَ فِي إِيمَانِهِمْ فَكَانَ فِي مَغَارِهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ فِيمَا يَقُولُونَ فَأْذَنْ لِي فِي النُّزُولِ إِلَيْهِمْ وَ إِنْ كَانُوا كَاذِبِينَ فَاكْفِنِيهِمْ وَ ارْمِهِمْ بِنَارٍ تُحْرِقُهُمْ فَمَا اسْتَتَمَّ قَوْلُهُ حَتَّى حُصِبُوا بِالنَّارِ مِنْ فَوْقِهِمْ فَاحْتَرَقُوا فَبَلَغَ الْمَلِكَ خَبَرُهُمْ فَاشْتَدَّ غَيْظُهُ فَانْتَدَبَ كَاتِبَ امْرَأَتِهِ الْمُؤْمِنَ وَ بَعَثَ مَعَهُ جَمَاعَهً إِلَى الْجَبَلِ وَ قَالَ لَهُ قَدْ آنَ أَنْ أَتُوبَ فَانْطَلِقْ لَنَا إِلَيْهِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا يَأْمُرُنَا

١- أي حلف.

٢- في العرائس ما حاصله: فلما طال عليه المرض قالوا: إن في ناحيه الشام آلهه اخرى فابعث إليها و لعلها أن تشفع لك الى بعل فانه غضبان عليك؛ و لو لا غضبه عليك لكان قد أجابك و شفى مرض ابنك، فقال لاجب: لاى شى ء غضب على؟ قالوا: من أجل أنك لم تقتل الياس حتّى نجا سالما و هو كافر بالهك.

٣- أي وجه خمسين من قومه.

وَ يَنْهَانَا بِمَا يَرْضَى رَبُّنَا وَ أَمَرَ قَوْمَهُ فَاعْتَزَلُوا الْأَصْنَامَ (۱)فَانْطَلَقَ كَاتِبُهَا وَ الْفِئَةُ الَّذِينَ أَنْفَذَهُمْ مَعَهُ حَتَّى عَلَا الْجَبَلَ الَّذِي فِيهِ إِلْيَاسُ ثُمَّ نَادَاهُ فَعَرَفَ إِلْيَاسُ صَوْتَهُ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ أَنِ ابْرُزْ إِلَى أَخِيكَ الصَّالِحِ وَ صَافِحْهُ وَ حَيِّهِ فَقَالَ الْمُؤْمِنُ بَعَثَنِي إِلَيْكَ هَذَا الطَّاغِي وَ قَوْمُهُ وَ قَصَّ عَلَيْهِ مَا قَالُوا ثُمَّ قَالَ وَ إِنِّي لَخَائِفٌ إِنْ رَجَعْتُ إِلَيْهِ وَ لَسْتَ مَعِي أَنْ يَقْتُلَنِي فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى جَلَّ وَ عَزَّ إِلَى إِلْيَاسَ (۲)أَنَّ كُلَّ شَيْ ءٍ جَاءَكَ مِنْهُمْ خِدَاعٌ لِيَظْفَرُوا بِكَ وَ إِنِّي أَشْغَلُهُ عَنْ هَذَا الْمُؤْمِنِ بِأَنْ أُمِيتَ ابْنَهُ (۳)فَلَمَّا قَدِمُوا عَلَيْهِ شَدَّ اللَّهُ الْوَجَعَ عَلَى ابْنِهِ وَ أَخَذَ الْمَوْتُ بِكَظَمِهِ وَ رَجَعَ إِلْيَاسُ سَالِماً إِلَى مَكَانِهِ فَلَمَّا ذَهَبَ الْجَزَعُ عَنِ الْمَلِكِ بَعْدَ مُدَّةٍ سَأَلَ الْكَاتِبَ عَنِ الَّذِي جَاءَ بِهِ فَقَالَ لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ (۴).

ثُمَّ إِنَّ إِلْيَاسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَزَلَ وَ اسْتَخْفَى عِنْدَ أُمِّ يُونُسَ بْنِ مَتَّى سِتَّةَ أَشْهُرٍ وَ يُونُسُ مَوْلُودٌ ثُمَّ عَادَ إِلَى مَكَانِهِ فَلَمْ يَلْبَثْ إِلَّا يَسِيراً حَتَّى مَاتَ ابْنُهَا حِينَ فَطَمَتْهُ فَعَظُمَتْ مُصِيبَتُهَا فَخَرَجَتْ فِي طَلَبِ إِلْيَاسَ وَ رَقَتِ الْجِبَالَ حَتَّى وَجَدَتْ إِلْيَاسَ فَقَالَتْ إِنِّي فُجِّعْتُ بِمَوْتِ ابْنِي وَ أَلْهَمَنِي اللَّهُ تَعَالَى عَزَّ وَ عَلَا الِاسْتِشْفَاعَ بِكَ إِلَيْهِ لِيُحْيِيَ لِي ابْنِي فَإِنِّي تَرَكْتُهُ بِحَالِهِ وَ لَمْ أَدْفَنْهُ وَ أَخْفَيْتُ مَكَانَهُ فَقَالَ لَهَا وَ مَتَى مَاتَ ابْنُكِ قَالَتِ الْيَوْمَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ فَانْطَلَقَ إِلْيَاسُ وَ سَارَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ أُخْرَى حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَنْزِلِهَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ بِالدُّعَاءِ وَ اجْتَهَدَ حَتَّى أَحْيَا اللَّهُ تَعَالَى جَلَّتْ عَظَمَتُهُ بِقُدْرَتِهِ يُونُسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلَمَّا عَاشَ انْصَرَفَ إِلْيَاسُ وَ لَمَّا صَارَ (۵)ابْنَ أَرْبَعِينَ سَنَةً أَرْسَلَهُ اللَّهُ إِلَى قَوْمِهِ كَمَا قَالَ وَ أَرْسَلْناهُ إِلى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ

۱- خدعه ليغتر بذلك الكاتب فيحكى ذلك لا ليأس. راجع العرائس.

۲- فى بعض الكتب: أوحى اللّه الى الياس عليه السلام إن كل ما جاءك عنه مكر و كذب ليظفر بك، و ان الملك إن أخبرته رسله أنك لقيت هذا الرجل و لم يأت بك إليه اتهمه و عرف أنه قد داهن فى أمرك فلم يأمن أن يقتله فانطلق معه و انى سأشغله عنكما و اضاعف على ابنه البلاء فاذا هو مات فارجع عنه و لا تقم عنده، فذهب معه و رجع سالما. الخبر منه رحمه اللّه. قلت: ذكره كذلك الثعلبى فى العرائس.

۳- فيه سقط ظاهر، يستفاد صحيحه ممّا حكى المصنّف قبل ذلك فى الهامش.

۴- فى العرائس بعد ذلك: و ذلك لانه قد شغلنى عنه موت ابنك و الجزع عليه، و لم أكن أحسبك الا قد استوثقت منه فأطرق عنه لاجب و تركه.

۵- أى يونس.

ثُمَّ أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى جَلَّ وَ عَلَا إِلَى إِلْيَاسَ بَعْدَ سَبْعِ سِنِينَ مِنْ يَوْمَ أَحْيَا اللَّهُ يُونُسَ سَلْنِي أَعْطِكَ فَقَالَ تُمِيتُنِي فَتُلْحِقُنِي بِآبَائِي فَإِنِّي قَدْ مَلَلْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ أَبْغَضْتُهُمْ فِيكَ (۱)فَقَالَ تَعَالَى جَلَّتْ قُدْرَتُهُ مَا هَذَا بِالْيَوْمِ الَّذِي أُعْرِي مِنْكَ الْأَرْضَ وَ أَهْلَهَا وَ إِنَّمَا قِوَامُهَا بِكَ وَ لَكِنْ سَلْنِي أُعْطِكَ فَقَالَ إِلْيَاسُ فَأَعْطِنِي ثَارِي مِنَ الَّذِينَ أَبْغَضُونِي فِيكَ فَلَا تُمْطِرْ عَلَيْهِمْ سَبْعَ سِنِينَ قَطْرَةً إِلَّا بِشَفَاعَتِي (۲)فَاشْتَدَّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ الْجُوعُ وَ أَلَحَّ عَلَيْهِمُ الْبَلَاءُ وَ أَسْرَعَ الْمَوْتُ فِيهِمْ وَ عَلِمُوا أَنَّ ذَلِكَ مِنْ دَعْوَةِ إِلْيَاسَ فَفَزِعُوا إِلَيْهِ وَ قَالُوا نَحْنُ طَوْعُ يَدِكَ فَهَبَطَ إِلْيَاسُ مَعَهُمْ وَ مَعَهُ تِلْمِيذٌ لَهُ الْيَسَعُ وَ جَاءَ إِلَى الْمَلِكِ فَقَالَ أَفْنَيْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِالْقَحْطِ فَقَالَ قَتَلَهُمُ الَّذِي أَغْوَاهُمْ فَقَالَ ادْعُ رَبَّكَ يَسْقِيهِمْ فَلَمَّا جَنَّ اللَّيْلُ قَامَ إِلْيَاسُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ دَعَا اللَّهَ ثُمَّ قَالَ لِلْيَسَعِ انْظُرْ فِي أَكْنَافِ السَّمَاءِ مَا ذَا تَرَى فَنَظَرَ فَقَالَ أَرَى سَحَابَةً فَقَالَ أَبْشِرُوا بِالسِّقَاءِ فَلْيُحْرِزُوا (۳)أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْتِعَتَهُمْ مِنَ الْغَرَقِ فَأَمْطَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ السَّمَاءَ وَ أَنْبَتَتْ لَهُمُ الْأَرْضُ فَقَامَ إِلْيَاسُ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ وَ هُمْ صَالِحُونَ ثُمَّ أَدْرَكَهُمُ الطُّغْيَانُ وَ الْبَطَرُ فَجَحَدُوا حَقَّهُ وَ تَمَرَّدُوا فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ عَدُوّاً قَصَدَهُمْ وَ لَمْ يَشْعُرُوا بِهِ حَتَّى رَهِقَهُمْ (۴)فَقَتَلَ الْمَلِكَ وَ زَوْجَتَهُ وَ أَلْقَاهُمَا فِي بُسْتَانِ الَّذِي قَتَلَتْهُ زَوْجَةُ الْمَلِكِ ثُمَّ وَصَّى إِلْيَاسُ إِلَى الْيَسَعِ وَ أَنْبَتَ اللَّهُ لِإِلْيَاسَ الرِّيشَ وَ أَلْبَسَهُ النُّورَ وَ رَفَعَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ قَذَفَ بِكِسَائِهِ مِنَ الْجَوِّ عَلَى الْيَسَعِ فَنَبَّأَهُ اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ أَوْحَى إِلَيْهِ وَ أَيَّدَهُ فَكَانَ بَنُو إِسْرَائِيلَ يُعَظِّمُونَهُ وَ يَهْتَدُونَ بِهُدَاهُ (۵).

**[ترجمه]قصص الانبياء: ابن عباس گفت: یوشع بن نون بعد از موسی، بنی اسراییل را به شام برد و آن جا سکونت داد و آن جا را در بین آن ها تقسیم کرد. پس عشیره‌ای از آنان در سرزمین بعلبک ساکن شدند و آن نسلی است که الیاس نبی خدا از آن‌ها است. خداوند پادشاهی را برای آن ها فرستاد و او آن ها را به پرستش بتی به نام بعل تحریک کرد – فریب داد –. که خداوند فرمود: « وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ *إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ *أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ *اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ *فَكَذَّبُوهُ » و پادشاه همسر ظالمی داشت که هرگاه او آن جا نبود جانشینش بود و در بین مردم حکومت می کرد. و آن زن یک نویسنده حکیم داشت که سیصد انسان مؤمن که آن زن قصد کشتن آن ها را داشت، نجات داده بود. زنی زناکارتر از او در روی سرزمین نبود که با هفت پادشاه قوم بنی اسراییل ازدواج کرده بود که جدا از نوادگانش، نود بچه به دنیا آورده بود. پادشاه همسایه‌ای صالح داشت که بوستانی داشت که در کنار قصر پادشاه از طریق آن بستان زندگی می‌کرد، و پادشاه او را گرامی می داشت. روزی پادشاه به مسافرت رفت و زنش وقت را غنیمت شمرد و عبد صالح را کشت و بوستانش را به زور از خانواده و فرزندانش گرفت و آن کارش خشم خدا را برانگیخت. وقتی پادشاه برگشت زنش این خبر را به او داد. پادشاه به او گفت: کار درستی نکردی. خداوند الیاس نبی را بر آن ها مبعوث کرد که آن ها را به عبادت خداوند دعوت می کرد. آن ها او را دروغگو خواندند و او را طرد کردند و به او اهانت کردند و او را تهدید کردند ولی او بر کارهای آن ها صبر کرد و اذیت آن ها را تحمل کرد

ص: ۳۹۳

و بار دیگر آن ها را به سوی خداوند دعوت کرد ولی آن ها فقط سرکش‌تر می‌شدند. سپس خداوند با خود عهد بست که اگر توبه نکنند پادشاه و آن زن خطاکار را نابود کند ، و پیامبر، آن ها را بر این وعده الهی آگاه کرد. ولی آن ها نسبت به او خشمگین تر شدند و به عذاب و کشتن او مصمم تر شدند. او از آن ها فرار کرد و به بلندترین کوه در آن جا پناه برد، و تنهایی هفت سال در آن جا زندگی کرد که از گیاهان و میوه ها تغذیه می کرد و خداوند جایش را برای آن ها مخفی کرده بود. خداوند عزیزترین فرزندان پادشاه را مریض کرد تا این که از سلامتی او ناامید شدند و از پرستشگران بتها برای شفای او طلب

شفاعت کردند ولی فایده ای نداشت، پس مردم را به سوی کوهی که الیاس در آن بود، فرستادند و آنان می‌گفتند: ای الیاس به سوی ما پایین بیا و برایمان طلب شفاعت کن. الیاس از کوه پایین آمد و به آن ها گفت: خداوند مرا بر شما و کسانی که پشت شما هستند فرستاد پس پیام خدا را بشنوید. خدا می‌گوید: به سوی پادشاه برگردید و به او بگویید که: من همان خدایی هستم که جز من خدایی دیگر نیست و خدای قوم بنی اسراییل هستم. و من آن ها را آفریده ام و من هستم که به آن ها روزی می دهم و من آن ها را زندگی دادم و آن ها را می میرانم و به آن ها نفع و ضرر می رسانم و تو شفای فرزندت را از غیر من می خواهی؟ هنگامی که نزد پادشاه برگشتند و جریان را برای او تعریف کردند، خشمگین شد و گفت: چه چیزی مانع شما شد که وقتی او را دیدید به او حمله کنید و او را ببندید و برای من بیاورید، او دشمن من است. گفتند: وقتی که به نزد ما آمد ترسی بر دل هایمان وارد کرد. پس پنجاه نفر از قدرتمندان قومش را فراخواند و از آن ها خواست تا او را فریب دهند و به دروغ به او بگویند که به او ایمان آورده اند و او فریبشان را بخورد و این گونه خود را در اختیار آنان بگذارد. سپس راهی شدند تا به آن کوهی که الیاس در آن بود، رسیدند. سپس در آن پخش شدند و با صدای بلند او را فریاد می زدند و به او می گفتند: ای پیامبر خدا، خودت را بر ما ظاهر کن، ما به تو ایمان آورده ایم. وقتی الیاس صدای آن ها را شنید به ایمان آن ها دل خوش کرد. او در یک غار پنهان شده بود. گفت: خدایا اگر در ایمانشان صادق هستند پس به من اجازه بده تا به سوی آن ها بروم و اگر دروغ می گویند آن ها را نابود کن و گلوله آتش را به سوی آن ها پرتاب کن. هنوز حرف الیاس تمام نشده بود تا این که از از هر طرف بر روی آن ها آتش بارید و آتش گرفتند و خبر آن به گوش پادشاه رسید و خشمش نسبت به او شدت گرفت. سپس نویسنده مؤمن همسرش را فراخواند و همراه او گروهی را به کوه فرستاد و به او گفت: وقت آن رسیده است که توبه کنم. ما را به سوی او ببر تا او به سوی ما برگردد و ما را به آن چه که خدا راضی می‌شود

ص: ۳۹۴

امر و نهی کند. پس به قومش دستور داد تا از بت ها دوری کنند. پس آن نویسنده و آن گروه از مردم که انتخاب کرده بود، به راه افتادند. و از کوهی که الیاس در آن بود، بالا رفتند. الیاس را صدا زد و الیاس صدای او را شناخت. سپس خداوند به او وحی کرد که نزد برادر نیکوکارت برو و با او دست بده و سلام بگو. مؤمن به الیاس گفت: این پادشاه ستمگر و قومش مرا به نزد تو فرستادند. سپس جریان را برایش تعریف کرد و گفت: من می ترسم اگر بدون تو پیشش برگردم من را بکشد. خدای عز و جل به الیاس وحی کرد که هر آن چه که برایت تعریف کردند یک حیله است می‌خواهند با آن بر تو چیره شوند. ولی من نمی‌گذارم به این مؤمن آسیبی برساند و سر او را گرم می‌کنم به این که پسرش را می‌میرانم. هنگامی که آنان نزد پادشاه رفتند خدا بیماری پسرش را زیاد کرد و فوت کرد. و در آن هنگام الیاس سالم به مکانش برگشت. وقتی که ناراحتی پادشاه برای مرگ پسرش از بین رفت از نویسنده در باره کسی پرسید که او را آورده است. نویسنده گفت: از او خبری ندارم.

سپس الیاس از کوه پایین آمد و به مدت شش ماه در نزد مادر یونس بن متی ماند، آن وقت یونس نوزاد بود. بعد از آن الیاس به مکان خودش برگشت و چیزی نگذشته بود که بچه آن زن هنگامی که او را از شیر گرفت، فوت کرد این برای او بلای سختی بود. برای پیدا کردن الیاس از خانه خارج شد و از کوه بالا رفت تا این که الیاس را پیدا کرد. به او گفت: من با مرگ پسرم مصیبت‌زده شدم و خداوند به من الهام کرد که از تو در نزد خداوند طلب شفاعت کنم تا پسرم را برایم زنده کند. من بعد از مرگش او را رها کرده و دفن نکردم و جای او را پنهان نگه‌داشته‌ام. الیاس به او گفت: پسرت چند وقت است که مرده

است؟ گفت: با امروز هفت روز می شود، الیاس با او راهی شد و هفت روز دیگر گذشت تا این که به منزل آن زن رسید. سپس الیاس دعا کرد و تلاش کرد تا این که خداوند متعال یونس را زنده کرد. هنگامی که یونس زنده شد الیاس به مکان خودش برگشت و وقتی یونس چهل ساله شد خدا او را بر قومش به پیامبری مبعوث کرد. آن طور که فرمود: «و أرسلناه إلی مائه ألف أ یزیدون»

ص: ۳۹۵

و سپس خداوند هفت سال بعد از زنده شدن یونس به الیاس وحی کرد که از من بخواه تا به تو بدهم. الیاس گفت: مرا می... میرانی تا به پدرانم ملحق کنی. من از قوم بنی اسراییل خسته شده‌ام و به خاطر تو از آنان خشمگین هستم. خداوند به او فرمود: هنوز وقت آن نرسیده که زمین و مردمش را از وجود برکت تو خالی کنم. قوام و وجود زمین و مردمش به وجود تو بستگی دارد. ولی چیزی غیر از مرگت از من بخواه تا به تو بدهم. الیاس گفت: انتقامم را از کسانی که من را به خاطر تو خشمگین کردند، بگیر. هفت سال به آن ها باران نباران حتی یک قطره جز این که خودم بر آن ها شفاعت کنم. سپس در آن مدت گرسنگی بر آن ها سخت شد و بلا و مصیبت بر آن ها فشار آورد و همگی به مرگ نزدیک شده بودند و فهمیدند که این بلا و مصیبت و قحطی را الیاس برای آن ها دعا کرده است. سپس به او پناه بردند و گریه و زاری کردند و گفتند: ما گوش به فرمان تو هستیم. الیاس با آن ها که شاگردش یسع در بین آن ها بود و به پایین کوه آمد و به سوی پادشاه رفت. پادشاه به او گفت: بنی اسراییل را با قحطی نابود کردی. الیاس گفت: آن کسی که آن ها را گمراه کرده، آن ها را نابود کرده است. پادشاه گفت: از پروردگارت بخواه که برای آن ها باران ببارد. هنگامی که شب شد الیاس ایستاد و از خداوند خواست. سپس به یسع گفت: به گوشه و کنار آسمان نگاه کن، چه می‌بینی؟ یسع به آسمان نگاه کرد و گفت: یک ابر می‌بینم. الیاس گفت: آن ها را به باران بشارت بده و خود و مالشان را از غرق شدن حفظ کنند. سپس خداوند برای آن ها باران فرستاد و زمین برایشان سرسبز کرد. الیاس در بین آنان که همگی انسان‌های صالح بودند، ایستاد. و بعد از آن سرکش و طاغی شدند و حق پیامبر را ضایع کردند و در برابر او سرکشی کردند. سپس خداوند دشمنی را بر آن چیره کرد که قصد جنگ با آن ها را کرده بود ولی آن ها نفهمیده بودند تا این که آن ها نابود کرد. پادشاه و همسرش را کشت و آن ها را در آن بوستانی که صاحبش را زن پادشاه کشته بود، انداخت. سپس الیاس، یسع را جانشین خود کرد و خداوند برای الیاس بال رویاند و او را با نور پوشانید و او را به آسمان ها بالا برد و سپس از آسمان ها عبای او را برای یسع انداخت و خداوند او را بر بنی اسرائیل به پیامبری مبعوث کرد و به او وحی فرستاد و او را تأیید کرد و قوم بنی اسراییل او را بزرگ می‌داشتند و از نور هدایت او پیروی می کردند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

الکظم محرکه الحلق أو الفم أو مخرج النفس و قال الطبرسی اختلف

ص: ۳۹۶

۱- فی العرائس: فانی قد مللت بنی إسرائیل و ملونی، و أبغضتهم و ابغضونی.

۲- و فی بعض الروایات: ان اللّه لم یجبه الی سبع سنین، و قال: أنا أرحم بخلقی من ذلک فکان الیاس ینقص إلی أن بلغ ثلاث سنین فأجابه الی ذلک. منه رحمه اللّه. قلت: ذکره الثعلبی فی العرائس.

۳- أی فلیحفظوا أنفسهم.

۴- أی حتّی لحقهم.

۵- قصص الأنبیاء مخطوط، و الظاهر أن الحدیث مختصر، یوجد مفصله فی العرائس، و ذکرنا منه قبلا بعض ما کان دخیلا فی صحه المعنی و نظمه، و الحدیث کما تری من مرویات العامّه و قصصهم، أورده الصدوق بإسناده عنهم فی کتابه.

فی إلیاس فقیل هو إدریس عن ابن مسعود و قتاده و قیل هو من أنبیاء بنی إسرائیل من ولد هارون بن عمران ابن عم الیسع و هو إلیاس بن یاسین (۱)بن فنحاص بن العیزار بن هارون بن عمران عن ابن عباس و محمد بن إسحاق و غیرهما قالوا إنه بعث بعد حزقیل لما عظمت الأحداث فی بنی إسرائیل و کان یوشع لما فتح الشام بوأها بنی إسرائیل و قسمها بینهم فأحل سبطا منهم ببعلبک و هم سبط إلیاس بعث فیهم نبیا إلیهم فأجابه الملک ثم إن امرأته حملته علی أن ارتد و خالف إلیاس و طلبه لیقتله فهرب إلی الجبال و البراری و قیل إنه استخلف الیسع علی بنی إسرائیل و رفعه الله تعالی من بین أظهرهم و قطع عنه لذه الطعام و الشراب و کساه الریش فصار إنسیا ملکیا أرضیا سماویا و سلط الله علی الملک و قومه عدوا لهم فقتل الملک و امرأته و بعث الله الیسع رسولا-فآمنت به بنو إسرائیل و عظموه و انتهوا إلی أمره عن ابن عباس و قیل إن إلیاس صاحب البراری و الخضر صاحب الجزائر و یجتمعان فی کل یوم عرفه بعرفات و ذکر وهب أنه ذو الکفل و قیل هو الخضر علیه السلام و قال الیسع هو ابن أخطوب بن العجوز (۲).

**[ترجمه]الکظم با حرکت همه حروف؛ یعنی حلق یا دهان یا محل خروج نفس. طبرسی می گوید:

ص: ۳۹۶

در مورد الیاس اختلاف است. ابن مسعود و قتاده روایت می کنند که او ادریس بوده است. از ابن عباس و محمد بن اسحاق و غیر از آن دو روایت است که: او از پیامبران بنی اسراییل بوده است و از فرزندان هارون پسر عمران و پسرعموی یسع بوده است. و او الیاس بن یاسین بن فنحاص بن العیزار بن هارون بن عمران بوده است. می گویند: که او بعد از حزقیل هنگامی که اتفاقات بزرگی در بین بنی اسراییل افتاد به پیامبری برگزیده شد. و یوشع هنگامی که سرزمین شام را فتح کرد بنی اسراییل را در آن جا سکنی داد و آن جا را در بین آن ها تقسیم کرد. یک نسل او را در بعلبک ساکن کرد و آن ها نسل الیاس بودند که خداوند او را به پیامبری نزد آنان فرستاد و پادشاه او را پذیرفت ولی همسر پادشاه، پادشاه را ترغیب کرد تا مرتد شود و با او مخالفت کرد و خواستار کشتن او شد. سپس الیاس به سوی کوهها و بیابان ها فرار کرد. از ابن عباس روایت است که: او جانشین یسع در پیامبری بر قوم بنی اسراییل شد. و خداوند او را از میان آنان به آسمان ها برد و لذت خوردن و نوشیدن را از او گرفت و به او بال عطا کرد، پس انسانی فرشته‌ای و در عین حال زمینی و آسمانی شد. و خداوند بر پادشاه و قومش دشمنی را مسلط کرد که پادشاه و همسرش را کشت و یسع را به پیامبری بر آن ها فرستاد که بنی اسراییل بر او ایمان آوردند و به او احترام گذاشتند و تا آخر کارش با او همراه بودند. و گفته شده که: الیاس، همراه بیابان ها و خضر، همراه جزیره ها بوده است، و در هر روز عرفه در عرفات گرد می‌آیند، و وهب ذکر کرده بود که او ذوالکفل است، و گفته شده: او خضر علیه السلام است؛ و گفت: یسع، پسر اخطوب پسر عجوز است. - . مجمع البیان ۸: ۴۵۷ -

**[ترجمه]

«۳»

-کا، الکافی عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی أَوْ غَیْرِهِ عَنْ قُتَیْبَهَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَکَرِیَّا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَیْکُمْ بِالْکَرَفْسِ فَإِنَّهُ طَعَامُ إِلْیَاسَ وَ الْیَسَعِ وَ یُوشَعَ بْنِ نُونٍ

(۳).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام روایت می کند که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم فرموده است که: کرفس زیاد بخورید، چون آن غذای الیاس و یسع و یوشع بن نون بوده است. - . فروع الکافی ۲ : ۲۸۱ -

**[ترجمه]

«۴»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِیعاً عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ الْجَرِیشِ (۴)عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الثَّانِی قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ بَیْنَا أَبِی یَطُوفُ بِالْکَعْبَهِ إِذَا رَجُلٌ مُعْتَجِرٌ (۵)قَدْ قُیِّضَ لَهُ (۶)فَقَطَعَ عَلَیْهِ

ص: ۳۹۷

۱- هکذا فی نسخ، و فی نسخه: إلیاس بن یستر، و هو وهم و الصواب ما اخترناه فی المتن، علی ما یوجد فی الطبریّ و العرائس و الکامل، و أمّا البغدادیّ فی المحبر فقال: إلیاس بن تشبین ابن العازر بن الکاهن بن هارون.

۲- مجمع البیان ۸: ۴۵۷.

۳- فروع الکافی ۲: ۲۸۱.

۴- فی نسخه: الجریش الرازیّ.

۵- الاعتجار هو أن یلف العمامه علی رأسه و یرد طرفها علی وجهه، و لا یعمل شیئا تحت ذقنه.

۶- أی جی ء به من حیث لا یحتسب. و الأسبوع: سبع مرّات، أی فقطع طوافه و لم یدعه حتی یطوف سبع مرّات.

أَسْبُوعَهُ حَتَّى أَدْخَلَهُ إِلَى دَارٍ جَنْبِ الصَّفَا فَأَرْسَلَ إِلَيَّ فَكُنَّا ثَلَاثَةً فَقَالَ مَرْحَباً يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي وَ قَالَ بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ يَا أَمِينَ اللَّهِ بَعْدَ آبَائِهِ يَا أَبَا جَعْفَرٍ إِنْ شِئْتَ فَأَخْبِرْنِي وَ إِنْ شِئْتَ فَأَخْبَرْتُكَ وَ إِنْ شِئْتَ سَلْنِي وَ إِنْ شِئْتَ سَأَلْتُكَ وَ إِنْ شِئْتَ فَاصْدُقْنِي وَ إِنْ شِئْتَ صَدَقْتُكَ (۱)قَالَ كُلَّ ذَلِكَ أَشَاءُ قَالَ فَإِيَّاكَ أَنْ يَنْطِقَ لِسَانُكَ عِنْدَ مَسْأَلَتِي بِأَمْرٍ تُضْمِرُ لِي غَيْرَهُ (۲)قَالَ إِنَّمَا يَفْعَلُ ذَلِكَ مَنْ فِي قَلْبِهِ عِلْمَانِ يُخَالِفُ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَبَى أَنْ يَكُونَ لَهُ عِلْمٌ فِيهِ اخْتِلَافٌ قَالَ هَذِهِ مَسْأَلَتِي وَ قَدْ فَسَّرْتَ طَرَفاً مِنْهَا أَخْبِرْنِي عَنْ هَذَا الْعِلْمِ الَّذِي لَيْسَ فِيهِ اخْتِلَافٌ مَنْ يَعْلَمُهُ قَالَ أَمَّا جُمْلَةُ الْعِلْمِ فَعِنْدَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ وَ أَمَّا مَا لَا بُدَّ لِلْعِبَادِ مِنْهُ فَعِنْدَ الْأَوْصِيَاءِ قَالَ فَفَتَحَ الرَّجُلُ عُجْرَتَهُ (۳)وَ اسْتَوَى جَالِساً وَ تَهَلَّلَ وَجْهُهُ وَ قَالَ هَذِهِ أَرَدْتُ وَ لَهَا أَتَيْتُ زَعَمْتَ أَنَّ عِلْمَ مَا لَا اخْتِلَافَ فِيهِ مِنَ الْعِلْمِ عِنْدَ الْأَوْصِيَاءِ فَكَيْفَ يَعْلَمُونَهُ قَالَ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَعْلَمُهُ إِلَّا أَنَّهُمْ لَا يَرَوْنَ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَرَى لِأَنَّهُ كَانَ نَبِيّاً وَ هُمْ مُحَدَّثُونَ وَ أَنَّهُ كَانَ يَفِدُ إِلَى اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ فَيَسْمَعُ الْوَحْيَ وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ فَقَالَ صَدَقْتَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ سَآتِيكَ بِمَسْأَلَةٍ صَعْبَةٍ أَخْبِرْنِي عَنْ هَذَا الْعِلْمِ مَا لَهُ لَا يَظْهَرُ كَمَا كَانَ يَظْهَرُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ فَضَحِكَ (۴)أَبِي عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ أَبَى اللَّهُ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَى عِلْمِهِ إِلَّا مُمْتَحَناً لِلْإِيمَانِ بِهِ كَمَا قَضَى عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنْ يَصْبِرَ عَلَى أَذَى قَوْمِهِ وَ لَا يُجَاهِدَهُمْ إِلَّا بِأَمْرِهِ فَكَمْ مِنِ اكْتِتَامٍ قَدِ اكْتَتَمَ بِهِ حَتَّى قِيلَ لَهُ فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَ ايْمُ اللَّهِ أَنْ لَوْ صَدَعَ قَبْلَ

۱- من صدق الحديث: أنبأه بصدق.

۲- أى لا تخبرنى بشى ء يكون فى علمك شى ء آخر تلزمك لاجله القول بخلاف ما أخبرت كما فى أكثر علوم أهل الضلال فانه يلزمهم أشياء لا يقولون بها؛ و قيل: المراد: أخبرنى بعلم يقينى لا يكون عندك احتمال خلافه، فقوله عليه السلام: علمان أى احتمالان متناقضان، أو المراد: لا تكتم منى شيئا من الاسرار و اللّه يعلم. منه طاب ثراه. قلت: أو المعنى: اخبرنى بما أردت ظاهره و ما لم تهم فيه.

۳- فى نسخه: عجيرته، أى طرف العمامه التى ردّ على وجهه. تهلل وجهه أى تلألأ.

۴- فضحك عليه السلام لما رأى أنّه تجاهل عنها و هو عالم بها.

ذَلِکَ لَکَانَ آمِناً وَ لَکِنَّهُ إِنَّمَا نَظَرَ فِی الطَّاعَهِ وَ خَافَ الْخِلَافَ فَلِذَلِکَ کَفَّ (۱)فَوَدِدْتُ أَنَّ عَیْنَیْکَ تَکُونُ مَعَ مَهْدِیِّ هَذِهِ الْأُمَّهِ وَ الْمَلَائِکَهُ بِسُیُوفِ آلِ دَاوُدَ بَیْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ یُعَذِّبُ أَرْوَاحَ الْکَفَرَهِ مِنَ الْأَمْوَاتِ وَ یُلْحِقُ بِهِمْ أَرْوَاحَ أَشْبَاهِهِمْ مِنَ الْأَحْیَاءِ ثُمَّ أَخْرَجَ (۲)سَیْفاً ثُمَّ قَالَ هَا إِنَّ هَذَا مِنْهَا قَالَ فَقَالَ أَبِی إِی وَ الَّذِی اصْطَفَی مُحَمَّداً عَلَی الْبَشَرِ قَالَ فَرَدَّ الرَّجُلُ اعْتِجَارَهُ وَ قَالَ أَنَا إِلْیَاسُ مَا سَأَلْتُکَ عَنْ أَمْرِکَ وَ لِی مِنْهُ جَهَالَهٌ (۳)غَیْرَ أَنِّی أَحْبَبْتُ أَنْ یَکُونَ هَذَا الْحَدِیثُ قُوَّهً لِأَصْحَابِکَ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ بِطُولِهِ إِلَی أَنْ قَالَ ثُمَّ قَامَ الرَّجُلُ وَ ذَهَبَ فَلَمْ أَرَهُ (۴).

**[ترجمه]کافی: از امام جواد علیه السلام روایت می کنند که: امام صادق علیه السلام فرمود: پدرم طواف کعبه را می کرد که مرد عمامه داری که با آن صورتش را پوشانده بود، جلوی او ظاهر شد و طواف او را قطع کرد

و اجازه نداد هفت دور طواف را تمام کند و او را به خانه ای در کنار تپه صفا وارد کرد، پس را نزد من فرستاد و ما با هم سه نفر بودیم. گفت: سلام بر شما ای پسر رسول خدا! سپس دستش را بر روی سر من گذاشت و گفت: درود خدا بر تو باد ای امین مردم بعد از پدرانتش ای ابوجعفر، اگر می خواهی به من خبر بدهید و اگر می خواهید من تو را باخبر کنم. اگر می خواهی از من سؤال بپرس و اگر می خواهی من از تو بپرسم. و اگر می خواهی خبر راست را به من بده و اگر می خواهی من به تو خبر راست را بگویم. گفت: همه آن ها را می‌خواهم. آن مرد گفت: پس مبادا هنگام پرسیدن من، چیزی خلاف آن را در دلت پنهان کنی؟. حضرت فرمود: کسی این کار را می کند که در سینه‌اش دو علم داشته باشد و یکی از آن علوم مخالف علم دیگرش باشد، و خداوند متعال ابا دارد از این که علمی داشته باشد که در آن اختلاف باشد. آن مرد گفت: این سؤال من بود که یک بخش آن را جواب دادی؛ مرا از این علمی که در آن اختلاف نیست آگاه کن چه کسی این علم را دارد؟ حضرت فرمود: همه علوم در نزد خداوند است و آن دسته از علوم که بندگان باید بدانند در نزد اوصیا است. سپس آن مرد عمامه اش را باز کرد و راست نشست و صورتش باز شد و گفت: این سؤال من بود و به این خاطر آمدم. فکر کردم علمی که در آن اختلاف وجود ندارد در نزد امامان است چگونه آن را یاد می گیرند؟ حضرت فرمود: آن چنان که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم آن را یاد گرفته بود جز آن که آن ها آن چه را که رسول الله آن را می دید، نمی بینند. چون او پیامبر خدا بوده است ولی آن ها محدّث بودند و پیامبر از طرف خداوند برایش وحی می آمد و آن را می شنید ولی آن ها نمی شنیدند. آن مرد گفت: راست می گویی، ای پسر رسول خدا. یک سؤال سخت برایت طرح می کنم. این علم چرا بر ما آشکار نمی شود آنچنانکه بر پیامبر صلی الله علیه و آله آشکار می‌شد؟ پدرم خندید و گفت: خداوند کسی را از علم خود مطلع نمی گرداند مگر آن که او را به ایمان به خود امتحان کرده است. چنانکه بر پیامبر صلی الله علیه و آله مقدر کرد که بر آزار و اذیت قومش صبر کند و فقط با دستور خداوند با آن ها بجنگد، و چقدر مسائل را کتمان کرد تا این که به ایشان فرمود: «اصدع بما تومر و أعرض عن المشرکین» به خدا سوگند اگر قبل از آن

آشکارا دعوت می شدند، ایمان می آوردند. ولی او از دستور خداوند اطاعت کرد و از خلاف دستور او ترسید و به خاطر این از آشکار کردن بعضی از چیزها که به صلاح امت نبود جلوگیری می کرد. دوست داشتم که چشمانت همراه مهدی این امت

باشد و ملائکه با شمشیرهای قوم آل داود در بین زمین و آسمان ارواح مرده کافران و همچنین ارواح زنده کافر را عذاب می دادند. سپس آن مرد شمشیری بیرون آورد و گفت: این یکی از آن هاست. پدرم گفت: بله، سوگند به آن کسی که پیامبر صلی الله علیه و آله را از همه انسان ها برگزید. فرمود: آن مرد عمامه‌اش را به حالت اول درآورد و گفت: من الیاس هستم و چیزی از تو نپرسیدم که پاسخ آن را ندانم، فقط می‌خواستم که این سخنان قوت قلب اصحابت بشود و این حدیث طولانی را ادامه داد تا این که گفت: سپس آن مرد ایستاد و رفت و دیگر او را ندیدم. - . اصول الکافی ۱ : ۲۴۲ – ۲۴۴، ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۵»

-م، تفسیر الإمام علیه السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِزَیْدِ بْنِ أَرْقَمَ إِذَا أَرَدْتَ أَنْ یُؤْمِنَکَ اللَّهُ مِنَ الْغَرَقِ وَ الْحَرَقِ وَ الشَّرَقِ (۵)فَقُلْ إِذَا أَصْبَحْتَ بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا یَصْرِفُ السُّوءَ إِلَّا اللَّهُ بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا یَسُوقُ الْخَیْرَ إِلَّا اللَّهُ بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ مَا یَکُونُ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیمِ بِسْمِ اللَّهِ مَا شَاءَ اللَّهُ صَلَّی اللَّهُ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّیِّبِینَ فَإِنَّ مَنْ قَالَهَا ثَلَاثاً إِذَا أَصْبَحَ أَمِنَ مِنْ الْحَرَقِ وَ الْغَرَقِ وَ الشَّرَقِ حَتَّی یُمْسِیَ وَ مَنْ قَالَهَا ثَلَاثاً إِذَا أَمْسَی أَمِنَ مِنَ الْحَرَقِ وَ الْغَرَقِ وَ الشَّرَقِ حَتَّی یُصْبِحَ وَ إِنَّ الْخِضرَ وَ إِلْیَاسَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ یَلْتَقِیَانِ فِی کُلِّ مَوْسِمٍ فَإِذَا تَفَرَّقَا تَفَرَّقَا عَنْ هَذِهِ الْکَلِمَاتِ (۶).

**[ترجمه]تفسیر امام العسکری: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم به زید بن أرقم فرمود: اگر می خواهی خداوند تو را از غرق شدن و سوختگی و گلوگیر شدن در امان نگهدارد، صبح هر روز بگو « بسم الله، ما شاء الله، هیچ کس به جز خداوند نمی تواند بدی را از انسان دفع کند؛ بسم الله، ما شاء الله، هیچ کس به جز خداوند انسان را به نیکی هدایت نمی‌کند؛ بسم الله، ما شاء الله، هر نعمتی هست از خداست؛ بسم الله، ما شاء الله، لاحول ولا قوه الا بالله العلی العظیم. بسم الله، ما شاء الله، صلی الله علی محمد و آله الطیبین الطاهرین» هر کس هنگام صبح سه بار این را بگوید از سوختن و غرق شدن و گلوگیر شدن در امان می... ماند تا صبح کند. خضر و الیاس در هر موسم همدیگر را ملاقات می‌کنند و هنگام جدایی از یکدیگر، این جملات را می گویند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۶»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام الصَّدُوقُ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِیدٍ عَنْ مُصَدِّقٍ عَنْ عَمَّارٍ عَنِ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِی زَمَانِ بَنِی إِسْرَائِیلَ رَجُلٌ یُسَمَّی إِلْیَا (۷)

۱- حاصل الجواب انه صلّی اللّه علیه و آله و سلم لم یکن یظهر ما یعلمه دائما، فانه کان فی بعض الاحیان یکتم أمورا لم یکن فی إظهارها مصلحه للامه. أو لم یکن یقتضیها مصلحه الظرف و الوقت.

۲- أی الرجل المعتجر.

۳- فی نسخه: ولی به جهاله. و فی المصدر: و بی منه جهاله.

۴- أصول الکافی ۱: ۲۴۲- ۲۴۴ و ۲۴۷ راجع فهرست النجاشیّ ترجمه الحسن بن العباس فان للنجاشیّ کلاما فی الحدیث.

۵- الشرق: الشق. و فی المصدر: السرق. من السرقه.

۶- تفسیر الإمام: ۶.

۷- عد الیعقوبی فی تاریخه رؤساء الاسباط و عدد المرءوسین، و عد منهم الباب بن حیلون و قال: و عدد من معه سبعه و خمسون ألفا و أربع مائه رجل. فیحتمل اتّحادهما و أن أحدهما مصحف أو کما یأتی من المصنّف اتّحاده مع الیاس.

رَئِيسٌ عَلَى أَرْبَعِمِائَةٍ مِنْ بَنِی إِسْرَائِيلَ وَ كَانَ مَلِكُ بَنِی إِسْرَائِيلَ هَوِیَ امْرَأَةً مِنْ قَوْمٍ يَعْبُدُونَ الْأَصْنَامَ مِنْ غَيْرِ بَنِی إِسْرَائِيلَ فَخَطَبَهَا فَقَالَتْ عَلَى أَنْ أَحْمِلَ الصَّنَمَ فَأَعْبُدَهُ فِی بَلْدَتِكَ فَأَبَى عَلَيْهَا ثُمَّ عَاوَدَهَا مَرَّةً بَعْدَ مَرَّةٍ حَتَّى صَارَ إِلَى مَا أَرَادَتْ فَحَوَّلَهَا إِلَيْهِ وَ مَعَهَا صَنَمٌ وَ جَاءَ مَعَهَا ثَمَانُمِائَةِ رَجُلٍ يَعْبُدُونَهُ فَجَاءَ إِلْيَا إِلَى الْمَلِكِ فَقَالَ مَلَّكَكَ اللَّهُ وَ مَدَّ لَكَ فِی الْعُمُرِ فَطَغَيْتَ وَ بَغَيْتَ فَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ فَدَعَا اللَّهَ إِلْيَا أَنْ لَا يَسْقِيَهُمْ قَطْرَةً فَنَالَهُمْ قَحْطٌ شَدِيدٌ ثَلَاثَ سِنِينَ حَتَّى ذَبَحُوا دَوَابَّهُمْ فَلَمْ يَبْقَ لَهُمْ مِنَ الدَّوَابِّ إِلَّا بِرْذَوْنٌ يَرْكَبُهُ الْمَلِكُ وَ آخَرُ يَرْكَبُهُ الْوَزِيرُ وَ كَانَ قَدِ اسْتَتَرَ عِنْدَ الْوَزِيرِ أَصْحَابُ إِلْيَا يُطْعِمُهُمْ فِی سَرَبٍ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى جَلَّ ذِكْرُهُ إِلَى إِلْيَا تَعَرَّضْ لِلْمَلِكِ فَإِنِّی أُرِيدُ أَنْ أَتُوبَ عَلَيْهِ فَأَتَاهُ فَقَالَ يَا إِلْيَا مَا صَنَعْتَ بِنَا قَتَلْتَ بَنِی إِسْرَائِيلَ فَقَالَ إِلْيَا تُطِيعُنِی فِيمَا آمُرُكَ بِهِ فَأَخَذَ عَلَيْهِ الْعَهْدَ فَأَخْرَجَ أَصْحَابَهُ وَ تَقَرَّبُوا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِثَوْرَيْنِ ثُمَّ دَعَا بِالْمَرْأَةِ فَذَبَحَهَا وَ أَحْرَقَ الصَّنَمَ وَ تَابَ الْمَلِكُ تَوْبَةً حَسَنَةً حَتَّى لَبِسَ الشَّعْرَ وَ أُرْسِلَ إِلَيْهِ الْمَطَرُ وَ الْخِصْبُ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبياء: امام صادق عليه السلام فرمود: در زمان بنی اسراييل مردی به نام إليا بود كه

ص: ۳۹۹

رئيس چهارصد نفر از مردم بنی اسراييل بود. پادشاه قوم بنی اسراييل عاشق زنی غير از قوم خودش شده بود كه بت پرست بودند و به او پيشنهاد ازدواج داد. آن زن گفت: به شرط آن كه بت را با خودم بياورم و آن را در شهر تو پرستش كنم. ولی او آن را نپذيرفت، و چند بار ديگر پی در پی نزد او رفت تا اين كه پادشاه بالاخره قبول كرد و آن زن را به شهر خود منتقل كرد در حالی كه بتش همراهش بود و همراه آن زن هشتصد مرد آمدند كه همگی بت پرست بودند. إليا به نزد پادشاه آمد و به او گفت: خداوند تو را پادشاه كرد و عمرت را طولانی كرد ولی تو سركشی و ستم كردی. پادشاه به إليا توجهی نكرد سپس اليا دعا كرد تا خداوند حتی يک قطره باران برای آن ها نبارد. قحطی بزرگی به مدت سه سال بر آن ها نازل شد به طوری كه تمام حيوانات خودشان را قربانی كردند و هيچ حيوان ديگری برای آن ها باقی نماند به جز اسبی كه پادشاه و اسب ديگری كه وزير بر آن سوار می شدند. دوستان إليا در نزد وزير مخفی شده بودند و آن ها را گروه گروه غذا می داد. خداوند به اليا وحی كرد كه به سوی پادشاه برو، می‌خواهم توبه او را قبول كنم. پس نزد او آمد. پادشاه به اليا گفت: با ما چكار كردی، بنی اسراييل را نابود كردی؟ اليا گفت: در آن چه به تو دستور می‌دهم مرا اطاعت می كنی؟ پس از او تعهد گرفت و اصحابش را بيرون آورد و دو گاو نر را برای خداوند قربانی كردند. سپس آن زن را صدا زد و او را قربانی كرد و آن بت را آتش زد و پادشاه توبه خوبی كرد و لباس پشمی پوشيد و باران برای آن ها فرستاده شد و زمين سرسبز شد. - . قصص الانبياء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۷»

-ير، بصائر الدرجات مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْمِيثَمِیِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُوسَى النُّمَيْرِیِّ قَالَ: جِئْتُ إِلَى بَابِ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِأَسْتَأْذِنَ عَلَيْهِ فَسَمِعْنَا صَوْتاً حَزِيناً يَقْرَأُ بِالْعِبْرَانِيَّةِ فَبَكَيْنَا حَيْثُ سَمِعْنَا الصَّوْتَ وَ ظَنَنَّا أَنَّهُ بَعَثَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ يَسْتَقْرِئُهُ فَأَذِنَ لَنَا فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ فَلَمْ نَرَ عِنْدَهُ أَحَداً فَقُلْنَا أَصْلَحَكَ اللَّهُ سَمِعْنَا صَوْتاً بِالْعِبْرَانِيَّةِ فَظَنَنَّا أَنَّكَ بَعَثْتَ إِلَى رَجُلٍ

مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ تَسْتَقْرِئُهُ قَالَ لَا وَ لَكِنْ ذَكَرْتُ مُنَاجَاةَ إِلْيَا لِرَبِّهِ فَبَكَيْتُ مِنْ ذَلِكَ قَالَ قُلْنَا وَ مَا كَانَ مُنَاجَاتُهُ جَعَلَنِيَ اللَّهُ فِدَاكَ قَالَ جَعَلَ يَقُولُ يَا رَبِّ أَ تُرَاكَ مُعَذِّبِي بَعْدَ طُولِ قِيَامِي لَكَ أَ تُرَاكَ مُعَذِّبِي بَعْدَ طُولِ صَلَاتِي لَكَ وَ جَعَلَ يُعَدِّدُ أَعْمَالَهُ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِّي لَسْتُ أُعَذِّبُكَ قَالَ فَقَالَ يَا رَبِّ وَ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَقُولَ لَا بَعْدَ نَعَمْ وَ أَنَا عَبْدُكَ وَ فِي قَبْضَتِكَ قَالَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِّي إِذَا قُلْتُ قَوْلًا وَفَيْتُ بِهِ (۲).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: موسی النمیری روایت می‌کند که به خانه امام باقر علیه السلام آمدم و اجازه ورود خواستم که یک صدای غمگین شنیدم که با زبان عبری چیزی می‌خواند و وقتی آن صدا را شنیدیم، گریه کردیم و فکر کردیم که آن را برای یک مرد یهودی نوشته است و آن را با خود می خواند. سپس اجازه ورود به ما داد و داخل شدیم و کسی را نزد ایشان ندیدیم. به ایشان گفتیم: خداوند تو را خیر دهد، صدایی شبیه صدای عبری شنیدیم فکر کردیم که چیزی را برای مردی از اهل کتاب نوشته‌ای و آن را با خود می‌خوانی. فرمود: نه، مناجات الیا با خداوند را می‌خواندم و به خاطر آن گریه کردم. به ایشان گفتیم: فدای شما شویم مناجات ایشان چه بوده است؟ فرمود: پروردگارا، آیا من را عذاب می‌دهی در حالی که من همیشه تو را عبادت می‌کردم؟ و آیا من را عذاب می‌دهی در حالی که نمازهای طولانی برای عبادت تو خوانده‌ام؟ و همینطوری اعمال نیکش را ذکر می‌کرد که خداوند به او وحی کرد من تو را عذاب نمی‌دهم. گفت: پروردگارا اگر چیزی باعث شود تا نظرت عوض شود چه؟ در حالی که من بنده تو هستم و تو اختیار مرا داری. خداوند وحی کرد که: من هروقت به کسی وعده بدهم به آن عمل می‌کنم. - . بصائر الدرجات : ۹۹ -

**[ترجمه]

بیان

لا یبعد اتحاد إلیاس و إلیا لتشابه الاسمین و القصص المشتمله علیهما.

ص: ۴۰۰

۱- قصص الأنبیاء مخطوط.

۲- بصائر الدرجات: ۹۹.

**[ترجمه]یکی بودن الیاس و الیا به خاطر تشابه اسم ها و قصه های ذکر شده در مورد آن ها بعید نیست.

ص: ۴۰۰

**[ترجمه]

«۸»

-ج، الإحتجاج ید، التوحید ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام فِی خَبَرٍ طَوِیلٍ رَوَاهُ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِیُّ عَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ فِیمَا احْتَجَّ بِهِ عَلَی جَاثَلِیقِ النَّصَارَی أَنْ قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ إِنَّ الْیَسَعَ قَدْ صَنَعَ مِثْلَ مَا صَنَعَ عِیسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ مَشَی عَلَی الْمَاءِ وَ أَحْیَا الْمَوْتَی وَ أَبْرَأَ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ فَلَمْ تَتَّخِذْهُ أُمَّتُهُ رَبّاً الْخَبَرَ (۱).

**[ترجمه]احتجاج، توحید، عیون اخبار الرضا: در یک روایت طولانی که حسن بن نوفلی آن را از امام رضا علیه السلام در باب احتجاج ایشان بر جاثلیق مسیحی آورده است. فرمود: یسع معجزاتی مانند حضرت عیسی داشت. بر روی آب راه رفت، مردگان را زنده کرد، بیماران پیسی دار و ناعلاج را شفا داد، ولی امتش او را خدای خودشان قرار ندادند. - . الاحتجاج : ۲۲۸ توحید الصدوق : ۴۳۴ عیون اخبار الرضا : ۹۰ -

**[ترجمه]

«۹»

-قب، المناقب لابن شهرآشوب رُوِیَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله سَمِعَ صَوْتاً مِنْ قُلَّهِ جَبَلٍ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِی مِنَ الْأُمَّهِ الْمَرْحُومَهِ الْمَغْفُورَهِ فَأَتَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَإِذَا بِشَیْخٍ أَشْیَبَ قَامَتُهُ ثَلَاثُمِائَهِ ذِرَاعٍ (۲)فَلَمَّا رَأَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَانَقَهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّنِی آکُلُ فِی کُلِّ سَنَهٍ مَرَّهً وَاحِدَهً وَ هَذَا أَوَانُهُ فَإِذَا هُوَ بِمَائِدَهٍ أُنْزِلَ (۳)مِنَ السَّمَاءِ فَأَکَلَا وَ کَانَ إِلْیَاسَ عَلَیْهِ السَّلَامُ (۴).

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: از انس روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم از قله ی یک کوه صدایی شنید که می گفت: خدایا من را جزء امتی قرار بده که به آن ها رحم می کنی و آن ها را می بخشی؛ که ناگهان یک مرد پیر که صاحب آن صدا بود نزد پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم آمد؛ که قد او ۳۰۰ ذراع بود. وقتی که رسول الله او را دید، بغلش کرد. سپس گفت: من هر سال یک بار غذا می خورم و این ظرف هایش هستند که یک غذای آسمانی بود و آن ۲ با هم آن را خوردند و آن مرد الیاس بود. - . مناقب آل أبی طالب ۱ : ۱۱۸- ۱۱۹ -

**[ترجمه]

«۱۰»

-فس، تفسير القمى قَوْلُهُ أَ تَدْعُونَ بَعْلًا قَالَ كَانَ لَهُمْ صَنَمٌ يُسَمُّونَهُ بَعْلًا وَ سَأَلَ رَجُلٌ أَعْرَابِيّاً عَنْ نَاقَةٍ وَاقِفَةٍ فَقَالَ لِمَنْ هَذِهِ النَّاقَةُ فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ أَنَا بَعْلُهَا وَ سُمِّيَ الرَّبُّ بَعْلًا ثُمَّ ذَكَرَ عَزَّ وَ جَلَّ آلَ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فَقَالَ وَ تَرَكْنا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ (۵)فَقَالَ يَاسِينُ مُحَمَّدٌ وَ آلُ مُحَمَّدٍ الْأَئِمَّةُ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَ سَلَامُهُ عَلَيْهِمْ (۶).

أقول:

روى الثعلبى بإسناده عن رجل من أهل عسقلان أنه كان يمشى بالأردن عند نصف النهار فرأى رجلا فقال يا عبد الله من أنت فجعل لا يكلمنى فقلت يا عبد الله من أنت (۷)قال أنا إلياس قال فوقعت على رعده (۸)فقلت ادع الله أن يرفع عنى ما

ص: ۴۰۱

۱- الاحتجاج: ۲۲۸، توحيد الصدوق: ۴۳۴، عيون الأخبار: ۹۰ راجع الخبر الثامن من باب قصه حزقيل و ذيله.

۲- فيه غرابه جدا و كذا فيما بعده، و الحديث من مرويات العامّه كما ترى.

۳- فى المصدر: أنزلت.

۴- مناقب آل أبى طالب ۱: ۱۱۸- ۱۱۹.

۵- باضافه آل على ياسين، على قراءه نافع و ابن عامر و يعقوب.

۶- تفسير القمّىّ: ۵۵۹- ۵۶۰.

۷- هكذا فى النسخ، و فى المصدر: فقال: يا عبد اللّه من أنت؟ قال: أنا الياس. و هو الصحيح.

۸- فى المصدر: رعده شديده.

أجد حتى أفهم حديثك و أعقل عنك قال فدعا لى بثمان دعوات (۱)يا بر يا رحيم يا حنان يا منان يا حى يا قيوم و دعوتين بالسريانيه فلم أفهمهما (۲)فرفع الله عنى ما كنت أجد فوضع كفه بين كتفى فوجدت بردها بين ثديى (۳)فقلت له يوحى إليك اليوم قال منذ بعث محمد رسولا فإنه ليس يوحى إلى قال قلت له فكم من الأنبياء اليوم أحياء قال أربعه اثنان فى الأرض و اثنان فى السماء ففى السماء عيسى و إدريس عليهما السلام و فى الأرض إلياس و الخضر عليهما السلام قلت كم الأبدال (۴)قال ستون رجلا خمسون منهم من لدن عريش المصر (۵)إلى شاطئ الفرات و رجلان بالمصيصه و رجل بعسقلان و سبعه فى سائر البلاد و كلما أذهب الله تعالى بواحد منهم جاء سبحانه بآخر بهم يدفع الله عن الناس البلاء و بهم يمطرون قلت فالخضر أنى يكون قال فى جزائر البحر قلت فهل تلقاه قال نعم قلت أين قال بالموسم قلت فما يكون من حديثكما قال يأخذ من شعرى و آخذ من شعره قال و ذاك حين كان بين مروان بن الحكم و بين أهل الشام القتال فقلت فما تقول فى مروان بن الحكم قال ما تصنع به رجل جبار عات على الله عز و جل القاتل و المقتول و الشاهد فى النار قلت فإنى شهدت فلم أطعن برمح و لم أرم بسهم و لم أضرب بسيف و أنا أستغفر الله تعالى من ذلك المقام لن أعود (۶)إلى مثله أبدا قال أحسنت هكذا فكن فإنى و إياه قاعدان (۷)إذ وضع بين يديه رغيفان أشد بياضا من الثلج فأكلت أنا و هو رغيفا و بعض آخر ثم رفع فما رأيت

۱- فى المصدر: و هن: يا بر اه.

۲- فى المصدر زياده و هى: و قيل: هما «باهيا شراهيا» و لعلّ الصحيح «آهيه اشراهيه» و الأول بمعنى واجب الوجود.

۳- فى المصدر: بين يدى. و لعله مصحف.

۴- حديث الابدال رواه العامّه و هو بالوضع أشبه.

۵- فى المصدر: من لدن عريش مصر.

۶- فى المصدر: أن أعود.

۷- فى المصدر: قال فبينما أنا و إياه قاعدان.

أحـدا وضـعه و لا أحدا رفعه و له ناقه (۱)ترعی فی واد الأـردن فرفع رأسه إلیهـا فما دعاها حتی جاءت فبرکت بین یـدیه فرکبها قلت أرید (۲)أن أصـحبک قال إنک لا تقدر علی صحبتی قال إنی خلق (۳)مـا لی زوجه و لا عیال فقال تزوج و إیاک و النساء الأربع إیاک و الناشـزه و المختلعه و الملاعنه و المبارءه و تزوج ما بـدا لک من النساء قال قلت إنی أحب لقاءک قال إذا رأیتنی فقد رأیتنی (۴)ثم قـال لی إنی أریـد أن أعتکف فی بیت المقـدس فی شـهر رمضان ثم حالت بینی و بینه شـجره فو الله ما أدری کیف ذهب (۵).

ص: ۴۰۳

۱- فی المصـدر: ثم رفعت رأسـی و قـد رفع باقی الرغیف الآخر، فما رأیت أحدا وضـعه و لا رأیت أحدا رفعه، قال: و له ناقه اه. قلت: لعل الصحیح: و کان له ناقه.

۲- فی المصدر: فقلت له إنّی اه.

۳- فی المصدر: قال: فقلت له: انی خلو.

۴- فی المصدر: إذا رأیتنی فقد لقیتنی.

۵- عرائس الثعلبی: ۱۴۶.

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در مورد «أ تدعون بعلا» می گوید: یک بتی داشتند که به آن بعل می گفتند، مردی از یک مرد بادیه نشین در مورد یک شتر ایستاده پرسید و گفت: آن شتر برای کیست؟ مرد بادیه نشین گفت: من صاحب آن هستم، و صاحب هر چیزی را بعل می گفتند. خداوند بعد از این آیه فرمود:« و ترکنا علیه فی الآخرین * سلام علی الیاسین ». سپس گفت: منظور از یاسین، محمد صلی الله علیه و آله وسلّم و آل محمد، امامان علیهم السلام هستند. - . تفسیر القمی : ۵۵۹ - - ۵۶۰

می گویم: ثعلبی از یک مردی اهل عسقلان روایت می کند که در وقت ظهر در اردن راه می رفت که مردی را دید. به او گفت: ای بنده خدا، تو کیستی؟ او با من حرف نمی‌زد. دوباره پرسیدم: ای بنده خدا، تو کیستی؟ گفت: من الیاس هستم. گفت: لرزش شدیدی بر بدنم افتاد. گفتم: از خدا بخواه که ترس و لرزشم را بردارد

تا بتوانم حرفت را بفهمم و در آن تفکر کنم. پس با هشت کلمه برایم دعا کرد. گفت: یا برّ، یا رحیم و یا حنّان و یا منّان و یا حیّ و یا قیوم. و دو دعای دیگر به سریانی که من نفهمیدم. سپس خداوند احساس ترس و لرزشم را برداشت. او دستش را بین شانه‌هایم گذاشت و سردی دستش را بین دو سینه‌ام احساس کردم و به او گفتم: آیا امروز بر تو وحی نازل می‌شود؟ گفت: از آن زمانی که حضرت محمد صلی الله علیه و آله به پیامبری مبعوث شده بر من وحی نازل نمی‌شود. به او گفتم: الان چند تا از پیامبران زنده هستند؟ گفت: چهار نفر، دو تا از آن ها در آسمان و دو نفر در زمین. در آسمان حضرت عیسی علیه السلام و حضرت ادریس و در زمین، الیاس و خضر. از او پرسیدم: ابدال (جانشینان) چند نفر هستند؟ گفت: شصت نفر، پنجاه نفر آن ها از نزدیک منطقه عریش مصر تا ساحل رود فرات و دو نفر در مصیصه و یک نفر در عسقلان و هفت نفر دیگر در سرزمین های دیگر. و هرگاه خداوند یکی از آن ها را بگیرد یکی دیگر را به جای او می فرستد. خداوند به وسیله آن ها بلا و بدبختی را از مردم دفع می‌کند و با آن ها باران فرو میریزد. پرسیدم: خضر کجاست؟ گفت: در جزیره‌های دریاها. پرسیدم: که آیا او را می بینی؟ گفت: بله، پرسیدم: کجا؟ گفت: در موسم (حج). پرسیدم: با هم چه می گویید؟ گفت: من از شعر او می‌گیرم و او از شعر من می‌گیرد؟ و آن زمانی بود که بین مروان بن حکم و مردم شام جنگ بود. پرسیدم: نظرت درباره مردان بن حکم چیست؟ گفت: با او چکار داری؟ مردی ستمگر که نسبت به خدای بزرگ سرکشی کرد، قاتل و مقتول و شاهد آن ها همه در آتش جهنم هستند. گفتم: که من شاهد جنگ بوده‌ام ولی هیچ نیزه ای و هیچ تیری را پرت نکردم و با شمشیر هیچ ضربه ای نزدم و به خاطر آن حضورم از خداوند طلب بخشش می کنم و هیچ وقت آن کار را تکرار نمی کنم. گفت: آفرین، این طور باش. آن جا که با هم نشسته بودیم دو نان جلوی او قرار داده شد که از برف سفیدتر بودند و با هم یکی از نان ها و کمی از نان دومی را خوردیم. سپس آن نان برداشته شد و هیچ کس را ندیدم

که نان را بگذارد یا بردارد. شتری داشت که در زمین اردن چرا می کرد؛ سرش را به سوی آن بلند کرد. به محض این که شترش را صدا کرد نزد او آمد و جلوی او زانو زد و سوارش شد. به او گفتم: که می خواهم با تو بیایم. گفت: که تو نمی توانی با من بیایی. به او گفتم: من مجرد هستم، همسر و فرزندی ندارم. گفت: ازدواج کن ولی از چهار زن دوری کن. زن

ناشـزه (حاشا کننده)، مختلعه (بی بندوبار)، ملاعنه (لعنت شده) و مبارئه (طلاق گرفته)، غیر از این ها با هرکس که می خواهی ازدواج کن. به او گفتم: می خواهم با تو ملاقات کنم. گفت: هرگاه من را دیدی با هم ملاقات می کنیم. سـپس گفت: من می خواهم در ماه رمضان در بیت المقدس اعتکاف کنم. سپس بین من و او درختی مانع شد و به خدا قسم بعد از آن نفهمیدم که چگونه رفت. - . عرائس الثعلبی : ۱۴۶ -

ص: ۴۰۳

**[ترجمه]

باب ۱۷ قصص ذی الکفل علیه السلام

الآیات؛

الأنبیاء: «وَ إِسْماعِیلَ وَ إِدْرِیسَ وَ ذَا الْکِفْلِ کُلٌّ مِنَ الصّابِرِینَ* وَ أَدْخَلْناهُمْ فِی رَحْمَتِنا إِنَّهُمْ مِنَ الصّالِحِینَ»(۸۵-۸۶)

ص: «وَ ذَا الْکِفْلِ وَ کُلٌّ مِنَ الْأَخْیارِ»(۴۸)

**[ترجمه]وَإِسْمَاعِیلَ وَإِدْرِیسَ وَذَا الْکِفْلِ کُلٌّ مِّنَ الصَّابِرِینَ * وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِی رَحْمَتِنَا إِنَّهُم مِّنَ الصَّالِحِینَ* - . انبیاء / ۸۵ و ۸۶ - {و

اسـماعیل و ادریس و ذوالکفل را [یاد کن] که همه از شـکیبایان بودند*و آنان را در رحمت خود داخل نمودیم چرا که ایشان از شایستگان بودند}

- وَاذْکُرْ إِسْمَاعِیلَ وَالْیَسَعَ وَذَا الْکِفْلِ وَکُلٌّ مِّنْ الْأَخْیَارِ* - . ص / ۴۸ -

{و اسماعیل و یسع و ذوالکفل را به یاد آور [که] همه از نیکانند}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام الصَّدُوقُ عَنِ الطَّالَقَانِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ قَیْسٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْبُهْلُولِ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ نَفِیسٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ شُجَاعٍ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ الرَّبِیعِ عَنْ بَارِحِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقِیلَ لَهُ مَا کَانَ ذُو الْکِفْلِ فَقَالَ کَانَ رجل (رَجُلًا) مِنْ حَضْرَمَوْتَ وَ اسْمُهُ عویدیا بْنِ إدریم قَالَ مَنْ یَلِی أَمْرَ النَّاسِ بَعْدِی عَلَی أَنْ لَا یَغْضَبَ قَالَ فَقَامَ فَتًی فَقَالَ أَنَا فَلَمْ یَلْتَفِتْ إِلَیْهِ ثُمَّ قَالَ کَذَلِکَ فَقَامَ الْفَتَی فَمَاتَ

ذَلِکَ النَّبِیُّ وَ بَقِیَ ذَلِکَ الْفَتَی وَ جَعَلَهُ اللَّهُ نَبِیّاً وَ کَانَ الْفَتَی یَقْضِی أَوَّلَ النَّهَارِ فَقَالَ إِبْلِیسُ لِأَتْبَاعِهِ مَنْ لَهُ فَقَالَ وَاحِدٌ مِنْهُمْ یُقَالُ لَهُ الْأَبْیَضُ أَنَا فَقَالَ إِبْلِیسُ فَاذْهَبْ إِلَیْهِ لَعَلَّکَ تُغْضِبُهُ فَلَمَّا انْتَصَفَ النَّهَارُ جَاءَ الْأَبْیَضُ إِلَی ذِی الْکِفْلِ وَ قَدْ أَخَذَ مَضْجَعَهُ فَصَاحَ وَ قَالَ إِنِّی مَظْلُومٌ فَقَالَ قُلْ لَهُ تَعَالَ فَقَالَ لَا أَنْصَرِفُ قَالَ فَأَعْطَاهُ خَاتَمَهُ فَقَالَ اذْهَبْ وَ أْتِنِی بِصَاحِبِکَ فَذَهَبَ حَتَّی إِذَا کَانَ مِنَ الْغَدِ جَاءَ تِلْکَ السَّاعَهَ الَّتِی أَخَذَ هُوَ مَضْجَعَهُ فَصَاحَ أَنِّی مَظْلُومٌ وَ أَنَّ خَصْمِی لَمْ یَلْتَفِتْ إِلَی خَاتَمِکَ فَقَالَ لَهُ الْحَاجِبُ وَیْحَکَ (۱)دَعْهُ یَنَمْ فَإِنَّهُ لَمْ یَنَم الْبَارِحَهَ وَ لَا أَمْسِ قَالَ لَا أَدَعُهُ یَنَامُ وَ أَنَا مَظْلُومٌ فَدَخَلَ الْحَاجِبُ وَ أَعْلَمَهُ فَکَتَبَ لَهُ کِتَاباً وَ خَتَمَهُ وَ دَفَعَهُ إِلَیْهِ فَذَهَبَ حَتَّی إِذَا کَانَ مِنَ الْغَدِ حِینَ أَخَذَ مَضْجَعَهُ جَاءَ فَصَاحَ فَقَالَ مَا الْتَفَتَ إِلَی شَیْ ءٍ مِنْ أَمْرِکَ وَ لَمْ یَزَلْ یَصِیحُ حَتَّی قَامَ وَ أَخَذَ بِیَدِهِ فِی یَوْمٍ شَدِیدِ الْحَرِّ لَوْ وُضِعَتْ فِیهِ

ص: ۴۰۴

۱- فی نسخه: ویلک.

بَضْعَةُ لَحْمٍ عَلَى الشَّمْسِ لَنَضِجَتْ فَلَمَّا رَأَى الْأَبْيَضُ ذَلِكَ انْتَزَعَ يَدَهُ مِنْ يَدِهِ وَ يَئِسَ مِنْهُ أَنْ يَغْضَبَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى جَلَّ وَ عَلَا قِصَّتَهُ عَلَى نَبِيِّهِ لِيَصْبِرَ عَلَى الْأَذَى كَمَا صَبَرَ الْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ عَلَى الْبَلَاءِ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: از عبدالله بن عمر روایت است که از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلّم پرسیدند: ذوالکفل چه کسی بود؟ پیامبر فرمود: مردی از منطقه حضرموت بود که اسمش عویدیا بن ادریم بود. روزی پیامبر آن قوم به مردم گفت: چه کسی بعد از من مسئولیت مردم را بر عهده می‌گیرد به شرط آن که خشمگین نشود؟ جوانی بلند شد و گفت: من. ولی به او توجهی نکرد و دوباره همان سئوال را پرسید و دوباره همان جوان بلند شد. پس آن پیامبر فوت کرد و خداوند آن جوان را پیامبر قومش کرد. آن جوان اولین روز پیامبریش را می گذراند که ابلیس به پیروانش گفت: چه کسی مسئول خشمگین کردن او می شود؟ یکی از آن ها که اسمش ابیض بود گفت: من. شیطان به او گفت: به نزد او برو شاید بتوانی او را عصبانی کنی. هنگام ظهر ابیض نزد آن مرد جوان آمد در حالیکه در رختخواب بود. ابیض فریاد زد: به من ظلم شده است. آن مرد جوان گفت: به کسی که به تو ظلم کرده بگو به این جا بیاید. ابیض گفت: نمی آید. آن مرد جوان مهرش را به او داد و گفت: برو و طرفت را بیار. ابیض رفت و فردای همان روز در همان ساعت که او خوابیده بود، آمد و فریاد زد که به من ظلم شده است و دشمنم به مهرت توجه نکرد. نگهبان به او گفت: وای بر تو، بگذار ایشان بخوابد. او دیشب و پریشب را نخوابیده است. ابیض گفت: اجازه نمی‌دهم که او بخوابد در حالیکه به من ظلم شده است. نگهبان نزد پیامبر رفت و او را باخبر کرد. پیامبر یک نامه نوشت و آن را مهر کرد و به او داد و رفت و ابیض فردای آن روز در همان ساعت که او خوابیده بود آمد و فریاد زد: به دستور تو توجه نمی‌کند و همچنان ابیض فریاد می زد تا پیامبر بلند شد و دستش را در آن روز بسیار گرم و سوزان گرفت که اگر

ص: ۴۰۴

یک تکه گوشت را در برابر نور خورشید می‌گذاشتی پخته می‌شد. هنگامی که ابیض این را دید دستش از اذیت کردن او کشید و از خشمگین کردن او نا امید شد. خداوند بر وی وحی فرستاد و داستان او را برایش تعریف کرد، تا بر اذیت و آزار مردم صبر کند آنچنانکه پیامبران بر سختی و مصیبت صبر کردند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

لعله سقط من أول الخبر شی ء و رأیت فی بعض الکتب هکذا

لما کبر الیسع علیه السلام قال لو أنی استخلفت رجلا یعمل علی الناس فی حیاتی فانظر کیف یعمل فجمع الناس فقال لهم من یتقبل منی ثلاثا (۲)أستخلفه بعدی أن یصوم النهار و یقوم اللیل و لا یغضب فقام رجل تزدریه الأعین (۳)فقال أنا فرده ثم قال فی الیوم الثانی کذلک فسکت الناس و قام ذلک الرجل و قال أنا فاستخلفه فجعل إبلیس (۴)یقول للشیاطین علیکم بفلان ... و ساق الحدیث نحوا مما مر (۵).

أقول: فظهر أن القائل نبی آخر غیر ذی الکفل و القائل الذی وفی بالعهد و لم یغضب هو ذو الکفل علیه السلام.

**[ترجمه]احتمالا از اول این روایت چیزی افتاده باشد و در بعضـی از کتاب ها این روایت را چنین دیدم که: هنگامی که یسع علیه السـلام بزرگ شـد، گفت: ای کاش که من در طول زندگیم کسـی را برای جانشـینی خودم انتخاب می کردم و می دیدم که چگونه با مردم رفتار می کند. مردم جمع شدند و به آن ها گفت: چه کسی سه شرط مرا قبول می کند تا جانشین من شود؟ روزها روزه بگیرد و شبها عبادت کند و خشمگین نشود. مردی که مردم او را تحقیر می‌کردند بلند شد و گفت: من. او را قبول نکرد. در روز دوم سـخنش را تکرار کرد و مردم همه سـاکت شدنـد و دوبـاره آن مرد ایسـتاد و گفت: من. پس او را جانشـین خودش کرد و هنگامی که ابلیس این صـحنه را دیـد، به پیروانش گفت: بایـد به سـراغ فلانی برویـد که نتوانـد کارش را انجام دهد و از این جا به بعد روایت را به مانند روایت قبلی نقل کرد. - . ثعلبی هم در کتابش العرائس این را آورده است -

می‌گویم: آن طور که از روایت معلوم است راوی حدیث پیامبری غیر از ذی الکفل است و آن کس که به وعده‌اش عمل کرد و خشمگین نشد، ذوالکفل علیه السلام بود.

**[ترجمه]

«۲»

-ص، قصـص الأنبیاء علیهم السلام الصَّدُوقُ عَنِ الدَّقَّاقِ عَنِ الْأَسَدِیِّ عَنْ سَهْلٍ عَنْ عَبْدِ الْعَظِیمِ الْحَسَنِیِّ قَالَ: کَتَبْتُ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ الثَّانِی عَلَیْهِ السَّلَامُ أَسْأَلُهُ عَنْ ذِی الْکِفْلِ مَا اسْمُهُ وَ هَلْ کَانَ مِنَ الْمُرْسَلِینَ فَکَتَبَ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَ سَلَامُهُ عَلَیْهِ بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَی جَلَّ ذِکْرُهُ مِائَهَ أَلْفِ نَبِیٍّ وَ أَرْبَعَهً وَ عِشْرِینَ أَلْفَ نَبِیٍّ الْمُرْسَلُونَ مِنْهُمْ ثَلَاثُمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ رَجُلًا وَ إِنَّ ذَا الْکِفْلِ مِنْهُمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ وَ کَانَ بَعْدَ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ وَ کَانَ یَقْضِی بَیْنَ النَّاسِ کَمَا کَانَ یَقْضِی دَاوُدُ وَ لَمْ یَغْضَبْ إِلَّا لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ کَانَ اسْمُهُ عویدیا وَ هُوَ الَّذِی ذَکَرَهُ اللَّهُ تَعَالَی جَلَّتْ عَظَمَتُهُ فِی کِتَابِهِ حَیْثُ قَالَ وَ اذْکُرْ إِسْماعِیلَ وَ الْیَسَعَ وَ ذَا الْکِفْلِ وَ کُلٌّ مِنَ الْأَخْیارِ (۶).

۱- قصص الأنبیاء مخطوط. و فی نسخه: علی البلایا.

۲- فی العرائس: من یتکفل لی بثلاث.

۳- أی تحتقره.

۴- و فیه أیضا سقط، و صحیحه علی ما فی العرائس: قال: فلما رأی إبلیس ذلک جعل یقول للشیاطین: علیکم بفلان.

۵- ذکر الثعلبی فی العرائس: ۱۴۷ نحوه، و فی آخره: فسمی ذا الکفل لانه تکفل بامر فوفی به.

۶- قصص الأنبیاء مخطوط.

**[ترجمه]قصص الانبياء: عبدالعظیم الحسنی روایت می کند که نامه ای به امام جواد علیه السلام نوشتم و در آن از نام ذی الکفل علیه السلام پرسیده بودم که آیا رسول خدا بوده است؟ ایشان جواب دادند: که خداوند متعال بیست و چهار هزار پیامبر مبعوث کرده است که صد و سیزده نفر از آن ها رسول بوده‌اند و ذی الکفل یکی از آن ها بوده است. او بعد از سلیمان بود و به مانند حضرت داود در بین مردم قضاوت می کرد و هیچوقت خشمگین نشد جز این که به خاطر خداوند بزرگ خشمگین می شد. اسمش عویدیا بود و او آن کسی است که خداوند در کتابش در مورد او فرمود:« واذکر اسماعیل و الیسع وذی الکفل و کلّ من الأخیار». - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

ص: ۴۰۵

**[ترجمه]

بیان

قال الشیخ أمین الدین الطبرسی أما ذو الکفل فاختلف فیه فقیل إنه کان رجلا صالحا و لم یکن نبیا و لکنه تکفل لنبی صوم النهار و قیام اللیل و أن لا یغضب و یعمل بالحق فوفی بذلک فشکر الله ذلک له عن أبی موسی الأشعری و قتاده و مجاهد و قیل هو نبی اسمه ذو الکفل عن الحسن قال و لم یقص الله خبره مفصلا و قیل هو إلیاس عن ابن عباس و قیل کان نبیا و سمی ذا الکفل بمعنی أنه ذو الضعف فله ضعف ثواب غیره ممن هو فی زمانه لشرف عمله عن الجبائی و قیل هو الیسع بن خطوب الذی کان مع إلیاس و لیس الیسع الذی ذکره الله فی القرآن تکفل لملک جبار إن هو تاب دخل الجنه و دفع إلیه کتابا بذلک فتاب الملک و کان اسمه کنعان فسمی ذا الکفل و الکفل فی اللغه الخط.

و فی کتاب النبوه بالإسناد عن عبد العظیم بن عبد الله الحسنی و ذکر نحوا مما مر انتهی. (۱)و قال البیضاوی وَ ذَا الْکِفْلِ یعنی إلیاس و قیل یوشع و قیل زکریا. (۲)أقول و قال بعض المؤرخین إنه بشر بن أیوب الصابر و ذهب أکثرهم إلی أنه کان وصی الیسع و قد مر فی الباب الأول أنه یوشع و قد مر منا فیه کلام و إنما أوردناه فی تلک المرتبه تبعا لأکثر المؤرخین و إن کان یظهر من الخبر أنه کان بعد سلیمان علیه السلام و ذکر المسعودی أن حزقیل و إلیاس و ذا الکفل و أیوب کانوا بعد سلیمان علیه السلام و قبل المسیح علیه السلام.

و قال الثعلبی فی کتاب العرائس و قال بعضهم ذو الکفل بشر بن أیوب الصابر بعثه الله بعد أبیه رسولا إلی أرض الروم فآمنوا به و صدقوه و اتبعوه ثم إن الله تعالی أمره (۳)بالجهاد فکاعوا (۴)عن ذلک و ضعفوا و قالوا یا بشر إنا قوم نحب الحیاه و نکره الموت و مع ذلک نکره أن نعصی الله و رسوله فإن سألت الله تعالی أن یطیل أعمارنا

ص: ۴۰۶

۱- مجمع البیان ۷: ۵۹- ۶۰، و فیه: اسمه عدویا بن ادارین.

۲- أنوار التنزیل ۲: ۸۹.

٣- فى المصدر: أمرهم.
٤- فى المصدر: فكفوا.

و لا يميتنا إلا إذا شئنا لنعبده و نجاهد أعداءه فقال لهم بشر بن أيوب لقد سألتمونى عظيما و كلفتمونى شططا ثم إنه قام و صلى و دعا و قال إلهى أمرتنى أن نجاهد (۱)أعداءک و أنت تعلم أنى لا أملك إلا نفسى و أن قومى قد سألونى ما أنت أعلم به منى فلا تأخذنى (۲)بجريره غيرى فإنى أعوذ برضاک من سخطك و بعفوك من عقوبتک قال و أوحى الله تعالى إليه يا بشر إنى سمعت مقاله قومک و إنى قد أعطيتهم ما سألونى فطولت أعمارهم فلا يموتون إلا إذا شاءوا فكن كفيلا لهم منى بذلك فبلغهم بشر رساله الله فسمى ذا الكفل ثم إنهم توالدوا و كثروا و نموا حتى ضاقت بهم بلادهم و تنغصت عليهم معيشتهم و تأذوا بكثرتهم فسألوا بشرا أن يدعو الله تعالى أن يردهم إلى آجالهم فأوحى الله تعالى إلى بشر أ ما علم قومك أن اختيارى لهم خير من اختيارهم لأنفسهم ثم ردهم إلى أعمارهم فماتوا بآجالهم قال فلذلك كثرت الروم حتى يقال إن الدنيا خمسه أسداسها الروم و سموا روما لأنهم نسبوا إلى جدهم روم بن عيص بن إسحاق بن إبراهيم عليه السلام قال وهب و كان بشر بن أيوب مقيما بالشام عمره حتى مات و كان عمره خمسا و تسعين سنه. (۳)و قال السيد بن طاوس فى سعد السعود قيل إنه تكفل لله تعالى جل جلاله أن لا يغضبه قومه فسمى ذا الكفل و قيل تكفل لنبى من الأنبياء أن لا يغضب فاجتهد إبليس أن يغضبه بكل طريق فلم يقدر فسمى ذا الكفل لوفائه لنبى زمانه أنه لا يغضب (۴).

۱- فى المصدر: قال: الهى أمرتنى بتبليغ الرساله فبلغتها، و أمرتنى أن اجاهد إه.

۲- فى المصدر: فلا تؤاخذنى.

۳- العرائس: ۹۵، و ذيل الخبر لا يلائم ما تقدم ممّا أعطاهم اللّه من طول العمر حتّى ضاقت عليهم الأرض من كثره الاولاد.

۴- سعد السعود: ۲۴۱.

**[ترجمه]شیخ طبرسی گفت: در مورد ذی الکفل اختلاف است. از ابوموسی اشعری و قتاده و مجاهد روایت است که او مردی صالحی بود و پیامبر نبود، ولی به یکی از پیامبران متعهد شد که جانشین او بشود به شرط آن که روز را روزه بگیرد و شب‌ها بیدار بماند و هرگز خشمگین نشود و به حق عمل کند و او توانست شرطش را انجام دهد و خداوند به این خاطر از او تشکر کرد. و از حسن روایت است که: او پیامبری بود که اسمش ذی الکفل بود. و می‌گوید که خداوند داستان او را مفصل تعریف نکرده است. و از ابن عباس روایت است که: او الیاس بوده است و از جبایی روایت است که: او پیامبر بود و به خاطر این که او صاحب دوچندان بوده به او ذو الکفل گفته‌اند و به خاطر کارهای بزرگی که انجام داده در بین مردم زمان خودش، دو برابر ثواب داشت؛ و گفته شده است که او یسع بن خطوب بود که با الیاس همراه بود، نه آن یسع که قرآن اسمش را ذکر کرده است. ضمانت پادشاهی ظالم به نام کنعان را عهده دار شد و به پادشاه نامه ای داد و به او گفت: اگر توبه کند وارد بهشت می شود. پس پادشاه توبه کرد و به این خاطر ذی الکفل نامیده شد. کفل در لغت به معنای خط است.

و در کتاب نبوت با استناد به عبدالعظیم بن عبدالله الحسنی چنین روایتی ذکر شده است. - . مجمع البیان ۷ : ۵۹ - ۶۰ -

و بیضاوی می گوید: منظور از ذی الکفل، الیاس است و گفته شده که یوشع و یا ذکریا بوده است. - . انوار التنزیل ۲ : ۸۹ -

می‌گویم: بعضی از مورخان می‌گویند که او بشر بن ایوب الصابر بوده و بیشتر آن ها معتقدند که او جانشین یسع بوده است و در باب اول ذکر کردیم که او خود یوشع بوده است و در مورد او صحبت کردیم و به خاطر پیروی از حرف مورخان داستان او را این جا آوردیم، هرچند که آن طور از اخبار مشخص است او بعد از سلیمان علیه السلام بوده است. و مسعودی می گوید: که حزقیل و الیاس و ذوالکفل و ایوب بعد از سلیمان و قبل از حضرت عیسی بوده اند.

ثعلبی در کتاب العرائس می گوید: بعضی از مورخان می‌گویند که ذوالکفل همان بشر بن ایوب الصابر بوده است که خداوند او را بعد از پدرش به پیامبری بر سرزمین روم فرستاد، آن ها به او ایمان آوردند و او را تصدیق و از او پیروی کردند و به او گفتند: ای بشر، ما مردمی هستیم که زندگی را دوست داریم و از مرگ متنفر هستیم و با این حال از معصیت خدا و فرستاده اش هم بیزار هستیم. پس اگر از خداوند بخواهی که عمر ما را زیاد کند

ص: ۴۰۶

و ما را نمیراند مگر زمانی که خودمان بخواهیم، او را عبادت می کنیم و با دشمنان خداوند می جنگیم. بشر به آن ها گفت: به راستی کار بزرگی را از من خواسته اید و خارج از حد خود از من چیزی می خواهید. سپس ایستاد و نماز خواند و دعا کرد و گفت: خدایا، مرا به جنگ با دشمنانت امر کرده ای و تو می‌دانی که من جز خودم کسی را ندارم و قومم چیزی از من خواسته اند که تو خود از آن آگاه تر هستی. پس به خاطر گناه دیگری، بر من سخت نگیر. من از خشمت به رضایت و از عذابت به بخششت پناه می برم. گفت: خداوند به او وحی کرد که: ای بشر، من حرف قومت را شنیدم و من به آن ها چیزی را داده ام که از من خواستند، عمرشان را زیاد کردم و تا خودشان نخواهند، نمی میرند. تو بر این کار کفیل من باش، پس ای بشر، پیام خداوند را به آن ها برسان. سپس به خاطر این ذی الکفل نامیده شد. سپس آن ها صاحب فرزندان زیادی شدند و جمعیتشان زیاد شد و آنقدر زیاد شدند که سرزمینشان بر آن ها تنگ شد و زندگی بر آن ها سخت شد و به خاطر زیاد بودنشان اذیت

شدند، سپس از بشر خواستند که خداوند مرگ را بر آن ها بفرستد. خداوند بر بشر وحی کرد که آیا قومت نمی دانست که انتخاب من برای آن ها بهتر از انتخاب خودشان است؟ سپس آن ها را به عمرهای خودشان بازگرداند و در عمر خودشان مردند. گفت: به خاطر این جمعیت روم زیاد شد. حتی گفته شده که: دنیا پنج ششم آن رومیان هستند و به خاطر انتسابشان به جدشان روم بن عیص بن اسحاق بن ابراهیم علیه السلام روم نامگذاری شده است. وهب می گوید: بشر بن ایوب تمام عمرش را در شام ماند تا این که در سن نود و پنج سالگی فوت کرد. - . العرائس : ۹۵ -

سید بن طاووس در کتاب سعدالسعود می گوید: گفته شده که ذی الکفل به خداوند متعال تعهد داد که از قومش خشمگین نشود، به این خاطر ذی الکفل نامیده شد. و گفته شده که: جانشین یکی از پیامبران شد و به او تعهد داد که خشمگین نشود، پس ابلیس از هر راهی تلاش کرد که او را خشمگین کند ولی نتوانست و به خاطر وفای به عهدش به پیامبر زمان خودش که توانست خشمگین نشود، ذی الکفل نامیده شد. - . سعد السعود : ۲۴۱ -

ص: ۴۰۷

**[ترجمه]

باب ۱۸ قصص لقمان و حکمه

الآيات؛

لقمان: «وَ لَقَدْ آتَيْنا لُقْمانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّما يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ* وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلى وَهْنٍ وَ فِصالُهُ فِي عامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَ لِوالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ* وَ إِنْ جاهَداكَ عَلى أَنْ تُشْرِكَ بِي ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِي الدُّنْيا مَعْرُوفاً وَ اتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ* يا بُنَيَّ إِنَّها إِنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّماواتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ* يا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلاةَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ اصْبِرْ عَلى ما أَصابَكَ إِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ* وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَ لا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّ اللَّهَ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ* وَ اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْواتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ»(۱۱-۱۹)

**[ترجمه]وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ * وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ * وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ * وَإِن جَاهَدَاكَ عَلى أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ * يَا بُنَيَّ آن ها إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ * يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ * وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ * وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِن صَوْتِكَ إِنَّ أَنكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ * - . لقمان / ۱۲ - ۱۹ -

{و به راستی لقمان را حکمت دادیم که خدا را سپاس بگزار و هر که سپاس بگزارد تنها برای خود سپاس می گزارد و هر کس کفران کند در حقیقت خدا بی نیاز ستوده است*و [یاد کن] هنگامی را که لقمان به پسر خویش در حالی که وی او را اندرز می داد گفت ای پسرک من به خدا شرک میاور که به راستی شرک ستمی بزرگ است*و انسان را در باره پدر و مادرش سفارش کردیم مادرش به او باردار شد سستی بر روی سستی و از شیر باز گرفتنش در دو سال است [آری به او - سفارش کردیم] که شکرگزار من و پدر و مادرت باش که بازگشت [همه] به سوی من است*و اگر تو را وادارند تا در باره چیزی که تو را بدان دانشی نیست به من شرک ورزی از آنان فرمان مبر و[لی] در دنیا به خوبی با آنان معاشرت کن و راه کسی را پیروی کن که توبه کنان به سوی من بازمی گردد و [سرانجام] بازگشت شما به سوی من است و از [حقیقت] آن چه انجام می دادید شما را با خبر خواهم کرد*ای پسرک من اگر [عمل تو] هموزن دانه خردلی و در تخته سنگی یا در آسمآن ها یا در زمین باشد خدا آن را می آورد که خدا بس دقیق و آگاه است*ای پسرک من نماز را برپا دار و به کار پسندیده وادار و از کار ناپسند باز دار و بر آسیبی که بر تو وارد آمده است شکیبا باش این [حاکی] از عزم [و اراده تو در] امور است*و از مردم [به نخوت] رخ برمتاب و در زمین خرامان راه مرو که خدا خودپسند لافزن را دوست نمی دارد*و در راه رفتن خود میانه رو باش و صدایت را آهسته ساز که بدترین آوازها بانگ خران است}

**[ترجمه]

تفسیر

أَنِ اشْكُرْ أی لأن اشكر أو أی اشكر فإن إيتاء الحكمه فی معنى القول وَهْناً أی ذات وهن أو تهن وهنا عَلى وَهْنٍ أی تضعف ضعفا فوق ضعف وَ فِصالُهُ أی فطامه فی انقضاء عامين و كانت الأم ترضعه فی تلك المده أَنِ اشْكُرْ تفسير لوصينا أو عله له أو بدل من والديه بدل الاشتمال إِنَّها أی الخصله من الإساءه و الإحسان إِنْ تَكُ مثلا فی الصغر كحبه الخردل فَتَكُنْ فی أخفى مكان و أحرزه كجوف صخره أو أعلاه كمحدب السماوات أو أسفله كمقعر الأرض يحضرها الله فيحاسب عليها مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ أی مما عزمه الله من الأمور أی قطعه قطع إيجاب وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ أی لا تمله عنهم و لا تولهم صفحه وجهك كما تفعله المتكبرون مَرَحاً

أی فرحا و بطرا وَ اقْصِدْ فِی مَشْیِکَ أی توسط بین الدبیب و الإسراع وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِکَ أی اخفضه إلا فی موضع الحاجه أو توسط فی ذلک أیضا.

**[ترجمه]«أن أشکر» یعنی این که شکر کن یا یعنی شکر کن، زیرا دادن حکمت به معنای قول و گفتار است. و «وهنا» یعنی صاحب ضعف و یا ضعیف و ضعیف تر می‌شود، یعنی بیشتر و بیشتر ضعیف می شود. « و فصاله » یعنی او را بعد از اتمام دو سال از شیر خوردن گرفت و مادرش در این مدت او را شیر داده بود. «أن أشکر» تفسیری است برای وصّینا یا علت آن است یا بدل اشتمال است برای کلمه «والدیه» «إنها» ویژگی خوب و بد « إن تک» مَثَلی در کوچکی به مانند یک دانه خردل بوده «فتکن» در مخفی ترین مکان و دست نایافتنی ترین جا مانند درون یک صخره یا بالاترین قسمت آن مانند پشت آسمانها یا پایین ترین قسمت آن مثل زیر زمین، خداوند آن را حاضر می کند و آن را حساب می کند. «من عزم الامور» یعنی از آن چه خداوند تصمیم بر آن گرفته و در آن ها یقین وجوبی دارد «ولا تصعّر خدّک للّناس» یعنی از آن ها روی بر نگردان و به مانند انسان های مغرور و رویت را از آن ها برنگردان و به آن ها پشت نکن. «مرحا»

ص: ۴۰۸

از خوشحالی و گستاخی «واقصد فی مشیک» بین خزیدن و شتاب کردن، متعادل باش. « و اغضض من وجهک » صدایت را پایین بیار جز در زمان نیاز یا این که در آن حد متوسط را رعایت کن.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-فس، تفسیر القمی وَهْناً علی وَهْنٍ یَعْنِی ضَعْفاً عَلَی ضَعْفٍ وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ وَ اتَّبِعْ سَبِیلَ مَنْ أَنابَ إِلَیَّ یَقُولُ اتَّبِعْ سَبِیلَ مُحَمَّدٍ قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ ثُمَّ عَطَفَ عَلَی خَبَرِ لُقْمَانَ وَ قِصَّتِهِ فَقَالَ یا بُنَیَّ إِنَّها إِنْ تَکُ مِثْقالَ حَبَّهٍ قَالَ مِنَ الرِّزْقِ یَأْتِیکَ بِهِ اللَّهُ قَوْلُهُ وَ لا تُصَعِّرْ خَدَّکَ لِلنَّاسِ أَیْ لَا تَذِلَّ لِلنَّاسِ طَمَعاً فِیمَا عِنْدَهُمْ وَ لا تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً أَیْ فَرَحاً وَ فِی رِوَایَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ وَ لا تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً یَقُولُ بِالْعَظَمَهِ (۱)وَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ فِی قَوْلِهِ وَ اقْصِدْ فِی مَشْیِکَ أَیْ لَا تَعْجَلْ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِکَ أَیْ لَا تَرْفَعْهُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: «وهنا علی وهن» یعنی ضعیف و ضعیف تر، و امام باقر علیه السلام درباره آیه «و اتّبع سبیل من أناب إلی» فرمود: منظور راه حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلّم است. علی بن ابراهیم گفت: پس این آیه « یَا بُنَیَّ آن ها إِن تَکُ مِثْقَالَ حَبَّهٍ» بر داستان لقمان عطف می کند و می گوید: از رزق خداوند «یأتیک به الله».

آیه «لا تصعّر خدّک للّناس» یعنی خودت را برای به دست آوردن آن چه که نزد مردم است ذلیل و خوار نکن. «ولا تمش فی الأرض مرحا» یعنی از روی خوشحالی و در روایتی از امام باقر علیه السلام فرمود:« ولا تمش فی الارض مرحا» یعنی از روی

عظمت و غرور راه نرو. علی بن ابراهیم می گوید: « واقصد فی مشیک» یعنی در راه رفتن عجله نکن. « واغضض من صوتک » یعنی صدایت را بالا نبر. - . تفسیر القمی : ۵۰۸ - ۵۰۹ -

**[ترجمه]

بیان

تفسیر تصعیر الخد بالتذلل خلاف المشهور بین اللغویین و المفسرین لکن لا یبعد کثیرا عن أصل المعنی اللغوی فإن التصعیر إماله الوجه فکما یکون عن الناس تکبرا یکون إلی الناس تذللا بل هو أنسب باللام.

قال الطبرسی رحمه الله أی و لا تمل وجهک عن الناس تکبرا و لا تعرض عمن یکلمک استخفافا به و هذا معنی قول- ابن عباس و أبی عبد الله علیه السلام.

یقال أصاب البعیر صعر أی داء یلوی منه عنقه (۳).

**[ترجمه]تفسیر کردن معنی کلمه «تصعیر الخد» به فروتن بودن، خلاف معنی مشهور در بین زبان شناسان و مفسران است، اما از اصل معنای لغوی آن دور نیست. چون تصعیر معنای روی گرداندن را می دهد، همانطور که معنای روی برگرداندن از مردم از روی غرور را میدهد، رو کردن به مردم از روی فروتنی را هم می‌دهد، ولی این معنا با لام، مناسب تر است.

طبرسی گفت: به معنای این است که رویت را به خاطر غرور از مردم بر نگردان و کسی که با تو صحبت می کند از روی تحقیر او از او روی برنگردان، و این معنای کلام ابن عباس و امام صادق علیه السلام است. گفته می‌شود: أصاب البعیر صعر، یعنی شتر به بیماری گرفتار شده که گردنش را بر می گرداند. - . مجمع البیان ۸: ۳۱۹ -

**[ترجمه]

«۲»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَمَّادٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ لُقْمَانَ وَ حِکْمَتِهِ الَّتِی ذَکَرَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ أَ مَا وَ اللَّهِ مَا أُوتِیَ لُقْمَانُ الْحِکْمَهَ بِحَسَبٍ وَ لَا مَالٍ وَ لَا أَهْلٍ وَ لَا بَسْطٍ فِی جِسْمٍ وَ لَا جَمَالٍ وَ لَکِنَّهُ کَانَ رَجُلًا قَوِیّاً فِی أَمْرِ اللَّهِ مُتَوَرِّعاً فِی اللَّهِ سَاکِتاً سَکِیناً عَمِیقَ النَّظَرِ طَوِیلَ الْفِکْرِ حَدِیدَ النَّظَرِ مُسْتَغْنٍ بِالْعِبَرِ لَمْ یَنَمْ نَهَاراً قَطُّ وَ لَمْ یَرَهُ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ عَلَی بَوْلٍ وَ لَا غَائِطٍ

۱- فی المصدر: یعنی بالعظمه.

۲- تفسیر القمّیّ: ۵۰۸- ۵۰۹.

٣- مجمع البيان ٨: ٣١٩.

وَ لَا اغْتِسَالٍ لِشِدَّهِ تَسَتُّرِهِ وَ عُمُوقِ نَظَرِهِ وَ تَحَفُّظِهِ فِی أَمْرِهِ وَ لَمْ یَضْحَکْ مِنْ شَیْ ءٍ قَطَّ مَخَافَهَ الْإِثْمِ وَ لَمْ یَغْضَبْ قَطَّ وَ لَمْ یُمَازِحْ إِنْسَاناً قَطُّ وَ لَمْ یَفْرَحْ لِشَیْ ءٍ إِنْ أَتَاهُ مِنْ أَمْرِ الدُّنْیَا (۱)وَ لَا حَزِنَ مِنْهَا عَلَی شَیْ ءٍ قَطُّ وَ قَدْ نَکَحَ مِنَ النِّسَاءِ وَ وُلِدَ لَهُ الْأَوْلَادُ الْکَثِیرَهُ وَ قَدَّمَ أَکْثَرَهُمْ إِفْرَاطاً (۲)فَمَا بَکَی عَلَی مَوْتِ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ لَمْ یَمُرَّ بِرَجُلَیْنِ یَخْتَصِمَانِ أَوْ یَقْتَتِلَانِ إِلَّا أَصْلَحَ بَیْنَهُمَا وَ لَمْ یَمْضِ عَنْهُمَا حَتَّی تَحَاجَزَا وَ لَمْ یَسْمَعْ قَوْلًا قَطُّ مِنْ أَحَدٍ اسْتَحْسَنَهُ إِلَّا سَأَلَ عَنْ تَفْسِیرِهِ وَ عَمَّنْ أَخَذَهُ وَ کَانَ یُکْثِرُ مُجَالَسَهَ الْفُقَهَاءِ وَ الْحُکَمَاءِ وَ کَانَ یَغْشَی الْقُضَاهَ وَ الْمُلُوکَ وَ السَّلَاطِینَ فَیَرْثِی لِلْقُضَاهِ مِمَّا ابْتُلُوا بِهِ (۳)وَ یَرْحَمُ الْمُلُوکَ وَ السَّلَاطِینَ لِغِرَّتِهِمْ بِاللَّهِ وَ طُمَأْنِینَتِهِمْ فِی ذَلِکَ وَ یَعْتَبِرُ وَ یَتَعَلَّمُ مَا یَغْلِبُ بِهِ نَفْسَهُ وَ یُجَاهِدُ بِهِ هَوَاهُ وَ یَحْتَرِزُ بِهِ مِنَ الشَّیْطَانِ وَ کَانَ یُدَاوِی قَلْبَهُ بِالتَّفَکُّرِ وَ یُدَارِی نَفْسَهُ بِالْعِبَرِ وَ کَانَ لَا یَظْعَنُ إِلَّا فِیمَا یَعْنِیهِ فَبِذَلِکَ أُوتِیَ الْحِکْمَهَ وَ مُنِحَ الْعِصْمَهَ وَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی أَمَرَ طَوَائِفَ مِنَ الْمَلَائِکَهِ حِینَ انْتَصَفَ النَّهَارُ وَ هَدَأَتِ الْعُیُونُ (۴)بِالْقَائِلَهِ فَنَادَوْا لُقْمَانَ حَیْثُ یَسْمَعُ وَ لَا یَرَاهُمْ فَقَالُوا یَا لُقْمَانُ هَلْ لَکَ أَنْ یَجْعَلَکَ اللَّهُ خَلِیفَهً فِی الْأَرْضِ تَحْکُمُ بَیْنَ النَّاسِ فَقَالَ لُقْمَانُ إِنْ أَمَرَنِی رَبِّی بِذَلِکَ فَالسَّمْعَ وَ الطَّاعَهَ لِأَنَّهُ إِنْ فَعَلَ بِی ذَلِکَ أَعَانَنِی عَلَیْهِ وَ عَلَّمَنِی وَ عَصَمَنِی وَ إِنْ هُوَ خَیَّرَنِی قَبِلْتُ الْعَافِیَهَ فَقَالَتِ الْمَلَائِکَهُ یَا لُقْمَانُ لِمَ قَالَ لِأَنَّ الْحُکْمَ بَیْنَ النَّاسِ بِأَشَدِّ الْمَنَازِلِ مِنَ الدِّینِ وَ أَکْثَرُ فِتَناً وَ بَلَاءً مَا یُخْذَلُ وَ لَا یُعَانُ وَ یَغْشَاهُ الظُّلَمُ مِنْ کُلِّ مَکَانٍ وَ صَاحِبُهُ مِنْهُ بَیْنَ أَمْرَیْنِ إِنْ أَصَابَ فِیهِ الْحَقَّ فَبِالْحَرِیِّ أَنْ یَسْلَمَ وَ إِنْ أَخْطَأَ أَخْطَأَ طَرِیقَ الْجَنَّهِ وَ مَنْ یَکُنْ فِی الدُّنْیَا ذَلِیلًا وَ ضَعِیفاً کَانَ أَهْوَنَ عَلَیْهِ فِی الْمَعَادِ مِنْ أَنْ یَکُونَ فِیهِ حَکَماً سَرِیّاً شَرِیفاً وَ مَنِ اخْتَارَ الدُّنْیَا عَلَی الْآخِرَهِ یَخْسَرْهُمَا کِلْتَیْهِمَا تَزُولُ هَذِهِ وَ لَا تُدْرَکُ تِلْکَ قَالَ فَتَعَجَّبَتِ الْمَلَائِکَهُ مِنْ حِکْمَتِهِ وَ اسْتَحْسَنَ الرَّحْمَنُ مَنْطِقَهُ فَلَمَّا أَمْسَی وَ أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّیْلِ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْهِ الْحِکْمَهَ فَغَشَّاهُ بِهَا مِنْ قَرْنِهِ إِلَی قَدَمِهِ وَ هُوَ نَائِمٌ وَ غَطَّاهُ بِالْحِکْمَهِ غِطَاءً فَاسْتَیْقَظَ وَ هُوَ أَحْکَمُ النَّاسِ فِی زَمَانِهِ وَ خَرَجَ عَلَی النَّاسِ

۱- فی المصدر و فی نسخه: و لم یفرح بشی ء أتاه من أمر الدنیا.

۲- من أفرط فلان ولدا أی مات له ولد صغیر قبل أن یبلغ.

۳- فی المصدر: بما ابتلوا به.

۴- أی حین نام الناس، و القائله: منتصف النهار.

يَنْطِقُ بِالْحِكْمَهِ وَ يُبَيِّنُهَا (۱)فِيهَا قَالَ فَلَمَّا أُوتِيَ الْحُكْمَ (۲)وَ لَمْ يَقْبَلْهَا أَمَرَ اللَّهُ الْمَلَائِكَهَ فَنَادَتْ دَاوُدَ بِالْخِلَافَهِ فَقَبِلَهَا وَ لَمْ يَشْتَرِطْ فِيهَا بِشَرْطِ لُقْمَانَ فَأَعْطَاهُ اللَّهُ الْخِلَافَهَ فِي الْأَرْضِ وَ ابْتُلِيَ فِيهَا غَيْرَ مَرَّهٍ وَ كُلُّ ذَلِكَ يَهْوِي فِي الْخَطَاءِ يُقِيلُهُ اللَّهُ وَ يَغْفِرُ لَهُ وَ كَانَ لُقْمَانُ يُكْثِرُ زِيَارَهَ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ يَعِظُهُ بِمَوَاعِظِهِ وَ حِكْمَتِهِ وَ فَضْلِ عِلْمِهِ وَ كَانَ يَقُولُ دَاوُدُ لَهُ طُوبَى لَكَ يَا لُقْمَانُ أُوتِيتَ الْحِكْمَهَ وَ صُرِفَتْ عَنْكَ الْبَلِيَّهُ وَ أُعْطِيَ دَاوُدُ الْخِلَافَهَ وَ ابْتُلِيَ بِالْخَطَاءِ (۳)وَ الْفِتْنَهِ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ فِي قَوْلِ اللَّهِ وَ إِذْ قالَ لُقْمانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ قَالَ فَوَعَظَ لُقْمَانُ ابْنَهُ بِآثَارٍ حَتَّى تَفَطَّرَ وَ انْشَقَّ وَ كَانَ فِيمَا وَعَظَهُ بِهِ يَا حَمَّادُ أَنْ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنَّكَ مُنْذُ سَقَطْتَ إِلَى الدُّنْيَا اسْتَدْبَرْتَهَا وَ اسْتَقْبَلْتَ الْآخِرَهَ فَدَارٌ أَنْتَ إِلَيْهَا تَسِيرُ أَقْرَبُ إِلَيْكَ مِنْ دَارٍ أَنْتَ عَنْهَا مُتَبَاعِدٌ يَا بُنَيَّ جَالِسِ الْعُلَمَاءَ وَ ازْحَمْهُمْ بِرُكْبَتَيْكَ وَ لَا تُجَادِلْهُمْ فَيَمْنَعُوكَ وَ خُذْ مِنَ الدُّنْيَا بَلَاغاً وَ لَا تَرْفُضْهَا فَتَكُونَ عِيَالًا عَلَى النَّاسِ وَ لَا تَدْخُلْ فِيهَا دُخُولًا يُضِرُّ بِآخِرَتِكَ وَ صُمْ صَوْماً يَقْطَعُ شَهْوَتَكَ وَ لَا تَصُمْ صِيَاماً يَمْنَعُكَ مِنَ الصَّلَاهِ فَإِنَّ الصَّلَاهَ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الصِّيَامِ يَا بُنَيَّ إِنَّ الدُّنْيَا بَحْرٌ عَمِيقٌ قَدْ هَلَكَ فِيهَا عَالَمٌ كَثِيرٌ فَاجْعَلْ سَفِينَتَكَ فِيهَا الْإِيمَانَ وَ اجْعَلْ شِرَاعَهَا التَّوَكُّلَ وَ اجْعَلْ زَادَكَ فِيهَا تَقْوَى اللَّهِ فَإِنْ نَجَوْتَ فَبِرَحْمَهِ اللَّهِ وَ إِنْ هَلَكْتَ فَبِذُنُوبِكَ يَا بُنَيَّ إِنْ تَأَدَّبْتَ صَغِيراً انْتَفَعْتَ بِهِ كَبِيراً وَ مَنْ عَنَى بِالْأَدَبِ اهْتَمَّ بِهِ وَ مَنِ اهْتَمَّ بِهِ تَكَلَّفَ عِلْمَهُ وَ مَنْ تَكَلَّفَ عِلْمَهُ اشْتَدَّ لَهُ طَلَبُهُ وَ مَنِ اشْتَدَّ لَهُ طَلَبُهُ أَدْرَكَ مَنْفَعَتَهُ فَاتَّخِذْهُ عَادَهً فَإِنَّكَ تَخْلُفُ فِي سَلَفِكَ وَ تَنْفَعُ بِهِ خَلْفَكَ (۴)وَ يَرْتَجِيكَ فِيهِ رَاغِبٌ وَ يَخْشَى صَوْلَتَكَ رَاهِبٌ وَ إِيَّاكَ وَ الْكَسَلَ عَنْهُ بِالطَّلَبِ لِغَيْرِهِ فَإِنْ غُلِبْتَ عَلَى الدُّنْيَا فَلَا تُغْلَبَنَّ عَلَى الْآخِرَهِ فَإِذَا فَاتَكَ طَلَبُ الْعِلْمِ فِي مَظَانِّهِ فَقَدْ غُلِبْتَ عَلَى الْآخِرَهِ وَ اجْعَلْ فِي أَيَّامِكَ وَ لَيَالِيكَ وَ سَاعَاتِكَ لِنَفْسِكَ نَصِيباً

۱- فی نسخه: و یبثها.

۲- هکذا فی نسخ و فی المصدر، و فی نسخه: فلما اوتی الخلافه و لم یقبلها.

۳- فی نسخه: و ابتلی بالحکم بالخطاء.

۴- فی المصدر: و ینفع به من خلفک.

فِی طَلَبِ الْعِلْمِ فَإِنَّکَ لَمْ تَجِدْ لَهُ تَضْیِیعاً أَشَدَّ مِنْ تَرْکِهِ (۱)وَ لَا تُمَارِیَنَّ فِیهِ لَجُوجاً وَ لَا تُجَادِلَنَّ فَقِیهاً وَ لَا تُعَادِیَنَّ سُلْطَاناً وَ لَا تُمَاشِیَنَّ ظَلُوماً وَ لَا تُصَادِقَنَّهُ وَ لَا تُؤَاخِیَنَّ فَاسِقاً وَ لَا تُصَاحِبَنَّ مُتَّهَماً وَ اخْزُنْ عِلْمَکَ کَمَا تَخْزُنُ وَرِقَکَ یَا بُنَیَّ خَفِ اللَّهَ خَوْفاً لَوْ أَتَیْتَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ بِبِرِّ الثَّقَلَیْنِ خِفْتَ أَنْ یُعَذِّبَکَ وَ ارْجُ اللَّهَ رَجَاءً لَوْ وَافَیْتَ الْقِیَامَهَ بِإِثْمِ الثَّقَلَیْنِ رَجَوْتَ أَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَکَ فَقَالَ لَهُ ابْنُهُ یَا أَبَتِ وَ کَیْفَ أُطِیقُ هَذَا وَ إِنَّمَا لِی قَلْبٌ وَاحِدٌ فَقَالَ لَهُ لُقْمَانُ یَا بُنَیَّ لَوِ اسْتُخْرِجَ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ فَشُقَّ لَوُجِدَ فِیهِ نُورَانِ نُورٌ لِلْخَوْفِ وَ نُورٌ لِلرَّجَاءِ لَوْ وُزِنَا مَا رُجِّحَ (۲)أَحَدُهُمَا عَلَی الْآخَرِ بِمِثْقَالِ ذَرَّهٍ فَمَنْ یُؤْمِنُ بِاللَّهِ یُصَدِّقُ مَا قَالَ اللَّهُ وَ مَنْ یُصَدِّقُ مَا قَالَ اللَّهُ یَفْعَلُ مَا أَمَرَ اللَّهُ وَ مَنْ لَمْ یَفْعَلْ مَا أَمَرَ اللَّهُ لَمْ یُصَدِّقْ مَا قَالَ اللَّهُ فَإِنَّ هَذِهِ الْأَخْلَاقُ یَشْهَدُ بَعْضُهَا لِبَعْضٍ فَمَنْ یُؤْمِنْ بِاللَّهِ إِیمَاناً صَادِقاً یَعْمَلْ لِلَّهِ خَالِصاً نَاصِحاً وَ مَنْ یَعْمَلْ لِلَّهِ خَالِصاً نَاصِحاً فَقَدْ آمَنَ بِاللَّهِ صَادِقاً وَ مَنْ یُطِعِ اللَّهَ خَافَهُ (۳)وَ مَنْ خَافَهُ فَقَدْ أَحَبَّهُ وَ مَنْ أَحَبَّهُ اتَّبَعَ أَمْرَهُ وَ مَنِ اتَّبَعَ أَمْرَهُ اسْتَوْجَبَ جَنَّتَهُ وَ مَرْضَاتَهُ وَ مَنْ لَمْ یَتَّبِعْ رِضْوَانَ اللَّهِ فَقَدْ هَانَ سَخَطَهُ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ یَا بُنَیَّ لَا تَرْکَنْ إِلَی الدُّنْیَا وَ لَا تَشْغَلْ قَلْبَکَ بِهَا فَمَا خَلَقَ اللَّهُ خَلْقاً هُوَ أَهْوَنُ عَلَیْهِ مِنْهَا أَ لَا تَرَی أَنَّهُ لَمْ یَجْعَلْ نَعِیمَهَا ثَوَاباً لِلْمُطِیعِینَ وَ لَمْ یَجْعَلْ بَلَاءَهَا عُقُوبَهً لِلْعَاصِینَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: روایت می کنند که از امام صادق علیه السلام در مورد لقمان و حکمتش که در قرآن خداوند از آن ها حرف زده است، پرسیدم. امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا قسم حکمتی که خداوند به لقمان داد در مورد نسب و مال و خانواده و گستردگی در بدن و زیبایی نبود، بلکه لقمان مردی بود که بر امر الهی قوی بود و به خاطر خدا مردی با تقوا، ساکت و آرام، دوراندیش و متفکر و تیزبین بود که از پند و اندرز بی نیاز بود. در طول روز هیچ وقت نمی خوابید و هرگز کسی او را در حال بول و غائط

و حمام کردن ندیده بود چون خودش را در حال انجام این کارها به شدت از مردم پنهان می کرد و در کارهایش دوراندیش و محافظه کار بود. به خاطر ترس از گناه، هرگز به چیزی نخندید و هرگز خشمگین نشد و با کسی مزاح نکرد و هرگز به خاطر داشتن یا نداشتن چیزی مادی و دنیوی خوشحال یا ناراحت نشد و با چند زن ازدواج کرد که فرزندان زیادی برای او به دنیا آورده بودند و بسیاری از آن ها را در کودکی از دست داد و به خاطر مرگ هیچکدام از آن ها گریه نکرد و هرگاه بر دو مرد گذر می کرد که با هم دشمنی یا دعوا داشتند آن ها را با هم آشتی می داد و از نزد آنان نمی‌رفت مگر این که از هم جدا شده باشند. و هرگاه حرفی را از کسی می‌شنید که از آن خوشش می‌آمد حتما از تفسیر و روایت کننده آن می‌پرسید و در جلسه های انسان‌های فقیه و حکیم زیاد شرکت می کرد و با قاضیان و حاکمان و پادشاهان و سلاطین روبرو می‌شد، و بر قاضیان به خاطر آن چه که به آن گرفتار شدند سوگواری می‌کرد و بر حاکمان و پادشاهان به خاطر مغرور شدنشان در برابر خدا و آرامششان در آن، ترحم می‌کرد و از آن چه که با آن بر نفسش پیروز می‌شد و با آن بر هوای نفسش مجاهده می‌کرد و از شیطان دوری می‌کرد عبرت و درس می گرفت. قلبش را با فکر کردن درمان می کرد و نفسش را با عبرت ها مدارا می کرد؛ و فقط در آن چه که به او مربوط می‌شد سفر - دخالت - می‌کرد؛ به خاطر همین ویژگی ها به او حکمت عطا شد و عصمت بخشیده شد. هنگام ظهر آنگاه که چشم ها برای یک چرت روزانه آرام می گیرند خداوند گروهی از ملائکه را نزد لقمان فرستاد در حالی که لقمان صدای آن ها را می شنید ولی آن ها را نمی دید، به لقمان گفتند: آیا می خواهی که خداوند تو را بر روی زمین جانشین خودش قرار دهد و در بین مردم حکم و قضاوت کنی؟ لقمان گفت: اگر خداوند مرا بر این کار

دستور دهد، من گوش به فرمانم. چون اگر مرا بر این کار امر کند به من کمک می کند و چیزهایی را به من یاد می‌دهد و مرا از خطا کردن معصوم می کند. و اگر خداوند مرا در قبول این کار مختار کند آن را قبول نمی کنم. ملائکه ها پرسیدند: ای لقمان چرا؟ گفت: چون حکومت در بین مردم سخت ترین جایگاه‌ها در دین است که بیشترین فتنه و آزمایش را دربر دارد که انسان در آن درمانده شده و به او کمک نمی‌شود و ظلم از هر مکانی بر او غالب می‌شود و مسئول این کار بر سر دو راه گیر می کند: اگر در آن راه حق را بپوید شایسته است که تسلیم شود و اگر در کارش اشتباه کند راه بهشت را گم کرده است و هرکس که در دنیا ذلیل و ضعیف باشد در آخرت حسابرسی‌اش آسان‌تر است از کسی که در دنیا حاکم و بزرگ و شریف باشد؛ و هر کس که دنیا را بر آخرت انتخاب کند هر دو را از دست می دهد، این از بین می‌رود و به آن نمی رسد. ملائکه از حکمت او تعجب کرده بودند و خداوند رحمان از منطق او خوشش آمد. هنگام شب وقتی که خوابید خداوند حکمت را بر او نازل کرد و از نوک سر تا پاهایش را کاملا با آن پوشاند در حالی که خواب بود. وقتی که بیدار شد، حکیم ترین مرد زمان خودش شده بود و به سوی مردم رفت

ص: ۴۱۰

و با حکمت با آن ها حرف می زد و آن را برای آن ها توضیح داد. امام صادق علیه السلام فرمود: و هنگامی که حکم جانشینی به لقمان داده شد و او قبول نکرد به ملائکه دستور داد تا حکم جانشینی را به داود بدهند و او قبول کرد و او به مانند لقمان شرط قرار نداد سپس خداوند جانشینی در زمین را به داود داد و در آن چند بار به خطا و اشتباه دچار شد و هر بار که اشتباه می کرد خداوند او را می آمرزید و او را می‌بخشید. لقمان اکثر وقت ها به دیدار داود می رفت و او را با نصیحت ها و حکمت و علم سرشارش نصیحت می کرد و داود به او می گفت: ای لقمان خوش به حال تو! حکمت به تو داده شد و بلا از تو برداشته شد و خلافت به داود داده شد و او دچار اشتباه و فتنه شد.

سپس امام صادق علیه السلام در باره آیه «وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» فرمود: لقمان فرزندش را به آثاری نصیحت کرد که به دو نیم شد - نهایت تأثیر را از آن ها گرفت -. ای حماد! یکی از نصیحت هایش این بود که: ای پسرم تو از زمانی که به دنیا آمده‌ای به دنیا پشت کرده ای و به سوی آخرت می‌روی. آن خانه‌ای که تو به سویش می‌روی از آن خانه ای که به آن پشت کرده‌ای به تو نزدیک‌تر است. ای پسرم، با عالمان مجالست کن و با زانوهایت مزاحم ایشان شو و با آن ها مجادله نکن چون از حضورت در جلسه هایشان جلوگیری می کنند و از دنیا به اندازه کفایتت بخواه و آن را ردّ مکن تا سربار مردم بشوی و طوری که به آخرتت ضرر برساند در آن وارد مشو. روزه‌ای بگیر که شهوتت را قطع کند، روزه‌ای نگیر که تو را از نماز بازدارد، چون نماز در نزد خداوند از روزه دوست داشتنی‌تر است. ای پسرم، دنیا دریای عمیقی است، عالمان زیادی در آن هلاک شده‌اند. کشتی نجات خود را ایمان به خدا و بادبان های آن را توکل به خدا و توشه ات را تقوای خدا قرار بده، اگر نجات پیدا کردی از لطف و رحمت خداست و اگر تو هم نابود شدی به خاطر گناهان خودت است. ای پسرم، اگر در بچگی ادب پیدا کنی در بزرگی به تو فایده می‌رساند و هر کس به ادب توجه کند به آن اهمیت می‌دهد و هر کس به آن اهمیت بدهد به علم خود متعهد می‌شود و هر کس به علم خود متعهد شود بیشتر در طلب آن می کوشد و هر کس بیشتر در طلب آن بکوشد منفعت آن را درک می کند و آن را عادت خود قرار می‌دهد؛ چون تو جانشین گذشتگانت هستی و آیندگانت از آن استفاده می‌کنند که به وسیله آن امیدوار به تو امید می‌بندد و هراسان از

صولت تو می‌هراسد، مبادا از رسیدن به آن تنبلی کنی و به سراغ غیر آن بروی چون اگر بتوانی بر دنیا چیره شوی بر آخرت چیره نخواهی شد و اگر طلب علم در جایگاه‌های آن از تو فوت شود در مورد آخرت شکست خواهی خورد و ساعاتی را در شب و روز برای

ص: ۴۱۱

یادگیری علم به خودت اختصاص بده چون ضایع‌کردنی را شدیدتر از ترک علم نخواهی یافت و در علم آموزی از سر لجاجت مجادله مکن، و هرگز با هیچ فقیهی مجادله نکن و با هیچ پادشاهان دشمنی نکن و با هیچ ستمگری مماشات مکن و با او دوستی مکن و هرگز با هیچ فاسقی برادری مکن و با هیچ متهمی همراهی مکن و آن طور که پولت را حفظ می کنی علمت را نیز حفظ کن.

ای پسرم، آن طور از خدا بترس که اگر خوبی‌های ثقلین - جن و انس - را انجام داده باشی باز هم بترسی و آن طور به بخشش خداوند امیدوار باش که اگر تمام گناهان جن و انس برای تو باشد، به عفو و بخششت امیدوار باشی.

پسرش به او گفت: پدر چگونه می توانم این گونه باشم در حالی که فقط یک قلب دارم؟ لقمان به او گفت: ای پسرم اگر قلب انسان مؤمن را دربیاوری و آن را بشکافی دو نور در آن وجود دارد، نوری برای ترس از خدا و نوری برای امید به بخشش او. اگر آن دو را وزن بکنی هیچکدام به اندازه یک مثقال بر دیگری برتری ندارد. هرکس به خدا ایمان داشته باشد به کلام خدا باور دارد و هر کس کلام خدا را باور داشته باشد، دستورات او را انجام می دهد. پس هر کس دستورات خدا را انجام ندهد کلام خدا را باور ندارد چون این کارها با هم رابطه علت و معلولی و رابطه مستقیم دارند. پس هرکس به خدا ایمان راستین داشته باشد، برای رضای خداوند به صورت خالص و بی ریا و ناصح کار می کند و هر کس این گونه برای خدا کار بکند به تاکید به خداوند ایمان راستین دارد و هر کس از خدا اطاعت کند از او می ترسد و هر کس از او بترسد او را دوست می دارد و هر کس او را دوست داشته باشد از او اطاعت می‌کند و هر کس از او اطاعت کند رضایت و بهشت خداوند را به دست می آورد و هر کسی در پی کسب رضای خدا نباشد خشم خدا بر او آسان است، پناه بر خدا از خشم او.

ای پسرم: به دنیا اعتماد نکن و قلب خودت را به آن مشغول نکن، خدا هیچ مخلوقی بی ارزشتر از دنیا خلق نکرده است. آیا نمی بینی خداوند نعمت های دنیا را پاداش بندگان مطیعش و مصیبت های آن را عذاب انسان های گناهکار قرار نداده است؟.
- . تفسیر القمی : ۵۰۶ - ۵۰۸ -

**[ترجمه]

بیان

تحاجزا تصالحا و تمانعا قوله لا یظعن أی لا یسافر قوله علیه السلام ما یخذل أی هو شی ء یخذل صاحبه أو بتقدیر اللام أی هو أکثر فتنا و بلاء لما یخذل صاحبه أو هو أکثر فتنا ما دام یخذل صاحبه و لا یعینه الله أو الموصول مبتدأ و أکثر خبره و لعل الثالث أظهر الوجوه و یؤیده أن فی روایه الثعلبی (۵)هکذا لأن الحاکم بأشد المنازل و آکدها یغشاه الظلم من کل مکان إن یعن

فبالحری أن ینجو (۶)

ص: ۴۱۲

۱- فی نسخه: فان فاتک لم تجد، و فی المصدر: فان فاتک لن تجد.

۲- فی نسخه: لما رجح.

۳- فی المصدر: و من أطاع اللّه خافه.

۴- تفسیر القمّیّ: ۵۰۶- ۵۰۸.

۵- ذکر نحو الحدیث فی العرائس: ۱۹۳ و ۱۹۴. و فیه: و أکدرها.

۶- فی العرائس: ان أصاب فأرجو أن ینجو، و إن أخطأ أخطأ طریق الجنه.

و لا يبعد زياده الواو فى يغشاه فيكون ما يخذل متعلقا به و فى القصص لأن الحكم بين الناس أشد المنازل من الدين و أكثرها فتنا و بلاء يخذل صاحبه و لا يعان و يغشاه الظلم من كل مكان و السرى الشريف قوله و يبينها فيها أى فى جماعه الناس أو فى الدنيا و الأظهر يبثها فيهم كما فى القصص.

قوله عليه السلام حتى تفطر و انشق كنايه عن غايه تأثير الحكمه فيه قوله و ازحمهم قال الفيروزآبادى زحمه كمنعه ضايقه و زاحم الخمسين قاربها أى ادخل بينهم و لو بمشقه و يحتمل أن يكون كنايه عن القرب منهم.

قوله عليه السلام و من عنى بالأدب أى اعتنى به و عرف فضله قوله عليه السلام فإنك تخلف أى تكون من حيث الاتصاف بتلك العادات الحسنه خليفه من مضى من المتخلقين بها قوله عليه السلام من تركه أى ترك طلب العلم يفضى إلى ضياع ما حصلته.

**[ترجمه]تحاجزا، با هم آشتی کردند و از جنگیدن دست کشیدند. و کلمه «لا یظعن» یعنی مسافرت نمی کرد و منظور از «ما یخذل» یعنی آن چه صاحبش را درمانده کند یا این که حرف جر لام را در تقدیر بگیریم یعنی او از آن چه که صاحبش را درمانده می کند بیشتر دچار بدبختی و مصیبت می‌شود یا این که مادامی که درمانده می‌شود و خداوند به او کمک نمی کند بیشتر دچار فتنه می‌شود، یا این که اسم موصول را مبتدا و کلمه اکثر را خبر آن بگیریم که شاید صورت سوم بهتر باشد، و روایت ثعلبی، صورت سوم را تایید می کند، روایت ثعلبی این گونه است: - . در عرائس نیز چنین روایتی آمده است ۱۹۳ و ۱۹۴ - «چون مسئولیت حاکم سخت ترین و مشکل ترین مسئولیت هاست که ظلم از هر طرف او را فرامی‌گیرد. اگر به او کمک شود شایسته است که نجات پیدا کند».

ص: ۴۱۲

و زائد بودن واو در «یغشاه» بعید نیست و در این صورت «مایخذل» معطوف به آن است. و در قصص الانبیاء این گونه آمده است: چون حکم و قضاوت در بین مردم سخت ترین جایگاه‌های دین است و بیشتر از همه مورد آزمایش و امتحان قرار می... گیرد و کننده این کار را درمانده می کند و به او کمک نمی شود و ظلم از هر طرف او را فرامی‌گیرد. «سریّ» به معنای شریف و بزرگ است. و «یبیّنها فیها» یعنی در بین گروهی از مردم یا در دنیا؛ و صحیح تر آن آن طور که در قصص الانبیاء آمده است: « یبثّها فیها» - پخش می کند - است.

«حتی تفطّر و انشقّ» کنایه از نهایت تأثیر حکمت در اوست. و کلمه «و ازحمهم» فیروزآبادی گفت: زحمه بر وزن منعه است یعنی عرصه را بر او تنگ کرد، زاحم الخمسین: یعنی به پنجاه نزدیک شد، یعنی: در بین آن ها برو هر چند با سختی، و ممکن است که کنایه از نزدیک شدن به آن ها باشد.

و سخن امام صادق علیه السلام: «من عنی الأدب» یعنی به ادب توجه کرد و فضیلت و برتری آن را شناخت و « فإنک تخلف» یعنی از نظر داشتن این عادت نیک، جانشین کسانی هستی که قبل از تو این ویژگی را داشته اند. و «من ترکه» یعنی کسی که کسب علم را ترک کند آن چه از علم کسب کرده را از دست می دهد.

**[ترجمه]

«۳»

-لی، الأمالی للصدوق ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ الْقَاسَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: كَانَ فِيمَا أَوْصَى بِهِ لُقْمَانُ ابْنَهُ نَاتَانَ أَنْ قَالَ لَهُ يَا بُنَيَّ لِيَكُنْ مِمَّا تَتَسَلَّحُ بِهِ عَلَى عَدُوِّكَ فَتَصْرَعُهُ الْمُمَاسَحَةُ وَ إِعْلَانُ الرِّضَا عَنْهُ وَ لَا تُزَاوِلْهُ بِالْمُجَانَبَةِ (۱)فَيَبْدُوَ لَهُ مَا فِي نَفْسِكَ فَيَتَأَهَّبَ لَكَ يَا بُنَيَّ خَفِ اللَّهَ خَوْفاً لَوْ وَافَيْتَهُ بِبِرِّ الثَّقَلَيْنِ خِفْتَ أَنْ يُعَذِّبَكَ اللَّهُ وَ ارْجُ اللَّهَ رَجَاءً لَوْ وَافَيْتَهُ بِذُنُوبِ الثَّقَلَيْنِ رَجَوْتَ أَنْ يَغْفِرَ لَكَ يَا بُنَيَّ إِنِّي حَمَلْتُ الْجَنْدَلَ (۲)وَ الْحَدِيدَ وَ كُلَّ حِمْلٍ ثَقِيلٍ فَلَمْ أَحْمِلْ شَيْئاً أَثْقَلَ مِنْ جَارِ السَّوْءِ وَ ذُقْتُ الْمَرَارَاتِ كُلَّهَا فَلَمْ أَذُقْ شَيْئاً أَمَرَّ مِنَ الْفَقْرِ (۳).

**[ترجمه]امالی الصدوق: امام صادق علیه السلام فرمود: یکی از وصیت‌هایی که لقمان به پسرش ناتان می کرد این بود که می گفت: ای پسرم، یکی از مواردی که باید در برابر دشمنت به آن مسلح شوی تا بتوانی او را شکست دهی مدارا کردن و اعلام رضایت از اوست، و نغمه دور شدن را به گوشش نرسان چون در این صورت مقاصد تو بر او معلوم می‌شود و خودش را برایت آماده می کند. ای پسرم طوری از خدا بترس که اگر تمام خوبی های مخلوقات دو جهان را انجام داده باشی باز هم از عذاب شدنت بترسی و آن طور به خدا امید داشته باش که اگر تمام گناهان جن و انس را انجام داده باشی باز به عفو بخشیدنت امیدوار باشی. ای پسرم، من سنگین ترین تخته سنگ و آهن و هر آن چه که برداشتن آن سخت باشد را با خود حمل کرده ام ولی تحمل چیزی سنگین تر از همسایه بد ندیده‌ام و همه تلخی‌ها را در طول زندگی چشیده ام، هیچ چیزی تلخ‌تر از فقر را نچشیده‌ام. - . امالی الصدوق : ۳۹۶ و ۳۹۷ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی تماسحا تصادقا أو تبایعا فتصافقا و ماسحا لا ینافی القول غشا.

**[ترجمه]فیروزآبادی می گوید: تماسحا یعنی: دوست بودندد یا با هم معامله کردند و سپس با هم دست دادند و ماسحا یعنی: برای تقلب در کاری با هم آرام صحبت کردند.

**[ترجمه]

«۴»

-لی، الأمالی للصدوق أَبِي عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُوسَى عَنِ الصَّفَّارِ وَ لَمْ يَحْفَظِ الْحُسَيْنُ (۴)الْإِسْنَادَ

۱- أی لا تعالجه بالمباعده عنه.

۲- الجندل: الصخر العظیم.

۳- أمالی الصدوق: ۳۹۶ و ۳۹۷.

۴- فی المصدر: الحسن بن موسی و لعله أصح، فعلیه یلزم أن یکون ما قبله أیضا مصحفا.

قَالَ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ یَا بُنَیَّ اتَّخِذْ أَلْفَ صَدِیقٍ وَ أَلْفٌ قَلِیلٌ وَ لَا تَتَّخِذْ عَدُوّاً وَاحِداً وَ الْوَاحِدُ کَثِیرٌ فَقَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ:

تَکَثَّرْ مِنَ الْإِخْوَانِ مَا اسْطَعْتَ إِنَّهُمْ***عِمَادٌ إِذَا مَا اسْتُنْجِدُوا وَ ظُهُورٌ (۱)

وَ لَیْسَ کَثِیراً أَلْفُ خِلٍّ وَ صَاحِبٍ ***وَ إِنَّ عَدُوّاً وَاحِداً لَکَثِیرٌ (۲)

**[ترجمه]امالی الصدوق:

ص: ۴۱۳

لقمان به پسرش گفت: ای پسرم، اگر هزار دوست داشته باشی باز کم هستند ولی اگر یک دشمن داشته باشی، آن یک نفر زیاد است. امام علی علیه السلام فرمود:

- تا جایی که می توانی دوستان زیادی داشته باش چون اگر از آن ها کمک بخواهی پشتیبان و حامی هستند.

-

اگر هزار دوست و رفیق داشته باشی زیاد نیست، ولی یک دشمن برای انسان زیاد است. - . امالی الصدوق : ۳۹۷ -

**[ترجمه]

«۵»

- ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْفَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ کَانَ فِیمَا وَعَظَ بِهِ لُقْمَانُ ابْنَهُ أَنْ قَالَ لَهُ یَا بُنَیَّ لِیَعْتَبِرْ مَنْ قَصُرَ یَقِینُهُ وَ ضَعُفَتْ نِیَّتُهُ فِی طَلَبِ الرِّزْقِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی خَلَقَهُ فِی ثَلَاثَةِ أَحْوَالٍ مِنْ أَمْرِهِ وَ أَتَاهُ رِزْقُهُ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ فِی وَاحِدَةٍ مِنْهَا کَسْبٌ وَ لَا حِیلَةٌ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی سَیَرْزُقُهُ فِی الْحَالِ الرَّابِعَةِ أَمَّا أَوَّلُ ذَلِکَ فَإِنَّهُ کَانَ فِی رَحِمِ أُمِّهِ یَرْزُقُهُ هُنَاکَ فِی قَرَارٍ مَکِینٍ حَیْثُ لَا یُؤْذِیهِ حَرٌّ وَ لَا بَرْدٌ ثُمَّ أَخْرَجَهُ مِنْ ذَلِکَ وَ أَجْرَی لَهُ رِزْقاً مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ یَکْفِیهِ بِهِ وَ یُرَبِّیهِ وَ یَنْعَشُهُ (۳)مِنْ غَیْرِ حَوْلٍ بِهِ وَ لَا قُوَّةٍ ثُمَّ فُطِمَ (۴)مِنْ ذَلِکَ فَأَجْرَی لَهُ رِزْقاً مِنْ کَسْبِ أَبَوَیْهِ بِرَأْفَةٍ وَ رَحْمَةٍ لَهُ مِنْ قُلُوبِهِمَا لَا یَمْلِکَانِ غَیْرَ ذَلِکَ حَتَّی إِنَّهُمَا یُؤْثِرَانِهِ عَلَی أَنْفُسِهِمَا فِی أَحْوَالٍ کَثِیرَةٍ حَتَّی إِذَا کَبِرَ وَ عَقَلَ وَ اکْتَسَبَ لِنَفْسِهِ ضَاقَ بِهِ أَمْرُهُ وَ ظَنَّ الظُّنُونَ بِرَبِّهِ وَ جَحَدَ الْحُقُوقَ فِی مَالِهِ وَ قَتَّرَ عَلَی نَفْسِهِ وَ عِیَالِهِ مَخَافَةَ إِقْتَارِ رِزْقٍ وَ سُوءِ یَقِینٍ بِالْخُلْفِ (۵)مِنَ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فِی الْعَاجِلِ وَ الْآجِلِ فَبِئْسَ الْعَبْدُ هَذَا یَا بُنَیَّ (۶).

ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام مرسلا مثله (۷)

**[ترجمه]خصال: از امام صادق علیه السلام روایت می کنند که امام علی علیه السلام فرموده است: یکی از نصیحت های لقمان به پسرش این بود که: ای پسرم، باید در کسی که یقینش کم و نیّتش در طلب روزی ضعیف است به دیده عبرت بنگری، چون خدای متعال در سه حالت او را روزی داد که در هیچ یک از آن حالات خودش اختیار و قدرتی نداشت، پس

بایـد مطمئن باشـد که او را در حالت چهارم نیز روزی خواهـد داد؛ امّا اوّلین حالت در رحم مادر است که خداوند او را در آن جایگاه محکم که هیچ سرما و گرمایی به او نمی رسید، روزی داد، سپس در حالت دوّم او را از رحم به دنیا آورد و رزق او را در شیر مادرش قرار داد که آن شیر بهترین غذا برای او بود و او را تربیت نمود و پرورش داد، بی آن که خودش توان و قدرتی داشـته باشد. در حالت سوّم پس از آن که دوران شـیر خواری او به پایان رسـید، خداوند او را از کسب پدر و مادرش به وسیله رأفتی که در قلب آن ها نسبت به او ایجاد کرد، روزی داد، به طوری که کاری غیر از آن نمی‌توانستند انجام بدهند، تا آن جا که پدر و مادرش در بسـیاری از موارد، او را بر خود ترجیح دادند تا این که به مرحله رشد و عقل و بلوغ رسید و برای خودش کسب و کاری تشـکیل داد و در این حالت، امر خودش بر خودش گران آمد و در مورد خدای خود پندارهای سوء پیدا کرد و حقوق خداوند در مال خویش را انکار کرد و از ترس کم شدن روزی و سوء یقین به آینده از این که خدای متعال روزی او را دیر یا زود ندهد بر خود و خانواده‌اش سخت‌گیری و خساست کرد؛ پس ای پسرم بدان که او بدترین بندگان است. - . خصال ۱ : ۶۰ و ۶۱ -

قصص الانبیاء: مانند این روایت ذکر شده است. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

ص: ۴۱۴

**[ترجمه]

بیان

لا یملکان غیر ذلک أی لا یستطیعان ترک ذلک لما جبلهما الله علیه من حبه

ص: ۴۱۴

۱- استنجد فلانا و به: استعان.

۲- أمـالی الصـدوق: ۳۹۷. و قـال المصـنّف فی الهـامش: فی الـدیوان المنسوب إلیه علیه السـلام هکـذا: علیـک بـاخوان الصـفا فانهم*** عماد إذا استنجدتهم و ظهور و ما بکثیر الف خل و صاحب*** و ان عدوا واحدا لکثیر

۳- نعشه: تدارکه من هلکه جبره بعد فقره.

۴- فطم الولد: فصله عن الرضاع.

۵- الخلف: البدل و العوض.

۶- الخصال ۱: ۶۰ و ۶۱.

۷- قصص الأنبیاء مخطوط.

أو ينفقان عليه كسبهما و إن لم يكونا يملكان غيره.

**[ترجمه]«لا يملكان غير ذلك» يعنى به خاطر عشقى كه خداوند در سرشت ايشان، نسبت به او قرار داد نمى توانستند اين كار را انجام ندهند يا به اين معنا كه از مال خود به او مى دادند هر چند كه چيزى غير از آن نداشتند.

**[ترجمه]

«۶»

-ب، قرب الإسناد هَارُونُ عَنِ ابْنِ صَدَقَةَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: قِيلَ لِلُقْمَانَ مَا الَّذِی أَجْمَعْتَ عَلَيْهِ (۱)مِنْ حِكْمَتِكَ قَالَ لَا أَتَكَلَّفُ مَا قَدْ كُفِيتُهُ وَ لَا أُضِيعُ مَا وُلِّيتُهُ(۲).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام جعفر صادق از پدرشان عليهما السلام روايت مى كند كه به لقمان گفتند: به كدام بخش از حكمتت اجماع دارى - بيشتر عمل مى‌كنى -؟ گفت: بيشتر از آن چه كه نياز من است تقلا نمى‌كنم و آن چه را به من محول شده ضايع نمى‌كنم - درست انجام مى‌دهم -. - . قرب الاسناد : ۳۵ -

**[ترجمه]

«۷»

-ما، الأمالی للشيخ الطوسی الْمُفِيدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَيْهِ عَنِ ابْنِ عَامِرٍ عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ فِيمَا وَعَظَ لُقْمَانُ ابْنَهُ أَنْ قَالَ لَهُ يَا بُنَيَّ اجْعَلْ فِی أَيَّامِكَ وَ لَيَالِيكَ وَ سَاعَاتِكَ نَصِيباً لَكَ فِی طَلَبِ الْعِلْمِ فَإِنَّكَ لَنْ تَجِدَ لَهُ تَضْيِيعاً مِثْلَ تَرْكِهِ (۳).

**[ترجمه]امالى الطوسى: امام صادق عليه السلام فرمود: يكى از نصيحت هاى لقمان به پسرش اين بود كه: اى پسرم در شبانه روز ساعت‌هايى را به خودت براى يادگيرى علم اختصاص بده، چون هرگز هيچ ضايع كردنى را مانند ضايع كردن يادگيرى علم و دانش نخواهى يافت. - . امالى الطوسى : ۴۲ -

**[ترجمه]

«۸»

-ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ يَا بُنَيَّ لِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلَامَةٌ يُعْرَفُ بِهَا وَ يُشْهَدُ عَلَيْهَا وَ إِنَّ لِلدِّينِ ثَلَاثَ عَلَامَاتٍ الْعِلْمَ وَ الْإِيمَانَ وَ الْعَمَلَ بِهِ وَ لِلْإِيمَانِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ لِلْعَالِمِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ الْعِلْمُ بِاللَّهِ وَ بِمَا يُحِبُّ وَ مَا يَكْرَهُ وَ لِلْعَامِلِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ الصَّلَاةُ وَ الصِّيَامُ وَ الزَّكَاةُ وَ لِلْمُتَكَلِّفِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يُنَازِعُ مَنْ فَوْقَهُ وَ يَقُولُ مَا لَا يَعْلَمُ وَ يَتَعَاطَى مَا لَا يَنَالُ وَ لِلظَّالِمِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يَظْلِمُ مَنْ فَوْقَهُ

بِالْمَعْصِيَهِ وَ مَنْ دُونَهُ بِالْغَلَبِهِ وَ يُعِينُ الظَّلَمَهَ وَ لِلْمُنَافِقِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يُخَالِفُ لِسَانُهُ قَلْبَهُ وَ قَلْبُهُ فِعْلَهُ وَ عَلَانِيَتُهُ سَرِيرَتَهُ وَ لِلْآثِمِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يَخُونُ وَ يَكْذِبُ وَ يُخَالِفُ مَا يَقُولُ وَ لِلْمُرَائِي ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يَكْسَلُ إِذَا كَانَ وَحْدَهُ وَ يَنْشَطُ إِذَا كَانَ النَّاسُ عِنْدَهُ وَ يَتَعَرَّضُ فِي كُلِّ أَمْرٍ لِلْمَحْمَدَهِ وَ لِلْحَاسِدِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يَغْتَابُ إِذَا غَابَ وَ يَتَمَلَّقُ إِذَا شَهِدَ وَ يَشْمَتُ بِالْمُصِيبَهِ وَ لِلْمُسْرِفِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يَشْتَرِي مَا لَيْسَ لَهُ وَ يَلْبَسُ مَا لَيْسَ لَهُ وَ يَأْكُلُ مَا لَيْسَ لَهُ وَ لِلْكَسْلَانِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ يَتَوَانَى حَتَّى يُفَرِّطَ وَ يُفَرِّطُ حَتَّى يُضَيِّعَ وَ يُضَيِّعُ حَتَّى يَأْثَمَ وَ لِلْغَافِلِ ثَلَاثُ عَلَامَاتٍ السَّهْوُ وَ اللَّهْوُ وَ النِّسْيَانُ

۱- أى عزمت عليه من حكمتك أن تعمل به.

۲- قرب الإسناد: ۳۵.

۳- أمالى الطوسىّ: ۴۲، و فيه: فانك لن تجد لك.

قَالَ حَمَّادُ بْنُ عِيسَى قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ لِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْ هَذِهِ الْعَلَامَاتِ شُعَبٌ يَبْلُغُ الْعِلْمُ بِهَا أَكْثَرَ مِنْ أَلْفِ بَابٍ وَ أَلْفِ بَابٍ وَ أَلْفِ بَابٍ فَكُنْ يَا حَمَّادُ طَالِباً لِلْعِلْمِ فِي آنَاءِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ (۱)فَإِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَقَرَّ عَيْنُكَ وَ تَنَالَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ فَاقْطَعِ الطَّمَعَ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ وَ عُدَّ نَفْسَكَ فِي الْمَوْتَى وَ لَا تُحَدِّثْ نَفْسَكَ أَنَّكَ فَوْقَ أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ وَ اخْزُنْ لِسَانَكَ كَمَا تَخْزُنُ مَالَكَ (۲).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام فرمود: لقمان به پسرش گفت: ای پسرم، هر چیزی یک نشانه ای دارد که با آن شناخته می شود و نشان داده می شود، همانا دین سه نشانه دارد: علم و ایمان و عمل به آن و ایمان سه نشانه دارد، ایمان به خدا و کتابهای آسمانیش و فرستادگانش.

و انسان دانا سه نشانه دارد: علم به خدا و علم به آن چه که خداوند دوست دارد و آن چه خداوند از آن کراهت دارد و انسان عمل کننده سه نشانه دارد: نماز و روزه و زکات و انسان دروغگو سه نشانه دارد: با بالا دست خود دعوا می کند، به چیزی که می‌گوید علم ندارد و به آن چه که نمی‌رسد مشغول می‌شود. انسان ظالم سه علامت دارد، با گناه به کسی که بالادست اوست ظلم می‌کند و و با غلبه بر کسی که پایین دست اوست ظلم می کند و به ظالمان و ستمگران کمک می‌کند. انسان منافق سه نشانه دارد، قلبش با زبانش و قلبش با کارهایش و ظاهرش با باطنش مخالف است. انسان گناهکار سه نشانه دارد: خیانت می کند، دروغ می گوید، خلاف آن چه که می گوید رفتار می‌کند و انسان ریاکار سه نشانه دارد: اگر تنها باشد تنبل است و اگر در بین مردم باشد فعال است و هر کاری را برای ستایش شدن انجام می دهد، و انسان حسود سه نشانه دارد: اگر پیش او نباشی از تو غیبت می کند و و اگر کنار او باشی از تو تملق می کند و در هنگام بلا و مصیبت دشنام می دهد. انسان اسراف کننده سه نشانه دارد: آن چه را که لازم ندارد می‌خرد، و آن چه را که متعلق به او نیست می پوشد و آن چه را که به آن نیازی ندارد، می‌خورد. انسان تنبل سه نشانه دارد: آنقدر سستی می‌کند تا تفریط کند، آنقدر تفریط می‌کند تا فرصت هایش را از دست بدهد و آنقدر فرصت هایش را از دست می‌دهد تا به گناه بیفتد. انسان غافل سه نشانه دارد: اشتباه کردن، بی مبالاتی و فراموش کاری.

ص: ۴۱۵

حماد بن عیسی گفت: امام صادق علیه السلام فرمود: هر کدام از این علامت‌ها شاخه‌هایی دارند که دانستن آن ها نیاز به هزار باب و هزار باب و هزار باب توضیح دارد. پس ای حماد! در همه وقت های شب و روز دنبال یادگیری علم باش، و اگر می خواهی که چشمت روشن شود و به خیر دنیا و عاقبت برسی نسبت به مال مردم طمع نداشته باش و خودت را جزء مردگان حساب کن و با خودت چنان صحبت نکن که که بر کسی از مردم برتری داری و همان طور که مالت را ذخیره می کنی، زبانت را هم حفظ کن. - . الخصال ۱ : ۶۰ -

**[ترجمه]

-مع، معانی الأخبار أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ رَفَعَهُ (۳)قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ یَا بُنَیَّ صَاحِبْ مِائَهً وَ لَا تُعَادِ وَاحِداً یَا بُنَیَّ إِنَّمَا هُوَ خَلَاقُکَ وَ خُلُقُکَ فَخَلَاقُکَ دِینُکَ وَ خُلُقُکَ بَیْنَکَ وَ بَیْنَ النَّاسِ فَلَا تَبْتَغِضْ إِلَیْهِمْ وَ تَعَلَّمْ مَحَاسِنَ الْأَخْلَاقِ یَا بُنَیَّ کُنْ عَبْداً لِلْأَخْیَارِ وَ لَا تَکُنْ وَلَداً لِلْأَشْرَارِ یَا بُنَیَّ أَدِّ الْأَمَانَهَ تَسْلَمْ لَکَ دُنْیَاکَ وَ آخِرَتُکَ وَ کُنْ أَمِیناً تَکُنْ غَنِیّاً (۴).

**[ترجمه]معانی الاخبار: از برقی روایت می کند که: لقمان به پسرش گفت: ای پسرم با صد نفر دوست باش ولی با یک نفر دشمنی نکن، ای پسرم این بهره آخرت تو و خلق توست پس بهره آخرت تو دین توست و خلق تو بین تو و مردم است؛ پس به آن ها کینه نداشته باش و اخلاق های نیکو را یاد بگیر. ای پسرم از بنده نیکان باش و فرزند اشرار مباش. ای پسرم، امانت را به صاحبش برگردان تا در دنیا و آخرت سلامت باشی و امین مردم باش تا بی نیاز باشی. - . معانی الاخبار : ۷۴ -

**[ترجمه]

بیان

الخلاق بالفتح الحظ و النصیب و المراد هنا نصیبک فی الآخره (۵).

**[ترجمه]الخلاق: یعنی بهره و نصیب و منظور در این جا بهره آخرت است.

**[ترجمه]

۱۰»

-ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ أَبِیهِ عَنْ دُرُسْتَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ لُقْمَانُ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَقُولُ لِابْنِهِ یَا بُنَیَّ إِنَّ الدُّنْیَا بَحْرٌ وَ قَدْ غَرِقَ فِیهَا جِیلٌ (۶)کَثِیرٌ فَلْتَکُنْ سَفِینَتُکَ فِیهَا تَقْوَی اللَّهِ تَعَالَی وَ لْیَکُنْ جِسْرُکَ إِیمَاناً بِاللَّهِ وَ لْیَکُنْ شِرَاعُهَا التَّوَکُّلَ لَعَلَّکَ یَا بُنَیَّ تَنْجُو وَ مَا أَظُنُّکَ نَاجِیاً یَا بُنَیَّ کَیْفَ لَا یَخَافُ النَّاسُ مَا یُوعَدُونَ (۷)وَ هُمْ یَنْتَقِصُونَ فِی کُلِّ یَوْمٍ وَ کَیْفَ لَا یَعِدُّ (۸)لِمَا یُوعَدُ مَنْ کَانَ لَهُ أَجَلٌ یَنْفَدُ یَا بُنَیَّ خُذْ مِنَ الدُّنْیَا بُلْغَهً وَ لَا تَدْخُلْ

۱- فی المصدر: و أطراف النهار.

۲- الخصال ۱: ۶۰.

۳- فی المصدر: عن البرقی، عن بعض أصحابه رفعه.

۴- معانی الأخبار: ۷۴.

۵- أو الأعمّ منها لان الدین یتضمن سعاده الدنیا و الآخره، و یبلغ المتدین به حظهما.

۶- الجیل: الصنف من الزمان. القرن. أهل الزمان الواحد.

۷- أى الحشر و النشر و أهوال الآخره و العـذاب المعد فيها للمذنبين. قوله ينتقصون أى أى تنقص بنيتهم و قواهم، أو ينتقصون من أعمالهم الحسنه و خيراتهم.

۸- أى كيف لا يتهيأ لما يوعد من دار آخر من كان له أجل ينفد؟ و أنفاسه كلها خطوات تقربه إلى الدار الآخر.

فِيهَا دُخُولًا تُضِرُّ فِيهَا بِآخِرَتِکَ وَ لَا تَرْفُضْهَا فَتَکُونَ عِيَالًا عَلَى النَّاسِ وَ صُمْ صِيَاماً يَقْطَعُ شَهْوَتَکَ وَ لَا تَصُمْ صِيَاماً يَمْنَعُکَ مِنَ الصَّلَاةِ فَإِنَّ الصَّلَاةَ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الصَّوْمِ يَا بُنَيَّ لَا تَتَعَلَّمِ الْعِلْمَ لِتُبَاهِيَ بِهِ الْعُلَمَاءَ أَوْ تُمَارِيَ بِهِ السُّفَهَاءَ أَوْ تُرَائِيَ بِهِ فِي الْمَجَالِسِ وَ لَا تَتْرُکِ الْعِلْمَ زَهَادَةً فِيهِ وَ رَغْبَةً فِي الْجَهَالَةِ يَا بُنَيَّ اخْتَرِ الْمَجَالِسَ عَلَى عَيْنَيْکَ فَإِنْ رَأَيْتَ قَوْماً يَذْکُرُونَ اللَّهَ فَاجْلِسْ إِلَيْهِمْ فَإِنَّکَ إِنْ تَکُنْ عَالِماً يَنْفَعْکَ عِلْمُکَ وَ يَزِيدُوکَ عِلْماً وَ إِنْ تَکُنْ جَاهِلًا يُعَلِّمُوکَ وَ لَعَلَّ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يُظِلَّهُمْ بِرَحْمَةٍ فَيَعُمَّکَ مَعَهُمْ وَ قَالَ قِيلَ لِلُقْمَانَ مَا يَجْمَعُ مِنْ حِکْمَتِکَ قَالَ لَا أَسْأَلُ عَمَّا کُفِيتُهُ وَ لَا أَتَکَلَّفُ مَا لَا يَعْنِينِي (۱).

**[ترجمه]قصص الانبياء: امام موسى بن جعفر عليه السلام فرمود: لقمان به پسرش مى گفت: اى پسرم دنيا به مانند دريايى است كه نسل زيادى از مردم در آن غرق شده‌اند، بايد تقواى خدا كشتى نجاتت باشد و پل عبور از آن را ايمان به خدا و بايد بادبان آن توكل به خدا باشد، چه بسا كه نجات پيدا كنى، ولى من براى نجات تو مطمئن نيستم. اى پسرم، مردم چگونه از آن چه كه به آن وعده داده شده‌اند نمى‌ترسند (قيامت) و در حالى كه هر روز عمر آن ها كم مى‌شود و چگونه كسى كه مرگ در انتظار اوست خودش را براى آخرت آماده نمى كند؟. اى پسرم از دنيا به اندازه نيازت بردار و به اندازه اى كه به ضرر آخرتت باشد، وارد آن نشو،

ص: ۴۱۶

و آن را به گونه‌اى ردّ مكن كه در دنيا، سربار مردم باشى و روزه‌اى بگير كه شهوتت را قطع كند و روزه‌اى نگير كه تو را از نماز خواندن منع كند، چون درجه نماز در نزد خدا از روزه بالاتر است. اى پسرم، براى فخرفروشى بر علما و بحث و جدل كردن با انسان هاى نادان و رياكارى با آن در مجالس - بين مردم -، علم را ياد نگير؛ و يادگيرى علم را به خاطر گرايش به جهل و حقير شمردن آن، ترك نكن. اى پسرم، با عقل و آگاهى مجلس هايى را كه در آن ها شركت مى كنى، انتخاب كن؛ اگر گروهى را ديدى كه خدا را ذكر مى كنند در جلسه آن ها حاضر شو، چون اگر عالم باشى علمت به تو سود مى‌رساند و آنان بر علمت مى‌افزايند و اگر جاهل باشى به تو علم مى آموزند و شايد - اگر - خداوند رحمتى براى آن ها بفرستد تو را نيز جزء آن ها به حساب مى‌آورد. گفت: به لقمان گفتند: به كدام بخش از حكمتت اجماع دارى - بيشتر عمل مى كنى -؟ گفت: بيشتر از آن چه كه نياز من است تقلا نمى‌كنم و در آن چه كه به من مربوط نيست خودم را به زحمت نمى اندازم. - . قصص الانبياء نسخه خطى -

**[ترجمه]

۱۱»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَخِيهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: كَانَ فِيمَا وَعَظَ بِهِ لُقْمَانُ ابْنَهُ أَنْ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنْ تَکُ فِي شَکٍّ مِنَ الْمَوْتِ فَارْفَعْ عَنْ نَفْسِکَ النَّوْمَ وَ لَنْ تَسْتَطِيعَ ذَلِکَ وَ إِنْ كُنْتَ فِي شَکٍّ مِنَ الْبَعْثِ فَادْفَعْ عَنْ نَفْسِکَ الِانْتِبَاهَ وَ لَنْ تَسْتَطِيعَ ذَلِکَ فَإِنَّکَ إِذَا فَکَّرْتَ فِي هَذَا عَلِمْتَ أَنَّ نَفْسَکَ بِيَدِ غَيْرِکَ وَ إِنَّمَا النَّوْمُ بِمَنْزِلَةِ الْمَوْتِ وَ إِنَّمَا الْيَقَظَةُ بَعْدَ النَّوْمِ بِمَنْزِلَةِ الْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَ قَالَ قَالَ لُقْمَانُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا بُنَيَّ لَا تَقْتَرِبْ فَيَكُونَ أَبْعَدَ لَکَ وَ لَا تَبْعُدْ فَتُهَانَ كُلُّ دَابَّةٍ تُحِبُّ مِثْلَهَا وَ ابْنُ آدَمَ لَا يُحِبُّ مِثْلَهُ لَا تَنْشُرْ بَزَّکَ (۲)إِلَّا عِنْدَ بَاغِيهِ وَ كَمَا لَيْسَ

بَیْنَ الْکَبْشِ وَ الـذِّئْبِ خُلَّهٌ کَـذَلِکَ لَیْسَ بَیْنَ الْبَـارِّ وَ الْفَاجِرِ خُلَّهٌ مَنْ یَقْتَرِبْ مِنَ الزِّفْتِ تَعَلَّقَ کَـذَلِکَ مَنْ یُشَارِکِ الْفَاجِرَ یَتَعَلَّمْ مِنْ طُرُقِهِ (۳)مَنْ یُحِبَّ الْمِرَاءَ یُشْـتَمْ وَ مَنْ یَدْخُلْ مَدْخَلَ السَّوْءِ یُتَّهَمْ وَ مَنْ یُقَارِنْ قَرِینَ السَّوْءِ لَا یَسْـلَمْ وَ مَنْ لَا یَمْلِکْ لِسَانَهُ یَنْدَمْ وَ قَالَ یَـا بُنَیَّ صَـاحِبْ مِـائَهً وَ لَـا تُعَادِ وَاحِـداً یَا بُنَیَّ إِنَّمَا هُوَ خَلَاقُکَ وَ خُلُقُکَ فَخَلَاقُکَ دِینُکَ وَ خُلُقُکَ بَیْنَکَ وَ بَیْنَ النَّاسِ فَلَا تُبْغِضَـنَّ إِلَیْهِمْ وَ تَعَلَّمْ مَحَاسِنَ الْأَخْلَاقِ پ

ص: ۴۱۷

۱- قصص الأنبیاء مخطوط. و تقدم ذیل الحدیث عن قرب الإسناد بصوره اخری تحت رقم ۶.

۲- البز: الثیاب من الکتان او القطن. السلاح.

۳- جمع الطریق أی یتعلم من آرائه الفاسده و خلقه القبیحه، أو بضم الطاء و سکون الراء، أی یتعلم من دأبه و عادته.

يَا بُنَيَّ كُنْ عَبْداً لِلْأَخْيَارِ وَ لَا تَكُنْ وَلَداً لِلْأَشْرَارِ يَا بُنَيَّ أَدِّ الْأَمَانَةَ تَسْلَمْ دُنْيَاكَ وَ آخِرَتُكَ وَ كُنْ أَمِيناً فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى جَلَّ وَ عَلَا لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ يَا بُنَيَّ لَا تُرِ النَّاسَ أَنَّكَ تَخْشَى اللَّهَ وَ قَلْبُكَ فَاجِرٌ (۱).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام باقر علیه السلام فرمود:آن چه که لقمان به آن نصیحت می کرد این بود که ای پسرم، اگر نسبت به مرگ شک داری، خواب را از خودت بگیر ولی هرگز نمی‌توانی نخوابی و اگر به روز رستاخیز شک داری بیدار شدن از خواب را از خودت بگیر و هرگز نمی توانی از خواب بیدار نشوی. اگر در این تفکر کنی می‌فهمی که نفس و جان تو به دست یکی دیگر است. خواب به مانند مرگ و بیداری به مانند حشر بعد از مرگ است.

گفت: لقمان گفت: ای پسرم زیاد به کسی نزدیک نشو که باعث دوری او می شود و زیاد دور نشو که خوار و خفیف می شوی. هر حیوانی نوع خودش را دوست دارد ولی انسان به مانند حیوان نیست و نوع خودش را دوست ندارد. هرگز جامه - حکمت - خود را جز در برابر طالب آن مگشا. همانطور که بین گوسفند و گرگ دوستی وجود ندارد همچنین بین انسان نیکوکار و انسان گناهکار دوستی وجود ندارد که هر کس به زفت - قیر - نزدیک شود قیر به او می‌چسبد و هرکس به انسان گناهکار نزدیک شود راه او را یاد می گیرد. و هر کس جدال را دوست داشته باشد دشنام داده می‌شود و هر کس وارد محل‌... های بد شود به او تهمت زده می‌شود و هر کس با انسان بد همنشین شود از گزند او در امان نمی ماند و هر کس فرمان زبانش در دستش نباشد، پشیمان می شود. و گفت: ای پسرم با صد نفر دوستی کن ولی با یک نفر دشمنی نکن. ای پسرم، این خلاق تو و خُلق توست و خلاقت تو دین توست و خلق تو بین تو و بین مردم است، پس هرگز با آن ها دشمنی نکن و اخلاق های نیکو را یاد بگیر.

ص: ۴۱۷

ای پسرم، بنده نیکان باش و فرزند اشرار نباش. ای پسرم، امانت را به صاحبش برگردان تا در دنیا و آخرتت در امان باشی و امین مردم باش چون خداوند متعال خیانت کاران را دوست ندارد، ای پسرم ریاکار نباش که جلوی مردم خود را با تقوا نشان بدهی و در قلبت گناهکار باشی. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

بیان

لاـ تقترب أی من الناس فی المعاشره کثیرا فیصیر سببا لکثره البعد عنهم و الغرض بیان أن ما ینبغی فی معاشرتهم هو رعایه الوسط فإن کثره الخلطه و بث الأسرار أقرب إلی المفارقه و البعد عنهم یوجب الإهانه قوله علیه السلام لاـ تنشر بزک أی لا تعرض متاعک من العلم و الحکمه إلا عند طالبه و من هو أهله.

**[ترجمه]«لاـ تقترب» یعنی در معاشرت، زیاد به مردم نزدیک نشو چون آن باعث دور شدن از آن ها می شود و منظور رعایت حد وسط در معاشرت با مردم است. چون زیادی رابطه زیاد و رازگویی به دور شدن نزدیک‌تر است و دوری از آن ها سبب اهانت می شود و منظور از «لا تنشر بزّک» این است که متاع خود - علم و حکمت - را جز به کسی که شایسته آن باشد

نشان نده.

**[ترجمه]

۱۲»

–ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنِ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنِ الصَّادِقِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا وَعَظَ لُقْمَانُ ابْنَهُ فَقَالَ أَنَا مُنْذُ سَقَطْتُ إِلَی الدُّنْیَا اسْتَدْبَرْتُ (۲)وَ اسْتَقْبَلْتُ الْآخِرَهَ فَدَارٌ أَنْتَ إِلَیْهَا تَسِیرُ أَقْرَبُ مِنْ دَارٍ أَنْتَ مِنْهَا مُتَبَاعِدٌ یَا بُنَیَّ لَا تَطْلُبْ مِنَ الْأَمْرِ مُدْبِراً وَ لَا تَرْفُضْ مِنْهُ مُقْبِلًا فَإِنَّ ذَلِکَ یُضِلُّ الرَّأْیَ وَ یُزْرِی بِالْعَقْلِ یَا بُنَیَّ لِیَکُنْ مِمَّا تَسْتَظْهِرُ بِهِ عَلَی عَدُوِّکَ الْوَرَعُ عَنِ الْمَحَارِمِ وَ الْفَضْلُ فِی دِینِکَ وَ الصِّیَانَهُ لِمُرُوَّتِکَ (۳)وَ الْإِکْرَامُ لِنَفْسِکَ أَنْ تُدَنِّسَهَا بِمَعَاصِی الرَّحْمَنِ وَ مَسَاوِی الْأَخْلَاقِ وَ قَبِیحِ الْأَفْعَالِ وَ اکْتُمْ سِرَّکَ وَ أَحْسِنْ سَرِیرَتَکَ فَإِنَّکَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِکَ أَمِنْتَ بِسِتْرِ اللَّهِ أَنْ یُصِیبَ عَدُوُّکَ مِنْکَ عَوْرَهً أَوْ یَقْدِرَ مِنْکَ عَلَی زَلَّهٍ وَ لَا تَأْمَنَنَّ مَکْرَهُ فَیُصِیبَ مِنْکَ غِرَّهً (۴)فِی بَعْضِ حَالاتِکَ وَ إِذَا اسْتَمْکَنَ مِنْکَ وَثَبَ عَلَیْکَ وَ لَمْ یُقِلْکَ عَثْرَهً وَ لْیَکُنْ مِمَّا تَتَسَلَّحُ بِهِ عَلَی عَدُوِّکَ إِعْلَانُ الرِّضَا عَنْهُ وَ اسْتَصْغِرِ الْکَثِیرَ فِی طَلَبِ الْمَنْفَعَهِ وَ اسْتَعْظِمِ الصَّغِیرَ فِی رُکُوبِ الْمَضَرَّهِ یَا بُنَیَّ لَا تُجَالِسِ النَّاسَ بِغَیْرِ طَرِیقَتِهِمْ وَ لَا تَحْمِلَنَّ عَلَیْهِمْ فَوْقَ طَاقَتِهِمْ فَلَا یَزَالُ جَلِیسُکَ عَنْکَ نَافِراً وَ الْمَحْمُولُ عَلَیْهِ فَوْقَ طَاقَتِهِ مُجَانِباً لَکَ فَإِذَا أَنْتَ فَرْدٌ لَا صَاحِبَ لَکَ یُؤْنِسُکَ وَ لَا أَخَ لَکَ یَعْضُدُکَ فَإِذَا بَقِیتَ وَحِیداً کُنْتَ

ص: ۴۱۸

۱– قصص الأنبیاء مخطوط.

۲– استظهر فی هامش المطبوع أن الصواب: استدبرتها.

۳– أصلها «المروءه» أی کمال الرجولیه، و یقال بالفارسیه «مردانگی» فقلب الهمزه واوا ثمّ ادغم.

۴– الغره بالکسر: الغفله، أی فیصیب منک غفله فی بعض حالاتک فیضرک.

مَخْذُولًا وَ صِرْتَ ذَلِيلًا وَ لَا تَعْتَذِرْ إِلَى مَنْ لَا يُحِبُّ أَنْ يَقْبَلَ لَکَ عُذْراً وَ لَا يَرَى لَکَ حَقّاً وَ لَا تَسْتَعِنْ فِی أُمُورِکَ إِلَّا بِمَنْ يُحِبُّ أَنْ يَتَّخِذَ فِی قَضَاءِ حَاجَتِکَ أَجْراً (۱)فَإِنَّهُ إِذَا کَانَ کَذَلِکَ طَلَبَ قَضَاءَ حَاجَتِکَ لَکَ کَطَلَبِهِ لِنَفْسِهِ لِأَنَّهُ بَعْدَ نَجَاحِهَا لَکَ کَانَ رِبْحاً فِی الدُّنْيَا الْفَانِيَهِ وَ حَظّاً وَ ذُخْراً لَهُ فِی الدَّارِ الْبَاقِيَهِ فَيَجْتَهِدُ فِی قَضَائِهَا لَکَ وَ لْيَکُنْ إِخْوَانُکَ وَ أَصْحَابُکَ الَّذِينَ تَسْتَخْلِصُهُمْ وَ تَسْتَعِينُ بِهِمْ عَلَى أُمُورِکَ أَهْلَ الْمُرُوَّهِ وَ الْکَفَافِ وَ الثَّرْوَهِ وَ الْعَقْلِ وَ الْعَفَافِ الَّذِينَ إِنْ نَفَعْتَهُمْ شَکَرُوکَ وَ إِنْ غِبْتَ عَنْ جِيرَتِهِمْ ذَکَرُوکَ (۲).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی لقمان پسرش را نصیحت می کرد گفت: من از آن زمان که به دنیا آمده ام به آن پشت کردم و به آخرت رو کرده ام. آن خانه ای که تو به سوی آن می روی به آن خانه از آن دور می شوی نزدیک تر است. ای پسرم، کاری که تو را به عقب می‌برد، انجام نده و کاری که تو را به جلو می‌برد، رد نکن چون این کار، اندیشه را گمراه می‌کند و عقل را کم ارزش می‌کند. ای پسرم، آن چه که باید با آن خودت را در برابر دشمنت حمایت کنی دوری از گناهان، بزرگی دینت، حفظ مردانگی، بزرگ‌داشتن نفس خود از آن چه که آن را به عصیان خداوند و اخلاق بد و کارهای زشت آلوده کنی، و رازت را از مردم مخفی کن و سیرتت را نیکو گردان. اگر این کار را انجام دهی، به وسیله پرده خداوند از این که دشمنت عیب تو را بشناسد و تو را دچار لغزش کند در امان می مانی. از هیچ مکروهی در امان مباش که در برخی از حالات، غافل گیرانه به آن دچار می‌شوی و اگر بر تو چیره شود به تو هجوم می‌آورد و از لغزش تو چشم نمی پوشد و یکی از چیزهایی که باید در برابر دشمنت به آن ها مسلح باشی اعلام رضایت از اوست و همیشه فرصت‌های بزرگ را برای کسب منفعت، کوچک بشمار و فرصت‌های کوچک را برای ضرر کردن، بزرگ بدان. پسرم با مردم بر اساس روش خودشان همنشینی و صحبت کن و فراتر از ظرفیت آن ها به آن ها مسئولیتی نده چون در این صورت همنشینت از تو متنفر می‌گردد و کسی که کاری بیشتر از ظرفیتش به او داده ای از تو دور می‌شود؛ پس یک باره می‌بینی تو تنها شده‌ای و کسی نیست که با تو دوستی کند و برادری برایت نمی ماند تا یار و یاور تو باشد و اگر تنها بمانی

ص: ۴۱۸

درمانده و ذلیل می شوی؛ از کسی که دوست ندارد عذرت را قبول کند و حقی برایت قائل نیست عذرخواهی مکن و در کارهایت جز از کسی که فقط به خاطر پاداش اخروی به تو کمک می کند، طلب کمک نکن، چرا که چنین فردی طوری به تو کمک می‌کند که انگار برای کار خود تلاش می‌کند، چون بعد از موفقیت آن کار برای تو، سودی در دنیای فانی و بهره و پاداشی در آخرت برای او می‌شود، پس برای انجام کارت تلاش می کند؛ برادران و دوستانی که با آن ها صادق هستی و در کارهایت از آن ها کمک می گیری باید اهل مردانگی، درآمد کافی، ثروت و عقل و عفت باشند که اگر برای آن ها نفعی داشته باشی از تو تشکر می کنند و اگر کنار آن ها نباشی ذکر خیر تو را می کنند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

إيضاح

لا تطلب من الأمر مدبرا أی الأمر الذی لم يتهيأ أسبابه و يبعد حصوله أو أمور الدنيا فإن كلها مدبره فانيه و قال الفيروزآبادی

أزری بأخيه أدخل عليه عيبا أو أمرا يريد أن يلبس عليه به و بالأمر تهاون.

**[ترجمه]«لا تطلب من الامر مدبرا» یعنی کاری که اسباب انجام آن فراهم نیست و رسیدن به آن دور انتظار است و یا منظور از آن کار دنیاست چون همه آن فانی و از بین رونده هستند. فیروزآبادی می گوید: «أزری بأخيه»: یعنی عیب و کاری را به او نسبت داد که می‌خواهد بر او تهمت زند، أزری به و بالامر: سستی کردن.

**[ترجمه]

13»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ يَا بُنَيَّ إِنْ تَأَدَّبْتَ صَغِيراً انْتَفَعْتَ بِهِ كَبِيراً وَ مَنْ عَنَى بِالْأَدَبِ اهْتَمَّ بِهِ وَ مَنِ اهْتَمَّ بِهِ تَكَلَّفَ عِلْمَهُ وَ مَنْ تَكَلَّفَ عِلْمَهُ اشْتَدَّ لَهُ طَلَبُهُ وَ مَنِ اشْتَدَّ لَهُ طَلَبُهُ أَدْرَكَ بِهِ مَنْفَعَةً فَاتَّخِذْهُ عَادَةً وَ إِيَّاكَ وَ الْكَسَلَ مِنْهُ وَ الطَّلَبَ بِغَيْرِهِ وَ إِنْ غُلِبْتَ عَلَى الدُّنْيَا فَلَا تُغْلَبَنَّ عَلَى الْآخِرَةِ وَ إِنَّهُ إِنْ فَاتَكَ طَلَبُ الْعِلْمِ فَإِنَّكَ لَنْ تَجِدَ تَضْيِيعاً أَشَدَّ مِنْ تَرْكِهِ يَا بُنَيَّ اسْتَصْلِحِ الْأَهْلِينَ وَ الْإِخْوَانَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ إِنِ اسْتَقَامُوا لَكَ عَلَى الْوَفَاءِ وَ احْذَرْهُمْ عِنْدَ انْصِرَافِ الْحَالِ بِهِمْ عَنْكَ فَإِنَّ عَدَاوَتَهُمْ أَشَدُّ مَضَرَّةً مِنْ عَدَاوَةِ الْأَبَاعِدِ لِتَصْدِيقِ النَّاسِ إِيَّاهُمْ لِاطِّلَاعِهِمْ عَلَيْكَ (3).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: لقمان به پسرش گفت: ای پسرم: اگر در کودکی تربیت شوی در بزرگی از ادبت فایده می‌بری و هرکس به ادب توجه کند، به آن اهمیت می‌دهد و هر کس به آن اهمیت بدهد به علم خود متعهد می‌شود و هر کس به علم خود متعهد شود بیشتر در طلب آن می کوشد و هر کس بیشتر در طلب آن بکوشد منفعت آن را درک می کند و آن را عادت خود قرار می‌دهد. مبادا در رسیدن به آن تنبلی کنی و به سراغ غیر آن بروی چون اگر بتوانی بر دنیا چیره شوی بر آخرت چیره نخواهی شد و اگر طلب علم از تو فوت شود هیچ ضایع‌کردنی را شدیدتر از ترک علم نخواهی یافت. ای پسرم! با خانواده و برادران از اهل علم، درست رفتار کن اگر در دوستی با تو وفادار ماندند و اگر دوستی ایشان با تو ثابت نبود - بی وفایی کردند - از آن ها دوری کن چون دشمنی کردن با آنان از دشمنی کسان دیگر - دورتر - نسبت به تو سخت تر است، چون اگر ایشان اطلاعی را علیه تو بدهند مردم آن ها را باور می کنند. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

14»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنِ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ يَا بُنَيَّ إِيَّاكَ وَ الضَّجَرَ (4)وَ سُوءَ الْخُلُقِ وَ قِلَّةَ الصَّبْرِ فَلَا يَسْتَقِيمُ عَلَى هَذِهِ الْخِصَالِ صَاحِبٌ وَ أَلْزِمْ نَفْسَكَ التُّؤَدَةَ (5)فِي أُمُورِكَ وَ صَبِّرْ (6)عَلَى مَئُونَاتِ الْإِخْوَانِ نَفْسَكَ وَ حَسِّنْ مَعَ جَمِيعِ النَّاسِ

۱- أی أجرا أخرویّا.

۲- قصص الأنبیاء مخطوط. قوله عن جیرتهم أی من جوارهم، و فی نسخه: عن حیرتهم، و الحیر: الحمی.

۳- قصص الأنبیاء مخطوط.

۴- الضجر: ضیق النفس و القلق من غم.

۵- التؤده: الرزانه و التأنی.

۶- صبره: طلب منه أن یصبر. أمره بالصبر.

خُلُقَکَ یَا بُنَیَّ إِنْ عَدِمَکَ مَا تَصِلُ بِهِ قَرَابَتَکَ وَ تَتَفَضَّلُ بِهِ عَلَی إِخْوَانِکَ فَلَا یَعْدَمَنَّکَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ بَسْطُ الْبِشْرِ فَإِنَّهُ مَنْ أَحْسَنَ خُلُقَهُ أَحَبَّهُ الْأَخْیَارُ وَ جَانَبَهُ الْفُجَّارُ وَ اقْنَعْ بِقَسْمِ اللَّهِ لِیَصْفُوَ عَیْشُکَ (۱)فَإِنْ أَرَدْتَ أَنْ تَجْمَعَ عِزَّ الدُّنْیَا فَاقْطَعْ طَمَعَکَ مِمَّا فِی أَیْدِی النَّاسِ فَإِنَّمَا بَلَغَ الْأَنْبِیَاءُ وَ الصِّدِّیقُونَ مَا بَلَغُوا بِقَطْعِ طَمَعِهِمْ وَ قَالَ الصَّادِقُ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ لُقْمَانُ عَلَیْهِ السَّلَامُ یَا بُنَیَّ إِنِ احْتَجْتَ إِلَی سُلْطَانٍ فَلَا تُکْثِرِ الْإِلْحَاحَ عَلَیْهِ وَ لَا تَطْلُبْ حَاجَتَکَ مِنْهُ إِلَّا فِی مَوَاضِعِ الطَّلَبِ وَ ذَلِکَ حِینَ الرِّضَا وَ طِیبِ النَّفْسِ وَ لَا تَضْجَرَنَّ بِطَلَبِ حَاجَةٍ فَإِنَّ قَضَاءَهَا بِیَدِ اللَّهِ وَ لَهَا أَوْقَاتٌ وَ لَکِنِ ارْغَبْ إِلَی اللَّهِ وَ سَلْهُ وَ حَرِّکْ إِلَیْهِ أَصَابِعَکَ (۲)یَا بُنَیَّ إِنَّ الدُّنْیَا قَلِیلٌ وَ عُمُرَکَ قَصِیرٌ یَا بُنَیَّ احْذَرِ الْحَسَدَ فَلَا یَکُونَنَّ مِنْ شَأْنِکَ وَ اجْتَنِبْ سُوءَ الْخُلُقِ فَلَا یَکُونَنَّ مِنْ طَبْعِکَ فَإِنَّکَ لَا تُضِرُّ بِهِمَا إِلَّا نَفْسَکَ وَ إِذَا کُنْتَ أَنْتَ الضَّارَّ لِنَفْسِکَ کَفَیْتَ عَدُوَّکَ أَمْرَکَ لِأَنَّ عَدَاوَتَکَ لِنَفْسِکَ أَضَرُّ عَلَیْکَ مِنْ عَدَاوَةِ غَیْرِکَ یَا بُنَیَّ اجْعَلْ مَعْرُوفَکَ فِی أَهْلِهِ وَ کُنْ فِیهِ طَالِباً لِثَوَابِ اللَّهِ وَ کُنْ مُقْتَصِداً وَ لَا تُمْسِکْهُ تَقْتِیراً وَ لَا تُعْطِهِ تَبْذِیراً یَا بُنَیَّ سَیِّدُ أَخْلَاقِ الْحِکْمَةِ دِینُ اللَّهِ تَعَالَی وَ مَثَلُ الدِّینِ کَمَثَلِ شَجَرَةٍ نَابِتَةٍ فَالْإِیمَانُ بِاللَّهِ مَاؤُهَا وَ الصَّلَاةُ عُرُوقُهَا وَ الزَّکَاةُ جِذْعُهَا وَ التَّآخِّی فِی اللَّهِ شُعَبُهَا وَ الْأَخْلَاقُ الْحَسَنَةُ وَرَقُهَا (۳)وَ الْخُرُوجُ عَنْ مَعَاصِی اللَّهِ ثَمَرُهَا وَ لَا تَکْمُلُ الشَّجَرَةُ إِلَّا بِثَمَرَةٍ طَیِّبَةٍ کَذَلِکَ الدِّینُ لَا یَکْمُلُ إِلَّا بِالْخُرُوجِ عَنِ الْمَحَارِمِ یَا بُنَیَّ لِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلَامَةٌ یُعْرَفُ بِهَا وَ إِنَّ لِلدِّینِ ثَلَاثَ عَلَامَاتٍ الْعِفَّةَ وَ الْعِلْمَ وَ الْحِلْمَ (۴).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: لقمان به پسرش گفت ای پسرم، از خشمگین شدن و بداخلاقی و کم صبری بپرهیز، زیرا هیچ دوستی با این خصلت ها باقی نمی‌ماند؛ آرامش را در انجام کارهایت پیشه کن و به نفس خودت توصیه کن که بر رنج‌های مردم صبر پیشه کند، و با همه مردم خوش‌اخلاق باش.

پسرم! اگر چیزی نداری که آن را به خویشاوندانت هدیه بدهی و به برادرانت بخشش کنی از خوش‌اخلاقی و گشاده‌رویی غافل مشو، چون هر کس خوش‌اخلاق باشد نیکان او را دوست دارند و فاسقان از او دوری می کنند. به تقسیم خدا قانع باش تا زندگی خوب شود. اگر می‌خواهی تا در دنیا عزیز و شریف شوی پس به داشته های مردم چشم طمع نداشته باش، چون پیامبران و انسان های صادق با قطع کردن طمعشان به آن مقامات رسیده‌اند.

امام صادق علیه السلام فرمود: لقمان گفت: ای پسرم، اگر به یک پادشاه نیازمند شدی زیاد بر آن اصرار نکن و نیازت را از او نخواه جز در وقت مناسب آن و وقت مناسب آن هنگام رضایتمندی و خوش خلقی اوست؛ برای برطرف شدن نیازت عصبانی نشو چون برطرف شدن آن به دست خدا و آن هم اوقات خاصی دارد. ولی برای برطرف شدن آن به خداوند امید داشته باش و از او بخواه و انگشتانت را به سوی او حرکت بده –در مقابل او تضرع کن –. ای پسرم، دنیا اندک است و عمر تو کوتاه. ای پسرم، از حسد بپرهیز که آن نباید از اخلاق و رفتار تو باشد، از بدرفتاری بپرهیز که نباید اخلاق تو باشد چون با آن فقط به خودت آسیب می‌رسانی. پس اگر خودت به خودت ضرر برسانی، کار دشمنت را آسان کرده‌ای، چون دشمنی خودت به خودت بیشتر از دشمنی دیگران به تو ضرر می رساند. ای پسرم، با کسی که شایسته خوبی است، خوب رفتار کن و با آن طالب پاداش خداوند باش و همیشه میانه رو باش، نه آنقدر بخیل باش که به کسی خوبی نکنی و نه آنقدر زیاده رو باش که به همه خوبی بکنی.

ای پسرم، سرور اخلاق حکمت، دین خداوند است و دین به مانند یک نهال جوانه زده است. آب آن ایمان به خدا، و ریشه

هـای آن نمـاز و تنه آن زکـات و دوستی با خـدا، شاخه های آن و اخلاق خوب برگ های آن و گناه نکردن میوه آن است. و درخت کامل درختی است که میوه بدهـد، هم چنان که دین فرد زمانی کامل است که او را از گناه کردن باز دارد. ای پسـرم، هر چیزی نشانه ای دارد که با آن شناخته می شود، دین هم سه نشانه دارد: پاک بودن، علم، و بردباری.

**[ترجمه]

«۱۵

-ص، قصـص الأنبیاء علیهم السـلام بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِیِّ عَنِ ابْنِ عُیَیْنَهَ عَنِ الزُّهْرِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمَا قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ یَا بُنَیَّ إِنَّ أَشَدَّ

ص: ۴۲۰

۱- أی لیطیب عیشک. الصفو ضد الکدر.

۲- تحریک الأصابع یمینا و شـمالا فی حال التوجه إلی اللّه و الدعاء یسمی التضرع، و رفعها فی السماء و وضعها یسمی التبتل، و کأنّه بذلک یشیر إلی تحیره و استکانته و یأسه عن المخلوقین، راجع الوسائل ب ۱۳ من الدعاء.

۳- فی نسخه: و الأخلاق الحصینه ورقها.

۴- قصص الأنبیاء مخطوط.

الْعُدْم (۱)عُدْمُ الْقَلْبِ وَ إِنَّ أَعْظَمَ الْمَصَائِبِ مُصِيبَهُ الدِّينِ وَ أَسْنَى الْمَرْزِئَهِ (۲)مَرْزِئَتُهُ وَ أَنْفَعَ الْغِنَى غِنَى الْقَلْبِ فَتَلَبَّثْ فِی کُلِّ ذَلِکَ وَ الْزَمِ الْقَنَاعَهَ وَ الرِّضَا بِمَا قَسَمَ اللَّهُ وَ إِنَّ السَّارِقَ إِذَا سَرَقَ حَبَسَهُ اللَّهُ مِنْ رِزْقِهِ وَ کَانَ عَلَيْهِ إِثْمُهُ وَ لَوْ صَبَرَ لَنَالَ ذَلِکَ وَ جَاءَهُ مِنْ وَجْهِهِ يَا بُنَيَّ أَخْلِصْ طَاعَهَ اللَّهِ حَتَّى لَا تُخَالِطَهَا بِشَيْ ءٍ مِنَ الْمَعَاصِي ثُمَّ زَيِّنِ الطَّاعَهَ بِاتِّبَاعِ أَهْلِ الْحَقِّ فَإِنَّ طَاعَتَهُمْ مُتَّصِلَهٌ بِطَاعَهِ اللَّهِ تَعَالَى وَ زَيِّنْ ذَلِکَ بِالْعِلْمِ وَ حَصِّنْ عِلْمَکَ بِحِلْمٍ لَا يُخَالِطُهُ حُمْقٌ وَ اخْزُنْهُ بِلِينٍ لَا يُخَالِطُهُ جَهْلٌ وَ شَدِّدْهُ بِحَزْمٍ لَا يُخَالِطُهُ الضِّيَاعُ وَ امْزُجْ حَزْمَکَ بِرِفْقٍ لَا يُخَالِطُهُ الْعُنْفُ (۳).

**[ترجمه]علی بن حسین علیه السلام فرمود: لقمان گفت: ای پسرم، سخت ترین

ص: ۴۲۰

کمبود، نبود قلب است و بزرگترین مصیبت مصیبت ها مصیبت دین است و شاخص ترین مصیبت بزرگ مصیبت دین است. و بزرگترین ثروت، بی نیازی قلب است در همه این ها درنگ کن و همواره به آن چه خداوند مقدر کرده است قانع و راضی باش. دزد وقتی دزدی می کند خداوند رزق و روزیش را از او می گیرد و گناه دزدی بر گردن اوست؛ اگر صبر و تحمل می... کرد به آن چه می‌خواست می‌رسید و آن روزی از مسیر خودش به سوی او می‌آمد. ای پسرم در عبادت خداوند خالص و بی ریا باش تا چیزی از گناه و معصیت با آن درنیامیزد. عبادتت را با پیروی از اهل حق مزین کن زیرا پیرروی از ایشان متصل به پیروی از خداوند است و طاعت را با علم و آگاهی بیارای و علمت را با آن حلم و بردباری محفوظ کن که حماقت با آن درنیامیزد و با آن نرم‌خویی حفظ کن که با جهالت درنیامیزد و با آن دوراندیشی محکم کن که با گم‌گشتگی درنیامیزد و دوراندیشی‌ات را با ملایمتی بیامیز که خشونت با آن همراه نشود. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۶»

-ص، قصص الأنبياء عليهم السلام عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ الْقَطَّانِ قَالَ سَمِعْتُ الصَّادِقَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ قَالَ لُقْمَانُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حَمَلْتُ الْجَنْدَلَ وَ الْحَدِيدَ وَ کُلَّ حِمْلٍ ثَقِيلٍ فَلَمْ أَحْمِلْ شَيْئاً أَثْقَلَ مِنْ جَارِ السَّوْءِ وَ ذُقْتُ الْمَرَارَاتِ کُلَّهَا فَمَا ذُقْتُ شَيْئاً أَمَرَّ مِنَ الْفَقْرِ يَا بُنَيَّ لَا تَتَّخِذِ الْجَاهِلَ رَسُولًا فَإِنْ لَمْ تُصِبْ عَاقِلًا حَکِيماً يَکُونُ رَسُولَکَ فَکُنْ أَنْتَ رَسُولَ نَفْسِکَ يَا بُنَيَّ اعْتَزِلِ الشَّرَّ يَعْتَزِلْکَ وَ قَالَ الصَّادِقُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قِيلَ لِلْعَبْدِ الصَّالِحِ لُقْمَانَ أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ قَالَ الْمُؤْمِنُ الْغَنِيُّ قِيلَ الْغَنِيُّ مِنَ الْمَالِ فَقَالَ لَا وَ لَکِنَّ الْغَنِيَّ مِنَ الْعِلْمِ الَّذِي إِنِ احْتِيجَ إِلَيْهِ انْتُفِعَ بِعِلْمِهِ فَإِنِ اسْتُغْنِيَ عَنْهُ اکْتُفِيَ وَ قِيلَ فَأَيُّ النَّاسِ أَشَرُّ قَالَ الَّذِي لَا يُبَالِي أَنْ يَرَاهُ النَّاسُ مُسِيئاً (۴).

**[ترجمه]قصص الانبیاء: از امام صادق علیه السلام روایت است که: لقمان گفت: تخته سنگ و آهن و هرآن چه که حمل آن سنگین باشد را حمل کردم ولی چیزی سنگین تر از تحمل همسایه بد ندیدم و تلخی های زیادی را چشیده ام ولی تلخی به بدی فقر نچشیده‌ام. ای پسرم از انسان جاهل پیروی نکن اگر انسان عاقل و حکیمی را پیدا نکردی خودت امام خودت باش. ای پسرم، از شر دوری کن او نیز از تو دوری می کند. امام صادق علیه السلام فرمود: امام علی علیه السلام فرموده است: از

لقمان بنده صالح خدا پرسیدند: بهترین مردم کیست؟ گفت: انسان مؤمن ثروتمند، پرسیدند: ثروتمند از لحاظ مال؟ گفت: نه. ثروتمند از لحاظ علمی که اگر به آن احتیاج پیدا کنند آن علم فایده داشته باشد و اگر از آن به چیز دیگر بی‌نیاز باشد آن علم کفایت کند. از او پرسیدند: بدترین مردم کیست؟ کسی است که اگر مردم او را در حال گناه ببینند، به آن اهمیت ندهد. - . قصص الانبیاء نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۱۷

-نبه، تنبیه الخاطر قَالَ لُقْمَانُ یَا بُنَیَّ کَمَا تَنَامُ کَذَلِکَ تَمُوتُ وَ کَمَا تَسْتَیْقِظُ کَذَلِکَ تُبْعَثُ (۵)وَ قَالَ یَا بُنَیَّ کَذَبَ مَنْ قَالَ إِنَّ الشَّرَّ یُطْفَأُ بِالشَّرِّ فَإِنْ کَانَ صَادِقاً فَلْیُوقِدْ

ص: ۴۲۱

۱- بفتح العین و سکون الدال، أو بضم الأول مع سکون الدال و ضمه: الفقدان.

۲- المرزئه: المصیبه العظیمه.

۳- قصص الأنبیاء مخطوط.

۴- قصص الأنبیاء مخطوط.

۵- تنبیه الخواطر ۱: ۸۰.

نَارَیْنِ هَلْ تُطْفِئُ إِحْدَاهُمَا الْأَخْرَی (۱)وَ إِنَّمَا یُطْفِئُ الْخَیْرُ الشَّرَّ کَمَا یُطْفِئُ الْمَاءُ النَّارَ (۲)وَ قَالَ یَا بُنَیَّ بِعْ دُنْیَاکَ بِآخِرَتِکَ تَرْبَحْهُمَا جَمِیعاً وَ لَا تَبِعْ آخِرَتَکَ بِدُنْیَاکَ تَخْسَرْهُمَا جَمِیعاً (۳)وَ کَانَ لُقْمَانُ یُطِیلُ الْجُلُوسَ وَحْدَهُ فَکَانَ یَمُرُّ بِهِ مَوْلَاهُ فَیَقُولُ یَا لُقْمَانُ إِنَّکَ تُدِیمُ الْجُلُوسَ وَحْدَکَ فَلَوْ جَلَسْتَ مَعَ النَّاسِ کَانَ آنَسَ لَکَ فَیَقُولُ لُقْمَانُ إِنَّ طُولَ الْوَحْدَهِ أَفْهَمُ لِلْفِکْرَهِ وَ طُولَ الْفِکْرَهِ دَلِیلٌ عَلَی طَرِیقِ الْجَنَّهِ (۴).

**[ترجمه]تنبیه الخاطر: لقمان به پسرش گفت: ای پسرم، آنچنانکه می‌خوابی، می‌میری و آنچنانکه از خواب بیدار می‌شوی دوباره زنده می‌شوی. -. تنبیه الخواطر ۱ : ۸۰-

گفت ای پسرم، هر کس که بگوید شر با شر خاموش می‌شود، دروغ گفته است، اگر راست می گوید، دو تا آتش روشن کند،

ص: ۴۲۱

آیا یکی از آن ها با دیگری خاموش می شود!! بلکه خیر است که شر را خاموش می کند، آنچنانکه آب، آتش را خاموش می کند.

و گفت: ای پسرم، دنیایت را به آخرتت بفروش در این‌صورت در هر دوی آن ها سود می کنی، ولی آخرتت را به دنیا نفروش چون هر دو را از دست می‌دهی. لقمان انسانی بود که زیاد با خودش خلوت می کرد و غلامش از کنار او رد می‌شد و به لقمان می گفت: ای لقمان، تو همیشه با خودت خلوت می کنی اگر با مردم همنشینی می کردی بیشتر آرامش می گرفتی. لقمان گفت: خلوت با خود باعث تفکر می‌شود و زیاد تفکر کردن راهنمای راه بهشت است.

**[ترجمه]

۱۸»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ إِذَا سَافَرْتَ مَعَ قَوْمٍ فَأَکْثِرِ اسْتِشَارَتَکَ إِیَّاهُمْ فِی أَمْرِکَ وَ أُمُورِهِمْ وَ أَکْثِرِ التَّبَسُّمَ فِی وُجُوهِهِمْ وَ کُنْ کَرِیماً عَلَی زَادِکَ وَ إِذَا دَعَوْکَ فَأَجِبْهُمْ وَ إِذَا اسْتَعَانُوا بِکَ فَأَعِنْهُمْ وَ اغْلِبْهُمْ بِثَلَاثٍ بِطُولِ الصَّمْتِ وَ کَثْرَهِ الصَّلَاهِ وَ سَخَاءِ النَّفْسِ بِمَا مَعَکَ مِنْ دَابَّهٍ أَوْ مَالٍ أَوْ زَادٍ وَ إِذَا اسْتَشْهَدُوکَ عَلَی الْحَقِّ فَاشْهَدْ لَهُمْ وَ اجْهَدْ رَأْیَکَ (۵)لَهُمْ إِذَا اسْتَشَارُوکَ ثُمَّ لَا تَعْزِمْ حَتَّی تَثَبَّتَ وَ تَنْظُرَ وَ لَا تُجِبْ فِی مَشُورَهٍ حَتَّی تَقُومَ فِیهَا وَ تَقْعُدَ وَ تَنَامَ وَ تُصَلِّیَ (۶)وَ أَنْتَ مُسْتَعْمِلٌ فِکْرَکَ وَ حِکْمَتَکَ فِی مَشُورَتِهِ فَإِنَّ مَنْ لَمْ یُمْحِضِ النَّصِیحَهَ لِمَنِ اسْتَشَارَهُ سَلَبَهُ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی رَأْیَهُ وَ نَزَعَ عَنْهُ الْأَمَانَهَ وَ إِذَا رَأَیْتَ أَصْحَابَکَ یَمْشُونَ فَامْشِ مَعَهُمْ وَ إِذَا رَأَیْتَهُمْ یَعْمَلُونَ فَاعْمَلْ مَعَهُمْ وَ إِذَا تَصَدَّقُوا وَ أَعْطَوْا قَرْضاً فَأَعْطِ مَعَهُمْ وَ اسْمَعْ لِمَنْ هُوَ أَکْبَرُ مِنْکَ سِنّاً وَ إِذَا أَمَرُوکَ بِأَمْرٍ وَ سَأَلُوکَ فَقُلْ نَعَمْ وَ لَا تَقُلْ لَا فَإِنَّ لَا عِیٌّ (۷)وَ لُؤْمٌ وَ إِذَا تَحَیَّرْتُمْ فِی طَرِیقِکُمْ فَانْزِلُوا وَ إِذَا شَکَکْتُمْ فِی الْقَصْدِ فَقِفُوا وَ تَآمَرُوا (۸)وَ إِذَا رَأَیْتُمْ شَخْصاً وَاحِداً فَلَا تَسْأَلُوهُ عَنْ طَرِیقِکُمْ

ص: ۴۲۲

۱- فی المصدر: ثم لینظر هل تطفئ إحداهما الأخری.

۲- تنبیه الخواطر ۱: ۳۸.

۳- تنبیه الخواطر ۱: ۱۳۷.

۴- تنبیه الخواطر ۱: ۲۵۰ و ۲۵۱.

۵- أجهد الحق: ظهر.

۶- کنایه عن التأنی فی الجواب، و عدم العجله فیه.

۷- العی: العجز.

۸- أی تشاوروا.

وَ لَا تَسْتَرْشِدُوهُ فَإِنَّ الشَّخْصَ الْوَاحِدَ فِی الْفَلَاهِ مَرِیبٌ لَعَلَّهُ أَنْ یَکونَ عَیْناً (۱)لِلُّصُوصِ أَوْ یَکونَ هُوَ الشَّیْطَانَ الَّذِی یُحَیِّرُکُمْ وَ احْذَرُوا الشَّخْصَیْنِ أَیْضاً إِلَّا أَنْ تَرَوْا مَا لَا أَرَی فَإِنَّ الْعَاقِلَ إِذَا أَبْصَرَ بِعَیْنِهِ شَیْئاً عَرَفَ الْحَقَّ مِنْهُ وَ الشَّاهِدَ یَرَی مَا لَا یَرَی الْغَائِبُ یَا بُنَیَّ فَإِذَا جَاءَ وَقْتُ الصَّلَاهِ فَلَا تُؤَخِّرْهَا لِشَیْ ءٍ وَ صَلِّهَا وَ اسْتَرِحْ مِنْهَا فَإِنَّهَا دَیْنٌ وَ صَلِّ فِی جَمَاعَهٍ وَ لَوْ عَلَی رَأْسِ زُجٍّ (۲)وَ لَا تَنَامَنَّ عَلَی دَابَّتِکَ فَإِنَّ ذَلِکَ سَرِیعٌ فِی دَبَرِهَا وَ لَیْسَ ذَلِکَ مِنْ فِعْلِ الْحُکَمَاءِ إِلَّا أَنْ تَکُونَ فِی مَحْمِلٍ یُمْکِنُکَ التَّمَدُّدُ لِاسْتِرْخَاءِ الْمَفَاصِلِ وَ إِذَا قَرُبْتَ مِنَ الْمَنْزِلِ فَانْزِلْ عَنْ دَابَّتِکَ وَ ابْدَأْ بِعَلْفِهَا قَبْلَ نَفْسِکَ وَ إِذَا أَرَدْتَ النُّزُولَ فَعَلَیْکَ مِنْ بِقَاعِ الْأَرْضِ بِأَحْسَنِهَا لَوْناً وَ أَلْیَنِهَا تُرْبَهً وَ أَکْثَرِهَا عُشْباً وَ إِذَا نَزَلْتَ فَصَلِّ رَکْعَتَیْنِ قَبْلَ أَنْ تَجْلِسَ وَ إِذَا أَرَدْتَ قَضَاءَ حَاجَهٍ فَأَبْعِدِ الْمَذْهَبَ فِی الْأَرْضِ فَإِذَا ارْتَحَلْتَ فَصَلِّ رَکْعَتَیْنِ وَ وَدِّعِ الْأَرْضَ الَّتِی حَلَلْتَ بِهَا وَ سَلِّمْ عَلَیْهَا وَ عَلَی أَهْلِهَا فَإِنَّ لِکُلِّ بُقْعَهٍ أَهْلًا مِنَ الْمَلَائِکَهِ وَ إِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ لَا تَأْکُلَ طَعَاماً حَتَّی تَبْدَأَ فَتَتَصَدَّقَ مِنْهُ فَافْعَلْ وَ عَلَیْکَ بِقِرَاءَهِ کِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَا دُمْتَ رَاکِباً وَ عَلَیْکَ بِالتَّسْبِیحِ مَا دُمْتَ عَامِلًا وَ عَلَیْکَ بِالدُّعَاءِ مَا دُمْتَ خَالِیاً وَ إِیَّاکَ وَ السَّیْرَ مِنْ أَوَّلِ اللَّیْلِ وَ عَلَیْکَ بِالتَّعْرِیسِ وَ الدُّلْجَهِ (۳)مِنْ لَدُنْ نِصْفِ اللَّیْلِ إِلَی آخِرِهِ وَ إِیَّاکَ وَ رَفْعَ الصَّوْتِ فِی مَسِیرِکَ (۴).

أقول: قال الشیخ أمین الدین الطبرسی اختلف فی لقمان فقیل إنه کان حکیما و لم یکن نبیا عن ابن عباس و مجاهد و قتاده و أکثر المفسرین و قیل إنه کان نبیا عن عکرمه و السدی و الشعبی و فسروا الحکمه فی الآیه بالنبوه و قیل إنه کان عبدا أسود حبشیا غلیظ المشافر (۵)مشقوق الرجلین فی زمن داود علیه السلام و قال له بعض الناس أ لست کنت ترعی الغنم معنا فقال نعم فقال من أین أوتیت ما أری قال

۱- العین: الدیدبان و الجاسوس.

۲- الزج: الحدیده التی فی أسفل الرمح.

۳- من عرس القوم: نزلوا من السفر لاستراحه ثمّ یرتحلون. و الدلجه من قولهم: أدلج القوم: ساروا اللیل کله أو فی آخره، و الاسم الدلجه بضم الدال و فتحها.

۴- روضه الکافی: ۳۴۸ و ۳۴۹.

۵- المشافر جمع المشفر: الشفه.

قدر الله و أداء الأمانه و صدق الحديث و الصمت عما لا يعنيني و قيل إنه كان ابن أخت أيوب عن وهب و قيل كان ابن خاله أيوب عن مقاتل

وَ رُوِیَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ حَقّاً أَقُولُ لَمْ یَکُنْ لُقْمَانُ نَبِیّاً وَ لَکِنَّهُ کَانَ عَبْداً کَثِیرَ التَّفَکُّرِ حَسَنَ الْیَقِینِ أَحَبَّ اللَّهَ فَأَحَبَّهُ وَ مَنَّ عَلَیْهِ بِالْحِکْمَهِ کَانَ نَائِماً نِصْفَ النَّهَارِ إِذْ جَاءَ نِدَاءٌ (۱)یَا لُقْمَانُ هَلْ لَکَ أَنْ یَجْعَلَکَ اللَّهُ خَلِیفَهً.

ثم ذکر نحوا مما مر فی خبر حماد (۲)

ثم قَالَ ذُکِرَ أَنَّ مَوْلَی لُقْمَانَ دَعَاهُ فَقَالَ اذْبَحْ شَاهً فَأْتِنِی بِأَطْیَبِ مُضْغَتَیْنِ مِنْهَا فَأَتَاهُ (۳)بِالْقَلْبِ وَ اللِّسَانِ فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِکَ فَقَالَ إِنَّهُمَا أَطْیَبُ شَیْ ءٍ إِذَا طَابَا وَ أَخْبَثُ شَیْ ءٍ إِذَا خَبُثَا.

و قیل إن مولاه دخل المخرج فأطال فیه الجلوس فناداه لقمان إن طول الجلوس علی الحاجه یفجع منه الکبد (۴)و یورث الباسور و یصعد الحراره إلی الرأس فاجلس هونا و قم هونا (۵)قال فکتب حکمته علی باب الحش (۶).

قال: عبد الله بن دینار قدم لقمان من سفر فلقی غلامه فی الطریق فقال ما فعل أبی قال مات قال ملکت أمری قال ما فعلت امرأتی قال ماتت قال جدد فراشی قال ما فعلت أختی قال ماتت قال سترت عورتی قال ما فعل أخی قال مات قال انقطع ظهری.

۱- فی المصدر: اذ جاءه نداء.

۲- المتقدم فی أول الباب.

۳- قال المصنّف فی هامش الکتاب: کأن سقط هنا شی ء، إذ روی البیضاوی و الثعلبی و غیرهما أنه أمره بعد أیّام بأن یذبح شاه و یأتی بأخبث مضغتین منها، فأتی بهما أیضا، فسأل عن ذلک فاجاب بما فی المتن انتهی. قلت: السقط من نسخه المصنّف، و الا فالموجود فی المصدر تمام، و هو هکذا: فذبح شاه و أتاه بالقلب و اللسان ثمّ أمره بمثل ذلک بعد أیّام و أن یخرط منها أخبث مضغتین، فاخرج القلب و اللسان، فسأله عن ذلک إه و لعلّ یخرط مصحف یأتی.

۴- أی یوجع الکبد.

۵- یقال: أحبب حبیبک هونا ما أی أحببه حبا مقتصدا لا افراط فیه. و الهون: السکینه و الوقار و الحقیر، و لعلّ المراد هنا اما الجلوس القلیل، أو الجلوس المقتصد.

۶- الحش مثلثه: المخرج، و أصله بمعنی البستان، سمی بذلک لانهم کانوا یقضون حاجتهم فی البساتین.

و قیل للقمان أی الناس شر قال الذی لا یبالی أن یراه الناس مسیئا و قیل له ما أقبح وجهک قال تعیب علی النقش أو علی فاعل النقش و قیل إنه دخل علی داود و هو یسرد الدرع (۱)و قد لین الله له الحدید کالطین فأراد أن یسأله فأدرکته الحکمه فسکت فلما أتمها لبسها و قال نعم لبوس الحرب أنت فقال الصمت حکمه و قلیل فاعله فقال له داود علیه السلام بحق ما سمیت حکیما انتهی(۲).

و قال المسعودی کان لقمان نوبیا مولی للقین بن حسر ولد علی عشر سنین من ملک داود علیه السلام و کان عبدا صالحا و من الله علیه بالحکمه و لم یزل فی فیافی الأرض (۳)مظهرا للحکمه و الزهد فی هذا العالم إلی أیام یونس بن متی حتی بعث إلی أهل نینوی من بلاد الموصل (۴).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: لقمان به پسرش گفت: اگر با گروهی مسافرت کردی در مورد کارها و خودت زیاد با آن ها مشورت کن و با آن ها با مهربانی و خوشرویی برخورد کن و در توشه ات بخشنده باش، اگر تو را دعوت کردند دعوت آن ها را بپذیر، اگر از تو کمک خواستند، به آن ها کمک کن و در بین آن ها سه چیز را بیشتر انجام بده. سکوت، نماز، و سخاوت و بخشش به آن چه از حیوان و مال و توشه که همراهت است. اگر بر امر حقی از تو شهادت خواستند برای آن ها شهادت بده و اگر از تو مشورت خواستند، تمام تلاشت را بکن که نظر درست و صحیح بدهی. بر انجام کاری تصمیم نگیر مگر این که در مورد آن کار نظرت قطعی شود و در مورد آن فکر کنی و با کسی مشاوره نکن مگر این که با تأنّی و آرامش و عجله نکردن با آن ها مشورت کنی و فکر و حکمت را در مشاوره به کار ببری. چون کسی که مردم با او مشورت کنند و مشورت صادقانه ندهد، خداوند قدرت نظر او را از او می گیرد و امانتش (عقل) را از او می گیرد، و اگر دوستانت را دیدی که راه می روند تو هم با آن ها راه برو، اگر آن ها را دیدی که کاری را انجام می‌دهند به آن ها کمک کن و اگر صدقه یا قرضی دادند تو هم با آن ها کار را انجام بده و به حرف کسی که از تو بزرگ تر است گوش بده. اگر تو را به کاری دستور دادند و یا چیزی از تو خواستند بگو: چشم و به آن ها نه نگو، چون نه گفتن نشانه عجز و ناتوانی و عیب توست. اگر در راه، سرگردان شدید پیاده شوید و اگر بر سر راه و مقصد شک کردید بایستید و مشورت کنید و اگر یک نفر را دیدید راه را از او نپرسید

ص: ۴۲۲

و از او مشورت نخواهید چون یک نفر در یک بیابان مشکوک است، شاید جاسوس راهزنان باشد یا خود شیطان باشد که قصد گمراه کردن شما را داشته باشد. از مشورت با دو نفر نیز پرهیز کنید مگر این که چیزی را که من نمی‌بینم از آن ها ببینید، چون انسان عاقل اگر با چشمش چیزی را ببیند حقیقت را از آن می فهمد و حاضر، چیزی را می بیند که غائب نمی بیند. ای پسرم، اگر وقت نماز رسید، نمازت را به خاطر کاری به تاخیر نینداز بلکه نمازت را بپادار و خیالت را راحت کن چون آن دینی بر گردن توست، با جماعت نماز بخوان هرچند بر سر نیزه - میدان جنگ - باشی، به هیچ وجه روی مرکب خود نخواب، چون پشت چهارپا را زخم می‌کند و انسان حکیم و دانا این کار را انجام نمی‌دهد مگر آن که در کجاوه باشی و برای استراحت مفاصل بتوانی دراز بکشی. اگر به خانه نزدیک شدی از روی مرکبت پیاده شو و قبل از غذای خودت برای آن علف بگذار و اگر خواستی جایی پیاده شوی باید بهترین مکان را از نظر رنگ و نرمی خاک و زیاد بودن علف انتخاب کنی و

هرگـاه پیـاده شـدی قبـل از این که بنشـینی دو رکعت نمـاز بخوان و اگر خواستی قضای حاجت کنی از برابر مردمان دور شو، مکـانی را که ترک کردی بـا آن جـا وداع کن و با آن زمین و اهل آن خـداحافظی کن چون در هر مکانی از زمین، جمعی از ملائکه هسـتند و اگر توانستی قبل از این که غذا بخوری صدقه ای از آن بدهی این کار را بکن و بر تو لازم است که تا زمانی که سوار هستی کتاب خداوند را بخوانی و زمانی که کار می کنی خدا را تسبیح کنی و هرگاه بی کار هستی دعای خیر بکنی. از مسـافرت در اول شب بپرهیز و اطراق و پیـاده شـدن بایـد از نصف شب تـا آخر شب باشـد و از بالاـ بردن صـدایت در مسـیر بپرهیز. - . روضه الکافی : ۳۴۸ و ۳۴۹ -

می گویم: شـیخ طبرسی گفت: در مورد لقمان اختلاف است. می گویند: او انسانی حکیم بوده و پیامبر نبوده است. از ابن عباس و مجاهـد و قتاده و اکثر مفسـران روایت شـده است. و از عکرمه و السـدی و الشـعبی روایت است که لقمان پیامبر بوده است و حکمت را در آیه به نبوت تفسیر کرده انـد. و گفته شـده: که او یـک مرد سیاه پوست حبشـی بـا لب های بزرگ و با پاهایی خشـن در زمـان حضـرت داود علیـه السـلام بـوده اسـت. و یکی از مردم به او گفته بـود: آیـا تـو همـان کسـی نیسـتی که بـا ما گوسفندان را به چرا می بردی؟ گفت: بله، گفتند: پس این حکمت که من می‌بینم از کجا به تو داده شد؟ گفت:

ص: ۴۲۳

تقدیر خدا و امانت و راسـتگویی و سکوت در مقابل چیزی که به من مربوط نیست. و از وهب روایت است که: او خواهر زاده حضرت ایوب بوده است. و مقاتل می گوید: که پسرخاله حضرت ایوب علیه السلام بوده است.

نافع از ابن عمر نقل کرده است که پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلّم فرمود: به درستی لقمان پیامبر نبود ولی او یک مرد بسـیار متفکر و بـا ایمـان و یقین صـحیح به خـدا بود که خداونـد را دوست داشت پس خـدا نیز او را دوست داشت و با حکمت بر او منت نهـاد و در نیمروزی خوابیـده بـود که نـدا آمـد: ای لقمـان آیـا می‌خـواهی تـو را خلیفه خود روی زمین قرار دهم؟ سـپس سخنانی را که در روایت حماد آمده است، ذکر کرد. سـپس فرمود: سرور لقمان به او گفت: برو یک گوسفند را قربانی کن و دو قسـمت از بهترین اعضـای آن را برایم بیـاور و لقمان قلب و زبان را برای او آورد. دلیل کار او را پرسـید. لقمان گفت: اگر آن دو پاک نگه داشته شود بهترین چیز هستند و اگر آن ها را خراب شود خبیث ترین عضو انسان هستند.

گفته شده: مولایش داخل دستشویی شد و زیاد در دستشویی ماند. لقمان به او ندا داد: زیاد نشستن بر سر دستشویی باعث درد کبـد و به وجود آمـدن بیماری بواسیر می شود و حرارت بدن را به سـر انسان می رساند پس به آرامی بنشـین و به آرامی بلند شو. و می گویند: که او این حکمت لقمان را بر در دستشویی نوشت.

عبـدالله بن دینـار گفت: لقمـان از سـفر برگشت و در راه بـا غلاـمش برخورد کرد. به او گفت: پـدرم چکار کرد؟ گفت: فوت کرد. گفت: خودم بایـد امورم را سامان بـدهم. لقمان گفت: زنم چکار کرد؟ گفت: فوت کرد. گفت: باید زن دیگری بگیرم. لقمـان گفت: خواهرم چکـار کرد؟ گفت: فوت شـد. گفت: عیبم پوشـیده شـد. لقمـان پرسـید: برادرم چکار کرد؟ گفت فوت کرد. لقمان گفت: کمرم شکست.

از لقمـان پرسـیدند: بـدترین مردم کیست؟ گفت: کسـی که در هنگام گناه کردن او را ببیننـد و او اهمیت ندهـد. به او گفتنـد: چقـدر صورتت زشت است! گفت: بر صورت من عیب می گیری یا بر صورتگر (خـدا) ؟ و گفته شـد: که او بر حضـرت داود داخـل شـد و او زره می‌سـاخت و خـدا آهن را به ماننـد گـل برای داوود نرم کرده بود. خواست تا از او سؤال بپرسـد - که چه می‌سـازد -، اما حکمت به سـراغش آمـد و ساکت شـد. وقتی که تمام شـد آن را پوشـید. لقمان گفت: تو در ساختن زره، چه مـاهر هسـتی! سـپس گفت: سـکوت حکمت است ولی مردم کمی اهـل این حکمت هسـتند. داود به او گفت: الحق که حکیم هستی. تمام شد. - . مجمع البیان ۸ : ۳۱۵ - ۳۱۷ -

مسعودی می گوید: لقمان در جوانی برده قین بن حسر بود و ده سال قبل از پیامبری داوود علیه السلام متولد شد و عبد صالح خداونـد بود که خداونـد با اعطای حکمت بر او منت نهاد و همواره نماد حکمت در سراسـر زمین و نماد زهـد در این دنیا بود که زمـان یونس بن متی رسـید تـا این که بر اهل نینوا در سـرزمین موصل مبعوث شـد. - . مروج الـذهب و همچنین در پاورقی کتاب الکانل آمده است -

**[ترجمه]

۱۹»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَـی عَنْ یَحْیَی بْنِ عُقْبَهَ الْأَزْدِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ فِیمَا وَعَظَ بِهِ لُقْمَانُ ابْنَهُ یَا بُنَیَّ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا قَبْلَکَ لِأَوْلَادِهِمْ فَلَمْ یَبْقَ مَا جَمَعُوا وَ لَمْ یَبْقَ مَنْ جَمَعُوا لَهُ وَ إِنَّمَا أَنْتَ عَبْدٌ مُسْـتَأْجِرٌ قَدْ أُمِرْتَ بِعَمَلٍ وَ وُعِدْتَ عَلَیْهِ أَجْراً فَأَوْفِ عَمَلَکَ وَ اسْـتَوْفِ أَجْرَکَ وَ لَا تَکُنْ فِی هَذِهِ الدُّنْیَا بِمَنْزِلَهِ شَاهٍ وَقَعَتْ فِی زَرْعٍ أَخْضَرَ فَأَکَلَتْ حَتَّی سَمِنَتْ فَکَانَ حَتْفُهَا (۵)عِنْدَ سِـمَنِهَا وَ لَکِنِ اجْعَـلِ الـدُّنْیَا بِمَنْزِلَهِ قَنْطَرَهٍ عَلَی نَهَرٍ جُزْتَ عَلَیْهَا وَ تَرَکْتَهَا وَ لَمْ تَرْجِعْ إِلَیْهَا آخِرَ الـدَّهْرِ أَخْرِبْهَا (۶)وَ لَا تَعْمُرْهَا فَإِنَّکَ لَمْ تُؤْمَرْ بِعِمَارَتِهَا وَ اعْلَمْ أَنَّکَ سَـتُسْأَلُ غَداً إِذَا وَقَفْتَ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْ أَرْبَعٍ شَـبَابِکَ فِیمَا أَبْلَیْتَهُ وَ عُمُرِکَ فِیمَا أَفْنَیْتَهُ وَ مَالِکَ مِمَّا اکْتَسَـبْتَهُ وَ فِیمَا أَنْفَقْتَهُ فَتَأَهَّبْ لِذَلِکَ وَ أَعِدَّ لَهُ جَوَاباً وَ لَا تَأْسَ عَلَی مَا فَاتَکَ مِنَ الدُّنْیَا فَإِنَّ قَلِیلَ الدُّنْیَا لَا یَدُومُ بَقَاؤُهُ وَ کَثِیرَهَا لَا یُؤْمَنُ بَلَاؤُهُ فَخُذْ حِذْرَکَ وَ جِدَّ فِی أَمْرِکَ وَ اکْشِفِ الْغِطَاءَ عَنْ وَجْهِکَ

۱- أی یصنع الدرع و ینسجها.

۲- مجمع البیان ۸: ۳۱۵- ۳۱۷.

۳- فی المصدر: و لم یزل باقیا فی الأرض.

۴- مروج الذهب هامش الکامل ۱: ۷۶.

۵- الحتف: الموت.

۶- أخربها أی اترکها خرابا و لا تصرف همک فی عمارتها، أو کنایه عن قطع علاقه القلب منها، و عدم الحرص علیها.

وَ تَعَرَّضْ لِمَعْرُوفِ رَبِّکَ وَ جَدِّدِ التَّوْبَهَ فِی قَلْبِکَ وَ اکْمُشْ فِی فِرَاقِکَ (۱)قَبْلَ أَنْ یُقْصَدَ قَصْدُکَ وَ یُقْضَی قَضَاؤُکَ وَ یُحَالَ بَیْنَکَ وَ بَیْنَ مَا تُرِیدُ (۲).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: از نصیحت هایی که لقمان به پسرش می کرد، این بود که: ای پسرم، مردم قبل از تو برای فرزندانشان مال جمع کردند و از آن چه که جمع کرده بودند چیزی نمانده است و همچنین آن هایی که برایشان مال جمع کردند نیز نابود شدند. تو بندهای هستی که برای انجام کاری اجاره شدهای و به اجری وعده داده شدهای، پس کارت را خوب انجام بده و اجرت را کامل بگیر. در این دنیا به مانند گوسفندی نباش که در یک زمین سرسبز قرار داده شده و آنقدر می خورد تا چاق شود و مرگ او با چاق شدنش فرا می رسد، بلکه دنیا را به منزله یک پل بدان که به وسیله آن از یک رود عبور می کنی و آن را ترک می کنی و تا آخر روزگار به آن جا بر نمی گردی؛ آن را خراب رها کن، و آن را تعمیر نکن چون تو مأمور آبادانی آن نیستی و بدان فردا که جلوی خداوند متعال قرار می گیری از چهار چیز از تو سؤال می پرسند: جوانیت را بر چه کاری گذراندی؟ عمرت را در چه کاری صرف کردی؟ مالت را از کجا به دست آورده ای؟ و آن را چگونه خرج کرده ای؟ پس خودت را برآن آماده کن و جوابی را حاضر کن و بر آن چه در دنیا از دست می دهی، حسرت نخور چون مال کم دنیا بقائی ندارد و مال زیاد از بلاء و بدبختی در امان نیست. پس برحذر باش و بر کارهایت تلاش کن و پرده را از روی صورتت کنار بکش

ص: ۴۲۵

و لطف خدا را به یاد آور و توبه را در قلبت تازه کن و قبل از آن که وقت و فرصتی برایت باقی نماند و هدف گرفته شوی و عمرت به سر آید و بین تو و آن چه میخواهی فاصله انداخته شود کارهایت را انجام بده. - . اصول الکافی ۲ : ۱۳۴ و ۱۳۵ -

**[ترجمه]

۲۰»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَمَّنْ ذَکَرَهُ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ لُقْمَانُ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِابْنِهِ یَا بُنَیَّ لَا تَقْرَبْ (۳)فَیَکُونَ أَبْعَدَ لَکَ وَ لَا تَبْعُدْ فَتُهَانَ کُلُّ دَابَّهٍ تُحِبُّ مِثْلَهَا وَ ابْنُ آدَمَ لَا یُحِبُّ مِثْلَهُ وَ لَا تَنْشُرْ بَزَّکَ إِلَّا عِنْدَ بَاغِیهِ کَمَا لَیْسَ بَیْنَ الذِّئْبِ وَ الْکَبْشِ خُلَّهٌ کَذَلِکَ لَیْسَ بَیْنَ الْبَارِّ وَ الْفَاجِرِ خُلَّهٌ مَنْ یَقْتَرِبْ مِنَ الزِّفْتِ یَعْلَقْ بِهِ بَعْضُهُ کَذَلِکَ مَنْ یُشَارِکِ الْفَاجِرَ یَتَعَلَّمْ مِنْ طُرُقِهِ مَنْ یُحِبَّ الْمِرَاءَ یُشْتَمْ وَ مَنْ یَدْخُلْ مَدَاخِلَ السَّوْءِ یُتَّهَمْ وَ مَنْ یُقَارِنْ قَرِینَ السَّوْءِ لَا یَسْلَمْ وَ مَنْ لَا یَمْلِکْ لِسَانَهُ یَنْدَمْ (۴).

**[ترجمه]کافی: روایت می کنند که لقمان به پسرش گفت: ای پسرم زیاد به کسی نزدیک نشو که باعث دوری او می شود و زیاد دور نشو که خوار و خفیف می شوی. هر حیوانی نوع خودش را دوست دارد ولی انسان به مانند حیوان نیست و نوع خودش را دوست ندارد. هرگز جامه - حکمت - خود را جز در برابر طالب آن مگشا. همانطور که بین گوسفند و گرگ دوستی وجود ندارد همچنین بین انسان نیکوکار و انسان گناهکار دوستی وجود ندارد که هر کس به زفت - قیر - نزدیک

شود قیر به او می‌چسبد و هرکس به انسان گناهکار نزدیک شود راه او را یاد می گیرد. و هر کس جدال را دوست داشته باشد دشنام داده می‌شود و هر کس وارد محل‌های بد شود به او تهمت زده می‌شود و هر کس با انسان بد همنشین شود از گزند او در امان نمی ماند و هر کس فرمان زبانش در دستش نباشد، پشیمان می شود. - . اصول الکافی ۲ : ۱۳۴ و ۱۳۵ -

**[ترجمه]

۲۱»

-نبه، تنبیه الخاطر قَالَ لُقْمَانُ لَأَنْ یَضْرِبَکَ الْحَکِیمُ فَیُؤْذِیَکَ خَیْرٌ مِنْ أَنْ یَدْهُنَکَ الْجَاهِلُ بِدُهْنٍ طَیِّبٍ (۵)وَ قِیلَ لِلُقْمَانَ أَ لَسْتَ عَبْدَ آلِ فُلَانٍ قَالَ بَلَی قِیلَ فَمَا بَلَغَ بِکَ مَا نَرَی قَالَ صِدْقُ الْحَدِیثِ وَ أَدَاءُ الْأَمَانَهِ وَ تَرْکِی مَا لَا یَعْنِینِی وَ غَضِّی بَصَرِی وَ کَفِّی لِسَانِی وَ عِفَّتِی فِی طُعْمَتِی فَمَنْ نَقَصَ عَنْ هَذَا فَهُوَ دُونِی وَ مَنْ زَادَ عَلَیْهِ فَهُوَ فَوْقِی وَ مَنْ عَمِلَهُ فَهُوَ مِثْلِی وَ قَالَ یَا بُنَیَّ لَا تُؤَخِّرِ التَّوْبَهَ فَإِنَّ الْمَوْتَ یَأْتِی بَغْتَهً وَ لَا تُشْمِتْ بِالْمَوْتِ وَ لَا تَسْخَرْ بِالْمُبْتَلَی وَ لَا تَمْنَعِ الْمَعْرُوفَ یَا بُنَیَّ کُنْ أَمِیناً تَعِشْ غَنِیّاً یَا بُنَیَّ اتَّخِذْ تَقْوَی اللَّهِ تِجَارَهً تَأْتِکَ الْأَرْبَاحُ مِنْ غَیْرِ بِضَاعَهٍ وَ إِذَا أَخْطَأْتَ خَطِیئَهً فَابْعَثْ فِی أَثَرِهَا صَدَقَهً تُطْفِئُهَا یَا بُنَیَّ إِنَّ الْمَوْعِظَهَ تَشُقُّ عَلَی السَّفِیهِ کَمَا یَشُقُّ الصُّعُودُ عَلَی الشَّیْخِ الْکَبِیرِ یَا بُنَیَّ لَا تَرْثِ (۶)لِمَنْ ظَلَمْتَهُ وَ لَکِنْ ارْثِ لِسُوءِ مَا جَنَیْتَهُ عَلَی نَفْسِکَ وَ إِذَا دَعَتْکَ الْقُدْرَهُ إِلَی ظُلْمِ النَّاسِ فَاذْکُرْ قُدْرَهَ اللَّهِ عَلَیْکَ یَا بُنَیَّ تَعَلَّمْ مِنَ الْعُلَمَاءِ مَا جَهِلْتَ وَ عَلِّمِ النَّاسَ مَا عَلِمْتَ (۷).

۱- کمش فی السیر و غیره: أسرع.

۲- أصول الکافی ۲: ۱۳۴ و ۱۳۵.

۳- فی المصدر: لا تقترب.

۴- أصول الکافی ۲: ۶۴۱ و ۶۴۲.

۵- تنبیه الخواطر ۲: ۲۶.

۶- رثی له: رق له و رحمه.

۷- تنبیه الخواطر ۲: ۲۳۰ و ۲۳۱.

**[ترجمه]تنبیه الخاطر: لقمان می گوید: اگر انسان حکیم تو را بزند و تو را اذیت کند بهتر از آن است که انسان نادان با روغن خوب تو را چرب کند - از تو تعریف کند-. - . تنبیه الخواطر ۲ : ۲۶ -

به لقمان گفتند: آیا تو برده فلان خانواده نبودی؟ گفتند: پس چگونه به این مرتبه رسیدی؟ گفت: راستگویی، امانت داری، و واگذاشتن آن چه که به من مربوط نیست، چشم پوشی و نگه داشتن زبانم و پاک بودن در طعمه‌ام، هر کس یکی از این ها را نداشته باشد از من کمتر است و هر کس از این ویژگی، ویژگی خوب دیگری داشته باشد از من برتر است، و هرکس به آن ها عمل کند مرتبه اش به اندازه من است. سپس گفت: ای پسرم، توبه کردن را به تاخیر نینداز چون مرگ به طور ناگهانی می آید و به مرگ دشنام نده و انسان مبتلا را مسخره نکن و از کار نیک جلوگیری نکن. ای پسرم، در زندگی امین مردم باش تا بی نیاز باشی. ای پسرم، تقوای خدا را تجارت خود قرار بده در حالی که هیچ کالایی نداشتی، سود و منفعت می بری و اگر گناهی انجام دادی به دنبال آن صدقه‌ای بفرست تا آن را خاموش کند. ای پسرم، نصیحت کردن انسان احمق سخت است آنچنانکه بالا- رفتن برای انسان پیر و سالخورده سخت است. ای پسرم، بر کسی که ظلم کرده‌ای دلسوزی نکن ولی به خاطر کار بدی که انجام داده‌ای برای خودت دلسوزی کن. اگر قدرت، تو را به ظلم کردن به مردم دعوت کرد قدرت خداوند بر خودت را به یاد آور. ای پسرم، آن چه را که نمی دانی از عالمان بگیر و آن چه را که می دانی به مردم یاد بده. - . تنبیه الخواطر ۲ : ۲۳۰و ۲۳۱ -

ص: ۴۲۶

**[ترجمه]

۲۲»

-أَقُولُ وَجَدْتُ بِخَطِّ أَبِی نَوَّرَ اللَّهُ ضَرِیحَهُ مَا هَذَا لَفْظُهُ جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَیْنِ (۱)شَیْخُ الصَّدُوقِ مُحَمَّدِ بْنِ بَابَوَیْهِ وَثَّقَهُ جش (النَّجَاشِیُّ) (۲)وَ لَهُ کِتَابُ النَّوَادِرِ وَ کَانَ ذَلِکَ عِنْدَنَا فَمِنْ أَخْبَارِهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِیمِ عَنِ الْأَوْزَاعِیِّ أَنَّ لُقْمَانَ الْحَکِیمَ لَمَّا خَرَجَ مِنْ بِلَادِهِ نَزَلَ بِقَرْیَهٍ بِالْمَوْصِلِ یُقَالُ لَهَا کُومَاسُ (۳)قَالَ فَلَمَّا ضَاقَ بِهَا ذَرْعُهُ (۴)وَ اشْتَدَّ بِهَا غَمُّهُ وَ لَمْ یَکُنْ أَحَدٌ یَتَّبِعُهُ عَلَی أَثَرِهِ (۵)أَغْلَقَ الْأَبْوَابَ وَ أَدْخَلَ ابْنَهُ یَعِظُهُ فَقَالَ یَا بُنَیَّ إِنَّ الدُّنْیَا بَحْرٌ عَمِیقٌ هَلَکَ فِیهَا نَاسٌ کَثِیرٌ تَزَوَّدْ مِنْ عَمَلِهَا وَ اتَّخِذْ سَفِینَهً حَشْوُهَا تَقْوَی اللَّهِ ثُمَّ ارْکَبِ الْفُلْکَ تنجو (تَنْجُ) وَ إِنِّی لَخَائِفٌ أَنْ لَا تَنْجُوَ یَا بُنَیَّ السَّفِینَهُ إِیمَانٌ وَ شِرَاعُهَا التَّوَکُّلُ وَ سُکَّانُهَا الصَّبْرُ وَ مَجَادِیفُهَا (۶)الصَّوْمُ وَ الصَّلَاهُ وَ الزَّکَاهُ یَا بُنَیَّ مَنْ رَکِبَ الْبَحْرَ مِنْ غَیْرِ سَفِینَهٍ غَرِقَ یَا بُنَیَّ أَقِلَّ الْکَلَامَ وَ اذْکُرِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فِی کُلِّ مَکَانٍ فَإِنَّهُ قَدْ أَنْذَرَکَ وَ حَذَّرَکَ وَ بَصَّرَکَ وَ عَلَّمَکَ یَا بُنَیَّ اتَّعِظْ بِالنَّاسِ قَبْلَ أَنْ یَتَّعِظَ النَّاسُ بِکَ یَا بُنَیَّ اتَّعِظْ بِالصَّغِیرِ (۷)قَبْلَ أَنْ یَنْزِلَ بِکَ الْکَبِیرُ یَا بُنَیَّ امْلِکْ نَفْسَکَ عِنْدَ الْغَضَبِ حَتَّی لَا تَکُونَ لِجَهَنَّمَ حَطَباً یَا بُنَیَّ الْفَقْرُ خَیْرٌ مِنْ أَنْ تَظْلِمَ وَ تَطْغَی یَا بُنَیَّ إِیَّاکَ وَ أَنْ تَسْتَدِینَ فَتَخُونَ فِی الدَّیْنِ (۸).

**[ترجمه]می گویم: به خط پدرم که ضریحش نورانی باد یافتم: بسم الله الرحمن الرحیم: از اوزاعی روایت است که: لقمان حکیم هنگامی که از شهرش خارج شد در روستایی در موصل به نام کوماس فرود آمد. وقتی که صبرش تمام شد و ناراحت و درمانده شده بود و کسی او را در سنّتش پیروی نمی کرد درهای خانه اش را بست و شروع به نصیحت پسرش کرد و گفت:

ای پسرم، دنیا به مانند دریای بزرگی است که مردمان زیادی را هلاک کرده است و از کار آن توشه بردار و یک کشتی برای خودت آماده کن که داخل آن پُر از تقوای الهی باشد، پس سوار بر کشتی شو تا نجات پیدا کنی، و من می ترسم که نجات پیدا نکنی، ای پسرم کشتی نجات تو همان ایمان به خدا و بادبان های آن توکل بر او و سکان آن صبر و پاروهای آن روزه و نماز و زکات هستند. ای پسرم، هر کس بدون کشتی وارد دریا شود، غرق می شود. ای پسرم، کم حرف بزن، و در هر جا و مکانی ذکر خدا را بگو؛ چون او کسی است که به تو هشدار داد و تو را آگاه کرد و به تو علم و آگاهی داد. ای پسرم، قبل از این که مردم از تو عبرت بگیرند، تو از آن ها عبرت بگیر. ای پسرم از - مصیبت - کوچک عبرت بگیر قبل از آن که - مصیبت - بزرگ بر تو نازل شود؛ ای پسرم، هنگام خشم خویشتن‌دار باش تا هیزم آتش جهنم نشوی. ای پسرم، فقر بهتر از آن است که بر کسی ظلم و طغیان کنی. ای پسرم، مبادا امانت بگیری و در آن خیانت کنی.

**[ترجمه]

«۲۳

-ختص، الإختصاص عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ مِثْلَهُ وَ زَادَ فِيهِ يَا بُنَيَّ (إِيَّاكَ) أَنْ تَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا فَقِيراً

۱- الظاهر هو جعفر بن الحسين بن علیّ بن شهريار، أبو محمّد المؤمن القمّیّ، ذكره النجاشیّ فی فهرسته و أطرأه بقوله: شيخ من أصحابنا القميين ثقه، انتقل الى الكوفه و أقام بها و صنف كتابا فی المزار و فضل الكوفه و مساجدها، و له كتاب النوادر، أخبرنا عده من أصحابنا رحمهم اللّه عن أبی الحسين بن تمام عنه بكتبه، و توفی جعفر بالكوفه سنه أربعين و ثلاثمائه انتهی، و عنونه العلامه فی الخلاصه و قال: جعفر بن الحسن مكبرا.

۲- أی النجاشیّ.

۳- فی نسخه: كومليس، و لم نجد ذكرها فی البلدان.

۴- أی ضعفت طاقته و قل صبره.

۵- فی نسخه: و لم يكن أحد يعينه علی أمره. و الاثر: السنه.

۶- المجاذيف و المجاديف جمع المجذاف و المجداف: جناح السفينه.

۷- أی بالشی ء الصغير الذی نزل من بك المصيبه و البلاء.

۸- فی نسخه: فتحزن من فی خ الدين.

وَ تَدَعَ أَمْرَکَ وَ أَمْوَالَکَ عِنْدَ غَیْرِکَ قَیِّماً فَتُصَیِّرَهُ أَمِیراً (۱)یَا بُنَیَّ إِنَّ اللَّهَ رَهَنَ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ فَوَیْلٌ لَهُمْ مِمَّا کَسَبَتْ أَیْدِیهِمْ وَ أَفْئِدَتُهُمْ یَا بُنَیَّ لَا تَأْمَنْ مِنَ الدُّنْیَا وَ الذُّنُوبُ وَ الشَّیْطَانُ فِیهَا یَا بُنَیَّ إِنَّهُ قَدِ افْتَتَنَ الصَّالِحُونَ مِنَ الْأَوَّلِینَ فَکَیْفَ تَنْجُو مِنْهُ الْآخَرُونَ یَا بُنَیَّ اجْعَلِ الدُّنْیَا سِجْنَکَ فَتَکُونَ الْآخِرَهُ جَنَّتَکَ یَا بُنَیَّ إِنَّکَ لَمْ تُکَلَّفْ أَنْ تُشِیلَ الْجِبَالَ (۲)وَ لَمْ تُکَلَّفْ مَا لَا تُطِیقُهُ فَلَا تَحْمِلِ الْبَلَاءَ عَلَی کَتِفِکَ وَ لَا تَذْبَحْ نَفْسَکَ بِیَدِکَ یَا بُنَیَّ لَا تُجَاوِرَنَّ الْمُلُوکَ فَیَقْتُلُوکَ وَ لَا تُطِعْهُمْ فَتَکْفُرَ یَا بُنَیَّ جَاوِرِ الْمَسَاکِینَ وَ اخْصُصِ الْفُقَرَاءَ وَ الْمَسَاکِینَ مِنَ الْمُسْلِمِینَ یَا بُنَیَّ کُنْ لِلْیَتِیمِ کَالْأَبِ الرَّحِیمِ وَ لِلْأَرْمَلَهِ (۳)کَالزَّوْجِ الْعَطُوفِ یَا بُنَیَّ إِنَّهُ لَیْسَ کُلُّ مَنْ قَالَ اغْفِرْ لِی غُفِرَ لَهُ إِنَّهُ لَا یُغْفَرُ إِلَّا لِمَنْ عَمِلَ بِطَاعَهِ رَبِّهِ یَا بُنَیَّ الْجَارَ ثُمَّ الدَّارَ یَا بُنَیَّ الرَّفِیقَ ثُمَّ الطَّرِیقَ یَا بُنَیَّ لَوْ کَانَتِ الْبُیُوتُ عَلَی الْعَمَلِ (۴)مَا جَاوَرَ رَجُلٌ جَارَ سَوْءٍ أَبَداً یَا بُنَیَّ الْوَحْدَهُ خَیْرٌ مِنْ صَاحِبِ السَّوْءِ یَا بُنَیَّ الصَّاحِبُ الصَّالِحُ خَیْرٌ مِنَ الْوَحْدَهِ یَا بُنَیَّ نَقْلُ الْحِجَارَهِ وَ الْحَدِیدِ خَیْرٌ مِنْ قَرِینِ السَّوْءِ یَا بُنَیَّ إِنِّی نَقَلْتُ الْحِجَارَهَ وَ الْحَدِیدَ فَلَمْ أَجِدْ شَیْئاً أَثْقَلَ مِنْ قَرِینِ السَّوْءِ یَا بُنَیَّ إِنَّهُ مَنْ یَصْحَبْ قَرِینَ السَّوْءِ لَا یَسْلَمْ وَ مَنْ یَدْخُلْ مَدَاخِلَ السَّوْءِ یُتَّهَمْ یَا بُنَیَّ مَنْ لَا یَکُفَّ لِسَانَهُ یَنْدَمْ یَا بُنَیَّ الْمُحْسِنُ تُکَافَأُ بِإِحْسَانِهِ وَ الْمُسِی ءُ یَکْفِیکَ مَسَاوِیهِ لَوْ جَهَدْتَ أَنْ تَفْعَلَ بِهِ أَکْثَرَ مِمَّا یَفْعَلُهُ بِنَفْسِهِ مَا قَدَرْتَ عَلَیْهِ یَا بُنَیَّ مَنْ ذَا الَّذِی عَبَدَ اللَّهَ فَخَذَلَهُ وَ مَنْ ذَا الَّذِی ابْتَغَاهُ فَلَمْ یَجِدْهُ یَا بُنَیَّ وَ مَنْ ذَا الَّذِی ذَکَرَهُ فَلَمْ یَذْکُرْهُ وَ مَنْ ذَا الَّذِی تَوَکَّلَ عَلَی اللَّهِ فَوَکَلَهُ إِلَی غَیْرِهِ وَ مَنْ ذَا الَّذِی تَضَرَّعَ إِلَیْهِ جَلَّ ذِکْرُهُ فَلَمْ یَرْحَمْهُ یَا بُنَیَّ شَاوِرِ الْکَبِیرَ وَ لَا تَسْتَحْیِ مِنْ مُشَاوَرَهِ الصَّغِیرِ یَا بُنَیَّ إِیَّاکَ وَ مُصَاحَبَهَ الْفُسَّاقِ فَإِنَّمَا هُمْ کَالْکِلَابِ إِنْ وَجَدُوا عِنْدَکَ شَیْئاً أَکَلُوهُ وَ إِلَّا ذَمُّوکَ وَ فَضَحُوکَ وَ إِنَّمَا حُبُّهُمْ بَیْنَهُمْ سَاعَهٌ یَا بُنَیَّ مُعَادَاهُ الْمُؤْمِنِ خَیْرٌ مِنْ مُصَادَقَهِ الْفَاسِقِ یَا بُنَیَّ الْمُؤْمِنُ تَظْلِمُهُ وَ لَا یَظْلِمُکَ وَ تَطْلُبُ عَلَیْهِ وَ یَرْضَی عَنْکَ وَ الْفَاسِقُ لَا یُرَاقِبُ اللَّهَ فَکَیْفَ یُرَاقِبُکَ یَا بُنَیَّ اسْتَکْثِرْ مِنَ

۱- هکذا فی النسخ و هو لا یخلو عن سقط، و لعلّ الصحیح: یا بنی ان تخرج من الدنیا فقیرا خیر من أن تدع أمرک.

۲- أی أن ترفع الجبال.

۳- الارمله: من مات زوجه.

۴- فی نسخه: علی العمد.

الْأَصْدِقَاءِ وَ لَا تَأْمَنْ مِنَ الْأَعْدَاءِ فَإِنَّ الْغِلَّ فِی صُدُورِهِمْ مِثْلُ الْمَاءِ تَحْتَ الرَّمَادِ یَا بُنَیَّ ابْدَأِ النَّاسَ بِالسَّلَامِ وَ الْمُصَافَحَهِ قَبْلَ الْکَلَامِ یَا بُنَیَّ لَا تُکَالِبِ النَّاسَ (۱)فَیَمْقَتُوکَ وَ لَا تَکُنْ مَهِیناً فَیُضِلُّوکَ وَ لَا تَکُنْ حُلْواً فَیَأْکُلُوکَ وَ لَا تَکُنْ مُرّاً فَیَلْفِظُوکَ وَ یُرْوَی وَ لَا تَکُنْ حُلْواً فَتُبْلَعَ وَ لَا مُرّاً فَتُرْمَی یَا بُنَیَّ لَا تُخَاصِمْ فِی عِلْمِ اللَّهِ فَإِنَّ عِلْمَ اللَّهِ لَا یُدْرَکُ وَ لَا یُحْصَی یَا بُنَیَّ خَفِ اللَّهَ مَخَافَهً لَا تَیْأَسُ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ ارْجُهُ رَجَاءً لَا تَأْمَنُ مِنْ مَکْرِهِ یَا بُنَیَّ انْهَ النَّفْسَ عَنْ هَوَاهَا فَإِنَّکَ إِنْ لَمْ تَنْهَ النَّفْسَ عَنْ هَوَاهَا لَنْ تَدْخُلَ الْجَنَّهَ وَ لَنْ تَرَاهَا وَ یُرْوَی انْهَ نَفْسَکَ عَنْ هَوَاهَا فَإِنَّ فِی هَوَاهَا رَدَاهَا یَا بُنَیَّ إِنَّکَ مُنْذُ یَوْمَ هَبَطْتَ مِنْ بَطْنِ أُمِّکَ اسْتَقْبَلْتَ الْآخِرَهَ وَ اسْتَدْبَرْتَ الدُّنْیَا فَإِنَّکَ إِنْ نِلْتَ مُسْتَقْبَلَهَا أَوْلَی بِکَ مِنْ مُسْتَدْبَرِهَا یَا بُنَیَّ إِیَّاکَ وَ التَّجَبُّرَ وَ التَّکَبُّرَ وَ الْفَخْرَ فَتُجَاوِرَ إِبْلِیسَ فِی دَارِهِ یَا بُنَیَّ دَعْ عَنْکَ التَّجَبُّرَ وَ الْکِبْرَ وَ دَعْ عَنْکَ الْفَخْرَ وَ اعْلَمْ أَنَّکَ سَاکِنُ الْقُبُورِ یَا بُنَیَّ اعْلَمْ أَنَّهُ مَنْ جَاوَرَ إِبْلِیسَ وَقَعَ دَارَ الْهَوَانِ لَا یَمُوتُ فِیهَا وَ لَا یَحْیَی یَا بُنَیَّ وَیْلٌ لِمَنْ تَجَبَّرَ وَ تَکَبَّرَ کَیْفَ یَتَعَظَّمُ مَنْ خُلِقَ مِنْ طِینٍ وَ إِلَی طِینٍ یَعُودُ ثُمَّ لَا یَدْرِی إِلَی مَا یَصِیرُ إِلَی الْجَنَّهِ فَقَدْ فَازَ أَوْ إِلَی النَّارِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَاناً مُبِیناً وَ خَابَ وَ یُرْوَی کَیْفَ یَتَجَبَّرُ مَنْ قَدْ جَرَی فِی مَجْرَی الْبَوْلِ مَرَّتَیْنِ یَا بُنَیَّ کَیْفَ یَنَامُ ابْنُ آدَمَ وَ الْمَوْتُ یَطْلُبُهُ وَ کَیْفَ یَغْفُلُ وَ لَا یُغْفَلُ عَنْهُ یَا بُنَیَّ إِنَّهُ قَدْ مَاتَ أَصْفِیَاءُ اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ وَ أَحِبَّاؤُهُ وَ أَنْبِیَاؤُهُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ فَمَنْ ذَا بَعْدَهُمْ یُخَلَّدُ فَیُتْرَکُ یَا بُنَیَّ لَا تَطَأْ أَمَتَکَ وَ لَوْ أَعْجَبَتْکَ وَ انْهَ نَفْسَکَ عَنْهَا وَ زَوِّجْهَا یَا بُنَیَّ لَا تُفْشِیَنَّ سِرَّکَ إِلَی امْرَأَتِکَ وَ لَا تَجْعَلْ مَجْلِسَکَ عَلَی بَابِ دَارِکَ یَا بُنَیَّ إِنَّ الْمَرْأَهَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلْعٍ أَعْوَجَ إِنْ أَقَمْتَهَا کَسَرْتَهَا وَ إِنْ تَرَکْتَهَا تَعَوَّجَتْ أَلْزِمْهُنَّ الْبُیُوتَ فَإِنْ أَحْسَنَّ فَاقْبَلْ إِحْسَانَهُنَّ وَ إِنْ أَسَأْنَ فَاصْبِرْ إِنَّ ذَلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ یَا بُنَیَّ النِّسَاءُ أَرْبَعٌ ثِنْتَانِ صَالِحَتَانِ وَ ثِنْتَانِ مَلْعُونَتَانِ فَأَمَّا إِحْدَی الصَّالِحَتَیْنِ فَهِیَ الشَّرِیفَهُ فِی قَوْمِهَا الذَّلِیلَهُ فِی نَفْسِهَا الَّتِی إِنْ أُعْطِیَتْ شَکَرَتْ

۱- هکذا فی النسخ، و لعلّ الصواب: لا تکالب علی الناس.

وَ إِنِ ابْتُلِيَتْ صَبَرَتْ الْقَلِيلُ فِي يَدَيْهَا كَثِيرٌ وَ الثَّانِي الْوَلُودُ الْوَدُودُ تَعُودُ بِخَيْرٍ عَلَى زَوْجِهَا هِيَ كَالْأُمِّ الرَّحِيمِ تَعْطِفُ عَلَى كَبِيرِهِمْ وَ تَرْحَمُ صَغِيرَهُمْ وَ تُحِبُّ وُلْدَ زَوْجِهَا وَ إِنْ كَانُوا مِنْ غَيْرِهَا جَامِعَةُ الشَّمْلِ مَرْضِيَّهُ الْبَعْلِ مُصْلِحَهٌ فِي النَّفْسِ وَ الْأَهْلِ وَ الْمَالِ وَ الْوَلَدِ فَهِيَ كَالذَّهَبِ الْأَحْمَرِ طُوبَى لِمَنْ رُزِقَهَا إِنْ شَهِدَ زَوْجُهَا أَعَانَتْهُ وَ إِنْ غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ وَ أَمَّا إِحْدَى الْمَلْعُونَتَيْنِ فَهِيَ الْعَظِيمَهُ فِي نَفْسِهَا الذَّلِيلَهُ فِي قَوْمِهَا الَّتِي إِنْ أُعْطِيَتْ سَخِطَتْ وَ إِنْ مُنِعَتْ عَتَبَتْ (۱)وَ غَضِبَتْ فَزَوْجُهَا مِنْهَا فِي بَلَاءٍ وَ جِيرَانُهَا مِنْهَا فِي عَنَاءٍ فَهِيَ كَالْأَسَدِ إِنْ جَاوَرْتَهُ أَكَلَكَ وَ إِنْ هَرَبْتَ مِنْهُ قَتَلَكَ وَ الْمَلْعُونَهُ الثَّانِيَهُ فَهِيَ قَلَى عَنْ زَوْجِهَا (۲)وَ مَلَّهَا جِيرَانُهَا إِنَّمَا هِيَ سَرِيعَهُ السَّخْطَهِ (۳)سَرِيعَهُ الدَّمْعَهِ إِنْ شَهِدَ زَوْجُهَا لَمْ تَنْفَعْهُ وَ إِنْ غَابَ عَنْهَا فَضَحَتْهُ فَهِيَ بِمَنْزِلَهِ الْأَرْضِ النَّشَّاشَهِ (۴)إِنْ أُسْقِيَتْ أَفَاضَتْهُ الْمَاءُ وَ غَرِقَتْ وَ إِنْ تَرَكْتَهَا عَطِشَتْ وَ إِنْ رُزِقْتَ مِنْهَا وَلَداً لَمْ تَنْتَفِعْ بِهِ يَا بُنَيَّ لَا تَتَزَوَّجْ بِأَمَهٍ فَيُبَاعَ وُلْدُكَ بَيْنَ يَدَيْكَ وَ هُوَ فِعْلُكَ بِنَفْسِكَ يَا بُنَيَّ لَوْ كَانَتِ النِّسَاءُ تُذَاقُ كَمَا تُذَاقُ الْخَمْرُ مَا تَزَوَّجَ رَجُلٌ امْرَأَهَ سَوْءٍ أَبَداً يَا بُنَيَّ أَحْسِنْ إِلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْكَ وَ لَا تُكْثِرْ مِنَ الدُّنْيَا فَإِنَّكَ عَلَى غَفْلَهٍ مِنْهَا (۵)وَ انْظُرْ إِلَى مَا تَصِيرُ مِنْهَا (۶)يَا بُنَيَّ لَا تَأْكُلْ مَالَ الْيَتِيمِ فَتُفْتَضَحَ يَوْمَ الْقِيَامَهِ وَ تُكَلَّفَ أَنْ تَرُدَّهُ إِلَيْهِ يَا بُنَيَّ لَوْ أَنَّهُ أُغْنِيَ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ لَأُغْنِيَ الْوَلَدُ عَنْ وَالِدِهِ يَا بُنَيَّ إِنَّ النَّارَ يُحِيطُ بِالْعَالَمِينَ كُلِّهِمْ فَلَا يَنْجُو مِنْهَا أَحَدٌ (۷)إِلَّا مَنْ رَحِمَهُ اللَّهُ وَ قَرَّبَهُ مِنْهُ يَا بُنَيَّ لَا يَغُرَّنَّكَ خَبِيثُ اللِّسَانِ فَإِنَّهُ يُخْتَمُ عَلَى قَلْبِهِ (۸)وَ تَتَكَلَّمُ جَوَارِحُهُ وَ تَشْهَدُ عَلَيْهِ يَا بُنَيَّ لَا تَشْتِمِ

۱- أی أنكرت عليه فعله و لامته على ذلک.

۲- هكذا فی نسخه، و فی المطبوع: فهی عند زوجها و ملها جيرانها. و كلتاهما لا تخلوان عن تصحيف. و قلی الرجل: أبغضه.

۳- فی نسخه: فهی سريعه السخطه.

۴- أرض نشاشه: لا يجف ثراها و لا تنبت. و الثرى: الندى.

۵- فی نسخه: فانک على رحله منها.

۶- هكذا فی النسخ، و لعلّ المعنى: و انظر إلى مكان تصير من الدنيا إليه و هو الآخره.

۷- فی نسخه: فلا يجوز منها أحد.

۸- أی يوم القيامه، و لعلّ الصحيح: فانه يختم على لسانه كما قال اللّه تعالى و تقدس: الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلى أَفْواهِهِمْ وَ تُكَلِّمُنا أَيْدِيهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ.

النَّاسَ فَتَكُونَ أَنْتَ الَّذِی شَتَمْتَ أَبَوَیْکَ (۱)یَا بُنَیَّ لَا یُعْجِبْکَ إِحْسَانُکَ وَ لَا تَتَعَظَّمَنَّ بِعَمَلِکَ الصَّالِحِ فَتَهْلِکَ یا بُنَیَّ أَقِمِ الصَّلاهَ وَ أْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَ انْهَ عَنِ الْمُنْکَرِ وَ اصْبِرْ عَلی ما أَصابَکَ إِنَّ ذلِکَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ یا بُنَیَّ لا تُشْرِکْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ یَا بُنَیَّ وَ لا تَمْشِ فِی الْأَرْضِ مَرَحاً إِنَّکَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَ لَنْ تَبْلُغَ الْجِبالَ طُولًا یَا بُنَیَّ إِنَّ کُلَّ یَوْمٍ یَأْتِیکَ یَوْمٌ جَدِیدٌ یَشْهَدُ عَلَیْکَ عِنْدَ رَبٍّ کَرِیمٍ یَا بُنَیَّ إِنَّکَ مُدْرَجٌ (۲)فِی أَکْفَانِکَ وَ مُحَلٌّ قَبْرَکَ وَ مُعَایِنٌ عَمَلَکَ کُلَّهُ یَا بُنَیَّ کَیْفَ تَسْکُنُ دَارَ مَنْ أَسْخَطْتَهُ أَمْ کَیْفَ مَنْ قَدْ عَصَیْتَهُ (۳)یَا بُنَیَّ عَلَیْکَ بِمَا یَعْنِیکَ وَ دَعْ عَنْکَ مَا لَا یَعْنِیکَ فَإِنَّ الْقَلِیلَ مِنْهَا (۴)یَکْفِیکَ وَ الْکَثِیرَ مِنْهَا لَا یَغْنِیکَ یَا بُنَیَّ لَا تُؤْثِرَنَّ عَلَی نَفْسِکَ سِوَاهَا (۵)وَ لَا تُورِثْ مَالَکَ أَعْدَاءَکَ (۶)یَا بُنَیَّ إِنَّهُ قَدْ أُحْصِیَ الْحَلَالُ الصَّغِیرُ فَکَیْفَ بِالْحَرَامِ الْکَثِیرِ یَا بُنَیَّ اتَّقِ النَّظَرَ إِلَی مَا لَا تَمْلِکُهُ وَ أَطِلِ التَّفَکُّرَ فِی مَلَکُوتِ (۷)السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فَکَفَی بِهَذَا وَاعِظاً لِقَلْبِکَ یَا بُنَیَّ اقْبَلْ وَصِیَّهَ الْوَالِدِ الشَّفِیقِ یَا بُنَیَّ بَادِرْ بِعَمَلِکَ قَبْلَ أَنْ یَحْضُرَ أَجَلُکَ وَ قَبْلَ أَنْ تَسِیرَ الْجِبَالُ سَیْراً وَ تُجْمَعَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ تُغَیَّرَ السَّمَاءُ وَ تُطْوَی وَ تَنَزَّلَ الْمَلَائِکَهُ صُفُوفاً خَائِفِینَ حَافِّینَ مُشْفِقِینَ وَ تُکَلَّفَ أَنْ تُجَاوِزَ الصِّرَاطَ وَ تُعَایِنَ حِینَئِذٍ عَمَلَکَ وَ تُوضَعَ الْمَوَازِینُ وَ تُنْشَرَ الدَّوَاوِینُ یَا بُنَیَّ تَعَلَّمْتَ سَبْعَهَ آلَافٍ مِنَ الْحِکْمَهِ فَاحْفَظْ مِنْهَا أَرْبَعاً وَ مُرَّ مَعِی إِلَی الْجَنَّهِ أَحْکِمْ سَفِینَتَکَ فَإِنَّ بَحْرَکَ

۱- فانهم بشتمک ایاهم شتموهما.

۲- درج الثوب أو الکتاب أو غیرهما: طواه و لفه، أدرج الشی ء فی الشی ء: أدخله و ضمنه.

۳- لا تخلو عن سقط أو تصحیف.

۴- مرجع الضمیر غیر مذکور فی الکلام، و لعله هو الدنیا، و ارجاعه الی ما لا یخلو عن تکلف.

۵- ترغیب فی فعل المعروف، و أن الإنسان جدیر بأن یصرف أمواله فیما یحسنه، لا أن یجمعه و یترکه للوراث.

۶- أی أولادک للآیه الکریمه، کذا قیل منه رحمه اللّه. قلت: بل الوراث مطلقا.

۷- الملکوت: الملک العظیم، العز و السلطان، و الملکوت السماوی: هو محل القدیسین فی السماء. قلت: لا یبعد أن یکون المراد منه هو الکرات الکثیره فی الجو التی تدلّ علی عظمته و سلطانه و سعه ملکه تعالی و تقدس.

عَمِيقٌ وَ خَفِّفْ حِمْلَكَ فَإِنَّ الْعَقَبَةَ كَئُودٌ (۱)وَ أَكْثِرِ الزَّادَ فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِيدٌ وَ أَخْلِصِ الْعَمَلَ فَإِنَّ النَّاقِدَ بَصِيرٌ (۲).

**[ترجمه]کتاب الاختصاص: از اوزاعی چنین روایتی ذکر شده است و بر آن این را اضافه کرد که: ای پسـرم: اگر فقیر از دنیا بروی

ص: ۴۲۷

- بهتر از آن است که - کار و اموالت را به یکی دیگر بسپاری و او قیم و امیر آن ها بشود. ای پسرم، خداوند مردم را در گرو اعمالشـان قرار داده است؛ پس وای بر آن هـا از آن چه که دست هـا و قلبشـان کسب می کنـد. ای پسـرم، از دنیـا و گناهـان و شیاطین در آن در امان نباش، ای پسـرم، شیطان صالحان نخستین را فریب داده است، پس چگونه دیگران از او در امان هستند؟ ای پسـرم، دنیا را زندان خودت قرار بده، تا آخرت بهشت تو شود. ای پسـرم، تو مأمور نیستی که کوه‌ها را از مقابلت برداری و مأمور نیستی آن چه را که خارج از نیرو و توانت است انجام دهی پس بلا و مصـیبت را بر روی شانه هایت قرار نده و با دسـت خودت، خودت را از بین نبر. ای پسـرم، بـا پادشاهان همراه نشو چون آن ها تو را می کُشـند و از آن ها اطاعت نکن چون کافر می شوی. ای پسـرم، بـا انسان های فقیر همراه شو و انسان های فقیر مسـلمان را به این کار اختصاص بـده. ای پسـرم، برای بچه یتیم به مانند پدر مهربان و برای زن بیوه به مانند همسر مهربان باش. ای پسـرم، چنین نیست که هر کس بگوید مرا ببخش خدا او را ببخشد، چون کسـی که از پروردگارش اطاعت نکند، بخشیده نمی‌شود. ای پسرم، اول به همسایه ات برس، سپس به خانه ات. ای پسـرم، برای سفر کردن اول باید یک همراه و دوست پیدا کنی. ای پسرم، اگر ساکن شدن در خانه‌ها بر اساس انتخاب بود هیچوقت هیـچ کس با همسایه بـد همسایه نمی‌شد. ای پسـرم، تنهایی بهتر از همنشـین بد است. ای پسـرم، دوست صالح از تنهایی بهتر است. ای پسـرم، حمل کردن سنگ و آهن از همسایگی با انسان بد بهتر است. ای پسرم، من سنگ و آهن را حمل کرده‌ام ولی چیزی را از همنشـین بد سنگین‌تر نیافته‌ام. ای پسرم، هر کس با انسان بد همنشین شود از گزند او در امان نیست. و هر کس وارد مکان های بد شود، متهم می شود. ای پسـرم، هر کس جلوی زبانش را نگیرد پشیمان می شود. ای پسرم، پاداش انسان نیکوکار کار نیکش و کار بد، جزای انسان بدکار است و اگر سعی کنی بیش از آن چه که بدکار به خودش بدی کرده است به او ضـرر بزنی قـادر نیستی؛ ای پسـرم، کیست که خـدا را عبـادت کنـد، و خـدا او را ناکام کنـد؟، و کیست که خـدا را بخواهـد و او را نیابـد؟. ای پسـرم، کیست که خدا را ذکر کند، خدا او را به یاد نیاورد. کیست که به خدا توکل کند و خداوند کار او را به دیگری موکول کند؟ و کیست که در مقابل خدای متعال گریه و زاری کند و خداوند به او رحم نکند. ای پسـرم، بـا بزرگـان - بـا تجربه - مشورت کن و از مشورت کردن با افراد کم‌سن و سال خجالت نکش. ای پسـرم، با انسان های فاسـق همنشـینی نکن چون آن ها به مانند سگ هسـتند، اگر نزد تو چیزی بیابند آن را می خورند وگرنه تو را مذمت می‌کنند و تو را رسوا می‌کنند؛ و دوستی آنان بین ایشان لحظه‌ای است. ای پسـرم دشـمنی با مؤمن از دوستی با فاسق بهتر است. ای پسـرم، اگر حتی به انسان مؤمن ظلم کنی او به تو ظلم نمی‌کنـد و هر چنـد که نسبت به او کار بـدی انجام دهی او تو را می بخشـد، انسان فاسق ملاحظه خدا را نمی‌کند چگونه می‌تواند ملاحظه تو را بکند؟ ای پسرم، برای خودت

ص: ۴۲۸

دوسـتان زیادی بگیر و از گزند دشـمنان در امان نباش چون کینه در سـینه آن ها به مانند آب زیر خاکستر است. ای پسرم، قبل

از صحبت کردن با مردم به آن ها سلام و دست بده. ای پسرم، با مردم مانند سگان - بر سر مردار - درگیر مشو چون بر تو خشم می گیرند، در مقابل آن ها حقیر نباش چون تو را گمراه می کنند. شیرین نباش چون تو را می‌خورند و تلخ نباش تا تو را پرت کنند. و نیز روایت شده است که: شیرین نباش چون بلعیده می‌شوی و تلخ نباش چون پرت می‌شوی.

ای پسرم، در مورد علم خداوند بحث و جدل نکن، چون علم خداوند حد و اندازه ای ندارد. ای پسرم، طوری از خداوند بترس که از رحمت او نا امید نشوی و آن طور به رحمت او امیدوار باش که از عذاب او در امان نباشی. ای پسرم، نفست را از پیروی از هوا و هوس و خواسته هایش نهی کن، زیرا اگر از هوا و هوس نفست جلوگیری نکنی به بهشت نمی‌روی و حتی آن را نمی بینی. و این گونه نیز روایت شده است که: از هوا و هوس نفست جلوگیری کن، چون نابودی آن در هوا و هوس آن، نهفته است.

ای پسرم، هنگامی که از شکم مادرت بیرون آمدی به سوی آخرت می روی و به دنیا پشت کرده ای، اگر به آخرت دست پیدا کنی بهتر از آن است که به دنیا برسی. ای پسرم، از ظلم و غرور و فخر فروشی دوری کن تا همسایه ابلیس در خانه‌اش نباشی. ای پسرم، ظلم و و غرور و فخرفروشی را از خودت دور کن و بدان تو ساکن گورها خواهی بود، بدان که هر کس با ابلیس همنشینی کند به پرتگاه بدبختی می افتد که در آن نه می‌میرد و نه زنده می شود. ای پسرم، وای بر کسی که ظلم کند و غرور داشته باشد، کسی که از خاک خلق شده و به خاک بر می گردد سپس نمی‌داند آیا به بهشت می‌رود و رستگار می‌شود یا به جهنم می‌رود و دچار زیان آشکار می‌شود و شکست می‌خورد و ناامید می‌شود چگونه خودش را بزرگ می پندارند؟ این چنین نیز روایت شده است: کسی که دو بار از مجرای ادرار خارج شده است چگونه احساس قدرتمندی می کند! ای پسرم انسان چگونه می‌تواند بخوابد در حالی که مرگ در انتظار اوست و چگونه - از مرگ - غافل است در حالی که - مرگ - از او غافل نیست. ای پسرم، همانا برگزیدگان و دوستان و پیامبران خداوند مرده اند، پس چگونه غیر از آن ها کسی در دنیا جاویدان می‌ماند و رها می‌شود! ای پسرم، با کنیزت همبستری نکن هر چند که از او خوشت بیاید و خود را از این کار بازدار و او را شوهر بده. ای پسرم، رازت را برای زنت بازگو نکن و محل نشستن خود را بر در خانه‌ات قرار نده. ای پسرم، همانا زن از دنده کج خلق شده است، اگر بخواهی او را راست کنی شکسته می‌شود و اگر او را رها کنی کج می‌شود. آن ها را در خانه نگهدار؛ اگر به تو احسان کردند احسان آن ها را بپذیر و اگر با تو بد رفتار کردند صبر پیشه کن چون آن بهترین کار است.

ای پسرم، زنان چهار نوع هستند: دو تا از آنان صالح و دو تا از آنان ملعون هستند: اما یکی از صالحان این گونه است که در میان قومش شریف است ولی در نفسش ذلیل و آن کسی است که اگر به او چیزی بدهند تشکر می کند

ص: ۴۲۹

و اگر به دردی مبتلا شود صبر می کند، کم در دستان او زیاد است. زن صالح دوم: زنی است که بسیار بچه می‌زاید و مهربان است و برای همسرش خیر می‌آورد، و به مانند مادرِ مهربان است. با بزرگتر از خودش مهربان و با کوچکتر از خودش دلسوز است. بچه شوهرش را هر چند که از خودش نباشد دوست دارد. جمع کننده پراکندگی‌ها و راضی نگهدارنده شوهر است اصلاح گر خودش و خانواده اش و مال و فرزندانش است. آن زن به مانند طلای قرمز است، خوش به حال کسی که قسمتش چنین زنی باشد؛ اگر شوهرش حاضر باشد به او کمک می کند و اگر کنار او نباشد از او حمایت می کند. اما یکی از آن زنان

ملعون آن است که: نزد خودش بزرگ است در حالی که در میان قومش ذلیل و پست است آن کسی است که اگر به او چیزی بدهند خشمگین می‌شود و اگر به او چیزی ندهند نیز سرزنش می کند و ناراحت می شود. شوهرش به خاطر او در بدبختی و همسایگانش از او در سختی هستند او به مانند شیر وحشی است که اگر با او بنشینی تو را می خورد و اگر از او فرار کنی تو را می کُشد. زن ملعون دوم، زنی است که از شوهرش ناراحت می شود و همسایگانش از دست او درمانده شده اند، زود ناراحت می شود و زود گریه می کند. اگر شوهرش حاضر باشد ببیند نفعی به او نمی‌رساند و اگر کنار او نباشد او را رسوا می کند. او به مانند زمین خشک و بایری است که اگر آن را آبیاری کنی از آب پر می شود و در آب غرق می‌شود و اگر آن را ترک کنی تشنه می‌ماند. اگر از او صاحب فرزندی شوی، نفعی از فرزندش به تو نمی رسد. ای پسرم، با کنیزت ازدواج نکن چون فرزندت را جلوی چشمانت می فروشد و این بلایی است که خودت بر سر خودت آورده‌ای.

ای پسرم، اگر امکان چشیدن زن ها به مانند چشیدن شراب وجود داشت هیچ وقت مردی با زن بد ازدواج نمی‌کرد. ای پسرم، هر کس به تو بدی می کند در مقابل تو به او خوبی کن و زیاد به دنیا توجه نکن چون یکباره آن را رها خواهی کرد و به دنیایی که به آن جا سفر می‌کنی توجه کن. ای پسرم، مال یتیم را نخور چون در روز قیامت رسوا می شوی و متعهد باش که آن را به او برگردانی. ای پسرم، اگر کسی از کسی بی نیاز باشد همانا فرزند از پدرش بی نیاز است. ای پسرم همانا آتش همه جهانیان را احاطه کرده است هیچ کس از آن نجات پیدا نمی کند جز کسی که خدا به او رحم کند و او را به خود نزدیک کند. ای پسرم، انسان خبیث تو را فریفته خودش نکند چون او در روز قیامت بر قلب و زبانش مهر می زنند و اعضای بدنش بر علیه او شهادت می دهد. ای پسرم، به مردم دشنام

نده

ص: ۴۳۰

چون در واقع این تویی که پدر و مادرت را دشنام داده‌ای. ای پسرم، به کار خوب و نیکت مغرور نشو و آن را بزرگ نشمار که هلاک می‌شوی. ای پسرم، نماز را بپادار و امر به معروف و نهی از منکر بکن و بر آن چه که به آن گرفتار می شوی صبر کن چون این بهترین کار است. ای پسرم، برای خدای بزرگ شریک قرار نده همانا شرک گناه بزرگی است. ای پسرم، متکبرانه بر روی زمین راه نرو، چون تو نمی‌توانی زمین را بشکافی و نمی‌توانی به بلندی‌های کوه‌ها برسی. ای پسرم هر روز، روز تازه‌ای را برایت می‌آورد که در نزد خداوند بزرگ برای تو گواهی می‌دهد. ای پسرم، تو در کفن پیچیده می‌شوی و در قبر قرار می‌گیری و همه اعمالت را می‌بینی. ای پسرم، چگونه در خانه کسی سکونت می‌کنی که او خشمگین کرده‌ای یا چگونه در خانه کسی سکونت می‌کنی که او را عصیان کرده‌ای؟ ای پسرم، به کارهای خودت برس، در آن چه که به تو مربوط نیست دخالت نکن؛ مقدار کم از دنیا برایت کافی است و زیاده خواهی از دنیا از آن چیزهایی است که به تو مربوط نیست. ای پسرم، دیگران را بر خود ترجیح مده و اموالت را برای دشمنانت – وارثان – قرار نده. ای پسرم، مال حلال اندک، حساب می شود پس چگونه مال حرام زیاد حساب و کتاب نشود. ای پسرم، به آن چه که برای تو نیست نظر نداشته باش و در ملکوت آسمان ها و زمین و کوه ها و هر آن چه که خداوند خلق کرده است زیاد تفکر کن؛ این بهترین پند و اندرز برای قلبت است. ای پسرم، نصیحت پدر دلسوزت را بپذیر. ای پسرم، به کار نیک بپرداز قبل از این که مرگت فرا برسد و قبل از این

که کوهها راه بروند و خورشید و ماه جمع بشوند و آسمان تغییر کند و پیچانده شود و ملائکه دسته دسته و هراسان و برهنه و ترسان بر زمین فرود آیند و مجبور شوی از روی پل صراط بگذری و عملت به تو نشان داده شود و ترازوها گذاشته شود و دفتر اعمال باز گردد. ای پسرم، هفت هزار حکمت یاد گرفته ای، چهار تای آن ها حفظ - عمل - کن و با من به بهشت بیا: کشتی نجاتت را آماده کن چون دریای تو

ص: ۴۳۱

عمیق است و بارت را سبک کن چون گردنه، سخت و دشوار است و توشه ات را زیاد کن چون راه طولانی است و کارهایت را خالص و بی ریا کن چون ناقد و داور، تیز بین است. - . الاختصاص نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۴»

-كَنْزُ الْفَوَائِدِ، لِلْكَرَاجُكِيِّ مِنْ حِكَمِ لُقْمَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاهَ فَإِنَّ مَثَلَ الصَّلَاهِ فِي دِينِ اللَّهِ كَمَثَلِ عَمُودِ الْفُسْطَاطِ فَإِنَّ الْعَمُودَ إِذَا اسْتَقَامَ نَفَعَتِ الْأَطْنَابُ وَ الْأَوْتَادُ وَ الظِّلَالُ وَ إِنْ لَمْ يَسْتَقِمْ لَمْ يَنْفَعْ وَتِدٌ وَ لَا طُنُبٌ وَ لَا ظِلَالٌ أَيْ بُنَيَّ صَاحِبِ الْعُلَمَاءَ وَ جَالِسْهُمْ وَ زُرْهُمْ فِي بُيُوتِهِمْ لَعَلَّكَ أَنْ تُشْبِهَهُمْ فَتَكُونَ مِنْهُمْ اعْلَمْ أَيْ بُنَيَّ إِنِّي قَدْ ذُقْتُ الصَّبِرَ وَ أَنْوَاعَ الْمُرِّ فَلَمْ أَرَ أَمَرَّ مِنَ الْفَقْرِ فَإِنِ افْتَقَرْتَ يَوْمَكَ (۳)فَاجْعَلْ فَقْرَكَ بَيْنَكَ وَ بَيْنَ اللَّهِ وَ لَا تُحَدِّثِ النَّاسَ بِفَقْرِكَ فَتَهُونَ عَلَيْهِمْ يَا بُنَيَّ ادْعُ اللَّهَ ثُمَّ سَلْ فِي النَّاسِ هَلْ مِنْ أَحَدٍ دَعَا اللَّهَ فَلَمْ يُجِبْهُ أَوْ سَأَلَهُ فَلَمْ يُعْطِهِ يَا بُنَيَّ ثِقْ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ سَلْ فِي النَّاسِ هَلْ مِنْ أَحَدٍ وَثِقَ بِاللَّهِ فَلَمْ يُنْجِهِ يَا بُنَيَّ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ثُمَّ سَلْ فِي النَّاسِ مَنْ ذَا الَّذِي تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ فَلَمْ يَكْفِهِ يَا بُنَيَّ أَحْسِنِ الظَّنَّ بِاللَّهِ ثُمَّ سَلْ فِي النَّاسِ مَنْ ذَا الَّذِي أَحْسَنَ الظَّنَّ بِاللَّهِ فَلَمْ يَكُنْ عِنْدَ حُسْنِ ظَنِّهِ بِهِ يَا بُنَيَّ مَنْ يُرِدْ رِضْوَانَ اللَّهِ يُسْخِطْ نَفْسَهُ إِلَيْهِ (۴)وَ مَنْ لَا يُسْخِطْ نَفْسَهُ لَا يرضى (يُرْضِ) رَبَّهُ وَ مَنْ لَا يَكْظِمْ غَيْظَهُ يُشْمِتْ عَدُوَّهُ يَا بُنَيَّ تَعَلَّمِ الْحِكْمَهَ تَشَرَّفْ فَإِنَّ الْحِكْمَهَ تَدُلُّ عَلَى الدِّينِ وَ تُشَرِّفُ الْعَبْدَ عَلَى الْحُرِّ وَ تَرْفَعُ الْمِسْكِينَ عَلَى الْغَنِيِّ وَ تُقَدِّمُ الصَّغِيرَ عَلَى الْكَبِيرِ وَ تُجْلِسُ الْمِسْكِينَ مَجَالِسَ الْمُلُوكِ وَ تَزِيدُ الشَّرِيفَ شَرَفاً وَ السَّيِّدَ سُؤْدُداً وَ الْغَنِيَّ مَجْداً وَ كَيْفَ يَظُنُّ ابْنُ آدَمَ أَنْ يَتَهَيَّأَ لَهُ أَمْرُ دِينِهِ وَ مَعِيشَتِهِ بِغَيْرِ حِكْمَهٍ وَ لَنْ يُهَيِّئَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَمْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ إِلَّا بِالْحِكْمَهِ وَ مَثَلُ الْحِكْمَهِ بِغَيْرِ طَاعَهٍ مَثَلُ الْجَسَدِ بِلَا نَفْسٍ أَوْ مَثَلُ الصَّعِيدِ بِلَا مَاءٍ وَ لَا صَلَاحَ لِلْجَسَدِ بِغَيْرِ نَفْسٍ (۵)وَ لَا لِلصَّعِيدِ بِغَيْرِ مَاءٍ وَ لَا لِلْحِكْمَهِ بِغَيْرِ طَاعَهِ.

ص: ۴۳۲

۱- عقبه کأداء و کئود: صعبه شاقه المصعد.

۲- الاختصاص مخطوط.

۳- فی المصدر: فان افتقرت یوما.

۴- فی المصدر: یا بنی من یرد رضوان اللّه یسخط نفسه کثیرا.

۵- فی المصدر: لا صلاح للجسد بلا نفس.

**[ترجمه]کنز الفوائد الکراجی: از نصیحت های لقمان به پسرش: ای پسرم نماز را بپادار چون نماز در دین به مانند پایه های چادر است. اگر آن ها محکم باشند طناب ها و میخ‌ها و سایبان نیز محکم می‌شوند و اگر محکم نباشند، طناب و میخ و سایبان نیز فایده ندارد. ای پسرم، با انسان های عالم دوستی و همنشینی کن و در خانه های آن ها با آن ها ملاقات کن شاید تو هم شبیه آن ها و از آنان شوی. ای پسرم بدان که من صبر و انواع سختی را چشیده‌ام ولی چیزی تلخ تر از فقر ندیده‌ام؛ اگر روزی فقیر شدی فقرت را فقط در بین خودت و خدای خودت نگه دار، با مردم در مورد آن صحبت نکن چون در نزد آنان خوار می‌شوی. ای پسرم، خدا را دعا کن و سپس از مردم بپرس که آیا کسی بوده که خدا را خوانده باشد ولی او جوابش را نداده باشد؟ یا از او چیزی خوسته باشد ولی به او نداده باشد؟ ای پسرم، به خداوند بزرگ تکیه داشته باش، سپس از مردم بپرس که آیا در بین آن ها کسی بوده که به او تکیه کرده باشد ولی او را نجات نداده باشد؟ ای پسرم، بر خدا توکل کن، سپس از مردم بپرس چه کسی بر خدا توکل کرده که او برایش کافی نبوده است؟ ای پسرم، به خدا حسن ظن داشته باش سپس از مردم بپرس چه کسی به خدا حسن ظن داشته و در مقابل خدا به مقتضای حسن ظن او نبوده است؟ ای پسرم، هرکس رضایت خدای تعالی را بخواهد، نفسش را خشمگین می کند، و هر کس نفسش را خشمگین نکند خدا را راضی نمی کند. هر کس خشمش را کنترل نکند به دشمنش دشنام می‌دهد. ای پسرم، حکمت را بیاموز تا در نزد مردم شریف شوی چون حکمت دلالت بر دین می کند و بنده را شریف‌تر از انسان آزاد و فقیر را بالاتر از ثروتمند و کوچک را مقدم بر بزرگ قرار می‌دهد و انسان فقیر را همنشین پادشاهان می کند و انسان شریف را شریف تر و سرور را سرورتر و ثروتمند را سرافرازتر می کند. انسان چگونه می تواند تصور کند که دین و دنیایش بدون حکمت برایش فراهم شود؟ و خداوند هرگز امر دنیا و آخرت را جز با حکمت فراهم نکرده است و حکت بدون عبادت خدا به مانند جسم بدون روح یا به مانند زمین بدون آب است و جسم بدون روح و زمین بدون آب و حکمت بدون عبادت خدا هیچ فایده ای ندارد.

ص: ۴۳۲

**[ترجمه]

۲۵»

-وَ أَخْبَرَنِی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ الشَّیْبَانِیِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ (۱)قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ یَعِظُهُ یَا بُنَیَّ مَنْ ذَا الَّذِی ابْتَغَی اللَّهَ فَلَمْ یَجِدْهُ وَ مَنْ ذَا الَّذِی لَجَأَ إِلَی اللَّهِ فَلَمْ یُدَافِعْ عَنْهُ أَمْ مَنْ ذَا الَّذِی تَوَکَّلَ عَلَی اللَّهِ فَلَمْ یَکْفِهِ (۲).

**[ترجمه]رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: لقمان که پسرش را نصیحت می کرد به او گفت: چه کسی خداوند را خواست ولی او را پیدا نکرد؟ و چه کسی به خدا پناه برد و خدا از او دفاع نکرد؟ و چه کسی بر خدا توکل کرد و خدا برایش کافی نبود؟ - . کنز الکراچی : ۲۱۴، ۲۱۵ -

**[ترجمه]

۲۶»

-بَیَانُ التَّنْزِیلِ لِابْنِ شَهْرَآشُوبَ قَالَ: أَوَّلُ مَا ظَهَرَ مِنْ حِکَمِ لُقْمَانَ أَنَّ تَاجِراً سَکِرَ وَ خَاطَرَ (۳)نَدِیمَهُ أَنْ یَشْرَبَ مَاءَ الْبَحْرِ کُلَّهُ وَ إِلَّا سَلَّمَ إِلَیْهِ مَالَهُ وَ أَهْلَهُ فَلَمَّا أَصْبَحَ وَ صَحَا (۴)نَدِمَ وَ جَعَلَ صَاحِبُهُ یُطَالِبُهُ بِذَلِکَ فَقَالَ لُقْمَانُ أَنَا أُخَلِّصُکَ بِشَرْطِ أَنْ لَا تَعُودَ إِلَی مِثْلِهِ قُلْ أَ أَشْرَبُ الْمَاءَ الَّذِی کَانَ فِیهِ وَقْتَئِذٍ فَأْتِنِی بِهِ أَوْ أَشْرَبُ مَاءَهُ الْآنَ فَسُدَّ أَفْوَاهَهُ لِأَشْرَبَهُ أَوْ أَشْرَبُ الْمَاءَ الَّذِی یَأْتِی بِهِ (۵)فَاصْبِرْ حَتَّی یَأْتِیَ فَأَمْسَکَ صَاحِبُهُ عَنْهُ (۶).

**[ترجمه]ابن شهرآشوب در کتاب بیان التنزیل می گوید: اولین حکمتی که از لقمان ظاهر شد این بود که: تاجری مست کرده بود و با دوستش شرط بسته بود که همه آب دریا را می نوشد و اگر نتواند این کار را انجام دهد مال و خانواده اش را به او می دهد. وقتی وارد صبح شد و به هوش آمد پشیمان شد ولی دوستش شرطش را از او می خواست. لقمان به او گفت: به شرط این که دوباره چنین کاری نکنی به تو کمک می کنم تا خلاص شوی. لقمان گفت: که به دوستت بگو: آیا آن آبی را بنوشم که آن وقت در آن بود؟ پس آن را برایم بیاور تا آن را بنوشم؛ یا می‌خواهی آن آبی که الان در دریا هست را بنوشم؟ پس دهانه‌های آن را ببند تا آن را بنوشم یا آن آبی را بنوشم که می‌آید؟ پس صبر کن تا بیاید. سپس دوستش از شرطش دست کشید. - . بیان التنزیل نسخه خطی -

**[ترجمه]

۲۷»

-کِتَابُ فَتْحِ الْأَبْوَابِ لِلسَّیِّدِ ابْنِ طَاوُسٍ قَالَ رُوِیَ أَنَّ لُقْمَانَ الْحَکِیمَ قَالَ لِوَلَدِهِ فِی وَصِیَّتِهِ لَا تُعَلِّقْ قَلْبَکَ بِرِضَا النَّاسِ وَ مَدْحِهِمْ وَ ذَمِّهِمْ فَإِنَّ ذَلِکَ لَا یَحْصُلُ وَ لَوْ بَالَغَ الْإِنْسَانُ فِی تَحْصِیلِهِ بِغَایَهِ قُدْرَتِهِ فَقَالَ وَلَدُهُ مَا مَعْنَاهُ أُحِبُّ أَنْ أَرَی لِذَلِکَ مِثَالًا أَوْ فِعَالًا أَوْ مَقَالًا فَقَالَ لَهُ أَخْرُجُ أَنَا وَ أَنْتَ فَخَرَجَا وَ مَعَهُمَا بَهِیمَهٌ فَرَکِبَهُ لُقْمَانُ وَ تَرَکَ وَلَدَهُ

۱- الاسناد مختصر، أو کانت نسخه المصنّف ناقصه، و ما فی المصدر هکذا: أخبرنی الشریف أبو منصور أحمد بن حمزه الحسینی العریضیّ بالرمله و أبو العباس أحمد بن إسماعیل بن عنان بحلب و أبو المرجا محمّد بن علیّ بن طالب البلدی بالقاهره رحمهم اللّه، قالوا جمیعا: أخبرنا أبو المفضل محمّد بن عبد اللّه بن محمّد بن المطلب الشیبانی الکوفیّ، قال: حدّثنا أحمد بن عبد اللّه بن محمّد بن عمار الثقفی، قال: حدّثنا محمّد بن علیّ بن خلف العطار، قال: حدّثنا موسی بن جعفر بن إبراهیم بن محمّد ابن علیّ بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب، قال: حدّثنا عبد المهیمن بن عبّاس الأنصاریّ الساعدی، عن أبیه العباس بن سهل، عن أبیه سهل بن سعید قال بینا أبو ذر قاعد. ثم ذکر حدیثا فی فضل علی ابن أبی طالب علیه السلام، ثمّ ذکر ما أخرجه المصنّف.

۲- کنز الکراجکیّ: ۲۱۴ و ۲۱۵.

۳- خاطره علی کذا: راهنه.

۴- أى ذهب سكره.

۵- هكذا فى النسخ، و الظاهر أن كلمه «به» زائده.

۶- بيان التنزيل مخطوط.

يَمْشِي وَرَاءَهُ فَاجْتَازُوا عَلَى قَوْمٍ فَقَالُوا هَذَا شَيْخٌ قَاسِي الْقَلْبِ قَلِيلُ الرَّحْمَهِ يَرْكَبُ هُوَ الدَّابَّهَ وَ هُوَ أَقْوَى مِنْ هَذَا الصَّبِيِّ وَ يَتْرُكُ هَذَا الصَّبِيَّ يَمْشِي وَرَاءَهُ وَ إِنَّ هَذَا بِئْسَ التَّدْبِيرُ فَقَالَ لِوَلَدِهِ سَمِعْتَ قَوْلَهُمْ وَ إِنْكَارَهُمْ لِرُكُوبِي وَ مَشْيِكَ فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ ارْكَبْ أَنْتَ يَا وَلَدِي حَتَّى أَمْشِيَ أَنَا فَرَكِبَ وَلَدُهُ وَ مَشَى لُقْمَانُ فَاجْتَازُوا عَلَى جَمَاعَهٍ أُخْرَى فَقَالُوا هَذَا بِئْسَ الْوَالِدُ وَ هَذَا بِئْسَ الْوَلَدُ أَمَّا أَبُوهُ فَإِنَّهُ مَا أَدَّبَ هَذَا الصَّبِيَّ حَتَّى يَرْكَبَ الدَّابَّهَ وَ يَتْرُكَ وَالِدَهُ يَمْشِي وَرَاءَهُ وَ الْوَالِدُ أَحَقُّ بِالاحْتِرَامِ وَ الرُّكُوبِ وَ أَمَّا الْوَلَدُ فَإِنَّهُ عَقَّ وَالِدَهُ بِهَذِهِ الْحَالِ فَكِلَاهُمَا أَسَاءَا فِي الْفِعَالِ فَقَالَ لُقْمَانُ لِوَلَدِهِ سَمِعْتَ فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ نَرْكَبُ مَعاً الدَّابَّهَ فَرَكِبَا مَعاً فَاجْتَازَا عَلَى جَمَاعَهٍ فَقَالُوا مَا فِي قَلْبِ هَذَيْنِ الرَّاكِبَيْنِ رَحْمَهٌ وَ لَا عِنْدَهُمْ مِنَ اللَّهِ خَيْرٌ يَرْكَبَانِ مَعاً الدَّابَّهَ يَقْطَعَانِ ظَهْرَهَا وَ يَحْمِلَانِهَا مَا لَا تُطِيقُ لَوْ كَانَ قَدْ رَكِبَ وَاحِدٌ وَ مَشَى وَاحِدٌ كَانَ أَصْلَحَ وَ أَجْوَدَ فَقَالَ سَمِعْتَ فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ هَاتِ حَتَّى نَتْرُكَ الدَّابَّهَ تَمْشِي خَالِيَهً مِنْ رُكُوبِنَا فَسَاقَا الدَّابَّهَ بَيْنَ أَيْدِيهِمَا وَ هُمَا يَمْشِيَانِ فَاجْتَازَا عَلَى جَمَاعَهٍ فَقَالُوا هَذَا عَجِيبٌ مِنْ هَذَيْنِ الشَّخْصَيْنِ يَتْرُكَانِ دَابَّهً فَارِغَهً تَمْشِي بِغَيْرِ رَاكِبٍ وَ يَمْشِيَانِ وَ ذَمُّوهُمَا عَلَى ذَلِكَ كَمَا ذَمُّوهُمَا عَلَى كُلِّ مَا كَانَ فَقَالَ لِوَلَدِهِ تَرَى فِي تَحْصِيلِ رِضَاهُمْ حِيلَهً لِمُحْتَالٍ فَلَا تَلْتَفِتْ إِلَيْهِمْ وَ اشْتَغِلْ بِرِضَا اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ فَفِيهِ شُغُلٌ شَاغِلٌ وَ سَعَادَهٌ وَ إِقْبَالٌ فِي الدُّنْيَا وَ يَوْمِ الْحِسَابِ وَ السُّؤَالِ (۱).

۱- فتح الأبواب مخطوط.

**[ترجمه]سید ابن طاوس در کتابش فتح الابواب گفت: روایت است که لقمان در وصیتش به فرزندش گفت: قلبت را به خاطر جلب رضایت همه مردم و ستایش و نکوهش آن ها درگیر نکن چون این امکان پذیر نیست اگر چه انسان برای آن با همه قدرتش تلاش کند. پسرش به او گفت: یعنی چه؟ دوست دارم که مثالی یا داستانی یا گفته‌ای در مورد آن برایم بیاوری. لقمان گفت: بیا با هم به بیرون برویم؛ پس با هم به بیرون رفتند و همراه آن ها حیوانی بود و لقمان بر آن سوار شد و پسرش پیاده پشت سرش می‌آمد؛

ص: ۴۳۳

از یک گروهی گذشتند. آن ها گفتند: این پیرمرد سنگدل و کم رحم است، چون خودش بر حیوان سوار شده و این کودک را رها کرده است تا پیاده دنبالش بیاید در حالی که او از بچه قوی‌تر است؛ این کار بدترین تدبیر است. به پسرش گفت: سخن آن ها را شنیدی که چرا من سوار شدم و تو پیاده می آیی؟ پسرش گفت: بله. گفت پسرم تو سوار شو و من پیاده می آیم. پس پسرش سوار شد و لقمان پشت سرش پیاده می‌آمد؛ به گروهی دیگر رسیدند و گفتند: این پدر بدی است و همچنین این بد پسری است. چون پدر، پسرش را ادب نکرده است تا جایی که خودش بر حیوان سوار می‌شود و پدرش را رها می کند تا پیاده دنبال او برود در حالی که پدر برای احترام و سوار شدن شایسته‌تر است، و اما پسر چون با این کارش نسبت به پدرش بی حرمتی کرده است هر دو کارشان اشتباه است. لقمان به پسرش گفت: شنیدی؟ گفت: بله. لقمان گفت با هم سوار حیوان می شویم. پس با هم سوار شدند و بر یک گروهی از مردم گذر کردند. آن ها گفتند: در قلب این دو انسان رحم نیست و هیچ خیری در نزد خدا ندارند، هر دو با هم سوار حیوان شدند؛ پشت حیوان می‌شکند و توان ندارد هر دو را با هم حمل کند، اگر یکی از آن ها پیاده و یکی سوار می شد بهتر بود. لقمان گفت: شنیدی؟ گفت: بله. به پسرش گفت: بیا هردوی ما پیاده برویم و حیوان بدون سوار راه بیاید، پس جلوی آن ها حیوان راه می آمد و آن دو نیز پیاده می آمدند بر گروهی از مردم عبور کردند و آن ها گفتند: این کار دو نفر عجیب است. حیوان بدون سوار راه می روند در حالی که آن دو خودشان پیاده هستند و لقمان و پسرش را به خاطر آن کار نکوهش کردند، همانطور که قبلا آن ها را نکوهش کرده بودند. لقمان به پسرش گفت: آیا برای جلب رضایت آن ها می‌توان چاره‌ای اندیشید - کاری هست که بتوان انجام داد -؟ پس به آن ها توجه نکن و فقط در پی کسب رضای خدای بزرگ باش. چون تحصیل رضای خدا کاری است بزرگ، سعادت و پیروزی در دنیا و روز حسات و کتاب برای کسی است که آن را به دست بیاورد. - . فتح الابواب نسخه خطی -

ص: ۴۳۴

**[ترجمه]

باب ۱۹ قصه إشمويل عليه السلام و طالوت و جالوت و تابوت السكينه

الآيات؛

البقره: «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسى إِذْ قالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنا مَلِكاً نُقاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتالُ أَلَّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلَّا نُقاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِيارِنا وَ أَبْنائِنا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا

قَلِيلًا مِنْهُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ* وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طالُوتَ مَلِكاً قالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَ لَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمالِ قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَيْكُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ *وَ قالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ بَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسى وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَةُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* فَلَمَّا فَصَلَ طالُوتُ بِالْجُنُودِ قالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جاوَزَهُ هُوَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قالُوا لا طاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ* وَ لَمَّا بَرَزُوا لِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ قالُوا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ* فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ وَ آتاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ وَ عَلَّمَهُ مِمَّا يَشاءُ وَ لَوْ لا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَ لكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعالَمِينَ»(۲۴۶-۲۵۱)

**[ترجمه]أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلإِ مِن بَنِي إِسْرَائِيلَ مِن بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُواْ لِنَبِيٍّ لَّهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُّقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِن كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلاَّ تُقَاتِلُواْ قَالُواْ وَمَا لَنَا أَلاَّ نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِن دِيَارِنَا وَأَبْنَآئِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْاْ إِلاَّ قَلِيلًا مِّنْهُمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ * وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوَاْ أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ * وَقَالَ لَهُمْ نِبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَن يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ* فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ قَالُواْ لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُو اللّهِ كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ * وَلَمَّا بَرَزُواْ لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُواْ رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ * فَهَزَمُوهُم بِإِذْنِ اللّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلاَ دَفْعُ اللّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الأَرْضُ وَلَكِنَّ اللّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ * - . بقره / ۲۴۶ - ۲۵۱ -

{آیا از [حال] سران بنی اسرائیل پس از موسی خبر نیافتی آنگاه که به پیامبری از خود گفتند پادشاهی برای ما بگمار تا در راه خدا پیکار کنیم [آن پیامبر] گفت اگر جنگیدن بر شما مقرر گردد چه بسا پیکار نکنید گفتند چرا در راه خدا نجنگیم با آن که ما از دیارمان و از [نزد] فرزندانمان بیرون رانده شده ایم پس هنگامی که جنگ بر آنان مقرر شد جز شماری اندک از آنان [همگی] پشت کردند و خداوند به [حال] ستمکاران داناست*و پیامبرشان به آنان گفت در حقیقت خداوند طالوت را بر شما به پادشاهی گماشته است گفتند چگونه او را بر ما پادشاهی باشد با آن که ما به پادشاهی از وی سزاوارتریم و به او از حیث مال گشایشی داده نشده است پیامبرشان گفت در حقیقت خدا او را بر شما برتری داده و او را در دانش و [نیروی] بدنی بر شما برتری بخشیده است و خداوند پادشاهی خود را به هر کس که بخواهد می دهد و خدا گشایشگر داناست*و پیامبرشان بدیشان گفت در حقیقت نشانه پادشاهی او این است که آن صندوق [عهد] که در آن آرامش خاطری از جانب پروردگارتان و بازمانده ای از آن چه خاندان موسی و خاندان هارون [در آن] بر جای نهاده اند در حالی که فرشتگان آن را حمل می کنند به سوی شما خواهد آمد مسلما اگر مؤمن باشید برای شما در این [رویداد] نشانه‌ای است*و چون طالوت با لشکریان [خود]

بیرون شد گفت خداوند شما را به وسیله رودخانه‌ای خواهد آزمود پس هر کس از آن بنوشد از [پیروان] من نیست و هر کس از آن نخورد قطعا او از [پیروان] من است مگر کسی که با دستش کفی برگیرد پس [همگی] جز اندکی از آن ها از آن نوشیدند و هنگامی که [طالوت] با کسانی که همراه وی ایمان آورده بودند از آن [نهر] گذشتند گفتند امروز ما را یارای [مقابله با] جالوت و سپاهیانش نیست کسانی که به دیدار خداوند یقین داشتند گفتند بسا گروهی اندک که بر گروهی بسیار به اذن خدا پیروز شدند و خداوند با شکیبایان است*و هنگامی که با جالوت و سپاهیانش روبرو شدند گفتند پروردگارا بر [دلهای] ما شکیبایی فرو ریز و گامهای ما را استوار دار و ما را بر گروه کافران پیروز فرمای*پس آنان را به اذن خدا شکست دادند و داوود جالوت را کشت و خداوند به او پادشاهی و حکمت ارزانی داشت و از آن چه می خواست به او آموخت و اگر خداوند برخی از مردم را به وسیله برخی دیگر دفع نمی کرد قطعا زمین تباه می گردید ولی خداوند نسبت به جهانیان - تفضل دارد}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: هَلْ عَسَیْتُمْ أی لعلکم إن فرض علیکم المحاربه مع ذلک الملک أَلَّا تُقاتِلُوا أی لا تفوا بما تقولون و تجبنوا (۱)مِنْ دِیارِنا وَ أَبْنائِنا

۱- فی المصدر: و تجبنوا فلا تقاتلوا، و إنّما سألهم عن ذلک لیعرف ما عندهم من الحرص علی القتال، و هذا کأخذ العهد علیهم. و معنی عسیتم قاربتم.

أی من أوطاننا و أهالینا بالسبی و القهر علی نواحینا تَوَلَّوْا أی أعرضوا عن القتال (۱)إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ و هم الذین عبروا النهر قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طالُوتَ مَلِكاً أی جعله ملکا و هو من ولـد بنیامین و لم یکن من سـبط النبوه و لا من سـبط المملکه و سـمی طالوت لطوله و یقال کان سقاء و قیل خربندجا (۲)و قیل دباغا و کانت النبوه فی سـبط لاوی و المملکه فی سبط یهودا و قیل فی سبط یوسف و قیل بعثه نبیا بعد أن جعله ملکا وَ زادَهُ بَسْطَةً أی فضـیله و سـعه فِي الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ و کان أعلم بنی إسـرائیل فی وقته و أجملهم و أتمهم و أعظمهم جسـما و أقواهم شـجاعه و قیـل کـان إذا قـام الرجـل فبسـط یـده رافعـا لها نال رأسه قال وهب کان ذلک قبل الملک و زاده ذلک بعـد الملک (۳)فَلَمَّا فَصَلَ أی خرج من مکـانه و قطع الطریق بالجنود اختلف فی عـددهم قیل کانوا ثمانین ألف مقاتـل و قیـل سـبعین ألفا و ذلک أنهم لما رأوا التابوت أیقنوا بالنصـر فتبادروا إلی الجهاد قالَ یعنی طالوت إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ أی ممتحنکم و مختبرکم و کان سـبب ابتلائهم شـکایتهم عن قله الماء و خوف التلف من العطش و قیل إنما ابتلوا لیشـکروا فیکثر ثوابهم (۴)و اختلف فی النهر فقیل هو نهر بین الأردن و فلسـطین و قیل نهر فلسـطین فَلَيْسَ مِنِّي أی من أهل ولایتی و ممن یتبعنی وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ أی لم یجـد طعمه و لم یـذق منه إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ أی إلا من أخذ من الماء مره واحده بالید و من قرأ غرفه بالضم و هو غیر ابن کثیر و أبو عمرو و أهل المدینه فمعناه إلا من شرب

۱- فی المصدر: أعرضوا عن القیام به و ضیعوا أمر اللّه.

۲- معرب «خربنده» کلمه فارسیه معناها: الحمار، مکری الحمار.

۳- قال الطبرسیّ فی المجمع: و فیها دلاله علی أن من شـرط الامام أن یکون أعلم من رعیته و أکمل و أفضل فی خصال الفضل و الشـجاعه، لان اللّه علل تقدیم طالوت علیهم بکونه اعلم و اقوی، فلو لا ان ذلک شرط لم یکن له معنی. قلت: مما لا یشک فیه أحد من امه محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سـلم ان أمیر المؤمنین علیه السـلام کان بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سـلم أفضـل الصحابه علما و تقوی، و اشجعهم و اقواهم فی دین اللّه و اقضاهم، فالآیه تدلّ علی انه الوصی و الخلیفه بعده بلا ارتیاب.

۴- فی المصـدر: انمـا ابتلوا بـذلک لیصبروا علیه فیکثر ثوابهم و یسـتحقوا به النصـر علی عـدوهم و لیتعودوا الصبر علی الشـدائد فیصبروا عند المحاربه و لا ینهزموا.

مقدار مل ء کفه فَشَرِبُوا مِنْهُ أی أکثر من غرفه إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ و قیل إن الذین شربوا منه غرفه کانوا ثلاثمائه و بضعه عشر رجلا و قیل أربعه آلاف رجل و نافق سته و سبعون ألفا ثم نافق الأربعه آلاف إلا ثلاثمائه و بضعه عشر و قیل من استکثر من ذلک الماء عطش و من لم یشرب إلا غرفه روی و ذهب عطشه و رد طالوت عند ذلک العصاه منهم فلم یقطعوا معه النهر فَلَمَّا جاوَزَهُ أی فلما تخطی النهر طالوت و المؤمنون معه و روی أنه جاوز معه المؤمنون خاصه کانوا مثل عدد أهل بدر و قیل بل جاوز المؤمنون و الکافرون إلا أن الکافرین انعزلوا (۱)و بقی المؤمنون علی عدد أهل بدر و هذا أقوی (۲)فلما رأوا کثره جنود جالوت قالُوا أی الکفار منهم قالَ الَّذِینَ یَظُنُّونَ أی یستیقنون أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهِ أی راجعون إلی الله و إلی جزائه أو یظنون أنهم ملاقو الله بالقتل فی تلک الوقعه و هم المؤمنون الذین عددهم عده أهل بدر کَمْ مِنْ فِئَهٍ أی فرقه بِإِذْنِ اللَّهِ أی بنصره أَفْرِغْ عَلَیْنا أی أصبب علینا وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا حتی لا نفر وَ آتاهُ اللَّهُ أی داود الْمُلْکَ بعد قتل جالوت بسبع سنین وَ الْحِکْمَهَ قبل النبوه و لم یکن نبیا قبل قتله جالوت فجمع الله له الملک و النبوه عند موت طالوت فی حاله واحده لأنه لا یجوز أن یترأس من لیس بنبی علی نبی و قیل یجوز ذلک إذا کان یفعل ما یفعل بأمره و مشورته وَ عَلَّمَهُ مِمَّا یَشاءُ من أمور الدین و الدنیا منها صنعه الدروع فإنه کان یلین له الحدید کالشمع و قیل الزبور و الحکم بین الناس و کلام الطیر و النمل و قیل الصوت الطیب و الألحان (۳).

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله علیه گفت: «هل عسیتم» یعنی، شاید اگر جنگ با آن پادشاه برشما واجب شود «أن لا تقاتلوا» یعنی به گفته های خود عمل نکنید و از جنگ اجتناب کنید. «من دیارنا و أبنائنا»

یعنی برای سرزمینمان و هموطنانمان که آن ها را اسیر کردند و بر آن ها غلبه کردند. «تولّوا» یعنی: پشت به جنگ کردند، «إلّا قلیلا منهم» و آن ها کسانی بودند که از رودخانه گذشتند. «قد بعث لکم طالوت ملکا» او را پادشاه قرار داد، او از فرزندان بنیامین است و از نوادگان پیامبران و پادشاهان نیست، و به خاطر بلند قد بودنش، به او طالوت می گویند. و گفته شده که شغلش سقا یا کرایه دهنده الاغ بوده است و گفته شده که دباغ بوده است. پیامبری در نسل لاوی و پادشاهی در نسل یهودا بوده است. و گفته شده پادشاهی در نوادگان یوسف علیه السلام بوده است. و گفته شده: بعد از این که خداوند او را پادشاه قرار داد او را نیز پیامبرخود کرد، «و زاده بسطه» یعنی فضیلت و ثروت، «فی العلم و الجسم» داناترین فرد در بین بنی اسرائیل در زمان خودش، و زیباترین آن ها و کامل ترین و درشت هیکل ترین و شجاع ترین آن هابود. گفته شده: که اندازه دستش وقتی آن را باز می‌کرد به اندازه یک مرد ایستاده بود. وهب می گوید: این قبل از پادشاهی بود و بعد از آن بر آن افزود. «فلمّا فصل» هنگامی که از شهر خود خارج و با سپاهش راهی شد. بر سر تعداد آن ها اختلاف است. گفته شده: که هشتاد هزار نفر و به قولی دیگر هفتاد هزار جنگجو بودند. و هنگامی که صندوق را دیدند به پیروز شدن خود مطمئن شدند و مبادرت به جنگیدن کردند. «قال» طالوت گفت، «إنَّ الله مبتلیکم بنهر» شما را امتحان و آزمایش می‌کند و سبب امتحان کردنشان، شکایت کردنشان از کمبود آب و ترس از هلاک شدن از تشنگی بود. و گفته شده: به خاطر این امتحان شدند تا صبر پیشه کنند و پاداششان بیشتر شود. و بر سر رود اختلاف است. گفته شده که رودی در بین اردن و فلسطین است، و گفته شده که رود فلسطین است. «فلیس منّی» از اهل ولایت من و از پیروان من نیست، «و من لم یطعمه» کسی که طعم آن را نفهمد و از آن نچشد « اِلّا من اغترف غرفه بیده » جز کسی که یک بار با دستش آب بردارد. کسانی که غُرفه را مضموم می‌خوانند، – ابن کثیر و ابو عمرو و اهل مدینه –، معنایش این است که: جز کسی که به اندازه کف دستش از آب بنوشد «فشربوا منه » بیشتر از

یک بار از آب خوردند « اِلّا قلیاً منهم » گفته شده کسانی که فقط به اندازه یک کف دست از آن خوردند فقط سیصد و چند مرد بودند. و گفته شده چهار هزار نفر بودند و هفتاد و شش هزار نفر از آن ها بیشتر از یک کف دست از آن خوردند، سپس - گفته شده: - چهار هزار نفر بیشتر از یک کف دست از آن خوردند جز سیصد و چند نفر. گفته شده هر کس از آب زیاد خورد تشنه باقی ماند و هر کس جز یک کف دست از آن نخورد تشنگی اش رفع شد و سیراب شد. و طالوت کسانی را که از او سرپیچی کرده بودند برگرداند و با او از رودخانه عبور نکردند. «فلمّا جاوزه» وقتی که طالوت با همراهانش از رودخانه عبور کردند و روایت شده است که آن هایی که با او از رود گذشتند همراهان خاص او بودند که تعدادشان اندازه جنگجویان جنگ بدر بود. و گفته شده: که کافران با مؤمنان از رودخانه گذشتند ولی کافران کناره گرفتند و مؤمنان به اندازه تعداد جنگجویان جنگ بدر باقی ماندند؛ و این قول قوی‌تر است. هنگامی که تعداد زیاد سپاه جالوت را دیدند، «قالوا» کافران گفتند: «قال الّذین یظنّون» کسانی که یقین داشتند. «أنهم ملاقوا الله» به سوی خدا و پاداش او باز می گردند، یا این که معتقد بودند که با کشته شدن در این جنگ به دیدار خداوند می روند و آن ها مؤمنان بودند، کسانی که تعدادشان به اندازه... جنگجویان جنگ بدر بود. «من فئه» ، گروهی، «بإذن الله» با کمک خداوند « افرغ علینا » یعنی بر روی ما بریز «وثبت أقدامنا» که فرار نکنیم « وآتاه الله » منظور حضرت داوود است « الملک » هفت سال بعد از کشته شدن جالوت « والحکمه » قبل از پیامبر بودنش؛ قبل از کشتن جالوت پیامبر نبوده، وخداوند پیامبری و پادشاهی را هنگام مرگ طالوت یک جا به او عطا کرد. چون جایز نیست که کسی که پیامبر نیست بر یک پیامبر ریاست کند و گفته شده که جایز است به شرط آن که با مشورت و دستور او عمل کند «وعلّمه مِمّا یشاء» از کارهای دین و دنیا از جمله ساخت زره، آهن را به مانند شمع برای او نرم می کرد. و گفته شده: منظور: کتاب زبورو قضاوت بین مردم و دانستن زبان پرندگان و مورچه است. و گفته شد منظور از آن: صدای خوش و آهنگ ها است. - . مجمع البیان ۲ : ۳۵۱ - ۳۵۷ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ وَ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَیْدٍ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَةَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَکُمْ طالُوتَ مَلِکاً قالُوا أَنَّی یَکُونُ

ص: ۴۳۷

۱- فی المصدر: انخزلوا. أی انفردوا.

۲- فی المصدر: لقوله تعالی: «فَلَمَّا جاوَزَهُ هُوَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ» قلت: لعل الأول أولی لقوله تعالی بعد ذلک: «قالُوا لا طاقَةَ» إه. و الأحادیث الآتیه تدلّ علی ذلک.

۳- مجمع البیان ۲: ۳۵۱- ۳۵۷.

لَهُ الْمُلْکَ عَلَیْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْکِ مِنْهُ قالَ لَمْ یَکُنْ مِنْ سِبْطِ النُّبُوَّهِ وَ لَا مِنْ سِبْطِ الْمَمْلَکَهِ قالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَیْکُمْ وَ قالَ إِنَّ آیَهَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ بَقِیَّهٌ مِمَّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ فَجاءَتْ بِهِ الْمَلَائِکَهُ تَحْمِلُهُ وَ قَالَ اللَّهُ جَلَّ ذِکْرُهُ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِیکُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَیْسَ مِنِّی وَ مَنْ لَمْ یَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّی فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا ثَلَاثَمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ رَجُلًا مِنْهُمْ مَنِ اغْتَرَفَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ یَشْرَبْ فَلَمَّا بَرَزُوا قَالَ الَّذِینَ اغْتَرَفُوا لا طاقَهَ لَنَا الْیَوْمَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ وَ قَالَ الَّذِینَ لَمْ یَغْتَرِفُوا کَمْ مِنْ فِئَهٍ قَلِیلَهٍ غَلَبَتْ فِئَهً کَثِیرَهً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ (۱)

شی، تفسیر العیاشی عن أبی بصیر مثله (۲).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام در باره این آیه: « إِنَّ اللّهَ قَدْ بَعَثَ لَکُمْ طَالُوتَ مَلِکًا قَالُوَاْ أَنَّی یَکُونُ

ص: ۴۳۷

لَهُ الْمُلْکُ عَلَیْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْکِ مِنْهُ » فرمود: او نه از نسل پیامبری بود، نه از نسل پادشاهی. « قَالَ إِنَّ اللّهَ اصْطَفَاهُ عَلَیْکُمْ *إِنَّ آیَهَ مُلْکِهِ أَن یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِّن رَّبِّکُمْ وَبَقِیَّهٌ مِّمَّا تَرَکَ آلُ مُوسَی وَآلُ هَارُونَ » و ملائکه در حالی که صندوق را حمل می کردند آن را آوردند. «إِنَّ اللّهَ مُبْتَلِیکُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَیْسَ مِنِّی وَمَن لَّمْ یَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّی» و به جز سیصد و چند نفراز آن ها، همه از آب نوشیدند، واز آن سیصد نفر تعدادی از آن ها به اندازه یک کف دست و تعدای هم از آن ها اصلا از آب ننوشیدند و هنگامی که سپاه جالوت را دیدند، آن هایی که از آب زیاد نوشیده بودند گفتند: لاَ طَاقَهَ لَنَا الْیَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ* و آن هایی که به اندازه یک کف دست خورده بودند گفتند: کَم مِّن فِئَهٍ قَلِیلَهٍ غَلَبَتْ فِئَهً کَثِیرَهً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ* - . روضه الکافی : ۳۱۶ -

تفسیر العیاشی: اَبی بصیر به مانند این حدیث را روایت کرده است. - : تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

«۲»

-کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ فَضَالَهَ بْنِ أَیُّوبَ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَرَأَ إِنَّ آیَهَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ بَقِیَّهٌ مِمَّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِکَهُ قَالَ کَانَتْ تَحْمِلُهُ فِی صُورَهِ الْبَقَرَهِ (۳).

**[ترجمه]کافی: عبدالله بن سلیمان روایت می کند که امام باقر علیه السلام آیه « إِنَّ آیَهَ مُلْکِهِ أَن یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِّن رَّبِّکُمْ وَبَقِیَّهٌ مِّمَّا تَرَکَ آلُ مُوسَی وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِکَهُ» را خواندند، سپس فرمود: صندوق به شکل یک گاو بود و آن را حمل می کردند. - . روضه الکافی : ۳۱۷ به روایت طبرسی بعد از حدیث شماره ۹ مراجعه شود. -

**[ترجمه]

«۳»

-کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِیسَی عَنْ حَرِیزٍ عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ تَبارَکَ وَ تَعَالَی یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ بَقِیَّهٌ مِمَّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِکَهُ قَالَ رَضْرَاضُ (۴)الْأَلْوَاحِ فِیهَا الْعِلْمُ وَ الْحِکْمَهُ (۵).

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام در مورد آیه «یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِّن رَّبِّکُمْ وَبَقِیَّهٌ مِّمَّا تَرَکَ آلُ مُوسَی وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِکَهُ» فرمود: در آن تکه‌های الواح، علم و حکمت وجود داشت. - . روضه الکافی : ۳۱۷ -

**[ترجمه]

«۴»

-فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ النَّضْرِ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَهَ عَنْ

ص: ۴۳۸

۱- روضه الکافی: ۳۱۶.

۲- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۳- روضه الکافی: ۳۱۷ راجع ما سیأتی من الطبرسیّ بعد الحدیث التاسع.

۴- رضراض: ما صغر و دق من الحصی. و فی نسخه: رضاض، و هی الفتات مما رض، قال المصنّف: و المراد اجزاؤها المنکسره بعد ان القاها موسی علیه السلام، و ضمیر «فیها» راجع الی الالواح. قلت: سیأتی مثل ذلک عن الطبرسیّ بعد الحدیث التاسع، و عن العباس بن هلال تحت رقم ۱۴، و رضراض أو رضاض تفسیر لقوله: بقیه.

۵- روضه الکافی: ۳۱۷ و رواه العیّاشیّ کما یأتی تحت رقم ۱۲ و فیه زیاده.

أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ بَعْدَ مُوسَی عَمِلُوا بِالْمَعَاصِی وَ غَیَّرُوا دِینَ اللَّهِ وَ عَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَ کَانَ فِیهِمْ نَبِیٌّ یَأْمُرُهُمْ وَ یَنْهَاهُمْ فَلَمْ یُطِیعُوهُ وَ رُوِیَ أَنَّهُ أَرْمِیَا النَّبِیُّ فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ جَالُوتَ وَ هُوَ مِنَ الْقِبْطِ فَأَذَلَّهُمْ وَ قَتَلَ رِجَالَهُمْ وَ أَخْرَجَهُمْ مِنْ دِیَارِهِمْ وَ أَخَذَ أَمْوَالَهُمْ وَ اسْتَعْبَدَ نِسَاءَهُمْ فَفَزِعُوا إِلَی نَبِیِّهِمْ وَ قَالُوا سَلِ اللَّهَ أَنْ یَبْعَثَ لَنَا مَلِکاً نُقَاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ کَانَتِ النُّبُوَّةُ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ فِی بَیْتٍ وَ الْمُلْکُ وَ السُّلْطَانُ فِی بَیْتٍ آخَرَ لَمْ یَجْمَعِ اللَّهُ لَهُمُ النُّبُوَّةَ وَ الْمُلْکَ فِی بَیْتٍ وَاحِدٍ فَمِنْ ذَلِکَ قَالُوا (۱)ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَقَالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ هَلْ عَسَیْتُمْ إِنْ کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتالُ أَلَّا تُقاتِلُوا قالُوا وَ ما لَنا أَلَّا نُقاتِلَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ قَدْ أُخْرِجْنا مِنْ دِیارِنا وَ أَبْنائِنا وَ کَانَ کَمَا قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَلَمَّا کُتِبَ عَلَیْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِیلًا مِنْهُمْ (۲)فَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَکُمْ طالُوتَ مَلِکاً فَغَضِبُوا مِنْ ذَلِکَ وَ قالُوا أَنَّی یَکُونُ لَهُ الْمُلْکُ عَلَیْنا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْکِ مِنْهُ وَ لَمْ یُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمالِ وَ کَانَتِ النُّبُوَّةُ فِی وُلْدِ لَاوِی وَ الْمُلْکُ فِی وُلْدِ یُوسُفَ وَ کَانَ طَالُوتُ مِنْ وُلْدِ ابْنِ یَامِینَ (۳)أَخِی یُوسُفَ لِأُمِّهِ لَمْ یَکُنْ مِنْ بَیْتِ النُّبُوَّةِ وَ لَا مِنْ بَیْتِ الْمَمْلَکَةِ فَقَالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَیْکُمْ وَ زادَهُ بَسْطَةً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ اللَّهُ یُؤْتِی مُلْکَهُ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ وَ کَانَ أَعْظَمَهُمْ جِسْماً وَ کَانَ شُجَاعاً قَوِیّاً وَ کَانَ أَعْلَمَهُمْ إِلَّا أَنَّهُ کَانَ فَقِیراً فَعَابُوهُ بِالْفَقْرِ فَقَالُوا لَمْ یُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمالِ فَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ إِنَّ آیَةَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَةٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ بَقِیَّةٌ مِمَّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِکَةُ وَ کَانَ التَّابُوتُ الَّذِی أَنْزَلَهُ اللَّهُ عَلَی مُوسَی فَوَضَعَتْهُ فِیهِ أُمُّهُ وَ أَلْقَتْهُ فِی الْیَمِّ فَکَانَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ یَتَبَرَّکُونَ بِهِ (۴)فَلَمَّا حَضَرَ مُوسَی الْوَفَاةُ وَضَعَ فِیهِ الْأَلْوَاحَ وَ دِرْعَهُ وَ مَا کَانَ عِنْدَهُ مِنْ آیَاتِ النُّبُوَّةِ وَ أَوْدَعَهُ یُوشَعَ وَصِیَّهُ فَلَمْ یَزَلِ التَّابُوتُ بَیْنَهُمْ حَتَّی اسْتَخَفُّوا بِهِ وَ کَانَ الصِّبْیَانُ یَلْعَبُونَ بِهِ فِی الطُّرُقَاتِ فَلَمْ یَزَلْ

۱- فی المصدر: فمن ذلک قالوا لنبی لهم: «ابْعَثْ اه».

۲- قد ذکر فی المصدر تتمه الآیه و هی: «وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِالظّالِمِینَ».

۳- هکذا فی النسخ و المصدر، و هو مصحف بنیامین، و فی المصدر: أخو یوسف لامه و أبیه، و تقدم الخلاف فی ذلک فی باب قصص یوسف علیه السلام.

۴- فی المصدر: و کان فی بنی إسرائیل معظما یتبرکون به.

بَنُو إِسْرَائِيلَ فِی عِزٍّ وَ شَرَفٍ مَا دَامَ التَّابُوتُ عِنْدَهُمْ فَلَمَّا عَمِلُوا بِالْمَعَاصِی وَ اسْتَخَفُّوا بِالتَّابُوتِ رَفَعَهُ اللَّهُ عَنْهُمْ فَلَمَّا سَأَلُوا النَّبِیَّ وَ بَعَثَ اللَّهُ إِلَیْهِمْ طَالُوتَ مَلِکاً یُقَاتِلُ مَعَهُمْ رَدَّ اللَّهُ عَلَیْهِمُ التَّابُوتَ کَمَا قَالَ اللَّهُ إِنَّ آیَهَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ بَقِیَّهٌ مِمَّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِکَهُ قَالَ الْبَقِیَّهُ ذُرِّیَّهُ الْأَنْبِیَاءِ وَ قَوْلُهُ فِیهِ سَکِینَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ فَإِنَّ التَّابُوتَ کَانَ یُوضَعُ بَیْنَ یَدَیِ الْعَدُوِّ وَ بَیْنَ الْمُسْلِمِینَ فَتَخْرُجُ مِنْهُ رِیحٌ طَیِّبَهٌ لَهَا وَجْهٌ کَوَجْهِ الْإِنْسَانِ.

حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ خَالِدٍ (۱)عَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: السَّکِینَهُ رِیحٌ مِنَ الْجَنَّهِ لَهَا وَجْهٌ کَوَجْهِ الْإِنْسَانِ وَ کَانَ إِذَا وُضِعَ التَّابُوتُ بَیْنَ یَدَیِ الْمُسْلِمِینَ وَ الْکُفَّارِ فَإِنْ تَقَدَّمَ التَّابُوتَ رَجُلٌ لَا یَرْجِعُ حَتَّی یَغْلِبَ أَوْ یُقْتَلَ وَ مَنْ رَجَعَ عَنِ التَّابُوتِ کَفَرَ وَ قَتَلَهُ الْإِمَامُ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَی نَبِیِّهِمْ أَنَّ جَالُوتَ یَقْتُلُهُ مَنْ یَسْتَوِی عَلَیْهِ دِرْعُ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ هُوَ رَجُلٌ مِنْ وُلْدِ لَاوَی بْنِ یَعْقُوبَ عَلَیْهِ السَّلَامُ اسْمُهُ دَاوُدُ بْنُ إِیشَا (۲) وَ کَانَ إِیشَا رَاعِیاً وَ کَانَ لَهُ عَشَرَهُ بَنِینَ أَصْغَرُهُمْ دَاوُدُ فَلَمَّا بُعِثَ طَالُوتُ إِلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ جَمَعَهُمْ لِحَرْبِ جَالُوتَ بَعَثَ إِلَی إِیشَا أَنِ احْضُرْ وَ أَحْضِرْ وُلْدَکَ فَلَمَّا حَضَرُوا دَعَا وَاحِداً وَاحِداً مِنْ وُلْدِهِ فَأَلْبَسَهُ الدِّرْعَ دِرْعَ مُوسَی عَلَیْهِ السَّلَامُ فَمِنْهُمْ مَنْ طَالَ عَلَیْهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ قَصُرَ عَنْهُ فَقَالَ لِإِیشَا هَلْ خَلَّفْتَ مِنْ وُلْدِکَ أَحَداً قَالَ نَعَمْ أَصْغَرَهُمْ تَرَکْتُهُ فِی الْغَنَمِ رَاعِیاً فَبَعَثَ إِلَیْهِ فَجَاءَ بِهِ فَلَمَّا دُعِیَ أَقْبَلَ وَ مَعَهُ مِقْلَاعٌ قَالَ فَنَادَاهُ ثَلَاثُ صَخَرَاتٍ فِی طَرِیقِهِ فَقَالَتْ یَا دَاوُدُ خُذْنَا فَأَخَذَهَا فِی مِخْلَاتِهِ وَ کَانَ شَدِیدَ الْبَطْشِ قَوِیّاً فِی بَدَنِهِ شُجَاعاً فَلَمَّا جَاءَ إِلَی طَالُوتَ أَلْبَسَهُ دِرْعَ مُوسَی فَاسْتَوَی عَلَیْهِ فَ فَصَلَ طالُوتُ بِالْجُنُودِ وَ قالَ لَهُمْ نَبِیُّهُمْ یَا بَنِی إِسْرَائِیلَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِیکُمْ بِنَهَرٍ فِی هَذِهِ الْمَفَازَهِ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَیْسَ مِنْ حِزْبِ اللَّهِ وَ مَنْ لَمْ یَشْرَبْ فَهُوَ مِنَ اللَّهِ (۳)إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ

۱- فی المصدر و فیما یاتی بعد ذلک عن العیّاشیّ تحت رقم ۱۴ الحسن بن خالد و هو الحسن بن خالد بن عبد الرحمن بن محمّد بن علی البرقی. قلت: و الظاهر أن الصحیح هو ما فی المتن مصغرا و هو الحسین بن خالد الصیرفی من أصحاب الرضا علیه السلام.

۲- فی نسخه « اشی » وفی اخری « اسی » وکذا فیما بعده ، وفی تاریخ الیعقوبی والطبری والعرائس والمحبر ومجمع البیان « إیشا » کما فی المتن ، وفی قاموس التوراه « یسا » راجع ما یأتی بعد ذلک فی باب قصه داود.

۳- فی المصدر: فانه من حزب اللّه.

غُرْفَةً بِيَدِهِ فَلَمَّا وَرَدُوا النَّهَرَ أَطْلَقَ اللَّهُ لَهُمْ أَنْ يَغْرِفَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَالَّذِينَ شَرِبُوا مِنْهُ كَانُوا سِتِّينَ أَلْفاً وَ هَذَا امْتِحَانٌ امْتُحِنُوا بِهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ.

وَ رُوِيَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: الْقَلِيلُ الَّذِينَ لَمْ يَشْرَبُوا وَ لَمْ يَغْتَرِفُوا ثَلَاثُمِائَةٍ وَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا فَلَمَّا جَاوَزُوا النَّهَرَ وَ نَظَرُوا إِلَى جُنُودِ جَالُوتَ قَالَ الَّذِينَ شَرِبُوا لا طاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ وَ قَالَ الَّذِينَ لَمْ يَشْرَبُوا رَبَّنا أَفْرِغْ عَلَيْنا صَبْراً وَ ثَبِّتْ أَقْدامَنا وَ انْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ فَجَاءَ دَاوُدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَوَقَفَ بِحِذَاءِ جَالُوتَ وَ كَانَ جَالُوتُ عَلَى الْفِيلِ وَ عَلَى رَأْسِهِ التَّاجُ وَ فِي جَبْهَتِهِ يَاقُوتَةٌ يَلْمَعُ نُورُهَا وَ جُنُودُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَأَخَذَ دَاوُدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ تِلْكَ الْأَحْجَارِ (۱)حجراً فَرَمَى بِهِ فِي مَيْمَنَةِ جَالُوتَ فَمَرَّ فِي الْهَوَاءِ فَوَقَعَ عَلَيْهِمْ فَانْهَزَمُوا وَ أَخَذَ حَجَراً آخَرَ فَرَمَى بِهِ فِي مَيْسَرَةِ جَالُوتَ فَوَقَعَ عَلَيْهِمْ فَانْهَزَمُوا وَ رَمَى جَالُوتَ بِحَجَرٍ فَصَكَّتِ (۲)الْيَاقُوتَةُ فِي جَبْهَتِهِ وَ وَصَلَتْ إِلَى دِمَاغِهِ وَ وَقَعَ إِلَى الْأَرْضِ مَيِّتاً وَ هُوَ قَوْلُهُ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ داوُدُ جالُوتَ (۳)

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم:

ص: ۴۳۸

امام باقر علیه السلام فرمود: قوم بنی اسرائیل بعد از فوت حضرت موسی شروع به معصیت کردند و دین خدا را تغییر دادند و از فرمان خدا سرپیچی کردند. در میان آنان پیامبری بود که آنان را امر و نهی می‌کرد ولی از او اطاعت نکردند؛ روایت شده که او ارمیای پیامبر بود. پس خدا جالوت را که از قبطیان بود بر آن ها مسلط کرد، و او آن ها را خوار و ذلیل کرد و مردانشان را کشت و آن ها را آواره کرد و اموالشان را گرفت و زنانشان را به بردگی گرفت. به این خاطر به پیامبر خود پناه بردند و گفتند: از خداوند بخواه که برای ما پادشاهی بفرستد که با رهبری او در راه خدا بجنگیم. پیامبری در بنی اسرائیل در یک نسل و پادشاهی در نسل دیگر بود و خداوند آن ها را در یک نسل برایشان جمع نکرده بود. به این دلیل گفتند: «ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُّقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّهِ» پیامبرشان به آن ها گفت: « هَلْ عَسَيْتُمْ إِن كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلاَّ تُقَاتِلُواْ قَالُواْ وَمَا لَنَا أَلاَّ نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِن دِيَارِنَا وَأَبْنَآئِنَا». و آن چنان که خداوند فرمود: « فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْاْ إِلاَّ قَلِيلًا مِّنْهُمْ» پیامبرشان گفت: «إِنَّ اللّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا » آن ها از این انتخاب خشمگین شدند و گفتند: «أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ» و پیامبری در نسل نوادگان لاوی بود و پادشاهی در نسل نوادگان حضرت یوسف، و طالوت از نوادگان ابن یامین، برادر مادری حضرت یوسف بود و نه از نسل پیامبری بود و نه از نسل پادشاهی، پیامبرشان به ایشان گفت: «إِنَّ اللّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَن يَشَاءُ وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» طالوت تنومند... ترین و شجاع ترین و داناترین آن ها بود ولی چون فقیر بود به خاطر فقیر بودنش بر او عیب گرفتند. گفتند: « وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ» پیامبرشان گفت: «إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَن يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِكَةُ» و آن صندوقی بود که خداوند به موسی نازل کرد و مادرش او را در آن قرار داد و به دریا انداخت. بنی اسرائیل آن صندوق را تبرک می‌گرفتند، هنگامی که موسی فهمید که مرگش فرا رسیده، لوح ها و زره خودش و نشانه های پیامبریش را در آن گذاشت و آن را به یوشع، جانشینش داد، و صندوق تا آن زمان در بین آن ها بود تا این که آن را کوچک شمردند و کودکان در کوچه‌ها با آن بازی می‌کردند و تا آن زمان که صندوق در بین قوم

ص: ۴۳۹

بنی اسرائیل اهمیت داشت آن ها صاحب بزرگی و شرف بودند ولی هنگامی که شروع به معصیت کردند و به صندوق اهمیت ندادند خداوند آن را از آن ها گرفت و هنگامی که از پیامبر خواستند تا خداوند برای آن ها پادشاهی بفرستد که به رهبری او با دشمنان بجنگند خداوند صندوق را به آن ها باز گرداند، آنچنانکه خداوند فرمود:« إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَن يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلاَئِكَةُ» می گویند: البقیه: یعنی نسل پیامبران «و فیه سکینه من ربّکم» صندوق بین دشمنان و مسلمانان قرار می گرفت و از آن بوی خوبی خارج می شد و صورتی به مانند صورت انسان داشت.

امام رضا علیه السلام فرمود: سکینه بویی بود از جانب بهشت که صورتی به مانند صورت انسان داشت و اگر آن صندوق را بین مسلمانان و کافران قرار می دادند و مردی که جلوی صندوق می‌رفت، برنمی‌گشت تا این که آن مرد پیروز شود یا کشته شود و هر کس از صندوق باز می‌گشت کافر می‌شد و امام او را می‌کشت. وخداوند به پیامبرشان وحی کرد که جالوت به دست کسی کشته می‌شود که زره حضرت موسی در تن او اندازه است و آن مرد از نوادگان لاوی پسر یعقوب بود که داود بن ایشا نام داشت. ایشا چوپان بود و ده پسر داشت که کوچکترین آن ها داود بود. هنگامی که طالوت به پیامبری بنی اسرائیل برگزیده شد و آن ها را برای جنگ با جالوت جمع کرد به إیشان خبر داد که خود و فرزندانت به نزد من بیایید. وقتی آمدند زره حضرت موسی را در تن تک تک آن ها امتحان کردند که برای بعضی از آن ها بلند و برای بعضی دیگر کوتاه بود. به ایشا گفت: آیا یکی از فرزندانت را نیاورده ای؟ جواب داد: بله، کوچکترین آن ها را با خودم نیاوردم، او را برای چوپانی کنار گله گوسفندان گذاشتم. کسی را دنبال او فرستاد و او را آوردند. هنگامی که او را برای امتحان کردن زره صدا زدند جلو آمد و یک تیر و کمان در دست داشت. فرمود: در راه سه سنگ او را صدا زدند و به او گفتند: ای داوود ما را با خودت ببر. پس آن ها را برداشت و در کیسه اش نهاد. او جوانی بسیار قدرتمند بود. وقتی نزد طالوت رفت زره موسی را بر تن او پوشاند و آن اندازه او بود. طالوت نیروهای سپاه را تقسیم بندی کرد و به آن ها گفت: ای قوم بنی اسرائیل خداوند شما را با یک رود در بیابان امتحان می کند، هر کس از آب آن بنوشد از حزب خداوند نیست و هر کس از آن ننوشد از حزب خداست مگر این که فقط به اندازه یک کف دست بنوشد.

ص: ۴۴۰

هنگامی که به رود رسیدند خدا آن ها را رها کرد تا هر کس به اندازه یک کف دست از آن بنوشد. پس جز عده اندکی که از آب خوردند. کسانی که از آن زیاد نوشیدند شصت هزار نفر بودند و این امتحانی بود که خداوند با آن بنی‌اسرائیل را آن چنان که فرموده بود امتحان کرد.

امام صادق علیه السلام فرمود: آن تعداد کمی که از آب ننوشیدند سیصد و سیزده نفر بودند، و هنگامی که از رود عبور کردند و سپاه جالوت را دیدند آن هایی که از آب رود خورده بودند گفتند: «لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ» و کسانی که از آن ننوشیده بودند گفتند: «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ» داود آمد و در برابر جالوت ایستاد. جالوت بر روی یک فیل نشسته بود و بر سرش یک تاج گذاشته بود و بر پیشانیش یک یاقوت بود که نورش می درخشید و سپاهیانش در مقابلش بودند. داود سنگی از آن سنگها را برداشت و آن را به میمنه - سمت راست - سپاه جالوت پرتاب کرد

و در هوا بر سر آن ها فرود آمد و شکست خوردند. سنگ دیگری را به سمت چپ سپاه جالوت پرتاب کرد و سنگ بر روی آن ها افتاد و آن ها هم شکست خوردند و به سمت جالوت سنگی را پرت کرد و ضربه سختی به یاقوت وارد کرد و یاقوت به مغزش رسید و جالوت مرده بر زمین افتاد. این کلام خداست که فرمود:« فَهَزَمُوهُم بِإِذْنِ اللّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ ». - . تفسیر القمی : ۷۱ - ۷۳ -

**[ترجمه]

بیان

قوله و روی من کلام المصنف أدخل بین الخبر قوله البقیه ذریه الأنبیاء کأنه هکذا فهم ما سیأتی (۴)من روایه أبی المحسن و فی تلک الروایه یحتمل أن یکون تفسیرا للملائکه (۵)أی الملائکه الحاملون للتابوت حقیقه هم الأوصیاء من ذریه الأنبیاء و أطلقت الملائکه علیهم مجازا و علی ما رواه یحتمل أن یکون المراد کون ذکرهم (۶)و بیان فضلهم فی التابوت أو یکون فی بمعنی مع.

و قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی إِذْ قالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ اختلف فی ذلک النبی فقیل اسمه شمعون بن صفیه من ولد لاوی عن السدی و قیل هو یوشع و قیل هو

۱- فی نسخه: من تلک الاصخار.

۲- صکه: ضربه شدیدا.

۳- تفسیر القمّیّ: ۷۱- ۷۳.

۴- تحت رقم ۱۳.

۵- علی بعد جدا.

۶- و أسامیهم.

إشمویل (۱)و هو بالعربیه إسماعیل عن أکثر المفسرین و هو المروی عن أبی جعفر علیه السلام ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ اختلف فی سبب سؤالهم ذلک فقیل کان سببه استذلال الجبابره لهم لما ظهروا علی بنی إسرائیل و غلبوهم علی کثیر من دیارهم و سبوا کثیرا من ذراریهم بعد أن کانت الخطایا قد کثرت فی بنی إسرائیل فبعث إلیهم إشمویل نبیا فقالوا له إن کنت صادقا (۲)ف ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ عن الربیع و الکلبی و قیل أرادوا قتال العمالقه فسألوا ملکا یکون أمیرا علیهم (۳)و قیل بعث الله إشمویل نبیا فلبثوا أربعین سنه بأحسن حال ثم کان من أمر جالوت (۴)و العمالقه ما کان فقالوا لإشمویل ابْعَثْ لَنا مَلِکاً ثم قال رحمه الله قیل

کان التابوت فی أیدی أعداء بنی إسرائیل من العمالقه غلبوهم علیه لما مرج أمر بنی إسرائیل و حدث فیهم الأحداث ثم انتزعه الله من أیدیهم و رده علی بنی إسرائیل تحمله الملائکه عن- ابن عباس و وهب و روی ذلک عن أبی عبد الله علیه السلام.

و قیل کان التابوت الذی أنزله الله علی آدم فیه صور الأنبیاء فتوارثه أولاد آدم علیه السلام و کان فی بنی إسرائیل یستفتحون به علی عدوهم و قال قتاده کان فی بریه التیه خلفه هناک یوشع بن نون تحمله الملائکه إلی بنی إسرائیل (۵)و قیل کان قد التابوت ثلاثه أذرع فی ذراعین علیه صفائح الذهب و کان من شمشاد و کانوا یقدمونه فی الحروب و یجعلونه أمام جندهم فإذا سمع من جوفه أنین زف تابوت أی سار و کان الناس یسیرون خلفه فإذا سکن الأنین وقف فوقفوا (۶).

۱- فی تاریخ الیعقوبی «شمویل» و فی تاریخ الطبریّ «شمویل بن بالی بن علقمه بن یرخام ابن الیهو بن تهو بن صوف» و فی قاموس التوراه «سموئیل» یعنی مسموع من اللّه قلت: أی مستجاب من اللّه.

۲- فی المصدر: إن کنت نبیّا صادقا.

۳- فی المصدر: یکون امیرا علیهم تنتظم به کلمتهم و یجتمع امرهم و یستقیم حالهم فی جهاد عدوهم عن السدی.

۴- فی تاریخ الیعقوبی: اسم جالوت غلیاث، و فی قاموس التوراه: اسمه جلیات یقول العرب له جالوت. و قال الیعقوبی: اسم طالوت: شاول. و فی قاموس التوراه: شاؤل بن قیس من سبط بنیامین، و معنی شاؤل مطلوب و سیأتی نسبه.

۵- فی المصدر: فحملته الملائکه إلی بنی إسرائیل.

۶- مجمع البیان ۲: ۳۵۰ و ۳۵۱ و ۳۵۳.

**[ترجمه]کلمه «و روی» از کلام مصنف است که بین روایت وارد شده است. «البقیّه ذریه الانبیاء» نسل پیامبران است، گویی که او از روایت ابی المحسن چنین فهمیده است و در این روایت ممکن است که این جمله تفسیری برای ملائکه باشد یعنی ملائکه حمل صندوق، در حقیقت، اوصیای از نسل پیامبران هستند و از روی مجاز اسم ملائکه ها به آن ها اطلاق شده است و بر طبق آن چه او روایت کرده شاید منظور از آن، ذکر آن ها و بیان فضیلت ایشان در صندوق باشد، یا این که این جا حرف جر «فی» به معنی «مع»، باشد.

طبرسی در باره این آیه فرمود: «إذ قالو لنبیّ لهم» در مورد اسم این پیامبر اختلاف است: گفته شده که شمعون پسر صفیه از فرزندان لاوی بوده. از سدی نقل شده است. و گفته شده یوشع بوده و گفته شده،

اشمویل، یا همان اسماعیل به عربی بوده؛ و این از اکثر مفسران نقل شده و از امام باقر علیه السلام روایت شده است. «ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّهِ» در سبب این خواسته ایشان اختلاف است. گفته شده است: به سبب به ذلت کشاندن جباران برای ایشان بوده است، چون به بنی اسرائیل حمله کردند و بر بسیاری از سرزمین‌های ایشان غلبه کردند و تعداد زیادی از خانواده... هایشان را اسیر کردند ، بعد از این که گناهان و اشتباهات در بنی اسرائیل زیاد شد. پس خدا اشمویل پیامبر را بر آن ها مبعوث کرد و آن ها به اشمویل گفتند اگر راست می‌گویی پادشاهی را برای ما بفرست تا به رهبری او در راه خدا بجنگیم. این از ربیع و کلبی روایت شده است. و گفته شده: خواستند با با عمالقه بجنگند پس پادشاهی را درخواست کردند تا فرمانده آن ها باشد. و همچنین گفته شده که خداوند اشمویل را بر آن ها مبعوث کرد و آن ها به مدت چهل سال در رفاه زندگی کردند سپس موضوع جالوت و عمالقه پیش آمد و آن ها به اشمویل گفتند: پادشاهی را برای ما بفرست. سپس طبری رحمه الله گفت: گفته شده که صندوق در دست عمالقه بود که از دشمنان بنی اسرائیل بودند و وقتی قوم بنی اسرائیل دچار آشفتگی شدند بر آن ها غلبه کردند و در بین آن ها حوادثی به وجود آمد که خداوند صندوق را از دست آنان گرفت و بعداً آن را در حالی که ملائکه ها آن را حمل می کردند به بنی اسرائیل باز گرداند. این از ابن عباس و وهب و نیز از امام صادق علیه السلام روایت شده است. و گفته شده که صندوقی که خداوند به حضرت آدم عطا کرد حاوی تصاویر پیامبران بود و این صندوق دست به دست در بین اولاد آدم گشته است و در میان قوم بنی اسرائیل بود که از آن برای پیروزی بر دشمنانشان استفاده می... کردند. قتاده گفت: یوشع بن نون آن را در یک بیابان جا گذاشته بود که ملائکه آن را برای بنی اسرائیل آوردند، و گفته شده که اندازه آن صندوق سه ذرع در دو ذرع بود که ورق های نازکی از طلا روی آن بود و جنس آن از شمشاد بود و در جنگ ها آن را در جلوی سپاه خود قرار می دادند، اگر از داخل آن صدایی شنیده می شد صندوق شروع به حرکت می کرد و مردم هم پشت سر آن حرکت می کردنند و اگر آن صدا قطع می شد صندوق حرکت نمی کرد و سپاه هم توقف می کرد. - . مجمع البیان ۲: ۳۵۰ و ۳۵۱ و ۳۵۳ -

**[ترجمه]

«۵»

-ب، قرب الإسناد ابْنُ عِيسَى عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: السَّكِينَهُ رِيحٌ تَخْرُجُ مِنَ الْجَنَّهِ لَهَا صُورَهٌ كَصُورَهِ الْإِنْسَانِ وَ رَائِحَهٌ طَيِّبَهٌ وَ هِيَ الَّتِي أُنْزِلَتْ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَقْبَلَتْ تَدُورُ حَوْلَ أَرْكَانِ الْبَيْتِ وَ هُوَ يَضَعُ الْأَسَاطِينَ قُلْنَا هِيَ مِنَ الَّتِي قَالَ فِيهِ سَكِينَهٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ بَقِيَّهٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسى وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَهُ قَالَ تِلْكَ السَّكِينَهُ كَانَتْ فِي التَّابُوتِ وَ كَانَتْ فِيهَا طَسْتٌ يُغْسَلُ فِيهَا قُلُوبُ الْأَنْبِيَاءِ (۱)وَ كَانَ التَّابُوتُ يَدُورُ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا فَقَالَ فَمَا تَابُوتُكُمْ (۲)قُلْنَا السِّلَاحُ قَالَ صَدَقْتُمْ هُوَ تَابُوتُكُمْ الْخَبَرَ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام موسى بن جعفر عليه السلام فرمود: سكينه بادى است كه از بهشت خارج مى شود كه صورتى به مانند صورت انسان دارد و بويى خوش است و همان است كه بر حضرت ابراهيم عليه السلام نازل شد و شروع كرد كه به دور پايه‌هاى كعبه بچرخد در حالى كه ابراهيم ستونهاى كعبه را مى گذاشت. گفتيم اين از همان است كه خداوند در باره آن فرمود: «سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِكَةُ» فرمود: آن سكينه در يک صندوق قرار داشت و در آن تشتى بود كه قلب پيامبران را در آن مى‌شستنند؛ و آن صندوق همراه پيامبران

نسل به نسل در بين قوم بنى اسرائيل مى‌چرخيد. سپس امام رو به ما كرد و فرمود: صندوق شما چيست؟ گفيم: سلاح، فرمود: راست گفتيد سلاح شما صندوق شماست. - . قرب الاسناد : ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۶»

-مع، معانى الأخبار أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَهَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ قَالَ كَانَ الْقَلِيلُ سِتِّينَ أَلْفاً (۴).

شى، تفسير العياشى عن أبى بصير مثله (۵).

**[ترجمه]امام باقر عليه السلام در مورد آيه: فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْاْ إِلاَّ قَلِيلًا مِّنْهُمْ فرمود: آن تعداد كم شصت هزار نفر بودند. - . معانى الاخبار : ۴۹ -

تفسير العياشى: چنين روايتى را از ابى بصير روايت مى كند. - . تفسير العياشى نسخه خطى -

**[ترجمه]

«۷»

-مع، معانى الأخبار أَبِي عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ

قَالَ: السَّكِينَهُ الْإِيمَانُ (۶).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام باقر علیه السلام فرمود: سکینه همان ایمان ۷. است. - . معانی الخبار : ۸۲ -

**[ترجمه]

«۸»

-مع، معانی الأخبار ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ مَرَّارٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلْتُهُ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا كَانَ تَابُوتُ مُوسَی وَ كَمْ كَانَ سَعَتُهُ قَالَ ثَلَاثُ أَذْرُعٍ فِی ذِرَاعَيْنِ قُلْتُ مَا كَانَ فِيهِ قَالَ عَصَا مُوسَی وَ السَّكِينَهُ قُلْتُ وَ مَا السَّكِينَهُ قَالَ رُوحُ اللَّهِ (۷)يَتَكَلَّمُ كَانُوا إِذَا اخْتَلَفُوا فِی شَیْ ءٍ كَلَّمَهُمْ وَ أَخْبَرَهُمْ بِبَيَانِ مَا يُرِيدُونَ (۸).

ص: ۴۴۳

۱- لا يخلو عن غرابه، و الظاهر أنّه صدر موافقا لما يقوله العامّه.

۲- أی فما فيكم يكون مثل تابوت بنی إسرائيل يعرف به الإمامه؟ قلنا: السلاح ای سلاح النبیّ ص، فمن كان عنده ذلك عرفنا أنّه إمام.

۳- قرب الإسناد: ۱۶۴.

۴- معانی الأخبار: ۴۹.

۵- تفسير العيّاشیّ مخطوط.

۶- معانی الأخبار: ۸۲.

۷- و هو كما فی عده من الأحاديث التی توافق العامّه ريح لها صوره كصوره الإنسان. و اضافته إلی اللّه تشريفيه من قبيل إضافه البيت إليه سبحانه. و سيأتی بعد ذلك تحقيق عن الطبرسیّ فی ذلك.

۸- معانی الأخبار: ۸۲.

**[ترجمه]ابن الولید از امام موسی بن جعفر علیه السلام روایت می کند که از امام پرسیدم، فدای شما بشوم صندوق موسی چگونه بود و اندازه‌اش چقدر بود؟ فرمود: سه ذراع در دو ذراع. پرسیدم: چه چیزی در آن بود؟ فرمود: عصای حضرت موسی و سکینه. پرسیدم: سکینه چیست؟ فرمود: روح خدا که حرف می زد، اگر آن ها در چیزی اختلاف پیدا می کردند با آن ها صحبت می کرد و برای آن ها در مورد چیزی که می خواستند توضیح می داد. - . معانی الخبار -

ص: ۴۴۳

**[ترجمه]

«۹»

-ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام مع، معانی الأخبار أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ هَمَّامٍ عَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ لِرَجُلٍ أَیُّ شَیْ ءٍ السَّکِینَهُ عِنْدَکُمْ فَلَمْ یَدْرِ الْقَوْمُ مَا هِیَ فَقَالُوا جَعَلَنَا اللَّهُ فِدَاکَ مَا هِیَ قَالَ رِیحٌ تَخْرُجُ مِنَ الْجَنَّهِ طَیِّبَهٌ لَهَا صُورَهٌ کَصُورَهِ الْإِنْسَانِ تَکُونُ مَعَ الْأَنْبِیَاءِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ وَ هِیَ الَّتِی أُنْزِلَتْ عَلَی إِبْرَاهِیمَ عَلَیْهِ السَّلَامُ حِینَ بَنَی الْکَعْبَهَ فَجَعَلَتْ تَأْخُذُ کَذَا وَ کَذَا وَ بَنَی الْأَسَاسَ عَلَیْهَا (۱).

**[ترجمه]عیون الاخبار الرضا، معانی الاخبار: از امام رضا علیه السلام روایت است که: به مردی فرمود: سکینه در نزد شما چیست؟ و آن ها ندانستند که سکینه چیست. پس گفتند: فدای شما بشویم، آن چیست؟ فرمود: رایحه نیکویی است که از بهشت خارج می شود و صورتی به مانند صورت انسان دارد و همراه پیامبران است و همان است که بر ابراهیم علیه السلام نازل شد هنگامی که کعبه را بنا کرد پس شروع کرد به گرفتن فلان و فلان و فلان و پایه را بر آن نهاد. - . عیون الاخبار: ۱۷۳؛ معانی الاخبار: ۸۲ -

**[ترجمه]

بیان

قال الطبرسی رحمه الله اختلف فی السکینه فقیل

إن السکینه التی فیه کانت ریحا هفافه (۲)من الجنه لها وجه کوجه الإنسان عن- علی علیه السلام.

و قیل

کان له جناحان و رأس کرأس الهره من الزبرجد و الزمرد عن- مجاهد و روی ذلک فی أخبارنا.

و قیل کان فیه آیه یسکنون إلیها عن عطاء و قیل روح من الله یکلمهم بالبیان عند وقوع الاختلاف عن وهب و اختلف فی البقیه أیضا فقیل

إنها عصا موسى و رضاض الألواح عن- ابن عباس و قتاده و السدى و هو المروى عن أبى جعفر عليه السلام.

و قيل هى التوراه و شـى ء من ثياب موسى عليه السلام عن الحسن و قيل و كان فيه لوحان أيضا من التوراه و قفيز من المن الذى كان ينزل عليهم و نعلا موسى و عمامه هارون و عصاه هذه أقوال أهل التفسير فى السكينه و البقيه.

و الظاهر أن السكينه أمنه و طمأنينه جعلها الله سبحانه فيه ليسكن إليه بنو إسرائيل و البقيه جائز أن يكون بقيه من العلم أو شيئا من علامـات الأنبيـاء و جائز أن يتضـمنهما جميعا و أما قوله تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَهُ فقيل حملته الملائكه بين السـماء و الأرض حتى رآه بنو إسـرائيل عيانـا عن ابن عبـاس و الحسن و قيـل لما غلب الأعـداء على التابوت أدخلوه بيت الأصـنام فأصـبحت أصـنامهم منكسـه فأخرجوه و وضعوه ناحيه من المدينه فأخذهم وجع فى أعناقهم و كل موضع وضعوه ظهر فيه بلاء و موت و وباء فأشير عليهم بأن يخرجوا التابوت فأجمع رأيهم على أن يأتوا به و يحملوه على عجله و يشدوها إلى ثورين ففعلوا ذلك و أرسـلوا الثورين فجاءت الملائكه و ساقوا الثورين إلى بنى إسرائيل انتهى (۳).

ص: ۴۴۴

۱- عيون الأخبار: ۱۷۳، معانى الأخبار: ۸۲.

۲- ريح هفافه طيبه ساكنه. سريعه المرور فى هبوبها.

۳- مجمع البيان ۲: ۳۵۳.

أقول: يمكن الجمع بين ما ورد في أخبارنا من معنى السكينه بأن المراد جميع ذلك و إنما ورد في كل خبر بعض ما هو داخل فيها (۱).

**[ترجمه]طبرسی گفت: بر سر کلمه سکینه اختلاف است. گفته شده که بادی گذران است از بهشت و صورتی به مانند صورت انسان دارد. این از علی علیه السلام روایت شده است. و گفته شده که دو بال و سری به مانند سر گربه از جنس زبرجد و زمرد دارد. از مجاهد نقل شده و در اخبار ما هم نقل شده است. و گفته شده: در آن نشانه‌ای بود که با آن آرامش می‌یافتند. از عطا نقل شده است. و گفته شده: که روح خدا بود که در زمان اختلاف پیدا کردن برسر چیزی برای آن ها توضیح می داد. این از وهب روایت شده است. و همچنین در مورد کلمه « البقیّه » اختلاف است: گفته شده که عصای حضرت موسی و تکه های شکسته لوح ها است. از ابن عباس و قتاده و السدی و نیز از امام باقر علیه السلام روایت شده است. و گفته شده: که آن، کتاب تورات و مقداری از لباس‌های موسی علیه السلام است. این از امام حسن علیه السلام روایت شده است. و گفته شده: که در آن دو لوح از کتاب تورات نیز بود و کمی از خوراک آسمانی که خدا بر بنی اسرائیل نازل می‌کرد و دو کفش موسی و عمامه و عصای هارون. این اقوال اهل تفسیر در مورد سکینه و بقیه بود.

ظاهر این است که، سکینه امنیت و آرامشی است که خداوند آن را قرار داد تا بنی اسرائیل در کنار آن به آرامش برسند. و «البقیه» می‌تواند بقیه علم یا هر چیزی از نشانه های پیامبری باشد و می تواند همه این معانی را داشته باشد. و اما در مورد «تحمله الملائکه» گفته شده که یعنی ملائکه آن را در بین زمین و آسمان حمل کردند تا بنی اسرائیل آن را آشکارا ببینند. از ابن عباس و امام حسن علیه السلام روایت است. و گفته شده که وقتی دشمنان به صندوق دست پیدا کردند آن را در خانه بت هایشان قرار دادند که بت هایش وارونه شدند، پس آن را بیرون آوردند و در بخشی از شهر قرار دادند و دچار درد گردن شدند. و آن را هر جا قرار می دادند بلاـ و مرگ و وبا در آن جا ظاهر می‌شد. و به آن ها اشاره شد که صندوق را از شهر بیرون ببرند؛ پس همگی تصمیم گرفتند که آن را بیاورند و سوار بر یک ارابه کنند و ارابه را به دو گاو نر ببندند، این کار را انجام دادند و دو گاو را راهی کردند، ملائکه آمدند و گاوها را به سمت قوم بنی اسرائیل هدایت کردند. تمام شد. - . مجمع البیان ۲ : ۲۵۳ -

ص: ۴۴۴

می‌گویم: می توانیم بین همه آن چه را که در مورد سکینه گفته شد جمع کنیم به این که بگوییم در هر خبری که به ما رسیده بعضی از معنای آن را برای ما ذکر کرده است.

**[ترجمه]

۱۰»

-ك، إكمال الدين الْقَطَّانُ عَنِ السُّكَّرِيِّ عَنِ الْجَوْهَرِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ يُوشَعَ بْنَ نُونٍ قَامَ بِالْأَمْرِ بَعْدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ صَابِراً مِنَ الطَّوَاغِيتِ عَلَى الأواء (۲)(اللَّأْوَاء) وَ الضَّرَّاءِ وَ الْجَهْدِ وَ الْبَلَاءِ حَتَّى مَضَى مِنْهُمْ

ثَلَاثَهُ طَوَاغِيتَ فَقَوِیَ بَعْدَهُمْ أَمْرُهُ فَخَرَجَ عَلَیْهِ رَجُلَانِ مِنْ مُنَافِقِی قَوْمِ مُوسَی بِصَفْرَاءَ بِنْتِ شُعَیْبٍ امْرَأَهِ مُوسَی فِی مِائَهِ أَلْفِ رَجُلٍ فَقَاتَلُوا یُوشَعَ بْنَ نُونٍ فَغَلَبَهُمْ وَ قَتَلَ مِنْهُمْ مَقْتَلَهً عَظِیمَهً (۳)وَ هَزَمَ الْبَاقِینَ بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَی ذِکْرُهُ وَ أَسَرَ صَفْرَاءَ بِنْتَ شُعَیْبٍ وَ قَالَ لَهَا قَدْ عَفَوْتُ عَنْکِ فِی الدُّنْیَا إِلَی أَنْ نَلْقَی نَبِیَّ اللَّهِ مُوسَی فَأَشْکُوَ مَا لَقِیتُ مِنْکِ (۴)وَ مِنْ قَوْمِکِ فَقَالَتْ صَفْرَاءُ وَا وَیْلَاهْ وَ اللَّهِ لَوْ أُبِیحَتْ لِیَ الْجَنَّهُ لَاسْتَحْیَیْتُ أَنْ أَرَی فِیهَا رَسُولَ اللَّهِ وَ قَدْ هَتَکْتُ حِجَابَهُ وَ خَرَجْتُ عَلَی وَصِیِّهِ بَعْدَهُ فَاسْتَتَرَ الْأَئِمَّهُ بَعْدَ یُوشَعَ إِلَی زَمَانِ دَاوُدَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَرْبَعَمِائَهِ سَنَهٍ وَ کَانُوا أَحَدَ عَشَرَ (۵)وَ کَانَ قَوْمُ کُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ یَخْتَلِفُونَ إِلَیْهِ فِی وَقْتِهِ وَ یَأْخُذُونَ عَنْهُ مَعَالِمَ دِینِهِمْ حَتَّی انْتَهَی الْأَمْرُ إِلَی آخِرِهِمْ فَغَابَ عَنْهُمْ ثُمَّ ظَهَرَ فَبَشَّرَهُمْ بِدَاوُدَ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ أَخْبَرَهُمْ أَنَّ دَاوُدَ عَلَیْهِ السَّلَامُ هُوَ الَّذِی یُطَهِّرُ الْأَرْضَ مِنْ جَالُوتَ وَ جُنُودِهِ وَ یَکُونُ فَرَجُهُمْ فِی ظُهُورِهِ وَ کَانُوا یَنْتَظِرُونَهُ فَلَمَّا کَانَ زَمَانُ دَاوُدَ عَلَیْهِ السَّلَامُ کَانَ لَهُ أَرْبَعَهُ إِخْوَهٍ وَ لَهُمْ أَبٌ شَیْخٌ کَبِیرٌ وَ کَانَ دَاوُدُ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِنْ بَیْنِهِمْ خَامِلَ الذِّکْرِ وَ کَانَ أَصْغَرَ إِخْوَتِهِ لَا یَعْلَمُونَ أَنَّهُ دَاوُدُ النَّبِیُّ الْمُنْتَظَرُ

۱- و لا یبعد أن یکون ما ورد فی بعضها من أنّها الهر أو طست یغسل فیها قلوب الأنبیاء و غیره ورد مورد التقیه و موافقه للعامه.

۲- فی المصدر: علی الاذی.

۳- فی نسخه: و قتل منهم قتله عظیمه.

۴- فی المصدر: إلی أن القی نبی اللّه موسی فأشکو إلیه ما لقیت منک.

۵- ذکر المسعودیّ فی اثبات الوصیه عده منهم، و هم: ۱- فینحاس بن یوشع ۲- بشیر بن فینحاس ۳- جبرئیل بن بشیر ۴- ابلث بن جبرئیل بن بشیر ۵- أحمر بن ابلث ۶- محتان بن أحمر ۷- ابنه عوق ۸- طالوت. ثم قال: فلما حضرت طالوت الوفاه أوحی اللّه إلیه أن یسلم ما فی یدیه من المواریث و العلوم الی الیاس و داود علیهما السلام، و روی أنّه امر بتسلیم ذلک الی داود علیه السلام.

الَّذِی یُطَهِّرُ الْأَرْضَ مِنْ جَالُوتَ وَ جُنُودِهِ وَ کَانَتِ الشِّیعَهُ یَعْلَمُونَ أَنَّهُ قَدْ وُلِدَ وَ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ کَانُوا یَرَوْنَهُ وَ یُشَاهِدُونَهُ وَ لَا یَعْلَمُونَ أَنَّهُ هُوَ فَخَرَجَ دَاوُدُ عَلَیْهِ السَّلَامُ وَ إِخْوَتُهُ وَ أَبُوهُمْ لَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ وَ تَخَلَّفَ عَنْهُمْ دَاوُدُ وَ قَالَ مَا یُصْنَعُ بِی فِی هَذَا الْوَجْهِ وَ اسْتَهَانَ بِهِ إِخْوَتُهُ وَ أَبُوهُ وَ أَقَامَ فِی غَنَمِ أَبِیهِ یَرْعَاهَا فَاشْتَدَّتِ الْحَرْبُ وَ أَصَابَ النَّاسَ جَهْدٌ فَرَجَعَ أَبُوهُ وَ قَالَ لِدَاوُدَ احْمِلْ إِلَی إِخْوَتِکَ طَعَاماً یَتَقَوَّوْنَ بِهِ عَلَی الْعَدُوِّ وَ کَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ رَجُلًا قَصِیراً قَلِیلَ الشَّعْرِ طَاهِرَ الْقَلْبِ أَخْلَاقُهُ نَقِیَّهٌ فَخَرَجَ وَ الْقَوْمُ مُتَقَارِبُونَ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ قَدْ رَجَعَ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ إِلَی مَرْکَزِهِ فَمَرَّ دَاوُدُ عَلَی حَجَرٍ فَقَالَ الْحَجَرُ لَهُ بِنِدَاءٍ رَفِیعٍ یَا دَاوُدُ خُذْنِی فَاقْتُلْ بِی جَالُوتَ فَإِنِّی إِنَّمَا خُلِقْتُ لِقَتْلِهِ فَأَخَذَهُ وَ وَضَعَهُ فِی مِخْلَاتِهِ الَّتِی کَانَتْ یَکُونُ فِیهَا حِجَارَتُهُ الَّتِی کَانَ یَرْمِی بِهَا غَنَمَهُ فَلَمَّا دَخَلَ الْعَسْکَرَ سَمِعَهُمْ یُعَظِّمُونَ أَمْرَ جَالُوتَ فَقَالَ لَهُمْ مَا تُعَظِّمُونَ مِنْ أَمْرِهِ فَوَ اللَّهِ إِنْ عَایَنْتُهُ لَأَقْتُلَنَّهُ فَتَحَدَّثُوا بِخَبَرِهِ حَتَّی أُدْخِلَ عَلَی طَالُوتَ فَقَالَ لَهُ یَا فَتَی مَا عِنْدَکَ مِنَ الْقُوَّهِ وَ مَا جَرَّبْتَ مِنْ نَفْسِکَ قَالَ قَدْ کَانَ الْأَسَدُ یَعْدُو عَلَی الشَّاهِ مِنْ غَنَمِی فَأُدْرِکُهُ وَ آخُذُ بِرَأْسِهِ وَ أُقَلِّبُ لَحْیَهُ عَنْهَا (۱)فَآخُذُهَا مِنْ فِیهِ وَ قَدْ کَانَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی أَوْحَی إِلَی طَالُوتَ أَنَّهُ لَا یَقْتُلُ جَالُوتَ إِلَّا مَنْ لَبِسَ دِرْعَکَ فَمَلَأَهَا فَدَعَا بِدِرْعِهِ فَلَبِسَهَا دَاوُدُ فَاسْتَوَتْ عَلَیْهِ فَرَاعَ ذَلِکَ طَالُوتَ (۲)وَ مَنْ حَضَرَهُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَقَالَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَقْتُلَ جَالُوتَ بِهِ فَلَمَّا أَصْبَحُوا وَ الْتَقَی النَّاسُ قَالَ دَاوُدُ أَرُونِی جَالُوتَ فَلَمَّا رَآهُ أَخَذَ الْحَجَرَ فَرَمَاهُ بِهِ فَصَکَّ بِهِ بَیْنَ عَیْنَیْهِ فَدَمَغَهُ وَ تَنَکَّسَ عَنْ دَابَّتِهِ فَقَالَ النَّاسُ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ مَلَّکَهُ النَّاسُ (۳)حَتَّی لَمْ یَکُنْ یُسْمَعُ لِطَالُوتَ ذِکْرٌ وَ اجْتَمَعَتْ عَلَیْهِ بَنُو إِسْرَائِیلَ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی عَلَیْهِ الزَّبُورَ وَ عَلَّمَهُ صَنْعَهَ الْحَدِیدِ فَلَیَّنَهُ لَهُ وَ أَمَرَ الْجِبَالَ وَ الطَّیْرَ أَنْ تُسَبِّحَ مَعَهُ وَ أَعْطَاهُ صَوْتاً لَمْ یُسْمَعْ بِمِثْلِهِ حُسْناً وَ أُعْطِیَ قُوَّهً فِی الْعِبَادَهِ وَ أَقَامَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ نَبِیّاً ثُمَّ إِنَّ دَاوُدَ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَرَادَ أَنْ یَسْتَخْلِفَ سُلَیْمَانَ عَلَیْهِ السَّلَامُ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَوْحَی إِلَیْهِ

۱- فی المصدر: و أفک لحییه عنها. و هو الأصحّ. کما یأتی فی خبر الحلبیّ أیضا.

۲- راعه الامر: أفزعه. أعجبه.

۳- أی صیروه ملکا.

يَأْمُرُهُ بِذَلِكَ فَلَمَّا أَخْبَرَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ضَجُّوا مِنْ ذَلِكَ وَ قَالُوا يَسْتَخْلِفُ عَلَيْنَا حَدَثاً وَ فِينَا مَنْ هُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ فَدَعَا أَسْبَاطَ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَهُمْ قَدْ بَلَغَتْنِي مَقَالَتُكُمْ فَأَرُونِي عِصِيَّكُمْ فَأَيُّ عَصًا أَثْمَرَتْ فَصَاحِبُهَا وَلِيُّ الْأَمْرِ بَعْدِي فَقَالُوا رَضِينَا وَ قَالَ لِيَكْتُبْ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْكُمْ اسْمَهُ عَلَى عَصَاهُ فَكَتَبُوا ثُمَّ جَاءَ سُلَيْمَانُ بِعَصَاهُ فَكَتَبَ عَلَيْهَا اسْمَهُ ثُمَّ أُدْخِلَتْ بَيْتاً وَ أُغْلِقَ الْبَابُ وَ حَرَسَهُ رُءُوسُ أَسْبَاطِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَلَمَّا أَصْبَحَ صَلَّى بِهِمُ الْغَدَاةَ ثُمَّ أَقْبَلَ فَفَتَحَ الْبَابَ فَأَخْرَجَ عِصِيَّهُمْ وَ قَدْ أَوْرَقَتْ عَصَا سُلَيْمَانَ وَ قَدْ أَثْمَرَتْ فَسَلَّمُوا ذَلِكَ لِدَاوُدَ فَاخْتَبَرَهُ بِحَضْرَةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ لَهُ يَا بُنَيَّ أَيُّ شَيْ ءٍ أَبْرَدُ قَالَ عَفْوُ اللَّهِ عَنِ النَّاسِ وَ عَفْوُ النَّاسِ بَعْضِهِمْ عَنْ بَعْضٍ قَالَ يَا بُنَيَّ فَأَيُّ شَيْ ءٍ أَحْلَى قَالَ الْمَحَبَّةُ وَ هِيَ رَوْحُ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ فَافْتَرَّ دَاوُدُ ضَاحِكاً فَسَارَ بِهِ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ هَذَا خَلِيفَتِي فِيكُمْ مِنْ بَعْدِي ثُمَّ أَخْفَى سُلَيْمَانُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرَهُ وَ تَزَوَّجَ بِامْرَأَةٍ وَ اسْتَتَرَ مِنْ شِيعَتِهِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْتَتِرَ ثُمَّ إِنَّ امْرَأَتَهُ قَالَتْ لَهُ ذَاتَ يَوْمٍ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي مَا أَكْمَلَ خِصَالَكَ وَ أَطْيَبَ رِيحَكَ وَ لَا أَعْلَمُ لَكَ خَصْلَةً أَكْرَهُهَا إِلَّا أَنَّكَ فِي مَئُونَةِ أَبِي فَلَوْ دَخَلْتَ السُّوقَ فَتَعَرَّضْتَ لِرِزْقِ اللَّهِ رَجَوْتُ أَنْ لَا يُخَيِّبَكَ فَقَالَ لَهَا سُلَيْمَانُ إِنِّي وَ اللَّهِ مَا عَمِلْتُ عَمَلًا قَطُّ وَ لَا أُحْسِنُهُ فَدَخَلَ السُّوقَ فَجَالَ يَوْمَهُ ذَلِكَ ثُمَّ رَجَعَ فَلَمْ يُصِبْ شَيْئاً فَقَالَ لَهَا مَا أَصَبْتُ شَيْئاً قَالَتْ لَا عَلَيْكَ إِنْ لَمْ يَكُنِ الْيَوْمَ كَانَ غَداً فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ خَرَجَ إِلَى السُّوقِ فَجَالَ فِيهِ فَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى شَيْ ءٍ وَ رَجَعَ فَأَخْبَرَهَا فَقَالَتْ يَكُونُ غَداً إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَمَّا كَانَ فِي الْيَوْمِ الثَّالِثِ مَضَى حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَإِذَا هُوَ بِصَيَّادٍ فَقَالَ لَهُ هَلْ لَكَ أَنْ أُعِينَكَ وَ تُعْطِيَنَا شَيْئاً قَالَ نَعَمْ فَأَعَانَهُ فَلَمَّا فَرَغَ أَعْطَاهُ الصَّيَّادُ سَمَكَتَيْنِ فَأَخَذَهُمَا وَ حَمِدَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ إِنَّهُ شَقَّ بَطْنَ إِحْدَاهُمَا فَإِذَا هُوَ بِخَاتَمٍ فِي بَطْنِهَا فَأَخَذَهُ فَصَيَّرَهُ فِي ثَوْبِهِ (۱)وَ حَمِدَ اللَّهَ وَ أَصْلَحَ السَّمَكَتَيْنِ وَ جَاءَ بِهِمَا إِلَى مَنْزِلِهِ وَ فَرِحَتِ امْرَأَتُهُ بِذَلِكَ وَ قَالَتْ لَهُ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَدْعُوَ أَبَوَيَّ حَتَّى يَعْلَمَا أَنَّكَ قَدْ كَسَبْتَ فَدَعَاهُمَا فَأَكَلَا مَعَهُ فَلَمَّا فَرَغُوا قَالَ لَهُمْ هَلْ تَعْرِفُونِّي قَالُوا لَا وَ اللَّهِ إِلَّا أَنَّا لَمْ نَرَ خَيْراً مِنْكَ (۲)فَأَخْرَجَ خَاتَمَهُ فَلَبِسَهُ فَخَرَّ عَلَيْهِ الطَّيْرُ وَ الرِّيحُ وَ غَشِيَهُ

۱- في المصدر: فصره في ثوبه و هو الأصحّ، و المعنى: فربطه في ثوبه.

۲- في المصدر: لا و اللّه الا أنا لم نر الا خيرا منك.

الْمُلْکَ وَ حَمَلَ الْجَارِیَهَ وَ أَبَوَیْهَا إِلَی بِلَادِ إِصْطَخْرَ وَ اجْتَمَعَتْ إِلَیْهِ الشِّیعَهُ وَ اسْتَبْشَرُوا بِهِ فَفَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُمْ مَا کَانُوا فِیهِ مِنْ حَیْرَهِ غَیْبَتِهِ فَلَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاهُ أَوْصَی إِلَی آصَفَ بْنِ بَرْخِیَا بِإِذْنِ اللَّهِ تَعَالَی ذِکْرُهُ فَلَمْ یَزَلْ بَیْنَهُمْ تَخْتَلِفُ إِلَیْهِ الشِّیعَهُ وَ یَأْخُذُونَ عَنْهُ مَعَالِمَ دِینِهِمْ ثُمَّ غَیَّبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ آصَفَ غَیْبَهً طَالَ أَمَدُهَا ثُمَّ ظَهَرَ لَهُمْ فَبَقِیَ بَیْنَ قَوْمِهِ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ إِنَّهُ وَدَّعَهُمْ فَقَالُوا لَهُ أَیْنَ الْمُلْتَقَی قَالَ عَلَی الصِّرَاطِ وَ غَابَ عَنْهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ وَ اشْتَدَّتِ الْبَلْوَی عَلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ بِغَیْبَتِهِ وَ تَسَلَّطَ عَلَیْهِمْ بُخْتَنَصَّرُ فَجَعَلَ یَقْتُلُ مَنْ یَظْفَرُ بِهِ مِنْهُمْ وَ یَطْلُبُ مَنْ یَهْرُبُ وَ یَسْبِی ذَرَارِیَّهُمْ فَاصْطَفَی مِنَ السَّبْیِ مِنْ أَهْلِ بَیْتِ یَهُودَا أَرْبَعَهَ نَفَرٍ فِیهِمْ دَانِیَالُ وَ اصْطَفَی مِنْ وُلْدِ هَارُونَ عُزَیْراً وَ هُمْ حِینَئِذٍ صِبْیَهٌ صِغَارٌ فَمَکَثُوا فِی یَدِهِ وَ بَنُو إِسْرَائِیلَ فِی الْعَذَابِ الْمُهِینِ وَ الْحُجَّهُ دَانِیَالُ أَسِیرٌ فِی یَدِ بُخْتُنَصَّرَ تِسْعِینَ سَنَهً فَلَمَّا عَرَفَ فَضْلَهُ وَ سَمِعَ أَنَّ بَنِی إِسْرَائِیلَ یَنْتَظِرُونَ خُرُوجَهُ وَ یَرْجُونَ الْفَرَجَ فِی ظُهُورِهِ وَ عَلَی یَدِهِ أَمَرَ أَنْ یُجْعَلَ فِی جُبٍّ عَظِیمٍ وَاسِعٍ وَ یُجْعَلَ مَعَهُ الْأَسَدُ لِیَأْکُلَهُ فَلَمْ یَقْرَبْهُ وَ أُمِرَ أَنْ لَا یَطْعَمَ فَکَانَ اللَّهُ تَعَالَی یَأْتِیهِ بِطَعَامِهِ وَ شَرَابِهِ عَلَی یَدِ نَبِیٍّ مِنْ أَنْبِیَاءِ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَکَانَ یَصُومُ دَانِیَالُ النَّهَارَ وَ یُفْطِرُ اللَّیْلَ (۱)عَلَی مَا یُدْلَی إِلَیْهِ مِنَ الطَّعَامِ وَ اشْتَدَّتِ الْبَلْوَی عَلَی شِیعَتِهِ وَ قَوْمِهِ الْمُنْتَظِرِینَ لِظُهُورِهِ وَ شَکَّ أَکْثَرُهُمْ فِی الدِّینِ لِطُولِ الْأَمَدِ فَلَمَّا تَنَاهَی الْبَلَاءُ بِدَانِیَالَ وَ بِقَوْمِهِ رَأَی بُخْتُنَصَّرُ فِی الْمَنَامِ کَأَنَّ مَلَائِکَهً مِنَ السَّمَاءِ قَدْ هَبَطَتْ إِلَی الْأَرْضِ أَفْوَاجاً إِلَی الْجُبِّ الَّذِی فِیهِ دَانِیَالُ مُسَلِّمِینَ عَلَیْهِ یُبَشِّرُونَهُ بِالْفَرَجِ فَلَمَّا أَصْبَحَ نَدِمَ عَلَی مَا أَتَی إِلَی دَانِیَالَ فَأَمَرَ أَنْ یُخْرَجَ مِنَ الْجُبِّ فَلَمَّا أُخْرِجَ اعْتَذَرَ إِلَیْهِ مِمَّا ارْتَکَبَ مِنْهُ مِنَ التَّعْذِیبِ ثُمَّ فَوَّضَ إِلَیْهِ النَّظَرَ فِی أُمُورِ مَمَالِکِهِ وَ الْقَضَاءَ بَیْنَ النَّاسِ فَظَهَرَ مَنْ کَانَ مُسْتَتِراً مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ رَفَعُوا رُءُوسَهُمْ وَ اجْتَمَعُوا إِلَی دَانِیَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ مُوقِنِینَ بِالْفَرَجِ فَلَمْ یَلْبَثْ إِلَّا الْقَلِیلَ عَلَی تِلْکَ الْحَالِ حَتَّی مَضَی لِسَبِیلِهِ وَ أَفْضَی الْأَمْرُ بَعْدَهُ إِلَی عُزَیْرٍ وَ کَانُوا یَجْتَمِعُونَ إِلَیْهِ وَ یَأْنَسُونَ بِهِ وَ یَأْخُذُونَ عَنْهُ مَعَالِمَ دِینِهِمْ فَغَیَّبَ اللَّهُ عَنْهُمْ شَخْصَهُ مِائَهَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ وَ غَابَتِ الْحُجَجُ بَعْدَهُ وَ اشْتَدَّتِ الْبَلْوَی عَلَی بَنِی إِسْرَائِیلَ حَتَّی وُلِدَ یَحْیَی بْنُ زَکَرِیَّا عَلَیْهِمَا السَّلَامُ وَ تَرَعْرَعَ وَ ظَهَرَ وَ لَهُ سَبْعُ سِنِینَ فَقَامَ فِی النَّاسِ خَطِیباً فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَی عَلَیْهِ وَ ذَکَّرَهُمْ بِأَیَّامِ اللَّهِ وَ أَخْبَرَهُمْ أَنَ

۱- فی المصدر: و یفطر باللیل.

مِحَنَ الصَّالِحِينَ إِنَّمَا كَانَتْ لِذُنُوبِ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ أَنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ وَ وَعَدَهُمُ الْفَرَجَ بِقِيَامِ الْمَسِيحِ بَعْدَ نَيِّفٍ (۱)وَ عِشْرِينَ سَنَةً مِنْ هَذَا الْقَوْلِ فَلَمَّا وُلِدَ الْمَسِيحُ أَخْفَى اللَّهُ وِلَادَتَهُ وَ غَيَّبَ شَخْصَهُ لِأَنَّ مَرْيَمَ عَلَيْهَا السَّلَامُ لَمَّا حَمَلَتْهُ انْتَبَذَتْ بِهِ مَكاناً قَصِيًّا ثُمَّ إِنَّ زَكَرِيَّا وَ خَالَتَهَا أَقْبَلَا يَقُصَّانِ أَثَرَهَا حَتَّى هَجَمَا عَلَيْهَا وَ قَدْ وَضَعَتْ مَا فِي بَطْنِهَا وَ هِيَ تَقُولُ يا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هذا وَ كُنْتُ نَسْياً مَنْسِيًّا فَأَطْلَقَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ لِسَانَهُ بِعُذْرِهَا وَ إِظْهَارِ حُجَّتِهَا فَلَمَّا ظَهَرَ اشْتَدَّتِ الْبَلْوَى وَ الطَّلَبُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ أَكَبَّ الْجَبَابِرَةُ وَ الطَّوَاغِيتُ عَلَيْهِمْ حَتَّى كَانَ مِنْ أَمْرِ الْمَسِيحِ مَا قَدْ أَخْبَرَ اللَّهُ بِهِ وَ اسْتَتَرَ شَمْعُونُ بْنُ حَمُّونَ وَ الشِّيعَةُ حَتَّى أَفْضَى بِهِمُ الِاسْتِتَارُ إِلَى جَزِيرَةٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ فَأَقَامُوا بِهَا فَفَجَّرَ لَهُمْ فِيهَا الْعُيُونَ الْعَذْبَةَ (۲)وَ أَخْرَجَ لَهُمْ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَ جَعَلَ لَهُمْ فِيهَا الْمَاشِيَةَ وَ بَعَثَ إِلَيْهِمْ سَمَكَةً تُدْعَى الْقُمُدَّ (۳)لَا لَحْمٌ لَهَا وَ لَا عَظْمٌ وَ إِنَّمَا هِيَ جِلْدٌ وَ دَمٌ فَخَرَجَتْ مِنَ الْبَحْرِ وَ أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى النَّحْلِ أَنْ تَرْكَبَهَا فَرَكِبَتْهَا فَأَتَتِ النَّحْلُ إِلَى تِلْكَ الْجَزِيرَةِ وَ نَهَضَ النَّحْلُ وَ تَعَلَّقَ بِالشَّجَرِ فَعَرَشَ وَ بَنَى وَ كَثُرَ الْعَسَلُ وَ لَمْ يَكُونُوا يَفْقِدُونَ شَيْئاً مِنْ أَخْبَارِ الْمَسِيحِ عَلَيْهِ السَّلَامُ (۴).

**[ترجمه]اکمال الدین: امام صادق از پدرانش علیهم السلام روایت می کند که: یوشع بن نون بعد از حضرت موسی پیامبر بنی اسرائیل شد و بر اذیت ها و ضررها و تلاش ها و بلاهایی که پادشاهان ظالم بر آن ها می آوردند صبر کرد، تا این که سه نفر از آن پادشاهان ظالم رفتند و بعد از آن ها کار او قوت گرفت پس دو مرد از منافقان قوم موسی به همراه صفراء دختر شعیب و زن حضرت موسی با صد هزار نفر بر او خروج کردند، و با یوشع بن نون جنگیدند و یوشع بن نون آن ها را شکست داد و تعداد زیادی از آن ها را کشت و بقیه را باذن خداوند متعال شکست داد و صفراء دختر شعیب را اسیر کرد و به او گفت که در این دنیا از تو گذشتم تا این که در آخرت موسی پیامبر خدا را ببینم و از بدی هایی که از تو و قومت به من رسیده نزد او شکایت کنم. صفراء گفت: ای وای بر من. به خدا قسم اگر بهشت بر من مباح می شد و من جزء بهشتیان می شدم، خجالت می کشیدم که در آن با رسول خدا (موسی) ملاقات کنم، در حالی که پرده‌اش را پاره کردم و بعد از او بر وصی او خروج کردم. جانشینان قوم بنی اسرائیل بعد از یوشع علیه السلام تا زمان داود علیه السلام به مدت چهارصد سال بر بنی اسرائیل مخفی بودند که یازده نفر بودند و قوم هر یک از آن ها در زمان خودش نزد تو رفت و آمد می‌کردند و نشانه های دینشان را از او می گرفتند تا این که کار به آخرین آن ها رسید و از آنان غایب شد، سپس ظاهر شد و به آن ها به داود علیه السلام بشارت داد و خبر داد که داود همان کسی است که زمین را از وجود جالوت و سپاهیانش پاک می کند و پیروزی آن ها در ظهور داود است و آن ها منتظر ظهور داود بودند. هنگامی که زمان داود فرا رسید آن ها چهار برادر بودند که پدر بسیار پیری داشتند و داود ناشناس ترین و کوچکترین برادرانش بود. آنان نمی دانستند که او داود پیامبر منتظر است

ص: ۴۴۵

و او همان کسی ا ست که زمین را از وجود جالوت و سپاهیانش پاک می کند. شیعه می‌دانستند که او متولد شده و بزرگ شده است و او را می دیدند ولی نمی دانستند که او همان داود است. پس هنگامی که طالوت سپاهش را تقسیم کرد، داود و برادرانش و پدرش راهی شدند و داود از آن ها عقب افتاد و گفت: در این جا با من چکار دارند؟ و برادرانش و پدرش او را مسخره کردند و او را مشغول چراندن گله پدرش کردند. جنگ شدت گرفت و مردم دچار زحمت زیادی شدند. پدرش برگشت و به داود گفت: برای برادرانت غذا ببر تا با آن بر دشمنان قوی شوند. داود مردی کوتاه قد و کم مو بود و قلبی پاک و اخلاقی نیکو داشت. به سوی قومش رفت و سپاهیان قومش نزدیک همدیگر بودند و هر کدام از آن ها به مرکز آن برمی...

گشت. داود بر سنگی گذر کرد و سنگ با صدایی بلند به او گفت: ای داود من را بگیر و با من جالوت را بکش، من فقط برای کشتن او خلق شده‌ام. داود آن را برداشت و آن را در کیسه سنگ هایی که با آن ها گوسفندان را می زد گذاشت. هنگامی که نزدیک نیروها رفت شنید که آن ها کشتن جالوت را کاری بزرگ و غیر ممکن می دانستند. به آن ها گفت: چه چیزی را در مورد جالوت، بزرگ - دشوار - می‌دانید؟ به خدا قسم که اگر او را ببینم به تاکید او را می‌کشم. پس درباره حرف او سخن می گفتند تا این که او را نزد طالوت بردند. طالوت به او گفت: ای جوان چه قدرتی داری و چگونه خودت را آزمایش کرده‌ای؟ داود گفت: وقتی شیر بر گوسفندانم حمله می‌کند شیر را دنبال می‌کنم و سرش را می‌گیرم و فک بالا و پایین آن را باز می‌کنم و گوسفند را از دهانش می‌گیرم. خداوند بر طالوت وحی کرد که کسی نمی تواند جالوت را بکشد مگر کسی که زره تو را بپوشد و در تن او اندازه باشد. دستور داد که زره او را بیاورند و داود آن را پوشید و اندازه اش بود و طالوت و آن گروه از بنی اسرائیل که آن جا بودند از آن تعجب کردند و خوشحال شدند. طالوت گفت: ان شاء الله که با آن جالوت را می‌کشد. هنگامی که صبح شد و با مردم برخورد کرد، داود فرمود: جالوت را به من نشان دهید، هنگامی که او را دید سنگ را به سوی او پرتاب کرد و با آن بین چشمانش و مغزش را هدف کرد و به آن جا زد و از پشت حیوانی که بر آن سوار بود افتاد. مردم فریاد زدند: داود جالوت را کشت. هنگامی که طالوت فوت کرد، مردم او را پادشاه بنی اسرائیل کردند. و بنی اسرائیل بر گرد او جمع شدند و خداوند متعال زبور را بر او نازل کرد و صنعت آهن و نرم کردن آن را به او نشان داد. و به کوه ها و پرندگان دستور داد که همراه او خداوند را تسبیح کنند و خداوند صدای زیبا را به او عطا کرد که به مانند آن صدا نشنیده بودند و به او قدرت عبادت داد و پیامبر قوم بنی اسرائیل شد.

سپس داود خواست که سلیمان را جانشین خود بکند چون خداوند آن را به او دستور داده بود.

ص: ۴۴۶

هنگامی که بنی اسرائیل این خبر را شنیدند اعتراض کردند که آیا جوانی را جانشین خود می‌کنی در حال که بزرگتر از او در بین ما هست. پس بزرگان بنی اسرائیل را فراخواند و به آن ها گفت: سخنانتان به من رسید، عصاهایتان را نشانم دهید. عصای هر کدام از شما میوه داد، صاحب آن عصا جانشین من می شود. گفتند که قبول می کنیم. و گفت: هر کس اسمش را بر عصایش بنویسد و آن ها نوشتند، سپس سلیمان علیه السلام عصایش را آورد و اسمش را بر عصا نوشت. سپس عصاها را در یک خانه گذاشتند و در آن خانه را قفل کردند و بزرگان بنی اسرائیل خودشان از آن خانه نگهبانی می کردند، حضرت داود فردای آن روز، نماز ظهر را با آن ها خواند. سپس آمد و در را باز کرد و عصاها را بیرون آورد که عصای سلیمان برگ در آورده بود و میوه داده بود. عصای سلیمان را به داود دادند و در حضور بنی اسرائیل او را امتحان کرد. و به او گفت: ای پسرم چه چیزی به انسان احساس آرامش می دهد؟ جواب داد گذشت خداوند از بندگانش و گذشت مردم از همدیگر. داوود پرسید: چه چیزی زیباترین است؟ جواب داد: مهربانی و آن روح خداوند در بندگانش است. داود با یک لبخند از او خوشنود شد و او را به بین مردم برد و گفت: سلیمان بعد از من، جانشین من است. سپس سلیمان بعد از آن؛ کارهایش را از مردم مخفی نگه داشت و با یک زنی ازدواج کرد و تا آن زمانی که خداوند مقدر کرده بود از پیروانش پنهان شد. یک روز همسرش به او گفت: فدای شما بشوم اخلاقت چقدر نیکو است و بویت چقدر خوش است و از هیچ رفتارت بدم نمی آید جز این که یک خصلت داری که من از آن خوشم نمی آید و آن این است که هنوز تحت سرپرستی پدرت هستی، اگر به بازار

بروی و دنبال کسب روزی باشی امید دارم که خداوند تو را ناامید نمی کند. سلیمان گفت: به خدا قسم که من تا کنون کاری را انجام نداده‌ام و کاری را درست بلد نیستم. پس به بازار رفت و تمام روز در بازار گشت و سپس به خانه برگشت در حالی که چیزی به دست نیاورده بود، به زنش گفت چیزی به دست نیاوردم. زنش گفت: مشکلی ندارد اگر امروز چیزی به دست نیاوردی، فردا به دست می آوری. فردای آن روز هم به بازار رفت و در بازار گشت و چیزی به دست نیاورد و به زنش این خبر را داد. زنش گفت: انشاء الله فردا به دست می آوری. در روز سوم از بازار گذشت تا به ساحل دریا رسید و در آن جا با یک ماهیگیر برخورد کرد. به ماهیگیر گفت: آیا می‌خواهی که در کارت به تو کمک کنم و در آخر سهمی به من بدهی؟ ماهیگیر گفت: بله. سلیمان به ماهیگیر کمک کرد و هنگامی که کار تمام شد به او دو ماهی داد. سلیمان آن ها را گرفت و خدا را شکر کرد. سپس وقتی شکم یکی از ماهی ها را پاره کرد ناگهان یک انگشتری در شکمش پیدا کرد. آن را برداشت و آن را به لباسش بست و خدا را شکر کرد و شکم ماهی ها را درست کرد و آن ها را به خانه برد. زنش به خاطر آن ها خوشحال شد و گفت: من می خواهم که پدر و مادرم را دعوت کنم تا بدانند که تو خودت چیزی به دست آوردی، آن ها را دعوت کرد و با هم دو ماهی را خوردند. بعد از غذا سلیمان به آن ها گفت: آیا مرا به خوبی می شناسید؟ گفتند: به خدا قسم نه، ولی جز خوبی چیزی از تو ندیدیم. پس انگشتر را در آورد و آن را در انگشتش کرد. پس پرندگان و باد برای او سجده کردند و پادشاه نزد او آمد.

ص: ۴۴۷

و همسر و پدر و مادر همسرش را با خود به شهر اصطخر برد. آن جا پیروانش نزد او تجمع کردند و مردم را به آمدن او بشارت دادند و خداوند با آمدن او فرج و پیروزی را که در زمان غیبتش از آن محروم بودند برای آن ها آورد. در هنگام مرگش باذن خداوند آصف بن برخیا را به جانشینی خود انتخاب کرد. پس همیشه پیروانش نزد او رفت و آمد داشتند و نشانه های دینشان را از او می گرفتند. سپس خداوند به مدت طولانی آصف را نیز از آن ها پنهان کرد. سپس بر ایشان ظهور کرد و همان اندازه که خدا خواست در بین آنان ماند و سپس او با آن ها خداحافظی کرد. به او گفتند: کجا همدیگر را ببینیم؟ فرمود: بر پل صراط و تا آن زمان که خداوند اراده کرده بود از آن ها پنهان شد. با غیبت او بدبختی در بین بنی اسرائیل زیاد شد، و بخت نصر بر آن ها غلبه کرد و هر کسی از آنان را که به دست می‌آورد می کشت و هر کس را که فرار می کرد دنبال می‌کرد و خانواده های آن ها را به اسارت می گرفت و از بین اسیران از خانواده یهودا چهار نفر را انتخاب کرد که یکی از آن ها دانیال بود، و از فرزندان هارون عُزیر را انتخاب کرد، و آن ها در آن زمان خردسال بودند و آن ها در نزد بخت نصر بودند و بنی اسرائیل در عذابی سخت به سر می بردند. و حجت آن ها، دانیال نود سال در نزد بخت نصر اسیر بود. هنگامی که بزرگی و فضیلت او را شناخت و شنید که بنی اسرائیل منتظر خروج او هستند و به پیروزی و فرج و گشایش به دست او در هنگام ظهور او امیدوار هستند دستور داد که او را در یک چاه بزرگ و پهنی با یک شیر بگذارند تا شیر او را بخورد، ولی شیر به او نزدیک نشد. پس دستور داد که به او غذا ندهند، خداوند به دست یکی از پیامبران بنی اسرائیل برای او غذا و نوشیدنی می فرستاد. دانیال روز را روزه می گرفت و در شب با غذایی که برایش می آوردند افطار می‌کرد. بدبختی و مصیبت در بین پیروان و قوم منتظر ظهورش شدت گرفت و بیشتر آن ها به خاطر طولانی بودن غیبتش به دین شک کردند. هنگامی که بلای دانیال و بدبختی قومش به نهایت رسید بخت نصر در خواب دید که ملائکه گروه گروه بر روی آن چاهی که دانیال در آن

است فرود می آینـد و به او سـلام می کننـد و به او بشارت پیروزی می دهنـد، وقتی بیدار شد به خاطر آن چه که بر سـر دانیال آورده بود پشیمان شـد و دسـتور داد که او را از چـاه بیرون بیاورنـد و هنگامی که او را آزاد کردنـد بخت نصـر از او به خاطر شکنجه هایی که به او داده بود، معـذرت خواهی کرد. سـپس مسـئولیت تـدبیر در امور مملکت و قضاوت در بین مردم را به او واگذار کرد. و آن دسته از مردم بنی اسرائیل که خودشان را مخفی کرده بودند، بیرون آمدند و سرهایشان را بالا گرفتند و در اطراف دانیـال جمع شدنـد در حـالی که به فرج و موفقیت امیـد داشـتند و در زمـان مرگ دانیال فقط تعـداد کمی از مردان در ایمـان خـود بـاقی مانـده بودنـد و بعـد از مرگ خود امور را به عزیر واگـذار کرد. مردم در اطراف او جمع شدنـد و بـا او انس گرفتنـد و نشانه های دینشان را از او می گرفتند، خداوند به مدت صد سال فرسـتاده اش را از مردم پنهان کرد سـپس دوباره او را بین آن ها فرسـتاد و حجت های بعـد از او غایب شدنـد و بدبختی در بین قوم بنی اسـراییل شدت گرفت تا این که حضـرت یحیی پسر حضـرت ذکریـا متولـد شـد و بزرگ شـد و در حـالی که فقـط هفت سـال سن داشت در بین آن ها ظهور کرد و به سخنرانی و ستایش خداوند پرداخت و ایام الله را به یاد مردم آورد و به آن ها گفت که

ص: ۴۴۸

رنج و ناراحتی انسان های صالح فقط به خاطر گناهان قوم بنی اسراییل است و عاقبت نیکو فقط برای انسان های با تقوا است و به آن ها وعده داد که بیست و چند سال بعد از این سـخن، حضـرت عیسـی مسـیح ظهور می‌کند. هنگامی که عیسی متولد شد خداوند ولادتش را مخفی کرد و شخص او را غایب کرد چون مریم هنگام وضع حمل به یک مکان دور و خلوت رفته بود.

زکریا و خاله مریم به دنبال جای پای او رفتند تا او را پیدا کردند و او در آن وقت وضع حمل کرده بود و با خودش می گفت: «یا لیتنی متّ قبل هذا و کنت نسیا منسیّا» و خداوند زبان عیسی را برای عذر مریم و آشکار کردن حجت او گویا کرد. هنگامی که او ظهور کرد بـدبختی و مصـیبت و فقر در بین بنی اسـراییل شـدت گرفته بود و پادشاهان ظالم و سـتمگر بر آنان چیره شده بودنـد تا زمانی که آن چه خداوند در باره مسـیح خبر داد اتفاق افتاد. شـمعون بن حمون و پیروانش پنهان شدند تا این که این اسـتتار، آن هـا را به جزیره‌ای از جزیره‌هـای دریـا رسانـد و در آن جزیره سـاکن شدنـد و چشـمه هـای آب گـوارا برای آن ها شکافته شـد و از هر نوع میوه برایشان از دل زمین بیرون آورده شـد و برای آن ها حیوانات اهلی قرار داد و نوعی ماهی فرسـتاد که به آن «قمد» می گفتند که گوشت و اسـتخوان نداشت فقط از پوست و خون بود. آن ماهی از دریا بیرون آمد و خداوند به زنبور دستور داد که بر آن سوار شود، و زنبور نیز سوار شد و ماهی آن را به جزیره برد و شروع به عسل سازی کرد، به درختان آویزان می شد و کندو درست می کرد به طوری که در آن جزیره عسل فروان شد و همچنین اخبار و حرفها در مورد عیسی به آن ها می‌رسید و بی خبر نمی ماندند. -. کمال الدین : ۹۲ - ۹۵ -

**[ترجمه]

بیان

قد مضـی صدر الخبر فی باب وفاه موسـی علیه السلام و قال الفیروزآبادی دمغه کمنعه و نصره شجه حتی بلغت الشجه الدماغ و قال افتر ضحک ضحکا حسنا و قال عرش بالمکان أقام.

**[ترجمه]بخش اول این روایت در باب وفات موسی قبلا ذکر شد. فیروزآبادی می گوید: دمغه بر وزن منعه و نصره: یعنی آن را زخمی کرد تا این که زخم به مغزش رسید. و می گوید که إفترّ یعنی: خنده ملیحی کرد و عرش بالمکان یعنی در جایی اقامت گزید.

**[ترجمه]

11»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ أَ لَمْ تَرَ إِلَی الْمَلَإِ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ مِنْ بَعْدِ مُوسی إِذْ قالُوا لِنَبِیٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ قَالَ وَ کَانَ الْمَلِکُ فِی ذَلِکَ الزَّمَانِ هُوَ الَّذِی یَسِیرُ بِالْجُنُودِ وَ النَّبِیُّ یُقِیمُ لَهُ أَمْرَهُ وَ یُنَبِّئُهُ الْخَبَرَ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ (۵)فَلَمَّا قَالُوا ذَلِکَ لِنَبِیِّهِمْ قَالَ لَهُمْ إِنَّهُ لَیْسَ عِنْدَکُمْ وَفَاءٌ وَ لَا صِدْقٌ وَ لَا رَغْبَهٌ فِی الْجِهَادِ فَقَالُوا

ص: ۴۴۹

۱- النیف بتشدید الیاء و سکونها: کل ما زاد علی العقد إلی أن یبلغ العقد الثانی.

۲- فی المصدر: ففجر اللّه لهم و أخرج لهم فیها العیون العذبه.

۳- هکذا فی نسخ و فی المصدر، و فی نسخه: القمل. و لم نعرفه.

۴- کمال الدین: ۹۲- ۹۵.

۵- فی نسخه: و ینبئه بأن الخیر من عند ربّه.

إِنْ كَتَبَ اللَّهُ الْجِهَادَ فَإِذَا أَخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَ أَبْنَائِنَا فَلَا بُدَّ لَنَا مِنَ الْجِهَادِ وَ نُطِيعُ رَبَّنَا فِي جِهَادِ عَدُوِّنَا قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكاً فَقَالَتْ عُظَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ مَا شَأْنُ طَالُوتَ يَمْلِكُ عَلَيْنَا وَ لَيْسَ فِي بَيْتِ النُّبُوَّةِ وَ الْمَمْلَكَةِ وَ قَدْ عَرَفْتَ أَنَّ النُّبُوَّةَ وَ الْمَمْلَكَةَ فِي اللَّاوَى (۱)وَ يَهُودَا وَ طَالُوتُ مِنْ سِبْطِ بِنْيَامِينَ (۲)بْنِ يَعْقُوبَ فَقَالَ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَ زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ وَ الْمُلْكُ بِيَدِ اللَّهِ يَجْعَلُهُ حَيْثُ يَشَاءُ لَيْسَ لَكُمْ أَنْ تَخَيَّرُوا (۳)فَإِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ بَقِيَّةٌ وَ هُوَ الَّذِي كُنْتُمْ تَهْزِمُونَ بِهِ مَنْ لَقِيتُمْ فَقَالُوا إِنْ جَاءَ التَّابُوتُ رَضِينَا وَ سَلَّمْنَا (۴).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام در مورد این آیه فرمود: «أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلإِ مِن بَنِي إِسْرَائِيلَ مِن بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُواْ لِنَبِيٍّ لَّهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُّقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّهِ » پادشاه در آن زمان سپاه را به پیش می‌برد و پیامبر کارش را استوار می‌کرد و خیر و برکت نزد خداوند را به او خبر می‌داد. وقتی این را به پیامبرشان گفتند به آن ها گفت: شما وفاداری و صداقت و تمایل به جهاد ندارید. آن ها گفتند

ص: ۴۴۹

اگر خداوند جهاد را بر ما واجب کند و ما را از وطنمان و خانواده بیرون کنند بر ما واجب است که جهاد کنیم و در جهاد با دشمنان از دستور خدا پیروی کنیم. فرمود: «إِنَّ اللّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» بزرگان بنی اسراییل گفتند: چرا باید طالوت پادشاه ما باشد در حالی که نه از خانواده پیامبران است و نه از خانواده پادشاهان؟ و تو دانستی که پیامبری و پادشاهی در نسل لاوی و یهود است ولی طالوت از نوادگان ابن یامین پسر یعقوب است. به آن ها گفت: «إِنَّ اللّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» و پادشاهی به دست خداست و به هر کس که بخواهد عطا می کند، انتخاب آن به دست شما نیست و نشانه پادشاهی او آن است که صندوق حضرت موسی از جانب خدا نزد شما بیاید در حالی که ملائکه آن را حمل کنند که سکینه از سوی پروردگارتان و بقیه در آن باشد؛ و صندوق همان است که به کمك او دشمنانتان را شکست می‌دهید. آن ها گفتند: اگر صندوق بیاید راضی می‌شویم و تسلیم می‌شویم. - . تفسیر العیاشی . نسخه خطی و همچنین البحرانی آن را در تفسیر البرهان آورده است ۲ : ۲۳۶ و ۲۳۷ -

**[ترجمه]

۱۲»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ حَرِيزٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ اللَّهِ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ بَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسى وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَةُ قَالَ رَضْرَاضُ (۵)الْأَلْوَاحِ فِيهَا الْعِلْمُ وَ الْحِكْمَةُ الْعِلْمُ جَاءَ مِنَ السَّمَاءِ فَكُتِبَ فِي الْأَلْوَاحِ وَ جُعِلَ فِي التَّابُوتِ (۶).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام باقر علیه السلام در مورد آیه «يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِكَةُ » فرمود: تکه های الواح هستند که در آن ها علم و حکمت است، علم از آسمان آمد و بر روی آن لوح ها نوشته شد و در صندوق قرار داده شد. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی و همچنین کلینی آن را در کتابش آن طور

که در روایت شماره سه ذکر کردیم آورده است -

**[ترجمه]

۱۳»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی الْمُحَسِّنِ (۷)عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ وَ بَقِیَّةٌ مِمَّا تَرَکَ آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِکَهُ فَقَالَ ذُرِّیَّهُ الْأَنْبِیَاءِ (۸).

**[ترجمه]از امام صادق علیه السلام درباره آیه «وَبَقِیَّةٌ مِّمَّا تَرَکَ آلُ مُوسَی وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِکَهُ» پرسیدند. ایشان فرمود: آن نسل پیامبران است. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۴»

-شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَمِعْتُهُ وَ هُوَ یَقُولُ لِلْحَسَنِ (۹)أَیُّ شَیْ ءٍ السَّکِینَهُ عِنْدَکُمْ وَ قَرَأَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ فَقَالَ

ص: ۴۵۰

۱- هکذا فی النسخ، و فی البرهان: فی آل لاوی و هو الصحیح.

۲- هکذا فی النسخ، و الصحیح کما فی البرهان: بنیامین.

۳- فی البرهان: أن تختاروا.

۴- تفسیر العیّاشیّ مخطوط. و أخرجه البحرانیّ و ما یأتی بعده فی تفسیره البرهان ۲: ۲۳۶ و ۲۳۷.

۵- فی البرهان: رضراض.

۶- تفسیر العیّاشیّ مخطوط. و رواه الکلینی کما تقدم تحت رقم ۳.

۷- فی نسخه و فی البرهان أبی الحسن، و قد نص المصنّف قبل ذلک علی أنّه أبو المحسن.

۸- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۹- الظاهر هو الحسن بن خالد أو الحسین بن خالد الذی تقدم فی الحدیث الرابع عن تفسیر القمّیّ، و ذکرنا هناک ما هو المختار راجع.

لَهُ الْحَسَنُ جُعِلْتُ فِدَاکَ لَا أَدْرِی فَأَیُّ شَیْ ءٍ هُوَ قَالَ رِیحٌ تَخْرُجُ مِنَ الْجَنَّهِ طَیِّبَهٌ لَهَا صُورَهٌ کَصُورَهِ وَجْهِ الْإِنْسَانِ (۱)قَالَ فَیَکُونُ مَعَ الْأَنْبِیَاءِ (۲)فَقَالَ لَهُ عَلِیُّ بْنُ أَسْبَاطٍ تَنْزِلُ عَلَی الْأَنْبِیَاءِ وَ الْأَوْصِیَاءِ فَقَالَ تَنْزِلُ عَلَی الْأَنْبِیَاءِ قَالَ وَ هِیَ الَّتِی نَزَلَتْ عَلَی إِبْرَاهِیمَ عَلَیْهِ السَّلَامُ حَیْثُ بَنَی الْکَعْبَهَ فَجَعَلَتْ تَأْخُذُ کَذَا وَ کَذَا وَ یَبْنِی الْأَسَاسَ عَلَیْهَا فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ قَوْلُ اللَّهِ فِیهِ سَکِینَهٌ مِنْ رَبِّکُمْ قَالَ هِیَ مِنْ هَذَا ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَی الْحَسَنِ فَقَالَ أَیُّ شَیْ ءٍ التَّابُوتُ فِیکُمْ فَقَالَ السِّلَاحُ فَقَالَ نَعَمْ هُوَ تَابُوتُکُمْ فَقَالَ فَأَیُّ شَیْ ءٍ فِی التَّابُوتِ الَّذِی کَانَ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ قَالَ کَانَ فِیهِ أَلْوَاحُ مُوسَی الَّتِی تَکَسَّرَتْ وَ الطَّشْتُ الَّتِی یُغْسَلُ فِیهَا قُلُوبُ الْأَنْبِیَاءِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: عباس بن هلال از امام رضا علیه السلام روایت می کند: که شنیدم ایشان به حسن می فرمود: سکینه در نزد شما چیست؟ و این آیه را تلاوت کرد: «فأنزل الله سکینته علی رسوله»

حسن به ایشان گفت: فدای شما شوم، من نمی دانم آن چیست؟ حضرت فرمود: بادی است که از بهشت خارج می شود و خوشبوست و صورتی مانند صورت انسان دارد. فرمود: و همراه پیامبران است. علی بن اسباط به ایشان گفت: بر پیامبران و جانشینان هم نازل می‌شود؟ فرمود: بر پیامبران نازل می‌شود. فرمود: همان است که بر ابراهیم علیه السلام زمانی که کعبه را بنا نهاد فرود آمد پس شروع کرد به این که فلان و فلان را بگیرد و بنای کعبه را بر اساس آن بنا کرد. محمد بن علی به او گفت: کلام خدا «فیه سکینه من ربکم» فرمود: آن از این است. سپس رو به حسن کرد و فرمود: صندوق در نزد شما چیست؟ گفت: سلاح است، گفت: بله، آن صندوق شماست. گفت در آن صندوق که در نزد بنی اسرائیل بود چه چیزی بود؟ گفت: لوح های شکسته حضرت موسی و تشتی که در آن دلهای پیامبران را شسته می‌شد. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۵»

-ل، الخصال ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام سَأَلَ الشَّامِیُّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ عَنْ یَوْمِ الْأَرْبِعَاءِ الَّذِی یَتَطَیَّرُ مِنْهُ فَقَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ آخِرُ أَرْبِعَاءَ فِی الشَّهْرِ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی أَنْ قَالَ وَ یَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ أَخَذَتِ الْعَمَالِیقُ التَّابُوتَ (۴).

**[ترجمه]خصال، علل الشرائع، عیون اخبار الرضا: مردی شامی از امام علی علیه السلام درباره روز چهاشنبه که به آن فال بد می‌زدند، پرسید. امام علی علیه السلام فرمود: آن آخرین چهارشنبه ماه است - و حدیث را ادامه داد تا رسید به این که فرمود: - در روز چهارشنبه بود که عمالقه، صندوق را گرفتند. - . الخصال ۲ : ۲۸ و ۲۹ علل الشرائع : ۱۹۹

عیون الاخبار : ۱۳۷ -

**[ترجمه]

۱۶»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: کَانَ دَاوُدُ وَ أَخُوهُ لَهُ أَرْبَعَهٌ وَ مَعَهُمْ أَبُوهُمْ شَیْخٌ کَبِیرٌ وَ تَخَلَّفَ دَاوُدُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی غَنَمٍ لِأَبِیهِ فَفَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ فَدَعَا أَبُو دَاوُدَ دَاوُدَ وَ هُوَ أَصْغَرُهُمْ فَقَالَ یَا بُنَیَّ اذْهَبْ إِلَی إِخْوَتِکَ بِهَذَا الَّذِی قَدْ صَنَعْنَاهُ لَهُمْ یَتَقَوَّوْنَ بِهِ عَلَی عَدُوِّهِمْ وَ کَانَ رَجُلًا قَصِیراً أَزْرَقَ قَلِیلَ الشَّعْرِ طَاهِرَ الْقَلْبِ فَخَرَجَ وَ قَدْ تَقَارَبَ الْقَوْمُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ (۵).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: داود و چهار برادرش همراه پدر پیرشان - راهی جنگ شدند - و داود برای چرای گوسفندان پدرش آن جا ماند. طالوت سپاهش را تقسیم کرد و پدر داوود او را که کوچکترین پسرانش بود، فراخواند و به او گفت: پسرم این غذایی را که برای برادرانت درست کردم برای آن ها ببر تا با آن بر دشمن خود قوی شوند و داود مرد کوتاه قامت و تیره رنگ و کم مو بود و دلی پاک داشت، سپس به سوی قومش رفت و نیروها به همدیگر نزدیک شده بودند. - . تفسیر العیاشی نسخه خطی -

**[ترجمه]

۱۷»

-شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ فَمَرَّ دَاوُدُ عَلَی الْحَجَرِ (۶)فَقَالَ الْحَجَرُ یَا دَاوُدُ خُذْنِی فَاقْتُلْ بِی جَالُوتَ فَإِنِّی إِنَّمَا خُلِقْتُ لِقَتْلِهِ فَأَخَذَهُ فَوَضَعَهُ

ص: ۴۵۱

۱- فی الحدیث المتقدم: لها وجه کوجه الإنسان.

۲- فی البرهان: فتکون مع الأنبیاء.

۳- تفسیر العیّاشیّ مخطوط.

۴- الخصال ۲: ۲۸ و ۲۹، علل الشرائع: ۱۹۹، عیون الأخبار: ۱۳۷.

۵- تفسیر العیّاشیّ مخطوط، و قد ذکره البحرانیّ فی البرهان و فیه بعد ذلک: فذکر عن أبی بصیر قال: سمعته یقول. ثم ساق الحدیث الآتی.

۶- فی البرهان: فمر داود علی حجر.

فِی مِخْلَاتِهِ الَّتِی تَکُونُ فِیهَا حِجَارَتُهُ الَّتِی کَانَ یَرْمِی بِهَا عَنْ غَنَمِهِ بِمِقْذَافِهِ (۱)فَلَمَّا دَخَلَ الْعَسْکَرَ سَمِعَهُمْ یَتَعَظَّمُونَ أَمْرَ جَالُوتَ فَقَالَ لَهُمْ دَاوُدُ مَا تُعَظِّمُونَ مِنْ أَمْرِهِ فَوَ اللَّهِ لَئِنْ عَایَنْتُهُ لَأَقْتُلَنَّهُ فَتَحَدَّثُوا بِخَبَرِهِ حَتَّی أُدْخِلَ عَلَی طَالُوتَ فَقَالَ یَا فَتَی وَ مَا عِنْدَکَ مِنَ الْقُوَّهِ وَ مَا جَرَّبْتَ مِنْ نَفْسِکَ قَالَ کَانَ الْأَسَدُ یَعْدُو عَلَی الشَّاهِ مِنْ غَنَمِ فَأُدْرِکُهُ فَآخُذُهُ بِرَأْسِهِ فَأَفُکُّ لِحْیَتَهُ (۲)عَنْهَا فَآخُذُهَا مِنْ فِیهِ قَالَ فَقَالَ ادْعُ لِی بِدِرْعٍ سَابِغَهٍ قَالَ فَأُتِیَ بِدِرْعٍ فَقَذَفَهَا فِی عُنُقِهِ فَتَمَلَّأَ مِنْهَا حَتَّی رَاعَ طَالُوتَ وَ مَنْ حَضَرَهُ مِنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ فَقَالَ طَالُوتُ وَ اللَّهِ لَعَسَی اللَّهُ أَنْ یَقْتُلَهُ بِهِ قَالَ فَلَمَّا أَنْ أَصْبَحُوا وَ رَجَعُوا إِلَی طَالُوتَ وَ الْتَقَی النَّاسُ قَالَ دَاوُدُ عَلَیْهِ السَّلَامُ أَرُونِی جَالُوتَ فَلَمَّا رَآهُ أَخَذَ الْحَجَرَ فَجَعَلَهُ فِی مِقْذَافِهِ فَرَمَاهُ فَصَکَّ بِهِ بَیْنَ عَیْنَیْهِ فَدَمَغَهُ وَ نَکَسَ عَنْ دَابَّتِهِ وَ قَالَ النَّاسُ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ مَلَّکَهُ النَّاسُ حَتَّی لَمْ یَکُنْ یُسْمَعُ لِطَالُوتَ ذِکْرٌ وَ اجْتَمَعَتْ بَنُو إِسْرَائِیلَ عَلَی دَاوُدَ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْهِ الزَّبُورَ وَ عَلَّمَهُ صَنْعَهَ الْحَدِیدِ فَلَیَّنَهُ لَهُ وَ أَمَرَ الْجِبَالَ وَ الطَّیْرَ یُسَبِّحْنَ مَعَهُ قَالَ وَ لَمْ یُعْطَ أَحَدٌ مِثْلَ صَوْتِهِ فَأَقَامَ دَاوُدُ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ مُسْتَخْفِیاً وَ أُعْطِیَ قُوَّهً فِی عِبَادَتِهِ (۳).

أقول: قال صاحب الکامل لما انقطع إلیاس عن بنی إسرائیل بعث الله الیسع فکان فیهم ما شاء الله ثم قبضه الله و عظمت فیهم الأحداث و عندهم التابوت یتوارثونه فیه السکینه وَ بَقِیَّهٌ مِمَّا تَرَکَ (۴)آلُ مُوسی وَ آلُ هارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلائِکَهُ فکانوا لا یلقاهم عدو فیقدمون التابوت إلا هزم الله العدو و کانت السکینه شبه رأس هر فإذا صرخت فی التابوت بصراخ هر أیقنوا بالنصر و جاءهم الفتح ثم خلف فیهم ملک یقال له إیلاف و کان الله یمنعهم و یحمیهم فلما عظمت أحداثهم نزل بهم عدو فخرجوا إلیه و أخرجوا التابوت فاقتتلوا فغلبهم عدوهم علی التابوت و أخذه منهم و انهزموا فلما علم ملکهم أن التابوت أخذ مات کمدا (۵)و دخل العدو أرضهم و نهب و سبی و عاد فمکثوا علی اضطراب

ص: ۴۵۲

۱- المقذاف: آله ترمی بها.

۲- الصحیح کما فی البرهان: افک لحییه عنها.

۳- تفسیر العیّاشیّ مخطوط و أخرجه البحرانیّ و ما تقدم فی تفسیر البرهان ۲: ۲۳۷ و ۲۳۸.

۴- فی نسختین: و فیه ما ترک.

۵- فی نسختین: مات تحسرا. و الکمد: الحزن و الغم الشدید.

مـن أمرهـم و اختلاف و كـانوا يتمـادون أحيانـا فی غيهـم فيسـلط الله عليهـم من ينتقم به منهم فـإذا رجعـوا إلی التـوبه كفی الله (۱)عنهم شر عـدوهم فكـان هـذا حـالهم من لـدن تـوفی يوشـع بن نون إلی أن بعث الله إشـمويل و ملكهم طـالوت و رد عليهم التـابوت و كـانت مـده مـا بين وفاه يوشع إلی أن رجعت النبوه إلی إشـمويل أربعمائه سـنه و ستين سـنه و كان من خبر إشـمويل (۲)أن بنی إسـرائيل لمـا طـال عليهم البلاء و طمع فيهم الأعـداء و أخـذ التـابوت عنهم فصـاروا بعـده لا يلقون ملكـا إلا خائفين فقصدهم جالوت ملك الكنعانيين و كان ملكه ما بين مصر و فلسطين فظفر بهم و ضرب عليهم الجزيه و أخذ منهم التوراه فدعوا الله أن يبعث لهم نبيا يقاتلون معه و كان سبط النبوه هلكوا فلم يبق منهم غير امرأه حبلی فحبسوها فی بيت رهبه أن تلد (۳)جاريه فتبدلها بغلام لما تری من رغبه بنی إسـرائيل فی ولدها فولدت غلاما سـمته إشـمويل و معناه سمع الله دعائی و سبب هذه التسميه أنها كانت عاقرا و كان لزوجها امرأه أخری قد ولدت له عشـره أولاد فبغت عليها بكثره أولادها فانكسرت العجوز و دعت الله أن يرزقهـا ولـدا فرحم الله تعالی انكسارها و حاضت لوقتها و قربت زوجها فحملت (۴)فلما انقضت مده الحمل ولدت غلاما فسـمته إشـمويل فلما كبر أسلمته فی بيت المقدس يتعلم التوراه و كفله شيخ من علمائهم و تبناه (۵)فلما بلغ أن يبعثه الله نبيا أتاه جبرئيل و هو يصلی فناداه بصوت يشبه صوت الشيخ فجاء إليه فقال ما تريد فكره أن يقول لم أدع فيفزع فقال ارجع و نم (۶)فعاد جبرئيل لمثلها فجاء إلی الشـيخ فقال له ما تريـد فقال يا بنی عـد و إذا دعوتک فلا تجبنی فلما كانت الثالثه ظهر له جبرئيل عليه السـلام و أمره بإنـذار قومه و أعلمه أن الله بعثه رسولا فدعاهم فكذبوه ثم أطاعوه فأقام يدبر أمرهم عشـر سـنين و قيل أربعين سـنه و كانت العمالقه مع ملكهم

۱- فی المصدر: كف اللّه.

۲- فی المصدر: اشمويل بن بالی.

۳- فی المصدر: خيفه أن تلد.

۴- فی المصدر: و قرب منها زوجها فحملت.

۵- أی اتخذه ابنا.

۶- فی المصدر: فكره أن يقول لم أدعک فيفزع، فقال: ارجع فنم. فرجع فعاد جبرئيل.

جالوت قد عظمت نكايتهم (۱)فی بنی إسرائیل حتی کادوا یهلکونهم فلما رأی بنو إسرائیل ذلک قالوا ابْعَثْ لَنا مَلِکاً نُقاتِلْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ إلی قوله وَ أَبْنائِنا فدعا الله فأرسل إلیه عصا و قرنا (۲)فیه دهن و قیل له إن صاحبکم طوله طول هذه العصا فإذا دخل علیک رجل فنش الدهن الذی فی القرن فهو ملک بنی إسرائیل فادهن رأسه به و ملکه علیهم فقاسوا أنفسهم بالعصا فلم یکونوا مثلها و قیل کان طالوت دباغا و قیل کان سقاء یستقی الماء و یبیعه فضل حماره فانطلق یطلبه فلما اجتاز بالمکان الذی فیه إشمویل دخل یسأله أن یدعو له لیرد الله حماره فلما دخل نش الدهن فقاسوه بالعصا فکان مثلها فقال لهم نبیهم إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَکُمْ طالُوتَ مَلِکاً (۳)فقالوا له ما کنت قط أکذب منک الساعه و نحن من سبط الملک (۴)وَ لَمْ یُؤْتَ سَعَهً مِنَ الْمالِ فنتبعه فقال إشمویل إِنَّ اللَّهَ اصْطَفاهُ عَلَیْکُمْ وَ زادَهُ بَسْطَهً فِی الْعِلْمِ وَ الْجِسْمِ فقالوا إن کنت صادقا فأت بآیه فقال إِنَّ آیَهَ مُلْکِهِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ الآیه فحملته الملائکه (۵)و أتت به إلی طالوت نهارا بین السماء و الأرض و الناس ینظرون فأخرجه طالوت إلیهم فأقروا بملکه ساخطین و خرجوا معه کارهین و هم ثمانون ألفا فلما خرجوا قال لهم طالوت إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِیکُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَیْسَ مِنِّی وَ مَنْ لَمْ یَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّی و هو نهر فلسطین و قیل هو الأردن فشربوا منه إلا قلیلا و هم أربعه آلاف فمن شرب منه عطش و من لم یشرب منه إلا غرفه روی فلما جاوزه هو و الذین آمنوا معه لقیهم جالوت و کان ذا بأس شدید فلما رأوه رجع أکثرهم و قالوا لا طاقَهَ لَنَا الْیَوْمَ بِجالُوتَ وَ جُنُودِهِ و لم یبق معه غیر ثلاثمائه و بضعه عشر رجلا عده أهل بدر فلما رجع من رجع قالوا کَمْ مِنْ فِئَهٍ قَلِیلَهٍ غَلَبَتْ

۱- النکایه: القهر بالقتل و الجرح.

۲- القرن بالتحریک: الجعبه.

۳- فی المصدر هنا زیاده و هی هذه: و هو بالسریانیه شاول بن قیس بن أنمار بن ضرار بن یحرف بن یفتح بن أیش بن بنیامین بن یعقوب بن إسحاق.

۴- فی المصدر: و نحن من سبط المملکه.

۵- فی المصدر هنا زیاده و هی هذه: و السکینه رأس هر، و قیل: طشت من ذهب یغسل فیها قلوب الأنبیاء، و قیل غیر ذلک، و فیه الالواح و هی من در و یاقوت و زبرجد، و أمّا البقیه فهی عصا موسی و رضاضه الالواح، فحملته الملائکه اه.

فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ و كان فيهم أبو داود (١)و معه من أولاده ثلاثه عشر ابنا و كان داود عليه السلام أصغر بنيه و قد خلفه يرعى لهم و يحمل إليهم الطعام و كان قد قال لأبيه ذات يوم يا أبتاه ما أرمى بقذافتى شيئا إلا صرعته و قال له لقد دخلت بين الجبال فوجدت أسدا رابضا فركبت عليه و أخذت بأذنيه و لم أخفه ثم أتاه يوما آخر فقال له إنى لأمشى بين الجبال فأسبح فلا يبقى جبل إلا سبح معى قال أبشر فإن هذا خير أعطاكه الله فأرسل الله تعالى إلى النبى الذى مع طالوت قرنا فيه دهن و تنورا (٢)من حديد فبعث الله إلى طالوت و قال (٣)إن صاحبكم الذى يقتل جالوت يوضع هذا الدهن على رأسه فيغلى حتى يسيل من القرن و لا يجاوز رأسه إلى وجهه و يبقى على رأسه كهيئه الإكليل و يدخل فى هذا التنور فيملؤه فدعا طالوت بنى إسرائيل فجر بهم فلم يوافقه منهم أحد فأحضر داود من رعيه فمر فى طريقه بثلاثه أحجار فكلمنه و قلن خذنا يا داود فاقتل بنا جالوت فأخذهن و جعلهن فى مخلاته و كان طالوت قد قال من قتل جالوت زوجته ابنتى و أجريت خاتمه فى مملكته فلما جاء داود وضعوا القرن على رأسه فغلى حتى ادهن منه و لبس التنور فملأه و كان داود مسقاما مصفارا أزرق فلما دخل فى التنور تضايق عليه حتى ملأه و فرح إشمويل و طالوت و بنو إسرائيل بذلك و تقدموا إلى جالوت و صفوا للقتال و خرج داود نحو جالوت و أخذ الأحجار و وضعها فى قذافته و رمى بها جالوت فوقع الحجر بين عينيه و نقبت رأسه (۴)و قتلته و لم يزل الحجر يقتل كل من أصابته ينفذ منه إلى غيره فانهزم عسكر جالوت بإذن الله و رجع طالوت فأنكح ابنته داود و أجرى خاتمه فى ملكه فمال الناس إلى داود و أحبوه (۵).

أقول: فى أكثر نسخ التواريخ التنور بالتاء و فى العرائس (۶)شبه تنور فأمره

١- و كان فيهم ايشا أبو داود.

٢- هكذا فى نسخ و فى المصدر، و فى نسخه «سنورا» و كذا فيما يأتى.

٣- فى المصدر:فبعث به الى طالوت وقال له.

۴- فى المصدر: فثقب رأسه.

۵- كامل ابن الأثير ١: ٧٣ و ٧۴- ٧۵.

۶- العرائس: ١۵١.

أن يجلس فيه و في بعض النسخ بالسين قال الفيروزآبادي السنور لبوس من قد كالدرع انتهى.

ثم اعلم أنه ذكر المؤرخون أن طالوت حسد داود و أراد قتله فمنعه الله من ذلك و هو ليس بمعتمد لأنه يظهر من الآيه و بعض الروايات فضله و علمه و كماله و لم يرد في أخبارنا شي ء من ذلك و لذا تركنا إيراده.

و ذكر المسعودي هذه القصه نحوا مما مر و فيه أن الله تعالى جمع الأحجار الثلاثه في مخلاته فصارت حجرا واحدا و ذكر أن مده مكث التابوت ببابل كان عشر سنين فسمعوا عند الفجر حفيف الملائكه يحملون التابوت(۱).

**[ترجمه]تفسير العياشي: از ابو بصير روايت است که گفت شنيدم که مي‌فرمود: داود بر سنگ گذشت. سنگ به او گفت: اي داود مرا با خود ببر و جالوت را با من بکش، من فقط براي کشتن او خلق شده ام. داود سنگ را برداشت

ص: ۴۵۱

و آن را در کيسه اش که حاوي سنگ‌هايي که با آن ها گوسفندان گله را با فلاخن خود مي‌زد قرار داد. هنگامي که به بين نيروها رفت از آن ها شنيد که شکست دادن جالوت را کاري بزرگ مي‌دانستند. به آن ها گفت: چه چيزي را در مورد جالوت، بزرگ - دشوار - مي‌دانيد؟ به خدا قسم که اگر او را ببينم به تاکيد او را مي کشم. پس درباره حرف او سخن مي... گفتند تا اين که او را نزد طالوت بردند. طالوت به او گفت: اي جوان چه قدرتي داري و چگونه خودت را آزمايش کرده‌اي؟ داود گفت: وقتي شير بر گوسفندانم حمله مي کند شير را دنبال مي کنم و سرش را مي گيرم و فک بالا و پايين آن را باز مي... کنم و گوسفند را از دهانش مي گيرم. و گفت يک زره کامل برايم بياوريد. سپس برايش يک زره آوردند، آن را به گردنش انداخت و اندازه او بود و طالوت و گروهي از بني اسرائيل که در نزد او بودند تعجب کرده و خوشحال شدند. طالوت گفت به خدا سوگند اميد است که جالوت را با آن بکشد.

فرمود: صبح آن روز که به سوي طالوت بازگشتند و مردم جمع شدند، داود گفت: جالوت را به من نشان دهيد. وقتي که او را ديد، سنگ را در فلاخن خود گذاشت و آن را پرتاب کرد و با آن محکم به بين چشمانش کوبيد و به مغزش فرو رفت - او را بيهوش کرد - و او از روي حيواني که بر آن سوار شده بود بر زمين افتاد و مردم فرياد زدند که داود جالوت را کشت. بعد از مرگ جالوت مردم او را پادشاه خود کردند و بني اسراييل بر گرد او جمع شدند و خداوند زبور را بر او نازل کرد و صنعت آهن را به او ياد داد و آن را برايش نرم کرد. و به کوه ها و پرندگان دستور داد که به همراه او خدا را تسبيح کنند، هيچ کس صدايي مثل او نداشت. داود به صورت پنهاني در بني اسراييل اقامت کرد و به او قدرت براي عبادت عطا شد. - . تفسير العياشي نسخه خطي و همچنين علامه بحراني آن را در تفسير البرهان ۲ : ۲۳۷ و ۲۳۸آورده است -

مي گويم: مولف کتاب الکامل گفت: وقتي که الياس از بني اسراييل منقطع شد خدا يسع را براي آن ها فرستاد و تا زماني که خدا مقدر کرده بود در بين آن ها باقي ماند سپس خداوند او را از آن ها گرفت و اتفاق هاي سختي براي آن ها پيش آمد در حالي که صندوق پيش آن ها بود و «سکينه و بقيّه» اي که آل موسي و هارون آن را به ارث گذاشته بودند در نزد آن ها بود و ملائکه آن را حمل مي کردند. هنگامي که دشمن به آن ها حمله مي‌برد صندوق را جلوي خود مي گذاشتند و خداوند دشمن

را شکست می داد. سکینه شکلی به مانند سر گربه داشت و اگر در صندوق صدای مانند صدای گربه شنیده می‌شد به پیروزی خود مطمئن می‌شدند و بر دشمن غلبه می کردند. سپس پادشاهی به نام ایلاف را جانشین خود در میان آنان قرار داد و خداوند از آن ها در برابر دشمنان دفاع می‌کرد. هنگامی که کار آن ها بسیار سخت و مشکل شد دشمنی بر آن ها هجوم آورد و به سوی او رفتند و صندوق را بیرون آوردند و با هم جنگیدند و دشمن بر آن ها غلبه کرد و صندوق را از آن ها گرفت و شکست خوردند. هنگامی که پادشاه آن ها فهمید که صندوق را از آن ها گرفته‌اند به خاطر غم و غصه زیاد وفات یافت و دشمن به سرزمین آن ها حمله کرد و اموالشان را غارت و زنانشان را اسیر کرد و بازگشت. آن ها با پریشانی

ص: ۴۵۲

و اختلاف با یکدیگر ماندند و گهگاه در گمراهی خود سیر می کردند و خداوند به خاطر انتقام گیری از آن ها کسی را بر آن ها چیره می کرد و چون توبه می‌کردند خداوند شر دشمن را از کم می‌کرد. وضعیت آن ها از زمان مرگ یوشع بن نون تا مبعوث شدن اشمویل از سوی خدا این گونه بود، و طالوت پادشاه آنان شد و صندوق را به آنان بازگرداند و مدت زمان بین مرگ یوشع تا زمان بازگشت پیامبری به اشمویل چهار صد سال بود. و یکی از اخبار اشمویل این است که بنی اسراییل هنگامی که زمان بلا و مصیبت بر آن ها طولانی شد و دشمنان چشم طمع بر آن ها دوختند و صندوق از آن ها گرفته شد، از آن از پادشاهان می ترسیدند. جالوت پادشاه کنعانیان که فرمانروایی‌اش بین مصر و فلسطین بود به آن حمله کرد و پیروز شد و پرداخت مالیات را بر آن ها واجب کرد و کتاب تورات را از آن ها گرفت. سپس از خداوند خواستند که پیامبری را برای آن ها بفرستد که با رهبری او با جالوت بجنگند در حالی که از نسل پیامبری جزء یک زن حامله کسی نمانده بود همه مرده بودند و آن ها آن زن را در یک خانه زندانی کرده بودند از ترس این که برای آن ها دختر بزاید و او آن را با یک پسر عوض کند، چون می‌دید چقدر بنی اسراییل به پسر وی تمایل دارند. پس آن زن پسری زایید که وی را اشمویل نامید، یعنی خداوند دعایم را شنید، و سبب این نامگذاری این بود که چون آن زمان نازا بود و شوهرش زن دیگری داشت که ده فرزند پسر برای او به دنیا آورده بود و آن زن به خاطر زیاد بودن فرزندانش بر او ستم می‌کرد. پیرزن دلش شکست شده بود و از خداوند خواست که یک فرزند پسر به او عطا کند. خداوند به خاطر دل شکسته اش به او رحم کرد و در وقت مناسب عادت شد و با شوهرش همبستری کرد و حامله شد. هنگامی که مدت حامله بودنش تمام شد، نوزاد پسری به دنیا آورد که او را اشمویل نام نهاد. هنگامی که اشمویل بزرگ شد او را به بیت المقدس فرستاد تا تورات را بیاموزد و مسئولیت تربیت او را یکی از علمای بنی اسراییل قبول کرد و او را به فرزندی پذیرفت. هنگامی که بزرگ شد و خداوند خواست او را به پیامبری برگزیند، جبرئیل نزد او آمد در حالی که نماز می‌خواند و با صدایی که شبیه صدای پیرمرد (استادش) بود او را صدا زد. پس اشمویل نزد پیرمرد رفت و گفت: چه می خواهی؟ پیرمرد نخواست بگوید: من تو را صدا نزدم، مبادا بترسد. پس گفت: برگرد و بخواب. جبرئیل دوباره فردای آن روز همان کار را کرد. پس اشمویل نزد پیرمرد آمد و گفت: چه می‌خواهی؟ گفت: ای پسرم برگرد و اگر هم صدایت زدم به من جواب نده. برای سومین بار جبرئیل بر او ظاهر شد و او را بر آگاه کردن و هشدار دادن به قومش دستور داد و به او اعلام کرد که خداوند او را به پیامبری برگزیده است. اشمویل سپس قومش را فراخواند و آن ها به او تهمت دروغگویی زدند. ولی بعدا از او پیروی کردند و به مدت ده سال در بین آن ها پیامبری کرد و گفته شده: چهل سال. قتل و کشتار عمالقه و پادشاهشان

ص: ۴۵۳

جالوت در بین بنی اسراییل زیاد شده بود، حتی نزدیک بود آن ها را نابود کنند. وقتی که بنی اسراییل متوجه این شدند، گفتند: « ابْعَثْ لَنَا مَلِکًا نُّقَاتِلْ فِی سَبِیلِ اللّهِ قَالَ هَلْ عَسَیْتُمْ إِن کُتِبَ عَلَیْکُمُ الْقِتَالُ أَلاَّ تُقَاتِلُواْ قَالُواْ وَمَا لَنَا أَلاَّ نُقَاتِلَ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِن دِیَارِنَا وَأَبْنَآئِنَا » دعا کرد و خداوند برای او یک عصا و یک شاخ که در آن روغن بود فرستاد و به او گفته شد: قد پادشاه شما به اندازه این عصا است و اگر مردی بر شما وارد شد و روغن داخل شاخ جوشید، پس او پادشاه بنی اسرائیل است. پس سرش را با آن چرب بکند و او را بر آن ها پادشاه کند. آن ها عصا را با خودشان اندازه گرفتند ولی اندازه هیچ کدام نبود و گفته شده: که طالوت دباغ بوده و گفته شده که سقاء بوده که آب می‌آورده و آن را می فروخته، الاغش گم می شود و برای پیدا کردنش راهی می شود. وقتی به جایی رسید که اشمویل آن جا بودو وارد شد و از او خواست که دعا بکند تا خداوند الاغش را به او برگرداند. هنگامی که وارد شد روغن شاخ شروع به جوشیدن کرد و او را با عصا اندازه گرفتند و عصا اندازه او بود. پیامبرشان به آن ها گفت: «إِنَّ اللّهَ قَدْ بَعَثَ لَکُمْ طَالُوتَ مَلِکًا» به پیامبرشان گفتند: تو هیچ وقت دروغگو تر از الان نبوده‌ای، ما از نسل پادشاه هستیم، به او هیچ قدرت مالی داده نشده است آیا ما از او پیروی کنیم؟ اشمویل گفت: « اللّهَ اصْطَفَاهُ عَلَیْکُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِی الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» به او گفتند: اگر راست می گویی یک نشانه برایمان بیاور. گفت: « إِنَّ آیَةَ مُلْکِهِ أَن یَأْتِیَکُمُ التَّابُوتُ فِیهِ سَکِینَةٌ مِّن رَّبِّکُمْ وَبَقِیَّةٌ مِّمَّا تَرَکَ آلُ مُوسَی وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِکَةُ إِنَّ فِی ذَلِکَ لآیَةً لَّکُمْ إِن کُنتُم مُّؤْمِنِینَ» و ملائکه آن را حمل کردند و آن را در روز، بین آسمان و زمین، برای طالوت آوردند و مردم این صحنه را مشاهده می کردند. و طالوت آن را برای آن ها آورد و آن ها با حالت خشم به پادشاهی او اقرار کردند و با کراهت همراه او رفتند، آن ها هشتاد هزار نفر بودند. هنگامی که از شهر خارج شدند طالوت به آن ها گفت: « إِنَّ اللّهَ مُبْتَلِیکُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَیْسَ مِنِّی وَمَن لَّمْ یَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّی» و آن رود فلسطین است و گفته شده: رود اردن. سپس جز تعداد اندکی یعنی چهار هزار نفر، همگی از آب نوشیدند. هر کس از آب خورد تشنه ماند و هر کس فقط به اندازه یک کف دست از آب خورد، سیراب شد. هنگامی که طالوت و همراهان با ایمانش از رود گذشتند با جالوت برخورد کردند در حالی که او دارای سپاه و قدرت بزرگی بود. هنگامی که او را دیدند بیشتر همراهانش برگشتند و گفتند: «لاَ طَاقَةَ لَنَا الْیَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ» و جز سیصد و چند مرد به اندازه مردان جنگ بدر، کسی با او نماند. و هنگامی که تعداد آن ها کم شد و بیشترشان برگشته بودند گفتند: «کَم مِّن فِئَةٍ قَلِیلَةٍ غَلَبَتْ

ص: ۴۵۴

فِئَةً کَثِیرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِینَ» و در بین آن ها پدر داود بود و سیزده نفر از فرزندانش همراهش بودند و داود کوچکترین آن ها بود که پدرش او را برای چرای گله گوسفندانش و بردن غذا برای آن ها او را در خانه گذاشته بود. روزی به پدرش گفت: پدر هرگاه با فلاخن خودم چیزی را هدف قرار می‌دهم حتما به هدف می زنم و او را بر خاک می‌اندازم. و گفت: روزی به کوهستان رفتم یک شیر را دیدم که روی زمین نشسته بود، سوار آن شدم و گوش هایش را گرفتم و هیچ نمی ترسیدم. سپس روز دیگر نزد او آمد و به او گفت: هر وقت بین کوه ها راه می روم و خدا را تسبیح می کنم، همه کوه ها هم با من خدا را تسبیح می کنند. گفت: به تو بشارت می دهم، این خیر و برکتی است که خداوند به تو عطا کرده است. خداوند یک جعبه حاوی روغن و یک لباس آهنی بر پیامبرش که همراه طالوت بود فرستاد و به طالوت امر کرد و گفت: آن

کسی که جالوت را می کشد این روغن را بر روی سرش می گذارد و روغن به جوش می آید تا این که از جبعه جاری شود و از سرش به صورتش تجاوز نمی‌کند و نمی ریزد بلکه به شکل یک تاج بر روی سرش باقی می ماند و این لباس را می پوشد باید اندازه او باشد. طالوت از بنی اسراییل خواست تا همگی این کار را انجام دهند ولی بر کسی صدق نمی کرد و داود را از محل چوپانی‌اش فراخواندند که در راه به سه سنگ گذر کرد که آن سنگ‌ها با او صحبت کردند و به او گفتند: ای داوود ما را با خودت بردار و با ما جالوت را بکش. داود آن ها را برداشت و آن ها را در کیسه ای گذاشت. طالوت گفت: هرکس جالوت را بکشد با دختر من ازدواج می‌کند و او را پادشاه مملکت می‌کنم. وقتی که داود آمد شاخ را بر روی سر او گذاشتند که به جوش آمد و روغن از آن جاری شد و لباس را پوشید که اندازه او بود. داود مرد لاغر و کبود رنگ و رنگ پریده‌ای بود. وقتی آن لباس را پوشید لباس بر او تنگ شد تا این که کاملا آن را پُر کرد - اندازه اش شد - و اشمویل و طالوت و قوم بنی اسراییل از این خوشحال شدند. و به سوی جالوت پیش رفتند و برای مبارزه صف تشکیل دادند. داوود به سوی جالوت رفت و سنگ ها را برداشت و آن ها را در فلاخن خود گذاشت و آن ها را به سمت جالوت پرتاب کرد. سنگ به بین چشمان جالوت برخورد کرد و سر جالوت را سوراخ کرد و او کشته شد. آن سنگ به هر کسی که برخورد می کرد او را می کشت و به سوی یکی دیگر می رفت. سپس سپاه جالوت به اذن خدا شکست خورد و طالوت بازگشت و دخترش را به عقد داود درآورد و پادشاهی را به داود بخشید و مردم به او گرایش پیدا کردند و او را دوست داشتند. - . کامل ابن اثیر ۱ : ۷۳ و ۷۴ - ۷۵ -

می‌گویم: در اکثر کتاب های تاریخی کلمه تنور با تاء آمده است و در کتاب العرائس شبه تنور آمده، پس به او دستور داد

ص: ۴۵۵

که در آن بنشیند، و در بعضی نسخه‌هاا به جای تاء سین ذکر شده است. فیروزآبادی گفت: سنور، لباسی لست به مانند درع. پایان.

سپس بدان که مورخان ذکر کرده‌اند که طالوت به داود حسودی کرد و خواست او را بکشد ولی خداوند او را از این کار منع کرد؛ ولی این خبر قابل اعتماد نیست چون فضل و کمال و علم او از این آیه و برخی روایات آشکار است و چیزی از آن در اخبار ما نقل نشده است، بنابراین من هم از آوردن آن صرف نظر کردم. مسعودی هم مشابه این داستان را آورده است، و در آن آمده است که: خداوند متعال سه سنگ داخل توشه اشمویل را جمع کرد و تبدیل به یک سنگ کرد و ذکر کرده است که مدت زمان ماندن صندوق در بابل ده سال بوده است و در هنگام فجر صدای بال ملائکه را شنیدند که صندوق را حمل می کنند. - . مروج الذهب، پاورقی کتاب الکامل ۱ : ۷۱ - ۷۶ -

**[ترجمه]

۱۸»

-کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ وَهْبٍ عَنْ سَعِيدٍ السَّمَّانِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ

اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ إِنَّمَا مَثَلُ السِّلَاحِ فِينَا مَثَلُ التَّابُوتِ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ أَيُّ أَهْلِ بَيْتٍ وُجِدَ التَّابُوتُ عَلَى بَابِهِمْ أُوتُوا النُّبُوَّةَ فَمَنْ صَارَ إِلَيْهِ السِّلَاحُ مِنَّا أُوتِيَ الْإِمَامَةَ (٢).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: سلاح در میان مسلمانان به مانند صندوق در بین بنی اسرائیل است، هر اهل بیت از بنی اسرائیل که صندوق را جلوی در خود می‌یافتند و به پیامبری برگزیده می‌شدند و هر کس سلاح ما نزد او باشد، به امامت با او داده می‌شود. - . اصول الکافی ۱ : ۲۳۸ -

**[ترجمه]

۱۹»

-کا، الکافی عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الشُّكَيْنِ عَنْ نُوحِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ إِنَّمَا مَثَلُ السِّلَاحِ فِينَا مَثَلُ التَّابُوتِ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ حَيْثُمَا دَارَ التَّابُوتُ دَارَ الْمُلْكُ فَأَيْنَمَا دَارَ فِينَا السِّلَاحُ دَارَ الْعِلْمُ (٣).

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: سلاح در بین ما به مانند صندوق در بین بنی اسراییل است، هر کجا صندوق بود، پادشاهی آن جا بود، پس در میان ما هر کجا سلاح باشد، علم آن جاست. - . اصول الکافی ۱، ۲۳۸ -

**[ترجمه]

۲۰»

-کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ مِثْلَهُ (۴).

أقول: سیأتی الأخبار فی ذلک فی کتاب الإمامه.

**[ترجمه]کافی: از امام رضا علیه السلام چنین حدیثی روایت شده است. - . اصول الکافی ۱، ۲۳۸ -

می گویم: اخبار و احادیث در مورد این موضوع در کتاب امامت خواهد آمد.

**[ترجمه]

۲۱»

-یه، من لا یحضره الفقیه قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَسْجِدُ السَّهْلَةِ هُوَ بَيْتُ إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الَّذِي كَانَ يَخِيطُ فِيهِ وَ هُوَ الْمَوْضِعُ الَّذِي خَرَجَ مِنْهُ إِبْرَاهِيمُ إِلَى الْعَمَالِقَةِ وَ هُوَ الْمَوْضِعُ الَّذِي خَرَجَ مِنْهُ دَاوُدُ إِلَى جَالُوتَ (۵).

۱- مروج الذهب هامش الكامل ۱: ۷۱- ۷۶.

۲- أصول الكافى ۱: ۲۳۸.

۳- أصول الكافى ۱: ۲۳۸.

۴- أصول الكافى ۱: ۲۳۸.

۵- من لا يحضره الفقيه: ۶۳.

**[ترجمه]من لا يحضره الفقيه: امام صادق عليه السلام فرمود: مسجد السهله همان خانه ادريس عليه السلام است كه در آن خياطى مى كرد و آن جايى است كه ابراهيم به سوى عمالقه و داوود به سوى جالوت حمله كرد. - . من لا يحضره الفقيه ۶۳ -

ص: ۴۵۶

**[ترجمه]

۲۲»

-كنز الفوائد، للكراجكى ذكروا أن الوليد بن عبد الملك احتاج إلى رصاص أيام بناء مسجد دمشق فقيل إن فى الأردن مناره فيها رصاص فابعث إليها قال فبعث إليها فلما أخذوا فى حفرها ضرب رجل بمعول فأصاب رجلا فى سفط و ناله المعول فسال دمه فقيل (۱)هذا طالوت الملك فتركه و لم يخرجه (۲).

**[ترجمه]كنزالفوائد كراجكى: گفته اند: كه وليد بن عبدالملك در زمان ساخت مسجد دمشق به سرب نياز پيدا كرد؛ به او گفتند: كه در اردن مناره اى است كه در آن سرب است، او كسى را به دنبال آن فرستاد. هنگامى كه شروع به كندن مناره كردند مردى از آن ها با كلنگ ضربه اى زد كه به مردى برخورد كرد كه در سبدى بود. كلنگ به او رسيد و خونش جارى شد. گفته شد كه: اين طالوت پادشاه است، پس او را رها كردند و او را بيرون نياورد. - . كنز الفوائد : ۱۸۰ -

ناشر ديجيتالى : مركز تحقيقات رايانه اى قائميه اصفهان

**[ترجمه]

كلمه المصحّح

إلى هنا تمّ الجزء الثالث عشر من كتاب بحار الأنوار من هذه الطبعه النفيسه و يحوى هذا الجزء ۴۳۵ حديثاً فى ۱۹ باباً و يتلوه الجزء الرابع عشر و يبدء بقصص داودعليه السلام و من الواجب تقديم أسمى تحيّاتنا المتواصله إلى حضره صاحب الفضيله العالم العامل التقىّ الشيخ حسن المصطفوىّ دامت تأييداته حيث لم يضنّ علينا بنسخته النفيسه المصحّحه المكتوبه فى زمن المؤلّف قدسّ سرّه الشريف و يرى القارى ء أنموزجاً من صورتها الفتوغرافيّه ظهر الصحيفه؛ و قد قابلنا الكتاب عليه بعد ما قوبل قبلًا بالنسخ المتعدّده و استفدنا منها كثيراً فى تصحيح الكتاب و الله الموّفق للصواب.

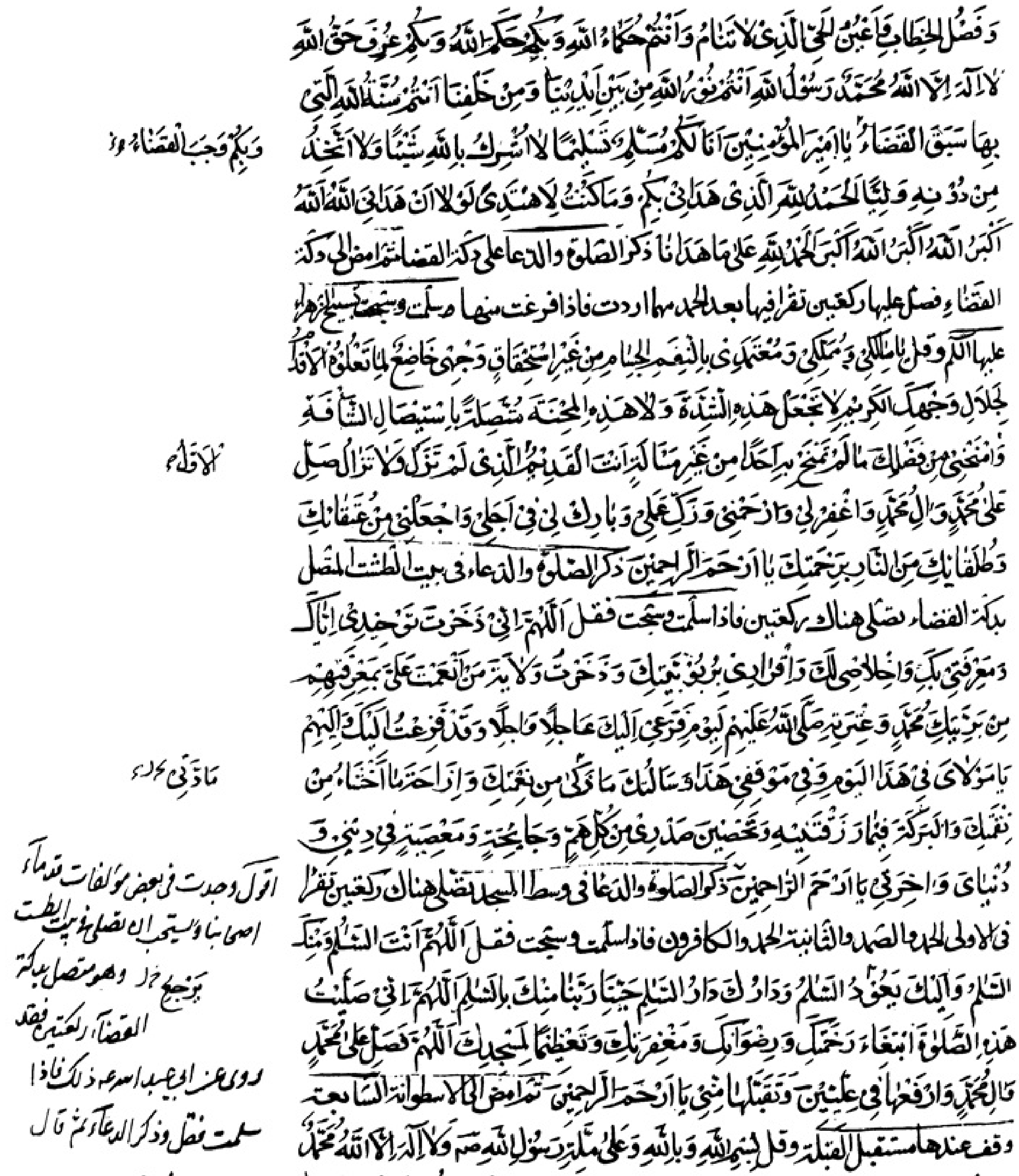
رمضان المبارك ۱۳۷۸

ص: ۴۵۷

۱- فى المصدر: و ناوله المعول فسال دمه فسئل عنه فقيل اه. قلت: السفط وعاء كالقفه أو الجوالق.

۲- كنز الفوائد: ۱۸۰.

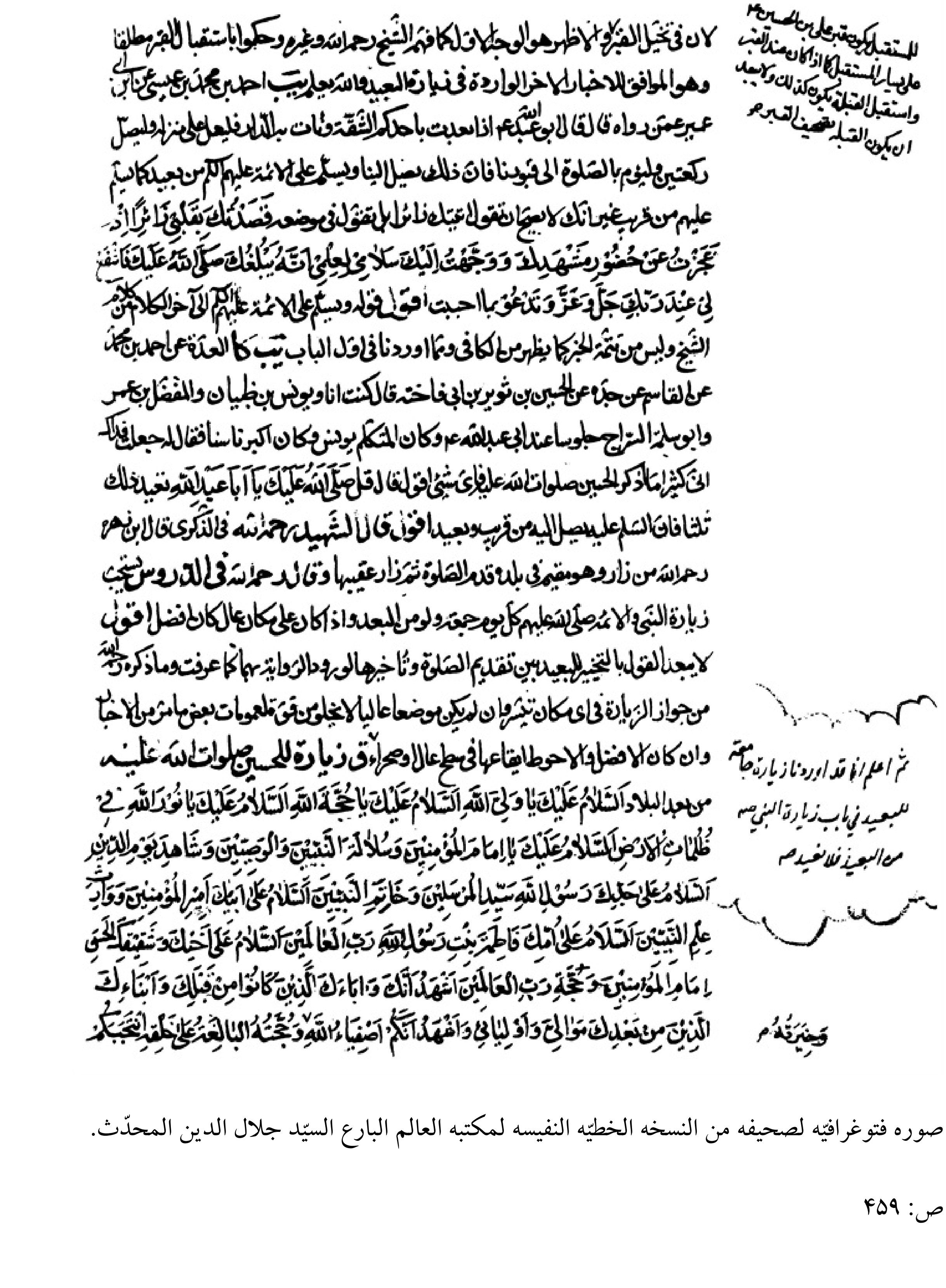
تصوير

وفصل الخطاب فأغثني الحي الذي لا ينام وأنتم حكماء الله وبكم حكم الله وبكم عرف حق الله
لا إله إلا الله محمد رسول الله أنتم نور الله من بين أيدينا ومن خلفنا أنتم سنة الله التي
بها سبق القضاء يا أمير المؤمنين أنا لكم مسلم تسليما لا أشرك بالله شيئا ولا أتخذ — وبكم وجب القضاء ظ
من دونه وليا الحمد لله الذي هداني بكم وما كنت لأهتدي لولا أن هداني الله الله
أكبر الله أكبر الحمد لله على ما هدانا ذكر الصلوة والدعاء على دكة القضاء ثم امض إلى دكة
القضاء فصل عليها ركعتين تقرأ فيهما بعد الحمد ما أردت فإذا فرغت منهما وسلمت وسبحت تسبيح الزهراء
عليها السلام وقل يا مالكي ومملكي ومتغمدي بالنعم الجسام من غير استحقاق وجهي خاضع لما تعلوه الأقدام
لجلال وجهك الكريم لا تجعل هذه الشدة ولا هذه المحنة متصلة باستيصال الشأفة
وامنحني من فضلك ما لم تمنح به أحدا من غير مسألة أنت القديم الأول الذي لم تزل ولا تزال صل — الأول ظ
على محمد وآل محمد واغفر لي وارحمني وزك عملي وبارك لي في أجلي واجعلني من عتقائك
وطلقائك من النار برحمتك يا أرحم الراحمين ذكر الصلوة والدعاء في بيت الطشت المتصل
بدكة القضاء تصلي هناك ركعتين فإذا سلمت وسبحت فقل اللهم إني ذخرت توحيدي إياك
ومعرفتي بك وإخلاصي لك وإقراري بربوبيتك وذخرت ولاية من أنعمت علي بمعرفتهم
من بريتك محمد وعترته صلى الله عليهم ليوم فزعي إليك عاجلا وآجلا وقد فزعت إليك وإليهم
يا مولاي في هذا اليوم وفي موقفي هذا وسألتك ما زكى من نعمتك وإزاحة ما أخشاه من — ما زكى ظ
نقمتك والبركة فيما رزقتنيه وتحصين صدري من كل هم وجائحة ومعصية في ديني و
دنياي وآخرتي يا أرحم الراحمين ذكر الصلوة والدعاء في وسط المسجد تصلي هناك ركعتين تقرأ
في الأولى الحمد والصمد والثانية الحمد والكافرون فإذا سلمت وسبحت فقل اللهم أنت السلام ومنك
السلام وإليك يعود السلام ودارك دار السلام حينا ربنا منك بالسلام اللهم إني صليت
هذه الصلوة ابتغاء رحمتك ورضوانك ومغفرتك وتعظيما لمسجدك اللهم فصل على محمد
وآل محمد وارفعها في عليين وتقبلها مني يا أرحم الراحمين ثم امض إلى الأسطوانة السابعة
وقف عندها مستقبل القبلة وقل بسم الله وبالله وعلى ملة رسول الله صلى الله عليه وآله ولا إله إلا الله محمد
رسول الله السلام على أبينا آدم وأمنا حواء السلام على هابيل المقتول ظلما وعدوانا

الأول وجدت في بعض مؤلفات قدماء أصحابنا والمستحب أن تصلي في بيت الطشت ثم ترجع وهو متصل بدكة القضاء ركعتين فقد روي عن أبي عبد الله عليه السلام ذلك فإذا سلمت فصل وذكر الدعاء ثم قال السيد رحمه الله

صوره فتوغرافيه لصحيفه من النسخه الخطيّه النفيسه المصحّحه لمكتبه العالم الجليل الشيخ حسن المصطفويّ

لان في تخيل القبر اولا الظاهر هو الوجه الاول كما فهمه الشيخ رحمه الله وغيره وحكموا باستقبال القبر مطلقا
وهو الموافق للاخبار الاخر الواردة في زيارة البعيد فالله يعلم. يب احمد بن محمد بن عيسى عن ابن ابي
عمير عمن رواه قال قال ابو عبد الله عم اذا بعدت باحدكم الشقة ونأت به الدار فليعل على منزله وليصل
ركعتين وليوم بالصلوة الى قبورنا فان ذلك يصل الينا ويسلم على الائمة عليهم السلم من بعيد كما يسلم
عليهم من قريب غير انك لا يصح ان تقول اتيتك زائرا بل تقول في موضع قصدتك بقلبي زائرا اذ
عجزت عن حضور مشهدك ووجهت اليك سلامي لعلمي انه يبلغك صلى الله عليك فاشفع
لي عند ربك جل وعز وتدعو بما احببت اقول قوله ويسلم على الائمة عليهم السلم الى آخر الكلام من
الشيخ وليس من تتمة الخبر كما يظهر من الكافي ومما اوردنا في اول الباب. يب كا العدة عن احمد بن محمد
عن القاسم عن جده عن الحسين بن ثوير بن ابي فاختة قال كنت انا ويونس بن ظبيان والمفضل بن عمر
وابو سلمة السراج جلوسا عند ابي عبد الله عم وكان المتكلم يونس وكان اكبرنا سنا فقال له جعلت فداك
اني كثيرا ما اذكر الحسين صلوات الله عليه فاي شيء اقول قال قل صلى الله عليك يا ابا عبد الله تعيد ذلك
ثلثا فان السلم عليه يصل اليه من قريب وبعيد اقول قال الشهيد رحمه الله في الذكرى قال ابن زهره
رحمه الله من زار وهو مقيم في بلده قدم الصلوة ثم زار عقيبها وقال رحمه الله في الدروس يستحب
زيارة النبي والائمة صلى الله عليهم كل يوم جمعة ولو من البعد واذا كان على مكان عال كان افضل اقول
لا يبعد القول بالتخيير للبعيد بين تقديم الصلوة وتأخيرها لورود الروايتين بهما كما عرفت وما ذكره رحمه الله
من جواز الزيارة في اي مكان تيسر وان لم يكن موضعا عاليا لا يخلو من قوة لعمومات بعض ما مر من الاخبار
وان كان الافضل والاحوط ايقاعها في سطح عال او صحراء. ق زيارة للحسين صلوات الله عليه
من بعد البلاد السلام عليك يا ولي الله السلام عليك يا حجة الله السلام عليك يا نور الله في
ظلمات الارض السلام عليك يا امام المؤمنين وسلالة النبيين والوصيين وشاهد يوم الدين
السلام على جدك رسول الله سيد المرسلين وخاتم النبيين السلام على ابيك امير المؤمنين ووارث
علم النبيين السلام على امك فاطمة بنت رسول الله رب العالمين السلام على اخيك وشقيقك الحسن
امام المؤمنين وحجة رب العالمين اشهد انك وآباءك الذين كانوا من قبلك وابناءك
الذين من بعدك موالي واوليائي واشهد انكم اصفياء الله وحجته البالغة على خلقه انتجبكم

ثم اعلم انا قد اوردنا زيارة جامعة للبعيد في باب زيارة النبي صلعم من البعيد فلا نعيدها

صوره فتوغرافيه لصحيفه من النسخه الخطيّه النفيسه لمكتبه العالم البارع السيّد جلال الدين المحدّث.

**[ترجمه]ص: ۴۵۷

ص: ۴۵۹

**[ترجمه]

فهرست ما فی هذا الجزء

الموضوع/ الصفحه

ص: ۴۶۱

بسمه تعالى و تقدس

مراجع التصحيح و التخريج و التعليق

قد رجعت فى تحقيق الكتاب و تصحيحه و مقابلته إلى النسخه المطبوعه بطهران فى ١٣٠٣ المشهوره بطبعه أمين الضرب، و إلى نسخه مخطوطه قوبلت بنسخ متعدده فى مجالس عديده آخرها الثلثاء الثالث من شهر شعبان المعظّم سنه ١٢٢٥ و قد أتحفنا إيّاه العالم البارع السيّد جلال الدين الشهير بالمحدّث أدام اللّه توفيقاته، و كثيراً ما راجعت نسخه أخرى لمكتبه سيّدنا العلّامه الحجّه السيّد شهاب الدين النجفىّ المرعشىّ مدّ ظلّه العالى و قد اعتمدنا فى تخريج أحاديث الكتاب و نصوصه و تعاليقه على كتب نسرد أسامى بعضها:

«١»-إثبات الوصيّه للمسعودىّ طبعه: النجف دون تاريخ

«٢»-إرشاد القلوب للديلمىّ طبعه: النجف دون تاريخ

«٣»-الإرشاد للشيخ المفيد طبعه: إيران سنه: ١٣٠٨

«٤»-الأمالى و يقال له المجالس أيضاً للشيخ المفيد طبعه: النجف من منشورات المطبعه الحيدريّه.

«٥»-الأمالى للشيخ الصدوق طبعه: إيران سنه: ١٣٧۴

«۶»-الأمالى للشيخ الطوسىّ طبعه: إيران سنه: ١٣١٣

«٧»-الأمالى للسيّد المرتضى طبعه: مصر سنه: ١٣٢٥

«٨»-بصائر الدرجات للصفّار طبعه: إيران سنه: ١٢٨٥

«٩»-تاريخ الطبرىّ طبعه: مصر سنه ١٣٥٨

«١٠»-تاريخ اليعقوبىّ طبعه النجف سنه ١٣٥٨

«١١»-تحف العقول لابن شعبه طبعه: طهران سنه: ١٣٧۶

«١٢»-تفسير الإمام العسكرىّ عليه السلام طبعه: إيران سنه: ١٣١٥

و كثيراً ما راجعت طبعه الآخر فى هامش تفسير علىّ بن إبراهيم طبعه: إيران سنه: ١٣١٥

«١٣»-تفسير البرهان للسيّد هاشم البحرانىّ طبعه طهران سنه ١٣٧٥

«۱۴»-تفسير البيضاوىّ طبعه إسلامبول سنه: ۱۳۰۳

«۱۵»-تفسير علىّ بن إبراهيم القمىّ طبعه: إيران سنه: ۱۳۱۳

و كثيراً ما راجعت طبعه الآخر بسنه ۱۳۱۵

«۱۶»-تنبيه الخواطر لورّام بن أبى فراس طبعه دار الكتب الأسلاميّه بطران سنه ۱۳۷۶

«۱۷»-تنزيه الأنبياء للشريف المرتضى طبعه النجف سنه ۱۳۵۰

«۱۸»-تهذيب الأحكام للشيخ الطوسىّ طبعه إيران سنه ۱۳۲۷

«۱۹»-التوحيد للصدوق طبعه: هند سنه: ۱۳۲۱

«۲۰»-الخرائج و الجرائح للراوندىّ طبعه: إيران سنه: ۱۳۰۵

«۲۱»-الخصال للصدوق طبعه: إيران سنه: ۱۳۰۲

«۲۲»-الرجال للكشىّ طبعه: بمبئى سنه: ۱۳۱۷

«۲۳»-الروضه فى الفضائل طبع مع علل الشرائع و المعانى بإيران سنه: ۱۳۲۱

«۲۴»-روضه الواعظين للفتّال طبعه إيران

«۲۵»-صحيفه الرضا عليه السلام للطبرسىّ طبعه: إيران سنه: ۱۳۷۶

«۲۶»-علل الشرائع و معانى الأخبار للصدوق طبعه: إيران سنه: ۱۳۲۱

«۲۷»-عيون الأخبار للصدوق طبعه: إيران سنه: ۱۳۱۸

«۲۸»-عدّه الداعى لابن فهد طبعه إيران سنه ۱۲۷۴

«۲۹»-العرائس للثعلبىّ طبعه مصر دون تاريخ و بهامشه روض الرياحين.

«۳۰»-الغيبه للنعمانىّ طبعه: إيران سنه: ۱۳۱۷

«۳۱»-القامس المحيط للفيروز آبادىّ طبعه الهند دون تاريخ

«۳۲»-قاموس التوراه لهاكس طبعه بيروت سنه ۱۹۲۸.

«۳۳»-قرب الإسناد للحميرىّ طبعه: إيران سنه: ۱۳۷۰

«۳۴»-قصص الأنبياء للسيّد نعمه اللّه جزائرىّ طبعه النجف سنه ۱۳۷۳.

«۳۵»-الكافى للكلينىّ: الاصول و الروضه طبعه: دار الكتب

الإسلاميّه بطهران سنه: ۱۳۷۵

الفروع طبعه: إيران سنه: ۱۳۱۲

ص: ۴۶۳

«۳۶»-الكامل لابن الأثير طبعه مصر و بهامشه مروج الذهب.

«۳۷»-كامل الزيارات لابن قولويه طبعه النجف سنه ۱۳۳۳.

«۳۸»-الكشّاف للزمخشرىّ طبعه: مصر سنه: ۱۳۷۳

«۳۹»-كشف الغمّه للإربلىّ طبعه إيران سنه ۱۲۹۴

«۴۰»-كمال الدين للصدوق طبعه: إيران سنه: ۱۳۰۱

«۴۱»-كنز الفوائد للكراجكىّ طبعه: إيران سنه: ۱۳۲۲

«۴۲»-مجازات القرآن للشريف الرضىّ طبعه بغداد سنه ۱۳۷۵

«۴۳»-مجمع البيان للطبرسىّ طبعه: طهران سنه: ۱۳۷۳

«۴۴»-المحبّر للبغدادىّ طبعه دار المعارف بحيدر آباد سنه ۱۳۶۱

«۴۵»-مروج الذهب للمسعودىّ طبعه مصر بهامش الكامل.

«۴۶»-معجم البلدان لياقوت طبعه بيروت سنه ۱۳۷۴

«۴۷»-مناقب آل أبى طالب لابن شهر آشوب طبعه الأخير بالنجف.

«۴۸»-المنجد فى اللّغه للأب لويس اليسوعىّ.

«۴۹»-النهايه لابن الأثير طبعه: إيران سنه: ۱۲۹۹

نهج البلاغه للشريف الرضىّ و فى ذيله شرحه لابن عبده طبعه: مصر دون تاريخ

و سيأتى الإيعاز إلى سائر المصادر فى المجلّدات الآتيه.

و قد ساعدنى فى تصحيح الكتاب و عرضه على النسخ من أوّل الكتاب إلى هنا و تخريج هذا المجلّد عدّه من نوابغ الأفاضل و ثلّه من الفطاحل الأماجد منهم إخوانى الأتقياء فضيله الشيخ محمّد علىّ و الشيخ حسين الشيرازيّين و الشيخ حسين الدارابىّ أدام اللّه أيّام إفاداتهم و وفّقهم اللّه لمرضاته و لترويج مذهب مواليهم الطاهرين.

قم المشرّفه خادم العلم و الدين عبد الرحيم الربانى الشيرازى

عفى عنه و عن والديه.

**[ترجمه]ص: ۴۶۰

ص: ۴۶۱

ص: ۴۶۲

ص: ۴۶۳

ص: ۴۶۴

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ۹

المقدمة:

تأسّس مركز القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان بإشراف آية الله الحاج السيد حسن فقيه الإمامي عام ۱۴۲۶ الهجري في المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين في الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر في العلوم الإسلامية وتبعثرها في أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية في أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين في العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهي منظمة في برامج إلكترونية وجاهزة في مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوي تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبيّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ في المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة في الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين في الحوازت العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها في ملفات الكترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمي البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فی نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فی مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فی الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتی بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمی لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فی البحث والدراسة وتطبيقها فی أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فی الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوکلی، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالکترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المکتب المرکزی ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المکتب فی طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البيع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمين ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.